

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİ (1501-1576)

Doktora Tezi

Hazırlayan:

Hamidreza Mohammednejad

07921517

Danışman:

Prof. Dr. İlhan Erdem

Ankara 2015

İçindekiler	
Önsöz	10-12
Kısaltmalar	13-14
Kaynaklar	15-48
Araştırmalar	49-53
Giriş	54-56
I.Bölüm:	
I. XV. Asırda İslam Dünyası ile Çevresinin Genel Durumu ve Osmanlı-Safevi Devletleri'nin Kuruluşu	
A.Ortaçağ'da İslam Dünyasıve Çevresinin Genel Durumu	57-70
B. Safevi İran'ı ve Safeviler'in Genel Özellikleri	71-114
C. Osmanlı'nın Kuruluş ve Gelişimi	115-134
II. Bölüm:	
1. İlk Dönem İlişkilerine Genel Bir Bakış, 1482'den 1511'e	
Kadar Yaşanan Olaylar	
A. Osmanlı-İran İlişkilerinin Temelleri	135-162
B. Akkoyunlular Zamanlarında Osmanlı-İran İlişkileri	163-194
C. Osmanlı-Safevi İlişkileri ve Akkoyunlu Elvend Mirza	195-200
D. Elvend Mirza'nın Şah İsmail'e Mektubu ve Karşı Mektupları	201-222
E. Şah İsmail'in II. Bayezid'e Mektubu	223-223
F. II. Bayezid'in Şah İsmail'e verdiği cevap	224-226
G. Anadolu'dan İran'a Giden Kızılbaş Türkmenler ve	
II. Bayezid'in Politikası	227-240

H. II. Bayezid'in Safevilere Karşı Anadolu'daki Vilayetlere ve Taşra Politikası Sancaklar'a Verdiği Hükümler	241-248
I. Şah İsmail'in II. Bayezid'e Cevabı	249-250
J. Osmanlı-İran İlişkilerinin Gerginleşmesi	251-255

III. Bölüm:

1. Çaldıran Öncesi: Şahkulu İsyanı ve Osmanlı'da Taht Değişimi

A. Osmanlı-Safevi İlişkisinde dönüm noktası Şah Kulu Baba İsyanı	256-274
B. Sultan Selim'in Alevilerle ilgili Ulemeden Aldığı Fetvalar ve Yaşananlar	275-286
C. Sultan Selim'in Ubeydullah Özbek'e Mektubu ve Çaldıran'a Giden yol	287-297
D. Sultan Selim'in İran Politikası ve Safevilere Karşı Savaş Stratejisi	298-308

2. Çaldıran Yolunda Son Manevralar

A. Sultan Selim'in Son Atakları ve Mektup Savaşları	309-316
B. Sultan Selim'in Şah İsmail'e I. Mektubu	317-323
C. Sultan Selim'in Şah İsmail ile ilgili Akkoyunlu Ferruhsad Bek'le Mektuplaşmaları	324-326
D. Sultan Selim'in Şah İsmail'e II. Mektubu	326-332
E. Sultan Selim'in Şah İsmail'e III. Mektubu	333-337
F. Şah İsmail'in Sultan Selim'e Yazdığı Cevap ve İlk Mektubu	338-341
G. Sultan Selim'in Şah İsmail'e IV. Mektubu ve Çaldıran Savaşı	342-350

3. Osmanlı-İran Âlimleri'nin Görüş ve Fetvaları

A. İran Âlimleri	351-356
B. Osmanlı Âlimleri	357-362

4. Çaldıran Savaşı ve Sonuçları; Şah İsmail'in Kişiliği ve Etkenleri

A. Taktikler ve Şah İsmail'in Kişiliği	363-385
B. Seyyahların Çaldıran Savaşı Hakkındaki Yazıları	386-404
C. Sultan Selim'in Savaştan Sonra Tebriz'i Ele Geçirdiğine Dair Fermanı	405-406
D. Ordunun Sultan Selim'e Mektubu ve Geri Dönüşü	407-408
E. Çaldıran Savaşı Sonrası İlişkiler	409-426
F. Şah İsmail'in Sultan Selim'e II. Mektubunda Barış Teklifi	427-430
G. Sultan Selim'in Şirvan Hâkim'i Şeyhşah'a Gönderdiği Fetihnamesi ve Şeyhşah'ın Osmanlı Safevi Arasındaki Arabuluculuk Çalışmaları	431-435
H. Mısır'ın Fetihinden Sonra Sultan Selim'in Gilan Hâkimine Mektubu	436-436
I. Sultan Selim'in Şah İsmail'le İlgili Mazandaran Hâkimine Mektubu	437-438
J. Şah İsmail'in Sultan Selim'e III. Mektubunda Barış Teklifi	441-442
5.İran–Osmanlı Diplomatik İlişkileri ve Avrupa:	
A. Şah İsmail ve Osmanlı'nın Dışişleri	443-472
B. Şah İsmail'in Filip'in Oğlu V. Charles'e Mektubu	473-474
C. V.Charles'ın Şah İsmail'e Mektubu	475-479
D. Fatih Sultan Mehmet'in Kardeşi Şehzade Yusuf ve Şah İsmail ile İlişkisi	480-482
IV.Bölüm:	
1.Kanuni'ninTahta Culusundan Amasya Anlaşmasına Kadar Olan İlişkiler (1520-1555)	
A. Sultan Selim'in Vefatı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Tahta oturması ve İlk Hadiseler	483-486
B. Kanuni Sultan Süleyman ve I.Tahmasb'ın İlişkileri	487-495

C. Ulame Sultan'ın Osmanlı'ya Sığınması ve Sultan Süleyman'ı kışkırtması	496-502
D. İran-Osmanlı Savaşlarının Başlaması	503-511
E. Sultan Süleyman'ın Şah Tahmasb'ı Savaşa Çekmek için Mektubu	512-519
F. Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı ele Geçirmesi	520-524
G. Sultan Süleymanın Manglı Gray Han'a Mektubunun içeriği	525-526
2.Sultan Süleyman'ın İran'a II. Seferi ve Sonrası	
A. Sultan Süleyman'ın İran'a II. Seferi	527-535
B.Savaşlara verilen Ara: Uzun Bir Mola ve İbrahim Paşa Olayı	536-542
C. Elkas Mirza'nın Osmanlı'ya Sığınması	542-548
D. Elkas Mirza'nın Sultan Süleyman'a Mektubu ve Kanuni'nin İran'a Tekrar Saldırması	548-557
3.Sultan Süleyman'ın III. Kez Tebriz'e Girmesi ve Sonrası	
A. Sultan Süleyman'ın III. Kez Tebriz'e Girmesi	557-566
B. İranla Osmanlı Arasında Kalan Elkas Mirza	567-583
C. Sultan Süleyman'ın Kışladığı Halep'ten Diğer Ükelere Gönderdiği Fetihnameler	584-586
D. İskender Paşa'nın İran'a Saldırması ve Şah Tahmasb'ın Tepkisi	587-594
E.Şah Tahmasb'ın Barışa Doğru Adımlar	595-601
4. IV. İran Seferi Esnasında Şehzade Mustafa'nın Öldürülmesi ve Sonrası	
A. İran Seferi Esnasında Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi	602-658
B. Osmanlı-Safevi Barış Anlaşmalarının Temelleri	659-678
C. Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'a Mektubu; Barışa Bir Adım	679-688

V. Bölüm

1. Amasya Antlaşmasından Kanuni Dönemi'nin Sonuna Kadar (1555-1566);

İlişkilerde Yeni Dönem

A. Amasya Antlaşmasına Doğru	689-701
B. Amasya Antlaşmasının Sonuçları	702-704
C. Amasya Antlaşmasının Önemi ve Sonraki İlişkiler	705-714

2. Amasya Antlaşmasını Sürdüren ve Sağlamlaştıran Mektuplaşmalar

A. Sadrazam Rüstem Paşa'ya Muhammed Mirza'nın Mektubu	715-717
B. Muhammed Mirza'nın Lalası (Tekellü Şerefettin Oğlu) Rüstem Paşa'ya Mektubu	718-719
C. Rüstem Paşa'nın Muhammed Mirza'ya Verdiği Cevap	720-721
D. Kara Ahmed Paşa'nın İran Vezirlerine Mektubu	722-723
E. Sultan Süleyman'ın Diplomatik teşebbüsü ve Şah Tahmasb'a Mektubu	724-726
F. Şah Tahmasb'ın Kanui'ye Mektubu	727-729
G. Sultan Süleyman'ın Şah Tahmasb'a Mektubu	730-731
H. Tahmasb'ın Kardeşi Sultan Begüm ve Hürrem Sultan'ın Karşılıklı Mektuplaşmaları	732-734

3. Osmanlı Taht Mücadelesinde Kriz ve Sonrası

A. Osmanlı'da Taht Oyunlarında Güç Dengesinden Dolayı Bayezid'in İran'a Sığınması ve Osmanlı-Safevi İlişkilerinde Kriz	735-768
B. Sultan Süleyman'ın Bayezid ile İlgili Tahmasb'a verdiği Cevap	769-784
C. İki Devletin Bayezid Hakkındaki Muamelesi	785-789
D. Sultan Süleyman'ın Tahmasb'a Mektubu	790-794
E. Çekişmelerin Sona Ermesi ve Bayezid'in Teslim Edilmesi	795-809

VI. Bölüm

1. II. Sultan Selim'in I. Şah Tahmasb ile İlişkileri ve Sonrası

A. II. Sultan Selim'in I. Şah Tahmasb ile İlişkileri	810-815
B. İran-Osmanlı ilişkisinde Mekke Olayı ve Kriz Alametlerini Engelleme	816-823
C. Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman Dönemi Dışıları	824-834
D. Şah Tahmasb ve Kanuni Döneminde Mezhep	834-841

VII. Bölüm:

1. Osmanlı-Safevi Ticari İlişkileri:

A. Osmanlı-Safevi İlişkilerinde Ticaret ve İktisata Genel Bir Bakış	841-841
B. İran-Osmanlı İktisadi Geçmişi	842-846

2. Osmanlı Ticaret Yollarından İran'ın Avrupa'ya Gönderdiği Ürünler;

İhraç ve İthalat

A. İran'a İhraç Edilen Ürünler	847-847
B. İran'a İthal Edilen Önemli Ürünler	847-847
C. Osmanlı'nın Ürettiği ve İhraç Ettiği Önemli Ürünler	848-848
D. Osmanlı'nın İthal Edilen Önemli Ürünleri	848-848

3. İran-Osmanlı Ticaret Yolları, Vergi, Gümrük ve Kervansaraylar

A. İran-Osmanlı Önemli Ticaret Yolları	849-850
B. Vergi, Gümrük ve Kervansaray Kanunları	851-854

4. Osmanlı-Safevi İktisadi Dengeleri

A. Şah İsmail ve Sultan Selim Zamanında İran-Osmanlı İktisadi Dengelerine Bir Bakış	855-858
B. Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman Döneminde	

Ticari İlişkilere Genel Bir Bakış	859-864
VIII. Bölüm:	
1. Osmanlı-Safevi Kültürel İlişkileri	
A.Safevi-Osmanlı Kültürel ilişkileri; Bilim, Sanat ve Siyasi Göçler	865-866
B.Safevi Kızılbaşlar'ının Osmanlılar ile Bağları	867-868
C.Türkmenler'in Sufilik Algıları	869-871
D.Osmanlı-Safevi Ortak Kültürü: Âşıklar	872-881
E.Osmanlı ve Safevileri Birleştiren Fars ve Türk Dili	882-890
F.Yöneticilik ve Ortak Siyasi Kültür	891-892
G.Sanat ve Mimarlıkta Ortaklık	893-897
H.Kültürel İlişkiler ve Sanatın Rolü	898-903
I.Sultan Süleyman'ın Sarayına Göçler	904-923
J.Ortak Kültüre Rağmen Anlaşmazlık	924-924
Sonuç	925-935
Kaynakça	
I. Birincil Kaynaklar	936-944
II. Tetkik Eserler	945-960
III. Muracaat Kitaplar	961-962
IV. Arşiv Belgeler	963-963
V. Ekler, Belgeler ve Resimler	964-1057
Özet	1058-1061

Teşekkürler:

Bu çalışmaya 2008 yılında Ankara Üniversitesi Ortaçağ Bölümü'nde Doktora Tezi olarak başlanmıştır. Gerek orijinal çalışmanın ve gerekse bu araştırmanın hazırlamasında birçok insana minnettar olduğumu belirtmekle birlikte, burada özellikle araştırma süresince bana olan inancını hiç kaybetmeyen ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. İlhan Erdem'e teşekkürlerimi borç bilirim. Ayrıca bilimsel katkılarından dolayı Prof. Dr. Melek Delilbaşı'na, Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman'a, Doç. Dr. Hatice Oruç'a, Prof. Dr. İmami Hoyi'ye, Prof. Dr. Manoçehr Parsadost'e, Prof. Dr. Zamani'ye, Doç. Dr. Mustafa Uyar'a ve Araştırma Görevlileri Mert Kozan'a, Murat Geçit'e, Mustafa Aylar'a A. Gani Kaçar'a en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Bu zorlu süreçte sıcak çayları ile beni yalnız bırakmayan Kütüphane Şefi Nadiye Tuna'ya ve kütüphane çalışanları Nazife Karataşoğlu ve Nuriye Karagöz'e ayrıca çok teşekkür ediyorum.

Önsöz:

Tarih ve siyaset felsefesi alanında bilim üretilen ilk dönem ortaçağ dönemidir. Müslümanların siyasi bilimleri bu dönemin etkisindedir. Bundan sonraki dönemler ortaçağın siyaset ve tarih felsefesinin devamı niteliğinde olup özgün katkılarda bulunmamışlardır.

Ortaçağın son dönemlerinde Osmanlı-İran zamanında iktidardan dolayı siyaset bilimine dair yeni ve yetkin kuramlar üretilmemiştir. Bu nedenle o dönemde siyasal akli oluşturan âlimlerin birçoğu iktidarın etkisinde kalmıştır. O dönemde hâkim olan bilim/iktidar iletişiminin özelliklerinin açıklanması İslam hükümetlerinin çökme nedenlerini ortaya koyacaktır. O dönemin hükümetlerinin siyasetle ilgili bilgilerinin dışında başka bir siyaset düşüncesi kullanılmamıştır. İnsan hayatındaki en önemli uygulamalı hikmet siyasettir. Burada siyaset kavramıyla kastedilen hükümetin/iktidarın sahip olduğu güç değil; belki insanın tüm hayatını anlamlandırır ve ona yön veren bir güçtür. Siyaset sürekli üretilmek ve yenilenmek zorundadır; çünkü yeni bir siyaset düşüncesine hâkim olmayan bir millet sıkıntı yaşayacağı gibi hep başkasını taklit etmek mecburiyetinde kalacaktır. Bir insan diğerleriyle kendi arasındaki özelliklerin farkında olmazsa bilgilenemez ve durumunu anlamakta zorlanacağından gerçek manada bir özgürlüğe erişemez. Eğer her insan bireysel düşünüp siyasetin konularıyla uğraşmazsa o toplumun hayatını devam ettirmesi zorlaşır. Varlığını korumak ve idame ettirmek isteyen bir millet siyaset sahasına girmek zorundadır. Bir devlet halkla diyaloga geçmezse ayakta kalamaz.

Bu dönemde hem teoride hem de pratikte önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Özellikle teori ötelenmiş bunun yerine pratik fazlasıyla ön plana çıkarılmıştır. İlk kez Aristo teori yetisinin dışında başka bir yetinin, pratik yetisinin varlığını ortaya atmıştır. Farabi siyasal akli (pratik) bilim olarak kabul ediyor ve onu

bir tür idrak sayıyordu. Siyasal aklın (pratik) değişken konularla özel bir ilgisi vardır, sabit ve genel bir uygulama her topluma ait bir tecrübe değildir. İnsanın istemi olan siyasal akılla politik işleri teşhis etmek belirli bir süreçte bilinçli tanımlamalarla sonuçlanır. Teşhis edilen teorilerin toplumun kendi koşullarıyla uygun bir şartta kendi özüne dönüştürmesiyle mümkündür. Bu nedenle müslüman düşünürler ne kadar Yunanlılardan etkilenseler de hiçbir zaman uygulamada onları taklit etmeleri mümkün değildir. Sirafi diyor ki mantık ilmini bir Yunanlı Yunan diline göre icat etmişti. Neden Türkler, İranlılar, Araplar ve Hintliler bir Yunanlıyı kendi diyaloğuna hâkim etsinler. Müslümanlar kendi diyalektik mantığını bırakıp Aristoteles'in kurduğu mantığı kullandılar. Çünkü anlamları bir dilden diğer dile çevirmek mümkün değildi, İslam ülkeleri kendilerine ait bir mantıkları olması gerekmeteydi. Buna karşı bir grup mantıkçı Müslüman mantık terimleri üzerinde araştırma yapıyor ve ,anlam dilden değerlidir, diyorlardı. Farabi İslam dünyasının fikir ekollerinin esas sorununu anlamıştı. İslam dünyasında bir birim düzeni olmamıştır. Farabi İslam dünyasındaki fikirsel ekolleri birleştirmeyi düşünüyordu. Farabi'ye göre mantık insanın ortak ilmidir ve dil her millette farklıdır. Bireysel bir anlamı çeşitli dillerle anlamaya inanıyordu.

İslam dünyasında ortaçağda ortaya çıkan ve üretilen siyaset bilimi bir daha İslam dünyasında üretilmedi. Ama bu çağda hatta Osmanlı-Safevi çağında bile bilim devlet gücünün etkisinin dışında olmadı. Ortaçağda Müslümanlar'ın uygulamalı bilimleri güç özellikleriyle ortaya çıktı ve onun devamında Müslümanların uygulamalı bilimleri etkisinde olduğu güç/iktidar tanınmadan anlaşılabilir. Neden tarihçi ve tarihi araştırmalar için siyaset biliminin ortaçağda planlandığı ve diğer dönemler için örnek olduğu sorgulanmıştır. Bundan da önemlisi neden toplumsal

temellerle ilgili siyaset bilimleri yükselmiş ve sonra çökmüştür? Buna cevap vermek için ortaçağın siyaset bilimini tanımak ve onunla ilgili teorileri anlamak birçok karanlığı aydınlatacaktır. İnsan, bilimi kendisinden bağımsız öğrenemez; belki bilim aracılığıyla kendisini keşfetmek için bilimi öğrenir. Bilmek yapmaktan önemli mi veya yapmak bimekten önemli midir? Dışarıdaki veya tarihteki gerçeği öğrenme çabası dış dünyamızı tanımamıza neden olur. Burada tarihçinin en önemli görevi, tarafsız bakış açısıyla araştırmaktır. Onbeşinci yüzyılın sonları ve onaltıncı yüzyılda Osmanlı-İran arasında çıkan sorunların nedenini çözebilmek için bu konulara dikkat etmek ve sorulara cevap vermek gerekir. Bu dönemde neden Osmanlı ve İran gibi iki önemli İslam devletinin ilişkileri dostluktan gerginliğe dönüştü? Bu gerginliğin nedeni mezhep mi, iktidar mı, ticaret mi, Avrupa ülkeleri mi, toprak kavgası mı ya da varsa başka nedenler mi? Buradaki araştırmadan amaç elimizden geldiği kadar bu soruya netlik kazandırıp cevap vermektir. Bu iki devletin ilişkileri teorize edilebilirse İslam dünyasının problemleri büyük oranda çözüme kavuşacak ve her iki ülke de dünyadaki konumunun farkında olacaktır.

Kısaltmalar

A.Ü: Ankara Üniversitesi
Bkz (bkz): Bakınız
B.O.A: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C: Cilt
Çev: Çeviren
D: doğum
D.I.B: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ev. Nr: Evrak Numarası
Hz: Hazırlatan
HC. hc. h: Hicri
Hz. Hazret
I.A: İslam Ansiklopedesi
İ.Ü.E.F: İstanbul Üniversitesini Edebiyat Fakültesi.
M.D: Muhimme Defteri.
M.E. B: Milli Eğitim Basımevi.
M.Ö: Milattan Önce.
M.S: Milattan Sonra.
Nr: Numara.
Nşr: Neşreden.
s.a.v: Sallallahü aleyhi vessellem.
S: sayfa.
T.A: Türk Ansiklopedesi.
Terc: Tercüme eden.
T.T.K: Türk Tarih Kurumu.

Ö: ölüm

Vb: Ve Benzeri.

Vef: Vefatı.

VS: Ve Sair.

y.y: yüzyıl.

Kaynaklar:

Araştırmamızda klasik kaynakların yanısıra Arşiv Vesikaları, Hattı Nussha, Ahkâm Defteri, Muhimme Defteri, Topkapı Sarayının Arşivi, Seyyah ve elçilerin yazdıkları gibi eserler ve tetkik eserlerden faydalandık. Çoğu XVI. Asır'da yazılan olan, tarihi kaynaklarımızdan, Osmanlı-İran siyasi ve kültürel münasebetlerinden bahseden, Padişahların divanları ve hatıraları, hata bizzat bu iki ülkenin padişahlarının yanında bulunan tarihçilerin kaleme aldıkları eserlerden yararlandık. Bu kaynaklar bazıları eski farça, bazıları ise Osmanlıca ve Türkçe ve Arapça dilinde yazılmıştır.

a)

Klasik eserler:

Araştırmamız sırasında en çok kullandığımız XVI-XVII. Yüzyılın yazılan kaynaklardan bazıları şunlardır.

Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn;

Kanûnî Sultan Süleyman zamanında yaşayan Nasuh b. Abdullah'ın eseridir, Kanuni'nin hükümdarın cülusundan (1520), 1547 yılına kadar devam eden "Mecmâ'u't-Tevârîh, adında bir eser yazmıştır. En meşhur eseri Kanûnî Sultan Süleymân'ın Irakeyn Seferi'nde takip ettiği menzilleri minyatürler eşliğinde anlatan "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn" dir. Müverrihin diğer bir eseri ise Tuhfetü'l-Guzzâttır. "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn" eseri Türk Tarih Kurumu yayınları arasında neşredilmiştir.¹

Tabakatu'l-Memalik fi Dercati'l-Mesalik:

¹ Franz Babinger. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok,

Kültür Bakanlığı, Ankara 1992, s.75.

Koca Nişancı ismiyle tanınmış Asıl adı Celâlzâde Mustafa Çelebi Celalzade'nin oğludur. Kastamonu Tosya'da doğdu.² Eser 1557 yılına kadar olan Osmanlı Tarihini kapsamaktadır. Yazar 1516'da Sultan Selim'in Divan Katibi iken, Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1521-1534'de Reisü'l-Küttab, 1534-1557'de Nişancı ve Tezkirecilik (belli bir meslekte tanınmış kişilerin özellikle şairlerin yaşam öykülerinin toplandığı eserler yazan) olarak çalışmıştır. *Tabakatü'l-Memalik fi-Derecatü'l-Mesalik* adlı eseri Osmanlı toplumunun tabakaları ve derecelerinden bahseder. Bu eserde yazdığı otuz tabakadan otuzu da Kanuni'den bahseder. Kanuni'den bir sene sonra (1567) vefat etmiştir. 46 yıllık Kanuni döneminin tarihini yazdığından önemli bir tarihçidir. 30. tabaka, Kanuni'yi en iyi anlatan tabakadır. Kanuni dönemini anlatan en iyi eser budur. Koca Nişancı ayrıca Osmanlı kanunlarını bir araya getiren insanlardan birisidir. Bu eserin faydalandığımız nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kitaplığı, Nr. 4423'de Türkçe yazma olarak bulunmaktadır. Celâlzâde Mustafa Çelebi (Şubat 2011). *Kanunî'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık. Koca Nişancı'nın bundan başka bir de *Selim-name*'si de vardır.³

Heşt Behişt (Sekiz cennet)

Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Bey'in sarayında kâtip iken 1501'de Osmanlı devletine sığınan İdrisi Bitlisi, 1502 senesinde II. Bayezid'in emri üzerine Farsça olarak büyük bir Osmanlı tarih kaleme aldı. Böylece ilk defa bir padişah emri üzerine

²Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür

Bakanlığı, Ankara 1992, s. 113.

³ Franz Babinger, a.g.e, s. 113-114.

bir tarih kitabı yazıldı. Bitlisi burada sekiz Osmanlı hükümdarını her biri birer defter teşkil edecek şekilde “sekiz cennet” adıyla kaleme aldı. 8000 beyitten oluşan bu eser 13 ayda tamamlandı. Heşt bi-Hişt oldukça güç bir lisanla yazıldığı için diğer Türkçe eserler tarafından gölgede bırakıldı. Bu yüzden yazma kopyalarının sayısı azdır. Bitlisi’den sonra Osmanlı Tarih yazıcılığında iki ekol ortaya çıkmıştır. Bunlar 1

1.İran tarzı tarih yazıcılığı.

2.Arap tarzı tarih yazıcılığı.

İran tarzı tarih yazıcılığı, olayları abartılı bir şekilde ele almayı gerektirir. Yavuz döneminde Mısır seferiyle birlikte Osmanlı Tarih yazıcılığına Arap tarzı girmiştir. Bundan önce görülen ilk Arap tarih yazıcılığı örneği Kemal Paşazade’dir. Özellikle İbn-i Fahd’ın Kemal Paşazade’nin üzerinde etkisi büyüktür. Heşt bi-hişt iki defa Türkçe’ye çevrilmiştir. Çevirenlerden birisi müellifin büyük oğlu Ebu’l-Fadıl Mehmet’tir. Türkçe tercümesi İstanbul Üniversite kütüphanesinde numara 430’da ayrıca Viyana kütüphanesinde bulunmaktadır.Nuruosmaniye kütüphanesi numara 3078’de kayıtlı bulunan eserin Heşt bi-hişt Tercümesi olduğu iddia edilmişse de, bu eser Kemal Paşa-zâde'nin Tevârîh-i Âl-i Osmân’ının I. II. ve IV. Defter'lerinin bir arada bulunduğu bir mecmuâdan ibârettir.⁴

⁴ Franz Babinger, *Die Geschichts-schreiber der Osmanen und Ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 46-49; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1992, s. 52-55; Özcan, Abdülkadir, “Heşt Bihişt” *DİA*, İstanbul 1998, XVII, s. 271-273; Başaran, Orhan, İdrîs-i Bitlîsî’nin Heşt Bihişt’inin Hâtime’si

Tarih-i Şerefname:

Şeref Han, Bitlis emiri Şemseddin Han'ın oğlu tarafından 1596 tarihinde Farsça olarak kaleme alınmıştır. Mehmet Emin Bozarslan'ın ilk kez 1971'de basılan Türkçe çevirisi vahim çeviri ve baskı hatalarıyla doludur. Celal Kabadayı tarafından yapılan bir çeviri 2007'de Yaba Yayınları tarafından basılmıştır. Muhammed Abbasi Şerefname üzerine Çalışmış ve Moassiseye Matbuati ilmi tarafından Tahran da 1935 yılında basılmıştır. Kitabın yazar tarafından istinsah edilmiş özgün elyazması Oxford'da Bodleian Kütüphanesi'ndedir. Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda elyazması nüshası bulunmaktadır. 1860'ta Rusça, 1868'de Fransızca çevirisi yayımlanmıştır. Muhammed Ali Avni'nin Arapça çevirisi 1958-1962'de Kahire'de iki cilt olarak basılmıştır. Osmanlılarla 1514'te ittifak andlaşmasını imzalayan ve Bitlis'teki Şerefiye Camii'ni inşa ettiren 4. Şeref Han'ın torunudur. Şeref Han olarak yazılmış ve 1597'de Osmanlı Padişah'ı III. Mehmed'e takdim edilmiştir. Eser iki bölüm olup, birinci bölüm, Kürt Boyları ve kale beylerini, ikinci bölüm ise, Osmanlı ve Safevi tarihlerini kronolojik olarak vermektedir. Yazar V. Şeref Han 1578'de Safevilerden Osmanlı'lara iltica etmiştir. Faydalandığımız nüsha, 1051 Hicri yılında, Darend Mehmet Paşa Kütüphanesi, nr 4539/12'de kayıtlıdır.⁵

(Metin – İnceleme – Çeviri), Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000, s. 41-115.

⁵Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı, s. 246 -247.

Kühü'l-Ahbar:

Gelibolu'da Nisan 1541'de dünyaya geldi. İyi bir medrese tahsili yaptıktan sonra saraya intikal etmiş birçok himmetleriyle Lala Mustafa Paşa'nın hizmetine girerek Suriye ve Mısır'da bulunmuş, sonra uzun zaman defterdarlık yapmıştır. Fakat düşmanlarının entrikaları sonucu sancak beyi vazifesine indirilmiştir. Bundan sonraki hayatı açık değildir. Cidde'de 1599'da öldüğüne göre Arabistan'a sürgüne gönderildiği tahmin edilmektedir. 16. yüzyılın en şöhretlisi kabul edilen Mustafa Ali, bir genel tarih mahiyetinde olan *Kühü'l-Ahbar* adlı dört kısımdan oluşan bir eser yazmıştır. Bu eser Mustafa Ali'ye gerçek ününü kazandıran eserdir. İlmî-tenkitçi tarih anlayışıyla kaleme aldığı bu eser okuduğu 160 kitabın özüdür. Sırasıyla *Peygamberler Tarihi*, *İslam Tarihi*, *Türk ve Moğol Tarihi* ve nihayet *Osmanlı Tarihi* anlatılır. Osmanlı tarihi 1596'da sona erer. Yaşadığı dönemin gereği olarak ilim adamları için gerekli olan patronaj ilişkisi Mustafa Ali için de gerekli idi. Bu yüzden *Kühü'l-Ahbar*'a kadar olan bütün eserlerini sürekli birilerine ithaf etmişti. Ancak hayatı boyunca nişancılık makamını elde etmek istemesi, ancak bunu başaramaması üzerine kırgın ve dargın bir ruh haliyle yazdığı *Kühü'l-Ahbar*'ı diğer eserlerinin aksine hiç kimseye ithaf etmemiştir.⁶

Tacü't-Tevarih

Hoca Sadettin Efendi tarafından iki cilt olarak yazılan çok meşhur bir Osmanlı tarihidir. Birinci cilt'te, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II.Bayezid'e kadar olan devir, ikinci cilt'te II.Bayezid ve I.Selim devri, (1520 yılı I. Selim'in ölümüne kadar)

⁶Franz Babinger, a.g.e, s. 141; İsen, Mustafa Kühü'l Ahbar'ın Tezkire Kısım.

Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay,1994.

geçen süreç içerisinde Osmanlı tarihi anlatılmaktadır. *Tâcü't-Tevârîh* tarihi el yazması eserin bir nüshası, İskilip Halk Kütüphanesi bünyesinde yer alan İskilip El Yazma Eserler Kütüphanesi'nde mevcuttur. *Tâcü't-Tevârîh*; 1862 Hicri 1279-1280'de yılında dönemin matbaa imkânları kullanılarak 2 cilt olarak basılmış, ayrıca 1974 - 1979 yılları arasında İsmet Parmaksızoğlu tarafından sadeleştirilerek günümüz Türkiye Türkçesine de 5 cilt olarak aktarılmıştır. *Tâcü't-Tevârîh*; pâdişâh III. Murad'a sunulmuştur. Eserin son bölümü; o dönemde yaşamış olan âlim ve şâirler ile dîn ve tasavvuf ehlinin de hayat öykülerini içerir. Hoca Sadettin Efendi; eserini yazarken kendisinden önce yazılmış olan Âşıkpaşazâde, İdris-i Bitlisî, Neşrî ve diğerlerinin eserlerinden de faydalanmış ve bu eserlerde hatâlı, çelişkili, taraflı ve abartılmış bulunduğu bilgileri ayıklamıştır. İsmetParmaksızoğlu bu kitabı üzerine çalışmış ve III Cilt olarak Ankara da 1992Hoca Saadettin Efendi'nin Eseribasılmıştır.⁷

Munşeatu's-Selâtin:

Eserin yazarı Ahmed Feridun Bey Paşa Osmanlı devlet adamı ve yazarlarından. Doğum tarihi hakkında tarihçilerin çeşitli görüşleri var ama vefatı İstanbul 1583 yılındadır. 1552 yılında Sokullu Mehmed Paşa'nın yanına kâtip, sonra da dîvan kâtibi olmuştur. Nahçıvan Seferi'ne (1554) katılmış ve Sziget Muhâsarası'nda (1566) tanınmıştır. 1575'te ünlü ve önemli eseri "*Feridun Bey Münşeatı*" diye tanınan "*Münşeatü's-Selâtin'i*" (Sultanların Yazıları) yeni hükümdar III. Murat'a sundu. 10 Nisan 1576'da görevinden azledildi. 1577'de Semendire Sancakbeyi oldu. 1582'deRüstem Paşa ve Mihrimah Sultan'ın kızı olanAyşe Sultan ile evlendi. İstanbul'da iki defâ basılmış olan (1848) ve (1858) ünlü eser

⁷ Franz Babinger, a.g.e, s. 138-141.

“*Münşeati’s-Selâtin*” Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan III. Murat’ın tahta çıkışına kadar olan zaman içindeki vesîkaları toplar. Her iki baskı sırasında bâzı farklar vardır. Aynı zamanda orijinalinde bulunmayan bâzı ekler konmuştur, önemli bâzı vesîkaların başkalarından alındığı Mükrimin Halil Yınanç, tarafından ortaya konmuştur. Şiirler de yazan Feridun Bey’in bir dîvânîle birkaç düzyazı eseri vardır. Dîvan Edebiyatı’nda, şiir ağırlıklı olmakla birlikte, nesre (düzyazı) de yer verilir. Bu edebiyatta düzyazıya inşâ, yazara münşî denirdi. “Münşeât” terimi de “düzyazılar” (inşâ,nın çoğulu) anlamında kullanılırdı. Eser de Osmanlı Devletiyle başka Devletler özellikle Safevi Devletiyle birkaç mektup dışında karşılıklı mektuplaşmalar ihtiva edilmiştir. Munşiatüs-SelâtinTahran üniversitesinin Merkezi Kütüphanesi, 255 numaralı Mikro Filminden yararlandık.⁸

Tarih-i Peçevi:

İbrahim PeçevîEfendi veya Peçuyly İbrahim Efendi((1574-1649 veya 1572-1650), Macaristan doğumlu Osmanlı tarihçisidir. Peçevi Efendi bu kitabı türkçe yazmıştır. Eser’de 1520-1640 yılları arası, yani Kanuni Sultan Süleyman devri başlangıcından IV. Murad devri sonuna kadar olan Osmanlı Tarihi anlatılmaktadır. Macarlar tarafından (vakanüvis) adıyla tanınır. Annesi Boşnak ailesi Sokollu’ya (Sokolović) mensup olan ve soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Peçevî 14 yaşında babasını kaybedince, akrabası olan Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmet

⁸ Franz Babinger, a.g.e, s. 57.86,113, 398; Feridün Bey’in diğer eseri Zigetvar Seferi’ne ve Sokollu Mehmed Paşa’ya ve II. Selim’in ilk yıllarına âit olan, *Nüzhet-ül-Esrarü’l-Ahyâr der Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar*, (Zigetvar Seferi Haberlerinden En İyilerinden Esrarlar Bahçesi)’dir. Bu eser yazma hâlinde kütüphânelerde bulunmaktadır.

Paşa'ya bağlanmış ve onun korumasında eserler vermiştir. Pek çok kez Osmanlı-Avusturya savaşlarına katılan Peçevî, Anadolu ve Rumeli'de defterdarlık görevlerinde de bulunmuştur.1641 yılında devlet görevinden çekilerek tarihini yazmaya başlamıştır. Bu tarih eserinden özellikle 1520-1640 dönemini incelemiştir. Peçevî bu eserinde kullandığı kaynakları gayet açık belirtmiştir ve eserini yazarken daha önce yazılmış pek çok tarih kitabını incelemiştir. Böylece Osmanlı tarihçilerinin arasında ilk defa olarak Avrupalı tarihçilerin eserlerine, özellikle Macarca yazılmış tarih eserlerine kaynak vermiştir. Yazdığı iki ciltlik *Târih-i Peçevî* 17. yüzyıl ve öncesi Osmanlı tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Eser iki cilt olup Matbaa-i Amire İstanbul'da 1281-1283 Hicri Tarihi yıllarında basılmıştır. Faydalandığımız Hattı Nusha D.T.C.F, numara 1600'dadır.⁹

Selimname: (Futuhatu's-Selimiye):

İdris-i Bitlîsî' veya Bitlisli İdris (d. 1452-57 - ö. 1520), Kürt kökenli Osmanlı devlet adamı olan Mevlana Hüsameddin Ali-ül Bitlîsî'nin oğlu, Kürt beylerini bir araya getirmeyi başaran İdris-i Bitlisi Farsça yazdığı Selimname eserinde Kürtleri Kızılbaşlar ile savaşa teşvik ettiğini, onların da kılıç zoruna Anadolu'yu Kızılbaşlardan temizlemek için yemin ettiklerini ve bu arada 40 bin Kızılbaşın (Alevinin) öldürüldüğünü yazmıştır. Bitlisi'nin Eseri olan Selim-Name çok uzun birşekilde mesnevi terzin yazılmıştır. Şehsüvaroğlu Ali Bey'in isteği üzerine Ahmedî'nin iskender-namesi şeklinde yazılmıştır. Fakat daha sonra Haliioğlu Koçi Bey, eserde birçok yanlışlar olduğunu söylemiş ve bunun üzerine yazar, eseri tekrar,

⁹Franz Babinger, a.g.e, s. 211-214. Ayrıca *Tarih-i Peçevi* Haz. Bekir Sıtkı Baykal, I-II, 2. Baskı, K.B.Yayınları, Ankara 1992.

Koçi Bey'in verdiği bilgiler üzerine, yazmıştır. Eser bir geniş girişten sonra, Selim'in Trabzon da valiliği ile başlar ve Kanuni'nin tahta çıkması ile son bulur. Şükri'nin eseri, daha önceki Selim-namelerde eksik olan detaylarasahiptir. Seferde konulan yerler ve şahıslar hakkında, eşsiz bir kaynaktır. Doğulu olması nedeniyle, Yavuz'un İran seferinde sanki bir atlasıdır. En küçük yerleri ve detayları vermektedir. Hemşehrisi İdris'te bu yoktur. Hoca Efendi, İshak Çelebi'nin bittiği yerden Şükri'yi almış ve bol bol kullanmıştır. Hele bazı şürler, tamamen buradandır. Daha sonraki yazarlardan Ali de Şükri'yi kaynak olarak kullanmıştır. Şükri'nin nazım halinde olan bu eserini, çerkezler katibi Yusuf, Kahire'de nesre çevirmiş ve sonuna 1041/1671 tarihine kadar Mısır'da bulunan Osmanlı valilerinin listesini eklemiştir. Cevri isimli bir şair ise, bu eseri tekrar nazma çevirmiştir. Selimname'nin Mustafa Celalzade tekrar toparlamış ve Ahmet Uğur tarafından hazırlanan bu eser Kültür Bakanlığın tarafından basılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı Türkçe tercümesi İstanbul Üniversite kütüphanesinde numara 430'da ayrıca Şükri'nin Selim-nâme'si olayları gözleriyle görenlerin nakillerine dayanmaktadır.¹⁰

Âşıkpaşazâde Tarihi ya da Tevârîh-i Âl-i Osman,

1400 ile 1484 yılları arasında yaşamış bir Vefai dervişi olan Âşıkpaşazâde Derviş Ahmet Âşıkî'nin yazdığı Osmanlı tarihi kitabıdır. Osmanlı Devleti'nin 1298-1472 yılları arasında yaşadıklarını kronolojik sırayla ve sade bir dille anlatan Türkçe bir eserdir. Türkçe olarak kaleme alınan ilk kronolojik eser olduğu gibi tamamen Osmanlılar'ı konu edinmiş ilk Türkçe eser kabul edilir. Toplam 183 bâbdan (bölüm)

¹⁰Franz Babinger, a.g.e, s. 211-214. Ayrıca *Tarih-i Peçevi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, I-II, 2. Baskı, K.B.Yayımları, Ankara 1992.

oluşan eserin verilen son bölümlerinin Âşık Paşazâde değil, bir başkası tarafından eklendiği sanılmaktadır. Çelebi Mehmet, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerini yaşamış olan Aşıkpaşazade, II. Murad devrinde Macaristan (1438/39) ve II. Kosova seferlerinde (1448), Fatih'in İstanbul'u feth ettiği dönemde bulunmuştu. Ömrünün son yıllarında görüp duyduğu ve tanıdığı olayları zaman sırasıyla içine alan bir Osmanlı tarihi yazmaya başladı. 1476 yılında yazmaya başladığı bu eserin Ankara Savaşı'na kadar olan bölümünü, ilk Osmanlı tarih kitabı olduğu varsayılan ancak günümüze kadar ulaşmayan, Yahşi *Fakih Menkıbenamesi*,’nden aktardı. Daha sonraki olayları ise kendi duyduğu ve gördüğü şekilde aktardığı anlaşılmaktadır. Bizzat şahit olduğu olayları daha ayrıntılı anlatmıştır. Âşıkpaşazâde eserini Fatih'in 1478 yılında İşkodra'yı fethedişini anlatarak bitirmiştir. Eseri 1480'de tamamladığı sanılmaktadır. 1481'de II. Mehmet öldüğünde biyografilerle ilgili bölüm; 1502'de Şah İsmail'in Tebriz'i almasından sonra Erdebil Sûfilerinin kökeni ile ilgili bölüm ve çeşitli olayların meydana geliş tarihine ilişkin son bölüm eklenmiştir. Eserin günümüze ulaşan yazma nüshalarında son bölümlerinde birbirinden farklılıklar görülmektedir. Eser, bir halk destanı niteliğindedir. Orta tabaka halk arasında okunmak üzere yazılmıştır. Osmanlı hanedanının şeceresini, Anadolu'ya gelmeden önceki yaşamlarını, Anadolu'ya gelişlerini, Anadolu'da kalan Osmanlı sülalesinin Türk tarihinde oynadıkları rolleri, Süleyman Şah'tan itibaren Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murat, I. Bayezid, I. Mehmet, II. Murat, II. Mehmet dönemi olaylarını canlı bir dille anlatmaktadır. Diyaloglar ve kullanılan kısa cümlelerle canlı kılınmıştır. XV. yüzyıl Anadolu Türkçesi'nin en güzel örneklerinden biri sayılır. Eserde her babın sonunda manzumelere yer verilmiştir. Bu manzumelerin çoğu Ahmedî'nin ,İskendernâme, adlı eserinden alınmıştır. Eserde yer

alan şiirler hemen öncesinde anlatılan olaydan alınması gereken derse işaretidir. Eser ilk defa 1914 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan nüsha gözönüne alınarak İstanbul'da kütüphanenin hafız-ı kütübü Âli Bey tarafından yayımlandı. Daha sonra tenkitli ve on bir nüshası karşılaştırılarak Friedrich Giese tarafından Leipzig'de “*Die Altos-manishe Chronik des Aşıkpaşazade*” adıyla 1928-1929'da tekrar neşredildi. Eser, 1949'da Nihal Atsız tarafından yayımlandı. 1970'de günümüz Türkçesiyle tekrar Nihal Atsız tarafından yayına hazırlanarak Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1000 Temel Eser arasında “*Aşıkpaşaoğlu Tarihi*” adıyla yayımlandı. Aşıkpaşazade Tarihinden sonra Osmanlı tarih yazıcılığında bir “*Tevârih-i Âl-i Osman*” yazma geleneği başlamış ve 16. yy.da “*Tevârîh-i Âl-i Osman*” adıyla eser yazmak, âdeta moda hâline gelmiştir. Aşıkpaşazade'ninkinden sonra yazarı bilinen *Tevârih-i Âl-i Osmanlar*'ın yanı sıra anonim *Tevarih-i Al-i Osman*'lar üretilmiştir. Bu eserler orta sınıf halkın ve askeri zümrelerin tarih öğrenme ihtiyacını gidermek için halk dili ile yazılmışlardır. Aşıkpaşazade'nin *Tevarih-i Âl-i Osman*'ının anonim olanlardan farkı Osmanlı padişahlarını birer “*mücahid gazi*” olarak görmesi, devletin kuruluşunda gazi, ahi, derviş ve bacıların rollerini önemle belirtmesidir.¹¹

Tarih-i Solakzade:

Mehmed Hemdemi Solak-Zade (mahlası Hemdemi'dir) tarafından yazılan eser 1301-1657 yılları arası tarihi hadiseleri ihtiva etmektedir. Has Odabaşı Hasan'ın teşvikiyle bir Osmanlı tarihi hazırlamıştır ve bu tarihi ile büyük ün yapmıştır. *Solak-Zade Tarihi*, *Tarih-i Solakzade* veya *Fihrist-i Şahan* adıyla tanınan bu tarih eser Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kendinin yaşadığı 1660'lara kadar

¹¹ Franz Babinger, a.g.e, s. 38-42.

bir dönemin tarihidir. Bu tarih eserinin baş kısımları (I. Selim dönemi sonuna kadar) tarihçi Hoca Sadettin Efendi'nin hazırlamış olduğu Tac'üt-Tevarih yapıtına ve bir kısmı Hasan Beyzade tarihine dayanır. Fakat Solakzade yaşadığı zamanların tarihini, saraya yakınlığı dolayısıyla, şahsi birincil kaynaklara dayandırır. Bu tarih eserinin seçkinliği dil ve anlatım yalınlığında bulunmuştur. *Solakzade Tarihi* Osmanlıca olarak 1854'de ve 1880'de İstanbul'da basılmıştır. Yazar 1068 yılında İstanbul'da ölmüştür.¹²

Sahaifu'l-Ahbar fi Vekayü'l-Asar: (Munecsimbaşı Tarihi).

Ahmed b. Lütfüllah Munecsimbaşı Derviş Ahmed Dede (1631-1702) tarafından arapça olarak yazılmıştır. Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Kitaplığı, nr. 4741'de kayıtlı bulunmaktadır. Eser Münecsimbaşı Ahmet Dede tarafından yazılmış bir dünya tarihidir. Münecsimbaşı tarihi diye de bilinir. En eski devirlerden 1684 yılına kadar olan tarih eserde incelenir. Bu eserin bir özelliği Nedim'in bilinen tek nesir eseri olarak bu kitabın tercümesini yapmasındandır. Münecsimbaşı Tarihi, 2 cilt olup, Nadir Kitap Yayınları tarafından tarihsiz İstanbul'da basılmıştır.¹³

Kitab-ı Diyar Bakriyye

İçerik olarak yalnızca Akkoyunlular hakkında yazılan Ebubakr Tehrani'nin eseridir. Yazar Uzun Hasan emriyle onun yaşamını kaleme almıştır. Uzun Hasan'ın soyunu 70 vasıta ile Hz. Âdem'e ulaştırır. Uzun Hasan'ın bazı atalarını efsanevi

¹² Babinger, a.g.e, s. 223-24; Ayrıca Peçevi Tarih-ini Haz, Vahid Çabuk, K.B.Yayıncılık, II, Cilt, Ankara 1989'a yeni basılmıştır.

¹³ Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936, s. 302-303; Babinger Die Geschichtsschrei ber der Osmanen und ihre Werke Leipzig 1927, s. 205.

şeklinde anlatmaktadır. Daha sonra Akkoyunluların tarihi kurucusu Kara Osman zamanından alarak anlatmaya başlıyor. Yazar bazı olumsuz olaylardan -Kara Osman'ın Kara Yusuf'a yenilgisi ve Halep'te Memlukler'in hâkimine sığınmasından ve Barsbay tarafından muhasara olmasından- söz etmiyor. Sonra Kara Osman'ın çocuk ve torunları Hamza Bek (ö H. 848) ve Cihangir Bek (ö H. 874) dönemini anlatıyor. Birinci bölüm h. 861 Cihanşah'ın emiri Rüstem Tarhan'ın Uzun Hasan'a yenilmesiyle bitiyor.¹⁴ II. Bölüm Çağatay ve Karakoyunlu hükümdarları hakkında başlayarak Şahruh'un ölümünden sonra Irak, Fars, Horasan ve Maverannehirle ilgili olayları anlatıyor. Sonra Fars, Irak ve Kirman'ı Cihanşah'ın ele geçirmesi, Horasan'a saldırması ve oğlu Pir Budak'ı Irak ve Bağdat'a göndermesinden bahsediyor. Daha sonra Uzun Hasan'ın hayatı ve Gürcistan'a saldırmasından başlayarak onun Fatih Sultan Mehmet ile mücadeleleri ve tekrardan Gücistan'a karşı ordu hazırlanması, Hüsn-ı Keyfa ve Bağdat'a saldırması, son Karakoyunlu emiri Hasan Ali'yi ve Tımlurlu Ebusaid'i yenmesi ve İran'ın diğer bölgelerini ele geçirmesinden söz ediyor. Kitap H. 876 yılına kadar Uzun Hasan ile ilgili olayları anlatıyor. Yazar olayların hangi tarihte vuku bulduğundan söz etmese de olayları izleyerek önemli bilgiler vermektedir.¹⁵ Faruk Sümer bu eserin eksik olduğunu zannedip bu eksilikleri Rumlu'nun Ehsenüt-Tevarih ve Muneccimbaşı'nın Camiüd-Devel eserlerinde tamamlandığını düşünmüş ve birinci cildine önsöz yazmıştır.¹⁶ Ancak kitabın ikinci ciltinin önsözünde eserin

¹⁴Ebubakr Tihrani, *Kitab-ı Diyar Bakriye*, Luğal ve Faruk Sümer Basımı, c. I, s.

10.11.17. 30.31.117.263.271, Ankara 1962-1964.

¹⁵ Ebubakr Tihrani, a.g.e, c.II, s. 285.366.367.386.558.

¹⁶ Ebubakr Tihrani, a.g.e, c.I. s. 19.

eksik olduğu fikrinden vazgeçmiştir.¹⁷ Bu Kitap tekrar Miladi 1978 yılında bir cilt olarak Tahran da basılmıştır.

Safevi Kaynakları:

Şah İsmail Hatayi Divan-i Şiir-i:

Şah İsmail kendi hayatında bu şiirleri çok etkiliyici bir şekile söylemiştir. Bu kitap Şah İsmail'in izleyicileri üzerine çok derin etkisini bırakmıştır. Bu eserden biz Şah İsmail'in düşünceleriyle karşılaşırız. Bu nedenle araştırmamızda oldukça yararlandık. Şah İsmail kendi amaçlarını azeri türkçesinin dilinde bu eserde göstermiştir. Şah İsmail nası bir şii-sufi düşüncesi olduğunu ve neden bu kadar ciddi bir şekilde Kızılbaşları'ı etkilediğini bu eserden anlıyoruz. Bu kitabın Hattı nüshası mevcüttür. Azerbaycan Akademisi tarafından 1966 yılında basılmıştır. Tahran'da 2004 yılında tekrar bu eser basılmıştır.¹⁸ Şah İsmail bu şiirleri Miladi 1546 Hicri 953 yılında Yari'el-Herevi tarafından yazılmıştır.¹⁹

Safvetus-Sefa:

İbn-ı Bazzaz'a tanılan Derviş Tevekkül Bin İsmail Tevekkül-i Bin Hacı Muhammed, kitabını Miladi 1357 Hicri 759 yılında Şeyh Safi'nin oğlu Şeyh Sadreddin'in muridi ve onun teşvikiyle Safvetus-Safa veya Mevahibu'l-Seniyye Fi

¹⁷ Ebubakr Tihrani, a.g.e, c. II. s. 9.

¹⁸ Bu kitabın hattı nüshasını İran-Rus savaşlarında Rus komutanı Paskiyüviç Erdebil Şeyh Sefi'nin Türbesinden Rusya'ya götürmüştür. Ama bu eserden daha nefisi Tebriz de Cafer Sultanu'l-Karayi Kütüphanesinden bilim dünyasına takdim edilmiştir.

¹⁹ İsmail Safevi, *Şah İsmail Hatayi Divani Şiiri*, Azerbaycan Akademi İlmi Yayınları, Bakü 1966, s. 9-14 ve 131, 118, 277, 379, 380 ve 408.

Menakıbu'l-Safeviyye adıyla yazmıştır. Bu kitap bir mukaddime, 12 fasıl ve bir hatimedden oluşmuştur. Her bir fasıl kendi içinde birkaç bölüme ayrılmıştır. Rieu çok dikkatle bu kitabı incelemiştir. Safeviler'in büyük ataları Şeyh Safi'nin mucizevi ve kerametli işlerinin hakkında yazmıştır. Bu kitap Şeyh Safi'nin hakkında en itibarlı kıtap ve İlhanlıların zamanında onun toplumsal kişiliğini gösterir. Bu kıtapta Şeyh Safi'nin yaşamı ve murşidi Şeyh Zahid'e ulaşması için çalışmaları, seyr ve suluk aşamaları faziletleri konusu Safevi tarihçileri tarafından kullanılmış ve Şah Tahmasb'a kadar kapsamaktadır. Hicri 1329 yılı Kerim Tebrizi oğlu Ahmed bu kıtaptan 3 adet hattı nushasını Bombay'da basmıştır. Gulamrıza Tabatabai Macd bu kıtaptan 9 hattı nushasını taratmış ve incelemiştir. Bu kıtaptan başka bir basım Miladi 1994 yılında yayıldı. Biz araştırmamız her iki nushadan yararlandık. Bu kitabın Şah Tahmasb emriyle son dönem nüshaları Safevi hanedanının Şeyh Safi'den beri alevilik ve Seyyitliğe bağlamalarını sağlayarak değişiklere şahit olmuştur. Ayrıca bu eser Miladi 1542 Hicri 949 yılında Muhammed Katib Neşati-i Şirazi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.²⁰

Tarihi Kızılbaşan:

Safevi döneminde yazılan ve Kızılbaşlar hakkında bilgi veren ,Tarih-i Kızılbaşan, yazarı belli değil ancak Miladi 1598-1604, Hicri 1007-1013 yıllar arasında yazılması muhtemeldir.²¹ Bu eser hacim bakımındanküçük fakat muhteva bakımından önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu eser sadece Safevîdevletinin

²⁰ Zebiullah Sefa, *Tarih-i Edebiyat-ı İran* (Telhis), c.IV, Tahran 2000, s. 79; Ahmet

Kesrevi, *Şeyh Safi ve Onun Soyu*, Ketibe Yayınları, Tahran, 1975, s. 8.

²¹ Altan çetin, *Safevi Dönemi İran Tarihi (Safevi Tarihinin Kaynakları)*, Kadim Yayınları, Ankara 2011, s. 31.

kuruluşunda rol oynayan Türkmen aşiretlerine ve bu devlette üst düzey görevler alan Kızılbaş beylere dair özet mahiyetinde bilgilere yer vermektedir.²²

Cevahiru'l-Ahbar:

Budak Muşî-i Kazvini'nin eseridir. Yazar Safevi inşa divanı katiblerindedir. Safevi hanedanının hakkında olan bu kitabı yaradılıştan başlayarak II. İsmail'in Tahta oturmasının başlarına kadar yani Miladi 1576 yılı Ağustos ayı Hicri 984 yılı Cemadiyu'l-Evval ayın 3 ay I. Şah Tahmasb'in ölümünden sonra kendi devrine kadar olayları içermekle eserini bitirmiştir. Tarihçi bu eser de ictimai ve iktisadi konulara önem vermekle unutulmuş Divanı unvanları zikrediyor. Olayları ya bizzat görerek ya da güvenilir kişilere dayanıyor. Kitap Akkoyunlu ve Karakoyunlu iki Türkmen kabileleri hakkında önemli bilgiler kapsamaktadır. Bu kitap I.Şah Abbas tarafından Erdebil Şeyh Safi'nin Tekkesi'ne vakıf etmiştir. Bu kitabın asıl nüshası Tahran Üniversitesi'nin merkezi kütüphanesinde mevcuttu ve Safevi Hanedanının önemli kaynaklarından sayılır. Muhsin Behrami Nejad tarafından 2000 yılında Tahran'da yapılmış bir baskısı daha vardır. Bu kitap Cevahiru'l-Ahbar'ın Safeviler bölümü 1999 yılında Tokyo'da basılmıştır.²³

²²Tufan Gündüz, *Safevi Dönemi Kaynaklarına Dair Kısa Bir Değerlendirme*, s. 505-506, Naklen Adsız, *Tarih-i Kızılbaşan*, (Yayına Hazırlayan Mir Haşim Muhaddis), Tahran 1983.

²³ Budak Muşî-i Kazvini, *Cevahiru'l-Ehbar*, Giriş kısmı, Tahran 1999, s. 11-51; Muhsin Behrami Nejad, *Cevahiru'l-Ehbar*, Bahş-ı Tarih-ı İslam ez Karakoyunlu Ta 984 hc, Miras Mektub Yayınları, Tahran 2000, s. 260.

Âlem-Aray-e Emîni:

Âlem-Araye Emîni Safevî döneminin önemli kaynaklarından. Fazlullah Ruzbihan Huncî (Hoca Mollâyı İsfahânî'ye tanılan), Din bilimlerinden ve din adamlarıyla iletişimi ve bahisleri varmış, Miladî 1487, Hicrî 892 Sahand yaylağında Akkoyunlu Yakub Bey'in huzuruna gelmişve Bediüz-Zaman adlı kitabını Yakub Bey'e sunmuştur. Ondan istedi Allah'ın hakkında dua olan kitabının önsüzünü Yakub Bey'e okusun, kitabın önsüzü Yakub Bey'in ilgisini çektikten sonra Yakub Bey Ruzbihan'ı Padişahlık döneminin tarihini yazmakla görevlendirilmiştir. Miladî 1491 Hicrî 897 yılında Emîni ünvanını taşıyan Huncî Yakub Bey oğlu Baysungur zamanında kitabı bitirdi. Bu kitabın Yakub Bey'in Padişahlığı, ondan sonra olaylar ve Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar hakkında değerli ve önemli bilgilere sahiptir.²⁴Şeybek Han'ın ölümünden sonra Buhara'ya gitti ve Miladî 1521 Hicrî 916 yılında o şehirde vefat etti. Huncî Âlem-Arayı Emîni kitabının doğru bilgileri hakkında şöyle diyor: „Gövenilir adamlardan duyduğumu veya kendi gözümle gördüğümde başka bir şey yazmadım, (s 47). Huncî Çaldıran savaşından sonra iki tane Türkçe ve Farsça kaside Sultan Selim'in hakkında söylemiştir.²⁵

²⁴ Huncî Tarihçilikten başka Yakub Bey'in katıbu da varmış ve Yakub Bey'in bazı mektup ve fermanlarını da yazmıştır. Akkoyunlu ortadan kalktıktan sonra Şeyh Haydar ve Şah İsmail'le araları çok sert olan Huncî Özbek Şeybek Han'ın Sarayına gitti ve *Mihman-Nameye Buhar* adlı eserini Şeybek Han'ın adına yazdı.

²⁵ Ruzbihan Huncî, *Alemaray-ı Emîni*, Aşşık çalışması, Miras-ı Mektub Yayınları, Tahran 2003, s. 45, 91-268, 377.

Habibus-Siyer fi Ahbar-ı Efradi'l-Beşer:

Gıyaset-tin Hondmir'in (1475-1535) yapıtı. Her cildi dörder cüzden oluşan üç ciltlik yapıtın I. ve II. ciltlerinde Cengiz'le birlikte Türk-Moğol Tarihi, III. cildinde Cengiz sonrası Türk-Moğol ilişkileri, aynı cildin 4. cüzünde Şah İsmail ve Safeviler incelenir. Yapıtın I. ve II. cildinde yer alan Timur öncesi dönem için yazar, dedesi Mirhond ile Haydar Mirza Duglat'ın Tarihe ilişkin yapıtlarından ve Hafız Ebru Tarihinin Timurlular'la İlgili bölümlerinden yararlandığını kitabın girişinde açıklar Yapıtında ayrıca Timurlular; Safeviler ve Özbek hanları döneminde yaşamış olan ünlü kişiler üzerine de ayrıntılı bilgiler verir. Biri taşbasması ile 1855'te, öteki de ingilizce bir önsözle 1857'de yayımlanan yapıtın, iki ayrı baskısı vardır Yapıtta adı geçen kişilerin yaşam öyküleri ile ilgili bölümler Ricâl-i Habibüs-siyer adıyla, ayrı olarak Tahran'da basılmıştır.²⁶

Lubbu't-Tevarih:

Mir Yahya bin Abdül-latif Hüseyin'iyi Kazvin'i, Miladi 1481-1555 (Hicri 886-963) Kazvin'de doğdu. Eserlerinden iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılan Kazvin'i daha çok tarihçi olarak şöhret kazandı.²⁷ Safeviler'e ait olan Abdül-Latif Kazvin'inin kitabının dördüncü bölümü, kendi zamanındaki olayları başta Safeviler'in atalarından söz ederek Şah İsmail'in hükümete geçmesinden başlayarak Miladi 1542 yılı Nisan ayının altıncı günü, Hicri 948 yılı Zilhacca ayının yırmıncı gününe kadar (Şah

²⁶Sirüs Şemisa, *Sabkşinasi'ye Nasr*, Mitra Yayınları, VIII. Baskı, Tahran 2005.

²⁷Abdül-Latif Kazvin'i Şah İsmail'in yanında savaş olayları anlattığı dışında, aynı zamanda elinden geldiği kadar bazı insanların canını Şah İsmail'in kılıcından kurtarıyordu, bkz. Abdullatif Kazvini, *Safevi Tarihi*, çev Hamidreza Mohammednejad, Birleşik yayınları, Ankara 2011, s. 14.

Tahmasb'ın Padişahlığının 18. Yılı, yazarın vefatına kadar) açıklama yaparak son vermiştir. Kazvin'inin Lübbü't-Tevarih adlı eseri, dört bölümden oluşan bir tür genel tarih kitabıdır. Birinci bölüm, Hz. Peygamber ve Oniki İmam hakkındadır. Birinci bölümün 2. kısmında Hz. Ali hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ondan önceki tarih yazarlarından hiçkimse Hz. Ali hakkında özel bir kitap yazmamıştır, Hz. Ali ancak Dört Halife ile birlikte anılmakta idi. İkinci bölüm, İslam öncesi İran Şahlarına, üçüncü bölüm, İslam dönemi hükümdarlarına, dördüncü bölüm de Safeviler devrine ayrılmıştır.

Abdül-Latif, eseri yazarken bölümlerde kronolojik sıraya riâyet etmemiştir. Arz ettiğimiz gibi birinci bölüm Hz. Peygamber ve On İki İmam hakkında iki kısımdan oluşmaktadır. İkinci bölüm, İslam öncesi İran şahlarını anlatan dört kısımdan oluşuyor. Eserin bu içerikte olmasının, yazarın İslam dinine olan ilgisinden kaynaklandığı söylenebilir.

İkinci bölüm Pişdadiler, Keyaniler, Beylikler (Mülükü't-tevaif) ve Sasaniler; üçüncü bölüm, Hulefa-yı Raşidin, Emeviler, Abbasiler, Tahirler, Saffariler, Samaniler, Gazneliler, Guriler, Buveyhiler, Selçuklular, Harzemşahlar, Atabeyler, Batı ve İran İsmailileri, Karahıtaylar, Cengiz'den Ebu Said Mirza Bahadır Han'a kadar Moğollar, Moğollar ve Timurlular dönemi arası Beylikler, Timurlular, Akkoyunlular ve Karakoyunlular, Maveraünnehir ve Horasan Özbekleri; Dördüncü Bölüm, yazarın yaşadığı dönem olan, Miladi 1540'a Hicri 948'e kadar ki zamanları içerir. Kitabın 427. sayfasında buna işaret edilmektedir. Kitabını Behram Mirza Şah İsmail'in dördüncü oğluna ithafen yazarak, 40 sayfasını Birinci Şah İsmail'e ve 6 sayfasını yazarın ölümüne kadarki on sekiz yıllık Şah Tahmasb hükümdarlığı dönemine ayırmıştır.

Yazar kitabının sonunda, Safevi dönemini anlatan daha ayrıntılı bir eser yazmayı düşündüğünü kaydetmiş ise de bunun yazılıp yazılmadığı belli değildir.

Yazar, bazı savaşlar da örneği Osta Kale'sinin kuşatması ve Huseyin Kiyayı Çelavi'nin esir edilmesinde Şah İsmail'in yanında yer alarak savaş felaketlerini kaydediyordu. Bu nedenle Lubbüttevarih Kitabı Safevi hanedanının itibarlı kaynaklarından. Abdül-Latif Kazvin'i savaş olayları anlattığı dışında, aynı zamanda elinden geldiği kadar bazı insanların canını Şah İsmail'in kılıcından kurtarıyordu.

Bu kitap Batı diline çevirilen ilk Farsça eserdir. Bu kitabı Hamidreza Mohammednejad tarafından Türkçeye çevirildi ve 2011 yılında birleşik yayınları tarafından Ankara'da basılmıştır.²⁸

Şah Tahmasb Tezkeresi:

Şah Tahmasb bu kitaptan yazdığı amacını çocuklarının ne yaptıkları için bir yol göstermesini söylüyor. Tahmasb bu kitabı Zahirrettin Babur'un Baburname kitabının üzerinden örnek aldığı ve yazmasını söylüyor. Şah Tahmasb bu Tezkirede diğer kaynaklarda olmayan konular hakkında söz ediyor. Örneğin Osmanlı ordusuyla karşı gelmekten çekinmesi ve sabırla beklemesi, Osmanlı ordusuna karşı ürünleri yıkıp yakmasından konuşuyor. Bu kitap beş bölümden oluşmuştur. Tahmasb bu eser de işten atanmak ve atılmaktan, Kızılbaşların isyanı, Mazenderan'ın Kavami Maraşi Seyitler, Miladi 1530 yılı Hicri 937 yılında Herat kuşatması, Komutanlar ve Şehzadelerin isyanı, Elkas Mirza olayı, Osmanlı-Safevi ilişkileri, Ulame Tekellü, Kadi Han Tekellü, İskender Paşa dönemi ilişkisi, Şehzade Bayezid olayından söz ediyor. Bu kitapta Türkçe ibaret ve kelimeler var, Kuran, hadis ve şiirle süslenmiştir. Tahmasb'ın söylediğine

²⁸ Abdullatif Kazvini, *Lubbut-Tevarih* (Safevi Tarihi), çev. Hamidreza

Mohammednejad, Birleşik Yayınları, Ankara 2011, s. 13-18.

göre gördüğü rüyalar yardımına gelmiştir. Bu kıtapta metnin asil konuları gereksiz konuların etkisinde görünmektedir. Bu kitabın hakkı nüshesi İran'ın Milli Meclisinde mevcuttur. 19. Yüzyılda bu kitap Almanya da çevirilip basılmıştır. Bu kitabı Abdu'l-Şukür Almanya da basmıştır. Ama İran'ın Milli Meclis hattı Nüshesiyle bazı farklılıkları vardır. Bu kıta Hicabi Kırlangıç tarafından Türkçeye çevirilmiş ve Kitapyurdu Yayınları 2001 yılında Ankara da basmıştır.²⁹

Tarih-i İlçi-i Nizam Şahi

Safeviler devrinde yazılan bazı tarih kitapları Hindistan'da kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de Tarih-i İlçi-yi Nizamşah'tır. Yazarı Hurşah b. Kubad el-Hüseyni 'dir. Kitabın müellefi 953h./1546m. De sefir olarak İran'a gelmiş ve I. Şah Tahsasb devrinde 20 yıl İran'da kalmıştır. Hurşah kitabında 970h./1562m.ye kadar olan olayları kaleme almıştır. Bu kitap bir mukaddime ve yedi bölümden oluşmaktadır. Altıncı bölümde I. Şah İsmail ve I. Şah Tahmasb ve devrin küçük hanlıkların olaylarını içerir. Kitap tarihi açıdan Safevi ve Şi'i mezhebini koruyan bir eser olmakla beraber ılımlı bir üslubu olduğu da görülür. Yine altıncı bölümde Şah İsmail'in zuhuru ve takipçileri ve bazı Şirvan Gilan ve Taberistan sultanları hakkında beş bab halinde izahı vardır. Kitabın hatimesi de üç meclis halinde seyyidler, nakipler, âlimler, hâkimler, şairler ve münşiler hakkında bilgiler verir. Eser Muhammed Rıza Nesiri ve Koiçi Haneda tarafından 1379h.ş. de Tahran'da basılmıştır.³⁰

²⁹ Cihanbahş Sevakıb, *Tarihnegari-i Asr Safevi ve Şenaht-ı Manab-ı ve Meahez*, Şiraz 1380, s. 41-43.

³⁰ Altan Çtin, *Safevi Dönemi İran Tarihi*, (Safevi Tarihinin Kaynakları) Kadim Yayınları, I. Baskı, Ankara 2011, s. 46-48.

Tezkere-i Sam Mirza (Tufe-i Sami):

I.Şah İsmail'in oğlu Sam Mirza tarafından yazılan bu tezkire devrinin şairlerinin hayatları ve eserleri hakkında verdiği bilgilerin yanısıra dönemin sosyal yapısı ve tarihi olaylar hakkında da bilgi vermişti. Miladi 1549, Hicri 956 yılında Sam Mirza kardeşi I.Tahmasb'dan ibadet için bir köşeye çekilmesini istedi ve atası Şeyh Safi'nin Mezarın'da yerleşti. Bu halde birçok Şair, edib, sanatçı ve bilim adamları onun yanına gel git ettiler ve Sam Mirza kendi tezkeresini bu zamanda yazdı. Şah Tahmasb devrinin İran'ın sosyal yapısını anlatan önemli bir kaynaktır. Kitapta sosyal katmanlar, meslek erbabı, meslek adları, araç ve gereçlerin isimlerini zikretmiştir. Sam Mirza eserinde yer yer kendi düşmanlarının eserlerinden de bahsetmiştir. Eser: I. Şah İsmail terceme-ihalesi, evladı, devrin önemli şahsiyetleri, devlet adamları, kalem erbabı, şairler, dilciler, toplumun diğer katmanları vs. den bahsetmiştir. Bu eser Rükne d-Din Hümayun Ferruh tarafından ilk basım da tarihsiz sonradan 2005 yılı Tahran da Esatir yayınları basmıştır.³¹

Revzetüs-Sefa:

Mir Muhammed bin Havend Şah-ı Belhi, Mirhond'a tamlan Miladi 1433 Hicri 837 yılında doğdu. Mirhond Sultan Huseyin Baykara'nın Padişahlık döneminin önemli şahsiyetlerinden ve Emir Alişir Navayi'nin edebiyat-bilim toplantılarının önemli adamlarındanmış. Mirhond Ruzatus-Sefa kitabını yedi cilt de yazdı. Yedinci cilt Kiyaseddin Hondmir torunun tarafından tamamlandı. Bu kitap genel bir tarih kitabı ve bir bölümü Safevilerin başlangıçlarını kapsıyor ve önemli bilgiler veriyor.

³¹Cıhanbahş Sevakıb, a.g.e, s. 106-152.

Mirhond hayatının sonlarında bir köşeye çekildi ve Miladi 1498 Hicri 903 yılında 66 yaşındayken Hrat da vefat etti.³²

Futūhat-ı Şahi (Futūhat-ı Emini):

Emir Sadreddi Sultan İbrahim Emini Herevi önce Sultan Huseyin Mirza Baykara ve Nizameddin Emir Alişir Navayi'nin hizmetinde sonra Şah İsmail'in ilgisini çekti. Miladi 1520 Hicri 927 yılında eser I. Cilt yaratılıştan Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Peygamber'in Ataları, Şah İsmail'den önce olayları ve onların Hanedanının Devlet kurma çabaları konusunda önemli bilgiler vermektedir. II. cilt Safevilerin ataları Şah İsmail'in 12 yıl padişahlığı Miladi 1513 Hicri 920 yılına kadar kapsamaktadır. İbrahim Emini Futūhat-ı Şahi'ni Şah İsmail'in emriyle yazmağa başlamıştı. Genel bir tarih kitabı olan bu eser Safeviler özellikle Şah İsmail'in döneminin anlatan önemli bir kaynaktır. Kitab'ın bu bölümü 12 kısım da yazılmış ve her kısım Şah İsmail'in bir yıl savaşta kazançları yer almaktadır. Bu eseri Doktor Muhammed Nesiri tarafından Enjomeni Asar ve Mefahiri Ferhengi de 2004 yılında basılmıştır. Bu eser Habibüs-Siyer, Cihanguşa-yı Hakan, Hulasetut-Tevarih, Tarih-i Alemaray-ı Abbasi, Nesebname-yi Safeviyye gibi eserlerden kaynaklık etkilemiştir.³³

Ahsenu't-Tevarih:

³² Mir Muhammed bin Havend Şah-ı Belhi, *Revzetüs-Sefa*, telhiz Abbas Zaryab

Hoyi, İlmi Yayınları, Tahran 1994, naklen Muhammed Bager Aram, *Endişeye*

Tariknegariye Asr Safevi, Emirkebir Yayınları, Tahran 2007, s. 35, 138, 209, 214, 236, 2773.

³³ Cihanbahş Sevakıb, *Tarihnegari-i Asr Safevi ve Şenaht-ı Manab-ı ve Meahez*, Şiraz 1380, s. 28-30.

Hasan Bek Rumlu Miladi 1530 Hicri 937 yılında Gum şehrinde doğdu. Gençliğin başlarında I. Şah Tahmasb'ın ordusuna girdi ve korucubaşı derecesini aldı. Hasan Bek Rumlu 30 yıl Şah Tahmasb'ın seferlerinde onun ordusundaydı ve seyir ettiği çoğu olayları yazdı. Hasan Bek Rumlu Ehsenu't-Tevarih yazarın iddaasına göre 12 cilt de yazıldığını öne sürmüştür ama buna bir kanıt yoktur. Ehsenu't-Tevarih kitabının sadece 10 ve 11. cilt mevcuttur. Diğer 10 cilt Dünyanın hiçbir kütüphanesinde bulunmamaktadır. Kitap'ın onbirinci cildi Miladi 1405-1493 Hicri 808-899 yılı ve oniki cilt Miladi 1494-1577 Hicri 900-985 yılına kada İran, (Karakoyunlu, Akkoyunlu) Türkistan, Özbekler, Şeybanlılar ve Maverayun-Nehir, Osmanlı ve bazı küçük devletler hakkındaki bilgileri Şah Muhammed Hodabende'ye kadar kapsamaktadır. Bu kitap I. Şah Tahmasb dönemini anlatan en önemli kaynaktır. Kitapta birçok şiir verilmektedir ve bu şiirlerin bazisini Hasan Bey'in kendisi söylemiştir. Hasan Bek Rumlu bütün safevi tarihçileri gibi Safevi hanedanının savaşlarını detaylıca yazmıştır. Bu kitabın önemi her yılın olayını ayrı ve mustekil ünvanla anlatmasıdır. Bu nedenle safevi araştırmalarına olayların yılını öğrenmekte önemli hizmet etmiştir. Ayrıca kitap sadece siyasi olaylar değil aynı zamanda her yılın sonunda Kültürel bilgiler devlet adamları, bilginler, Şair ve Din adamları hakkında değerli bilgiler vermiştir. Bu eser Abdul-Huseyin Nevayitashih etmiş ve Bongahı Naşrı Kitap tarafından 1972 yılında basılmıştır.³⁴

Cihanguşa-yı Hakan:

Bu kitabın yazarı belli değil, Miladi 1541-1548 Hicri 948-955 yıllar arası I.Şah Tahmasb zamanında yazıldığı düşünülmektedir. Bu kitap I. Şah İsmail'in

³⁴ Zebiyüllah Sefa, c.IV, s. 586; Muhammed Taki Bahar, c.3, s. 258-259; Muhammed Bager Aram, s. 37-185.

eccadı, devletin ortaya çıkması ve I.Şah İsmail'in Padişahlık dönemi hakkında önemli bilgilerle kapsamaktadır. Olatlarla dolu olan Miladi 1541/Hc.948 yılını veren tek eserdir. Eser I. Şah Tahmasb veya onun ölümünden sonra yazılmaktadır. Bazı yeni araştırmalarda bu kitabın Safevilerin son zamanında yazıldığı iddaa edilmektedir. Cihanguşa-yı Hakan İbn-i Bazzaz'ın SafvetüsüSefa, Hondmir'in Habibus-Siyer, Futuhat-ı Şahi gibi eserlerden yararlanılarak yazılmıştır. Bu eser Hondmir'in tekmilesi olmuştur. Cihanguşa-yı Hakan kitabının Hattı nüshasından II cilt İran Merkezi Esnat Milli Kütüphanesinde. Bu eser Miladi 1987 yılında Merkezi Ferhengi İran ve Pakistan tarafından İslam-Abad'da yayınlanmıştır.³⁵

Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb/Zeyl-i Habibus-Siyer:

Emir Mahmud Giyaseddin oğlu ve Revzetu's-Safa yazarı Mirhond'un torununun torunudur. Bilim ve edeple meşhur olan bir ailede yetişti. Emir Mahmud Şah Tahmasb'ın oğlu Muhammed Mirza'nın Lalası ve Herat Hâkimi Muhammed Han Şerefeddin oğlu teşvikiyle Miladi 1526 Hicri 953 yılında bu kitabı ki Habibu's-Siyer'in tamamlayıcısı olarak de tanımlamaktadır ve kitabı Miladi 1550 Hicri 957 yılında bitirmiştir. Yıllarla bu kitabın yazmasıyla meşgul olan Emir Mahmud "bu özetin yazmasını... sonuna kadar ki Hicri 957 yılıdır zorlukla olmayan bir gün ve bir gece geçirmedim" (s 237) demiştir. Bu kitab Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemlerinin olayları hakkındadır ve bir bölümde de Safevi ataların özetlemiştir. Yazar Herat'ta yaşadığı için Horasan olaylarını geniş ve dikkatle yazmış, Horasan özellikle Herat halkının başına geçenleri yazmıştır. Büyük bir ihtimalle yazar kitabı bitirdikten sonra babası gibi Hindistan'a göç edip ve orada vefat etmiştir.³⁶

³⁵ Cihanbahş Sevakıb, a.g.e, s. 27-28.

³⁶ Zebiullah Sefa, a.g.e, c. IV, s. 606; Ajend, a.g.e, s. 276-277.

Tarih-i Cihanara:

Gazi Ahmed bin Muhammed Gaffari Kaşani (Kazvini); Miladi 1494-1567 Hicri 900-975 yıllar arasında yaşayan Safevi hanedanının seçkin tarihçisidir. Şah İsmail'in oğlu Tuhfeye Sami'nin yazarı Sam Mirza'nın Lalasıdır. Kitabı Miladi 1565 Hicri 973 yılında bitirmiştir. Miladi 1567 Hicri 975 yılı Hayatının sonunda Mekke'ye ziyarete gidip dönüş esnasında Hindistan'ın Send'in Dibal Limanını'da vefat etmiştir. Gazi Ahmed Gaffari birçok Safevi tarihçisi gibi olayları yakından görerek yazmıştı bu nedenle kitap önemlidir.³⁷ Eser de 300 den fazla doğu sülalesinin hikâyelerini içermektedir. Yazar kitabını I.Şah Tahmasb'a hediye etmiştir. 16. Yüzyılın İran tarihi için çok değerli bir eser olarak kabul edilmektedir. Safeviler hakkında verdiği bilgiler yanında Akkoyunlular ve diğer mahalli hâkimler hakkında da kıymetli bilgilere sahiptir. Eser üç bölüme ayrılmıştır; Birinci bölümde Peygamberler ve on iki imamdan bahsedilir. İkinci bölüm İslam'dan önceki İran ve İran dışındaki padişahlardır. İslam'dan sonraki: 1. Emeviler, 2. Abbasiler (Tahirler, Ağlebiler, Tolunoğulları, İhşidoğulları, Hamdaniler) hakkında, 3. Hanedanlar, Şehriyaran-ı İspanya,³⁸ Şehriyaran-ı Yemen, Şurefa, Hakimian, Mekiyani, İsmailiyan, Şehriyaran-ı Gilan ve Mazenderan (Ziyariler, Büvehiler, Kakuiler) Moşaşailer ve Hüzistan, 4. Saffariler, 5. Samaniler, 6. Selçuklular ve çağdaşları, 7. Eyyubiler ve Yemen'de Resul-oğulları, 8. Gurlular, 9. Şehriyaran-ı Mağrib, 10. Arab Emirleri, 11. Bizans, 12. Türkistan, (Karahanlılar ve Karahıtaylılar) 13. Kürdistan ve Luristan Şehzadeleri,

³⁷ Gazi Ahmed Gaffari başka bir kitabı da *Tarih-i Nigaristan'dir* ve 330 tarihi hikayeyi kapsiyor.

³⁸ Said Nefisi, *Tarih-i Nizam u Nesr der İran ve der Zeban-ı Farsi*, c.1, Tahran 1966, s. 534; Cihanbahş Sevakib, a.g.e, s. 35-36; Zebiullah Sefa, a.g.e, c.4, s. 586.

14. Mazenderan ve Rüstendar Hâkimleri, 15. Lar, Hürmüz, Şirvan, Karaman, Dulkadir, Maraş, Malatya, 16. Moğollar; Cengiz Han, Ogedey, Çağatay, Cuci (Gök ordu ve Ak ordu), Şeyban, Tuli, İlhanlılar, 17. Timur ve Timurlular, 18. Osmanlılar, 19. Karakoyunlular, 20. Akkoyunlular, üçüncü bölüm Safeviler. Bu eser Hasan Neraki tarafından neşr edilmiştir.³⁹

Tekmeletu'l-Ahbar

Safevilerin Katıp, edip ve şairlerinden olan ve Abdi Bek Şirazi'ye tanılan Hoca Zeynu'l-Abedin Ali (mahlası Nevidi) Miladi 1515 Ağustosayı Hicri 921 Recep ayının 9. Günü doğdu. Hicri 930-948 yıllar arası Şah Tahmasbın Divani işlerinde görevliydi. Tarihçi olarak şöhret kazanan Abdi Bek Nevidi Şirazi, bu genel tarih kitabı Tekmeletu'l-Ehbar'ı bir önsüz ve dört bölüm de yazdı ve dördüncü bölümü İslam Dünyasının olaylarını ve Safevi hanedanının hakkında yazmıştır. Abdi Bek kitabını sade bir diliyle yazmıştır ve Miladi 1570 Hicri 978 yılın olaylarına kadar yani 6 yıl Şah Tahmasb'ın ölümünden öncesini kapsamaktadır. Tekmeletu'l-Ehbaryazma metodu Cihan Ara Tarihinin metoduna benzemektedir.⁴⁰

Hulasetu'l-Tevarih:

Mir Munşi'ye tanılan Gazi Ahmed bin Şerefeddin El Huseyini El Gumi Safevi hanedanının seçkin tarihçilerindendir. Miladi 1546 yılı Mey ayı Hicri 953 yılı Rebiyü'l-Evval ayı Perşembe günü I. Şah Tahmasb'ın Padişahlığı zamanında doğdu. Babası Şerefeddin Huseyin Huseyini I. Şah Tahmasb'ın Bilim, Edep ve Munşisi ve Şah tahmasb tarafından Mir Munşi ünvanını almıştır. Gazi Ahmed gençliğin

³⁹Cihanbahş Sevakıb, a.g.e, s. 37-38.

⁴⁰ Muhammed Bager Aram, a.g.e, s. 248-252; Said Nefisi, *Tarih-i Nazm u Nasr Dar İran ve Dar Zaban-ı Farsi*, c. I, Tahran 1965, s. 385.

başlangıcından faziletli babasının yanında iyice bilgi toplayıp eğitim aldı.⁴¹ Babasının yerine geçen II. Selim'in tahta geçmesini tebrik etmek için 70 Zera çok detaylı bir mektup II. Selim'e yazan I. Şah Tahmasb mektubun çoğunluğunu baba ve oğul Mir Munşi ve Gazi Ahmed yazmışlardır. Gazi Ahmed Hulasetu'l-Tevarih kitabı II. İsmail'in (Hc 984-985) fermanıyla yazmasına başladı ve sorunların çokluğundan dolayı Miladi 1590 Hicri 999 yılı I. Şah Abbas zamanında bitirdi. Bu kitap beş cilt de yazılmıştır ama ilk dört ciltinden bir eser yoktur sadece beşinci cilt kalmıştır. Bu kitap Safevi hanedanının hakkında önemli kaynaktır ve I. Şah Abbas'ın saltanatının ilk 3 yılına kadarki olayları kapsıyor. Bu kitabın değeri I. Şah Tahmasb'ın uzun saltanatının her yılın olaylarını ayrı yazmıştır ve her yılı da Nevruz bayramından başlamıştır. Kitabın başka değeri de zamanın Âlimler ve Sanatçilerine yönelmesidir. Bir gurup yazar ve tarihçi Âlem-Arayı Abbasi yazarı İskender Bey Munşi Gazi Ahmed'in öğrencilerindedir. Gazi Ahmed başka kitaplar; Mecmeu'l-Şuara (Tezkeretu'l-Muluk) Gulistan-ı Hüner, Munteheb'ul-Vuzera ve Cemu'l-Hiyar yazmıştır.⁴²

Alemaray-ı Abbasi:

Azerbaycan Türkmenlerinden olan İskender Bey Türkmen Miladi 1560 Hicri 968 yılında doğdu. Gençliğinin döneminde Safevi Sarayında Munşicilik görevini ve

⁴¹ Babası I. Şah Tahmasb'ın kardeşi İbrahim vezirliğinin uhdesine aldığı zaman Gazi Ahmed de babasıyla birlikte Meşhed'e gitti. Meşhed de Horasan'ın büyük edip ve bilginlerinden bilgisinin arttırdı.

⁴² Zebiullah Sefa, a.g.e, c.IV, s. 587-588.

I.Abbas'ın kardeşi Hamza Mirza'nın Divan işlerindeydi.⁴³ İskender Bey I.Abbas'ın zamanında Daru'l-İrşad da çalıştı ve I.Abbas'ın katıbu oldu. Ayrıca I.Abbas Kızılbaşlar'ın etkisini azaltmak için Gulaman diye bir ordu düzenlemiştir ve buna katıldı. İskender Bey I.Abbas'ın 30. Yılı saltanatında 3 ciltten oluşan Alemaray-ı SAbbasi kitabının yazmasına başladı. I.cilt I.Abbas'dan önce Safevi hanedanı, I.Şah İsmail, I. Şah Tahmasb'ın ve II. Şah İsmail'in Paadişahlığını kapsamaktadır. II: cilt I.Abbas'ın ilk 30 yıllık Padişahlığı ve III. Cilt I.Abbas'ın saltanatının son yıllarını ve ölümünü Miladi 1628 Hicri 1038 yılına kadar kapsamaktadır. Bu kitap Safevi hanedanının önemli kitaplarından ve Roger Savory İngilizceye çevirmiştir. İskender Bey I.Şah Tahmasb'ın ölüm zamanında 6 yaşında ve birçok Safevi Padişahların olaylarını yakından seyretmiştir. İskender Bey kendinden önce başka tarihçilerin kitaplarından yararlanmak dışında Sarayın Munşilerinden olduğu için bütün senet ve belgeler kullanmıştır. Alemaray-ı Abbasi kolay bir dille yazılmış, savaşlar hakkında bilgi vererek, Safevi Padişahlar'ı ve Kızılbaşların reislerinin anlaşmazlıkları dışında birçok biginler, Âlimler, Şairler, Sanatçılar, Komutanlar ve Safevi Hanedanının Devlet adamlarını hakkında da bilgi vererek açıklama yapmıştır. Alemaray-ı Abbasi kitabı birçok imtiyazlardan dolayı yazarın hayatı zamanında dikkatleri çekmiştir. İskender Bey kitabı bitirdikten sonra I. Şah Abbas'ın yerine geçen Şah Safi hakkında bir kitap Alemaray-ı Abbasi'ye tamanlayıcı olarak yazmasına başladı. Ama kitabı bitirmeden önce Miladi 1623 Hicri 1043 yılı 75 yaşındayken öldü.⁴⁴

⁴³ İskender Bey I.Abbas'dan önce bazı savaşlar asker olarak katılarak birçok olayı ve I.Abbas ve Şah Safi'nin Padişahlığını yakından seyretmiştir.

⁴⁴ Muhammed Taki Bahar, *Sebk Şinasi*, c.3, Tahran 1990, s. 255.

Alemaray-ı Safevi (Alemaray-ı Şah İsmail):

Alemaray-ı Şah İsmail adına yayılan Alemaray-ı Safevi kitabının yazarı belli değil. Yazarın söylediğine göre Hicri 1086 (Hc. 11) Miladi 17. yüzyılında Şah Süleyman Safi devrinde yazılmıştır. Yazma metodu basit sanat dilinden uzak ve halk dilinde (konuşma dilinde) yazılmıştır. Bu sebeble halk arasındaki nakilleri aktaran bir hususiyete de sahiptir. Eser I. Şah İsmail'in özel hayatının perde arkasını ifşa eden bilgilere sahiptir. Alemaray-ı Safevi hikâye özelliği güçlü olmasına rağmen büyük bir bölümü I.Şah İsmail ve hayatı, tahta geçmesi özellikle savaşları hakkında önemli bilgiler vermiştir.⁴⁵Eserin geri kalan kısmı ise safeviler'in ecdadı, seleflerinin hayatı, Şeyh safi ve I. Şah İsmail'in hâkimiyetine kadar olan safevi ricalini terceme-i halleri, Türkistan hanları, Osmanlı sultanları ve Timurlularla ilgili bilgileri içerir. Eser, Ali Asgar Muntazır es-Sahib tarafından Miladi 1971 Hicri Şemsi 1349 yılında Tahran'da basılmıştır.⁴⁶

Silsiletu'l-Neseb-i Safeviye

Şeyh Huseyin bin Abdal Pirzade Zahedi Şeyh Safi'nin Hocası Şeyh Zahed Gilani'nin soylarındandır. Yazar bu kitabı Safvetus-Sefa Kitabını kullanarak Safevi hanedanının ataları hakkında yazmıştır. Bu kitabın yazma tarihi net olarak belli olmasa da yazar kitabı Şah Süleyman zamanı (Miladi 1666-1694 Hicri 1106-1077) yılında bitirmiştir. Babası Şeyh Abdal Şeyh Safi'ye ait olan vakıf binaları uhdesindeydi. Bu nedenle Şeyh Huseyin Hicri 894-1009'a yer mulkiyet ve vergi ve ticarete ait olan fermanları kitabında yazmıştır. Edward Brown bu kitaptan hattı bir nüshasını kendi bütçesiyle basmak için Berlin de yerleşen İranlı Tarihçi

⁴⁵Muhammed Taki Bahar, *Sebk Şinasi*, c. I. s. 82-84.

⁴⁶ Muhammed Taki Bahar, a.g.e, c. III, s. 259; Cihanbahş Sevakıb, a.g.e, s.82-84.

Kazimzadeye İrânşehr'e göndermiştir. Kazimzadeye İrânşehr de bu kitabı Miladi 1924 Hicri 1343 Berlin de basmıştır.⁴⁷

Mecmeu'l-İnşa Veya Munşeatu's-Selâtin

Ebulgasim Hayder bin İvoğlı (Hayder Bey Evoğlu, Hayder Evoğlu) Safevi çağının önemli edebi ve tarihi şahsiyetlerinden ve birçok eseri vardır. Bunlardan birisi İngiltere ve İran milli kütüphanesinde hattı nüsha mevcut olan Selçuklu ve Safevi padişahlarının diğer sultanlarla yazdığı karşılıklı mektuplaşmalarını toparlamıştır. Kitap iki kısımdan oluşup, birinci kısım Selçuklu sultanlarının, ikinci kısım Safevi padişahlarının mektuplarıdır. Kitabın başlangıcı Alp Arslan çocuğuna bahşettiği hükümet ve mal hakkında ve en son mektup Hint Padişah'ın İran'a gelmesiyle ilgilidir. Bu kitaptan bir nüsha 1994 yılında İran dışişleri tarafından basıldı. Miladi 1978 yılında Abdülhuseyn Nevayi, Esnat ve Mukatıbatı Tarihi İran, adlı eserinde ondan yararlanmıştır. Bu kitap Farsça 17. yüzyılında yazılmıştır.⁴⁸

B.Yabancı Kaynaklar, Arşiv, Tetkik Eserler, Seyahatnameler ve Araştırmalar

Osmanlı Tarihi:

Joseph von Hammer-Purgstall; Avusturyalı tarihçidir.(1774-1856) Viyana'da Doğu Dilleri Akademisi'ni bitirmiştir. (1796). İstanbul'da Avusturya Elçiliği'nde görev yaptığı yıllarda (1799), Osmanlıcasını ilerletti. Birçok Osmanlı kentini

⁴⁷ Muhammed Bager Aram, a.g.e, s. 240; Muhammed Bager Aram, a.g.e, s. 194.

⁴⁸ Franz Babinger, a.g.e, s. 118-120.

dolaşarak çok sayıda yazma eser topladı.⁴⁹ Aynı yıl yeniden İstanbul'a geldi. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında (1807) Avusturya'ya döndü. Doğu ülkeleri konusunda Saraya danışmanlık yaptı. İmparatorluk Akademisi'ne seçildi. 1835'ten sonra bütünüyle tarih çalışmalarına adandı. 1847' de Avusturya Bilimler Akademisi'nin kuruluşunu gerçekleştirdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1774'e kadar olan dönemini 10 cilt olarak yayımladığı *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Osmanlı Devleti Tarihi) 1827-1835 adlı eseri günümüzde de birçok tarihsel araştırmaya kaynaklık etmektedir. Mehmet Ata Bey'in 1913-1921 arasında bazı notlar ilavesiyle Türkçeye çevirdiği bu eser henüz aşılmış sayılmaz. Bu eser Mirza Zeki Ali Abadi tarafından Farsça'ya çevirilmiş ve Cemşid Kiyafar çalışması, Zerrin Yayınları, Tahran da 1988'te basılmıştır.⁵⁰

Türk Mektupları (Busbecq'in Hatıraları):

Ogier Ghislain de Busbecq; Osmanlı tarihi ve devlet yapısının XVI. Yüzyıldaki durumunun incelenmesi açısından bilimsel bir sezgi ürünü olan bu mektuplar en önemli kaynaklardan biridir. Başta Dimitri Kantemir olmak üzere Hammer, Ranke ve daha pek çok tarihçinin Busbeck'i kaynak olarak kullandığını belirtmek, bu mektupların önemini kavramaya yeterlidir. Mektupları, XVIII. yüzyılda yeniden Fransızcaya çeviren l'Abbe de Foy, Busbeck'in mektuplarının değerini şöyle belirtmektedir: «Birçok yazar Türklerin yönetimi konusunda yığınla yazı yazmıştır. Kütüphaneler, gerçek olayları kulaktan dolma bilgilerle yazan budüzenbazların yapıtlarıyla doludur. Bunlardan hiçbiri Busbeck'in yerini tutamaz.

⁴⁹Napolyon'un Mısır Seferi'nde Mısır'a gitti (1802). Binbirgece Masalları'nın birçok yazmalarını da burada topladı.

⁵⁰ Hammer Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, çev. Mirza Zeki Ali Abadi,

O, Türklerin geleneklerini, hükümet kurumlarını, güvenlik örgütlerini, yasalarını yakından tanıdı ve inceledi. Hiç kimse Türklerin savaş ve barışzamanlarındakitörenlerini onun gibi doğal olarak canlandırmamıştır». Bu eseri Huseyin Cahid Yalçın çevirdi ve İstiklal Matbaası, Serdengeçti Neşriyatı tarafından 1953 yılında Ankara’da basıldı.⁵¹

Arşiv Belgeler, Tetkik Eserler ve Sefernameler

Araştırmamızda, Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Muhimme ve Ahkam Defterlerinden ve Topkapı Muzesi Arşivinden yararlandık. Ayrıca Araştırmamızla ilgili Osmanlı-İran Münasebetleri ihtiva eden birçok tetkik eserden faydalandık. Bu dönemi tarihçiler ve araştırmacıların incelemeleri, tetkik edip, konumuzla ilgili usuller içerisinde yararlandık. Bu dönemle ilgili birçok türkçe ve farsça eserler araştırmamızda kullanmıştır.

Anthony Jenkinson’un Seyahatnamesi:

Şah Tahmasb’ın döneminin olaylarından I. Elizabet tarafından Osmanlı-Safevi İslami devletlerin arasını karıştırmak ve düşman etmek için miladi 1562 yılında İngiltere tarafından ilk elçi olarak İran’a geldi.⁵² Anthony Jenkinson gündem

⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, (1983). *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, s. 114. Bilmsel çalışmalara önem veren damat İbrahim paşa, bir takım bilim kurudu, Nedim’i de bu kurallardan birinde görevlendirmiş ve Nedim’in bu eseri çevirmesi 10 yıl sürmüştür. Şair Ahmed Nedim başkanlığında bir heyet tarafından 1285 Hicri Tarihi’nde türkçeye çevirilmiştir.

⁵² Şah Tahmasb’ın Sarayına girdiği anda Tahmasb ondan siyaset yerine mezhebenden sormuştu ve Müslüman olmadığı için Sarayından dışarı atmıştır.

yazdıkları Şah İsmail ve Şah Tahmasb hakkında bilgi vermiştir. „Journey Of Anthony Jenkinson Into Persia, yani İran da gündem hatırat kitabı “Richard Hakluyt” tarafından 1864 Londra’da basılmıştır. İran da seyyahlara göre Kazvin vasıfleri adına 2012 yılında Mutalhat ve Tahkikat-ı Ustane Kazvin adıyla basılmıştır.⁵³

Sefername’ye Veneziyan dar İran (Venediklerin İran da Seyahetnamesi):

Altı Seyahatşi İran Bilimiyle ilgili İran’a geldiler ve her birisi çeşitli zamanlar ve mekanlarda seyahat yaptılar. Bu eser miladi 1476 yılından 1576 yılına yani Akkoyunlu Uzun Hasan hükümdarlığı zamanından Şah Tahmasb’ın sonuna kadar kapsıyor. Bunlardan sadece Anjello’nun dışında ticaret içi gelmiş olsa da diğerleri hepsi siyasi amaçla kendilerini Osmanlı’nın gelişmesine engel ve kontrol etmek amacıyla ve bunu uygulamak için İran’a yaklaşmak ve ortamı karıştırmak için gelmektedir. Bu eser Menüçehr Emiri tarafından 1970 yılında çevirilip ve Harezmi Yayınevi tarafından basılmıştır.⁵⁴

⁵³ Altan Çetin, *Safevi Dönemi İran Tarihi (Safevi Tarihinin Kaynakları)*, Kadim Yayınları, Ankara 2011, s. 99-102.

⁵⁴ Altan Çetin, a.g.e; Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, çev. Maniçehr Emiri, Harazmi Yayınları, Tahran 2002, s. 9-15.

Araştırmalar:

Osmanlı-Safevi ilişkileri hakkında araştırmalar konusu yakın dönemlerde başlamıştır. Bu iki Devletle ilgili araştırmalar İnan veya Osmanlı kaynakları eksenli yapılmıştır. Bu iki devletin uzun bir zamandan beri g kavgası ve din ulemalarının görüşlerinden dolayı birbirini anlamada sıkıntı olmuştur. Bu iki kardeş halk ülkenin 16. Yzyılından başlayan bazı mezhep ve siyasi gerginliklerden dolayı ülkeler arası görüşmeler sona ermiş, yapılan araştırmalar tarafsız olamamıştır. Ama günümüzde o soğuk ortam kaldırılmış yine her zamanki gibi bu iki milletin birbirlerine gönüllerini eskisi gibi açtığı için gidiş geliş yolları açılmıştı. Buna rağmen bazı eksiklikler hala görünmektedir. Zira bu iki ülkenin halkının arasında dostluk varsa da bilim adamlarında bazı eksiklikler görünmektedir. Bu iki ülkenin uzmanlık alanında ve birbirinin üzerinde yaptėı bilimsel araştırma eksikliği uzman eğitilmediği için araştırmalarında da etkisini göstermişti. Bu durumun böyle devam etmesi halinde yapılan araştırmaların bilimselliği tartışılır. Bu araştırmalarda tarihi süreç dikkate alınarak tek taraflı bir bakış açısı olmadan bu ülkelerin mezheplere bilimsel metotla, g-bilimlerine dikkat edilmelidir. Bir diğer yanılığ da bu iki ülkenin Batı aracılığıyla kendilerini veya birbirlerini tanınmasıdır. Oyleyse yakın yolu bırakarak dolaylı ve uzak yolla bazen de siyasetin etkisinde kalarak bilimsel olmaktan çıkmaktadır. Osmanlı-Safevi ilişkilerinde yapılan bazı araştırmalara dikkat ettikten sonra ne kadar da bu araştırmalarda çaba göstermiş olsalar da anlıyoruz ki bu araştırmalar zannettiğimiz sebeplerden dolayı somut bir şekilde yapılmamıştır. Örneğin bazı yapılan araştırmalarda ırk esas alınmış kimi de sadece kendi mezhebi bakışıyla kimisi de siyasi amaçla yapılmıştır. Bu yüzden araştırmalar yeterli olmamıştır ve bilimsellikten uzaklaşmıştır.

Araştırma eserlere baktığımızda 1501-1555 yılına kadar *Osmanlı-Safevi İlişkileri* isimli eser Adel Allouche tarafından yazılmış ve Ahmed Emin Dağ tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir ve Ankara Yayınları tarafından 2001 yılında basılmıştır. Bu eserde yazar birçok bilgi vermesine rağmen tarihsel mektuplardan az yararlanmıştır. Diğer araştırma ise Remzi Kılıç tarafından yapılmıştır ve Miladi 1520-1566 yılına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Fakat bu araştırmada da aynı eksiklik görülmektedir. Çaldıran Savaşına kadar Osmanlı-Safevi ilişkisini Bilal Dadeyev muhtasar bir şekilde yazmıştır. Bu araştırma her şeyden çok ırk esas alınmıştır. Bu araştırma Uluslararası İlişkisi Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bu konu hakkında yapılan “*Şah Ceng-i İran Çaldıran*” ve “*Safevi Çağında İran'ın Dışışleri*” adlı diğer iki çalışma Nasrullah Felsefi'nin eseridir. Bu eserlerin önemli yanı Çaldıran Savaşı'nın nedenlerini anlatırken İran-Osmanlı ilişkileri hakkında da önemli bilgiler vermesidir. “*Safevi Çağında İran'ın Siyasi ve İktisadi İlişkileri*” eserinde İran'ın bütün diğer ülkelerle ilişkisinden bahseden Abdu'l-Huseyin Nevayi, bu eserinin bir kısmında da Osmanlı-Safevi ilişkilerine yer vermiştir. “*Safevi Çağında İran'ın Dışışleri*” adlı diğer eser ise İbrahim Safayi tarafından yazılmıştır. İbrahim Safayi bu eserinde Safevilerle ilişkisi olan ülkeler dışında Osmanlı- Safevi ilişkilerine de yer vermiştir. Bu konuyla ilgilenen diğer bir eser ise Hanbaba Beyani'nin eseri olan “*İran'ın Askeri Tarihi*” dir. Osman Turan'ın “*Şehzade Bayezid*” eserinde ise Sultan Suleyman dönemi anlatılmaktadır. Kütükoğlu ise Miladi 1576 yılından sonra on yıllık Safevi-Osmanlı ilişkilerine değinerek bu tarihten önceki ilişkilerden de bahsetmiştir. Tahsin Yazıcı da I. Şah İsmail eserinde Osmanlı-Safevi ilişkisinden de genel olarak söz etmektedir. Diğer eserlerden Faruk Sümer tarafından yapılan “*Karakoyunlular*” ve “*Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*”, adlı iki

araştırma da iki devlet arasındaki ilişkiye değinilmiştir. M. Halil Yinanç tarafından yapılmış “*Akkoyunlular ve Cüneyd*” adlı iki araştırma da konumuzla ilgilidir. Tarih inceleme Dergisi’nde ise 1973 yılında 3. Sayısında Bayezid’in İran’a sığınma makalesi yayınlanmıştır.

Osmanlı Tarihi:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1888, İstanbul-10 Ekim 1977), Türk siyasetçi ve tarihi, Osmanlı Tarihini 8 ciltte yazmıştır ve hayatı boyunca araştırmakla geçiren tarihçi çok detaylı Osmanlı tarihine değinmiştir. Sadece siyasi değil teşkilat tarihini de ele almıştır. Eserinde Arşivden yararlandığı için çok değerli bir kitap çıkarmıştır. Seksen dokuz yaşında Arşiv de araştırma yaparken vefat etmiştir. 1937 yılında Osmanlı tarihini girişine iki cilt olarak ana kaynaklara dayanarak yazmaya başlayıp 1941 yılında bitirmiştir. Birinci cilt beylikler ve Akkoyunlular, ikinci ise Osmanlı teşkilatına madhal adı eseri olupdur. 1943’te Osmanlı Devleti’nin Teşkilatından Kapukulu Ocakları (I-II), 1945’te Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı, 1948’de Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, 1965’te İlmiye Teşkilatı, adlı eserlerini bitirmiştir. Bu eser T.T.K tarafından basılmıştır ve Vehhab Veli Farsçaya çevirilmiş ve 1991’te Tahran da Mutaliat ve Tahkikat Farhangi tarafından basılmıştır. Bizim en çok faydalandığımız III. Cilt 1. Kısım: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşması’na kadardır.⁵⁵ Arkadaşı Hikmet Bayur’un söylediğine göre onun bir ilim adamında bulunması gereken bir görüş ve sezise sahip olduğunu, yazılarına siyaset bulaştırmadığını belirtir.⁵⁶ Ayrıca Türkiye de yapılan ve

⁵⁵ Altan Çetin, a.g.e, s. 264.

⁵⁶ Altan Çetin, a.g.e, s. 265.

faydalandığımız diğer araştırmalar şunlardır: Tufan Gündüz eserleri: 1.Son Kızılbaş Şah İsmail. 2. Bozkırın Efendileri, Türkmenler üzerine Mekaleler. 3.Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşları. 4.Dulkadirli Türkmenleri. Çaldıran Savaşı, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. Nihat Çetinkaya: Kızılbaşlar Türkler. Abdalbaki Gölpınarlı Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik. 2. On İki İmam. Abdulrahman Ateş: Osmanlı-İran Siyasi Antlaşması. Mehmet Çelenk: 16. Ve 17. Yüzyılda İran da Şiiliğin Seyri. İsmail Aka: Timur ve Devleti. 2. Makaleler, I.II. III. Zülfiya Veliyeva: Safevi DevletTeşkilatı, DTCF Kütüphanesi. Shaih Ahmadov: Azerbaycan da Şiiliğin Yayılması, DTCF Kütüphanesi. Ömer Faruk Teber: XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması, Ankara üniversitesi sosyal bilimler (İslam Mezhepleri Tarihi) anabilim dalı basılmamış doktora tezi.

İran-ı Ahd-ı Safevi:

Roger Mervyn Savory Toronto Üniversitesinin emekli Profesörüdür ve İran, özellikle Safevi uzmanıdır. Bu konuda birçok kitab yazmıştır. Bunlardan birisi olan İran-ı Ahd-ı Safevi (Safevi Çağında İran) Oniki mekaleden oluşmuştur. Yazar 1925 yılında İngiltere de Peterbrough'da doğdu. 1943-47 yıllar arasında önce asker sonra İngiltere'nin dışişleri memuru olarak İran'da ikamet etmiştir. Ülkesine döndükten sonra 1950 yılında Oxford'dan oryantalistikte lisans alarak Farsça ders vermeye başladı. 1958 yılında aynı üniversiteden İran uzmanı olarak doktora alarak İslami bilimlerde ders vermeye başladı.1976 yılından beri Toronto Üniversitesi'nin hocasıdır. Kitapta Safevi devletinin tarihsel rollerinden, İran'ın bütünlüğünü kurmak, merkezi devlet oluşturmak ve 900 yüzyıldan sonra merkezi birliğini sağlayan

Safeviler'den konuşmuştur. Bu kitab Kambiz Azizi tarafından an da Neşr-i Merkez yayınları 2000 yılında basmıştır.

Giriş:

Milletler arasındaki ilişkileri bilmek, tarihten önemli ders almamızı sağlar. Milletler ilişkilerini her zaman barış içinde tutmak isterler. Devletler ise güçlerini arttırarak kimliklerini ortaya koyma amacı güderler. Ayrıca dışişlerinde uyguladıkları politikalarıyla iktidarla ilgili olan görüşlerini ortaya koyarlar. Bu suretle birbirlerinin kimlik ve varlıklarını tanıdıkları sürece bir problem ortaya çıkmaz.

Tarih, milletler ve devletlerin kendini güven içinde bulmasıdır. Bunun da sağlanması kendine uyan yeni siyaset teorisinin üretmesiyle mümkündür. Milletler, ruh ve iradelerini dünya milletleri ve devletleri arasında güven içinde aranmasını isterler. Bu anlamda milletlerin tarihi sürekli ve diyalektik bir metodla anlaması ilerlemelerini de sağlayacaktır. Yaşayan çeşitli kavimlerden oluşan bir ülkenin kimliği, tarihsel ortaklıklar ve beraberliklerle oluşursa sorun yaşanmaz. Çünkü bir ortaklık olarak tarihsel kimlik bir ülkenin oluşmasında önemli bir etkidir. Bu durum tarih ve tarih biliminin ne kadar ciddi ve önemli olduğu göstermektedir. Müslüman ülkelerin biraraya gelmeleri onların olabildiğince tarih ve tarih bilimine uymaları ve topluluk pratikleri ve tarih felsefelerini kuvvetlendirmeleriyle kendini gösterecektir.

İslam Medeniyeti ve İslam Devletleri beşeri tarihin içinde önemli bir paya sahiptir. Bu devletlerin tecrübeleri, başarıları, divan ve idari işleri, uyguladıkları politikaları, siyasi düşünceleri ve dış ilişkileri beşeri tarih içerisinde düzenli ve Batı'dan bağımsız olmuştur. İslam devletlerinin bu özelliklerinin gelişimi takip edilirse gelecekte olası olay ve olguları anlamamıza yardım edecektir. Geleceğin öngörülmesi günümüzde açığa çıkan siyasi olay ve olgulara bağlıdır. Devletlerin

oluşumu, gelişimi, yükselişi ve çöküşüne bakıldığında geniş bir perspektife sahip olunabilir. Bu perspektif tarihsel olaylarda olası sonuçları ve etkilerin kestirilmesini de kolaylaştıracaktır. Böylece spekülâtif olan bir tarafa bırakılıp tarihsel olayların birikimiyle daha sağlıklı çözümler yapılabilir. Bu yüzden devlet işleri ve diğer devletlerle olan ilişkilerin kurallarını öğrenmek ve teorize etmek, insanların ders çıkarmalarını ve nasıl yaşamaları gerektiğini öğrenmelerine neden olacaktır. Bunun da öğrenmesi bize dünyadaki devletlerin konumunu belirleyecek ve yükselmelerine olanak sağlayacaktır. İslam dünyasında siyaset teorisinin üretildiği tek dönemin Ortaçağ olduğu söylenebilir. On beşinci yüzyılın sonları ve onaltıncı yüzyılda uygulanan siyaset teorisi, ortaçağ siyaset teorisinin devamı niteliğindedir. Bu dönemdeki hâkimiyet ilişkilerinin teorileri ve uygulamaları çalışmamızın konusu olan Osmanlı-Safevi ilişkisini anlamak ve iki ülke arasındaki pozitif ya da negatif ilişkileri öğrenmek günümüzün siyaset teorisine katkı sağlayacaktır.

Bu iki ülkenin siyasi kültürünün nasıl üretildiği ve hangi sonuçlara varıldığının açıklanması, İslam filozofu Farabi tarafından daha evvel çözülen ikilemlere bağlıdır. Bu ikilemler din-devlet, ahlak-siyaset ve maddiyat-maneviyettir. Ancak Farabi'nin çözümü pek etkili olamamıştır. Buna göre dinin konusu ahlak, siyasetin ise toplumsal davranış olmuştur. Ahlakla siyaset arasında ortaya çıkan bu düalizmin boyutları, birini seçtiğimizde diğerinden vazgeçmek zorunda kalacağımız bir düzeye ulaşmıştır. Böylelikle ya ahlaklı olmayı seçip siyasal hayatın etkilerinden uzaklaşırız ya da siyasi hayatla ilgilenip ahlakı terketmek zorunda kalırız. Ahlakın konusu kötü ile iyi arasında seçim yapmak iken İslam Dünyası'nda ise siyaset felsefesinin eksikliğinden dolayı kötü veya daha kötü olanın seçilmesine mecbur kalınmıştır. Ahlak genel olarak mutlak olmasına rağmen, siyasette daha çok görecelik söz konusudur. Bu

durum hemen hemen tüm İslam dünyasında görülebilir. Ortaçağ'da, Siyasetname veya "Nasihatnameler" gibi kitaplara bakıldığında siyasetin olduğu yerde ahlak; ahlakın olduğu yerde siyaset varlık gösterememektedir. Ortaçağ'ın son dönemlerindeki kaynaklarda siyaset ve tarih felsefesiyle ilgili teorik metodlar olmadığı gibi yazılan kitapların konuları ve meydana gelen olaylarda sultanların ve padişahların merkeze alındığı görülür. İslam dünyasının kaynakları tarih ve siyaset felsefesine değinmeksizin kendi zamanının iktidarına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu durum kendi iktidarını koruma kaygısıyla açıklanabilir. Bu sebeple Osmanlı-İran ilişkileri bir siyaset, tarih ve siyaset felsefesi olmaksızın yalnızca pratik siyasete ve günün koşullarına uygun olarak sürmüştür. Bu da iktidarların kanıtlanmasına dönük bir durumdur. Nitekim sadece siyaset alanında değil bununla birlikte edebiyat, sanat, kültür, bilim, teknik ve din gibi alanlarda bunu görebiliriz.

Müslümanların altın çağında bu konularla ilgili insanlık için yol gösterici deneyimleri medeniyetin oluşmasında büyük katkılar sağlamıştır. Ancak daha sonra yeni bir siyaset teorisinin ortaya konulmaması ortaçağ kaynaklarının farklı bir şekilde tekrar edilmesine yol açmıştır. Nitekim çalışmamızın konusu olan iki Müslüman devletin niçin önceki durumlarına dönemediklerini de anlamamıza yardım edecektir.

Bu iki millet önce Gazneliler, Selçuklular, Harezmsahlılar, Moğollar, Timurlar vs. döneminde birlikte yaşamışlardı. İran ve Türkiye'nin İslam dünyasındaki üzerilerine düşen rolleri yapmalarına rağmen halen eksikleri mevcuttur. Yine de iki devletin bu rollerine rağmen kendi güçlerini sağlamlaştırmak istediği görülür. Bu araştırmada bunların pozitif ve negatif yönleriyle ortaya konulmasını amaçlamaktadır.

I.Bölüm:

1. XV. Asırda İslam Dünyası ile Çevresinin Genel Durumu ve

Osmanlı-Safevi Devletleri'nin Kuruluşu

A. Ortaçağ'da İslam Dünyası ve Çevresi'nin Genel Durumu

Miladi 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten⁵⁷ sonra Osmanlı Devleti İslam Hilafeti üzere Memlüklerle rekabete girdiler.⁵⁸ Osmanlı ciddi bir güç olarak ortaya çıktı ve Batı'ya karşı eski İran'ın rolü ona geçti.⁵⁹ İstanbul'un fethi Papa'nın faaliyetini daha da arttırdı. Papa Nikola, Jan Hunyad'la Arnavutluk Preansi meşhur İskender Bey'i Osmanlı'ya karşı kışkırtarak yardım etmeye söz vermişti.⁶⁰ Osmanlılar imparatorluğa geçtiği süreçte önce Akkoyunlular sonra Safevi Devleti tarih sahnesine çıkması ile denk gelmişti.⁶¹ Batı devletleri bu fırsattan

⁵⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Kültür Bakanlığı, 1992, c. II, s. 273.

⁵⁸ Mishel Mazzavi, *Peydayeşi Devlet-i Safeviye*, çev. Yakub Ajend, Gustere Yayınları, Tahran s. 2008, 53-54.

⁵⁹ Hammer Purgstall, *Empire Ottiman*, Paris, Bellizard, Barthes, Dofur, and Lowels, 1835, s. 30-36 ve 62-67.

⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K, c. II, s. 5.

⁶¹ Mirza Bek Cenabedi, *Revzatus-Sefa*, Gulamreza Tabatabayi Macd baskısı Tahran 2000, s. 93; Faruk Sümer, *Safevi Devletinin oluşmasında Anadolu Türkmenlerin Rolü*, s. 10; Âşık Paşazade, *Aşık Paşazade Tarihi*, Ali Bey Baskısı, İstanbul hc. 1333, s. 249; Munşi Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, İhsan Eşragi Baskısı, c. I, Tahran 1995, s. 34; Hinz, a.g.e, s. 16-17; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara, T.T.K, Yayıncı 1949, s. 226-228; Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, Türkiye tarihleri, İstanbul, 1949, yayıncı Ciftçioğlu N. Atsız, s. 249-252; Hondmir, *Habibüs-Siyer*,

faydalanarak bu Müslüman devletleri birbirine düşürmeye çalıştı. Safeviler’de Şia mezhebinin resmi olarak ilan edilmesi merkezi birliğini oluşturmuştu. İran’ın batısında Sünni Osmanlı İmparatorluğu ve doğusunda Sünni Özbekler’in güçlü orduları vardı. İran’ın içinde de çoğu halkı Sünni mezhebindeydiler. Bu nedenle Safevi Devleti’nin ortaya çıkması fevkalade önemli siyasi bir konudur. Şah İsmail sert bir biçimde kendi Şii mezhebini temelleştirerek yayması büyük zararlarla sonuçlandı. Bu Safeviler’in realist olarak değil şartlara bağlı olarak tavır aldıklarını göstermektedir. Safeviler’de özellikle Şah İsmail, Şah Tahmasb ve Şah Abbas İslam dünyasında mezhebi bağımsızlığıyla İran’ı çoğu Müslümanlar’ın liderliğini yapan Osmanlı İmparatorluğu’ndan uzaklaştırmak için çalışmışlardı.⁶² O dönemde Safevi Devleti’nin mezhebi bağımsızlığını sağlamasının altında yatan asıl amaçları siyasi bağımsızlığa erişerek İran’ın merkezi-milli birliğini sağlamlaştırmasını kuvvetlendirmektir.⁶³ Bu iki devletin arasında vuku bulan iç sorunlardan en önemlisi bunların arasında yer alan Türkmenlere sahip çıkma isteğidir.⁶⁴

Bombay, 1841, ÜI, 4, s. 11-12; Gaffarı, *Tarih-i Cihanâra*, Tahran, 1343, s. 261-262; Lala İsmail Efendi ktp. nr. 346; Hüseyin Zahidi, *Silsiletüleseb-i Safeviyye*, Berlin, 1924, s. 66-67; Yinanç, “Cüneyd” İ, A, TDV, c. III, s. 243. .

⁶² Gulam Server, s. 27; Walter Hinz, *İran Milli Devletinin Kuruluşu*, Tahran. Emir Kabir Yayınları, 1992, s. 19; Abdul-latif Kazvini, *Safevi Tarihi*, (Lubbüt-Tevarih), çev. Hamidreza Muhammesnejad, Birleşik Yayınları, Ankara 1990, s. 12 ve 15.

⁶³ Mir Ahmedi Meryem, *Din ve Devlet Dar Ahd-ı Safevi*, Emikebir Yayınları, Tahran1984, s. 13-16,

⁶⁴ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin oluşmasında Anadolu Türkmenlerin Rolü*, s. 10; Hoca Saadeddin, *Tacü’t-Tevarih*, c. II, s. 272-273.

Miladi 1492, Hicri 898 yılında, yani Safevi Devleti'nin kurulmasından sekiz yıl önce Kristof Kolomb da Hint yolunu aramak için Amerika kıtasına erişti.⁶⁵ İslamla Hristiyanlık uygarlıkları arasında bazı farklılıklar vardır. Müslümanlar fethedilen memleketlerde yaydığı yeni kuralları Doğu Avrupa'ya kadar ilerletti ve diğer taraftan İslam etkisinde kalan Moğollar kendi yerli dinlerini (Chamanisme) bırakıp, İslam'ın önderliğini de yaptılar.⁶⁶ İslam bilimleri uygarlık tarihinin iftiharıdır. Bu bilim Ortaçağ'da Yunan felsefesiyle birlikte Müslümanlar aracılığıyla Avrupa memleketlerine aktarıldı.⁶⁷ İspanya'nın Granadası'nda (Gartaba) hükümet kuran Müslümanlar, Doğu biliminin Batıya aktarılmasında büyük role sahip oldular. İran, İlhanlılar ve Timurların imparatorluğunun bir eyaleti sayılmasına rağmen, onlar İslam'ı-İranlı medeniyetinin nüfuzunun etkisindeydiler. Babürlerin konuştuğu dil Çağatay Türkçesi idi. Hem Türkçe hem Farsça şiir söyleyen Timur'un torunu Ömer Şeyh'in oğlu Babür,⁶⁸ Farsça'yı Hindistan'a ulaştırmıştır. Hatta günümüzde bu etki görülmektedir. Allame İkbâl gibi şairler ve filozoflar kendi kitaplarını Farsça olarak yazmıştır. İngilterelerinin hükümetinin zamanına kadar Hint'in sarayının resmi (siyasi edebi üslûb) dili farsça idi.⁶⁹ Batının bilginlerinin itirafına göre dışişleri ve

⁶⁵ Nizamettin Şeybani, *Tarih-i Temeddün*, c. I. Tahran Üniversitesi 1959, s. 161-167.

⁶⁶ Ahmet Metin Defteri. *Eski Dönemlerden Birleşik Milletlere Kadar Uluslararası İlişkiler*, Tahran Üniversitesi, s. 179.

⁶⁷ Cevahir Lal Nihri, *Negahi Be Tarih-i Cihan*, çev. Mahmud Tefezzûli, Emirkebir yayımları, c 1. s. 521.

⁶⁸ Öler Faruk Özkan, "Baür" İ. A. T.D.V. c. IV, s. 395.396.397.

⁶⁹ Edward Brown, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, çev. Raşid Yasemi, İbn-i Sina

uluslararası hukuk açısından İslami kaideler Hristiyanlık kaidelerine göre daha yüceydi. Örneğin, İslam savaş kuralı olarak çocuk, kadın ve yaşlılara saygı ve iyi davranış sergilemeyi söylemişti.⁷⁰ Orman, hurmalık ve evleri tahrip etmemesini ve yakmamasını Müslümanlara vurgulayarak sadece yeteri kadar düşman yiyeceklerini kullanılmasına izin vermişti. Üstelik de esirlere iyi davranışı emretmişti. Batı'ya göre esirlerin nakit para karşılığında değiştirilmesi Doğu'da daha yaygındı. Ancak çoğu zaman Müslümanlar, esirleri bedava ve karşılıksız serbest bırakıyorlardı. Müslümanlar, savaş ganimeti paylaşırma görevini bir sorumluya bırakıyordu ve ganimetin beşte biri imama veriliyordu.⁷¹ İslam savaşlarında ehli kitapla diğer kâfirler ayırt ediliyorsa da çoğu zaman bir sayılmaktaydı.⁷² Ehl-i kitap az vergi ile aynı Müslümanlar gibi İslam topluluğunda kendi kurallarına göre özgür yaşıyorlardı. Örneğin II. Mehmet İstanbul'un fethinde Ermeni Kilise, Yunan Ortodoks Kilise ve Yahudileri çağırıp, onlara kendi kurallarına göre İstanbul'da

Yayımları, Tahran 1939. C. II, s. 206-375 ve 401-548.

⁷⁰ Arthor Nossbauwm, *Tarih-i Muhteser-i Hukuk-ı Beynül-Milel*, çev. Ahmed Metindefteri, Emirkebir yayımları, Tahran 1959, s. 52-55.

⁷¹ Şeyh Mahmud Şeltüt, *İslam'daBarış ve Savaş*, Şerif Rahmani Tercümesi, Bi'sat Yayınları, Tahran1975, s. 31-94; El-Belazüri Ahmet Bin Yahya, *Fütühü'l-Buldan*, Azernüş Azertaş Tercümesi, Düzenlenen Allame Muhammed Farzan, Soruş Yayınları, s. 202-204, Tahran 1985; El-Fera İbni, *Rosol'El-Mülük*, Doktor Selahettin Müneccit Tashihı, Parviz Atabeyki, Amüzişi İnkilabi İslami Yayınları, Tahran 1974, s. 193-196.

⁷² Ahmet Metin Defteri, *Eski Dönemlerden Birleşik Milletlere Kadar Uluslararası İlişkiler*, Tahran Üniversitesi, 1957. s. 176.

kalabileceklerini ve kendi dini liderlerini izleyebileceklerini söylemişti. Bu hoşgörü ve iyi davranış İslam ve Kuran'dan kaynaklanıyordu. Herhangi bir Müslümanın gayrimüslime aman verme hakkı vardı. İslami halifelerle İsevi hâkimler arasında yapılan antlaşmada İslami emirler tarafından İsevilerin, Müslüman memleketlerin topraklarında yaşamalarına izin verilmesi ile kendi kural ve yargıçlarına tabi olmaları söylenmişti. Müslümanların Hıristiyanlarla bu iyi davranışları sonralarda onların bunu kullanmaları ve Kapitülasyona erişmelerine sonuçlandı.⁷³ Uluslararası hukukta antlaşma hürmetine tanınan söz verme/ahid önemli İslami tekliflerindendi. İslam da kanunlaştırılmıştı ki Müslümanlar düşmanlarıyla yapılan antlaşmayı bozmasın, ihanet etmesin, sahtekârlık yapmasın ve sözlerini bozmasınlar. Eğer acil bir nedenle olursa, bu önceden belirtmeli ve bilgilendirme yapılması gerekmektedir. Öyle ki İslam'ın hukukuna uysun diye II. Sultan Selim, Kıbrıs adasını işgal etmek amacıyla, Venedik'le antlaşma sulhunu kırmak zorundaydı. Bu nedenle önce Şeyhü'l-İslam'dan Ebussuud Efendi'den fetva aldı, sonra Kıbrıs'ı kuşattı.⁷⁴ Hâlbuki Hıristiyanlar, Müslümanlarla yaptığı antlaşmayı korkusuz bir şekilde bozuyorlardı. İngiliz ünlü tarihçi "Lane Pool" Haçlı Seferleri hakkında şöyle diyor: „Saldıran İseviler kendi antlaşmalarına uymuyorlardı.⁷⁵ Ama Müslümanlar her yerde verdiği sözlerine uyduğu için medeniyetlerinin faziletini gösteriyorlardı. Manevi güç din

⁷³ Estenford C Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Türkiye'nin Tarihi*, çev.

Ramazanzade, Astan kuds Razevi Yayınları, Tahran 1991, s. 113-118.

⁷⁴ Schneider Irene, "Ebussuud" Kay. Michael Stolleis (ed.) *Juristen: ein biographisches Lexikon, von der Antike bis zum 20. Jahrhundert (2.ed.)*, Münih: Beck (Almanca) say. 192.

⁷⁵ Ahmet Metin Defteri, a.g.e, s. 181.

adamlarında olsun ve dünyevi güç din adamlarının istediği kadar sultanlarda olsun diye öne çıkarılan Bal Antlaşması'nda Papa Boniface VIII., buna karşı çıkan Fransız padişahı Philippe Lebie ve sonunda Papa'ya karşı galip gelip padişahların Papa'dan bağımsız oldukları olay ortaçağın (14. Yüzyılında) en önemli olaylarındandı.⁷⁶ Ortaçağda uluslar hukukuna engel olan diğer neden gerçek anlamda devletin yokluğuydu. Çünkü sultanların tam hâkimiyeti olmadığı için uluslararası antlaşmaları kanıtlayamayıp, sonucunda onlara uymuyorlardı. Padişahların feodallere galip geldikten ve siyasi birlik muhakkak olduktan sonra uluslararası ilişkiler düzene sokuldu. 15. yüzyılın sonunda Amerika kıtası keşfedildikten sonra uluslararası önemli konular meydana geldi. Üçgen ticareti neticesinde köle satması, serbest denizlerden geçişi, yeni keşfedilen topraklarda önce olan hakkı, bu dönemde iki eski ülkenin zikredilen konularda çatışmalarını Papa VI. Alexandre⁷⁷ hâkimiyeti ile sona erdi ve birliğe ulaştılar. Papa Innocent IIV zamanında (1198-1216/ hicri 595-613) kilise yavaş yavaş çökmeye başladı. XIII. yüzyılda Papalar çökmeye engel olmaya çalıştılar. Bu sırada IX. Gergovar (1227-1241/ hicri 625-639) ve Innocent IV (M.1243/ h.641) kilisesinin siyasi hükümetini mahfuz tutabildiler.⁷⁸ Bir süre sonra İsevi dininde Protestan mezhebin zuhur etmesi Avrupa'yı iki muhalif gruba ayırdı ve onların arasında çetin savaşlar yarattı ki bu çatışmaların nedeni devletlerin kilise hâkimiyetinden kurtarılmasıydı. Bu halde Papa ve İspanya İmparatorluğu Sharlken

⁷⁶ Nizamettin Şeybani, *Tarih-i Temeddün*, s. 184.

⁷⁷ Münevver Okur Meriç, "*Cem Sultan*" (Hayatı, Esareti, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirleri), Ankara 2006, s. 229, 240, 241, 243, 311.

⁷⁸ Cevahir Lal Nihri, *Negahi Be Tarih-i Cihan*, c. 1. s. 523.

Katolik Kilisesi'nin birliğini savunuyorlardı.⁷⁹ Ama Protestanlar serbest mezhep için çalışıyor ve Roma Kilisesi'nden bağımsızlık istiyorlardı. Bu dönemde 30 yıllık “Kanlı Savaşlar” diye bilinen savaşlar meydana geldi. Katolik mezhebinde siyasi sonuçlara ulaşan mezhebi reformları Almanya ve Fransa’da iç savaşlarından dolayı; Prus, İsviçre ve Birleşik Amerika Devletleri ortaya çıktı. Çin ve Moğolistan Oktay Kağan’ın payı idi.⁸⁰ Oktay Kağan’dan sonra Kubilay Kağan⁸¹ (Miladi 1280/Hicri 679) Çin’in tümünü fethetti ve Yüen silsilesini kurduğunda Batı ülkeleri Çin’e yöneldi. Miladi XIV. Yüzyılda Çin Birmaniler ile savaştı ve Tibet’e hâkim oldu. Miladi XIV. Yüzyılın II. yarısında Cengiz’in silsileleri ortadan kaldırıldı ve Ming silsilesi (Miladi 1368, Hicri 770) onların yerine geçtiler. Bu dönemde Çin’in başkenti Nankin’den Pekin’e taşındı. İlk kez Portekizliler Macao’ya girdiler. Miladi 1644, Hicri 1054 yılında Moğollar Tesing silsilesini Çin’de kurdular ve bu hanedanın hakanlarından birisi olan “Kang Hi” Çin ile Rusya’nın hududunu belirtmek için Büyük Peter ile (Miladi 1689, Hicri 1101) birinci antlaşmayı yaptı.⁸²

Miladi 1689’dan itibaren Rusya, Avrupa ülkeleri içinde sayıldı ve Asya’nın politikasında önemli rol oynadı. Bu devirde XIV. Lui’nin mezhep elçileri, Çin’in

⁷⁹ Nizamettin Şeybani, a.g.e, s. 183-192.

⁸⁰ Şafak Rizazade, *Tarihi Edebiyat-ı İran*, s. 322-324. Tahran 1942; Riyazü’l-İslam, İran-Hint ilişki Tarihi, Muhammed Bakır aram ve Abbas Kulu Kaffari Fard Tercümesi, Emikabir Yayınları, Tahran 1984, s. 249-257.

⁸¹ Abbas İkbâl Aştıyani, *Tarih-i Moğol*, Emirkebir yayınları, tahran 2009. s. 77.

⁸² Norchinsk, 1689, Greet Soviet Encyclopedia Volume 17, p 463, New York, 1978,

Sarayı'na yol açtılar.⁸³ Yeniçağın değişimleri çoğu bölgelerin dış işlerini özellikle de İran'ı etkiledi ki; Safevi devletinin kurulması bu etkilenmenin neticesidir. Aynı zamanda da İran'ın iç ve dış politikasını, en önemlisi Osmanlı'yla iletişimlerini şiddetle etkiledi.

Osmanlılar bütün İslam dünyasını bir çatı altında toplamaya çalışıyordu. Bu nedenle kendini İslam dünyasından ayrı ve bağımsız kalmak isteyen Safeviler'in de kendilerine katılmasını istiyorlardı.⁸⁴ Diğer araftan Miladi 1514 Hc. 920 yılı, Çadıran savaşına kadar Şah İsmail ele geçirdiği bölgeleri Safeviler'in mülkü olarak sayıyordu. Safeviler kendinden önceki (Karakounlu, Akkounlu vs.) gibidevletlerden etkilendikleri var sayılırsa daasında iki Safevi padişahı Şah İsmail ve sonradan Şah Abbas içinbu dönemde özellikle iki konu önemliydi. 1. İran'ın bütünlüğünü korumak. 2.Bütün İslam ülkelerini bir araya getirmeye başarılı olan Osmanlı'yakatılmamak ve egemenliğine engel olmak ve böylecebağımsızlıklarını sağlamlaştırmaktı. Böylece Şiiliği resmi mezhep olarak tanımak ve siyasi birliği sağlamlaştırmaktır.⁸⁵

İran da ictimai ve milli hareket mezhebin siyasi-ictimai anlamı ve yönleriyle kesintisiz bağları vardır. Dolayısıyla İran da tarihi hareket manevi hayatlarını mükemmelleştirmişti. İran da din ve mezhep değişimlerine baktığımızda bu konu

⁸³ Abdülriza Hüşeng Mehdevi, *İran'ın Dış İlişkilerinin Tarihi*, Emirkebir yayınları, Tahran 1980 s.14; Ahmed Tacbaş, *Safeviye Tarihi*, Navid Şiraz Yayınları, Şiraz 1983, s. 61.

⁸⁴Ebdülriza Hüşeng Mehdevi, a.g.e, s. 13-14; Ahmet Tacbaş, a.g.e, s. 63.

⁸⁵ Zebihullah Sefa, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, c. v. 1. Bölüm, Ferdevs ayınları, Tahran:1985, s. 69-70.

İran'ın siyasi tarihinin birleşmesini de dikkate almıştır. Bu birlik ve manevi ilerlemeyi sağlamlaştıran din veya mezhebin siyasi-ictimai içeriğini elde ettikten sonra manevi güçleri meydana geliyordu. Bu nedenle mezhep-milliyet birbiriyle ayrı olmayıp bağları koparmamıştır. İslam'ın iki şubesinden birisi olan Şiiliğe dikkat edersek bu mezhep İran'ın siyasi tarihinde önemli bir role sahiptir. Abbasiler'den itibaren İranlılar hilafet organizatoruna nüfuz ettiler.⁸⁶ Bu dönem de çıkansiyasi çalkıntılardan dolayı Şiilik İran da yayıldı.⁸⁷ Bu mezhebi-siyasi hareketler Hicri III. Tarihinden itibaren Şii liderler tarafından; Keysaniye, Zeydiye, Gulatlar, İsmaililer, Garmetiler, Taberistan Alevileri, Hurufiyye, Bektaşiyeye, İran'ın batısında yaşayan Ehl-ı Hak ve bunun altında ortaya çıkan Guranlar ve Karakoyunlular Azerbaycanda, Ebdal Bei Urümiye de, Kakavend Kazvinde, Hocavend Mazandaran'da, Maraşi Şii Seyidler,⁸⁸ Hüzistan da Muşşaiye, Horasan da Sebedarlar, Gilan da (Lahican) Emir Kiya Şia Seyidler,⁸⁹ Nakşibendîler, hatta Kızılbaşlar da Safevilerden önce meydana gelen Şii-Süfi hareketler mezhebi-siyasi bir hareketin özelliğini taşıyarak bağımsız olmak istemiş ve bazıları da hükümet kurmuşlardı. vs.⁹⁰ kendini gösterdi. Bunların mezhebi hareketlerinde Hilafetten

⁸⁶ Abbas İkbâl Aştıyani, *Handan-ı Nevbahti*, Tahran 1975, s. 32-35.

⁸⁷ Mir Ahmedi, s. 13, naklen Ebu Muhammed Nevbahti, *Firakül-Şia Nevbahti*, Tc. Muhammed Civad Meşkür, Tahran 1981.

⁸⁸ Petroşevski ve Digeran, *Ez Ezmaneye Kedim Ta Karn-ı 18. Tarih-i İran*, Tahran Üniversitesi, çev. Karim Keşaverz, C. II, s. 457, Tahran 1971

⁸⁹ Petroşevski ve Digeran, a.g.e, s. 567.

⁹⁰ Mir Ahmedi, a.g.e, s. 13, Abdulkarim Şehristani, *Elmilet-Ve'l-Nihel*, çev. Efelüddin Sadr İsfahani, Tahran T.y.

bağımsız olmak istekleri de vardı. Hatta bunların bazılarında milli hükümet kurmaya başladılar ve bir süre İran da hükümet ettiler. Zikredilen hareketlere göre daha kapsamlı ve Hilafetten bağımsız bir devlet kuran Buveyh oğullarıdır. Bütün bu hareketlerden kapsamlı ve çok geniş bir coğrafya da yayılan Safeviler de İslam dünyasında bağımsızlık için çalıştılar önce hilafette rekabet eden Osmanlı-Memlûkler'e daha sonra dost olmalarına rağmen Osmanlı hilafetine katılmak istemediler. İslam hilafetinden bağımsızlık isteyen Safeviler İran da çeşitli beylerbeyleri ortadan kaldırdıktan sonra bütün Şiiğin mezhebi-siyasi bir hareket olmak üzere her yer de yaymasıyla bu coğrafyanın halkını bir araya getirmemelerini hazırlayarak başarılı oldular.

İran'da Safevi Devleti'nin kurulmasında iki konu ortaya çıktı: 1. Şii mezhebinin resmîyet bulması. 2. Merkezi hükümetin oluşması ve İranlılığı kuvvetlendirmesi. Bu iki konu İran'a bölgede ve komşu ülkelerde özellikle kılıp Osmanlı'nın dış işlerinin görüşünü etkiledi.⁹¹ Safevi Devletinin kurulurken dört komşu olan; Osmanlılar, Özbekler, Hindistan Gürkanlılar ve diğer taraftan Memlûklar gücün en zirvesine tırmanmıştı. İran kritik bir durumdaydı, çünkü söylenen bu büyük dört komşu ülke sömürgeciliğe karşı aynı durumdaydılar. Osmanlılar Hıristiyanların saldırganlığına set olmuştu. Osmanlı'nın güçlenmesi Avrupalıların İslam dünyasına saldırmasına engel idi.⁹² Bu nedenle Avrupalılar Osmanlıların iktisat ve siyasi gücünü azaltmak için İran'a yakınlaştılar ve Uzun

⁹¹ Ebülkasim Taheri, a.g.e, s. 173.

⁹² Ali Şeriati, “*Ali Şiast-Safevi Şiast*” çev. Hicabi Kırilaengiç, Facr Yayınları, Ankara 2011, s. 13-14.

Hasan'a silah gönderdiler.⁹³ Ama Uzun Hasan Otlukbeli savaşında⁹⁴ Fatih Sultan Mehmet'e yenildikten sonra daha onun desteklemediler. Aynı politikayı Şah İsmail Çaldıran savaşında yenildikten sonra da uyguladılar ve ciddi olarak onu desteklemediler.⁹⁵

İranlı'lar her zaman tarihsel hareketlerinde dine yönelmişlerdi. İran'da tarih boyunca hiçbir hükümet din dışında olmayıp, dine karşı çıkmamıştır. Bunun etkisi dış işlerinde de görünmektedir. Şiilik; irfan, milliyet ve kabile bağları, yani bir milletin oluşturan etkenler ve ayrıca din ve devlet birliği, Sasanilerden sonra bir kere de İran'da Safeviler tarafından düzenlendi. Kendilerini hilafet ve Osmanlı'nın mirasçısı ve İslam dünyasının lideri bilen Osmanlı Sultanları, özellikle onaltıncı yüzyıldan beri tüm İslam ülkelerini kendi egemenliği altına almak için çalışıyorlardı.⁹⁶ Safevi Devleti'nin kurulması İran merkezi devletinin kurulmasını kuvvetlendirse de İslam ülkelerinin coğrafi birliğine engel teşkil ediyordu. İranlılar kendilerine acem ve rafizi diyen Emeviler ve Abbasiler'e karşı bağımsızlıklarını sağlamlaştırmak adına kültürel özelliklerine benzeyen Şiiliğe yöneldiler. Böylece hem Arablardan hem de Osmanlılardan bağımsız kalıyorlardı. Safeviler, dil olarak Türkçeyi kullansalar da İlhanlıların yazı ve edebiyat kültürlerinin zayıflığından dolayı başlayan İran kültürüne yönelimlerini sürdürmeye çalıştılar. Osmanlı'nın düşmanı olan Avrupalıların dikkatini çekti. Safevi Sultanları Osmanlı'lara karşı

⁹³ İlhan Erdem, *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, s. 112-113.

⁹⁴ İlhan Erdem, a.g.e, s. 119.

⁹⁵ Said Zancani, *Esnad-ı Tarih-i İran-Portekiz*, Dışişleri Yayınları, Tahran 2002, s. 47.

⁹⁶ Ebdülriza Hüşeng Mehdevi, a.g.e, s. 13-14; Ahmet Tacbahş, a.g.e, s. 63.

Avrupalı'ları karşılayıp, ticari ve siyasi iletişimlerini artırmaya çalıştılsa da aslında ciddi bir şey meydana gelmedi.⁹⁷ Hatta bazen Safeviler Osmanlı'ya karşı anlaşma yapmak için İngiltere ve Almanya'dan gelen elçiye olumsuz cevap vermişlerdi.⁹⁸

Dış işleri bakışı açısından, Safeviler'in mezhebi-siyasi devletinin ortaya çıkması, II. Sultan Mehmet Fatih'in İstanbul'u fethetmesiyle paraleldir. Bu nedenle dünyada politika dengeleri alt üst oldu. İran'da bu değişiklikten etkilendi. Bu zamanda hilafet mirasını kendilerinde gören Osmanlı Devleti güçlü bir imparatorluk yaratmıştı. Osmanlıların halifelik sıfatını tanımak uluslararası ilişkisinde çok önemli ve etkili oldu. İran'da Karakoyunlular ve Akkoyunlular iç savaştaydılar ve durumları karmaşıktı. Bu Osmanlılar'ın dikkatini çekti ve karmaşayı fırsat bilerek İran'ı kendi etkisine almayı düşünüyorlardı.⁹⁹ Diğer taraftan Avrupa-Asya ticari yolları kapanmıştı. Avrupalılar yeni yol bulmak ve yeni toprakları sömürmek için, yeni coğrafi keşifler yaptılar. Ümit Burnun'dan geçip Hint Okyanusu ve Fars Körfezi'nin sahiline gelip, İran'ın limanlarını tehdit ettiler. Diğer taraftan arka arkaya Avrupa'yı fetheden güçlü Osmanlı İmparatorluğu, bu durumdan kurtulmak isteyen Avrupalılar, Osmanlılara karşı İran'a yaklaşmak için Safeviler ile birleşik siyasi-askerlik anlaşması yapmaya yöneldiler. Fakat bunu tam anlamıyla hayata geçiremediler.¹⁰⁰

⁹⁷ Amoretti Sanudo, *Şah İsmail*, c. I, s. 330-331; Nasrullah Felsefi, "*Tarih-i*

Ravabet-i İran ve Avrupa Dar Devrei Safeviye" Kitabhayı Cibi Yanları, s. 163-164.

⁹⁸ Muhammed İbrahim Bastani Parizi, *Siyaset ve İktisat Dar Asre Safevi*, Safialışah Yayınları, Tahran 1979, s. 271, Tahran 1979.

⁹⁹ Ahmet Tacbahş, a.g.e, s. 63-64.

¹⁰⁰ Abdülriza Hüşeng Mehdevi, a.g.e, s.10-11.

Avrupalılar öncelikle Timur ve Timur'un yerine gelenlerle özellikle Akkoyunlularla arkadaşça bir antlaşmayı başlatmışlardı.¹⁰¹ Safevi Devleti'nin kurulması daha çok Avrupalıların İran ile iletişim kurmalarına dikkatlerini çekti. Diğer taraftan Türkmen ve Özbek Kabileleri İran'ın Horasan'daki topraklarını doğu ve kuzey batısına sürekli saldırıyorlardı.¹⁰²

Avrupalıların Ümüt Burnu Kara Uzantısından geçmesi ve Şehzade Mustafa'nın Kanuni'nin eliyle öldürülmesiyle Şehzade Mustafa gibi liderlik özelliğini taşıyanın birisi olmadığından Osmanlı Devletinin dışişlerindeki etkinliği azaldı. Çünkü imparatorluk sisteminde gücün ana yapısı ve temel başarısı sadece hükümdarın kişiliğine bağlıdır. Osmanlı imparatorluğu: 1. "1280-1453 kuruluş dönemi, 1453-1566, altın çağ dönemi, 1566-1718 duraklama dönemi, 1718-1923 ıslahat ve çöküş dönemlerinden" oluşur.¹⁰³ Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunun duraklama dönemini hazırlamış oldu. Bundan sonra sadece Avrupalılara meydan okuyorlardı. Başarılı bir siyaset adamı olan Sokullu Mehmet

¹⁰¹ Adel Alloche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri*, s. 23, naklen Hammer Purgstal, „Histoire de l' Empire Ottoman, C. III, s.140-150; Feridun Dirimtekin, *Babinger Mahomet II, le Conquerant et son temps (1432-1481)*, İstanbul 1955, s. 370-371.

¹⁰² Muhammed Emin Penahi Simnani, a.g.e, s. 49-51.

¹⁰³ Feridun Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine"

Türkler, c.IX, Yeni Türkiye tatınları, s. 15-32; Mehmet Öz , "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl" Türkler, Yeni Türkiye tatınları, c. IX, s.1299.

Paşa¹⁰⁴ zamanından bu duraklama ertelendiye de ondan sonra daha açıkca kendini göstermiştir. Safeviler zamanından beri İran düzenli bir şekilde siyasi elçilerini Avrupa'ya gönderiyordu ve Avrupalıların elçilerini de kabul ediyordu.¹⁰⁵ Bunun, Osmanlı-Safevi ilişkilerinde büyük bir etkisi vardı.

¹⁰⁴İbrâhim Peçevi (Peçuyly), *Peçevi Târîhi*, I, tür. Yer, Târîh-i Âl-i Osmân (haz. Mustafa Karazeybek, yüksek lisans tezi, 1994), İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 445-446, 458; Uzunçarşılı, c. II, S. 42-44.

¹⁰⁵Abdul-Hüseyin Navayi, *Revabete Siyasi ve İktisadi-ye İran Dar Devreye Safevi*, Semt Yayınları, s. 19.

B. Safevi İnan'ı ve Safeviler'in Genel Özellikleri

Safevi hükümetinin oluşması, hükümete karşı bir komutan, hâkim saltanata bir ilin reisinin isyanı, devletin içinde bir rakibin iddiası, dışarıdan içeriye bir askerlik hücumu, darbe vs. değildir. Belki iç ve dışta bulunan en az 16 emir ve hükümdara karşı ictimai-fikri gücün başında olan 13 yaşındaki bir gencin hareketidir.¹⁰⁶ Bu nedenle bu siyasi ve askerlik karmaşasında zafer kazanmak bir ya da birkaç kişinin cesareti, baht ve ikbaliyle imkânsızdır. Safeviler'in ortaya çıkmasının farklı siyasi, ictimai ve iktisadi sonuçları olmuştur. Bu nedenle Safevi toplumunun ictimai, iktisadi ve siyasi durumunu tanımak iyi bir Safevi tarihi yazabilmek için önemlidir.

İnan'da, iktidarbelli bir fikir ve ideoloji üzerinde tutan tek devlet Safevilerdi. Safeviler kendi kazancını tasavvuf ve taşeyyu fikirlerinin yayılmasına borçludular. Bu iki fikir ekolu olan Tasavvuf ve Taşeyyu Safeviler'in hükümet kurmasıyla birlikte birleşerek onlarda Safeviler gibi siyaset alanında zafere nail oldular. Böyle bir özellik ilk kez İnan tarihinde görülmüştür. Safeviler Taşeyyüden fazla süfiliği tanımaktadırlar. Bir tarafta tarikat reisi (Büyük Süfi) diğer tarafta da tarikatın izleyenleri yermektedir.¹⁰⁷ Asıl Safevi kaynaklarında Şeyh Safi'den İsmail'e kadar özgeçmişleri onların Erdebil tarikatine bağlılıklarını göstermektedir.¹⁰⁸ Safevilerin askeri çabalarıyla birlikte süfiliğe olan

¹⁰⁶ Gulam Server, *Tarih-i Şah İsmail-i Evval*, Abbas Gulu Gaffari Ferd ve Muhammed Bağır Aram Tercümesi, Merkez-i Naşr Yayınları, Tahran 1995, s. 52.

¹⁰⁷ Mazzai, *Safevi Devletinin Doğuşu*, çev. Yakub Ajand, Naşr Gostare Yayınları, 1985, s. 120-121.

¹⁰⁸ İbn-i Bazzaz, *Safvetül-Sefa*, Hattı Nüsha, Tahran Üniversitesi'nin Merkezi

yönelimlerinde de değişiklikler oldu. Bu değişiklikler Safevilerin siyasi-askeri teşkilatlarını birleştirmesine neden oldu.¹⁰⁹ Bu iş öyle bir dikkat ve maharetle yapıldı ki tarikatın izleyenleri onu kendi süfiliklerine karşı görmüyorlardı. Moğollar'ın saldırması Teşeyyü ve Tasavvuf gibi iki fikir ekolünün yayılmasına sebep oldu. Abbasi Hilafetinin Moğolların eliyle ortadan kaldırılmasıyla Sünni mezheplerinin asil kaynağının yok olmasına neden oldu. Bu dönemde halk çektiği musibetleri tasavvufa yönelerek aşmaya çalışıyorlardı. Çoğu araştırmacılar Şeyh Safi'nin tarikatını; Mevleviye, Hurufiye, Noktaviye, Bektaşîye vs. gibi özel bir ekol olarak bilmiyorlardı. Belki bir nevi İslamla uyan halk süfilîği biliyorlardı.¹¹⁰

Şeyh Safi'nin Bayezid ve Hallac gibi şathiyeleri yoktur. O Tarikat, Şeriat ve hakikatı birleştiren bir sufidir. Safevilerin Hz. Ali ve tüm Şii İmamlara muhabbet ve eğilimleri vardı. Dört sünni mezheplerden Şiiliğe yakın Şafii mezheb olmak üzere ve Şeyh Safi'den Cüneyd'e kadar Safeviler Şafii mezhebinde olmalarına rağmen¹¹¹ Şiiliğe meyli değörlmektedir.¹¹² Cüneyd'in dedesi Hoca Ali Aşura da İmam Huseyin'e yas tutarak siyah elbise giydiği için ona "Hoca Ali Siyahpüş" ünvanı verilmiştir.¹¹³ Şeyh Safi tarikatı şeriatla birleştirerek her açıdan İslam hukuna

Kütüphanesi, Birinci bölüm, 7019 numara.

¹⁰⁹Ahmed Kasravi, *Şeyh Safi ve Tabaraş*, Ketbe Yayınları, Tahran 1975, s. 4.

¹¹⁰Giyaseddin Hondmir, *Habibüs-Siyer*, c. 3, s. 409-421; Gumi, *Hulasetül-Tevarih*, c. I, s. 27-29, İskender Bek, *Alemaray-ı Abbasi*, c. I, s. 9; *Silsiletüs-Safeviye*, s. 10-41.

¹¹¹Hamdullah Mustevfi, *Tarih Güzide*, a.g.e, s. 233.

¹¹²İbn-i Bazzaz, *Safvetus-Sefa*, s. 742.

¹¹³Molla Celaleddin Munnecim Yezdi, *Tarih-i Abbasi*, Seyfullah Vehidniya basımı

uyuyordu.¹¹⁴ Şeyh Safi'nin kerametleri hakkında bir sürü kitap yazılmıştır. Bunlardan en önemlisi İbn-i Bezzazın *Saffetu's-Safa* kitabıdır. Bu kitapta Şeyh Safi tarafından: „Yakındır ki benim soyumdan gelen birisi Allah'ın düşmanlarına galip gelip ve Ehli-Beyt mezhebini yayacaktır., Böyle denildiği yazılmaktadır.¹¹⁵ Bu söz ayrıca Şah İsmail Kitabında da (Cihanguşayı Hakan) geçmektedir. Şeyh Safi uykudan uyandıktan sonra üstadı Şeyh Zahit'e rüyasında başında bir taç, beline bağlanmış kızıl bir kın ve kılıç olduğunu, tacı başından kaldırdığını ve onun güneş gibi ışık saçtığını ve onun ışığının tüm dünyaya yayıldığını anlatır. Şeyh Zahit: „Ey evlat! Sana verilen bu devlet mübarek olsun... Senin soyundan bir padişah gelecek ve İmamiye mezhebini yayacak, hayırlı olsun!,¹¹⁶ diyerek sözünü sonlandırır. Bu sözünün tarihsel bir kanıtı olmazsa da Safeviler kendi siyasi amaçlarına ermek için plan yaptıkları gerçeğini ortaya koyar. Şeyh Safi'nin çocuk ve torunları: Sadreddin Musa, Hoca Ali, İbrahim atalarının yoluna devam ettiler. Şeyh Cüned'ten itibaren Safeviler'inteori ve uygulama da hem siyasi amaçları hem de abardılı Şiiilikleri yüz gösterdi.¹¹⁷ Şiiilik İslam'ın iki kolundan biri ve İslam tarihinde siyasi-ictimai hareketlerle oluşmuştu.¹¹⁸ Şeyh Safi'nin süfilik tarikatı Cüneyt'ten beri

Tahran 1988,c 1, s. 19; Pir Abdal Zahedi, a.g.e, c. I, s. 17.

¹¹⁴Rehimzade'ye Safevi, *Zendeganiy-e Şah İsmail-i Evval*, Yusuf Pur Safevi basımı, Hayyam Yayınları, Tahran 1964, s. 39.

¹¹⁵a. g.e. s. 10; İbni Bazzaz Erdebil'i, s. 73.

¹¹⁶ İbn-i Bazzaz, *Safvetus-Sefa*, Gulamriza Macd Tabatabayi, Mosahhıh Yayınları, Tebriz 1997, s. 140.

¹¹⁷Hunci, *Âlem-Aray'ı Emini*, s. 259-260.

¹¹⁸Ebu Muhammed Nevbahti, *Firaku'l Şia Nevbahti*, Muhammed Cevad Maşkur

Şiiliğe dönüştürmesi Safevi Padişahlarının Devlet kurumalarına neden oldu.¹¹⁹ Safeviler Hiçbir Hanegah'a bağlı olmayan avam halkı ve Süfileri yanlarına çekerek onların manevi duygularını yanıtlamışlardır. Bu zaman da Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah idi.¹²⁰ Cüneyd'in faaliyetleri Cihanşah'ın dikkatini çekti. Cüneyd'in hızlı bir şekilde örgütlendiğini fark etmesi üzerine onu takibealmıştır.¹²¹ Amcası Caferle Şeyhlik makamı üzere rekabet eden ama başarılı olmayan Cüneyd Karakoyunlu Cihanşah tarafından Erdebil'i terk etmek zorunda kalarak Anadolu'ya geldi.¹²² Anadolu konargöçer ve çadırdan yaşayan Türkmenler Müslüman olmalarına rağmen İslam'ı derinlemesine tanımıyorlardı. Türklerin Dede Korkut hikâyelerini bilip aralarında yaygındı. İslam'dan önce kendileriyle birlikte Türkistan'dan getirdikleri akide ve geleneklerine devam ediyorlardı.¹²³ Bu Türkmenler 14 ve 15. yüzyıldan beri Babai ve Bektaşî Tarikatlerden etkilenmişler.¹²⁴ Horasan'dan gelen Babai Tarikatının lideri Baba Resül idi ve izleyenleri onu Peygamber gibi

tercüme ve baskısı, Tahran 1983, S. 34-43.

¹¹⁹Meryem Mir Ahmedi, a.g.e, s. 8-29; Abdulkarim Şehristani, *E'lmilel-i Ve'lnihel*, s. 155.

¹²⁰Ebü Bakr-ı Tihrani, *Kitab-i Diyarbakryya*, Nacati Luğal ve Faruk Sümer basımı, T.T.K, 1993, s. 175-178.

¹²¹İskender Bek, *Tarih-i Alamara-ye Abbasi*, s.29.

¹²²Uzunçarşılı, c.II, s. 226.

¹²³Fuat Köprülü, *Bektaşiligin Menşe'leri*, Türk Yurdu, sayı: 7, 1341(1925). Cahit Gelekçi, "Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları" Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz 2004, Sayı 1.

¹²⁴Faruk Sümer, a.g.e, s. 11-12.

biliyorlardı. Babai Tarikatı kaynağı Baba İshak kendisiyle Horasan'dan getiren Batını Teşeyyü'den idi.¹²⁵ Bektaşî Tarikat de Babai Tarikatine benziyordu.¹²⁶ Horasanlı Hacı Bektaş Baba Resül'ün öğrencisiydi. Cüneyd Bu Türkmenleri kendine çekmek için onların mübalağalı düşüncelerini benimsedi. Cüneyd'in aşırı bir şekilde Şiiliğe yönelmesinin diğer sebebi kendi hareketinin İran'ın güney ve batısında ayaklanan Moşşaiye hareketiyle aynı zamanda denk gelmesi idi.¹²⁷

Şah İsmail tahta oturmak için Miladi 1499 (Hicri 905) Lahican'dan harekete geçti. Bu yıl 15. Yüzyılın sonlarıydı ve Miladi 1501 (Hicri 907) yılında İran Padişahı adıyla hükümdarlığa başladı.¹²⁸ Bu zamanda Avrupa, diğer bir yola giriyordu. Rönesansın son zamanlarına doğru, mezheb ıslahatı (protestan) her yere yayılmış, büyük coğrafi keşifler yapılmıştı. Aynı zamanda siyaset, ekonomi ve ilim alanındaki gelişmeler Avrupa'yı yeni dönemin içine götürmüştü. İran'da farklı olaylar yaşandığı için böyle bir süreç gerçekleşmedi. Fakat bu süreçte politik değişimler yapıldığı için, meselâ padişahlığın kurulması ve yeniden merkezi hükümetin kuvvetlendirilmesi ve hudutların tasbit edilmesi¹²⁹ gibi ve hükümdarlık açısından Osmanlı Devletine kadar

¹²⁵Mustafa kâmil, *Teşeyyü ve Tasavvuf*, çev. Alireza Zekâveti Karagözlü,

Emirkebir Yayınları, 1995, s. 345-355.

¹²⁶Mustafa kâmil, a.g.e, s. 356-363.

¹²⁷Mustafa kâmil, a.g.e, s. 379; Faruk Sümer, a.g.e, s. 14-15.

¹²⁸ Rumlu, *Ehsenüt-Tevarih*, s. 85; Ahmed Kaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 266; Hondmir, *Habibüs-Siyer*, Hicri 906 diyor, c. III, s. 476.

¹²⁹Hinz, *Teşkil-i Devlet Milli İran*, çev. Keykavos Cıhandari, Harezmi Yayınları, Taharan 1983, s. 7.

itibar taşıyan Safevi Devleti bu dönemde ortaya çıktı.¹³⁰ Çoğu tarihçilerin saptamasına göre; Şah İsmail Sâsâniler'den sonra, İran'ın ulusal birliğini ikinci kez sağlamıştır. İran'da Şah İsmail tarafından Safevi Devleti'nin kurulmasında iki konu ortaya çıktı: 1.Şii mezhebinin resmiyet bulması. 2.Merkezi hükümetin oluşması ve İranlılığı kuvvetlendirmesi idi.

Tarihteki bütün olaylar iktisat ve siyasetin karşılıklı etkileşimden ortaya çıkmaktadır.¹³¹ Bu nedenle iktisat ve siyaseti birbirinden ayırmak mümkün değildir. Hiçbir tarihi olay bu iki konunun dışında olamaz.

Safevi toplumu piramit bir toplumdur. Bu pramitin uçunda padişah yer alır¹³² ve toplumun merkezinde tek söz sahibidir. Kendisini ilahi bir güç ve tek gerçek olarak yansıtmaktadır. Toplumdaki çeşitli katmanları Padişah'a yakın-uzak olmalarıyla rütbelendiriyorlardı. Büyük âlimler, Kızılbaş reisleri, divanda yer alan görevliler, tımar sahipleri, tüccar, illerin aşağı sınıfları ve köyde küçük yer sahipleri ve yersizlerdi. Bu katmanlar ictimai ve iktisadi açıdan da doğrudur. Bu katmanların tümünde Kızılbaşların ne kadar nüfusu vardı? Türkmenlerin İran'a geldikten sonra cemiyet Türk-Tacik olarak ikiye bölündü. Bu da onların etkili olduğunu göstermektedir. Padişah'tan sonra bu Kızılbaşların reisleri ikinci sırada yer almışlardı. Minorsky'nın araştırmalarına göre Miladi 15. yüzyılında konargöçer (hayvancılık), ziraatçiler ve şehirdekiler olmak üzere üçe bölündü. İran'ın nüfusu 6

¹³⁰Hans Roemer, *İran Dar Rah-ı Asr-ı Jadid*, çev. Azer Ahenşi, Tahran

Üniversitesi, 2001, s. 251-252.

¹³¹Muhammed İbrahim Bastani Parizi, *Siyaset ve İktisad Asr-ı Safevi*, Safi-Alişah Yayınları, Tahran, 1979, s. 79.

¹³²Roger Savory, *İran Asr-ı Safevi*, s. 176.

ve 10 milyon arasında idi.¹³³ Ziraatçiler yüzde 55, şehirdekiler yüzde 15 ve konargöçerler de yüzde 30 idi. İran'ın konargöçerleri sadece Kızılbaş Türkmenlerden oluşmuyordu. Bunlar; Talişler, Arablar, Türkler, Kürtler, Belüçler vs. kabilelerden oluşmaktaydılar. Bunların hepsi 200 kabileden oluşuyordu.¹³⁴ Siyasi anlamda sadece Anadolu Türkmenlerine Kızılbaş denilmezdi. Belki Safevi sevdası olan İranlı kabilelere de deniliyordu. Lor Kavimleri de Kızılbaşlar olarak anılmaktadır.¹³⁵ Lor kabilesinin dışında Taliş ve bazı diğer İran Kabilelerin Kızılbaş olarak adlandırdığını zikretmektedir.¹³⁶ Şah İsmail'in ordusunun çoğu Kızılbaşlardan oluşmasına rağmen tümü İran'ın nüfusunun yüzde üçü kadardı.¹³⁷ Ama bunların herkesten çok Safevi hükümdarlarına yakın olmaları sebebi Safevilere itikat açısından yakın olduğu ve askerlik rollerinden dolayı idi. Bu sebeble az olmasına rağmen İran'ın nüfüsü bunlardan dolayı Tacik ve Türkmen olmak üzere iki kısma bölünmüştür. Safeviler; Noktavi, Horufi ve diğer ictimai hareketler gibi Safeviler de ictimai bir hareketleydiler. Bunlar halkın sorunlarıyla ilgilenip zamanın dili ve koşullarına

¹³³ John Fouran, *Mukavemet-i Şikenende Tarih-ı Tahavolatı İran Az Safeviye Ta Salhay-ı Pas Az İnkılab*, çev. Ahmed Tedeyyun, Moessiseye Hadamati-ye Rasa, Tahran 1377, naklen Minorsky, s. 50.

¹³⁴ John Fouran, a.g.e, s. 52-54.

¹³⁵ John Fouran, a.g.e, *Tarih-i Kızılbaşan*, Mir Haşim Muhaddis çalışması, Behnam Yayınları, Tahran 1983, s. 42-44.

¹³⁶ Minorsky, *Safevilerin İdarı Organizatoru*, zeyli Tezkeretülmülük, çev. Mesut Rcabniya, Kitabfrüşî'ye Zavvar Yayınları, Tahran 1957, s. 21-22.

¹³⁷ Minorsky, a.g.e, Aynı sayfalar.

göre hareketlerini ortaya çıkarıyorlardı. Fakat hükümeti ele geçirip gücü elde ettikten sonra diğer hükümetler gibi Safevilerde despotisme dönüşüyorlardı.

İstanbul'un fethi dünya tarihinin en önemli olaylarından biridir. Batı hücumunda savunma durumunda kalan Müslümanlar, İslam dünyasını şiddetle etkileyen, İstanbul'un fethi İslam'la Hıristiyanlık çatışmalarını dengeledi.¹³⁸ Osmanlıların bu başarısı onların yolunu diğer bölgelere de açtı ve sonunda Osmanlıların hilafet iddiasına neden oldu.¹³⁹ Böylelikle Osmanlı Devleti II. Mehmet'in zamanından beri Mısır Memlûkleri hilafet hakkında rekabete başlamışlardı.¹⁴⁰ Fatih Sultan Mehmet'in Hicaz güzergâhındaki su yollarının tamiri meselesiyle, Miladi 1459'da Memlûklu Sultanı Seyfeddin İnal'a bir mektup göndererek su yollarını tamir istemiştir. Seyfeddin İnal teklifi reddetmiş ve bu hadise iki taraf arasında gerginliğe olmuştur.¹⁴¹ Fatimi Halifeler ve Eyyübîler'in saltanatından sonra düzenli bir idari sistemi olmalarına rağmen Mısır'ın etkin hizmet ve diğer devletlere göre yeteneği olması gerektiğini düşünüyorlardı. Ama Mısır'da padişahların sürekli değişmesi ve Çerkez büyüklerinin aralarında çatışmaları her gün Mısır hâkimlerinin önem ve

¹³⁸Halil İnalçık, "Mehmet II" İ.A, c. VII, 513-514; Kemalpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, VII. Defter, haz Şerefettin Turan, Ankara 1965, s. 540.

¹³⁹ Penahi Simnani Muhammed Ahmet, *Kızıl Şapkalıların Murşıtı Şah İsmail Safevi*, Numune Kitap Yayınları, Tahran 1973, s. 47.

¹⁴⁰Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi ilişkileri*, çev. Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, Ankara 2001, s. 24-29.

¹⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 1988, s. 141.

gücünü azaltıyordu. Tüm bu şartlar nedeniyle Osmanlılar'ın Mısır'ın mezhebi-siyasi durumundan dolayı oranın hükümetini kendi egemenliği altına aldı.¹⁴²

II. Mehmet'in ölümünden sonra oğlu Bayezid onun yerine geçti. Bayezid akılcı siyaseti, ileri ve uzak görüşlü ve uyanıklılığıyla ciddi bir şekilde komşularının politikasını gözlemlemekteydi.¹⁴³ Selçukluların hükümetinden beri Anadolu Selçukluları İran'da olan Büyük Selçuklulara tabidirler. Moğol hükümeti zamanında da başkentleri Tebriz'de olan İlhanlılara vergi veriyorlardı ve Tebriz hükümetin egemenliğindeydi. Bu nedenle Bayezid gibi akıllı adamın dikkatini çekti. İran ile iletişim kurmak diğer İslami ülkeleri itaat altına almak anlamına geliyordu.

I.Şah İsmail karşısında İran'ın iç bölgelerinde bir sürü derebeylik ve bağımsız hükümetler vardı. Mazendaran'da yaklaşık 10 tane beylik, Gilan'ın Lahican (Biye Piş) Reşt (Biye Pas) ve Taliş bölgelerinde 3 tane mahallî hükümeti vardı.¹⁴⁴ Irak-ı Arap, Fars, Yezd ve Kirman yani İran'ın güneyinde yer alan bölgeler Akkoyunlu Emirlerine bağlı olmasına rağmen özde bağımsız bir hükümet kurmuşlardı. Sistanda da bağımsız bir hükümet vardı. Moşşaiye Hanedanı'da Hüzistan'a hükmediyorlardı. Safeviler kuvvetlendiği zaman bu hükümetlerden sadece Safeviler'e egemen ve Hâkimleri Seyyit olanlar hükümetlerine devam edebiliyorlardı. Bu hükümetler her ne

¹⁴² Ali Cevahir Kelam, *Mısır Tarihi*, Hohkar İran Yayınları, Tahran 1921, s. 31-32.

¹⁴³ Solakzade, a.g.e, s. 295-297.

¹⁴⁴ Gulam Server, *Tarih-i Şah İsmail-i Evval*, Abbas Gulu Gaffari Ferd ve Muhammed Bagır Aram Tercümesi, Merkez Naşr Yayınları, Tahran 1995, s. 42.

kadar hükümetlerine devam edemedilerse de ama Safevi hükümetine karşı çıkan Şii mezhebi hareketlerinin iç temeli onlardan oluştu.¹⁴⁵

İlhanlıların yıkılmasından sonra, 15. yy'a girerken İran çok parçalı bir siyasi yapıya sahiptir. Siyasilerin bazıları dini, kültürel ve askeri cemaatleşme konusunda toplumu bulmuştur. Emir Timur elindeki topraklar; Çin, Moğolistan'dan Anadolu'ya kadar uzatılmıştır.¹⁴⁶ Fakat Emir Timur'un yerine gelenler ondan kalan mirası muhafaza edemediler, Aksak Timur'un yerine geçenler arasında çıkan iç savaş ve çatışmalardan dolayı etkisiz hale geldiler ve muhalifleri bu durumdan yararlandı.¹⁴⁷ Timurların son kralları Sultan Hüseyin Mirza Baykara'nın elinde bulunan topraklar, Horasan'ın batı sınırlarından Türkistan, Fergana, Bedeşan ve Send'e kadar uzanıyordu.¹⁴⁸ Sultan Hüseyin Mirza Baykara zamanında bilgin ve tedbirli biri olan Emir Ali Şir Nevayi'nin sayesinde Timurlar en parlak dönemini yaşamaktaydı.¹⁴⁹ Sultan Hüseyin Mirza'nın bir sürü çocuğu vardı ve gelenekten dolayı her birisi diğer

¹⁴⁵ Muhammed Bakır Aram, *Safevi Çağında Tarih Yazma Metodu*, Emirkebir Yayınları, Tahran. 2006, s. 160,

¹⁴⁶ Ali-Ekber Velayeti, *Şah İsmail Safevi Zamanında İran'ın Dış İlişkileri*, Dış İşleri Yayınları, Tahran 1995, s. 29.

¹⁴⁷ Abdüllatif Kazvini, *Safevi Tarihi*, çev. Hamidreza mohammednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011, s 7.

¹⁴⁸ Abdüllatif Kazvini, a.g.e.

¹⁴⁹ Riyazu'l-İslam, *İran ve Hint İlişkilerinin Tarihi*, Muhammed Bakır Aram ve Abbas Kulu Kaffari Fard, Emirkebir Yayınları, Tahran 1994, s. 19-23.

kardeşinden kendisini üstün görüyordu.¹⁵⁰ Böylelikle Sultan Hüseyin Mirza Baykara'nın ölümünden sonra Büyük Horasan'da bir otorite boşluğu ve kargaşa ortaya çıktı. Batı'da Akkoyunlu sülalesi Azerbaycan, Fars, Kafkasya'nın bazı kısımlarında ve Akkoyunlular tarafından tayin edilen Şirvanşahlılar, Şirvan, Şeki ve Albanya'nın bazı kısımları da dâhil olmak üzere Derbende kadar olan yerlerin hâkimiydiler. Gürcü Emirler kendileri için bağımsız bir hükümet yaratmışlardı.¹⁵¹ Akkoyunlu hükümeti Diyarbakır, Musul ve Bağdat'ı da kapsıyordu. Akkoyunlular, Fırat Nehrinin kuzeyindeki sınırları tarafından Mısır Memlukuluları ile ortak sınırları vardı. Diyarbakır, Filistin ve Suriye'nin önemli bir kısmı kuzey Fırat ve Arabistan'ın mamur mekânları olan Hicaz ve Yemen'e kadar Mısır, Memlukulular'ın egemenliği altındaydı.¹⁵² İran'ın siyasi coğrafya mevkisi bu şekilde idi; Doğu tarafı Timur'un yerine geçenlerin egemenliğinde, Kuzeydoğu illeri Özbekistan ve Moğolistanla komşulardı. Güneydoğu sınırları Hindistan'a kadar ve batı illeri Akkoyunluların¹⁵³ elindeydi. Kuzeybatı ve batı tarafı Mısır Memlukuluları ile çevriliydi.

Onbeşinci Yüzyilin son yılında(Miladi 1499) Safeviler,¹⁵⁴ hükümeti ele geçirmek için ülke içinde ve dışında saltanat iddiası olan birçok hükümdar ve

¹⁵⁰ Meryem Mir Ahmet'i, *Safevi Çağında İran'ın Siyasi ve İctimai Tarihi*, Emirkebir Yayınları, Tahran1992, s. 46.

¹⁵¹ Ahmet Tacbahş, *Safevi Tarihi*, Navid Şiraz Yayınları, Şiraz 1994, s. 52-55.

¹⁵² Rager Savory, *Safevi Çağında İran*, Kitap Tahran Yayınları, Ahmet Saba Tercümesi, Tahran 1984, s. 22-23.

¹⁵³ İlhan Erdem, *Akkoyunlu Devleti Tarihi*, Birleşikitebevi, Ankara 2007, s. 109-110;

¹⁵⁴ Gıyasettin Hondmir, *Habibüs-Siyer*, Doktor Muhammed Debir Siyagi çalışması, Hayyam Yayınları, c. III, Tahran 1973, s. 476; Hasan Rumlu, *Ehsenüt-Tevarih*,

derebeyliklerle mücadele etti. Şah İsmail zamanında küçük sınır çatışmalar ve mahalli savaşlar dışında otuz çeşitli savaş meydana gelmişti.¹⁵⁵ Bu yüzden böyle zor bir işi başarmak sadece güç kullanmakla mümkün değildi. Safeviler kendi siyasi düşüncelerini temellendirerek toplum ve kabileler üzerinde etkili olmuşlardı.¹⁵⁶

Safeviler zamanında Timurlular'ın zayıf düşmesiyle İran'da saltanat iddiasında bulunan birçok kişi ortaya çıktı. Kendini Timurların varisi olduğu bilen Özbekler hükümetini kuran Muhammed Şeybanlı, Maveräu'n-nehir de hükümdarlık yapıyordu.¹⁵⁷ Şah İsmail ise kendini dedesi Uzun Hasan yani Akkoyunluların varisi olarak biliyordu. Safevilerle Özbeklerin siyasi-iktisadi menfaatleri, her ikisi de kendi mezheplerinde taasublu olduğu için iktidar ve topraklarını da geliştirmek amaçla birbirine denk gelmişlerdi. Bu arada Mezhebi hayallar içinde olan Şah İsmail merkezi hükümetini kuvvetlendirmek için Özbek Muhammed Şeybanlı Hanı savaşarak galip geldi.¹⁵⁸ Ancak Özbekler, Safeviler zamanında savaş halinde olan İran'a özellikle Osmanlılarla savaştığı zaman fırsat buldukça saldırıyorlardı.¹⁵⁹ Miladi 1505 Hicri (910-911) yılında Zahirü'd-din Babür Hint'e saldırı düzenledi ve Afganistan'ı ele

Abdülhüseyin Nevayi çalışması, BabekYayınları, s. 85, Tahran 1375; Gazi Ahmet Kaffari, *Cihanara Tarihi*, Hafız Yayınları, Tahran 1954, s. 266.

¹⁵⁵ Daruş Navidi, *Tagyirat İctimai-İktisatı Dar İran Ahde Safevi*, çev. Haşim Ağaceri, Nay Yayınları, Alemaray-i Safevi, Tahran 2007, s. 59,

¹⁵⁶ Abdul-Latif Kazvini, *Safevi Tarihi*, çev. Hamidreza Muhammednejad, Birleşik Kitabevi, Ankara 2009, s. 10.

¹⁵⁷ Abdüllatif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 408-410.

¹⁵⁸ Anonim, *Cihanguşay-ı Hakan*, s. 380.

¹⁵⁹ Abdul-Latif Kazvini, *Tarih-i Safevi (Lubbüt-Tevarih)*, s. 10.

geçirdi.¹⁶⁰ O zaman Safevilerden önce Afganistan Babür'ün hükümdarlığı altındaydı. Miladi 1474 Hicri (879-880) yılında Timur'un torunlarından Sultan Hüseyin Mirza Baykara bütün Horasan ve Esterabad'ı topraklarına katmıştı.¹⁶¹ Baykara'nın ölümünden sonra oğlu onun yerine geçti. Kardeşiyle ihtilafları olduğu için yönetimin bir kısmını ona bırakmak zorunda kaldı. Safevilerin kurulduğu tarihte Timurlular zayıf düşmüşlerdi ve Şah İsmail onların Horasan ve Esterabad da hükümdarlığına son verdi.¹⁶² Azerbaycan, Akkoyunlu Elvend Mirza'nın elindeydi. Akkoyunlular Osmanlılar'a (Yıldırım Bayezid)'a karşı Timur'a hizmet karşılığında Doğu Anadolu ve Mezopotamya'yı onlara bırakmıştı. Akkoyunlular gittikçe güçleniyordu.¹⁶³ Böylece Azerbaycan'a hükmeden Karakoyunlular'a da musallat olmaya başlamışlardı. Daha sonra Azerbaycan'ın tümünü ele geçirdiler. Şah İsmail merkezi hükümeti kurmaya çalıştığı sıralarda Elvend Bey Azerbaycan'da; Sultan Murad Irak-ı Acem'de, Ebü'l-feth Bey Bayındır Kirman'da, Şirvan ve Doğu Anadolu bazı kısmını da Akkoyunlu Emirleri Şirvanşahlar adına hükmediyorlardı.¹⁶⁴ Şah İsmail'in babası ve dedesi; Sultan Haydar ve Sultan Cüneyd onunla savaşta ölmüşlerdi.¹⁶⁵ İsmail ilk önce intikam almak için oraya yöneldi¹⁶⁶ ve Şirvan'ı ele geçirerek Şirvanşahi'yi öldürdü.¹⁶⁷ İran'ın diğer

¹⁶⁰ Abdülatif Kazvini, a.g.e, s. 24-220.

¹⁶¹ Abdul-Latif Kazvini, *Tarih-i Safevi*, s. 10.

¹⁶² Abdülhüseyin Nevayi, *Safeviye Çağında İran'ın Siyasi ve Ekonomik İlişkisi*, Samt Yayınları, Tahran 1377, s. 39.

¹⁶³ Hasan Rumlu, *Ahsenüt-Tevarih*, s. 59; Gulam Server, a.g.e, s. 38.

¹⁶⁴ Abdul-Latif Kazvini, *Tarih-i Safevi*, s. 11.

¹⁶⁵ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 388-390.

¹⁶⁶ Abdülatif Kazvini, a.g.e, s. 392.

kısımları ise yani Irak-ı Arap, Diyarbakır,¹⁶⁸ Doğu Anadolu, Yezd,¹⁶⁹ Akkoyunlu Komutanları'nın emirleri altındaydı. Fakat Azerbaycandaki Akkoyunlu emirine itaat etmeyerek bağımsızlık istiyorlardı.¹⁷⁰ İran'da İslam'dan sonra beylik hükümeti vardı, fakat sadece Selçuklular zamanında, Melikşah'a kadar merkezi hükümet kuruldu.

Şah İsmail başa geçtiği zaman Avrupa, diğer bir yola giriyordu. Rönesansın son zamanlarına doğru, mezheb reformu (protestantizm) her yere yayılmış, büyük coğrafi keşifler yapılmıştı. Aynı zamanda siyaset, ekonomi ve ilim alanındaki gelişmeler Avrupa'da yeni dönem başlamıştı. İran'da farklı olaylar yaşandığı için böyle bir süreç gerçekleşmedi. Fakat bu süreçte politik değişimler yapıldığı için, meselâ padişahlığın kurulması ve yeniden merkezi hükümetin kuvvetlendirilmesi gibi çoğu tarihçilerin saptamasına göre; Şah İsmail Sasaniler'den sonra, İran'ın ulusal birliğini ikinci kez sağlamıştır.¹⁷¹ Moğolların saldırısından sonra viran edilmiş mekânların eseri kalmıştır. Halkın kütü durumu (Akkoyunlu Yakub Bey dönemi dışında) Safevilerin zamanına kadar devam etmiştir. Bu da halkın Saeviler'e yönelmesinde etkili olmuştur.¹⁷²

¹⁶⁷ Hasan Rumlu, a.g. e, s. 59.

¹⁶⁸ Hinz, a.g.e, s. 14.

¹⁶⁹ Faruk Sümer, *Safevi Tarihi ile İlgili İncelemeler*, I. ve II. Abbas Devirleri, Türk Dünyasının araştırmaları, Sayı 69, s. 9, 1990.

¹⁷⁰ Faruk Sümer, a.g.e.

¹⁷¹ Hans Robert Roemer, *İran Yeni Çağın Yolunda*, Azer Ahençi Tercümesi, Tahran Üniversitesi, Tahran 1380, s. 251- 253.

¹⁷² Hamdullah Mustevfi, *Nuzhetul-Gulub*, Emirkebir Yayınları, Abdul-Huseyin Navayi çalışması, Tahran 1984, s. 27-28.

I.Şah İsmail, Safevi devletini Miladi 1500 Yılı Hicri 906 yılında 7. Atası ünlü Tasavvuf Şeyhlerin'den olan “Şeyh Safiyüddin Erdebillinin” adına kurdu.¹⁷³ Böylece Atası'nın adını kullanması onun ideolojik amacını ortaya koyduğunu göstermektedir. Şeyh Safi sülalesini Şiiilerin 7. İmam'ının vasıtasıyla Peygamberin damadı ve kuzeni Hazret-i Ali'ye ulaştırmıştır.¹⁷⁴ Bu intisap hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazıları bu hanedanın atalarından birisi olan Firüzşah Zerrinkulah'ın Miladi 1174 yılında(Hicri 569 yılında) Yemen'den Azerbaycan'a göç etmesini yani Arab olduklarını kabul ederler;¹⁷⁵ Silsiletü'l-Neseb'i Safevi yazarı Şeyh Hüseyin bin Şeyh Ebdal Zahidi söyleyişine dayanarak İran'ın Padişahı olan ünlü Arif İbrahim Edhem Erdebil ve ona bağlı bölgeleri yönetimini oğlu Firüzşah Zerrinkulah'a devretti ve bu zamandan sonra Erdebil Safevi hanedanının ilk kurulduğu yerdir.¹⁷⁶Buna karşı bazılarıda Şah İsmail'in kendisini Şeyh Safiyeddin

¹⁷³Abdul-Latif Kazvini, *Safevi Tarihi*, s. 27.

¹⁷⁴ Whalter Hinz, *İran'ın Milli Devletin Oluşması*, Keykavüs Cihandari Tercümesi, Komsiyün Maarif Yayınları, Tahran 1977, s. 1; Berhapüri Mir Muhammed, *Miras' El-Sefa*, Hattı Nüsha, Numara Add- 6587; The British Labrary, 163-164 Yaprakları, Mir Mahmud Hondmir, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, (*Cihaguşayı Hakan*) Hattı Nüsha, The British Labrary, Numara or-2939, 7 ve 8.Yapraklar

¹⁷⁵ Whalter Hinz, *Teşkile Devletin milli Dar İran*, çev. Keykavüs Cihandari, Maarif Komisiyün Yayınları, s. 2 ve 161; Zeki Velid Toğan, *XVI. Asırdan Günümüze Kadar Mustemlike Devrinde Asya Tarihi*, s. 16.

¹⁷⁶ Edward Brown, *Tarihi Edebiyat-ı İran*, çev. Reşid Yasemi, İbn-i Sina Yayınları, IV. cilt Tahran 1967, s. 43-44.

Ebü'l-İshak Erdebil'i (Raşnik Şafii avam Sufi Kürtler'den) bilip ve kendini Hüseyinli Seyit ve İmam'ıye Şiilerden gösteriyordu denilmektedir.¹⁷⁷ Faruk Sümer de: “*Tahmin etmek mümkün olabilir ki, Safiyüddin İshak'ın atası Firuz Kulah, Kürdler'in 10. yüzyılda Azerbaycan ve Erran'a yayılmaları esnasında Erdebil'e gelmiş ve bu şehrin yakınında bir yerde yerleşmiştir*” ve Kürt kavimi olan Revvadiler'in Azerbaycan'ı yönetmesini ve İbn-i Arabşah'a istinaden Erdebil ve Muğan arasında kalan yerlerin Kürt menşeli Cakirlü yurdu olduunu, 15. yüzyılda Cakirlüler'in tamamen Türkleştiğini bildirmiştir.¹⁷⁸ Tamara Sonn ve Niky Kedy Azerbaycan Türkü biliyorlar.¹⁷⁹ Ahmed Kesrevi bu hanedan'ın seyid oldukları hakkında sonradan uydurulmuştur söylüyor. Safeviler kendilerini meşru kılmak için soylarını Hz. Muhammed'e bağladılar.¹⁸⁰ Zeki Velidi Togan ise: “*Cedleri'nin dili Azerî Farsçası olup, İhanlılar devrinde Türkleşmiş ve Türkmenler arasına Şeyh ve*

¹⁷⁷ Daneşpejüh, *Bir Perde Şah Tahmasb Hayatından*, Meşhet İnsan Bilim ve

Edebiyat fakültesi, Hattı Nüsha; Nasrullah Felsefi, *Zendeganiye Şah Abbas-ı Evval*, C. I, s. 158; *Tuhfey-i Sami*, Astan Kuds Hattı Nüşhası, Numara157/41918.

¹⁷⁸ Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Ankara, 1992, s. 1-2.

¹⁷⁹ Tamara Sonn, *Islam: A Brief History*, John Wiley& Sons, Mehr 1, 1390 AP, p. 94 .
The Sefavids were a Sufi order that originated in Turkic Azerbaijan in the fourteenth century, R. Keddie, Nikki, *Women in the Middle East: Past and Present*, Princeton University Press, 2007, p. 53.

¹⁸⁰ Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safive Tabaraş*, Ferdevsi yayınları, Tahran 2002, s. 10, 22, 40.

*mürîd sıfatı ile sokulmuşlardır.”*¹⁸¹ diyor. Ancak Faruk Sümer’in aksine: Revvadiler’in Kürd değil Arap kökenli olduğunu daha sonra Yemen’den Mezopotamya’ya geldikleri ve Kürtler’le kaynaştıkları bilinmektedir.¹⁸² Roger Savory Safevileri Kürt kökrnlî oldukları sonra Azerbaycan da yerleştiklerini söylüyorlar.¹⁸³ Barthold, Safevîlerin Farslıktan ziyade Türk menşeli olduklarını söylüyor¹⁸⁴. Uzunçarşılı Safevîlerin nesebiniyle ilgili; “Halis Türk olan bu ailenin siyasetlerine alet olmak üzere yayınladıkları silsilenamelerine göre kendilerini Sâdât-ı Hüseyniyye’den göstermişlerdir”¹⁸⁵.

Osmanlı kroniklerinden Halvetilerin’den olan Hulvî, eserinde Şeyh Safiyüddin’in hem Kürt, hem de seyyid olduğunu deınlmektedir. Fakat eserinin aşağı kısmında İbn-i İsa Risalesi’nden naklen ...*Yeşil imame ve kisve giymekte iken, siyadetinde şüpheye düşüp beyaz giydiler...* diye Safevîlerin seyyid olmadıklarını söylüyor¹⁸⁶. Bazıları da Safeviler’in hiçbir dine uymayıp temelden onların dini inançlarını tahrip ediyorlar.¹⁸⁷ Daha sonra Walther Hinz gibi tarihçilere göre

¹⁸¹ Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan” İA, c. II, İstanbul, 1970, s. 112.

¹⁸² Zeki Velidi Togan, a.g.e, s. 94-95.

¹⁸³ Roger M. Savory. “Sefavids” in Peter Burke, Irfan Habib, Halil İnalçık: *History of Humanity-Scientific and Cultural Development: From the Sixteenth to the Eighteenth Century*, Taylor& Francis. 1999, Excerpt from pg. 259.

¹⁸⁴ W. Barthold, “Soçineniya” (Luğatname) c. II, bölüm I, Moskova, 1963, s. 748.

¹⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 1998, s. 225

¹⁸⁶ Hulvî, *Lemazât-ı Hulviyye ez-Lemazat-ı Ulviye*, Haz. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul, 1993. s. 325-327

¹⁸⁷ Ebülkasım Sahab, *Şah Abbas Kabir Yaşamı*, İlmi Yayınları, Tahran 1946, s. 5.

Safevilerin Alevi olduklarını sadece batıda Osmanlılar ve doğuda Özbeklere karşı onları koruyordu.¹⁸⁸ Tarihçi ve ünlü İslam âlimi Ali Şeriatî Safeviler'in Şii olduğunu kabul etse de Şiiliklerini gerçek Şiilikte (Hz. Ali'ye mensup olan hakiki Şii davranış) ne kadar da kendilerini adlandırsalar da aslında Safeviler'in Şiilik inancı farklıydı. Çünkü Safeviler'in kendilerine has bir Şiilik inançları vardır.¹⁸⁹

Safevi Hanedanı'nı başlangıcının Şeyh Safiyeddin Erdebili'den başladığını biliyorlarsa da hanedanın büyük şahsiyetleri hakkında *Asarül-Şia* ve *Tarihi Habibus-Siyer* adlı kitaplarda özgeçmişlerinden detaylıca bahsedilmiştir; atalarından biri *Ebu Muhammed Gasim bin Ebulgasim* ki onunla ilgili bilgiler *Zubdetü-Tevarih*,¹⁹⁰ *Tühfetül-Ezhar* ve *Safvetüs-Safa*¹⁹¹ adlı kitaplarda da bahsedilmiştir. *Ebu Muhammed Gasim bin Ebulgasim* yüce bir kişi idi. Abbasi halifesi *Mutasım* onu kıskandı ve o İsfahan'a kaçtı Miladi 1163 yılı Hicri 225 yılında İsfahan'ın Eştercan köyünde öldürüldü. *Ebu Muhammed Gasim bin Ebulgasim*'in ölümünden sonra Arabî'ye olarak bilinen oğlu *Muhammed* cesurdu ve diğer oğulları da Arabî olarak adlandırıyorlardı.¹⁹² Safevi hanedanının diğer ünlü Mürşitleri ve keramet sahibi olan atalarından biride Herat'ta oturan *İsmail bin Ebu Ali* idi. İsmail bin Ebu Ali'nin torunlarından birisi olan *Ebulkeram* olarak tanınan *Ebu-Abdullah Cafer* Tus Şehrinin ileri gelenlerindendi. Kendisi irşat işinden sorumluydu ve ondan sonra

¹⁸⁸ Hinz, a.g.e, s. 2.

¹⁸⁹ Ali Şeriatî, *Alevi-Safevi Şiiliği*, Çapbahş Yayınları, Tahran 1987, s. 52-71.

¹⁹⁰ Hafız Ebru, *Zübdetü'l-Tevarih ve Tuhfet-Ezhar*, Yazılmış Milad 1440.

¹⁹¹ İsmail Bin Derviş Tevekkül,(İbni Bazzaz Erdebili), *Safvetüs-Sefa*, Düzelten

GulamrizaTabatabayi Macd, Tabiş Yayınları, Tahran 1994, s. 70-76.

¹⁹² Cihanguşayı Hakan, 7. belge.

liderlik evlatlarına kadar devam etti ve sıra Firüzşah Zerrin Külâh'a geldi.¹⁹³ Ve ,o sürekli cihat yapıyordu onun zamanında Muğan ve Arran halkı hala İslam'a girmemişlerdi ve cihat ederek parlak kılıcıyla o velayeti İslam'ın hâkimiyeti altına aldı.,¹⁹⁴ Koyunu çok olduğu için Gilan'ın ormanlarının iyi otlarda bulunan Rengin bölgesini beslenmesi için seçti¹⁹⁵ ve orada din dersleri eğitimini verdi, orada öldü, mezarı izleyenlerinin ziyaretgâhı oldu.¹⁹⁶ Ondan sonra oğlu İvezu'l-Havas lider oldu ve Gilandan Erdebil'in ilçelerinden olan İsfërinçan Köyüne göç etti,¹⁹⁷ orada misafirperverliğiyle meşhur oldu, bir süre sonra orada vefat etti. Onun yerine geçen oğlu Muhammed'el-Hafızdır.¹⁹⁸ ,O bir Müslüman toplumunda tarikat ve irşat rehberliği, Kur'an hafızlığı yapmıştır. Onu mübarek biri saymışlar ve dinle

¹⁹³ Ebülkasım Sahab, a.g.e, s.8; Kemaleddin Huseyin Vaiz-i Kâşifi, *Miratüs-Sefa*, Hattı nusha, 161. Belge.

¹⁹⁴ İbn-i Bazza, *Safvetüs-Sefa*, Micro Film, Tahran Üniversitesi, Liden Nüsha Hattından, 465 Yaprak (waren), Naklen Alemarayı Abbasi, c. I, s 9; *Safvetül-Sefa*, Düzelten Gulamriza Tabatabayi Macd, Tabiş Yayınları, s. 72, Tahran 1373.

¹⁹⁵ Roger Savory, *Safeviye Çağında İran*, Ahmet saba Tercümesi, Kitab Tahran yayımları, Tahran 1984, s. 4.

¹⁹⁶ Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, s. 8-9 Yaprakları.

¹⁹⁷ Abdal Zahedi, *Silsiletül-Neseb-i Safeviye*, s. 11.

¹⁹⁸ Abdul-Latif Kazvini, *Tarih-i Safevi*, s. 32.

dünyanın saadeti kabul etmişler. Bu nedenle onu hidayet makamına oturtmuşlardır, denilmektedir.¹⁹⁹

Muhammed El-Hafız'ın ölümünden sonra irşad makamına oğlu Selaheddin geçti. İrşad dışında ziraatçılıkla uğraşıp bu işi öğrencilerine de tavsiye ediyordu. Erdebil'in yakınında Kalhuran'da geçimini tarım ve çiftçilik ile sağlayıp 70 yaşında öldü ve İrşad makamını oğlu Kutbettin'e devretti.²⁰⁰

Kutbeddin Ebülbaki Gürcistan Valisi Bukrat Han'ın Erdebil'e saldırısı sırasında yaralandı. Ama bir süre sonra iyileşti. Ondan sonra oğlu Seyyit Salih babasının yerine geçti. Halka yardım etmek için izleyenleri arttı. Öldüğünde oğlu Seyyid Cebrail onu Kalhuran'ın Darul-Eman'ında gömdü.²⁰¹ Seyyid Cebrail ibadette meşhur idi. O Mevlana Kamil Mürşit İmamel-Rabbani Hoca Kemalettin Arapşah'ı kendi mürşitliğine seçti. Seyyid Cebrail Devleti²⁰² adı ileri gelenlerden olan Ömer Barügi'nin kızıyla evlendi. Bu evlenmekten doğan Şeyh Safi Şah İsmail'in 7. Atası idi.

Babasının ölümünden sonra annesinin himayesinde bulunan Şeyh Safiyeddin Erdebili'nin çocukluğunda büyüklük nişaneleri onda bulunuyordu,

¹⁹⁹ İskender Bek Türkmen, *Alemarayı Abbasi*, s. 10; Anonim, *Cihanguşay-ı Hakan*, 10 ve 11.Yapraklar.

²⁰⁰ İskender Bek Türkmen, a.g.e, c. I, s. 10; İbn-i Bazzaz Erdebil'i, a.g.e, s. 73.

²⁰¹ Anonim, *Cihanguşay-ı Hakan*, 12 ve 14 Yapraklar, İbni Bazzaz Erdebil'i, a.g.e, s. 73.

²⁰² İskender Bek Türkme, c. I, s. 11; Anonim, *Cihanguşay-ı Hakan*, 15. Yaprak, İbni Bazzaz, *Safvetüs-Sefa*, tashih eden Gulamriza Tabatabayi Macd, Azad Üniversitenin Erdebil Biliminin Çalışması, Tabiş Yayınları, Tahran 1984, s. 70-76.

namaz ve oruçla ilgileniyordu.²⁰³ Kâmil bir mürşidin yanında yetişmesi için Fars eyaletinin şeyhlerinden birisi olan Emir Abdullah tarafından Şeyh Zahid Giylan'ının yanına gönderildi.²⁰⁴ Safiyeddin Şeyh Zahid'in yanında kendini geliştirerek yüce makama erişti ve yaptığı hizmetlerden dolayı Şeyh Zahid'in has adamlarından olup kızıyla nikâhlandı.²⁰⁵ Şeyh Zahid'in ölümünden sonra Zahidiye Tarikat'ının liderliğine seçildikten sonra Zahidiye tarikatı Safeviye tarikatı olarak adlandırıldı, halkı irşat etti ve davet etmek için adamlarını her tarafa gönderdi. Makamı yükseldiği için birçok mürid Azerbaycan, Diyarbakır ve Şirvan'dan Şeyh Safi'nin yanında toplandılar ki onları yerleştirmek için yer bulamıyorlardı.²⁰⁶ Şeyh Safi'nin kerametleri hakkında bir sürü kitap yazılmıştır. Bunlardan önemlisi olan Saffet-us Safa İbn-ı Bezzaz'ın kitabıdır.²⁰⁷ Bu kitapta Şeyh Safi tarafından: ,Yakındır ki benim soyumdan gelen birisi Allah'ın düşmanlarına galip gelip Ehli-Beyt mezhebini yayacaktır,²⁰⁸ yazılmaktadır. Bu yazının aynısı Tarihi Şah İsmail (Cihanguşayı Hakan) tarafından da söylenmektedir. Şeyh Safi rüyasında başında bir

²⁰³ İbrahim Emîni, *Fütühat-ı Şahi*, Hattı Nüsha, Veziri Came Yezd Kütüphanesi, Alıntı Tahran Üniversitesinin Merkezi Kütüphanesinin Mikro Filiminden, *Cihanguşayı Hakan*, 16. Belge.

²⁰⁴ İbn-i Bazzaz, *Safvetüs-Sefa*. Taş Basımı, Bambahi, 1911, s. 51.

²⁰⁵ İskender Bek Türkme, a.g.e, c 1, s. 12-13; Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, s. 21.

²⁰⁶ Encyclopedias of Asian History, Prepared Under The Auspices of The Asia Society, New York Volum 1, pag 357; Hondmir, *Habibüs-Siyer*, Muhammed Ali Cerrahi İncelemesi, Güstere yayınları, Tahran 991, s. 11-28.

²⁰⁷ Abdul-Latif Kazvini, *Tarih-i Safevi*, s. 29.

²⁰⁸ İbni Bazzaz, a.g.e, s. 51.

taç, kılıç ve kızıl kın²⁰⁹ beline bağlanmış, tacı başından kaldırarak onun güneşi olduğu ve bu güneşin tüm dünyada yayılacağını görmüş ve uykudan kalktıktan sonra onu Şeyh Zahit'e anlatmıştır. Şeyh Zahid: „Ey evlat sana verilen bu devlet mübarek olsun... Devam ederek senin soyundan bir padişah gelecek ve İmam'ıye mezhebini yayacak, hayırlı olsun.,²¹⁰ demiştir. Şeyh Safi'nin ikinci oğlu Sadreddin Musa onun dikkatini çekti, tarikatının özel mal ve topraklarını ona bırakarak oğlunu halefi olarak seçip Allah'ın kapısında fakirlere ikram etmek sorumluluğunu ona bıraktı.²¹¹

Miladi 1334 Eylül ayı Hicri 735 yılının Muharrem ayında Şeyh Safi vefat etti.²¹² Miladi 1305 Hicri 704 yılında doğan Sadreddin Musa babası öldüğünde 30 yaşındayken babasının halefi seçildi.²¹³ AbisiŞeyh Safi'nin zamanında ölmüştü ve 3 küçük kardeşi de Şeyh Safi'den sonra öldüler. Ölen kardeşlerinin evlatları olmadığı için onlardan kalan malları Sadreddin ele geçirdi.²¹⁴ Hem Şeyh Safi'nin manevi hem de maddi mirasına sahip çıktı. İlhanlıların yerine bir sürü Çobanlılar, Celayırlar ve Karakoyunlular gibi beylikler ortaya çıkmıştır ve bu durum Safevileri etkilemiştir. Bir zaman Melek Eşref Şeyh Sadreddin'i hapishaneye atıp diğer zamanda onu

²⁰⁹Abdul-Latif Kazvini, *Tarih-i Safevi*, s. 46.

²¹⁰ Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, 20. Yaprak.

²¹¹ Encyclopædia of Asian History, “Prepared Under The Auspices of The Asia Society” c. I, s. 358.

²¹²Abdul-Latif Kazvini, *Tarih-i Safevi*, s. 29.

²¹³ Abdul-Latif Kazvini, a.g.e, s. 32.

²¹⁴ Roger Savory, a.g.e, s. 9; Hondmir, *Habibüs-Siyer*, Muhammed Ali Cerrahi, s. 21-25.

hapishaneden çıkarıyordu.²¹⁵ Bu siyasi kargaşada Sadreddin Safevi mezarlığına ait olan mallar ve Erdebil'in çevresinde topraklara diğerlerinin sahip çıkmasına engel oldu. Miladi 1391 Hicri 793 yılında Sadreddin vefat etti. Kendi inşa ettirdiği Safevi Hanedanı mezarlığına gömüldü. Ondan sonra liderlik Hoca Ali'ye (Hoca Ali Siyahpuş'a Tanılan)²¹⁶ verildi. İbadet ve nefsinin terbiyesi için seyahate çıktı. Hz. Peygamber'in mezarını ve Mekke'yi kendini geliştirmek amacıyla ve ziyareti çok sevdiği için bir çok dafa kez Mekkeyi ziyaret ettiği zikretmektedir.²¹⁷ Hoca Ali'nin 3 kez Emir Timur ile mülakat ettiği zikredilmektedir. Bir görüşmelerden birisinde Anadolu'dan getirilen esirlerin serbest bırakılması kararlaştırıldı ve Rumlu Sufi tarikata bağlanan esirdendi.²¹⁸ Emir Timur o diyarın (Erdebil) vergisini Safevi hanedanına ait olarak devretti.²¹⁹ Böylece Safevilere Erdebil de Vatikan gibi dini-dünyevi merkezleri haline geldi.²²⁰ Safeviler'den Selahaddin Rashid, Şeyh Safi'nin abısı mezarı Lübnanda'dır. Şeyh Safi'nin Selahaddin Eyyubi adında bir ağabeyi vardır ve bir işadamı oldu. Kibirle davranan Selahaddin Eyyubi, Şeyh Safi etkisinde

²¹⁵ İbrahim Emîni, *Fütühat-ı Şahi*, Tahran Üniversitesi'nin Merkezi Kütüphanesinin 2477 Mikro Film.

²¹⁶ Seyyid Hasan Esterabad'ı, *Az Şeyh Safid Ta Şah Safi'y*, Doktor İhsan İşrağı'nın Çalışması, İlmi Yayınları, İkinci basım, Tahran 1987, s. 14-21.

²¹⁷ İskender Bey, a.g.e, c.1, s. 16; Ahmed Gumi, a.g.e, c.1, s. 32.

²¹⁸ İskender Bey Türkmen, *Alemaray-ı Abbasi*, c. I, s. 15-16; Valey-i İsfahani, *Hold-ı Berin*, s. 43-44.

²¹⁹ Abdülhüseyin Nevayi, *Dünya Tarihi Moğoldan Kaçarlara Kadar*, Huma Yayınları, Tahran 1366, s. 143.

²²⁰ Hinz, a.g.e, s. 21-223.

tasavvufa yöneldi ve ebdal derecesine erişti. Şeyh Zahed tarafından Halifeliğini Selahaddin Eyyubi (Raşid Selahaddin) Yemen ve Suriye'de yaptı.²²¹ Bir süre sonra vefat ettikten sonra Lübnan da gömüldü. Bugün Lübnan'da, özellikle (ülkenin Doğu) ve Bekaa (güney Lübnan'daki) Jabal alanında, Lübnan dağlık doğu dağlara bağlı, (Baalbek kenti 20 km bulunan) Bekaa bölgesinde “Nabi korunmuş” Halk lehçelerde korunmuş gibi farklı isimler türbesi gibi, Reşad, Reşad ve Reşid şeklinde telaffuz etmektedir.²²²

Miladi 1427 Hicri 830 yılında Mekke’yi ziyaret amacıyla yola çıkan Hoca Ali Safevi türbesinin yönetimini 3. oğlu İbrahim’e devretti. Babasının acısına dayanamayan İbrahim onunla beraber Mekke’ye gitti. Orayı ziyaret ettikten sonra Kudüs’e gittiler. Hoca Ali Miladi 1433 (Hicri 837) yılında Kudüs’te vefat etti.²²³ Oğlu İbrahim orada babasını gömüp Erdebil’e döndü.²²⁴ İbrahim halkı Ehli-Beyt yoluna davet etmek için adamlarını her tarafa gönderdi. Az bir zamanda bulunduğu yer müridlerinin kaynağı oldu. Ölümünden önce oğlu Cüneyd’i halefi olarak seçti ve

²²¹İbn-i Bazzaz, *Safvetus-Sefa*, s. 139-142.

²²²İbrahim Server, *Alseyyedetu'l Hületü'l Bennett İmam Hüseyin*, Beyrüt Dar’el -Kütüb’el-Arabi’ye, tarhsiz, s. 284.

²²³Michel Mazzauı, *The origins of the Safevid*, Wesbaden franz Steiner Veriag, GMBH, 1975, s. 75.

²²⁴ Mehmed Hemdem-i Solakzade, *Solakzade Tarihi*, Haz, Vahid Çabuk, K.B.Yayınları, C. I, Ankara1989, s. 426; Ahmet Rasim, *Resimli Haritalı Osmanlı Tarihi*, Şems matbaası, I. Baskı, c. I, İstanbul 1326h, s. 177; Faruk Sümer, „Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s. 15. *Futuhât-ı Şahi*, 2477. Microfilm.

tüm müridlerini toparlayıp ona itaat etmelerini istedi ve Miladi 1446 (Hicri 851) yılında vefat etti, Şeyh Safi türbesinde gömüldü.²²⁵

Cüneyd'in zamanında Safevi tarikatı yeni bir aşamaya vardı. İki asırdan beri bu aşamaya erişmek için sabırla beklemekteydiler. Bedreddin ve Şücaeddin adını taşıyan Cüneyd Safevilerden ilk kez kendisini Sultan adlandırarak maddi ve manevi gücü ile birlikte topladı, saltanat iddiasında bulundu.²²⁶ Cüneyd'in kendi müritleri üzerinde tam bir nüfuzu vardı ve irşat makamında oturarak izleyenlerine padişahlık müjdesini verdi. Müritler her taraftan onun yanına geldiler.²²⁷ İlk kez olan Cüneyd, irşadının amacının kâfirlerle cihat etmek olduğunu söyledi. Karakoyunlu Cihan-Şah bu durumdan bir zaman Cüneyd saldırmasını diye çekindi ve arka arkaya elçilerini Cüneyd'in yanına göndererek Erdebil'den çıkmalarını ve nereye gitmek istiyorlarsa oraya gitmelerini emretti.²²⁸ Uzun Hasan ise Sünni mezhepteydi, Şii mezhebinde olan Şeyh Cüneyd'in müritlerin üzerinde olan etkisini biliyordu. Karakoyunlu Cihanşah ile savaşta bulunan Uzun Hasan, politik açıdan Karakoyunlar'a karşı

²²⁵ Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, 34 ve 35 sayfaları, Seyyid Hasan Esterabadi, *Az Şeyh Safid Ta Şah Safi'y*, Doktor Ihsan Işrağı'nın Çalışması, İlmî Yayınları, İkinci basım, Tahran 1987, s. 21-22.

²²⁶ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 387.

²²⁷ Savaş Saim, *XVI. Asırda safevilerin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna karşı Aldığı Tedbirler*, Uluslararası 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, T.C. Selçuk Üniversitesi Konya, 7-9 Nisan 1999, s 183.

²²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 226; Hinz, a.g.e, s. 17; Kazvini, *Lubüt'tevarih*, s. 388.

Safevileri destekledi.²²⁹ Cüneyd Karakoyunlularla anlaşmadığı için izleyenleriyle Anadolu seferleri esnasında önce Erbil, Suriye, Sivas'asonra Konya'ya ve burada Aşıkpaşzade ile görüşmüştü. Bu mekânlarda birçok Türkmen kabileler ona katılmıştır. İzleyenleri için genimet ve kendini ispatlamak için Trabzon'a saldırdı ve daha sonra Diyarbakır'a geldi.²³⁰ Diyarbakır hâkimi Uzun Hasan, Cüneyd'in gelişini iyi karşıladı ve kız kardeşi Hatice Begum'ı ona nikâhlandırarak dostlukları akrabalığa dönüştü.²³¹ Bu evlilik Şeyh Cüneyd'in bütün Akkoyunlu (İran) topraklarında serbest olmasına neden oldu.²³² Böylece Şeyh Cüneyd hiçbir engelle karşı karşılaşmadan düşüncesini her yerde yayabilirdi. Ayrıca koyu bir Sünni olan Uzun Hasan'ın Şeyh Cüneyd üzerindeki destekleme politikası Şeyh Cüneyd'in Devlet kurmak temellerini yaratmasında etkili ve Şeyh Cüneyd'in Müritlerinin çoğalmasına da neden olmuştu.²³³ Hatta miladi 1501 yılında Safeviler'in hükümete erişmeleri bu desteklemenin etkisiyledir. Şeyh Cüneyd bu müritleriyle harekâta geldi ve Trabzon'da birçok ganimet kazandı.²³⁴ Şeyh Cüneyd bu cihatlardan Erdebil'e dönmek istiyordu. Ama Uzun Hasan'ın kız kardeşiyle evlenip, bu politika antlaşma

²²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 227; Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 16.

²³⁰ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 388.

²³¹ Abdul-Latif Kazvini, a.g.e.

²³² Zeki Velid Togan *XVI. Asır'dan Günümüze Kadar Müstemleke Devrinde Asya Tarihi*, s 16; Kütükoğlu, a.g.e, s. 2.

²³³ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkklerinin Rolü*, s 10.

²³⁴ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 388.

yaptığı için Karakoyunlu Cihanşah şüphelendi ve Cüneyt'le savaşmaya hazırlandı. Bu nedenle Cüneyt 10.000 kişilik çoğunlukla Anadolu Türkmenlerinden olan müridleriyle Şirvan'a hareket etti.²³⁵ Şirvan hâkimi Sultan Halilullah onu savaş açtı. Cüneyd'in müridleri ona fedakârlıkta bulmalarına rağmen hiçbir şey yapamadılar. Şirvan da Halilullah Şirvanşah'a yardımcı ordu gönderen Akkoyunlu Sultan Yakup Cüneyd'in öldürülmesine neden oldu.²³⁶ Sultan Yakup hem Halilullah ve hem de Cüneyd'in ikisiyle de akrabalığı vardı ama Akkoyunlu Halilullah'ı tercih etti. Bir ay Cüneyd'in ölümünden sonra dünyaya gelen oğlu Haydar'ı vasiyeti üzerine müritleri onun yerine geçirdiler.²³⁷ Cüneyd'in Haydar'ın abisi "Hoca Muhammed Bek" diye bir çocuğu da vardı. Ama ona tabii olmadılar.²³⁸ İran'da güce kavuşmak için uzun yıllar boyunca sabırla çalıştıkları ortaya çıktı. Cüneyd'in ölümünden sonra Safeviler'in organizasyon düzenini parçalayarak güce erişmeleri için daha da hızlarını arttılar.²³⁹ Haydar'ın ilk yapmak istediği şey izleyenlerine kızıl bezden 12 dilimli kızıl taç giydirmiş ve sarık sardırılmış olan erguvanlı renkten şapkayı 12 Şia imamın anılması

²³⁵ Yazıcı, "Safeviler" İ.A, MEB, c. X, s. 53; Sümer, a.g.e, s. 10.

²³⁶ Sümer, s 16; İskender Bek Türkmen, c. I, s 16; Muhammed Ali Cerrahi, s 26; Seyyid Hasan Esterabad'ı, a.g.r, s. 22-24.

²³⁷ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 267; Kütükoğlu, a.g.e, s. 2.

²³⁸ Kütükoğlu, a.g.e, s. 2.

²³⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, "Kızılbaşlar" İ.A, M.E.B, İstanbul 1977, c. IV, s. 789; Kütükoğlu, a.g.e, s. 2; Ahmet Oğur, *Yavuz Sultan Selim*, E.U.S.B.E, Yayınları, I.baskı, Kayseri, 1989, s. 46; Mehmed Saray, *XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 46, Güz 2010, s. 219-253.s. 221

için seçmesi idi.²⁴⁰ (Böylece Türklerin geleneksel Takkelerini (fes) Haydar'ı 12 bölümlü erguvanlı renkten şapka tacına dönüştü) Haydar takipçilerine Kızılbaş adını (Osmanlı askerleri onlara göre Kızılbaşlar dediler) vererek onları diğer gruplardan ayırdı. Bu esnada Uzun Hasan Cihan Şah'a galip geldi²⁴¹ ve kızı Halime Begum'ı²⁴² babası Cüneyd'in yolunu devam eden Haydar'a nikâhlayarak akrabalıklarını daha sağlamlaştırıldı. Uzun Hasan'ın ölümünden sonra oğlu Halil yerine geçti ve 6 ay hükümdarlıktan sonra kardeşi Yakup onu Merend yakınında öldürdü.²⁴³ Miladi 1486 Hicri 891 yılında 10,000 müritleri ile Derbed ötesi Kafkas kavimlere saldıran ve altı bin Hıristiyan esir getiren Şeyh Haydar, Dağıstan ve Çerkesler ile savaşmak için Şirvan ve Gürcistan gibi ülkelerden geçmek zorundaydı. Şirvan hükümdarı Ferruh Yesar Sultan Yakub'a: “*Eğer Haydar Şirvan'ı ele geçirirse diğer mekânları da ele geçirmek istiyecektir*” diye yazdı. Sultan Yakup'ta, “Âlem Şah Begüm” kardeşinin kocası olan Haydar'ın daha da güçlenmesini istemiyordu. Bu nedenle kayınpederi Ferruh Yesar'ın ordusunda gönderen askerlerini yerleştirdi.²⁴⁴ Miladi 1488 yılının Şubat ayının 1. günü (Hicri 893 yılının Recep ayının 20. Günü) Akkoyunlu ve Şirvanşah ordularıyla Teberistan yakınlarında yapılan savaşta babasının intikamını almak için Şirvan'a yönelen Şeyh Haydar öldürüldü.²⁴⁵ Şeyh

²⁴⁰ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 394-395.

²⁴¹ Sümer, a.g.e, s. 11-12.

²⁴² Handemir, a.g.e, s. 43; Gumi, a.g.e, 47.

²⁴³ İlhan Erdem, *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, s. 125-128.

²⁴⁴ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 390-391.

²⁴⁵ Uzunçarşılı. *Osmanlı Tarihi*, c.II, s. 227; Saray, *Türk-İran munasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, T.K.A.E. Yayınları,

Haydar'ın 3 oğlu Ali, İsmail ve İbrahim anneleri ile birlikte dayıları (Yakup) tarafından Fars Bölgesinin İstahr Kalesinde hapsolmalarına emir verildi.²⁴⁶ Sultan Yakub döneminde halk üzerinde nisbeten vergi ağırlığı azaltıldı.²⁴⁷ Fakat Akkoyunluların iç çatışmalarından dolayı Sultan Yakub Bey düzenlenen bir komplo ile öldürüldü. Sultan Yakub Akkoyunluların iç çatışmalarından dolayı düzenlenen bir komplo da öldürüldü. Akkoyunluların arasında çıkan taht kavgasından sonra Rüstem Bey (897-902)3 kardeş ve annelerini serbest bıraktı. Hatta Rüstem Bey İsmail'in ağabeyi Sultan Ali'ye destek vererek tahta geçmek (hem de babası Yakub'un intikamını almak) için Şirvanşah'tan yardım isteyen Baysungur'u öldürdü ve bir fatih gibi Tebriz'e girdi.²⁴⁸ Rüstem Bey saygı ve izzetle Sultan Ali'yi Erdebil'e gönderdi, az zamanda birçok mürit Sultan Ali'nin yanına toplandı ve Safeviler'in yükselmesi Rüstem Bey'i meraklandırdı ve birkaç kere ordusunu onu takibine gönderdi.²⁴⁹ Sultan Ali anne ve kardeşlerini Erdebil'de koyarak yardımcılara: “Ben savaşta ölürsem ailemi Lahican'a götürün.” vasiyet etti ve Miladi 1494 (Hicri 899) yılında Erdebil'in yakınında Rüstem Bey'le vuku bulunan savaşta öldü ve taraftarları da dağılmak zorunda kaldılar. Fakat İsmail bir sürü fedakâr müritlerle kaçmağa başardı.

Ankara 1990, s. 15; Brockelmann, a.g.e,

s. 261-262; Yazıcı, “Safeviler” İ.A. c.x. s 45; Hinz, a.g.e, s. 63-82.

²⁴⁶ Hondmir, a.g.e, s. 447; *Lubbüt-Tevarih*, s. 390-391.

²⁴⁷ Hamdullah Mustevfi, *Nuzhetul-Kulub*, Emirkebir Yayınları, Abdul-Huseyin Navayi çalışması, Tahran 1984, s. 103.

²⁴⁸ Zeki Sabetian, *Devrey-i Safeviye*, (Esnad ve namehaye tarih-i) Tahran 1964, s 90; Rasim, c. I, s178; Solakzade, c. I, s. 428.

²⁴⁹ Abdi Bek, *Tekmeletut-Tevarih*, s. 577.

Miladi 1493 yılında (Hicri 900 yılında) annesi Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm (Alem-şah)'dan doğan İsmail²⁵⁰ annesi ve kardeşi İbrahimle Erdebil'e gittiler. Akkoyunlu hükümdarı Rüstem, geleceğin Şah İsmail'i kardeşi Sultan Ali'nin ölümünden sonra ele geçirmek istediği zaman O, teyzesi Paşa Hatun tarafından Erdebil'in Rum mahallesinde cerrahlık yapan Dulkadırlılar'dan Aba (Ebe) adındaki bir kadına teslim edilmiş ve onun evinde saklanmıştı. İsmail'in akıbetinden korkan bu kadın onu babasının müritlerine teslim etti. Bunu duyan Akkoyunlu Emiri Aybe (İbe) Sultan İsmail'i ele geçirmek için çok sıkı evden eve arama emrivermişti. Ebe hanımın fedakârlığıyla İsmail müritlerine ulaştırıldı. Hatta Ebe Hanım işkence altında ölerək İsmail'in saklandığı yeri söylememişti. İsmail, İbrahim ve anneleri mülazımlarından olan 200 kişiyle birlikte Miladi 1493 (Hicri 899) yılında Gilan'a doğru gittiler. Gilan'ın Valisi Mirza Ali Karkiya onlara saygı göstererek, onları iyi karşıladı.²⁵¹ Bir süre sonra İsmail'in kardeşi İbrahim o diyarda öldü (ölümünün

²⁵⁰ Abdi Bek, s 577; Hasan Rumlu, a.g.e, s. 25; E. Browne, a.g.e, s. 21. Budak Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, s. 285; Minorsky, a.g.e, s. 245; Hinz, a.g.e, s. 126; Petroşevsky 12 yaştaiken Lahican'dan harekete çıktı diyor, s. 391; Ahmet Kumi, *Hulasetul-Tevarih*, tam 12 yaş diyor, s 48; Seyyid Hasan Esterabad'ı, a.g.e, 12 yaş diyor, s. 32; Roger Savory 12-13 yaş arası diyor, s. 21; Alemaray-ı Safevi, 14 yaş yazıyor, s. 45; Kesrevi, 14 yaş diyor, s. 84; İsmail Hicri 892 yılının Racap ayının 25; Günüdoğmuştu ve Hicri 905 yılının Muharrem ayının ortasında yani 12 yaş altı ay yaşında Lahican'dan çıkmıştır. O zaman 13 yaşını bitirmemiştir.

²⁵¹ Hondmir Giyasettin, *Habibüssiyer*, Doktor Muhammed Debir Siyagi çalışması, Hayyam Yayınları, c. 3, Tahran 1973, s. 452-453; Emir Mahmud Hondmir, a.g.e, s. 50. Kumi, s. 55; *Cihanguşayı Hakan*, s. 107; Hasan Rumlu, a.g.e, s. 36.

nedeni tarihçilere açıklanmadı) ve İsmail yaklaşık 6 buçuk yıl orada ikamet etti. Bu sürede Mevlana Şemsettin Lahici'nin yanında Kuran-ı Kerim okumayı öğrendi. Karkiya Mirza Ali ve kardeşi, İsmail'e her çeşit hizmette bulundu. Birkaç kere İsmail'i bulmak için önce Erdebil'i arayan Rüstem Bey kuvvetleri sonra Gilan ve Lahican'a geldiler ancak İsmail'in müritleri bu teşebbüsleri boşa çıkardı.²⁵² Gilan Hâkimi olan Karkiya Mirza Ali'nin aklını iyice kullanıp onları ikna ederek geri döndürdüğü Cihan-Ara kitabında yazılmıştır. Hatta bir kere İsmail'i bir sepete koyup ağaçta asarak memurlara, İsmail Gilan'ın toprağı üzerinde yoktur şeklinde cevap vermişti. Miladi 1497 (Hicri 902) yılında, Akkoyunlular arasındaki iç çatışmalarından dolayı Rüstem Bey bir suikastla öldürüldü. Akkoyunluların ülkesi karıştı. Bu kaos ve savaş halinde olan Akkoyunlu sultanlarının²⁵³ içinde bulunduğu böyle bir zamanda; İsmail, has Gazilere danıştıktan sonra sadık müritleriyle Gilan'dan hareket etmeye karar verdi.²⁵⁴ İsmail, has adamlarının baş Sufilerden birisini Karkiya Mirza Ali'ye onu bilgilendirmek üzere gönderdi.²⁵⁵ Karkiya Mirza Ali, İsmail yaş olarak küçük olduğu için hareketini ertelemesini istedi. Ama İsmail Karkiya Mirza Ali'nin ısrarına karşı olarak “*Yukarı alemde (Allah'tan) memur ve*

²⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 228; Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 16.

²⁵³ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s 16. Yazıcı, “Safeviler” İ.A, MEB, c. X, s. 54.

²⁵⁴ Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, s 89. Hasan Rumlu, a.g.e, s. 26; Minorsky, a.g.e, s. 246. E. Browne, a.g.e, s. 22.

²⁵⁵ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s 18-19; Saray, a.g.e, s. 16.

harekete mecburum” dedi.²⁵⁶ Böylece İsmail atalarının kan davası için Miladi 1499 yılının başlarında, (Hicri 906) yılındayaz mevsiminde öncelikle dedesi Uzun Hasan’dan kalan mirası sonrada İran’ın diğer illerini ele geçirmek amacıyla henüz 13 yaşını bitirmeyen İsmail Gilan’ın saklandığı Lahican ilçesinden yola çıktı.²⁵⁷ Şah İsmail, çocukken iyi terbiye ve eğitim almıştı. İsmail’in Kur’an ve Arapça hocası Şeyh Necmeddin Gilan’i idi. Farsçayı çok iyi biliyordu. Çok zeki ve yöneticiliğe yetenekliydi. Çok cesurdu ve 14 yaşında ayı ve aslan gibi vahşi hayvanlar avlamıştı.²⁵⁸ Atalarının Sufilik düşüncelerini çok iyi bir şekilde siyasi bir düşünceye dönüştürmüştür. Azerice divanı şiiri ile başarılı bir hitabeti olan İsmail, kitleleri çok kolay kendine çekmeyi başarmıştı. İsteddiği amaç uğruna yani atalarının düşüncelerini uygulanmak için hiçbir engel tanımazdı. Bunda başarılı olmak için öldürmekten çekinmezdi. Kendisinden sonra koyduğu temel o kadar güçlüydü ki 3 asır devam ederek iyi veya kötü olan etkisi, İran’da ve bazı İslam ülkelerinde hala görünmektedir. Çoğu tarihçiler İsmail’in çok erken geliştiği ve küçük yaşta oturmuş

²⁵⁶ J. H. Kramers, “İran” İ.A, MEB, c. V/2, s. 1023, İstanbul 1968. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 20. Ahmed Uğur, *Yavuz Sultan Selim'in Siyasi ve Askeri Hayatı*, MEB. Yayınları, Basım Tarihi 2001, s. 48.

²⁵⁷ Zeki Sabetiyan, *Safevi döneminde İsnad ve Namehayı Tarihi*, s 90, Tahran 1964.*Solakzad Tarihi*, c. I, s. 428.

²⁵⁸ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s 24. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 447.

kişiliğe sahip olduğundan dolayı Dünya tarihinin çok dikkate değer tezahürlerinden biri olmuştur vurgulamaktadır.²⁵⁹

Bu arada Akkoyunlular arasında saltanat mücadelesi devam ediyordu.²⁶⁰ Gevherhan Sultan ile Uzun Hasan oğlu Uğurlu Mehmed'in evliliklerinden Göde Ahmed Bey dünyaya gelmiştir. Göde Ahmed de dayısı II. Bayezid'in kızı Aynışah Sultan ile 1490 yılında evlenmiştir. Göde Ahmed dayısının desteği ve Akkoyunlu komutanlarının isteğiyle İstanbul'dan Tebriz'e geldi.²⁶¹ Miladi 1497 yılı /Hicri 902 yılında Rüstem Sultan'ı yenerek saltanat tahtına geçti.²⁶² Ama birkaç ay sonra Miladi 1497 yılı Aralık ayında kendisi de İsfahan'da Aybe Sultan eliyle öldürülmüştü. Miladi 1498 yılında Aybe Sultan, Yusuf Beyoğlu Elvend Mirza'yi Tebriz'de Akkoyunlu tahtına çıkarmıştı.²⁶³ Bir yıl sonra Miladi 1499 yılı /Hicri 904 yılında Yusuf Bey'in diğer oğlu Muhammedi, kardeşi Elvend Mirza'yı yendi ve Aybe Sultan da öldürüldü. Miladi 1500 (Hicri 906) yılında Muhammedi Bey de Yakup oğlu Murad Bey tarafından öldürüldü.²⁶⁴ Miladi 1500 yılında bu devam eden mücadeleler esnasında Gilan'dan ayrılan İsmail; sadece yedi kişiden oluşan sufi müritleriyle ilk başta Taliş'in Ercivan'ına sonra Karabağ ve daha sonra Safeviler'in ilk başkenti olan

²⁵⁹Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkklerinin Rolü*, s. 24.

²⁶⁰İlhan Erdem, a.g.e, s. 25-26.

²⁶¹ İlhan Erdem, a.g.e, s 154.

²⁶² İlhan Erdem, a.g.e.

²⁶³ Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, (altı seyahatname), s. 408; E. Browne, a.g.e, s. 62.

²⁶⁴ Mehmed Saray, a.g.e, s. 16; Ahmed Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 48.

Erdebil'e girdi. Bazı kaynaklar da yol esnasında Tarım'da 1500 kişinin ona katıldığını söylemektedir.²⁶⁵ İsmail Erdebil'deyken,²⁶⁶ ataların mezarını çok duygusal bir ruh haliyle ziyaret ederek ağabeyi, babası ve dedesini öldürenlerden, ataları ve Şiilere karşı şiddet kullananlardan intikam almak için yemin etti.(Bazı kaynaklar Erdebil'den söz etmemişti). Sonra Erzincan'a kadar rahatça yöneldi. Anadolu'da muritlerinin arasında derin bir sevinç yarattı.²⁶⁷ Her taraftan bölük bölük gelenler Şamlu, Rumlu, Tekelü, Ustaclu, Dulkadir, Karamanlu, Avşar, Karacadağ, Varsak ve Kaçarlar'a mensup olup çoğunluğu Anadolu'nun orta ve güneyindendiler.²⁶⁸ Zikredilen yılın sonbaharında babası ve dedesi Şirvanşahlılar'ın elinde ölen Şirvanşah'a doğru yöneldi ve oranın Hâkimi Ferruh Yesar'ı öldürdü.²⁶⁹ Sonra İsmail Bakü'ye hareket etti ve orayı ele geçirdi. Miladi 1502 yılında Azerbaycan'daki Akkoyunlu Sultan'ı olan Elvend Mirza İsmail'in bu saldırılarına engel olmak için Nahçıvan bölgesinde İsmail'le savaştı ve yapılan bu kader savaşında Akkoyunlu

²⁶⁵ Saray, a.g.e; s. 17. Zuhri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa, c. v, İstanbul 1965, s. 99.

²⁶⁶ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 392.

²⁶⁷ Sümer, a.g.e, s. 16; *Lubbüt-Tevarih*, s. 392.

²⁶⁸ Zeki Velid Toğan, *XVI. Asır'dan Günümüze Kadar Müstemlik Devrinde Asya Tarihi*, s. 22; Vacih Kevserani, *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*, (El-Fakih ve's-Sultan) Çev. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, s. 63, İstanbul 1992. Gulamriza Tabatabayi Macd, İbn-i Bazzaz, önsüz, s. 438-439.

²⁶⁹ Roger M Savory, *Studies on the History of Safevid Iran*, Çev. Ramazan Ali Roohollahie, Merkez Yayınları, Tahran 2001, s. 160.

ordusu yenildi ve Elvend Bey Diyarbekir'e gitti.²⁷⁰ Böylece bütün Akkoyunlular'ın elinde bulunan toprakların yarısı İsmail'in eline geçti. Galibiyetten sonra İsmail Tebriz'e girdi. Bu şehirde müritleri tarafından ona "Şah" unvanı verilerek saltanat tahtına oturtuldu.²⁷¹ Hutbeler on iki imam adına okutuldu ve okumayan imamlar öldürüldü.²⁷² Önce de Hz. Ai'ye karşı küfür etme geleneğini ortaya çıkaran Emeviler, İsmail de aynı yanlışı yaptı ve İlk 3 Halife'ye lanet etti. Şah İsmail kendi iktidarını herkese zorla kabul ettirmek için İsmail ve onun Kızılbaş Tükmen reisleri Sünni halkı Şiiliğe zorladılar. Genel anlamda Ulemalara ait olan Mehdi'nin naibliğini Safeviler kendilerine özetlediler. Mehdi'nin zuhur ettiğine kadar hükümdarlıkları âlem de yayılacaktı²⁷³ ve kâfirliği ortadan kaldıracaklarını söyleyip halk arasında yayıyorlardı.²⁷⁴ Safeviler'in mezhebi siyasetlerinin nedeni kendi yaptıklarını İsmail'in kendi yaptıklarını meşrulaşmak için idi. Çünkü Şiilik İsmail'den önceki dönemler boyunca halkın ictimai hareketleri ve zalim hükümdarlara iyi bir zemin oluşturmuştu ve halk ona yöneliyordu. Şah İsmail bıraktırmış bu zemini kullanarak Şiiliği resmiyet verdikten sonra onun emriyle Tebriz'de direneleri (sayısı tartışmalıdır ama üçbin kişi

²⁷⁰ İlhan Erdem, a.g.e, s. 150- 160.

²⁷¹ İlhan Erdem, a.g.e, s. 158-159.

²⁷² Emie Mahmud Hobnmir, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi*, s. 65-67.

²⁷³ Ahmed Gaffari'ye Kaşani, *Tarih-i Nigarisan*, Mudderis Gilani'nın önsüzü, s 358, Tahran Tarihsiz.

²⁷⁴ Anonim. *Âlem-Ara'yı Safevi*, s. 15.

olduğunu herkes kabul ediyor) katledildi.²⁷⁵ Sadece mezhebi hayallerinden başka bir şeyi görmeyen Şah İsmail, Anadolu Türkmenlerinin yanlış bilgilerine dayanarak Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatma'yı, Hz. Ömer tarafından öldürüldüğünü iddia etmiş ve bu cinayetleri işlemiştir. İslam tarihini bilmeyen 13 küsür yaşında olan Şah İsmail, bu durumları bilmediğinden dolayı böyle yanlışları yaptı. İsmail Sünni halkı Şiileştirmekte zorlanmasının diğer nedeni de Batı ve Doğu da Osmanlı ve Özbekler'in ilerlemesine engel olmak idi. Bunun da sonucu Osmanlı'nın asil ordusunun batı cebheden doğuya nakıl etmesi Avrupalıları rahatladı. Safevi Şiiliği akide ve inançtan ziyade siyaset ve iktidarla buluşan bir akidedir. Şah İsmail'in egemenliğini kabul edenler hükümdarlığına devam edebilir. Kabul etmeyen Şii tarikatler bile ortadan kaldırılır. Bundan dolayı Miladi 1510 Hc. 914 yılında Sultan Fayyaz Muşşai liderliğinde²⁷⁶ ve köklü bir Şii-Sufi hanedanından olan Muşşaiye Tarikatı Şah İsmail onun ilahlık iddaasının bahanesiyle Huveyze'ye gitti ve onu ortadan kaldırdı.²⁷⁷ Hatta onlarda kabul görülen "Sema" Hz. Mevlana'nın kurduğu Mevlevi'ye tarikatinin İran'daki izleyenleri İsmail'in zamanında İran'ı terkettiler.²⁷⁸ Başka neden de ülkenin içinde siyasi birliği olmamasıdır. En son neden de Osmanlı'nın Avrupa'da ilerlemesi ve onlar için büyük bir tehlike olduğu idi. Bu da Avrupalılar'ın Saevilere yaklaşması ve ticari-siyasi ilişkiye girmelerine neden

²⁷⁵ Emie Mahmud Hobnmir, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi*, s. 66; Faruk Sümer, *Safevi Devletini Kuruluşu ve Gelişiminde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, s. 24.

²⁷⁶ Anonim, *Âlem-Ara'yı Safevi*, s. 135.

²⁷⁷ İskender Bek Türkmen, *Âlem-Ara'yı Abbasi*, c.I, s. 95.

²⁷⁸ Mir Ahmedi, a.g.e, s. 35.

olmuştur.²⁷⁹Bütün bunlarla beraber Safavilerin böyle bir taşıdığı Şii-Sufilikleri hem kendilerinde, İsmail'in çocukluğunda çektiği musibetler ve Gilan da aldığı eğitimler hem de dedesi ve babasının Anadolu gezintilerinde Türkmenlerinin abartılı düşüncelerinden etkilenmesidir.

Türkmen oymakları ve süfilik görüşlerine göre İsmail'in bulunduğu sıfatlarından dolayı o kadar ona tabidiler ki her yerde müritleri birbiriyle buluşunca selam vermek yerine “Şah” derlerdi. O kadar İsmail'in kişiliğini abartmışlardı ki hastalarını görmeğe varınca dua yerine “Şah” derlerdi. İsmail'in Anadoludaki izleyenleri, bunca zahmet çekip Erdebil'e varacağınıza Mekke'ye varsanız, Hazreti Resulü ziyaret etseniz daha iyi olmaz mı, derlerdi. Sufiler de “Biz diriye varırız” ölüye varmayız, cevabını verirlerdi. Bu değişiklik bir tarikat reisinin düşüncesinin mutlak hâkimiyeti ve mabut şeklinde yükseltilmesinden kaynaklanmaktaydı. Şah İsmail fedakâr müritleriyle Tebriz'den öncede Irak-ı Arab'a gidip²⁸⁰ oradaki Akkoyunlu Sultan'ı olan Murad'ı yendi bütün Akkoyunluların hâkimiyetine son verdi.²⁸¹

Miladî 1504 yılında Irak-ı Acem'e kadar olan bölgeleri de kendi hâkimiyeti altına aldı.²⁸² Sonra “Muşa'şaiye” hanedanını ortadan kaldırıp Kazarun'u ele geçirdi. Bu şehirde bazı Sünni ulemaların öldürmelerine ferman verdi. Harekâtlarına devam

²⁷⁹Ali Şeriati, *Ali Şiasi Safevi Şiasi*, s. 44-54.

²⁸⁰Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Tarihi*, Öttüken Yayınevi, c.III. İstanbul 1977, s. 189.

²⁸¹Abdul-Latif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 396.

²⁸²Emir Mahmut bin Hondmir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasp tarih*, Mehmet Ali

Cerrahî çalışması Gostere Neşriyat, Tahran 1991, s. 65.

edip Gum ve İsfahan şehirlerini ele geçirdi.²⁸³ İsfahan'dayken Osmanlı hükümdarı tarafından gönderilen elçilerinin huzurunda Sünni bir âlim ve bir gurup halkı öldürdü. Böylece Osmanliye dostane bir tutumda olmadığını gösterdi. Ayrıca Şah İsmail'in Anadolu'ya gönderilen propagandistlerinin faaliyetleri, hem de İran'daki Sünni ulemalarına çok sert davranması Memlûklular, Özbekler ve Osmanlıyla iletişimlerini olumsuz etkiliyordu.²⁸⁴

Şah İsmail hem Osmanlılar'dan bağımsız olmak için hem de halk ve izleyenlerinin yanında kendilerini meşru kılmak için soylarını Hz. Ali'ye bağlamışlardı.²⁸⁵

Safevi Padişahları'nın 3 büyük özelliği vardı. 1. Eski İran'ın Padişahları'nın Tanrı'dan gelen ve "Ferrey-i İzedi" (Allah'ın Teyidinde olan) ya da "şahane görkem" olarak adlandırılan güce sahiptiler.²⁸⁶ Safevi'ler bunu "Zillullah fil arz" (yer üzerinde Allah'ın gölgesi) adına dönüştürüp kullandılar ve kutsallıklarını eski İran'a kadar götürdüler. Bu gücü tartışmasız hale getirdiler. 2. İmam-ı Zaman (Mehdi) naibi, bu makamı Safeviler VII. İmam Musa Kazım'a dayandırarak sağlamlaştırıyorlardı,²⁸⁷

²⁸³ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 399.

²⁸⁴ İbn-i Bazzaz, *Safvetü's-Sefa*, birinci kısmının önsözü. *Alemarayı Bağdat*,

İskender Bey Munşi c. I, s. 2-14.

²⁸⁵ Togan *XVI. Asır'dan Günümüze Kadar Müstemleke Devrinde Asya Tarihi*, s. 22;

Ahmed Kesrevi, Şeyh Safi ve Tabaraş, Ketibe Yayınları, Tahran, 1975, s. 7-8.

²⁸⁶ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbut-Tevarih*, s. 27.

²⁸⁷ Nasru'l-lah Felsefi, *Cengi Çaldıran*, Tahran Üniversitesi Fakültesi Dergisi c. I, s.

121; Ahmet Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabaraş*, Ketibe Yayınları, Tahran, 1975, s. 8;

İbni Bezzaz, İsmail bin dervişi Tevekülü, *Safvetüs-Sefa*, Hattı nusha Liden. Aksı

yani herkesten çok hakikate yakın olan Kral'a bu nedenle muhalefet etmek günah sayılıyordu. Dolayısıyla dokunulmaz hakları vardı. 3. Miladi 1301 (Hicri 700) yılından beri (Ataları Şeyh Safi zamanından beri) Safeviler sufi fırkasının "Kamil Mürşid" makamı (irşad makamı) bu hanedanın elindeydi.²⁸⁸ Pir ve Mürşid ilişkisine dayanarak izleyenlerin tartışmaz itaat etmelerine neden oluyordu. Sufilik takipçilerinden himaye edilme beklentileri vardı. Muhalefet etmek ise sufisizlik idi ve büyük bir günah işlemek sayılıyordu, cezası ölümdü. Kızılbaşlılar'a göre "Mürşit'in" yaptıklarını sorgulamak kâfirlik sayılırdı. Bu 3 ilahi hak Safeviler'e mümtaz bir yer veriyordu.²⁸⁹ İran Padişahlarında bu üç özelliğin birlikte toparlaması sadece Osmanlı değil hiçbir yerde bulunmamaktadır. Padişah sınırsız bir güce ve seçeneğe sahipti ve hiçbir şey ona engel olamazdı. Her şey ona serbestti. Böyle bu güç bir taraftan İran'ın merkezi gücünü sağlamlaştırıyordu. Diğer taraftan despot bir sistemi meydana getiriyordu ve hiç kimse bu despot (sadece biri özgür) güçten kendisini emniyet içinde bulamıyordu.

numara 7019, Tahran Üniversitesi'nin Merkezi Kütüphanesi son düzen, Bazıl, Nikitin, *Safvetüs-sefadan inceleme*, Doktor Muhammed Bakır Amirhan'ının çevirisi. Tebriz Fakültesi'nin Yayını'nın 12. Yılı, 3. Numara, Sonbahar 1960. s. 274; Savory, M, *Safeviler Hakkında*. Çev., Ramazan Ali Ruhü'l-lahı, Merkez Yayınları, Tahran, s. 7; TDK, Abül-Kasım Taheri, *Tarih-i Siyası ve İctimai İran*, Şirketi Kitabhay-ı Cibi Yayınları, Tahran 1973, s. 136.

²⁸⁸ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 384; Uzunçarşılı, a.g.e, c. II. s. 225; Kütükoğlu, a.g.e, s. 1.

²⁸⁹ Nasrullah Felsefi, *Ceng-i Çaldıran*, s. 121-122.

Bu azim ve despot güçten halk, çiftçi, köylüler, esnaf, küçük tacirler ve dükkâncıların yararlanmaları, Şahla halkın arsında var olan makam sahiplerinden dolayı idi. Bunlar ordu komutanı, askeri valileri, bütün siyasi erbabın ileri gelenleri, kalem erbapları ruhani ve gayri ruhaniler Padişah'ın kulu sayılıyordular. Bu faydalanmaya rağmen bunların çocukları, kendi can ve malları Şahın elindeydi. Padişah onları af edebilme ve hapsedebilme gücüne sahipti. Bunların içinde yüzde yüz olmasa da sadece "Ehl-i Kalem" canını kurtarabilirdi.²⁹⁰

Genellikle maaşlarını kılıçtan alanların başları da kılıcın altındaydı. Padişah'ın saray ve devlet işlerinde çalışanlar ve ileri gelenlerin yanında olduğu heybeti ve ondan çekinleri bu katmanların halka zulüm etmelerine azaltıp engel oluyordu.²⁹¹ Bu halkı onların elinden huzura ulaştırıyordu. Merkezden uzak yerlerde devlet adamları ve valiler halka istediği gibi davranıyorlardı. Sadece eğer Padişah çok heybetli olursa ondan korkarlardı.

Böyle bir iktidarlı Safevi Padişahlarının her yerde casusları vardı ve padişahın emrinin dışında yaptıklarını ona haber veriyordular. Uzak vilayetlerde halka zulüm eden valinin ne kadar da zaman geçse bile kaçıışı yoktur.²⁹² Çünkü böyle bir durum Padişahın heybetini saymamak anlamındaydı. Eğer padişah güçsüz olsaydı söylenen bölgesel hâkimler her iş yapabilirlerdi. Ama kudretli olunca yıllarca da

²⁹⁰Roger M Savory; *Safeviler Hakkında*. çev. Ramazan Ali Ruhü'l-lahı, Merkez Yayınları, Tahran, s. 7-9.

²⁹¹ Anonim, Cihanguşa, 37. Yaprak, Muhammed Ali Cerrahi, s. 26; Seyyid Hasan Esterabad'ı, a.g.e, s. 24.

²⁹² Roger M Savory, *Dar Bab-ı Safeviyan*, Çev., Ramazan Ali Ruhü'l-lahı, Merkez Yayınları, Tahran, s. 8-11.

geçse şiddetle cezalandırılırdı. Diğer sebep merkezi gücü eksiltmeyen İran'ın coğrafya genişliği ve çeşitli kavimlerden oluşmasıdır. Böylelikle ne kadar güç merkezde toplansa da özde; Gürcü Çerkez, Ermeni, Kürt, Beluç ve benzeri çeşitli kavimler olduğu için gücün tam merkezde toparlaması mümkün değildi.

I.İsmail'in izleyenleri özellikle Ehl-i Hak görüşünde olan Kızılbaş Türkmenler,²⁹³ onu “Mürşid-i Kâmil”²⁹⁴ ve varlığın temelini oluşturan dört zevat'tan (ruh) birisi onun olduğunuzannederek ona ilahî bir saltanat kaili olarak her çeşitli fedakârlıkta bulunuyorlar ve kendilerini İsmail'in koruyacağına inanıyor, savaşa zırhsız giriyorlardı.²⁹⁵ İsmail'den kaynaklı olarak hiçbir zaman savaşta ateşli silah kullanmıyorlardı.²⁹⁶ Safevilerin, Sünni hatta diğer Şii düşüncelerini kabul etmemelerinden dolayı aralarında anlaşma sağlanamıyordu. Ancak Safevilerden önce

²⁹³ Abdul-Latif Kazvini, *Lubbut-Tevarih*, s. 12.

²⁹⁴ Gönül ne durursun sen varsana

Mürşid-i kâmile, varmayınca olmaz

Varıp eşiğine yüzün sürsene

“*Mürşid-i kâmile*, varmayınca olmaz”

Hataî

-Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırma Dergisi, s 56. 2010; Naklen Tufan Gündüz, Son Kızılbaş, Yedi Tepe Yayınları, s 418. İstanbul 2010; Minorsky, *The poetry of Shah Ismail*, in bolletin of school of oriental and African Studies, X 1942, p. 1047a. Naklen Mazzavi.

²⁹⁵ Anonim, *Alemaray-i Safevi*, s. 46.

²⁹⁶ Hondmir, 48-51e kadar Yapraklar; Seyyid Hasan Esterabad'ı, a.g.e, s. 24-26.

zor koşullar altında yaşayan Şii halkı²⁹⁷, Safevilerin nasıl bir Şiilik fikrini ortaya koyduğunun farkında olmadan Safevilerle halk arasında müşterek bir duygu ortaya çıktı.²⁹⁸

İsmail kendisini İmam-ı Zaman'ın (Mehdi) naibi bilerek dünyayı kendisi tarafından kurtaracağını düşünüyordu.²⁹⁹ Karşı görüşleri asla kabul etmiyordu. Rüyasında Hazreti Ali'nin kendisine görev ve kazanma müjdesini verdiğine inanıp³⁰⁰ bunu söylüyordu.³⁰¹ Bu özellikleri hükümet, tarih ve mezhep hakkındaki bakışını oluşturdu. Safevi devletindeki siyasi rolü önceden Şiiler ve Sufiler beraber paylaşmıştı, sonradan Sufiler Lübnan'dan İran'a gelen fakihler nedeniyle siyasi rollerinden azl edildiler ve siyaset makamları sadece Şiilere kaldı.³⁰²

Safeviler hükümete geçtiğinde değiştiler, sorgulama düşüncesini bırakarak on iki İmam olgusunu emek göstermeden kabul ettiler.³⁰³ Ayrıca halk arasında yaygın olan mübalağalı sufilik olgusuna ve etkilerine yüz verdiler. Safeviler için her şeyden daha önemli olan mürşitle müritlik arasındaki etkileşimdir.³⁰⁴ Bu felsefeden yola

²⁹⁷ İbni Kesir, *Elbadaye Vel-Nahaye*, Beyrut 1966, c. VII, s 676, 740-741.

²⁹⁸ Hondmir, a.g.e, Gulamriza Tabatabayi Macd basımı, s. 438-439.

²⁹⁹ Anonim, *Alemaray-i Safevi*, s. 47.

³⁰⁰ Anonim, *Alemaray-i Safevi*, s. 80.

³⁰¹ Hondmir, a.g.e, 52. Yaprak, Hinz, a.g.e, s. 88.

³⁰² Abdüllatif Kazvini, *Safevi Tarih-i*, çev. Hamidreza Mohammednejad, Birleşik Yayınları, Ankara 2011. S. 11.

³⁰³ Ali Şeriati, *Teşeyyü Alevi ve Safevi*, Çapbahş Yayınları, Tahran 1998, s. 65-72.

³⁰⁴ İbn-i Bazzaz, *Safvetü's-Sefa*, kitabı birinci kısmının önsözünde; İskender Bey Munşi, *Alemarayı Abbasi*, c. I, s. 2-14.

çıkarak Safevi lideri olan ve Büyük Sufi lakabını kullanan Şah İsmail ile taraftarları arasındaki mürşit ve mürit etkileşimi mevcut olmuştur.³⁰⁵ Bu etkileşim Şeyh Safi 'den İsmail'e kadar Erdebil tarikatında mevcut olup; Mürşit, kâmil mürşit, irşad, tarikat, tevbe, telkin, halife, halifetü'l hulefa ve halife lakapları onların sufilik faaliyetlerini göstermektedir.³⁰⁶ Safevi döneminin oluşmasında toplum, siyaset ve mezhep temelinin yayılmasında İran ve İslam tarihinin önemli yeri vardır. Şiilik siyasi bir mezhep olmakla birlikte bu görüşün İslam tarihinde derin ve önemli bir yeri vardır. Bu dönemde Safevi Şahları mezhep ve resmi siyaseti birbirine karıştırdılar. Miladi 12. (Hicri 7.) yüzyılda Moğolların istilasından sonra İsmailiye Şiiliği durakladığı zaman İmamiye Şiiliği yaymaya devam etti. Şiiliğin, mezhep-siyasi bir hareket olması bakımından, halka inanç yönünden derin bir etkisi vardır. Halk, adaletsizlik yapan yöneticilere karşı bu hareketi destekledi. Safeviler'in kendi zamanlarında resmileştirdiği Şiilik ile halk arasındaki mevcut Şiiliğin özellikleri birbirinden farklıdır.

Safeviler görüşlerini sistemli olarak bir çerçeveye oturtmak için 1100 fakihi Irak, Behreyn, özellikle Lübnan'dan İran'a getirdiler.³⁰⁷ Safeviler zamanında sufilik anlayışı hâkimdi. Bu fakihler İran'a geldikten sonra şeriat anlayışı sufiliğe üstün geldi. Bu fakihlerin çoğu padişahın istediği görüşün hizmetindeydiler. Ortaçağ'da görülen bilim adamlarının hali kılıç ehli hizmetinde olmaları Safevilerde hatta Osmanlılar'da da görülmektedir. Söz konusu tarihsel görüşlerinden dolayı hükümdara katılmayan Şii

³⁰⁵ Abdüllatif Kazvini, *Lubbut-Tevarih*, s. 10.

³⁰⁶ Abdülhüseyn Nevayi; *Şah İsmail Tarihsel Esnat ve Mukatıbat*, Erguvan Yayınları, Tahran 1989, s. 35.

³⁰⁷ Hondmir, a.g.e, s 81; Muhammed Ali Cerrahi, s. 34-39;
Seyyid Hasan Esterabad'ı, a.g.e, s. 24.

uleması da vardı. Bu Şii Ulemaları iki asıl unsur yani İmamet ve adalete dayanarak aktif kalıp, mevcut hükümetleri kabul etmiyorlardı. Böylece Safaviler zamanında bu görüşe sahip olan Şii ulemasından bir grubu aynı görüşü devam ettirmektedir. Diğer grup ise önceki dönemler gibi sultan yani kılıç adamın etkisinde kaldılar.³⁰⁸ Bu durum, tarihin tekerrürden ibaret olduğuna ve ondan ders alınması gerektiğine iyi bir örnek oluşturur.

³⁰⁸İskender Bek Türkmen, a.g.e, c. I, s. 26; Baba Seferi, *Tarih Geçinde Erdebil*, c.1, Tahran 1971, s. 97.

C. Osmanlı'nın Kuruluş ve Gelişimi

Osmanlı Devleti, siyasi ve kurumsal olarak İslam hukukuna dayanıyordu. Müslüman ülkeleri birleştirmeye çalışan ve Avrupalılara karşı onların haklarını savunan dünyanın en devamlı imparatorluklarından biri sayılmaktadır. Bu devletin, o dönemden bugüne bırakmış olduğu mimari ve sanat eserleri büyük öneme haizdir. Bunun yanı sıra Avrupalıların Osmanlı'ya duydukları kin 16. Yüzyıldaki beri yaşanan münasebetlerden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı'nın Batı'nın dolaylı politikasına uğradığının sonucu da 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı'ya karşı birleşen Avrupa Orta Doğu'ya karışmalarına karşı en büyük engel olan Osmanlı'yı ortadan kaldırdılar.³⁰⁹ Hatta Osmanlı'yı yendikten sonra ondan kalan eserleri de yok ettiler. Osmanlı'dan kalan eserler o kadar önemlidir ki; I. ve II. Dünya savaşının asıl sebebinin Osmanlı ve onun eserlerinin ortadan kaldırılması olduğu bazı tarihçiler tarafından iddia edilmiştir.³¹⁰ Osmanlı Devleti'nin tanınması ve İslami ülkelerinin himaye etmesi, evrensel rolü ve dâhili meselelerini bilmesi yoluyla ve iyi-kötü tecrübeleriyle sağlanmıştır.³¹¹

Türkler, Miladi 6. Yüzyıldan önce ata toprakları olan, Tain Şan (Tanrı), Dağları ve Aral gölü'nün arasında yaşıyorlardı.³¹² Bu bölgede Kızılkum³¹³ ve

³⁰⁹ İsmail Ahmet Yağı, *Osmanlı Devleti*, Çev. Resul Caferiyan, Zeytin Yayınları, Gum 1385, s.13.

³¹⁰ Ali Şeriatî, *Alevî ve Safevî Şiîliği*, Çapbahş Yayınları, Tahran 1980, s. 34-44.

³¹¹ Karl Brockellman, *Tarihu'l-Şuub'el İslami* (Ozae siyasi merbüt be Etraf Osmanî), s. 409-310.

³¹² Reşidüddin Fazlullah, *Camial-Tevarih*, Muhammed Revşen çalışması, Miras Mektup Yayınları, Tahran 2005, s. 1.

Karakum³¹⁴ bozkırı bulunmaktaydı.³¹⁵ Türkler yaşadığı bölgelerde kendi ihtiyaçlarını zor şartlarla sağlayabiliyorlardı. Türkler'in sert iklim şartlarıyla mücadelesi onların zeka ve stratejik yönünü geliştirmiştir. Bazı Türkler hayvanlarına yem bulmak için kendi doğduğu toprakları terk etmek zorunda kalarak İran³¹⁶ ve Anadolu'ya³¹⁷ göç

³¹³ Kızılkum çölü, (Özbekçe: Qyzylqum) Kazakistan ve Özbekistan sınırları içinde olan büyük çöl. Buhara şehrinin batısında yer alır. Kapladığı alan 298,000 km²'dir. Dünyanın en büyük 11.'inci çölüdür. Altın ve doğal gaz rezervleri vardır. Edmond O' Donovan, *Mery*, çev. Kara Durdiyev, Rukk Matbaası, Aşgabat 1998, s. 243-254.

³¹⁴ Karakum Çölü (Türkmence: *Garagum*, Rusça: *Каракумы*) Orta Asya'da yer alan bir çöl. Karakum Çölü Türkmenistan'da 350,000 km² bir alan kaplar. Çöl bölgesinde nüfus çok seyrek, 6,5 km² ye ancak bir insan düşer. Dünyanın en geniş kanalı olan Karakum Kanalı bu çölden geçer. 1.375 km uzunluğundaki kanal ile yılda 13-20 km³ su taşınır. Mary ve Tejen şehirlerinin yer aldığı çölde önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Prof Dr. Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Etkileşim Yayınları, s. 17-18, İstanbul 2012; Gurbanoğlu Berdimuhamedow, *Garaşsyzlga Guvanmak Watany*, Türkmen Döwlet Gullugy Neşriyatı, Aşgabat 2007, s. 94.

³¹⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Camial-Tevarih*, Muhammed Revşen çalışması, Miras Mektup Yayınları, Tahran 2005, s. 1 ve 2; Camial-Tevarih kitabında Türkistan ve benzeri adlar geçiyor.

³¹⁶ Reşidüddin Fazlullah, a.g.e, s. 45-46.

³¹⁷ Reşidüddin Fazlullah, a.g.e, s. 31-33.

ettiler. Türkler'in destanlarında onların kabilelerini batı tarafına rehberlik edenin bozkurt olduğu söylemektedir.³¹⁸

Sasaniler'den sonra İran'da Müslümanlar güçlenmişlerdi. Türkistan'dan İran ve Kafkasya üzerinden kavimler İslamiyet'ten sonra ciddi bir şekilde Ortadoğu ve yakın doğuya göç ettiler.³¹⁹ İranlılarla bu kavimler arasındaki iletişim (Hicri 1. Yüzyılda) miladı 7. Yüzyılda kuruldu. Ama gerçek iletişimleri (Hicri V. Yüzyılda) Miladi 11. yüzyılda Oğuz³²⁰ kabilelerinden olan Selçuklularla yani Osmanlı imparatorluğunun temelini oluşturan Türkiye Selçukluları'nın Anadolu'ya gelmeleri ile kuruldu. Oğuzsoyu³²¹ Kayı Kabilesinden Süleyman Şah'ın liderliğiyle Türkistan topraklarından Doğu Anadolu yolu üzerinden göç edip ve Miladi 1224 (Hicri 621) yılında Türkiye Selçuklularının egemenliğine girdiler.³²² Bu görüş herkes tarafından kabul edilmekle beraber herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Cengiz Han saldırdığında Süleyman Şah Belh'in yakınında, Mahan, bölgesinin sultanıydı. Moğollar Harezmsah devletine son verdiği zaman, Süleyman Bey 50 bin savaşçıyla Anadolu'ya doğru ilerledi ve Horasan'a dönerken Fırat Nehri'nden geçerken boğuldu.³²³ Onunla gelenler Süleyman Bey'in cesedini Ca'ber Kalesinin (Türkler tarafından oraya mezar adı verilen Caber Kalesi) içerisine defnettikten sonra o

³¹⁸ Geoffrey Lewis (Oxon) *Senior Lecturer in islamic Studies*, Oxford, p. 21.

³¹⁹ Halil Mükrimin, *Selçuklu Devri*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934, s. 18-22.

³²⁰ Reşidettin Fazlullah, *Camial-Tevarih*, Muhammed Revşen çalışması, Miras Mektup Yayınları, Tahran 2005, s. 1-2.

³²¹ Muhammed Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, İstanbul 1966, s. 118.

³²² Muhammed Fuat Köprülü, a.g.e, s. 119-126.

³²³ Hammer Purgsthal, a.g.e, c. I, s. 716.

bölgeye dağıldılar. Babasının yolundan ilerlemeye devam eden Ertuğrul Bey Batı tarafına yöneldi.³²⁴ Bir gün iki ordunun savaşını seyreden Ertuğrul bilmeyerek zayıf olan orduyu destekledi. Savaşın Ertuğrul'un yardımıyla yenilgiye yakın olan ordu kazandı. Sonra öğrenildi ki yenilgiye yakın olan ordunun Moğollarla savaşan Selçuklu ordusuydu. Ertuğrul İslamiyet'i kabul etti. Daha sonra bazı Türk boylarıyla Eyyübi Sultanı'nın yanında yer alarak Haçlı seferlerinde görevini yerine getirip cihat yolunda yaptığı üstün çalışmalarından dolayı I. Alaüddin tarafından sınırından yer alan Söğüt'ün zeametini ödül olarak aldı topraklarını yavaş yavaş genişletmeye başladı.³²⁵ Uç Beyliği unvanını alan Ertuğrul, Sultan adına Bizans topraklarındaki Sultan Önü'ne (Eskişehir) kadar ilerleyip o bölgeyi kendi nüfuzu altına aldı.³²⁶ Ertuğrul ve oğlu Osman devlet yönetimi konusunda tecrübeli olup Türkiye Selçukluları tarafından bu göreve layık görülmüşlerdi. Öyle ki Miladi 1288 yılında(Hicri 687 yılı) Ertuğrul'un vefatından sonra oğlu Bizans'ın elindeki Karahisar'ı fethetti. Aynı yıl Osman Bey adına ilk hutbe Şeyh Edebali'nin müritlerinden olan Karamanlı Dursun Fakih tarafından Karacahisar'da kiliseden çevrilmiş olan bir camide okudu.³²⁷ Osman Bey kendi adına sikke çıkarıp şöhret kazandı.³²⁸

³²⁴ Ahmed İsmail Yağı, *Devleti Osmanî az ektedar ta enhelal*, çev. Resül

Caferiyan, Gum 2003, s 92-93.

³²⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg*, Belleten, Ankara 2007, s. 479.

³²⁶ Halil İnalçık, a.g.e.

³²⁷ Mehmet Nesri, *Kitab-ı Cihanuma, Nesrî Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmet A.Köymen. (1983) c.I Ankara: T.T.K, 3.baskı, Osmanlıca tıpkı basım naklen

Moğollar Türkiye Selçuklularını ortadan kaldırdıktan sonra Beyler ve mahalli hâkimler İlhanlı hükümdarının dikkatini çekti. Bunlar İlhanlı himayesinde bağımsız ve küçük devletlerin kurulmasını teşvik etmişlerdi. Bu politikanın uygulaması büyük Bozkır imparatorluğunun fethedilen topraklarını düzene koymak ve konulan düzenin yürütülmesini kolaylaştırmak içindi. Böylelikle işgal edilen mekânların korunmasına, asker yerleştirilmesine ihtiyaç duyulmadı. Türk Selçuklularıyla Moğolların arasındaki çekişmelerden oluşan bu boşluktan yararlanan Osman Bey, Selçuklulara tabi olmaktan kaçındı ve Moğolların desteğini alarak kendini Osmanlıların padişahı olarak adlandırdı.³²⁹ Böylelikle kendine Gazi unvanını veren Osman Gazi Moğolların saldırılarından ve III. Keyhüsrev'in ölümünden sonra Selçuklular zayıf duruma düşmeleri nedeniyle Miladi 1299 yılından 1326 yılına kadar (Hicri 699 yılından 726 yılına kadar) hüküm sürdü. Bursa'nın fethi sırasında ölen³³⁰ Osman Gazi, Osmanlı Devleti'ni kurdu.³³¹ Moğolların Anadolu'dan çıkmasıyla Osman Bey rakipsiz kaldı. Osman Gazi İslam dünyasının muhafazasında önemli ve esaslı bir role sahip olan ve İslam ile Hıristiyan sınırında yer alan İznik Gölü'nün güneyinde "Yeni Şehir'i"

Osmanlılar Ansiklopedisi, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık. C.2 s.392-395.

³²⁸Mehmet Nesri, a.g.e.

³²⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg" Belleten, c. LXXI, TTK, Ankara 2010, s. 1-2.

³³⁰Tolga Uslubaş, Yılmaz Keskin, *Alfabetik Osmanlı tarihi ansiklopedisi*, Karma Kitaplar yayınları, 2012, s. 425.

³³¹ Stanley Lane Pool, *İslami Sultanlar'ının Katmanı*, Çev. Abbas İkbâl Aştıyani, Dünya Kitap Yayınları, Tahran 1984, s. 169.

kurarak burayı Osmanlıların ilk başkenti seçti.³³² Osmanlı Devletinin ihdasında önemli payı olan Edebalı³³³ adındaki âlim, Devletin ilerlemesi için insana değer ver, şeklinde bir öğüt vermişti. Aslında bu düşünce Bilge Kağanla başlamış Kaşgarlı Mahmudla devam etmiştir. II. Mehmet, insan kâinatın cevheridir ve bu insanlara benim vakfımdır,³³⁴ diyerek bu geleneğin takipçisi olmuştur. Gazi ünvanını alan II. Mehmet İstanbul fethinden sonra halkla iyi davranmıştı.³³⁵ Osman Gazi'nin sonraki zaferleri Osmanlıların büyük bir imparatorluk mevkisine ulaşmasında temel oldu. Çünkü Hıristiyanlara karşı İslam ve cihat iddiasını taşıyan Osmanlılar, Doğu Rum İmparatorluğu'na karşı saldırıyı kaçınılmaz görüyorlardı.³³⁶ Ayrıca onların İslam dünyasına saldırmasına engel olmanın dışında Doğu Rum İmparatorluğu'nun hazinesinden yararlanmak istemeleri bu savaşın başka bir sebebi olarak görülebilmektedir. Bu nedenlerden dolayı Anadolu'nun her tarafından gelen askerler cihat ve ganimet elde etmek amacıyla Osmanlı askerlerine katıldılar.³³⁷ Bu şekilde

³³² Halil İnalçık, „Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg., *Belleten*, Ankara 2007, s. 479.

³³³ Hali İnalçık, „Osmanlılar” MEB, İA, c XII/2. s. 288-293.

³³⁴ Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya Vakfiyesine, İnsan kâinatın özüdür. Bu vakıf insanlar içindir, sözüyle başlamış. İnsanın dilini, dinini, soyunu ya da rengini değil yalnızca insan olmasını esas alarak hareket eden bir yaklaşım ortaya koymuştur.

³³⁵ H. İnalçık, „Mehmed II” M.E. B, TDV, İA, c. VII, s. 513-514.

³³⁶ H. İnalçık, a.g.e.

³³⁷ Ahmedi, *İskendername*, neşr I. Ünver, vr, 65b-66a. Ankara 1983; Şukrullah, *Behçetül-Tevarih*, çev. N.Atsız, Osmanlı Trihleri, İstanbul 1949, s. 53; E.

Osmanlıların savaşları başladı. Osman Gazi'nin askerleri Miladi 1326(Hicri 726) yılında Bursa ve İznik şehirlerini Doğu Roma İmparatorluğu'nun elinden aldılar.³³⁸Aynı yıl Osmanlı sultanlarından Türk adı taşıyan tek sultanı olan Orhan, Osman Gazi'nin yerine tahta geçti ve Bursa'yı başkent seçti.³³⁹Orhan Gazi'nin zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen temelleri kurulmuştur. Orhan Gazi Bursa'yı başkent seçtikten sonra Bursa'da çeşitli mezhep grupları Osmanlıların önderliğinde İslami tarzda binalar inşa ettiler. Bazı Osmanlılar kendi geleneklerini İslam'la bütünleştirdiler. Bazıları da İran'dan Anadolu'ya nüfuz eden tasavvuf etkileşim içine girdiler.³⁴⁰Tasavvuf Osmanlı'da önemli mevkiye sahipti. İki önemli tasavvuf akımından Bektaşî'lik³⁴¹ ve Mevlevîye'nin³⁴² ortaya koyduğu meşhur

Zacharladon, "Pachymeres on the Amourioi of Kastamonu" Byzantine and Modern Greek Studies, vd, III, 1977, s. 134; naklen E. İhsanoğlu.

Osmanlı Devleti Tarihi, c.I, s. 9.

³³⁸ E. Zacharladon, a.g.e, s. 8-9.

³³⁹ E. İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.I, s. 9.

³⁴⁰ Halil İnalçık, "Osmanlılar" İA, c. XII/2. S. 288-293.

³⁴¹ Sufilik fırkalarından olan bu grup, özgeçmiş efsane ile karışan Hac Veli Bektaş adı Muhammed, Horasanla Nişabür halkındanmış, Miladi 1325 yılda ölmüştür. Bektaşî Dervişler şii mezhep ve Muharrem ayında İmam Hüseyin için yas tutuyorlardı. Miladi 15. Yüzyılında Osmanlı hükümetinin De Düzenli bir organizatora sahip idiler. Miladi 16. Yüzyılında II. Pir'e tanınan Balim Sultan Bektaşîler'in Akide ve usuluna tertip verdi. Bektaşîlerin Şeyhleri halk ve sultanların yanında saygıları vardı ve Keramet sahibine mensuptular. Osmanlı beldelerinde birçok Teke ve Hankahlarıvar idi. Yeniçeri Askerler Bektaşîler'e mensup ve bu

eserlerin ünleri o zamanda devam etmekteydi. Bu yüzden Osmanlıların mezhebi hareketlerinin, İslam medeniyetiyle birlikte gelişmesiyle özellikle çinicilik sanatı şaşırtıcı bir şekilde gelişmekteydi.³⁴³ Orhan Gazi'nin zamanında Yeniçeri askerlerinin temeli kuruldu.³⁴⁴ Yeniçeriler bir dönem Osmanlıların azametine, bir dönem de

fırka Hurufiye fırka ile iletişimi var idi, Dıh-Hoda Ali Ekber, *Dıh- Hoda sūzlūğū*, Tahran Üniversitesi'nin Yayınları, c. I. s. 198.

³⁴² Hz. Mevlana'nın izleyenlerine denilir, şimdilikle Türkiye'de yaşıyorlar, Muin Muhammed, *Moin Sözlūğū*, Emirkebir Yayınları, c. VI, Tahran 1996, s. 2040.

³⁴³ 1258 Sack of Baghdad by Hulagu, the grand-son of Gengis-Khan. Matthew E. Falagas, Effie A. Zarkadoulia, George Samonis (2006). «Arab science in the golden age (750–1258, C.E.) and today», The FASEB Journal 20, pp. 1581-1586; Ahmad Y Hassan, Transfer of Islamic Technology to the West, Part II: transmission of Islamic Engineering.

³⁴⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat*, I-IV, Hzl. Yılmaz Kurt, Birleşik yayınları, 2008, s. 168; Yeniçeri (yeni asker), her taraftan toplanan düzensiz askerlerdir. Yençeri, Yengiçeri, Yeniçeri, Peniçeri, yeni çerik, yeni ordu gibi kelimelerle aynı anlamdadır. Çeri farsça sözcüktür ve anlamı, çölde bulunan dağınık bitkilerdir. Burada benzetme var ve dağınık asker anlamındadır. Osmanlı'nın ordusunun öz piyade askeri ve özel imtiyazları vardı. Orhan Gazi'den önce Osmanlı ordusu çeşitli kabilelerden oluşmuştu. Orhan, kardeşi ve veziri Ala'üd-Devle Danışmanlığıyla bu orduyu kurdu. Bir zaman Sultan'ın fermanına gitmeyip ve kabilelerinin reislerinin sözüne gidip diye akıbeti düşünen tedbirli Ala'üd-Devle bu yeni sipahiye kurdu. Müslüman olan Hristiyan esirlerindendiler. Orhan'ın emriyle onları Bektaşiyeye

çöküşünden oldular.³⁴⁵ Orhan Gazi, I. Sultan Murat ve I. Bayezid zamanında Osmanlılar büyük zaferler kazandılar ve Hıristiyanların en eski şehirleri ile birinci kiliselerinin inşa edildiği Niğde³⁴⁶ ve Gelibolu'yu ele geçirdiler.³⁴⁷ Ama Konstantinopolis'in fethi ertelendi. Osmanlılar Konstantinopolis çevresinden geçip Çanakkale boğazı yolundan Avrupa kıyasına ulaştılar ve uzun bir süre Konstantinopolis'e saldırmayıp onun yerine kendi esas hükümetlerini Bizans İmparatorluğu'yla birleştirerek sağlamlaştırdılar. Osmanlılar diğer düşmanları ortadan kaldırmak kendi imparatorluklarını genişlettiler. Çünkü Batı tarafından Bizans İmparatorluğu'nun gücü çoktan erimişti ve Osmanlıların ilerlemesine engel

Taifesi'nin başı Hacı Bektaş Veli'nin yanına İslam düşmanlarına galip gelsin diye Amasya'ya götürdüler ve O da onlara dua ettikten sonra onlar Müslüman olduktan sonra Yeniçeri adı verip ve kendi Partisinin keçeden yapmış olan şapkayı onlara hediye etti. Bu şapka kaşığa benzeyen çengelli İğneyle beyaz bir sarığa bağlanıyordu. Kaşığın anlamı onlar Sultan'ın sofrasından azık yiyeni anlamında idi. Bunlar Osmanlı Devleti'nin kurulmasında hiçbir etkisi olmayan ama Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde önemli rol sahibi olan askerlerdendir, Carl Brokelman, *Tarihi'l Şoubul-İslâmi*, s. 463-466.

³⁴⁵ Mehmet Ali Ünal, a.g.e, s. 48-50; Ayrıca bknz: Reşat Ekrem Koçu, a.g.e, ,s. 7.40.44.47; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Teşkilatına Medhal*, s.100-102, 414-415. 477-478-482-484. 493. Mustafa Cezzar, Yeniçeri İsyanları, Server R. İskit, *Resimli Tarih Mecmuası*, 25.Sayı, İstanbul,1952, s.1622.

³⁴⁶ Hıristiyanların en eski lehir ve ilk kiliselerini burada kurdular.

³⁴⁷ Halil İnalçık, "Bayezid I" D.İ.A, V. 231-234; E. İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.I, s. 15-16.

yoktu. Yanya'yı, daha sonra Bulgaristan'ın başkenti Sofya'yı³⁴⁸ ve İznik'i³⁴⁹ fethettiler. Kendi aralarında birleşen Sırbistan, Bulgaristan ve Arnavutlukta Sultan I. Murat'ın ölmesine rağmen, Kosova'da yendiler.³⁵⁰ Osmanlıların zaferleri Batı Avrupa'nın dikkatini çekti. Öyle ki Bizans İmparatoru Baziliyüs, Osmanlıların üstünlüğünü kabul etti. Yıldırım Bayezid Bizans İmparatorluğu'na ağır bir vergi bağlamakla Osmanlı İmparatorluğu'nun azametini daha da arttırdı. Kazanılan zaferlerden sonra Osmanlılar çok zenginleştiler. Elli yıl boyunca rahatlık içinde yaşayan Osmanlılar bu refahın getirmiş olduğu rahatlıktan dolayı eski cesaretlerini kaybetmişlerdi. Tüm bunlar Timur'un Osmanlılara saldırmasını ve Miladi 1402 yılında Yıldırım Bayezid'in ona yenilmesini³⁵¹ ve Bizans'ın (İstanbul) Fethi'nin ertelenmesine sebep oldu. Ama bunlara rağmen Yıldırım Bayezid Moldova, Romanya (Eflak)³⁵² ve Arnavut topraklarını egemenliği altına aldı. Osmanlıların Timur'a yenilmesi, birçok kesim tarafından Osmanlı Devleti'nin yıkılacağı düşüncesini hâkim kılmıştır. Ama Timur'un saldırıları Osmanlılara, kendi eksikliklerini görmeyi, yaşam tarzlarını değiştirmeyi öğretmiş ve milli-İslami

³⁴⁸ Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 3.

³⁴⁹ Necdet Sakaoglu, "Murad II" (1999) Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C.2, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 235-238.

³⁵⁰ Necdet Sakaoglu, a.g.e, s. 235-238.

³⁵¹ Kazım Sadr, *İran'ın Dış İlişkileri Tarihi*, 99. Dergi, Pervin Yayın Borsüsü, Tahran 1943, s. 42.

³⁵² Necdet Sakaoglu, (1999), *Bu mülkün sultanları*, İstanbul: Oğlak yayınları, s.52-62.

özelliklerini geliştirme gücünü vermiştir.³⁵³ Timur'un Osmanlı'ya saldırması sonradan İslam dünyasının iç çatışmasına zemin hazırladı.³⁵⁴ Diğer taraftan Timur'un Anadolu'ya saldırması ile birlikte Yıldırım Bayezid'in oğullarının her birinin idareyi ele almak isteği, aralarında çatışmalara neden olmuş; Osmanlı İmparatorluğu'nun, Bayezid'in oğlu Mehmed Çelebi'ye kadar karmaşa içinde olmasına sebep olmuştur.³⁵⁵ Mehmed Çelebi Miladi 1421 yılı (Hicri 816 yılında) istediği amaçlara erişebilmek için Bizans İmparatoru Bazilüs'ten yardım istedi ve onun yardımıyla Anadolu'daki bazı yerleri kontrolü altına aldı. Bizans İmparatorluğu'nun Mehmed Çelebi'yle birleşmesi onun siyasi zekâsını göstermekteydi. Çünkü Çelebi bu birleşme ile kendini yıkılmaktan kurtardı. Miladi 1421 yılı (Hicri 825 yılında) Çelebi'nin yerine geçen oğlu Sultan II. Murat döneminde Osmanlı İmparatorluğu tekrar gelişmeye başladı. Sultan II. Murat, Bizans'ın Timur'la antlaşmaları olduğu bahanesiyle Bizans'ı kuşattı ama fethedemedi.³⁵⁶ Bu başarısızlığı telafi etmek için bağımsız Anadolu beyliklerini ele geçirdi.³⁵⁷ Bir süre sonra Bizans'ı vergiye bağlayarak, itaate zorunlu kıldı ve kaybettiği toprakları ondan geri aldı. Böylece

³⁵³ Steynly Lane Pool, a.g.e, s. 170.

³⁵⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.1, Ötüken Neşriyat A.Ş, İstanbul 1994, s.131-150; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (XVI. Yüzyıl'da İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi), (Çev. Tefik Bıyıkoglu), T.T.K. s. 40-41.

³⁵⁵ Yücel Yaşar, *Timurun Ortadoğu Seferleri ve Sonuçları*, (1393-1402), T.T.K 1998, s. 122.

³⁵⁶ Necdet Sakaoğlu, “ Murad II ” Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, c.II, İstanbul 1999: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 235-238.

³⁵⁷ Necdet Sakaoğlu, a.g.e.

Sultan Murat Belgrad'a kadar gitti. Sonunda birleşen Polonya, Almanya, Macaristan ve diğer Hıristiyan devletleri yenildi ve barış antlaşmasını yapıldı.³⁵⁸ Ancak Polonya kralı, Papa'nın kışkırtmalarından dolayı barışı bozarak Osmanlı ordusuna saldırdı ve Bulgaristan'ı kuşattı. Bu esnada Yeniçerilerin yaptıklarından dolayı karışık bir durum mevcuttu ama II. Murat bu karmaşaya rağmen hızlı bir hareketle Balkanlar'a vardı ve Miladi 1444 yılı (Hicri 848 yılında) Hıristiyanları Varna'da yendi. Sultan Murat Hıristiyanların birleşen ordusunu Kosova'da 2. kez yendi.³⁵⁹ Bazilus İmparatorun ölümünden sonra Miladi 1448 yılı (Hicri 852 yılında) 8. Papa Jean 11. Konstantin onun yerine geçti. O da, Müslümanların karşısında duramadı. Sonunda Miladi 1453 yılı (Hicri 857 yılında) İstanbul (II. Rom'a tanınan) Fatih unvanını taşıyan II. Mehmet tarafından fethedildi.³⁶⁰ İstanbul fethi Ortaçağın sona ermesi ve Yeniçağın başlanması anlamındadır. Sultan II. Mehmet bu şehri Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak seçti. Onun teşvikiyle birçok sanatçı dünyanın her tarafından buraya gelerek burayı sanat eserleriyle donattılar. Bu fetih Osmanlı İmparatorluğu'na güven sağlamış ve Fatih Mehmet'in doğu fetihleri için kazançlı olmuştur. II. Mehmet 1461'de Trabzon Rum İmparatoru David Komnene'in Trabzon'daki hükümdarlığına son verdi³⁶¹ ve Selçuklu emirlerini kendi egemenliği altına aldı. Avrupa kısmında da Sırbistan, Bulgaristan, Bosna Hersek, Atina ve

³⁵⁸Necdet Sakaoğlu, a.g.e.

³⁵⁹Lane Pool Steynly, a.g.e, s. 170.

³⁶⁰Halil İncalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, T.T.K 1995, s. 56-57; Halil İncalcık, "Mehmet II" İA, VII. Defter, Şerefettin Turan, Ankara, 1957, s. 540.

³⁶¹Hoca Sadettin, a. g. e, c. III, s. 46.

Mora³⁶² Adası'nı Osmanlı İmparatorluğu topraklarıyla birleştirdi. Böylece İtalya Birleşmiş Devletleri'nin Venedik, Cenova, Napoli'ye Üsküdar'da yenilmesine rağmen sonunda Venedik'in deniz kuvvetlerini yendi ve onları barış yapmak zorunda bıraktı.³⁶³ Bu barış antlaşmasıyla İtalya Devleti'nin egemenliği altında olan Negropont vs. Osmanlı'ya bağlandı. Polonya, Kırım Yarımadası Osmanlı'ya devredildi. Bu durum Tuna Nehri'nin kaynağıyla birlikte tüm Karadeniz'in ele geçirilmesini sağladı.³⁶⁴ II. Mehmet'ten I. Selim'e kadar Miladi 1481 yılı 1512 yılı (Hicri 886 yılı 918 yılına kadar) II. Bayezid dönemidir.³⁶⁵ Bu dönem, bazı zaferlere ulaşılmasına rağmen genellikle düşmanların komplolarından dolayı Osmanlı İmparatorluğu açısından çalkantılı bir dönemdir.³⁶⁶

Bu arada önemli bir olay patlak vermiş, Yeni Rusya'da 3. Ivan (Kabir Ivan'a tanınan) iktidara gelmiştir. 3. Ivan hükümdarlığa geçmesinden sonra yani; Miladi 1480 yılı Hicri 890 yılında Altın Ordu hükümdara vergi vermemiştir. Onun torunu Korkunç Ivan(4. Ivan) Miladi 1547 yılında (hicri 954 yılında) kendine Sesar (Kayser) unvanını verdi ve Volga nehri sahilinde olan ülkeleri alarak kendi egemenliği altına aldı. Ancak İsveç ve Polonya devletlerine karşı başarılı olamadı.

³⁶²Muhammed Ferid Bek, *Osmanlı İlliye Devlet'inin Tarihii (Ahsenettevarih)* Çev. Mirza Abdulkakı Mustevfi İsfahani, Bakırzade Kardeşlerinin Yayınları, Tahran 1963, s. 39-43.

³⁶³Muhammed Ferid Bek, a.g.e, s. 43-46.

³⁶⁴Steynly Lane Pool, s. 171; Muhammed Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi*, s. 48-49.

³⁶⁵Şerefettin Turan, "Bayezid II" D.İ.A, c.V, s. 234-238.

³⁶⁶Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, Kültür Bakanlığı, c. III, 1992, s. 242-276.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeydeki düşmanları Rusya ve Avusturya sonunda Osmanlı Devleti'nin yenilgisine sebep oldular.³⁶⁷ Sultan Selim ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı İmparatorluğu her açıdan zirveye ulaşmıştı.³⁶⁸ Öyle ki tarihte hiçbir Altay ve Türk kavimi o aşamaya erişememiştir. Bu iktidar sayesinde Osmanlı sarayı ilim, sanat ve edebın seçkinlerinin sığınağı oldu.³⁶⁹ Onunla birlikte Miladi 1517 yılı (Hicri 923 yılında) Mısır ve İspanya savaşları neticesinde askeri ve ekonomik alanlarda gelişti.³⁷⁰ Ayrıca Fransızların, Avusturya'nın Habsburg hanedanıyla savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun işini kolaylaştırdı. 15. Yüzyılın sonları ve 16. Yüzyılın başlarında İspanya Devleti'nin Akdeniz'iegemeliği altında almak için Osmanlı Devleti'yle çetin bir şekilde rekabet etmiştir.³⁷¹ Ayrıca Avrupa'nın merkezinde yer alan Avusturya devleti, Fransızlar'ın politikaları nedeniyle Osmanlı'nın işlerine müdahale etmedi. Bu nedenle Osmanlı, Avrupa tarafından rahatladı ve politikasını Doğu tarafına yöneltti. Bir süre sonra Fransızlar'ın Osmanlılarla Avusturya'ya karşı birliğı Osmanlıların Avrupa'da yeni fetihler yapmalarına neden oldu.³⁷² 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda en

³⁶⁷ Alber Male, *Yeni Asırların Tarihi*, s. 387-388.

³⁶⁸ İsmail Ahmed Yağı, *Osmanlı Devleti*, çev. Resül Caferiyan, Zeytin Yayınları, Gum 2008, s. 83.

³⁶⁹ Parsadost, I.Şah Tahmasb, s 860-861; Edward Brown, *Tarih-i Edebiyat İran*, s. 77; Minorsky, *Tarih-i Tebriz*, s. 50.

³⁷⁰ A. Reymond, "The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries" New York, 1984, naklen E. İhsanoğlu, s. 32.

³⁷¹ E. İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti Tarihi*, s. 30-35.

³⁷² Alber Male, *Yeni Asırların Tarihi*, s. 101-102.

büyük değişimine sebep olan şey ise Osmanlı Devleti'nin Doğu'ya yaptığı savaşlar ve İslam ülkelerini ele geçirmesi idi. II. Bayezid Memluklara savaş açtı.³⁷³ Yavuz Sultan Selim zamanında İran'la Osmanlı arasındaki savaşları başladı ve Osmanlı sultanları Suriye, Filistin ve Mukaddes Hicaz ve Mezopotamya şehirlerine yani Güneybatı Asya'nın büyük kısmına saldırdılar ve buradaki Memlük egemenliğine son verdiler. Miladi 1517 yılında kendilerini İslam'ın hamisi ve Müslümanların halifesi ilan ettiler.³⁷⁴ Bu devirler Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunda çok etkili oldu. İslam Dünyası'ndaki iç savaşlar, Avrupalıların birliği, İslami hareketler ve en önemlisi Osmanlı İmparatorluğu'nun Cebelü't-Tarik boğazından Karadeniz ve Babu'l-Mendeb'e kadar fevkalâde genişlemesi, imparatorluğun bir arada yönetilmesini zorlaştırıyordu ve bu olumsuz tablo imparatorluğun parçalanmasına sebep oldu.

Osmanlılar, İran ile savaşta ateşli silah kullanıp birçok fetihlere nail olmalarına rağmen diğer İslami ülkeler gibi İran'ı ele geçiremediler.³⁷⁵ İki devlet arasındaki savaşlar sonuçsuz kaldı. Bu savaşlar Osmanlı'nın askeri ve ekonomik gücünü azaltmıştı. Diğer taraftan Osmanlılar'ın batı ve kuzeydeki komşularının isyan çıkarmaları Osmanlıları oralarda meşgul etmiş, Irak-ı Arap ve Azerbaycan'ı ele geçirememesine neden olmuştur. Miladi 1520 yılı (hicri 927 yılında) Kanuni Sultan Süleyman babası Selim'in yerine geçti. Kanuni Sultan Süleyman'ın 46 yıl süren saltanatı döneminde Osmanlı birçok kazanç elde etti. Öncelikle Osmanlıların eski

³⁷³Muhammed Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi*, s. 55.

³⁷⁴Muhammed Ferid Bey, a.g.e, s. 65.

³⁷⁵ Adel Alloche, *Osmanlı ve Safevi İlişkileri*, Anka Yayınları, Ankara 1985, s.111-116.

düşmanı olan Venedik'le barış yapıldı sonra Belgrad³⁷⁶ ele geçirildi. Rodos adası da fethedildi.³⁷⁷ Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı Devleti dünyanın en güçlü devleti sayılıyordu. Sadece İslami bir Devlet değildi. Devlet 16. Yüzyılda Kanuni döneminde devamlı gelişen ve ilerleyen bir ülke görünümündeydi. Bu dönemde 8. Henry, kendi ülkesinde kanun yapmak üzere Osmanlı da uygulanan sistemi örnek almak için bir grup araştırmacıyı İstanbul'a gönderdi.³⁷⁸ Bu dönemde Fransız hükümdarı 1. Fransuva Osmanlı'yla dostluk yapmaya muvaffak oldu. Osmanlı-Fransız ittifakı Habsburg³⁷⁹ İmparatorluğu, İspanya ve Avusturya'yla savaştı. Sonunda 1. Fransuva Cenova sahilini, Kanuni Sultan Süleyman da Budapeşte'yi ele geçirdi ve Avusturya'nın başkenti olan Viyana'yı da kuşattı. Bu savaşların neticesinde Afrika'nın kuzeyinde yer alan Tunus, Cezayir ve Mısır Osmanlı

³⁷⁶ Muhammed Ferid Bey, a.g.e, s. 71-73.

³⁷⁷ Muhammed Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi, (Ahşenot-Tevarih)*, s. 73-76.

³⁷⁸ Fahreddin Hicazi, *Nakş-ı Peyamberan Dar Temedon-ı Beşeri, Medeniyette Peygamberlerin rolü*, Bi'sat Yayınları, Naklen Macel Clerget: LaTurquie, Passe et Present, Paris, 1938, s. 137.

³⁷⁹ Ali Ekbar Dıh-hoda, *Luğatnameye Dıh-hoda*, Muasseseye Luğatnameye Dıh-hoda, Tahran 1998, c. 15, s. 23298, İsviçre'nin Arguy'un da olan atalarının Habsburg kalelerinin adıyla tanılan bu hanedan Almanya ailesi sayılıyorlar. Bu hanedanın Kontları 11. Yüzyıldan beri tarihte şöhretlidirler. Avrupa'nın küçük memleketlerin padişahlığından başka birçok Almanya, Avusturiya, Macaristan, Bühüm, İspanya gibi ülkelerin padişahıydılar.

Devlet'ine katıldı.³⁸⁰ Bu toprakların katılmasında Barbaros, Piyale ve Turgut Reis gibi denizcilerin kazandıkları zaferler önemli bir yer tutmuştur.³⁸¹ Osmanlıların Avrupa, Afrika ve Akdeniz'de arka arkaya yaptıkları fetihler Avrupalıların endişelerinin artmasına sebep oldu. Ama diğer taraftan Osmanlı imparatorluğunun durumu Avrupa'da sağlamlaştı. Bundan dolayı Osmanlılar yüzlerini Doğu'ya özellikle de İran'a çevirdiler. II. Selim, babası Kanuni Sultan Süleyman kadar iyi bir lider olmadığından devlet işlerini sadrazam Sokullu yürüttü. Sokullu, Arabistan, Kıbrıs ve Hazar sahilinde yer alan Hacı Tarhan'ı Osmanlı topraklarına kattı. Osmanlı Deniz Kuvvetleri Miladi 1571 yılı (Hicri 979 yılında) Lepant'da İspanya Deniz Kuvvetleri'ne yenilmesine rağmen bunun devlete hiçbir olumsuz etkisi olmadı.³⁸² Sadece Osmanlıların Avrupa'nın merkezine saldırmasını engelledi. Bu yenilgiden sonra da Osmanlıların Akdeniz'de galibiyetleri devam etti. Öyleki İspanya'yla Venedik ülkelerinin Akdeniz'deki ticaretlerini zora soktu. Bu dönemde Osmanlılar Doğu'daki güçlü rakipleri Safevilerle çatışıyorlardı ve bu Doğu sınırlarını korumaları gerekmektedir. Yeniçeri ordusunun çökmesine neden olan ilk durum bu adımla gerçekleşmiştir.³⁸³ Sultan III. Murat ve haleflerinin zamanında Osmanlı İmparatorluğu içinde çöküş emareleri görüldüğü halde yine fetihlere devam edildi ve

³⁸⁰ Ali Cevahir Kelam, *Mısır Tarihi*, s. 31.

³⁸¹ Stanley Lane Pool, a.g.e, s. 172.

³⁸² Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi*, s. 116-117.

³⁸³ İspanya'nın yenilmeyenlik Deniz Kuvveti sonunda Miladi 1588 yılında, ikinci Filihp Padişahı İngiltereyle Meleke Elizabet zamanında yenilgeye uğradı ve İngiltere'nin denizlere Hâkimiyetine neden oldu. İkinci Filip'ten sonra Krallarının yanlış politikası İspanya'nın üstün gücüne son verdi.

Doğuyla Batı savaşlarında önemli fetihler gerçekleştirildi.³⁸⁴ Osmanlılar'ın Hıristiyan ülkeleriyle pratikte iletişimi vardı ve mahalli emirlerle irtibat kuruyorlardı. Osmanlıların dış politikası uzak ticari yolları ele geçirmek ve büyük şehirlere ulaşmak için planlamıştı. Osmanlılar Sultan'a vefalı kalmak için toplumla iletişimi olmayan Yeniçeriler'i hizmete aldılar. Hatta Divan işlerini de onlara bırakmışlardı. Bu nedenle liyakat gösterenler üst düzey makamına gelebiliyorlardı. Osmanlılarda asker olanlar veya asker olmayanlar, din adamları ve devlet adamlarının çok sıkı ilişkileri vardı. Büyük din adamları üst düzeye ulaşabiliyorlardı. Ama bu birleşmenin zirvesi Sultan'a dayanıyordu. Sultanda olan yetki kimsede yoktu ve Sultan, askerlerin, halkın ve bütün devlet adamlarının lideriydi. Sadrazam, Sultana karışma hakkı olmadan bir yere kadar bağımsızdı. Sultan siyaset ve devlet işlerini Sadrazama devrediyordu. Din adamları da Sadrazam olabilirdi ama diğerleri askeri-idari alanlardan seçiliyordu.³⁸⁵ Şeyhülislamın³⁸⁶ tayin ve azlini Sultan yapıyordu.³⁸⁷ Büyük şehirlerin kadıları Şeyhülislam tarafından tayin ediliyordu. Kadılar, Osmanlı devletinin dayanağıydılar. Sultan siyasetten uzaklaştığı zaman Sadrazam devlet

³⁸⁴ F. Sümer, "I. Abbas" D.İA, I. 17-19; Roemer, *The Sefavid Period, I. Abbas, The Cambridge History of Iran*, c. V, Cambridge, 1986, s. 262-278,

³⁸⁵ Hüseyin Hezarfen, *Telhisü'l-Beyân fi Kavânin-i Âl-i Osman*, Bibliothèque National (Paris), Ancien Fonds Trc, nr. 40, vr. 134 a.

³⁸⁶ *Kânunnâme-i Âl-i Osmân* (neşreden: M. Arif), *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası ilâvesi*, İstanbul 1330, s. 10; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, c. III, s. 349.

³⁸⁷ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s. 179-180, 187 ve 192.

işlerine bakıyordu. Hassas konular Divan-ı Hümayün'daki (Bakanlar Kurulu) Hazine bakanı, Divan-i A'li reisi ve iki kadı askerden oluşan kişiler tarafından ele alınıyordu. Osmanlıların hükümet ve mali işlerinin en önemli anahtarı Tımar sistemi idi.³⁸⁸ Sultan, Tımar sistemini süvarilere bırakmıştı ve toprak vergisinde süvariler tarafından toplanıyordu.³⁸⁹ Tımar sistemi babadan oğula geçmezdi.³⁹⁰ Osmanlı kanunları Tımarcılarının vezifelerini belirtiyordu. Tımarcılar devlet memuru sayılırdı ve tam bağımsız değildiler. Osmanlıyla İran'ın sınırları belli olmadığı için aralarında gerginlik oluşmuştu. Osmanlı Devleti, Avrupalıların 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar Doğuya hatta İran'a yönelik tecavüzlerine sağlam bir setti.³⁹¹ Bu noktayı iyice anlayan Şah Süleyman Safevi'nin veziri Şeyh Ali Zangane (1104-1077) İran'ın Osmanlı'ya savaş açmasında ısrarlı olan Avrupalılara muhalefet etti.³⁹² Bu toplantıda hazır olan "Carery" diyorki; Süleyman Şah'ın veziri ciddi bir şekilde Türklerle dostluk kurmak isteyip ve gerçekten Hristiyanlara karşı

³⁸⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003) , s.112; Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu" Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C. 3, Sayı 4, (1945), s.419.

³⁸⁹ Abdullah Bay, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Trabzon Eyaletinde Tımar ve Zeametlerin Durumu" Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 18, (2008), s.39.

³⁹⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar" İ.A, M.E.B. Yayınları, c.12/1 , (1979), s.293; Lajos Fekete, *Macaristan'da Türklerin Mülk Sistemi*, çev. M.Tayyib Gökbilgin, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı 16, (1961), s.30-31.

³⁹¹ Ali Şeriati, *Teşeyyü Alevi ve Safevi*, Çapbahş Yayınları, Tahran 1998, s 44-47.

³⁹² Carery, *Seyahetname*, Çev. Abbas Nahcivani ve Abdul Ali Karang, Tebriz 1969, s. 92.

Osmanlı'nın İran için bir engel olduğuna inanıyordu. Zangane: "Bir gün Türkler ortadan kaldırılsa sıra İran'a gelecek ve İran Avrupalılara karşı dayanamaz" diyordu.³⁹³ Hatta sürekli Avrupalılara, Osmanlılara karşı savaş açma sözü veren Büyük Abbas bu konuda hiçbir zaman bir adım atmadı.³⁹⁴ Osmanlıyla İran arasındaki çatışmaların mezhep bahanesiyle olmasına rağmen süreli barış dönemleri oldu.³⁹⁵ İki tarafta da barışın önemini savunanlar vardı. İslam'ın yayılması için Avrupalılarla sürekli savaş halinde olan Osmanlılar daha önemliydi.

³⁹³ Carery, a.g.e.

³⁹⁴ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, (1578-1590)*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1962, s.196.

³⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 63.

II. Bölüm:

1. İlk dönem İlişkilerine Genel Bir Bakış, 1482'den 1511'e Kadar

Yaşanan Olaylar:

A. Osmanlı-İran İlişkilerinin Temelleri:

Türklerle İranlılar'ın ilişkisi Milad'dan önce başlamıştır.³⁹⁶ İranlılar Türklerin Milli kahramanlarına çok saygı gösterip her zaman nesir ve şiirlerinde onların yaşamından saygıyla söz ediyorlardı. Örneğin “Şehname'de” bazı beyitte, Alpertunga, kahraman olarak yansıtılmaktadır. Örneğin;

Beyit:

شود کوه آهن چو دریای اب اگر بشنود نام افراسیاب

“Demirden dağ deniz suyu gibi erir

Alpertunga'nın adını duyduğu zaman”³⁹⁷

رستمی باید که غالب شود بر دیو نحس گر بر ان غالب شوی افراسیاب گردی

“Uyumsuz Deve (nefise) hâkim olmak için Rüstem gibi irade ister

Eğer nefesine hâkim olsan Efrasyab (Alpertunka) gibi olursun”³⁹⁸

Yukarıda bahsedildiği üzere Türk-İran ilişkileri İslam'dan önce başlamıştı. Mezdek zamanında İran'ın padişahı, hakiki değil şekli Zerdüşt dinini kabul eden Kavad idi.³⁹⁹ Mezdek ve mezhebini resmi, Zerdüştlük, dinine karşı desteklediği için

³⁹⁶ Zeki Velid Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderün Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul 1981, s. 33-36.

³⁹⁷ Ferdevsi Ebul-Kasim, *Şehname*, Hattı Nüsha, Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphane, s. 325-326.

³⁹⁸

³⁹⁹ Kafesoğlu I, *Türk Milli Kültürü*, 3. Baskı, İstanbul 1984, s.83.

Kavad din adamları tarafından tahtan indirildi.⁴⁰⁰ Kavad Türklerden yardım alarak tekrar tahtı ele geçirdi.⁴⁰¹ Eski İran'ın meşhur komutanı olan “Behram Çübin” Türklerin yanına gitmiştir.⁴⁰² Gazneli Mahmud kendi soyunu bu efsanevi komutana bağlamak istiyordu. Gazneli Mahmud'un desteğiyle Firdevsi Şehname'yi ortaya çıkardı.

سرش سبز بادا دلش شاد باد	تن شاه محمودآباد باد
سخن ماند از آشکار و نهان	چنانش ستودم که اندر جهان
ستایش ورا در فزایش بُود	مرا از بزرگان ستایش بُود

Gazneli Mahmud'un başı sağ olsun

Başı yeşil yüreği hoş olsun

Onu öyle övdüm ki dünyda

Daha gizli ve açık söz kalmadı

Ben Büyük adamları övürüm

Gazneli Mahmud'un övmesini arttırmaktadır.⁴⁰³

Gazneli Mahmud'un Sarayında dört yüz şair mevcuttu. Fars dilinin yayılmasında Gazneli Mahmud büyük role sahipti ve Firdevsi'ye Şehname'yi yazarken her beyitine bir altın sikke vereceğine söz vermişti. Ancak bazı

⁴⁰⁰ Ebulgasim Ferdevsi, *Şahname*, Emirkebir Yayınları, Tahran 1962, s 428; Teberic. I, S. 419; Ebn-i Esir, c.I, s. 418.

⁴⁰¹ Arthor Kıristiyansain, *Sasanilerin Zamanında İran*, çev. Reşid Yasemi, Emirkebir Yayınları, Tahran 1989, s. 515-525.

⁴⁰² Ebulgasim Ferdevsi, *Şahname*, Emirkebir Yayınları, Tahran 1962, s. 513.

⁴⁰³ Ebulgasim Ferdevsi, a.g.e, s. 3-4.

nedenlerden dolayı sözünü tutmadı ve altın yerine gümüş verdi ve Firdevsçi Gazveli Mahmud'a içerledi. Gazneli Mahmuddaha sonra verdiği sözü yerine getirmek amacıyla altın gönderdi. Ama ulaştığı zaman Firdevsi'nin cesedini gömmek için mezara götürüyorlardı.⁴⁰⁴

İslamiyet döneminde de İslam'dan önceki durumda olduğu gibi Türkler'in İran'da varlığı devam etmekteydi.⁴⁰⁵ Türkler İranlılarla birleşeli iç içe yaşamaya başlamışlardı. Bu birleşme o kadar önemlidir ki İranlı tarihçilere göre: “Türklerle İranlıların birbirinden ayrılmaları mümkün değildir”. İran'ın zengin kültürel, sosyal yapısını bir iki araştırma ile izah etmek zordur. Türk kültürü ve sanatı ile İran kültürü ve sanatı o kadar içi içedir ki, her ikisini algılamadan bir yerlere varmak imkânsızdır. Kazneli, Harezmsahlı, Selçuklu vs. hanedanın oluşturduğu İslam dönemi İran millî sanatı ve mimarisini ancak Fars sanat ve mimarisinden birlikte bahsetmekle mümkündür. Bu birlik Gazneliler Selçuklular, Harezmsahlılar, Moğollar, Timurlar vs. dönemlerde kendini göstermiştir. Ayrıca İranlılar için çok önemli olan ve ruhlarına işleyen Kerbela olayında İki Türk'ün (biri kesindir) İmam Hüseyin'e yardım etmeleri ve İmam Hüseyin ile birlikte şehit olmalarıdır.⁴⁰⁶ Önce İmam Hasan'ın hizmetkârı ve O öldükten sonra İmam Hüseyin'in hizmetine geçmiştir. Babası Türk olan bu adamın adı “Eslem-i Türk” (İran'ın Azerbaycan'ın da veya Kazvin Türk'ü Eslem'e tanılan) olarak İranlılar'ın çok ilgisini çekmişti ve

⁴⁰⁴ Manüçehr Parsadost, *Şah İsmail-i Evval*, s. 81-82.

⁴⁰⁵ Reşideddin Fazlullah, *Camial-Tevarih, Tarih-i Oğuz*, s. 55.

⁴⁰⁶ Gulamhuseyn Zargarinejad, *Nihzeti İmam Huseyn ve Giyami Aşura*, Semt Yayınları, Tahran 2004, s. 388.

onların gönüllerinde Türkler'e karşı büyük bir muhabbete neden olmuştu.⁴⁰⁷ Tarihi kaynaklarda adı "Eslem bin Ömer Türkî Kazvin-i (Vazeh Türkî)" olarak geçen Eslem, İmam Huseyinle Medine'den Mekke'ye ve buradan Kerbela'ya gelmişti.⁴⁰⁸ İmam Huseyin'in Kâtibi ve hizmetkârlarından: Şehraşüb raporunda Kerbela da bir Türk'ün şehitliğinden söz ediyor. Eslem savaşa alanına girdiği zaman bu şiiri söyledi:

البحر من طعني و ضربني يصطلى والجو من سهمي و نبلى يمتلى
إذا حسامى فى يميني بنجلى ينشق قلب الحاسد المجبل

"Deniz benim hücumum ve saldırımla ısınır

Hava kılıcım ve okumla dolar

Kılıcım sağımdan çıkınca

Hasetçinin kalbini söker ve çatlatır"⁴⁰⁹

Meclisi diyor şehadetinden önce Eslem Türk yere düştükten sonra İmam Huseyin'i başı üstünde gördüğü zaman gülümsedi sonra Allah tarafına üçtü.⁴¹⁰ Horasan'dan Küfe'ye gelen Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanifenin dedesi Hz. Ali hanedanına karşı çok hürmetliydi. Dedesi Küfe Mevalilerinden olup aynı zamanda bu şehirde iskân etmekte ve Hz. Ali'nin müridi idi. İmam-ı Azam'ın

⁴⁰⁷Gulamhuseyn Zargarinejad, a.g.e, aynı s.

⁴⁰⁸ Menakıb, IV. cilt, s 104; *Maktelul-Huseyin Harezmi Elcüzül-Sani* s 11. 28; *Biharul-Envar* c. 45, s. 30; *Tankıhu'l-Mekal*, c. I, s. 125; *Ensarul-Huseyin, Mute-Ehiyül-Amal* s. 429 ve 449; *Nefsul-Mahmum*, s. 134, *Absarül-Ayn* s 122 ve 156; Tarih Taberi Aslem-i Süleyman şeklinde yazıyor.

⁴⁰⁹ Gulamhuseyn Zargarinejad, *Nihzeti İmam Huseyn ve Giyami Aşura*, s. 302.

⁴¹⁰Gulamhuseyn Zargarinejad, a.g.e, aynı s.

dedesi İranlılara ait törenlerde İran geleneklerini tanıtmak amacıyla Hz. Ali'nin soyundan gelenlere hediye götürüyordu. Nevruz bayramı geldiği zaman Hz. Ali'ye Palüdeh (bir çeşit tatlı) götürüyordu. Hz. Ali de: “her günümüz Nevruz olsun”⁴¹¹ diye karşılırdı. Ebu Henife'nin Hz. Ali'nin birçok torunuyla yakın ilişkisi vardı ve sürekli hükümete (Emevi hilafeti) karşı onların taraftarlarına destek veriyordu. Bu nedenle Emevi hilafetinin son zamanlarında tutuklandı ve 100 kırbaç ile cezalandırıldı.⁴¹² Ebu Hanife, İmam Cafer Sadık'ın talebesi oldu ve onunla beraber hapiste kaldı. Abbasi hilafetinin başlangıcında Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin hilafetin başına geçmeleri konusunda propaganda yapmak suçuyla halife Mensur'un öfkesine uğradı, 10 yıldan fazla hapiste kaldı ve defalarca işkence gördü. Gördüğü işkenceler sonunda serbest bırakıldıktan birkaç gün sonra vefat etti.⁴¹³ İmam Şafii de Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin tarafındaydı. Hatta genç yaşta Halife Mensur zamanında Yemen'de Şii bir ayaklanmaya katıldı. Ama ona isnat edilen itham ispatlanmadığı için serbest bırakıldı. Hz. Ali'nin ailesini çok sevmesinden dolayı Hanbelîler ona Rafizi diyorlardı. İmam Şafii: “eğer Ali ailesini sevmek Rafizi anlamına geliyorsa ben Rafiziyim” diye cevap verdi.⁴¹⁴ Hz. Ali hakkında İmam Şafii'ye ait olduğu söylenen bir beyit mevcuttur: “Şafii ölmek üzere ama bilmiyorum Allah mı beni yarattı, Ali mi beni yarattı”.

⁴¹¹ Ahmed bim Ali Hetib-i Bağdadi, *Tarih-i Bağdad*, Mustefa Ebdulkadir Ata basımı, c XIII, Beyrut. 1997, s. 327.

⁴¹² Ahmed bim Ali Hetib-i Bağdadi, a.g.e, s. 327.

⁴¹³ Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya, Kitabyurdu, 2009, s. 236.

⁴¹⁴ Feridüddin Attar, *Tezkeret-ul Evliya*, çev. Mehmed Zahid Kotu, s. 4.

Selcuklu devleti Türk ve İran unsurlarının birlikte geliştirdikleri büyük bir güçtü. Osmanlı-Safevi ilişkilerini iyi anlamak için bunların 15. Yüzyılının başlangıcında başlayan olaylara dikkat edersek bunların ilişkilerinin temelinin nereden başladığı ve neyin üzerine dayandığı bize yardımcı olacaktır.

Miladi 1402 (Hicri 805) yılında Timur Yıldırım Bayezid'e saldırdı⁴¹⁵ ve Yıldırım Bayezid bir yıl hapiste kaldıktan sonra öldü ve merkezi yapının yeniden oluşması yarım asır geçmesi gerekti.⁴¹⁶ Timur'un bu saldırısı Türkmenler için iyi bir fırsat idi.⁴¹⁷ Bu Türkmen Kabileleri Güney ve Doğu Anadolu, Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Azerbaycan'da kaldılar. Bu çeşitli Türkmen kabilelerinin çoğu Akkoyunlu ve Karakoyunlular'ın egemenliğine geçtiler, bazıları da bu bölgelere yerleştiler. Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri ortadan kaldırıldıktan sonra onlara katılan diğer Türkmenler de bu bölgelere dağıldılar. Bu bölgelerde yaşayan ve Osmanlı-Safevi arasında yer alan Türkmenler'in hangi tarafa yöneldikleri belli değildi. Bunların kimi Osmanlılar'ın kimi Safeviler'in hâkimiyetinde yaşayan kimi de bağımsız bir şekilde yaşamaya devam etmek istiyordu. Bu açıdan Timur'un Osmanlı'ya saldırması ve dönmesi esnasında Anadolu da bağımsız Türkmen beyleri önce Osmanlı-Akkoyunlular⁴¹⁸ sonrada Osmanlı-Safevi arasındaki

⁴¹⁵ Genel Kurmay Başkanlığı, *Ankara Meydan Muharebesi*, Genel Kurmay Basım Evi, 1995, s. 58.

⁴¹⁶ P. Wittek, *Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına*, çev. Halil İnalçık, Belleten, VII/27, 1943, s. 557-589.

⁴¹⁷ Yücel Yaşar, *Timurun Ortadoğu Seferleri ve Sonuçları*, (1393-1402), T.T.K 1998, s 9.

⁴¹⁸ Erdem, a.g.e, s. 87-88.

politikaları dikkatle takip ediyorlardı. Bu Türkmen Kabilelerin siyasi açıdan Osmanlı'ya, akide ve geleneklerine göre ise Safevi'ye yöneldikleri görülmektedir. Miladi 1416 yılında (Hicri 809 yılı) Simavnalı Bedreddin İbni Kadi⁴¹⁹ ve müridlerinin geniş çaplı isyanı bastırılmışsa da kalan isyancılar Safevi Sufilerine katılmışlardı.⁴²⁰ Arada kalan Türkmenler için Osmanlı ve Safevi'nin paylaşımcı bir siyaset izlememeleri, bu iki devletin ilişkilerinin gerginleşmesine yol açtı. Aslında Osmanlı ve Safevi Devletleri bu konuda esas bir düşünce yerine kendi ideallerini ortaya koydular. Böyle bir yaklaşımda bulunmaları, bunların akılcı bir politika yürütmesine engel oldu ve Türkmenler konusu gittikçe radikal bir siyasete dönüştü.⁴²¹ Bu iki devlet Türkmenler hakkında ortak bir sonuca ulaşmadıkları için aralarında çıkan siyasi ve sonra askeri çatışmalarının nedeni olan mezhep farklılığı diğer konulara destekleyici veya paralel olarak görünmektedir.⁴²² Bu Türkmenlerin sosyal ve tarihi açıdan yaşam tarzlarına dikkat edersek bu konunun Osmanlı-Safevi ilişkilerini önemli etkeni olduğu görürüz. Aynı şekilde bu devletlerin ilişkileri de İslam tarihinin karanlık sayfasına ışık tutacaktı.

Timur'un Osmanlı'ya saldırılması ve Yakın Doğu coğrafyasını ele geçirme amacı, kendi iktidarını tahmil etmesi ve bütün İslami devletler ve derebeylikleri

⁴¹⁹ Ahmet Refik, *Rafızilik ve Bektaşılık*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1932, s. 3.

⁴²⁰ Hammer Purgstall'ın, s 181-190; Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, Ali Bey'in baskısı, İstanbul Matbaa-i Amire, 1914, s 91-93. Ve Kara Çelebizade; ,*Revzetu'l-Ebrar*, Kahire, Bulak Matbaası, 1832, s. 364.

⁴²¹ Adel Alloche, *Osmanlı ve Safevi İlişkileri*, Anka Yayınları, Ankara 1985, s. 79-03.

⁴²² Mazzavi, *Peydayeş-i Devlet-i Safeviye*, s. 189-190.

ortadan kaldırıp bir devlet kurmuş olması⁴²³ İslam dünyasında iç çatışmayla sonuçlandı. Çünkü Akkoyunlu-Karakoyunlu Türkmen kabilelerinden biri Timur'u destekledi diğeri Osmanlıları desteklediği için Timur döndükten sonra bu Türkmen Kabileleri arasında çatışmalar devam etti. Bu Türkmen kabilelerinin çatışmasının sonucu Osmanlı-Safevi gerginliğine neden oldu.⁴²⁴ Akkoyunlu-Karakoyunlu devletleri ortadan kaldırıldıktan sonra Timur döneminden kalan diğerk Türkmenler ve toprakları Osmanlı-Safevi arasındaki bölgelere dağıldılar. Bu Türkmenlerin Osmanlı-Safevi arasında yer almaları ve iki devlettenbirine yönelmeleri, buiki devletin siyasetlerinin birbirine yakın veya uzak kalmasına neden olan asıl konulardandır. Osmanlı ve Safevi devletleri bunları kendi himayelerine almak ve topraklarına sahip çıkmak için her hangi bir mezhep politikası takip etmek ve bunu uygulamak için din âlimlerinden destek alıp faaliyetlerini meşrulaştırmaya çalışıyorlardı.⁴²⁵ Timur Anadolu'ya geldiği esnada Akkoyunlular'ın lideri Kara Osman⁴²⁶ (Kara Yülük) kardeşleri Ahmet Bey ve Piri Ali BeyleAksak Timur'a yardım etmişti.⁴²⁷ Timur da onu Diyarbakır valisi tayin etti.⁴²⁸ Osman Bey Emir Timur'la işbirliğine devam ederek onun emriyle Mardin gibi bölgeleri kuşatmaya

⁴²³Yaşar Yücel, *Timurun Ortadoğu Seferleri ve Sonuçları*, (1393-1402), T.T.K 1998, s 8-14.

⁴²⁴ İlhan Erdem, *Akkoyunlu Devleti Tarihi*, s. 85-93.

⁴²⁵ Lübbüt-Tevarih, çev. Hamidreza Muhammednejad, s. 11.

⁴²⁶Erdem, *Akkoyunlu Devleti Tarihi*, s. 66-66.

⁴²⁷ Erdem, a.g.e, s 67-72.

⁴²⁸ Ebübekr Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, c. I, s. 50. Huseyin Mir Caferi, *Tarih-i Timuriyan ve Türkmenan*, İsfahan 1996, s 340.

girişmişti.⁴²⁹Kara Osman’la savaş halinde olan Karakoyunlular’ın güçlü emiri Kara Yusuf ise Timur’a karşı Osmanlılar’la birleşmişti. Bu nedenle önce Memluklar’a ve sonra Yıldırım Bayezid’e sığınmıştı.⁴³⁰ Karakoyunlu Kara Yusuf 3. kez Akkoyunlu Kara Osman’la savaştı ve onu yendi.⁴³¹ Kara Osman da Kara Yusuf’un emiri Pir Ömer’i savaşta öldürdü. Emirinin intikamını Kara Osman’dan almak isteyen Kara Yusuf, Timur’un oğlu Şahruh’un saldırısına uğradı. Şahruhla savaşa hazırlanan Kara Yusuf, Tebriz’le Miyane arasındaki Ucan, da öldü.⁴³² Gücünü arttırmak isteyen bu iki Türkmen kabilesinden Karakoyunlular Osmanlılar’a yaklaşma politikası izlerken, Akkoyunlular ise Timurlular’a yaklaşip çatışmalara devam etmekteydiler. Timur Resül-Ayn bölgesinde ordusunun sağ kolunu Karakoyunlar üzerine göndermişti.⁴³³ Kara Yusuf’tan sonra yerine geçen oğlu İskender önce Sivas Hâkimi Kadı Burhanüddin’i sonra da babası gibi Kara Osman’ı yendi.⁴³⁴ Timurlu Şahruh Akkoyunlularla çatışma halinde olan Karakoyunlu İskender’e

⁴²⁹ N. Şami, *Zafername*, a.g.e, s. 285-286.

⁴³⁰ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, s. 56.

⁴³¹ Faruk Sümer, a.g.e, s. 57-58.

⁴³² İsmail Aka, “Şahruhun Karakoyunlular Üzerine Seferleri” Tarih İncelemeleri Dergisi, IV, 1989, s. 7 vd, nakla Erdem, s. 67; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, s. 59.

⁴³³ Yaşar Yücel, *Timurun Ortadoğu Seferleri ve Sonuçları*, (1393-1402), T.T.K, 1998, s. 12.

⁴³⁴ Hinz Whalter, *Uzun Hasan ve Şey Cüneyd*, çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 113.

saldırıldı ve 2. kez onu yendi.⁴³⁵ Üçüncü Saldırıya direniş gücü olmayan Sultan İskenderbabası zamanından beri dostça ilişkileri olan Osmanlılar'a II. Murat'a sığınmak için Erzurum'a doğru hareket etti.⁴³⁶ Miladi 1435, Şahruhla işbirliği yapmak isteyen ve bu sırada Erzurum'da olan Kara Osman Şahruh'un kardeşi Çuka Mirza'nın geldiğini haber alınca İskender'e savaş açtı.⁴³⁷ Kara Osman (Kara Yüllük) savaştan yararlandı ve seksen yaşındayken Erzurum da öldü.⁴³⁸ İskender hem onu hem de oğlu Bayezid'in başını kesti.⁴³⁹

Kara Osman'ın ölümünden sonra Akkoyunlular'ın Emirliği oğlu Ali Bey'e geçti. Ali Bey'in kardeşi Hamza, Ali Bey'e karşı çıktı ve onu Diyarbakir'dan dışarı attı. Ali Bey de II. Murat'a sığındı.⁴⁴⁰ Sultan Hamza kardeşinin oğlu Cihangir'i kendi yerine seçtikten sonra Erzincan'da hastalanarak öldü.⁴⁴¹ Akkoyunlular'ın toprağı Cihangir ve Uzun Hasan'a kaldı. Hasan Bey'den önce Diyarbakir'e varan Cihangir Mirza, Akkoyunlular'ın lideri oldu. Cihangir'in amacı Mardin'i ele

⁴³⁵ Aşıkpaşazade, a.g.e, s. 247.

⁴³⁶ Ebubekr Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, C. I. s. 85-86.

⁴³⁷ Aşıkpaşazade, a.g.e, s. 247.

⁴³⁸ İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, Türk Kültürü Araştırmaları, XXII/ 1-2 Ankara 2001, s. 24; İlhan Erdem, *Akkoyunlular devlet Tarihi*, Birleşikitebevi, Ankara 2007, s. 70.

⁴³⁹ Aşıkpaşazade, a.g.e, s. 247.

⁴⁴⁰ Feridun Bey, c. I, İstanbul 1247, s. 188-189; Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, Ali Bey neşri, İstanbul 1332, s. 247-248.

⁴⁴¹ İlhan Erdem, naklen Tehrani Ebubekr, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, I, s. 168.

geçirdikten sonra bütün Akkoyunluların topraklarını ele geçirmek idi.⁴⁴² Hasan Bey Karakoyunlu Cihanşah'la çatışma halinde olan Cihangir Mirza'ya isyan etti. Cihangir Mirza Diyarbakır'ı terketmek zorunda kalarak Mardin'e gitti. Uzun Hasan abisi Cihangir Mirza'yı, Diyarbakır'ı ele geçirdikten sonra güç merkezinin dışına itti ve Akkoyunlular'ın hükümdarı oldu.⁴⁴³ Hasan Bey'in zamanında Akkoyunlular güçlerinin zirvesine ulaştılar. Akkoyunlu Uzun Hasan, Osmanlılarla dostça iletişimi olan Azerbaycan hâkimi Karakoyunlu Cihanşah'la güç rekabetine girdi.⁴⁴⁴ Akkoyunlular, kurucuları Kara Osman'dan beri Osmanlılarla anlaşmazlık halindeydiler. Uzun Hasan Gürcistan seferinde başarılı olduğu için komşuları Osmanlılar, Karakoyunlular ve Timurlular'ın dikkatini çekti.⁴⁴⁵ Bu durumda Uzun Hasan Memlûklar'la iletişim kurmayı uygun gördü.⁴⁴⁶ Diyarbakır'ın anahtarını Sultan Zahir Seyfeddin Çakmak'a (1438-1453) gönderdi. O da bundan hoşnut olarak anahtarı Uzun Hasan'a geri göndererek hâkimiyetini resmiyete tanıdı.⁴⁴⁷ Uzun Hasan Trabzon Hâkimine yakınlaştı ve Osmanlı'ya karşı Komnenen

⁴⁴² Tihrani Ebubakr, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Akkoyunlular Tarih-i) Neşr N. Lugal-F, Sümer çalışması, c. I-II, Ankara 1993, c. I, s. 169-170.

⁴⁴³ Sanjian Avedis K, *Colophons of Armenian Manuscript*, Cambridge 1969, s. 222.

⁴⁴⁴ İlhan Erdem, a.g.e, s. 87-88.

⁴⁴⁵ Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular" Maddesi, İ.A, MEB, İstanbul 1940, c. I. s. 259.

⁴⁴⁶ Erdem, a.g.e, s. 88.

⁴⁴⁷ İlhan Erdem, *Akkoyunlular Devlet Tarihi*, Birleşikitebevi, Ankara 2007, s.81; Woods, a.g.e, s.145.

Hanedanı'nı himaye etmeye söz verdi.⁴⁴⁸ Aslında burada güç vesiyasi hareketten başka bir şey görülmemektedir. Cihanşah ataları gibi Osmanlılar'a yaklaşma siyaseti güttü.⁴⁴⁹ Bu harekete karşı Sünni Uzun Hasan da Sünni Mısır Memluklar'ına yakınlaşarak Sünni Osmanlılar'a düşmanca davranır ve Hıristiyan Trabzon hükümdar ile dostça iletişim kurdu. Hatta iki devlet arasında iletişimi sağlamak için İmparator'un yeğeni Caterina Despina'yla evlenerek akrabalık kurdu ve Osmanlı'ya karşı ona destek vermek üzere söz verdi.⁴⁵⁰ Bu bize gösterir ki ,bunların iletişimlerinin asıl amacı güçtür ve güç her şeyden üstündür,. Miladi 1458 yılında Uzun Hasan Şebinkarahisar'ı ele geçirdikten⁴⁵¹ sonra Miladi 1459 yılında Osmanlılar'a gönderdiği elçilerinden olumlu bir haber alamadığı için Koyunhisar'ı ele geçirdi.⁴⁵² Fatih Sultan Mehmet Trabzon'a hareket ettikten sonra Koyunhisar'ı Uzun Hasan'dan geri aldı.⁴⁵³ Uzun Hasan'ın kuzeni Hürşit ile Osmanlı Paşası

⁴⁴⁸ Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklipedesi, "PONTUS TARİHİ ve PONTUS İSYANI" bölümler, c. 18, s. 9504-5.

⁴⁴⁹ H. R Roemer, *The Türkmén Dynasties*, (The Cambridge History of İran), Cambridge 1993, Volume VI, s. 172.

⁴⁵⁰ İlhan Erdem, a.g.e, s. 111.

⁴⁵¹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 150.

⁴⁵² Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), C. III, K. B. Yay. Ankara, 1992, s. 47-48; Baykal, a.g.mk, s. 264; Şerefeddin Turan, A.g.mk, s. 67. Tansel, A.g.e, s. 265. Tihriânî, A.g.e, C. II, s.384- 385 vd; Baykal, A.g.mk, s. 263.

⁴⁵³ Minorsky, "Uzun Hasan" (The Encyclopaedia of İslam) Volum X, Leiden 2000, s. 964.

Gedik Ahmed arasındaki savaşta Hürşit Bey yenildi. Fatih Sultan Mehmet Uzun Hasanla savaşmak zorunda kaldı ve Erzincan'a yönelerek Yassıçimen de ordugâhını kurdu. Ama II. Mehmed Uzun Hasan'ın bir elçilik heyetiyle gönderdiği annesi Saray Hatun'u kırmadı ve onunla savaşmaktan vazgeçti ve Trabzon'a yürüdü.⁴⁵⁴

Trabzon'un fethi sadece Avrupalıları korkutmadı.⁴⁵⁵ Konuya siyasi açıdan baktığımızda Akkoyunlular'ı da olumsuz etkiledi ve onları Osmanlı'ya karşı harekete geçirdi.⁴⁵⁶ Çünkü hem Venedikliler hem de Bizanslılar Doğu ve İran'ın ticaret pazarına nüfuz edebilmek için bu bölgelere önem veriyorlardı.⁴⁵⁷ Bu nedenle Akkoyunlularla Osmanlı arasındaki anlaşmazlıklardan istifade ile Osmanlı'ya karşı Akkoyunlular'la bir ittifak yaptılar.⁴⁵⁸ Oluşan ittifak, İran-Osmanlı ilişkilerinde dolaylı bir diplomasinin başlangıcıdır.

Fatih Mehmet Trabzon'u fethettikten sonra oranın hâkimi John Komnene, (Uzun Hasan'dan) yardım istemek için İran'a bir heyet gönderdi. Ancak Akkoyunlu Devleti ile Karakoyunlular arasındaki olan çatışmalar nedeniyle gönderilen bu heyet ve onun arkasından gönderilen Venedikli heyetler de bir sonuç elde edemediler.⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Hoca Saadettin Efendi, *Tacut-Tevarih*, İsmet Parmaksızoğlu çalışması, Ankara 1992. c. III, Ankara 1992, s 50-51.

⁴⁵⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, c. II, s. 167-168.

⁴⁵⁶ Ebubakir Tahrani, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, C. II, s. 384.

⁴⁵⁷ Uzunçarşılı, a.g.e, c. II, s. 54-61 ve 529-530.

⁴⁵⁸ Stenford j Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Türkiye'nin Tarihi*, s. 123-126.

⁴⁵⁹ Kazim Sadr, *İran'ın Dış İşlerinin Tarihi*, s. 49.

Bu dolaylı diplomatik temastan bir süre sonra Akkoyunlu Uzun Hasan zamanında doğrudan kurulan Osmanlı-Safevi ilişkisi, ilk kez İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd'in zamanı Anadolu gezintilerin de kuruldu.⁴⁶⁰ Safevi tarikatının mürşitlik sırası Şeyh Cüneyd'e gelince dinsel otoriteden güç alarak dünyevi güç kurma isteğini gösterdi. Cüneyd'in müridlerine dünyevi güçten konuşanın Karakoyunlu Hükümdarı Sultan Cihânşah, Cüneyd'in hızlı bir şekilde örgütlendiğini fark etmesi üzerine onu takibe almıştır.⁴⁶¹ Bndan dolayı Cihânşah Cüneyd'intekmeden uzaklaştırmak için bir takım uyarılarda bulunup, önlemler almıştır. Dahasonrasında Şeyh Cafer'in yardımlarını alarak onu tekkeden uzaklaştırmıştır.⁴⁶² Safevi tarikati Cihanşah'ın iktidarına dokunmasın diye kendisiyle akrabalık kuran Cüneyd'e karşı amcası Şeyh Cafer'i himayesine alarak tarikatın başına getirmiştir.⁴⁶³ Safevîyye Tarikatı Şeyhinin güçlendiğini kendi iktidarına uymamasını anlayan Cihânşah, Şeyh Cüneyd'i bölgeden uzaklaştırmasını emretti. Devletinin sözü geçen kişiler ile görüşmeler yaparak, onlara: “*işittim ki Sultan Cüneyd'in etrafına çok fazla adam toplanmıştır.*

⁴⁶⁰Cenabedi Mirza Bek, *Revzatus-Sefa*, Gulamreza Tabatabayi Macd baskısı, Tahran 2000s 93; Sümer, *Safevi Devletinin oluşmasında Anadolu Türkmenlerin Rolu*, s. 10; Âşık Paşazade, *Âşık Paşazade Tarihi*, Ali Bey Baskısı, İstanbul hc. 1333. S. 249; Munşi Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, İhsan Eşrağı Baskısı, C. I, Tahran 1995, s. 34.

⁴⁶¹İskender Bey, *Alamara-ye Abbasi*, çev. Reger M. Savory, C. I, Westview Press, Boulder, Colorado 1978, s.29.

⁴⁶²Hondmîr, *Habib'üs Siyer*, s.424–425; Hasan Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s.393.

⁴⁶³Reşat Öngören, “Safevîler” İ.A. TDV, c.35, s.461; Tahsin Yazıcı, "Safeviler" İ.A, c.X, s. 53-54; Münecimbaş, *Sahayifü'l-Ahbar*, c. III, s.180; Abdullatif Kazvini, *Safevi Tarih-i*, s. 24; Reşat Öngören, “Safevîler” İ.A. TDV, c.35, s.461.

Ben Şeyh Safi evlatlarından biri baş kaldırır ve devlet bizim sülalemizin elinden çıkıp Şeyh Safi hanedanına geçer diye korkuyorum”⁴⁶⁴ demişti ve başka bir mektupta:

“Benim mektubum sana ulaştığında halkı kendinden ve sohbetlerinden uzak tutman gerekirdi. Yanında olan müridleri toplayıp sakin olmalısın. Çünkü ben senin sufilerinden endişeliyim. Cahillere uyup ayaklanmaktan bahsediyorsun. Eğer yüreğinde saltanat arzusu varsa bil ki kolay giden işler zora düşecek ve her iki taraftan binlerce kişinin kanı dökülecek. Eğer benim sözümü dinlemezsen, haddini aşan hareketlerinden vazgeçmezsen yakın zamanda senin ve müridlerinin kovulması benim için farz olacaktır”⁴⁶⁵ ” diyerek Cüneyd’i uyarmıştır. Böyle bir tehditle karşılaşan Cüneyd, siyasi usluba göre Cihanşah’a cevap olarak böyle bir amacının olmadığını yazmıştır: *“Eğer siz Şeyh Safi’nin evlatlarından endişeliysiniz, biliniz ki bu sizi azdırmak isteyen Şeytani-ı racimin vesvesesidir. Ben halvet köşesine çekilip atalarımın türbelerinin eşliğinde ulu yaratana ibadet etmekle meşgulüm ve kendi müritlerime de aynı şeyi yaptırıyorum. Benim asla ayaklanmak ve ülkeler fethetmek gibi iddialarım yoktur. Eğer size kendilerini hoş göstermeye çalışan müneccimlerin, sizin, Şeyh Safi’nin evlatları arasından isyana kalkışacak ve onlardan birileri ortaya çıkacaktır, diye korkutuyorlarsa bilki o kişi ben değilim ve yine bilki benim ne oğullarımdan ne de torunlarımdan da böyle biri çıkmayacaktır. Size ve Bize ne oluyor ki birbirimize düşmanlık edelim. Yüce Allah’ın takdiri ya; eğer Şeyh Safi evlatlarından biri başkaldırırsa bilki biz ondan beriyiz. Bizi halkımızla başbaşa*

⁴⁶⁴İskender Bey, *Alamara-ye Abbasi*, s. 21.

⁴⁶⁵Anonim, *Alemaray’ı Şah İsmail*, s. 22-23.

bırakın. Bizim sizinle hiçbir düşmanlığımız yok. Benden yana endişelenme ve kendini Âlemlerin Rabbinin gazabından koru! Gerisini kendin bilirsin”⁴⁶⁶ yazmıştır.

Cüneyd’in verdiği cevap Cihanşah’ı ikna ederek iki yıl boyunca kimsenin Cüneyd’e dokunmasın diye ferman vermiştir. Ancak iki yıldan sonra Karakoyunlu casusları; bir zaman Şeyh Cüneyd isyan açarsa etrafınayarı göçeri grubu arkasına alarak 20 bin silahlı adamı kolaylıkla toplanabileceğini Cihanşah’a rapor vermişlerdi. Bunun üzere Cihân-şah ikinci bir mektupta Cüneyd’i uyararak ona tehdit edici sözler söyleyerek ve eğer ülke topraklarını terk etmez ise Erdebil’e saldıracağını söylemiştir.⁴⁶⁷ Mektubun özeti şudur:

“Her ne kadar ben sana mani olmaya çalışsam da sen yine kendi bildiğini yapıyorsun. Meğer gönlünde büyük bir arzu yatıyormuş. Benim devletimin sınırlarını terket. Yoksa gelip Erdebi’li dağıtıp, herkesi kılıçtan geçiririm”⁴⁶⁸ diye yazmıştır.

Bu tehdit edici mektupların sonucu Şeyh Cüneyd Erdebl’i terk etmiştir. Artık bundan sonra: *“Onun her çabası, bir toprak ya da bölgeyi ele geçirmektir.*”⁴⁶⁹ Miladi 1448 yılında Erdebil’i terk edip, Suriye ve Anadolu’da faaliyetlerini sürdürmüştür. Erbil bölgesinde meşhur Şeyhlerden biri olan Şeyh Erbili’nin kızı ile evlenmiştir. Ancak orada da Şeyh Cüneyd’in davranışlarından rahatsızlık duyulmuş ve oradan ayrıldıktan sonra Konya, Diyarbakır ve Sivas’a gitmiştir. Bu geçit mekânlarda birçok

⁴⁶⁶ Anonim, *Alemaray’ı Şah İsmail*, s. 23.

⁴⁶⁷ Hondmîr, *Zeyl-i Tarih-i Habib’üs-Siyer, Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî*, Hzlatan, Muhammed Ali Cerrahi, Neşr-i Gosterde, Tahran, 1370, s.27.

⁴⁶⁸ Anonim, *Alemaray’ı Şah İsmail*, s. 24.

⁴⁶⁹ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri*, s.51

Ustaclu, Rumlu, Tekellu, Zülkadir, Afşar ve Şamlu gibi aşiretler ona katılmıştır⁴⁷⁰. Cüneyd'in Sivas'a gelince Osmanlı padişah'ı II. Murat'a bu topraklarda ikamet edebilmekiçin elçiler göndermişti.⁴⁷¹ II. Murad'a bir kaç müridi ile birlikte bir seccade, bir seccade, tesbih ve bir de Kur'ân göndererek dua ve ibadet yapabilmesi için "Kurt Belini" mülk olarak vermesini rica etmiş ve orada oturup kendisine dua edeceğini bildirmişti.⁴⁷² Vezir Çandarlı Halil Paşa, Cüneyd'in mürid'in hediyeleri alıp konuyu Sultan II. Murad'a arzetti. Fakat II. Murad Halil Paşa Osmanlı Ulemalarına⁴⁷³ danıştıktan sonra Cüneyd'in isteğini kabul etmedi.⁴⁷⁴ Çünkü Osmanlı Ulemaları onun Anadolu'ya yerleşecek halkı kendi tarafına çekip ve sorun çıkaracağını düşünüyorlardı.⁴⁷⁵ Bu nedenle: "*bu Şeyh'in Osmanlı ülkesinde kalması halinde halk arasında zaten bir dereceye kadar yerleşmiş olan Cüneyd'in Şiiliği'nin*

⁴⁷⁰Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Oluşumunda Anadolu Türkmenlerin Rolu*, s. 194; Ahmed Gaffari, *Tarihi Cihanara*, s 271-274; Abdullatif Kazvini, *Lubbut-Tevarih*, çev. Hamidreza anlaşmazlık Mohammednejad, s. 30.

⁴⁷¹Hinz, a.g.e, s. 16-17; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, T.T.K, Ankara 1949, s. 226-228.

⁴⁷²Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman, Türkiye tarihleri*, İstanbul, 1949, yayımlayan Ciftçioğlu N. Atsız, s. 249-252; Hondmir, *Habîbüssiyyer*, Bombay, 1841, ÜI, 4,s. 11-12; Gaffarı, *Tarih-i Cihanâra*, Tahran, 1343, s. 261-262; Hüseyin Zahidi, *Silsiletüleseb-i Safeviyye*, Berlin, 1924, s. 66-67.

⁴⁷³Âşık Paşa-zâde, *Tevarih-i Al-i Osman (Âşık Paşa-zâde Tarihi)*, İstanbul, 1928, s. 264.

⁴⁷⁴Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s.226; Hinz, a.g.e, s. 17.

⁴⁷⁵ Kütükoğlu, a.g.e, s. 2.

daha da yayılacağını ve bu şekilde milletin birliğini bozacak büyük bir tehlike ortaya çıkacağını”⁴⁷⁶ II. Murad’a anlattılar. II. Murad da Cüneyd’in elçilerine: “*Bir tahta iki padişah sığmaz*” şeklinde bir cevap verdi.⁴⁷⁷ Cüneyd’in elçisi sıfatıyla sultana gelen Safevîyye müridi kendi beraberinde Cüneyd’e verilmek üzere 200 dukka altın, dervişler için de 1000 akçe ile geri dönmüştür.⁴⁷⁸ II. Murad, hem kendi birleşeni Cianşah’a karşı bir hareket de bulunmaması hem de Şeyh Cüneyd’in bu hareketinin gelecekte siyasi bir harekete dönüşebileceğinin farkında olduğu için Şeyh’e olumsuz yanıt vermiştir. Böylece Cüneyd Osmanlı topraklarını terk edip, Sivas hududundan Konya’ya Karamanoğlu İbrahim Bey’in⁴⁷⁹ yanına gitti ve o da Cüneyd’e bir yurt vermeye karar verdi. Yurda yerleşinceye kadar Şeyh Sadrettin Konevi Zaviyesi’nde ikamet etti. Zeyniye tarikatının Anadolu’daki temsilcisi Abdüllatif Makdisi bu zaviyenin başkanı idi.⁴⁸⁰ O, Şeyh Cüneyd’in sorularına Hoca

⁴⁷⁶ Faruk Sümer, Çepniler, *Anadoludaki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, Tüek Dünya Araştırmaları Vakfı, s 34,1992.

⁴⁷⁷ . Yinanç, “Cüneyd” İ. A. c. III, s. 243.

⁴⁷⁸ Âşık Paşa-zâde, *Âşık Paşa-zâde Tarihi*, s.264.

⁴⁷⁹ Ramazan Boyacıoğlu, “Karamanoğulları'nın kökenleri” Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sivas 1999, C.I, s.3, 27, 50.

⁴⁸⁰ Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, (Türkiye tarihleri) İstanbul, 1949, yayınlayan Ciftçioğlu N. Atsız, s. 249-252; Handemir, *İlabîbüssiye*, Bombay, 1841, ÜI, 4, s. 11-12; Gaffarı, *Tarih-i Cihanâra*, Tahran, 1343, s. 261-262; Hüseyin Zahidi, *SilsiletülesebisSafeviyye*, Berlin, 1924, s. 66-67; Ialkokandil, *Histoire de la decadence de l'empire Grec*, Paris,1612, s. 262-263; W. Miller *Trebizond, The Last Greek Empire*, London, 1926, s. 83-84; M. I. I. Yinanç, “Cüneyd” maddesi. İslâm

Hayreddin vasıtasıyla cevap verdi. Muhyeddin Arabî ve Sadreddin Konevi'nin eserleri üzere odaklanan Şeyh Cüneyd Hayreddin'le mezheb-i tartışmalara başladı.

⁴⁸¹ Cüneyd Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in methinin yer aldığı ayetlerin önceleri var olduğunu, sahabeler hakkındaki ayetlerin ise Allah Kelamı olmayıp sonradan uydurulduğunu ve Kur'ana yerleştirdiğini iddia etmişti.

يا ايها الرسول بلغ ما انزل اليك من ربك وان لم تفعل فما بلغت رسالته والاه يعصمك من الناس 482

Cüneyd bu ayet üzere bahislere başlayarak Ayetin Hz. Ali'nin hakkında nazil olduğunu idda ediyor. Bu ayet de ⁴⁸³ ان عليا مولي المومنين Hz. Ali'nin isminin varolduğunu sonradan kaldırdığını ortaya atıyor. Bu ayetin önce varolduğunu zikreden “Eddurr’ı-Mensür” tefsirinde Celaleddin Siyütin revayetleri ayırt etmeden nakletmiştir.⁴⁸⁴ Bu nedenle doğru olduğu şüphelidir. Cüneyt'in bu iddiaları akide üzere değil siyasi amaca hizmet ediyordu. Buna rağmen 3. Halife Osman'ın zamanında Kur'an Hz. Ali'nin teyitiyle toparlandı ve Kuran bugüne kadar kimse tarafından değiştirilmedi. İbn-i Ebi Davud Sevid bin Gafla'dan zikrediyor Hz. Ali: Allah'a yemin ediyorum Osman benden danışmansıztan Kuranlar hakkında bir şey

Ansiklopedisi, ÜI, s. 242-243; Sümer, *Çepniler, Anadoludaki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, Tüek Dünya Araştırmaları vakfı, 1992, s. 34.

⁴⁸¹Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.18

⁴⁸²Maide süresi, 67. Ayet.

⁴⁸³Celaleddin Siyüti, *Eldur-ı Mansür fi Tefsir-i Masür*, Ayetullah Maraşı

Kütüphanesi, Gum, 1404hc, s.117.

⁴⁸⁴ Muhemmed Yüsuf Elşerbji, *El-İmam Siyüti fi Cuhüdül Ulum-ı Kuran*, Darul-

Mektebul' Tibaa, Dimeşk, 1421, s. 248-256.

yapmadı.,⁴⁸⁵ Yine başka yerde Hz. Ali: Eğer Kuranları bana bıraksaydılar bende aynen Osman'ın yaptığını yapardım,⁴⁸⁶ Bununla birlikte İslam'ın her şeyini değiştirmeye çalıştılar. İslam Hz. Peygamber'den İslami kılıç gücüyle Ebu Sufyan'ın çocuklarının eline geçti ve onlarda İslami istediği gibi değiştirdiler. Hatta Hz. Peygamber'in torunlarını öldürdüler.⁴⁸⁷ Kuran'a kimse dokunmasın diye Cenab-ı Allah kendisi Kuran'ı koruyacağına söz veriyor:

انا نحن نزلنا الذكر وانا له لحافظون

“İnna nahnu nezze'inez-zıkr ve inna lehu le hafizün.,

Bu Kur'anı indirdik ve onu korumaktayız”⁴⁸⁸

Şeyh Cüneyd ve Hoca Hayreddin ile tartışmaları devam ederken, bu defa Şeyh Cüneyd ile Şeyh Abdüllatif arasında bazı fikirsel ayrılıklar baş gösterdi.⁴⁸⁹ ,Ata'ya (Peygamber) Eshab mi evladır yoksa evlat (Peygamber'in ailesi) mı evladır., dedi.⁴⁹⁰ Bu tartışmadan sonra Şeyh Abdüllatif, Karamanoğlu İbrahim Bey, Varsak Beylerine Cüneyd'in yakalanmasına emretti.⁴⁹¹ Bu haberi alan Şeyh Cüneyd

⁴⁸⁵ Cel aleddin Suyuti, *El ' İtkan fi Ulumul-Kuran*, Asırıye yayınları, Beyrut 1408hc, c.I, s. 170.

⁴⁸⁶ İbn-i Cezri, (Muhammed bin Mahmud), *Elneşr fi ferasat' l-Aşr*, c.I, Darul -İlmiye, Beyrut T.y, s. 8.

⁴⁸⁷ Hazret-i Ali; *Nehcül-Belaga*, (Hz. Ali'nin Mektupları), ev. Ali Naki Feyzul -İslam, Tahkikat ve Naşrı Maarıf, t.y,108. Hutbe.

⁴⁸⁸ Hicr süresi 9. Ayet.

⁴⁸⁹ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi*, Adsız Yayınevi, İstanbul 1949, s. 250.

⁴⁹⁰ Yinanç, a.g.e, s. 243.

⁴⁹¹ Bilal Dedeyev, “Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti ilişkileri” *Uluslararası Sosyal*

Konya'dan Memlukler hududuna Dulkadir Oğullarının yanına Haleb'e gitti. Haleb civarında Ersûz Dağı'nda harap sekilde olan Hristiyanlar'a ait eski bir kaleyi, bu bölgenin emiri Bilaloglu'ndan alarak tamir ettirip orada ikamet etmeye başladı. Burada birçok Türkmen onun yanına geldiler. Gelenlerle birlikte Simavna kadısı Seyh Bedreddin'in oğluda bulunurdu.⁴⁹² Cüneyd'in iddia ettiği konular üzerinde tartışmaya girişmesi Osmanlı Devleti'ninona ikamet için bir yer vermemesinden sonra meydana gelmişti. Bu nedenle bu konuşulan mezhebi mevduatların içinde bir güç isteğisaklıdır. O zaman güneydoğu Anadolu toprakları özellikle Haleb Mısır Memlûklar'a aitti. Şeyh Cüneyd aldığı kalenin yanında kendi için bir yurt kurmasını duyduğu Memluklar'ın Hükümdarı Çakmak'ın emri ile oraya bir grup asker gönderildi. Çıkan çatışmada 70 kadar Safevi izleyenleri öldü. Bunların üçte biri Anadolu Türkleri idi.⁴⁹³ Bu savastan da canını kurtaran Seyh Cüneyd, büyük zorluklarla Canik Beyliği'ne ulaşabildi. Canik Beyi Mehmed Bey tarafından iyi karşılanan Safevi Seyhi Trabzon'a gitti. Oradaki Rum Devleti'ni yendi ise de onları ortadan tam olarak kaldırmadı.⁴⁹⁴ 1456'da Trabzon düsmek üzere iken, Osmanlı Devleti'nin müdahalesiyle Seyh Cüneyd geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁹⁵ Ama bu olay Safevilerin tasavvuftan siyasete dönüm noktalarında önemli idi.⁴⁹⁶ Cüneyd'in Trabzon'a saldırmaktaki maksadı bazı Osmanlı tarihçileri tarafından

Araştırmalar Dergisi, 2008, s.211.

⁴⁹² Âşıkpaşa-Zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1332, s. 264-266.

⁴⁹³ Bilal Dedeyev, a.g.e, s. 212.

⁴⁹⁴ Aşıkpaşazade, a.g.e, s. 264.

⁴⁹⁵ Aşıkpaşazade, a.g.e, s. 265-266.

⁴⁹⁶ Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 23-36.

Devlet kurmak amacı olduğu şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁹⁷ Aslında onun amacı ganimet elde etmek destekçilerini hoşnut etmektir. Cüneyd'in devlet kurmak amacı olsaydı kayınbiraderi olan ve Cüneyd'i himayesinde bulunan Uzun Hasan'la karşı karşıya gelecekti. Ayrıca hem bunu yapmak için yeterli gücü yoktu hem de Uzun Hasan'ın himayesini kaybedecekti. Cüneyd'in jeopolitik açıdan böyle bir düşüncesi olsa da bu stratejik açıdan tehlikeli idi. Safeviler'de siyasi-askeri güce erişmeye çalışan ilk kişi Cüneyd idi.⁴⁹⁸ Cüneyd'in gücünü artırdığı da görülmektedir. Aslında Cüneyd'in ortaya çıkan bu başarıları Uzun Hasan tarafından himaye edilmesi sonucu meydana gelmişti. Çünkü Uzun Hasan, Cüneyd'in Akkoyunlu topraklarının her tarafında serbestçe hareket etmesine izin vermişti ve Uzun Hasan emri altındakileri Cüneyd'e engel olmamaları konusunda uyarmıştı.⁴⁹⁹ Uzun Hasan'ın Cüneyd'i siyasi açıdan desteklemesi hem Osmanlı Devletine hem de Karakoyunlular'a karşı bir set oluşturmak istemesi nedeniyledir.⁵⁰⁰ Cüneyd Karakoyunlu, Osmanlı ve Mısır Memluklar'ın topraklarından sürüldüğü zaman sığınabileceği tek mekân Akkoyunlu

⁴⁹⁷ Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, s. 266-267.

⁴⁹⁸ Rüzbihan Hunci, "Persia in A" D. 1478-1490, V. çev. Minorsky, Londra, The Royal Asiatic Society of, s. 63; Great Britain and Ireland 1957, naklen Adel Alloche, s. 51; Handemir, *Habibus-Siyer*, c.IV, s. 427; Aşıkpaşazade, *Tevarih Al-i Osman*, s. 264; Tezkeretu'l-Mülük, çev. Minorsky, s. 190.

⁴⁹⁹ Rüzbihan Hunci, "Persia in A" D. 1478-1490, V. çev. Minorsky, Londra, The Royal Asiatic Society of, s. 64.

⁵⁰⁰ Gib Evkafı, *Tezkeretül-Mülük*, Minorsky'nın çevirmesi, s. 190, London Gib Evkafı, Lubbüt-Tevarih, s. 388.

topraklarıydı.⁵⁰¹ Eğer Uzun Hasan Cüneyd'e destek vermeseydi veya Akkoyunlular'ın hükümdarı başka birisi olsaydı ya da Uzun Hasan'la Cihanşah düşman olmasaydı, Safeviler'in kuvvetlenmesi ve tarih sahnesine çıkmaları zor olacaktır. Uzun Hasan Cüneyd ve Haydar Şah İsmail'in dede ve babasını korudu. Uzun Hasan'ın Cüneyd'e destek vermesi rakibi Cihanşah'ın öfkelenmesine neden olacaktı. Uzun Hasan bu tehlikeleri dikkate alarak Cüneyd'i ve sonra da oğlu Haydar'ı himayesine aldı. Uzun Hasan'ın destek vermesi Safeviler'in müridlerinin çoğalmasında çok etkili oldu. Eğer Uzun Hasan Cüneyd'in ölümünden sonra onun 9 yaşındaki oğlu Haydar'ı himayesi altına almasaydı⁵⁰² ve onu Sufiler'in liderliğine geçmesine yardımcı olmayıp Haydar'ın rakibi olan amcası Cafer'i saf dışı bırakmasaydı Haydar'ın Erdebil Hangah'ının (Tekesine) başına geçmesi zor olacaktı. Haydar Erdebil Hangah'ının başına geçtikten sonra hiçbir tehlike ve düşman endişesi taşımaksızın 10 yıl boyunca Uzun Hasan'ın ölümüne kadar gücünü artırdı⁵⁰³ O, Uzun Hasan'ın ölümünden sonra 10 yıl boyunca Uzun Hasan'ın halefi olan oğlu Yakup Bey'den (Haydar'ın kayın beraderi) destek aldı.⁵⁰⁴ Bir taraftan İstanbul fethinden sonra Osmanlıların seçtiği politikası onları aşiret ve konargöçer halktan koparak

⁵⁰¹ Gib Evkafi, a.g.e, Petroşevsky, *İran'da İslam*, Payam Yayınları, çev. Kerim Keşaverz, s 388, Tahran 1968.

⁵⁰² Roger M Savory, *Studies on the History of Safevid İnan*, Çev. Ramazan –Ali Roohollahie, Merkez Yayınları, s. 497-502, Tahran 2001; Hunci Rüzbihan, s. 64.

⁵⁰³ Rüzbihan Hunci, "Persia in A" D. 1478-1490, V. çev. Minorsky, Londra, The Royal Asiatic Society of, s. 324; Petroşevsky. *İslam Dar İnan*, s. 387.

⁵⁰⁴ Gaffari, *Tarih-i Cihan Ara*, Minevi çalışması, Kitapforüşiyeye Hafız, s. 262, Tahran 1953; Rüzbihan Hunci, *Alemaray-ı Emini*, s.74.

yöneticilik için medreseler ve yeni eğitim mekânlarında yönetici yetiştiriyordu. Böyle bir iç siyasetle hem Anadolu aşiretleri unutuluyordu hem de ekonomi gelirleri kesilirdi. Osmanlıların bu iç siyasetleri onların dışışlerini de etkiledi. Böylece Osmanlılarla Anadolu aşiretlerini kendinden uzaklaştırarak onlar Safevilere yöneliyorlardı. Bu yönelme Kızılbaşların Safevileri kendilerine benzetip hatta önemli makamlara yükselmişlerdi. Türkiyr Selçukları II. Gıyaseddin Key Hüsrev devrinde, *Orta Anadolu*'da Sivas, Amasya, Tokat, Çorum, Malatya ve yörelerinde Baba İshak'ın yönettiği Alevi (Şii, Kızılbaş, Babai) ayaklanmaları, daha sonra da batı Anadolu ve Rumeli'de Samavna kadısıoğlu Bedreddin Mahmud'un başında bulunan ayaklanmalar başlamıştır.⁵⁰⁵ Osmanlı devleti Sünnilik mezhebiyle haklarını vermeyip bunlara sahip çıkmağı için bu aşiretler şiiiliğı bir halk mezhebi görerek benimsediler. 1 Ocak 1496 günü başlayıp 30 Eylül 1533'e kadar otuz yedi yılda elli sekiz cilt hacmindeki *I Diarii* (günlükler) adıyla Venedik tarihçisi Marino Sanuto'nun (Mart 22, 1466-1536) eserinde Baba İshak (Babailer) zamanından beri Anadolu aşiretlerinin Şiiiliğı (Aleviliğı) yönelmeleri ve 16. Yüzyılının başlangıcında sayıları beşten dörde artırmasından söz ediyor⁵⁰⁶. Babailerin ayaklanması siyasi amaçla merkezi devlete (Kıyaseddin Keyhusrev) karşı içtimai bir konargöçer hareketi idi. Ağır vergiler altında kalan halk bu durumdan kurtulmak için Baba İshak'a yöneldiler. Baba İshak da onları bu zor durumdan kurtarmak için onlara dünya cennetini vad etmişti. Bu içtimâî hareketler gittikçe Sünni iktidara karşı Sûfi-Alevi

⁵⁰⁵ Mükrimin Halil Yinanç'ın Paris Milli Kütüphanesi türkçe yazmaları, hattı nüsha, kadim 99, s. 66.

⁵⁰⁶ Marino Sanuto, *Diarii*, (günlükler) Safevi bölümü, s 34-35, naklen Petroşevsky, *Tarih- İran*, s. 387.

bir mezhebi harekete dönüştü. Ortaya çıkan Baba İshak liderliğinde Babailer'in ve Baba İlyas'ın hareketinden sonra Rum Abdallar⁵⁰⁷ hareketi ve daha sonra Bektaşîye⁵⁰⁸ ve birbirinin arkasından gelen sayir hareketlerden dolayı hazır olan bu şartlar üzerine Cüneyd'in Anadolu gezintileri onunla Türkmenler arasında sağlam bir duygu oluşturmuştur. Bu da Anadolu'nun her tarafında Safevilernizleyenlerinin çoğalmasına ve onları kendilerine çekmiştir. Bu yönelmeyi Cüneyd'den sonra oğlu Haydar'ın daher günetrafında toplanan Anadolu Türkmenlerinin sayısı artırması görülmektedir. Safevi halifeleri Erdebil Tekesinde aldıkları talimatlar üzerine memleketlerine dönerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir, *(Sah İsmail'in) atalarının halifeleri Rum diyarına yayılmış olmakla Ali dostları ile müritleri sayıya gelmez ve hesaba sığmaz ölçüye ulaşmıstı,*⁵⁰⁹ Hem Cüneyd'in Trabzona saldırma olay, hem de Seyh Cüneyd'in Osmanlılar'ın rakibi Akkoyunlu Uzun Hasan'la birleşmesi Osmanlı Devleti'nin de Safevi Tarikatı'nı daha yakından tanınmasına ve Osmanlı yönetiminin Safevi seyhlerine karşı teori açıdan dışışleri görüşünü etkilemiştir. devleti her sene Erdebil'e gönderilen Çerag akçesinin daha göndermedi. Böylece Safeviler'in siyasîleşme projesine tepkisini göstermiştir. Anadolu gezintilerinden II. Mehmet de: *"Vallahi, Erdebil'e dönen Cüneyt bir elçi İstanbul'a göndermiştir.*

⁵⁰⁷ Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Kitapyurdu, Ankara, 2005 s.35; Süleyman Uludağ, "Abdal" Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, c.1, s. 59-60.

⁵⁰⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik" Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, c.V, s. 373-378.

⁵⁰⁹ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, Haz. İsmet Parmaksızoglu, c. III, İstanbul, 1979, s. 345.

Teke'nin Koçi ölmüştür” Seklindeki anlamlı bir cevap vermiştir.⁵¹⁰ Yakup Bey'den sonra Akkoyunlar'daki dâhili mücadeleler Şah İsmail'in ayaklanmasının en önemli nedenlerindendir.⁵¹¹ Şah İsmail yedi seçkin ve özel yardımcısıyla Gilan'da ayaklanmaya başladığı zaman⁵¹² İlk başta Taleş'te 200 kişi ona katıldı, sonra birçok şehir ve bölgeleri murid toparlamak için geçti, 2000 kilometre mesafeyi yürüdüktan sonra Erzincan'a vardığı zaman, Şamlu, Ustaclu, Rumlu, Tekellü, Dulkadir, Afşar, Kaçar, Varsak ve Karacadağ Süfilerinden 7000 kişi onun etrafında toplanmışlardı.⁵¹³ İsmail bu uzun mesafeyi katettiği esnada hiçbir Akkoyunlu emiri veya ordusuyla karşılaşmadı. Şah İsmail'in Devlet kurması Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleşmesiyle aynı zamana denk gelmişti.⁵¹⁴ Abbasi Hilafeti Hülagu tarafından yıkılıp halife öldürüldükten sonra (Miladi 1258) son Abbasi halifesi Mutasim'in amcası “Mustansırıbillah” Abbasi Devleti'nin yıkılması üzerine Memlük hükümdarı

⁵¹⁰*Haniwaldanus Anonimine Göre Sultan Bayezid-i Veli*, (Haz. Richard F. Kreutel), İstanbul, 1997, s. 35-36.

⁵¹¹ Sarafrazi, *Nakş-ı Taifeye Akkoyunlu Dar Tasbite ve Tazife Devlet-i Safevi*, Pejiheşgahe Ulüme İnsanı Yayınları, Tahran 2007, s. 231-256.

⁵¹²Cıhangöşayı Hakan, s 89; Alemarayı Safevi, s. 47; Minorsky, s. 245; E. Brown, Op. Cit, PP. 21 and 25; İskender Bey Türkmen az bir sayıda hazmetkarlarıyla Lahican'dan çıktığını söylüyor, s. 26; Budag Munşi Kazvini, s. 285; Bazı tarihçiler Hasan Rumlu, Emir Mahmud Hadmir, a.g.e, s. 44; Gıyasettin Hondmir, a.g.e, s. 447-448; Ahmet Gumi bu sayı konusuna girmemişler veya sustular.

⁵¹²Rumlu, *Asenut-Tevarih*, c. I, s 27, c. II, s. 13.

⁵¹⁴ Adel Alloche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri*, çev. Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, Ankara 1983, s. 29.

Baybars'a sığınarak halifeliğin Memlûklerin kontrolüne girmesini sağlamıştır.⁵¹⁵ II. Mehmet'in İstanbul'u fethihinden sonra Osmanlılar İslami hilafet iddiasında bulunup, İslami ülkelerin kendi hilafetlerini kabul etmesini istiyorlardı. Bu nedenle İrandaki değişimler her zaman önemli olduğu gibi Osmanlılar'ın da dikkatini çekiyordu.⁵¹⁶ İslam'ı yayma iddiasında bulunan Osmanlılar,⁵¹⁷ İran'ın İslam dünyasından ayrılmasını hoş görmüyorlardı. Çünkü kendilerini hilafet makamında gören Osmanlılar İran'ın da İslam ve Osmanlı'ya katılmalarını veya onların tarafında olmalarını istiyorlardı. İran, hilafet iddiasında bulunan Osmanlı'nın veya Memlûklar'ın tarafını tutsaydı onların güçlenmelerine ve meşruiyetlerini kabul etmelerine neden olmuş olurdu. Sonunda İran 3. Yolu seçti ve onlara katılmadı. Osmanlılar'ın birleşeni Özbekler hem de Şah İsmail'in rakiplerinin doğu politikasında Osmanlılar'ı uyandırdı.⁵¹⁸ Şah İsmail'den önce İslam'ın tarihsel, kültürel ve bölgesel nedenlerinden dolayı Osmanlı'yla İran'ın arasındaki iletişim

⁵¹⁵ Mishel Mazzavi, *Peydayeşe Devlet-i Safeviye*, çev. Yakub Ajend, Gustere Yayınları, Tahran s 2008. S 53-54; This Page is an outdated, user-generated website brought to you by an archive. It was mirrored from Geocities at the end of October, 2009.

⁵¹⁶ Stanford j Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Türkiye'nin Tarihi*, Mahmud Ramazanzade Tercümesi, Astan kuds Razevi Yayınları, Tahran 1991, s. 251-253.

⁵¹⁷ Franz Babinger, *Mahomet II Le Conquerant ent son temps 1432-1481*, Paris Payot 1954, naklen Alloche, s. 18.

⁵¹⁸ Gaffari, *Tarih-i Cihan Ara*, Minevi çalışması, Kitapforüşiyeh Hafiz, s262, Tahran 1953; Rüzbihan Hunci, a.g.e, s. 95-100.

dostça idi. Şah İsmail devrinde Safeviler’de Şiilik bir hükümet şeklinde ortaya çıkması ve resmiyet bulmuştu. Fetihlerle, İslam topraklarını birleştirmek iddiasını taşıyan ve bu politikaya göre genişlemesini sürdürmek isteyen Osmanlılar bu nedenle Safeviler’in Anadolu’da Şii propagandası yapmasından vazgeçmesini istemişlerdi.⁵¹⁹

⁵¹⁹ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara,1967, s. 30-38.

B. Akkoyunluların Son Zamanında Osmanlı-İran İlişkileri:

Safeviler'den önce İran tam tarih sahnasına çıkmamış ve karmaşa bir durumda idi. Osmanlılar ise topraklarını genişletiyorlardı. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri İran'ın Kuzey batısında (Azerbaycan) güçlü bir hükümet kurmuşlardı.⁵²⁰ Bu esnada İstanbul'un fethi Cenova, Venedik ve diğer Avrupa ülkelerini çok etkiledi.⁵²¹ İslam tarihinden o zamana kadar hiçbir Müslüm ve gayrimüslim komutan İstanbul'un fethine nail olamamıştı. Akkoyunlu Devleti rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra İran'ı bağımsız bir hale getirmişlerdi. Bizans ve Venedik İmparatorluğu'nun Doğu pazarında, menfaatleri olduğu için İran'da olan değişimleri dikkatle inceliyorlardı. Bundan dolayı Akkoyunlu-Osmanlı çatışmalarından yararlanarak, Osmanlı'ya karşı Akkoyunlu'la askeri ittifak yaptılar. Bu ittifakın nedeni, ticaretin dışında II. Mehmed'in Temmuz 1468 (Hicri 873) yılında önemli ticari gemilerin iskelesi ve strateji mevki de Ege'de olan Eğriboz (*Εἰρίπος*, *Evrupos*, *Euboea*) Adasını Venedikler'in elinden almasıydı.⁵²² Aslında bu antlaşma İran-Osmanlı diplomasisinin başlangıcı olup karşılıklı ilişkilerini etkiledi. Uzun Hasan Hacı Muhammed, Nikolu Murad ve Gaffarşah'ı Venediklere elçiler olarak gönderdi.⁵²³ Uzun Hasan, Trabzon Devleti'yle birleşti ve

⁵²⁰ İlhan Erdem, a.g.e, s. 88-94.

⁵²¹ Uzunçarşılı, a.g.e, c.II, s. 149.

⁵²² Hoca Sadettin, a.g.e, c. III, s. 97; Tursun Beg, *Târih-i Ebu'l-Feth*, nşr. Mertol Tulum; bas.: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1977, s. 147.

⁵²³ Minorsky, *La Perse au Xve Siecle entre la Turquie et Venise*. Publication de la Sociere des Etudes Iraniennes et de l'Art Persan. Paris, 1933, p 20.naklen Hasan

bu birleşmeyi sağlamlaştırmak için hükümdarın yeğeni, Caterina Despina ile evlendi.⁵²⁴ Uzun Hasan Trabzon Devleti'ne Comneni ailesini Osmanlı Devleti'ne karşı himaye edeceğine dair söz verdi.⁵²⁵ Bunun yanı sıra Miladi 1460 (Hicri 864) yılında Uzun Hasan İstanbul'a bir elçi gönderdi ve Fatih Sultan Mehmet'ten Trabzon'a saldırmaması için ricada bulundu.⁵²⁶ Uzun Hasan'ın bu tedbiri etkili olmadı. Miladi 1461 (Hicri 865) yılında Fatih Sultan Mehmet Trabzon'a saldırdı ve İmparator, Jen'i, azlederek orayı ele geçirdi.⁵²⁷ Miladi 1463 (Hicri 867) yılında II. Mehmet'e yenilen Jen, Venedikli olan damatlarından birisini İran'dan yardım istemek için Uzun Hasan'ın sarayına gönderdi. O dönemde İran'da Akkoyunlu Karakoyunlu çatışmaları vardı ve Uzun Hasan Karakoyunlular meselesine yoğunlaşmıştı.⁵²⁸ Venedikli elçi İran'ı Osmanlı'ya karşı savaş açması için kışkırttı. Bu siyaseti takip eden Venedikler Miladi 1473-1478 (Hicri 878-883) yıllar arasında Josa Barbaro ve Ambrosio Contarini gibi Venedikli elçileri de bir biri ardınca İran'a gönderdiler. Ancak bir sonuç alamadılar.⁵²⁹ Bu Venedikli elçilerin

Cevadi, Venediklere göre İranlılar, Uzun Hasanın zamanından Şah Tahmasb'ın dönemine kadar, Tarih inceleme dergisi, 7. Ve 8. Yıl, Tahran 1974, s. 93.

⁵²⁴Hoca Sadettin, a.g.e, c. III, s. 47.

⁵²⁵ Erdem, *Akkoyunlu Devleti Tarihi*, s. 111.

⁵²⁶ H. R, Roemer, "The Türkmen Dynasties, The Cambridge Hisory of İran" Volum VI, Cambridge 1993, naklen Erdem, s. 111.

⁵²⁷ H. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi*, 1461-1583, İstanbul 1981, s 5-18.

⁵²⁸ İlhan Erdem, *Akkoyunlu Devlet Tarihi*, s. 85-87.

⁵²⁹Ajand, a.g.e, s. 182.

Osmanlı'ya karşı gönderilmelerinin bir diğere önemli nedeni de, Venedik'le İran arasındaki ticaretin Trabzon vasıtasıyla yapılmasıydı. Venediklilerin amacı herşeyden önce ticari menfaatları idi.⁵³⁰ Avrupa'dan Asya'ya yardım istemek için gönderilen bu elçiler son elçilerdi. Çünkü Ortaçağ'ın son zamanları ve Yeniçağ'ın başlangıcında birçok toplum için meydana gelen değişimlerin en önemlisi Avrupa ülkelerinin İslam ülkelerden öğrendiği bilim ve seçme hakkıydı. İslamdaki Allah ile iletişim, Hristiyanlarınkinden farklıydı. Bu yüzden Hristiyanlar Müslümanlardan Allah'la insan arasında araçsız iletişim kurmak gibi İslami düşünceleri aldılar. Bu Avrupalılar'ın yeni hayatlarının (Rönesans) temellerinin hazırlanmasında etkili oldu. İlk laboratuvarlarda denetimli ilmi deneyen Müslümanlar tüm dünyaya özellikle de Avrupalılar'a örnek oldular. Avrupalılar maddi, sosyal ve diğere bilimlerde ilerlemeye nail olduktan sonra kendi ihtiyaçlarını karşılayabildiler. Papaların yaptıklarından dolayı ortaya çıkan bağımsızlık isteği ve milli rekabet düşüncesi bu kıtanın ülkelerinde kendini gösterdi.⁵³¹ Diğere taraftan çoğu büyük Avrupa devleti Doğu-Batı meselelerinde yeni topraklar ele geçirmeye önem verdiler. Zikredilen sebeplerden dolayı Akkoyunlular'ı desteklemek için, Papa "Sarayı" ve bazı Avrupa ülkeleriyle iletişimleri olan Osmanlı muhalifleri ve Anadolu'dan kaçanlar, Uzun Hasan'ı Osmanlı'ya savaş açması için kışkırttılar.⁵³² Osmanlılar'ın 243 yıldan sonra

⁵³⁰ Uzunçarşılı; a.g.e, c. II, s. 543.

⁵³¹ Alber Male, *Yunanistanın Doğu Memleketlerinin Tarihi*, çev. Abdul-Hüseyin Hajir, İlmî-Ferhengî Yayınları, v. Baskı, Tahran 1999, s.109-110.

⁵³² Hakluyt Society, *Early Voyages*, (Muhteşem Süleyman zamanında Türk Dünyası) çev. Fahirî Çetin, s. 189, 200, T.T.K, 1995.

“Uebia” adasını fethetmeleri Venedikleri korkutmuştur.⁵³³ Diğer taraftan Karaman valisi Pir Ahmed’in Uzun Hasan’a sığınması Osmanlı-Akkoyunlu ilişkilerini de gerginliğe neden olmuştur.⁵³⁴ Miladi 1473 yılında çıkan savaşta Uzun Hasan Tercanyakınlarında Otlukbeli’de ⁵³⁵ Osmanlılar’a yenilmesine rağmen Fatih Mehmet onun peşinden gitmemiştir.⁵³⁶ Uzun Hasan Osmanlılarla daimi barış yapmak zorunda kalmıştır.⁵³⁷ Bu savaş Anadolu’ya sahip olmak için Osmanlı’nın doğuya yönelmesinde etkili olan ilk olaydı. Uzun Hasan’ın yenilmesinden sonra Osmanlılar’ın Avrupa’yla savaş halinde olmasının etkisiyle Osmanlı-Akkoyunlu ilişkileri dostane bir seyre girdi.

Uzun Hasan’dan sonra yerine geçenler Safeviler’e düşmandılar. Buna rağmen II. Mehmet’in yerine geçen oğlu II. Bayezid onlara doğrudan bir yardımda bulunmadı.⁵³⁸ Uzun Hasan’ın yerine geçen Akkoyunlu Sultanları Osmanlı’yı

⁵³³ Hakluyt Society, a.g.e, s. 213.

⁵³⁴ Baykal A.g.mk.267; Remzi Kılıç, “Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu ilişkileri” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İstanbul’un Fethinin 550. Yılı Özel Sayısı), s. 101.

⁵³⁵ Hoca Sadettin, a.g.e, c. III, s. 127-128.

⁵³⁶ Hinz, a.g.e, s. 79, Petroşevsky, s. 442; II. Mehmet Kastamonu hakimi oğlu Cem Sultan’a gönderdiği fetihname de Tercan velayetinin ortası diyor, Abdul-Huseyn Navayi, *Esnad-ı ve Mukatebat-ı Tarihi İran Ez Timur Ta Şah Abbas*, s. 584; Erzurumi, *İnkılab İslam*, s. 618. Hasan rumlu Ocan yazıyor, Tashih Abdul-Huseyin Navayi, s. 531.

⁵³⁷ Brecht Gugleilmo, *La Repubblica di Venezia la Persia*, , Turino 1855, s. 137.

⁵³⁸ Feridun Bey, a.g.e, s. 352-353.

Safeviler'e savaş açmak için kışkırtmasına rağmen II. Bayezid İran'a savaş açmadı.⁵³⁹

Safeviler zamanında İran-Osmanlı ilişkisi Akkoyunlar'ın yerine geçen ve Osmanlılarla sınırdaş olan Şeyh Safi'nin çocuklarının kendi mezhebi-siyasi amaçlarına erişme mücadelesi ile geçmişti. Safeviler'den önce ilişkileri (bazı siyasi ve coğrafi nedenlere rağmen) karşılıklı saygıya dayanıyordu. Çünkü her iki halkında ortak noktaları vardı. Bu iki kardeş ülkenin halkı İslamiyet'e inanıyorlardı. Uzun yıllardan beri huzur ve barış içinde yaşamışlardı. Tacirleri komşu ülkelere gelip gidiyordu ve uzak ülkelere ticaret yapmak için birbirlerinin topraklarından geçiyorlardı. İran ve Osmanlı elçileri yoldaşlarıyla sınırdan geçtiği zaman misafirlerinin masraflarını başkente kadar karşılıyorlardı. Ayrıca İran'ın sanat, şiir, edebiyat ve inşaatcılığı bütün Anadolu'da ve Osmanlı'nın diğer fethedilen topraklarında yayılmıştı.⁵⁴⁰ Osmanlılar Fars Diline saygı gösteriyordu ve İran'ın bilginlerine önem veriyorlardı. Akkoyunlu emirlerini birleştiren Uzun Hasan,⁵⁴¹ Comnen ailesinden olan Hıristiyan eşi Kura Catrina'nın çeyizi olarak kabul ettiği Trabzon'u, Fatih Sultan Mehmet'ten almak için Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtı.⁵⁴² Zikrettiğimiz gibi Akkoyunlular yenilmesine rağmen Fatih Sultan Mehmet

⁵³⁹ Feridun Bey, a.g.e, s. 331-332.

⁵⁴⁰ Feridün Bey, *Munşiatus-Selâtin*, s. 364.

⁵⁴¹ Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 358.

⁵⁴¹ Shaw Estenford j, *Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Türkiye'nin Tarihi*, Mahmud

Ramazanzade Tercümesi, Astan kuds Razevi Yayınları, Tahran 1991, s. 251-253.

⁵⁴² Ebü Bekr-ı Tihrani, s. 385-386.

hem Doğu coğrafyası Osmanlılar'a yabancı olduğu hem de Müslümanları rahatsız etmek istemediği için Uzun Hasan'ın ordusunu takip etmedi. Bu zamanda Osmanlı Sultanları, Gazi, yani İslamiyeti yayan unvanını taşıyorlardı.⁵⁴³ Bu da onların İslam ülkelerine el uzatmalarına engel oluyordu. Ayrıca savaşı çok zor kazanmıştı bu nedenle II. Mehmet için pek Doğu yabancı idi ve ilerlemesinin ne sonucu olduğu belli değildi.

Bu dönemde Osmanlılar İran'la olan gerginliklerini büyük bir tehdit saymayıp mezhebi bir çatışma düşünmüyorlardı. Olayı sadece siyasi bir sorun olarak görüyorlardı. Osmanlılar Akkoyunlular'ın hâkimiyetinde olan topraklara, Acem vilayeti, adı vermişlerdi. Miladi 1477 yılı (Hicri 882) yılında Uzun Hasan'ın ölümünden sonra iki devletin çatışma ilişkileri eskisi gibi dostluğa dönüştü. O kadar ki İran'ın birçok bilim adamı ve şairleri II. Mehmet'in sarayına geldi ve onun adına kitaplar yazıp şiirler söyledi.⁵⁴⁴ Bu ilişkinin güçlü bir temeli olduğu için Uzun Hasan'ın zamanında da İran'ın bilginleri Osmanlıyla irtibatlarını kesmemişlerdi. Topkapı'daki iki katlı olan, Çinli Saray'ı, İranlı Mimar, Kemalettin, tarafından Miladi 1472 yılında, II. Mehmet zamanında inşa edilmişti. II. Mehmet o dönemde hem İran'ın seçkin Şair ve Sufisi Nurettin Abdurrahman Cami ile hem de Mevlana Celaleddin Muhammed Devani ile yazışlıyordu.⁵⁴⁵ Onlara çok saygı gösterip şiir yazıp, hediye göndererek onları İstanbul'a davet ediyordu. Fatih Mehmet kendisi Farsça ders verip bu dilin hocası olarak, İslam dünyasının birleşmesine dair kültürel

⁵⁴³ E. İhsanoğlu, *Osmanlı Devlet Tarihi*, c. I, s. 18.

⁵⁴⁴ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s 136, Kaffari, a.g.e, s. 264.

⁵⁴⁵ Rahimzadeye Safevi, *Tarih-i Şah İsmail*, s. 81- 95 ve Tacbahş Ahmed, s 52-57; Berhapi, 163-165. Belgeler.

konulara dikkat ediyordu. Fatih Mehmet'in doktorlarının altısından dördü İranlıydı.⁵⁴⁶ II. Mehmet İslam memleketlerinin bilim merkezi olan İran'ı dikkate almadan İslam dünyasının birleşmesinin mümkün olmadığını farkındaydı.

Osmanlı'nın diğer sultanları da II. Mehmet'in yolundan giderek İran'a saygı duyuyorlardı. Osmanlı sultanı II. Beyazıt ile Mısır Memluklar'ı arasında yazılan bir mektupta şöyle deniliyor: *“Söylenen toprak (İran) İslam ümmetinin en önemli ulemalarının kaynağıydı, Cengiz, Timur ve diğer Turanî taifelerin onlara verdiği zarara karşı ben her yönden onların haline saygı duymayı gerekli biliyorum”*⁵⁴⁷ .

II. Bayezid de II. Mehmet gibi Mevlana Celalettin Muhammed ki bir zaman Fars eyaletinin kadısıydı iletişimi vardı ve onun için hediye ve 500 flori altın göndermişti.⁵⁴⁸ Mevlana Celalettin de, Vacibe'l-Vücut'un, (Allah) isbatı hakkındaki kitabını onun adına yazdı.⁵⁴⁹ II. Bayezid Herat Şeyhül-İslami Mevlana Seyfettin Ahmet Teftazani'ye de saygı gösteriyordu babası II. Mehmet gibi Nurettin Ahmet Cami'ye has iradeti vardı ve onun için 1000 flori altın göndermişti.⁵⁵⁰ Cami, II. Bayezid'in kendisine gösterdiği saygıya birara ve İslam dünyasının bu iki önemli kanatını (İran-Osmanlı) birbirine yakınlaşmalarını sağlamlaştırmak için, II. Bayezid için methiye tarzında beş beyitlikbir şiir söyledi:

جامی کجا عطای شه روم از کجا کا ین لطف غیب می رسد ش از ره عموم

⁵⁴⁶ Hammer, c. I, s. 690.

⁵⁴⁷ Feridun Bey, a.g.e, s. 434; Rahimzadeye Safevi, *Tarih-i Şah İsmail*, s. 95.

⁵⁴⁸ Berhapüri, 163-165. Belgeler

⁵⁴⁹ Feridun Bey, a.g.e, Cami'ye I. Mektubu, s. 361 ve 362, II. mektup s 362 ve 363.

Cami'nin cevabı, s. 362 ve 363.

⁵⁵⁰ Feridun Bey, a.g.e, s. 363.

“Cami Rum Padişah’ın bahşişine layık değil

Camii’ye bahşiş edilen gaybden lütuf normal bahşişler gibi ulaşır⁵⁵¹”

Cami, II. Bayezid’in yaptığı iyilikten dolayı saygı göstergesi olarak ve İstanbul’un fethi hakkında şiirler söylemiş, ayrıca, Silsiletü’l-Zehap, kitabını II. Bayezid adına kaleme almıştır.⁵⁵²

Uzun Hasan’ın oğlu Yakup ve diğer Akkoyunlu şehzadelerinin Osmanlı Sultanlarıyla, örneğin II. Bayezid’la iletişimleri vardı. II. Bayezid’in kendilerine destek olmasını istiyorlardı. Bir mektupta Yakup Sultan Haydar’la (İsmail’in babası) savaştığını ve güçlü rakibini yendiğini II. Bayezid’e anlatıyordu.⁵⁵³ II. Bayezid, Elvend Mirza’ya, Çavuşlu Mahmut Ağa ile gönderdiği diğer bir mektupta da, Akkoyunlu şehzadeleri aralarındaki anlaşmazlıkları bıraksınlar ve ortak düşmanları Kızılbaşlar’a karşı birleşsinler, diye tavsiyede bulunmuştu⁵⁵⁴ ve yine diğer bir mektupta Kızılbaşlar’a karşı Elvend Mirza’ya yardım edeceğini söylemişti.⁵⁵⁵ Tecrübeli bir devlet adamı olan II. Bayezid hem Kızılbaşlar’ın kendi tarafında olmasını istiyordu hem de kendisi de Sufi olduğu için İran’a saygı

⁵⁵¹ Kaffari, *Tarih-i Cihanara*, s 264; Hasan Rumlu, *Ahsentt-Tevarih*, s 136.

⁵⁵² Fehmi Yusuf, *Histoire de la turquie*, Libraire Academique. Perrin et Cie, libraire, Editeurs. Paris 1909, P. 50.

⁵⁵³ Hondmir Giyasettin, *Habibüs-siyer*, Doktor Muhammed Debir Siyagi çalışması, Hayyam Yayınları, Tahran 1973. c. s. 452-453; Emir Mahmud Hondmir, a.g.e, s. 50; Ahmed Gumi, a.g.e, s. 55; Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, s. 107; Hasan Rumlu, a.g.e, s. 36.

⁵⁵⁴ Manüçihir Parsadost, *Şah İsmail-i Evval*, s 357.

⁵⁵⁵ İskender Bek, *Alemarayı Abbasi*, c. I, s. 35; Feridun Bey, a.g.e, s. 353.

duyordu. Zahidiye Sufi Tarikatının lideri olup Safevi tarikatının koruyucusu olan ve Moğollar'ın bile saygı gösterdiği büyük Süfi Şeyh Safi'ye ve onun soyundan gelenlere de saygısı vardı. Ayrıca Akkoyunlar'ı destek vermemesi akılcılık siyaset üzere doğru idi. Zira Akkoyunlular'la Kızılbaşlar'ın savaşlarının sonucunun ne olacağı belli değildi.

Bu arada II. Bayezid'in kardeşi Cem Sultan'la aralarında anlaşmazlık çıkmıştı.⁵⁵⁶ Bu arada yeniçeriler Cem Sultan'a tabii olmadılar⁵⁵⁷ Cem Sultan kardeşi Bayezid'den Anadolu yakası onun Avrupadaki da Bayezid'in olsun diye imparatorluğu ikiye bölmelerini istedi ancak Bayezid kabul etmedi.⁵⁵⁸ Aralarında bulunan savaşta Cem yenildi önce Kahire'ye⁵⁵⁹ sonra Hıristiyanlara sığındı.⁵⁶⁰ Cem Sultan'ı kullanmak isteyenlerden birisi de Papa VIII. Innocentius idi.⁵⁶¹ Kırk yıl önce İstanbul'un Osmanlılar tarafından ele geçirilmesini unutmayan Avrupalılar ve Papa VIII. Innocent Cem Sultan'ı bahane ederek Osmanlılara karşı bir haçlı seferi düzenlenmesini istiyordu. Cem Sultan'ın tek arzusu Mısır'da bıraktığı annesi Çiçek

⁵⁵⁶Şerefettin Turan, "Bayezid II" T.D.V. c. v, s. 234-238.

⁵⁵⁷ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 220.

⁵⁵⁸ Aşıkpaşazade, a.g.e, s. 221.

⁵⁵⁹ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 213.

⁵⁶⁰Hoca Sadettin, a.g.e, c. III, s. 206-207.

⁵⁶¹ Münevver Okur Meriç, "Cem Sultan" (Hayatı, Esareti, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirleri), Ankara 2006, s. 24180, 181, 184, 216, 222, 223, 227.

Hatun, eşi ve çocuklarına kavuşmaktı.⁵⁶² Papa VIII. İnnocent'dan Mısır'a gitmek için ondan yardım talebinde bulundu. Papa VIII. İnnocent Cem Sultan'ın isteğini reddederek başka plânları vardı ve ona çeşitli tekliflerde bulundular; *"Mısır'a gitmek emri sevda-yı saltanattan geçtikten sonra olur. Amma sizün devletünüz hakkına Enürüs'e varmak hayırludur ve hem onlar size can ile taliblerdür, ragıbdur. Hem sizün evvelki re'yünüze muvafıkdur"*⁵⁶³ Papa Cem Sulta'a Avrupa devletleri onu Osmanlı Sultan'ı olarak görüyor Mısır'a gittiğin onlar üzecektir cevap verdi.⁵⁶⁴ Ora da Fakirlere yardım etmekte bulunan Cem Sultan'ı Papa överek onu Hıristiyan olma teklifinde bulundu ancak Cem Sultan bunu kesinlikle reddetti: *"... Mısır'dan oğlunu getir, oğluna kardinallik virelüm bizüm dinimize dönün"* Bu teklif üzerine Cem Sultan: *"ne günlere kaldık ki"* diyerek hüngür hüngür ağladı. Sonra *"ben sizden Mısır yolunu isterdim siz bana batıl yol mı gösterirsiniz bilürsüz hod her kişiye kendü dininden gayrısı batıldır"* der ve devamında; *İtikatımca şimdi Muhammed dini Hak iken siz hiç dinünüzden dönüp Muhammed dinine girebülür müsüz, imdi kardinallik, papalık değül cemi dünyanun saltanatın virseler ben dinimden dönmezem bunun gibi kelam hemin bize ezadır gayrı değil"*⁵⁶⁵ bunları, din-i mübin-i İslâma ihanet edemeyeceği ve dinini cihan saltanatına değişmeyeceği, cevabıyla geri çevirdi. Cem Sultan: *"Eğer bu suizan (kuşku) bizim Nasara fukarasına merhametimizden vakı olduysa bizim dinimizde sadakat fukaraya verilir,*

⁵⁶² Hoca Saadettin, *Tacü ' t-Tevarih*, c. II, s. 33; Münevver Okur Meriç, *Cem Sultan* (Hayatı, Esareti, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirleri), Ankara 2006.

⁵⁶³ Hoca Saadettin, a.g.e, aynı sf.

⁵⁶⁴ Münevver Okur Meriç, a.g.e, s. 216.

⁵⁶⁵ Hayder Bey, *Vakıat-ı Sultan Cem*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1959, s. 24.

gerek Müslüman, gerek kafir olsun”⁵⁶⁶ Ne kadar ısrarcı olsalar da Cem Sultan kabul etmemiştir. Papa ve Avrupalılar için Cem Sultan’ın esareti büyük bir gelir kaynağı olmuştur. Bu nedenle Cem’in esareti Papa’ya büyük bir gelir kaynağı olmuş ve bu esaret bir türlü sona ermemişti.⁵⁶⁷ Bu sırada Papa VIII. Miladi 1492 yılında İnnocent ağır hastalık snucunda 60 yaşındayken öldü ve Papa Rodrigue Borgia VI. Alexandre onun yerine geçti.⁵⁶⁸ Fransa Kral VIII. Charles’in bu Savaşta Sultan Cem’in varlığına mutlak ihtiyacı olduğundan onu hemen alıp gitmek istiyordu.⁵⁶⁹ Papa VI. Alexandre (Papa Rodrigue Borgia, Haçlı Seferi hazırlıkları uzun süreceğinden dolayı büyük gelir kaynağı olan Sultan Cem’i Krala seferin başlaması sırasında vermeyi düşünüyordu.⁵⁷⁰ Bunda başarılı olamayınca Cem Sultan'a Sonunda Papa VI. Alexandre (Rodrigue Borgia) Bayezid’ten 300000 Düka altın aldıktan sonra 13 yıl hapiste kalan Cem Sultan’ı zehirletti.⁵⁷¹ Bahtsız Cem

⁵⁶⁶ Hayder Bey, *Vakıat-ı Sultan Cem*, s. 24

⁵⁶⁷ Hans Pfeffermann, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*, çev. Kemal Bey Dilli, İstanbul 2003, s. 84, naklen Münevver Okur Meriç, a.g.e, s. 223.

⁵⁶⁸ Münevver Okur Meriç, a.g.e, s. 227-228.

⁵⁶⁹ Münevver Okur Meriç, *Cem Sultan* ” (Hayatı, Esareti, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirleri), Ankara 2006, s. 241.

⁵⁷⁰ Münevver Okur Meriç, a.g.e, s. 241.

⁵⁷¹ Hans Pfeffermann, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*, çev. Kemal Bey Dilli, İstanbul 2003, s. 106 naklen Münevver Okur Meriç, “*Cem Sultan* ” (Hayatı, Esareti, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirleri), Ankara 2006, s. 257.

birkaç gün sonra, 1495'in 25 Şubat'ında acılar içinde can verdi.⁵⁷² Cem Sultan yazdığı farsça şiirde yaşadığı zor durumunu Kardeşi II. Bayezid'ten biliyor:

حال جم ما در ایام چو بشنید بگفت وای بر حال هرآنکس که برادر دارد

Cem'in halini Devranın annesi duyduğu zaman dedi ki

Vay herkesin haline ki kardeşi var.⁵⁷³

Cem Sultan'ın varlığı Bayezid'in Avrupa'yla ilgili politikasını yumuşatmış⁵⁷⁴ ve elini kolunu bağlamıştı.⁵⁷⁵ Başta Papa olmak üzere Cem Sultan'ın sağlığında olduğu gibi ölüsü de Avrupalılarca paylaşılamıyordu. Her padişah cenazeyi kendi ülkesine getirmek istiyordu. Dört yıl sonra cenazesi II. Bayezid'e teslim edildi.⁵⁷⁶ Cem Sultan'ın öldürülmesinden itibaren Vatikan Osmanlı'ya düzenli olarak elçi gönderdi.⁵⁷⁷ II. Bayezid Cem Sultan'ı himayesine alan Memlüklerle iki kez savaştı

⁵⁷²Sydney Nettleton Fisher, *Sultan Bayezid Han*, çev. Hazal Yalın, Kitapyayinevi, İstanbul 2013, s56 naklen, Hammer Purgsthal, c. III, s. 370; Hoca Sadettin bazı gerçekleri sakladığına rağmen bu konu da bilgi veriyor, s. 215-236.

⁵⁷³ Hoca Sasdettin eserinde Cem Sultan'ın çektiği musibetleri şiirce anlatmıştır, c. III, s. 232-233.

⁵⁷⁴N. Beldiceanu, "La campagne ottomane de 1484 et ses préparatifs miltatres et sa chronologie, Revue des Etudes Roumantes" V-VI 1960, s. 66-67, Naklen İhsanoğlu, s. 27.

⁵⁷⁵Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c. II, s. 223-224, 233.

⁵⁷⁶ Münevver Okur Meriç, a.g.e, s.260.

⁵⁷⁷Uzunçarşılı, a.g.e, s. 212.

ama bir sonuç elde etmedi ve onunla barıştı.⁵⁷⁸ II. Bayezid Osmanlı geneleğine rağmen Kardeşi Cem'i öldürmek istemiyordu. Hatta Cem Sultan II. Bayezid'e savaş açtığı zaman bile yine Bayezid Cem Sultan'ın olduğu makamda tasarruf etmesini ve Kudus'ta bir köşeye çekilmesini istemişti. Ancak Avrupalılar Cem Sultan'ı kendi siyasi amaçları için Osmanlı'ya karşı kullandıkları zaman bir daha Cem'e destek vermedi.⁵⁷⁹

II. Bayezid, Venediklerle Ege ve Adriyatik denizinde Miladi 1499 yılı Ağustosayının 28. Gününde (Hicri 905 yılı Muharrem ayının 21. Günü) Lepant'te yaptığı deniz savaşını kazandı. Sonunda Milad 1502 yılı Aralık ayının 14. günü (Hicri 908 yılı Cemadiyül-Sani ayının 14. Günü) barış yaptı. Babası II. Mehmet'in tehdidiyle tiryaki alışkanlığını bırakan ve sonradan işlediği bütün günahlarından tevbe eden II. Bayezid ibadet, züht, şiir ve felsefeye yöneldi. Bundan dolayı tarihçiler ona, Süfi unvanı vermişlerdi.⁵⁸⁰ II. Bayezid bilim adamlarını da önem veriyordu. Tek hatası kendi mezhebinde aşırı gitmesiydi. Bundan dolayı İbn-ı Kemal'ı (Molla Lutfi) öldürdü. İbn-ı Kemal'ın Farsça şiirleri vardı ve II. Bayezid'in şiirlerinden birisine de mukabele etmişti.⁵⁸¹ Genellikle Bayezid mezhep açıdan aşırı değildi. Bu konuda kendine gelen Bayezid, kendisi de fanatiklerden

⁵⁷⁸ Lamüş, *Türkiye Tarihi*, Çev. Seid Nefisi, Tahran 1937, s. 84.

⁵⁷⁹ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 708.

⁵⁸⁰ Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, (*Neşrî Tarihi*), I,II, Yay. F. R. Unat-M. A. Köymen, Ankara 1987, C. I, s. 401-403; II. Bayezid'in Elven Bey'e gönderdiği I. Mektup mevcut değil ama Elven Bey'in ona yazdığı cevaptan anlıyoruz.

⁵⁸¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 265.

biri, bir torlak ona hançerle saldırdı ama İskender Paşa engel oldu.⁵⁸² 15. yüzyıl padişahlarının en önemli özelliği savaş geleneğiydi. Bu tarz hareket etmeyen padişaha kimse özellikle asker saygı duymazdı. Bununla birlikte II. Bayezid hiç de o dönemin özelliklerine sahip değildi. II. Bayezid savaşların halka bir yararının olmadığını sadece siyasetçilerin işine yaradığını anlamıştı. Bu nedenle fakir ve yoksul insanların savaştan sıkıntı çekmesini istemiyordu. Bayezid, doğudaki komşusu İran'a çok önem veriyordu ve İran'ın doğu İslami ülkeleri arasında seçkin bir durumda olduğunun farkındaydı. Bu nedenle İran'a çok saygı gösteriyorve asla İranla savaşmak istemiyordu. Miladi 1504 yılı (Hicri 910 yılında) Şah İsmail İran'ın büyük kesimini elegeçidikten sonra Bayezid İsmail'e iki mektup gönderdi. Mektupların birisinde onu tebrik ediyor diğesinde ise mezhepsel faaliyetlerden dolayı ona öğüt verip İran hükümdarlarının önemli bir durumunda olduğunda ve İslamdan önceki hükümdarların kendilerine iyi bir ad bıraktıklarından söz etmiştir. Hatta İsmail Şeyban Han'ın kesik başının derisini Bayezid'e gönderdiği zaman, Bayezid bunu İsmail'in gençlik gururundan ve tecrubesizliğinden olduğuna hükmetmiştir. Bayezid. İran'ın mümtaz coğrafi bir mevkiye sahip olduğunu ve İslam dünyasının iki büyük bölümünün (Osmanlı ve Maveraunnehirle Hint) ortasında bir köprü olup ve bu köprünün korunması için güçlü bir devlet olması gerektiğine inanıyordu.⁵⁸³ II. Bayezid bu güçlü devletin gerektiği zaman İslam düşmanlarına engel olmasını ve diğer İslam ülkelerine İran yolundan saldırmak

⁵⁸²Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 290.

⁵⁸³ Muhammed Mutercim, *İnkılab-ı İslam*, s. 98-100, naklen *Hakikatu'l-Tevarih*, (Feridun Tevkiyi) Bu mektup Feridun Bey de kayıt olmamıştır.

isteyenlerin bu köprüden geçirilmemesini sağlamasından düşünüyordu. Şah İsmail'e: „mezhebi çatışmadan dolayı bu köprü kırılmasın ve Müslümanların ayrımcılığına neden olması ve İran kuvvetli olduğu müddetce İslam ülkelerine de yardımcı olacaktır, demiştir.⁵⁸⁴ Bayezid'in Safeviler'e karşı politikası İslam dünyasında barışı sağlamak için çatışmadan uzak durmak şeklindeydi. Safevilerle her hangi bir çatışma olsa Avrupa ülkeleri sevinecek hem de Venedikler ve Macarlar Osmanlı'ya saldırma fırsatı bulacaklardı. Miladi 1507 yılı (Hicri 912 yılında) Dulkadiroğlu Alaud-Devle'ye saldırmak için II. Bayezid'in topraklarının sınırlarını geçmek zorunda kalan Şah İsmail bundan dolayı özür diledi ve bunu acil bir sebepten dolayı yapmak zorunda kaldığını, Kulu Bek adında bir elçiyi mektupla II. Bayezid'e göndererek anlattı. II. Bayezid Şah İsmail'in özrünü metanetle kabul ederek, iki tarafın korunmasının önemli olduğunu ve valilerine bu iki ülkenin ilişkileri konusunda dikkatli davranmalarını buyurmasını İsmail'e bildirdi.⁵⁸⁵ İsmail diğer bir mektubu da Mısır Sultanı'na gönderdi. Mektuplarında bir ordu düzenlediğini ve İran sınırlarını emniyete sokmasının zaruri olduğunu dostluklarına hiçbir zarar vermeyeceğini yazmıştır. Mısır ve Osmanlı hükümdarlarının bir tepki göstermemesi için Şah İsmail'in Alaud-Devle'yi Elbistan'da yenmesini kolaylaştırdı. Bu başarı Şah İsmail'e Bağdat'ı fetih etmesi yolu açıldı. Necef'le

⁵⁸⁴ Muhammed Mutercim, a. g.e, s. 99.

⁵⁸⁵ Feridun Bey, a.g.e, s. 347; Uzunçarşılı yanlışa diyor Şah İsmail Tokat'a kadar geldi ve Osmanlı ordusuyla karşılaştığı zaman Padişah (Bayezid) benim babamın yerindedir dedi. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 244-245.

Kerbela'yi de topraklarına kattı.⁵⁸⁶ II. Bayezid bu olaydan bir süre sonra Miladi 1510 yılı (Hicri 915 yılında)vuku bulan Şeytan Kulu da denilen⁵⁸⁷ Şah Kulu isyanında da aynı politikayı uyguladı. Askeri çatışmaya dönüşmemesi için çözümü siyasi yollardan halletmeyi düşündü. Bu nedenle tehdit edici bu olay savaşa dönüşmedi, karşılıklı dostlukla çözüldü.

Bu mektupta Osmanlı Sultan'ı Şah İsmail'i, Büyük padişah, Kerametli, Taç sahibi, Acem Memleketlerin Padişahı, gibi saygıdeğer unvanlarla övdü yani siyaset dili ile İsmail'in İran'daki hükümdarlığını resmen tanımış oldu.⁵⁸⁸ Zikrettiğimiz gibi tarihi metinlerinde II. Bayezid tarafından iki elçinin İran'a gönderildiği bilinmektedir. İlk elçi Miladi 1504-1505 (Hicri 910) yılında Irak-ı Acem ve Fars'ın fethini⁵⁸⁹ gerçekleştiren Şah İsmail'i tebrik etmişti. İkinci elçi İran'a geldiği sırada Şah İsmail Şeybanlı Özbek Han'a galip gelerek, onu öldürmüştü, o günkü Horasan başkenti olan Herat'ı ele geçirmiş ve çok geniş toprağı olan Horasan'ın tümü Şii Safevi bir devletinin eline geçmişti. II. Bayezit'in elçisi bu fetihten dolayı İsmail'i tebrik etmekle görevlendirilmişti. Bu tebrik anlamlı bir tebrikti. Çünkü Şah İsmail askerlerine Şeyban Han'ın başının kesilmesini ve samanla doldurularak bir

⁵⁸⁶ İskender Bek, a.g.e, s. 34; Hasan Rumlu, a.g.e, s. 103; Giyaseddin Hondmir, a.g.e, s. 494; Abdi Bek, a.g.e, s. 587.

⁵⁸⁷ Ahmed b. Süheylî Hemdemi, *Tarih-i Şahi* veya *Tarih-i Süheylî*, (türkçe Yazma), Fatih Kitaplığı, nr, 43, Süleymaniye Kitaplığı, İstanbul, v. 44b.

⁵⁸⁸ Feridun Bey, *Munşeatu-s-Selâtin*, s. 347.

⁵⁸⁹ H. Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı" Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 6, s. 885.

mektupla birlikte II. Bayezid'e gönderilmesini emretmişti.⁵⁹⁰ Bu mektupta İsmail, II. Bayezid'e, Senin konuşmaların da garip bir devleti (Safevi) Şeybek Han'ın başı üzerinde görüyorum dediğin duyulmuş, o baş ki sen onu devletli görüyordun. Allah'ın ve imamların yardımıyla o başı samanla doldurup sana gönderdim, demişti.⁵⁹¹

Mektupta II. Bayezid'in, gönlünün Özbekler'in hükümetinden yana olup, Sünni iktidarlı bir devletin İran'ın doğu sınırlarında ortaya çıkmasının Osmanlı'nın İran'da yeni kurulan Şii Devleti'ni kuşatmak için bir fırsat olabileceği ifade ediliyordu. Herhalde İsmail'in Şeybek Han'ın kesik başını gönderdiği bu mektup, hasımlıktan ziyade onun gururunu gösteriyordu.⁵⁹² Çünkü Şeyban Han İsmail'e gönderdiği mektupta: „Sen savaş adamı değilsin, atalarımın sufilik işinin peşine gitsen iyi edersin ve devam ederek, saltanat dışılık işi değil, demişti. Bunun nedeni İsmail'in dedesi Uzun Hasan'dan kalan mirasi istemesiydi. Şeybek Han da ona, sana saltanat annen Halime Begüm yani Uzun Hasan'ın kızı aracılığıyla geçmiştir, diyerek İsmail'i tahkir etmişti. Bu da Şah İsmail'i çok kızdırmıştı.⁵⁹³ II. Bayezid üstüne alınmayıp tekrar bir elçiyi İran'a gönderdi ve Horasan fethinden dolayı İsmail'i tebrik etti.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰Yazıcı, “Şah İsmail” İ.A, MEB, C.XI, s. 276; Saray, a.g.e, s. 18.

⁵⁹¹ Anonim. *Cihanguşay'ı Hakan*, s. 380.

⁵⁹² Anonim. *Cihanguşay'ı Hakan*, s. 380.

⁵⁹³ Hanbaba Beyani, s 374-375; Sabetiyan, a.g.e, s. 92-93.

⁵⁹⁴ Muhammed Mutercim, *İnkılab-ı İslam*, s. 98-100 naklen Hakikatu'l-Tevarih (Feridun Tevkiyi) Bu mektup Feridun Bey de kayıt olmamıştır.

Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlular'ın ve Sultan Hüseyin Mirza Baykara'dan sonra Gürkanlılar'ın arasında karmaşa çıktı. II. Bayezid'in Akkoyunlu Yakubla sıcak ilişkisi vardı. Yakub Bey'in sarayına Tebriz'e elçiler gönderdi ve ona yakınlık gösterdi. Yakub'dan ona Şahin kuşu ile diğer avcı kuşlarını göndermesini istemişti. Yakub da ona kendi iki Şahin Kuşu ile birlikte üç avcı kuşu ve diğer kuşlardan göndererek yazın tekrar göndereceğine söz vermişti.⁵⁹⁵ Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlar'ın en başarılı Sultan'ı olup babası Uzun Hasan'ın yerine geçen Sultan Yakup Tebiz'de yayılan veba salgınıyla uğraştı ve bir süre sonra Miladi 1490 Aralık ayı (Hicri 896 yılı Sefer ayında) Karabağ'da öldü.⁵⁹⁶ Sultan Yakup'tan sonra Akkoyunlar'ın emirleri birbirlerine düştü. Sultan Yakup diğer Akkoyunlu Sultanlarına göre daha halksever idi. 70000 tümen vergiyi çiftçilere bağışlamıştı.⁵⁹⁷ Yakup'un; Murad, Hasan ve Baysungur adına üç oğlu vardı. Akkoyunlu emirleri önce Sufi Halil Baysungur'u tahta geçirdiler.⁵⁹⁸ Başka bir Akkoyunlu emiri gurubu Yakub'un kardeşi Mesih Mirza'yı hükümdar ilan ettiler. Amcayla yeğenin arasında çıkan savaşta amca Mesih Mirza ve birçok adamı öldürüldü. Baysungur tahta geçirdikten sonra II. Bayezid İstanbul'dan Şeyh Huseyin Ağa aracılığıyla Baysungur'a hem babasının yasını taziye için hem de tahta geçmesini tebrik etmek için bir mektup gönderdi. Mektupta Baysungur'a, İzzetli kerametli başarılı yavrum, şeklinde hitap ederek Baysungur'dan aralarındaki

⁵⁹⁵ Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, s. 312-314.

⁵⁹⁶ Handemir, a.g.e, s 35; Hunci, *Hattı nusha*, s 225; Basım nusha s 442.

⁵⁹⁷ Hunci, *Hattı nusha*, s. 91; Basım nusha, s. 177.

⁵⁹⁸ Hinz, a.g.e, s. 80.

mektuplaşmaların ve gidiş geliş yolunun açık olmasını istemişti.⁵⁹⁹ Baysungur da II. Bayezid'e yazdığı cevapta eskiden babasının zamanında olduğu gibi aralarındaki gidiş geliş yolunun açık olacağını söylemişti.⁶⁰⁰ Kendi oğlunun mevkisini sağlama almak isteyen Baysungur'un annesi de bir mektup yazarak Bayezid'den oğluna büyüklük ve babalık yapmasını istemişti.⁶⁰¹ Ancak dünya saltanatı Baysungur'a da kalmadı. Meşhur Akkoyunlu emirlerinden Aybe Sultan, Alencik Kalesin'de hapis olan Uzun Hasan'ın oğlu Meksut oğlu Rüstem Bey'i serbest bıraktı. Rüstem Beyle Baysungur Mirza'nın aralarında meydana gelen savaşta Baysungur yenilerek dayısı ve kayınpederi olan Ferruh Yesar Şirvanşah'ın yanına gitti.

Şeyh Haydar'a karşı Baysungur'un babası Yakub Bey'in yardımını elde eden Ferruh Yesar, Baysungur'a bir ordu teslim etti. Baysungur'a karşı yeterli gücü olmayan Rüstem Bey, Şeyh Haydar'ın üç oğlu İsmail, İbrahim ve Ali'yi Uzun Hasan kızı olan anneleriyle birlikte İstahr kalesinden serbest bıraktı.⁶⁰² Kur'a Nehiri kenarında yapılan savaştan bir sonuca çıkmayınca Baysungur Şirvan'a, Sultan Ali'yle Aybe Sultan da Tebriz'e döndüler.⁶⁰³ Yazd Hâkimi Köse Hacı Bayındır Baysungur'u hükümdar olarak tanıdı ve Rüstem Bey'e isyan etti. Baysungur da babasının Padişahlık tahtını talep etmek için Tebriz'e yürüdü. Rüstem Sultan Kendi komutanı Aybe Sultan ile Şah İsmail'in abisi Sultan Ali'yi, Baysungur üzerine gönderdi. Sonunda iki kuvvet arasında Gence ve Berde yakınlarında vuku bulan

⁵⁹⁹ Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, s. 323-325.

⁶⁰⁰ Feridun Bey, a.g.e, s. 325-327.

⁶⁰¹ Feridun Bey, a.g.e, s. 327-328.

⁶⁰² Hasan Rumlu, *Ahsenu't-Tevarih*, c. XI, s 633; Hondmir, a.g.e, s. 439.

⁶⁰³ Erdem, a.g.e, s. 153.

savaşta Sultan Ali hükümdar olarak tanındı. Safevi müridlerinin gösterdiği cesaretle Baysungur savaşta yenilerek öldürüldü.⁶⁰⁴ Sultan Ali'nin müridlerden birisi olan Kara Piri Kaçar, Hamedan yakınındaki Dargezin'de Köse Hacı Bayındır'ı savaşta öldürdü.⁶⁰⁵ Böylece Akkoyunlular Safeviler'in yardımıyla büyük bir tehlikeden kurtulmuş oldular. Sultan Ali'nin her gün müridlerinin sayısı artıyordu. Rüstem Bey'in gücüne karşı alternatif bir güç olan Sultan Ali ile Rüstem Bey'in araları açıldı. Sultan Ali'nin sayesinde saltanatı geri alan Rüstem Bey Sultan Ali'yi öldürdü.⁶⁰⁶

Mesih Mirza'ya destek veren Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Muhammed'in oğlu Ahmet Mirza II. Mehmed'in kızından torunu kısa boylu olduğu için Göde Ahmed tesmiye edilmiştir.⁶⁰⁷ Göde Ahmed kaçmayı başardı ve II. Bayezid'e Osmanlı sarayına sığındı.⁶⁰⁸ II. Bayezid Ahmet Mirza'ya kucak açarak mısafirperverlik göstermesinin dışında İran'la dostluk ve iletişim kurmaya çalışıyordu. II. Bayezid Ahmet Mirza'nın eğitimine ve saray terbiyesi almasına özen gösterdi. Ona Osmanlı geleneklerini öğretti ve kızlarından birisini ona nikâhlandırarak kendine damat

⁶⁰⁴Hondmir, a.g.e, s. 439.

⁶⁰⁵ Hunci, *Alemaray-ı Emîni*, s 460; Abdullatif Kazvini, a.g.e, s. 226.

⁶⁰⁶ Bazı tarihçiler Sultan Ali'nin ölüm zamanını Hicri 898, bazı 899 bazı da 900 yazıyorlar. Sultan Ali Hicri 897 de hapisten çıktığı için ve birkaç kere Baysubgurla savaş açtığı süreçte Hicri 900 daha gerçeğe yakındır. Bkz. Abdi Bek, s 570; Yahya Kazvini, s 226; Fesayi, s 899; Rumlu, a.g.e, s. 2 ve 3.

⁶⁰⁷ M.H. Yınanç; a.g.e, s. 261.

⁶⁰⁸ Erdem, a.g.e, s. 153-155.

yaptı.⁶⁰⁹ II. Bayezid Akkoyunlular'ın Yakup'tan sonra durumunun karışacağını ve bu nedenle Akkoyunlular'ın emiri olan Ahmet'in Akkoyunlu Devleti'nin hâkimi olması gerektiğini düşünüyordu. Böylelikle İran'ın batısı ile damadının aracılığıyla iletişim kuracağını ve bunun için aralarında bir anlaşmazlık çıkmaması gerektiğini düşünüyordu.⁶¹⁰

Yakup Bey'den sonra Akkoyunlu emirlerinin güç mücadeleleri devam etti. Rüstem Sultan'ın hükümdarlığı da Akkoyunluların karmaşık durumuna bir ilaç olamadı. Taraftarları Sultan Rüstem'e itaatsızlık ettiler. Bu grubun lideri olan Akkoyunluların seçkin emirlerinden Nur Ali Kahire'den döndükten sonra II. Bayezid damadı Ahmed Mirza'yı Akkoyunlu tahtına geçirmesini rica etti.⁶¹¹ II. Bayezid bu çatışmaları bıraksınlar diye, çoğu Akkoyunlu emirlerine pahalı hediyeler gönderdi. Ayrıca Ahmet Mirza'nın tahta çıkması için teminat aldı. Rüstem Bey'in yöneticiliğinden özellikle Gürcüsdeorununa karşı yumuşak davranmasından rahatsız olan ve Nur Ali ile birlikte hareket eden Akkoyunlu diğer emirleri⁶¹² Ahmed Mirza'yı tahta geçirmek için faaliyetlerde bulundular. Bunun sonucunda Miladi 1496 (Hicri 902) yılında Hasan Ali Tarhan vesilesiyle II.

⁶⁰⁹ Erdem, a.g.e, s. 153.

⁶¹⁰ Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, s. 323-328.

⁶¹¹ Erdem, a.g.e, s. 154.

⁶¹² Abbas al-Azzavi, *Tarih el-Irak Beyne ihtilaleyn el-Hükümet el-Türkmaniyye*, Bağdat 1939, C. III, s. 298, Naklen Erdem, a.g.e, s.153-4.

Bayezid'e bir mektup yazıp Ahmet Mirza'yı istediler.⁶¹³ Bu mektubun özeti şöyledir:

“hilafetin sığınağı olan Hükümdar Hazretlerine Arzediyoruz! Allah yüce Nebi'nin makamında oturan saltanatınızı daim ve devamlı kılsın, Allah'ın gölgesi yüce Halife Hazretlerine arz olunur ki: Bu memleketin (İran) durumu gayet bulanıktır ve halk ıztıraplıdır. Öyleki altıbin müslüman çocuğu Gürcü kâfirlerin elinde esirdir. Bu da hâkimiyetsizlikten dolayıdır... Sizin sonsuz lütfunuzdan isteğimiz şu ki; bu memleketin halkına rahmet gösterip o yüce şehzade Ahmet Mirza hazretlerini bizim yanımıza gönderin. Zira şehzade Ahmet Mirza gelmeyinceye kadar bu memleketin işi doğru gitmeyecektir. Diyarbakır ve diğer memleketler, küçükten büyüğe, adı geçen şehzadeyi candan istiyorlar... Adı geçen şehzadeler (Akkoyunlu emirleri) hazine işleri için seksen bin tümen, 300 adet altın kılıç ve diğer altın cinsinden eşyaları o hazret (Ahmed Mirza) için muhafaza etmektedir”⁶¹⁴.

Doğu sınırlarının barış içinde olmasını isteyen II. Bayezid Nur Ali'nin mektubuna cevap verdi. Mektupta bütün Akkoyunlu büyükler, emirler ve meşhur adamlarına hitap ederek onlardan birliklerini bozmamalarını istedi ve yakında Rüstem Bey'e açılacak savaşa hazırlıklı olmalarını ve buldukları bu büyük fırsatı ganimet bilmelerini istedi.

“Arz olunduğu üzere sizin, bizim devletin başkenti olan İstanbul'a gönderdiğiniz antlaşmaya göre ve benden diğer bir mektupta rica ettiğiniz saltanat ve devlete yardımcı olan aziz, kerametli ve Allah'ın muhafazasındaki oğlumuz

⁶¹³Hoca Saadettin Efendi, a.g.e, c. III, s. 340; Hoca Saadettin Ahmed Mirza II.

Bayezid istemeden babasının ülkesini kurtarmak için Tebriz'e geldi, diyor?

⁶¹⁴ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, s. 331-332.

Sultan Ahmet'e teklifiniz ulaşmıştır. Onun devlet kuşunun taht ve tacını, uçan şahin huyu gibi aldatıcı saltanat yiyeceğini ve devlet arsasını çevgen topu gibi kahraman kılıcına ismarlayıp, erişti. Şimdi uygun zamanı geldiği için Ahmet Mirza o bölgeye (İran) şerefle yöneldi. Başlangıçta birlik üzerine olacağınıza söz verdiğiniz gibi olun. Aynı program üzerine ve bu düşüncüyü ortaya çıkarıp himmet bineğine ayak koyup istek meydanında yüz gösterebilir ve keskin kılıç ve can alan mızrak başıyla hasıma karşı yapılması gereken işleri gösterebilir ki onun (Ahmet) istenen oku beklenen hedefe ulaşsın. Yüce padişahların kaidelerini ve geleneklerini kendine ekleyen onun hakiki hasletlerindedir. O diyarın (İran) adaletle kural yapan sultanlarının çoğundan daha akıllı ve adil olduğuna hiç bir şüphe yoktur. Benim onun hakkında (Ahmet'in padişahlığa erişmesine) çalışkan, yapabilecek gerektiği ve himmetli olduğu herkes benim bu iddiamın hâsıl olmasına katılırsa, adı geçenlerin benim oğlumun ödülü ona inayet olacaktır. Ayrıca izzetli ve yüce Allah'a yemin ederim benim tarafımdan da Şahlara yaraşan şefkat ve bahşişlerinden şeref duyar ve seçkin olacaktır".⁶¹⁵

II. Bayezid bu mektupta Sultan Ahmet Mirza'nın Osmanlı başkentinde aldığı eğitimin bütün Akkoyunlu padişahlarından yüksek olduğunu vurgulamıştır. Nur Ali'nin Akkoyunlu büyükleri başta olmak üzere II. Bayezid'e gönderdiği mektupla birlikte başka bir mektubu da Ahmet Mirza'ya gönderdi ve onu saltanata davet etti. Nur Ali Bey mektupta Ahmed Mirza'yı, bu sadık kul sizin taraftarlarınızdan ve siz Hazret'ten başka bir sığınağım yoktur, erken bu tarafa yönelin. Çünkü iyi bir fırsat ortaya çıkmış ve Diyarbakır emirleriyle başka emirlerin hepsi canlarının beline size itaat kemeri takıp siz Hazretlerinin gelmenizi

⁶¹⁵ Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, s. 332.

bekliyorlar, demiştir. Mektupta 80000 tümen para 300 altın kılıç ve altından cinsinin onun için muhafaza edilmiş olduğunu söyleyerek gelmesini istemiştir. Hatta Ahmed Mirza'yı gelmeye teşvik etmek için bir kaç beyit kışkırtıcı bir şiir de yazmıştır:

جهان در دست تو ملک قدیم است به دست بی خرد عیب عظیم است
چرا گشتی در ان وادی تو پا بست چنین نقد عراقی بر کف دست
همایی کن برافکن چاره کار ولایت را به جغدی چند مگذار
جهان ان کس برد کو به شتابد جهانگیری توقف بر نتابد

“Eskiden sana yaraşan Saltanat tahtı

Akılsız adamın eline büyük bir ayıptır

Neden o diyara (Osmanlı) ayağını bağlamışsın

Böyle bir el ayarında olan peşin para (İran)

Saadet kuşu gibi bu işe bir çare bul

Bu vilayeti (İran) birkaç baykuşa bırakma

Cihanı ele geçirmek ona koşmakla mümkündür

Cihandarlık yapmak duraklamakla uymaz”⁶¹⁶

Sonunda Akkoyunlu komutanlarının içtenliğine ikna olan ve doğu sınırlarının huzurlu olmasını isteyen II. Bayezid genç Ahmet Mirza'yı Hasan Ali Tarhan birlikte Osmanlı ordusunun yardımıyla Rüstem'e karşı mücadele etmek üzere diğer Akkoyunlu muhaliflerinin yanına gönderdi. Bunu öğrenen Rüstem Bey Göde Ahmed'i karşılamak için harekete geçti.⁶¹⁷ Fakat Rüstem Bey Tebriz'den yürüyüşe geçince Ahmed Bey ile evlilik yoluyla akraba olan Hüseyin Ali Hani, Tebriz'i işgal

⁶¹⁶ Feridun Bey, a.g.e, s. 331-332.

⁶¹⁷ Hondmir, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, s. 442.

etti ve burada Miladi 1497 (Hicri 903) yılının Haziran ayında Ahmed adına hutbe okuttu. Böylece Ahmed Beyle Rüstem Bey'in ordusu karşı karşıya gelmeden Göde Ahmed Akkoyunlar'ın yeni hükümdarı ilan etmiş oldu.⁶¹⁸ Ahmed Bey ve Rüstem Bey olanlardan habersiz şekilde birisi Aras Nehrini geçtiler. Bu esnada altı ay hükümdarlığı süren Rüstem Bey komutanlarının ihanetine uğradı ve Ahmed Bey'e yenildikten sonra öldürüldü.⁶¹⁹ Ahmed Bey Tebriz'e geldi ve onun yerine saltanat tahtına oturdu.⁶²⁰

Ahmet Mirza Tebriz'e geldiğinde II. Bayezid bütün Akkoyunlu emirleri, hâkimler, vezirler, yüksek seyidler ve din ulemalarına bir mektup yazdı ve şöyle dedi:

*“Sizin (Akkoyunlu büyükleri) birlik ve iradenizin meydana gelmesi amacınıza erişmekle mümkündür. Bu konu da eksik etmeyin, bütün vücudunuzla çalışın ve vakit kaybetmeyin. Benim yanımda olan çocuğum (Ahmed) saltanat eğitimi almaktadır, o diyarın sultanlarının çoğu adaletlidir”.*⁶²¹ Mektubun sonunda Akkoyunlu büyükleri ile iletişim ve mektuplaşma yolunun açık olduğunu vurgulanmıştır.

Sultan Ahmet, dayısı ve Kayınpederi'nin iyiliğine karşı II. Bayezid'e yazdığı detaylı mektubun özeti şöyledir:

⁶¹⁸ Rumlu Hasan, *Ahsenu't-Tevarih*, c. XII, Neşr, C.N. Seddon, Baroda 1931, s. 13. – Abdullatif Kazvini, *Lubbu't-Tevarih*, s. 227.

⁶¹⁹ Hondmir, a.g.e, s. 442.

⁶²⁰ İlhan Erdem, a.g.e, s. 154.

⁶²¹ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, s 295; Navayi, a.g.e, s. 685-686.

“... Hakikat ve incelemek üzerinden teyit eden ve uygun zamanı gelen şimdi O Hazret'in (Bayezid) hilafet arsası bu eyaletin vilayetinin birleşmesiyle İskender mülkü kadar genişliğe ulaşmıştı ve bütün İran ve Acem mülkü, siz Hazretler'in güneş yüzünün parlamasıyla, dinperver ve adaletli askerlerinin itaatine uydular”⁶²².

Hatta Ahmed Mirza kayınpederinin hakkını yerine getirmek ve vefalılığını göstermek için bir şiirde yazdı.

Beyit:

در ادای شکر تو خواهم که باشم پایدار در وفا زیرا که مستحکم همی دانی مرا

“Senin şükürünü yerine getirmekte dayanıklıyım

Sana vefalı kalmakta beni sağlam bil”⁶²³

Böylelikle Ahmet Mirza'nın II. Bayezid'e duyduğu saygıdan dolayı bu vilayetlerin Sultan Ahmet'in padişahlığıyla birlikte Osmanlı toprakları zannedilebilme düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bir devlet her ne kadar başka bir devletin desteğiyle hükümeti ele geçirmiş olsa da bu, destek verici devletin adamı olduğu anlamına gelmez. Bu tür destekler tarih boyunca çok görülmüştür. Diğer açıdan Osmanlı'nın böyle bir siyaseti olduğu kabul edilse bile II. Bayezid'in özellikleri hiçbir şekilde diğer Osmanlı padişahlarına benzememektedir. Zaten hem Bayezid'in böyle bir düşüncesi yoktur hem de İran böyle bir özelliği taşımamaktadır. Hatta II. Bayezid'in: “İranlılar padişahları kendilerinden olmazsa

⁶²² Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, c.I, s. 335.

⁶²³ Feridun Bey, a.g.e, c. I, İstanbul 1286 hc, s. 326.

onu kabul etmezler”⁶²⁴ dediği bilinmektedir. Sonuç olarak İran’da yabancı hâkimin kalması zordur. İranlılar tarih boyunca bağımsızlıklarını temin etmeyi bilmişler veya yabancı hâkimleri kendi kültürleriyle özdeşleştirmişlerdi. II. Bayezid İran hakkındaki bilgisi ile kendi zekâsını göstererek, her konuda bir bakış açısına sahip olduğunu göstermiştir. Eğer Osmanlı Sultanları dış işlerinde II. Bayezid’in politikasını takip edebilseydiler Osmanlı İmparatorluğu farklı bir yöne gidebilirdi. Ahmet Mirza Tebriz’de hükümetini kurduktan sonra öğrendiği Osmanlı idari sistemini uygulamak istiyordu.⁶²⁵ Ahmet Mirza’nın hükümdarlığı kısa sürmüştür. Ahmed Bey Akkoyunlu emirlerine fazla para ve mal veren Rüstem Bey’e karşı emirlerin maaşlarını kontrol altına alıp, Beytu’l-Mal’a dikkat etmiş ve halka iyi davranmıştır. Çiftçilerin ve işçilerin vergisini azaltmıştır.⁶²⁶ Halkın malını ele geçiren Akkoyunlu emirlerine engel olmuştu. Hiçbir şekilde kimseden fazla vergi alınması için emir vermemiştir.⁶²⁷ Ahmed Mirza meşhur Akkoyunlu emiri Aybe’yi Tebriz’den uzaklaştırıp Kirman’a gönderdi. Aybe Sultan önce Ahmed Mirza’nın öldürttüğü Muzaffer Sultan’ın kanını bahane etti ve Şiraz valisi olan kardeşi Kasim Bey Pürneği Ahmed’e karşı kışkırttı. Meydana gelen savaşta Aybe Sultan Kasim Pürnekle hareket etti. Savaşı Ahmed Mirza kazandı ancak Aybe (İbe) Sultan ganimetin toplanması anında görevli askerleri boş bulunduğu bir zamanda,

⁶²⁴ Muhammed Arif Erzurumi, *İnkılab-ı İslam*, Milli kütüphane Hattı nusha, s 62-67. Tahran 1930; Tacbahş, *Tarih-i Safevi*, s. 72-75.

⁶²⁵ Erdem, a.g.e, s. 154.

⁶²⁶ Rumlu, a.g.e, s. 19.

⁶²⁷ Fesayi, *Farsname*, s. 85; Abdullatif Kazvini, *Lubbüt-Tevarih*, s. 227; Hondmir, a.g.e, s. 443.

Ahmed Mirza'ya saldırarak onu öldürdü.⁶²⁸ Böylece Ahmed Mirza'nın hükümdarlığı yaklaşık altı altı ay sürdü ve elde ettiği güç başkasına geçti. Bu Akkoyunlar'da bir otorite boşluğunun olduğunu göstermekteydi. Ahmed Mirzabaşını Osmanlı geleneklerine göre sardığı için ona, Kelem-i Rum, unvanı verilmiştir.

کلم روم که سلطان جهانش کردند فصل دی امد و در خاک نهانش کردند

“Cihan Sultanı yapılmış olan Rum Lahanası

Ocak ayı geldiği zaman onu toprakta gömdüler”

Ahmed Mirza ölümünden bir sene sonra Akkoyunlu Devleti çökmeye başlamıştı.⁶²⁹ Ahmed Mirza'nın Osmanlı'dan getirdiği, Pir noktacı Oğlu, da İsfahan savaşında öldü. Ahmed Mirza onun rehberliğiyle kendi döneminde halka iyi davranıyordu.⁶³⁰

Sultan Beyazid, İran halkı ve kavimlerine, ulema ve mezhep liderlerine etkisinde saygı göstermeyi biliyordu. Bu nedenle böyle manevi hâkimiyetleri olan gruplarla irtibat kurmaya çalışıyordu. Ahmed Mirzayla birlikte gönderdiği Sufi Noktacısı gibi birkaç elçiyi Sultan Hüseyin Mirza Baykara'nın yanına göndererek onunla dostluk kurmaya çalıştı. Ayrıca dönemin Timurlu seçkinlerini ilim öğrenmek için Herat'tan Osmanlı toprağına davet ediyordu. Bu seçkinlerden biri Kemaleddin Abdü'l-Vasi idi. Sultan Hüseyin Mirza Baykara onu bir mektupla Sultan Bayezid'e tanıttı. II. Bayezid Herat'ın büyükleri ve meşhurları ile iletişim

⁶²⁸ Erdem, a.g.e, s. 154.

⁶²⁹ M. H Yinanç, a.g.e, s. 261. Naklen Erdem, a.g.e, s. 153.

⁶³⁰ Ahmed Kesrevi, *Çehel Mekale*. Taparlayan Yahya Zekâ, Tahuri Yayınları, Tahran 1956, s. 308.

kurmak istiyordu. Bu nedenle Mevlana Abdü'r-rahman Cami'ye bir mektup yazarak ona ihlâs ve dostluğunu gösterdi ve ona büyük altın sikkeler gönderdi. Mevlana Cami bu gönderilen hediyeleri şiirinde yansıtmaktadır.⁶³¹

Sultan Bayezid başka bir mektupta kendisinin Mevlana Cami'nin fedakârı ve destekçisi olduğunu bildirerek ona 1000 Flori gönderdi.⁶³² Mevlana Cami cevap olarak bir grup dervişi, derviş Muhammed Badehşiyle birlikte Osmanlı'ya gönderdi. Böylelikle iki taraf arasında düzenli bir şekilde gidiş geliş sağlandı. Sultan Bayezid, Horasan ve Herat'ın büyük âlimlerinden Mevlana Celaled'din Devani'ye bir mektup yazıp, yüceliklerini takdir ederek hediye olarak 500 Flori gönderdi. Mevlana Celaled'din Sultan Bayezid'e duayla sevinçli bir cevap yazdı. Böylelikle Herat'ın en büyük âlimi ve Şeyhül'İslami olan Mevlana Ahmet Taftazan'i de Sultan II. Bayezid'in takdirini kazanmıştı çalıştı ve ona pahalı hilat ve hediyeler gönderdi. Sultan II. Bayezid'in bu şekilde hareket etmesi dış işlerinde İran'la bağlantılı olsa da aslında onlara saygı göstermek için böyle yapıyordu. Sultan Bayezid'in evladı olarak kabul ettiği Sultan Ahmet Mirza'nın savaş meydanında ölmesi nedeniyle Sultan Bayezid'in İran'la ilgili planları bir sonuca ulaşamamıştı. Buna rağmen Osmanlıyla İran arasında barış sağlamak için diğer Akkoyunlu emirleriyle iletişimi devam ettirmesi gerektiğini biliyordu. II. Bayezid'e göre İran'ın doğusunda Akkoyunlular hâkim olacak ve Osmanlı Akkoyunlular aracılığıyla bir köprü kurarak İran'la irtibata geçebilecekti.⁶³³ Böylelikle

⁶³¹Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, s. 264; Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 136.

⁶³²Feridun Bey, a.g.e, s. 265.

⁶³³Rahimzade Safevi, *Tarih-i Şah İsmail*, s. 81-95. Ahmed Tacbahş, a.g.e, s. 52-57. Berhapüri, 163-165. Belgeler.

Horasan'da hâkim olan Sultan Hüseyin Mirza Baykara'yla iletişim kurmak daha da kolaylaşacaktı.

Bu sırada Şeybanlı Muhammed Han yeni ve güçlü bir rakip olarak Özbek kavimlerini hızla birleştirdi.⁶³⁴ Sultan Hüseyin Mirza Baykara'nın ölümünden sonra ansızın Amu Irmağından geçip Timurlu şehzadelerine galip geldi ve hepsini öldürerek Timuruların hükümetine son verdi. Şeybanlı Muhammed Han Irak'ı Acem'e kadar; Esterabad ve Damgan'ı savaşırsız Kirman'ı savaşıla ele geçirerek İranla komşu oldu.⁶³⁵

Makama düşkün ve dünya fatihi iddiasını taşıyan Şeybanlı Muhammed Osmanlı'ya da kesin saldıracaktı. İşte bundan dolayı Sultan Bayezid İran'la irtibatının olmasına çok önem veriyor bunun için bir yol arıyordu. Zayıf durumda olan Akkoyunluların Osmanlı Devleti ile dost kalmasını istiyordu. Bu nedenle oğlu gibi gördüğü damadı Sultan Ahmet'in ölümüne rağmen Akkoyunlular'ı desteklemeye devam etti. Seçkin elçilerini Şah İsmail'e karşı savaşan ve güçsüz durumda olan Akkoyunlu emirlerine gönderiyordu. Sultan Bayezid'in yardım üzerisine olumlu cevap veren Akkoyunlu Elvend Mirza oldu.⁶³⁶

II. Bayezid'in Ahmet Bey'e etkili bir destek vermesi ile ilgili iki görüş vardır. Birinci görüşe göre: Bayezid İran'a tamah etmektedir. Bu görüş şu şekilde kanıtlanmaktadır; Bayezid İran'a doğrudan girmek istemediği için Uzun Hasan'ın torunu olan Ahmet Bey'den (Oğurlu Muhammed oğlu) faydalanmak ve amacına erişmek için onu Osmanlı Sarayına getirmiştir. Bayezid Ahmet Bey'i kendi

⁶³⁴ Abdülhuseyin Nevayi, *İran'ın Sened ve Tarihi Mukatıbatı*, s. 76.

⁶³⁵ Hanbaba Beyani, *Tarih-i Nizamiye İran Dar Devreye Safevi*, s. 361-366.

⁶³⁶ Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, 140-141 belgeler.

kontrolüne almak için her çeşit muhabbette bulunduktan sonra onu damadı seçmiş ve onu büyük bir orduyla İran'a göndermiştir. O da İskender Bey'i öldürmüş ve Akkoyunlu padişahlık tahtına oturmuştur. Ahmet Mirza II. Bayezid'e yazdığı mektupta açıkca İran'ın Osmanlı ile birleşmesine değinmiştir.⁶³⁷ İkinci görüş de şudur; II. Bayezid her barış isteyen hükümdar gibi komşusu tarafından saldırıya uğramak istememiş ve komşu ülkelerle özellikle İran'la dostluğu sürdürmek istemiştir.

O zamana kadar Osmanlı Padişahlar'ı asla İran'la savaşmamışlar veya İran'a saldırmamışlardır. Bütün savaş hazırlıkları Anadolu'nun bazı doğu kısımlarını ele geçirmek ve Avrupadaki kâfirlerle cihat yapmak için yapılmıştır. II. Bayezid Avrupa ülkelerinin Osmanlı'ya saldırmalarından çekiniyordu. Bu nedenle batı cephelerine odaklanmak için imparatorluğunun doğu tarafının emniyette olmasını istiyordu. Ahmet Mirza gibi bir hükümdarın varlığı onun bu düşüncesini imparatorluğun doğu tarafında gerçekleştiriyordu.

Eğer II. Bayezid'in ne kadar savaştan uzak olmak isteyen bir hükümdar olduğunu söylesek de hakikatten uzak kalmış oluruz ve tarihsel bir gerçeğe ulaşamayız. Çünkü savaş o dönemin hükümdarlarının özelliğidir. Bayezid de bu genel durumdan farklı değildir. II. Bayezid Ahmet Bey aracılığıyla İran'ı gözetim altında tutmak istemiştir. Tarih çok defa göstermişti ki bir hükümdar diğer hükümdarın topraklarına ona yardım etmek için askerlerini bırakmıştır. Hatta Safeviler'de Şah Tahmasb zamanında Hint hükümdarı ülkesini tekrar ele geçirmek için ondan yardım isteyince ordusunu destek için göndermişti. Çok zayıf kanıtlarla bazı tarih araştırmacıları tarafından Bayezid'in İran'a hâkim olmak istediği

⁶³⁷Feridün Bey, *Munşeatu-Selâtin*, s. 335.

söylenmektedir. Buna dayanarak; “Ahmet Bey’e Akkoyunlu tahtı onda kalsaydı İran’ı Bayezid’e teslim edecekti⁶³⁸” denilmektedir. Ahmet Bey erken öldüğünden dolayı Bayezid’le yaptığı anlaşmayı uygulamaya fırsat bulamadı. Ancak bu konuda elimizde bir kanıt olmamasına rağmen, II. Bayezid’in İran hakkında bu tür bir düşüncesi olduğu fikrindeyiz. Hatta Miladi 1504 (Hicri 910) yılında Şah İsmail’e yazdığı mektupta İranlılar’ın hükümdarları kendilerinden olmazsa ona itaat etmezler demiştir.⁶³⁹

II. Bayezid İran’ı ele geçirmek amacıyla olsaydı Ahmet Bey’in ölümünden sonra Akkoyunlular arasındaki çatışma şiddetlenmişti ve Bayezid saldırmak için çok iyi bir fırsat yakalamıştı.⁶⁴⁰ Buna rağmen Bayezid İran’a saldırmadı. II. Bayezid Ahmet Mirza’dan sonra iç çatışmaları artan Akkoyunlar’a uyguladığı siyaset de bunu göstermemektedir.

Ahmed Mirza’dan sonra Akkoyunlar’a ait topraklar Elvend Bey’le Murat Bey arasında paylaşıldı.⁶⁴¹ Buna rağmen II. Bayezid devam eden çatışmalardan İran’a girmek veya ortalığı karıştırmak için yararlanmadı.⁶⁴²

⁶³⁸ Muhammed Arif Erzurumi, *İnkılâb-ı İslam*, Milli kütüphane Hattı nüsha, s. 62-67. Tahran 1930; Tacbahş, *Tarih-i Safevi*, s. 72-75.

⁶³⁹ Muhammed Arif Erzurumi, a.g.e, aynı s.

⁶⁴⁰ Erdem, a.g.e, s. 155-157.

⁶⁴¹ Hondmir, a.g.e, s. 445.

⁶⁴² Abdül-Hüseyin Nevayi, *Revabet-e Siyasi ve İktisadiye İran Dar Devreye Safevi*, Samt Yayınları, Tahran 1994, s. 5.

C. Osmanlı-Safevi İlişkileri ve Akkoyunlu Elvend Mirza

Ahmet Mirza'nın ölümü de Akkoyunlular'ın sorunlarına ve güç kavgasına bir çözüm olamadı, tersine durumu kötüleştirdi. Güç mücadelesinde hiçkimse kendi çevresi dışında kimseye bir yer vermiyordu. Gücün taşıdığı bu özelliklerden dolayı dostluk ve barış yerine, çatışma ve düşmanlık ortaya çıkacaktır. Miladi 1497 yılı (Hicri 903) yılından Miladi 1500 (Hicri 906) yılına kadar Akkoyunlu şehzadeleri arasındaki iç savaş devam etti. Akkoyunlular'ın egemenliğindeki topraklar Elvend Bey ve Murat Bey arasında paylaşıldı.⁶⁴³ Sonunda Aybe Sultan öldükten sonra Yakub oğlu Murad'ı yenen Elvend Bey Tebriz'de tahta oturdu.⁶⁴⁴

Gilan'dan ayrılan Şah İsmail, Ferruh Yesar Şirvanşah'a galip geldikten sonra,⁶⁴⁵ II. Bayezid, Mehmed Ağa Çavulubaşı aracılığıyla Elvend Bey'e bir mektup gönderdi ve Akkoyunlular'dan iehzadeler arasındaki mücadeleye son vererek bütün kuvvetlerinin Şah İsmail ve Kızılbaşlar'ı bastırması için hazırlamasını istemişti.⁶⁴⁶ Elvend Bey çok edepli şekilde yazdığı cevapta Bayezid'ı Allah'ın gölgesi ve tüm Müslümlar'ın halifesi olarak dile getirmiştir.⁶⁴⁷ Hatta Elvend Bey II. Bayezid'e: "Akkoyunlular'ın arasında birleşme gerektiğini buyurduğunuzu can kulağıyla duydum, diyerek cevap yazmış ve Diyarbakır Uzun Hasan'ın yeğeni Cihangir'in (Elvend Bey'in amcası), Bağdat, Fars ve İran'ın merkezi de Murat Bey'in egemenliğindedir, (Yakup Bey'in oğlu ve Elvend Bey'in kuzeni) diye cevap

⁶⁴³ İlhan Erdem, a.g.e, s. 157.

⁶⁴⁴ Hondmir, a.g.e, s. 446.

⁶⁴⁵ Faruk Sümer, *Akkoyunlu*, s. 31-32.

⁶⁴⁶ Feridün Bey, a.g.e, s. 351-352.

⁶⁴⁷ Feridün Bey, a.g.e, s. 352-353.

yazmıştır. Bayezid de Elvend'e: Sapkın Kızılbaşlar'ı ortadan kaldırmaları için birleşmeleri gerektiği şeklinde bir mektup yazmıştır. Yalnızca Sultan II. Bayezid'in yardımıyla bu görkemsiz ve sahtekâr grubu yok edeceğim, demiştir. II. Bayezid Elvend Bey'in bu cevabına Farsça bir mektupla karşılık vermiştir.⁶⁴⁸ Mektupta: *“aşağılık isyancı Kızılbaş ne kadar de çirkin şapkalarından dünyayı ateşe soksalarsa da minare ne kadar yüksekse de kesin Elvend Dağının (Elvend Bey'i Hamedan'ın meşhur Elvend Dağına benzetmiştir) yanında kısa olacaktır”*. Bayezid ifadeleri yer almaktadır bir kez daha Elvend Bey'den isyancı Kızılbaşlar'a karşı Akkoyunlu emirlerinin birleşmelerini istemiştir. Bayezid mektubun sonunda kendisinin Elvend Bey'e destek vermede himmetli olduğunu vurgulamıştır.

Zikredilen mektuptan şunu anlıyoruz ki; II. Bayezid imparatorluğun doğusunun huzurlu olmasını istiyordu. Onun için bu amaç o kadar ilgi çekiciydi ki Elvend Bey'den diğer Akkoyunlu emirleriyle birleşmelerini hem de hepsinden Kızılbaşlar'ın ateşini söndürmelerine karşın onlara yardım etmeye söz veriyordu.⁶⁴⁹ Osmanlılar ile Akkoyunlular arasındaki en uyumlu ilişki dönemi II. Bayezid'le Akkoyunlu Yakup Bey zamanında olmuştu. II. Bayezid'in Akkoyunlularla hiçbir sorunu ve anlaşmazlığı yoktu. Bayezid İran'da Osmanlı'nın politikalarına uygun tarzda Akkoyunlular'ın idareye devam etmelerini ve İran'ın batısındaki toprakların da (Azerbaycan ve Diyarbakır) onlar elinde kalmalarını istiyordu.⁶⁵⁰ Çünkü bu tarihlerde Bayezid'in İsmail'le hiçbir şekilde irtibatı olmamıştı. Şah İsmail Sufi-Şii ve mezhebi cihad iddiasıyla Bayezid'e karşı çıkıyordu. Bayezid ise kendilerini

⁶⁴⁸ Pikoloskaya ve digeran, naklen Petroşevsky, *Tarih-i, İran*, s. 475.

⁶⁴⁹ Erdem, a.g.e, s. 156-158.

⁶⁵⁰ Erdem, a.g.e, s. 154-155.

İslam dininin (Sünni mezhebini) lideri kabul eden diğer Osmanlı Sultanları gibi bu görevi kendisinin yerine getirmesi gerektiğine inanıyordu. Tabii ki Bayezid, İsmail'in muhalifetine suskun kalmayacaktı. O dönemde Anadolu halkının çoğunluğu Şîî (Alevi) ve Safevi taraftarıydı. Miladi 1240 Hc. 637 Baba İshak'ın (Babailer) ayaklanmasının zamanından beri⁶⁵¹ Alevilik Anadolu Türkmenlerinin arasında yayılmaya başlamıştı. On altıncı yüzyılın başlangıcında Venedikli tarihçi Marino Sanuto Anadolu halkının beşte dördünün Şii (Alevi) olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁵² Bu yüzden halk sünni mezhebinde olan devletten haklarını almak için Şiilik (Alevilik) mezhebine geçmiştiler. Bayezid Şah İsmail'in öne sürdüğü Safevi Şiiliği ile komşu olmaktan çekiniyordu. Bunun nedeni de Kızılbaşlar'ın çoğunun Anadolu Şiilerinden oluşmasıydı. Kızılbaşlar'ın iktidarı ele geçirmesi, Anadolu Şiiler'inin Osmanlı'ya karşı isyan etmelerine ve İran'a göç etmelerine neden olmuştu. Böylece Bayezid Osmanlı'yı tehlikeye sokan ciddi bir sorunla karşı karşıya kaldı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin menfaati gereği uygun olan Akkoyunlu emirlerinin desteklemesi gerektiğinin farkındaydı.⁶⁵³ Ayrıca hem ciddi bir siyasi tehlike olmasından hem de mezhepcilik tehlikesinden dolayı Şah İsmail'in gücünü ortadan kaldırmayı kendi için bir görev addetmekle birlikte İran'a saldırma fikri yoktur.⁶⁵⁴ Yalnız bu konuda kullandığı politika Elvend Bey'i teşvik etmek ve diğer Akkoyunlu emirleriyle bir araya gelmelerini sağlamasını istiyordu.

⁶⁵¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İshak" İ. A. TDV. c. IV, s. 369.

⁶⁵² Petroşevsky, *İran Tarihi*, s. 387, Petroşevsky Babinger ve Babinger Marino Sanuto'nun *Diarii*, (günlükler) Safevi bölümü, s. 34-35.

⁶⁵³ Erdem, a.g.e, s. 153-155.

⁶⁵⁴ Şerefettin Turan, "Bayezid II" İA, T.D.V. c. V, s. 240-242.

Bunun için de gerekeni yapıyordu. Diğer taraftan da Miladi 1504 (Hicri 910) yılında Şah İsmail'e mektup yazan II. Bayezid: "İranlılar padişahları kendilerinden olmazsa ona itaat etmezler" demiştir. II. Bayezid stratejik açıdan İran'a saldırmanın ve onun bir kesimini işgal etmenin sonucunun ne olduğunun tam olarak belli olmadığını farkındaydı. Zira halkın ayaklanma ve isyanından başka bir şekilde neticelenmeyeceğini öngürüyordu. Bu nedenle gerekli tedbirleri alarak savaş yerine politika yolunu seçti.⁶⁵⁵ Bayezid'in şiir, felsefe ve bilim ilgisinden çok söz edilmişti ve çoğu ömrünü savaşta geçiren babası Fatih Sultan Mehmet'in ve oğlu I. Selim'in, tersine Saraylarında âlimler ve bilginlerle sohbet etmeyi savaşmaya tercih ediyordu. II. Bayezid'in İran'a savaş açmamasında bu özelliği taşımasının etkili olduğunu savunulmaktaydılar. Bu doğru olsa bile Bayezid'in düşüncesi bu doğrultuda değildi. Zikrettiğimiz gibi Bayezid; kardeşi Cem,⁶⁵⁶ Venedik cumhuriyeti ve dört kez Mısır Sultanıyla savaş⁶⁵⁷ yapmasından başka, Akkoyunlu Yakup Bey'e gönderdiği mektupta Gürcistanla yapılan savaşta 40 gün sarayından uzak geçirdiğini söylemiştir.⁶⁵⁸ Ayrıca Bayezid padişahlığının son zamanlarında Şah İsmail'le savaşmak zorunda kalmıştı ve oğlu Selim'e, Seni İran'a savaş için

⁶⁵⁵ Abdülhuseyin Navayi, *Revabet-e Siyasi ve İktisadiye İran Dar Devreye Safevi*, Semt Yayınları, Tahran 1994, s 23; Erdem, a.g.e, s.153-155.

⁶⁵⁶ Aşıkpaşazade, a.g.e, s. 221.

⁶⁵⁷ Hoca Saadettin, *Tacü't-Tevarih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı, s 242-262; Aşıkpaşazade, a.g.e, s. 221.

⁶⁵⁸ Manüçihir Parsadost, *Şah İsmail-ı Evval*, s. 357.

göndereceğim, demişti.⁶⁵⁹ Ama sonradan oğulları özellikle Selim'in isyanıyla uğraştı ve bunu yapamadı.

Şah İsmail'in azmini ve onu izleyen azimli Sufilerden haberler alan Elvend Mirza, adamlarına danıştıktan sonra İsmail'le akrabalığını göz önüne alarak ona öğüt veren bir mektup gönderdi.⁶⁶⁰ Bu mektuptan önce Elvend Mirza Azerbaycan'dan çekilmiş ve Nahcivan'a kaçmıştı. Miladi 1501, Hicri 907 yılında Şah İsmail'in, Rumlu Kara Piri Bey komutanı Elvend Bey'in komutanı olan Hasan Bey Şüküroğlu ile "Garmavaz" da karşı karşıya geldiler. Bu savaşta Akkoyunluların ordusunu çetin bir savaşın ardından yendi.⁶⁶¹ Hasan Bey Şüküroğlu birçok kayıp verdikten sonra kaçıp Nahcivan'da Elvend Mirza'nın ordusu ile birleşti.⁶⁶² Elvend Mirza her şeyden çok Akkoyunlular'ın hükümetini tekrar kurmayı düşünüyordu. Bu nedenle Akkoyunlu hükümetlerini ortadan kaldırmak isteyen Şah İsmail'e: "Ferruh Yesar öldürüldü ve onun ülkesine dön ve orada hükümdarlık et, diyerek barış önerisini sundu.⁶⁶³ Bu fikrini uygulamak için ona mektubunda aralarındaki akrabalığı hatırlatıyor ve İsmail'e, Uzun Hasan'ın torunlarından olduğun için neden savaşalım, diyordu. Böylece İsmail'e

⁶⁵⁹ Feridun M. Ecemen, *Yavuz Sultan Selim*, s 65-66, naklen *Kunhul-Ahbar*, 1/2, s. 950-951.

⁶⁶⁰ Anonim, *Cihanguşayı Hakan (Şah İsmail Tarihi)*, 140-141 belgeleri

⁶⁶¹ Budak Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, Muhammed Rıza Nesiri çalışması, Moassiseye Motaleate Ferheng ve Zabanhaye Asyayı, Tokyo 1999, s. 21.

⁶⁶² Budak Kazvini, a.g.e,

⁶⁶³ Anonim. *Cihanguşayı Hakan (Şah İsmail Tarihi)*, 140-141 belgeleri.

akrabalıklarımı hatırlatarak yakınlaşmağa çalışıyordu. Netice olarak kısa bir dönem yoğun mektuplaşmalara sahne oldu.

D. Elvend Mirza'nın Şah İsmail'e Mektubu ve Karşı Mektupları:

“Büyük Makamlı ve dini himaye eden İsmail Padişah, açıktır ki isyan meydanına ayak basmanızı Allah istemiştir. Hasan Padişah'ın (Uzun Hasan) torunu olduğunuz için neden sana tabi olmaya çalışmayayım, tanış ve akraba olduğumuzdan birbirimize neden yabancılar gibi davranalım? Akraba iken başkaldırmana gerek yoktur. Benim seninle savaşmak ve ayrımcılık yapmak gibi bir amacım yok. Dedeni (Uzun Hasan) ve benim babamın kanından olan Ferruh Padişah'ı (Şirvanşah Ferruh Yesar) öldürdün ve Şirvan'ı ele geçirdin. Ben de Hamedan Ülkesini sana bağışladım. Şirvan'a dön ve o vilayetteki hükümetin ile meşgul ol ve nereye gitmek istersen git, istersen yabancı ülkeleri (gayrı-Müslüm) fethet. Bir gün eğer sana zarar gelirse ve yardım istersen gönderirim. Sen yabancı olmadığın için senin başkaldırmana bir söz etmedim. Sakın bunu benim zayıflığım zannetme, çünkü sulh savaştan daha iyidir. Barış olsun diye seni bu kadar yücelttim. Bunu dikkate almazsan ve iş işten geçerse, bir daha sulha ayak diretirsen kabul etmem. O zaman ben de 30 bin askerimle senin karşında dururum, Allah'tan ne gelirse ona şükrederim⁶⁶⁴”

Elvend Mirza'nın mektubunda Akkoyunlular'ın çok hassas ve gergin bir durumda oldukları görülmektedir. Böyle zorluklarla yaşayan Elvend Bey İsmail'in şartlarını kabul etseydi kendi eliyle kendini ortadan kaldıracak anlamına geliyordu. Kabul etmese de İsmail ona savaş açacaktı. Her hangi birisini de seçse zarar edecekti.

⁶⁶⁴ Anonim, *Cihanguşayı Hakan* (Şah İsmail Tarihi), 140-141 belgeleri.

Şah İsmail aşırı bir Sufi-Şii idi.⁶⁶⁵ Onun bu derecede aşırı olması çocukluğunda gördüğü eğitim⁶⁶⁶ ve çektiği acılardan dolayı idi.⁶⁶⁷ Şah İsmail amacına erişmek için hiçbir engel tanımıyordu. Şah İsmail'e Elvend Bey'in mektubu ulaştıktan sonra İsmail ona cevap yazdı. Bu mektubun özeti şöyledir:

"...Hasan Padişah'ın (Uzun Hasan) evlatlarından Şeyh Safi evlatlarına birçok mertsizliğin ve süslü kelimelerin (akrabacılığa işaret ediyor) yetiştiği açık iken, bu kadar zulme rağmen ben dedemin, babamın ve abimin kanından geçtim, ama kendime Masum İmamlar'ın (12 şii İmamlar s.a) haklı mezheplerinin yayılmasını gerekli kılıyorum. Hak yerini bulana kadar, ben de canımın sonuna kadar hakiki dinin yolunda kılıç kullanacağım. Sadakat ve temiz akideyle İmamlar'ın eteğine el uzatmanı ve dilinde, Aliyen Veliyullah, (Allah'ın velisi Hz. Ali) reva kelimeler yürütmeni isterim. Böylece saadete padişahlığına devam edersin ve bağımsız kalabilirsin, ben hangi ülkeyi ele geçirirsem senin adına hutbe okuturum ve adına sikke vururum. Sizi kendime abi bilip yolunuzda kılıç kullanırım. Bu saadeti anlamazsan en iyisi o ki senden günahsız kardeşimin (ağabeyi Ali) kanının bedelini isteyeyim. Sana bağlı hangi yol hoşuna giderse ilan et".⁶⁶⁸

Şah İsmail'in verdiği böyle bir cevap tüm kapıları Elvend Mirza'ya kapattı.

Elvend padişah mektubun içeriğinden haber aldığı zaman Şah İsmail'in savaş

⁶⁶⁵ Ali Şeriati, *Taşayyu-i Alevi ve Safevi*, Çapbahş Yayınları, Tahran 1995, s. 78, 95, 123.

⁶⁶⁶ Michel M Mazzavi, *The Origins Of Sefawids*, s. 80; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 15.

⁶⁶⁷ Hinz, a.g.e, s. 82-83.

⁶⁶⁸ Hinz, a.g.e, s. 191.

mevdanından çıkamayacağını anladı. Bu nedenle Nahcivan'dan Erivan (Çukur Sa'd) tarafına gitti ve 30 bin askeriyle Nahcivan'ın Şerur mevkesinde Şah İsmail ile savaşmaya hazırlandı. Bu savaşta Şah İsmail'e yenildikten sonra Erzincan'a gitti.⁶⁶⁹ Şah İsmail bu savaştan sonra Akkoyunlular'ın başkenti Tebriz'e geldi ve padişahlık Tacını taktı.⁶⁷⁰ II. Bayezid doğrudan olmasa da Akkoyunlular'ı Safeviler'e karşı desteklediği zamanlarda, Şah İsmail'in babası Haydar Tebersaran'da Şirvanşah Ferruh Yesar ve Akkoyunlu Sultan Yakub'a yenilip öldürülmüştü.⁶⁷¹ Sultan Yakub bu galibiyetin müjdesini II. Bayezid'e göndermişti. II. Bayezid de Sultan Yakub'a şiirce böyle cevap yazdı:

Şiir:

لاله صفت صوفی اگر سرکشند با کله سرخ ز فرما نبری
غرقهء خون باد کلاه و سرش بادل چون قیر زیزدان بری⁶⁷²

“Yenilgiye uğranmış olan Sufi (Haydar)

Bu egemenliğe o Kızıl şapkalı

Kanla boğulmuş Başı ve Şapkası

Kara yüreğinde Allah'ın yeri olmayanın”

⁶⁶⁹ Mir Mahmud Hondmir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasp Safevi Tarihi*, 112-116 belgeler, Sümer, s. 34.

⁶⁷⁰ Miratüs-Sefa Tarih'inde Şah İsmail'in padişahlığa eriştiği zamanını Miladi 1500, Hicri 906 yılı Recep ayının 14.Günü Perşembe yazılmaktadır, *Miratüs-Sefa*, Hattı Nusha, Numara Add 6587, Britain Musem Kütüphanesi, 163-A belgesi.

⁶⁷¹ İlhan Erdem, a.g.e, s. 142-143.

⁶⁷² Feridun Bey, *Munşiatüs-Selâtin*, İstanbul Yayınevi, c. I, s. 309-312.

Şah İsmail'e yenildikten sonra bir daha başkent Tebriz'e dönmek imkânı olmayan Elvend Mirza'ya sadece bir yol açıktır. Bu nedenle II. Bayezid'e bir mektup yazdı ve ondan ortak düşman Safeviler'e karşı birleşmelerini istedi. II. Bayezid zor bir durumda kalmıştı. Çünkü Elvend Bey'in isteğini kabul etmesi İran'a savaş açmak anlamına geliyordu. Bu II. Bayezid'in seçtiği dış politikayla uyuşmuyordu. Hem de Safeviler'e karşı saygısını bozmamak için kabul etmedi. Elvend Mirza isteğini II. Bayezid'e söyledi, mektubun özeti:

"...Maneviyat ve hacete neden olan Allah'a hamd olsun. Yaptığınız iyiliklerden dolayı Allah'a şükretmekle nimet çoğalır ve herkes muradına erer. Şefkat ve rağbetin esas kaidelerini mükemmelleştiren ve mevcudatın gerçeğini detaylı izah eden insanı cennetin yüce katından toprağa sizin için atan Allah'a huzurunuzda hamd etmekle makamımız yücelir; Ayet: "yine sen iki kere doğmasaydın kimse göklere dokunamazdı. (kimse manevi işler yapamazdı)"⁶⁷³

Bizi zelil eden şu parçalanmışlıktan alnımızın akıyla kurtulabilirsek kemalin zirvesine ulaşıp sonsuz ve sapaşağlam bir iple feleklere doğru yükselerek, imkân ve varlık kavisinden herkesi kuşatacak bir daire yapmak için bütün varlığın dergâhını tavaf edebiliriz. Zayıf olanlar seninle yükselerek değer kazanıyor. Eğer biz kendimizi arındırırsak senin yok olmaz şahsındaki tertemiz ve kutsal değerler bize de ulaşır. II. Bayezid, gökten vahiy indiren Cebrail gibi Resulullah'a yakındır,⁶⁷⁴ iki

⁶⁷³ Necm Süresi, 8. Ayet.

⁶⁷⁴ Necm Süresi, 8. Ayet.

yay kadar⁶⁷⁵ belki ondan daha da Peygamber'e yaklaşmıştır. Allah'ın istediği vahiy⁶⁷⁶ (Peygamberin) sırrına sahipsindir. Salâvatla yücelmek, selamlaşmakla aydınlamak, senin için hanedan ve sahabelerine teslim olmaktan geçer; ey bu izzetli göğün Anka Kuşu'nun veliliği, himmetli Kaf Simurgu, saadetli devlet yuvası, himmet şekeristanın papağanı, şanslı, uğurlu ve kutsal Devlet Kuşu...

Şiir:

چو طوطی شیرین مقالی که افتد بود پر و بالش ز احوال حاکی
چوان کوکب سعد علوی که در سیر کند منزل خویش در برج حاکی

“Tatlı konuşamayan papağan
Tüyü ve kanadından bellidir
Gökyüzünde seyir eden uğurlu yıldız
Aşağıya zelil toprağa indirilmiş gibi”

⁶⁷⁵ Feridun Bey, *Munşiatüs-Selâtin*, İstanbul Yayınevi, c. I, s. 351-352; Abdül-Hüseyn Nevayi, *Şah İsmail Safevi (Tarihi Esnad ve Mukatibat)*, s. 21-22; Mucirettin Şeybani, s. 228-229; Sabitiyan, a.g.e, s. 79-81.

⁶⁷⁶ Yunus Süresi, 14. Ayet.

Güneş yüzlü A'la Hazretleri, Cemşid Padişah gibi heybetli, Babalık ve Hilafet mertebesinde, saltanatınız insan topluluğunun sığınma mekânı, dünya fatihi, Âlem üzerinde dönülen, Âlemin iktidarı, Büyük Hakan, ümmetlerin hayatının sahibi, Arap ve gayri-Arab'ın padişahların padişahı, Âlemdeki Hakanların sığınağı, bütün Müslümanların yeryüzünde Allah tarafından halife ve gölgesi, çağın kahramanı, saltanat ve hilafeti bir araya getiren, adaletli ve insafli, azimli ve uğurlu, Allah yüce saltanatını devamlı kılsın. Tüm Müslümanlara şefkatle davranan Sultan Bayezid ki sonuna dek hilafete uygun ve bütün Müslümanlara adalet yayasın. Cümlesiyle sizin için güneş gibi nurlu ve ışık yayana arz olunmak üzere işaret ettiğiniz ve buyurduğunuz Bayındırı Sultanlar'ın birleşmesi şimdi zuhur etmiştir. Can kulağıyla duyup kabul ettim. Eğer saltanat alametli Amcam Kasım Bey Hazretleri ve kardeşlik alametlerini taşıyan memleket sahibi Mir Murad, Allah'ın gösterdiği yolda gidip birleşseydiler, müşrik ve münafıkları bertaraf etmeleri mümkün olurdu. Cihan hâkimiyetinizde işaret ettiğiniz üzere, serseri ve Allah'tan uzak sapık Kızılbaşlar'ı Allah kahretsin. Sizin bize buyurduğunuz birliğimize erişmemiz Allah'ın yardımı ve inayetine tevekkül etmekle olabilir. Âlem sığınağımızda olan siz Al'a hazretlerinin bereketli ve himmetli işaretiyle o alçak ve kötülük yapan görkemsiz kavmi basacağız. Çünkü başlangıçta sizinle görüştük ve şefkatli ve lütuflâr eteğinize el uzatıp yardım istedik. Şimdi de aynen gösterdiğiniz gibi himmetiniz ve varlığınıza ihtiyaç duyarak ümitle bekliyoruz. Bizi yardımınızdan mahrum etmeyin. Allah'ın uygun görmesi ve teyidiyle ve babamızın mekânında olan Hazretiniz himmetiyle yeryüzündeki tarlalar o (Safeviler) sapık cemaatin tohumundan temizlensin ve peygamberlik şeriatının parlak bahçesi, Mustafa

*peygamberin çiçek bahçesinin milleti, adalet suyundan sulu ve yemyeşil olsun.
Bayındırı hilafetinin saltanat tahtı mülkü yerine gelsin.*

*Hilafet ve nimetli saltanatınızın gölgesi Müslüman ve İslam mezheplerinin
üzerinde devamlı ve sonsuz olsun; Hz. Muhammed ve şerefli ailesinin hakkına.,⁶⁷⁷*

Sultan Bayezid Akkoyunlu Elvend Mirza'nın Safeviler'e karşı yardım isteğine, cevap vererek tepki gösteriyor:

“Azim olan ve hüküm veren Allah'a karşılıksız şükürler olsun. O Allah ki insanı yarattıktan sonra kendi muhabbetli ruhundan ona üfledi ve değersiz toprağın köşesinde oturanlara göğün üstünde gezenlerden haber verdi ve insanoğlunun seçkinlerine Hz. Âdem'in ilmini; (hakikatla bâtilin farkında olmak) öğretti. Eşya ve işlerin gerçek hususiyetlerini insana öğretti: Kendime yer üzerine halife kıldım,⁶⁷⁸ buyurduğu ayetin mucibince insanı yüceltti. Özü ve cevheri bir olan yüce Allah, dar görüşlü akla sahip olan insanı aciz ve şaşkın etti. Ama bu zamanda cennet bahçesinin hoşkokuşu olan Reyhan ve Fulya Çiçeği; Sekiz Cennet Bostanının Yasemini; miskle bitişen sümbül; Elvend Dağının Menekşe Çiçeği (Elvend Bey'i Hemedandaki Elvend dağına benzetmiştir); güneşle örtülen nergis ve yaseminle anlamını içeren mektubunuz bana ulaştı. Kişiliğinizde sultanlık, feleğe benzeyen

⁶⁷⁷ Feridun Bey, *Munşiatüs-Selâtin*, İstanbul Yayınevi, c. I, s. 352-353; Rahimzade Safevi, Tahran 1962, s. 92-93; Mucirettin Şeybani, *Şah İsmail'in Osmanlı İmparatorluğuyla Barış ve Dostluk Politikası*, Tarih Taratma Dergisi, 3. Yıl, Numara 5, Tahran1967. Kasım-Aralık ayı, Felsefi Nasrullah, *Cengi Çaldıran*, Tahran Üniversitesinin Edebiyat Fakültesi, Tahran, s. 51.

⁶⁷⁸ Muhammed Ali Berhâpürî, a.g.e, A-163 Belgeler.

saray ve yüce eşiğiniz, saadetli alametiniz vardır ve amacınız adalettir. Cemşit Padişah gibi heybetli, Feridun Padişah'ın bayrağını taşıyan, İskender makamında oturan ve Dara Padişah gibi ileri görüşlü, Allah'ın gölgesi ve lütfu sizi kapsasın ...şiiir:

شهنشاه ایران خدیو عجم	خداوند ملک و سپاه و علم
سرافراز افاق الوند شاه	ولایت ستان و ممالک پناه
جهانگیر سلطان با عدل و داد	تہمتن شکوہ و غضنفر نہاد
فرازندہ تخت با بند ری	فروزندہ گوہر داوری
برارندہ تیغ خونین و چنگ	شکافندہ قلب دشمن بہ جنگ

“İran Padişah’ı, Acem hükümdarı

Ülke, sipahi ve bayrak padişahı

Dünyanın yüce başlısı Elvend Padişah

Velayetleri alan, memleketlerin sığınağı

Ülkeleri fetheden adil ve insafli sultan

Rüstem gibi görkemli ve kuvvetli, aslan huylu

Adaletin cevherini parlatan

Bayındırlıların saltanatının nuru

Kanlı kılıç ve harbi yükselten

Savaşta düşman kalbini parçalayan”

...Bizden de size fazlasıyla selam olsun, birliğimizi ve iletişimimizi sağlayanlara selam olsun. Her daim size karşı sevgim bulunmakta ve size yardım konusunda da adamlarımın buna uymalarını bildirdim. Sizin gibi değer ve kişilik sahibi bir insanla görüşmek ister. Değerli maksadımızın önemini anlayacağınızı ve uygun zamanda

ona nail olmanızı isterim. Nice bereketli yıllarda mümkün olmasını isterim. İbadet ettiğimiz Allah'ın hakkı üzerine böyle olsun.

Ama şerefli ve değerli devletin tacı, saadeti ve dine itaatkâr Amcan Kasım Bey ve Allah'ın verdiği kıymetini bilen memleket sahibi Celalettin Murad Bey'in saltanat hizmetkârlarının aralarında birleşmemeleri konusunda konuşmuşsunuz. İnşallah Yüce Allah'ın isteğiyle İzzetli derece ve kıymetinizi bilin ve anlaşmazlığı bertaraf edin. Düşmanın (Kızılbaşlar) kini ve vefasızlığından bahsetmişsiniz. Sizin adaletiniz saraç ve sufinin parlak tacının zulmetini yok etmek için bir an bile ışık saçmaktan geri kalmamalı; çünkü lambanın güneşe karşı bir cilvesi yoktur. Allah Kızılbaş taifesini yardımsız bırakmıştır. Bu isyancı taifenin şerle kaplanmış kızıl şapkalarının ateşi alevleriyle dünyayı birbirine düşürmüş ve Zerdüştler gibi yel esen günde, ateş parçalarını başlarına yükseltmişler ve lacivert sarıgın bükülmesinden dolayı Dünyayı dumanla doldurmuşlar. İsmail İran'ın her yerini ateşe vermiş ve onun tarafından bu işe kastettiği için siz, şiir:

به تیغی زند گردن نامدار دمی کو کشد تا لشکر نامدار

“Nerede o şanlı ordu ki bir anda

Bir kılıç darbesiyle şöhretli adamın (İsmail) boynunu vursun”

Kuşkusuz minare ne kadar yüksek olsa da Elvend Dağı'nın karşısında alçak görünür. Çünkü iş vaazdan geçmiş ve Allah'ın uygun görmesiyle bu iş (İsmail'in yaptıkları) durdurulabilir. Sizin devamlı ve tam gayretle çalışmanızı isterim. Kolunuzun kuvvetiyle harekete geçin ve o bölgenin bütün gruplarıyla birleşin ve birbirinizden uzaklaşmaktan kaçınin. Yardımsever Yüce Allah'a tevekkül ettiğinizi yerine getirmek niyetiyle o isyancı fırkayı basın. Fitne yükselemeyinceye kadar devlet adamlarınızla o çirkin gurubu bertaraf edin. Ortaya çıkan ve her yeri yakan bu ateşi

*söndürmek için hepiniz çalışın. Allah'ın yardımıyla olsun ki kuvvetleriniz onları kara toprakta, ayakaltında ezsinler. O melunları Dünya sayfasından silsinler ve Âlemi onların yenilmesinden dolayı mutlu ve bu kazançtan hoşnut etsinler. Benim eşi benzeri olmayan hükümdarlığımın himmetini yardım için kullanabilirsin. Buna aykırı bir düşünceniz olmasın. Bütün ülkenizin Seyidlerini, Âlimlerini, Şeyhlerini, Salihlerini ve halkını tümüyle, bu konumunda olan iki devletimize uygun dualar etmesi için görevlendirin ve bizimle birliğinizi sağlamlaştırarak ihlâsınızı gösterin ki Akkoyunlu emirinin bizimle mektuplaşma yolu açık olsun. Eğer bu konuda yanlış yaparsanız bize haberi duyurulacaktır. Adamlarınızı gaflete düşmemeleri konusunda uyarın. Benim tarafımdan her çeşit yoldan bir eksiklik olmayacağını duruma göre belli ederim. İnşallah Teâlâ, saadetli günlerinizi ebedi kılsın ve Devletiniz, yandaşlarınızın meramıyla uyumlu olsun. Yücelme ve izzetiniz devamlı yükselsin. İbadet edilen Allah hakkına”.*⁶⁷⁹

Bu mektupta Sultan Bayezid Elvend Mirza'nın yazdığı mektubuna karşı verdiği cevapta kendisini oturduğu Osmanlı tahtı cenabına göre güçlü ve gururlu bir tepki gösteriyor. Safevilerle karşılıklı iletişimi bozmamak istemediği için, hem de ihtiyat göstererek savaşın sonucu ne olduğu tam belli olamadığı için jeopolitik açıdan akılla davranarak doğu tarafında özellikle Müslüman İran'a yeni bir cephe açmak istemiyordu. Bu nedenle özde değil sözde Elvend Mirza'yı gayrete getirmeye çalışıyor ama etkiliş yapmayı göstermiyordu. Psikoloji ve ruhsal olarak cevapta böyle tepki göstererek kendi egemenliğinde olan askerler ve devlet adamları hem de Elvend Bey'e heybetini hatırlıyordu. Sultan Bayezid'in dış işleriyle ilgili seçtiği

⁶⁷⁹Feridun Bey, a.g.e, s. 353; İskender Bek Türkmen, *Âlem Ara-yı Abbasi*, c. I, s.

ılımlı politikasını sertlik yoluyla siyasetçiler ve komutanlar ve savaştan yararlanmaya alışan askerlere iyi gelmiyordu. Çünkü bu komutanlar savaşın ganimet ve aldığı nişanlarla yaşamını geçiriyorlardı. Aşağı sınıftan olan askerlerin de sabit maaşı olmadığı için onların durumu savaş ve ganimete bağlıdır.

Elvend Mirza tekrar Azerbaycan'ı geri almak ümidiyle Miladi 1502 (Hicri 908) yılında Sultan Bayezid'in yardımı olmadan Şah İsmail'in savaşına hazırlamak için kendi gücünü topladı. Ama bu kez de çok kısa bir zaman Tebriz'i ele geçirdikten sonra yenildi ve Bağdat'a gitti.⁶⁸⁰ Böylece Akkoyunlu'nun başkenti Tebriz kesin olarak Safevilerin egemenliğine geçti.⁶⁸¹ Aynı yılda Şah İsmail Irak, İsfahan ve Fars'a musallat oldu ve Akkoyunlu Sultan Murad'ı (Sultan Yakup oğlu) Hemedan'ın yakınında olan Akbulak denilen mekânda yendi. Böylece İsmail İran'ın merkezinin büyük kısmını ele geçirdi.⁶⁸²

Bu zaferlerin haberini duyan II. Bayezid hiçbir tepki göstermedi. Sadece Safeviler hakkında bilgilenmek için Osmanlı İran sınırında olan hâkimlere örneğin Çemişkezek Hâkimi Mukri Kürt taifesinden olan Hacı Rüstem Bey'e⁶⁸³ bir mektup yazdı bu mektubun özeti şöyledir:

⁶⁸⁰ Faruk Sümer, *Safevîler Devleti'nin Kuruluş ve Gelişimesinde Anadolu*

Türkleri'nin Rolü, Ankara, 1992, s. 22-23.

⁶⁸¹ İlhan Erdem, *Akkoyunlu Devlet Tarih-i*, s. 159.

⁶⁸² Budak Munşi, *Cevahirul-Ahbar*, Moassiseye Motaleate Ferheng ve Zabanhaye Asyayı, Muhammed Rıza Nesiri çalışması, Tokyo 1999, s. 23; Ahmed Feridun Bey, *Munşiatüs-Selâtin*, İstanbul Yayınevi, c. I, s. 352-353.

⁶⁸³ Feridun Bey, a.g.e, s. 353-354.

“...Uzun müddettir Kızılbaş Cemaatinin düşmanlığı Bayındırı (Akkoyunlu) Devletinin büyüklerine hasımlık yapıyorlar. Şu anda geçtiği durumdan bilgi almadığımız için Kûdvetü'l-Egran değerli kitabının sahibi olan Çavuşlü Keyvan'ı sizin yanınıza gönderiyorum. Sizin ülkeniz o semtlere (İran'a) yapışıktır ve durumun gerçeği size tam açıktır. Değerli mektubumuzun sahibi sizinle konuşmakla müşerref olduğu zaman doğru haberleri ve o tarafta (İran'da) vuku bulmuş olan olayları sizin için imkânı varsa Nüvvab'ı Kamyab'a (başarılı sultan Sultan Bayezid) ulaştırın. Bu izahı bizim şahane inayetimizden bilin ve ne yaşanmışsa bildirin ve sadakatinizi ortaya koyun. Miladi 1502 yılın Eylül ayının ikinci Günü (Hicri 908) yılının Rebiyülevvel ayının birinci günü”.⁶⁸⁴

Diyarbakır Hâkimi Akkoyunlu Rüstem Bey de kısa bir önsözle Sultan Bayezid'e tarihsiz bir mektup yazıp durumun izahını ve Şah İsmail'in ne yaptığını tam açıklamadan genel bilgilerle konuyu anlatarak şöyle cevap verdi.

Rüstem Bey'in II. Bayezid'e mektubunun özeti şöyledir:

“...Sözün kısası o isyancı kavim hâlâ aynı gidiştedir, Elvend Han'a zarar vermişlerdi ve İsmail oradan Irak-ı Acem'e gitti. Murat Han'ı yenilgiye ve bozguna uğrattı. Irak-ı Arap'ta (Bağdat'ı kastediyor) Pürnekler'e son verdi ve Mısır Çerkezleriyle birleşip barış yaptı. Şimdi de Diyarbakır ve Maraş'a gitmek istiyor. İsmail'in zulmünden dolayı İran'ın durumu karışıktır. Çoğu belde ve bölgeler onun zulmünden ve eziyetinden dağınmıştır. Allah'ın fazlından ümitvarız ki bu isyancı gurubun saldırıları, Gazilerin gürz ve mizrabbası ve Müslümanların sahibi, zamanın şehinşahının

⁶⁸⁴Muhammed Mutercim, s. 62-67; Nasrullah Felsefi, *Çend Makaleye Tarihi ve Edebi*, naklen İnkılâbı İslam, s. 5-8.

*mücahitlerinin kan saçan kılıçlarıyla bertaraf edilecektir. İnşallah Teâlâ, ne yapacağımız sizin yüce fermanınıza bağlıdır”.*⁶⁸⁵

Rüstem Bey Sultan Bayezid’e Safeviler’in Mısır Memluklerle birleşme düşünceleri olduğundan ve Safeviler’in zaferinden ve Akkoyunluların yıkılışını anlatıyor. Ama Şah İsmail’in aşırı mezhebi davranışından söz etmiyor. Hatta İsmail’in öldürdüğü Sünni Kürtlerden bahsetmiyor. Mektupta İran’ın çok kötü durumda olduğu ve şehirlerinin viran olduğu gösterilmektedir. Hem İsmail’in mezhepçilik katliamları hem de göndermediği fetihnameye rağmen; Sultan Bayezid, Safevilerle ilişkisini kesmedi. Miladi 1504 (Hicri 910) yılında, Şah İsmail’in Irak ve Fars’taki fetihlerinden sonra tecrübesizlikten dolayı diğer sultanların gelenekleri gibi fetihname göndermemiştir. Zikrettiğimiz yılın kışında II. Bayezid tecrübeli olduğu için elçisi Mehmed Çavuşlubaşı Balaban başkanlığında iki mektup ve birçok hediyeyle İsmail’i tebrik ve öğüt vermek için İran’a gönderdi. Bayezid elçisine mektubu Şah İsmail’in yaptığı aşırılıkları kesirse ona teslim etmesini emretmiştir.

Zikrettiğimiz gibi şahlık geleneklerinden haberi olmayan Şah İsmail, Elvend ve Murat Bey’i yendikten sonra bir fetihname komşu devletlere özellikle Bayezid’e göndermedi. (Buna rağmen Kansu Gavri’ye yazdığı aynı yılda iki mektup yazmıştı). Şah İsmail Akkoyunlu Murad’ı yendikten sonra II. Bayezid birinci mektubunda Şah İsmail’e kazancını, ayrıca Elvend’in yenildiğini de tebrik etmiştir. İkinci mektubunda Şah İsmail’in aşırı mezhepciliğinden dolayı öldürdüğü Sünnilerden dolayı ona öğüt

⁶⁸⁵Han Baba Beyani, *Tarih-i Nizamiye İran Dar Devreye Safevi*, s. 165-166.

vermişti. II. Bayezid Şah İsmail'in şiddetli öfkesinden tam emin değildi veya bu kadar uyumsuz ve acımasız işlere bir anlam veremiyordu.⁶⁸⁶

İran'da Safeviler zamanında Şia mezhebin resmîyet kazanması ve Şah İsmail'in Sünniler'in öldürmesi bazı Sünni mezhebinde olan kişilerin İran'dan göç etmesine neden oldu. Şah İsmail ve onu takip edenlerin onlara haksız davranmalarını Sultan Bayezid duyduğunda iki mektup yazdırdı. Biri Şah İsmail'in tahta geçmesini tebrik etmek için ve diğeri de onun yaptığı yanlışlarından dolayı öğüt vermek ve Sünni mezhepte olanlara zulüm etmemek için idi. Dolayısıyla Bayezid Osmanlı'ya gelen İranlı Sünnilerden Sünniler hakkında Şah İsmail'in yaptığı aşırı işlerinden haberdar olmuştu ama tam emin değildi. Bu nedenle elçisine duyduğu haberlerin doğruluğunu emin olduktan sonra ikinci mektubu Şah İsmail'e teslim etmesini emretmişti.⁶⁸⁷

Yine Bayezid'in zikrettiğimiz bu iki mektupta iki Devlet ile iletişimini sağlamlaştırmak ve çatışma yerine dostça geçinmeyi tavsiye ediyordu. Bu mektupta II. Bayezid Şah İsmail'e "Şah" yerine "Emir" olarak hitap etmesine rağmen İsmail'i "değerli çocuğum ve Yüksek makamlı" unvanlarla telif etmişti. Ayrıca İsmail'i "Seyyid Soylu ve İran'ın büyük padşahları örneği Keyhüsrev'in halefi söylemişti. Sonunda II. Bayezid İsmail'i çok saygıdeğer, Vilayet Hanedanının neticesi" unvanıyla söyleyerek, ikinci mektubunda ona öğüt vermeye başlıyor. Ancak bu iki mektuptan sonraki yazışmalar da İsmail'e "Şah" hitap ederek onu resmen devlet

⁶⁸⁶Muhammed Arif Erzurumi, *Has ve Kamu içinde İslam Devrimi*, Hattı Nüsha, Milli Kütüphane, Tahran 1934, s. 62- 67.

⁶⁸⁷Ahmed Feridun Bey, *Munşeatü's-Selâtin*, İstanbul 1274, c. I. s. 346-347.

başkanı olarak tanıyor.⁶⁸⁸ II. Bayezid'in böyle davranması hakkında çok görüşler ortaya çıkmıştır; bazıları onun Hıristiyanlarla çatışma halinde olduğu, kimi bilim adamlarıyla yaşadığı, kimi de Süfiliğe yönelmesinden dolayı Safevi Süfilere de saygısını bozmak istemediğini öne sürerler. Buna benzeri yorumlar da yapmaktadır. Kesinlikle bunların II. Bayezid'in dış politikasında etkisi vardır. Ama bu nedenler o kadar güçlü bir neden değildir ki ülkesinin kaderini ona bıraksın. II. Bayezid'in seçtiği böyle bir politikanın Osmanlı tarihçilerinin yorumlarında da çok garip olduğundan bahsedilmektedir. Onlar daha önceden böyle bir politika görülmediğinden dolayı O dönemde böyle bir politikanın yapılması kabul edilmemektedir. Çünkü çoğu ülkelerin dış politikaları onların mezhebi görüşlerini yansılmaktadır.

II. Bayezid Şah İsmail'e kan dökmekten daha çok halk üzerinde etkili olayın adalet ve şafketlidavranışlar olduğunu ve böyle yapan hükümdarlığının tazmin ve meşruiyetinin olacağını bahsetmiştir. Eğer bunun dışında davranırsa halk oradan göç edecektir ve şimdiki gibi Osmanlı'ya geleceklerinden söz etmiştir. Şah İsmail'e; ,eğer halkın Akkoyunlular'dan razılığı olsaydı sen o kadar vilayetleri kısa zamanda kolayca ele geçiremezdin, demişti. II. Bayezid bunları anladıktan sonra İran ve İranlı'yı çok saygıdeğer bir millet olduklarını söyleyerek mektubun içeriğinde onların doğru ve hakiki sıfatlarını söylemiştir.

Mehmed Çavuşlubaşı Balaban İran'a vardığında söylenen haberlerin doğru olduğunu anladıktan sonra her iki mektubu birlikte Şah İsmail'e sundu. Zikrettiğimiz gibi birinci mektup Şah İsmail'in Irak ve Fars'ı fethini tebrik, mektupta İsmail'e aşırılıklardan kaçınmasını tavsiye ediyordu. İkinci mektup şöyledir:

⁶⁸⁸ Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, İstanbul, 1274, C. I, s. 338-340.

“Büyüklik sıfatını taşıyan Sayın komutan, seyitliğe mensup, saltanat ve hükümet cengâveri, sağlam fetihlere sahip, Allah’ın adaletini ve dininin farzlarını yerine getirmek için görevli olan Haydar Oğlu Safevi Sultanı Emir İsmail, Bu yüce saltanatın kurucusunun esası olan (Sultan Haydar) devamından giden, onun değerli oğlu (İsmail) ve makamını hak ediyorsunuz. Yüce Devletin silsilesinin başlangıcı, Dara ve Keyhüsrev’in halifesisiniz, öncelikle size selam ve sağlık diliyorum, sonra şikâyet konusunu açık vurguluyorum:

Siz yüce kişi (İsmail) babanız Haydar’ın intikamını almak için Gilan’dan hareket ettiniz. Şirvanşah Ferruh Yesarla savaştınız ve şans yardımıyla ona galip gelerek onu cezalandırdınız. Sonra Levend (oruspu) Elvendle muharebe edip onu kaçırmaya müptela ettiniz. Şans, şeref ve azimle Tebriz’e girdiniz ve Hüsrev Perviz’in tahtına oturup mutlu oldunuz. Bu iki hoş müjde Rum (Anadolu) hudutlarında yayıldığı zaman çok mutlu oldum ve size özel mektupla müjde getiren bir müjde vereni görevlendirdim. Ben de sizden bize özel bir elçiyle tebrik göndermeniz için bekledim. Çünkü böyle büyük bir olayı ilan etmesi hükümdarların vazifesi ve uhdesindedir. Hâlâ sizden bir müjde veren ve bir işaret eden olmadığı halde başka bir müjde bu ülkede yayıldı ve belli oldu o Emirlik sıfatını taşıyan adam (İsmail) geniş toprağı olan Fars ve Irak’ı da Bayındırlılar’ın zulmünden kurtararak temiz güneş ışığının parlamışının oralara ışık saçmasına neden oldunuz. Sizin seyitlik sıfatınızı taşıyan ve Şehitliğe mensup olan adamı tebrik etmek gereklidir. Öncelikle ihlâs ve yardımseverliğin yayılmasına çalışıyorum. Bununla beraber amaçsız vasiyetlerimin de vilayet hanedanının soyundan kulağınıza ulaştığını o emirlik kişiliğinde olan birkaç konunun size zarar vereceği konusunda dikkatinizi çekerim:

Birincisi; fazla öldürmek ömrü kısaltır ve ebedi kötü şöhrete neden olur, hem akıl ve hem de şeriat onu övmemiştir; Gençliğin, nefsin hevasına tabii olmayın ve bu yaptığınızdan geri dönün. Elbette Haccac, Cengiz ve Timur adını halkın ve seçilmişlerin hangi ünvanlarla dile getirdiklerini duymuşsunuzdur.

İkincisi; bir muhalif yola üç beş günlük dünya saltanatı için girmek, Müslüman halkını araç olarak kullanmak ve insanoğlunun hayırlısı olan (Hz.Peygamber) ümmetinin arasında ayrılık çıkarmak gerekmez. Bu uzaklık ve birbirinden nefret, sonuna kadar hayırlı olan rahmetli Peygamberimizin zulme uğrayan ümmetini birbirine düşman kılacaktır. Böylece İslam'ın maddi ve manevi kuvveti azalacaktır. Bu nedenle din düşmanları Müslüman memleketlere el uzatacaktır.

Üçüncüsü; camiiler, mezarlar, tekkeler, hücreler ile sultanlar, emirler, geçmiş ve sabık âlimlerin kalan eserlerini, câhil süfîlerin (Kızılbaşlar), çoğu kötü amaçlı adamların aldatıcı kışkırtmasıyla onların evkaflarını kendi mülkü bilip gasp ve tahrip etmesine izin vermeyiniz. Çünkü onlar o memleketlerde İslam'ın senetleri ve mülkiyetinin kanıtları, Allah'ın olgun insanı (Hz. peygamber) şöhretli ümmetinin nişaneleridir.

Dördüncü; gönül almak, âdil ve insaflı olmak, halkın kalbinde saldırmaktan, zorlamaktan ve kan dökmekten daha etkilidir. İyisi o ki her işte eşitlik ve adalet, şeriat, halkının hürriyetini o emirlik sıfatını taşıyanın (İsmail) âdeti olsun. Halkınızın kalbini kazanın ve iyi niyetinizle ve davranışınızla onları affedin kimse kırılmasın. Öyle bir davranış yapın ki o toprağın ahalisi atalarının vatanını terk edip yurt dışına göç etmesin. Zira Devlet ve memleketin bayındırlığı halkın hükümetten

hoşnutluğuna bağlıdır. Eğer İran halkı Türklerden (Bayındırlılar) hoşnut olsaydı o efendi Seyyid (İsmail) o kadar çok memleketi kolayca fethedemezdi.

Bu ölçüde İran'da İslam'dan önce itibarlı hükümdarlar o iklimde saltanat atını sürmüş ve bazı hükümdarlar da aynı İran halkının yardımıyla birçok övülmüş fetihlere nail olarak sultanlar arasında adları teker teker iyilikle anılmaktadır.

Eskiden beri İran milleti eğer padişahları necip ve kendilerinden olmazsa, ona itaat etmezler, padişahlarının İran'ın başkentlerinden birisinde oturmasını isterler. İranlılar, hükümdarın milleti anlayıp adalete yönlendirmelerini istiyorlar. Allah'a hamd ve minnetle, o sayın cesura (İsmail) bütün İranlılardan necip, soylu, ulu, şöhretli eski ve İran'ın en övülmüş birçok yardımcı ve dostu olan hanedanına mensupsunuz. Eğer adaletli olursanız, sürekli halkın refah ve rahatlığını düşünürseniz, İran halkına itaat ve hoşnutlukla Hindistan ve Türkistan halkı da sadece sizin bir işaretle, ipsiz halkasıyla tabii ve itaatkârlıkla boyunlarını ibadet ve kulluk için bırakacaklar ve Safevi Süfi Devletinin yükselmesi ve yaşamısı için fedakârlıkla çalışacaklar. Ama bunun tersine kılıç zulmüyle İran'a sahip olursanız, devlet ve memleketin doğu ve batısından kendinizi bütün Müslümanların düşmanlık okuna hedeflendirirsiniz ve tüm Müslümanların emirleri ve hâkimlerinin saldırısından kişiliğiniz rezil olacak ve bir an dahi rahat olmayacaktır. Böylece İran memleketi kuşatılır ve ahalisi Müslümanların gözünde yenilmiş olacaklar. Neden akıllı olan insan kendini pişmanlığa uğratabileceği bir işe kalksın? Memleket padişah ister, memleketin padişah ve halkı ikisinin de adaleti bayındıra ve refaha ulaşacaktır. Manevi ve ahiret işleri olan yani dindar ve mezhepli olan padişah, neden böyle işlerle uğraşsın. Eğer o efendiliğe sahip olan adam (İsmail) bu şefkatli

kulun öğütlerine kulak verip kabul ederse, sürekli ebedi olan Osmanlı Devleti size arka çıkıp zaruri durumlarda size yardım edecektir.

Bizden size bildirilir.

Zira dostluk, adaleti korumak ve kolaylaştırmak birliğimizin gerekliliklerindedir. Size bildirdiğim öğütleri içeren mektubu yakınlarımin seçkin önderi ve çok değerli Çavuşlu Muhammed Balaban ile ve bazı hediyelerle size gönderdim. Böyle şartlarda gönderilen elçinin bilgim dâhilinde sözlü tavsiyelerine de kulak verin.

Çavuşlubaşı Mehmed Balaban benim güvenli ve sadakatli eski hizmetkârlarımdandır. Karşılaştıktan sonra ona konuşması için söz verin. İzzetli ve büyük Allah'ın uygun görmesiyle benim yanıma gönderin".⁶⁸⁹

II. Bayezid'in siyaset alanında gösterdiği böyle bir akılcılık politikası kendi durumunu düşünen siyasetçilerin ve özellikle savaş kanimelerine alışan Yeniçerilerin hoşuna gitmiyordu. Bu nedenle onu kenara atmaya ve başka birisini onun yerine geçirmeye çalıştılar. Onlar I. Selim'i seçerek hem yeni fetihler yapmayı ve ganimet toplamalarını hem de siyasetçiler ve din hocalarının mevki ve güçlerini sağlamasını istiyorlardı. Sonunda İran ile barış isteyen II. Bayezid'i padişahlıktan azledip çatışma seven siyasetçiler Sultan Selim'i tercih ettiler. Hatta II. Bayezid'in istifasını da yeterli bulmayıp onun barış ve akılcılık dengeli siyasetini silmek için gizlice yok ettiler. Yeniçeriler destekleriyle Sultan Selim'i babasının yerine seçtiler.

⁶⁸⁹ Ahmed Feridun Bey, a.g.e, s. 346-347.

Şah İsmail Miladi 1504 (Hicri 913) yılında Akkoyunlu Sultan Muratla akrabalık bağı kuran ve Azerbaycan'ı tehdit eden Dulkadiroğlu Alaüddevle'yle savaş için hareket etti. Şiilik, İran'dan önce Anadolu'da Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd zamanından beri yaygın bulunuyordu. Bu sebeple Dulkadirlılar arasında da çok sayıda Şii-Kızılbaş unsurları vardı. Alaüddevle Bey, ülkesinden Türkmen topluluğu Şah İsmail'in yanına kayıtsız gidiyorlardı. Alaüddevle, Şah İsmail'e önce tabi olacağını ve "Benli Hatun" kızını vereceğini söz verse de, daha sonra onun Şiiliğini bahane ederek bundan vazgeçti.⁶⁹⁰ Şah İsmail kötü davranmış olan⁶⁹¹ Elçilerinin aracılığıyla ve hakaret varan tavırlarla sözünden dönen⁶⁹² Alaüddevle Dulkadir'i cezalandırmak için harekete geçti. Alaüddevle Bey'in Güneydoğu Anadolu bölgesinde ki Akkoyunlu ülkesini elde etmek istemesinden kaynaklanmaktaydı cezalandırmak için harekete geçti. İsmail Mazanderan seferindeyken Akkoyunlu Murad Alaüddevle yardımıyla Bağdat'ı ele geçirmişti. Daha sonra İsmail'e yenilen Akkoyunlu Murad ve Barık Beg Purnak'a himayesine alarak İsmail'in yerine ,Benli Hatun, kızını Murad'a veren Alaüddevle'ye karşı yürüdü. Diğer taraftan Akkoyunlu Elvend'in Diyarbakır'da ölümü yönetimde söz sahibi emirlerin ikiye ayrılmasına sebep olmuştu.⁶⁹³ Bir kısmı Elvend'in divan beyi Emir Bey bir kısmı da Alaüddevle Bey'in yanında bulunan Göde Ahmed'in oğlu genç yaştaki Zeynel'i çağırarak Dulkadir Bey'in müdahalesini talep ediyorlardı. Alaüddevle Ahmed ve Şahruh

⁶⁹⁰ Solakzâde, a.g.e, c. I, s. 432; Sümer, a.g.e, s. 28.

⁶⁹¹ Uzunçarşılı, "Bayezid II" İ.A, MEB, İstanbul 1940, C. II, s. 395.

⁶⁹² Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005,c.II, s. 221.

⁶⁹³ Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1989, s. 91.

oğulları Abdulrazak kardeşi ile birlikte, büyük bir kuvvetle Zeynel'i Diyarbakır'a gönderdi. Zeynel Diyarbakır'a çok kısa süre sahip olabildi.⁶⁹⁴ Çünkü hapisten kaçan Elvend'in emirlerinden Emir Bey Diyarbakır Zeynel Han'ın adamı Abdulhay'ın elinden çıkardı.⁶⁹⁵ Alaüddeve Bey'in son Akkoyunlu şehzadesine yapmış olduğu yardım Şah İsmail'in ona karşı duyduğu kini bir kat daha artırdı. Harekât esnasında Diyarbakır'ın kuzey batı tarafında Elbistan'a doğru yola çıktı. Türkmen Süfi-Şiilerini etrafına toplamak amacı ile Erzurum, Erzincan Suşehri ve Sivas yolu ile⁶⁹⁶ Osmanlı hududundan geçmeyi tercih ederek Sarız yolundan Elbistan'a doğru ilerledi⁶⁹⁷ İsmail askerlerine Osmanlı vatandaşlarını rahatsız etmemeleri için emir verdi. Onlarla dostluk ve barış içerisinde yaşamalarını istiyordu. Yahya Paşa Osmanlı'ya karşı yapılan olası olumsuz bir teşebbüsü engellemek için 70bin güçlü bir ordu ile Ankara'ya kadar gelmişti.⁶⁹⁸ Şehzade Şehinşâh on bin askerle emir bekliyordu. Karagöz Paşa hepsine başkumandan tayin edilerek yirmi üç bin askerle Çubuk'tan

⁶⁹⁴ Refet Yinanç, a.g.e, s. 91

⁶⁹⁵ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 30

⁶⁹⁶ Remzi Kılıç, “Şah İsmail'in Dulkadiroğulları Devleti Üzerine Yaptığı Orta Anadolu Seferi (1507) ve Sonuçları” I. Kahramanmaraş Sempozyumu, c. I, (6-8 Mayıs 2004), İstanbul, Mayıs 2005, s. 409.

⁶⁹⁷ Hondmir, *Habibüs-Siyer*, c. IV, s. 657.

⁶⁹⁸ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 221; Mehmed Hemdemi Solakzâde, a.g.e, c. I, s. 428.

Kayseri'ye gelmiş, yüz on beş bin kişilik Osmanlı Ordusu 1507 yılı boyunca hazır bekletilmiştir.⁶⁹⁹

Şah İsmail gönderilen bir mektupta Osmanlı toprağına girmesinden dolayı üzülmelerini söyledi. Çünkü amacı Osmanlı toprağına girmek değildi, geçici olarak halkın mülkünü işgal etmişti ve Osmanlıyla arasındaki dostluğu bozmak istemiyordu. Bu nedenle izahı anlatmak için II. Bayezid'e bir mektup yazdı ve özür diledi.

⁶⁹⁹ Mehmed Hemdemi Solakzâde, *Solakzade Tarihi*, c. I, s. 428.

E. Şah İsmail'in II. Bayezid'e Mektubu:

*“Düğümleri açan ve mülk sahibi olan siz tedbirli padişah (II. Bayezid), Miladi 1506 yılı Hicri 913 yılında Rebbiyulsani ayının 12'sinde Nehri Burnu yurduna (Elazığ) gelip burada sürekli göç halinde bulunan muhaliflere karşı durduğundan haberiniz olsun. Önceden anlaşmış ve kararlaştırılmış olan anlaşmamız bozulmayacak aynen kalacaktır. Bu uğurlu vakitlerde İslam'ın mekânı Rum (Anadolu) vilayetlerinden vazgeçiyorum. Büyük gazilere ve zafer kazanan askerlere o beldenin halkının malına asla el uzatmamalarını buyurdum. Zafer kazanan askerlerimin geçtiği ve bozguna uğrattığı toplulukların ise gönlünü aldım ve kendi yerlerine gönderdim. Aslında hiçbir şey onlara iyi davranmak kadar önemli değil... Sözü uzatmadan amacım muhabbet ve dostluk ilişkimizi sağlamlaştırmaktır. Devletinizin onurlu hanedanı her yerde korunsun ve büyüsün. Değerli ve şerefli saadetiniz yücelsin”.*⁷⁰⁰

Bayezid hâlâ hoşgörülü ve anlayışlı davranıyordu. Bu Şah İsmail'e verdiği mektupta açıkça görülüyordu.

⁷⁰⁰ Ahmed Feridun Bey, *Munşiatüs-Selâtin*, İstanbul Yayınevi, c.I, s. 346-347.

II. Bayezid'in Şah İsmail'e verdiği cevap:

II. Bayezid mektubunda iyi niyetli ve samimi davranıyordu. Çatışmanın bölgenin sosyo-ekonomik yapısını daha da kötüleştireceğini öngörüyor ve Şah İsmail'in daha fazla zarar vermemesi için çalışıyordu. Şah İsmail ise bambaşka bir heyecanla kurnazca ve diplomatik davranıyordu. Bu konuda yazdığı son mektupta da bu açıkça görülür. Mektup kısaca şöyledir:

“... Belagat üslubuyla yazılmış mektubunuz... Şerefli bir vakitte ve tam saatinde bana ulaştı. Bereketli alayımızın Kayseri Garnizonuna ulaştıkları haberini aldım. O diyarın emirlerine birleşme ve dostluk merasimleri yönünden ilişkilerimiz hakkında bir dakika bile zaman öldürmemelerini söyledim. Böylece Sürekli ihlâs ve adaletle karşılıklı hoşnutluk için çalışıp Allah'ın emaneti olan halkı, gönlü rahat ve emniyet beşiğinde tutabiliriz. Hepsinin ebedi dualarına nail olsunlar. Sultanlık efendiliğinizde, adalet vekili, dostluk ve birliğinizi mükemmel derecede sağladığımız büyük ölçüde açıktır. O diyarın halkı sizin insaflı adımlarınızdan hoşnut kaldığı için kutsal hatırıma saygı duyuyorum. Bu benim size her açıdan taraf olduğum ve sizi beğendiğim anlamına gelmez. Halk bunun farkındadır. Sizin doğru davranmanızdan ve yüce değerli kişiliğinizden başka bir beklentileri yoktur. İnşallah izzet ve kerametiniz eksik olmayacaktır. Ben de sizinle aynı beğenilmiş davranışı sergiliyorum, onun zıttı görülmeyecektir. Bu büyük nimet olan İran ve Osmanlı dostluğu her iki halka da faydalı olacaktır. Onun şükür ve ihsanı kitaplarda yazılacak ve büyük sevaba ulaşacaktır. Kalamı sürekli Saltanat gündeminizin muhabbet ve aydınlık yolu olsun. İbadet ettiğimiz Allah hakkına”⁷⁰¹

⁷⁰¹ Ahmed Feridun Bey, *Munşiatüs-Selâtin*, İstanbul Yayınevi, c. I, s. 346-347.

Sonunda vuku bulan Elbistan savaşında Alaüddeve Bey (11. bey) Şah İsmail'e karşı koyacak gücü olmadığından sarp Turna dağına sığınarak Memluklar ve Osmanlılardan yardım istedi. Memluklar'dan bir cevap gelmedi.⁷⁰² II. Bayezid ise yardım edemedi. Fakat Yahya Paşa komutasında gönderdiği Osmanlı ordusu ise, ancak Ankara'ya kadar gelerek sadece Safevî kuvvetlerinin hareketlerini izledi. Bu sefer sırasında Şah İsmail Alaüddeve Bey'in bir oğlu ve iki torununu öldürtmüştür. Turna dağı eteklerinde ordugâh kuran Şah İsmail, bir hayli bekledikten sonra Alaüddeve Bey'in dağdan inmeyeceğini anlayınca ona küçümsemek için „Ala Dana, adını vererek dönmeye karar verdi. İntikamını başta Elbistan olmak üzere Maraş şehirlerini yakıp yıkarak aldı. Bu olaydan sonra Dulkadirîler'in merkezi Elbistan'dan Maraş'a taşınmıştır. Safevi hükümdarı şah İsmail, Dulkadiroğulları hükümdarı Alauddevle Bozkurt Bey ile Akkoyunlu Devleti'nin dağılma sürecinde giriştikleri Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu toprakları üzerindeki çok şiddetli süren hâkimiyet mücadelesini kazanmıştır. Safevi Devleti ile Dulkadiroğlu Devleti arasındaki yeralan Türkmenlere egemen olmak sürtüşme ve mücadeleleri 1501 yılından 1510 yılına kadar devam etmiştir. Miladi 1515 yılında Alauddevle Sultan Selim eline öldürüldü. En son bu hanedanın 12. Dulkadir Bey Miladi 1522 yılında Sultan Süleyman zamanında ortadan kaldırarak tarih sahnasinden mehv oldular. Bütün bunlara rağmen Alâuddevle Dulkadir Devleti'nin varlığını devam ettirebilmek için bölgenin büyük devletleri arasında bir bakıma denge politikası izleyerek, kendi

⁷⁰² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Beyazid II” İ.A. MEB, Basımevi, İstanbul, 1949, C.

II, s. 395; Şehabettin Tekindağ, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz

Sultan Selim'in İran Seferi” Tarih Dergisi, İstanbul, 1968, s. 22, C. XVII, s. 50.

menfaatini sağlamaya başarı olmuştur.⁷⁰³ Buna rağmen Osmanlı-Memlûkler'in Elbistan savaşına mudahile etmemeleri ve Alauddevle'ye himaye etmemeleri için İsmail'in Mezopotamya'ya yolunu açtı.

⁷⁰³ Yaşar Bedirhan, "Alauddevle Bozkurt Bey Devrinde Maraş'ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu" I. Kahramanmaraş Sempozyumu, c. I, (6-8 Mayıs 2004), İstanbul, Mayıs 2005, s. 389.

G.Anadolu'dan İran'a giden Kızılbaş Türkmenleri ve II. Bayezid'in

Politikası:

On altı yüzyılın başlangıçlarında yeni bir güç (Safeviler) Osmanlının doğu sınırlarında ulaştığı zaman Osmanlı Devletine tehdit edici unsur olarak görüldüğünde dış politikalarıyla ilgili onu "Doğu Meselesi"⁷⁰⁴ olarak adlandırdılar. Bir taraftan Safeviler Osmanlıyla Türkistan ülkelerin arasında yer aldığı için diğer taraftan Osmanlı topraklarında olan Anadolu Türkmenlerle ilişkisi Osmanlılara ciddi bir sıkıntı yaratacaktır. Şah İsmail'in saltanatından önce Anadolu'da Safeviler'in yandaşları olduğu Teke (Antalya) yöresinde ilk grubu olan Alevi Karamanlılardı.⁷⁰⁵ Bu ilişki Timur'un zamanından beri vardır. Bu Karamanlılar Timur'la Yıldırım Bayezid'in Ankara'da savaşlarından önce Timur'un kenarında olmak istiyorlardı. Hatta Şeyh Cüneyt Trabzon Hıristiyan Devleti'ne saldırdığında 10000 kişi çoğu Anadolu'daki izleyenleri ve İran'dan Erdebilliler, Talişiler, Erdebil'deki Karamanlılar ve Kaçarlar ile özleştirmişti. Teke yöresi Safeviler'le ilişkisi örneği Şah Kulu'nun babası İbrahim Karamanoğlu'nun damadı Hasan Halife,⁷⁰⁶ Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın hizmetinde bulunmuştu. Hasan Halife'nin oğlu Şah Kulu Erdebil Tekkesiyle bu ilişkiyi devam etmiştir.⁷⁰⁷ Bu Kızılbaşlar başlarında yine peygamber gibi olarak kabul ettikleri, Şah diye çağrılan bir efendileri vardı. Şah

⁷⁰⁴ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, s. 354-355.

⁷⁰⁵ Yazıcı, Safeviler, İ.A, C. X, s. 53. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Türklerinin Rolü, s.12.

⁷⁰⁶ Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Kültür Bakanlığı, 1992, c. II, s. 205.

⁷⁰⁷ Hinz, a.g.e, s. 9-12; Kütükoğlu, a.g.e, s. 2-10.

Kulu kendisini Şah İsmail'in kulu ve kölesi olduğunu inanıyordu.⁷⁰⁸ İşte Kızılbaşların böyle bakış açılarından dolayı Şah İsmail'in ve zafer dolu hızlı yükselişi ve Timur hanedanının harabeleri üzerinde Şeybanlı Han yönetiminde yükselen yeni bir Özbek Devleti'nin kuruluşu, Osmanlı Devleti'nin doğusundaki bu geniş topraklarda (Doğu Anadolu ve İran) yeni bir hayatın işaretleri idi.⁷⁰⁹ Bu durum II. Bayezid'i Doğuya ilişkin siyasetini değiştirmeye ve yeniden gözden geçirmesi gerektiğine zorluyordu. Safevi Devlet'i kurulmaması zamana kadar bu tedirgin bir tehdit sayılmıyordu. Ama kurulmasından sonra bu iki Devlet'in dış politikalarını etkilendirerekolumsuz hale getirdi. Şah İsmail'in Azerbaycan'da düşüncesinin yayıldığını bilen II. Bayezid Miladi 1500 yılında Sivas Kalesi'ni onartmış, doğudaki muhtemel Şah İsmail saldırısını önlemek için 15 sancakbeyini Sivas'ın doğusunda sınır boyunda konuşlandırılmıştır.⁷¹⁰ Şah İsmail'in Anadolu Türkmenleri üzerindeki faaliyetlerini önlemek için şunu yapmıştır. Bu dönemden itibaren II. Bayezid zamanında Şiileri ve sınıf ayrımı ile körüklenmeye başlamış ve bu eski öfke hala devam etmektedir.⁷¹¹

II. Bayezidaldığı tedbirlere rağmen onun dönemi Osmanlı Devleti'nin en zor dönemlerinden sayılmaktadır. Çünkü II. Bayezid'in İslami devletlerle dış politikası Atası Fatih Sultan Mehmet'ten farklı olarak savaş yerine diplomasiye dayanıyordu.

⁷⁰⁸Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 217.

⁷⁰⁹Nicolae Jorga, a.g.e, aynı sf.

⁷¹⁰Hoca Saadeddin, *Tacü't-Tevarih*, C. II, s 272-273.

⁷¹¹Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005,c. II, s. 367.

Bu nedenle Safeviler'in tehdidine karşı kontrol ve savunma durumu (mutadil bir politika) savaşa tercih etmişti. Bu dönemde Osmanlı Devlet'i ve halkına birçok sosyo-politik sorunlar; salgın hastalık ve onu kapsayan felaketler, kıtlık,⁷¹² Şehzade Cem olayı, bunlara dayanarak devletle halk arasındaki bağlılığı koparma haline gelmişti. İnebahtı, Mudon, Koron olan Hıristiyanlarla savaşlar, Şah Kulu ve Nasuh İsyanı, Safeviler'in Teke ve Hamit vilayetinde etkileri⁷¹³ ve diğer taraftan Şehzade Ahmed, Korkut ve Selim babaları II. Bayezid hayattayken ihtiyarlık ve hastalık bahanesiyle onun yerine geçmek için kendi aralarında çatışmalar çıkmıştı, güç kavgası içinbir engel tanımayan oğullar saygısızlıkla babalarına savaş açmıştılar.⁷¹⁴ Bu iç ve dış olaylara ilaveten II. Bayezid zor bir durumda kalarak Devlet işlerini bakanlara bırakarak, onlarda kendi menfaatlerine çalışmıştı.⁷¹⁵

Diğer taraftan da II. Bayezid kısa zamanda devlet çok genişleyip, büyük bir imparatorluk haline gelip, Abbasiler yıkıldığı zamandan beri İslami ülkeleri kendi mezhebine çekmek isteyen Hıristiyanlar'ın devam eden saldırılarına karşı fethettiği toprakları sağlama almak için Safevilerin hakkında mutedil bir politika seçmişti, zeki davranarak, savaşmayı uygun görmüyordu. Bunun kişisel nedenleri de vardı II. Bayezid Sufi bir adam olduğu için Safeviler'e saygısı vardı. Böyle bir zor durum

⁷¹² Topkapı Sarayı Arşivi, 3192, (11.s).

⁷¹³ Mehmed Hemdemi Solakzade, *Solahzade Tarihi*, C. I, s 429. Hoca Saadeddin, *Tacüt-Tevarih*, c.II, s. 126.

⁷¹⁴ Selahattin Tansel, "Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı" Topkapı Sarayı Arşivinde 8525 numarada, s. 299.

⁷¹⁵ Şükrî-i Bitlisi, *Selîm-Nâme*, Hz. Mustafa Argunşah, Kayseri 1997, s. 95-97; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969; s. 20.

Osmanlı Devleti'nin tarihinde görülmemiştir. II. Bayezid'in üç oğlundan ikisi Ahmet ve Korkut babaları gibi mülayim idi ve ona çekmişlerdi. Şiilikten hoşlanmadıklarına rağmen Şah İsmail'in izleyenlerinin propagandalarına aldırış etmeyip mücadeleyi sevmiyorlardı. Bu doğrultulara dayanarak II. Bayezid'in Safevilerin bu tehdide karşı politikası onu kontrol ve Osmanlı sınırlarını korumaktan başka bir politika seçmesini imkânsız kılmıştı. Şah Kulu'nun isyanı dışında Miladi 1501 yılında Taş ilinde Nasuh adlı bir isyan çıkmıştı. Hatta Çaldıran Savaşından sonra Sultan Selim Tüm Anadolu'yu isyanlarını bastırmaktan sonra yine Anadolu'da Celali diye isyan ortaya çıkmıştı.⁷¹⁶ Bu iç isyanların en önemli nedenleri halktan fazla vergi almaktı. Bu nedenle yaşamları farklı olan yöneticilere karşı Şiilik onlar için bir halk mezhebiydi.⁷¹⁷ Safevi Şiiliği Devlet olarak resmi bir şekilde propagandaları Anadolu halkı üzere etkili olmuştu ve halk vergi memurların acı davranışlarından dolayı Safeviler'in nasıl Şiiliği getirmeleri farkından varmadan onlara yöneldiler.⁷¹⁸ Bu yönelme II. Bayezid'in dış politikasında etkisini bıraktı. Safeviler'e ilgi duyan sadece halk olmayıp, bazı Osmanlı ricallerinin de ilgisini çekmişti. Miladi 1502 yılı Hamidili (Isparta) ve Teke'den Şah İsmail'e yöredeki Alevilerin askerliğe

⁷¹⁶ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanun Nameleri*, 3. Kitap, İstanbul Fey vakfı Yayınları 1991, no I, İlmî araştırmalar, Serisi No: I, İdris Bitlisi'nin Sultan Selim'e halkla adaletli davranması konusunda mektubu, naklen Coşkun Can Aktan, Osmanlı Tarihinde vergi isyanları, Dokuz Eylül, İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi, 2002, s 3-4.

⁷¹⁷ Abdullatif Kazvini, *Safevi Tarih-i (Lubbüt-Tevarih)*, çev. Hamidreza Mohammednejad, Birleşik Yayınları, Ankara 2011, s.13.

⁷¹⁸ Ali Şeriati, *Teşeyyü Alevi ve Teşeyyü Safevi*, s. 89-92.

yazmalarına rağmen Erdebil Tekkesine gitmeleri antlaşmazlığa neden olmuştu. Bunun çaresi de savaş değil sürgün etmek idi.⁷¹⁹ Uluborlu, Senirkent ve Yasiviran halkı askerliğe ad yazdırmalarına rağmen yapmamaları için bir kısmını Mora'ya, Rumeli'ye bazılarını da Mudon ve Arnavut yöresine sürgün ettiler.⁷²⁰ II. Bayezid uç beylerine bundan sonra Sufi adına hiçbir kimseyi sınırdan geçirmemeleri yolları tutmaları ve kesmelerine emir vermiştir.⁷²¹ Bu sürülenler sürüldükten sonra da Şah İsmail'le ilişkileri vardır. Onların ilişkilerini koparmak için yerel hâkimlere emir verilmişti. Buna rağmen bu İslami devletlerinin araları açılmadığından dolayı mektuplaşmalarıyla aralarındaki sorunu çözebiliyorlardı. II. Bayezid'in verdiği ferman üzerine Şah İsmail, onunla mektuplaşması sonucunda bu Şii-Sufi Türkmenlerin İran'a geçmelerini istemiştir.⁷²² Ancak II. Bayezid, İsmail'in istediğini tam olarak reddedmemiştir.⁷²³ II. Bayezid mektubunun verdiği cevapta; İran'a gitmek isteyenler Şah'ı (İsmail'i) ziyaret etmek için değil, askerlikten kaçmak için oraya gelmek istediklerini ve gidenler ile gitmek isteyenlerin vergilerini

⁷¹⁹Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 220.

⁷²⁰Nicolae Jorga, a.g.e.

⁷²¹ Hoca Saadeddin, *Tacü't-Tevarih*, c. II, s. 127. *Solakzade Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, c. I, s. 429; Joseph Von Hammer, *Osmnlı Tarihi*, çev. Mehmed Ata, Özet Abdulkadir Karahan, M.E. B, Yayınevi, c. I, İstanbul 1991, s. 340.

⁷²² Hoca Saadeddin, *Tacüt-Tevarih*, c. II, s. 127; Yazıcı, "Safeviler" İ. A, c. XI, s. 277.

⁷²³ Solak-Zâde ve Sümer tam reddedmiştir, diyorlar. Bkz. *Solak-Zâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, Ankara, 1989, c. I, s. 429; Sümer, a.g.e, s. 23.

vermediklerini ve devlet hizmetlerinde bulunanların ve dini kurumların bundan zarar gördüğünü söylemiştir.⁷²⁴ Sultan Selim zamanında Kızılbaşlar isyan etmeden potansiyel tehdit sayılarak sürgün edilmişlerdi.⁷²⁵ Sadece Kızılbaşlar değil kimin onlarla ilişkisi belirlense tehdit olarak algılanıp sürgün edilirdi. II. Bayezid zamanında Safevilerle ilgili sorun siyasi ve askerlik idi.⁷²⁶ II. Bayezid döneminde batıyla ilgili politika Hristiyanların İslam Dünyasına saldırmalarına dini cihatla engel olmak ve coğrafi fetihlerdir. II. Bayezid'in dış politikası ile ilgili öncelik Macarlarla olan sorundu, Mora yarımadasını fetih etmek için⁷²⁷ bir zaman Venedikler onu geri alması için saldırmasınlar diye odaklanmıştı. Safevilerle ilgili politika ise din ve idari çerçevenin bozulmaması ve Safeviler onu etkilenmemesidir. Bu nedenle Safevilerle dış politika yumuşak bir politika ile ulaşılabilirdi. Safevilerin doğudaki Türkmenleri isyana kışkırttığı zaman, çatışma istemeyen II. Bayezid amacı doğu sınırları korumak için Safeviler hakkında politik kontrollü siyasetti. II. Bayezid'in döneminde "Diyar-ı Şark'ta zuhur eden fitneye"⁷²⁸ rağmen, onun kişiliğinin etkisinde Sultan Selim zamanı gibi dini ve askerlik çekişmeye dönüşmemişti.⁷²⁹ II. Bayezid'in Safevilerle politikası her şeyden çok Osmanlının bütünlüğünü kurmak ve bunu gerçekleştirmek

⁷²⁴ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, c. I, s. 346, II. baskı, İstanbul 1274h. Sümer, a.g.e, s. 25. Solakzade Tarihi, Hz. Vahid Çabuk, c. I, s. 429.

⁷²⁵ İdris Bitlisi, *Selimname*, Hattı Nüsha, Numara Add-34960, B 168 belge.

⁷²⁶ *Solahzade Tarihi*, c. I, s. 429-430.

⁷²⁷ John Julius Norwich, 29. Double Disaster, (İngilizce). *A History of Venice*. Londra: Penguin, s. 383.

⁷²⁸ Feridun Bey, a.g.e, s. 354-355.

⁷²⁹ Remzi Kılıç, a.g.e, s. 42-47.

için Safevilerle idare edici bir politik yapmaktı. Anadolu'dan Safevilere kaçan Şii Türkmenlerine engel olmak için onlara ceza vermeği düşünüyordu. Kendi ideallerini Şah İsmail ve onun söylediği etkili şiirlerinde bulan Anadolu Türkmenleri'nin İran'a gelirken akıncılarla karşılaşan Şah İsmail, II. Bayezid'e yazdığı birinci mektubundan sonra yine Erdebil Ocağın'a gelmek isteyen Anadolu Türkmenlerin'e bir yasak getirmemesini ve bu konuda müsaade etmesini istemiştir.⁷³⁰

II. Bayezid Safeviler'in Osmanlılara saldırmadığı sürece onlarla idare edici bir politikayı tercih etmişti. Diğer taraftan Osmanlı Sultanlarının hiç biri İran'a saldıran ve bu geleneği başlatan ilk Sultan olmak istemiyordu. Hatta sonralarda Dulkadiroğulları üzerine yürümek isteyen Şah İsmail'in Osmanlı topraklarından geçme ricasını kabul etmişti.⁷³¹ II. Bayezid, Şah İsmail'in istediğini kabul etmesine rağmen bir zaman Osmanlı halkına zarar vermesin ve topraklarına girmesin diye orta Anadolu'ya büyük kuvvetler yığmıştır. Ankara'da Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa, ordusu ile Çubuk Ovasında toplanmıştı. Damat Yahya Paşa ise yetmiş bin askerle Kayseri-Sivas arasına gelmişti. Şehzade Şahinşah on bin askerle hazırlanmaktaydı. Karagöz Paşa hepsine başkomutan tayin edilerek yirmi üç bin askerle Çubuk'tan Kayseri'ye gelmişti. Yüz on beş bin kişilik Osmanlı ordusu 1507 yılı boyunca hazır bekletilmiştir.⁷³²

⁷³⁰ Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, c. I, s. 346, II. baskı, İstanbul 1274h. Sümer, a.g.e, s. 25; Solakzade Tarihi, Hz. Vahid Çabuk, c. I s 25. Yazıcı, "Şah İsmail" İ.A. c. XI, s. 277.

⁷³¹ Sümer, a.g.e, s. 29; Ahmed Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 50. Öztuna, *Büyük Türk Tarihi*, c. III, s. 192.

⁷³² Solakzade, *Solakzade Tarihi*, Hz. Çabuk, c. I, s. 428; Öztuna, c. II, s. 192-193.

Safevi Devletinin yeni kurulması, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında, mezhebi cihat, ideolojisini kullanması Osmanlı Devleti'nin Safevilere tahammül etmesi kolay değildi ve onlar için ciddi bir tehlike sayılırdı.⁷³³ Onun dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde İsmail ve Şia mezhebinin taraftarı olan birçok Türkmen İran'ın sınır dışındakilerinin kuvvetlerini oluşturuyorlardı. Bu Türkmenler Safeviler'in İran'da Şii Devlet kurmasında destek vermişlerdi. Şia grublarından olan bu Türkmen kabilelerin aracılığıyla Şah İsmail'in Anadolu ve Osmanlılar'ın diğer bölgelerinde de Şiiliğinin yayılmasında yardım ediyorlardı. Onlar Şah İsmail'i bir kurtarıcı bilip çok saygı duyuyorlardı ve artan bir güçle etrafında birleşiyorlardı. Ayrıca Şah İsmail'in memurlarının Halife, Dede, Lala ve Pir⁷³⁴ adlarıyla geniş bir ağ da bu izleyenleriyle Anadolu'da faaliyet de bulunuyorlardı. Bu Türkmen kavimler Osmanlı'nın kuruluşunda büyük role sahip ve ona destek vermişlerdi.⁷³⁵ Osmanlıların başlangıçta yaşam tarzları onlar gibiydi ve henüz saraylara geçmemişlerdi. Bu nedenle doğudaki Türkmenler Osmanlıları kendilerine benzetip her türlü yardımı yapıyorlardı. Osmanlılar bir yere yerleştiği zaman gittikçe Türkmenlerle arasındaki yaşam tarzı farklılaşıyor, diğer taraftan da Safevilerin çekici propagandaları Türkmenlerin ilgilerini çekiyordu. Böylece Türkmenlerin Osmanlı'ya bağlılıklarını azaltıp önceki gibi destek vermiyorlardı. Şah İsmail'in Osmanlı Devleti için dıştan demesek de içten bir tehdit oluşturmasına rağmen II.Bayezid İranla barış ve dostluğunu bozmak istemiyordu. II. Bayezid

⁷³³ Bitlisi, *Selimname*, s. 59-61; Ali Şeriati, a.g.e, s. 48-54.

⁷³⁴ İskender Bey Türkmen, a.g.e, c. I, s. 2-14.

⁷³⁵ Saim Savaş, "Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Toplumsal Sonuçlar" Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 6, s. 907.

Osmanlı vatandaşları olan Anadolu Türkmenler'inin Şah İsmail'i ziyaret ettikten sonra geri döneceğini söz verenlere ziyaret yasağını uygulamayacağını ferman buyurmuştu.⁷³⁶

II. Bayezid aldığı tedbirlerle komşu ülkelerin durumunu çok ciddi şekilde kontrol altına almıştı. Osmanlılarla Mısır Memluklar'ı arasında hilafet üzerinde rekabetleri vardı.⁷³⁷ Babasının Mısır Memluklarıyla hilafet konusu üzerine rekabet mirasi II. Bayezid'e intikal etmişti. Selçuklular, Moğollar ve Yıldırım Bayezid Timur'a esir olduktan sonra, Anadolu İran'a tabii oldu. Böylece; İran İslam dünyasının asıl liderliğinin mihreri, dayanağı ve çekim merkezi haline geldi. Hatta II. Bayezid kendisi bir ilim adamı olarak konuşma ve mektuplarında İran'a çok saygı duyduğunu ve İslam dünyasının bilim, kültür ve sanat merkezi olduğunu söylüyordu.⁷³⁸ Bu nedenle İranla savaşmaktan çekiniyordu. II. Bayezid İran'la dostluk ve barışçılık siyasetini devam etmesini istiyordu. Bunu hem İran'a saygısından dolayı hem de İran'la dostluk politikası için gerekli görüyordu. Böylece diğer İslam ülkeleriyle ve hâkimleriyle iletişim yolu açılacaktı ve böylece İslami ülkeleri ona duyduğu saygıdan dolayı Osmanlılar için İslam dünyasının liderlik ve hilafet temellerini hazırlatacaktı. II. Bayezid Safeviler'in ona verdiği zarar ve acılara rağmen İran'a gösterdiği saygısını azaltmıyordu ve çektiği zorluklara rağmen yine İran'la barışçıl siyasetini devam ettirmek istiyordu. II. Bayezid Osmanlılar'ın İslam

⁷³⁶ Sümer, a.g.e, s. 25; *Solakzade Tarihi*, Hz. Vahid Çabuk, c. I s. 25; Yazıcı, "Şah İsmail" İ.A, c. XI, s. 277.

⁷³⁷ Mishel Mazzavi, *Peydayeşe Devlet-i Safeviye*, çev. Yakub Ajend, Gustere Yayınları, Tahran, s. 2008,53-54.

⁷³⁸ Feridun Bey, a.g.e, s. 434; Rahimzadeye Safevi, *Tarih-i Şah İsmail*, s. 95.

dünyasının liderliğini yapmasını onun meşruiyetinde İran'a bağlı olabileceğinin farkındaydı. Bayezid'in İran'a ilgisinin dışında çok tecrübeli bir politikacı gibi İslam dünyasında İran'ın mümtaz yere sahip olduğunun farkındaydı. Bayezid İranla barışçıl siyasetinin çatışma ve savaşa dönüşürse meşruiyetlerinin elden gideceğini ve zayıflayacağını biliyordu. Bunun için İran'la bir kardeşlik köprüsü kurmaktan vazgeçmiyordu. II. Bayezid'in İslam dünyasını barış için de olmak ve birliğini sağlamak düşüncesi, İslam Dünyasında bir tarz olarak benimsenmedi ve örneğe dönüşmedi. Bayezid'ten sonra onun düşüncesi İslami Ülkeleri tarafından devam ettirilmedi, Şeyh Cüneyd zamanından beri sürekli olarak Safeviler'in yandaşları ticaret, ziyaret ve misafiret gibi çeşitli bahanelerle Anadolu'dan Safeviler'le birleşmek için İran'a gidiyorlardı.⁷³⁹ Zikrettiğimiz üzere Şah İsmail, II. Bayezid'tan Anadolu'dan İran'a gelen taraftarlarına engel olmamasını istedi.⁷⁴⁰ Bu Türkmenler Safeviler'le kendilerinin arasındaki müşterek Şii itikatını çok önemsiyorlardı. Onlarla gönül birliktelikleri vardı. Ayrıca bol bol Anadolu'nun doğu ve merkezlerinde taraftarları vardı. Örneğin; Teke vilayetinde isyan eden Şiiler gibi bu Türkmen kavimleri sürekli İsmail'e yardım etmek için İran'a geliyorlardı. Hatta İsmail belli bir

⁷³⁹ Whalter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Biyiklioğlu, Ankara 1992, s. 62-96.

⁷⁴⁰ Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, c. I, s. 346, II. baskı, İstanbul 1274hc; Sümer, a.g.e, s. 25; Solakzade Tarihi, Hz. Vahid Çabuk, c. I, s. 25.

askeri güce eriştikten sonra da gelmeye devam ettiler.⁷⁴¹Bunların İran'a gelmeleri Bayezid'in iktidar gücünün azalmasını ve meşruyetinin zayıflamasına neden oldu.

II. Bayezid ortaya çıkan, iç işlerine karışılmasına hem de kendi amaçlarına ulaşmaları Osmanlı politikacılarının yanında şu nedenle her hangi bir bahaneyle isyan çıkarmaları veyadiğer rakiplerinin dışlanması bir tehlike olacağına işaretledi. Bayezid bu durumu çözmek içinve kendi himayesi altına almak için İsmail'e: "bunlar askerlik hizmetlerinden kaçıyorlar"⁷⁴² demesine rağmen karışmadı. II. Bayezid'in karışmamasına rağmen ona sınırdaki valilerin ulaştırdığı raporlardan dolayı ciddi bir sorun çıkarmamaları için onlardan bazılarını Miladi 1505(Hicri 911) yılında Mora'ya sürgün etti ve büyük bir kısmınının İran'a gitmelerine ve tekrar Anadolu'ya dönmeleri şartıyla engel olmayacağına söz verdi.⁷⁴³ İlk kez II. Bayezid Sufileri sadece maddi olarak cezalandırmayı yeterli buluyordu. II. Bayezid bunu sağlamak için dış işlerinde İran ile ilgili her tür çatışmadan çekilmek istemesine rağmen, Safeviler'in Osmanlı'yı tehlikeye sokan ciddi sorunu savaşmakla çözmeği kaçınılmaz buluyordu. Ama genellikle II. Bayezid'in sürdürdüğü barışçıl politikasını istemeyenler hatta son zamanlarda Safeviler'e savaş olması için ona isyan açarak ona bu fırsatı vermedi. Şah İsmail'in Azerbaycan da düşüncesinin yayıldığını bilen II. Bayezid Miladi 1500 yılında Sivas Kalesi'ni onartmış ve doğudaki muhtemel Şah

⁷⁴¹ Gulamhuseyin Müsahab, *Fars Ansiklopedesi*, Franklin Yayınları, Tahran 1965, s. 661; Şahin Tekindağ, Şah Kulu Baba Tekelli İsyanı, **BTTD**, 1968, 1.3.34-39.1.4, 54-59.

⁷⁴² Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, c.I, s. 345-346.

⁷⁴³ Feridun Bey, a.g.e.

İsmail saldırısını önlemek için 15 Sancakbeyini Sivas'ın doğusunda sınır boyunda yerleştirmiştir.⁷⁴⁴

Çünkü II. Bayezid güç kavgası için babalarının yerine geçen isyancı oğullarıyla ortaya çıkan zorunlu çatışmadan bu politikayı uygulamadı. Böylelikle zor şartlarda kalan Bayezid; kendi amaçları ve fikirlerini sürdüren politikacıları ve askerleri Bayezid'ı kendilerinin planlarına engel bilip ona savaş açmamak ve savaşın ganimetlerinden askerleri faydalandırmamak bahanesiyle Bayezid'in barışçıl siyasetini bahane eden politikacılar ve ona sufilik peşinde olan propaganda yaparak onu istemeyip ortadan kaldırmak temellerini hazırlattılar. II. Bayezid'in yerine coşkulu, öfkeli ve savaşsever bir genci,⁷⁴⁵ seven veya kendi mevkilerinin devam ettirmesini gerginlik ve savaşta bilen politikacılar ve komutanlar amaçlarına erişmek ve sabit maaşları olmayan askerlere savaş ganimetlerinden faydalanmak için bir delikanlı olan I. Selim'i seçerek II. Bayezid'ı hapse atılmasına sonra da ölümüne neden oldular.⁷⁴⁶ Bayezid oğullarının isyanının sonucuna uğradıktan sonra söylenen sorunu çözmek için çaba gösteriyordu. Bu halde iç ve dış diğer taraftan çeşitli siyasi ve askeri saldırılara uğrayan Bayezid sınır beylerine hükümettiği fermanlarda zikredilen Türkmenler tarafından Osmanlılarla Safeviler'in iletişimlerinin gerginliğine neden olan ve onların ara vermeden sürekli Anadolu'dan Safeviler'e katılmaları için İran'a gitmelerini engel ve kontrol etmelerini emir verdi.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ Hoca Saadeddin, *Tacü't-Tevarih*, c. II, s. 272-273.

⁷⁴⁵ Feridun Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, 2013, s 45-65.

⁷⁴⁶ Feridun Emecen, a.g.e, s. 65-86.

⁷⁴⁷ Ahkâm defteri, no:27, s. 8; no:71, s.21.

Bayezid'e sufi ve bilim adamlarıyla sarayında uğraşan ve savaştan çekinen denilmiştir. Hâlbuki II. Bayezid, barışçıl siyaset yolları kapandıktan sonra Safevilerle savaş açmak istediği zaman iç sorunlarla karşılaşmıştı. Bayezid bu sıkıntılara rağmen akılcılıkla barışta ısrarcıydı. Bunun için her zorluğa dayandı vedostları hatta oğulları onu yaşlılık bahanesiyle yalnız bıraktılar.

İslam'ın resmi gücünü temsil eden Osmanlı Devleti saldırgan batının önünde İslam dünyası için bir set gibiydi. II. Bayezid İslam ülkelerini bir araya getirmesi ve birliğini sağlamlaştırmak için İslami Devletleriyle savaşa girmeyi uygun görmüyordu. Ayrıca bunun sonucunun ne olacağı da belli değildi. Bunu uygulamasını özellikle söylediği: "*İran ülkesi İslam dünyasının bilim ve âlimlerinin kaynağıdır*"⁷⁴⁸ Düşüncesinde İran'a mümtaz bir yer verdiği ne kadar da Safevilerin izinden gidenler tarafından tekrarca sorunlar çıkarıp saldırılara uğradıysa da yine birlik bozulmasın diye barışçıl siyaseti onun için her şeyden önemliydi. Böylece II. Bayezid'in İran'la savaştan çekilmek, İslami Devletlerle çatışmaktan uzak durmak ve onun sonucu da İslam Dünyasının birleşme siyaseti birçok kimsenin hoşuna gitmiyordu. Onun böyle bir siyaseti izlemesini çekemediler ve sonunda yok etmeye çalıştılar.

II. Bayezid Safevilerle ilgili politikası siyaseti kontrol üzerine kuruluydu. Bunu uygulamak için valilere verdiği fermanlardan belirmişti.⁷⁴⁹ Bayezid birçok

⁷⁴⁸ Feridun Bey, a.g.e, s. 434; Rahimzadeye Safevi, *Tarih-i Şah İsmail*, s. 95.

⁷⁴⁹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 215.

sancakta kendi oğullarını sancak Beyi olarak görevlendirmişti; Ahmet Amasya Sancakbeyi, Trabzon Selim, Sancakbeyi, Karaman Şehinşah Sanakbeyi, Menteşe ve Saruhan Şehzade Korkut sancakbeyi tayin edilmişlerdi⁷⁵⁰.

⁷⁵⁰ Nicolae Jorga, a.g.e, s. 215-216.

H. II. Bayezid'in Safevilere Karşı Anadolu'daki Vilayetlere ve Taşra Politikası

Sancaklar'a Verdiği Hükümler:

1.Sivas'ın Sancak Beyine veren Emirler;

Şimdiki halde yüce dergâhıma mektupla bir adamı gönderip ve demişsiniz: bundan önce siz padişaha ferman vermiştiniz. Erdebil Süfilerinden Erdebil oğlunun(Şah İsmail) yanına gidenler tutulan Süfilerin mal varlıkları geri verilsin ve idamdan muaf olsunlar. Şimdilikle sizden böyle Süfiler'in mallarını kendilerine bırakalım diye duyulur. Sen ona önem verme ve tutuklanan Süfilerden her birisinin 400 akçe ve halifelerinden 2000 akçe al, ihtiyat için arz olunmuş demişsiniz” böylelikle Erdebil Oğlu'na varan Süfiler hakkında olan yasaklarım kusursuz sabittir. Bu konuda gayret gösterin, adamlarınıza ve askerlerinize bilgilendirmeleri için sağlamlaştırın süfiler taifesinde Erdebil Oğlu'na varanlar, yolda, varışta, gidiş geliş esnasında herkes onları ele geçirmesine fırsat vermeden hemen tutsun ve malları kim tutarsa onun olsun. Ama bu hususta adamlarından ve askerlerinden iste bundan kendileri için hemen bir kazanç ve mevki düşünmesinler, tutuklanarlardan sadece mal, malzeme ve akçesini alıp cezalandırmadan serbest bıraksınlar. Size bellidir ki o taife nasıl Ehli fesat olup ve nasıl yukarı tarafta fesat etmişlerdir. Hemen onların o tarafa gelmelerini engel olmak için karar aldılar. Benim bu şerif hükmüm size ulaştıktan sonra, süfilerden kimse nasıl ve ne kadar tutuklanmalarını bize gelen postacıyla ilan et.

Yazıldı Miladi 1500 yılı Hicri 906 yılının Zilkade ayını sonları.⁷⁵¹

⁷⁵¹Ahkâm defteri, no:27, s. 8.

Öncede Şah İsmail'in izleyenlerini idam cezası değil mal cezası da Osmanlı Devletinde söz konusu olup olmadığının bu mektuba dayanarak kesin değildir. II. Bayezid'in davranışı valilerinede yansımıştır. İmparatorluk siyasi hükümetinde Hâkimin bir olaya yumuşak ve metanetle tepki göstermesi valilerine de yansıtılır. Diğer taraftan böyle bir durumun devam ettirilmesi işi kontrolünden çıkarabilir, karmaşaya dönüşebilir. Çünkü Hâkim yetkisine göre yumuşak politikasını bir taktik olarak kullanır ve onu değiştirmek için güç ve imkânı vardır. Ama valiler onu bir taktik olarak sabit bir politika olarak algılayabilerler. Bu nedenle II. Bayezid bu mektupta Sivas Hâkimi'ne süfilere mal cezası vermesi vurgulanmaktadır. Bir süre sonra II. Bayezid'e zikredilen süfiler silahla Erdebil'e İsmail'in yanına gidiyorlardı raporu verdiği zamanda, işin şiddetinin artırması nedeniyle mal cezası dışında idam cezasında karar verdi:

2.Sultan Mahmud'a hitaben verilen emirler:

Bundan önce benim korunmuş memleketlerimde bazı süfiler silahlarıyla diğer tarafa gidip Erdebil Oğluyla birleşip orada o asi zümre ve eşkiya taifesi çeşitli kasavete meşgul olmuşlar. Bu nedenle yukarı tarafa gitmeleri yasak olsun, eğer gidiş geliş esnasında süfilerden kimse tutulursa malları yakalayanın ve kendileri de idam olsun, emir etmişim ve bu hususta benim şerif fermanım size gönderilmişti. Şimdilikle şöyle duyulur ki o şerir taifenin hakkında benim şerif hükmüme amel olunmamış, süfilerin idam etmesi karşısında malları alınır, süfilerden 400 akçe ve halifelerden ikişer bin akçe alınıp cezalandırılmıyorlar, süfiler öte tarafa gitmeğe fırsat bulup, adı geçen eşkiyalar para cezasına razı olup gidiş gelişlerine devam ediyorlar. Böylelikle o taifenin gerçek durumu tam bellidir, şer ve fesatları tamamen aşikâr ve nerede hangi kasaveti yapmaları belli ve hepsi benim yüce tahtımın gövdesine arz olunmuştur,

çirkin amelleri ve tekrar yaptığı şer ve fesatları sürekli duyurulmuştu. Şimdi onların cüzi servetine yönelmek benim onların cezalandırma fermanımı görmezliğine neden olup, şimdi emrim bu konuda henüz kusursuz sağlamlaştırmaktadır. Şimdi buyuruyorum o taifeden yukarı tarafa gidenlerin, saadetli sarayınızın asker ve hizmetçilerinize süfilerin yolları kontrol etmesine sipariş edin ve süfi taifesinden kimse benim emrimle muhalefet edip yukarı tarafa giderse tutuklansın, malları tutanlara verilsin onlara bir fırsat imkânı vermeyip tutuklanan süfileri öldürsün, Bu şerif hükmüm sana ulaştığında tutuklananların sayısını bu tarafa ilan et. Ama bu hususta asker ve adamlarına tekit ve sipariş et bu meseleyi kendilerine bir kazanç ve meslek olarak bakmasınlar ve süfilerin mal ve malzemelerine tamahlaşmayıp tutulanları bırakmasınlar. Eğer bu konuyu duyulursa çetin öfkelenmeyle cezalandırılacaklar, Şöyle bileniz, işte bu ferman uygun görmek için gönderildi. Alamet-i şerife ye güvenin.

Yazıldı Miladi 1500 yılı Hicri 906 yılının Zilhacce ayının sonları,⁷⁵²

II. Bayezid'in Erdebil Ocağıyla Anadolu arasında gidip gelen eden Süfiler, onlara ciddi bir şekilde dikkatini çekiyordu ve Osmanlı'nın sınırdaki hâkimlerine onları tutuklanması ve idam ettirmesi, tutuklayan Süfilerin adlarını İstanbul'a göndermesi, her yakalayan Süfiden 400 Akçe, Halifelerinden 2000 Akçe ceza alması, mallarını zapt etmesi ve hiçbir şekilde serbest bırakmamaları emrini vermişti. Ancak bu sadece bir taktik olarak kullanılıyordu, asıl amaç ve II. Bayezid'in genel politikası hemen hemen barış ve askerlik değil siyasi yollardan sorunu çözmek idi. Bu II. Bayezid'in siyasi üslubunu dikkat edilirse belli olacaktır, kullandığı üslubun; Süfi,

⁷⁵² Ahkâm Defteri, no:71, s.21.

Erdebil Süfileri, Süfi taifesi ve Şah İsmail'i de Erdebil oğlu adlandırmakta Kızılbaş adı nadir yâda bazen kullanılıyordu. Yön tarafları da; Yukarı taraf, Diğer taraf, Süfi Canibi, Şark tarafı, Şark'ın Yukarı tarafı, Şark Canibi gibi kullanılmaktadır. Böyle bir kullanım edebiyat ile ilgilendiği nişanelerini göstermektedir, Ne kadar da edebiyatında yabancı bir meseleyi göstermiş olsa da ama İslam dışı bir mesele sayılmamaktadır.

II. Bayezid'in zamanında Safevilerle ilişki mezhebi bir çatışma, hatta ciddi bir uyandırma olsa da öz de sert bir gerginlik görünmemektedir. II. Bayezid kişisel cezalandırmağı yeterli olduğunu düşünüyordu. Şunu valilerine verdiği hükümler de görünmektedir.

3.Sultan Mahmud'a verilen Emirler:

Bundan önce benim defalarca ahkâmı şerifim gönderilmişti; Erdebil Oğlu'na gidip gelen, fitne ve fesada neden olan süfilerden yol esnasında tutuklanırsalar malları onları tutanlara verilsin ve kendileri de idam olunsalar. Hâlbuki duyulur benim yüksek fermanım o taife hakkında amel etmeyip cezalandırma yerine sadece malları alınır, Müritlerden 400 akçe ve tutulan halifeden 2000 akçe alınıp cezalandırmadan muaf ediyorlar. Gayet yaramazlık vuku bulunmuş. Kesinlikle akçe almağa muvafık ve razılığım yoktur ve benim ferman ve hükmüm değildir. Böylesine buyuruyorum benim hükmü şerifim size ulaştığında fermanızda olan vilayetinizin valilerine bu hususta oldukça gayret göstereyinler tekit ve sipariş edin. Yol esnasında her hangi tutulan yâda evine eriştikten sonra orada olduğu belirlense halife yâda sufilerden olsa korku ve çekinmeden idam olunsunlar. Eğer sonrada idam edilen kişinin akrabaları kan bedelini istemek için kalksalar, benim şerif fermanım şudur onların kan bedel kavgası yapılmayacaktır. Benim âlem sığınması olan yüce eşliğimden kimse gelirse

bir türlü teftiş hükmü alırsa, o hükme amel olunmayacaktır. Elbette tutulan sufinin idam edilmesi ve benim hükmüm yerine getirmesi gereklidir. Birkaç ay sonra güvenli adamlar gönderip bu meseleyi iyi bir şekilde teftiş edip soruşturunsunlar. Bu adamları hakkında bir eksiklik görünürse, eksik edenler senin şehzadelerin öğretmeni olsa da Allah'ın ruhuna yemin ederim sadece işten atılmayacaklar belki cezaya da müptela olacaklar. Hatta senin saadet sarayının memuru yâda asker ve subaşlılarından veya diğer halktan olsa serbest bırakılma yerine idam olunacaklar. Sen her üç aydan bir hükümetinin emrinde olan vilayeti teftiş edip, olayın niceliğini idam olan süfilerin sayısı ile birlikte benim yüce dergâhıma ilan et. Eğer senin subaşlılar ve askerlerin benim fermanıma itaat edip ve süfileri idam etseler yaptığı hizmet için benim yanında makbul olup benim çeşitli inayetlerim onları kapsayacaktır. Şöyle biliniz, şerif alame time güvenin.

Sultan Ahmet'e de aynı mazmunla ferman yazılsın.

Sultan Alemşah'a da aynı mazmunla ferman yazılsın.

Sultan Selimşah'a da aynı mazmunla ferman yazılsın.

Yazıldı Miladi 1500 yılı Hicri 906 yılının Zilhacce ayının başlangıçları,⁷⁵³

II. Bayezid öncede bilgi ve haber toplamakla onlara karşı nasıl bir davranış ve politika izleyeceğini düşünüyordu, kendi valilerine verdiği fermanlarda şu konuyu iyice inceleyip nasıl düşündüğünü gösteriyor:

4. Sivas Sancak Beyine verilen Emirler:

“Şimdilikle benim yüce dergâhıma mektup gönderip doğu tarafına merakı edip, adam gönderip Erdebil Oğlu'nun, Murat Han'ın, Ebülfeth Mirza'nın ve Şirvanşah Bey Oğlu Gazi Beyi niceliğini bildirmişsiniz, Böylece buyurdum bundan sonra bilgili

⁷⁵³Ahkâm Defteri, no: 28, s. 78-79.

*sahibi olan adamı gönderin ve o tarafın haberini ne var tamamen elde etsinler”
durumun gerçeğini benim yüce dergâhıma ilan et. Şöyle biliniz.*

Yazıldı Miladi 1500, Hicri 906 yılının Zilhacce ayının başlangıçları.⁷⁵⁴

Yine diğer bir fermenda II. Bayezid’in bu konuda dikkatli olması, onlar hakkında iyice bir tarza ve düzene ulaşması görünmekte:

5. Sultan Ahmet’e Hitaben verilen Emirler:

Şimdilikle benim yüce dergâhıma mektup ve adam gönderip yukarı doğu diyarına gönderilen adamın dilinde demişsin, Sufî taifesi kur suyunun öte tarafında oturup, Şirvan vilayetinin verimli ovalarında taun hastalığı ortaya çıkmış, Akkoyunlu bu tarafta oturup uşaklarından muhafıza ediyorlar” Diye bildirilmişti.

Öyleyse sürekli güvenli adam gönderip, anlamak için merak ederek durumun gerçeğini ne şekilde olduğunu benim âlem sığınağı olan yüce dergâhıma ilan edin. Karahisar Sancak Bey’e mektup göndermiş. Demiş ki: Şark Beylerden Zünnun Bey adına Karahisar Sancak Bey’den saadetli eşiğe iltica istiyor söylemişsin. Bizimle yukarı Şarkla aramızda tam dostluk vardır. Eğer o taraftan bu tarafa biri kaçıp gelirse aramızda sıkıntı ve soğukluğa neden olur. Zikredilen Sancak Beyin’e mektup gönderip sipariş et. Zünnun’un bu tarafa gelmesine gerek yoktur. Gelmeye ve Amasya’da Amire binasında...

Yazıldı Miladi 1500... Hicri 906 yılının Zilhacce ayının sonlarında,⁷⁵⁵

II. Bayezid Durumu incelikten sonra bu Şii Türkmenlerin vefalıklarında umutsuz olmuştu. Ona verdiği raporlarda bu sufilerin başkaldırmaları ve sufilerle ilgili isyan çıkartmaları onun düşüncesini değiştirdi ve onları terbiye vermek için kişisel

⁷⁵⁴ Ahkâm Defteri, no:330, s. 99.

⁷⁵⁵ Ahkâm Defteri, no:453, s. 125.

cezalandırmayı kabul edip emir verdi ve verdiği fermanın sonra Miladi 1502 yılı Hicri 907-8 yılında onları Morya'ya sürgün ettiler.

6. Sultan Şehinşah'a Hitaben verilen Emirler:

Bundan önce hükmümü Hümayun'umu gönderip: ,Yukarı tarafa varan Erdebil sufilerinden gidiş gelişte bulunanları idam edin, diye emretmişim. O hususta şimdi tam gayret gösterin öncede gönderilen gerekli hükmü Hümayunuma amel edin, adı geçen sufilerin ele geçirenlerine fırsat vermeyip idam edin. Bu hususta gönderilen hükmü Hümayunumun tarihinden şimdiye kadar kaç sufi idam olunmuş belirtin, deftere yazın ve yüce dergâhıma gönderin. Bundan sonra her ayda bir kez yâda her iki ayda bir kez cezalandırılan sufilerin sayısını ilan edin. Bu hususta hükmü Hümayunumu söylediğim gibi amel edin. Emrimde olup olmadığını ihmal etmeyin yerine getirmeğizaman ardında olun. Şöyle biliniz, Alameti şerifeme güvenin.

Yazıldı Miladi 1500 yılı Hicri 906 yılı Zilhacce ayının sonları,⁷⁵⁶

Miladi 1502 Hicri 908 yılında II. Bayezid bu Şii Türkmenleri kontrol etmek fermanını sınır beylerine verdikten sonra onlardan bazılarını Osmanlı'nın batısına özellikle Yunanistan'ın güneyine gönderdi.⁷⁵⁷ Bayezid'in bu tavrı Şah İsmail'le çatışma yerine idare etmek siyasetini göstermektedir. Bayezid idarecilik politikasını uyguladıktan sonra Şah İsmail adı Muhammed olan elçisinin aracılığıyla çok edepli ve tarihsiz bir mektup II. Bayezid'e yazdı.⁷⁵⁸ Bu mektupta Bayezid'e saygıdeğer unvanlarla hitap ederek Bayezid'den istedi ki: "Anadolu Türkmenleri Safeviler'in Erdebil Hangahı'nın ziyaretine gelmelerine engel olmasın". Aslında Şah İsmail'in

⁷⁵⁶ Ahkâm Defteri, no:454, s.126.

⁷⁵⁷ H. Roemer, a.g.e, Op, Cit P 219.

⁷⁵⁸ Feridun Bey, a.g.e, s. 345.

asil kuvveti bu Türkmenlere ulaşıyordu. Bu nedenle II. Bayezid'den istemişti ki onların gelmelerine izin versin.

I.Şah İsmail'in II. Bayezid'e Cevabı:

Eskiden beri siz ve memleketlerinizin halkı, özellikle Anadolu halkının bizim hanedanımıza olan saygı, bağlılık ve muhabbetini bütün dünya biliyor ki bu herkese ispat olunmuştur. Sürekli Anadolu'dan sülük ve talep ağaları bizim hidayet yuvası ve cennet mekânı olan yüce ilahi ruha sahip Şeyhler'in (atalarını kast ediyor) mukaddes türbelerini ziyaret için geliyorlardı. Arada bir sınırdaki bazı valileriniz onların gelmelerine engel olmuşlar. Sizden bu konuyu çözmek için beklentim vardır. Sınır beyleri ve valilere emir verin de benim ve hanedanımın ziyaretine gelenlere engel olmasınlar⁷⁵⁹.

Şah İsmail bu mektubu çok zekice yazmıştır. Çünkü II. Bayezid'e gerekli saygıyı eksik etmemiştir. Aynı zamanda Şah İsmail eriştiği güce hiç işaret etmeyip, kendi hanedanına halkın hidayet etmesi ve atalarının bu yüce durumundan bahsediyor. Şah İsmail diğer memleketlerin memurları gibi Osmanlı memurları da onlara söylediği fermanı yerine getirdiğini bilmesine rağmen, II. Bayezid'in adını getirmeyip Sufilerin Anadolu'dan Erdebil'e gelmelerine engel olmasının suçunu sınırdaki valiler ve şehirlerin hâkimlerine aktarıyor. Bu mektupta Şah İsmail kendi ve ailesini mezhep kutsalları sayarak bu makamda olduğu iddia ediyor.

Safeviler'in rakipleri Osmanlı toprağında yaşayan iki devletin çatışmalarına neden olabilirdi. II. Bayezid Şah İsmail'in yazdığı mektubuna verdiği cevapta Şah İsmail'e çok hoşnut olup sizin istediğiniz konuyu araştırdım ve çoğu bu Erdebil'e gelen ziyaretçilerin dışarıya çıkmasına engel olmasını ziyaret etmek için değil, onların askerlik hizmetinden kaçmaları ve orduya zarar vermelerini söylüyor. Sonra İsmail'e diyor ki: sizin söyledikleriniz bana ulaştığı zaman iki tarafımızın muhabbeti

⁷⁵⁹Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, s. 345.

sağlamlaştırması için emir verdim. Herkes Allah evliyalarını ziyaret amaçları varsa kimse onlara engel olmasın. Sultan Bayezid mektubunda Şah İsmail'e şöyle diyor:

*...Sizin bana şerefli işaretiniz ulaştığı zaman, bu sınıfta olanlar (Safeviler'in izleyenleri) her zaman Allah'ın Aleyhürrahme evliyalarının ziyaret amaçları varsa geri dönmek şartıyla, hiç kimse onlara defedip engel olmasınlar diye ferman verdim. Böylece muhabbet yolu iki taraf için açık olsun ki aramızda dirlik düzen olsun. Olsun ki bizi ve sizi bağlayan muhabbet ipi kesilmesin...*⁷⁶⁰

II. Bayezid bu mektupta oldukça İran-Osmanlı dostluğunu dostlukları devam etmelerine çaba gösteriyor. Bu Türkmenler Anadolu'dan askerlikten kaçmak için İran'a gitmelerini araştıran ve bildiğine rağmen yine barışçı siyasetini sağlamak isteyen II. Bayezid, Şah İsmail'in isteğini reddetmedi. II. Bayezid sınır ve şehir valilerine onların gitmelerine engel olmasınlar diye emir verdi. Bu mektupta dikkat edici konu II. Bayezid'in önceden de mektuplarında Şah İsmail'in atalarını Allah Evliyası unvan ettiği gibi hitap etmesidir.

⁷⁶⁰ Feridun Bey, a.g.e, s. 345-346.

J.Osmanlı-İran İlişkilerinin Gerginleşmesi

Şah İsmail merkezi-milli bir hükümet kurmak amacıyla parçalanmış olan İran coğrafyasını bütünleştirmek için bu toprakları ele geçirerek beylerbeylikleri ortadan kaldırmak zorundaydı. İran’da bir sürü hükümetler vardı. Şah İsmail 16 yıl mücadele ve savaştan sonra Sünni-Şii mezhebi anlaşmazlıkları olduktan sonra, siyasi ve milliyetçilik çatışmalarını, cihat ve mezhepcilik çatışmalarına dönüştürdü. İran’ın merkezi-milli birliği ve bağımsızlığını gerçekleştirdi ve İran’ın bütünlük emniyetini kurdu.⁷⁶¹ Miladi 1503 yılı Hicri 910 yılında Şah İsmail II. kez Elvend Mirza’yı Hamedan’da ve Sultan Murat’ı Şiraz’da yendikten sonra Safeviler’i sağlam bir siyasi duruma ulaştırdı. Böylece komşu ülkelerine özellikle Osmanlı Devleti için bu yeni gücü bir siyasi gerçek ve devlet olarak kabul edilmek zorunda kaldı. Böylelikle Safevi Devleti’nin Sunni komşusu olan Osmanlı, Memluklar ve Türkistan memleketlerine karşı sağlam bir siyasi set kurmaya çalıştı. Şah İsmail böyle bir dış işleri ortaya koymakla İran’ın birliğini kendi amacı doğrultusunda gösteriyordu. Miladi 1504 yılı Hicri 911 yılında Osmanlı Devleti tarafından (II. Bayezid) bir elçiyi (Çavuşlu Balaban) hediyelerle Şah İsmail’e tebrik etmek için ve Sunni mezheplere karşı iyi davranması için göndermişti. Şah İsmail de dostluk göstererek elçiyi hediyelerle geri gönderdi. Ama özde II. Bayezid’in öğütlerine itina etmeyerek kendi istediği politikayı yaptı. II. Bayezid Şah İsmail’in şiddetle yaptığı istekleri gördüğünde Osmanlı Devleti’nin illerinin Hâkimlerine Anadolu’dan İsmail’in izleyenlerinin Erdebil’e gitmelerine engel olmaları emrini vermişti. Miladi 1506 yılı (Hicri 913) yılında İsmail bir elçiyi (Muhammed Bey) II. Bayezid’in sarayına gönderdi ve bu konuyla ilgili fermanını ortadan kaldırmasını istemişti. II.

⁷⁶¹Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 823.

Bayezid da kabul etmişti. Miladi 1507 yılı (Hicri 914) yılında Alauddevle ile savaş için Osmanlı topraklarından geçmek zorunda kalmıştı. Bu kez de II. Bayezid görmezden gelmeyi kabul etmişti.⁷⁶²

Şah İsmail'in Merv savaşında Şeybek Han'ı yenip ve onun kesik başının derisini samanla doldurarak⁷⁶³ II. Bayezid'a göndermesi Osmanlıyla Safevi'nin dış işlerini şiddetle etkiledi.⁷⁶⁴ Bu zaman da Osmanlı Sarayın da huzuru olan Trabzon Sancak Bey'i Şehzade Selim İsmail'e kin bağlayıp intikam almaya yemin etti... Bundan sonra meğer bazı has durumlara göre bu önemli iki İslami Devlet ara vermelerine rağmen uzun bir zamana kadar gergin bir ilişkileri vardı. Diğer taraftan Safeviler'in Osmanlı'ya karşı çıkması Avrupalıların ilgisini çekmişti. Çünkü Avrupalılar Osmanlı'yı kendilerine düşman biliyordu ve her hangi devlet özellikle Müslüman bir devlet Osmanlı'ya karşı çıksaydı onların işine geliyordu.⁷⁶⁵ Şah İsmail Böylece bu İslam dünyasında oluşan iki devletin arasındaki krizden yararlanan Avrupalılar Safevilerle ticari ve siyasi ilişkiye girdiler. Bu iki konu Safeviler'in dış işlerinin siyasetini oluşturuyordu. Osmanlı-Safevi iki önemli İslam Devletinin çatışmalarından Hıristiyan devletler yararlandı. Sonunda en çok İngiltere ve Ruslar onların topraklarını birer birer ayırarak kendi egemenliğinin

⁷⁶²Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005,cII, s 221; Handemir, *Habibus-Siyer*, s. 657.

⁷⁶³ Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail" MEB, İ.A, 1968: C.XI, s. 276.

⁷⁶⁴Hammer Purgsthal, a.g.e, c. II, s. 824.

⁷⁶⁵ Abdülriza Hüşang Mehdevi, *İran'ın Dış İşleri İlişkisinin Tarihi*, Ketibe Yayınları, Tahran 1971, s 14-17.

altına aldılar.⁷⁶⁶ Şah İsmail Şeybek Han'ın kesik başın saman dolu derisiyle birlikte bir mektupta Şeybek Han'ı yenilmesi hakkında II. Bayezid'e yazmıştı ama bu mektup hiçbir yerde bulunamadı. Miladi 1511 yılı (Hicri 917) yılının kışında Şah İsmail Herat'tan Gum'a geldi. II. Bayezid, Şam ve Mısır hâkimi Kansu Gavri elçileri hediyelerini sunduktan sonra Merv fethini tebrik ettiler. Şah İsmail de onlara muhabbet ederek bahşiş ve hediye verdikten sonra kendi ülkelerine döndüler.⁷⁶⁷ Bu zamanda Osmanlı Devleti iç çatışmalarının zirvesindeydi.⁷⁶⁸ Hem Şah Kulu Baba hem de oğullarının isyanıyla karşılaşmıştı. I. Selim babası II. Bayezid'ı saltanattan çekmeden önce⁷⁶⁹ oğlu Selim'den, Şah İsmail'le vuku bulunacak savaşta komutan makamında katılmasını istemiştir. II. Bayezid'in Safeviler'e savaş açma fikri iç çatışma da olan zor durumdan ortaya çıkmasıydı. II. Bayezid Şah İsmail'e dostluk göstermesine rağmen Şah İsmail'in yaptığı işlerden dolayı hem oğullarının isyanı ve hem de askerleri iç savaşla meşgulken onunla savaşmak zorunda kalmıştı. II. Bayezid İranla savaş açmaması için tüm çabalarını göstermişti. Şah İsmail'in yaptığı aşırı kötü işlerine karşı çok sabırlı davranmıştı. Diğer taraftan siyasetçiler ve komutanlar özellikle din hocaları Şah İsmail'i ilk üç halifeye küfür etmesi için zorluyorlardı. Şah İsmail kendi yaptıklarından dolayı Osmanlı ülkesinde şartları

⁷⁶⁶ M. Brendet, "La porte ottoman'ın face aux cosaques Zaporogus 1600-1637,

Harvard Ukrainian studies. I" 1967, s. 273-307.

⁷⁶⁷ Anonim, *Cıhanguşayı Hakan*, s. 404-405, Gıyasettin Hondmir, *Habibus-Siyer*, s. 521, Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 117.

⁷⁶⁸ Kemal Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IX. Defter, (nşr. Ahmet Uğur), Berlin 1985, s. 39.

⁷⁶⁹ Şinasi Altundağ; "Selim I", M.E. B, İslam Ansiklopedisi, c. 10, 1966, s.423-434.

kendi zararına karşı hazırlamıştı. Bayezid ne kadar cabalasa da Şah İsmail yaptığı hatalardan vazgeçmedi. Ama bu yaptığı saygısızca davranış Bayezid'in barışsever düşüncesine ağır bir darbeydi. Feridün Bey'in Şeybek Han'a yazdığı bazı Arapça mektuplar vardı. Bunun da anlamı Bayezid'in Şeybek Hanla iletişim ve mektuplaşmalarını göstermektedir.⁷⁷⁰ Hem Bayezid Hem de Şeybek Han Şah İsmail'in siyaset mezhebinden rahatsızdılar. II. Bayezid Şah İsmail'in böyle bir davranışına karşı dolaylı yoldan onun yaptıklarını bütün mektuplarında bilerek Kızılbaşlardan iyi söz etmiyordu. Şah İsmail de bir değişik görmediği zaman sonunda direk olarak Bayezid Şah İsmail'e: *“Eğer sünniliğe karşı mezhebini bırakmazsan Doğu ve Batı tarafından kendi Devlet ve memleketini Müslümanların düşmanlık okunun hedefine koyarsın”*⁷⁷¹ demişti. Burada Bayezid'in kastettiği Doğu Şeybek Handır. Şah İsmail Şeybek Han'ın kesik başını II. Bayezid'e, kolunu Mazandaran valisi Ağa Rüstendar Ruz Afzün'e göndermişti. Ağa Rüstendar Ruz Afzün: *“Benim elimdi Şeybek Han'ın eteği”* söylediği için Şeybek Han'ın elini ona göndermişti. İsmail'in amacı Bayezid'i tehdit etmekten fazla gençlik gururundan dolayı idi. II. Bayezid Şah Kulu Baba isyanı ve İsmail'in bu işi yapmasından sonra Türkçe bir mektup Şah İsmail'e yazdı.⁷⁷² II. Bayezid bu mektupta Şah İsmail'i öğütlerle tehdit etmiştir. İsmail'in söylediği ünvanlardan sonra ona: *“Eğer herkes bilerek bir mümini öldürse Allah'ın ona verdiği ceza sürekli cehenem*

⁷⁷⁰ Feridün Bey, a.g.e, s. 354-355.

⁷⁷¹ Erzurumi, *İnkılâbı İslam*, s. 68.

⁷⁷² Erzurumi, *İnkılab İslam*, s. 98-100, naklen Hakikatüttavarih yazar İsmail Bayat Tügiyi bu mektup Feridün Bey de yazmamıştır.

olacaktır”⁷⁷³ demişti. Bu ayet iki kere Kur’anda geçmektedir.⁷⁷⁴ İsmail’i mezhep için Müslümanların kanına sebep olmaması ve Allah’ın cezasından korkması için uyarmıştır. Mektupta Şah İsmail’in atalarına saygı göstererek onların yoluna gitmesini istemiştir. İsmail’in Şeybek Han’ın kesik başını gönderdikten sonra “*Şeybek Han’ın gönderilen kesik başı cesaretli Osmanlı Sultanlarını korkutmaya yetmez*” demişti.⁷⁷⁵ Ve gönderdiğiniz halifeler ve Anadolu Şiilerini kışkırtmanız ve İran’a göndermeniz, onların yol esnasında şehirleri katliam etmelerine kızdı ve böyle işler eşkiyaların işidir dedi.⁷⁷⁶ Bayezid çok güzel bir teşbih yaparak, İran İslam dünyasının köprüsüdür, (Sultan selim’de aynı kelimeyi kullanmıştı) demişti.⁷⁷⁷ İsmail’e, şimdi bu köprünün muhafızı sensin Allah’a böyle bir görev için şükret, sakın bir başka iş yapmaya yönelme İslam dünyasının köprüsünün kesilmesine ve Müslümanların irtibatlarının kesilmesine neden olacak, diye söylemiştir. Bayezid İsmail’e önemli bir konuda, Osmanlılar’a bir zarar verebileceğini söyledi.

⁷⁷³ Maide suresi, 95. Ayet, Nisa suresi, 93. Ayet.

⁷⁷⁴ Nisa Süresi, 92 ve 126. ayet.

⁷⁷⁵ Ruzbihan Hunci, Mihmanname-ye Buhara, Manüçehr Sütüde çalışması, İlmî Yayınları, c. I, Tahran 2005, s. 213.

⁷⁷⁶ Feridun Bey, *Munşeatu-Selatn*, s. 374-377.

⁷⁷⁷ Feridun Bey, a.g.e, s. 434; Rahimzadeye Safevi, *Tarih-i Şah İsmail*, s. 95.

III. Bölüm

1. Çaldıran Öncesi: Şahkulu İsyanı ve Osmanlı'da Taht Değişimi

A. Osmanlı-Safevi İlişkisinde dönüm noktası Şah Kulu Baba İsyanı:

II. Bayezid'in saltanatının son zamanlarında ve Şah İsmail'in padişahlığının başlarında vuku bulan iki çetin konu vardır; biri oğulları arasındaki taht kavgası ikincisi de Osmanlı Tarihinde ona Şeytan Kulu⁷⁷⁸ denilen Şah Kulu Baba isyanıdır. Tekeli kabilesinden ve Korkuteli kazasına bağlı Yanlıköy halkından olan Şeh Hayder'in halifelerinden olan (Hasan Halifeoğlu) Miladi 1509 Hicri 915 yılında "Şah" (İsmail) adına isyanı Antalya'dan ve çevresinden başlayarak daha sonra Anadolu'yu adeta yangın yerine çevirmiştir.⁷⁷⁹ Şah Kulu Baba isyanı yandaşları vasıtasıyla Rumeli'ye de uzatıyordu. Şah İsmail'in gözüne girmek için kendisini Şah Kulu (Şah İsmail'in kulu) olarak adlandırmıştı. Şah Kulu Baba'nın babası Hasan Baba; Şeyh Haydar zamanında iki kez kendi doğduğu mekân olan Akdeniz'in güneybatısında yer alan Teke ilinden Erdebil'e geldi.⁷⁸⁰ Safevi tarikatının aşamalarını aştıktan sonra gerekli eğitimleri aldı.⁷⁸¹ Şeyh Haydar

⁷⁷⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s. 230.

⁷⁷⁹ Tekindağ, *Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı*, BTDD, 1/3 (1967), s. 34-39; 1/4 (1968), s. 54-59.

⁷⁸⁰ Aka İsmail, *Anadolu'dan İran'a Göçler*, Tarihten Gönümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu, 16-17, Aralık 2002, Konya, Ankara T.T.K, s. 59-60.

⁷⁸¹ Hoca Saadettin, *Tacüt-Tevarih*, c. II. S 163.

tarafından memleketi olan Tekeli'ye (Antalya ve çevresi) kendi doğuş mekânının döndü ve Halife adıyla Safeviler'in düşüncesini yaymaya çalıştı.⁷⁸² Hasan Baba oğlu Karabiğoğlu'yla birlikte köylerinin yakınında bir mağaraya gitti ve inzivaya çekilip ibadetle meşgul görünüyordu.⁷⁸³ Onların sufiliğini ve kendini geliştirmelerini; ariflere saygı duyan Bayezid duyduğunda yılda 7000 akçe onlara göndererek onlardan hayırlı dua bekliyordu.⁷⁸⁴ Hasan, Halife'nin ölümünden sonra oğlu Karabiğ Baba Halifelğe seçildikten sonra Şah Kulu Baba olarak adlandırıldı. (Allah Kulu, bu unvan Selcuklular zamanında büyük arif ve süfilere denilirdi. Baba Kühi, Baba Tahir gibi) Mağara'ya kendi ziyaretine gelenlere veli olarak tanıtılıyordu. Batı Anadolu ve Rumeli'de Serez, Selanik, Yenice-i Zagara, Filibe, Sofya ve diğer kazalar da gönderdiği halifeler vasıtasıyla Şah İsmail'in müridlerinin çoğalmasına neden oldu. Osanlı Devletinin yönetiminde göreve almadığı ve aşiretlerin fakirlik durumundan dolayı Şah kulu Baba etrafında toplanan 15000 müridiyle Osmanlı'ya karşı isyan çıkardı.⁷⁸⁵ Hükümet merkezi Antalya'dan Manisa'ya taşıdı ve Şehzade Korkut'un hazinesine el koyduktan sonra kendisini Şah İsmail'in halifesiyim diye Kuzey tarafına yöneldi. Antalya'ya saldırıp kadıyı öldürdü. Kızılcakaya, İstanos, Elmalı, Burdur, Keçiborlu kasabalarını basıp kadılarını katlettikten sonra

⁷⁸² Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 128, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II. s. 246, Cihanguşayı Hakan iki kez Haydar'ın yanına bir kez de Cüneyd'in yanına geldiğini söylüyor, s. 85.

⁷⁸³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 230.

⁷⁸⁴ Uzunçarşılı, c. II, s. 276.

⁷⁸⁵ Hammer Porgstall, *Osmanlı Tarihi*, s. 832.

Kütahya'yı yağmaladı.⁷⁸⁶ Kütahya yol esnasındaki şehir ve köylerde birçok insanı öldürerek camiileri ve halkın evlerini yaktı ve eşyalarını yağmaladı.⁷⁸⁷ Kütahya'da isyanı bastırmada üzerine gönderilen orduyu yenip Anadolu Beylerbeğisi Karagöz Ahmet Paşa'yı esir etti. Kütahya Kalesi'ni fethedemediği için Miladi 1511 yılı Nisan ayının 22. günü, (Hicri 917 yılı Muharrem ayının 23. Günü) kale duvarının ayağında Karagöz Ahmet Paşa'yı öldürdü ve kale çevresini yağmaladı. Bundan sonra Şah Kulu Baba, Doğu tarafına yöneldi. Karaman valisi Haydar Paşa'yı yendikten sonra Doğu'ya (İran'a) doğru hareket etti.⁷⁸⁸ Şah Kulu yol boyunca her yeri yağmaladı. Oğullarının isyanıyla meşgul olan II. Bayezid isyanın ciddi bir tehlike olduğunu duyduğu zaman büyük bir orduyu Sadrazam Hadim Ali Paşa emrinde gönderdi. Yapılan ilk mücale de Şah Kulu yenildi. Miladi 1511 yılı Haziran ayının 16. Günü (Hicri 917 yılı Rebiyülevval ayının 19. Günü) Sivas ve Kayseri arasında yer alan Çubuk Çayı (Gökçay)⁷⁸⁹ yöresinde karşı karşıya geldiler. Yapılan ilk mücale de Şah Kulu yenildi.⁷⁹⁰ Miladi 1511 yılı Temmuz ayının 2.

⁷⁸⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 230.

⁷⁸⁷ Jean Aubin, *Osmanlı valilerinin süfilerin yol esnasında yer alan şehirlerin raporu*, Op. Cit. PP. 89-90.

⁷⁸⁸ Uzunçarşıl Karaman'dan Hayder Paşa'yı öldürdükten sonra İstanbul'a gitti diyor. Ama doğru değil çünkü İstanbul'agitmek isterseydi oraya yakın Kütahya'dan giderdi.

⁷⁸⁹ Uzunçarşılı, a.g.e, c. II, s. 231.

⁷⁹⁰ Pigülüskeya, *Tarih-i İran*, s. 475İ Faruk Sümer, a.g.e, s. 42; E Brown, Op, Cit, P, 71; Uzunçarşılı. *Osmanlı Tarihi*, Çübük Ova nahiyesinde olan Gidik Han'ı de

Günü Hc. 917 Rebiulahir ayının 5. günü Şah Kulu Baba ve Hadım Paşa her ikisi de bu savaşta öldürüldü. Bu son savaştan önce Şehzade Ahmed, Hadım Ali Paşa ve yeniçerilere: “*saltanat bana verilmiştir*”⁷⁹¹ onlardan kendine biat etmeye davete kalktı. Fakat red cevabı alan Şehzade Ahmed onlara oğlu Alaüddin Ali’yi verip kendisi sancağına çekilmiştir.

Sufiler Halife Baba diye bir adamı kendi liderliğine seçtikten sonra İran’a doğru gittiler. Bu zamanda Şah İsmail Faryab da Ubeyd Han’ı vs. Özbek elçilerini kabul ettikten sonra Herat’a gitmeden İran’ın merkezine dönmüştü. Birkaç komutanlarını elden veren Osmanlılar onları takip etmediler. Binlerce isyancı sufi Osmanlılar onlara engel olmadan Erzincan’da Tebriz’den gelen büyük bir kervana saldırarak 500 tüccarı öldürüp mallarını yağmaladılar.⁷⁹² Şah İsmail 15 kilometre arayla Tahran’ın güney batısında yer alan Şehriyar’da kışladığı esnada onun yanına geldiler. Bu tecrübesizce yapılan faydasız iş Safeviler’e çok zarar verdi ve saldıranları öldürdü. İsmail onların kervanlarına katliamın liderliğini yapan iki kişiyide sıcak su kazanının içine atarak öldürdüler.⁷⁹³ Büyük bir ihtimalle Şah İsmail’in onları cezalandırmasının asıl nedeni Şah Kulu Baba’nın Şah İsmail’e haber veremeden bu işi yapmasıydı. Tekellü süfiler Şah Kulu Baba’yı Allah sanıyorlardı. Antalya Kadısı, Şehzade Korkut’a verdiği raporda diyor ki: Şah Kulu

savaştlar diyor, s 247; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 117; Rumlu, Sivas hevalisinde diyor, *Ahsenut-Tevarih*, s.126.

⁷⁹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 231.

⁷⁹² Uzunçarşılı, a.g.e, c. II, s. 231.

⁷⁹³ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 824.

kendini önce Mehdi sonra peygamber veren sonunda da Allah olarak ilan etti.⁷⁹⁴ İsmail diğerlerini de ordusunun komutanlarına dağıttı. Bazılarını da kendi başına bıraktı ve aileleri açlık tehlikesi ile yüz yüze kaldılar ve durumlarının kötülüğünden dinlenciliğe düştüler.⁷⁹⁵ II. Bayezid'in hükümetinin son yıllarında başlanmış olan böyle kanlı ve acımasız hareketler Sultan Selim zamanında da devam edip artmıştı. Tekellü Alevileri genellikle aşırı Şiilerdendiler. Şah İsmail İran'ı ele geçirdikten sonra çok güçlü ve zengin olmuştu. Bu nedenle kendi gücünü sürdürmek için onların yaptıkları onun için uygun gelmiyordu. Hatta kendi makamından sonra en yüksek vekillik makamını Kızılbaşların liderinden aldı ve bir İranlı'ya verdi. Şah İsmail onların yaptıklarını kendi gücüne zarar biliyordu. Türk tarihçileri derler ki: İsmail'in onları cezalandırma nedeni Bayezid'e kendisinin onların isyanında rolü olmadığını göstermek içindir. Hâlbuki bu asıl neden değildir.⁷⁹⁶ Şah İsmail, Şah Kulu Baba isyanı zamanında Buhara'daydı ama bir ihtimalle Anadolu'daki İsmail'in izleyenlerin İran'a gidip gelmelerinden dolayı İsmail'in isyandan haberi olmuştur diyebiliriz. Ama neden Şah İsmail Herat'ın fethini bırakıp Özbeklerle barış yapıp İran'ın merkezine dönmüştür? Diyebiliriz ki bu iş sadece İsmail'in onların yaptıklarından dolayı olması için değildir. Belki de İsmail bu isyandan sonra Osmanlı'ya karşı savaş açması için dönmüştür ama bu konuda hiçbir senedimiz yoktur. Osmanlı toprağı Şah İsmail'in izleyenlerinin asıl kaynağıydı. Bu nedenle her yeri fetih eden İsmail çok kuvvetlenmişti ve sadece Osmanlı kalmıştı. Eğer

⁷⁹⁴ Ahmet Rafik, *16. Yüzyılda Şiiler ve Bektaşiler*, çev. Tevfik Subhani Maarif dergisi, Tahran 1993, s. 68; Stanford Shaw Op. Cit, P, 76.

⁷⁹⁵ Jean Aubin Op Cit, P, 91.

⁷⁹⁶ E. Brown, a.g.e, s. 71.

Osmanlı'ya saldırsaydı oradaki izleyenleri ona destek verecekti. İsmail iç savaşta olan Osmanlı'nın gücünün azaldığını düşünüyordu. Hatta ciddi olmasa da⁷⁹⁷ Bayezid'in oğlu Ahmed ve Ahmed'ten sonra oğlu Murad'ı destekleyerek yakınlık göstermişti.⁷⁹⁸ İsmail Akkoyunlular iç savaşta onlara saldırıp ortadan kaldırmıştı. Ama Şah kulu Baba öldürüldükten sonra Osmanlı'ya gitmeyi henüz uygun görmüyordu.

Bu iki önemli müslüman ve kardeş ülke Safeviler'in devlet kurmasından sonra ilişkileri çatışmaya dönüştü.⁷⁹⁹ Maalesef düşman kardeşler gibi birbirleriyle savaşıp kuvvetlerini mahvettiler ve bilmeyerek güçlü komşuların onların topraklarına nüfuz etmelerine neden oldular. Safeviler İslam birliği için çalışan Hz. Ali'nin düşüncesini unuttular. Safeviler, Hz. Ali 'ye uygun davranmak yerine (yani gerçek Şiilik (İslam) anlayışının yerine) kendi Şii-Sufi görüşlerini sürdürdüler.⁸⁰⁰ Diğer taraftan da Safeviler'in bu saldırganlıklarına karşı Osmanlılar da Safeviler'in has Şiiliklerini bütün Şiilere genellediler. Bu iki İslamî devlet de her şeyden çok bilim adamları askerlerin etkisinde kalmıştı.⁸⁰¹ Kısacası çoğu Müslüman topluluk (Şii ve

⁷⁹⁷ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve gelişiminde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 35.

⁷⁹⁸ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 256.

⁷⁹⁹ Ali Şeriati, *Ali ŞiastSafevi Şiastı*, çev. Hicabi Kırilaangıç, Facr Yayınları, Ankara 2011, s. 48-52.

⁸⁰⁰ Ali Şeriati, *Alevi Şiastı Safevi Şiastı*, Tahran 1998, s. 49-56.

⁸⁰¹ Joseph Rousenthal, *Knowledge and power: Toward a political philosophy of science* Ithaca, cornell University press, 1987, s. 24-25.

Sünni) Kur'an'ın kardeşlik ve ümmetlik mesajını bırakıp,⁸⁰² Hz. Peygamberin davranış ve eğitiminden ders almayı, hükümet halkın hakkı olduğu yerde hâkimlerinin hakkı bilip her şeyi isteklerine göre yaptıkları için zayıfladılar.

Anadolu'daki Türkmenlerle Osmanlılar'ın arasındaki siyasi-itikadi alanda oluşan boşluktan Safeviler yararlandı. Bunun sebebi özellikle Safevilerle kendilerinin arasındaki müşterek Şii itikadıydı.⁸⁰³ Ayrıca Anadolu'nun doğusunda ve merkezinde örneğin Teke velayetinde sıkça isyan eden Türkmenler idi.⁸⁰⁴ Bu Türkmen kavimleri sürekli İsmail'e yardım etmek için İran'a geliyorlardı. Hatta İsmail güce eriştikten sonra da gelmeleri devam etmekteydi. Miladi 1511 yılında (Hicri 916) birçok Teke Türkmeni İran'a gelip, Şah İsmail'in ordusunu kuvvetlendirdiler.⁸⁰⁵ Şah İsmail'in güce ulaşmasının başlangıcında bu uzlaşma kendini gösterdi. İlk başta İsmail'e destek veren askerler bu Anadolu Türkmenlerinden idi.⁸⁰⁶ Şüphesiz Anadolu'da bu Osmanlı vatandaşlarının Safeviler'e ve Şah İsmail'in mezhebi-siyasi propagandasının etkisi ve Türkmenler'in Safeviler'e meyillerinin devam etmesi Safevilerle Osmanlılar'ın iletişimini karşılıklı saygıdan tedricen sözlü çatışmaya ve sözlü çatışmadan sonra da savaşa dönüştüren önemli sebeplerdendi.⁸⁰⁷ Sultan Selim'in zamanında siyasi-askeri çatışmalar dini gerginliğe de dönüşmüştür.⁸⁰⁸

⁸⁰² Lubbut-Tevarih (Safevi Tarihi), Birleşik Yayınları, Ankara 2011, s. 13.

⁸⁰³ Müsaheb, a.g.e, s. 669.

⁸⁰⁴ Abdullatif Kazvini, a.g.e, s. 30.

⁸⁰⁵ Musaheb, a.g.e, aynı sf.

⁸⁰⁶ Lubbut-Tevari a.g.e, s. 30-32.

⁸⁰⁷ Feridun Emecen, a.g.e, s. 36.

I.Selim, tahta, babası II. Bayezid'e karşı darbe yaparak çıkmıştır. Şehzade Selim, tahta çıkmadan önce vali olarak Trabzon'da görev yapmıştır. Yavuz Sultan Selim'e kızını vermiş olan Kırım Han'ı Mengli Giray, ona askeri destek sağlayarak tahta geçmesine yardım etmiştir. II. Bayezid'in en küçük oğlu olan I. Selim tahta çıktı ve babasından sonra kardeşlerini saf dışı ederek Osmanlı Devleti'nin başına geçti.⁸⁰⁹

Sultan Selim saltana tahtına çıkışını iki beyit şiirle anlatıyor:

من که بودم سایه پرودگار پادشاهی داد حق بی اشتباه

چون میسر شد سلیمی تاج و تخت کرده ام تاریخش از ظل اله⁸¹⁰

“Ben ki Allah'ın gölgesiydim

Allah bu padişahlığı doğrudan bana verdi

Selimî, sana kolaylaşan bu taç ile taht

Allah'ın gölgesi altında (ebcet harfî 918hc.tarihi) başladı”

Sultan Selim edebiyat dışında siyasette sert tabiatlı bir adam idi. Şii propagandasının tehlikesini anlamış, Erzincan'a kadar olan bölgelerde şiddetli tedbirler aldırılmıştır. Ama Safevi Şiiliğinin propagandasının devam etmesi ve büyük isyanların ortaya çıkması ile babası II. Bayezid'ten başka bir politikayı seçti ve sert tepki göstererek Anadolu'daki Safevilerin izinden gidenleri cezalandırdı.⁸¹¹

Sultan Selim Osmanlı Devleti tarafından Safevilere savaş açan ilk padişah oldu.

⁸⁰⁸ Gulam Server, a.g.e, s. 73; Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 34-135; Zeki Velid Toğan, a.g.e, s. 343-357.

⁸⁰⁹ Feridun Emecen, a.g.e, s. 45-57.

⁸¹⁰ Ali Amiri, *Cevaherul-Muluk*, Matbaa-ı Kadr, İstanbul 1330hc. s. 7-8.

⁸¹¹ Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s 161-162; Bitlisi, *Selimname*, s. 121-127.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra İran'ın içine ilerlemek düşüncesi Sultan Selim'den sonra icat olunur. Hatta sonra da Osmanlılar Sultan Selim'in düşüncesinin peşinden giderek Sultan Muhammed Hodabende'nin (Olcayto Moğol) başkenti olan "Sultaniye'ye" kadar İran toprağında ilerlediler.⁸¹²

Osmanlı-Safevi Devletlerinin ilişkisinde bir taraftan Bağdat'tan Herat'a kadar İran'ın tümüne hâkim olan ve gücün zirvesine tırmanan ve bu nedenle gururlanan Şah İsmail, diğer taraftan da coşkulu Sultan Selim ile karşı karşıya geldi. Şah İsmail'in mezhep siyaseti İran'ın iç ve dışişlerini çok etkiledi. Bu siyasetin temeli komşu ülkelerle (özellikle Osmanlıyla) Şia ve Sünnilik mezhebi davasına dayanıyordu.⁸¹³ Böyle bir durumda İran doğuda güçlü olan bir rakip Özbekler ve batıda Osmanlılarla çatışmaya sürdürüyordu. Bu şekilde Şah İsmail Osmanlı Padişahı I. Selim'i hiçe saydı ve elçisini onun padişahlığını kutlamak için Sultan Selim'in sarayına göndermedi.⁸¹⁴ Hâlbuki Rusya, Mısır, Venedik Cumhuriyeti, Raguza, Vallaşi (Wallachia; şimdi Romanya) ve Macaristan ülkeleri Sultan Selim'in saltanat tahtına oturmasını kutlamış ve elçi göndererek önceki antlaşmalarını yenilemişlerdi.⁸¹⁵ Memluklar'ın Sultan'ı, Kansu Gavri bile Sultan Selim'e pahalı hediyeler göndermişti.⁸¹⁶ Oysaki İsmail, Selim'in 1512 yılındaki hilafetini ve meşruiyetini tanımıyor ve II. Bayezid'in diğer oğlu Ahmet'in

⁸¹²Nasuh Matarakçı, *Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Nşr. H.G. Yurdaydın, s. 56.

⁸¹³ Faruk Sümer, a.g.e, s. 24; Yahya Kazvini, *Safevi Tarihi*, Birleşik, s. 9.

⁸¹⁴ Feridun Ecemen, a.g.e, s. 92.

⁸¹⁵ Parsadost, *Şah İsmail-i Evval*, s. 390.

⁸¹⁶ Remzi Kılıç, a.g.e, s. 42.

saltanatını kabul edip destekliyordu.⁸¹⁷ Sultan Selim, kardeşi Ahmed'i öldürdükten sonra, Ahmet'in oğlu Murat Sultan Selim'le çatıştı, Safeviler ise bu olayı kendi lehlerine kullanmak için Murat'ı desteklediler.⁸¹⁸ Diyarbakır Valisi Div Sultan, Ustaclu-Oğlu'yla Muhammed Han birlikte Sivas'a kadar Murat'la birleştiler. Ama bundan sonra bu plandan vazgeçildi.⁸¹⁹

Adı geçen savaştan daha önemli olan başka bir olay daha vardır, bu da 1512 yılında Şah İsmail'in Erzincan Hâkimi olan Rumlu Nur Ali Şiiliği yaymak için hem de gücünü göstermek için de Osmanlı'ya saldırdı.⁸²⁰ Rum Sufilerinden üç veya dört bin kişi onunla birleşerek, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum'daki Alevileri Şah İsmail adına birliğe davet ediyordu. Sivas, Tokat ve Malatya Hâkimi olan Faik Paşa'ya galip gelip onu yendi ve Osmanlı ordusu kaçtı.⁸²¹ Tokat Kızılbaşlar'ın eline geçti ve o şehirde İsmail adına hutbe okundu. Nur Ali Halife saltanat iddiasında bulunan ve on bin asker sayısı olan Selim'in yeğeni Muratla Karcebri'de mülakat etti ve birlikte Tokat'a döndüler. Tokat halkı onlara itaat etmediği için Nur Ali Halife oraya çetin bir şekilde saldırarak bu şehri yaktı.⁸²² Miladi 1512 yılı bitmeden Sultan Murat, Selim'le çatışmayı bırakıp Nur'ali Halife'den ayrılarak İsmail'in yanına

⁸¹⁷ Gulam Server, a.g.e, s. 73; Kazvini, *Safevi Tarihi*, çev. Mohammednejad, s. 57.

⁸¹⁸Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 135.

⁸¹⁹ Hurşah b. Kubad el-Huseyini, *İlçi Nizamşah Tarihi*, (kaynağında), Şah İsmail Murat'ın bir isyan çıkarması için desteklediğini anlatır, s. 54.

⁸²⁰Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 134-136.

⁸²¹ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 177; Sümer, a.g.e, s. 35.

⁸²² Feridun Emecen, a.g.e, s.100.

İran'a geldi.⁸²³ İsmail onu himayesine aldı. Fars eyaletinde ona mülkler devretti. Ama Murat Fars eyaletine hükümet etmek için çıktığı yol esnasında tımarında olan ,Kaşan Şehri, yolunda hastalanıp öldü.⁸²⁴ Erzincan'a dönerken Nur Ali Halife Sultan Selim'in tarafından onu takip etmek için Sinan Paşa, Hüseyin Bek ve Taceddin Bek komutanlığında gönderilen 15000 askerle birlikte savaşarak onları yendi.⁸²⁵ Vuku bulan savaşta Sinan Paşa ve bin beş yüz kişi öldü.⁸²⁶ Bin beş yüz kişi de kuru bir nehre sığınmışlardı, toprakta defnolundular. Halife ölülerin başını İsmail'e gönderdi. Nur'ali Halife birçok ganimetle kendi tiyülünde (tımarında) olan Erzincan'a gitti. Bu olaylardan az önce Germiyan ve Menteşe halkının bazı gurubları ile Tekellü Şah kulu Baba İran'a geldi.⁸²⁷

Bütün bu olanlar Sultan Selim'i endişelendirdi ve dikkatini Osmanlı ülkesinin doğu sınırlarına vardı. Ama Sultan Selim'in doğu sınırlarına önem vermesinin en önemli sebebi Diyarbakır hâkimi olan Ustaclu-Oğlu Muhammed Han'ın Sultan Selim'e gönderdiği edepsiz ve kışkırtıcı mektuplarıydı.⁸²⁸ Ustaclu-Oğlu Muhammed Han, Ala'üddevle oğulları ve onlara Mısır'dan yardıma gelen 300 Memluklu'ya karşı yalnız 18 kişilik bir kuvvetle birlikte savaşarak galip geldiği

⁸²³ Yahya Kazvini, *Safevi Tarihi*, Birleşik, s. 57.

⁸²⁴ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005,cII, s. 266.

⁸²⁵ Feridun Emecen, a.g.e, s. 92; Çağatay Uluçay, *Yavuz Sultan Selim*, s. 10- 130.

⁸²⁵ Feridun Emecen, a.g.e.

⁸²⁷ Ahmed Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, MEB. Yayınları, Basım Tarihi 2001, s. 18.

⁸²⁸ Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, s. 490; Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 143-4.

için gururlanmıştı.⁸²⁹ Bu nedenle Osmanlı Padişah'ı Sultan Selim'i hiçe sayıyordu. Hatta bir defasında bir mektupla birlikte ona kılıç ve bayan perdesi ve elbisesi göndermişti ve: “eğer savaşa gelmezsen bayan elbisesini giyip haremde otur ve erkekliği unut” diyerek meydan okumuştur.⁸³⁰ Sultan Selim önce Alevi Türklere ve Şah Kulu Baba Tekeli'ye baskı yapılmasına emir verdi. Birçok bayanla erkek, çocuk, genç ve yaşlı bu olayda öldürüldü. Sonrasında Sultan Selim Şah İsmail'le savaşmak için Şeyhül-İslam'dan fetva istedi. Şeyhül-İslam da İran Şiiilerinin kan mal kadın ve çocuklarını helal kılarak Sultan Selim'in İran'a savaş açmasına fetva verdi.⁸³¹ Sultan Selim oğlu Süleyman'ı halefi olarak seçip İstanbul'da bıraktı. Miladi 1514 Mart ayında (Hicri 920 yılı Muharrem ayının 22 sinde) Edirne'den doğu tarafına yöneldi. Dolayısıyla Özbeklerle yazışma kapısını açarak Özbek Ubeydullah Han'a detaylı bir mektup gönderdi ve o mektupta Şah İsmail'i “aşağılık çirkin günah işleyen bir sufi” olarak göstermişti ve “her muvahhit müminin Allah için o sapıtmış taifeye düşmanlık yapmaya önem vermesini” duyurmuştu.⁸³² Sultan Selim yol esnasında Şah İsmail tarafından Selim'in askeri gücü ve planını bilgilendirmesi için gönderilen İranlı bir casusu Kılıç adıyla karşı çıkıp esir ederek onu Şah İsmail'e yazdığı mektubunu götürmesine memur etti. Bu mektupta Sultan Selim önce Şah İsmail'ibüyük sıfatlarla övmüştü ve sonrasında tehdit etmişti ve mektubun sonunda önceden bütün Osmanlı'ya ait olan toprakları geri istemişti,

⁸²⁹ Musaheb, a.g.e, s. 121.

⁸³⁰ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 142-143; Ahmet Gumi, a.g.e, s129.

⁸³¹ Muhammed Emin Riyahi, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve edebiyatı*, Pajang Yayınları, Tahran 1990, s. 196,

⁸³² Feridun Bey, a.g.e, s. 374-377.

ancak geri vermezse savaşa hazırlansın demişti. Yine edepten uzak diğer bir mektupta Şah İsmail'in baba, dede ve atalarına küfredip, onu tehdit etmişti. Hatta Şah İsmail'e İrşat ve irfan makamına göre asa ve kürdan göndermişti.⁸³³ Şah İsmail Sultan Selim'e cevap yazmıştı; edebiterk etmek Sultanların kişiliğinde değildir demişti ama kesinlikle böyle bir mektup Sultan tarafından yazılmamıştır belki tiryaki münşilerin yazısıdır demişti.⁸³⁴ Sultan Selim'in içme tiryaklığı vardı bu mektuptan öyle öfkeleni ki İsmail tarafından mektubu getiren elçiyi öldürdü.⁸³⁵ Ama bu öfke daha çok Şah İsmail'in sürekli kaçınmasından idi. Çünkü Yeniçeriler uzun ve neticesiz yürümekten yorulmuşlardı. Anadolu'nun uzun yarım adasını kapsayan İran'da zafer kazanıp ganimeti ele geçirsinler diye Yeniçerilerin yavaş yavaş arzuları mücadeleye dönüşüyordu. Halk köyleri boşaltsın ve yol esnasında ne varsa yakınsınlar diye Şah İsmail askerlerine emir vermişti.

İran'da birçok insanın Şah İsmail'e inanması ve onun ayaklanması diğer Müslümanlara özellikle Osmanlı'ya karşı oldukları anlamına gelmekteydi. Şiilerin tarihteki çektiği zorluklardan dolayı bilmeyerek Şah İsmail'i abartmasına neden oldu.⁸³⁶ Onun ortaya çıkmasından büyük sevinç duydular. Onu izleyen Süfiler onu dünyanın dayanaklarından biri sayıyorlardı.⁸³⁷ İsmail izleyenleri tarafından böyle bir

⁸³³ Mucireddin Şeybani, *İran-Osmanlı İlişkisi*, (Tarih İnceleme Dergisi), 5. Yıl, Tahran 1970,1-3, Numaralı; Hammer, a.g.e, s.837.

⁸³⁴ Hammer Purgstal, *Osmanlı Tarihi*, s. 836.

⁸³⁵ Muhammed Arif Erzurumi, *İnkılâbı İslam*, s173; Hammer Purgstal, *Osmanlı Tarihi*, s. 838.

⁸³⁶ Ali Şeriati, a.g.e, s. 11-23.

⁸³⁷ Anonim, *Alemaaay-ı Safevi*, c.I, s 43; Yahya Kazvini, a.g.e, s. 10.

bakışta bulmağı Osmanlıların dikkatini çekti. Zira kendileri kenarında yeni, genç ve güçlü bir rakip olarak ortaya çıkması ve yaptığı işlerden dolayı Osmanlıyla yaraşacağını düşünüyorlardı. Diğer taraftan Osmanlı Batı'da cepheler ile meşgul idi.⁸³⁸ İsmail'in iddiaya girmesi Osmanlılarla ilişkilerini bozmalarına neden oldu.

Bir yandan Şah İsmail ile hesaplaşmaya hazırlanan I. Selim diğer yandan muhaleflerin temizlenmeye ve iktidarını sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Muhalefleri İran ile temas halindeydi.

Babasının akçelerini kullanan Sultan Selim⁸³⁹ öncede saltanat iddiasında bulunanları bastı ve bu esnada Miladi 1513 (Hicri 917) yılının Sefer ayında ilk olarak kardeşi Ahmet'i tutuklattı ve öldürttü.⁸⁴⁰ Derler ki Ahmet öldürülmeden önce yadigâr olarak yüzüğünü kardeşi Selim'e gönderdi. Babasının gözdesi olan Ahmet⁸⁴¹ Yeniçeriler tarafından pek sevilmezdi.⁸⁴²

Sultan Ahmet Şah İsmail'le dostluk ilişkisi olduğu için öldürüldü.⁸⁴³ Böylesine Selim'in diğer kardeşi Korkut'da aynı akibete uğradı. Korkut öldürülmeden önce kendi günahsızlığı hakkında yakıcı şiirler söyleyerek kardeşi

⁸³⁸ Ali Şeriati, a.g.e, s. 44-47.

⁸³⁹Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 367.

⁸⁴⁰ Hasan Rumlu, *Ahsenüt-Tevarih*, s. 136.

⁸⁴¹Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 198.

⁸⁴² Nicolae Jorga, a.g.e, s. 216.

⁸⁴³ Münecimbaşı, *Sahaiñül-Ahbar*, çev. İsmail Erunsal, c. II, 1001 Temel Eser, s.455-456.

Selim'e acısını ve öfkesini paylaşmıştı. Sultan Selim bu şiirleri okuduktan sonra çok etkilenip ağladı ve kardeşini ona teslim eden 15 Türkmeni öldürmelerine emir verdi.

844

Şah İsmail'in Osmanlı saltanat iddiasında bulunanlarla gizli irtibatı vardı ve onlara yardım ediyordu. Sultan Ahmet'e yardım edip onu Sultan Selim'e karşı kışkırtıyordu. Sultan Ahmet öldürüldükten sonra muhabbetle oğlu Sultan Murad'ı sığınığına aldı. Hatta Fars eyaletinin hükümetinin bir bölümünü ona devretti ama o İsfahan'da hastalanıp öldü. Sultan Murad'ın cesedi Şeyh Ali Seh-i İsfahanlı'nın mezarını yanında Tefci büyük kapısının dışında gömüldü.⁸⁴⁵ Diğer taraftan, Şah İsmail Sultan Selim'in onların topraklarına girmesine karşı Mısır hâkimi Kansu Gavri ile birleşti.⁸⁴⁶ Alauddevle Dulkadir Sultan Kansu'nun muttefiki ve onun himayesindeydi. Sultan Selim'in varlığından çekinen Maraş hâkimi gizlice İran ve Mısır'la birleşerek eski düşmanı Şah İsmail'le dostluk kordu. Böylece Osmanlı Devletinin Asya sınırlarının öteki tarafında siyasi-askeri bir ittifak oluşmuştu. Sultan Selim bu ittifakı derhal dağıtmasaydı Osmanlı imparatorluğu esastan değişebilirdi. Öyle ki Sultan Selim İran'a kaçan Sultan Murat, bir zaman Erzincan hâkimi Nur Ali Halife Rumluyla birleşmesin ve Şah İsmail'in maksatlarına erişmesin diye,⁸⁴⁷ bir elçiyi hediyeler ve bir mektupla babası Sultan Bayezid'in vefatını anlatan ve kendisi Osmanlı saltanat tahtına geçmesini Şah İsmail'e bildirdi. Zımnen Şah İsmail'den

⁸⁴⁴Müneccimbaşı, a.g.e, s. 453-455; İdris-i Bitlisi, *Selim Şah-Name*, çev. Hicabı Kırlangıç, KTB. 2001, s.101; Stainford j Shaw, a.g.e, s. 147-148.

⁸⁴⁵ Anonim, *Cihanguşa-yı Hakan*, s 493-494 Yaprakları.

⁸⁴⁶Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devleti'nin Tarihi*, s. 61.

⁸⁴⁷ Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, 482-492 Yaprakları.

Sultan Murad'ı ona bırakmasını istedi ama Şah İsmail'in fermanıyla Sultan Selim'in elçilerinin hepsi öldürüldü.⁸⁴⁸ Böyle olaylar Sultan Selim'in düşmanına karşı daha da bilenmesine neden oldu ve Şah İsmail'e düşmanlığı kat kat artırırđı. Öyle ki iç çatışmalar, isyanları ve Osmanlı saltanatın iddiasında bulunanları basmaktan sonra, Osmanlı toprağında Şah İsmail'in izleyenlerinin isyanına karşı çıkmak ve propagandalarına engel olmak için bütün yolları deniyordu.

Sultan Selim'in dış politikasında İslam'ı yayma düşüncesi atası II. Mehmet'ten kaynaklanıyordu. Bu nedenle Osmanlı arka cephesi doğu sınırlarında güvenli ve rahat olmak istiyordu. Sultan Selim, Şah İsmail ve onun mezhebini yaygınlaştırması kendi mezheb-politikasının amacına erişmesi için büyük bir engel biliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eden Şah İsmail'i ortadan kaldırmayı zorunlu kılıyordu. Onun için ilk stratejik icraatı Anadolu'daki beylikleri ve kızılbaş toplulukları etkisiz hale gelir.

Sultan Selim'in, Aleviler sorunundan sonra ikinci önemli icraatı Şah İsmail'in doğu ve batı tarafından, topraklarının iletişimini kesmesiydi. Batıdan Sultan Selim politikasını uygulamak için Ebulfazl bin İdris'i kuvvetlendirmesi Osmanlı İran arasında büyük bir engel yarattı. Doğudan ise Osmanlı'yla ilişkileri iyi olan aynı mezhepten Übeydullah Han Özbek'in İran'ın doğu sınırlarını tehdit ve tecavüz etmesini ansızca saldırmasını teşvik ve tahrik ediyordu. Sultan Selim bütün İslam ülkelerini kendi egemenliğine almayı ve Müslümanların lideri olmak istiyordu. Bu esnada çoğu komşu ülkeler Rusya, Venedik İmparatorluğu, Macaristan, Mısır,

⁸⁴⁸Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, s. 493-494.

Mekke Şerifi, Kırım Hanları ona itaat etmiştiler. Sadece Şah İsmail cesaretle halifelik usulünü kabul etmiyordu ve Selim'e karşı dayanıyordu.⁸⁴⁹

Aslında Sultan Selim'in İran'a hasımlık politikası mezhebi çatışmaların dışında,⁸⁵⁰ doğu sınırlarının emniyetini sağlamlaştırarak Avrupa ülkelerini kuşatmaya yönelmektir.⁸⁵¹ Sultan Selim'e bu önemli konuyu Trabzon valiliği sırasında babası tarafından Şah İsmail'in ve izleyenlerinin hakkında aldığı ferman onun bu konuyla başta da ilgilendiğini göstermek olmalıdır.

Babası II. Bayezid tarafından yazılan metin şöyledir:

*“Şimdilik benim yüce dergâhıma mektup ve adam gönderip... Erdebil sufilerinin ve Şirvan tarafının durumunu haber vermişsiniz. Şimdi gereklidir ki bu olayın aslı ve gerçeği neyse güvenli adamlarla gönderin. Tam bir bilgiye ulaştıktan sonra meseleyi detaylıca yazıp asla bu hususta eksik etmeyin ve benim yüce dergâhıma bildirin, şöyle biliniz. Şerif alametime güvenin”.*⁸⁵²

Miladi 1500 yılı (Hicri 906) yılının Zilkade ayının sonlarında yazıldı.

Safevi-Osmanlı Savaşı Nur Ali Halife'nin yaptıkları ve Şah İsmail'in himayesi ayrıca Sultan Bayezid'in ölümünden sonra Selim'in diğer rakiplerini desteklemesi ayrıca Selim'in İsmail'in yaptığı icraatları dışında ona şahsi kin ve nefret duyması da savaşın bir diğer nedeniydi. Zira bu mesele açıkça Sultan Selim'in

⁸⁴⁹ Hoca Saadettin, *Tacüt-Tevarih*, c. II, s. 246; Uzunçarşılı, a.g.e, c. II, s. 257-258;

Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s 34-135.

⁸⁵⁰ Mustafa Celalzade, *Selimname*, (Massir-i Selim Hanı), Haz. Ahmed Uğur-Mustafa Çuhadar, I.Baskı, K.B.Yayımları, Ankara 1990, s. 357.

⁸⁵¹ Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi*, s. 60.

⁸⁵² Ahkâm Defteri, s. 32, no.111.

Übeydullah Han Özbek'e Şah İsmail'e ve diğer yazdığı mektuplarından bellidir.⁸⁵³ Böylece bu iki lider ve rakibin psikolojik hasletleri ve ahlaki özelliklerine dikkat edersek, bu önemli iki devletinneden barış içinde olmadığını ve düşmanlık ve savaş tercih ettiklerini anlıyoruz. Sultan Selim iktidara düşkün,⁸⁵⁴ inançlı, cesur ve korkusuzdu, Osmanlı tarihçileri ona Yavuz yani korkmayan ve öfkeli, Avrupa tarihçileri taş yürekli, kan döken demişlerdi. Öyle ki İtalyan seyyah Foskolo Sultan Selim için dönemin en kan döken ülke kuşatmaktan başka bir konuyla ilgilenmeyen adamdır demiştir. Bunlar Sultan Selim'in sadece siyasi buyutunu görmüştür. Ama Sultan Selim ilim ve edebiyatla da ilgilenmiş, Farsça, Türkçe ve Tatarça biliyormuş, şiir sever⁸⁵⁵ ve Farsça şiirler yazmıştır.⁸⁵⁶ Mahlası şiirde Selim veya Selimi idi. Sultan Selim'in Farsça divanı Miladi 1904 yılında Alman imparatorluğunun emriyle Doktor Pouwel Houzen tarafından Berlin de ve aynı yıllar gib İstanbul da basılmıştır. İran'da da Sultan Selim'in Farsça divanı bir kaç yıl önce basıldı. Sultan Selim tarihin büyük fatihlerinin yaşam tarzlarına çok ilgiydi.⁸⁵⁷ Âlimler edipler ve şairlere saygı gösteriyordu.⁸⁵⁸ Şah İsmail ise sabırlı, iktidarlı, cömert ve özgür, yalnızca ava giden, iyi bir komutan ve yaratıcı bir kuvvet vardı. Aslında Şah İsmail'in hatası Edirne'ye

⁸⁵³Ebülhasan bin İbrahim Kazvini, *Fevaidul-Safeviye*, 95. Belge.

⁸⁵⁴Felsefi, a.g.e, s. 64.

⁸⁵⁵Kemal Paşazade, *Tevarih-i Al-ı Osman*, X. Defter, Hzırlayan, Şerefettin Severgan, T.T.K, 1996, s. XCVIII.

⁸⁵⁶Ebülkasim Halet, *Şahane Şair*, s. 220.

⁸⁵⁷Lord Keen Rous, Gurüne Osmanı, çev. Parvane Sattari, Kahkeşan Yayınları, I.baskı Tahran 1994, s. 180.

⁸⁵⁸Kemal Paşazade, *Tevarih-i Al-ı Osman*, X. Defter, s. XCVIII.

bir elçi göndermemesi ve Sultan Selim'in saltanat tahtına çıkışına tebrik etmemesi, iki ülkenin saltanat sahiplerine karşı, Sultan Selim'in kişiliğini düşürmesi ve tahkir etmesidir. Şah İsmail'in bu davranışı Sultan Selim'i öfkelenirerek İran'a saldırma fikrini güçlendirmiştir.

Sultan Selim İran'la savaşmadan önce batı tarafından her çeşit tehlikeden kendini korumak için Osmanlı'nın komşuları olan Venedik Cumhuriyeti ve vergi veren Moldovya ve Valaş hükümdarları, Kırım Hanları yani Avrupanın Hristiyan devletleriyle dostluk ilişkilerini sağlamlaştırdı. Ama Miladi 1503-1533 (Hicri 911-940'a) kadar hükümeti süren Moskova Çarı III. Vasiliyev'e karşı Kırım Hanları'nı desteklemesi Osmanlı Devleti'nin Ruslarla dostluk iletişimi kurmasını engelledi. Çünkü Kırım'ın yeni Han'ı Kazan Hanları'yla birlikte Polonya ve Rusya'ya sert saldırılara başlamışlardı. Sultan Selim'in bu politikası Osmanlı imparatorluğunun geçici olarak batıdaki savaşlarına son verdi.⁸⁵⁹ Böylece İran'a savaş için hazırlanan Sultan Selim arkasından yani Batı cephesinden güven bularak düşüncesini Doğu sınırlarına odaklandırdı.

⁸⁵⁹Stainford j Shaw, a.g.e, s. 150.

B. Sultan Selim'in Alevilerle ilgili Ulemeden Aldığı Fetvalar ve Yaşananlar

Zikrettiğimiz gibi 1512 Nisan'ın 24. günü Hc. 918, Sefer'in 7sinde tahta çıkmasıyla ona denk gelen Şahkulu ve Nur-Ali Halife olaylardır. Babası zamanında da Şiilerle mücadeleyi şiar edininip bir kısım askerleri İran'a yürümüş ama çatışmamıştı. Selim bu düşüncesiyle Anadolu Alevileri'ne bir darbe indirmek niyetinde idi.⁸⁶⁰ Bu nedenle Şiiliğin ehl-i sünnet mezheplerince halka red edilmesini konusunu ulemalara bıraktı. Miladi 1514 yılı Mart ayının 16. günü (Hicri 920 yılının Muharrem ayının 19. Günü) Sultan Selim Edirne şehrinde fevkalade bir Divan toplantısında politikacılar, ordu komutanları, edipler, âlimler ve ruhaniler toplandılar.

Bu toplantıda Sultan Selim Şah İsmail ve İran'ın Şii mezhebinden konuşarak bu mezhebin tehlikesi olduğu ve müritleri içinde çok nüfuzu olan Şah İsmail vesilesiyle yayıldığını hatırlattı. Şah İsmail'e karşı cihadın kendi ve bütün Müslümanların dini bir vazifesi ilan etmiştir. Sultan Selim Edirne'de bu Divan'da Kızılbaş Safevilerle ilgili şöyle diyor:

"... Yeryüzünde (Kızılbaşlar) İslam'ın farz ve usulünü kaldırıp, yeryüzünden inançları saf dışı eder. Muhammed'in apaçık dinini bırakırlar, küfürden daha kötü ve sapık bir yola giderler. Kızılbaş Kafirler'in sapık dinleri bellidir. Kafirler'in günahı, sırf şirk, bunların maksatları dinin saf suyunu kirletmektir(...)bunların suçu Kur'an-ı

⁸⁶⁰ Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1967-1968, Sayı 22, s. 53.

azime muhalefet... ve apaçık İslam dinine muhalefettir... tövbe etmezlerse her yönüyle kafirden kötüdürler... ”⁸⁶¹

Devrin en büyük uleması sayılan Kemal Paşazade⁸⁶² ve Müftü Hamza iki âlim bu konu da fetva verdiler. Sultan Selim’in konuşmaları İran’a saldırının düşünsel temellerini oluşturdu. Öyle ki toplantıda hazır bulunanlar Şah İsmail’e ve destekçilerine karşı cihat ilan edip, fetva verdiler. Bu Âlimlerden çok meşhur olan Müftü Nurettin Hamza şu fetvayı vermişti:

“Ey Müslimanlar bilin ve agâh olun, sol tâyifei Kızılbaş ki reisleri Erdebilöğlu İsmail’dir, Peygamberimizin aleyhi’sselât ve’sselâm şeri’atini ve sünnetini ve dîni İslâm ve ilmi dîni ve Kur’an-ı Mübini istihfaf ettikleri ve dahi Allah’û Teâlâ’nın haram kıldığı günâhları helâldir didikleri ve istihfafları ve Kur’an-ı Azîmi ve Mushafları ve kütüb-i şeri’ati tahkir edip yakdıkları ve dahi ulemâya ve sülehâya ihanet edip kırdıkları, mescidleri yıktıkları ve dahi reisleri la’ini mabûd yerine koyup secde ettikleri ve dahi Hazreti Ebî Bekr’e radyallahu anhu ve Hazreti Ömer’e radyallahu anhu sövüb hilâfetlerini inkâr ettikleri ve dahi Peygamberimizin hâtûnu Aişe ânâmıza (radyallahu anha iftira edip) sövdükleri ve dahi Peygamberimizin aleyhi’sselât ve’sselâm şer’ini ve dîni İslâmı götürmek kasdın güttükleri bu zıkr olunan ve dahi bunların emsâli şer’e muhalif kavilleri ve fi’illeri bu fakir katında ve baki ulemâi dîni İslâm katlarında (tevatürle) malûm ve zahir olduğu sebepten biz dahi şeri’atin hükmi ve kitaplarımızın nakli ile fetva verdik ki ol zıkr olunan taife kâfirler ve mülhidlerdir ve dahi her kimse ki onlara meyledip o bâtil dinlerine razı

⁸⁶¹ Mustafa Celalzade, *Selim-name*, (Measir-i Selim Hani), Haz, Ahmed Uğur-Mustafa Çuhadar, Ktbevi Yayınları, Ankara 1990, s. 357,

⁸⁶² Celalzade, *Selimname*, 33/a, 40/a, 41/a.

ve muavin olalar, onlar dahi kâfirler ve mülhidlerdir, bunları kırıp cemâatlerini dağıtmak (cemi'müslimanlara) vâcib ve farzdır, müslümanlardan ölen sa'îd ve şehîd cenneti a'lâdadır ve onlardan ölen hor ve hakir cehennem dibindedir, bunların hali kâfirler halinden eşedde ve ekbahdır, zira bunların boğazladıkları ve dahi sayaları gerekse doğanla ve gerekse okile ve gerekse kelb ile olsun murdardır ve dahi nikâhları gerekse kendilerinden ve gerekse gayrdan olsunlar bâtıldır ve dahi bunlar kimseden miras yemek yoktur (ve bir nahiye ehli ki bunlardan ola) Sultani islâm e'ezze'llahu ensârehu için vardır ki bunların (ricallerini katledip) mallarını ve nisalarını ve evlâdlarının güzellerini İslâm arasında kısmet ide ve bunların ba'de'lahz tevbelerine ve nedametlerine iltifat ve i'tibar etmeyip kati oluna ve dahi bir kimse ki bu vilâyetde olup onlardan olduğu biline ve yahud onlara giderken tutula kati oluna ve bilcümle bu tâyife hem kâfirler ve mülhidlerdir ve hem ehli fesaddır, iki cihetden katil (leri) râcibdir, Allahümme ensur men nasare'ddîne ve ahzel men hazale'lmüslimîne, elMüfti ez'afu'libâd Hamza elfakir eşşehîr bisanı Görez".

Osmanlı tarihlerinde Kızılbaşlar hakkında alınan katliam kararı ve kararın infazı çok açık bir biçimde ifade edilir. Çağımızın resmi tarihçileri ise dedeleri Yavuz'u temize çıkarmak amacıyla tüm bu gerçekleri çarpıtmak için çaba harcarlar.

Müslümanlar! Bilin ve öğrenin ki şu Kızılbaş toplumunun başkanları Erdebil-oğlu Şâh İsmail'dir. Peygamberimiz aleyhisselâmm şerîatini ve sünnetini ve İslâm dinini ve din bilgisini ve Kur'ânı küçümsedikleri ve de Allah Tâlânın haram kıldığı günahlara helâldir dedikleri ve Kur'ân'ı ve Mushafları ve şerîat kitaplarını hor görüp ateşte yaktıkları ve de bilginlere ve dindarlara ihanet edip öldürüp

mescitlerini yaktıkları ve de pis başkanlarını Tanrı sayıp secde ettikleri ve de Hazreti Ebu Bekir'e ve Hazreti Ömer'e sövüp halifelik halifeliklerini inkar edip sövdükleri ve de peygamberimizin şeriatını ve İslâmı yok etmeye kast ettikleri, bu anılan ve de bunların Şeriata karşı söz ve davranışları bu fakire ve diğer İslâm âlimlerine göre tevâtürle bilinip açıkça belli olduğundan biz dahi şeriat'ın hükmü ve kitaplarımızın nakli ile FETVA VERDİK ki adı geçen toplum Kızılbaşlar-Kâfir ve dinsizdirler ve de her kimse ki onlara uyup o sapık dinlerine razı ve yardımcı olurlarsa onlar da kâfir ve dinsizlerdir. BUNLARI DAHİ ÖLDÜRÜP, TOPLUMLARINI darmadağın etmek tüm Müslümanlara vacip ve farzdır. Müslümanlardan ölen said ve şehid olup cennete girer ve onlardan ölen aşağılık cehennem dibindedir, bunların hâli kâfirlerin hâlinden daha fena ve çirkindir. Zira bunların kestikleri ve avladıkları ister doğan'la ister ok ile ve av köpeği ile olsun murdardır ve nikâhları gerekse kendilerinden ve gerekse başkasından alsınlar bâtıldır ve de bunlara kimseden miras Yoktur.bir bucak halkı bunlardan olsa da) Allah yardımcısı olsun Osmanlı Padişahına gerekir ki bunların (Kızılbaşların) ileri gelenlerini öldürüp mallarını ve kadınlarını dahi ve çocuklarını İslâm gazilerine taksim ede ve bunları ele geçirilince tövbeliklerine ve pişmanlıklarına inanmayıp öldürülmeli ve de bir kimse ki vilayette olup onlardan olduğu bilinirse ya da onlara giderken yakalanırsa öldürülmeli ve tüm bu toplum hem dinsizdir ve hem bozguncudur, iki yönden katledilmeleri vaciptir. Ey Allahım dine yardım edene sen de yardım et ve Müslümanları hor göreni sen de hor gör,

*El-Müftü ez 'afu 'libâd Hamza elfakir eşşehîr bisanı Görez*⁸⁶³.

⁸⁶³Topkapı Sarayı Müzesi, Arşiv. Nr. 6401: Nr. 12077; İbn-i Kemal, Defter, IX, 223/b; naklen Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesîkaların Işığı Altında

Bir taraftan Sultan Selim gibi bir hükümdar diğer taraftan âlimlerin fetvası, Alevilerin katledilmesini bir problem olarak değil de iç ve dış politika için uygun bir politika olarak görüyorlardı.⁸⁶⁴ Zira isyan etmiş pek çok masumu öldürmüşlerdi. Sultan Selim bu muhalif faktörleri kökten kaldırmak için aldığı diğer Sünni âlimlerden bununla ilgili istediği fetva başkası da Kemal Paşazade idi;

“*Fetvay-ı Kemal Paşazade Der Hakk-ı Kızılbaş*” adlı risalesinde:

“... Şia’dan bir taife ehl-i Sünnet beldelerinden birçoğunda galebe çalmış ve onlarda batıl mezheplerini yaymaya ve Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’a sövmeye başlamışlardı,(...) Biz onların Kâfir ve mürtedliklerinden ülkelerinin dar-ül harp olduğundan ve kestiklerinin leş olduğundan şüphe etmiyoruz(...) onların şehirlerini ele geçirmek; malını, kadınlarını, evlatlarını da Müslümanlara helal kılar. Erkekleri ise ehl-i sünnet kabul etmedikçe katli vaciptir...”⁸⁶⁵ Bu konuyla ilgili diğer ulemalar da fetva verdiler.⁸⁶⁶ Sultan Selim’in emriyle Alevilerin katliamı, bu fetvalar üzerine uygulanmıştır.

Bu fetvalara rağmen Osmanlı ordu komutanları için mezhebi nedenler yeterli değildi. Zira onlara göre Kızılbaşlarla savaşmak kolay değildi ve bu uzun mesafeyi

Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1967-1968, Sayı 22, s. 53-55; Gülağ Öz. *İslamiyet Türkler ve Alevilik*. Yol yayınları, Ankara 1999, s. 188.

⁸⁶⁴Ebulkasim Taheri, a.g.e, s. 63; Ahmet Taçbahş, a.g.e, s. 104-105.

⁸⁶⁵ Kemalpaşazade, *Fetvay-ı Kemal Paşazade der Hakk-ı Kızılbaş*, Mecmua Esad Efendi Kitaplığı, nr. 3548, Süleymaniye Kütüphanesi. İstanbul, v. 45a-45b; Saray, a.g.e, s 20-21, naklen Remzi Kılıç, a.g.e, s. 45.

⁸⁶⁶Tansel, a.g.e, s. 35.

büyük bir orduyu teçhizatlandırmak ve yemek ihtiyaçlarını tedarik etmesinin fevkalade zor bir iş olduğunu biliyorlardı. Hatta Sultan Selim amacını üç kez tekrar ettiği halde yeniçerilerden herhangi bir cevap alamamıştır. Fakat son tekrarında Abdullah adlı bir oda kethüdasının birkaç adım ilerleyerek: “Bizim arzumuzda aynıdır, ferman padişahımızdır” demesi üzere Sultan Selim bundan çok memnun olmuş ve Abdullah’a derhal Selanik beyliğini devretmesinden sonra vezirlere: “Bu fakir adama yardım etmelerini”⁸⁶⁷ buyurmuştur. Bununla birlikte devlet büyükleri de bu sefere taraftar olmamışlardır. Bu nedenle Sultan Selim isteğine olumlu bir cevap alamaması kendisinde Yeniçerilerin de Şah İsmail’in taraftarıdır kanaat oluşmuştur. Çaldıran savaşına sona erinceye kadar bu konu da rahatsızlığı göstermektedir.

Özellikle İran’la kendi ülkesinde savaşmak çetin idi. Onun için ordu komutanları razı olmadıklarını sessiz kalmakla ortaya çıkardılar. Ama Yeniçeri askerlerinin bu işte Sultan Selimle hem fikir olmaları onu İran’la savaşmaya kararlı kıldı ve Yenişehir ovasında sefer hazırlığı yapılmasını emretti ve bu konuda vilayetlere mektuplar yazdı.

Sultan Selim bu fetvalara dayanarak Anadolu’da Safevi taraftarlarının hepsinin öldürülmesi için bir liste hazırlattı.⁸⁶⁸ Şah Kulu Baba’nın isyanı ve ardından taraftarlarının Erzincan’dan İran kervanına saldırıp ve tüccarlarını öldürmeleri⁸⁶⁹ Anadolu’nun Alevilerinin zararına oldu. Zira bu olaydan üç yıl sonra Osmanlı

⁸⁶⁷ Yaşar Yücel- Ali Sevim, *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, T.T.K, 1991, s 118.

⁸⁶⁸ Stanford j Shaw, a.g.e, s. 150, Muhammed Emin ve Riyahi, *İran’ın Sefaretnameleri*, Tus Yayınları, Tahran 1989, s. 36.

⁸⁶⁹ Abdül-Rahman Şeref, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi*, s. 196-198.

hükümdarı Veziri Yunus Paşa'ya bu olayın kökten ortadan kaldırmasına emir verdi.⁸⁷⁰ Yunus Paşa Anadolu'nun muhalif bölgesinde isyan çıkartanları için tespit edilip tutuklanması ve öldürülmesi ya da ölümü terk edilmesi yetkisi verildi. Bu olayı Mevlana Ebulfazl Ali bin İdris Bitlis'i birkaç beyit şiirde özetledi.⁸⁷¹

دبیران دانا به هر مرزویوم	فرستاد سلطان دانا رسوم
درارد به نوک قلم اسم اسم	که اتباع این قوم را قسم قسم
بیارد به دیوان عالی مقام	ز هفت و ز هفتاد ساله بنام
عدد چهل هزارامداز شیخ وشاب	چو دفتر سپردند اهل حساب
رساندند فرمانبران دفتری	پس انکه به حکام هرکشوری
نهد شیخ بر ان قدم بر قدم	به هر جاکه رفته قدم از قلم

“Durumu anlayan bilgin Sultan gönderdi

Tüm vilayetlere bilgili memurları

Bu kavime (Şiiler) tabii olanları kısım kısım

İsim ve sayılarını kalem ucuna getirsinler

Yediden yetmiş yaşa adlarını

Getirsinler yüce divan makamına

Gençten ihtiyara kırk bine geldi sayı

Her memleketin hâkimine gönderdikten sonra

⁸⁷⁰Bitlisi, *Selimname*, s 130-136.

⁸⁷¹Ebulfazl Ali bin İdris-i Bitlisi, *Selimname*, Hattı Nüsha, Numara Add-34960, B 168 belge.

Ferman alanlar defter götürdüler

Sayıya tutan kalemlere adımları

Adım adım Şeyh ((İdris Bitlisi)) onlara ayak bastı.⁸⁷²

Sultan Selim Kızılbaşlar'a karşı yaptığı icraatlarını meşru hale getirdi. Yazdığı eseri Selim'e ithaf eden Defterdar Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi (İdris Bitlisi): "Hükmi katliam-i Cemaat-ı Kızılbaş der Memalik-i Rum-i." yazarak memleketin her tarafına bilgiç katibler gönderdi ve Kızılbaşlar'ın ismini defteri divana geçirilmişti.⁸⁷³

Bu katliam Sultan Selim'in Şah İsmail'e ilk ciddi uyarısıydı. Çaldıran Savaşı'na başladığı esnada arka cepheden rahat olmak için yapılan bu uygulama hakkında İdris Bitlisi 40.000 kişi öldüğünü söylüyor. Şah İsmail gönderdiği Kılıç adındaki Halifesinin vasıtasıyla bu katliamin haberini aldıktan sonra özde bir şey meydana gelmese de Kansu Gavri'ye yakınlık gösterdi. Diğer taraftan da Ustaclu-Oğlu Muhammed Han Sultan Selim'e kışkırtıcı mektuplar yazıp savaşa davet ediyordu.

Aleviler'in katliamı sayısının hakkında İdris'i Bitlisi'nin söylediğine destek verici başka bir kaynak yoktur. O günkü koşullar altında bu kadar kısa bir sürede böyle bir hareketin mümkün olup olmadığı hakkında diğer tarihçiler arasında ihtilaf vardır.⁸⁷⁴

⁸⁷²Hoca Saadettin, Tacut-Tevarih, c. II, s. 245-246; Hammer Purgsthal, c. II, s. 832-833; Müneccimbaşı, Sahaiful-Ahbar, çev. İsmail Erünsal, Tercüman yayınları, c. II, s. 457;

⁸⁷³Tekindağ, *Yeni kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi*, T.D, s. 22, c. XVII, s. 56.

⁸⁷⁴j. I. Bacque-Gramont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler" Prof Dr. Bekir Kütükoğlu, *Armağan*, İstanbul 1991, s 205-219; H. Sehrweide, "Der Sieg

Bu kadar insanın öldürülmesi önemli bir mesele idi. Osmanlı arşiv vesikaları (sonraki arşivlerde) da sadece bu Alevilerin ancak faal unsurlarının öldürüldüğünü, hapisaneye ve sürgüne gönderildiklerini göstermektedir.⁸⁷⁵ E. Brown dışında hiçbir araştırmacı bu olayla ilgili katledenlerin bu kadar çok sayıda olduğunu işaret etmemiştir. Söyleyenler de iddialarını kanıtlayamada Ama elebaşlıların öldürülmesi kesindir.⁸⁷⁶ Buna rağmen ne kadar da sayı hakkında tarihçilere tarafından farklı görüşler ortaya çıksa da,⁸⁷⁷ söylenen kızılbaşların bir kısmı öldürülmüş bir kısmı da hapse atılmış ve diğer kıtlaları da sürgün edilmiş olduğu kabul edilmektedir.⁸⁷⁸

Tarihçiler her zaman sayıyı bilmek için zorluyorlar. Bu kisret ifade eden cinsten yani bir olayın şiddet ve çok önemli olduğunu göstermektedir. Sanki Müslümanlarla kâfirler arasında savaşı anlatıyor yani karşı tarafın çok olduğu ve İslam ordusunun az olduğu İslam tarihinin başlangıç savaşları anımsatmaktadır. Her zaman sayı arkasında güç var. Osmanlı ordusunu İslam ordusuna benzetmek ve Kızılbaşları kâfir ordusu saymak için ve kendisini güçlü göstermek için nedenler olabilmektedir. Bu o dönemde orduların geleneğidir eğer karşı taraftan bir kişi ölürse

der Safevifeden in Persien und seine Rückwirkungen auf die schiiten Anatolien im 16. Jahrhundert” *Der İslam* 41, 1965, s. 95-223.

⁸⁷⁵Sümer, a.g.e, s. 36.

⁸⁷⁶j. I. Bacque-Gramont, *Osmanlı imparatorluğunun Doğu Olayları, 1512-1606, ve Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi*, çev. Tanilli, s. 173.

⁸⁷⁷j. I. Bacque-Gramont, *Osmanlı imparatorluğunun Doğu Olayları, 1512-1606, ve Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi*, çev. Tanilli, s. 173.

⁸⁷⁸ Hoca Saadettin, *Tacüt-Tevarih*, c. IV, s. 176.

askerler bizim sultanımız onlardan binlerce kişiyi öldürdü demekle övüyorlardı. Bunu her iki taraf yapıyordu.

Tufan Gündüz: “Omanlı topraklarındaki nüfus hareketlerini vergi defterlerinde bu kadar nüfusun kayb olursa yüzlerce köyün haritadan silinmesi”⁸⁷⁹ veya “8000 ila 10000 hanelik yok edilmesi” iddaa etmektedirler.⁸⁸⁰ Tahrir kayıtlarında böylesine büyük ölçekli bir kayıp yerine nadiren “*Kızılbaş fetreti*, nde ahali boşalan köyler ve Şahkulu ayaklanmasının Kızılbaş fetretinden bahsedilmektedir.⁸⁸¹ Osman Gümüüşü’nün tespitlerine göre 1500 ila 1800 yıllar arasında bütün Larend’de bölgesinde 34 köy kayb olmuştur birinde “*Kızılbaş Feteratı*”⁸⁸² Söylenmektedir.

Bütün Osmanlı topraklarında Sultan Selim’in emriyle katledilmeleri, Osmanlı tahrir defterinde kayıtlı olan Şiaların büyük bir kavimlerinden olan Türkmen

⁸⁷⁹Osmanlı tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre XVI. Yüzyılda bir köy ortalama 30-40 hanedan Müteşekkildi, Naklen Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş*, s. 121.

⁸⁸⁰ Mesele Doğu ve Güneydoğu da konar-göçerlik eden Bozulus Türkmenleri 1540 yılında 8000 hanedan müteşekkildi ve tahminen 40000 kişilik bir nüfusa sahipti. Naklen Tufan Gündüz, a.g.e, s. 121.

⁸⁸¹ TD 63, s. 233; Osman Gümüüşü bu deyimı sehven, Kızılbaş kıranı, diye okumuştur. Osman Gümüüşü, XVI. Yüzyıl Larend (Karaman) Kazasında Yerleşme ve nüfus, Anara 2001, 2 163, naklen Tufan gündüz, *Son Kızılbaş*, s 121.

⁸⁸² Bunların beğlik canibinden verilen tohumları Kızılbaş feteratında zayı olup ifadesiyle yedi haneli bir köy ahalesinin malı durumu tarif edilmeye çalışılmıştır. TD 63, s. 233, naklen Tufan Gündüz, a.g.e, s. 121.

Sarıkamış Oymağı İran'a sığınması bu şiddetli olayın ciddiyetini göstermektedir.⁸⁸³ Hatta bazı tarihçiler Sultan Selim'in Çaldıran savaşını açması nedenini bu oymağın İran'a göç etmesinden dolayı zikrediyorlar.⁸⁸⁴

Bundan sonra Sultan Selim, Edirne'de toplanan büyük bir Divanda katılanlardan savaş kararını aldı. Anadolu ve Rumeli Beylerbeyine diğer sancak beyleri ile mahalli kadılara hazırlık yapmaları için emirler gönderdi.⁸⁸⁵ Bu emirler üzere Rumeli askeri gemi ile Anadolu'ya geçtiler. Ordu iaşesinin nakline dave ve katırlar da Anadolu da toplanarak akçe karşılığında zahire ve saman alınarak depolar da toparlanmıştır.⁸⁸⁶

Miladi 1514 Mart ayının 19.si Salı günü⁸⁸⁷ (Hicri 920 yılının Muharrem ayının 22.si Pazar günü) Sultan Selim İran'la savaş maksadıyla Edirne'yi terk etti İstanbul'a geldi. Aynı yılın Mart ayının 29. günü Sefer ayının 2. gününde İstanbul'a varıp çadırını Eyyubdeki Fil Çayırı'na kurdurmuştur.⁸⁸⁸ Bu esnada İstanbul'dayken Şeybek Han'ın yeğeni ve yerine geçen Maveranunehir Hâkimi Übeydullah Han Özbek'e detaylı bir mektup yazdı özel bir memurlarından olan Muhammed Bek

⁸⁸³Rıza Süleyman Nuri, "Panahandegan Şahzadegan Fasli jadid dar Revabete Bîran ve Osmanî" Naşriye Cam-ı Cem, Zancan 2012, 79. Numar.

⁸⁸⁴Rıza Süleyman Nuri, a.g.e, aynı sf.

⁸⁸⁵ Lütfi Paşa, *Tevarih-i Ali Osman*, Yay. Haz. Kayhan Atik, Ankara, 2001, s. 208.

⁸⁸⁶ Celalzade, a.g.e. 91/b, naklen Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1967-1968, Sayı 22, s. 57.

⁸⁸⁷ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, c.I, s. 393.

⁸⁸⁸ Feridun Bey, a.g.e, c.I, s.396.

vesilesiyle ona gönderdi. Bu mektupta Ubeydullah Han Özbek'ten Safevi padişahından amcasının kan bedelini almasını istedi.⁸⁸⁹ Böylece Ubeydullah Han'dan Şah İsmail'e savaş açmasını istemişti. Sultan Selim İran'a saldırdığı zaman Übeydullah Han Özbek'ten Horasan'a saldırmasını istemişti. Şah İsmail Özbek Şeybek Han'ı yendikten sonra Özbekler İran'la görüşülürve bir barışla Şah İsmail'in itaatine girdiler. Ama bir süre sonra Gucduvan savaşında İran'dan intikam aldılar. Mektubun önemine binaen detaylı olarak ele alınıp istemiştir.

⁸⁸⁹ Hayder Evoğlu, *Munşiatü's-Selâtin*, Add-7688, Britain Muzium, 129-133

Yaprakları.

C. Sultan Selim'in Ubeydullah Özbek'e Mektubu ve Çaldıran'a giden yol

Sultan Selim farsça bir mektup yazdı ve özel bir elçiyle Özbek Ubeydullah Han'a gönderdi, onu İran'a saldırmak için davet etti. Bu mektubun özeti şudur:⁸⁹⁰

“...Bir müddettir şark beldelerin ahalisi bu alçak, pis, kötü, günah işleyen ve kan dökücü... sufi canı boğazına gelmiş. Bazı insanlar Allah'tan başkasını severler ve onlara taparlar.⁸⁹¹O yolunu şaşırmış fırka; Allah'ın emrettiğini yerine getirmeyen dünyada insanlara ve dinlere karşı fesat içindeler. İşte onlar kaybedenlerdir,⁸⁹² Ayetin muktezasınca tecaviüz ateşini yakanın durumu şöyledir. Ailelerin üzüntüsüne neden olup, her bölgeye ayak koyup Çevgen topu gibi o toprağın küresinde fesat ve fitne yarattı. Ayakkabı giyenlerin sırasından fermanarlık üst soffasına çıktı. O diyarın (İran) küçük bir parça yerinden (Erdebil'den) Hristiyanların şivesi gibi sapıklık yolunu yaydı ve elbiselerini giydi. Büyük ve sarılmış evliya nefesini, haram kadınlarını, iyi ve helal saymış, Müslümanların aile, çoluk çocuğunu, mal ve gelirlerini, tarla ve ekimlerini, nesil ve hayvanlarını, yaşlılar ve küçüklerin define ve yiyeceklerinin hepsini telef etti. Bu çağda o zalim hainin mazlum fakirlere çıkardığı zorluk, verdiği acı ve yaptığı işkence, Ben-i İsrail'e zulmeden Firavun'da ve Kudüs halkını süren Buhtunnasr vefasızında dahi görülmedi. Uzun zamandır o bahtları uykuda gözler, bahtsız devletlerin akıllı adamları gibi uyku yüzü görmediler...

⁸⁹⁰Hammer Purgsthal, a.g.e, c. II, s. 839.

⁸⁹¹Bakara Süresi 165. Ayet.

⁸⁹²Bakara Süresi 27. Ayet.

Şu anda gönderilen rüzgârın rehin veren nimetlerinin esintisinin ve güneşinin doğma vaktidir. Hz. Muhammed dininin kokusu gayrete geldi ve yüce yaratılışı en üstün salâvatlarla benim padişahlık arzumun ateşini alevlendirdi. Ona mükemmel selam olsun; Hz. Muhammed'in şeriatının namusunu korumak için büyük padişahın hoş kokulu fikri cihat elbisesinin hazırlaması adına kışkırtıp kendine görev buyurdu. Yüce himmetli ve azim hacetli, korkusuz binici, ayağını zulümde direten zalimden ben intikam alacağım. Yüce Allah'la iyi fal tutmaktan ve çalışkan aklından gelen ilhamlardan sonra dünyayı süsleyen düşüncesi o bencil, fasit, kendi kafasına nakşettiği buyrukları hüküm ferma eyleyecek.

Durumun detaylı raporu ve mazmununa göre; Allah'ın yoluna gidenin hayatındaki zorluklar kalkar. Senin dost ve ebedi teyit, âlemlerin rabbinin yol ve inayeti ve hoşgörülü meleklerin yardımcısı size yakındır. Yardım eden saba rüzgârı ve hükmümle yemin ederim ki, Allah birçok savaş yerinde,⁸⁹³ sallanan renkli yüce bayraklara güzellik ve sevinç bağışladı...

Her müminin o sapık kavimin Allah'ın onlara nefretini dışarıya vuracağına inancı önemli ve ilham olunmuş bir iştir.

Siz (Ubeydullah) Allah merhametiyle onu bağışlayan kendi yüce babanız (nüsha hatası var, Şeybek Han Übeydullah'ın amcasıdır) gördüğü zulüm (İsmail'den) herkesinkinden daha çok bellidir. Sizin amcanız temiz ruh cevheri olan yaratılış âleminin kıymetsiz incisidir. Allah en iyi mahlûku yarattı (amcası), kimsenin amcanızın sıfatına ulaşma imkânı yoktur. Cömert ve iyilik bağışlayan Allah'ın yardımıyla, şerif bir cevhere sahip insanoğlu gayb perdesinden varlık hüccesine ayak

⁸⁹³Tevbe Süresi, 25. Ayet.

koymak imkânsızdır. Bu şerefli padişahlık siması bütün insanoğullarına göre bambaşka fazileti ve en geniş meziyetleri vardır. Çünkü iyi padişahlar Allah'ın rahmetinin gölgesini ve yüce tanrının yarattıklarını yükseltiyor. Allah ezeli bağışını paylaştığı zaman ilk uğurlu hilafet gölgesi peygamberlere, sonra sıra Sami mekân sultanlarına gelmiştir. Böyle bir akıllı, ilim seven, adalet yayan ve yaratan böyle bir padişahın (Sulta Selim Şeybek Han'ın yeğeni olan Übeydullah Han'ı sehven onun oğlu biliyor) "Sana kısas etmek için Allah tarafından emir yazıldı"⁸⁹⁴ Ayetin mucibince kanının heder edilmesi hiçbir mezhepte uygun görülmemiştir.

Allah ve halkın için vefalı ve en değerli yol; sizin aklınıza gelen şekil, kavram gücünüzü koruyan meziyet, kuvvetli vahim havzanızda gösterilen çaba ve gayretle işbirliği yapmakta öne geçin. Size tedbir sahibinden rastgelen pay, kaderden size rast gelen işaretin anlamıdır.

Çünkü Allah'ın inayet ve uygun görmesi birlik ve düşüncelerimizin bir araya gelmesi ve birbirimizi desteklemek ve dostluğumuzun meydana gelmesi, gayb perdesinden bir güzel iş zuhur edecek ve fesat maddesini keskin kılıç, o çirkin, zalim ve hilekârın (İsmail) vücudunu dipten keserek ortadan kaldıracaktır. O çirkinin çirkinliğinden dolayı onun zamanındaki ızdırap, dindar mücahitlerin keskin kılıçlarıyla çökecektir. Bundan sonra ikimizin ayrı olan ihlâs caddesi ortadan kaldırılmış, kavuşmamızın sebepleri; Allah'ın hükümleriyle kullarına yazdığı ayetlerle mezara kadar belirtti, hükmünce hazırlanmaktadır.

Gelen mektuplar, dostluğumuzun mesajı, hürmetli elçilerin muhabbet ve sevgi hediyelerle geliş gidişi, lütuflukârlığını ilan etmeleri, ruhla ilgili bilimler ve gölgeler

⁸⁹⁴Bakara Süresi 173. Ayet.

âleminden başvurular iki yandan ortaya çıkar, adalet ve birlik ipi, dostların ve evliyaların dokunağı onadır, iki tarafımızın ikiliğinin birliğimizin beyan ve kardeşliğimizi sağlamlaştırıyor, ikimizin arasındaki temel zamandan zamana gücün övülen, hikmetin denenmiş işi ve şeriatın emrini, sağlamlaştırmaktadır.

Şimdi bu sefa ve sadakatli vesikanın bildirmesini haber vermesi, bu sevinçli mesajın öyküsünü bizim has kullardan Muhammed Bek, Allah ona sağlığı rızık etsin, o heybetli mekâna doğru gönderildi. İnşallah izzetli ve yüce Allah'ın, hayır ve neşe veren şerefi mülakatınıza kabul kılar, çabuk sevinçli haberlerle o melek cevher sıfatını taşıyan geri dönecektir.

Sürekli Allah'ın inayet ve yardımıyla, ilahi başarıyla, Tanrının teyidi size yakın olsun”.

Nun ve Sadiki Allah'ın açık adının hakkına,

Yazılmış Muharrem ayının sonlarında Miladi 1514 yılı, Hicri 920 yılında.⁸⁹⁵

Bu mektupta her şeyi dikkate alan Sultan Selim karşılıklı mektup ve elçilerinin gönderilmesini vurguluyor. Kendi elçisi Muhammed Bey'in görevi bittikten sonra geri dönmesini istiyor.

Übeydullah Han Semerkant yakınlarında Şah İsmail ve Babür ordularıyla savaşmış ve İran'ın meşhur Emiri Isfahan'lı Emir Ahmet II. Necm'i yeni

⁸⁹⁵ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, s. 374-377, Alıntı Tahran Üniversitesinin Merkezi Kütüphanesi, 255 numaralı Mikro Film; Hayder Evoğlu, *Munşiatü's-Selâtin*, Add-7688, Britain Muzium, 129-133 Yaprakları; Abdülhüseyin Nevai, *Şah İsmail Safevi (Tarihi Mektuplar ve Senetler)*, s. 115-122; Sabitiyan, a.g.e, s. 104-106.

öldürmüştü ve Horasan'a tekrar hücum etti.⁸⁹⁶ Bu zaferin etkisiyle Miladi 1514 yılın Hicri 920 yılının Cemadiyu'l-sani ayının sonlarında Özbek kumandanı Hurşid Bahadır vesilesiyle Sultan Selim'in mektubunun cevabında yazıp gönderdi. Bu mektupta Özbek ve Cengiz kavimlerinin arasında o sapık fırkayı (Kızılbaş) yok etmek için birlik oluştuğunu anlatıyor:

*...Sürekli vilayet ve cihan sığınağınızda olan o Sultanın tarafında vardım ve varım. Candan yürekte o uğurlu yüz falı ve dönemlerin beğenilen ve âlemle âlemlerin hizmetçisinin yanında olmaya istekliyim. Sebeplerin sebebi, azim ve mükemmel bağışlayıcı olan Allah, inşallah benim sizinle gerçek mülakatımızı hayır ve iyilikle kolaylaştırın. Allah'ın kullarına rahmeti çoktur.*⁸⁹⁷

Ama sonrası, güneş gibi içi nurlu, dünyayı kuşatan, hoş kokulu vücudunuz, eşi benzeri olmayan bereketli eserleriniz, "Allah'ın nimetini sayayım dersiniz, sayamazsınız."⁸⁹⁸ Ayetin hükmünce, Allah'ın padişahlık devrime sonsuz nimetleri haddinden ziyadedir. Ondan birazını satırların yazarı ve cinle insan arasında konuşanların açıklamalarıyla dil ve beyanda sığdırmıştı. Allah'ın sonsuz bağışlamaları o kadar fazladır ki şakirlerin şükri ve zakirlerin zikrinin hamd u senası onu anlayacak merteye ve güçte değildir. Şiir:

فحمداً ثم حمداً له على ما عطا نا جزيل

⁸⁹⁶ Abdullatif Kazvini, Lubbut-Tevarih, çev. Hamidreza Mohammednejad, s 54;

Ahsenüt-Tevarih, s 133; Zahireddin Babür, Babğname, çev. Reşid Rahmeti Arat, Kültür ve Tüizm bakanlığı yayınları, Ankara 1985, s. 133.

⁸⁹⁷ Bakara Süresi 207. Ayet.

⁸⁹⁸ Ennehl Süresi 207. Ayet.

و شكراً له ثم شكراً له على ماكسانا رداء الكرم

(Allah'a) Şakır ve ona şükür etmek

Bize verdiklerine teşekkürlerde bulunuruz

Allah'a tekrar tekrar teşekkür ediyoruz

Bize verdiği cömertliğinden dolayı

Ona selamla sena olsun Allah'ın sayısız senasını şükür etmek yetkisini bulan Hz. Peygamber, söz yetersizliğine rağmen elden gelene kadar kulluk yapmak gerekir derler, şükretmek gafletten önemlidir ve harmandan derleyen; "Celalim hakkı için, şayet verdiğim nimetten şükrederseniz, ahiretin zahiresidir"⁸⁹⁹ ahiretimiz için başka bir azık biriktirmeliyiz.

Bu Allah'ın fazlıdır ki, onu dilediğine verir. Allah pek büyük bir fazilet sahibidir,⁹⁰⁰

Bu şerrin geri püskürtülmesini yerine getirmek ve fitne ateşini söndürmek için, içi yağlı keskin kılıç, kahırlı hızlı yıldırım gibi ahalisinin huzuru için başkaldıran, isyancı ve zalim, özellikle zındık serseriler ve dinsiz Kızılbaşlar, Allah onları yok ve reddetti. İsyanlarının başlangıcında; galip gelebilme yolunda zulüm ve adaletsizlik yüz gösterdi, kaç bin Müslümanı haksız katledildi. Gayb ve Şeriatın büyüklerine saygısızlık ediyor, pişen ve kibirlenen ham beyninin kazanında saltanata havalanmış, devrinin büyük sultanlarıyla eşitlik lafı, güçlerine meydan okuyor. O kavimin defedilmesini ve çözülmesini kendime vacip görerek gerçek bir farıza kılıyorum. Birkaç kez tekrar Özbeklerle karşılıklı sözleşme ve güç birliği yaptığımız, sizin saray memurlarınızın kulağına duyuldu. Öncelikle ne kadar alın yazgıcısından gaflette

⁸⁹⁹İbrahim Süresi, 7. Ayet.

⁹⁰⁰Elhadid Süresi, 21. Ayet.

olan dinsiz, Rafizî ve çirkin adet melunların yaptığı (İsmail’le Şeybek Han savaşı) meydana geldi.

Ama yüceliğinizden bellidir, her zaman yedi yırtıcı hayvandan, köpek ve sırtlan gibi delirmişse insana zarar vermek kastında bulunur. Bir mahalle yetmez belki bir şehir onu uzaklaştırmak için sıkılmaya çekilip birlikte savunmaya çalışırlar. Azınlıktan çoğunluğa erişen bir grup, her biri delilikte dünyada meşhur ve devamlı kan dökmek ve içmekle vaktini geçirir; “Yeryüzünde fesad çıkarırlar. İşte onlar ziyan edicilerdi”⁹⁰¹Mucibine her birinin durumunun göstergesidir. Ne Allah’tan ne de dilenci ve şahtan çekinmiyor. İsyân edip ve kibirle kendi izleyenlerine ,ben sizin en büyük rabbinizim dedi, iddiasını ediyor. Cehenneme layık olan izleyicileri de onun (İsmail) İblisli sözlerini kabul etmiş, Âlem ahalisi dile gelip bunların hakkında şöyle diyor. Beyt:

ترسیم از خدا و نترسیم از کسی ترسیم از کسی که نترسد از خدا

“Allah’tan başkasından korkmayız

Allah’tan korkmayandan korkarız”

Bununla beraber o (İsmail) büyük köpeğinin tarikatının küçük köpek ki İsmail cahillikten ona(İsmail’in sadrazamı) II. Necm lakabını verdi ve (İsmail) kötü kızını onunla nikâhlayarak onu 80000 daha ötesi uğursuz Kızılbaş biniciyle Serbedarı’nın (Moğolları ortadan kaldıran İran halkı burada II. Necm) komutanlığıyla İran’dan Turanlıları karıştırmak için Amu Irmağından geçip ve birçok şehir ve bölgelerin ahalisini, elçisinin (II. Necm) feryadıyla gündüzde katliama kalkıştılar. O kötü şans ve talihsizin saldırmasının şiddetinden Kabil ve Kandahar hâkimi Babür, tekrar ona

⁹⁰¹Bakara Süresi 27. Ayet.

itaat etti, Kubbetul-İslam şehri Semerkant'ın dışına ulaştılar.⁹⁰² Günbatmadan, savaşı fırsatını kazanmak, onurlu bir günde, askerlerimiz (Müminler) muhakkak galip gelecektir,⁹⁰³ diye gaipten seslendi benim idrak kulağımla bitişti göz açıp kapama kadar canlarına okudum beyt:

به جای یکی حیف از ان نابکار بکشتیم نزد یکی صد هزار

“Be cayı yeki heyf az an nabıkar

Be koştım nezd-i yeki sed hızar”

“Bizden birini öldüreno alçak

Biz onlardan yaklaşık yüz bin öldürdük”

Günbatana kadar hasım devleti yenildi o Uğursuz Necm bizim uğurlu talihimize canlı yakalandı. Kalan emirler hepsi kırıldı ve yok oldular. Savaş meydanından suyun kenarına kadar bir aydan fazla yolu. Mesnevi:

همه کشته بر کشته افتاده بود چه در جان سپاری چه جان داده بود

“Hepsi ölümler birbirinin üzerine birikmişti

Can veren ve can çekişiler”

Uğursuz Necm'i memleketin sahiplerinin emriyle (kendisi) eşeğe bindirip itibarsız oldu ve cezalandırıldı. Zühal'in (herkesin) yüz ve boynunda olan onun kötü kanının ateşini parlak kılıçla etkisini kaldırdım. Hidayetini yerine getiren Allah'ın ayetinin: ,Zulmeden kavimin arkası kesildi. Rabbi'l-Âlemin olan Allah'a hamdolsun.⁹⁰⁴

⁹⁰² Mahmud Hondmir, *Şah İsmail ve Şah Tahmasp Tarihi*, Aynı, 139-148 belgeler.

⁹⁰³ EsSefat Süresi 173. Ayet.

⁹⁰⁴ Enam Süresi 45. Ayet.

Muktezasınca; Allah'ın cezasını onun kulağı delik gibi saraycısına okudum. Tüm mevkiyi birkaç deveciyle süratli giden deveyle akıllarını kaçırıp bozuk yoldan Tebriz'e eriştiler. Talihsiz kızının kocasının yüzükaralığını dostla düşmana aşikâr olundu ve hiç bir şey örtülemeyerek saklanmadı. O yüce padişah (Selim) zafer kazanan cihazlı ordusuyla, o müslümanların içinde yaşayan (Hristiyan, Yahudi veya Zerdüş) azınlığı (İsmail ve Kızılbaşlar) ortadan kaldırmak için hareket ederse, sizin benzersiz olan taraftarı (Übeydullah) uğurlu mesajı getiren elçiliğinizin Muhammed Bek devamlı yüce Allah'ın talihi üzerine olsun, varışını halk ve seçilmişlere getirdiği mesajını söyledim beğenilen Semerkant'ı vücut sıcaklı Allah'ın koruyan mekândan Taşkent'in sınırının nihayetine kadar bütün Mirzalar, Hanlar, Sultanlar, Bahadırlar, yiğitler, ulus emirleri, emir tümanlar, ordunun büyükleri, sınır muhafızları, Özbek ve Cengiz'in soyundan Çağataylıların itaatçiler ve tabilerininin cümlesini uyandırdım ve bu müjde veren haberi onlara işaret ederek bilgilendirdim. Onların saadetli düşüncelerinin danışmanlığıyla, iğrenç ve yenilen Allah'ın laneti ve Allah'a yüzünü döndüren o sapık rafizi gurubu ortadan kaldırmağı için kurduğum kurultayda topladım.

Yüce Allah'ın hakkına, bizi ve onları her önemli bir işte önemli bu hususta yardımcı ve başarılı etsin ve o zalimlerin fesadını dünyanın durumundan bertaraf etsin ve yukarıdan düşürsün. Allah kullarına şefkatlidir. Adı geçen önemli seçkinlerden Hurşid Bahadır elçi'ye, Allah ona sağlık verdi.

Eşik öpmenizden sonra hemen dönmesine; onun vesilesiyle İsafahan ve Zayenderud'un etrafındaki dostumuz olan iki grup halkına bizim savaşta padişahlık

zafer eserli (Merv savaşında II. Necm'in yenilmesini) haberini eriştiğini, bizden ona bildirildi. "Olduğu gibi Allah aziz ve güçlüdür"⁹⁰⁵

Diğer saklı konuları adı geçen (elçi) açıklamasını size buyurur. O bizim dilimizden konuşuyor, aynı şekilde de yürek dilinden konuşuyor. Bizden Sayın Muhammed Bek'e, Allah Teâlâ devamlı kıldı, yeterlice hizmetinde bulunamadıksa özür dileriz gerekli olduğu gibi feleğe benzeyen padişah saray eşiğinin hizmetçilerine istenilen hizmet zor bir iştir. Bu layık ve en üstün iş için artık özür dilemek fazla konuşmaktır. Gökyüzü feleğe benzeyenin ipi uygun ve sağlam çivri ve zafer sancaklı kaide fetih esintisiyle cilveli olsun. Nun ve Sad (Allah'ın iki ismi) hakkında yazıldı saltanat yeri Semerkant'ta Miladi 1514, Hicri 920 yılının Cemadiyüs-sani ayının sonlarında"⁹⁰⁶.

Öte yandan Sultan Selim oğlu Süleyman'ı yerine seçtikten ve 22 gün İstanbul'da ikamet ettikten sonra, her açıdan kendini Şah İsmail'le savaşa hazırladı.⁹⁰⁷ Miladi 1514 Mart ayının 13. Hicri 920 yılın Muharrem ayının 22. Günü boğazdangeçti ve Üsküdar'a vararak doğu tarafına harekete başladı. Nisan ayının 23. günü Sefer ayının 27. günü İzmit'ten Taci-Zade Cafer Çelebi inşasıyla Şah İsmail'e Farsça kışkırtılan ve tehdit edici bir mektup yazdı. Mektubu Şah İsmail'in Kılıç adlı Halifelerinden olan kişinin vasıtasıyla İsmail'e göndererek savaş amacını resmi

⁹⁰⁵Fatir Süresi 17. Ayet.

⁹⁰⁶ Feridun Bey, *Munşiatüs-Selâtin*, c. I s. 377-379; Ebülkasım Hayder Evoğlu, *Türkçe ve Farsça da Murasilat Toplanması*, Hattı Nusha Add-7688 Numaralı, Britain Muzium.

⁹⁰⁷ Celalzade, *Selim-Name*, 97/b.

olarak ilan etti.⁹⁰⁸ Aslında Sultan Selim'in iktidarını sağlamlaştırması ile İran'a saldırmak için diplomatik taarruza geçtiği döneme tarihçiler tarafından İran'la Osmanlı'nın soğuk savaşı olarak adlandırılmaktadır.⁹⁰⁹ Kaleme alınmış olan mektupta Sultan Selim şiddetle Şah İsmail'i tenkid ederek ulema tarafından katlini farz kılınması ve kendisi bunu uygulayacağını vurgulamıştır. Mektup dil açıdan edepten çok uzak olmuş tehdit edici, kırıcı, dolu küfür, vurucu ve İsmail'e pişmanlık etsen de faydasızlığını söylüyor. Bu mektup, dünyadaki uluslararası ilişki tarihinde yazılan nameler arasında eşi benzeri yoktur.⁹¹⁰ Uzun zamandan beri Osmanlı ile Safeviler arasındaki oluşan gerginlik nedeni Osmanlı'ya göre Safevilerin sürekli olarak adamlarını Anadolu'yu karıştırmak için göndermesi veya Anadolu'daki Türkmenleri bu nedenle kışkırtıp oraya saldırmasıydı. Artık sürdürülmüş olan bu dolaylı mücadeleye son nokta konulmalıydı.

⁹⁰⁸ Feridun Bey, *a.g.e*, c.I, s. 379-380; Lütü Paşa, *Tevarih-i Ali Osman*, Yay. Haz.

Kayhan Atik, Ankara, 2001, s. 208-212.

⁹⁰⁹ Anonim, *Cihanguşay-ı Hakan*, 497 ve 498 Belgeler.

⁹¹⁰ Feridun Bey, *a.g.e*, c.I, s. 379-381.

D. Sultan Selim'in İran Politikası ve Safevilere Karşı Savaş Stratejisi:

Kızılbaşlılar Anadolu'da II. Bayezid dönemi için ciddi bir tehlikeydi. I. Selim zamanında ise tehdit edici bir unsur idi. Çünkü II. Bayezid zamanındaki gibi isyanlarla karşılaşmamıştı. Şah İsmail'in ordusunun Genelkurmayı Anadolu'lu olmasına rağmen son zamanlarda Anadolu halkı Osmanlıya karşı Safevilere asker vermiyorlardı. I. Selim iletişim yollarının kesilmesine çok çaba göstermişti. Şah İsmail'in görüşlerinin Türkmenler tarafından benimsenip yayılmasına engel oldu. I. Selim Safeviler'in Anadolu'yla iletişimini kestikten sonra karşı savaş açmayı elzem gördü. Sultan Selim, hazırlıklarını tamamladıktan sonra Miladi 1514 yılının Ağustos Ayı'nın 24. günü İran üzerine yürüdü.⁹¹¹ Anadolu'nun Güneydoğusunu Osmanlıların eline geçirmek amacıyla yola çıkan I. Selim'in amacı Anadolu'da Türkmenlerin tehdidini ortadan kaldırmak ve Şah İsmail'in buradan Suriye ve Akdeniz'e ulaşmasını (fethetme planını) kesmektir. Osmanlılar bir gün süren Çaldıran savaşından 8 gün sonra geri döndüler. Bu savaş Şah İsmail'in planlarına engel olan ilk olaydı.⁹¹² Sultan Selim Safevileri güçsüzleştirmek ve Anadolu'daki nüfuzlarını kırmak için her türlü tedbiri almıştı.

Sultan Selim Şah İsmail'i siyasi gücünü zayıflatmak için onun komşularıyla siyasi ilişki kurdu. Çaldıran savaşında Şah İsmail'in yenilmesi komşularının hoşuna gitmiştir. Daha önce Şah İsmail tarafından hezimete uğratılan Özbekler Çaldıran'dan sonra fırsat bulup hiçbir direnişle karşılaşmadan Horasan ve Herat'ı ele geçirdiler. Miladi 1515 yılının Eylül ayında Özbeklerin hükümdarı olan Ubeyd Han İstanbul'a fetihname gönderdi. Diğer taraftan da Şirvanşahlılar Sultanı II.

⁹¹¹ Hoca Saadeddin, *Tacut-Tevarih*, s. 239.

⁹¹² Hoca Saadeddin, a.g.e, s. 299.

İbrahim elçisini İstanbul'a göndermişti.⁹¹³ Sultan Selim bu iki devletle Şah İsmail'in yayılcılık politikasına karşı ortak bir siyasi antlaşma yapmıştı. Anadolu'daki Kızılbaşlıları Çaldıran savaşından önceki gibi kontrol etmek için onlara baskı yaparak sayılarını azalttı. Bu uygulama II. Bayezid zamanında başlamış Şah İsmail'in izleyenleri Taş ilinden sürülmüştü. Hem de Şah Kulu harekâtında İran'a gönderilmiş olanların dışında Teke ve Hamit vilayetinde kalan Şah İsmail'in izleyenlerini suyun öte yakası İran'dan uzak olan ve İsmail'le ilişkilerini kesmek için, Rumeli'ye sürmüştü.⁹¹⁴ Ayrıca memurların İran halkıyla asla iletişimleri olmaması ve İran'dan bu tarafa geçmemeleri için sınır Beylerine emir vermişti.⁹¹⁵ Bu konuda o kadar hassas olmuşlardır ki eğer bir kadın eşinin Kızılbaş olduğunu iddia etseydi kocası ağır cezalandırılırdı.⁹¹⁶ Hatta Sultan Selim'den sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında Merzifon, Çerkeş, Budaközü, Yüzdepar ve Hüseyinabad'da çıkan isyanlar Kızılbaş olarak nitelendirip oraları basmışlardı.⁹¹⁷ Herhangi bir Sünni mezhebe karşı bir kitap bilimsel bile olsa bu kitaba şiddetle engel olunurdu. Çorum kadınlıkları sınırları içinde bir Şii ya da Alevi'ye ait olan kitabın onun bunun elinde dolaştığını duyan Sultan Selim İstanbul'dan bu yöreye Kara Yakup adında bir casus gönderip, elinde kitap

⁹¹³ Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılarının Kafkas Ellerini Fethi*,(1453-1590), Ankara 1993, s 112-114.

⁹¹⁴ Solakzade, *Tarih*, İstanbul 1297, s. 318.

⁹¹⁵ Hoca Sadeddin, *aynı eser*, s, 162-167.

⁹¹⁶ Boa, *Mühimme*, XII, sıra no 816.

⁹¹⁷ Boa, *Mühimme*, XII, sıra no 619-620.

olanların hepsini cezalandırmak ve kitaplarını da toplatarak İstanbul'a göndermek yoluna gitmiştir.⁹¹⁸

Sultan Selim Şah İsmail'e zarar verecek her şeyi deniyordu, bunlardan birisi de ekonomik kaynak ve desteklerine engel olmaktı. Şah İsmail'e birçok kaynak Anadolu'dan müritleri tarafından gönderiliyordu. 16. yüzyılda İran'ın en önemli ekonomik gelir kaynağı ipekti. İpek, Tebriz-Bursa kervan yoluyla Akdeniz'e ve oradan da Avrupa'ya gönderiliyordu. Sultan Selim buna engel olup, İran'a Avrupa yolunu kapattı. Böylece İran'a ambargo uyguladı. İran uluslararası ticarete kavşak noktada olması nedeniyle Avrupa İran aracılığıyla Asya ile ticaret yapıyordu.⁹¹⁹ Böylelikle İran yolunun kapanması Avrupa-Asya kıtaları arasındaki ulaşımı aksattı. Sultan Selim'in bu faaliyeti İran'ın güçsüzlüğüne neden olsa da Avrupa'da çok etkili olmadı. Avrupalılar yeni yollar bulmak için dünyaya yayıldılar. Sultan Selim Osmanlı ve diğer Avrupa ülke tüccarlarının İran'a gidip gelmelerine engel oldu. Bu tüccarların engellemesi nedeniyle de onların ipekle birlikte gümüş, demir ve savaş aletleri ticareti sekteye uğradı.⁹²⁰ Sultan Selim Safevilerin tüm dünyayla ilişkisini kesmek istiyordu. Böylece Safeviler'in teslim olmasını sağlayacaktı.

Sultan Selim'in aklına gelen en son konu Anadolu halkına kültürel açıdan Osmanlı ideolojisini benimsetmek oldu. Devletler kendi kültürünü yaymakla ayakta kalmaları mümkün olmaktadır. Bu nedenle toplumun en önemli unsuru olan kültür

⁹¹⁸ Boa, *Mühimme*, XXVIII, sıra no 883

⁹¹⁹ Halil İnalçık, *Bursa I, XV Asır Sanayi Ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar, Osmanlı İmparatorluğu*, II. Baskı, İstanbul 1996. s, 209.

⁹²⁰ Hoca Saadeddin, a.g.e, s. 275-277.

dikkatlerini çekti. Osmanlı Devleti İslam ideolojisine dayanıyor, (bazı tarihçiler Osmanlı Devletini bir Türk-İslam Devleti olarak görür) kültürü de ona göre uyguluyordu. Bunu da mektep, medrese ve tekke gibi mekânlarda gerçekleştiriyordu. Osmanlılar da başlangıçta tekkeler devlet elindeydi ve hâkimler tam onun etkisindeydiler. Ama 15. Yüzyıldan itibaren tekkeler devletten ayrıldı, Devlet tekke etkisinden uzaklaştı. Bundan sonra bu tekkeler Ehl-i Beyt'e yöneldiler. Bu Osmanlı Devleti'nin yapısına uymuyordu. Bu tekke ya medreseler de birçok Türkmeni kendine çekmişti.⁹²¹ Bu tekke, medrese veya mekteplerden en önemlisi Erdebil'deki Safevi tekkesiydi. Erdebil'deki Safevi Tarikatı Halvetiye Tarikatı ile birlikte silsile olarak Zahidiyye'den kaynaklanıyorlar. Halvetiye tarikatının korucusu Ömer el-Halveti Şeyh Safi ile birlikte Şeyh İbrahim Zahedi'nin öğrencisiydiler.⁹²² Bu tarikatların hepsi Hz. Ali'ye dayanıyorlardı. Fakat Halvetiye Tarikatı Kimseye (özellikle Sahabelere) lanet etmiyordu. Ayrıca bu tarikatlar da Safeviler gibi siyasi güçleri Ehl-i Beyt-i kullanıp ya da farklı anlayarak etkileri gittikçe artıyordu. Bu tarikat Anadolu'ya Sadreddin Hiyavi'nin halifelerinden Amasyalı Pir İlyas tarafından getirilirse de⁹²³ toplu şekilde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yayan Karamani'nin en önemli halifesi Cemal Halife (Cemaleddin İshak Karamani) vasıtasıyla Safevi devleti kurduğunda Osmanlılar'ın dikkatini çekti ve bu tarikat İstanbul'a yol açtı.⁹²⁴ Bu tarikat İran'dan Anadolu'ya göç ettiği

⁹²¹ Petroşevsky, *Tarih-i İran*, s. 387.

⁹²² Süleyman Uludağ, "Halvetiyye" İA, TDV, c XV, s. 393.

⁹²³ Süleyman Uludağ, a.g.e.

⁹²⁴ Süleyman Uludağ, "Halvetiyye" İA, TDV, c. XV, s. 393.

sırada⁹²⁵ Osmanlılar bu tarikatı kullanarak kültürel önlemlerin almaya başladılar. Bu tarikat Osmanlı Devleti'nde yöneti, ilim, hukuk ve tasavvuf alanında liderlik yapmış buldukları yerlerde çığır açmışlardır.⁹²⁶ Böylece Safeviler'e karşı Azerbaycan kökenli Halvetiye Tarikatı mensupları Safeviler'in yönetimini kabul etmediğinden dolayı Azerbaycan'da kalamayıp XVI yüzyılın başlarında Anadolu'ya geldiler. Bu Osmanlılar'a destek kolu oldu. Halvetiye tarikatı Safeviye tarikatının karşı olduğu için Osmanlılara uygun gelirdi. Osmanlılar bu Ehl-i Beyt sevgisiyle Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kalanlar vesilesiyle Safeviler'in Sünniler'e yaptığı zulümleri halka bildirilmesi, Kızılbaşlara karşı propaganda için uygun idi. Böylelikle Osmanlı topraklarında Kızılbaşlar tehlikesi sürekli canlanıyordu. Halvetiyeleri kullanarak halk Sünnileşecek ve Osmanlı emniyeti kurulacaktır. Çünkü Halvetiye ve Safeviye aynı kökten geldiği için çok etkili olacaktır. Bunlar önemli bir kısmı bulunduğu kent veya kasabanın medresesinde tefsir, hadis dersleri veren müderrisler idi. İçlerinde çok sayıda şair, edebiyatçı ve müzisyen çıkıp Türk kültürüne hizmet etmişti. Osmanlı Devleti Safevi tarikatı halifelerinin propagandalarını önleminin dışında XVI yüzyılın ilk yarısında medrese kökenli kültürü bu yolla halka indirmeyi de planlamış olmalıdır. Devlet desteğini yanına alan Halvetiye, Osmanlı Devletinin sünnileşme politikasını benimsediler. Osmanlılar Halvetiye tarikatının Rüşeniyye'den (kurucusu Dede Ömer Ruşeni ö 892/1487)⁹²⁷ sonra büyük kolu olan Cemaliyye ile (kurucusu Pir

⁹²⁵ Yusuf Köçükdag, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni Dönemlerinde Cemali Ailesi*, Aksarayî Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 5.

⁹²⁶ Yusuf Köçükdag, a.g.e, s. 9.

⁹²⁷ Süleyman Uludağ, "Halvetiyye" İA, TDV, c. XV, s. 393.

Muhammed Bahaeddin⁹²⁸ Ö 1494-7 arası) II. Bayezid'in Amasya'da vali olduğu sırada bu tarikatıyla tanışmıştır.⁹²⁹ II. Bayezid tahta çıkmasından sonra Fahreddin Razi'nin dördüncü batından evladı olan⁹³⁰ Cemali Şeyhi, Şeyh Muhammed Çelebi Cemali'ni (Çelebi Halife) İstanbul'a kendi yanına getirmiştir. Halvetiye Tarikatı'nın Osmanlı Devletinde siyasi açıdan gündeme gelmesi Çelebi Halife'nin İstanbul'a gelip yerleşmesinden yani II. Bayezid'in tahta çıkmasından sonra olmuştur. Bu da Çelebi Halife ile II. Bayezid'in şeyh-mürit ilişkilerinden kaynaklanıyordu.⁹³¹ Çelebi Halife'den önce Ehl-i Beyt sevgisini esas tutan bu tarikat Osmanlı Devlet adamları ve toplum nezdinde tanınmamış idiler ve pek de onlara iyi gözle bakılmıyordu. İstanbul'a yerleşip Ehl-i Sünnet Tekkesi açtıktan sonra onun hakkında yanlış düşünceler ortadan kaldırıldı. Bu Osmanlılar için Safeviler'e karşı bir avantaj sayılırdı. Osmanlı toplumunda dedeleri Cemaleddin-i Aksarayî'den dolayı Cemali diye adlandırılan Çelebi Halife'nin ailesinden II. Bayezid zamanında Şeyhü'l-İslamlığa yükselen Zenbilli Ali Cemali Efendi⁹³²,

⁹²⁸ Mehmet Serhan Tayşi, "Cemaliyye" İ. A, TDV, C. VII, s. 318.

⁹²⁹ Yusuf Köçükdağ, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni Dönemlerinde Cemali Ailesi*, Aksarayî Vakfı Yayınları, İstanbul 1995. s. 11; Yusuf Köçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi" İ. A. TDV, 2008, c. 44, s. 248.

⁹³⁰ Tayyar Efendi-Zade Ahmed Ata, "Tarih" I. İstanbul 1291, s 26.

⁹³¹ Yusuf Küçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi" İ. A. TDV, 2008, c 44, s 248; Yusuf Küçükdağ, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni Dönemlerinde Cemali Ailesi*, Aksarayî Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 13.

⁹³²Yusuf Köçükdağ, "Ruhi Efendi" İ. A. TDV, 2008, c. 35, s. 206.

(Sultan Selim döneminde de aynı göreve devam etmişti)⁹³³ onun yeğeni; I. Selim devrinde vezir-i azamlığa getirilen Piri Mehmet Paşa'nın oğlu, ünlü Halvetiye Şeyhi Cemal Halife'nin de amcasıdır.⁹³⁴ Devlet hizmetine girdikten sonra en üst makamlara kadar çıkan Piri Mehmed Paşa Soğukkuyu ve Koruk tekkelerini yaptırmıştır. Ancak bunları devrin genel eğiliminin aksine Halvetiliğin Cemalî/Sünbülî koluna değil, kendisinin de amcası olan Cemaleddin İshak Karamani'nin temsil ettiği Karamani koluna tahsis etmiştir.⁹³⁵ Bunlar; Türkmenlerin Anadolu'yu Safevi Devleti'nin sınırları içine almayı hedeflediğini biliyorlardı. Bu nedenle I. Selim'in yanında yer almışlar ve tahtı elde etmesine yardım etmişlerdir. Bunların hepsini birer birer tanıyan Sultan Selim Piri Mehmet Paşa ile hep diyalog halinde idi ve fikirlerinden yararlanıyordu. Mısır seferinde de onu vezir-i azam makamına yükseltmişti.⁹³⁶ Böylelikle Osmanlı Devleti'nde en yüksek makam Şah İsmail'in muhaliflerinin elindeydi. "Remzî" mahlâsıyla şiirler yazan Piri Mehmet Paşa, Sultan Selim'in vefatına kadar vezîriâzamlık görevini koruduğu gibi Kanûnî

⁹³³ Yusuf Köçükdâğ, "Zenbilli Ali Efendi" İ. A. TDV, 2008, c. 44, s. 248

⁹³⁴ Yusuf Küçükdağ, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni Dönemlerinde Cemali Ailesi*, Aksarayî Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 7-11.

⁹³⁵ Ayşe Bölükbaşı, "XVI. Yüzyıl İstanbul'unda Devlet ve Tarikatlar: Halvetî Tekkelerinin İnşasında Devlet İdarecilerinin Rolü" *History Studyies*, Volum 6 Issue, April 2014, s. VII.

⁹³⁶ Yusuf Küçükdağ, "Piri Muhammed Paşa ve Eserleri" *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı 6.

Sultan Süleyman'a da üç yıla yakın vezîriâzamlık yaptı.⁹³⁷ Sultan Selim'in zamanından beri Halvetiye Tarikatı'nın kısa bir zamanda tekkeleri çoğalıp, her yerde yayıldığı Osmanlı Devleti'nde faal rol oynamaları göstermektedir. Ancak Safevi tehlikesi ortadan kaldırıldıktan sonra Halvetiye tarikatı de unutuldu. I. Selim'den önce II. Bayezid zamanında İstanbul'da Çelebi Halife'ye ait olan bir tane Halvetiye Tekkesi vardı. Sultan Selim Safeviler'e karşı faaliyetlerinde Osmanlı topraklarında kültür politikası örgütlemek hususunda başta İstanbul sonra Balkanlar, Anadolu ve Arap topraklarında Osmanlı yöneticileri tarafından tekke ve zaviyeler yaptırılıp zengin vakıflar tahsis edilmiştir. Balkanlarda Halvetiye örgütlenmesi merkezi İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Hankah'ı ve çevresi idi. Rumeli'nin şehir ve kasabalarında tekkeler merkezden gönderilen Halvetiye tarikatının kolu Cemaliyye'nin Halifeleri devlete bağlı misyon olarak buralara gönderilirdi.⁹³⁸ Vezir-i azam Piri Mehmet Paşa, İstanbul'da inşa ettiği 3 Halvetiye tekkesini amcası Cemalettin İshak Karamani'ye (Cemal Halife) devretmişti.⁹³⁹ Anadolu'da Şeyh Cemal Halife'nin Mısır da ise Kızılbaşlar'dan dolayı Azerbaycan'ı terk eden İbrahim Gülşeni'nin müntesipleri vardı. Osmanlı Padişahları Halvetilere büyük destek verirlerdi. Ama Safevi tarikatı siyasi faaliyetlere yaptıklarından dolayı tüm tarikatlara şüphe ile bakıyordu. Mısır'ın fethinden sonra Çelebi Halife'nin damadı ve Koca Mustafa Paşa Tekkesi şeyhi Sünbül Efendi ile zaman zaman görüşüp onunla konuştuğu Halvetiye yazarı Yusuf bin Yakub'un eserinde zikredilmektedir. Böylelikle Halvetiye terbiyesiyle yetişen

⁹³⁷ Yusuf Küçükdağ, "Piri Mehmed Paşa" İ.A. TDV, 2008, c 34, s. 281.

⁹³⁸ Nathalie Clayer, *Mystiques Etat Et Societe*, Lieden 1994a Bkz.

⁹³⁹ Ahmed Küçükdağ, *Cemali Ailesi*, s. 81-104.

Sultan Selim'in oğlu Süleyman Manisa'da valiliğini yaptığında Halvetiye Şeyhi Merkez Efendi ile münasebetler kurmuştu. Halvetiyeler Kızılbaşlara karşı kendilerine has Sünniliğe yer vermişlerdi. Mensupları medrese kökenli ulema ile sıcak ilişkilere zemin hazırlamıştır. Nitekim Ehl-i sünnet dışında her türlü tarikata karşı mücadele eden İbn-i Kemal ve Ebu's-sud Efendi Halvetiyelere çok yakın ilgi gösteriyordular.⁹⁴⁰ Sünbül Efendi'nin ölümünde Kemal Paşazade bir manzumede tarih düşürmüştür.⁹⁴¹ Ebu's-sud Efendi ise Merkez Efendi'nin cenazesinde namaz kılmıştı.⁹⁴² Halvetiyeler Osmanlı Devleti ve reaya ile bağlılıklarını artırarak önemli rol oynamışlardı. Öyle ki Safevilere karşı halkı Sünnileştiriyorlardı ve de Osmanlı Devletinin itibardan düştüğü zaman tekrar kabul ettirmeleri için çaba gösteriyorlardı. Osmanlı Devleti kendi bütünlüğünü korumak ve siyasi istikrarını sağlamlaştırmak amacıyla Şah İsmail'e karşı kullanmış olduğu tedbirleri, bu açıdan ne kadar sonuç almış olsa da iddia edildiği gibi Safevi Devleti ortadan kaldırılamadı. Osmanlı Devleti İran üzerine yaptığı seferlerde işgal ettiği toprakları, Safeviler tekrar geri kazanmıştır. Tebriz'in fethinden sonra Sultan Selim hiçbir asker bırakmadan geri dönmüş⁹⁴³ ve Şah İsmail hiçbir direnişle karşılaşmadan Tebriz'e girip tahtına oturmuştu. Çaldıran savaş zamanında hala Safeviler Azerbaycan halkı tarafından tam benimsenmemiştir.⁹⁴⁴ Bu nedenle Sultan Selim'in

⁹⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mulhitler*, İstanbul 1996, s. 119.

⁹⁴¹ Yusuf Bin Yakup, *Aynı Eser*, s. 44-45,

⁹⁴² Yusuf Bin Yakup, *Aynı Eser*, s. 56.

⁹⁴³ Ahmed Küçükdağ, *Piri Muhammed Paşa*, s. 25-33.

⁹⁴⁴ Hoca Saadeddin, *Tacü't-Tevarih*, c. II, s. 272-273.

söylediği yanlışları yapmasaydı Çaldıran Seferi'nden sonuç alabilirdilerdi. Sultan Selim'in bu ilk fırsatı kaçırmalarıyla Sultan Selim'den sonraki Osmanlıların Safevilerin üzerine politika ve askerlik etkisi görünmektedir. Azerbaycan üzerine Safevilerin Şiileştirme politikasına Osmanlıların hiçbir etkisi olmamıştı. Siyasi açıdan da Osmanlılar sonuç alamadılar. Çünkü Kızılbaşların gurublar ve kişilerle iletişim ve münasebetleri eskisi gibi devam etmişti. Ayrıca İran'a Anadolu'dan halkın göç etmeleri de devam etmişti.⁹⁴⁵ Kürt'ün kazasında bulunan Çepni Türkler kaviminin Kızılbaş sempatisini olduğu İran'la yapılan barış antlaşmasından sonra büyük bir kısmı İran'a göç ettiği diğer kısmının da gidebileceği Trabzon'da Trabzon Bey'i tarafından merkeze bildirilmiştir. Bunun anlamı Safevilerin Türkmenleri üzerine etkisinin devam ettiği'dir. Osmanlı Devletinin Safevilere karşı diğer devletlerle ortaklık antlaşmaları bir süre sonra geçerliliğini yitirmiştir. Şirvanşahlar Şah İsmail zamanında Safevilere yakınlaşıp onlara bağlandılar.⁹⁴⁶ Toprakları da doğrudan doğruya İran'a katıldı. Özbekler de Şirvanşahlar gibi davrandılar. Osmanlılar Safevilerle mücadeleye yalnız devam ettiler. Sultan Selim'in Safevilere karşı ekonomik önlemleri de istediği amaca erişemedi ve ticaret devam etti.⁹⁴⁷ Osmanlı Devleti Halvetiye tarikatı vasıtasıyla Aleviliği zayıflattı ise de tam olarak ortadan kaldıramadı. Sadece medrese kültürünün etkisi ile Sünni halk kesimi Osmanlı Devletine daha çokbağlandı.

⁹⁴⁵ Boa, Mühimme, v. sıra no 1401.

⁹⁴⁶ Bartold W, "Şirvan" I.A, MEB, c XI, s. 571-573.

⁹⁴⁷ Hoca Saadeddin, *Tacut-Tevarih*, c. II, s. 277-278.

Sultan Selim bu önlemleri aldıktan sonra Şah İsmail'i savaşa çekmek için dört tane kışkırtıcı mektup yazdı. Şah İsmail ise bu mektuplardan sadece birisine cevap yazdı. Aralarında toplam beş tane mektup yazışmasından sonra Çaldıran ovasında karşı karşıya geldiler. Burada Sultan Selim istediği amaç ve politikaya göre başarıya ulaştı ve Şah İsmail'i eşit olmayan bir savaşa çekti.

2. Çaldıran Yolunda Son Manevralar:

A. Sultan Selim'in Son Atakları ve Mektup Savaşları

Sultan Selim aynı anda hem Avrupa'ya hem de İran'a saldırsaydı birbirinden çok uzak olan iki cephe de savaşmak uygun olmazdı. Bu nedenle stratejik açıdan İran'ı tercih etti. Böylelikle Moldavya, Valaş, Venedik, Moskova, Macaristan elçilerini çağırarak hepsiyle barış anlaşması yaptı. İlk başta Sultan Selim bu savaş için devlet adamlarını ikna etmek için şöyle dedi:

“Hatta Acem Kisralarının olan Şah İsmail, tamamiyle İran topraklarına hâkim olmuştur. Diyar-ı Irak ve Diyar-ı Arap, Azerbaycan, Gence, Şirvan, Geylan, Mazenderan, Teberistan ve Cürcan ile bütün Kürdistan ve özellikle Gürcistan vilayetleri hâkimiyeti altına girmiştir. Cihan tahtlarında oturan ve ülkelerinde hükümlerini yürüten Harezmi padişahlarının Türk kumaşından ondört kişi saltanat tahtına cülüs etmiştir. Şimdilikle (İsmal) cihan padişahlarının büyüklerinin defterlerini dürdürmüştür. Onların askerlerini yenerek hezimete uğrattı. Mallarını ve hazinelerini mühlidlere ve zındık taifesine yağma ve garet ettirdi. Özbekistan hâkimlerinden Şeybek Han padişahın da kellesini altınla kaplatarak, çeşitli cevher ve incilerle süsledikten sonra, şarap meclisinde o kap ile kumandanlarına şarap ve dolular içirdi. Bundan böyle cemaatle namaz kılınmasını yasaklayarak, camilerde minberleri yıktılar. Hâşâ küfür ve lanet ile hidayete müntesp olanları taciz eylemekle, İran mülkünü viran ve sünnet eserlerini, O İslamın makarrı olan bölgeden bi nam ve bi nişan eyledi. Bu dinsiz ve mezhebi bozuk, din âlimlerinden kimi buldu ise helak eylemiştir. Allah'ın fazlı ile kuvvet ve kudretimiz yerindedir. Cihan-ı zapteden kılıcımız da İslamın nuru ile parlamakta iken, o mürtekib ve kötü işler işleyen Şia

taifesinin vücudlarını izale etmek için, haklı zimmet, aklen ve şer'an himmetimize lazım gelmişti".⁹⁴⁸

Anadolu'da Şah İsmail'in çok nüfuzu vardı ve kendi mezhebini burada yaymakla buradaki Kızılbaşlar'ı kendi egemenliğinde olmalarını istiyordu.⁹⁴⁹ Sultan Selim bu nüfuzu azaltmak için çok çalıştı. Anadolu Türkmenlerinin beşte dördü Alevi ve Şah İsmail'in tarafındaydılar.⁹⁵⁰ Sultan Selim Alevilerin mezhebi geleneklerine ve düşüncelerini yaymasının serbest olmasına engel oldu. Çünkü serbest olmasının Şah İsmail'in güçlenmesine ve Safevilerin gücünün Osmanlı topraklarında yayılacağını düşünüyordu. Sultan Selim Osmanlı ulemalarından yardım istedi. Din âlimleri de Şiileri tekfir etmeleri hakkında fetva verdiler.⁹⁵¹ Âlimler Aleviler'in öldürmesinin kâfirin öldürmesinden daha değerli olduğuna dair fetva verdiler. İlk önce bu düşüncüyü Şah İsmail'in babası Haydar bir Süni'yi öldürmenin 5 kâfirin öldürülmesiyle eşdeğer olduğunu ilan etmişti. Osmanlı âlimlerinin Şiilere karşı fetvalarının nedeni ele geçirilen bir kitaptır. Bu kitap Haydariye Sufiler'den olan ve kendisini ikinci Haydar olarak tanıttıran, Şeyh Fazlullah'a aittir ki bu kitaptan bir tanesi Sultan Selim'in eline geçmiştir.⁹⁵² Zikredilen kitap Şeyh Haydar (Şah İsmail'in babası) hakkında övgüler içerir ve

⁹⁴⁸Solakzade, *Solakzade Tarihi*, s. 359; Tansel, a.g.e, s. 33.

⁹⁴⁹ İsmail Hami Danişmend, *Îzâhlı Osmanlı Târîhi Kronolojisi*, c.II, s. 6, naklen Remzi Kılıç, a.g.e, s. 42.

⁹⁵⁰Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, naklen Pasadost, a.g.e, s. 324.

⁹⁵¹ Muhammed Emin Riyahi, *Osmanlı Topluğunda Fars Dil Ve Edebiyat*, Pazhang Yayınları, Tahran 1989, s. 196

⁹⁵²Erzurumi, *İnkılab-ı İslam*, s. 482.

Sünnilere karşı yazılmıştır. Sultan Selim'in Şiilere karşı Alimler'den fetva almalarına neden olmuştur. İran'da Sünnilerin Şah İsmail'in eliyle öldürülmesi, Sultan Selim'in Anadolu Alevi halkının öldürülmesine neden oldu. Katliamın diğer nedeni de Anadolu Alevilerinin Şah İsmail'i Osmanlı'ya karşı kışkırtmasıydı. Sultan Selim, Sultanlıktan önce Trabzon valisi iken bu kışkırtmalardan haberi vardı.⁹⁵³ Hatta bir kez Sultan Selim İran'ın hududunu aşip Erzincan ve Bayburt'a kadar saldırdığı için İsmail bir elçi II. Bayezid'in Sarayına göndermişti.⁹⁵⁴ Sultan Selim İran'a doğru savaşa gittiği sırada cephe gerisindeki Alevileri kontrol altında tuttu. Bir kısmını öldürttü, müşahede altına aldırdı veya Rumeli'ye sürdüdü. Bazılarını da askere aldırdı. Bir grubu da Osmanlı'nın Avrupa'da tasarruf edilen topraklarına gönderdiler. Sultan Selim bu yaptığı işten dolayı kendisine Âlimler tarafından Adil unvanını verdi.⁹⁵⁵ Osmanlı tarihçilerin arasında Ferid Bek Sultan Selim bu tedbirlerini aşırı bulmuştur.⁹⁵⁶ Sultan Selim Şah İsmail'in asker toplamasına engel olması için ona muhalefleri kullandı. Bunun için Kürtlere yakınlığı. Bu Kürtler kırmızı şapka takıyorlardı ama içten Kızılbaşlar ve Şah İsmail'den nefret ediyorlardı.⁹⁵⁷ Şah İsmail önce Mukri velayetinin hamisi Sarme Kürt ile savaşmıştı ama sonuç alamamıştı. Onu

⁹⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, s. 278-279, İsmail Hakkı diyor Sultan Selim Trabzon'un valisiyken Şah İsmail'in taraftarlarını basmakla geçici olarak Erzincan'ı tasarruf etti. Selim'in bu yaptığı işten dolayı İsmail II. Bayezid'e şikâyet etti.

⁹⁵⁴ Hammer Purgsthal, a.g.e, C. II, s. 763.

⁹⁵⁵ Edward Greasy, Op. Cit. P. 132; Lord Eversley. Op. Cit. P.105; Lord Kinross, Op. P. 167; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 276-277.

⁹⁵⁶ Ferid Bek, a.g.e, s. 61.

⁹⁵⁷ Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, s. 374.

bulmak için bir grup asker göndermişti ama bulamamıştı. Sarme Kürt Sultan Selim'e sığınmıştı. Sultan Suleyman Şah İsmail'e karşı Kürtlerden yararlandı.⁹⁵⁸ Şah İsmail tarafından Nur Ali Halife'yi, Çeşmegezek velayetinin Hâkimi Rüstem Bek savaşına göndermişti. Rüstem Bek ona karşı dayanamadı ve kendi kalelerini Nur Ali Halife'ye teslim etti. Şah İsmail tarafından Nur Ali Halife o velayetin hâkimi seçildi. Nur Ali Halife birçok Kürt emirlerini öldürdü. Bu nedenle bütün Kürtler Şah İsmail'in muhaliflerinden oldular.⁹⁵⁹ Kürtler Şah İsmail ordusuna katılan Rüstem Bek'ten yardım istediler.⁹⁶⁰ Şah İsmail Irak'ın kuzeyinde Cezire'yi fethetmek için ordu gönderdi ama Emir Şeref Kürt'ün direnişiyle bir sonuç alamadı. Ustaclu Muhammed Han kardeşi Kara Bek'i orayı tasarruf etmek için gönderdi. Kara Bek bir çok Kürdü öldürerek orayı yağmaladı.⁹⁶¹ Emir Şeref kardeşi Şah Ali Bek, Kara Bek ile savaştı ve onu Cezire'den dışarı atıp Cezire hükümetini ele geçirdi. Ama Kızılbaşların sonraki saldırılarından rahat olmak için Sultan Selim'in yanına gitti.⁹⁶² Şah İsmail Diyarbakır'ın fethinden sonra Bitlis'e gitti. Bitlis Hakimi Emir Şerefettin Şah İsmail'in itaatını kabul etti. Şah İsmail oranın hükümetini ona bıraktı. Şah İsmail, Hoy'a döndüğü esnada Emir Şerefettin on bir Kürt Emirleriyle birlikte Şah İsmail'in huzuruna geldiler.⁹⁶³ Şah İsmail Kürtlerle düşmanlığı olan Muhammed Han Ustaclu'nun önerisiyle onların Emir Şerefettin'le birlikte 9 kişiyi hapis etti ve Çayan

⁹⁵⁸ Emir Şeref Bitlisi, *Şerefname*, (Kürdistan'ın Detaylı Tarihi), s. 374.

⁹⁵⁹ Emir Şerefeddin Bitlisi, a.g.e, s. 216.

⁹⁶⁰ Parsadost, *Şah İsmail Evval*, İntişar Yayınları, Tahran 1995, s. 399.

⁹⁶¹ Rumlu Hasan, a.g.e, s. 104.

⁹⁶² Emir Şerefeddin Bitlisi, a.g.e, s.169.

⁹⁶³ Emir Şerefeddin Bitlisi, a.g.e, s. 531.

Sultan'ı Bitlis'i tasarruf etmek için gönderdi. Emir Şerefettin'den sonra Bitlis Hakimi olan Emir İbrahim, iki yıl Çayan Sultan'a karşı dayandı ama sonunda Bitlis kalesini teslim etti.⁹⁶⁴ Şah İsmail Şeybek Han'ın savaşına gittiği esnada Emir Şerefettin ve Melik Halil (Husn-ı Keyf Hâkimi) dışında, o hapistekileri serbest bıraktı. Emir Şerefettin hapisten kaçtı ve Bitlis'i kuşattı ama Şah İsmail tarafından Bitlis ve Adilcivaz hâkimi seçilen Kürt Bey Şereflu'ya yenilip kaçtı.

Şah İsmail'le Kürtlerin çatışmalarından haberi olan Sultan Selim Kürtlere yakınlaştı. İsmail'in Kürtler'i hapis etme, cezalandırma ve kötü davranışı onları kendisinden uzaklaştırmalarına neden oldu. Sultan Selim bu durumu iyice kullanarak bütün Kürtlerin saygısını kazanan Hekim İdris Bitlisi'nin vesilesiyle 20 Kürt emirini kendine bağladı.⁹⁶⁵ Sultan Selim sadece Kürtleri kendi tarafına çekmedi belki İsmail'in muhaliflerinden olan Akkoyunlu Murat Bey'i de (İsmail'in akrabası sayılırdı) kendine çekti. Arka arkaya İsmail'e yenilen Akkoyunlu Murat Bey, Sultan Selim İran'a savaş için geldiği zaman Selim'le birlikteydi. Daha sonra Murat Bey ki İsmail ona Namurad (Aladana)⁹⁶⁶ derdi ve askerleriyle Diyarbakır'a döndüyse de Murat Bey, Muhammed Han Ustaclu'nun yerine Diyarbakır'ın hâkimi seçilen Kaçar Aça Sultanla Urfa yakınında savaştılar. Vuku bulunan savaşta Murat Bek yenilerek

⁹⁶⁴Emir Şerefeddin Bitlisi, *Şerefname*, s. 526-527.

⁹⁶⁵ Emir Şerefeddin Bitlisi, a.g.e, s. 537.

⁹⁶⁶ Akkoyunluların son iki sultan Elvend ve Murad taht için savaştılar ve Murad yenilerek Padişahlığa erişemedi. İsmail ona dediği, Namurad, şunu kast ediyor.

öldürüldü. Akkoyunlulardan kalan son Sultanlarının ölümüyle Akkoyunluların sülalesi ki -Uzun Hasan'dan sonra bir birini çekemiyordular- tarihten silindiler.⁹⁶⁷

İsmail'e karşı Sultan Selim'in diğer öngörülerden bir başkası Miladı 1514 yılının Mart ayında (Hicri 920 yılının Muharrem ayı) Muhammed Bey vesilesiyle Ubeyd Han'ın doğu tarafta İsmail'e saldırmasıdır ⁹⁶⁸ Ubeyd Han Sultan Selim'in mektubunun cevabını Miladi 1514 yılının Haziranında (Hicri 920 yılının Cemadiyulsani ayında) Hurşit Bahadır Han vesilesiyle göndererek, o da doğu taraftan saldıracağını, söylemişti.⁹⁶⁹ Sultan Selim, Şah İsmail'e yazdığı mektupta ona

⁹⁶⁷ Ahmet Gumi, a.g.e, s 133;Vale-i İsfahan'ı, s. 252-253; Abdi Bek diyor Sultan Selim Çaldıran savaşından sonra Tebriz'den donduğu esnada Murat Bek'i Diyarbekir'i fethetmek için gönderdi ve o Urfa'da Durmuş Bek Şamlu'ya yenilerek öldürüldü, başını Tebriz'e getirdiler. *Tekmeletül-Ahbar*, s. 527; Hasan Rumlu diyor Aça Sultan 800 askerle 8000 askeri olan Murat Bekle savaştı öldürdü, *Ahsenet-tevarih*, s. 151; İskender Bekte bunu teyit ederek diyor Aça Sultan Murat Bek'in başı ve yüzüğünü İsmail'e gönderdi ve İsmail tarafından "Miş Sultan" unvanını aldı, *Alemarayı-Abbasi*, s. 33; Tebriz'den döndüğü esnada Murat Bek'i Diyarbekir'i fethetmek için gönderdi ve o Urfa'da Durmuş Bek Şamlu'ya yenilerek öldürüldü, başını Tebriz'e getirdiler. *Tekmeletül-Ahbar*, s. 527; Hasan Rumlu diyor Aça Sultan 800 askerle 8000 askeri olan Murat Bekle savaştı öldürdü, *Ahsenet-tevarih*, s. 151; İskender Bek'te bunu teyit ederek diyor Aça Sultan Murat Bek'in başı ve yüzüğünü İsmail'e gönderdi ve İsmail tarafından "Miş Sultan" unvanını aldı, *Alemarayı-Abbasi*, s. 33.

⁹⁶⁸Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, s. 374-377.

⁹⁶⁹Feridun Bey, a.g.e, s. 381-382.

savaş açacağını ilan ettiğini ve aynı günde başka bir mektup daha yazarak Şah İsmail ile aralarının pek sıcak olmadığını bildiği Sultan Selim, Uzun Hasan'ın amcasının torunu Akkoyunlu Ferruḫşad oğlu Seracettin Muhammed Bey'e gönderdi ve kendisi ile birleşmeye davet ettiği mektubu gönderdi. İran'a saldırma tasımını belirterek oda ne kadar kuvveti varsa İsmail'e saldırmak için kendine katılmasını istemişti.⁹⁷⁰

Akkoyunlu Muhammed Han İsmail'den korktuğu için Sultan Selim'in mektubunu gizli almış ve: *Başımı bu mektubun yolunda feda olacak* diyerek Selim'e yazdığı mektubunun cevabını İsmail'in adamları eline geçirmemesi için soğan suyuyla yazmıştı ve İsmail'e karşı Sultan Selim'e destek vereceğine söz vermemişti⁹⁷¹ (Kâğıtta soğan sula yazan sözler normal halde beyaz ve boş görünür sadece ateşe karşı yazılar ortaya çıkıp okunur) Sultan Selim danışmalarına danıştıktan sonra Avrupa ülkelerine göre farklı bir strateji izledi. İran'ın stratejik durumu, geniş bir coğrafyası, Müslüman bir ülke olması ve izleyenlerinin yanında karizmatik bir kişiliğe sahip olan Şah İsmail'i varlığı olayı çok boyutlu ele almayı gerektiriyordu. İsmail bütün savaşlarında kendinden sayısı çok olan ordular ile karşılaşp kazanmıştı. Selim İsmail'in hiçbir yenilgiye uğramadığını biliyordu. İsmail'in askerleri ona çeşitli fedakârlıkta bulunup ve canlarını veriyorlardı. Onun dışında İsmail kendisi de çok cesurdur. Bu nedenle Sultan Selim her açıdan İsmail'e karşı gereken tedbirleri aldı.

⁹⁷⁰Feridun Bey, a.g.e, s. 381-382.

⁹⁷¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 28.

Sultan Selim Şah İsmail'i savaşa mecbur kılmak için toplam dört mektup göndermiştir. Bu mektuplar içeri hakkında biligi vermeye çalışacağız.

B. Sultan Selim'in Şah İsmail'e I. Mektubu:

Sultan Selim 22 gün İstanbul da kaldıktan sonra Asya yakasına geldi, Uskudar'dan sonra İzmit'e vardı. Miladi 1514 yılı Nisan ayının 23. Günü (Hicri 920 yılın Sefer ayının 27. Günü) Kazaskeri Tacı-Zade Cafer Çelebi tarafından yazılmış Farsça mektubu Şah İsmail'in Halifelerinden Kılıç aracılığıyla gönderdi.⁹⁷² Sultan Selim Şahname'yle çok ilgileniyordu ve mektubu Şahname'den esinlenerek yazmıştır.

*Bismillahirrahmanirrahim... Her şeyi bilen Allah dedi ki;*⁹⁷³

*“Şüphesiz, Allah indinde hak din, İslam dinidir,⁹⁷⁴ Kim İslam'dan gayr-i bir din ararsa, ondan bu din asla kabul olunmaz ve o Ahiret'te ziyan edicilerdendir,⁹⁷⁵ Kim ki, faiz haram kıldıktan sonra helal diyerek ona dönerse, onlar ateşliktirler ve daim orada kalacaktır”.*⁹⁷⁶

Ama sonrası; Benim bu ulu ve görkemli hitap; kafir, müşrik ve din düşmanlarına göz açtırmayan Firavunlara baskı yapan, komutanlar ve Hakanların affedenleri, gazilerin ve mücahitlerin Sultan'ı, Feridun gibi görkemli, İskender'in sıfatında olan, Keyhüsrev gibi adalet yayan, Sultan Selim bin Sultan Bayezid bin Sultan Muhammed bin Murad Han'ım, sen ki Acem tarafında büyük komutan, azametli serdar, Darab'ın gücüne engel olan, dönemin Dehhak'ı, şöhretli Emir İsmail ki Çağının Efrasyab'ı (Alpertunga) alt eden, bizden emir olarak bilgilendiriyorum ki haberin olsun ki hak

⁹⁷²Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 834.

⁹⁷³Feridun Bey, a.g.e, c. I, İstanbul 1284hc. s. 351.

⁹⁷⁴Al-imran Süresi, 19. Ayet.

⁹⁷⁵Al-imran Süresi, 85. Ayet.

⁹⁷⁶Bakara Süresi, 275. Ayet

ve mutlak cömert, ne kadar yaratıcı azametli Allah'ın yolunda çalışkan olmak eğer düşmanlık amacıyla yapılmasa sonsuz yararlı işlere içermektedir. Kur'an da bununla ilgili şöyle zikredilmiştir: “Biz göğü, yeri ve aralarındakini abes ve batıl yere yaratmadık”⁹⁷⁷ İnsanın yaratılışının hikmeti aynen mahlûkların eşrefi, dünyanın seçkini, varlığın özeti, izzet ve ululuğunun niceliğinin sözü; “Seni yer üzerinde halifemiz ettik”⁹⁷⁸ Ama insan nevi ruhanilik inceliğine karşılıklı fenomenlerin mazharlığına yeteneklidir, Nebilik ülkesinin valisinin (Hz. Muhammed) şeriatına itaat ettiğinden geçerlidir. Her halde Nebilik şeriatı kurtuluş ve iki dünyanın saadeti ve ebedi yargılamaya sebep olur. O zaman herkes Allah'ın itaatine yüz döndürse, buyruklar ve yasaklamalara boy eğmelerinden dışarı çıksa, din perdesine saygısızlık, beyan edilmiş şeriatı tahribine kalkışsa, bütün müslümanların hepsine özellikle din sultanlarına; “Ey iman edenler Allah'ın yardımcıları olun”⁹⁷⁹ hitabını akıl kulağıyla duyması vaciptir. O düşmanın aldatması ve fesadını, kuvvet ve imkânı ölçüsünde ortaya kaldırmaya çalışsınlar.

Bu teşebbüsten amacım bazen Akkayunlu (gelişmiş) topluluğunun ihtilafları ise, beyitin hükmüne:

چو بیشه تهی گردد از نره شیر شغال اندر اید به با نگ دلیر

Orman erkek aslandan boşalırsa

Çakal cesaretlenip yüksek sesiyle ortaya çıkar

⁹⁷⁷El-enbia Süresi, 275. Ayet.

⁹⁷⁸Enam Süresi 165. Ayet.

⁹⁷⁹Es-saf Süresi 14. Ayet.

Zulüm yolundan, Doğu beldelerinin emirliğine hakim oldun, alçaklık hizmetçiliğinin bucağından muhteşem kumandanlık sofasına ayak koydun, zulüm ve adaletsizliğin kapısını Müslümanların yüzüne açtın, Zındıklar ve dinsizleri birbiriyle karıştırdın ve evlendirdin, fitne ve fesadı yaydın ve adeta bunun elbisesini giyerek bu senin alametin oldu. Sitemkârlık bayrakları dalgalandırdın. Şahlık ve komutanlığı nefsinin heves ve isteğine göre kullandın, şeriatın geleneklerine uymadın ve teban halkın namusuna el uzatır oldu. Yaptığın çirkin işlerden; kadınlara tecavüzü mübah kıldın, değerli insanların kanını döktün, minareler ve Camileri tahrip ettin, mezarları yaktın, âlimlere saygısızlık ettin, Allah kelamını yerine getirmedin, Allah'ın onlardan hoşnut olduğu iki halifeye (Ebubekir ve Ömer) küfür ettin, hepsini ardı ardına sürekli yaptın, işte halin böyle işlerle denktir (eşittir).

Allahın buyurduğu doğru yolda giden imamlar ve hidayet üzere âlimler, senin,(İsmail) bu yaptıklarından dolayı senin takipçilerinin ve uşaklarının İslam'dan döndüğünden dolayı sizi öldürmeyi farz bilip seni öldürmeyi (İsmail) helal kılmıştır. Bu konuda gönülleri ve sözleri bir olup ve yazı da yazmışlar. Hem de fetva vermişler. Ben de dinin kuvvetlenmesi, mazlumlar ve zayıflara yardım ve Allah'ın emrine itaat etmek ve şerefli padişahlık geleneğini yerine getirmek için, nakışlı Çin ipek kumaş yerine zırh ve savaş elbisesi giydim. Her şeyden haberi olan Allah'ın inayeti ve başarılı zafer elbiseye burunmuş bayraklar ve zafer kazanan askerlerim, savaş aslanları ve cesaretli hançerciler öfkeli kılıftan kılıcı çıkarsalar tedbirli (akıllı) düşmanı da bu durumu görecektir. Benim askerim öfkeyle okları yaylara koysalar, düşman korkusundan Alamut (kartal yuvası) gökkuşağına (yüksekliğine) kadar kaçsanda seni de bulacağız. Hayırla ve zaferle Sefer ayında İstanbul boğazından geçtim. Yüce, büyük ve izzetli Allah teyit etmek niyetiyle başarılı kulun parmak ucu

kuvvetiyle, zalim kulun kuvvetini koparırım, başından geçen bu düşüncelerini ortadan kaldırım. Yaşlı bayan ve fakirlerin üzerinde fitne fesatını kaldırım. Tüm yaptıklarının bedelini Atalarının soyundan çıkartırım. Rüzgâr eken fırtına biçer.

Bu nedenle İslam'ın ve Hz Peygamber (a.s) şeriatının hükmüne göre görevimi yerine getireceğim, Bu şöhretli mektubu süslemeyle yazılıp mürekkep oldu. Şüphesiz İnsanoğlunun farklı nüfusu vardır. Asıl halk, altın ve gümüş madeni gibi saf, temiz ve devamlıdır, bazıları ise kötü huylarından dolayı hiç değişmeden aynı kötü huylar üzerinde devam ederler. Tek mısra:

زنجی به شستن نگرده سفید

Zenci bı şosten negerded sefid

Zenci yıkamakla beyaz olmaz

Bazı insanların kötü olması, şehvete düşkünlerinden ve cimriliklerinden kaynaklanır. Onu yok etme imkânı vardır. Bu nedenle fesat edenlere faydalı olan edep öğretmek ve bundan serbest bırakmaları söz konusudur. İkinci ihtimal'le kendilerini Ayetin;

“Onlar ki hayâsızlık ettikleri veya nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayıp günahlarından tövbe ve istiğfar ederler”⁹⁸⁰.

İsmail, sıra zümresine dâhil edilenlerdensin. Böylelikle her halde Yüce Allah'ı hazır ve her şeye nazır olduğunu anlayacaksın. Kötü işler ve sevapsız davranıştan ve çirkin huyundan pişmanlığını göreceksin. Yüreğinin içinden ve halis canınla tövbe ve af dileyeceksin O toprak ve kalelerdeki bizim sizi cezalandıracak fatih askerimiz, o bölgelerin her köşesinin süvarilerin hâkimiyetinde olacağını kabul et ve Yüce Osmanlı memleketinin parçasından say, bizime bağladığımız ulu saadetli bendelerimizi (Anadolu Türkmenleri) bana göndersen o zaman benden, başarılı

⁹⁸⁰Al-imran Süresi, 135. Ayet.

Nüvvabdan (Selim kendini kastediyor) iyilik, lütuf, hoşnutluk ve teselliden başka bir şey görmeyeceksin, ama eğer beyit:

خوی بد در طبیعتی که نشست نرود جز به وقت مرگ از دست

Kişiliğinde oturan kütü huy

Sadece ölmek zamanında bırakabilir

Yaptığın kötü ve rezil işlerde ısrarcı ve ciddi olsan, İzzetli Allah'ın isteğiyle tam bir galibiyetle tasarrufunda olan memleketlerin toprağı en yakın zamanda bizim zafer kazanan askerimizin ordugâhı olacaktır. Bir müddettir alçaklıktan kafanda kumandanlık sevdası geçiyor ve kendi buyruk aşırılığından ülke alarak dünyayı kuşatma iddiasında bulunup dile getiriyorsun. Erkeksen erkeklik meydanına gel. Gayb âleminin Kaderi ne istediye ortaya çıkacaktır. “Gelen o günün emir ve izini sadece Allahtandır”⁹⁸¹, “Selam hidayetin izinden gidenler içindir”⁹⁸².

Yazıldı Miladi 1514 Nisan ayının 23.si (Hicri 920 yılının Sefer ayının 27si) İzmid yurdunda.⁹⁸³

Sultan Selim bu mektuptan sonra askerlerinin toplandığı Yenişehir'e geldi. Diğer bölükler, Yeniçeriler, Rumeli'nin Beylerbeyleri, Hasan Paşa komutanlığında Yenişehir'de onunla birleştiler.⁹⁸⁴ Sultan Selim askerleri teşvik etmek için her

⁹⁸¹El-infitar Süresi, 19. Ayet.

⁹⁸²Taha Süresi, 47. Ayet.

⁹⁸³Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, c. I, s. 351-353; Muhammed Taki Danişpejuh, *Tahrân Yüniversitesinin Merkezi Kütüphan ve Merkez Senetlerinin Fihristi*, 255.Mikro Film, 5738 Numaralı.

⁹⁸⁴ Müneccimbaşı, *Sahâifül-Ahbar*, çev. İsmail Erünsal, Tercüman yayınları, c. II, s. 457.

birisine 1000 Akçe ödül verdi.⁹⁸⁵ Sultan Selim 20000 kişilik zeamet (timarlı) sahibi sipahiden oluşan öncü ordusunu Kız kardeşinin damadı olan Vezir-i Sani Ahmet Paşa Dükak'ın oğluna tayin etti. Sinop valisi Karaca Ahmed Paşa'yı 500 süvarî ile İran ordusu hakkında bilgi ve savaş planı ele geçirmek için gönderdi. Ayrıca Mihal-Oğlu Mehmed Bey'i de akına emir vermiştir.⁹⁸⁶

Sultan Selim bundan sonra Konya'ya⁹⁸⁷ ve buradan da Kayseri'ye vardı.⁹⁸⁸ Birkaç gün Dulkaldiroğlu Alaüddevle'nin ordusu ile İsmail'e karşı birleştirmek için orada kaldı. Ama Alaüddevle Dulkaldir Memlûk Hükümdarının himayesinde olduğu için yaşlılığını bahane ederek Sultan Selim'in önerisini kabul etmedi.⁹⁸⁹ Ayrıca başlıca rakibi olan Şehsuvaroğlu Ali Bey de Osmanlı ordusuna katılmasının, Alaüddevle'nin diğer bahanelerindendi.⁹⁹⁰ Hatta Alaüddevle Dulkaldir askerlerine Osmanlı ordusunun teçhizatını çalmalarını emir etmişti. Bu nedenle ordunun mühimmatının azalmıştır. Bu da Sultan Selim'in Gürcü hükümdarından yardım talep etmesine neden olmuştur. O da Sultan Selim'e birçok koyun ve zahire göndermiştir.⁹⁹¹ Alaüddevle'nin yaptıklarını öğrenen ve buna çok öfkelenen Sultan Selim, stratejik açıdan onunla çatışmayı uygun görmedi ve barış yaptı. Ama Şah

⁹⁸⁵ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 835.

⁹⁸⁶ Celalzade, a.g.e, 100/a.

⁹⁸⁷ İbn-i Kemal, *Defter*, IX, 224/b.

⁹⁸⁸ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 835-836.

⁹⁸⁹ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 835.

⁹⁹⁰ Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi" *Tarih Dergisi*, Mart 1967, sayı: s. 59.

⁹⁹¹ Celalzade, a.g.e, 105/b.

İsmail'le savaş sürerken bir gurup askerini Alaüddeve'nin muhtemel saldırısına karşı 40000 kişilik bir ihtiyat kuvveti bırakmıştır.⁹⁹² Ayrıca bu ordu İstanbul ile iletişimi koparmamak, etkileşim içerisinde kalmak ayrıca bu sayede Ustaclu-Oğlu Mehmed Han'ın tahribatlarına da engel olacak ve bunun yanı sıra zahire ve saman azalmasını önleyecektir.⁹⁹³ Daha sonra Kayseri'den Miladi 1514 yılın (Hicri 920 yılı Cemaziyülevvel ayının 8. gününde) Sivas'a geldi.⁹⁹⁴

Miladi 1514 yılın Nisan ayı, (Hicri 920 yılın Sefer ayının sonlarında) Sultan Selim Akkoyunluların güçsüz emirlerinden Siracettin Muhammed Şah Bek'e bir mektup yazdı ve ondan İslam düşmanlarını defetmesi ve zulmü kaldırması için yardım istedi.⁹⁹⁵ Ama Akkoyunlu emiri Siracettin Muhammed Bek Şah İsmail'in korkusundan Sultan Selim'e uyumlu cevap vermedi. Sultan Selim'in Akkoyunlu emiri Siracettin Muhammed Bek'e yazdığı ve cevap aldığı mektup bu gerçeği gösterir.

⁹⁹² İdris Bitlisi, *Seli Şah-Name*, 10/b.

⁹⁹³ İdris Bitlisi, a.g.e, 10/b.

⁹⁹⁴ Müneccimbaşı, *Sahaiül-Ahbar*, çev. İsmail Erünsal, Tercüman yayınları, c. II, s. 457-458.

⁹⁹⁵ Hammer Purgsthall, *Osmanlı Tarihi*, c. II, S. 835.

C. Sultan Selim'in Şah İsmail ile ilgili Akkoyunlu

Ferruḫşad Bek'le Mektuplaşmaları

Sultan Selim, Şah İsmail'i ortadan kaldırmak için her imkândan yararlanmak istiyordu. Bu nedenle Şah İsmail'le düşmanlığı olanlara öncelik veriyordu. Böylece Safeviler vasıtasıyla ortadan kaldırılan Akkoyunlar dikkatini çekti. Onların son emirleri güçsüz olsa da onunla işbirliği yapma isteğinden vazgeçmedi. Sultan Selim'in Akkoyunlu emiri Ferruḫşad Bek Bayındır'a yazdığı mektup şöyledir:

Ferruḫşad Bey Oğlu Seraceddin Muhammed Bey! Sizlerin ve size uyanların dindarlığı ve ehl-i sünnet yolunda olduğunuz herkesçe bilinmektedir. Size babadan kalma mülkünüz olan Diyarbekir'i Kızılbaş'a terk etmeniz bir mecburiyet sonucudur. Buna rağmen bize çok açıktır ki siz hakkı yerine getirmekte kararlısınız. Size o zındık kavmin yaptığı zulümler sizin inancınızın üzerine etkili olmaz. Sehabeler de çok zulüm çekip küffar eline esir düşmüşlerdi. Hz. Muhammed'in dinine uyanların ve Hz. Ali'nin cesurluğuna tabi olanların himmet kemeri her şeyden önce cömertce ar namussuzluğu kendinden arındırmaktır. Namus ve şerefin koruması müslümanların toplu gayret göstermesi iledir. Ancak şimdi biz şahın (İsmail) üstüne yürümekteyiz. Artık sizde üzerinize düşen görevi yaparsınız.⁹⁹⁶ Bu zamanda Hükümdarın (Selim) niyeti İslami memleketlerin durumunu, özellikle İran beldelerini ıslah etmek ve o memleketlerde dinsiz mülhitlerin başkaldırmasını ortadan kaldırmak ve sapık şah, kâfir soyu zındığı tamamen ortadan kaldırmaktır. O emir'in (Siraceddin Muhammed Bek) Müslümanlığı ve mütedeyyinliği, din ve dünyasının uygunluğundan ve kendini bu sarayın has hizmetçilerinin zümresinden, ihlasçilerinden (yüce mertebelere)

⁹⁹⁶ Haydar Çelebi, *Rüzname*, haz. Y. Senemoğlu, s. 42-43, Feridun Bey, a.g.e, c.I, s. 381.

olması, bize inananlardan olduğunu göstermektedir⁹⁹⁷. Yazıldı 23 Nisan M.1514/27Sefer Hc.920.

Akkoyunlu Ferruḫşad Bek Bayındır Şah İsmail'den çekindiği için bu mektubun cevabını Sultan Selim'e gizlice gönderdi. Bu mektup şöyledir:

Arz olunduğu üzere azamet arsası büyük ve başlangıcı olmayan, yardım eden yüce Allah'ın yardımıyla, Rebiülâhir ayının sonlarında uğurlu size katılmak buyruğunuz eski şerefli babamın perdedarı, soylu kişilere örnek olan Ahmet Can Zeyd, hükmünüzü saklı ve kapalı olarak bu riyasız bendeye ulaştırdı. Tam bir dikkat ve ilgi ile yalnız başıma bir köşede açtım çok gizlice okudum. İstek ve sevinçle okuduğum her satırda onun gizli mücevherli mazmunu bana beyan oluyordu. Sonraki satıra başlamadan önce, önceki satırı gözyaşım ile yıkıyordum (siliyorum). Böylece kıskançların hata gören gözlerden saklıyordum ve sürekli kendime şöyle diyordum;

Tek mısra:

ترسم که سرم بر سر این نامه رود

“Bu mektub yüzünden kellemin gitmesinden korkuyorum”

Kimsenin yüreğimde olan bu saklı ve sır olaydan haberi olmadı. Sır ve gizliliklerin âlemine dayanarak sizin mektubunuzun cevabını beyaz kâğıtta yazısı okunmayan soğan suyuyla yazdım ve Ahmet Can Zeyd'e iade ettim. Her ne kadar bu satırların yazarı bizim ocağımızın iyiliğini isteyenlerdense de bu işin incelik ve zorluğuna onu uyandırdım. Ama şimdi ondan bir korkum yoktur. Bizim korkumuz ihlâsçı Eyyub'un birden (kendisi) müptela olmasıdır. Allah göstermesin, hepimizin azarlama ve cezalandırmamıza yarışırsak. En yakın ve güvenilen vekil Allah'tır”⁹⁹⁸. Umarım yüce

⁹⁹⁷Feridun Bey, a.g.e, c. I, s. 381-382.

⁹⁹⁸Muhammed Arif Erzurmi, *İnkılab-ı İslam*, s. 161-162; Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, c. I, İstanbul 1284hc. s.383.

*Allah kullarının işine inayet eylesin ve bizi maksatlarımıza ulaştırсын, hacetler ve her şey onun emrindedir.*⁹⁹⁹

Ferruḫşad Bey'e yazdığı mektubundan sonra Sultan Selim, Şah İsmail'e ikinci mekubunu gönderdi.

D. Sultan Selim'in Şah İsmail'e II. Mektubu:

Sultan Selim, Karaca Paşa, Ali Bek, Miḫal oğlu ve Ferruḫşad Bek Bayındır'ı İran ordusunun mevkisini araştırmak ve bilgi toplamak için İran sınırlarına gönderdikten sonra, Sivas ile Kayseri arasında ilerlerken Şah İsmail'e Farsça ikinci mektubunu yazdı. Bu mektupta da Şah İsmail'i tehdit ederek kışkırtıcı sözlerde bulunmuş ve yakında Azerbaycan'a gelip orayı ele geçirmekten bahsetmektedir.

Sultan Selim birinci mektubunun arkasından ikinci mektubunu Miladi 1514 yılı (Hicri 920 yılı Rabiyülsani ayının 15. Gününde) Acem Mevlana Mürşite yazdırdı ve Şah İsmail'in casuslarından birisi ile gönderdi.¹⁰⁰⁰

*Ayet: Süleyman'dan, Rahman, Rahim olan Allah adıyla (başlıyor),*¹⁰⁰¹ *Ayet:*

*"Mazmun şu: Bana taazzum ve tekebbür etmeyin (Müslüman olarak bana gelin)"*¹⁰⁰²

En güzel yaratılan insan peygamber ve tüm arkadaşlarına Allah'ın salâvatı olsun.

Ayet:

"Bu Kur'an mübarek bir kitaptır ki, onu Biz indirdik. Ona uyun muhalefetten sakının

*ki rahmet olunasınız"*¹⁰⁰³ *Bu zefer tuğra ferman Gökten inen vahiy; Ayet:*

⁹⁹⁹ Feridun Bey, *Munşeatuṣ-Selâtin*, c. I, İstanbul 1284hc. s. 383.

¹⁰⁰⁰ Muhammed Arif Erzurumi, *İnkılâb-ı İslam*, s 150; Feridun Bey, *Munşetauṣ-Selâtin*, c. I, s. 354-355.

¹⁰⁰¹ En-neml Süresi, 30. Ayet.

¹⁰⁰² En-neml Süresi, 31. Ayet.

*“Biz, bir Resul gönderinceye kadar, hiçbir ümmete azap edici değiliz”*¹⁰⁰⁴
*Muktezasınca, büyük derecesi olan, gökten yere inen yüce Allah’ın halifesi ben
hazretleri; Ayet:*

*“İnsanlara faydası olan, yerde kalır. Allah, hakiyle batıla böyle misaller irade
eder”*¹⁰⁰⁵.

*Süleyman Nebi’nin mekânında oturan, zafer kazanan İskender’in izi, zafere ulaşan
Feridun gibi, Kâfirlerin ve günahkârların katili, mücahitlere rabitalı, yardım edilmiş
muzaffer, aslan oğlu aslan, adalet ve ihsan bayrağını yayan, Sultan Selim Şah bin
Sultan Bayezid bin Sultan Muhammed Han, zulüm ve sitem ülkesinin sahibi, Acem
mülkünün melik’i şerhlerin lideri, kötülerin kumandanı, zamanın Darab’ı, çağının
Dehhak’ı, Kabil gibi, İzzetli Emir İsmail’den çıktı, izzet sarayından, ilahi padişahlık
huzurundan ferman, ondan ibarettir; Ayet: “Mülkü dilediğine verir”*¹⁰⁰⁶ *Fermanın
damgası; Ayet:*

*“Allah’ın insanlara rahmetinden açtığı bir nimeti tutacak yoktur”.*¹⁰⁰⁷ *Kader
yazısıyla benim Sami adıma yazıldı. Kuşkusuz haramlar, buyruklar, ilahi vahiy ve
padişahlık işleriyle ilgili hükümleri yer alanında gök kaderi gibi icra edilmesi bana
devredildi; Ayet:*

¹⁰⁰³ Enam Süresi 155. Ayet.

¹⁰⁰⁴ El-isra Süresi, 15. Ayet.

¹⁰⁰⁵ El-rad Süresi, 17. Ayet.

¹⁰⁰⁶ Al-imran 25. Ayet.

¹⁰⁰⁷ El-fatir Süresi 2. Ayet.

*“Bu, Allah’ın fazlıdır ki, onu dilediğine verir Allah pek büyük bir fazl sahibidir”.*¹⁰⁰⁸

Birilerinden duyduğum için, Ardı ardına Hz. Muhammed Hanefi izleyenlerin ve mezhebin kurucusuna selam ve sena olsun, Sen (İsmail) onları kendi sapık mezhebine (Şii) dâhil ettirmişsin, doğru dinin esasını bozmuşsun, zulüm bayrağını haddinden geçen tecavüze kaldırmışsin, Şeriatın yasaklarını meşru ve meşru işleri yasaklamalarını şeriatın gelenekleri kılmışsin, çirkin mezhepdaşlarının mahreme tecavüz ve kan dökmeyi mubah sayma yolunda hırslandırmışsin: Ayet:

*“Onlara yalan söyler ve alabildiğine haram yemişsin”*¹⁰⁰⁹.

Tek mısra:

مسجد خراب کرده وبتخانه ساخته

Camii’yi tahrip ve puthane inşa ettin”.

İslam’ın değerli minberlerinin sütununu zalim ellerinle kırdın, kutsal kitabı mitoloji saydın, kötülüğü ortaya çıkarmaya neden oldun kendi adını da çiftçi yaptın. Kuşkusuz ehlisünnet ve cemaatin, milletin tanınmış âlimlerinin icma’sı gereğince, eski bir adet olanyeni çıkarılmış gelenekleri kökünden söküp atmak ve men etmek lazım geldi. Hadis geleneğinin rivayetinin belirttiği ‘yeryüzünde kafirlerden bir diyar dahi bırakmayın’ emri gereğince, şeriat ırmağında bir avuç ahmak gibi ortaya çıkan çer çöpü yıldırımız gibi muzaffer kılıcımızla kökünden söküp atacağız. İlahi yazgı ve Allah’ın kaderiyle günah işleyen kâfirin utanmaz çoğu yaptığı günahdan dolayı Allah’ın yazgısıyla o diyara yöneldim. Buyruğa itaat etmek için; Ayet:

*“Ya Rabb; kâfirlerden yeryüzünde gezip dolaşır bir kimse bırakma”*¹⁰¹⁰.

İnşallah ve kıymetli olarak ikdam ettim. Zafer giyimi giyen yıldırım şeklinde olan

¹⁰⁰⁸El-Hadid Süresi, 21. Ayet.

¹⁰⁰⁹El-Maide Süresi, 42. Ayet.

heybetli kılıçtan şeriat damacananın çayında dizilmiş an o çer çöp ve diken, Ahmak eşekle at çiftleşmesinden olan çocuktur, yayılmasını kökten kazırım ve gönderilmiş binek hayvanın toynağın nal çakmağının zillet toprağına atarım: Ayet:

“Ahalisinin güzidelerinin zelil ederler. Bunlarda böyle yapacaklar”¹⁰¹¹. Gürz darbesi, kin mezhep ve ham kafasına göre pişirmiş din düşmanın burunundan beyini cesur ve aslan gazilere yapım; Ayet: “O zalimler yakında nereye rücü edeceklerini bilecekler”¹⁰¹².

Beyit:

من انم که چون برکشم تیغ تیز	بر ارم ز روی زمین رستا خیز
کیاب از دل نره شیران کنم	صیوحی به خون دلیران کنم
شود صید زاغ کمانم عقاب	ز تیغم بلرز د دل افتاب
اگر در نبردم توکم دیده‌ء (ای)	ز گردون گردنده نشنید هـ (ای)
ز خور شید تابان عنانم بیرس	ز بهرام اب سنانم بیرس
اگر تاج داری مرا تیغ هست	چو تیغم بود, تاجت ارم به دست
ا میدم چنان است نیروی بخت	که بستانم از دشمنان تاج و تخت

“Ben okumu ve keskin kılıçımı çektüğimde
Yeryüzünde kıyameti koparacak kimseyim
Erkek aslanların yüreğinden kebab yapar
Yiğitlerin kanını kendime şarap yaparım

¹⁰¹⁰ Nuh Süresi, 27. Ayet.

¹⁰¹¹ En-neml Süresi, 34. Ayet.

¹⁰¹² Eş-şuera Süresi, 227. Ayet.

*Karga kartal gibi yayıma av olur,
Güneşin yüreği kılıcımın korkusundan titrer
Eğer benim savaşımı çok az görmüşsen
Ve dönen felekten az işitmişsen
Parlak güneşten benim dizginimi sor
Behram'dan, mızrakbaşından suyunu sor
Senin tacın varsa benim de kılıcım vardır
Kılıcım oldukça tacını ele geçiririm
Bahtın yardımından ümit ederim
Düşmanlarımdan Taçla tahtı alırım.”*

Öğüt vermek boynumun borcudur: Şimdi eğer niyaz yüzünü ricalin mahali olan bizim meleklerin sığınağı amâl kabemize ve ikbal kablemize çevirirsen, senin zulüm elini ezilmişlerin üzerinden çekersen ve kendini ‘tövbe eden kimse günahsız kimse gibidir’, yoluna dâhil edersen ve sünnet-i seniyye-i Muhammedî’yeye tabi olursan, ve “Benim arkadaşlarım yıldızlar gibidir hangisinin izinden giderseniz hidayete erersiniz” hadisini kabul edersen ve o beldeleri nüfuslarıyla birlikte Osmanlı himayesinde olan memleketlere ait sayarsan, kuşkusuz bizim padişahlık inayet ve lütfü senin halini kapsayacaktır. Beyit:

سایهء عدل و عنایت به سر او فکنیم *هر که چون مهر (نهد) روی به خاک در ما*

*“Bizim kapımızın toprağına her kim mühür vurursa
İnayet ve adalet gölgesini onun üzerine yayalım”*

*Ne mutlu buna icabet edene, aksi takdirde ‘Adet ikinci tabiaatır’ ve mısra:
با سیه دل چه سود گفتن و عظ* “kararmış kalbe vaaz vermenin bir yararı olmaz” gereğince

içindeki fesatlıkla faydasız vaaz veren taç sahibi kimselerin başını Allah'ın yardımıyla darağacının tacı ve süsü yaparım, topraklarını onlardan alırım.

Allah'ın hizbinden başka galip hizb yoktur. Sitemkârların elini serpençemin kuvvetiyle bükerek kırarım senin padişahlığının başına bir padişah koyarım, yerin üzerini de senin gibi bozuk nefislerden silerim; Ayet: “Şüphesiz yok ki, onlar Allah'ın hizbidir; galebeyi kazanacak onlardır.”¹⁰¹³ Musa peygamberin eliyle yaptığı mucizesi gibi elimin gücü ve kuvvetiyle senin sitemkâr ellerini düğümleyip kırarım; Allah'ın elinden üstün el yoktur. Gaflet pamuğunu akıl kulağından çıkar, yoksa kefenini omuzlayarak hazır olman gerekir: Ayet: “Muhakkak size edilen va'd gelecektir”¹⁰¹⁴. Manası gereğince adı ecel olan sağlam temelli muzaffer asker, Ayet: “Sebatla mukatele edenleri sever”¹⁰¹⁵. Ayet: “O ecel geldi mi, ne bir lahza geri kalırlar, ne de bir lahza ileri gidebilirler”¹⁰¹⁶ nidasını yankılandırır; “Bulur bulmaz onları öldürün”¹⁰¹⁷ Ayetin manasını (askerlerim) tatbik ederler, o diyar taş taş üstünde bırakmaz ve dünyayı karartırlar. Ayet: “Önce de Sonra da emir Allah'tandır ve o gün müminler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir”.¹⁰¹⁸ Ayet: “Böylece şirk ve isyanla zulmeden toplumun kökü kesildi. Hamd, Âlemler'in Rabbi Allah'a”^{1019, 1020}

¹⁰¹³ El-Maide Süresi, 56. Ayet.

¹⁰¹⁴ En-neml Süresi, 34. Ayet.

¹⁰¹⁵ Es-saf Süresi, 4. Ayet.

¹⁰¹⁶ El-iraf Süresi, 34. Ayet.

¹⁰¹⁷ En-Nisa Süresi, 91. Ayet.

¹⁰¹⁸ Er-Rum Süresi, 4. Ayet.

¹⁰¹⁹ En-Neml Süresi, 45. Ayet.

Sultan Selim bu mektubu gönderdikten sonra, İran'a doğru yöneldi. Miladi 1514 yılının Temmuz ayının 18'inde (Hicri 920 yılının Cemaziyülevvel ayının 20'inci gününde) İran sınırının kenarında bulunan Acı Çay'a ulaşarak Erzincan'a vardı. Sultan Selim Erzincan'ı Şah İsmail'in emriyle önceden boşaltan Rumlu Nur-Ali Halife'den savaşmadan ele geçirdi ve ordusunu Erzincan'ın yakınındaki Kuru Tepe yakınlarında bulunan Yası-Çemen sahasına yerleştirdi.

Bu esnada casuslar haber getirdiler. Buna göre Şah İsmail'in Sultan Selim'le savaşmaya niyeti yoktur. Osmanlı ordusunu İran'ın içine girdikten ve kış mevsimi başladıktan sonra soğuk ve açlıktan yaralanarak yenmeyi planlıyordu. Sultan Selim bu haberin yayılmasına ve ordusunun olumsuz etkilenmesini izlemek için casusların hapsedilmelerini emretti. Diğer taraftan Akkoyunlu Ahmet Bek tarafından Sultan Selim'e gönderilen Ahmet Can, casusların söylediklerini teyit ettikten sonra, Sultan Selim'in Ferruhsad Bey'e yazdığı mektubun, Şah İsmail'in cevabını korkusundan dolayı soğan suyuyla yazılmış bir şekilde teslim etti.¹⁰²¹

Bu şartlara göre Sultan Selim Şah İsmail'i savaşa kışkırtmak için Miladi 1514 yılı Temmuz ayının 18. günü, (Hicri 920 yılı Cemaziyülevvel ayının 26. gününde) bu kez Türkçe yazdığı üçüncü mektubu Erzincan'dan gönderdi. Mektupta Şah İsmail'i savaşa çekme gayesi güdüp onu kışkırtmak için buna benzer sözler kullanmıştır.

¹⁰²⁰ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, c. I, İstanbul 1284hc. s. 383-384.

¹⁰²¹ Feridun Bey, a.g.e, s. 383-384; Erzurumi, *İnkılab İslam*, s. 163-166.

E. Sultan Selim'in Şah İsmail'e III. Mektubu:

Sultan Selim çok iyi bir şekilde ordusunu hazırlamasına rağmen Şah İsmail'in önlemleriyle karşılaşmıştı. Sultan Selim yazdığı son iki mektubundan bir sonuç alamamıştı. Bu nedenle Erzincan'dayken şiirleri Farsca olan Türkçe bir mektup daha yazdı.¹⁰²²

*İsmail Bahadır, Allah senin günahlarını affetsin, Senin bana itaat etmeni gerektiren fermanım açıktır ki; haddini aşmışsın, sürekli İslam'ın perdesini yırtarak, ona selam olsun insanların önderi (Hz. peygamber) şeriatını yıkmaya tam ayaklandın. Âlimler, imamlar ve onların sırasında olanların, Allah'tan sana ceza vermeyi oy birliğiyle Allah tarafından da kazanılmış fetvası vardır ki, tırnakların vasıtasıyla tıraşlanan parlak kılıç ve hançerle, fitne ve fesat dairesinin merkezi, soyu bozuk olan, genel olarak tüm müslümanlara, özel olarak tüm emir ve hüküm sahiplerine, değer sahibi hakanlara ve insanlara zararlı olan yaratılışını yeryüzünden silmem vacipler cümlesindedir. Peygamberin dininin ilacı ve onun şeriat perdesini ihya etmesi için düşmanı av eden sayısız askerle sana kastederek şahanelikle İran beldesine yöneldim. Kaç ay önce sana gönderdiğim şeriatnamelerde buyurmuştum; tasarrufunda olan o toprak ve bölgeleri zafer nişanı olan benim bayrağımın gölgesinin altına getirmeni sana söyledim. Erkeksen meydana gel, **hakikati tenzih eden yüce Allah'ın istek ve iradesi ne ise zuhur edecektir.** Kaç ay önce seni uyarmaktan amacım, hazır olmandır ne yapmak istediğimi sana bildirmiştım. Gelecekte bir bahane getirip gaflette olduğumu ve tüm hükümet havzamda olan ahalimi toparlayamadığımı günlerin müsait olmadığını sanmayasın diye.*

¹⁰²² Nasrullah Felsefi, a.g.e, s 82-83.

Bir müddettir dünyanın çoğu nüfusuna nefes darlığı, mızrak başı ve silahların ansız çatışmalarından ruh darlığına ve itaat edilenlerin ayakkabıllarının zulmünün izinden yer bedeni demir giyinmiş, küçük oyun zarı gücünden (İsmail'in zulmünden) üzüntüyü söyleyen kamışın sesi feryada dönüşmüştür. Bu esnada belirsizlik cesaretin, gizlilikten yüz yüze gelmesi, kötülük ve iyiliği senden aşikâr olmadığı hayret vericidir. Özellikle Azerbaycan'ın toprak ve dağları gökyüzüne benzeyen zafer kazanan ordunun bineklerin toynağından, hilal gibi olmuş, şimdi senden ne bir ad, ne bir nişan bulunuyor ve ne de vücudundan bir eser aşikâr olunmaktadır. Öyle saklandın ki varlığın ve yokluğun aynıdır.

Kılıç vurmak iddiasında bulunan adam, göğsünü kalkan gibi keskin okun hedefi yapması gerekir, herkes başkanlık iddiası olan kılıç ve baltanın yarısından korkmaz.

Beyit:

عروس ملک کسی در کنار گیرد تنگ که بوسه بر لب شمشیر ابدار دهد

“Arüs-ı mulk kesi der kenar gired teng

Ke büse ber lebı şemşiri abdar dehed”¹⁰²³

“Saltanat gelinini sıkıca kucaklamak isteyen herkes

Çifte su verilmiş kılıcının dudağını öpecektir”

ömrü halvette oturmak için seçen herkes, ölüm korkusundan kılıç bağlamak ve ata oturmak cesareti yoksa erkek adı koymak hatadır.

Beyit:

در مرگ ان کس بگوید به پای به زین اندر اید بجنب زجای

“Sağlam tekme vurmakla ölüme giden o kişi

Eyere binip yerinden hareket edecektir”¹⁰²⁴

¹⁰²³Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 836-837.

Şu anda neden bu şiddetle gizlenip yorgunluk köşesinde inzivaya çekildiğin anlaşıldı. Hemen hemen senin bu korku ve dehşetin sebebi zafere çok alışan ordumdan dolaydır. Bu dertten ötürü savaşa gelmediysen, önlem için 40 bin şöretli askerimi, zafer nişanı ordumdan ayırttum. Onların Sivas'la Kayseri arasında ayrı bir orduda kalmalarına ferman verdim. Böylece düşmanı güven sağlamaya ikna etmek için güvenlik meydanının dairesini genişlettirdim.

Eğer senin kişiliğinin cümlesinde biraz gayret ve mertlik olsa, elbette benim savaş meydanıma gelip, benim ordumla savaşacaksın, ezelde ne yazdıysa zuhura çıkar ve gösterilecektir.

İnşallah Teâlâ, Mümin insanlara selam olsun.

Yazıldı Miladi 1514, Hicri 920 yılın Cemaziyül-evvel ayının sonları, Erzincan Yurdunda”¹⁰²⁵.

Bu mektupta Sultan Selim İsmail'i savaşa kıskırtmaya çalışmaktadır, çünkü İsmail Selim'in yazdığı 3 tane mektuba yanıt vermemiş ve herkesin geri çekilmelerini emretmiştir. Psikolojik acıdan Selim'in ordusu zor bir durumdaydı. Bu Selim için iyi değildi, çünkü bütün kuvvetiyle kendini hazırlayan Selim, karşı taraftan hiçbir karşılık görmemekteydi. Sultan Selim 3. mektupla birlikte hırka, baston, keşkül, tespih gibi eşyalar Şah İsmail'e gönderip onu rencide ederek savaştan geri çekilmesinin mert kişilerin olmadığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu esnada Miladi 1514 yılının Temmuz ayının 18. günü (Hicri 920 yılın Cemaziyül-evvel ayının 26. gününde) Kanuni, Erzincan'a tabi Yassı Çemen'deki Hasan Bey Çayırı'na

¹⁰²⁴Hammer Purgsthall, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 837.

¹⁰²⁵Feridun Bey, a.g.e, c. I, s. 355-356; Mucireddin Şeybani, *İran-Osmanlı İlişkisi*, (Tarih İnceleme Dergisi), 5. Yıl, Tahran 1970, 1-3, Numaralı.

bulunduğu sırada Şah İsmail, farsça bir mektup yazıp bir elçi “Şah Kulu Akabey Nuker” adında afyonla dolu bir altın kutu ile Sultan Selim’e gönderdi. Bu mektupta Şah İsmail Selim’e soğukkanlı ve saygılı bir şekilde cevap verir ve: Dulkadırlılarla husumette bulunmamış olduğundan bahsediyor sonra Sultan Selim’in mektubunda yazılan ifadelerini bir padişaha yakıştırmayıp Şah İsmail, edebi terk etmek Sultanların kişiliğinde değil, kesinlikle böyle bir mektup Sultandan kaynaklanmamış, belki afyon ile sarhoş olmuş Sultan’ın kâtiplerin kalemlerinden çıkmış olduğunu işi olabilir diyor.¹⁰²⁶ İsmail mektubunu İsfehan’da bir av esnasında yazdığını belirterek Osmanlılarla dostluğundan söz ederek Timur zamanında olduğu gibi memlekete karşılıklı arız olmasını istemediğini belirttikten sonra Sultan Selim’e eğer hüsnü kabul edilmeyecek olursa kendisini de savaşa hazır olduğunu söylüyor.¹⁰²⁷ Sultan Selim, bu mektubu okuduktan sonra öyle öfkelenmişti ki Şah İsmail’in elçisini öldürdü. Aslında Sultan Selim’in öfkelenmesine neden olan şey Şah İsmail’in vadi hilafına henüz ortaya çıkmamasıydı. Zira Yeniçeri ordusu baştanbaşa Anadolu yarımadasını geçmişti, her yerde boş ve ateşe verilmiş çorak arazide büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardı. Bu nedenle çok yorgun ve rahatsız düşmüşlerdi. Fırat Nehr’ine (Kara Su) yanına geldiği zaman ayaklanmalar göstermekte idi. Sancak Beyleri ve vezirlerle birlikte Yeniçeriler de daha ileri gitmeye gönülsüzlüklerini belirttiler. Bu da onların hoşnutsuzluk ve muhalefine neden oldu. Erzincan’dan Tebriz’e kadar

¹⁰²⁶Feridun Bey, a.g.e, c. I, s. 384-385; Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, c. II. s. 837.

¹⁰²⁷ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 837. Bazı tarihçiler Sultan Selim afyon kullanmaya alışkanlığı olduğu için Şah İsmail’in bu sözünden öfkelenip ve elçisini öldürmüştür diyorlar.

katledilecek yolu 40 merheleye bölünmüş eden Sultan Selim'in daha ileri gitmenin makduratını arz etmek amacıyla Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'yı Selim'e gönderdiler. Hemdem Paşa, Sultan Selim'e abısı şehzade Ahmed'in yerine tahta oturmasında yardım etmişti. Ancak Şah İsmail ile savaşmakta kararlı olan Sultan Selim askerlere fena bir örnek olmasından çekindiği bu teşebbüsü attığı bir nutukla şiddetle red ederek Hemdem Paşa'yı feda ederek¹⁰²⁸ Yeniçerileri yeniden İran'a istikametinde harekete geçirdi.¹⁰²⁹

¹⁰²⁸ Feridun Bey, a.g.e, c. I, s.400; Celal-Zade, a.g.e, 105/a.

¹⁰²⁹ Mucireddin Şeybani, a.g.e, s. 233.

F. Şah İsmail'in Sultan Selim'e Yazdığı Cevap ve ilk mektubu:

Bu halde Sultan Selim Yassı Çemen'deyken 3. mektubunu Şah İsmail'e yazdıktan sonra Şah İsmail ilk mektubunu Miladi 1514 Temmuz ayının 18. (Hc. 920, Cemazeyilevvel ayının 25.si) günü cevaben ona gönderdi.¹⁰³⁰ Bu mektub muhabbetle dolu selam ve dostlukla bitişik olan mesaj, yeşil cennette yaşayan, İslam hamisi, kudretli saltanatına gözleri gibi bakan hazret, ilahi padişah, din, dünya ve saltanat için savaşan, Sultan Selim Allah senin devletini sonsuza kadar korusun ve mutlu etsin, yol gösterici ve nefis kılsın hitab etmiştir:

“Muhabbet ve sevgiyle dolu olan selam İslam-penah, saltanat destgah, el-manzur bi enzarü'l-mülkullah, mübarız'd-devle ve'l-saltana ve'd-dünya ve'd-din Sultan Selim Şah'a (Allah onun ebedi devletini teyid etsin ve ebedi saadetle devam ettirsin) hediye olsun. Sonrası bu şerefli yazıların her biri mertebelidir. İkincisi olmayan hiçbir şeyin üçüncüsü olamaz. Düşmanlığı bildiren yiğitlik ve cürete dayalı bu şerefi mektuplar “eş-şey la-yünsa illa ve kad yuslisun” derecesine varmıştır. Ondan büyük haz aldım. Fakat onun başlangıç ve menşeinin ne olduğunu anlayamadım. Cennet-mekân Allah'ın ışık ve kanıtı olan babanız, zamanında benim hareketimizin sebebi Rum ülkesinde Alaüddeve Dulkadir'in kustahlığıydı. Her iki taraf arasında dostluğun dışında başka bir şey yok. Babanızın zamanında Trabzon valisi olan o Alahazrete de dostluğumu izhar ettim. Şimdi bu kırknlığın ve saltanat iktızasınca bu hususa azmetmenizın sebebi nedir anlaşılmadı. nazım:

که ویران کند خا نمان کهن

ستیزه به جایی رساندن سخن

“Sözü savaşı öyle bir yere vardırır ki

Kadim olan ocağı yıkıp, harap eder”.

¹⁰³⁰Hoca Saadettin, Tacüt-Tevarih, c.II, s. 252.

Biz o tarafta iki şeyden gaflet içindeyiz; birincisi şu ki; o diyarın çoğu yerleşimleri bizim yüce ceddimizin (Allah'ın, rahmeti hepsinin üzerine olsun) mürididir. İkincisi şudur ki; benim sizin din yolunda savaştan hanedanın atalarıyla muhabbetimiz çok eskiye gider, Timur'un zamanındaki ait bir kargaşanın o ülkenin üzerine çökmesini istemiyoruz. O kadar rencide olmak istemiyoruz; neden birbirimizi incitelim. Sultanların arasındaki düşmanlık eskilerde kalmıştır; Beyit:

عروس ملک کسی در کنار گیرد تنگ که بوسه بر لب شمشیر ابدار دهد

“Eriisi mulk kesi der kenar gired teng

Ke büse ber lebı şemşiri abdar dehed”

“Saltanat gelinini yanı başında isteyen herkes

Suyunun iyice almış kılıca öpücük verir”

Ama edebi terk etmek ve uygun olmayan cümleler sultanların şanında değil. Sanki o söylenen kelimeler afyon kullanan ve Allah'a inanmayan kâtiplerin yazısı gibi,¹⁰³¹ afyonun etkisi gittikten sonra yeniden var olmaları için başının kuruluşundan ve neşesizlikten (afyonsuzluktan) bunalmış tiryaki muharrerlerin düşünceleriyle yazılmış ve gönderilmiştir.¹⁰³² Zannedersem bu kadar bekleme bu zaruretten hali değildir. Buna dayanarak mühr-ı hümayunla mühürlenmiş ve keyfiyet-i hasa ile dolu altın bir hokka en yakınlarımdan, sağlam ve güvenli, Şah Kulu Ağa-yı hizmetçi (selamete rızklandırılınsın) ile gönderildi. Eğer lazım olursa kullanın. Çabucak yanına ulaşırlar. Allah'ın yardımıyla takdir perdesinde ne gizli ise ortaya çıkar. Ama kimsenin sözüne bağlı kalmayın, kendi fikrinizle hareket edin ki

¹⁰³¹Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, c. II. s 837.

¹⁰³²Sultan Selim esrar kullanmağa alışıklığı varmış, Lord Everesley, *Op. Cit.* P. 107; Pourgeshtal, s. 836; Edward Brown, *Op. Cit.* P. 137.

son pişmanlık fayda etmez. Biz bu mektubu yazarken İsfahan hududunda avlanıyorduk¹⁰³³. Derhal savaş tedarikiyle meşgul olduk ve aramızdaki dostluktan dolayı bu cevabı yazdım. Siz nasıl isterseniz öyle davranın; Şiir:

بس تجربه کردیم در این دیر مکافات با ال علی هر که در افتاد بر افتاد

“Bes tecrubı kerdim der in deyrı mokafat

Ba Al-ı Ali her kı der oftad ber oftad”

“Öyle çok tecrube ettim bu mükâfat tapınakta

Hz. Ali'nin ailesiyle (Safevi hanedanıyla) kim uğraşırsa yok oldu”

Elçimizi incitmeyip geri gönderesiniz ki, Ayet: “Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü üslenmez”¹⁰³⁴Eğeri iş savaşa dönerse geciktirmek ve gevşemeyi caiz etmeyin. Ama akıbetini düşünün. Ve's-selam”¹⁰³⁵.

Şah İsmail bu mektupta Sultan Selim'i değerli unvanlarla zikrediyor. Kendisiyle Sultan Selim'in arasındaki düşmanlığın nedenini kabul etmiyor. İlişkilerinin eskisi gibi özellikle Sultan Selim'in Trabzon valisi olduğu zamanki gibi olmasını istiyor. Tehdid olarak Selim değil Alaüddevle Dulkadir'i görüyor. Sonunda mektubunu av esnasında size cevap yazıyorum ve eğer mektubuma olumlu cevap vermezsen savaşa hazırım, nasıl istersen öyle yapabilirsin diyerek bitiriyor. Şah İsmail bu mektupta kendini öğüt verici ve sabırlı biri olarak gösteriyor. Osmanlı imparatorluğu yerleşmiş ve devamlı bir devlet olduğu için Şah İsmail bunu Sultan Selim'e edeple yazdığı mektubunda hatırlatıyor. Diğer taraftan Sultan Selim İslam dünyasında hilafet iddiasında bulunduğu için Şah İsmail buna dikkat ediyor. Sultan

¹⁰³³ Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, 495 belge.

¹⁰³⁴ En-neml Süresi, 164. Ayet.

¹⁰³⁵ Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, c. 1, s. 356-357.

Selim hilafetin kendisine Mısır Memlûkler'i aracılığıyla aktarılmış olduğunu senetle iddia ediyordu. Bu mektup ne kadar kısa olsa da anlam yönünden tarihsel bir önemi kapsamaktadır. Aynı zamanda ahlaki ve sosyolojik konulara da mektupta değinmektedir. Timur'un saldırısını hatırlatarak Sultan Selim'e şöyle diyor: "Eğer savaşta ısrarlı olursan Yıldırım Bayezid Atanın durumuna uğrayacaksın" diyerek uyarmaktadır. Sultan Selim Şah İsmail'in ona verdiği cevaba öfkelenerek 4. Mektubunu Diyarbekir'in ilçesi Çermük'te yazıyor.¹⁰³⁶

Bu arada Şah İsmail'in komutanları tarafından Anadolu topraklarının yıkıp yakılmış nedeniyle Sultan Selim zahire azınlık nedeniyle yaklaşık iki hafta Erzincan'da mecbûren duraklamıştır. Donanmalar ile Trabzon'a gelen mühimmat (zahire ve saman) Erzincan'a erişene kadar yaklaşık iki hafta Osmanlı ordusunun zamanının kaybetmesine ve ordunun sıkıntı yaşanmasına neden olabilirdi. Bu nedenle Selim bir zaman ordu bir daha önceki gibi isyan çıkarmasın ve zamanını boş geçirmesin diye onları bazı işlere görevlendirdi. Bu komutanlardan Şehsuvar-Oğlu Ali Bey'i esir almaya, Akkoyunlu Ferruşad Bey'i Tercan'a, Mihal-Oğlu Mehmed Bey'i de Bali Voyvoda ile birlikte göndermiştir. Ferruşad Bey de Tercan valisi Emir Ahmed'i esir alarak, Şehsuvar-Oğlu Ali Bey'in aldığı bazı esirlerle geri dönmüşlerdi.

¹⁰³⁶ Emir Mahmud Hondmir, a.g.e, 159. Yaprak.

G. Sultan Selim'in Şah İsmail'e IV. Mektubu ve Çaldıran Savaşı:

Sultan Selim Şah İsmail'in mektubunun içeriğinden, Şah İsmail'in savaşıllığını faydasız ve savaşmakta ciddi olmadığını, anlamıştı. Sultan Selim bu kadar uzun mesafeyi geldikten sonra savaşmadan dönmek istemiyordu. Ama Şah İsmail soğukkanlı davranarak ve kurnaz bir şekilde yol üzerindeki köyleri harap ederek ve tahılları yakarak Selim'in moralini bozmuş, kin ve öfkesini daha da arttırmıştır. Böylece ordu açlık ve kıtlığa mahkûm olmuş mevcut yiyecek askerlere karneyle dağıtılmak zorunda kalınmış ve ordu ne kadar ilerlese de yenilgeye daha da yaklaşmıştır. Sultan Selim, Şah İsmail savaştan kaçınırsa ne yapacağını düşünüyordu. Şah İsmail'in davranışından dolayı Selim'in dengesi bozulmuştu bu nedenle siyasi usluba aykırı olarak İsmail'in gönderdiği elçi heyetinin başında bulunan Şah Kulu'yu öldürdü.¹⁰³⁷ Bütün ordu ve siyasetçilerde bu işin bir sonunun olmadığı düşüncesi oluşmuştu. Selim'in küçüklükten beri nedimi olan Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'yı komutanlar ve askerlerin şikâyetlerini ulaştırmak ve ilerlemeden vazgeçmek için Sultan Selim'in yanına gönderdiler. Hemdem Paşa ordunun isteğini izah etmeden Selim öfkeleni konuşmasını kesti ve Hocasının boynunu derhal vurdurttu.¹⁰³⁸ Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemali Efendi "Hemdem Paşa'yı hangi hükme dayanarak katlettiniz?" diye sorunca; Allahü Teala buyurur ki: "Ey Peygamberim Eshabının iş hususunda fikirlerini al Müşavereden sonra da bir şeyi yapmaya karar verdin mi, artık Allahü tealaya güven ve dayan! Gerçekten,

¹⁰³⁷ Hammer Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, s. 130.

¹⁰³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 263-264; Münecimbaş, *Sahâifu'l-Ahbâr*, çev. N. Ahmed, c. III, s. 451; Solakzade, *Solakzâde Tarihi*, s. 364.

Allahü Teala tevekkül edenleri sever”¹⁰³⁹ ayete kerimesine muhalefet ettiği için öldürtüm. Hemdem yerine oğlum Süleyman bile olsa, aynı şekilde boynunu vormaktan asla çekinmezdim” dedi. Bunun üzerine yeniçeriler bir müddet şikâyetlerini bıraktı.¹⁰⁴⁰ Ancak 14 Ağustos Selim Çermük’ten Elişkerd’e gelince tekrar isyan açtılar ve 500 yeniçeri Selim’in çadırını ok ve korşuna dizdiler. Sultan Selim işin teşvikçilerini öğrenmiş, ama şimdilik bir şey yapmamıştır.¹⁰⁴¹ Erzincan’da Selim ulemaları susturmak için umeralardan Zeynel Paşa’nın Karaman Beylerbeyi tayin ederek Hemdem’in yerine atadı. Daha sonra Fırat kenarından hızlıca Diyarbakir’in ilçesi Çermük’e geldi. Buradan Şah İsmail’i savaşa çekmek için kışkırtıcı ve tahkir eden Türkçe dördüncü mektubunu gönderdi.¹⁰⁴² Ona mektupla birlikte çarşaf, süs eşyaları, bir takım bayan elbisesi v.b gönderdi.¹⁰⁴³ Sultan Selim Şah İsmail onun yaptığı gibi gönderdiği elçiyi öldürmesin diye mektubu kendi adamları ile göndermedi. İran’dan gelen elçi heyetinin diğerlerini esir almıştır. Esir düşen adamlardan iki kişiyi seçmiş ve mektubu onlar vasıtasıyla Şah İsmail’e göndermiştir.¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁹ Al-i İmran süresi, 159. Ayet; Feth Süresi, 29. Ayet.

¹⁰⁴⁰ Enver Oren, *Sultan Selim Han*, İ.A. TDV. C.15, s. 104.

¹⁰⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 264; Münecimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, çev. İ. Erünsal, c. II, s. 460.

¹⁰⁴² Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 48; Haydar Çelebi, *Ruzname*, s. 461; Bitlisi, *Selimname*, s. 157.

¹⁰⁴³ Erzurumi, *İnkılâb-ı İslam*, s. 174-175.

¹⁰⁴⁴ Hammer Purgsthal, a.g.e, c. II, s. 838. Bazı trihçiler mektubun Bali Bey tarafından esir edilen iki Kızılbaş vasıtasıyla gönderildiği kanaatindedirler.

“İsmail Bahadır, Allah günahlarını affetsin! Dünya benim fermanım altındadır. Şunu bil ki, herkesin uyması ve kabul etmesi zorunlu olan buyruğumun tuğrası sana ulaştı! Senin mektubun benim saadet sermayesi olan eşiğime erişti. Cesur cümlelerle başlayarak gönderdiğin mektubunda ne kadar cesaret sahibi olduğunu göstermiş; hareketini hızlandırarak beni beklemekten kurtar demişsin.

Ben yiğitlere yaraşır bir güçle uzak yollardan sayısız askerlerle, yardım ve zafer nişanı olan bayraklarla, birçok aşamalar ve menzillerden geçtikten sonra senin ülkeneye girdim. Her zaman olduğu gibi emir ve hüküm sahipleri olan Sultanların ve değer sahibi Hakanların memleketleri onların eşi hükmünde sayılır. Mertlikten herkesin nasibi, cömertlikten bir pay, söylediklerime göre eğer senin yüreğinde biraz cesaret varsa, Yiğitlikten nesibini almış bir kimse namusuna taarruz edilmesine razı olmaz. Bununla beraber şimdi benim zafer kazanarak senin memleketine girmem üzerinden günler geçti; ama senden ne bir alamet ne de bir nişan bulunmadı. Vücudundan hiçbir eser aşikâr değil. Öyle saklanıyorsun ki, yaşamın ve ölümün birbiriyle eşitir.

زاین ننگ تا جاودان مهتران بگویند با نامور لشکران

“Ulu padişahlar nam sahibi askerleriyle

Sonsuza kadar senin bu ayıbından bahsederler”

Bu durum kimin daha fazla curat ve cesarete ihtiyacı olduğuna şahidlik ediyor. Bu güne kadar senden mertlik ve cesaret adına hiçbir şey görülmemiştir. Senin yaptıklarının semeresi hile ve düzenindedir. Şüphesiz bu gösterişten ileri gitmeyen cesaretin sahtekârlıktan başka birşey değil. Senin müptela olduğun derdin ilacı bellidir. Cesaretini kuvvetlendirmek için onu kullanıyorsun. Şimdi o ilacı tekrar

Bkz. Şahabettin Tekindağ, a.g.e, s. 62.

kullan da belki yüreğine biraz olsun cesaret gelir. Ben de senin kalbini yok etmek için 40 bin muzaffer ve öncü askerimi ordumdan ayırdım ve onları Sivas'la Kayseri arasına yerleştirdim. Artık düşman için bu kadar mertlik ve cömertlik yeter. Eğer bundan sonra önceki durumun gibi gizlenip yorgunluk köşesinde inzivaya çekilirsen mertlik adı sana haramdır. Miğfer yerine başörtüsü, zırh yerine çarşaf giysen iyi edersin. Kumandanlık ve genelkurmay sevdasından vazgeç; senden bu iş gelmez, sen bu iş için zayıfsın”

*Mümin insanlara selam olsun.*¹⁰⁴⁵

*Yazıldı Miladi 1514 yılının Ağustos ayının ortalarına doğru (Hicri 920 yılı Cemadiyulahir ayının sonlarında)*¹⁰⁴⁶

Sultan Selim diğer mektuplarında olduğu gibi bu mektuba da hasmına İsmail Bahadır diye hesap ederek başladı.¹⁰⁴⁷

Sultan Selim aynı zamanda başka bir mektubu da ona İran'la yapacağı savaşta yardım etmesi için Semerkand Han'ı Özbek Ubeydullah Han'a gönderdi. Yine Kansu El-Kavri'ye de bir mektup gönderip İran'da bulunduğunu belirtti.¹⁰⁴⁸ Sonra Çermük'ten Tarcan'a geldi. Sultan Selim Tercan'a geldikten sonra vezir Yahya Bey, Mustafa Bey ve Trabzon sancak Bey'i Mehmed Bey'i bir bölük askerle Bayburt Kalesinin zabtına göndermiş ertesi gün Sokmen'de Gürcü Beylerbeyinden Mirza Çabukun elçilerini kabul etmiştir. Bu elçi kendisiyle hayvan ve tarım ürünleri

¹⁰⁴⁵Taha Süresi, 49. Ayet.

¹⁰⁴⁶ Feridun Bey, a.g.e, c. I, s. 357-358; Bitlisi, *Selimname*, s. 163.

¹⁰⁴⁷ Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, s. 357; Erzurumi, *İnkılâb-ı İslam*, s. 173-175.

¹⁰⁴⁸ Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, s. 374-375.

getirmiştir¹⁰⁴⁹ Ancak yeterli olmadığı için ordu Eleşkird'in Karasakallu Konağına vardığı halde isyan açtı. Yeniçeriler düşman meydanda olmadığını söyleyerek çorak yerlerde gereksiz yürümenin yırtılmış çarıklarını tüfenkleri üzerine asıp askerlerin faydasız telef olmasından şikâyet ettiler. Hatta Sultan Selim'in çadırına içi tehdid dolu mektuplar bırakmışlardı. Seferin günlüklerini yazan ve orada hazır bulunan Hayder Çelebi Yeniçeriler bir sabah erkenden çadırlarını bozup korunmuş etmekte oldukları Selim'in çadırına kurşun sıkmışlardır:

*yevmül hamıs, 24 Cumadel-Ahırde Eleşkird tevabiinde Karasakallı konağında ol gün bir iki defa Yeniçeri taifesi şenaate başlayub bais-i fesad malum iken mukayyed olunmayub iskat olund*¹⁰⁵⁰, ifadesiyle bu olayı anlatmaktadır. Ayrıca bu olayı Selim'den dinlenen Hasan Can da oğluna nakletmiştir.¹⁰⁵¹ Yeniçeriler; bizi savaş için getirmiştiniz, hâlbuki bizim karşımızda savaşılan bir düşman yoktur, Kiminle savaşaacağız. Bu tahrip olunmuş memleketin neresine kadar gideceğiz, er azığının azlığı ve mesafenin uzunluğu, biz ve atlarımızı mağlup etmiş, bu yorgun ordu düşmanın dinlenen ordusunun karşısında savunmak uhdesinden çıkamazsa kim suçlanacaktır. Kızılbaşlara yenilme acısı ölümden daha kötüdür. İyisi o ki Erdebil oğlu (Şah İsmail) yanına bir kişiyi gönderelim ve onunla barış yapalım. Askerlerimiz Hoy'a vardığı zaman eğer Erdebil oğlu (Şah İsmail) âlimlerin dediklerini kabul ederse barış yapar ve oradan döneriz, kabul etmezse onunla savaşırız dedi.¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁹ Celal-Zade, a.g.e, 105/b.

¹⁰⁵⁰ Feridun Bey, a.g.e, s. 401.

¹⁰⁵¹ Hoca Saadettin, *Tacut-Tevarih*, c. II, s. 259.

¹⁰⁵² İsmail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 300.

Bu hadisenin büyümesine engel olmak isteyen Sultan Selim, Yeniçerilerin içine girip acı bir hitabe ile onları tehdid edip gururlarını kışkırtarak askerleri ilerlemeye devam etmeleri konusunda ikna etti.

*Benim ardımdan gelmek isteyenlerden bana hizmet için kılıç kuşanmış ve terkeş takmış olanlardan isteyenler şimdi ayrılın, ben kararımdan hiçbir vakit dönmeyeceğim*¹⁰⁵³, diyerek Yeniçeriler ayrılmadan hareket etmeye emir vermiştir. Bu esnada öncü ordunun komandanı Mihal-Oğlu Mehmed Bey'in, Bali Çavuşu gönderip Diyarbakir hükümdarı Ustaçlı-Oğlu Mehmed Han'ın Hoy kasabasındadı ve Şah İsmail de ona yaklaşmakta olduğunu haber vermesi ordun heyecanlandırmıştır. Muhammed Han haberi Sultan Selim'e ulaştırdı. Sultan Selim bu habere öyle sevindi ki mücevherden eyer ve dizgin değerli bir atla ona hediye olarak gönderdi. Çünkü daha fazla beklemek ordunun isyanına neden olacaktı ya da İran toprağında bu kadar ilerlemeleri nedeniyle esir olma ihtimali artıyordu. Askerleri rahatlatan Selim birkaç konaklıktan sonra Ovacık-Sahrası'na gelmiştir¹⁰⁵⁴.

Dört ay yürüdüktan buradan da iki sonra 80 bin süvari ve kırk bin piyade askerle Maku ile Hoy arasında Tebriz'in 120km fasilesinde olan Çaldıran sahasına geldi.¹⁰⁵⁵ Eğer Şah İsmail'le karşılaşmazsa Tebriz'e yönelmeyi düşünürdü. Yol esnasında ileri karakolun bir kısmını Mihal-Oğluna devretti. Diyarbakır hâkimi

¹⁰⁵³ Feridun Bey, a.g.e, s. 401.

¹⁰⁵⁴ Feridun Bey, a.g.e, aynı sf.

¹⁰⁵⁵ İsmail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Vehhab Veli, Mutaliat ve Tahkikat Kültür Kurumu, Tahran 1991, c. II, s. 300; Metzo jon Bark Eshten, *İranlıların baş Savaşı*, Çev. Zebiyülla Mensüri, s.8.

Muhammed Han Ustaclu, Hoy şehrinin hudutlarında yerleşmişti. Şah İsmail ise onunla karşılaşmıştı ve müttefikler savaşa hazırlanıyorlardı.¹⁰⁵⁶

Bu sırada Şah İsmail'den Sultan Selim'e yanı bir mesaj ulaştı. İsmail onu Çaldıran Ovası'nda savaşa çağırıyordu. Sultan Selim de vakit geçirmeden Çaldıran ovasına gitme fermanı verdi. Miladi 1514 yılı Ağustus ayının 23. günü, (Hicri 920 yılı Recep ayının 2. günü) batı taraftan Çaldıran Ovası'na hakim olan bir tepeye ulaştı. Bu esnada sağlam Bayezid Kalesi'nin Osmanlı askerlerinin eline geçtiği haberi ulaştı. Bu kalenin elde edilmesiyle Osmanlı ordusunun sol kısmıda kuvvetlenerek muhtemel tehlikelerden korunulmuş oldu.¹⁰⁵⁷ Sultan Selim Şah İsmail'in askerleriyle karşılaştığı zaman, kendi savaş planını şekillendirdi. İran Ordusuna ansızın mı ya da bir gün dinlenip ondan sonra mı saldıracağını düşünüyordu.¹⁰⁵⁸ Osmanlı ordusunun birçok komutanı ve Sultan Selim'in bakanları askerlerin yorgunluk nedeniyle 24 saat dinlemesini önerdiler. Ama Piri Sultan (Çelebi Mehmet Maliye işlerinin genel reisi) bu görüşe muhalefet ederek şöyle dedi; düşmana fırsat vermek onların bizim ordumuzun gücünü ve savaş planlarımızı öğrenmelerine neden olur. Şimdi de ölümle karşılaştığımız zaman da yorgunluktan korkmamalıyız, ansızın saldıralım ya da kesinlikle savaşmayalım. Bu öneriyi ikna kabul eden Sultan Selim gece yarısı ordunun hazır olmasına sabah ise saldırmak için harekete geçmeye karar verdi. Bunun bir diğer nedeni ise Osmanlı ordusunun içinde Şah İsmail'in taraftarları bulunması idi. Bu nedenle bir zaman ordudan ayrılmayıp yada bilgi göndermemeleri için idi. Böylelikle Çaldıran ovasının batı tarafındaki

¹⁰⁵⁶ Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, 499-500 Yaprakları.

¹⁰⁵⁷ Nasrullah Felsefi, a.g.e, s. 91-92.

¹⁰⁵⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 302.

tepeyi tamamıyla savaş için gelmiş (120 bin kişiden oluşan) olan Osmanlı ordusu doldurdu.¹⁰⁵⁹ Diğer taraftan da şah İsmail de savaşa hazırđı.¹⁰⁶⁰ Âlem-aray'ı Abbas'i yazarı İskender Bek Türkmen şöyle diyor:

Sultan Selim'in mektubu şah İsmail'e ulaştığı zamanda onun ordusunu sevk ettiğiniöğrenince İsfahan'dan Hemedan çevresine geldi ve düşüncesinde Rumlarla savaşı olmadan onun vakitsiz geldiği için bilgilendi gayet mertlikten kendini İran memleketlerinin ordusunu toparlamayı başaramadı, kendi bayrağın gölgesinde olan gökyüzünün aşınmak sayılı askerle düşmana karşı çıktı. Zikredilen yılın Recep ayının ikisinde Hoy'a ait yerlerden Çaldıran çölünde 20bin (25 bine kadar) askerle sayısız askerle karşı karşıya geldi.

Savaşın bitmesinden sonra Sultan Selim, başbakanı Hersekli oğlu Ahmet Paşa'yı Tebriz'in fethetme ile görevlendirdi. Çaldıran savaşından iki gün sonra Ahmet Paşa ve Katıp Piri Tebriz'i ele geçirdiler. Tebriz halkına Hersekli oğlu Ahmet Paşa'dan itaat etmelerine dair bir ferman çıkarıldı.¹⁰⁶¹ Sultan Selim Ahmet Paşa'yı gönderdikten onüç gün sonra Tebriz'e girdi.¹⁰⁶² Sultan Selim Tebriz'den oğlu Süleyman, Kırım Han'ı, Venedik Cumhuriyet'i ve Mısır Sultanı'na Fetihnameler gönderdi. Sultan Selim o sırada sıkıntı yaşadığı sıkıntılı durumunda olan Timur torunlarından olan Sultan Huseyin Mirza Baykara'nın oğlu Bedi'üz-Zaman Mirza ve Akkoyunlu Beylerinden Yakub'u bin Ehl-i Hiref-i aileyle birlikte yanına getirdi ve

¹⁰⁵⁹ Lütfi Paşa, *Tevarih-i Al-ı Osman*, s. 221.

¹⁰⁶⁰ Emir Mahmud Hondmir, a.g.e, 499. Belge.

¹⁰⁶¹ İskender Bek Türkmen, a.g.e, s. 41-42.

¹⁰⁶² Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 846.

sekiz günden sonra Karabağ'a döndü.¹⁰⁶³ Osmanlı ordusuyla birlikte İstanbul'a giden Bedi'üz-Zaman Mirza bir süre sonra vebadan vefat etmiştir.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶³ Hammer Purgsthal, c. II, s. 846-847.

¹⁰⁶⁴ Hoca Saadettin, *Tacut-Tevarih*, c. II, s. 283.

3. Osmanlı ve İnan Âlimlerinin Görüş ve Fetvaları:

A.İnan Âlimleri

Şah İsmail mezheple siyaseti birleştirdi ve Kamil Murşid ünvanını taşıyan Şah İsmail hem mezhep hem siyasetin lideriydi. Böylece dinle devlet birleşiyordu ve imanla Âlim'in ayarı Şah İsmail'e vefadarrlık göstermekle ölçülenmekte idi.¹⁰⁶⁵ Şah İsmail siyasetle mezhebi birleştirmesine rağmen mezhebe göre siyaset üstünlüğe sahipti. Ne kadar Safevi tarihçileri Şah İsmail'in saltanatından manevi amacını söyleseler de mezhep siyasi amaçları için kullanılmaktaydı.¹⁰⁶⁶ Şah İsmail saltanat tahtına oturduktan sonra Oniki İmamiye Şiiliğın Hutbesini okuduğu ve Şiiliğini ilan ettikten sonra Şiiliğe resmiyet kazandırdı ve Halifelere lanet etmelerine hükmetmişti.¹⁰⁶⁷ Hatta saltanattan önce Elvend Mirza'ya yazdığı mektupta, Hak Mezhebini, yaymak amacını belirtmiştir.¹⁰⁶⁸ Bütün din ve siyasi gücü kendinde toparlayan Şah İsmail'in uleması da kendi etkisinde olmalarını istiyordu. Bu nedenle yeni güce teslim olanlar işlerine devam ettiler ve âlimleri¹⁰⁶⁹ ve Şeyh Ahmed Taftazani gibi kabul etmeyi öldürdüler.¹⁰⁷⁰ Bazıları da Osmanlı, Hint ve Maveraun-Nehir'e gittiler. Teberrailer'in isteğini kabul eden Şemseddin Muhammed Hafri Fars vilayetinin bu Alim'ı çok kolayca Halifelere lanet etti. Ondan neden bu işi yaptığı sorduğunda zaaman dedi: neden benim gibi bir Âlim canını üç-beş Arab için

¹⁰⁶⁵Anonim, *Alemaray-i Safevi*, s. 384-385.

¹⁰⁶⁶Tarih-i Sultani, s. 31-32; *Alemaray-i safevi*, s. 384-385.

¹⁰⁶⁷Abdul-Latif Kazvini, *Lubüt-Tevarih*, s. 394; Rumlu, *Ahsenüt-Tevarih*, s. 86.

¹⁰⁶⁸Anonim, *Alemaray-i Safevi*, s. 62.

¹⁰⁶⁹Ahmed Gumi, *Hulasetül-Tevarih*, c. I, s. 80; Kaffari, *Tarih-i Cihan-Ara*, s. 268.

¹⁰⁷⁰Ahmed Gumi, a.g.e, c. I, s. 113.

fedâ etsin sonra yargıcılık işine devam etti.¹⁰⁷¹ Ama Rûzbihan Hunci Teberrailer'in istediğini yerine getirmediği için İran'ı terk edip Maverâun-Nehir'e gitti. Maverâun-Nehir'de Mihman-Nameyi Buhara kitabını Özbek Şeybek Han'a ve Sülükü'l-Mülük eserini Ubeydullah Han'a ithafetti. Hunci İran'ın Osmanlı'nın tasarrufunda olmasında çok istekliydi.¹⁰⁷² Alemaray-i Emîni kitabında Şah İsmail'in babası Haydar ve dedesi Cüneyd küfür ettiği için İran'da kalamıyordu. İran da Şah İsmail'e mucizevî sıfatlar dizildiği halde Hunci de Özbek Hanlarına ilahî sıfatlar yükliyor¹⁰⁷³ ve onların hükümetini ilahî olduğunu göstermek için bir hadis söylemeğe çalışıyordu.¹⁰⁷⁴

Horasanlı Molla Arab adlı bir âlim İran'dan Osmanlı'ya göç etmiş ve Sultan Selim yanına gitmiştir. Molla Arab Sultan Selim'i İran'a saldırmaya kışkırtmıştır.¹⁰⁷⁵ Ayrıca mutaasib bir sünî olan Ali b. Abdulkerim Halife adlı biri, Yavuz Sultan Selim'e Şii Safevîler ile savaşmanın farz olduğunu beyan eden bir rapor sunmuştur.¹⁰⁷⁶

Şah İsmail'in Sünnilere davranışı iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama Çaldıran savaşınakadar Sünnilere sert davranmasıdır.¹⁰⁷⁷ İkincisi ise Çaldıran

¹⁰⁷¹Handemir, *Habîbus-Siyer*, C. III, s. 115; Farsnameye Naseri, c. II, s. 196.

¹⁰⁷²Rûzbihan Hunci, *Sülükül-Mülük*, Muhammed Ali Muvehhid basımı, s. 16.

¹⁰⁷³Handemir, *Habîbus-Siyer*, c. IV, s. 470.

¹⁰⁷⁴*Mihman-Nameye Buhara*, s. 73.

¹⁰⁷⁵Saray, a.g.e, s. 21. Naklen Remzi Kılıç, a.g.e, s. 47.

¹⁰⁷⁶T.S.M.E, Ev. Nr. 3192; Tansel, a.g.e, s. 28. Naklen Remzi Kılıç, a.g.e, s. 47.

¹⁰⁷⁷bul'hasan Kazvini E, *Favaidü'l-safeviye*, s. 5; Handemir, *Habîbus-Siyer*, c.IV, s. 461-462, 479; *Lubut-Tevarih*, s. 401; *Ahsenüt-Tevarih*, s. 113, 161.

savaşından sonra Sünni karşıt düşüncesini bırakmasıdır. Ne kadar da Şah İsmail hayatının sonuna kadar bir lider olarak mevkisini eld vermedi. Ancak tümü Kızılbaşlar Şah İsmail hakkında aynı düşünce de değildiler.¹⁰⁷⁸ Çaldıran savaşının yenilgesi askerlik açıdan o kadar önemli değildi ama Şah İsmail'in kişilik ve moralini etkiledi.

Şah İsmail ve Şah Tahmasb zamanında hiçbir Şia âlimi Sünni mezhebe karşı bir fetva da bulunmamıştı. Çünkü Şii alimler'e göre Sünni mezhepte olan İslam dışı değildir. Bu konu da Şii Âlimler Şah İsmail'in fermanına uymayıp işten atılıp veya sürgün edilmişlerdi.¹⁰⁷⁹ Bu Şii Âlimler Şah İsmail'in yaptığı işleremuhalefet için, Cebel-Amil, ve diğer Şii bölgelerin Ulemalarına Şah İsmailin yanına gelmelerine neden oldu.¹⁰⁸⁰ Bunların Şah İsmail'in yanında bulunmalarına rağmen Sünni mezhepte olanlara karşı fetva vermiyorlardı.¹⁰⁸¹ Şah İsmail'in İranlılar'a Şia mezhebini kabul ettirme siyaseti için hem İran halkını hem de İran dışında olumsuz etki bıraktı.¹⁰⁸² Şah İsmail, Teberrailer, adına diye bir gurubu Sünni mezhepte olanlara kendi mezhebineçekmeleri için görevlendirmişti.¹⁰⁸³ Bunu kendileri için kullanan Kızılbaşlar Şah İsmail'in ilgisini çekmek için Sünni mezhepte olanlara

¹⁰⁷⁸Rumlu, *Ahsenüt-Tevarih*, s. 163.

¹⁰⁷⁹Hoca Saadettin, *Tacut-Tevarih*, c.II, s. 127; Solakzade, a.g.e, c. I, s. 429.

¹⁰⁸⁰Hoca Saadettin, a.g.e.

¹⁰⁸¹Hoca Saadettin, c.II, s. 127; Solakzade, a.g.e, c. I, s. 429.

¹⁰⁸²İskender Bey Türkmen, a.g.e, s. 28; Handemir, a.g.e, s. 66; parsadost, a.g.e, s. 722-723.

¹⁰⁸³Giyaseddin Handemir, a.g.e, s. 602.

haddından fazla aşırı davranıyorlardı.¹⁰⁸⁴ Şah İsmail yanlış yaptığından dolayı halk gözünde meşruiyeti ortadan kaldırılmasın diye kendini Hz. Ali aracılığıyla Hz. Peygamber'e bağlamaya çalıştı.¹⁰⁸⁵ Şah İsmail, Masum Şii İmamlar, tarafından Şia mezhebini yayılması için görevlendirdiğini ve soyunu Hz. Peygamber'e yetiştirdiğini söylüyordu.¹⁰⁸⁶ Bu nedenle kendine ait has bir Şiiliği (Safevi Şiiliği) bütün cihanda yayacağını söylüyordu. Şah İsmail Osmanlı topraklarında Şia mezhebini yaymak ve buradaki Şialar'ı Sünni valilere karşı kıskırtmak için Helifelerini görevlendirmiştir.¹⁰⁸⁷ Şah İsmail sadece Şia mezhebinin resmiyet bulmasını yeterli bulmuyordu belki Sünni mezheptekilere kutsal kişilerine lanet etmelerini zorunlu kılmıştı. Şah İsmail'in bu yaptığı İslam dünyasında Sünnileri kendine karşı kin beslemelerine yol açtı ve aşırı mezhepcilik davranışından dolayı, Hebibî Berkşadi, birçok Sanat, Ehl-i Hiref ve, İdris Bitlis'i, gibi âlimler İran'dan göç ettiler.¹⁰⁸⁸

Bir mektupta Özbek Ubeyd Han Şah Tahmasb'a şöyle diyor:

¹⁰⁸⁴ Giyaseddin Handemir, a.g.e, s. 66; Erzurumi, *İnkılab-ı İslam*, s. 34.

¹⁰⁸⁵ Kesrevi, a.g.e, s. 8-9.

¹⁰⁸⁶ Ahmed Gumi, *Hulasetül-Tevarih*, s 102-108; Cihanguşayı Hakan (Şah İsmail Tarihi), 140-141 belgeleri, Parsadost, a.g.e, s. 722; Nevayi, Şah İsmail Sasfevi, s. 43-52.

¹⁰⁸⁷ Parsadost, a.g.e, s. 722-723.

¹⁰⁸⁸ Zeyneddin Mahmud Vasefi, *Bedayeul-Vekaye*, Tashih Alexandr Beldrof, Bonyad Ferheng İran Yayınları, c. I, s. 5, Tahran 1970; Giyaseddin Handemir, s. 468; İskender Bey Türkmen 28; Şerefname Bitlis'i, s. 448; *İnkılab-ı İslam*, s. 58.

,Onlar (Kızılbaşlar) Şeyheyn'e (Ebubakır ve Ömer) lanetmeleri kafirlik bildiklerine rağmen kafirliği gece gündüz kendi göstergeleri yapmışlardı.,¹⁰⁸⁹ Ubed Han'ın mektubu Şah İsmail ve Şah Tahmasb zamanında Kızılbaşlar Sünni mezhepler de olanlara lanet ettiklerini göstermektedir. Şia mezhebinin resmi ilan edilmesi Sünni mezhebinin lanet etmeyi gerektirmiyordu. Genellikle Ortaçağ'da ve miladi on altıncı yüzyılında mezhep her şeyin üzerine etki bıraktığı için Şah İsmail'in yaptıkları Sünni komşu ülkelerle aralarında çatışmayla sonuçlanacağı kesindir. Şah İsmail'in bu yaptığı İslam dünyasını iki parçaya böldü.

Şah İsmail'in son dönemi ve Şah Tahmasb'ın ilk on yıllık hükümdarlığında Şii ulema Osmanlı'ya karşı savaş açmaya fetva vermemişlerdi. İranlı alimlerin Osmanlı'ya karşı savaş açılmamasına dair mektupları:

”در سنه ست و عشرين و تسعما ئه سلطان سليم به عالم بقا پیوست و پسرش سلطان سلیمان قائم مقام گردید چون سلطان, جانب او مخالفتی ظهور نیافته علما اعلام لشکر کشی بدون حرکت خصم جایز ندانسته چون سلیمان در بدایت جلوس لشکر ته دیار روس و فرنگ کشیده ته غزا و جهاد مشغول شده بود ان حضرت نیز به غزای کفار تحریص نمودند. بنابر این خاقان سلیمان شان چند سال به جهت کسب ثوابات غزاعساگر منصور را به غزای گرجستان مامور ساخته خود به عیش سرور و حضور می پرداخت”¹⁰⁹⁰

Bu senette Şii ulema Sultan Süleyman Ruslarla savaş halinde olduğu için ona karşı bir fetva vermemişlerdi. Bu dönemin diğer Şii Âlimlerinden olan “İlahi'ye” şöhret kazanan “Kemaleddin Huseyin bin Abdulhak Erdebili'dir”¹⁰⁹¹ Bu âlime de Sünni

¹⁰⁸⁹ Nevayi, *Şah Tahmasb Safevi*, s. 32.

¹⁰⁹⁰ İskender Bey Türkmen, *Alemaray-ı Abbasi*, c. I, s. 44.

¹⁰⁹¹ Mirza Ebdullah Efendi, *Riyazul-Ulema*, Ayetullah Maraşi Kütüphanesi, c.I, Gum 1977, s. 98.

mezheplere karşı bir fetva vermemiştir. Irak ve Lübnan'ın Cebel-Amil'den Ulemalar geldiği zaman Şah İsmail Kemaleddin Huseyin bin Abdülhak'a görev vermedi.¹⁰⁹² Şii Âlimler Osmanlı'ya karşı savaş açmak için Şah İsmail'in emrine uymayıp fetva vermiyorlardı.

¹⁰⁹² Mirza Ebdullah Efendi, a.g.e, c. II, s. 98-108; Muhammed Bager Hasari, *Revzetülcennat Fi Ahval-ı Ulema*, c.III, Gum 1034hc, s. 112-115; Ebulhasan Bin İbrahim Kazvini, tashih eden Meryem Mir Ahmedi, *Fevaidül-Safeviye*, Moaseseye Motaleat-ı Ferhengi, c.I, Tahran 1989, s. 137.

B. Osmanlı Âlimleri

Çaldıran savaşından önce Sultan Selim Kızılbaşlar'a karşı ve Şiiğin Ehl-i Sünnet mezhebince reddedilmiş olduğunu belirten risaleler ve fetvalar neşretme vazifelerini ulemaya vermiştir.¹⁰⁹³ Osmanlı uleması Sultan Selim'in emriyle büyük bir toplantıya katıldı. Ulemadan Kemal Paşazade ve Müfti Sarız Görez'in Kızılbaşlar hakkında verdiği fetvalar diğer ulemadan daha önemlidir.¹⁰⁹⁴

Kemal Paşazade'nin fetvası:

Safevilerle ilgili Kemal Paşazade'nin iki fetvası var. Bu fetvalar biri Türkçe ve diğeri Arapçadır. Burada Çaldıran Seferiyle ilgili Miladi 1514 (Hicri 920) yılında vermiş olduğu, İslam düşmanları ve "mürtedler" olarak nitelendiği Kızılbaşlara ağır suçlamalarla ve onlarla savaşmanın Osmanlı Sultanlarına bir görev olarak verdiği fetva şöyledir:

"Esirgeyen, bağışlayan ve kendisinin zikri; tüm kıtaları ve denizleri kuşatarak kıyamete kadar tüm zamanlara yayıldığından dolayı açıklanma ihtiyacı dahi olmayan Allah'ın adıyla. Yüce, Büyük, Güçlü ve Kerim olan Allah'a hamdı Muhammed'e salatü selam olsun. Şah İsmail'in, rezil ordusunun, Alevi ve Şii taraftarının küfrü her tarafa yayılmıştır.

Müslüman beldelerde ve mü'minlerin diyarında, bir Şi'a taifesinin Sünni beldelerin çoğunu yenerek, batıl mezheplerini izhar ettikleri ve Ebü Bekr, Ömer ve Osman'a (Allah hepsinden razı olsun) açıkça sövdükleri yolundaki haberler ve bu yönde işaretler gelmektedir. Bu grup, doğru yolu gösteren Hulefa-i Raşidin

¹⁰⁹³ Mirza Ebdullah Efendi, a.g.e, c.II, s. 98-108, naklen Tekindağ, Fatih'den III. Murad'a kadar Osmanlı Tarihi, s. 115.

¹⁰⁹⁴Tansel, a.g.e, s. 34.

imamların halifeliğini inkâr ettiği gibi Şeriatı ve ona inananları küçük görmekte ve müctehid mezhep imamlarının yolunun, kendi reislerinin ve Şah İsmâ'il olarak isimlendirdikleri kişinin yoluna göre zorluklarla dolu olduğunun vehmetmektedirler. Yine o grup, Şah İsmail'in yolunun kolaylaştırma yolu olduğunun vehmetmekte ve çıkarıcı bir hileyle Şah İsmail'in helal saydığını helal kabul etmekte ve onun haram saydığına haram demektedirler. Şah şarabı helal saymışsa o helaldir. Kısacası onların işledikleri küfür işlerden bizlere tevatürle nakledilenler saymakla bitmez. Onların küfrü, irtidatları konusunda hiçbir şüphemiz yoktur. Onların ülkesi darü'l-harb'dır. Gerek erkekleri ve gerekse kadınları ile evlenmek ittifakla batıldır. Onlardan doğan çocuklardan her biri veled-i zına'dır. Onlardan birinin kestiği şey yenmez. Onlara özgü olan kızıl takkeleri herhangi bir zaruret olmadan giyenin küfründen korkulur. Bunlar çoğunlukla küfür ve inkârını açık alametlerindedir. Onlar hakkındaki hüküm, mürtedlere uygulanan hükümlerdir. Harp duvarı olan ülkelerinde yenilgiye uğratılmaları halinde malları, kadınları ve çocukları Müslümanlara helaldir. Erkeklerinin katli vaciptir. Ancak eğer Müslüman olularsa, tüm diğer Müslümanlar gibi özgür olurlar. Aksi halde zındıklığını açıkça ortaya koyan kişinin derhal öldürülmesi vaciptir. Şayet bir kişi İslam diyarını terk ederek onların batıl dinini seçer ve onların yanına yerleşirse, kadı onun ölmüne hükmeder ve erkekle evlendirir. Aynı şekilde onlara karşı cihad, onlarla savaşmaya gücü yeten tüm ehli İslam için farz-ı ayn'dır.

Daha evvel zikretmiş olduğumuz hükümleri geçerli kılacak şer'i gerekçeleri nakledelim. Bezzaziye'de sahih olarak Ebu Bekr'in (r.a.) hilafetini inkâr eden kişinin kâfir olduğunu zikredilir. Ömer'in (r.a.) hilafetini inkâr eden kişinin kâfir olduğu belirtilir. Aynı şekilde, Osman'ı (r.a.) tekfir etmeleri sebebiyle Hariciler'in tekfiri

vacip olmaktadır. Tatarhaniye’de Kim Ebubekir’in (r.a.) hilafetini inkâr ederse muhakkak ki o kişi kâfir olur denilmektedir. Aynı biçimde Ömer’in (r.a.) hilafetini inkâr etmekte aynı hükümdedir.

Şeyheyn’i (Buharı ve Müslim-çev) inkâr eden, hatta Ben Ebu Hanife’nın (r.a) mezhebinden değilim ya da Ben Şafii’nin (r.a) mezhebinden değilim dese kâfir olur. Şarap içmek gibi İslam dininde haramlığı malum olanı bir kim helal görürse o kâfirdir. Kinye’de ilim ve âlim ile alay eden kişinin kâfir olduğu zikredilir. Yine Bezzaziye’de, o kişilerin hükmünün mürted hükmünde olduğu ifade edilir. Muhtar kitabının şerhi olan el-İhtiyar’da Eğer mürtedler yenilgiye uğratılırlarsa, yurtları daru’lharp, malları ganimet olur denilmektedir. Kafi’de de, mürtedlerle nikâh ittifakla batıldır denir. Onlara üstün gelmemiz halinde iki seçenekten birini seçmek zorundadırlar: Ya Müslüman olmak ya da Arap müşriklerle yapıldığı gibi kılıç. O zaman, malları, kadınları Müslümanlar arasında bölündüğü gibi, onların da malları, kadınları ve zürriyetleri pay edilir. Bazı şer’i kitaplarda, Allah korusun biri irtidat etse ve daru’l-harb’e iltihak etse, kölesinin özgür çocuğunun annesinin de boşanmış olduğuna hükmedilir. Sadru’ş-Şeri’e’de, kâfirler bir yönden saldırıya geçtiğinde, onlara yakın olan kişilerin cihad etmesi farz-ı ayn’dır. Onların ardında bulunanlara ise, eğer haber ulaştıysa ve ihtiyaç varsa cihad farz-ı ayn olur. Daha sonra silsile halinde, doğu ve batıdaki tüm ehli İslam’a farz-ı ayn halinde gelir. Tüm bu sözler sahihtir ve Müslümanların sultanı üzerine, Yüce Allah’ın Ey Peygamber! Kâfirler ve münafiıklara karşı cihad et. Onlara karşı sert ol. Onların varacağı yer cehennemdir.

O ne kötü bir sondur. Tüm işler Allah'a döndürülecektir. Buyruğunda olduğu gibi, bu kâfirlerle cihad vaciptir."¹⁰⁹⁵

Sultan Selim Tebriz'i ele geçirdikten sonra İran'ı hiç olmasa Azerbaycan'ı elde tutmak amacındaydı. Özbek Ubeydullah Sultan Selim'e İsfahan'da birbiriyle buluşma sözü vermişti. Tebriz de Yeniçeriler Sultan Selim'e yazdığı mektupta isyanlarının asil nedenini mezheple ilgili olduğunu beyan ettiklerinde¹⁰⁹⁶ Sultan Selim onlara karşı ulemayı çağırdı. Ulema da Şah İsmail'in mezhebinin doğru olup olmadığı konusunda şu fetvayı verdiler:

"Ehl-i Sünnet ve Cemaat yani doğru mezhebin âlimlerine göre, bu mezhebin(Şiilik) Sünnet, cemaat ve Kuran'a karşı olduğu ispatlanmıştır. Bu nedenle batıl ve İslam'ın dışında sayılır. Müslümanlardan herkes bu mezhebi kabul ederse dinden döner. İslam Padişah'ının dinden dönenleri cezalandırmaları vacip olur ve bu haksız mezhebin İslam memleketlerinde yayılmasına izin vermeyecektir. Zira Allah'ın kelamı olan Kur'an ve kelam Allah içindir, Şiiler Kur'anı mahlûk ve yeni meydana çıkan bir şey olarak nitelendiriyorlar. Kuran'ın şerefli anlamlarını adlandırıyorlar (Kuran'ın iç anlamı), her tür şeriat meselesi ayette manası açık olmayanı Ehl-i Sünnete zıt olarak kıyası (bir konuyu sahabelerin yaptıklarıyla karşılaştırma ve Sünni kardeşlerin 4 kaynaklarından birisi) kabul etmemeyi vacip biliyorlar. Ümmetin mirasını meşru bilmeyip, iki Şeyh (Ebabakır ve Ömer) ve Zün-Nureyn (Osman) hilafeti gasp eden ve dinden çıkan bilerek küfür ediyorlar. Ümmül-

¹⁰⁹⁵Şehabettin Tekindağ, *Yeni Kaynak ve Vesikaların İşığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 17 Mart 1967, s. 49-78.

¹⁰⁹⁶Muhammed Arif Erzurumi, *İnkılab-ı İslam*, s. 216-217.

Müminin Ayşe hakkında çeşitli iftira ve gıybet caiz bilip ona lanet ediyorlar. Çoğu büyük sahabeleri cümlesiyle cennetle müjdelenmiş 10 sahabe ve soffa, Bedir ve Tehtu'ş-Şecere sahabelerine küfür ediyorlar. Ehl-i Sünneti harp eden savaşçı kâfirlerden kötü tanıyıp, Pak Müslümanların mal, can ve namuslarını kendileri için helal biliyorlar. Çoğu haram işleri helal ve helâl işleri haram kabul edip Kuran'ın hükmünü değiştiriyorlar... ”¹⁰⁹⁷

Ulema'nın danışma toplantısında hazır olanlardan birisi bu fetvayı imzalamadı.¹⁰⁹⁸

Bu fetva ne kadar da orduyu özellikle Yeniçerileri rahatlattıysa da ikna edici değildi ve gerçeklere uymuyordu. Osmanlı ordusu Tebriz'de kalsaydı erzak açısından zor duruma düşecekti ve zayıf vermeye başlayacaktır. Ancak Yeniçeriler ve diğer askerler devamlı olarak İranlılarla neden sebepsiz yere savaşalım diye yakınıyorlardı. Hatta iş öyle bir yere varmıştı ki vezirler de onlara katılıyordu. Yavaş yavaş orduyla Sultan Selim'in aralarında vuku bulun anlaşmazlık çatışmaya dönüyordu. Bu durum o günün gecesinde Sultan Selim'in çadırına üç okun fırlatılmasına neden oldu ancak bunu yapanların kim oldukları bulunamadı. Neticede Sultan Selim ordunun isteğine teslim olarak dönmeye hazırlandı.¹⁰⁹⁹ Sultan Selim'in dönmesinin diğer bir nedeni de Kızılbaşların bulunduğu bu bölgelerde ve yaptığı vurkaç taktikleriyle artık burada daha fazla kalmayı tehlikeli bulup Tebriz'i terk

¹⁰⁹⁷Muhammed Arif Erzurumi, a.g.e, s. 218-219.

¹⁰⁹⁸Felsefi, a.g.e, s. 74, naklen Erzurumi, *İnkılab-ı İslam*, 219.

¹⁰⁹⁹Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, 514-515 Belgeler.

ederek bir hafta sonra 15 Eylül 1514 (25 Recep 920) yılında Nahçıvan yoluyla Karabağa çekilmek zorunda kalmasıdır.¹¹⁰⁰

¹¹⁰⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicu'l-Vukûat*, İstanbul, 1327hc, c. I, s. 74; Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, c. II, s. 281-282; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, c. III, s. 455; Nişancı Mehmed, s.185; Karaçalebi-zâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 402

4. Çaldıran Savaşı ve Sonuçları, Şah İsmail'in Kişiliği ve Etkenleri:

A. Taktikler ve Şah İsmail'in Kişiliği

Bu iki devlet Miladi 1514 Ağustos ayının 23. Günü Hicri 920 yılının Recep ayının 2. günü Çaldıran çölünde mevki aldılar.¹¹⁰¹ Osmanlı kaynaklarında ordunun hazırlıklarını: *adet-i kadime-i Osmanlı birle ahen çomaklar ve pulad nacaklar (hançer) buyrub harbe layık harbeler (kısa mızrak) ve nizeler...*¹¹⁰².

İdris-i Bitlisi'nin Selimnamesi gibi bazı kaynaklarda, Sultan Selim ile Şah İsmail arasında ateşli silah ve top kulanmamakla ilgili antlaşmalardan söz edilmektedir. Ancak, Şah İsmail, müttefikleri olan Mısır ve Dulkadirli kuvvetleriyle üstünlük sağladığı ve Selim'e verdiği bu kuvvetleri kullanmama sözünü bozduğu için Selim'in, biz de şahın ahde vefayı bir gün bozarız demiştik,¹¹⁰³ dediğinden söz edilmektedir. Kaynaklarda geçen bu bilgi doğru değildir çünkü Şah İsmail, Mısır Sultanı'nın ve Alaüddevele Dulkadıroğlu'nun kuvvetlerini kullanmamıştır. Hatta Şah İsmail sözü geçen kuvvetleri kullanmadığı gibi, savaşta kendi mevcut kuvvetlerinin de sadece 25.000 kişilik kısmını kullanmıştır.¹¹⁰⁴

¹¹⁰¹ Bazı Osmanlı tarihçileri Çaldıran mevkisini yalnızca Urmiye Gölü ile Tebriz arasında göstermektedirler. Bkz. İ.A. Şahabettin Altundağ, *Selim I*, cüz 102, s. 427.

¹¹⁰² Keşfi Mehmed Çelebi, *Selim-Name (Bâğ-ı Firdevs-i Guzât, Ravza-i Ehl-i Cihâd)*, 42/b, naklen Tekindağ, *Yeni Kaynaklar ve Vasikaların ışığında Selim'in İran Seferi*, s. 68.

¹¹⁰³ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2013, s. 382.

¹¹⁰⁴ Abdullatif Kazvini, *Safevi Tarihi*, (Lubbut-Tevarih) çev. Hamidreza Mohammednejad, Birleşik Yayınevi, Ankara 2011, s. 56-57.

Çaldıran savaşından sonra iki devletin arasında barış antlaşması yapılmadı. Bu savaştan sonra eski İran geleneğine göre kendine “Şah” (Sultan Selim Şah)¹¹⁰⁵ unvanı veren Sultan Selim’in hayatının sonuna kadar iki ülke savaş halindeydiler. Osmanlı ordusu dönerken esnasında Kızılbaşlar onlara saldırıyordu. Diyarbakir ve çevresinde olan bazı kısmı Osmanlılar’ın eline geçti ama Bağdat ve Musul yine İran elinde kaldı. Sultan Selim İstanbul’a döndüğü zaman bu fetihten dolayı çok gururlanarak Müslümanlar’ın Halifesi unvanını aldı. Sultan Selim Hıristiyanlar’ı rahatsız etmekten vazgeçti fakat bütün Kiliseler’i Camii’ye dönüştürmeleri konusunda emir verdi.¹¹⁰⁶ Şah İsmail’in Çaldıran savaşında yenilmesinin en önemli nedeni Osmanlı ordusunun toplarıydı. Çaldıran savaşın esas sonucu ve Sultan Selim’in kazancı ondan kaynaklanıyordu. Tophanenin şiddetli saldırı gücünün dışında onun İran ordusunun Osmanlı ordusuyla karşı karşıya savaşmasına engel oldu. Topların sesi atların korkmasına neden olarak kontrol edilmelerine engel oluyordu. İranlılar’ın atları böyle korkunç bir sese alışık değildi. Bu nedenle savaş meydanından kaçmaya çalışıyorlardı. Atların kaçması İran askerlerinin onları kontrol etmek ve geri döndürmeleri için çok enerji harcamalarına neden oluyordu. Bunun için de fikirlerini atların toparlamalarına verip iyice savaşa odaklanamıyorlardı. O dönemin meşhur seyyahlarından savaşı izleyen Zeno diyor: “Eğer Osmanlı tophanesi olmasaydı Türk kuvveti dağılacaktı.”¹¹⁰⁷ Fransız tarih araştırmacısı John Aubin şöyle diyor: “Eğer Şah İsmail’in ordusu Osmanlı topçuları nedeniyle yenilgiye

¹¹⁰⁵ Mustafa Çetin Varlık, “Çaldıran Savaşı” İ.A. TDV. c. VIII, İstanbul 1993, s. 195.

¹¹⁰⁶ Lord Eversley, *Türk İmparatorluğu* (1288-1924), çev. Sedat Demir-Billur Manav Arslan, İstanbul Mart 2013, s. 109.

¹¹⁰⁷ Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, s. 261.

uğraşmasıydı. Çaldıran Osmanlı ordusuna büyük bir facia olacaktı”¹¹⁰⁸. Şah İsmail Osmanlı ordusunun solunu yendi ve Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa olmak üzere pek çok umerayı öldürdü ordunun bir kısmını dağıttı.¹¹⁰⁹ Bu umeralardan; Mlkoç-Oğullarından Sofya Sancak Beyi, Ali Bey, Silistire Livası hâkimi Tur-Ali Bey, Mora Sancak Beyi Hasan Ağa, Prizren Beyi Süleyman Bey, Yörgüç-Oğlu Mehmed Bey¹¹¹⁰, Anadolu umerasından Ayas Bey, Niğde Bey’i Yörgüç-Oğlu İskender Bey, Beyşehir hakimi Karlı-Oğlu Sinan Bey, Kayseri Beyi Üveys Bey, Sultan-Zade Balıkesir civarında Karesi hakimi Mehmed Bey yanın bir sürü tımarlı sipahdarlar da öldürülmüşlerdi.¹¹¹¹ Osmanlı’nın meşhur pehlevanı Malkoç-Oğlunu da İsmail kendisi öldürmüştür¹¹¹².

Bu durumu izleyen Sultan Selim geri çekildi. Ancak Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa (Hadım) tam zamanında kendini oraya yetiştirdi ve topları cephenin önüne dizmelerini emretti.¹¹¹³ Sinan Paşa Osmanlı ordusunda bulunduğu 500 adet topların hep birden açtıklarına ferman verdikten sonra sanki kıyamet kopmuştur. İran atları topların sesinden çöllere dağıldılar. Bu toplar olmasaydı Osmanlı ordusu Şah İsmail’in ordusunun kılıcından kurtulamazlardı.¹¹¹⁴ Ustaclu Muhammed Han ve

¹¹⁰⁸Jean Aubin, Op. Cit, P. 61.

¹¹⁰⁹ Hoca Saadettin, *Tacut-Tevarih*, c.II, s. 266.

¹¹¹⁰ Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, hattı nüsha, 184/b; İskender Bey, a.g.e, s. 32.

¹¹¹¹ Keşfi, *Selim-Name (Bâğ-ı Firdevs-i Guzât, Ravza-i Ehl-i Cihâd)*,44/a.

¹¹¹² Keşfi, a.g.e, aynı sf.

¹¹¹³Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 283.

¹¹¹⁴Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, s. 41.

kardeşi Kara Han Osmanlı ordusunun sağ tarafına saldırmada başarılı olmuştu ama Sinan Paşa'nın zamanında gelmesi ve topları kullanması Ustaclu Muhammed Han'ın yenilmesine neden oldu. Ustaclu Muhammed Han kendisi kılıçla değil topun kurşunuyla öldü.¹¹¹⁵ Diğer taraftan Ustaclu Muhammed Han'ın saldırmada gecikmesi ve onun saldırma hızı Şah İsmail'in fevkalade saldırma hızıyla denk olmaması Sinan Paşa'ya tophane kullanma fırsatını verdi.¹¹¹⁶ İran ordusunun komutanları: Seyyid Muhammed Kemüne, Hulefa Bey, Emir Abdalbaki, Şamlu Lala Bey, Tekellü Çayan Bey, sonra Korucu-Bası Saru Pire Ustaclu ve diğer askerler şiddetli bir tüfek, Top ve zenberek ateşi ile öldürülmüşlerdi.¹¹¹⁷ Şah İsmail askerlerin moralini takviye etmek için her tarafa koşuyordu. Şah İsmail kendisi de el ve pazısına tüfek kurşunu isabet etmesine rağmen çatışmayı bırakmayıp savaş alanında çok koşturmaktan dolayı yedi tane at değiştirme zorunda kaldı¹¹¹⁸. Ayalon diyor ki: "eğer Osmanlılar geniş bir alanda top ve şemhal (bir çeşitli çakmaklı tüfek) kullanmasaydı çok zayıf bir ihtimalle savaşı kazanabilirlerdi. Osmanlılar'ın top ve ateşli silahları İran ordusundaki askerler böyle bir silahla karşılamamıştıları onları çok etkileyip asker sırasında korku baş göstererek dağılmalarına neden olmuştu".¹¹¹⁹ Sultan Selim'le

¹¹¹⁵ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 149.

¹¹¹⁶ Hondmir, a.g.e, c. IV, s. 547.

¹¹¹⁷ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 147; Hondmir, a.g.e, c. IV, s. 546-7.

¹¹¹⁸ Hasan Rumlu, a.g.e, s.149; Gaffari, a.g.e, 185/a; Erzurumi, *İnkılabül-İslam*, Hattı nüsha, Millii Kütüphanesi, s.196.

¹¹¹⁹ Roger Savoray, a.g.e, naklen Ayalon, s. 41-42.

birlikte savaşta olan Venedikli Anjello Osmanlılar'ın ordusunda bulunan 300 topun Osmanlı ordusunun İran ordusunu yenmesinde asıl neden olduğunu zikrediyor.¹¹²⁰ Onun dışında Ferit Bey de “Osmanlı ordusu tophane kuvvetiyle kazandığını kabul ediyor”¹¹²¹. Osmanlı askeri kâmil bir ordu anlamına geliyordu. Güçlü toplarla ve ateşli silahla donatılmış olan askerlerin giyimi zırhlıydı. Bu nedenle kayıpları da azdı. Safevi ordusunda böyle bir imkân bulunmuyordu ama güçlü akideleri vardı. İsmail'den kaynaklanan hiçbir savaşta ateşli silah kullanmıyorlardı. İsmail'in onları koruyacağına inanıyorlardı. Savaşa yakaları açık giriyorlardı yani İsmail için ölmeye hazır dılar. Bazı bakımdan düşünceleri ifrat derecesine ve savaşın gerçeklerine uymuyordu. Şah İsmail fikrini ne kadar doğru kullanmış olsa da, topun karşısında bir şey yapamazdı. Ancak, burada bazı yanlış taktikler yaptığımızı hatırlatıyoruz.

Ustaclu Han Muhammed Osmanlı savaş tekniğini iyi biliyordu daha tepelerde iken Osmanlı ordusuna saldırı için Nur Ali Halife-i Rumlu ile birlikte İsmail'e önerisinin yerine getirmesini Şamlu Durmuş Han engel oldu.¹¹²² Şah İsmail'in Diyarbakır Hâkimi ve Osmanlı ordusunu tanıyan meşhur komutan Ustaclu Han Muhammed'ı çağırması büyük yanlışlarından biridir. Şah İsmail Ustaclu Han Muhammed'i 5000 askerleriyle birlikte Diyarbakır'dan çağırdı ve Kara Hasan Çumaklu'yu 2000 askerle onun yerine Diyarbakır'a gönderdi. Bu 2000 asker Osmanlı'nın 50000 askerlerine karşı bir şey yapamadılar ve Diyarbakır Osmanlıların

¹¹²⁰ Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, s. 330; Hayder Çelebi, *Rüzname*, I, s. 402; İbn-i Kemal, *Selimname*, 67/a; Celalzade, a.g.e, 109/a; bu Osmanlı kaynaklarda topun sayısını 500 adet yazmaktadır. Aynı sayfalar.

¹¹²¹ Ferid Bek, a.g.e, s. 62.

¹¹²² Hondmir, a.g.e, c. IV, s. 545; İskender Bey Türkmen, a.g.e, s. 31.

eline geçti.¹¹²³ Sultan Selim birden İran'a saldırsa uygun mu veya uygun değil mi bilmiyordu. Çünkü mahalli durumdan haberi olmadığı için bu konuda çok dikkatliydi.¹¹²⁴ Şafeviler'in ordusu aşiretten oluşuyordu ama Osmanlı askerleri düzenli eğitim alıyorlardı. Osmanlı ordusunda örneğin Yeniçeriler 15 yıl askerlik eğitimi alıyorlardı. Eğer Şah İsmail bir ay dayansaydı 50000 kişiden oluşan asker hazırlatacaktı. Sultan Selim'in öngörü yaptığı gibi Şah İsmail sabır etmedi ve zikredilen âdetin yarısına kadar olan askerle savaşa girdi. Sultan Selim için Şah İsmail'in hareket mesirlerinden haberi vardı. Çünkü Şah İsmail'in casusluk teşkilatı çok geniş değildi. Bu nedenle Şah İsmail kendi ülkesinde Osmanlı ordusunun hareket tarzı hakkında net bilgisi yoktu. Diğer taraftan Şah İsmail Sultan Selim'in siyasi amacından habersiz idi. Sultan Selim biliyordu Şah İsmail'in askerleri yeterli değil ve aşiretten asker toparlaması zaman alacaktı. Ama Sultan Selim büyük bir orduyla savaşa gelmişti. Bundan anlıyoruz ki Sultan Selim İran ordusundan çekiniyormuş ve eğer İranlılar için savaşıklık değerlerine inanmazsardı Memlûkler'e savaş açtığı gibi küçük bir orduyla savaşa gelirdi. Buna rağmen İran ordusundan bir kişi Osmanlı ordusuna esir düşmedi veya savaştan kaçmadı. Savaştan sonra Osmanlı ölülerini askerlik derecesine göre komutanları ayrı ve askerleri ayrı mezarlarda gömüyordular. Ama İran ölülerini komutan veya askerlerinin mezarlarında bir fark yoktur. Osmanlılar bir sürü askerlerini ölüleri gömmeleri için görevlendirmişlerdi. Ama İran ordusunda böyle bir imkan bulunmamaktaydı. Hem İran hem Osmanlı ordusunda

¹¹²³ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri*, çev. Ahmed Emin Dağ, Anka

Yayımları, İstanbul 1983, s. 112-113; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin*

Sancağı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991, s. 15.

¹¹²⁴ Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 221.

yaralıları bakmak için bir hemşirelik bölümü mevcut değildi. Şah İsmail'in Çaldıran savaşında bir diğer yenilme nedeni de savaşa gerçek bir olay olarak bakmıyordu ve haddinden fazla kendine güvenip ilahi bir görevi taşıyor ve her savaşı kazanacağını sanıyordu. Bu nedenle önceden iyice düşünüp plan yapmaya özen vermiyordu. Zikredilen nedenlerin dışında İsmail'in kendisi de bir sürü yanlışları İran ordusunun yenilmesine neden oldu. İsmail Osmanlı topraklarına gönderdiği casusları hem de bu casuslar Anadolu'dan İran'a döndüğü esnada çoğu bu müritleri Osmanlı ordusunun mesirinde Karaman, Hamit, Amasya Anadolu'nun doğu tarafındaki vilayetler de ikamet etmişlerdi. Kesinlikle bunların Osmanlı ordusunun teçhizat, tophane ve ateşli silahlarından haberleri vardır. Çünkü böyle büyük bir orduyu saklamak imkânı yoktur. Onun dışında Sultan Selim dört ay savaştan önce İzmit'ten Şah İsmail'e bir mektup yazıp ve "İsmail'in ölüm fetvası Sünni mezhep âlimleri tarafından çıkarıldığı ve kendisi İsmail'i öldürmek için geleceğini"¹¹²⁵ söylemişti. Bu nedenle İsmail'in asker toplama zamanı vardı. Buna rağmen İsmail vilayetlerinin hâkimlerini çağırmaya hiç bir ikdam etmedi. Şah İsmail öngörü gerektiğine dikkat etmemişti. Hatta İsmail Anadolu'da olan İran'a ait ve çok sağlam ve Anadolu'nun anahtarı olan önemli Kemah kalesi ve Erzincan gibi kendi egemenliğindeki mekânlarla Osmanlı ordusunun tarafından arada koyduğu 40000 askerle iletişim yolları Tebriz ile

¹¹²⁵Feridun Bey, a.g.e, s. 385-386; Erzurumi, *İnkılab-ı İslam*, s. 173-175; a.g.e, s. 82-83; kemalpaşazade, *Fetvay-ı Kemalpaşazade Dae Hakk-ı Lızılbaş Mecmuü*'a Esad Efendi Kitaplığı, nr. 3548, Süleymaniye Kıp, İstanbul, v. 45a-45b; Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi, c X, s 293; Altundağ, Selim I. İA. MEB, c. X, s. 426.

kesmişti hiçbir şey yapmadı.¹¹²⁶ İsmail söylenen kaleyi desteklemekle Osmanlı ordusunu meşgul ederek yarar sağlamak istedi. Bu kalenin komutanı Varsak Yusuf Bey idi. Yusuf Bey Çaldıran savaşına katılmak için bu kaleyi 300 kişiden oluşan Kemah Kale'yi komutanlığını Muhammed Bey Varsağ'a bırakmıştı. İsmail zamanında Kale komutanı Varsak Yusuf Bey'e destek vermedi ve bu Anadolu'nun anahtarı sayılan çok önemli kaleyi kendi başına bırakarak etkisiz hale gelmiştir. Hatta Çaldıran savaşından sonra Anadolu'ya dönüş esnasında Sultan Selim kendisinin arkasında bırakan askerleriyle sadece 300 kişiden oluşan Kemah Kale'ye saldırmadı ama İsmail hiçbir şekilde bu önemli kaleye destek vermedi? Amasya'da kışı geçirirken Sultan Selim: *“Kemah Kalesi Kızılbaşların elinde bulundukça, Bayburt, Erzincan gibi şehir ve çevre kasabaların güvenliğini sağlamak mümkün olamaz”* diyerek, Doğu Anadolu'nun hâkimiyetinin bu stratejik kaleye bağlı olduğunu bildiğinden kalenin kuşatılmasını Bıyıklı Mehmed Paşa'ya emretmiştir.¹¹²⁷ Kendisi de, 19 Nisan 1515'de (Hc. 921 Rebiulevval 5.gün) Amasya'dan Kemah Kalesine geldi ve Bıyıklı Mehmed Paşa ile beraber genel bir hücumla ikinci vakti kaleyi teslim aldı.¹¹²⁸ Bu kale ve askerleri ölüme kadar direniş yaptılar ve Osmanlı topçuları tarafından duvarları yıkıldıktan sonra hepsi öldürüldüler.¹¹²⁹ İsmail

¹¹²⁶Felsefi, a.g.e, s. 82-84; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 836-837; Mustafa Çetin Varlık, “Çaldıran Savaşı” TDV. C VIII, İstanbul 1993, s. 193.

¹¹²⁷ Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, c. III, s. 470; Hasan Rumlu, a.g.e, s. 153.

¹¹²⁸ Müneccimbaşı, a.g.e, s. 457; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 374;

Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 403.

¹¹²⁹ Müneccimbaşı, a.g.e, c. II, s. 11-13; Uzunçarşılı, a.g.e, c. II, s. 268.

Çaldıran savaşından sonra hiçbir hazırlık yapmadan Ucan'dan ¹¹³⁰ Erdebil'e ve Erdebil'den Tebriz'in yakınında Sehend bölgesinde sadece eğlence yapıyordu. ¹¹³¹ Kürtlere yanlış politika uygulayan Kürtleri Sultan Selim tarafına kaçıran İsmail kendi komutanı ve Osmanlılarla savaş tecrübesi olan Erzincan hâkimi Nurali Halife'den yardım isteyebilirdi. Osmanlı ordusu İran'a geldiği esnada onu meşgul etsin veya vurkaç taktiğini kullanabilirdi. Yalnız böyle yapmadı ve Osmanlı ordusu hiçbir engelle karşılaşmadan İran'a geldi. Çaldıran savaşından sonra Sultan Selim'in emriyle Erzincan'a saldıran ve İsmail'in kendi sevdiği komutanı Nurali Halife'yi Kürtler desteğiyle öldüren Biğli Çavuş Muhammed Paşa (İran tarihçileri ona Mustafa Paşa diyorlar) yine destek vermedi. İsmail'in önemli yanlışlarından biri de iletişim yolları kesilen sınırdaki karargâhları bu stratejik karargâhları kendi başına bırakması ve destek vermemesi ve Çaldıran savaşından önce Sivas'a gelmeden Safevi'ye karşı Osmanlı'yla birleşme yapmayan Alauddevle Dulkadirle anlaşma yapmamasıydı. ¹¹³² İsmail Çaldıran savaşından sonra kendisini Alauddevle'ye pahalı hediyeler gönderdikten sonra ona yakınlaştırdı. Sultan Selim Çaldıran savaşından önce Alauddevle'nin kendisine katılmasını istemişti ama Alauddevle Dulkadir kabul etmemişti. ¹¹³³ Sultan Selim Erzincan'ı fetih ettikten sonra Mısır Memlûklara yakınlık gösteren ihtiyar komutanı Alauddevleyle vuku bulan savaşta öldürüldü ve Elbistan

¹¹³⁰ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 149; Hondmir, a.g.e, c. IV, s. 548; Gaffari, Tarih-i Cihanara, 185/a.

¹¹³¹ Hondmir, a.g.e, s. 550.

¹¹³² Parsadost, *Şah İsmail-ı Evval*, s. 460.

¹¹³³ Rehimzade Safevi, a.g.e, s. 312.

ile Maraş'ı kendi topraklarına kattı.¹¹³⁴ Dulkadiroğulları, Anadolu Beylikleri'nden biridir. Ancak beylikden ziyade devlet statüsüne ulaştığından, devlet olarak anılmıştır. (1337-1522) yılları arasında Anadolu'nun güneyinde, Elbistan merkez olmak üzere kurulmuş ve bir Türkmen devletidir. Dulkadiroğullarının Kurucusu Zeyneddin Karaca Bey'dir.¹¹³⁵ Osmanlılar, Memlükler ve Safevi Türk devletleri arasında akıllı ve dengeli politikası sayesinde 185 yıl bölgede varlığını sürdürdü. Daha sonra Turnadağ Savaşı'yla (1515) yılında Yavuz Sultan Selim'e yenilerek Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı özerk duruma geldi ve 1522 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından kesin olarak Osmanlı topraklarına katılarak sancak haline dönüştürüldü. İsmail Selim'le karşılaşmak için hiçbir iş veya hazırlık yapmamıştı. İsmail İran'ın iç sınırlarında Sünni mezhepte olan çok sayıda insanı öldürmesi II. Bayezid ve Sultan Selim'i tahrik etmesi sonucu ile II. Bayezid dikkatli davranırsa da, Sultan Selim'in İran'a saldıracağını bilecekti. Çünkü Osmanlı her zaman II. Bayezid zamanı gibi toleranslı bir davranışta bulunmayacak vebarışçılık siyasetine uymayacaktı. İsmail Sultan Selim'in tahta oturmasıyla Osmanlı siyasetinin değişim göstereceğini anlayacak ve ona karşı uygun bir siyaseti geliştirecekti. İsmail bu öngöründe bulunmaksızın akılsızca Sultan Selim'e hakaret etmesine ısrarcı bir şekilde devam etti. İsmail, Selim'in ahlaklı sıfatına ve özelliklerine sahip değildi. Barışçı, savaşa ilgisiz, ilim ve bilim adamların taraftarı, bilim adamların konuşma toplantılarında hazır olan II. Bayezid, Savaş isteyen, telafikar, zeki, programcı, plan yapan, I. Selim'le aralarındaki farklılıklara dikkat etmedi. Şah İsmail o kadar kendi içindeydi ki Sultan Selim Anadolu Şii'leri öldükten sonra yine kendine gelmedi ve

¹¹³⁴ Rehimzade Safevi, naklen Hayder Çelebi, s. 320.

¹¹³⁵ Refet Yinanaç, *Dulkadir Beyliği*, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 10.

dikkat etmedi Selim'in bu yaptığı iş onun kaldırılmasının öncesini düşünmedi veya fazla gururdan kendine gelmedi. Hatta şaşkıncu o ki İsmail Çaldıran savaşından sonra Selim'e bir mektup yazıp, (Selim'in) muhalefet ve çatışma beklentisi yoktur, diyor.¹¹³⁶ Sonra Şah İsmail şöyle diyor Osmanlı ordusunun saldırma haberini duyduğunda ona güvenemedi? Neden bu kadar basit düşünebildi? Nasıl Sultan Selim'in İran'a saldıracağını düşünecekti? Bu arada Selim ne yapmalıydı ki İsmail onun saldıracağına inansın? Sultan Selim Şah İsmail'e üçüncü mektubunda ki sayısız askerle onun öldürmesi için İran'a hareket ediyorum demişti. Hatta Selim İsmail'e askerinin çok olduğunu şu cümle ile Osmanlı'nın sayısız askerlerinden korkma, 40000 askerimi Sivas'la Kayseri arasında koydum,¹¹³⁷ diyerek anlatmıştı. Bu kadar bir ordudan azalması Osmanlı'nın büyük bir ordu olduğunu göstermektedir. Buna rağmen İran'ın ordusunun büyük bir kısmı Özbeklerin saldırısına karşı olmak üzere¹¹³⁸ Şah İsmail 25000 kişiden oluşan orduyla ve İran'ın ordusuna göre en az iki kattan fazla oluşan Sultan Selim'in ordusunun savaşına gelmişti.¹¹³⁹ Belki Şah İsmail

¹¹³⁶Şah İsmail'in Sultan Selim'e Çaldıran savaşından sonra II. Mektubu.

Feridün Bey, s. 413-414.

¹¹³⁷Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı" TDV. C VIII, İstanbul 1993, s. 193; Muin Sözlüğü, c. I, s. 262.

¹¹³⁸ Savory, *İran-ı Asr-ı Safevi*, s. 99-103.

¹¹³⁹ İdris-i Bitlisi, Selim Şah Name, s 151-153; Hoca Saadettin, Tacüt-Tevarih, yalınlaştıran, Pamaksızoğlu, Kültür Bakanlığı yayınları, İstanbul 1979, c. IV, s. 190-191; Kazvini, *Lubbut-tevarih*, çev. Hamidreza Mohammednejad, s 56-57; Handemir, *Habibus-Siyer Safevilerin sayısını 12000 diyor*, İskender Munşi, Tarihi Almarayı Safevi, c. I, s. 42; Davud Guli Şamlu, Kisesul-Hakanı, c.I, s. 44; Emir Mahmud

böyle düşünüyordu ki Yeniçeriler sürekli isyan ve rahatsızlık gösteriyorlardır ve uzak yoldan geldiği için savaşa güçleri kalmayacak nedeniyle hazırlamalar yapmamıştı. Şah İsmail kendi karizmatik kişiliğine çok güvendiğinden dolayı Osmanlı ordusunun içindeki Şiiilerin rahatsızlığına yürek bağlamıştı. Karizmatik kişiliğinden dolayı Osmanlı ordusunun komutanları savaştan sonra ayrılıp onunla birleşmelerini düşünüyordu. Başka nedenlerden de İsmail bütün Osmanlı ordusunun yolunu tahrip etmişti ve Osmanlı ordusunu İran topraklarına çekmişti. İsmail Osmanlı ordusunun iletişim yolunu kesmek isteğiyle Azerbaycan dağlık bölgesi ve kışın gelmesinden ansızın savaşa Osmanlı'nın muhalif ve yorgun askerlerinden dolayı ordu ve hayvanları da yorulmuş yiyecek içecek bulmak için de zorlamaktaydılar. Osmanlı ordusunu sıkıştırarak Sultan Selim'in İran'ın terk etmesine mecbur etmek istiyordu. Bu nedenle sınır bölgelerinde Osmanlı'ya karşı çıkmadı ve kuvvetlerini çağırmadı diyebiliriz. Bütün yapılan savaşlarını kazanan Şah İsmail haddinden fazla gururlanmıştı ve bu gururlu şahsiyet onun ne yapacağını engel olmuştu. İsmail onüç yaşındayken Tebriz de padişahlık tacını başına koymuştu ilahi bir yeteneğe sahip olduğuna inanıyordu.¹¹⁴⁰ Allah ve masum İmamlar benimledir diyordu. İsmail'de ister istemez bu fikir zihninde yerleşmiştir ki Allah, Peygamber ve Masum İmamlar beni her çeşitli tehlikeden koruyacaklardır diyordu.¹¹⁴¹ İsmail öyle mezhebi düşüncelerine girmişti ki çok basit konulara dikkat etmiyordu. Asla kabul etmiyordu onun mürşitlik makamı tehlike de olduğunu düşünmüyordu. Her zaman tarih de

Hondmir, *Hulasetul-Ahbar*, c. IV, s 545; Feridun Bey, a.g.e, c. I, s. 414; İskender munşi, c. I, s. 42.

¹¹⁴⁰ Abdal Zahedi, *Silsiltul-Neseb-i Safeviye*, s. 60.

¹¹⁴¹ Abdal Zahedi, *Silsiltul-Neseb-i Safeviye*, s. 69.

kahramanların etrafında birçok kişi toparlıyor. Bunlar kahramanın güçlü durumunda onun yanındadır ve onun kişiliğini haddinden fazla abartarak kahramanın kendini iyice tanımasına engel olmaktadır. Bu nedenle kahramanın kendi gerçek kişiliğinde başka bir kişilik oluşur. Böylece kahraman kendini tanımaktan aciz kalarak kendisinde taraftarları tarafından oluşturduğu kişilik ve sıfatlarla tanıyarak yaşıyor. Bu nedenle kendi gerçeğini kayp ederek oluşan kişilikle gerçeklere bakıyor. Bu durumda çevresindeki olayları olduğu gibi göremez belki kendi taraftarları tarafından kişiliğinde oluşturduğu fazla gururla yaşıyor ve hissediyor, o zaman gerçekleri göremez. Onun gururu kendisiyle olayların arasında yer alarak gerçekleri anlamasına engel olur. Şah İsmail'in izleyenlerinin İsmail'e zararlı akidelerinden dolayı İsmail'in aklını ve gözünü kör etti. İsmail'in izleyenleri o kadar onun kişiliğini abarttılar ki gerçekleri anlamaktan uzaklaştı. O zaman ki Sultan Selim büyük ordusuyla Çaldıran bozkırına geldi Şah İsmail kendi emirlerindekiyle ne yapıp yapmayacaklarını düşünmeleri gerektiği yerde gecenin geç zamanına kadar içki içtiler ve sabah savaşa girerken sarhoş olarak girmişlerdi. İsmail gerçekleri o kadar kendine kapatmıştır ki savaşı önemsemeyerek savaşın sabahında kendi şahsi işinin peşine bıldırcın avının peşine gitti ve askerleri kendi başına savaş kalabalığında komutansız bıraktı.¹¹⁴² İsmail öncü askerlerinin yenilmesinden sonra savaş meydanına geldi. İsmail'in taraftarları tarafında onda oluşan kişilikten dolayı kendisini ilahi bir vücut hissediyordu. Ancak bu ilahi vücut yenilmesine neden oldu. Şah İsmail'e en büyük tehlike izleyenlerin onda oluşturan kişilikte ki çocukluğundan beri İsmail'in gerçeklere göz yummasına neden olmuştu ve onu hakikati aramaktan uzaklaştırmıştı. Şah İsmail'in de oluşan bu kişilik onun doğru yoldan sapmasına neden oldu.

¹¹⁴²İskender Bey, *Alemaray-ı Abbasi*, s. 42.

İsmail'in askerleri onu Allah gibi görüyorlardı, zırhsız savaşa giriyordu. Çünkü İsmail'in onları kurtaracağına inanıyorlardı.¹¹⁴³ Açık göğüslerle savaşa öncü yapıyorlardı. Savaşa Allah adının yerine Şeyh Şeyh (İsmail) diyerek kullanıyorlardı. Birinci Şeyh diyerek Allah ve ikinci Şeyh Peygamber yani ikisi birlikte İsmail'i de toparlamış kast ediyorlardı. İsmail'in askerleri Lailaha illallah Muhammed Rasulullah kelimesinin yerine Lailaha illallah İsmail Veliyullah diyorlardı. Ama şunu demeliyiz ki İsmail askerleri tarafından kendisini Allah veya Peygamber demelerinden hoşnut değildi.¹¹⁴⁴ Hatta İsmail'in askerleri onun kişiliğini o kadar abartıp Allah gibi sayıyorlardı ki İsmail'in ölmeyeceğine inanıyorlardı.¹¹⁴⁵ Sadece bu Allah hakkında olan ve kullanan sıfatlar İsmail'in aklının gerçekleri anlamasına engel oldu. İsmail'in askerleri ondan bir put yaparak ona tapıyorlardı. Bu nedenle tarihteki derslerden bir ders alamayarak ve Çaldıran savaşındaki tarihsel yanlışlarından kendini kurtaramayarak yenilmesine neden oldu. Tarih ilmi insanların yanlışlarından ders almalarını sağlayan bir ilimdir. Ama tarih bize gösterir ki kimse tarihten bir ders almayıp yanlışlar devam etmektedir. Bilimsel tarih gelecektekilere yenilme ve yenme nedenlerini açıklıyor. Bu açıklamadan kast edilen gelecekteki nesiller için bir kandildir. İsmail bu övülmelerden dolayı yanlışla çekilerek kendi meftunluk bir kişiliğe duçar olmuştu. İsmail'in kişiliğini kendi değil destekçileri

¹¹⁴³ Abdullatif Kazvini, *Lubuttevarih*, (Safevi Tarihi) çev. Hamidreza Mohammednejad, Birleşik Kıtabevi Yayınlar, Ankara 2011, s. 12-15.

¹¹⁴⁴ Venidikli Tacir, *Venediklerin İranda seyahatnamesi*, s. 428-429; Abdülhüseyin Navayi, *İran ve Cihan*, s.129-150; Ebulkasim Tahiri, s. 155-156; Edward Brown, *Op. Cit.* PP. 50-51.

¹¹⁴⁵ Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, s 323; Navayi, a.g.e, s. 149-150.

oluşturmuşlar ama ona alışmıştı çünkü ne kadar da fikir üzerinde İsmail biliyordu bu kişiliğe sahip değil ama o sözlerin tekrar edilmesi zaman gittikçe İsmail'in ruhunun üzerinde etkisini bırakmıştı ve kabul etmek zorunda kalarak bunu sevilmesinin başlamasına neden oldu ve sonunda İsmail bu durumu sevdi. Bu övülmelerin de bir tarafı İsmail'di. Çünkü onun cesur ve öfkeli olduğu herkes biliyordu yani eğer İsmail isteseydi o abartılan övülmelere engel olabilirdi. İsmail genç yaşlarında elmayı okla atmak idmanlarda herkes onun bu yaptığı iş için dans ve mutluluk ediyordu.¹¹⁴⁶ Böylelikle İsmail savaşta yenilmesinden fazla kendisini bir tehlikeye sokmuştu ki kimse hatta kendisi de onu kurtaramıyordu. O kendi kendini ortadan kaldırdı. Hiçbir zaman tarihte bir gücü diğer bir güç ortadan kaldıramamıştı belki o güç kendi kendisini ortadan kaldırmıştı. Buna tarihteki güç zaafı denilmektedir. Hiçbir Safevi Tarikatı'nın liderleri Şah İsmail'e kadar kişiliği mübalağalı olmamıştır. Safeviler'in düşüncesi önce mübalağalı değildi. Dünyevi güce çalıştıktan sonra mübalağalı düşünce onlara yükleniyor. Bu mübalağalı sıfatlar Safeviler'in kendisinden ziyade çok gelişmeyen ama büyük makamlara erişen Anadolu Türkmenleri tarafından Safeviler'e verilmişti. Şah İsmail ve dedesi Cüneyd'den önce böyle bir mübalağalı sıfatlar görülmemektedir. Örneğin Cüneyd'in dedesi Hacı Ali (Siyahpüş'a tanınan) Farsça şiirinde böyle mübalağalı sıfatlar ve diğer mezheplere karşı düşünceler yoktur. Hacı Ali'nin şiiri:

منم آن بحر بامعنی که موج پر گهر دارم	منم آن روح روحانی که از معنی خیر دارم
نیم از عالم صورت که با صورت در آویزم	به ملک عالم معنی مقامی معتبر دارم
در این زندان جسمانی دل و جانم فرو ماند	نه آخر طالب خاکم که حرص سیم و زر دارم

¹¹⁴⁶Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, s. 423; Navayi, a.g.e, s. 149.

که من از عالم جانم درین پستی کجا مانم بیال همت معنی ز نه ایوان گذر دارم
منم شهباز سلطانی به وقت صید در معنی بسی قطع منازل ها برون از بال و بر دارم
طلسم جسم بشکستم، به کوی دولت بنشستم تو این معنی که می بینی من از جای دگر دارم
چنان مستغرق عشقم به غیرم نیست سودایی ره وحدت گزین کردم نه در سر شور و شر دارم
علی بردار دل از جان اگر مشتاق دیداری ز جان باید گذر کردن چو بر جانان نظر دارم¹¹⁴⁷

“İçim dolu maneviyet deniziyim.

Maneviyetten haberi olan ruhani bir ruha sahibim

Gösterişli dünyadan değilim ve onunla kendimi meşgul etmem

Manevi âlemin mülkünden itibarlı makama sahibim

Benim canım ve ruhum bu beden zidanında kalacak

Altın ve gümüş peşinde olan bu düşük dünya talebinde değilim

Ben ruh âlemindenim ve bu düşük toprakta kalmak istemem

Himmetli manevi kanatla varlığın dokuz katından geçerim

Maneviyeti avlamak için sultanların şahini gibiyim

Bu yolun menzillerini birer birer kanatlarımla aşarım

Aldatıcı maddi engelleri kaldırdım ve mutluluk mekânında yer aldım

Gördüğünüz bu maneviyatı ben başka âlemden kazandım

¹¹⁴⁷ Pir Abdal Zahidi, *Silsiltul-Neseb-i Safeviye*, s. 60.

Öyle bir aşıkım ki bundan başka bir hayalim yok

Aşkla birlik yolunu seçtim fikrimde şer yok

Ali (mahlası) eğer canın ve yüreğinle gerçeği görmekte istekliysen

Sevgililere kavuşmak için canından geçmelisin"

Dünya saltanatı iddaasında bulunmayacak kadar Safevei Mürşidleri ılımlı bir düşünceye sahiptiler. Bu düşünceleri şiirlerinde de yansıtılmaktadır. Ama Cüneyd'den sonra dünya saltanatını isteyen Şeyh Safi'nin çocukları Anadolu Türkmenlerini kendilerine çekmek ve onlar tarafından kabul edilmek için abartılı fikirler öne sürdüler. Şah İsmail'in Anadolu Türkmenlerine söylediği abartılı ve yakıcı şiirleri benimsdiler ve bu da Türkmenlerle Safeviler arasında sağlam bir bağın kurulmasını sağlamıştır. Hoca Ali'nin yukarıda verdiğimiz şiirlerini Şah İsmail'in şiirleri ile karşılaştırdığımız zaman bu değişiklik fark edilmektedir. Şah İsmail'in şiirlerinin abartılı olduğu bellidir. Şah İsmail'in, bu şiirlerde insanüstü özellikler taşıması ve Türkmenler'in gözünde fevkalade karizmatik olarak tasvir edilmesi müritlerinin ona her türlü fedakârlıkta bulunmalarını sağlamıştır. Şah İsmail'in Türkçe şiiri:

منم هم دین و ایمانم علیدر	منم بو تنده کی جانم علیدر
منم روضه ی رضوانم علیدر	کیجه گوندز گزرم روضه سنده
منم بلبل خوش خوانم علیدر	حسن ایله حسنیك باغچه سنده
منم دریای عمانم علیدر	منم بر قطره سو شاهنگ بولنده
منم حنّان و منّانم علیدر	حاجیلر حج ایدر حنّان و منّان
منم دفتر و دیوانم علیدر	منکا بو دفتر و دیوان گرگمز

“Benim bedenimin içindeki ruh Hz. Ali’dir

Benim hem din hem imanım Hz. Ali’dir

Gece gündüz onun bahçesinde (yasında) gezerem

Benim bahçelerimin bahçesi Hz. Ali’dir

Hasan ile Hüseyin bahçesinde

Benim güzel şarkı söyleyen bülbülüm Hz. Ali’dir

Ben bir damlayım onun yanında

Benim Umman Deniz’im Hz. Ali’dir

Hac esnasında yüksek sesiyle Allah’a sığınan hacılardır

Benim sığınağım Hz. Ali’dir

Bana bu taht u defter (saltanat) gerekmez

Benim saltanatım Hz. Ali’dir

Ey Hatayi, herkes Kur’ana layık olmak ister

Benim Kur’anım Hz. Ali’dir”

Şah İsmail bu şiirler de Hz. Ali’nin hakkında mübalağalı sıfatlar kullandığı görünmektedir.

Şah İsmail izleyenleri tarafından ona verilmiş kutsallık sıfatını Azerice divanında kabul ediyor. Şiir:

اون ایکی امامونک من داخ بیریم

آنام دور فاطمه آتام علی دور

“Anam Fatma, Atam Ali’dir.

Oniki imamunun men dakh biriyim”¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁸ Pir Abdal Zahidi, a.g.e, s. 69.

“Anam Hz. Fatma, Atam Hz. Ali’dir

Ben de oniki İmamlardan biriyim”

Hâlbuki İsmail seyid değildi. İsmail dini mukaddeslerinden birisinin ruhu ona geçmiştirdiyerek kendisini oniki imamlardan birisi biliyor. Şiir:

آتامونک قانونی الدوم یزید د ن
یقین بیلکیل که نقد حید ریم
هم خضر ز نده ایله عیسی مریم
زمان اهلینونک اسکندریم ¹¹⁵⁰

“Atamunun ganini aldüm Yazid’ten

Yagin bilkil ki negdı Heyderim

Hem Hızr-ı zinde ile İsa Meryemem

Zaman ehlinün İskenderim.

Yazid’ten atamın kan bedelini aldım

Kesin bil ki zamanın Hayderi’yim

Yaşayan Hızr’ı nebiyim, Meryem çocuğu İsa peygamberim

Zamanın ehline İskender’im”

Şah İsmail diğer beyitlerde kendini İmam Hüseyin evladı Hz Ali’nin Haydar ünvanını taşıyan kendisini zamanın Haydar’ı yani Hz. Ali biliyordu. ¹¹⁵¹ İsmail’in izleyenleri onu ölmeyecek bildikleri için onun şiirinde yansımaları göstermektedir. İsmail şiir de kendisini diri olan Hızr-ı Nebi algılıyor. (Müslümanların inancısı her

¹¹⁴⁹Hasan Javadi, *Venediklere Göre Uzun Hasan’dan Şah Tahmasb’a kadar İran*, Tarih İnceleme Dergisi, 6 Numara, 8. Yıl. Tahran 1972, s. 118.

¹¹⁵⁰Hasan Javadi, a.g.e, s. 116.

¹¹⁵¹ Bazı yeni araştırmalarda İsmail’in kastettiği Haydar’dan Hz. Ali veya İsmail’in babası Haydar değil belki Bektaşî tarikatının büyüklerinden Ahmet Yesevi’nin oğlu olan Haydar’ı kast ediyor, hem de Bektaş’i tarikata Haydarı da derler söylüyorlar.

zaman diri olan Hızır'ı nebi) İsmail kendisini İsa oğlu Meryem, hem de dünya fatihi olmak istemek için kendisini zamanın İskender'i biliyor.¹¹⁵² Ezelden hayatta olduğu ve yalnızlık anlarında Allah'ın peygamberi onunlaymış diyor. Yine diğer beyitlerde kendini peygamberler ve yer üzerindeki beşeri tanrılara benzetiyor.

Şiir:

موسی ایله طوره ایدییم غاز یلر دین شاه منم

منصور ایله دارده ایدییم خلیل ایله ناره ایدییم

“Mansur ile dardaydım, Halil'iyle (peygamber) ateşdeydim

Musa ile Turda idim Gaziler din Şah benim”

“Mansur Hallaçla birlikte darağacında olduğunu diyor. İbrahim Halil'le ateşte

Musa peygamberle Tür Sina dağındaydım Dindar Gazi padişah benim”¹¹⁵³18

Kendini teyit etmek için ,Hz Muhammed Nurundan, Hz Ali sırrından, Mansur Hallac'ın sırrı (hak benimledir) benim ruhumda vardır, Hakikat denizinin içindeyim,.

Şiir:

حقیقت بحر ی ایچره گوهرم من

محمد نورندن علی سرندن

که حق مطلقم حق شویلرم من¹¹⁵⁴

انا لحق سری اوش کونکلمده کیز لو

“Muhammed nurundan Ali sırrından

Hakikat Bahri İçere Gevherem men

¹¹⁵²Mensüri Firüz, *Tarihte Gizliler*, s. 46. Yazar diyor Bektaşî tarikata Haydari tarikat de denilir. S. 47.

¹¹⁵³İsmail Safevi, *Divan-i Şah İsmâşl Hatayı*, Azerbaycan Akademi İlmi Yayınları, Bakü 1966. s. 379.

¹¹⁵⁴İsmail Safevi, *Divan-i Şah İsmâşl Hatayı*, Azerbaycan Akademi İlmi Yayınları, Bakü 1966, s. 408.

Enelhak sırrı üş gönülümde gizli

Ki hakkı mutlakım hak söylerim men”

“Hz. Peygamber’in nuru ve Hz.Ali’nin sırrıyım

Hakiki deniz içimde, inciyim

Mansür Hallac’ın hakikat bende sırrı benim gönülümde saklıdır (ben taşıyorum).

Mutlak hakikat benim, ben hak söylerim”

Tekrar başka bir şiirinde ezelden hayattaymış diyor.

گورمیشدی تا خطای از لدن یقین مونی نوحون علامتی گلور آندن توفان قوپار¹¹⁵⁵

“Görmüşdi ta Hatayı ezelden yağın müni

Nuh’un Alameți gelür ondan tufan gopar”

“Kesin ezelden Hatayı (İsmail) bunu görmüştü

Nuh nebinin nişanı geliyor, (kendisini diyor) ondan kasırğa kalkacaktır”

Minorsky diyor: Şah İsmail divanı şiirinde kendisini Allah biliyor. Ataları da kendilerini Allah’ın mazharı ve cilvesi biliyorlardı. Her iki peygamber ve imamet muhabbeti ben de toparlanmış, Kamil mürşit ve hidayet eden imamım ve Hallac’ın “Hak (Allah) benimledir” benim ruhumdadır.¹¹⁵⁶ Bazı yeni araştırmalar da Şah Oİsmail’e ait mensup olan divan şiiri Şah İsmail’in söyledikleri değildir.¹¹⁵⁷ söylenmektedir.

¹¹⁵⁵ İsmail Safevi, *Divan-i Şah İsmail Hatayı*, s. 277.

¹¹⁵⁶ Tezkeretül-Mulük, *Safevilerin İdari organizatoru*, Minorsky incelemesiyle, Muhammed Debir Siyagi çalışması, Mesut racabniya Tercümesi, Emirkebir yayınları, II. baskı, I. Alt yazısı, Tahran 1989, s. 17.

¹¹⁵⁷ Firüz Mensüri, *Razhayi dar dele tarih*, Agâh Yayınları, Tahran 1979.

Özbek Ubeyd Selim'e yazdığı mektupta İsmail'in izleyenleri onu Allah biliyorlar diyordu. Bu sözlerden belli olur ki istemeyerekte olsa Şah İsmail'in bencilliğine neden olmuştu. Şah İsmail Hz. Ali'yi Allah gibi bilen Moşaşaiyeler'den bir gurubunu basmıştı ama kendisi da bu iddiada bulunuyordu. İsmail Hz Ali'nin kişiliğini abartıyordu şiirde Hz. Ali'ni sonsuz hayatı var ve hakikat denizidir diyor.

Şiir:

حیات جاودانی معتبر دور¹¹⁵⁸

علی بحر حقیقت دور یقین بیل

“Ali Behrı hakikatdür yagin bil

Hayatı cavıdani muteberdür”

“Hz. Ali deniz hakikatir kesin bil

Hz. Ali'nin sonsuz hayatı vardır”

İsmi Ali kendisi Allah, yerle gök Ali adının sözcüğünün harflerinden yerleşmiştir diyor

دوتوپدور سوزو نندن یر و گوی قرار¹¹⁵⁹

بیر اسمی علی دور اوزو کردگار

“Bir ismi Alidür özü Allah

Dütüpdür sözünden yer o göy garar”

“Sözde olarak Ali, Özde olarak Allah

Hz. Ali'nin sözcüğünün harflerinden yerle gök yaratılmıştır”

Sonra kendi mahlasını Hatayî diyerek siyah beyaz atlarım var, sözlerim şekerden, tatlı ve padişahların dindar Gazisi, Hz Ali'nin ruh ve cevherinden olduğunu söylüyor.

Şiir:

¹¹⁵⁸İsmail Safevi, *Divan-i Şah İsmâşl Hatayı*, s. 131.

¹¹⁵⁹İsmail Safevi, *Divan-i Şah İsmâşl Hatayı*, s. 118.

خطای ام آل آتلویم سوزی شکردن داتلویم
مرتضی علی ذاتلویم غازیلر دین شاه منم ¹¹⁶⁰

“Hatayi’em Al Atlüyüm Süzi Şekerden tatlüyüm

Murteza Ali zatlüyüm gaziler din Şah menem”

“Hatayi’em karaca at sahibiyim ve sözlerim tatlı şeker gibidir

Hız. Ali’nin ruh ve özü benim ve dindar padişahların gazisiyim”

Sultan Selim büyük ve kâmil ordusuyla Şah İsmail’in savaşına gelmişti. Şah İsmail’in saldırmalarını eşkiya ve hırsızların saldırmalarına benzetiyordu. İki ordunun şartlar ve imkanları eşit değildi. Ama Şah İsmail’e tapıyorlardı ve her çeşit fedakârlıkta bulunuyorlardı. Uyanık ve rüya halindeyken Şii imamlar ile olan iletişimine inanıyorlardı.¹¹⁶¹ Kızılbaş Türkmenler bereket ve hastalarının şifası için Şah İsmail’in yediği yemekten arta kalanları pahalı fiyatla satın alıyorlardı.¹¹⁶² Şah İsmail’in izleyenleri “Yaşasın efendimiz İsmail” diye bağıarak gözlerini bile kırpmadan ölüme gidiyorlardı.¹¹⁶³ Ayrıca savaşa bir anlamda hile denilir.¹¹⁶⁴

¹¹⁶⁰ İsmail Safevi, a.g.e, s. 380.

¹¹⁶¹ Penahi Semnani, *Şah İsmail Evval Mürşide Sorh Kulahan*, Kitab-ı Numüne yayınları, Tahran 1993, s. 71.

¹¹⁶² Penahi Semnani, *Şah İsmail Evval Mürşide Sorh Kulahan*, s. 74.

¹¹⁶³ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 278.

¹¹⁶⁴ Parsadost, *Zendeganiye Şah İsmail-i Evval*, Seham İntişar yayınları, Tahran 1996, s. 466.

B.Seyyahların Çaldıran Savaşı Hakkındaki Yazıları:

Ülkeler ve komşuların dostluklarını sağlamlaştıran olgu, geliş gidiş yollarının açık olması ve tecrübe ettiklerini, gördüklerini birbirine aktarmalarıdır. Bunu gerçekleştirmek için de zaman içinde değişikliklere dikkat etmek ve çeviri edimlerinde bulunmak durumundadırlar. İran-Osmanlı iki komşu ve müslüman ülke olmalarına rağmen bu konuda farklılık göstermişti. Bu iki komşuyla ilgili yazılan seyahatnamelere baktığımızda bunların yüksek bir yüzdeyle Avrupalılar tarafından yazıldığı görünür.

Seyahatnameler özellikle gördüklerini gerçek üzere ve tarafsız yazanlar hem iktisat ve ictimai olayların nedenine hem de kültürel değişimlerin belirlenmesine yardım eder. Ayrıca orijinal kaynaklar da olmayan bazı konulara değinme özelliğine de sahiptirler. Seyyahların yazıları eleştiri üslubuyla konuları inceliyordu. Bunların yazdıkları hayal ve efsaneden uzak olup Doğuda olan bu tarz yazıların ortadan kaldırmasına neden olmuşlardı. Yabancı seyyahlar daha gerçekçi idiler. Bunlar bir olguyu incelemeyi ve gördüklerini kayıt etmeyi biliyorlardı. Bu seyahatçılar iki grup idi. Birinci grup Osmanlı ve Safevi vatandaşı olan seyyahlar olayları, gördüklerini kaydediyorlardı. Diğer grup da yabancı yolcu ve turistlerdi. Her iki grubun yazdıklarının iyi ve kötü yanları vardı. Osmanlı ve Safevi Hükümetine bağlı ya da onların memuru olan seyyahlar hâkimler ve komutanların hoşuna gitmeyen ve cezayla sonuçlanacak konulara girmiyorlardı. Osmanlı-İran seyyahları böyle konulara girse de gerçeğe uymayıp olayların nedenini ters anlatıyorlardı. Buna rağmen böyle seyyahlar adet, gelenek ve halkın yaşam tarzı, sulama ve su çıkarma yolları, yer ve onlarla ilgili teknikleri değiniyorlardı. Bu arada bazı yerli seyyahların içinden geçen ve söylenmeyi söylemiştir.

Yabancı seyyahlar bağımlı olmadıklarından dolayı hükümdarların hoşuna gitmeyen birçok olaylar ve durumun incelemesinde gerçeğe uymuşlardır. Bu yabancı seyyahlar hâkim ve devlet adamlarının toplumsal, iktisadî imtiyazlarını, katmanlık ayrımları, hükümet adamlarının zulüm ve tecavüzünü ve böyle konuları saklamadan dile getirmişlerdir. Öylece halkın maişeti ve yaşam tarzı, ictimai ve kültürel konuları da yazmışlardı. Ama bu yabancı seyyahlar da kendi devletinin siyasetine ve memurluğun amacına göre ya da diğer milletlerden üstünlük düşüncesiyle bazı gerçekleri sansür ederek gizlemişlerdir. Bular'ın yazdıklarının dikkatli ve eleştirel olarak kullanması iktisadî-ictimai ve kültür tarihi açısından değerli bilgiler ve Osmanlı-Safevi Devletleri'nin karanlık tarih sayfalarına ışık verecektir.¹¹⁶⁵

Osmanlı hatta İran'a gelen yabancı seyyahlar siyasi memurluk veya casusluk için de geliyordu. Genellikle Osmanlı hakkında yazılan seyahatnameler tarafsız değildi. Çünkü Avrupalılar kendi iktidarlarının Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına bağlı olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle yazılan seyahatnameler Osmanlı'ya karşı tarafı ve bu seyyahların asıl amacı ise Osmanlı'ya karşı Safevileri kışkırtmaktı.¹¹⁶⁶

Osmanlı-Safevi birinci el yazma kaynaklarında geçmeyen “Yeşilbaş” (yeşil şapkalı Özbekler) kelimesi: “Kızılbaşlara karşı Özbeklerin taktığı Yeşilbaş şapkalı” bu seyahatnamelerde geçiyor. Caterino Zeno Yeşilbaş'a “Lasilbas”¹¹⁶⁷ ve

¹¹⁶⁵ Humayün Rafati, *Fehreste Mevzui Sefernamehaye Marbut Be İran*, II. ve III. Yaprak.

¹¹⁶⁶ Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, çev. Menüçehr Emiri, Şerkat-ı Sahamiye İntişarat-ı Harezmî, Tahran 2003, s. 13.

¹¹⁶⁷ Caterino Zeno, *Sefername'ye Caterino Zeno*, çev. Menüçehr Emiri, Harezmî yayınları, s. 272, ayrıca Caterino Zeno Safevilere yanlışa Kızılbaş yerine “Kızıl

Sefername'ye Bazargan-ı Veniz'i eserde "Casilbas"¹¹⁶⁸ kelimesi gelmiştir. Charles Grey bu kelimeleri Yeşilbaş'la eşit olduğunu yazıyor.¹¹⁶⁹ Seyahatçı Giovan Maria Angolello: "Şüphesiz Özbekler yeşil şapka takıyormuşlar"¹¹⁷⁰ diyor. Bütün bunlarla beraber dini kaynakların birisinde: "Ekseri leşker-i u... sahiban-ı kulah-ı sebz hahend bud" Bura da kastettiği Kulah-ı Sebz Kızılbaşlara karşı "Yeşilbaş" Özbekleri kastediyor.¹¹⁷¹

Safeviler'in hükümetinin başlarında siyasi gerginlikten dolayı ticaret karmaşa olduğuna rağmen Avrupa'dan hem ticaret ve seyahat hem de casusluk amacıyla yolcular geliyordu. Burada İran'a gelen bazı seyyahlara değiniyoruz:

Miladi 1471 (Hicri 876) yılında Fatih Mehmet ve Signioria aralarında çatışma vardı. Uzun Hasan Venedikler'e bir elçi göndermişti. Uzun Hasan'ı Osmanlı'ya karşı açtığı savaşa devam ettirmesi için Venedik de bulunan Uzun Hasan'ın elçisiyle birlikte Seyyah Josaphat Barbaro gönderildi.¹¹⁷² Venedikli seyyah, Josaphat Barbaro, kendi seyahatnamesinde diyor, Venedik'ten iki gemiyle yola çıktık iki büyük gemi "Cebbeli" diyerek ona karşı da başka bir yanlışı daha yaparak Özbeklere de "Yeşil Cebbeli" diyor. S. 271.

¹¹⁶⁸ Anonim. *Sefername'ye Bazargan-ı Veniz'i Dar İran*, çev. Menüçehr Emiri, s. 398.

¹¹⁶⁹ Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, s. 338.

¹¹⁷⁰ Giovan Maria Angolello, *Sefernamehaye Giovan Maria Angolello*, çev. Menüçehr Emiri, Harezmî yayınları, s. 347.

¹¹⁷¹ Muhammed Şefi bin Muhammed Salih, *Mecmeul-Maarif ve Mehzenul-Evarif*, Kitap Furuşi-ye Muhammed Hasan İlmi, Tahran t.y, s. 41.

¹¹⁷² Josaphat Barbaro, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, çev. Mahmud Emiri, Harezmî Yayınları, Tahran 2002, s. 53.

de dolu top, tüfek ve çeşitli silahlar ve askerlerle Uzun Hasan'a destek vermek için arkamızdan geliyordu. Savaş aletleri dışında Signioria birçok hediye Uzun Hasan'a göndermişti.,¹¹⁷³ Josaphat Barbaro devam ediyor ,Ben Uzun Hasan elçisiyle beraber Roma elçisi ve Ferdinandos Padişah'ın elçisiyle Osmanlı'ya karşı Uzun Hasan'a destek vermek için o diyarın padişahının yanına gittik.¹¹⁷⁴Josaphat Barbaro Kıbrıs Karaman Hâkimiyle Karaman Sahiline geldiler. Karaman hâkiminin ağabeyi Karaman Vilayeti'ni geri almak için Uzun Hasan'ın yanına gitmişti ve Osmanlı'ya karşı yardım istemişti. Josaphat Barbaro, O bizi gelmemizi bekliyormuş, diyor. Josaphat Barbaro: ,Bizim ordumuzun emirleri Pietro Mocenigo, yüksek memur Vettorio Soranzo, Stephano Malipiero diğer savaş gemilerle sağlam bir kalesi olan Corcho sahiline gelmişlerdi.,¹¹⁷⁵ Onlardan istedim 20 kilometre bizimle fasilesi olan Sigi Kalesine gelsinler. Onların da 56 gemisi vardı bizim dört gemimizle toplam 60 gemi oluyordu. Onbeş gemi Ferdnandos Padişahı'nın, beş gemi Kıbrıs Padişahı'nın, iki gemi Ruslar'ın idi. Osmanlı'ya karşı toplam doksan gemimiz vardı.¹¹⁷⁶ Barbaro Tebriz'de Uzun Hasan'ın huzuruna erişmesine kadar yol esnada sayahat ettiği yerler ve gördüklerini anlatıyor.¹¹⁷⁷ Sonra Uzun Hasan'ın ona ulaştığını ve Uzun Hasan'ın onu uğurlaması ve çok iyi karşılaması ve eğlence hazırladığından söz ediyor.¹¹⁷⁸

¹¹⁷³ Josaphat Barbaro, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, s. 13.

¹¹⁷⁴ Josaphat Barbaro, a.g.e, s. 54.

¹¹⁷⁵ Josaphat Barbaro, a.g.e, s. 55.

¹¹⁷⁶ Josaphat Barbaro, a.g.e, s. 55-56.

¹¹⁷⁷ Josaphat Barbaro, a.g.e, s. 57-68.

¹¹⁷⁸ Josaphat Barbaro, a.g.e, s. 69-80

Josaphat Barbaro söz konusu olan Osmanlı'ya karşı Uzun Hasan savaşı devam etsin dedikten sonra miladi 1487'de seyahatine son veriyor.¹¹⁷⁹

Venedik Hükümdar'ı tarafından Uzun Hasan'a gönderilen 2. seyyah, M. Ambrosio Contarini, idi. M. Ambrosio Contarini görevi Osmanlı'ya karşı Uzun Hasan'ı kışkırtmak ve destek vermesi için elçi olarak gönderilmişti. M. Ambrosio Contarini: Venedik Hükümdarına ve Hristiyanlık Âlemine hizmet etmek için bu uzun ve tehlikeden dolu Rum yolculuğa çıktım, diyor.¹¹⁸⁰ M. Ambrosio Contarini Miladi 1473 Şubat ayında (Hc. 877-878) yolculuk amacıyla altı kişi olarak Venedik'ten ayrıldım ve Miladi 1477 Nisan ayında (Hc. 881-882) ülkeme döndüm.¹¹⁸¹ M. Ambrosio Contarini Almanya, Polonya ve Karadeniz'den geçerek Gürcistan'ın Poti Sahiline geliyor. Poti Sahilinden Mingrelia ve Ermenistan'ı geçerek Uzun Hasan'ın Ülkesine indim diyor.¹¹⁸² M. Ambrosio Contarini Akkoyunlu'nun başkenti Tebriz'e ulaştığı zaman Uzun Hasan İsfahan'da idi. Kendisini Uzun Hasan'ın oğluna tanıttırdıktan sonra İran da sayahatine devam ediyor ve İsfahan da Uzun Hasan'ın huzuruna ulaşıyor.¹¹⁸³ M. Ambrosio Contarini Uzun Hasanla birlikte İsfahan'ı terk edip Tebriz'e geliyorlar.¹¹⁸⁴ Tebriz de M. Ambrosio Contarini Burgundiy ve Moskova elçileriyle görüşükten sonra durumu öğrenmek için tekrar Uzun Hasan'ın

¹¹⁷⁹Josaphat Barbaro, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, s. 119.

¹¹⁸⁰ Contarini M. Ambrosio, *M. Ambrosio Contarini Sayahatnamesi*, çev. Mantücehr Emiri, Harezmi Yayınları, Tahran 2002, s. 125.

¹¹⁸¹ Contarini M. Ambrosio, *M. Ambrosio Contarini Seyahatnamesi*, s. 125-127.

¹¹⁸² Contarini M. Ambrosio, a.g.e, s. 135.

¹¹⁸³ Contarini M. Ambrosio, a.g.e, s. 144.

¹¹⁸⁴ Contarini M. Ambrosio, a.g.e, s. 154.

huzuruna gelip ve Osmanlı'ya karşı Uzun Hasan ve Karaman hâkimi Pir Muhammed'e destek vereceğine söz veriyor. M. Ambrosio Contarini elçiliğini yerine getirdikten sonra ülkesine dönüyor.¹¹⁸⁵

Doğu Avrupa da Bizans İmparatorluğu Osmanlı'ya yenildikten sonra Venedik Cumhuriyeti bütün Hristiyan hükümdarlarını Osmanlı'ya karşı bir araya getirmeye çalıştı. Bu zamanda Avrupa iç savaşta olduğu için Venedikler'in isteğine evet diyemediler. Bu nedenle Venedik Cumhuriyeti eski Osmanlı düşmanı olan Akkoyunlular'a doğru yöneldi ve Şövalye, Caterino Zeno'yu, ilk elçi olarak Uzun Hasan'ın sarayına gönderdi.¹¹⁸⁶ Uzun Hasan onu çok iyi karşıladı. Uzun Hasan'ın eşi Despina Hatun Caterino Zeno'nun eşinin teyzesi idi. Bu elçinin amacını duyduğundan sonra ona bu konuda oldukça kendi nüfuzunu kullanacağına söz verdi.¹¹⁸⁷ Bu bayan verdiği sözünü yerine getirmek için Uzun Hasan'ı Osmanlı'ya karşı savaş açmaya ikna etti. Caterino Zeno Uzun Hasan'a öyle yakınlaşmıştı ki onun sırdaşı olmuştu. Bu elçi istediği zaman Uzun Hasan'ın haremine Uzun Hasan eşi yataktayken dahi girebiliyordu. Şimdiye kadar hiçbir Müslüman veya gayri-Müslüman Padişah kendi yakınlarına bile böyle davranma izni vermemişlerdi. Despina Hatun Hristiyanlık dinine çok inanıyordu ve her gün bu dinin geleneklerini büyük bir iştahla yerine getiriyordu. Bu bayan Caterino Zeno'nun isteğiyle Uzun Hasan'ı Osmanlı'ya karşı sürekli savaş açmasını ikna etti. Sonra Uzun Hasan bir mektup Gürcistan Hâkimi'ne yazdı ve ona, siz o taraftan Osmanlı'ya savaş açın ben

¹¹⁸⁵Contarini M. Ambrosio, a.g.e, s. 155-160; 196'akadar.

¹¹⁸⁶ Caterino Zeno, *Caterino Zeno Sayhatamesi*, çev. Manüçehr Emiri, Harezmi Yayınları, Tahran 2002, s. 200 ve 227.

¹¹⁸⁷Caterino Zeno, a.g.e, s. 228.

bu taraftan savaş açarım, dedi. Despina Hatun durumu anlatmak için hızla bir mektup yazdı ve bir papaz aracılığıyla Venedik Devleti'ne gönderdi. İlk başta Venedikliler Osmanlı'ya karşı Uzun Hasan'a asker ve silah göndermeyi geciktirdi ama Caterino Zeno'nun gönderilmesinden 20 ay sonra, Josaphat Barbaro'yu, önce de zikrettiğimiz gibi asker, silah ve savaş gemileriyle gönderdiler.¹¹⁸⁸ Karaman Hâkimi bu elçilerin kendi topraklarından geçmesini izin verdiği için Fatih Mehmet onu cezalandırdı. O da sonra Uzun Hasan'ın yanına gitti. II. Mehmet Uzun Hasanla barışın devam etmesi için bir elçi İstanbul'dan Tebriz'e gönderdi. Ama İstanbul'dan gelen elçi Uzun Hasan'ı beklediği günde Caterino Zeno Uzun Hasan'ın yanına gelip onunla konuştuktan sonra Fatih Mehmet'in elçisine girme izni verilmedi. Despina Hatun da (Uzun Hasan'ın eşi) Caterino Zeno'yu destekledi. İstanbul'dan gelen elçi Uzun Hasan'ın huzuruna kabul edilmedi ve elçi görevini yerine getirmeden geri dönmek zorunda kaldı.¹¹⁸⁹ Uzun Hasan Osmanlı'ya savaş açacağını ilan etti ve hızla Bitlis'e geldi. Buradan bir mektup Caterino Zeno'ya yazdı ondan ne kadar hızla ordusunu savaş için hazırladığını seyretmesini istedi. Caterino Zeno da Uzun Hasan'dan Venedik Devleti'ne inayet ettiği için teşekkür etti ve Uzun Hasan'ın yanına gitti.¹¹⁹⁰ Bu esnada Venedikler'in Deniz Kuvvetlerin Amiralî Pietro Mocenigo Josaphat Barbaro bir mektup Caterino Zeno'ya yazdı ve Venediklilerin Uzun Hasan'a gönderilen yardımlarını haber verdi.¹¹⁹¹ İlk savaşta Uzun Hasan kazandı. Ama 2.

¹¹⁸⁸Caterino Zeno, a.g.e, s. 229.

¹¹⁸⁹ Caterino Zeno, *Caterino Zeno Sayhatamesi*, s. 230.

¹¹⁹⁰ Caterino Zeno, a.g.e, s. 230-231.

¹¹⁹¹ Caterino Zeno, a.g.e, s. 235.

savaşta Osmanlılar Uzun Hasan'ın ordusunu yendiler.¹¹⁹² Caterino Zeno savaşın ızahını Venedik Hâkimine anlattıktan sonra Uzun Hasan'ın Osmanlı'ya savaş açmak için onu tekrar gizlice Avrupa krallarına gönderdiğini söylüyor.¹¹⁹³ Caterino Zeno Seyahatnamesinin 2. bölümünde Şah İsmail ve Sultan Selim'in Çaldıran savaşının başlamasına yakın zamana kadar yaşanan olayları anlatarak seyahatnamesine son veriyor.¹¹⁹⁴

Dördüncü seyahatname Uzun Hasan'ın ızahını anlatan ilk adam “Giovan Maria Angolello'ya” aittir. Bu seyyah Uzun Hasan'ın II. Mehmetle Fırat Nehri'nin kenarında savaşlarında Uzun Hasan'ın yanında idi.¹¹⁹⁵ Giovan Maria Angolello sayahetnamesi Uzun Hasanla ilgili bilgi vermektedir. Onun son Trabzon imparatoru David Comnenus'un kızı Despinat Hatunla evlenmesiyle başlatıyor.¹¹⁹⁶ Sonra Giovan Maria Angolello Karaman'ı kardeşi İbrahim'in elinden çıkarması için Osmanlı yardımıyla Pir Ahmed'in Karaman'ı ele geçirmesinden söz ediyor. Ama sonra onu Hristiyanlar'a karşı savaşa davet eden II. Mehmet'e yüz çeviriyor.¹¹⁹⁷ Daha sonra Venedikler'in Osmanlı'ya karşı savaş açmaları için onları Uzun Hasan'ın kışkırtmasından bahsediyor. Uzun Hasan bir elçiyi Venedikler'e göndermiş ve

¹¹⁹²Caterino Zeno, a.g.e, s. 240-244.

¹¹⁹³Caterino Zeno, a.g.e, s. 247.

¹¹⁹⁴Caterino Zeno, a.g.e, s. 273-281.

¹¹⁹⁵ Angolello Giovan Maria, *Sefernameye Giovan Maria Angolello*, çev. Manüçehr Emiri, Tahran 2002, s. 287.

¹¹⁹⁶ Angolello Giovan Maria, a.g.e, s. 290-291.

¹¹⁹⁷ Angolello Giovan Maria, a.g.e, s. 292-293.

onlardan yardım istemiştir.¹¹⁹⁸ Osmanlılar'ın Amasya'ya ve buradan Fırat Nehir'in kenarına gelmelerini ve Uzun Hasan'ın savaş açmasından söz ediyor. Uzun Hasan'ın Fırat Nehir'e kadar yolculuğu esnasında Giovan Maria Angolello onunla beraber idi. Bu elçi de diğer elçiler gibi Osmanlı'ya karşı Uzun Hasan'a destek vermek için gönderilmiştir. İlk savaşta Osmanlı ordusu yenilmiş; Uzun Hasan Osmanlı ordusunun arkasından gitmiş ama bu kez yenilmiştir. Osmanlı ordusu İstanbul'a dönmüştür.¹¹⁹⁹ Uzun Hasan yenildikten sonra Tebriz'e gelmiş ve oğlu Uğurlu Muhammed ona isyan açarak Osmanlı'ya sığınmıştır. Uzun Hasan kendi ölüm haberini her yerde yaymış oğlunu Tebriz'e çekip onu öldürmüştür. Sonra Uzun Hasan Gürcistan'a saldırarak onlara vergi bağlayarak Tebriz'e döndükten sonra Miladi 1482 (Hc. 882) yılında vefat ediyor.¹²⁰⁰ Sultan Yakub'un saltanat tahtına oturması ve eşini ihanetinden sonra İsmail'in babası Şeyh Hayder ve ölümünden ve İsmail'in doğduğundan ve ona ait olaylardan Şirvanşah'ı öldürmesi, Akkoyunlu Muratla savaşı ve saltanata geçmesi, Bağdat'ı fethetmesi, Alaüd-Devle ve Elvend Mirza'yla savaşı, Şeybek Han'la savaşı, Çaldıran savaşı, Sultan Selim'in Alaüd-Devle ülkesini ele geçirmesini, Memlûklüleri yenmesini, Şah İsmail'in ölümünü ve Şah Tahmasb'ın saltanat tahtına oturmasını anlattıktan sonra seyahatnamesini bitiriyor.¹²⁰¹

¹¹⁹⁸ Angolello Giovan Maria, *Sefernameye Giovan Maria Angolello*, s. 295-296.

¹¹⁹⁹ Angolello Giovan Maria, a.g.e, s. 309-313.

¹²⁰⁰ Angolello Giovan Maria, a.g.e, s. 314-320.

¹²⁰¹ Angolello Giovan Maria, a.g.e, s. 321-327,328, 329.331.332.335.336-339, 344, 345, 349-352.355.356-373.

Beşinci seyahatname Venedikli Tacir'in seyahatnamesidir. Bu seyahatnamenin ismi böyle geçiyor. Miladi 1507 yılında Şah İsmail Alaüd-Devleye savaş açtığı zaman İran'a geliyor. Bu seyyah ilk başta Alaüd-Devle'nin memleketine gelmiş, daha sonra Şah İsmail Şamahi ve Şirvan seferlerine giderken onun yanında bulunmuştur.¹²⁰² Sonra Halep'ten İran'a doğru olan güzergahda şehirleri anlatıyor. Eski Urfa'nın büyüklüğünden ve Hz. İbrahim Pınarı'ndan, Diyarbakır'ın güzel kilise ve binaları, Mardin, Husn-ı Keyf'in görkemli köprüsünden ve bu şehirin Ustaclu-Oğluların elinde olduğu, Bitlis, Tuz Deniz'i, Kürt kabilelerin Şah İsmail'e yüz çevirmeleri, Van Kalesi'nin Kalebaşısınınadı Zeydi Bey'dir diyerek devam etmektedir. Şah İsmail'in komutanlarından Bayram Bey'i ona gönderdiğinden ve üç ay boyunca kaleyi kuşattıktan sonra ele geçirdiğinden söz ediyor. Daha sonra Merend, Hoy, Tebriz ve İran Şehirlerinin durumundan ve geleneklerinden bahsediyor.¹²⁰³

Venedikli Tacir seyahatnamesinde birçok kalenin kuşatıldığından, bölge ve şehrin Şah İsmail'in eline geçtiğinden ve kendi egemenliğinin altına girdiğinden, Tebriz'de kalan Akkoyunlar'ı cezalandırdığından Akkoyunlu emirlerinden evlenen üvey annesinin öldürülmesinden, Akkoyunlu Murat Bey'in Bağdat'a kaçmasından bahsediyor. Sonra Şah İsmail'in Alaüd-Devle'nin üç oğlunu öldürmesinden ve kendi eliyle Elvend Bey'i öldürmesi, Murat Bey'e savaş açması ve Murat Bey'in Alaüd-Devle'ye sığınmasından ve onun kızıyla evlenmesi ile birlikte Derbent Kalesini

¹²⁰² Anonim, *Sefernameye Tacer'e Venizi*, çev. Manüçehr Emiri, Harezmi yayınları. s. 377-378.

¹²⁰³ Anonim, *Sefernamehaye Veniziya Dar İran*, s. 379,380, 384-387, 390-394, 39399, 400, 402,404, 405, 433.

kuşattıktan sonra Tebriz'e geldiğinden bahsediyor. Seyahatnamesinde halkın Şah İsmail'i tanrı gibi gördüğünden söz ediyor ama Çaldıran Savaşı'ndan hiç söz etmiyor.¹²⁰⁴ Sonunda Venedikli Tacir Miladi 1520 (hcö 927) yılında seyahatine son veriyor.¹²⁰⁵

Altıncı Seyyah Vinçento Dalsandry Şah Tahmasb zamanında İran'a seyahat etmiştir. Seyahatnamesinde Şah İsmail'den başlayarak onun Osmanlılar'la çatışmasından ve bundan dolayı Osmanlı'nın zayıf düşmesinden söz ediyor.¹²⁰⁶ Tebriz Şehirindeki olaylardan örneğin; "Haydari" ve "Nimeti" Sufiler'in şiddetli çatışmalarından ve diğer olaylardan söz ediyor.¹²⁰⁷ İran'ın Kumaşları ve değerli ipeklerinin ve İpek yolu'nun güzergâhını anlatıyor. Sonra Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın savaşlarından söz ederek 21 aylık İran'da kaldığı süresindeki olaylar sayahatnamesinde yer alır. İran da görmüş olduklarını Venedik Şehzadelerine anlattıktan sonra son veriyor.¹²⁰⁸

Çaldıran savaşı'yla ilgili Venedikli Ancello kendi kitabında şöyle diyor; Sufi Padişah'ın ordusu Horasanda olduğu için, daha çok asker toparlamak için Tebriz'den Hoy'a gitti, Ustaclu Muhammed ve Sarı Pire'yi Diyarbekir'e gönderdi ve bunlar yaklaşık 20000 asker topladılar ve düşmana yakınlaştığı zaman onlara saldırmayı düşündüler ama Hoy'a geri döndüler. Hoy da Çaldıran ismine diye geniş

¹²⁰⁴Anonim, *Sefernamehaye Veniziya Dar İran*, s. 434-436, 439, 440,445-457.

¹²⁰⁵Anonim, *Sefernamehaye Veniziya Dar İran*, s. 458.

¹²⁰⁶Vinçento Dalsandry, *Sefernameye Vinçento Dalsandry*, çev. Manüçehr Emiri, s. 461-462.

¹²⁰⁷Vinçento Dalsandry, a.g.e, s. 470-474.

¹²⁰⁸Vinçento Dalsandry, a.g.e, s. 479.

bir çöl vardı. Bunlar burada Şah İsmaille birleştiler. Diğer taraftan Sultan Selim, Çaldıran'a doğru hareket ediyordu. Büyük Türk (Sultan Selim) ordusunun azığı azdı, umutsuzca savaşıyorlardı ve eğer yenilseydi, (azık olmadığı için) Türklerin hepsi yok olurdu. Bu yüzden Miladi 1514 Ağustos ayının 22. günü Safevilerin ilk ordusu tüm Safevilerin ordusunun yarısıyla savaşa başladı. Anadolu halkından olanlarla beraber kendisine karşı çıkanları yendi ve alt üst etti. Ama Sinan Paşa Romanya'dan gelen orduyla ilerledi ve iki taraftan da birçok asker öldü. Sonunda Ustaclu Muhammed'in ordusu yenildi, kendisi de esir olup başını kestiler ve bir süre sonra Süfi'nin (İsmail) yanına gönderdiler. Bu esnada İran'ın ikinci ordusu meydana geldi ve öyle cesurca savaştı ki düşman kaçtı. Büyük Türk tüm kuvvetiyle yeniçeriler ve topçuların olduğu mekâna kadar geri çekildi ve ordusu dağıldı. Ama Sinan Paşa olduğu zekice onları topladı ve tekrar düzene soktu, Safeviler yenildiler.¹²⁰⁹ Giovan Maria Angolello yanlışça diyor Şah İsmail Çaldıran Savaşı esnasında Tebriz'deyken yenilme haberini duyduktan sonra hazinesi ve eşi Taçlı Hanimle Kazvine gitti, Sultan Selim Tebriz'e geldi. Bir zaman İranlılar ona saldırmazın diye üç gün bu şehir de kaldıktan sonra Tebriz'in 700 Ehl-i Hiref ailesini kendisiyle İstanbul'a götürdü.¹²¹⁰ Ama Şah İsmail'in savaşta huzuru vardı ve Sultan Selim 700 değil 1000 aile Ehl-i Hiref'ten kendisiyle götürdü.

Richard Knolles kendi *Osmanlı Tarihi* adlı kitabında Çaldıran Savaşı'nım hakkında şöyle diyor:

¹²⁰⁹ Angolello Giovan Maria, *Sefernameye Giovan Maria Angolello*, çev. Manüçehr Emiri, Tahran 2002, s. 350-351; Muhammed Arif Erzurumi, *İnkılab-ı İslam*, s. 203.

¹²¹⁰ Angolello Giovan Maria, a.g.e, s. 351-352.

“Osmanlıların silahlarının sesinden, yerden kalkan tozdan ve toplardan çıkan dumandan dolayı hiç kimse önünü göremiyor ve hiç kimsenin kulağı duymuyordu. Topların sürekli gürlemesinden atlar öyle korkmuştu ki biniciler atları kontrol edemiyor, sakinleştirmekte zorlanıyordu. Sonuçta iki tarafın safları da karma karışık oldu. Hangi tarafın savaşı kazanıp, kaybedeceği henüz belli değildi. Türk tarihçileri bu günün hakkında: “Çaldıran, Osmanlı tarihinin kara günlerinden biri sayılır demiş, bazıları da Osmanlı'nın yok olmanın eşiğine geldiğini söylemişlerdir... O esnada hafif yaralı olan Şah İsmail, zorunlu olarak savaş meydanından dışarı çıktı, onun gitmesiyle Osmanlı askerleri teneffüs fırsatı buldu”¹²¹¹.

Bazı tarihçiler Osmanlıların Çaldıran Savaşı'nı kazanmalarını lojistik nedenlere bağlamışlardı, şüphesiz böyle büyük bir orduyu,¹²¹² birçok top mancılıkla uzun bir mesafe olan İstanbul'dan Çaldıran sahrasına yaklaşık 2500 kilometre kadar son mesiri çetin dağlardan geçirmek kolay bir iş değildi.¹²¹³ Söylediği gibi 60000 deve bu ordunun malzemelerini taşıyorlardı. Yalnız 5000 kişi bu ordunun genel hizmetlerini yapıyordu. Ama Osmanlıların yenmelerinin ana sebebi Venediklerin Uzun Hasan'ın sarayında elçisi olan Caterino Zeno'nun söylediği gibi; ateşli silah ve topçuların gücüydü:

“Sultan Selim katliamı gördüğünde geri çekilip kaçma esnasındayken Sinan Paşa tam zamanında geldi. Tophaneleri biraz yukarı tarafa hedeflendirmesine dair emir verdi. Hem Yeniçerilere hem de İranlılara ateş etti. İranlıların atları cehennemli arabaların kükremelerinden çölde dağıldılar. Atlar vahşet nedeni ile kendi

¹²¹¹ Knolles Richard, *Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 347-348.

¹²¹² Danişman, a.g.e, C.V, s. 180.

¹²¹³Danişmend, a.g.e, c. II, s. 11-12; Tansel, a.g.e, s. 54-55.

binicilerin kontrolünde değildiler,¹²¹⁴ Arka arkaya savaşları kazanan Şah İsmail gururlanmıştı Osmanlı ordusuna önemsemeyip ve savunma yerine saldırmaya başlamıştır. Savaş sterateji konusunda Kızılbaşlar komutanları arasında ortak bir düşünce yoktu”¹²¹⁵.

İran’ın atları o zamana kadar böyle bir ses duymamışlardı. Osmanlılar ateşli silah kullanmasaydı yeniliyordu.¹²¹⁶ Safeviler top tufekğin kullanmasını bildiklerine rağmen ateşli silahın kullanmasını korku ve cümertsizlik göstergesi biliyorlardı.¹²¹⁷ İsmail: ,böyleyse ateşli silah kullanan adam cümertsiz, cümert bir adamı öldürebilir, inanırdı. İran kaynaklarında Selim İsmail’e top ve ateşli silah kullanmamasına söz vermesine rağmen savaş esnasında sözünü yerine getirmemesi yazılmaktadır.¹²¹⁸ Türk tarihçileri örneğin Erzurumlu Muhammed Arif diyor ki: eğer Sultan Selim İran ordusu gibi saldırmaya başlasaydılar kesinlikle Osmanlıların ölü sayısı kaç kat artacağını, eğer İranlılar da ateşli silah kullansaydılar kolayca yenilmezlerdi ve uzun zaman Osmanlı ordusunu meşgul ederlerdi,¹²¹⁹ özellikle kış yaklaştığı için Sultan Selim barış istemek zorunda kalırdı.

¹²¹⁴ Caterino Zeno, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, s. 61.

¹²¹⁵ Hans Roemmer, *İran Dar Rahe Asr-ı Cadid*, çev. Azar Ahançi, c. I, s. 297; Tacüt-Tevarih, c. I, s. 52.

¹²¹⁶ Roger Savory, a.g.e, s. 37.

¹²¹⁷ Hans Roemmer, *İran Dar Rahe Asr-ı Cadid*, çev. Azar Ahançi, c. I, s. 298; Ebulkasim Taheri, a.g.e, c. I, s. 200.

¹²¹⁸ Esterabadi, *Tarihi Sultani*, İhsan İşragi basımı, Tahran 1998, c. I, s. 48; Huld-ı Barin, c. I, s. 237 -239.

¹²¹⁹ Muhammed Arif Erzurumi, *İnkılab-ı İslam*, c. I, s. 107-115.

Caterino Zeno Çaldıran savaşının nedeni olarak Şah İsmail'in Şeybek Han'ı yenmesi ve Semerkant'ı ele geçirmesini gösteriyor ve Sultan Selim savaşa geldi diyor.¹²²⁰ Devam ediyor İsmail Tebrizde idi ama İran'ın ordusu Semerkant de kalmıştı. Şah İsmail Ustaclu-Oğlu ve Sarı Pire komutanlarından ikisini öncü olarak Sultn Selim'in ilerlemesini engel olmak için gönderdi ve İsmail on beş bin suvarısı vardı. Şüphesiz Osmanlı ordusunun Safevi ordusundan daha iyi olduğunu ve İranlı bayanların kocalarının kaderine katılmak için savaşa gittiklerini söylüyor.¹²²¹ Osmanlı ordusunun ilerlemesine engel olmak için gönderilenŞah İsmail'in iki komutanı Hoy'a geri çekildiler. İsmail de Tebriz'den Hoy'a geldi ama tekrar Tebriz'e döndü.¹²²² İsmail İran ordusunun yenilme haberini duyduğu zaman eşi ve hazinesiyle altı günlük mesafesi olan Kazvine geldi diyor.¹²²³ Bu iddia yanlıştır çünkü Şah İsmail'in savaşta huzuru vardı. Caterino Zeno devam ediyor: „Şah İsmail Tebriz'den Kazvin'e doğru gittiği zaman Sultan Selim Tebriz'e geldi ve Tebriz halkı onu iyi karşıladı. Sultan Selim'e kimse itaat etmediği için üç gün bu şehirde kaldıktan sonra (Sultan Selim sekiz gün kalmıştı) geri döndü. Bu halde İsmail ordusuyla Tebriz'e geldi ve Sultan Selim'e karşı birleşmek için Mısır Sultanı,¹²²⁴ Alaüd-Devle ve Gürcistan Hâkimi'ne elçi gönderdi. Ama Mısır Sultan'ı Kansu Gavri kabul etmedi bu nedenle Mısır'la Osmanlı arasında Süriye de vuku bulan savaşta

¹²²⁰ Angolello Giovan Maria, *Sefernameye Giovan Maria Angolello*, s. 373.

¹²²¹Caterino Zeno, a.g.e, s. 274.

¹²²²Caterino Zeno, a.g.e, s. 275.

¹²²³Caterino Zeno, a.g.e, s. 278-279.

¹²²⁴Tansel, a.g.e, s. 173.

İsmail ona yardım etmedi. Sonra İsmail Sultan Selim'e bir mektup yazdı değerli hediyeler gönderdi ve Sultan Selim'i savaşa davet etti diyor.¹²²⁵

Seyyahların lideri olarak İran'a gelen seyyah, Jiovani Marya Anjeloto, Şah İsmail hakkında yeni bilgiler veriyor. Şah İsmail'in gücü, çalışkanlığı hakkında bilgiler verip, muridlerinin yanında fevkalade sevildiğini söylüyor, diğer taraftan da onu Roma imparatoru Neron'a benzetiyor.¹²²⁶

Miladi 1502(Hc.908) Ludwick Vartman, Hindistan'a yolculuk (Şark yolculuğu) esnasında o zaman bağımsız olan Hurmüz'e vardı ve Fars vilayetine gitti. Miladi 1504'te (hc.910) İran'a yolculuk yaptı. Vartman'ın seyrettiği güzergâh net olmamasına rağmen seyahatnamesinin bir kısmında İran yolculuklarına değinmiştir. Şah İsmail'in harekâtları onun İran Kuzeyi'ne gitmesine engel oldu.

Miladi 1507 (Hc.913), Portekizli De Albouqurce'in fethettiği yerler ve yaptığı işlerinin hakkında yazılan oğlu Alphonso De Albouqurce yazmıştır. Alphonso'nun yazdıkları birçok senet ve çeşitli mektuplardı. Bu mektuplar taranmamış ve eleştirilmemiştir, bu neden dikkatca onların incelemesi gerekmektedir.¹²²⁷

¹²²⁵ Caterino Zeno, a.g.e, s. 279-281.

¹²²⁶ Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, Çev. Manüçehr Emiri, Harezmi Yayınları, Tahran 2002, s. 328-355.

¹²²⁷ Altan Çetin, *Safevi Dönemi İran Tarihi* (Safev Tarihinin Kaynakları), Kadim Yayınları, Ankara 2011, s. 97; Manüçehr Daneşpejüh, *Sefername*, Haneye Kitab Yayınları, Tahran 2002, s. 112.

Miladi 1507 (Hc.913), Venedikli Tacir Ramos İran'ın Kuzeyine yaptığı yolculuk hakkında rapor veriyor. Ramos İsmail'i yakından ziyaret etmiş ve onun hakkında rapor vermiştir.¹²²⁸

Miladi 1523 (Hc.930), Şah İsmail'in V.Charles'a yazılan mektubun çevirisini Miladi 1525 (Hc.932), Petrous Demount Libano diye bir papaz bu mektubu Toledo (İtalya) şehrinde V. Charles'e teslim etti. Bu mektubun orijinali Latince idi. V.Charles bu mektubun cevabını 1529 hc. 936 yılında Yohan Debalbi aracılığıyla gönderdi.

Miladi 1524 (Hc.931), Portekizli elçilerle birlikte gelen seyyah Antonyo Tenriou Şah İsmail'in huzuruna geldi. Şah İsmail'in ölümünden sonra Portekiz elçilerden ayrıldı ve İran etrafında yolculuk yaptı. Bir ara Hurmüz'e gitti. Antonyo Tenriou'nun raporlarından bir çeviri yapılmamıştı.¹²²⁹

Miladi 1548 (Hc.955), Fransa Kralı, Osmanlı Sarayına gönderilen Gabriel De Luetz'e (Dolo), Kanuni Süleyman'ı Şah İsmail'e savaş açmaya teşvik etmekle görevliydi. Bu konu da kendinden küçük bir hatıra kitab bırakmıştı.¹²³⁰

Miladi 1587 yılında (Hc. 985) Giovanni Tomas Minadova tıp doktoru sıfatıyla ömrünün bir bölümünü 1579-1586 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Venedikli Misyonerlerin yanında geçiriyordu. Storia della guerra fra Turci et

¹²²⁸ Manücehr Daneşpejuh, a.g.e, s. 121.

¹²²⁹ Altan Çetin, a.g.e, s. 97.

¹²³⁰ Altan Çetin, a.g.e, s. 106.

persian, adlı eserinde söylenen yıllar arasındaki Osmanlı-safevi savaşları hakkında ve Osmanlı askerlerinin görüşüyle rapor veriyor.¹²³¹

Miladi 1539 (Hc. 939) yılında Venedikli, Luigi Rancinotto, ticari işler için İran'a yolculuk yaptı ve kendi raporlarını seyahatnamesinde zikrederek bastı.¹²³²

Miladi 1561-1581 (Hc.967-987) yıllarında Maceracı Tacirler, „Merchants Adeveturs, adlı bir kurum kurmuş, bu kurumun adını daha sonraları; „Moskova Şirketi, Rus Şirketi veya Rus Tüccar Şirketi olarak değiştirdiler. Bu kurumun aracılığıyla edinilen tüm bilgiler ve ticari mallar Londra'ya gönderiliyordu.¹²³³

Miladi 1561 yılında İngilizler İran'la ticari ilişki kurmaya çalıştılar. Bu nedenle Anthony Jenkinson'un İngiltere Kraliçesi Elizabet'in adıyla İngilizce, Latince, İtalyanca ve İbranice dillerinde birer fermanla ve çeşitli hediyeler ile birlikte İran'a gönderildi. Şah Tahmasb Anthony Jenkinson'u iyi karşılamadı. Antony Jenkinson İran'a başarısız yolculuğunu ve kendi raporunu bir seyahatnamede anlattı. Anthony Jenkinson'un raporunda o dönemde Azerbaycan'ın durumu hakkında faydalı bilgiler vardır.¹²³⁴

Miladi 1568 Lorans Chapmanraporunda o dönemde Gilan ve Rudbar hakkında bilgiler ve bu vilayet de fakirlik ve yeni bilgiler veriyor.¹²³⁵

¹²³¹ Altan Çetin, a.g.e, s. 96; Maniçehr Daneşpejuh, Sefername, Haneye Kitab Yayınları, Tahran 2002, s. 43.

¹²³² Altan Çetin, a.g.e, s. 96.

¹²³³ Altan Çetin, a.g.e, s. 100.

¹²³⁴ Anthony jenkinson, *Sefernameye Anthony jenkinson*, Harezmî Yayınları, Tahran 1985, s. 123-135.

¹²³⁵ Altan Çetin, a.g.e, s. 100.

Miladi 1563 Richard Cheinie'nin Raporu,

Miladi 1565-1566 Arthur Edwards raporu.¹²³⁶

Miladi 1568 -1574 Lioel Polemtery'nin raporu.

Miladi 1574 Jeffrey Rocket'in raporu.¹²³⁷

Miladi 1579-1581 Cristofar Browf'un raporu.

Maceracı Tacirler, Merchants Adevetur, İran'ın ipeği ve edviyesiyle İngiltere'nin kumaşını takas etmeye çalışıyorlardı. Bu tacirler gemiyle Volga ve Buz Deniz'den İngiltere'ye götürmeye çalışıyorlardı. Bu seferler Osmanlılar Şirvan'ı fethettikten sonra erdi.¹²³⁸ Venedik Sinyorları'nın gönderdiği, Winchento Dalsandry, adlı seyyah kısa bir raporunda Şah Tahmasb döneminin İran'ın da durumunu anlatıyor. Bu seyyah Şah Tahmasb'ın Sarayı hakkında da yazdı. Miladi 1572 yılı Şah Tahmasb'ın Sarayına Kazvin'e gelen Winchento Dalsandry bir yılın İran sarayında geçirdi. Meclis-i Ayana rapor veren seyahatnamesinde Şah Tahmasb'ın durum ve ahlakı hakkında iyi bilgiler veriyor. Bu bilgiler Şah Tahmasb'ın Tezkeresindeki bilgilerle uyuyor. Bu seyyahların sunduğu bilgiler ve gerçekler üzerine yazdıkları için önemlidir. Bu seyyahların hepsinin iyi niyetli olduklarını söyleyemeyiz. Çünkü seyyahlardan bazıları para ve mal kazanmak ya da Osmanlı-Safeviler'in arasını bozmak, Osmanlı'ya karşı onların savaş açması için Safeviler'i kışkırtmak ve casusluk için de yolculuk yapıyorlardı.¹²³⁹

¹²³⁶ Altan Çetin, a.g.e.

¹²³⁷ Menüçehr Daneşpejuh, *Sefername*, Haneye Kitab Yayınları, Tahran 2002, s. 93.

¹²³⁸ Altan Çetin, a.g.e, s. 100.

¹²³⁹ Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, çev. Mahmud Emiri, Şirket-i Entesarat-ı Harazmi, Tahran 2002, s.13-15.

C. Sultan Selim'in savaştan sonra Tebriz'in Ele Geçirilmesine Dair Fermanı:

Tebriz hem iktisadi hem ilim açısından dönemin en önemli şehirlerinden biri sayılmaktaydı. Ayrıca bu şehir Safevilerin başkentiydi. Safevilerden önce de Akkoyunlular, Karakoyunlular, İlhanlılar vs. devletlerin başkenti olmuştur. Bu da bu şehrin ne kadar önem taşıdığını göstermektedir. Osmanlılar her zaman bu şehri kendi kontrolleri altına alma çabasıındaydılar. Bu nedenle Sultan Selim bu şehri ele geçirmeye dair bir mektupta niyetini açıkça ifade etmiştir:

Tebriz'in ileri gelenleri ve büyüklerinden Sima Fahrül-Sadat Mir Abdül-Vahap sağsalim adam, şahlık inayet ve merhameti o diyara (Tebriz) yönelmesi tayin oldu. Şefkatım Müslümanların huzuruna yaşlı bayanla ve fakirlerin gönülünü almak, millet ve memlekete uygun ayarlarını yapmak, din ve devleti düzene sokmak öncekinden daha yoğun olacaktır. Böyle bir zalimin zulmünden onları kurtarmak için, benim saadetli adaletimin gölgesini halkın başına yayması için Allah'a şükretmek herkese vaciptir. Bu halde ordumun Tebriz'e girmesinden önce adalet ve insaf feyzini göstermek, zulmetmek ve sitemden uzak kalmak, değerli ve büyük, saygıdeğer, en mükemmel itibar ve beğenilen şan ve asillik ululuğuna sahip, işlere tedbirli, ümmet sevaplarına inanan, âlemde padişahlığa düzen vermek, Sultanın yanında bulunanların en yakını, Hakan Devletinin danışmanı, ihtiyaçsız Allah ona has bir inayet veren, din ve dünya yolunda savaştan, yüceliği devam eden vezir Ahmet'i Tebriz'e gönderdim. Adı geçen şahıs Tebriz'e vardığında saygı, yüceltme ve hürmetle onu karşılayın. Ahmet vezirin buyurduğu yasal ve yasaklar hepsini icra edilmesinin benim fermanımın itibarındandır. Bu fermanı duyarak kabul ve itaat edin, itaat ettirmesini yürek ve canınızdan tam hazırlanın. Sizin hakkınızda bu anlam

*benim size inayet ve halis himayem bilin. Yazıldı Hicri 920 yılın Recep ayının 2. Günü.*¹²⁴⁰

Ancak Tebriz'de kısa süreli de olsa Osmanlı hâkimiyeti kurulamadı. Bununla birlikte Sultan Selim ileride halkın isyan etmemesi için askerlerini halka iyi davranmaları konusunda da uyarılarda bulunmuştu.

¹²⁴⁰ Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, c.I, s. 391.

D.Ordunun Sultan Selim’e Mektubu ve Geri Dönüşü

Sultan Selim kanunları çok iyi biliyordu ama sert bir hükümdar idi. Tahta cülusunun başında Yeniçerilere karşı aralarındaki suçluları yine kendi aralarında yok etmelerini isteme hakkını kullanıyordu. Tebriz’de iken ordu ileri gelenleri hoşnutsuz olduklarını ve geri dönmeleri gerektiğini ifade eden bir mektup yazdılar.

“...Yaklaşık 45000 insan bizim memleket de ve 20000 kişi de İran toprağında Rafizi ve dinden çıkan töhmetine bizim vefasız ve sitemkâr kılıcımıza yiyecek oldu. Bizim tutucu din âlimlerimiz, bize Rafizi ve dinden çıkan yanlışı anlattılar. Al’a Hazret Sultanımız (Selim) siz de bizi aldatarak bu kadar günahsız insanın kanının dökülmesine neden oldunuz, bizi Müslümanları öldürmek için tahrik ettiniz. Ehl-i Sunnet gibi beş vakitte Muhammedi ezan okunan memlekette, abdest alıp namazı, cemaati yerine getirip oruç tutup, Kur’an okuyup, temiz ve pak kelime “La illallah Muhammed Resulullah” her zaman dillerinde olan, hangi şeriat delili ile onları öldürebiliriz. El açık namaz kılmak, ezan ve kamet de, Eşhedüenne Aliyen Veliyüllah ve “Heyy-i Ala Hayru’l-amel” söylemek şeriata karşı ise, neden Şafii mezhebinde olanlarda bazen elleri açık ve bazen de elleri kapalı namaz kılıyorlar. (Eşhedüenne Aliyen Veliyüllah) eğer bidat olsa da, ama Cami’ye minare inşa etmek gibi, iyi amel bidatıdır, hepimiz, Hz. Ali Allah’ın velisidir, itiraf ediyoruz. Bizim müezzinlerimiz de sabah namazın da, Heyya Ala Hayru’l-amel, diyorlar.

Sözün doğrusu, bu nedenlerden dolayı biz İranlılarla savaşmayacağız, eğer bizim savaşımız ülkemiz içinse buyruğunuza uyarız, bu tahrip olan memleketin (İran) bu kadar kan dökülecek bir değeri yoktur”¹²⁴¹.

¹²⁴¹ Muhammed Arif Erzurumî, *İnkılab-ı İslam*, s. 216-217.

Sultan Selim ordunun dilekçesinden etkilenerek kadıların ve âlimlerin bu konuda düşüncelerini istedi. Âlimler Sultan Selim'in istediğine göre fetva verdiler. Bu iki ülke savaş durumunda olduğu esnada iki tarafın kültürel ve iktisadi ilişkilerini kesmiş ve Osmanlı Devlet'i sınırını kapatmıştı. Anadolu'daki Kızılbaşlara İran'dan gelen askeri yardım gelmez olmuştur.¹²⁴² Sultan Selim yeniçerilerin istediğini yerine getirmesine rağmen onları cezalandırmayı düşünüyordu.¹²⁴³ Ancak acil ve büyük fetihler arefesinde bu düşüncesini ertelemiştir.

¹²⁴²Remzi Kılıç, a.g.e, s 44, naklen Danişmend, *Îzâhlı Osmanlı Târîhi Kronolojisi*, s 6.

¹²⁴³Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 267.

E. Çaldıran Savaşı Sonrası ilişkiler:

Savaş meydanı Kızılbaşlar'dan tahliye edildikten sonra ganimetler paylaşıldı. İranlı kadınlar hem erkekleri gayretlendirmek hem de eşlerinin yanında ve kaderlerinde ortak olabilmek için savaşa katılıyorlardı.¹²⁴⁴ Bu eski bir İran-Türk geleneği idi. Erkekler savaşa gittiğinde arkalarında hem eşleri hem de mal varlıkları korumasız bir halde olduğundan ve çıkacak herhangi bir isyan sırasında eşlerinin düşmanlarca kullanılmaması ve mal varlıklarının yağmalanmaması için onları kendileriyle beraber götürüyorlardı. Tüm bu nedenlerle birlikte o dönem kadınlarının birçoğu savaşçı özelliklere sahipti. Ayrıca İslam da hem kadın hem erkeğin farklı görevleri olsada aynı amaç uğruna çabaladıkları ve birbirlerini tamamladıkları vurgulamaktadır. Kadınlar savaşa katılamazlarsa da hemşirelik yapabiliyordu.

Türk tarihçilerin söylediğine göre bir sürü İran bayanları cümlesi Şah İsmail'in iki eşi Bihrüze ve Taçlı Hanim savaş giyimiyle kocalarının kaderine ortak olmak isteyerek savaş meydanına gelmişlerdi.¹²⁴⁵ Bunların bir kısmı Osmanlı ordusuna esir oldular. Bunun dışında savaş alanında bulunan birçok bayan cesedi Sultan Selim'in emriyle askerliğe yaraşan bir cenaze töreniyle gömüldüler. Bu nedenle Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail'in kendisiyle yaklaşık 2000'e kadar savaşçı bayanı savaş meydanına getirdiği söylentisi vardı.¹²⁴⁶ Bağdad hükümdarı Hulefa Bey'in kızı ve Şah İsmail'in eşi Taçlı Hanım, Osmanlı komutanlarından olan

¹²⁴⁴ Muneccimbaşı, *Sahai'fü'l-Ahbar*, c.II, s. 465. Muneccimbaşı yanlışça Taçlı hanımı Şah İsmail'in maşukası diyor, Aynı sf.

¹²⁴⁵ Muneccimbaşı, a.g.e, s. 465-466; Sagerdo, *Osmanlı imparatorluğunun Tarihi*, naklen Felsefi, s. 66.

¹²⁴⁶ Sagerdo, *Osmanlı imparatorluğunun Tarihi*, naklen Felsefi, s. 66.

Vidin Beyi Mesih Paşazade'nin adamları tarafından esir olmuştu. Bir çift küpelerini tutanına verdi ve kurtuldu ve erkeklik giyimle Osmanlı ordusundan Tebriz'e kaçtı.¹²⁴⁷ Taçlı Hanim Şah İsmail'in ölümünden sonra Kızılbaş komutanları olan Ustaclu Küpek Sultan, Rumlu Div Sultan ve Vezir Kadı Hasan'ın desteğiyle oğlu Şah Tahmasb'ı saltanat tahtına geçirdiler.¹²⁴⁸

Ama Bihrüze Hanim Osmanlı ordusunda esir kaldı. Şamlu Durmuş Han'ın bakanı Mirza Şah Hüseyin İsfahani, Durmuş Han'a İsfahan'dan Tebriz'e azık taşıdığı esnada Tebriz'e iki menzil kalan yolunda tesadüfen Taçlı Hanımla karşılaşmış ve onu Şah İsmail'in yanına götürmüştür. Şah İsmail ona, Padişah'ın eşlerinin savaşta ne işi var, diyerek ona serzenişte bulunmuştu. Şah İsmail, Mirza Şah Hüseyin'in bu hizmeti için yüce divanın nazırlık ve vezirliğini ona devr etmişti.¹²⁴⁹

Sultan Selim Tebriz'e vardığı zaman halka iyi davranmış ve şehri yağmalamaya izin vermemiştir. Sonra (Recep ayının 17 sinde) Tebriz'in Sahib-Abad meydanına Uzun Hasan camisine (Purgsthal yanı sıra Yakub camisi diyor) gidip namaz kıldı.¹²⁵⁰ Hatip Ehli Sünnet şivesiyle ezan okuyordu. Hutbe padişahın adına geldiğinde El-Sultan bin Elsultan Ebul-Müzaffer İsmail Bahadır Han yani Şah İsmail'in unvanıyla hutbesine devam etti. Bunu duyan Osmanlı askerleri ona kılıç çektiler. Ama Sultan Selim dili alışmış ve günahı yoktur dedi ve katledilmesine engel

¹²⁴⁷ Muhammed Arif Erzrumi, a.g.e, s. 201, Uzunçarşılı Selim emriyle Taçlı hanimin Cafer Çelebiye evlendiği yazıyor. Ama Taçlı hanim kendini kurtarabildi.İ.H. Uzunçarşılı, *Taçlı Hanımın Mücevheratı*, Belleten, 92/1952, s. 611-606.

¹²⁴⁸ Gum'i, *Hulasetü'l-Tevarih*, s. 309.

¹²⁴⁹ Emir Mahmud Hondmir, a.g.e, 163-164 Belgeler.

¹²⁵⁰ Purgsthal Hammer, a.g.e, c. II, s. 847.

oldu. Hatib'in cezalandırılmamasının diğere nedeni ise Sultan Selim'in Şah İsmail'e gösterdiği saygıydı: “*Ben İsmail'in kulları üstündeki gücünü duysaydım inanmazdım, bu güç Allah'tan başka kimse de olmaz*”¹²⁵¹

Tebriz'den Nahçıvan yoluyla Karabağ'a gitmeyi arzulayan Selim: “Karabağ ili Acem şahlarının kışlağıdır. Beylerin ağırlıklarını, çevrelerini beslemeye dayanıklıdır, komşu illerinden dahi erzak getirilebilir, burada kışlamayı düşünmekteyiz”¹²⁵² diye buyurmuştur. Kış mevsiminin Karabağ da geçirileceğini anlayan devlet makamları ve ordu Merend'den Aras nehri kıyılarına geldiği bir sırada, yeniçerileri isyana teşvik ettiler. Aras nehri taşkın olduğu halde geçerken bir hayli insan boğulmuş ve hayvan telef olmuştur. Yeniçeriler Anadolu'ya dönmek istediklerini; Karabağ'da kışlamak istemediklerini, padişahın etrafını sararak parça parça olmuş elbiselerini mızraklarına takarak, bağırışlar, hatta Sultan Selim'in çadırına kurşun atarak tepkilerini belirtmişlerdir.¹²⁵³ Sultan Selim, bu isyanın arkasındaki teşvikçilerin, Vezir-i âzâm ile Paşalar, Kadiasker Ca'fer Çelebi, Yeniçeri ağası İskender Paşa ve Sekbânbaşı Balyemez Osman Paşa olduklarını anlamış, ama sessizce bu asî ruhlu ordusunun tavrını beğenmediği halde Kars-Erzurum yoluyla Amasya'ya dönmeye karar vermek zorunda kalmıştır.¹²⁵⁴ Askeri isyana teşvik edenleri cezalandırmaktan geri kalmayan Sultan Selim, Erivan şehrini yağmaladıktan

¹²⁵¹ Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, s. 513-514; Anonim, *Cihanguşayı Hakan*, 514-515 Belgeler.

¹²⁵² Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, c. II, s. 283.

¹²⁵³ Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, c. II, s. 283-284; Münecimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, c. III, s. 456

¹²⁵⁴ Münecimbaşı, a.g.e, aynı sf.

sonra vezir Mustafa Paşa'yı atının eğrini kestirmek suretiyle azletmiş ve yerine defterdar Pîri Paşa'yı vezir tayin etmiştir. Peşinden Nahçıvan'da iken, askerinin bazı evleri yağmalarını vesile yaparak, "Siz askeri muhafaza da ihmal gösterdiniz" diyerek, Vezir-i azâm Hersek-zâde ile ikinci vezir Dukagin-zâde Ahmed beyleri çadırlarını başlarına yıktırarak azletmiştir.¹²⁵⁵

Yeniçeri ağız birliği yapmışçasına Diyâr-ı Rûm'a dönmek için;

"Didiler ey pâdişah-ı cem nişân

Kılıcın olsun düşmana ateş saçan

İran ki baştan sona dek viranedir

Anda kışlak eylemek efsanedir".

Bu sözlerin orduda büyük küçük herkesin fikrini yansıttığını anlayan Sultan Selim dönüşü mecbur olmuştur.¹²⁵⁶

Bu arada ordunun erzak ve saman azalmasından dolayı Gürcistan hükümdarından istenilen erzak gelmeyince Gürcü toprakları yağmalanmaya başlanmıştı ki, Gürcü Mirza Çabuk'un adamları İspir kalesinin anahtarlarını ve ordunun zahire ve hayvanların saman ihtiyacını Çoban Köprüsü'nde getirmişler ve sıkıntı kısmen giderilmiştir. Fakat Sultan Selim, yine de zeametli süvarilerine izin vermek zorunda kalmıştır¹²⁵⁷. 20 Eylül 1514'de Aras nehri geçilip, Kesikkünbed'e konulup 21 Eylül'de Nahçıvan şehri yakınında konaklanıp, halkının Kızılbaşlığından dolayı yağma edilmiştir. 22 Eylül'de Karabağ yakınına konulup, Sederek'ten geçilerek 25 Eylül'de Erivan civarına konulmuştur. 28-29 Eylül'de Üçkilise geçilip,

¹²⁵⁵ Danişmend, a.g.e, c. II, s. 15; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 270;

¹²⁵⁶ Hoca Saadeddin, *Tacu't Tevarih*, c. II, s. 284.

¹²⁵⁷ Karaçelebizâde, *Ravzatu'l-Ebrâr*, s. 402;

5 Ekim’de Kars, Şuregel-suyu (Arpaçayı) geçilip Gökçedağ yakınına konulmuştur.¹²⁵⁸

Yeni vezir olan Pîri Paşa zahire sıkıntısını gidermek için, Bayburt taraflarına gönderilip, Ramazan’ın birinci günü (20 Ekim 1514) Çin-ağılı (oğulu) mevkiine konulmuştur. Ordu Erzurum’da iken Bayburt’un fetih haberi gelmiştir.¹²⁵⁹ Sultan Selim Bayburt’a geldiğinde ona Bayburt’un anahtarlarını sundular. 24 Ekim’de Bayburt tevâbiünden Danişmend-kenti civarına konulup Başmirahur Bıyıklu Mehmed Beye, Bayburt’un fethinde gösterdiği yiğitlikten dolayı; Trabzon, Bayburt, Şebinkarahisar, Erzincan ve Canik sancakları ona devredilmiştir. Azledilen Hersek-zâde’nin yerine, Rumeli Beylerbeyisi olan Hadım Sinan Paşa Vezir-iazâm tayin edilmiştir.¹²⁶⁰

Sultan Selim birkaç menzilde konakladıktan sonra Fitir (Ramazan) bayramı Niksar’da idrak ettikten sonra Nahcivan, Erivan kalelerini fethettikten sonra 24 Kasım 1514’de Amasya şehrine kışı geçirmek, ertesi senenin baharında saldırmayı buradan devam etmek maksadıyla yerleşti.¹²⁶¹ Ne kadar ordu ve vezirler muhalefet ederlerse da buna rağmen yine Sultan Selim, İsmail ve Şii mezhebini ortadan kaldırmak

¹²⁵⁸ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.108.

¹²⁵⁹ Hoca Saadeddin, *Tacu’t Tevarih*, c. II, s. 284; Karaçelebizâde, *Ravzatu’l-Ebrâr*, s. 403; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 374;

¹²⁶⁰ Hoca Saadeddin, *Tacu’t Tevarih*, c. II, s. 284-285; Münecimbaşı, *Sahâifu’l-Ahbâr*, c. III, s. 456; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 374; Karaçelebizâde, *Ravzatu’l-Ebrâr*, s. 403;

¹²⁶¹ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013, s. 114.

düşüncesi zihninden geçiyordu.¹²⁶² Bundan dolayı ordunun top ve cephanesini Şark-ı Karahisar'da (Şebinkarahisar) bırakmış, askerini de Ankara'da kışlamasını emretmiştir. Kapıkulu askerleriyle kışın bastırması üzerine kış hazırlığı yapılmıştır. Amasya'da kalınırken, İran'ın sanatçı ve Ehl-i Hiref, Bilginler ve Tebriz'in zengin adamlarını¹²⁶³ Ayas Ağa ve yeniçerilerle İstanbul'a gönderilmiştir.¹²⁶⁴ Ama Kalan nefis eşya ve İsmail'in meşhur hezinesini kendisiyle taşıyordu.

Çaldıran savaşının yenilgesi o kadar Şah İsmail için önemli değildi. Ama hayatının sonuna kadar bu savaşın etkisi onu bırakmadı. Sultan Selim, Şah İsmail'in her hangi bir surprizine engel olmak için Piri Paşa (Mahşah) Kızılırmak üzerinde nöbette bıraktı.¹²⁶⁵ İsmail Çaldıran savaşından sonra dış politikasını değiştirdi ve diğer ülkelerle çatışma yerine barışı seçti. İsmail idealist siyasetini bırakıp gerçeklere bakarak realite bir siyasete döndü. Şah İsmail hem Bihrüze Hanım'ın esirliğine göre hem de birçok savaşların da yalnız yenilmeyi olan Çaldıran savaşından sonra kendine gelmişti kendisine düşman aramıyordu. Bu nedenle Sultan Selim'le barış yapmak istiyordu. Miladi 1514 yılı Nisan ayı 19 günü (Hicri 920 yılın Şevval ayının 11. Günü) Sultan Selim, Amasya'da iken Şah İsmail, hem eşinin bırakması hem de barış yapmak için bir mektupla (I. mektubunu) değerli hediyelerle Tebriz ulemâsından

¹²⁶² Anonim, *Cıhanguşayı Hakan*, 514-515 Belgeler.

¹²⁶³ Hammer Purgsthall, *Osmanlı Tarihi*, c. II. s. 846.

¹²⁶⁴ Hoca Saadeddin, a.g.e, c. II, s. 285; Uzunçarşılı, a.g.e, c.II, s. 270; Münecimbaşı, a.g.e, c. III, s. 456; Karaçelebizâde, a.g.e, s.403; Celâlzâde, *Selim-nâme*, Haz. A.

Uğur-M. Çuhadar, s. 384. Hoca Saadeddin, a.g.e, s. 287.

¹²⁶⁵ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 287.

Seyyid Abdu'l-Vehhab'ın başkanlığında, Kadı Paşa demekle meşhur Kadı İshak, Mevlana Şükrullah Mugâni ve Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hamza'dan oluşan bir elçilik heyetini göndermiştir.¹²⁶⁶ Ama Sultan Selim sadece Şah İsmail'den intikam aldığını düşünüyordu. Sultan Selim; Şah İsmail Şia mezhebinin yayılması için çalışmazsa, üç halifeye saygısızlıktan vazgeçerse, camilerde benim adıma hutbe okutursa, Aras Nehri'ni iki ülkenin sınırı olarak tanırsa barışı kabul ederim ve Şah'ın eşini geri dönderirim cevap verdi.¹²⁶⁷ Böylece Şah İsmail'in istediklerini reddederek elçilerinin taleplerinin hiçbirini kabul etmemiştir. Şah İsmail eşini çok aşırı derece de seviyordu ama onun serbest bırakması karşılığında bile İran ülkesinin toprağını vermeyi kabul etmedi.

Sultan Selim Şah İsmail'in mektubuna kesin cevap vermediyse de elçilere şartlarını bildirdi; Sufi Oğul'a (Şah İsmail'e) söyleyin padişah Hazretleri, (Sultan Selim) Ehl-i Sünnet âlimlerin fetvasıyla, Bihrüze Hanımı evlendirdi (hâlbuki bu iş hala yapılmamıştı). Sultan Selim Şah İsmail'in elçilerinden birine: “Kocalarının yanında Müslüman bayanları Kızılbaşlarla zina ettirdiğini ve onların yaptıklarından dolayı İsmail'in zina edilen kadınların kocalarının çektiği acılarını hissetmesi için böyle yaptım,¹²⁶⁸ dedi ve sözünü, Yakında ikinci kez birbirimize karşı şansımızı (savaş) deneyeceğiz,¹²⁶⁹ cümlesi ile bitirdi. İsmail'in barış teklifi ve eşini iadesini isteyen heyet üyelerini, dört elçiden Kadı İshak'la, Seyyid Abdu'l-vehhab'ı

¹²⁶⁶ Feridün Bey, a.g.e, s. 462; Hoca Saadeddin, a.g.e, s. 287; Münecimbaşı, a.g.e, s. 457; Solakzâde, a.g.e, s. 374; Erzurumi, *Inkılâb-ı İslâm*, s. 225.

¹²⁶⁷ Feridün Bey, a.g.e, s. 46; Erzurumi, *Inkılâb-ı İslâm*, s. 225.

¹²⁶⁸ Felsefi, *Ceng-i Çaldıran*, s. 116.

¹²⁶⁹ Felsefi, a.g.e.aynı, sf.

Amasya'dan İstanbul'a gönderip Rumeli-Hisarı'nda (Yeni Hisar) ve Hamza-Halife ile Molla Şükrullah'ı da Dimetoka kalesine haps ettirilmişlerdir.¹²⁷⁰ Seyyid Abdu'l-Vehhab'ı İstanbul'un zindanından sonra Edirne'ye götürdüler. Mir Abdul-Vehhab yedi yıl hapiste kaldıktan sonra Sultan Selim öldü. Kanuni Süleyman saltanat tahtına geçtiği zaman onu serbest bıraktı. Ama Mir Abdul-Vehhab hapisteki sıkıntı ve yaralardan dolayı az zaman sonra İstanbul'da öldü ve onu Ebu Eyyup Ensarı mezarlığına gömdüler.¹²⁷¹ Mir Abdul-Vehhab yüksek dereceli ulemalardan idi. Sultan Selim, Ahmet Paşa'yı Tebriz hâkimi seçtiğini bildiren mektupta Tebriz halkına Mir Abdul-Vehhab'tan, Fehrus-sadat rizgetus-selam, (Seyyitlerin övgüsü ve Allah tarafından yiyeceği sağlamaştırır) bahsetmişti. Şah İsmail, Mir Abdul-Vehhab'ı elçilerinin başkanlığına seçmedeki amacı Sultan Selim'le arasında olan kini dostluğa dönüştürmekti.¹²⁷² Sultan Selim'in Bihrüze Hanım'ı serbest bırakılmaması ve onun İran'a gönderilmemesi çoğu İslam ülkelerinin âlimler ve sultanlarının hatta çoğu Osmanlı âlimlerinin üzülmelerine neden oldu ve bunun için Sultan Selim'e serzenişte bulunup, şöyle dediler: “Hiçbir Müslüman fatih Müslüman olan düşmanının eşine sahip olma hakkı yoktur”¹²⁷³. Ali Muayyid sabıttı Sultan Selim'in Şah İsmail'in I. mektubuna cevap yazdığı bir mektup vardır. Ama bu mektubu kanıtlandığı zaman Sultan Selim'in verdiği cevap değil. Çünkü Sultan Selim mektupla birlikte gönderilen Hasan elçiden söz ediyor ama Şah İsmail II.

¹²⁷⁰ Münecimbaşı, a.g.e, c. III, s. 457; Solakzâde, a.g.e, s. 374; Karaçelebizâde, a.g.e, s. 403; Sarı Abdullah Efendi, a.g.e, 100/a; Tansel, a.g.e, s. 72.

¹²⁷¹ Parsadost, a.g.e, s. 513.

¹²⁷² Erzurumi, *Inkılâb-ı İslam*, s. 225-226.

¹²⁷³ Felsefi, *Ceng-i Çaldıran*, s. 117.

mektubunda Hasan Elçiden söz etmiyor. Bundan başka Sultan Selim'in bu mektubu yazmadığı bir sürü diğer nedenler de; mesela Şah İsmail ve Abdul-Vehhab hakkında kullandığı övgülü kelimeler vardır.¹²⁷⁴ İsmail Hakkı da diyor Sultan Selim, Şah İsmail'in gönderdiği elçisi Abdul-Vehhab'ın aracılığıyla önerdiği barışı kabul etmedi ve Abdul-Vehhab'ı hapsedtiğinden söz ediyor.¹²⁷⁵

Amasya'da iken Sultan Selim, Dukakinoğlu Ahmed Paşa'yı yeniden vezirliğe getirmişti. Yeniçeriler ilkbahar da tekrar sefer olacağını duymuşlardı. Bu durumda hâlâ zahire ve yiyecek sıkıntıları bitmemişti ki, Miladi 1515 Şubat ayının 22. Günü, (Hicri 921 Muharrem ayının 8. günü) Sultan Selim'in İran'a saldırmasına ve içinde ilerlemesine engel olmak için Amasya'da isyan açtılar. Hiçbir yasaya bağlı kalmadan istediği her şeyi yapmaya alışkın Yeniçeriler, Yavuz Selim'in hocası (Muallim-i Sultan) Halimi Çelebi'nin ve vezir Piri Paşa'nın çadırlarını viran ettiler¹²⁷⁶. Sonraki gün Divan-ı Hümayun olarak kullanan mekâna gidip orada çok gürültü yaparak gereksiz ve kötü sözler söylediler.¹²⁷⁷ Bu hareketten fevkalade etkileyen Sultan Selim Miladi 1515 Mart ayının I. günü Hicri 921 Muharrem ayının 15. Günü olayı araştırdıktan sonra Yeniçerilerin isyanının nedeni olarak ayrıca Dulkadır-Oğlu Alaüddevle Bozkurd Bey'le de gizlice işbirliğinin yapmasını Vezir-i azam Dukakin

¹²⁷⁴ Sabıtı Ali Muayyid, *Tarihi senetler ve Medrekler*, İslam devrilerinden I. Şah İsmail Safevi zamanına Kadar, Tehüri Yayın Evi, Tahran, Ekim ayı 1963, s. 426-428.

¹²⁷⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 270-271; Hayder Çelebi, *Rüzname*, s. 319.

¹²⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, c.II, s. 290.

¹²⁷⁷ Hayder Çelebi, *Rüzname*, Çev. Rahimzade Safevi, s. 319; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c II, s. 540-541.

Oğlu Ahmet Paşa'yı gören Sultan Selim, onda olan bütün makamlardan azledip¹²⁷⁸ bizzat hanerleyip evindeki hizmetçilerine başını kestirmiřtir¹²⁷⁹: "karını itmama ettirmiştir"¹²⁸⁰. Sultan Selim bir müddet sedrazam seçmedi. Bu da Sultan Selim'in, İran ve şii mezhebi hakkında zihninde geçen fikirleri yeniden düşünmesine neden olabilecek bir örnektir. Yaklaşık iki buçuk ay veziri azamlığı süren Ahmed Paşa, Miladi 1515 yılı Mart ayının 4. günü Hicri 921 yılı Muharrem ayının 18. Günü ldrld.¹²⁸¹ Ancak ordu ve diğer devlet erkânı İran'a saldırmakta Sultan Selimle hemfikir olmadığı için seferi gerçekleştirmekte zorlanıyordu. Bu nedenle ordu yeniden isyan ıkarmamalarının bir yolunu arıyordu. Bundan dolayı Sultan Selim ordusunu doğu ve güney bölgeleri elde etmek için göndermiş Bayburt, Kiği ve Erzincan bölgeleri ile kalelerini ele geçirmiştir.¹²⁸²

Bazı Osmanlı tarihçileri Sultan Selim'in İran'la barış yapmaması ve Bihrüze Hanımı gndermemesinin amacının şah İsmail'i yaralamak ve tahkir etmek içindi demektedir. Ama sonrası Sultan Selim'in barış yapmaması, özellikle şah İsmail'in sevgilisi Bihrüze Hanımın bırakmaması Yeniçeri komutanlarının şüphelenmesine ve din âlimlerinin muhalefetine neden olacağını anladığı zaman, dini bir yolla bu sorunun çözülmesi için çalıştı. Bunu yapmak için Osmanlı büyük âlimlerinden ve Anadolu'nun Kadıaskeri hakemi Cafer elebi'den Bihrüze Hanım'ı evlendirmek için fetva istedi. O da evlenmesine fetva verdi. Sultan Selim de İsmail'in eşini Kazaskeri

¹²⁷⁸ Nasrullah Felsefi, *Ceng-ı Çaldıran*, s. 118.

¹²⁷⁹ Uzunçarşılı, a.g.e, c. II, s. 270.

¹²⁸⁰ Müneccimbaşı, a.g.e, aynı sf; Hayder elebi, a.g.e, c. II, s. 541.

¹²⁸¹ Hoca Saadettin, *Tact-Tevarih*, c. II, s. 243.

¹²⁸² Uzunçarşılı, a.g.e, c. II, s. 271.

Çelebi'ye evlendirdi.¹²⁸³ Zira Sultan Selim'in onu seçmesinin amacı Süfi oğlunun eşinin Osmanlı komutanlarına layık olmadığını, Süfi oğlunun seviyesinde olan bir katmanla evlenmesi gerektiğini göstermek istiyordu.¹²⁸⁴ Bu olayın (Bihrüze Hanım) İsmail üzerinde çok etkisi vardı, Çünkü adı geçen kadın İsmail'in en sevdiği eşiydi. Bu nedenle Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail bir daha eskisi gibi olmadı ve kendini toparlayamadı, kendini içkiye vererek öldü.

Miladi 1515 yılı Mart ayı 7. günü (Hicri 921 yılı Muharrem ayının 21. günü) bu evlilikten uzun zaman geçmeden Yeniçeriler tekrar Amasya'da isyan ettiler. Sultan Selim, eski başveziri Hersekli Ahmet Paşa'nın ve Dükakin Oğlunu bu isyanın sebep ve tahrik edeni bildiği için Ahmet Paşa Hersekli Oğlunu onda olan bütün makamlardan azletti ve Ahmet Paşa Dükakin oğlunu vezirlikten attı. Sultan Selim İstanbul'a ulaştıktan sonra yol esnasında çıkan bu isyanı araştırmak ve gerçek suçlularını cezalandırmak için araştırmaya başladı. Savaşmaya kararlı olan Sultan Selim bir zaman Çaldıran savaşında olduğu gibi tekrar Yeniçeriler ona bir isyan çıkarmasınlar ve kazandığının etkisini azaltmasınlar diye Paşalar ve Yeniçerilerin reislerini sorguya çekti. Eyyub de kurulan Divan günlerce bu konuda konuşma sürdü. Bir sonuca ermediği halde istifa edip saltanattan kenara çekileceğim, diyerek tehditle onlardan asıl suçlu olanların bulunmasını istedi. Sonunda Kapu-Kethudası Ahmed Ağa'nın birkaç Yeniçeri'yi şahid göstermek halinde: Yeniçeri Ağası ikinci Vezir İskender Paşa Ağa ve onun yardım eden Sekban-başı Balyemez Osman Ağa, Nişancı (Tevki'i) ve Taçzade Cafer Çelebi'nin adını verdiler. Herkesten çok Sultan Selim Taçzade Cafer Çelebi'nin adına şaşırıldı. Zira Sultan Selim, Çaldıran savaşının

¹²⁸³ Mehmed Mazhar Fevzi, *Haber-i Sahih*, c. IV, İstanbul Hc. 1291, s. 257.

¹²⁸⁴ Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi*, s. 62.

sonuna kadar, Yeniçeriler'in kendisine itaat etmek ve onları düzene uymalarını sağlamak için çalıştığını ve inşasıyla fetihnamelerin yazılmasını biliyordu.¹²⁸⁵ Neden düşmanın yenilmesinden sonra şimdi yolunu değiştirmiş ve Amasya'da isyancılara yardım etmişti? Belki Kazasker Taçzade Cafer Çelebi'nin Bihrüze Hanım'la evlendikten sonra, Osmanlı ordusunu parçalamak ve Sultan Selim'in İran'a tekrar saldırmaması için onu aldatmaya uğraştığını düşünüyordu.¹²⁸⁶ Sultan Selim için askerlik ve idari işlerini yapanlarını ortadan kaldırmak kolay bir iştir. Bu nedenle derhal İskender Paşa Ağa ve onun yardımcısı Sekban-başı Balyemez Osman Ağa'yı öldürdü. Ancak Kazaskerin öldürmesi kolay bir iş değildi. Çünkü Osmanlı Devleti'nde şimdiye kadar hiçbir Osmanlı Sultanı yüksek dereceli bir âlimin öldürülmesine ferman vermemişti. Bu nedenle endişelendi ve onu öldürmek için nasıl bir yol bulabileceğini düşünüyordu. Cafer Çelebi'yi bularak bununla ilgili hükmü ondan istedi. Ondan eğer bir kimse İslam askerlerini isyan ve itaatsizliğe tahrik ederse ve devlet işinde komplo yaparsa onun cezası nedir soru sordu:

*“sipah-ı İslam meslek-i isyana sevk ve mesalih-i mülkiye intizamını arsa-i avk idüb ilkay-ı mukaddemat-ı fırıb-amiziyle engiz-i fesad iden kimsenenin cezası nedür deyü istifta”*¹²⁸⁷

Kazasker Cafer Çelebi de eğer günahı ispatlanmışsa onun cezası ölümdür: *“ba'd az subat katildür deyü ifta idecek”* diye cevap verdi. Sultan Selim bunu

¹²⁸⁵ M. Tayyib Gökbigin, “Cafer Çelebi” İ.A. MEB. C.III, 1945, s. 8-9; Feridun Bey, a.g.e, c.I, s. 379-403.

¹²⁸⁶Felsefi, a.g.e, s. 120.

¹²⁸⁷ Hayder Çelebi, *Rüzname*, c.I. s. 467.

duyduktan sonra ona: “Sen kendi kendinin idamına karar verdin” dedi.¹²⁸⁸ bunun üzerine Cafer Çelebi neden suçlu olduğunu sordu. Sultan Selim de ona: “Tüm Yeniçeri reisleri senin ihanetine yemin ettiler” diye cevap verdi.

Sultan Selim’in onun suçundan vazgeçmeyeceğini bilen Cafer Çelebi şöyle dedi: Kulunuz siz Padişah’tan bir isteğim vardır. “Padişahîmiz bu konuda adil ve insaf yönüne uysun ve günahsız birinin kanının dökülmesine neden olmasın” aksi takdirde Harûn’el-Raşit ve Cafer Barmeki yazgısına müptela olursunuz. (Harûn’el-Raşit Cafer Barmeki’yi günahsız öldürdüğü için hayatın sonuna kadar pişmanlık ediyordu) Sultan Selim çok rahatlıkla cevap verdi: “ihanetçilerin seslerinin yüksek olmaması gerekir daima suskun olmaları gereklidir” diye cevap verdi. İhanet eden komutanların hakkında benim fermanım ve Kazasker unvanı olan senin hükmün ikisinin hakkında icra olacak dedi. Miladi 1515 Ağustos ayının 18. günü (Hicri 921 Recep ayının 8. günü) cumartesi *واہ گیتدی بو جهانندن جعفر* Cafer Çelebi’nin idamından¹²⁸⁹ sonra Bihrüze Hanım’ın durumu hakkında hiçbir doğru bilgi yoktur. Ama yazılanlara göre Sultan Selim’in himayesinde İstanbul’da gizli yaşıyormuş.¹²⁹⁰ Sultan Selim’in emriyle her üçünün, kendisi de kafesin arkasından seyrederken, kuşların kafesinin bulunduğu odanın karşısında başlarını kesmişlerdi.¹²⁹¹

Bazı Osmanlı tarihçileri, *Mahrusa-i İstanbul Fetihnamesi*, *Hevesname* ve bazı diğer eserlerinin sahibi¹²⁹² olan Cafer Çelebi’nin ölümü hakkında Sultan

¹²⁸⁸ Hayder Çelebi, a.g.e, aynı sf.

¹²⁸⁹ İsmail E. Erunsal, “Tacizade Cafer Çelebi” İ.A. TDV. 2010, S. 354.

¹²⁹⁰ Muhammed Arif Erzurmi, *İnkılab-ı İslam*, s. 263-264.

¹²⁹¹ Hayder Çelebi, *Ruzname Çev.* Rahimzade Safevi, s. 322.

¹²⁹² İsmail E. Erunsal, a.g.mk, s. 354-355.

Selim'in ona Bihrüze Hanımla birlikte olmamasını emrettiği halde beraber olmasını neden gösteriyorlar. Sultan Selim, Çelebiye: Bihruze'yi sana emanet olarak bıraktım, sakın ona el uzatma... Ben sadece Erdebil oğlunun aşağılamak için onüneşiyle esirler gibi davrandım ve illa La ilahe illallah diyen bayan bu el uzatmadan korunmuştur, çünkü Sultan Selim Bihrüze Hanım'ın hamile olduğunu öğrendi, askerlerin isyanını bahane etti ve Cafer Çelebi'yi öldürdü. Tam kesin olmasa da Osmanlı tarihçileri böyle diyorlar.¹²⁹³ Sultan Selim, Cafer Çelebi'nin ölümünden bir süre sonra yaptığı yanlış, İstanbul'un Çenberlitaş civarındaki Bezzazistan çarşısında Gedik Ahmed Paşa Hammamına kadar çıkan ve her şeyi yakan ateşi görünce anladı. Selim, o bölgede bulunan Sadrazam Hadım Sinan Paşa'ya: "bu yanub yakılmalar Cafer Çelebi'nin şerare-i ateş-i ah-ı bi-günahıdır"¹²⁹⁴ dedi.

Osmanlı ordusuyla birlikte olan Venedikli Ancello, Şah İsmail'in Çaldıran savaşında yenilme nedenini Osmanlı'nın kullandığı 300 tane savaş topuolduğunu öne sürüyorlar.¹²⁹⁵ Onun dışında stratejik açıdan Ustaclu Muhammed Han'ın "Osmanlı ordusu dağlardayken sahraya yerleşmeden saldırma"¹²⁹⁶ fikrini kabul etmeyip ve yerleşmeden saldırmayı cömertlik bilmeyen Lala Şamlu Hüseyin Beyin hatası da büyüktü. La La Şamlu Hüseyin Bey saygısızca Ustaclu'ya "senin emirliğin Diyarbekir de geçerlidir"¹²⁹⁷ demiştir. İzin verin yerleşsinler, öyle saldıralım, dedi.

¹²⁹³ Muhammed Arif Erzrumi, a.g.e, s. 263-264.

¹²⁹⁴ Taşköprüzade, *Şeka'ikun-Nu'maniyye*, çev. M.Mecdi, s. 336; M. Tayyib Gökbigin, "Cafer Çelebi" İ.A. MEB. c.III, 1945, s. 8-9.

¹²⁹⁵ Ebulkasim Tehiri, a.g.e, s. 166.

¹²⁹⁶ Anonim, *Cıhanguşay-ı Hakan*, s. 492-493.

¹²⁹⁷ Anonim, a.g.e, s. 492-494.

La La Şamlu önerisiniŞah İsmail kabul etmişti. Ustaclu Muhammed uzun zaman Osmanlılarla savaş içinde olduğu için, Osmanlıların savaş stratejik metodlarını iyi biliyordu ve birinci elden tecrübesi ve bilgisi vardı. Osmanlı ordusunun daha yerleşmeden, henüz dağdayken saldırma düşüncesi, Osmanlı'nın tophanesini dağda etkisizleştireceğine neden olacaktı.¹²⁹⁸ Çünkü dağ çöl gibi düz olmadığı için, tophaneyi ateşlemek için dağ görüntü olmasına engeldir. Şah İsmail'in oğlu Tahmasp bu nedenle her zaman Lala Şamlu Hüseyin Bey'e Allah ona lanet etsin, onun düşüncesiyle babam yenilgiye uğradı, derdi. Hatta Dindar bir adam olan Tahmasp, Çaldıran savaşında askerlerinin sarhoş olduklarından dolayı yenildiklerinden içki içmeyi yasaklamıştı.

Tarihçiler göre, Osmanlı-Safevi arasındaki sebepsiz çatışma her ne kadar Şah İsmail ve Kızılbaşlar tarafından başlatılmışsa da Sultan Selim Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail'in önerdiği barış ve dostluk mesajını kabul etseydi bu iki millet sebepsiz bu savaflara devam etmezlerdi. Hatta Şah İsmail tarafından tehlike sona ermeseydi bile az olacaktı.¹²⁹⁹ Sultan Selim tasarruf ettiği topraklara ikna olacak, böylece iki ülke arasında vuku olan yeni bir düşmanlığın ortaya çıkma imkânı azalacaktı ve iki halkın uzun zaman bu sebepsiz çatışmalardan çektiği acılar olmayacaktı. Çünkü Şah İsmail Çaldıran savaşından sonra eskisi gibi değildi.¹³⁰⁰

¹²⁹⁸Anonim, *Cihanguşay-ı Hakan*, s. 167.

¹²⁹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Tarihi*, c. II. TTK Yayınları, 7. baskı. s.233-248.

¹³⁰⁰ Roger M. Savory, *The Consolidation of Safawid Power in Persia*, Studies on The History of Ssfawid İran, London 1987, s. 93-94.

Aşırı mezhep fikrinden el çekmişti ve Sünni mezhepte olanları öldürmüyordu. Eğer Sultan Selim barış teklifini kabul etseydi, büyük bir ihtimalle Şah İsmail Sünnilerin kinine neden olan Teberrailerin yaptıklarına engel olacaktı. Böyle gitseydi bu iki kardeşin asıl çatışmalarına neden olan Şah İsmail tarafından ilk üç halifeye küfür etmek de aynısı gibi olmayacaktı. Her ne kadar iki ülkenin din âlimleri farkında olmadan sorun çıkarmışsalar da biraz dikkat edilirse İran da kabul edilen şii mezhebi, II. Bayezid gibi Sultan Selim tarafından da tahammül edilemez değildi. Sultan Selim çok gururlu bir kişiliğe sahip olduğu için bütün Safeviler, Şah İsmail ve Şii mezhebini ortadan kaldırmak düşüncesinden dolayı böyle bir sonuç çıkmadı. Herkesten çok Almanya'ya Fransa gibi Avrupa birliğinde rolü bulunan Avrupalılar İslam dünyasında bu iki kardeşin sürmüş olan sebepsiz çatışmalarından hoşnut oldular. Kardeşlerinin çatışmalarından dolayı yararlanan ortak düşmanları Avrupa ülkeleri uzun zamandan beri bekledikleri bunların iç siyasetlerine müdahale etmelerine iyi bir fırsat arar oldu.

Şah İsmail Çaldıran savaşında Diyarbekir hâkimi olan Ustaclu Han Muhammed'den sonra bu vilayetin hâkimliğini onun kardeşi Kara Bey'e devrederek ve Han Muhammed'in cesaretliğine göre Kara Bey'e Han unvanını verdi ve kardeşini onunla nikâhladı. Sultan Selim İran'dan gelen haberlere çok önem veriyordu. Bu nedenle Şah İsmail'in ikamet ettiği mekân ve tasnimlerinden bilgilenmek için sınırdaki hâkimlerden sürekli İran'a casus göndermelerini istemişti. Miladi 1515 yılında (Hicri 921 yılı Şaban ayının 14. günü) Malatya hâkimi Sultan Selim'e haber ulaştırdı, üç kişi Diyarbekir büyüklerinden Şah İsmail'in yanına gidip ve Diyarbekir'i ona teslim etmek istediklerini söylemişlerdi. Ama öncede Diyarbekir hâkimi Kara Hanla savaştığı için başkasını Diyarbekir hâkimliğine gönderseniz

demiştiler. Bunu haberini alan Sultan Selim, Bıyıklı Muhammed Paşa komutanlığında bir orduyu Diyarbekir'i tasarruf etmek için gönderdi. Ali Bey şahsüvar Oğlu'dan da ona katılmasını istedi. Kürt şerefettin İdris de birçok Kürtlerle birlikte onunla birleşti.¹³⁰¹

Kızılbaşlar ve Kara Han'ın aşırı mezhebi davranışlarından rahatsız olan Diyarbekir halkı Osmanlı ordusunu sevinçle karşıldılar. Böylece Kara Han Diyarbekir'e saldırdı. Diyarbekir halkı Osmanlılara yardım ettiler ve Kızılbaşlarla savaştılar. Kara Han Osmanlı ordusunu yendi. Kara Han'ın zaferi Sultan Selim'e ulaştığı zaman çok öfkelenildi ve şiddetle başvezir Hersikzade'nin yakasını tutarak bir kaç yumrukla başına vurdu ve onun vezirlik elbiselerini kopardı. Sonra emir verdi Hersekzade ve Piri Paşa'nin elini kolunu bağladılar ve altmış bekiyle Kalenin hapishanesine attılar.¹³⁰² Sultan Selim Hersekzade yerine Yünüs Paşa'ya vezirlik verdi. Sultan Selim Çaldıran savaşının kazanılmasında etkili olan SinanPaşa'yı ordunun komutanlığına getirerek Diyarbekir'e gönderdi. Sonra emir verdi Rumeli, Anadolu, Karaman hakimlari 3000 tüfekli Yeniçeri ve bir grup diğer askerlerden ona katılınsınlar. Diyarbekir Kalesini kuşatmayan Kara Han Mardin'e döndü. Sınan Paşa yetişmeden önce Muhammed Paşa Ali Bey şahsüvar Oğlu ve Kürtlerle Mardin'e hareket etti. Bu esnada şah İsmail Korucubaşını Kara Han'ın yanına gönderdi ve yardımcı asker gelmeden Osmanlı ordusuyla savaşmasını diyeemir gönderdi. Ama Kara Han Mardin'den dışarıya çıktı ve Kaçar Dürmüş Hanla Osmanlı ordusunun karşısına ıktı. Miladi 1516 yılı nisan ayı (Hicri 922 yılının Rabiulevvel ayı)

¹³⁰¹Nesrullah Felsefi diyor İskender Paşa ve Bal Yemez'i baş kestiler ama elebi Cafer'i gözden uzak ipek İple boğdular, a.g.e, s. 80.

¹³⁰²Hayder elebi, a.g.e, s. 326.

Koçhisar da birbiriyle karşı karşıya geldiler. Kara Han Osmanlı ordusunun düzenini bozarak yenmek durumundaydı. Ama bu halde bir tüfeğin kurşunu Kara Han'a değerek onu öldürdü.¹³⁰³ Kara Han'ın ölümünü bilen kalan Kızılbaşlar kaçtılar ve Diyarbekir Osmanlı tasarrufuna girdi.¹³⁰⁴ Bu yenilgiyi duyan Şah İsmail hiçbir şey yapmadı. Şah İsmail Kara Han'ın ölüm haberini duyduğu zaman onun yardımına gönderdiği askerleri geri çağırды.¹³⁰⁵ Koçhisar Savaşı'nda Kara Han'ın eşi de vardı. İran ordusu yenildikten sonra kaçmada başarılı olup kendini Azerbaycan'a yetiştirdi. Muhammed Paşa Sultan Selim'e gönderdiği fetihnamesinde yazmıştı Lanetli Padişah'ın kardeşi Kara Han'ın eşi birkaç fedakâr dinsizlerle meydan savaşından kaçmıştır¹³⁰⁶ diye Diyarbekir'in fethinden hoşnut olan Sultan Selim Ali Bey Şahsüvar Oğlu'nun cesaretliği için ona 100000 altın sikke hediye verdi.¹³⁰⁷ Diyarbekir'in tasarrufunu sağlamlaştırmak isteyen Sultan Selim 30 tane Osmanlı Sarayına ait ve Sultan Selim'in özel imzası ve mührüyle olan resmi hiç birşey yazmadan boş bir mektubu Muhammed Paşa'ya nasıl isterse öyle yazsın diye gönderdi. Sultan Selim bu işi Kürt emirlerine güvenmeleri ve desteklemesi için göndermişti. Sultan Selim Kara Han'ın kesik başını Alaüd-Devle'nin kesik başı gibi Şah İsmail'e yakınlık gösterenleri tehdit etmek için Mısır Sultan'ı Kansu Gavri'ye gönderdi.

¹³⁰³ Faruk Sümer, a.g.e, s. 50.

¹³⁰⁴ Anonim, *Cıhanguşayı Hakan*, s. 529.

¹³⁰⁵ İskender Bey, a.g.e, s. 43.

¹³⁰⁶ Feridün Bey, a.g.e, s. 419.

¹³⁰⁷ Hayder Çelebi, *Ruzname*, s. 326.

F. Şah İsmail'in Sultan Selim'e İkinci Mektubunda Barış Teklifi:

Şah İsmail birinci mektubundan cevap gelmemesine rağmen dostluk iletişimi için II. mektubunu Sultan Selim'e yazdı. "Çaldıran" savaşının etkisi Şah İsmail'in kindarlığını" öfkeli ve bencil kişiliğini dostluk ve iyi davranışa dönüştürmüştür. Böylece İsmail dışişleri stratejisi bakımından gerçeklere uyan bir davranış gösteriyordu. Sultan Selim'in Çaldıran savaşından sonraki acı davranışı, Çaldıran savaşından önce ufak tefek konular üzerine kıskanıp adam öldüren Şah İsmail'i kendine getirmiş ve mulayım bir insana dönüştürmüştü. Siyasal ve dışişleri bakımından her zaman aynı davranışta bulunmakla veya ısrarcı olmakla iyi bir sonuca erişilemez. Ama bu dönemde İslam dünyasının en güçlü devletinin başında olan Sultan Selim, Şah İsmail'in Osmanlı hakkında başlattığı yanlış politikasına karşı çok sert yanıt vermesine ve onun yanlışıdan asla vazgeçmeyen bir politikayla iki kardeşin arasında ortaya çıkan gerginliğin devam etmesine neden oluyordu. Sultan Selim, Şah İsmail'in birinci mektubuna cevap vermeyerek İsmail'i tahkir etmiş; hatta onun elçisini hapse atmıştı. Buna rağmen İsmail tekrar barışa öncülük yaptı ve ikinci mektubunu Tebriz'den Sultan Selim'e gönderdi.¹³⁰⁸ Mektupta Sultan Selim'i; *"Cemşid makamında olan, Feridün Görkemini taşıyan, Büyük Sultanların fahrı, İslam ve Müslümanların hamisi olan Sultan Selim Şah, kelimeleriyle övmüştür. Şah İsmail mektubun devamında II. Bayezid ile olan iyi iletişiminden bahsediyor ve diyor ki; "Aramızda oluşan sağlam muhabbet, dostluk ve işbirliğimiz tam manasıyla Cennet-mekân olan II. Bayezid tarafından öyle sağlanmıştı ki bütün sultanlar onu kıskanıyorlardı"* Şah İsmail devam ediyor; *"Bu arkadaşlıktan dolayı iç düşmanları aradan kaldırıyor; asla muhalefet ve düşmanlığı düşünmüyordu"* diyor. Şah İsmail

¹³⁰⁸Feridün Bey, a.g.e, c. I, İstanbul 1284hc. s. 364-366.

arkadaşlığı sağlamlaştırmak ve onu kuvvetlendirmek istediğini söyleyerek arada oluşan muhalefetin nedenini fesat, fitne ve inatçı adamlardan dolayı meydana geldiğini belirtiyordu. Devam ederek, yalancı adamların sözüyle bugüne geldik, babanız tarafından bize huzur ve dostluk ışınları geliyordu. Ama Şah İsmail Sultan Selim'e hatırlatıyor ki Osmanlı Sultanı'nın sağlam kişiliğinden dolayı yalan sözlerin etkisiyle savaşa girişeceğini tahmin etmiştim. Buna kanıt olarak hiçbir hazırlık yapmadan ve Diyarbekir bölgesinde olan askerler haricinde hiçbir yerden asker çağırılmadan Çaldıran savaşına geldim. Şah İsmail barışa olan eğilimini gösterdikten sonra şöyle diyor; *“Dindar Sultanların Muhalefeti dinin temellerinin zayıflamasına ve böylece kâfir insanları cesaretlendirip isyan etmelerine neden olur. Bu nedenle; “herkes müslüman kardeşlerinin arasında barış yapmaya öncülük yaparsa cennete girecektir”¹³⁰⁹ ayeti mucibince barışa öncülük yapmadığını gösteriyordu. Şah İsmail devam ediyor “Sulh hayırdır” ayet-i şerife dayanarak Emir Nuru's-Siyadet Ved-Din Abdulvehhab'ı birliği sağlamlaştırmak ve muhalefeti önlemek için size gönderdim ve bir ricada bulundum; gönderdiğim elçiyi, İslam halkının kabul ettiği Abdul-Vehhab'ın, geri dönmesine izin verirseniz eskisi gibi birliğimiz tekrar sağlanacaktır.* Şah İsmail, siyaseten Abdul-Vehhab'ın serbest bırakılmamasının nedenini Sultan Selim'e şöyle arz ediyor; “belli bir zaman geçti, ama Abdul-Vehhab'ın serbest bırakılmasıyla ilgili bir haber gelmedi” diyerek devam ediyor; *“kendi kendime düşünüyorum belki bu esnada iki tarafın bilgisi olmadan bazı emirlerimiz hudutlara tecavüz ederek bazı yanlışlıklardan dolayı serbest bırakılmasını geciktirilmiştir”. Bu nedenle Bizim hanedanımızın has adamları olan komutanlardan olan Kemalettin*

¹³⁰⁹Nisa Süresi, 92 ve 114. ayet.

*Hüseyin Bey ve büyük kişi olan Bayram Ağa'yı benim düşüncemi detaylıca açıklamak için size gönderdim. Şah İsmail mektubun sonunda da Müslüman halka uygun davranış isteyerek Sultan Selim'den bütün İslam halkının barışını sağlamak ve aramızda mektuplaşma ve gidip gelme yolumuz açık olması ümidini bekliyorum. Ancak benim önerdiğim barış öncülüğünden yanlış anlamayın diyor. Mektupta adını belirtmeden sadece Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beytinin salâvatıyla bitiriyor.*¹³¹⁰

Şah İsmail bu mektupta şunu gösteriyor ki eğer savaşın kahramanı gibi başarılı olmak isterse gözünü gerçeklere yummayacaktır. Eğer gerçeklere uysa başarılı olacak ve kendine saygı duyacaktır.

Şah İsmail bu mektupta yenilgeye uğrayan bir padişah diliyle konuşmamıştır. Bu arkadaşlık ve eski dostluğu hatırladığını gösteriyor. Her ne kadar mektubunda saygılı unvanlarla Sultan Selim'i övmüşse de mektubunun önemli bir kısmında Çaldıran ismini belirtmeden diyor; gaflet içinde ve yetersiz askerle savaşa geldiğini belirtiyor. Yani kapalı konuşarak Sultan Selim tekrar İran'a saldırırsa farklı şeylerle karşılaşacağını anlatıyor. Eğer Şah İsmail Çaldıran savaşından önce iç ve dış politikasında böyle bir siyasetle davransaydı bu iki kardeş ve İslam dünyasının en önemli ülkeleri bölgede çok mumtaz bir yerleri olacaktı. İslam ülkeleri Avrupa ülkelerinin mütecaviz düşünce ve eylemlerine maruz kalmazlardı. Sultan Selim, Şah İsmail'in II. mektubu ona ulaştıktan sonra Miladi 1516 yılı (Hicri 922 yılı) Şevval ayının üçüncü gününde seçkin paşalara bununla ilgili bir toplantı yapmalarını emretti. Bu toplantı da sadece Şamlu Hüseyin Bey'e katılma izini verdi ve Bayram Ağa toplantının dışında kaldı. Hüseyin Bey Paşalarla konuştu ama Sultan Selim Şah

¹³¹⁰ Feridün Bey, a.g.e, c.I, İstanbul 1284hc. s. 364-366.

İsmail'in elçilerinin mulakatına gelme iznini vermedi. İki gün sonra Şah İsmail'in elçileri ve onunla birlikte olanların hapse atılmalarını emretti. Hüseyin Bey'i Dimetoka'ya Kale de ve onunla gelenleri Gelibolu'nun aşağısında Kilitül-Bahr Kalesinde hapsedti. Böylece barış için fırsatlar elden gitti ve Sultan Selim bilmeyerek bu tarihsel sorumluluğa sahip çıkmadı. Zira barış Osmanlı-Safevi arasında uzun zaman devam eden çatışmanın yerini almalıydı. Birçok Osmanlı tarihçisi Sultan Selim'in barış teklifini kabul etmemesi ve elçileri hapse atmasını hem 16. Yüzyıl diplomasisine uymayan hem de şeriata karşı bir davranış olduğunu söylemişlerdi. Bu tarihçilerden Faruk Sümer şöyle diyor; „Sultan Selim'in Şah İsmail'in elçilerini öldürtmesi (hapse atması) onun oğlu Sultan Süleyman ve sadrazam İbrahim Paşa tarafından eleştirildi.,¹³¹¹ Şunu demeliyiz ki, Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail'in Anadolu Alevileriyle iletişimi kesmemesine rağmen Osmalı'ya gönderdiği elçilerin süresinde Sultan Selim'e karşı onun güvenini kazanmak için bir hareket yapmadı. Uzunçarşılı, “İsmail Anadolu da gizli hareketleri vardı ama buna bir delil göstermiyor”¹³¹² demektedir. Osmanlı tarihçisi Hammer Purgsthal şöyle diyor; „Selim'in tüm Osmanlı Sultanlarından önceki ve sonrakilerin korkunç işlerinden birisi Osmanlı-Safevi milletlerinin arasındaki kin ve düşmanlığı artırmasıydı.¹³¹³

¹³¹¹Faruk Sümer, a.g.e, s. 51.

¹³¹²Uzunçarşılı, a.g.e, s. 375.

¹³¹³Hammer Purgeshtal, a.g.e, c. II, s. 811.

G.Sultan Selim'in Şırvan Hâkim'i Şeyşah'a Gönderdiği Fetihnamesi ve Şeyşah'ın Osmanlı ve Safeviler Arasındaki Arabuluculuk Çalışmaları:

Sultan Selim Mısır'ın fethinden sonra Mekke ve Medine'ye sahip olduğu için kendini Emirel-Müminin ve tüm Müslümanların Halifesi (88. Halife) olarak adlandırdı. Sultan Selim Mısır, Şam ve Hicaz'ın işlerini düzene koymak için 8 ay Mısır'da kaldı. Miladi 1517 yılı Haziran ayı 6. günü (Hicri 923 yılı Cemadiyülevval ayının 16. Günü) Mekke ve Medine hâkimi Emir Berekat, oğlu Ebu Nemi bu iki şehrin anahtarını Sultan Selim'e devretti. Sultan Selim Abbasiler'in son Halifesi III. Mutevekkil'i Hilafetten azlettikten sonra Hilafet makamını kendine iade etti. Kenara atılan III. Mutevekkil Halife şu an Topkapı Sarayında bulunan Hz. Peygamber'in bayrak, hırka, kılıç ve Hz. Peygamberin taşını Sultan Selim'e teslim etti.¹³¹⁴ Böylece II. Halife Ömer zamanında kullanılan Emirel-Müminin ve Halife unvanını olarak kendini Müslümanların Emirel-Mümini ve Halifesi olarak adlandırdı.¹³¹⁵ Sultan Selim hem kendini iki şerefli harem (Mekke ve Medine) hizmetkârı okudu, önceki Osmanlı Sultanlarında olmayan hem dini hem dünyevi gücünü kendinde toparlayarak kendi makamını tartışmasız haline getirdi. Bu makamı taşıyan adam resmi olarak kendini İslam ve Müslümanlar'ın koruyucusu olarak görüyordu. Sultan Selim Mısır'ın fethi esnasında casuslarının aracılığıyla Şah İsmail'in nerede ve ne yaptığını biliyordu. Diğer taraftan Şah İsmail Osmanlı'ya karşı hem diğer ülkelerle işbirliğiyapmaya çalışıyordu hem de Osmanlı'yla barış yapmak istiyordu. Şah İsmail Osmanlı'ya gönderdiği iki elçisinin hapiste olmasına rağmen yine Sultan Selim'le aralarındaki düşmanlığı kaldırmak ve barışı sağlamak için çalışıyordu. Sultan Selim

¹³¹⁴Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi*, s. 65.

¹³¹⁵ Ferid Bey, a.g.e, s. 436.

Dımaşk'ta durakladığı esnada Şah İsmail'in üçüncü elçisi heyeti onun huzuruna geldi. Şah İsmail, Sultan Selim Mısır'a saldırdığı esnada Osmanlı'ya saldırmadı ve önceden verdiği bölgeleri geri almak için bir şey yapmadı. Şüphesiz Şah İsmail fedakâr askerleriyle elde ettiği bölgelere saldırsaydı bir sonuç alacaktı. Ama böyle yapmadı, böyle yapmadığı için özde Diyarbekir, Erzincan ve Bayburt'u yani Osmanlı tarafından tasarruf edilen İran topraklarını resmiyette tanıdı. Şah İsmail'i söylediği bölgelere saldırmamasının nedeni Sultan Selim'le muhalefetini ortadan kaldırmak ve barışa istekli olduğunu göstermekti. Sultan Selim Mısır'ın fetihinden sonra Farsça bir fetihnameyi babası Şah İsmail'in tarafından öldürülen Şırvan hâkimi Şeyhşah'a gönderdi. Sultan Selim mektubunda Şeyhşah'ı saygıdeğer ünvanlarla hitap ettikten sonra Şah İsmail ve Kızılbaşlara dinsiz diyerek onlarla savaşmayı kâfirlerle savaşmaktan önemlidir dedi. Böylece Sultan Selim'in Şah İsmail'i ortadan kaldırma düşüncesini kendi için dini bir görev bilerek Şah İsmail'le aralarındaki şiddetli gerginliğin devam ettiği görülüyor. Bu mektupta Sultan Selim Çaldıran savaşına işaret ederek, *“asil amacın o fasit ve kinci bu taife (Kızılbaşlar) ortadan kaldırmaktır ve amacı onları yer yüzüden silmektir ve bunun için baharda İran'a yöneldiğini zikrediyor”*¹³¹⁶. Sultan Selim Şah İsmail'le Şeyhşah'ın aralarındaki çatışmalardan bilgisi vardı. Bu nedenle kendini Şeyhşah'a yakınlaştırarak işbirliği düşünüyordu. Şah İsmail'e karşı hareket etmesini istemişti. Mektubun sonunda Şeyhşah'tan bana göz kulak ol ve Şah İsmail'in ne yapıp yapmadığını bana bildir demişti.

Şeyhşah Sultan Selim'e yazdığı cevapta onu değerli ünvanlarla adlandırarak onun Mısır zaferini tebrik ederek; “sadece Büyük İskender böyle yapabilir sair

¹³¹⁶Feridün Bey, a.g.e, s. 385-393.

Sultanlar yapamaz, diyordu. Şeyşah Sultan Selim'e yazdığı mektubunda çok zekice hem ona saygı göstermeye hem de İran'a saldırmasına engel olmaya çalışıyordu. Mektubunda; "ilk Osmanlı Sultanlarından bu saadetli makama (Mekke ve Medine'yi elde ettiği) ve sona ermeyen nimetli ilahi bahşişe erişmişsiniz ve bütün İslami Sultanların Padişahısınız herkesin sizden başkasına itaat edeceği çare kalmamıştır". Sonra asil amacını söylüyor ve diyor, umutluyuz ihsanınız ve rahmetinizle etrafınızdaki itaatkârlara bakarsanız iltica edenleri umutsuz etmezsiniz". Sonra çok zarifce devam ediyor; "Afedersiniz benim cesaretime çünkü Şah İsmail sizin bana ulaştığı mektubunuzdan haberi vardır benden aranızda barış için aracılık yapmayı istemiştir. Ben kabul etmedim?! Ama işaret üzere anladım Şah İsmail size elçi göndermek ve dürüslükle kulluk yapmak istiyor. Eğer Şah İsmail'in elçisinin eşik öpmesi ve özür dilemesi kabul edilmediyse o zaman beni aracılığa seçmesi muhakkaktır, eğer yoldan çıkarsa ve sözünü tutmazsa herkesin yanında onuru gider, eğer onu afetmezseniz kabul edilmemekten utanacaktır" Bu mektuptan anlıyoruz ki çok güç kazanan Sultan Selim'e başka bir şekilde hitap etmeyi ve sonuçta da risk almayı istemiyordu. Bu mektubun içeriğinden anlıyoruz Şah İsmail kendinde Osmanlı Sultanı'yla savaşmak kuvveti görmüyordu. Bu nedenle tedbirli bir yol arıyordu Sultan Selim tekrar İran'a savaş açmasın. Şeyşah kendi elçisi Bakülü Hoca Mahmud'a şöyle demişti:, benim sipariş ettiğim sözlerimi de Sultan Selim'e ulaştır,. Mektubun sonunda Sultan Selim'den "beni kendinizin fedaisi ve komutanlarınızdan sayınız" diye bitirmiştir.¹³¹⁷

¹³¹⁷Feridün Bey, a.g.e, s. 385-393.

Sultan Selim Şeyşah'a Türkçe bir mektupta Şeyşah'ın elçisi Bakülü Hoca Mahmud'a mulakat izni verdikten sonra Şeyşah'ın dindarlık ve sedakatinden yazıyor ve şöyle cevap veriyor; ,bu serseri Kızılbaş (İsmail) güçsüz ve zayıflığından dolayı yalvararak sürekli elçiler gönderiyor. Ama ben bu kötü davranan taifeyi varlık sayfasından mahvetmek ve dünyadan onların şer ve fesadını silmek kendi Şahlık himmeti biliyorum. Bu nedenle çok acil o taifeye hucüm edeceğim. Sultan Selim Şeyşah'tan şunu istemişti İran'a saldırdığım zaman ordusunu beslemek için yardım etsin. Mektubun sonun da Şeyşah'tan o da hem fitne ve fesadı basmak için işbirliği yapsın hem de Şah İsmail'in gizli işleri ve ne fikri vardır onları anlatmasını istiyordu.

Şeyşah kendinin önceki politikasını değiştirmişti ve dışişleri siyasetinde herhangi bir çatışmadan uzaklaşıyordu. Bu nedenle Sultan Selim İran'a saldıracağını kesin düşünen Şeyşah aracılıktan el çekmedi. Şeyşah, onun babasını öldüren Şah İsmail ile dostluk siyasetini seçmişti. Şah İsmail'in kızı nikâhında olan Şeyşah kendisini onun tarafından saldırmamasını sağlamıştı. Ayrıca Osmanlı'nın güçlü ordusunun saldırmasını engellemeyezdi. Bu nedenle çok merak ediyordu eğer Sultan Selim Azerbaycan'a saldırırsa kendisi de iktidarını kaybedebilirdi. Şeyşah mektupla birlikte üç tane altından kalkanı Sultan Selim'e hediye göndermişti. Mektubunda Sultan Selim'e cevap yazdı, sizin elçim Makülü Hoca Mahmud'a söylediğiniz olan vahiy gibi bana malum oldu,(can kulağımla duydum). Mektupta Sultan Süleyman'ın ordusunua besleme konusunda yardım edecek ve elinden ne gelirse eksiksiz yapacağını söylemişti. Bu konuda yardım etme sözünü vermesine rağmen kendisinin Osmanlı büyük ordusunu beslemeye bir yere kadar gücü olduğunu şiirle anlatmıştı. Şeyşah mektubunda Şah İsmail hakkında bilgi konusunda onun adını getirmeden; "Söylenen adam fazla korkudan kendi vilayetinin de gidip gelmeye meşguldur".

Azerbaycan'a saldırmasını kendisine uygun görmeyen Şeyhşah mektupta Sultan Selim'e şöyle yazıyor; „Şah İsmail'in yeni barış önerisini yapmasına karşı bir şey yapmam, iki hâkimin barışını sağlamak için şöyle diyor; „her zaman onun (Şah İsmail'in) elçisini umutsuzlukla geri gönderiyorum, sizin kulunuzun durumunun ne olacağını bilmiyorum, Yani bir zaman Şah İsmail bana da saldırabilir diye Sultan Selim'e Şah İsmail'le iletişimi olmadığını göstermektedir. Onun dışında mektubunda Sultan Selim'e İran'a saldırmaması için şöyle diyor; “Gilan'ın Raşt ve Lahican hâkimleri” Horasan'ın güneyindeki bölgeler (Bircend ve Gayen) ve Mazanderan, Sistan, Kürt emirleri ve Gürcistan hepsi size itaatkârdılar. Yani söylenen topraklar sizindir ve İran'a saldırmak gerekmemektedir. Sonra Sultan Selim'in İran'a saldırıp saldırmayacağını merak ettiğini söyleyerek mektubunu bitiriyor.¹³¹⁸

Sultan Selim Şeyhşah'ın mektubuna farsça cevap yazdı. Çünkü hem Şeyhşah'a önem veriyordu hem de Şirvan bölgesinin stratejik önemini biliyordu. Sultan Selim mektupta Şeyhşah'ın merak ettikleri konulara cevap vermedi ve Şah İsmail'in adını belirtmeden “fitne fesatı ortadan kaldırmak benim esas yönelimimdi” diyor. Mektubun sonunda Şeyhşah'tan sürekli kendini o dinsiz ve fasit adamın işlerinden haberdar etmesini istedi.¹³¹⁹

¹³¹⁸Feridün Bey, a.g.e, s. 385-393.

¹³¹⁹Feridün Bey, a.g.e, s. 385-393.

H. Mısır Fethin'den Sonra Sultan Selim'in Gilan Hâkimin'e Mektubu:

Sultan Selim dışişlerin de haber toplamaya çok önem veriyordu. Ayrıca kendi rakipleriyle çekişmeleri olanlarla yakınlık politikasını seçmişti. Gilan bölgesi iki vilayetten oluşmuştur. Birincisi Gilan'ın doğusunda yer alan Biye Pes ve başkenti Lahican olan vilayet ki hâkimi Karkiya Şah İsmail'le iyi ilişkisi vardı. İkinci Biye Piş ve başkenti Raşt olan bölgedeki hâkimi Emire Dabbac'ın Safeviler ile arası iyi değildir. Sultan Selim Mısır fethinden sonra Gilan'ın Raşt hâkimine Emire Dabbac'a mektup yazdı ve ona Mısır fethinin olaylarını anlatarak şunu istemişti: “İsmail'e saldırmak için ona yardım etsin”¹³²⁰. Sultan Selim Mısır olaylarını detaylı bir şekilde anlatarak şöyle söylemişti; “Adalet bahçesinde bir diken kalmadı meğer bu sapık adam ve varlığın çoğu ki az emekle o da yok olacaktır” diyerek devam ediyor. Mektubunda Osmanlı ordusunun darbesinden yarı canlı kalan İsmail hakkında Raşt hâkimine demişti; “İsmail'in etrafında olanlarla birlikte ve bereber olduğumuz İran'ı feth etmek için hazırlamanız gereklidir”. Sultan Selim mektubunun sonunda Emire Dabbac'dan o fitne ve fesat başı olan İsmail'le ilgili ne yaptıklarını kendisine anlatmasını istemişti.¹³²¹

¹³²⁰Feridün Bey, a.g.e, s. 383-385.

¹³²¹Abdul-Huseyin Navayi, a.g.e, s. 310.

I. Sultan Selim'in Şah İsmaille İlgili Mazenderan Hâkimine Mektubu:

Arzettiğimiz gibi Sultan Selim'in Kızılbaş (Türkmen) olmayan İran (Fars) hâkimleriyle onları kendine çekmek için harekete geçiyordu. Miladi 1517 yılı Aralık ayının 29. günü (Hicri 923 yılı Zilhacca ayının 15. günü) adsız Mazenderan hâkimine unvanıyla yazdı. Şah İsmail'in onunla çekişmeleri vardı ve Merv savaşında Şeybek Han'ına yenilen Şah İsmail onun kesik kolunu Muhammed Rüzafzün'un babası Ağa Rüstem Rüzafzün'u tehdit etmek için göndermişti. Mazenderan'ın da Gilan gibi birkaç hâkimi vardı. Mazandaran'ın bir bölgesinde Sadat-ı Mar'aşi (Mar'aşi Seyyidler) hâkimlerin Şah İsmail'le iletişimleri iyi idi. Sultan Selim mektubunu Şah İsmaille iletişimi iyi olmayan Muhammed Rüzafzün'e göndermişti. Sultan Selim Muhammed Rüzafzün'ü; "Cemşit Padişah'ın soyu, Feridün gibi görkemli, Din ve Dünya Gazisi, olduğunu söylemişti" Mektubunda şöyle diyor: "Varlıktan Sapık Erdebil oğlunun (Şah İsmail) yer üzerinden silmesine kararlıyım ama Arap diyarını fetih etmesi nedeniyle gecikme oldu. Şimdilik bütün Arap ülkeleri Umman sahilinden Bağdat'a kadar (Mısır ve Şam) Mekke ve Medine ile birlikte tasarruf edildi. Mısır'dan Darüs-Selam'a (Şam) geldim ve burada beklemeden Zındık ve dinsiz Sapıkların Padişah'ını basmak için Şark diyarına (İran) yöneldim". Mazandaran bölgesinin urun açıdan zengin olduğunu bilen Sultan Selim Mazandaran hâkiminden şunu istedi: "Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan, un, bal, saman, yağ ve koyun gibi askerlerinin önemli yiyeceklerini hazırlatsın. Ayrıca Mazenderan hâkiminden Şah İsmail'in yaptığını ona haberini ulaştırmasını istedi.¹³²²

¹³²²Feridün Bey, a.g.e, s. 382-383.

Sultan Selim Halep yakını Merc-i Dabık'ta Mısır hâkimi Kansu Gavri'yi yendiği zaman¹³²³ Şah İsmail bir tepki göstermedi. Jeopolitik açıdan Kansu Gavri ve elindeki bölgeler önemlidir. Çünkü onların elden gitmesi İran'ın hudutları kendi çevresinden kuşatılacaktı. Hatta Sultan Selim Tuman Bay'ı da yendiği zaman yine Şah İsmail onunla ilgili bir şey yapmadı. Şah İsmail çoğu zamanını eğlenceyle ve avla geçiriyordu. Bazı Safevi tarihçileri İskender Bey ve Cihanguşa-yı Hakan yazarı şöyle diyorlar: Şah İsmail tekrar Sultan Selimle savaş yapmak istiyordu.¹³²⁴ Ama gerçekler böyle göstermiyor. Şah İsmail biliyordu ki Sultan Selim İran'a saldıracaktır. Bu nedenle saldırma değil kendini savunmaya hazırlamıştır. Sultan Selim Mısır seferi için yolunda Malatya'dan Haleb'e yöneldiği zaman Şah İsmail anladı ki İran'a saldırmayacaktır av ve eğlenceye devam etti. Hatta askerlerini hazırlamadı veya Mısır Memlûklere yardım etmedi. Osmanlı tarihçilerinden biri iddaa da bulunmuştur ki Kansu Gavri uşaklarından birisini Acemi Cınakçı'yı askerî iş birliği için Şah İsmail'in yanına göndermişti. Çaldıran savaşından önce çok yiğit olan Şah İsmail morali değişmişti ve eskisi gibi değildi. Şah İsmail Osmanlı ordusuna saldırmayı uygun görmüyordu. Hatta Mısır hâkimine yardım etmeye de uygun görmüyordu. Herhalde Sultan Selim Mısır'dan sonra da saldırıp saldırmazdı da kesin Şah İsmail'e saldıracaktı. Bunu bilen Şah İsmail, Sultan Selim'in eskisinden daha güçlü ve elde ettiği toprakların daha geniş ve ordusunun dahada kuvvetlendiğini biliyordu. Şah İsmail Çaldıran savaşından sonra Avrupa'lı ülkelerle askeri işbirliği yaptı hatta Portekiz'li komutan Albokerk'le Osmanlı'ya karşı anlaşma yaptı. Ama belli değil

¹³²³Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 213.

¹³²⁴Anonim, *Cihanguşay-ı Hakan*, s. 541.

neden Mısır Sultan'ı Kansu Gavri'yle dostluk anlaşması yapmadı veya Osmanlı'ya karşı ona yakınlaşmadı ve vaktini Hristiyan ülkelerle geçirdi. Sultan Selim Şah İsmail'e hakerat etmiştir. Şah İsmail'in yenilmesi hakkında her yere mektup göndermişti ve gereksiz sözler söylemiştir. Ayrıca onun çok sevdiği komutanlarını öldürmüştür ve İran'ın topraklarını ele geçirmiştir. Şah İsmail bir mektubunda Çaldıran savaşıyla ilgili Sultan Selim'e etrafındaki askerleri çağırmadığını söylemişti. Şah İsmail'in çok efsanevi bir cesareti vardı, Ondört yaşındayken ayı ve aslan avlamıştır. Ama belli değil neden Çaldıran savaşından sonra kendini savaşa hazırlamıyordu. Bu tarihte çözülmeyen bir düğümdü ve tarihin karanlık noktalarından sayılır. Bazı İran tarihçileri Şah İsmail'in böyle davranmasını bir zaman Sultan Selim'in ona şüphelenmemesini sağlamak ve Çaldıran savaşına misilleme yapmayacağını göstermek olarak yorumlarlar. Mısır Sultanına yaklaşmamasının nedenini bunun olduğunu söylüyorlar. Ama bu doğru olamaz çünkü gerçekler bizeşunu gösteriyor; Osmanlı-Safevi çatışmalarının önemli nedenlerinden nedeni mezhebi çatışmalarıdır ve mezhebi çatışmalardolayısıyla topraklarını genişletmektir. Osmanlılar'ın iletişimleri Türkistanla (Orta Asiya) kesilmiştir ve İrana bir engel sayılırdı. Şah İsmail Şii mezhebinden ve Sultan Selim Sünni mezhebindeydiler. Sultan Selim din âlimlerinden Şah İsmail'i öldürmek için fetva almıştı. İş böyle bir duruma gelmiştir ki birbiriyle anlaşmaları zordu. Şah İsmail'in yanlış politikalarından bir sonuç alamayan Avrupa ülkelere yakınlaşmaktı. Diğer taraftan Şah İsmail hem gücünü sağlamlaştırmak hem de bölgede gücü dengelemesi için Mısır Hâkimine yakınlaşacaktı. Ama o yanlış hareket etti ve ne yaptığını iyice düşünmedi. Şah İsmail'in Çaldıran savaşından sonra hataları arka arkaya yapmıştı. Şah İsmail, Alaüd-devle ve Kansu Gavriyle birlikte siyasi ve askeri

anlaşma yapabilirdi. Böylece Osmanlı tehlikesinden kendini kurtaracaktı ve Sultan Selim Mısır Memluklar ve kendisiyle de ilgili Sultan Selim'in siyasetini değiştirmesine neden olacaktır. Ama böyle yapmadığı için hem kendini ve hem de Alaüddeve ve Mısır Sultanını tehlikeye attı. Sultan Selim Mısır Sultan'ı ve Alaüddeve'yi ortadan kaldırdıktan sonra ölmeseydi kesin İran'a da saldıracaktı. Hâlbuki Şah İsmail doğru bir siyaseti seçseydi söylenen olaylar meydana gelmezdi. Şah İsmail Çaldıran savaşından sonra sadece kendini ve İran'ı kurtarmayı düşünüyordu. Hâlbuki en iyi savunma öngörü yapmaktır. Şah İsmail tarihten iyi ders alamamıştı ve bir kere yenilmekle gerçeklere uyamıyordu. Çünkü her yenilmek iyi bir derstir ve insanı kendine getirir. İnsan her zaman kazanamaz ve bir kere yenilmekten de yenilen sayılmaz. Şah İsmail bir kere yenildikten sonra bir daha hiçbir zaman kendisi bir savaşa komutanlık etmedi. Her şeyden çok başka ülkelerden haber toparlayan ve bu işte çok dikkatli olan Sultan Selim, Şah İsmail'in ne durumda olduğundan haberi vardı. Sultan Selim Mısır'a saldırdığında Şah İsmail'in onun yokluğunda Anadolu'ya saldırmayacağını biliyordu. Eğer Şah İsmail'in saldırmasını muhtemel bilseydi Mısır ve Alaüddeve'ye saldırmak konusunda tekrar düşünecekti. Sultan Selim Şah İsmail'in hareketsizliğinden haberi vardı.

J.Şah İsmail'in Sultan Selim'e 3. Mektubunda barış Teklifi:

Miladi 1518 yılı Şubat ayının 14. Günü (Hicri 924 yılı Sefer ayının 3. Günü) Sultan Selim Mısır'ı fetihettikten sonra Şah İsmail'in elçisi Sarı Şeyh Sultan Selim'in huzuruna geldi. Bu kez Sultan Selim elçiyi saygıyla karşıladı.¹³²⁵ Sarı Şeyhle birlikte Şırvan Hâkimi de Huseyin Bey adına bir elçi göndermişti. Belki bu nedenle Sultan Selim ona saygı gösteriyordu tam belli değil. Bu konu da Sultan Süleyman Şeyşah'a yazdığı mektupta şöyle diyor; “Benim Ala Hazretlei babam (Sultan Selim) Mısır fetihinden sonra sağlam döndüğü esnada o (Şah İsmail) Devlet ve dinin muhalifi fitne ve isyan reisi ve serseri Kızılbaşların başı İsmail, Kuran'ın akılcılık ve söyleyişine göre onun kardırması vaciptir barış ve kendini kurtarmak için Sarı Şeyh diye bir adamı benim babamın eşiğine göndermişti. Benim kerametli babam da iyi niyetle ona güvenip karşıladı ve onun memleklerimizin halkının iletişimi ve istediği aramızda barış sağlaması İsmail'in elçisi Sarı Şeyh'i elçiniz Huseyin Bey'i birlikte göndermiştiniz”¹³²⁶.

Şah İsmail elçisinin aracılığıyla Mısır fethiyle ilgili bir mektup göndermişti ve tebrik etmişti. Şah İsmail ölmelerinden haberi olmadığı Yunus Paşa, Sinan Paşa ve Sultan Selim'in annesine hediyelerle birlikte mektup da göndermişti. Ayrıca Sultan Selim'e çok değerli hediyeler eşi benzeri olmayan Firüzeler, kıymetli kitaplar vs göndermişti. Çelebi Haydar diyor Şah İsmail Sultan Selim'in “el koyduğu

¹³²⁵ Çelebi Haydar diyor Sultan Selim ferman verdi bu elçiyi sınırdan saygıyla Dimeşk'e Getirsinler, s. 335.

¹³²⁶ Ali Muayyit Sabit, *Mektuplar ve Senet Tarihi*, s 430-431. Safevi tarihçileri bu konuda sustular. Hayder Çelebi sadece bu elçiyi diyerek Şah İsmail elçisi demiyor, *Rüzname*, s. 335.

vilayetlere Osmanlı toprağı saysın veya Sultan Selim bu vilayetleri istemezse buraları Kızılbaş mülkü saysın ve ona karşı para alsın”¹³²⁷. Ama Sultan Selim kendisi Diyarbakir, Erzincan ve Bayburt’a el koymamıştı. Sultan Selim’in emrinde olan askerler ve komutanları bu vilayetleri fethetmişti. Belki Şah İsmail Osmanlı tarafından fethedilen Diyarbakir, Erzincan ve Bayburt’u resmi olarak tanımak istiyordu. Şah İsmail Mısır’ın fethini tebrik ettiği ve ona pahalı hediyeler göndermesine rağmen Sultan Selim Sarı Şeyh’i de önceki elçiler gibi hapse attı ve Şah İsmail’in mektubuna cevap vermedi.¹³²⁸ Sultan Selim Dımeşk’tan Haleb’e geldikten sonra tekrar İran’a saldırmak için hazırlık yapıyordu. Bu nedenle Halep karargâhını kuvvetlendirerek vezir-i a’zam Piri Paşa’yi bu karargâha komutan yaptı. Sultan Selim Halep Şiilerini de İstanbul’a gönderdi.

¹³²⁷Mektubun metini bulunmamaktadır.

¹³²⁸Haydar Çelebi, *Ruzname*, s. 335-336.

5. İnan-Osmanlı Diplomatik ilişkileri ve Avrupa:

A. Şah İsmail ve Osmanlı'nın Dışışleri:

Siyaset savaşı devami mi veya savaş siyasetin devami midir? Bu görüşlerin her birisinin taraftarları vardır. O dönemde bir ülkenin güçlü ordusunun olup olmadığı siyaset de ve dışışlerinde ekisini bırakıyordu. Ortaçağ ve son dönemlerin de eğer bir ülke ordusu güçlü olsaydı siyaseti de biçimlendiriyordu. Osmanlı ordusu güçlü olduğu için Avrupa ülkeleri ne kadar da siyasi plan yapsalar da bir sonuç alamıyorlardı. Osmanlı ordusu Avrupalıları çok etkilemişti; üç şeyin tedavisi yoktur 1. Sel 2. Deprem 3. Yeniçeriler deyimi dillerine ulaşmıştı. Osmanlı ordusu o kadar o döneminin siyasetini etkilenmişti ki Lepant savaşında Osmanlı'nın yenilmesinden bile Papaz ellerini Allah'a uzatarak dedi; Tanrım sana şükür olsun Türkleri bizim gibi yarattın çünkü şimdiye kadar zannediyordum Türkler şaşkındılar ve yaratılışları bizlerden farklıdır. Osmanlı ordusu öyle Avrupalıları korku içinde tutmuştu eğer Osmanlıların savaş gemileri İspanya ve Fransa sahillerine saldırsaydı korkudan onlara engel olmayıp ve bir şey yapamıyorlardı. Halbu ki bunlar Akdeniz'in batısı ve Osmanlı doğusunda yer almıştır. Hatta sonraki sonra da kendini dünyaya parlatan güneş bilen IV. Lui kendi topraklarının üzerinde yazmıştır; ,Budur sultanların son kanıtı, buna rağmen bir zaman Osmanlı savaş gemileri Fransa sahillerine saldırsaydı IV. Lui'nin askerleri korkudan kaçıyorlardı. Buna dayansak ne zaman Osmanlı Avrupayla antlaşma yaptı güçlü ordusu olursa elleri dolu antlaşma yapıyordu. Bunun tersi de vardı. Tarihe baktığımızda Osmanlı-Avrupa savaşları uzun zamandır bitmiştir ama neden Osmanlı'yı rahat bırakmadılar hatta bugünkü Türkiye'yi Osmanlı'nın mirascısı bilerek siyasi açıdan onun için sıkıntı yaratıyorlar. Bu nedenle günümüzde siyaset savaşın devamıdır diyebiliriz.

Onaltıncı yüzyılın başlarında Safevi Devlet'i olduğu zaman kritik bir durum vardı. Doğu tarafında Özbekler sürekli İran'a saldırıyorlardı. Batı tarafında Avrupa fetihleri dışında İslam dünyasını bir bayrak altına toparlamak istediğinde olan güçlü Osmanlı İmparatorluğu yer almıştı. Bu nedenle Safevi Devleti'nin var olduğunu tahammül etmesi ona zor geliyordu. Mısır ve Şam da Memluklar hakimiydiler ve geliştirmekte olan Osmanlı onların sınırlarını tehdit ediyordu. Bu nedenle Memluklar'ın İran'a yaklaşmasına zemin oluşturuyordu. Kafkas bölgesinde de mahalli hâkimler kendi bağımsızlıklarını korumak istiyorlardı. Fars Körfez'i ve Umman Deniz'in de Portekiz ve İspanya sümürge ülkelerinin savaş gemileri hâkimdi. Bu nedenle Safevi Devleti'nin doğu ve batısındaki siyasi belirsizlik Osmanlı'nın da Avrupa'yla sürekli çatışma içinde olması Osmanlı ve Safevi hükümetlerini birbirine karşı tahammül edici bir siyasete yöneltti. Buna rağmen Osmanlı'nı insan kuvvetinin kaynağı olan Anadolu Türkmenlerin İran'a gelmeleri, İslam dünyasının bölünme ve kutuplaşması, Safeviler'in düşüncesinin geniş bir şekilde Anadolu'nun doğu ve batısında Alevi Kızılbaşlar arasında yayılması, Sultan Selim'in düşmanlarını örneğin, Selim'in kardeşi Şehzade Ahmet'e destek vermesi, Şehzade Ahmet'in oğlu Murat İran'a sığınması, Avrupalı Devletlerle Osmanlı'ya karşı birleşerek ve Doğu Anadolu'nun şehirlerine saldırması iki ülkenin dışişlerini etkileyerek krize soktu ve Çaldıran savaşıyla kendini gösterdi. Şah İsmail'in yanlışları Osmanlılar'ın dışişlerinin hareketini hızlandırdı ve Miladi 1517 (Hc. 923) yılında Çaldıran savaşından sonra Sultan Selim Şam da Marc-ı Dabık seferinde Memlukları da yendi. Böylece özde Ortadoğu ve Afrika'nın kuzeyinin kaderini ele aldı ve Mekke'yle Medine'nin "Hademi Şerif-i" ve Halife unvanına sahip çıktı.

Şah İsmail Çaldıran savaşından önce Osmanlılarla belli bir siyaseti yoktur. Şah İsmail II. Bayezıt'ın öncülüğüyle Osmanlılarla ilişkileri fazla geçmek istemiyecekti. Şah İsmail İran'ın iç bölgelerini ele geçirmeden II. Bayezid'ı kendisiyle çatışmaya çekmek istemiyordu. Ama Şah İsmail'in mezhebi çatışmaları ve Sünni mezhebinde olanlarla sert davranışı ve Şeybek Han'ın başının derisini samanla doldurması ve II. Bayezid'e göndermesi güveni sarstı. Ülkenin sabit olmayan aralarındaki gerginliğe dönüştü. O dönemde Osmanlı Devleti tek başına Avrupa ülkelerin karşısına savunma yapıyordu. Şah İsmail'in padişahlığının başlangıcında karşısında olması bir şanstı. Ama II. Bayezid'in barışçıl siyasetini anlamadı. Şah İsmail Sünnileri öldürmeye ve kendi vatandaşlarını ilk üç halifeye küfür etmeye devam etti. Kendini Sünnilerin hamisi bilen II. Bayezid Miladi 1504 yılı (Hicri 910) yılında Şah İsmail'in kazandığı savaşı tebrik söylemek için bir heyet gönderdi. II. Bayezıt bu davranışıyla iki Müslüman ülkenin halkının arasında dostluğu sağlamak istiyordu. Ama Şah İsmail hem gençlik gururundan ve kazandıkları savaşlardan hem de mezhebi Hayallerinden dolayı, zararlı ve tehlikeli inançtan kendini alamadı. Şah İsmail siyaset konusunda ne yaptığını bilseydi, başarılı olup ve adı kalacaktı. Eğer bu yanlışları yapmasaydı İran tarihinin en parlak adamlarından olacaktı. Ama bütün vücudunu saran hayallerine dalarak barışsever II. Bayezid'le barış ve dostluk için bir adım atmadı belki aşırı mezhebi davranışla daha da önemlisi Şeybek Han'a yaptıklarıyla Osmanlı'nın şehzadeleri, âlimleri ve büyüklerini karşısına aldı. Böylece bu iki ülkenin aralarındaki düşmanlıkları hatırladı. gibi davranışa neden oldu. Şah İsmail'in yaptıkları sadece İran değil Osmanlı'da iç değişimlere de neden oldu. Zira II. Bayezid'in politikasına yeniçeriler karşı çıktılar. Sonunda onun yerine güce tutkun ve mezhebi taasubu olan oğlu Selim'i geçirmek için yol açtılar. Şah İsmail

yaptıklarından dolayı Selim'in önünü açtı. II. Bayezid'in mektuplarını gözden geçirdiğimizde gerçeklere uyan ve akılcılıkla her boyuta dikkat ettikten sonra politikasını seçen ve hangi sonuçlara erişeceği tam bir tarihçi gibi zaman ve mekanı anlayabilen bir yöneticidir. II. Bayezid savaşın bir toplumun geleceğini sarstığını ve ileriye dönük kararttığını farkında idi. II. Bayezid bunlara dikkat etmesine rağmen onun döneminin bilim ve din adamları tarafından bu siyaset kabul görmedi ve takip edilmedi. Günümüzde II. Bayezid'in düşüncesi ve yapmak istediği siyasetin ne kadar doğru olduğunu görmekteyiz. II. Bayezid'in siyaseti döneminin siyasetçilerinin tarafından benimsenmediği için ona karşı isyanlar düzenlenmesine zemin hazırlamıştır.

Osmanlı ve Safevi Devletleri'nin ilişkilerini etkileyen Avrupalılar ortalığı karıştırmaya çalışıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin Doğu-Batı ticaret yolu üzerindeki rekabet ve İslam Dünyasının Batı tarafından ele geçirmesine engel olduğu için Avrupalılar'ın müttefiki olarak Safeviler'e yakın olmalarına neden oldu. Hıristiyan Dünyası temel bakışı eştiği, Doğu'ya karşı Doğu, siyasetini devam etti. Safevi Devlet'in oluşması yalnız İran değil belki Avrupa için de önemli tarihsel bir olay sayılıyordu. Öyle ki Batı politikacıları Safevi hükümetinin kendilerini kurtaracaklarını sanıyorlardı. Osmanlı Sarayında Ferdinand elçisi: „Bizi yok olma sırasında kurtarmak için Doğu da Osmanlı'nın başını karıştırabilen sadece İran yer almıştır.,¹³²⁹ yazıyor. Safevi Devleti Cüneyd ve Sultan Haydar zamanından kendi temellerini sağlamlaştırdı. Safevi Devleti Şah İsmail zamanında Anadolu Kızılbaş kabileler üzerine, Şiilik mezhebine resmiyet vermek ve bütün iç rakipleri bastıktan

¹³²⁹Krosinsky, *Krosinsky Hatıratı*, Nakalın Hanbaba Beyani, Tarih İnceleme Dergisi, 6. Numara VI. sayfa yoktur. Hattı bir nusha bu dergiye eklenmiş.

sonra Tebriz başkent olmak üzere ulaştığını ilan etti. Böylece Safeviler uluslararası ilişkiler de bağımsız bir güç olarak ortaya çıktılar.

Osmanlı ve Safevi Devletleri arasında yer alan Türkmenler onların dışişlerini etkileyen etken olmuştur. Bu iki devlet siyasi açıdan ortak payda da buluşamadığı için gerginlik yaşamıştır. Çünkü her biri Türkmenlere sahip olmak ve egemenliğinin altına almak istiyordu. Bu Türkmen Kabileler Osmanlılar'ın vatandaşları sayılmasına rağmen akide ve geleneklerine göre Safevilere yakındırlar. Mali ve iktisadi açıdan da Osmanlılar'a karşıydılar. Bu iki devletin arasında iktidarı belirleyen Türkmenlerle ilişkilerinin ana ekseni idi. Aslında Osmanlı ve Safevi Devletleri bu konuda esas bir siyaset yerine kendi kişisel siyasetlerini ortaya koydular. Her iki tarafta bencil ve hoyratca davrandı. II. Bayezid döneminde bu konuya akılcı bir siyasetle yaklaşıldı. Nisbi bir barış oldu. Ama II. Bayezid'den sonra Şah İsmail ve Sultan Selim arasında büyük bir çatışma çıktı.

Sultan Selim saltanat tahtına geçtikten sonra Şah İsmail ona tebrik tebrik etmek söylemek için bir elçi göndermedi. Böylece onun hükümdarlığını tanımamış oldu. Ayrıca Sultan Selim'i İran'a savaş açması akılsızca kışkırttı. Saltanat iddasında bulunan Ahmet'le işbirliği yaptı ve Ahmet Selim'in elinde öldürüldükten sonra oğlu Murad'ı himayesine aldı. Murad'ın Şah İsmail'e sığınması siyaset diliyle Murad'ı saltanata geçirmek için onu desteklemesi anlamındaydı. Şah İsmail; Sultan Selim Trabozan hâkimi olduğu zaman onun Anadolu Şiiileriyle sert davranışını kendi yaptıklarına uygun görmüyordu.¹³³⁰ Şah İsmail'in II. Bayezid'in Ahmet'i kendi yerine geçirmek istediğinden haberi vardı. Bu nedenle II. Bayezid'den sonra Ahmet'i desteklemeye çalıştı. Ama Şah İsmail tam zamanında Ahmet'e destek vermedi ve

¹³³⁰Penahi Simnani, a.g.e, s. 255.

Ahmet Malatya yakınında olduğu zaman da ona yardım etmedi. Faruk Sümer: Ahmet'in oğlu Murat Şah İsmail'e sığındığı zaman babası Ahmet'e bir mektup yazıyor ve diyorki Şah İsmail Div Ali Rumlu'nun komutanlığıyla 20000 asker sana yardım gönderiyor ama Ahmet Kızılbaşlara muhalif olduğu için kabul etmiyor.¹³³¹ Faruk Sümer'in bu sözü doğru olamaz çünkü Şah İsmail Şehzade Ahmet'le iyi dostlukları vardı. Diğer taraftan Şah İsmail Ahmet'in oğlu Murad'a sadece İran'ın bir bölgesinde hâkim etti. Şah İsmail'in bu yaptığı iş Sultan Selim'e iyi geldi. Çünkü Murat babası Ahmet'i öldüren Sultan Selim'le saltanat kavgası vardı. Eğer Şah İsmail Murad'a yardım etmek isteseydi böyle davranmayacaktı ve zamanında ona yardım etseydi veya Anadolu Alevileri (Şiileri) ona destek vermek için emir verseydi, diğer taraftan da Ustaclu Han Muhammed'i Diyarbakır'dan Osmanlı toprağına saldırmaya gönderseydi iş Sultan Selim için zor olacaktı ve bu kadar Sultan Selim kuvvetlenmezdi. Osmanlı topraklarının üstün gücü olamazdı. Şah İsmail'in batı tarafına dikkat etmesi gereken Miladi 1512 yılında (Hicri 918) Sultan Selim İran'a yöneldiği esnada Özbeklere yöneldi. Böylece kuvvetlerini İran sınırından uzaklaştırdı. Şah İsmail Merv savaşından sonra zamanını gereksiz avcılık gibi işlerle geçirdi. Eğer amacı Osmanlıyla savaşmak idiyse neden zamanı kaybetmekle Azerbaycan'a gelmeyip kendini saldırıp saldırmayıp konusunda düşünecekti. Ama bundan sonra da tekrar büyük bir ordu Emir Necm Sani'nin komutanlığında Özbeklerle savaşa gönderdi. Emir Necm bu savaşta (Gucduvan savaşı) yenildikten sonra bu kez Şah İsmail kendisi ordusunun çoğunluğuyla Doğu'ya (Türkistan'a) yöneldi ve Osmanlı'dan uzaklaştı. Tarih bilimin faydalarından birisi gerçekleri inceleyip tanımladıktan sonra etkisi ve sonucunu çeşitli boyutlarında

¹³³¹Penahi Simnani, a.g.e, s. 45.

anlamaktır. Bu nedenle tarih bilimi milletler için en faydalı ve eğitimli bilimdir. Eğer milletler tarih bilimine uymazsalar tarihin kasırgasına yakalanırlar.

Sultan Selim saltanata geçtiği sırada güvenli bir durum da değildi. Şah İsmail onun rakiplerini desteklemek yerinde bayan elbisesi göndermek gibi kışkırtıcı işler yaptı. Daha sonra da gerginliği azaltıcı adımlar atmadı. Şah İsmail II. Bayezid'den ders almadı. Zira Safeviler'e karşı Akkoyunluları destekleyen II. Bayezid Akkoyunlular yenildikten sonra gerginliği kaldırmak için Şah İsmail'e heyet gönderdi. Şah İsmail'in Anadolu Şiileri'ni İran'a göç ettirmesi için Nur Ali Halife'yi görevlendirmesi Osmanlı-Safevi çatışmalarına neden oldu.¹³³² Diğer tarftan Ustaclu Muhammed Han'ın Şah İsmail'in isteğiyle Sultan Selim'e mektupla birlikte gönderdiği bayan elbisesi sonradan Osmanlı-Safevi çatışmasına neden olan sebeplerdendir.¹³³³ Eğer Şah İsmail Osmanlıların işine burnunu sokmasaydı Osmanlı Devleti Avrupa'da rahatlayacaktı. Mısır Sultan'ı ve Macaristan padişahı Osmanlı ile düşmandı ve Şah İsmail onları Osmanlı'ya karşı kışkırtıyordu.¹³³⁴

Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail anladı her insan gibi yenilgisiz değildi. Mezhebi hayallerle yaşayan Şah İsmail temelden hayalları mahvoldu. Kendini her zaman savaş meydanlarını kazanan, 14 yaşındayken aslan ve ayı avlayan Şah İsmail savaçılık moralini bozdu. Bunun yanı sıra rakip ve düşmanlarını hakir sayan bu nedenle fikrini iyice kullanmayan İsmail'in farklı düşünmeyeceğine neden oldu.

¹³³²Anonim, *Cihanguşay-i Hakan*, s 476-488; Handemir, *Habibus-Siyer*, IV. Cilt, s 523.

¹³³³Abdul-Huseyin Navayi, *Şah İsmail Safevi*, Erguvan Yayınları, 136, c. II, Tahran 1990, s 112-113.

¹³³⁴Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufassal İran*, Hayyam Yayınları, Tahran T.y, s. 666.

Çaldıran savaşından sonra Osmanlı'nın ne kadar büyük bir ordusu olduğunu anladı. Bu nedenle savaş değil Osmanlıyla karşı çıkmaya başka bir çare bulacaktı. Önce barış için birkaç mektup Sultan Selim'e yazdığından cevap almayan Şah İsmail, Osmanlıve Çaldıran savaşının yenilmesine karşı Osmanlı'nın düşmanlarına yakınlaştı. Çaldıran savaşından sonra iki hâkim Osmanlı'nın güçlenmesini istemeyen Alaüd-Devle ve Gansu Gavri idiler. Bunların Osmanlılarla savaşta öldürülmelerinden sonra Batı Asya'da Osmanlı'ya karşı çıkabilen bir güç kalmadı. Bu nedenle Şah İsmail için sadece bir yol kalmıştı. Şah İsmail kendini Sultan Selim ve Osmanlı'nın donatılmış büyük ordusuna karşı kendini korumak için Osmanlı'nın eski düşmanlarına Avrupa ülkelerine yöneldi. Şah İsmail dedesi Uzun Hasan II. Mehmet'e karşı Venediklilerle birleşmişti, Venedikler Osmanlı'nın düşmanlarıyla birleşenleriydiler. Venedikliler uzak Doğu ve Asya'nın ticaretini elde etmiştiler. Osmanlılar İstanbul ve "Euboea" adasını fetih ettikten sonra Venedikler ticari mevkilerini elden vermişlerdi. Bu nedenle eski ticari mevkilerine dönmek için Uzun Hasan'a yakınlaşarak 6 elçi (Quirini, Caterino zeno, Paolo Ognibene, Josafa Barbaro, Amberosio Contarini, Vicento d'Alessandir) onun sarayına gönderdiler.¹³³⁵

Şah İsmail Çaldıran savaşından sonra Osmanlı'ya karşı Venedikler'i kendi tarafına çekemedi. Uzunçarşılı'nın aktardığına göre, miladi 1501 yılı Haziran ayı Hicri 906 yılı Şevval ayı Şah İsmail Venedikler'i Osmanlı'ya karşı kışkırtmak için bir heyet Suriye yolundan Venedikler'e gönderdi. Memluklar'ın sultanı kendi topraklarından bunların geçmesine izin verdiği için Osmanlı Sultan'ı Mısır Sultanı'na şikâyet gönderdi. Bu nedenle iki ülkenin arasındaki iletişim savaş

¹³³⁵ Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, çev. Manüçehr Emiri, Harezmî Yayınları, Tahran 2002, s. 17, 123, 197, 283, 375, 459.

aşamasına kadar gerginleşti. Ama Mısır Sultan'ı Mısır ve Suriye de olan Venedikler'in tacirine engel olduğu zaman savaş meydana gelmedi.¹³³⁶ Bu iddaa doğru değil çünkü Şah İsmail zikredilen tarihe kadar iç çatışmalarla uğraşıyordu ve yurt dışına yönelmek için hala yerini sağlamlaştırılmamıştı.

Sultan Selim savaş stratejik olarak bir anda iki cephe de savaşmaktan çekinmiştir. Bu nedenle Çaldıran savaşından önce Venedikler ve diğer Avrupa hükümdarlarıyla barış anlaşması yaptı. Bunu Mısır ve İran'a saldırmak amacıyla yaptı. Sultan Selim saltanat tahtına geçtiği zaman dışişleriyle ilgili uygulanacağı iki amacı vardı: birinci amaç rakibi Şah İsmail'i ortadan kaldırmak, ikincisi Avrupa da hedeflerine ulaştıktan sonra bütün İslam dünyasını bir bayrak altında toplanmaktı. Bu iki amaç birbirine olmaz ise ikinci uygulanmazdı. Bu nedenle Şah İsmail'in varlığı ve İran da İmamiye Şiiliğin yayılması kendi planları için büyük bir engel idi.¹³³⁷

İran ile Venediklerin Şah İsmail zamanında ticari iletişimleri olduğu ve Kızılbaşlar'ın kırmızı şapkalarının kumaşlarının büyük kesimi oradan ithal olmasına rağmen Venedikler Osmanlı'ya karşı yenilen Şah İsmail ile ittifakı uygun görmüyorlardı. Bu nedenle ona ciddi destek vermediler.

Doğu ve Batı çatışmalarının o kadar derin kökeni vardır ki Herodot kendi tarih kitabının başlangıcını onun hakkında soruyla başlatıyor.¹³³⁸ Bu gerginlik Yunan

¹³³⁶Penahi Simnani, a.g.e, s 207. Sayfanın dipnotu.

¹³³⁷Abdul-Huseyin Navayi, *Tarih-i Revabete Siyasi, İktisadi ve Farhangi'ye İran Dar Devreye Safeviye*, Samt Yayınları, naklen Tarih-i Siyasi ve İctimai İran, 9. Baskı, Tahran 2013, s 96.

¹³³⁸ Heredüt, *Heredüt Tarihi*, Doktor Hadi Hidayeti incelemesi, Tahran Üniversitesi'nin yayınları, c. I, s. 37- 41.

Truva çatışmalarıyla başlayarak Pers-Yunan ve Sasani-Roma, İslam-Hıristiyan, Selçuklularla-Haçlı savaşlarıyla devam etti. Ortaçağın son dönemlerinde saldırgan Batı'ya karşı savunma görevini yapan Osmanlı idi. İslam ülkelerinin bilinçsiz politika ve çatışmaları Batı için uygun geliyordu. Miladi 1402 yılında Timur'un Yıldırım Bayezid'ı Ankara'da yenmesi Bizans imparatorluğunun 50 yıl daha yaşamasına sebep oldu. Bazı Osmanlı tarihçiler İstanbul'un fethini Sultan Murad'ın oğlu Fatih Mehmet'e vasiyet ettiğinden dolayı söylüyorlar.¹³³⁹ Hâlbuki bu asıl neden değil. Timur'un kazanması Batılıları mutlu etti. Hatta Timur'a tebrik etmek için Fransa, İspanya, İngiltere Kralları hediyelerle birlikte elçiler gönderdiler.¹³⁴⁰

Tarihte hareket ve Kurum diye bir kaide vardır. Tarihte bir ideal ve amaca ulaşmak üzere bu fikir ve inanç üzerine yaratılmış olan tüm düşünceler bu harekete hizmet eder. Bu hareket tüm güç, itikat, yaşam tarzı ve geleneksellerini sözden öze kadar amacına erişmek için her şeyi onunla denkleştirmektedir. Herkes o hedefe ulaşmak için bir araçtır ve o hakikate tabidir. Başlangıçta zamanın ihtiyacına göre hareket edenleri ve izleyenleri bu hareketi ideale eriştirmek için her çeşit fedakârlıkta bulunuyorlar. Bu hareket kendi zamanındaki yönetim şeklini değiştirmek, iyileştirmek ve sürdürülebilir bir yönetim şekli ortaya koymak için oluşur ve ideal yönetim şeklinin oluşturulması hedeflenir.¹³⁴¹ Güç elde edildikten sonra ise yönetimler kendi mevki ve otoritelerini korumak adına en ufak bir

¹³³⁹Hoca Sadettin Efendi. Tacü't-Tevarih, c. II, Kültür Bakanlığı, 1992, s 71-272.

¹³⁴⁰*Original Letters illustrative English*, Sir H Alis Yayını, 3. Basım c. I London 1848, S. 8-54.

¹³⁴¹Ali Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, çev. Hicabi Kırılancıç, Fecr Yayınları, 2009, s. 36.

eleştiriye dahi hazmedemeyip bunu ihanet sayabiliyorlar. Eskiden varolan Movement (hareket) şimdilerde Institution (Kurum) şekline dönüşmüş ve tarihin temellerinden biri sayılmıştır.¹³⁴² Hareketin temelinde varolan ruhsal boyut; güç elde edildikten sonra bir tarafa itilmiş ve kalplere hâkim olmak yerine yönetimde varolmak yoluna gidilmiştir. Artık asılolan toplumun ihtiyaçları değil; siyasi otoritesini güçlendirmek ve iktidarını egemen kılmaktır. İktidar sahibi bir şekle dönüşen bu hâkim; ekonomi, siyaset, askerlik, kültür ve medeniyet anlamında her zamankinden daha kuvvetli olmasını rağmen mevcut durumu daha da iyileştiremiyor. Başlangıçta sömürgeye ve adaletsizliğe karşı olan bu oluşum zamanla karşı olduğu şekle bürünüyor. Şiilik iki devresi vardır. Birincisi İslam'ın başlangıcından beri Safeviler'e güce erişmelerine kadar resmi İslam'a karşı İslami bir sistem ve harekettir. İkincisi Safeviler'den şimdiye kadar ki duraklama zamanıdır.¹³⁴³ Önceki Şii azınlık bir güç olarak kendi mezhebi adetlerini yerine getiremiyordu; Kerbela'ya gidemiyordu, İnancını, İmam Ali ve İmam Huseyin'in adını dile getiremiyordu. Safeviler zamanında resmi gücüne erişen Şii'lik zamanla kişilerin ve otoritenin zenginleştiği, durağan bir hüviyete bürünmüştür. Aslında Şii-Sünni anlaşmazlıkları fikir ve bilimsel bir konudur. Bundan amaç, Geçek İslamı nasıl anlayabiliriz, dir. Şiilerin iddiası şudur: „İslamı vasıtasız tanımak için (Sunnet ve Kur'an) Hz. Peygamber'in ailesinden ve ona en yakın insan olan Hz. Ali'den öğrenmek uygundur., Zamanla bu bilimsel konu iki siyasi güç olan Osmanlı-Safevi arasında siyasi kavgaya dönüşmüştür.

¹³⁴²Ali Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, s. 39-41.

¹³⁴³Ali Şeriati, a.g.e, s. 42-43.

16. yüzyılda askeri ve siyasal kutuplar bakımından İnan'ın özel bir konumu vardı. Çünkü Dünya iki büyük kutba ayrılıyordu. Biri Hıristiyanlık kutbu, ötekiyse İslam kutbuydu. İslam dünyasının bayrağını taşıyan Osmanlı ve Hıristiyan dünyasını temsil eden Avrupa idi.¹³⁴⁴ Doğu ve Batı'nın Asya ve Avrupa'nın kökü derinlerde olan çatışmaları, bu iki güç arasındaki çarpışmalar biçiminde sürüyordu. Batı ve Orta Avrupa ülkeleri yeni canlanmışlar ve Orta Çağı bir yana bırakmışlardı. Taze bir coşku, devrinim, hareket ve ilerleme, yeni bir bilinç Batı'ya baştanbaşa hâkimdi.¹³⁴⁵ Ne var ki Batı teknolojisi Hıristiyan ordusunu donatamadığı için İslam'ın dini cihat gücü, sürekli olarak Hıristiyan gücünü, İtalya ve Yunanistan cephelerinde, Doğu Avrupa'nın her yanında ve hatta Avusturya'da aralıksız saldırılara maruz bırakabiliyordu. Öyle ki aslında batı medeniyetinin en eski merkezi olan Yunanistan Osmanlı'nın avucuna düştü ve Müslüman askerler tarafından bozguna uğratılmıştı. Böylece, Doğu Avrupa'nın tamamı İslam'ın otoritesinin altına girdi. İslam güçleri, Akdeniz'de en büyük gücü oluşturmuştu. Öyle ki hem medeniyet hem siyaset hem de askeri güç bakımından o dönemin en hassas kutbu olan Akdeniz, Osmanlı deniz gücü tarafından bütünüyle kontrol ediliyordu. Hatta Viyana İslam güçleri tarafından uzun süre kuşatma altındaydı ve İtalya defalarca düşme tehlikesiyle karşılaşmıştı.¹³⁴⁶ O sırada gücü Kuzey Avrupa'dan ve hatta Batı Avrupa'dan fazla olan Doğu Avrupa ise bütünüyle Osmanlı gücüne teslim olmuştu. Osmanlı gücü çeşitli soyları, çeşitli milliyetleri İslam adıyla imparatorluğun siyasal ve askeri birliğin altında toplayıp

¹³⁴⁴Ali Şeriati, *Ali Şias, Safevi Şiasi*, Defter Tehiye ve Tedvin Asar Mualim Şehid Yayını, Tahran 1979, s. 45-48.

¹³⁴⁵Ali Şeriati, a.g.e.

¹³⁴⁶Asrar, a.g.e, s. 52-54.

yönetiyordu. Osmanlı yönetiminin ne kadar İslami olduğu tartışılır. Türk-İslam devleti demek daha doğrudur. Onu İslami ölçülere vurduğumuz zaman bu yargıya varırız; ama onu bizi yutmak için eğilen ve yolunun üzerinde bir set gibi durmuş olan Osmanlı ile savaşan Batı'ya karşı Müslümanlığı ve İslamiyeti koruması ve bazı dini ictimai müesseseler yönünden tek bir Müslüman devlet olarak adlandırabiliriz.¹³⁴⁷ Osmanlı gücü karşısındaki yargı da bu iki çelişik tipin düşünce benzerliğinin bir örneğidir. Mutaassıbımız, ona sadece kendi Şiiliği açısından bakıyor; onu sünnet, Ömeri, İmamet inkârcısı, vesayete karşı ve İmam-ı Zaman'a vb. inanmaz görüyor ve dolayısıyla mahkûm ediyor.(hatta Hristiyanlık karşısında!) Bizim ilerici aydınımız da onu gerici, antidemokratik, feodal ve mutaassıp dinci olarak değerlendiriyor.(hatta Hristiyanlık karşısında!) Her ikisinin de yanlıları ona salt, değişmez bir açıdan bakmalarındadır. Tarih bahislerinde kastettiğimiz İslam veya Hristiyanlık sadece mezhep değil; belki iki siyasi, askeri güç, iki medeniyet ve kültürdür.¹³⁴⁸

Oysa bilimsel bakış gereği, olaylara birkaç yönden bakmak ve “Osmanlı aşırı Sünni”dir. Antidemokratiktir ve ahlaki olarak da fasittir” diyen mutlak düşünceli taşlaşmış görüşün tersine, göreceli olarak yargılamaktır. Ama eğer Şii olmak ya da “Sosyalist” olmak açısından hareket edersek ve ona İslami temel ya da sömürü karşıtlığı açısından bakarsak durum değişir. Bu bakış açısından keşke o Şii karşıtı Selahaddin Eyyubi, Filistin’de yeniden ortaya çıkarsa; o yiğit Selçuklular, kan emici Haçlıları Akdeniz’e dökse; Sünni mezhepli fasit Osmanlılar Batı’nın sömürü gücünü Afrika’dan, Asya’dan ve çaresiz İslam toplumlarından sürseler diye arzulayacaktır. Osmanlılara karşı yapılan bütün bu propagandalar, Batı’nın ve Hristiyanlığın eski

¹³⁴⁷Ali Şeriati, a.g.e, s. 45-47.

¹³⁴⁸Ali Şeriati, a.g.e, s. 46-48.

komplekslerinin tezahürü ezici kılıçlardan aldıkları yaraların ürünüdür. Ne yazık ki bütün tarihsel, siyasal ve toplumsal yargılarını-Batılı yazarlardan, sanatçılardan, bilginlerden ve araştırmacılardan alan bizim aydınımız, Osmanlılara yöneltilen bütün o sövgüleri, suçlamaları, kinleri ve yargıları aydın olma adına taklit edip yinelemektedir. Son yüzyıllar da askeri ve siyasal bir güç olarak İslam Batı karşısında dağıldı ve sömürünün doğuya ve özellikle İslam ülkelerine doğru yolu açılmış oldu.¹³⁴⁹

Osmanlı imparatorluğu güçlerinin Batıda ilerlediği ve Osmanlılıların Avrupa ile savaşının doruk noktaya vardığı sırada ansızın, cephe gerisinden saldırı baş gösterir. Şeyh Safiyuddin Erdebili'nin oğullarının (İsmail) önderliğinde Osmanlı'ya arkadan saldırır.

İslam tarihinde tasavvufun iki çelişik boyutu vardır bir olumsuz boyut bir köşeye çekilme hayattan geri durma ve zahitlik boyutu; ötekisi ise cesurluk saldırı, yiğitlik ve cengâverlik boyutudur. İran İslam tasavvufu ile birleşmiş bulunan ve Ehlisünnet Ayyarları arasında bile yayılan bir üslup ortaya çıkaran yiğitlik ve “fütüvvet” ruhundan beslenen ve kelimenin tarihi anlamı ile geleneksel İran “Ayyarlığı” ruhunu taşıyan Şeyh Safi'nin oğulları bu sınıftandır.¹³⁵⁰ Ali bin Ebi Talib (Hz. Ali)ise bu sınıfın sevgili siması sayılıyordu. Bu geleneksel dini yöneliş etkili bir toplumsal bir güç oluşturmuştu. Yıllarca inançlarını yaşamaktan mahrum bırakılan bu azınlık öfke doluydu. Şeyh Safiyuddin Erdebili'nin oğulları bu öfkeyi Osmanlı'ya karşı kullandı. Bu önderler keskin bir bilinçle ve Şii toplumunun o içsel inancına

¹³⁴⁹ Ali Şeriati, *Alevi-Safevi Şiiliği*, Defteri Tehiyye ve Tedvin Yayınları, Tahran 1970, s. 35-48.

¹³⁵⁰Ali Şeriati, a.g.e, s. 52-56.

dayanarak kendi siyasal düzenlerini ruh vicdan düşünce derinliklerine kurmayı başardılar. Bunun içindir ki İslam'dan sonraki İran tarihinde Safevi yönetimi halk arasında derin kökleri bulunan tek yönetimdir. Bu yüzden son dönemlerde yaşamış bir sultan olan Şah Abbas Şii halkın nezdinde mitolojik bir kişi olup İskender ve Hızır Peygamber'le bir arada yer alır. Propaganda güçleri rollerini ustalıkla oynamaktadırlar.

Sultan Selim'in Safeviler hakkındaki düşüncesi onları tamamen ortadan kaldırmaktı.¹³⁵¹ Bu nedenle her türlü iletişim ve ticaretyolunu onlara kapatmıştı. Çünkü ticaret sırasında Safevi Devleti'ni güçlendirecek silah ticareti yapılabileceğini düşünerek buna engel olmak istiyordu. Fakat kısa süren saltanatından sonra hayatını kaybeden Sultan Selim düşüncelerini hayata geçirememiştir. Şah İsmail ise Sultan Selim'in bu düşüncelerini kullanarak Avrupalılar ile Osmanlı'ya karşı işbirliği yapmak istese de aynı zamanda Selim'in Safevileri ortadan kaldırma düşüncelerini doğru olarak görsek bile, İsmail'in bu fikir anlayışı hiç de ikna edici olmamıştır. Bu dönemde yeni bir Hristiyan gücü olarak meydana çıkan Portekiz Devleti İslam Dünyası'nı karıştırmak ve Deniz Kuvvetleri Komutan'ı Alfonsode Albuquerque Fars Körfezi'ne hâkim olmak istiyordu. Bunu uygulamak için Hürmüz adasını ele geçirmişti. Şah İsmail hem Deniz kuvveti olmadığı hem de Osmanlılarla savaş halinde olması nedeniyle ona karşı bir şey yapamıyordu. Şah İsmail Miladi 1508 yılında bir elçi göndermişti ve Portekizlerin himayesine giren Hürmüz Adası'nın Emir'i Turan Şah'tan yıllık vergi ödemesini istemişti. Turan Şah Albuquerque'e sığındı. Hürmüz Adası Portekiz Kralı'nın kontrolündeydi. Turan Şah'da Hürmüz adasının diğerine vergi vermek hakkı yoktur diye cevap yazmıştı. Kendisini okyanus

¹³⁵¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 269.

içindeki bir ada gibi hissedilen Şah İsmail, Miladi 1513 yılında önceden Albuquerque'le yapılan anlaşma gibi Miladi 1515 yılında Çaldıran'dan sonra bir elçiyi Hürmüz adasına Osmanlı'ya karşı antlaşmasını yenilemek için gönderdi. Böylece ikisi Osmanlı'ya karşı birleşmek için anlaştılar. Ama hiç bir şey meydana gelmeden Albuquerque'e az bir zaman sonra aynı yılda öldü. Burada biraz bu konuya değineceğiz.

Fatih Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra genellikle Anadolu'dan geçen Avrupayla Asya'nın ticaret yolları kapandı. Bu nedenle Avrupa ülkeleri eskisi gibi Asya ürünlerini Avrupa'ya taşımak için yeni yol arayışında idiler. Miladi 1492 (Hicri 898) yılında Hint'e ulaşmak amacıyla İspanya'nın Kraliçesi yardımıyla Kristoph Clomb önce Karaib Adaları ve sonraki seferlerinde Amerika'nın güney ve merkezini kanlı bir çatışmayla fetihetti. Kristoph Clomb hayatının sonuna kadar deniz yoluyla Hindistan'a ulaşmak için çabaladı, fakat başarılı olamadı.

Bu tarihsel ve Asya halkının durumunu olumsuz duruma getiren (Afrika'nın güneyinden Hindistan'a bir yol) önemli keşfi Portekizler yaptılar. Bu keşiften sonra çoğu Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kaybederek Avrupalılar'ın sömürgeciliğine uğradılar. Bundan sonra Osmanlı ülkesi ve İran'da tarım arazileri ve özel mülkiyetler ortadan kaldırıldı; ayrıca hem ticaret hem idari iş yapan şehirler sadece divan veya idari işleri yapan ticaretin kaybolduğu kentlere, devletler de otokrat yapıya dönüştüler.

Bunun da neticesi tüm ilerleme yolları kapandı ve Doğu ülkeleri gerilemeye başladı. Diğer taraftan geri ve karanlık dönemde olan Avrupalılar Asya'yı sömürmeye başladıklarından dolayı ekonomisi ve bilimlerinde ilerleme oldu. Miladi 1487 (Hicri 892) yılında Şah İsmail doğduğu zamanda Bartholomeu Dias Afrika

yöresinin en uç noktasına ulaştı. Bu mekânda gemileri kasırgaya uğradığı için buraya Uç Kasırgalar adını verdi. Bartholomeu Dias bu uçtan geçti ama Hint Okyanusundaki kasırgalar ve yolu tanımaması nedeniyle Hindistan'a ulaşamayıp geri döndü. Hindistan'a kesin olarak ulaşmak isteyen II. Don Joan (Portekiz'in Padişah'ı) bu mekâna Ümütnik (ümit verici) adını verdi. Miladi 1497 yılı Kasım ayında (Hicri 903 yılı Rabiyyül-evval ayı) Vasco de Gama bu Uçtan geçti ve Miladi 1498 Mayıs ayının 20. günü (Hicri 908 yılı Ramazan ayının 28. Günü) Hint Okyanus'un yollarını bilen Şahabettin Ahmet adlı Arab'ın rehberliğiyle Hindistan'ın güney batısında olan Kalküta Liman'ına ulaştı. Miladi 1502 (Hicri 908) yılında Şah İsmail Padişahlık tahtına oturduktan sonra Portekiz Padişah'ının yardımıyla Emanuel Vasco de Gama donatılmış gemilerle tekrar Hindistan'a geldi. Bu kez birçok cinayetler ve katliamlar (Müslümanlar ve Hintliler'den) yaptıktan sonra Portekizler'in (Avrupa'nın) ilk sömürge karargâhını kurdu. Bu kanlı keşifleri yapmak için Papa da Portegiz Padişah'ına; Hindistan, Arabistan, İran ve Habeş'in fatih, ticaret ve Gemicilik Hünkar'ı, unvanını verdi.¹³⁵²Bundan sonra Portekizliler çok faydalı ve kar edici Asya ticaretini kendi denetimlerine alarak rakiplerini Fars Körfez'i ve Hint Okyanus'undan dışarıya atmaya çalıştılar. Safevi ve Portekizliler'in ilişkileri Portekizler'in Padişah'ı Don Francisco d'Almeida Hindistan'a ilk sömürge valisi ve ilk koloni kurucusu olarak gönderilen Alfonso d'Albuquerque'in Miladi 1507 yılından önce o zaman Hürmüz'e bağlı olan Maskat'ı sonra Hürmüz Adasını zaptettikten sonra başladı. Şah İsmail vergi almak için elçisini Hürmüz adasına

¹³⁵² Arnold Wilson, *Fars Körfezi*, Çev. Muhammed Seidi, İlmî ferhengi Yayınları, II. baskı s. 124, Tahran 1987; Lord Curzon, *İran ve İran Olayı*, Çev. Gulam Ali Vehid Mazandaran'ı, İlmî-Ferhengi Yayınları, c. II, II. baskı, Tahran 1983, s. 632.

gönderdi, ama Alfonso d'Albuquerque vergi yerine Şah İsmail'e top ve tüfek kurşunu gönderdi ve dedi ki ,vergi yerine bildiğin şeyigönderdim çünkü Portekiz Padişah'ı bize düşmanımıza bundan başka bir şey vermeyeceğiz, Portekizli vali devamında Hürmüz Adası'nın Kalesi'ni (Morona kalesi) inşaat ettikten sonra Fars Körfez'inin Sahilleri'ne geleceğim ve oraları Portekiz Padişah'ının adına tasarruf edeceğim.,¹³⁵³Alfonso d'Albuquerque Hürmüz Adası'nda ikamet ettiği esnada, Şah İsmail bir elçiyi hediyelerle Portegiz'in Padişah'ı için veya Osmanlılar'a karşı birleşmek için, Portekiz Padişah'ını kendine çekmek için ona gönderdi. Albuquerque Portekiz Padişah'ının emriyle Aden'e saldırdı ama orayı ele geçiremedikten sonra Hindistan'a gitti. Albuquerque aşırı derecede dindardı ve kendini Allah tarafından Hıristiyanlığı yaymak için özel görevli sayıyordu ve önceler de Fas'ta Osmanlılarla savaşmıştı. Albuquerque ve Avrupalılar'ın İslam ve Doğu dünyası ile Osmanlılarla düşmanlığı vardı. Albuquerque Osmanlılarla kinli olduğu için onlara çok kötü davranıyordu. Müslümanları kâfir bilen Albuquerque; ,Herkes İsa'nın hizmetçilerinin karşısında direnirse top ve kurşunla karşılaşacak, demişti.¹³⁵⁴Albuquerque hem Şah İsmail'in Sünni Müslümanlarla düşmanlığından bilgisi vardı ve biliyordu ki Şah İsmail'in deniz kuvveti olmadığı için ondan çekinmiyordu. Bu nedenle Şah İsmail'in ona bir rakip olmayacağını öğrendikten sonra yakınlaştı.

¹³⁵³ Abdül-Hüseyin Nevai, *İran ve Cihan*, Homa Yayınları Kurumu, C. II, Tahran 1985, s 250; Arnold Wilson, a.g.e, s. 18.

¹³⁵⁴ Lord Curzon, a.g.e, s. 633.

Albuquerque'in Hürmüz adasının hâkimi ile mektuplaşmaları Portekiz'in başkentinde dört cilt olarak basılmıştır. Şah İsmail'e gönderdiği elçinin durumu orada yazılmıştır.¹³⁵⁵

Albuquerque İran'dan gelen ve adı belli olmayan elçi vasıtasıyla Osmanlı'ya karşı savaşmak için Şah İsmail'le temasa geçti ve ona bir mektup gönderdi. Sonra Gomes de Carvalhosa'yı, Frei Joao adına Papazla birlikte Miladi 1510(Hicri 915) yılında İran'a gönderdi ama bu elçi Hürmüz adasında öldü. Ölümünün haberini duyan Şah İsmail, Albuquerque'e adı Mir İshak olan bir elçiyi teslim etmek için gönderdi.¹³⁵⁶ Bu elçi Miladi 1510 yılının sonlarında (Hicri 916) Hindistan'ın Goa Limanına erişti ve Şah İsmail tarafına başka bir elçiyi İran'a göndermesini önerdi. Alfonso bu esnada Hindistan Halk'ının isyan etmesi nedeniyle gönderemedi. Ama bir zaman sonra Miladi 1512 (Hicri 918) yılında adı Miguel Ferreira olan elçiyi bir heyetle İran'a gönderdi. Papaz Joao Ferreira da bu seferde onunla birlikte idi.

Albuquerque Hindistan'da iken Şah İsmail Hürmüz adasını tekrar ele geçirdi ve buranın hâkimi Şah İsmail'e itaat etti. Miladi 1514 (Hicri 920) yılında Albuquerque yeğeni Pero'yu hem Arapları basmak hem de Hürmüz adasından yıllık vergisinin almak için görevlendirdi. Ama Şah İsmail'e itaat eden Hürmüz adasının hâkimi ne kadar da Pero'yla mektuplaşmışlarsa da bir sonuç çıkmadı. O zamanın tacirlerinin en önemli toplanma mekânı ve önemli bir coğrafya mevkisi olan Hürmüz adasını hiçbir şekilde elden çıkarmak istemeyen Albuquerque Miladi 1515 (Hicri

¹³⁵⁵ The Commentaries to the Great Alfonso de Albuquerque, Vol, II, 1877, PP.114-118.

¹³⁵⁶ Nevayi, a.g.e, s. 254.

921) yılında 26 savaş gemisiyle 2200 askerle birlikte Hürmüz adasına saldırmak için geldi.¹³⁵⁷

Albuquerque yol esnasında Reis Ahmet diye bir Müslüman korsanın Hürmüz adasının hâkimini hapse attığını ve kendisinin adayı ele geçirdiğini öğrenmişti. Albuquerque'in saldırmasına maruz kalan Reis Ahmet Hürmüz adasının hâkimini serbest bırakarak Adayı ona teslim etti. Albuquerque tekrar Portegiz bayrağını Hürmüz adasında dalgalandırdı.¹³⁵⁸ Çaldıran savaşından az zaman sonra Osmanlı'ya karşı müttefik arayan Şah İsmail bir elçiyi Portekizler'in elçisi Miguel Ferreira'yla birlikte Albuquerque'in yanına gönderdi.¹³⁵⁹ Görüşmeler sonunda iki tarafın arasında bir anlaşmaya varıldı. Özet olarak anlaşma metni:

1. Portekiz'in deniz kuvvetleri İran'ın Bahreyn ve Katif'e saldırması için yardım edecek.
2. Portekizliler deniz kuvvetleri ile Mukran ve Beluçistan'ın sahil bölgelerinde çıkan isyanakarşı İran Padişah'ına yardım edecekler.
3. İran Hürmüz Adasın'dan vazgeçecek ve Turan Şah Portekiz Kralı "Don Emanuel adına" Hürmüz'ün hâkimiyetini devam edecek.

¹³⁵⁷ Arnold Wilson, sadece Miladi 1515 yılı yazıyor, s. 134. Nasrullah Felsefi Miladi 1515 yılı Fevriye ayı Hicri 921 yılı Muharrem ayı Albuquerque'in gitmesini yazıyor,s19; Navayi, *İran ve Cihan Moğul'danKacar'a kadar* kitabında aynı yıl 26 Mart, Sefer ayının 10. Günü yazıyor, s. 255.

¹³⁵⁸ Wilson Arnold, a.g.e, s. 135; Nasrullah a.g.e, s. 20

¹³⁵⁹ Nasrullah Felsefi, a.g.e, s. 20; Arnold Wilson, s. 135.

4. Portekiz ve İnan devletleri Osmanlı'ya karşı birlik olacaklar.¹³⁶⁰

Portekizler'in kabul ettiği bu maddelere karşı Şah İsmal'in elçisi de Hürmüz Adası'nın hâkimiyetini ve buranın Portekizliler'e tabi olmasını kabul etti. Yapılan bu anlaşmanın diğer nedeni de Şah İsmail'in deniz kuvvetininolmadığından dolaydır. Bu anlaşmadan sonra aynı yılda Portekizliler Hürmüz Adası'nın işgalinden sonra tüm Fars körfezi ve Umman sahillerini ele geçirmek hem de Şah İsmail'le ilişkilerini dostça devam ettirmek istiyorlardı. Bu nedenle başka bir elçiyi birkaç dilmaç ve bir bitki-bilimciyle İran'a gönderdi. Bu elçinin adı Fernano Gomes de Lemos ve yardımcısı Joao de Souza idi. Gil Semoes bu mülakatın şerhini yazmıştı. Ama Şah İsmail Portekizliler'in Hürmüz Adasının işgal ve yeni tekliflerinden rahatsız oldu ve Portekizler'in elçilerini sıcak karşılamadı. Albuquerque hastalık nedeniyle Hürmüz Adasını yeğeni Pero'ya bıraktı ve kendisi Hindistan'a döndü. Milad 1515 yılı Eylül ayının 15. günü (Hicri 921 yılı Zilkade ayının 9. günü) Hindistan'ın Goa limanına vardığı zaman da Portekiz Padişahına yazdığı mektuba göre Karra Hummadan vefat etti.¹³⁶¹ Albuquerque'ten sonra Lopo Soarez Portekiz Kralı tarafından Hindistan'ın Saltanat naibi oldu. Portekizliler Hürmüz Adası'nda yerleştikten sonra Basra'ya kadar bütün Umman ve Fars Körfezini Savaş gemileriyle baştanbaşa tasarruf ettiler veticaretini ele geçirdiler. Portekizliler Bahreyn Adasını tasarruf ettikten sonra

¹³⁶⁰ Nasrullah Felsefi, *Cengi Çaldıran*, s 20; Arnold Wilson, s 135; Sabila Shoster Whalester diyor ki Şahİsmail Albuquerque'ten önermişti Portekizler Fars Körfez'in batı sahillerinde (Bahreyn) yolculuk hizmetleri inşa etsin ve İran'ın ticeret kurumlarının emniyetini sağlasın, s. 82-83.

¹³⁶¹ Arnold Wilson, a.g.e, s. 135.

İran'la yapılan antlaşmalarına göre Bahreyn'ı İran'a geri bırakmayıp kendi egemenlikleri altına aldılar. Şah İsmail'e verdiği fakat sözlerini yerine getirmediler. Onun dışında Portekizliler Bahreyn'in başkenti Maname şehrinde kale inşa ettiler. Fernano Gomes de Lemos ile Şah İsmail' arasında yapılan görüşmenin bir sonucu olmadı. Ama Fernano Gomes de Lemos, bu iş için Hindistan'ın Naibüs-Saltanatının yanına gitmek zorundayım, diyerek işi yokuşa sürdü. Buna rağmen Şah İsmail bir elçisini Fernano Gomes de Lemosla birlikte Hindistan'a gönderdi. Bu elçinin adı belli değildir ama Portekiz kaynakları, Miladi 1516 yılı Şubat ayının 1. günü (Hicri 921 yılı Zilhacce ayının 27. günü) önceden Albuquerque'in yeğeni Pero Albuquerque'in emriyle onun yol masrafları için 10 çuval piliç ve 20 kova zeytin gönderildiğini bildirir.

Miladi 1522 yılında (Hicri 9289) Hürmüz Adası'nın gümrüğünü kontrol eden Portekizliler Fars Körfezi'nde tacirler ve halktan adığı ağır vergiler ve yaptığı kötü davranışlarından dolayı onların hoşnutsuzluklarına neden oldu. Portekizler'in yaptığı bu işlerinden dolayı Hürmüz, Maskat ve Bahreyn de isyanlar çıktı ve birçok Portekizler'in kale muhafızı halkın elinde öldürüldü. Hürmüz Adası'nın hâkimi de bulunduğu fırsattan yararlanarak Portekizler'i Hürmüz'den dışarıya atmak için bu adayı muhasara etti. Portekizliler'e Maskat'tan gelen yardımcı askerlerin nedeniyle Hürmüz hâkimi buranın Kalesini ele geçiremedi. Hürmüz Adasının hâkimi Turan Şah (Abısını zehirlendirerek yerine geçmiştir) Portekizliler onunla savaşacağını biliyordu. Hürmüz şehrini yaktı ve Gışm Adası'na kaçtı ve orada Portekizliler'in elinde öldürüldü. Hürmüz Şehri dört gün yandı.¹³⁶² Hürmüz Adası'nın hâkimi Turan

¹³⁶² Arnold Wilson, a.g.e, s. 138.

Şah'tan sonra 13 yaşındaki oğlu Muhammed Şah babasının yerine geçti. Portekizliler Hürmüz'ün yeni adasının çocuk yaşında olan hâkimiyle yeni antlaşma yapıp Hürmüz Adası'nda hâkimiyetlerini sağlamlaştırdılar. Muhammed Şah Portekizliler'in hâkimiyetine girerek yıllık vergi ödemek zorunda kaldı. Miladi 1523 yılı Eylül ayında (Hicri 929 yılı Zilkade ayı) Portekizliler yeniden saldırarak Hürmüz, Maname, Bahreyn ve çevresini ele geçirdiler. Bundan dolayı Şah İsmail rahatsız oldu. Gittikçe bu tamahkâr, sahtekâr ve aşırı Hristiyan Portekizler'in davranışlarından rahatsız olan Şah İsmail, Miladi 1523 yılında (Hicri 929 yılı) bir elçiyi Hürmüz'e gönderdi ve Portekizler'in Hürmüz'e gelmelerinden önceki vergilerin iadesini istedi. Şah İsmail bu işi zorunlu kılmak için Hürmüz'den Kirman, Horasan ve Fars'a giden karvanların geçişine engel oldu. Portekizliler'e Hürmüz adasının yeni padişahı Muhammed Şah vergi ödemedi. Hindistan'ın yeni sömürge vali vekili Don Duarte de Menzes Balthazar de Pessoa başkanlığında bir heyeti Şah İsmail'i ikna etmek için İran'a göndermek zorunda kaldı. Portekiz'in saltanat ailesinden olan bu elçi (Chevalier) Balthazar Passao 20 kişilik bir heyetle Miladi 1523 yılı Eylül ayının 1. günü (Hicri 929 yılı Şevval ayının 20. Günü) Hürmüz'den Tebriz'e doğru hareket etti. Bu heyetle birlikte olan Antonio Tenreiro'nun yazdığına göre Hindistan'ın Goa Limanı'ndan Fars Körfezi'nin Gembrün (Bu ada Büyük Abbas Portekizler'i Hürmüz Adasından dışarıya atmak için Abbas Limanı'na adlandırılmıştı ve İran'ın devriminden sonra adı Humeyni Limanı'na dönüştü) Adasına geldiler. Buradan Lar, Şiraz, İsfahan, Kaşan, Gum ve Sultaniye yoluyla Tebriz'e vardılar. Bu zamanda Şah İsmail Hazar Deniz'in kıyılarında ikamet ettiği esnada bunların aracılığıyla diğer Avrupa ülkeleriyle iletişim kurduğu için Portekizliler'in heyetini sıcak bir biçimde karşıladı. Miladi 1524 yılı Mart ayı (Hicri

930 yılı Cemadiyül-evvel ayı) Şah İsmail'in huzuruna eriştiler ve Şah İsmail onları kendisiyle Erdebil'e götürdü. Elçiler geldiği zaman Nevruz Bayramı'na denk gelmişti Şah İsmail bu heyeti Nevruz törenine davet etti. Tenreiro kitabında yazıyor; ,tanımadığım birisi bir gün bana haber verdi ki Şah İsmail şiddetle hastadır ve yakın zamanlarda ölecektir doğrusu şudur ki onlar erken İran'ı terk etsin, çünkü bir padişahın ölmesi ve diğer padişahın tahta geçmesi esnasında karmaşa olacak ve canını elden vermek muhtemeldir.¹³⁶³ Bu nedenle Portekizliler Erdebil'den Tebriz'e geldiler ve burada Şah İsmail'in ölümünün haberini aldılar. Böylece Şah İsmail'in ansızın ölümünden dolayı bir sonuç hâsıl olmadı.¹³⁶⁴ Tenreiro Tebriz de Portekizliler'in heyetinden ayrıldı ve bundan sonra Portekizliler'in heyetinden bir haber tarih kitaplarında yer almaz. Tenreiro Diyarbakır'a geldi burada Osmanlılar ondan şüphelendiler, yakaladılar ve Halep, Hams ve Damışk yolundan Kahire'ye götürdüler. Sonunda Tenreiro serbest bırakıldı ve İskenderiye'den Kıbrıs, Halep, Basra yönünden Hürmüz'e geldi ve altı yıla kadar Hürmüz de ikamet ettikten sonra Portekizli Hindistan hâkimi onu bir görev için Portekiz'e gönderdi. Zorlukla kendini Portekiz'e yetiştiren Tenreiro kendi ülkesinde seyahatnamesini yazdı. Böylelikle Şah İsmail çalıştığı Osmanlılar'a karşı Portekizlilerle askeri birliği yapmak için yaklaşması bir sonuca ermedi.¹³⁶⁵

¹³⁶³ Arnold Wilson, *Early Spanish and Portugues Travellers in Persia*, naklen Hasn Cevadi, s. 41.

¹³⁶⁴ Arnold Wilson, a.g.e, s. 257.

¹³⁶⁵ Arnold Wilson, *Early Spanish and Portugues Travellers in Persia*, Naklen Hasan Cevadi, s. 41.

Çaldıran savaşından sonra Sultan Selim Yeniçeriler'in itirazıyla sadece 8 gün Tebriz de kaldıktan sonra Anadolu'ya geri döndü. Arap ülkelerini özellikle Şah İsmail'le savaştığı zamanda Sultan Selim'e yiyecek götürdüğü sözünü yere getirmediği bahanesiyle Mısır'ı fetih ederek hilafet makamını İstanbul'a taşıdı.¹³⁶⁶

Çaldıran savaşının bir sonucu da Diyarbekir'in kesin olarak İran'dan ayrılmasıdır. Miladi 1516 yılında (Hicri 922 yılı) Osmanlı Komutan'ı Mustafa Paşa bu eyalette (Diyarbekir) Safevi varlığına son verdi.¹³⁶⁷ Sinan Paşa emrinde bir grup asker de Maraş yakınında Alaüd-Devle'yi yenip ve öldürdü. Maraş ve Elbistan yani Dulkadir sülalesinin hâkimiyetinde olan bölgelerin ömrüne son verildi.¹³⁶⁸

Bu durumu izleyen Şah İsmail dedesi Uzun Hasan gibi Hıristiyan Avrupa Devletleri ile Osmanlı'ya karşı anlaşma yapmak istedi. Safeviler Avrupa ile ittifak yâda yok olmak arasında kaldılar.¹³⁶⁹ Aslında Avrupa tarafından Büyük Süfi ve Sufi İmparator¹³⁷⁰ denilen Şah İsmail Avrupa için bulunmaz bir nimet gibiydi. Miladi 1516 yılı (Hicri 922 yılında) Şah İsmail Venedik Cümhuriyet'i ve Mısır Hâkimi Gansu'el-Gavri'ye elçiler gönderdi. Mısır'a gönderilen elçiyle birlikte 200 Türkmen ve Gürcü Köleler'i bir mektupla birlikte göndermişti ve onlar Osmanlı'ya karşı

¹³⁶⁶ Gulam Server, a.g.e, s. 82.

¹³⁶⁷ Gulam Server, a.g.e, s. 83.

¹³⁶⁸ Gulam Server, a.g.e, s. 84-5

¹³⁶⁹ Edvard Brown, *Tarihi Edebiyat-ı İran*, c. 4, s. 43.

¹³⁷⁰ Glement R. Markham, *Tarih-i Marham, (Nameye Meleke Elizabet Be Şah Tahmasb-ı Safevi)*, Hattı nusha, çev. Rehim Bin Hekimul-Memalik, Kitbhaneye Meclise Şuraye Milli; Muhammed Hasan Han İtimadus-Saltana, *Tarih-i Muntezem-i Naseri*, Muhammed İsmail Rızvani basımı, c. 3, Tahran 1985-1989, s. 1453.

savaşmak için birleşmeye çağırđı. Ancak Suriyede 30000 kişi ile Osmanlı'ya karşı savaşa gelen MemlukSultanı yenilerek öldürüldü. Bütün Süriye, Filistin ve Lübnan Osmanlılar'ın topraklarına katıldı. Miladi 1517 yılıŞubat ayının 3. Günü, (Hicri 923 yılın Rebiyül-Evval ayı)Sultan Selim Memlüklüleri son hükümdarve cesur bir asker olan Gansu Gavri'nin yeğeni Tomanbay Ridaniye'de kendi emirlerinin ihaneti sonucuyakalayarak öldürdü ve Mısır'ı fethetti.¹³⁷¹ Şah İsmail Venedikler'e gönderdiği elçiyi Osmanlı'ya karşı birleşmeleri için görevlendirmişti ki Şah İsmail Osmanlı'ya karadan saldırdığı zaman Venedikler deniz yolundan Osmanlı'yı meşgul etsin; Böylece ikisi de kaybettiği topraklarını geri alsınlar. Ama Venedikliler bu zamanda başka cephe de (II. Jol Papazla ile) savaştaydılar, ayrıca Osmanlılarla yeni barış anlaşmaları vardı. Bu nedenle Şah İsmail'in önerisini kabud etmediler. Şah İsmail Mısır Memluklar'ının yenilmesini duyduğunda bu kez zikr edilen yılda Macaristan, İsviçre ve Polonya krallarına birer elçi göndererek onları Osmanlı'ya karşibirleşmeleri için teşvik etti. Macaristan kralı II. Lodwick (1514-1526 hükümeti devam eden padişahlığı Osmanlılarla savaşta öldü) Şah İsmail'in önerisini kabul etti ve Miladi 1522 yılı (Hicri 928 yılında) Farsça bilen Lübnanlı Maruni fırka Papazlarından olan, Frater Petrus de Monte Libano'yu, dostluk içeren bir mektupla Şah İsmail'in yanına göndedi.¹³⁷² Zikredilen Papaz Avrupa'nın siyasi durumu ve İspanya ve Almanya İmparatorloğu V. Charles'in (Charles Quint) gücü hakkında Şah İsmail'e bilgi verdi. Öyle ki Şah İsmail bu nüfuzlu İmparatorla temas etmeye istekli

¹³⁷¹ Abdül-Rıza Hüşeng Mehdevi, *İran'ın Dış işlerinin Tarihi*, Ketibe Yayınları, Tahran 1971, s. 27.

¹³⁷² Abdül-Hüseyin Nevayi, *İran ve Cihan*, Homa Yayın Kurumu, C. II, Tahran 1985, s. 153.

oldu. Bu zamanda Ayrupa'nın en güçlü hükümdarı V. Charles idi. Miladi 1506 yılında babası Philip'in ölümünden sonra İspanya, Napoli ve Sicilya eline geçmişti, Amerika ve Afrika'nın bazı bölümleri de elindeydi¹³⁷³ Anne tarafından Habsbourg ailesine mensup idi ve Miladi 1519 yılı (Hicri 925 yılında) Almanya İmparatorluğu'na seçildi ve bu tarihten beri V. Charles (Charles Quint) lakabını aldı. Fransa'da hükümet eden Valois hanedanı Habsburg hanedanıyla çetin bir şekilde savaşları vardı. Bu nedenle V. Charles Osmanlılar'ın baş düşmanı olurken Fransızlar Osmanlılara anlaşmaya ellerini uzattılar. Bu esnada Osmanlılar Rodos adasını fetih edip Haçlı seferlerinden beri bu adada kalan Şövalyeleri Malt Adası'na kaçmalarına neden oldular. Miladi 1518 yılının Ekim,(Hicri 929 yılı) Şevval ayında Şah İsmail Papaz ,Frater Petrus de Monte Libano'yunun, aracılığıyla İspanya ve Almanya İmparatoru V. Charles'in Macaristan'dan gelen elçinin aracılığıyla V. Charles'e Latince (Papaz'ın yazılışıyla) bir mektup gönderdi.

Bu mektupta V. Charles'e; ,müşterek düşmanımız Osmanlı Türklerine karşı siz batıdan bende doğudan hücum edersek onları yenebiliriz, bunun için de en uygun zaman Miladi 1519 yılının Nisan ayıdır, Tanrı'nın yardımı ile bu seferi başarı ile tamamlayabiliriz, denmesine rağmen bunlar hayata geçirilemedi.

Sultan Selim'den sonra oğlu Sultan Süleyman saltanat tahtına geçtikten sonra Batıya yöneldi. Sultan Süleyman önce Belgrad sonra Rodos Adası'nı fethettikten sonra telaşa kapılan Macaristan Kralı II. Lodwick (VI. Wladislaw'ın oğlu) Şah İsmail'i hatırladı. Bu nedenle Lübnan'ın Cebel Amilin'den olan Papaz Petrus de Monnis Libano'yu bir mektupla Şah İsmail'in yanına gönderdi. Mektupta Şah İsmail'e o batıdan ve Şah da doğu taraftan birlikte Osmanlı'ya saldırınlar.

¹³⁷³ Abdül-Rıza Hüşeng Mehdevi, a.g.e, s. 29.

Çaldıran savaşının sonucundan acı çeken Şah İsmail Papaz Petrus'u iyi karşıladı ve Macaristan Kralı'nın önerisini kabul etti. Ayrıca Papaz Petrus İspanya ve Alman İmparatoru'nun(Miladi 1516 yılı Hicri 922 yılı İspanya Padişah'ı ve Miladi 1519 yılı Hicri 925 yılı Alman imparatoru oldu) gücünden Şah İsmail'i bilgilendirdi. Şah İsmail de Papaz Petrus tavsiyesiyle Latince iki tane mektup (büyük bir ihtimaliyle Papaz Petrus'un yazılışıyla) söylenen Padişahlara yazdı.

Miladi 1523 yılı Eylül ayında (Hicri 929 yılı Şevval) elçi Papaz Petrus aracılığıyla Philip oğlu V. Charles'e gönderdiği mektupta şöyle yazdı; ,Macaristan Kralı'nın tarafından Papaz Petrus bir mektupla benim yanıma geldi, dedikten sonra o da Macaristan Kralı gibi Şah İsmail de: ,Nisan ayında (Muhtemel amacı Miladi 1524 yılı Hicri 930 yılıdır) iki taraftan ortak düşmanımız Osmanlı Sultanı'na saldırılım, sonra Şah İsmail devam ediyor, tez zamanda askerlerinizi hazırlamanız gerekir, benim size bir mektup yazmama gerek kalmasın çünkü mesafe uzaklığından dolayı tekrar size mektup göndermem zordur, denizler Osmanlı Sultan'ının tasarrufundadır ki bu şartlar altında başka bir elçi gönderemiyorum, Şah İsmail son olarak, Hiç bir zaman Osmanlı Sultanı'nın dostluğuna inanmayın, diyerek mektubunu imza ve damgasız bitiriyor.

Bu mektubun içeriğinden II. Lodwick Şah İsmail'le temasa geçmekte ön almıştır. Diğer taraftan Çaldıran savaşını hala hazmedemeyen Şah İsmail Müslüman bir ülkeye karşı Hıristiyan bir ülkeyle birleşiyor. Onaltıncı yüzyılda İran'la Avrupa ülkeleriyle arasında mektuplaşma denizden Afrika'nın güneyinden veya Rusya'dan Hazar Deniz'in yoluyla imkânı vardı ve bu da en az bir yıl zaman alacaktır. Şah İsmail mektubun başka bir yerinde V. Charles'e: ,Portekiz Kralı tarafından bir elçi Tebriz yoluyla benim yanıma geldi ve ben bu elçinin aracılığıyla Portekiz

hükümdarına bir mektup yazdım ama hala ondan cevap gelmedi, diyor. Şah İsmail'in bu ifadesinden anlıyoruz ki ilk başta kendisi onunla birleşmeyi önermemiş belki Portekiz Kralı ona önermiştir.

Şah İsmail mektubunda devam ediyor "Macaristan Kralı'ndan istedim Avrupa ülkeleriyle düşmanlık yapmasın" zira ben biliyorum siz (II. Lodwick) o Hazretle (V. Charl'a) savaşmak için asker topladınız ve O bir elçiyi Benim onunla size karşı birleşmem için bana göndermiştir. Ama ben onun isteğini reddettim çünkü sizinle birlikte hareket etmek istiyorum.

Burada Şah İsmail'in iddaa ettiği gibi II. Lodwick Şah İsmail'den kayınberaderiyle (V. Charles) savaşmak için yardım talebi uymuyor çünkü Osmanlı'nın ciddi tehdidinde olan II. Lodwick Şah İsmail'den V. Charles'e karşı yardım talep edemem! Şah İsmail onlarla hiç bir ortak sınırı yoktur Anadolu, Şam ve Akdeniz yolları Osmanlıların kontrollerindeydi. Ayrıca Şah İsmail'in deniz kuvvetleri olmadığı için nasıl ona yardım edebilecektir. Deniz kuvveti olsaydı da Fars Körfezi, Hint Okyanüs'u ve Atlas okyanusunda Portekizli gemileriyle savaşacaktır veya savaş olmasa bile Avrupa ülkeleriyle siyasi ilişki kurmak için Portekizli gemilerini kullanmak zourundaydı.

Herhalde bunların hangisini yapmak isteseydi de ilk önce Afrika sonra Akdeniz ve daha sonra Adriyatik Deniz'denulaşması gerekiyordu. Eğer bunu yapabilseydi de yine de yardım edemezdi çünkü Sultan Süleyman bundan önce Miladi 1521(Hicri 927) yılında Belgrad'ı fetih etmişti ve Adriyatik Deniz'inin kuzeyini de ele geçirmiştir. Diğer açıdan II. Lodwick sadece bir kere Şah İsmail'e mektup yazmıştı ama Şah İsmail mektubunda:

“Benden sürekli ona yardım etmek için yardım istekte bulunmuştur” diyor. Şah İsmail’in söylediğine göre II. Lodwick kaç defa ona mektup yazmıştır? Hâlbuki böyle değil. II. Lodwick’in Şah İsmail’e verdiği cevaptan hiçbir bilgi yoktur veya bir yerde kayıt olmamıştır. Papaz Petrus Şah İsmail’in mektubunu binbir güçlükle V. Charles’e teslim etti.

Miladi 1525 Ağustos ayının 25. günü (Hicri 931 yılı Zilkade ayının 6. Günü) yani Şah İsmail’in ölümünden sonra İspanya Kral’ı V. Charles Şah İsmail’in cevabı bir mektup aynı Papaz Petrus’un aracılığıyla ona gönderdi.

Papaz Petrus’un İran’a ikinci elçiliğinden bir haber yoktur ve kesin V. Charles’in yanına geri dönmemiştir. Hem Papaz Petrus’tan bir haber olmadı hem de Şah İsmail’in ölümünden bilgisiz olan İspanya Kralı V. Charles Sultan Süleymanla düşmanlığı olduğu için Miladi 1529 yılı Şubat ayında(Hicri 935 yılı Cemadiyül-Sani ayı) o zaman İspanya başkenti Toledo’dan elçisi Johana Balbi aracılığıyla Şah İsmail’e bir mektup daha gönderdi. Johana Balbi’nin İran’a (Şah Tahmasb’ın)tahta geçtiğinden haberi yoktur. Sonuç başarısız oldu.

B.Şah İsmail'in Filip'in oğlu V. Charles'e Mektup:

“Allah’ın isteğiyle bu mektup size ulaştığında, Macaristan kralı tarafından Frater Petrus’un bir mektupla benim yanıma geldiğini anlayacaksınız ve o padişahın mektubunu sakın bir şekilde okudum. Şimdi Frater Petrus’u sizin rizayetliğinize neden olacak kendi yazdığı mektubumla gönderdim. Sizden benim isteklerime önem verilmesini rica ediyorum. İkimizin birlikte Nisan ayında 2 taraftan ortak düşmanımız olan Osmanlı’ya saldırmamız gereklidir. İsviçre Kral’ı tarafından Tebriz yolundan benim yanıma gelen elçi vasıtasıyla İsviçre kralına da mektup yazdım. Ama şimdiye kadar ondan bir cevap gelmedi. Osmanlı halkından duyduğuma göre İsevi padişahları birbiriyle savaştadırlar. Bu hayret vericidir. Zira bunların çatışmaları düşmanın cesaretini arttıracaktır. Bu nedenle Macaristan Kralı’na diğer İsevi Krallarla düşmanlıktan vazgeçsin diye yazdım. Biliyorum Osmanlı padişahı siz Ala Hazretle (Macaristan kralı) savaş amacıyla ordu hazırlatmış ve Osmanlı Sultanı bana elçi ve mektup göndererek birleşmemi istemiş. Ama ben sürekli onun istediğini reddettim. Zira söylediğiniz gibi saadet ve kötülükte sizle birlikte olmak istiyorum ve herkes birleşenini yalnız bırakıp ona ihanet ederse Kahhar Allah’ın cezasına uğrayacaktır. Bu nedenle hızlıca ordu hazırlamaya başlamamız gerekir.

Umarım sizi bu konuda uyarmak için bir mektup daha yazmam gerekmez. Çünkü mesafe uzak ve mektup göndermek zordur. Özellikle Osmanlı Sultanı denizleri tasarrufuna aldığı için, bu gönderdiğim elçiden başka bir elçi göndermek benim için imkânsızdır. Elbette Osmanlı Sultanına güvenmeyin. Osmanlı Sultanı ittifak ve vefalık sözlerine önem vermez ve sizi yıkmak için her şeyi yapar. Bu düşman öyle anlaşmayı çiğner ki kesinlikle Almanya’da olan büyük Kralla doğru konuşmaz.

Yazıldı Miladi 1523 yılı Hicri 929 yılında.

Elhamdu-Lillah Rabül-Âlemin. Âmin Âmin.

Sizi isteyen Şeyh Hayder oğlu Şah İsmail Safevi”¹³⁷⁴.

Bu mektup 2 yıl sonra Charles’in eline ulaştı. Avrupa ülkelerinin yolundaki emniyetsizlik için, özellikle Siyasi elçilere rağmen V.Charles’e bu mektup İspanya’nın Toledo şehrindeyken ulaştı. Bir müddet ikamet ettikten sonra Miladi 1525 yılının Ağustos ayında (Hicri 931 yılın Şevval/Zilkade ayı) Charles Quent Şah İsmail’in mektubunun cevabını Latince yazıp aynı Papaz Frater Petrus de Monte ile gönderdi:

¹³⁷⁴ Nevayi, a.g.e, s. 18.

C. V. Charles'in Şah İsmail'e Mektup:

İran Padişahı Yetenekli ve Soylu Emiri Sufi Şah İsmail'e:

Ulusoy Şehzade Charles Allah'ın parlatan ışığından;

“Roma ve Hıristiyan âleminin imparatoru, Almanya ve İspanya memleketleri, Sicilya ve Navarr'a her iki kısmı, Granade, Balrus, Said Adaları (Lesilesiler Fortunees), Hint, Taze Altın Ülkeleri (İspanya tasarrufunda olan Güney Amerika), Afrika da uzak toprakların emiri, Fransa ve Almanya Emirliklerinin padişahî... İran'ın perhizkâr ve saadetli Şah İsmail Safevi ki İran'ın padişahı bizim dost ve kardeşimizdir. Âlemlerin Güçlü Allah'ı ki 3'lü ve yegâne Allahtan (Baba, Oğul ve Ruh'u'l- Küdüs) başarılik ve saadet arzu ederim.

Ey büyük padişah ve Ey necip kardeşim 2 yıl önce Lübnan'ın Cebelin'den Marunî Papazlarından Petrus sizin tarafından bir mektup getirdi ki siz padişah tarafından müşterek düşman Osmanlı padişahına karşı savaşa davet edilmiştim. Nisan ayında birlikte bu savaşı yapalım.

Ama uyumsuz kaderden, siz Ala Hazretleri'nin savaşa tayin ettiğiniz vakitte mektup bana bu konuda size karar verdiğim için ulaşmamıştır. Sizin mektubunuzun padişahların gelenekleri üzere imza ve damga olamadığı için şaşırıdım ve onun itibarinde ve elçiyi karşılamaya biraz şüphe ile yaklaştım. Ama dostluk ve aramızdaki işbirliği için has bir istekle elçi ve mektubu kabul ettim. Geciktim ise sürekli sizden yeni haber beklemekten ve aramızdaki söz, değerli konunun hakkında ikdam ve teklif olmayışından idi. Ama bu müddette hiçbir haber gelmedi, hatta Ala Hazretin sakatlık geçirip vefatınızı duydum. Bu haberlerin boş olduğunu umarım.

Benim merak ettiğim çoktur. Çünkü Osmanlı Sultan'ıyla savaşmak için asker toparlamak kolay değil. Ayrıca kaç aydır çetin hastalığım vardır, Fransa padişahı (I.

Fransuva padişahlığı 1515-1547) de beni savaşa kıskırttı ve benimle yaptığı çetin savaşlarda yenilgilere uğradı, kendisi de benim komutanlarıma esir oldu. Şimdilik Allah yardımıyla bana nesip olan böyle bir fetih, çünkü sürekli İsevi ülkeler de sulh ve sakinliği arzu ediyordum. Tam umutluyum müşterek meyl ve isteğimiz Osmanlılara karşı savaşmamızdan başka bir iş kalmamış. Bu nedenle benim Osmanlılarla savaşmak istediğim sözümü size ulaştırmak için arz etsin aynı gönderdiğiniz elçiyi tekrar siz Ala Hazrete geri dönderirim. Sizde kendi maksadınızı tam güvenilen kişilerle beni bilgilendirin. Bu konu da ne kadar erken ikdam olursa uygundur. Ben kuvvetlerimle tam hazırım. Sizin Ala Hazret askerlerinizle birlikte bu hayâsız düşmanla savaşalım. Umarım Allah O Ala Hazrete sağlık ve selamet verip tüm isteklerinizi kabul etsin”.

Yazıldı Miladi 1525 yılının Ağustos Ayının 25. Günü, Bizi kurtaran İsa, Bizim şehrimiz Toledo.¹³⁷⁵

Miladi 1525 yılı Ağustos ayının 25. Günü (Hicri 931 yılı Zilkade Ayının 6. Günü) Frater Petrus Tebriz’e mektubu ulaştırdığı zaman Şah İsmail’in ölümünden bir yıl geçmişti. Şah İsmail Miladi 1524 yılı Mayıs Ayının 18. Günü (Hicri 930 yılı Racap Ayının 19. Günü) vefat etmişti.

Bu mektuba nasıl bir cevap verildiğine dair bir mektup bulunamamıştır. V. Charl bu arada Fransa kralı ile yaptığı harp dolayısı ile geç cevap verdiğini belirtiyor ve devamında, Müşterek düşmanımız Osmanlı Türklerine karşı birlikte mücadeleye hazırız, Şu ana kadar Hıristiyan dünyasının meselelerini halletmek ile meşguldük.

¹³⁷⁵ Nevayi, a.g.e, s. 33.

Şimdi bir isteğimiz vardır o da Osmanlı üzerine yürümektir. Sefer için en uygun zamanı bildirirseniz biz de ona göre hazırlanırız demişti.

Fakat Frater (Peda) Petrus'tan V. Charl'a bir haber gelmedi. V. Charles doğuda güçlü bir yandaşın peşindeydi. Bu nedenle Miladi 1529 yılının Şubat Ayının 15. Günü, (Hicri 935 yılının Cemadiyül-Sani Ayının 6. Günü) Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana seferine hazırlandığı zaman Şah İsmail'e tekrar bir mektup yazdı ve Osmanlı'ya karşı yeni bir birleşme olmasını istemişti. Çünkü Şah İsmail'in ölüp ölmediği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bu kez mektubu taşıyan *Johann Balbi* V. Charles'in sarayının ileri gelenlerinden idi. Charles bu mektupta ordu büyüklerinden ve İmparatorluğun ileri gelenlerinden olan Johann Balbi'yi İran Sarayına gönderiyorum ki İran Padişahına bizim amacımızın insanoğlunun saadeti ve özgürlüğü olduğunu anlasın. Balbi; V. Charl'ın I. Fransua'yı yenmesini anlatmakla görevliydi. Desin ki Fransuva'nın Osmanlılarla gizli bir anlaşması var. Böylece Osmanlı Sultanını Macaristanla savaşa kışkırtmış ve bu savaşta Macaristan Kralı Ludvik ve Charl'ın kardeşinin kocası ölmüştür. Charl'ın kardeşi Ferdinand Almanya İmparatoru olmuş ve Charl Ludvik'in intikamını almak için Fransa padişahına saldırmıştır. Balbi Akdeniz yolundan Suriye'ye ve oradan İran'a geldi. İmparatora yazdığı mektuplarından dolayı İran'a kadar yol güzergâhı belidir. Balbi Bağdattayken Zülfikar Bek Türkmen'in isyanı ve Şah Tahmasb'ın onu bastırdığı ve tekrar Bağdat'ı ele geçirdiğini yazıyordu. Ama şaşılacak şey ki Şah İsmail'in ölümünü yazmıyordu. 20 yıl sonra yine Charl bir elçiyi Şah Tahmasb'a gönderdi, bundan da bir sonuç alamadı. Mesafenin uzaklığı, mektuplaşma zamanın çokluğu,

birbirlerinden halinden haberdar olmadıkları için mektuplaşma ciddi bir anlaşma, siyasi ve askeri sözleşmeye engel olmuştu.¹³⁷⁶

Osmanlı-Safevi arasında yer alan Avrupa ülkeleri bunların aralarını karıştırmaya çok çalışıyorlardı. Avrupa ülkelerin amaçları Osmanlı'ya karşı Safevileri desteklemek idi. Bunu uygulamak için birçok elçiyi Safevilerin Sarayına gönderdiler ve Safevilerden elçi gelmesini de istediler. Bunlar Çaldıran savaşına kadar bunu uygulamak için faaliyetlerde bulundular.¹³⁷⁷ Bu ülkeler Şah İsmail'e yardım etmek için yakınlık gösterdiler. Bunu Çaldıran savaşına kadar devam ettirdiler. Fakat Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail üzerine ciddi bir düşünceleri yoktur.¹³⁷⁸ Çaldıran savaşına kadar Osmanlı'ya karşı Şah İsmail'in yaptıklarını gözlemliyorlardı. Bunu aralarında olan yazışmalarından anlıyoruz.¹³⁷⁹ Bu bildirilerden birisi de “Adsız adamın Papaz'a mektubu” diye bir mektuptur.¹³⁸⁰ Çaldırana kadar maddi yardımlarda bulunmaktaydılar ve Şah İsmail'in elçisine altın vermişlerdi.¹³⁸¹ Ama Şah İsmail'in yenilgisini duydukları zaman onu desteklemediler. Bu konu Portekizlilerin elçisi Portekiz Padişahı'na Şah İsmail'in

¹³⁷⁶ Nevayi, a.g.e.

¹³⁷⁷ Mehdi Zancani, *Esnad Revabet-i Tarih-i İran-Portekiz*, Dışişleri Yayınları, Tahran 2003, s. 47.

¹³⁷⁸ Hürmüz Adasının bakanı Raşit Zargam'ın Portekiz Padişahına mektubu, naklen Mehdi Zancani, a.g.e, s. 51.

¹³⁷⁹ Adsız adamın Papaz'a mektubu, naklen Mehdi Zancani, s. 52.

¹³⁸⁰ Adsız adamın Papaz'a mektubu, naklen Mehdi Zancani, s. 52-53.

¹³⁸¹ Destür-i Promaskar be Fransisco Kronil Goa Ticaret kurumunun sorumluluğuna, naklen Mehdi Zancani, s. 59.

yenilgeye uğramasından belirtilmektedir.¹³⁸²Bundan sonra aralarında mektuplaşmalar ve Şah İsmail'e yardım etme çok olmadı.¹³⁸³

¹³⁸² Alfonso De Alboqerq'in Hint Valısı Don Manoal'e mektubu, naklen Mehdi Zancani, a.g.e, s. 70.

¹³⁸³ Şeyh İsmail'in Alfonso De Alboqerq'e mektubu, naklen Mehdi Zancani s. 71; Alfonso De Alboqerq'in Hint Valısı Don Manoal'e hükmü, naklen Mehdi Zancani, s. 82.

D. Fatih Sultan Mehmet'in Kardeşi Şehzade

Yusuf ve Şah İsmail ile İlişkileri:

Osmanlı-Safevi ilişkilerinde şehzadelerin sığınması unutulmuş bir konudur.¹³⁸⁴ Bu konu o kadar önemlidir ki bu iki ülke arasında yapılan antlaşmanın bazı maddelerinde bu konuya özen verilmiştir.¹³⁸⁵

Fatih Sultan Mehmet Yusuf'tan başka tüm kardeşlerini öldürmüştü.¹³⁸⁶ Yusuf'un annesi Osmanlı sarayına nefis ve değerli ürünler satan İranlı Hoca İmadettin Gürci (Gürcistan Gilan mahallelerinden sayılmaktaydı) ile tanıldı.¹³⁸⁷ Yusuf'un annesi ondan Yusuf'u kaçırmamasını istedi, İmadettin de kabul etti. Yusuf'u gizlice İran'a götürmek istedi. Hoca İmadettin Safeviler'in ateşli destekçisi idi. Eğer Yusuf'u sağ-salım İran'a götürebilirse tüm mal ve sermayesinin beşte birini Safevi Tekkesine bağışlama konusunda anlaştilar. Onlar İran'a vardiktan sonra İmadettin ve Yusuf birlikte Erdebil Tekkesine gittiler ve Şehzade Yusuf Safeviler'in müridlerinden biri oldu. Sonra Yusuf Dekkan Padişahlarından Nizam Şah Bahmani'nin sarayına yolu açıldı. Miladi 1490 yılı (Hicri 896 yılı) Bicapür da kendi adına hutbe okutarak kendini Adilşah diye adlandırdı. Yusuf Save de yetiştiği için ,Saveli Yusuf Adilşah, diye meşhur oldu ve Dekkan Adilşahlılar hanedanını kurdu.¹³⁸⁸

¹³⁸⁴ Yücel. Ve A Sevim, *Fatih, Yavuz, Kanuni*, Ankara 1991, s. 178.

¹³⁸⁵ Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, s. 23-25

¹³⁸⁶ Franz Babinger, *a.g.e*, s.73-74

¹³⁸⁷ Nevai, *a.g.e*, s. 154.

¹³⁸⁸ Nevai, *a.g.e*, s. 156.

Adilşah Şii mezhebindeydi ve çeşitli muhaliflerine galip gelmek için İmamiye Şiiliği yayacağına and etmişti. Bu zaman da Şah İsmail Şii mezhebini resmi ilan ettiği için bu da Miladi 1501 yılında(Hicri 907 yılı Zilhacce ayı) Şii mezhebini resmi ilan ederek Oniki imamların adına hutbe okudu. Hindistan'ın bir kısmında Şii mezhebini resmi ilan eden ve yayan ilk komutan Adilşah idi. Ama Adilşah'ın metodu Şah İsmail'in metodundan çok farklıydı ve ilk üç halifeye son derece saygıyla davranmayı herkese emretmişti. Adilşah'ın çok zeki ve akılcı davranışlarından dolayı aşırı mezhepçilerden Sunni mezhepte olanları tahkir veya kutsallıklarına saygısızlık etmeye kimse cesaret edemiyordu.¹³⁸⁹ Adilşah'ın uyguladığı gerçekçi politikaları sonucu Şah İsmail'in zamanında meydana gelen olayların tersine Şiilik ve Sunniliğin arasında taassup ortadan kaldırıldı. Böylece Caferi mezhebinin âlimleriyle Hanefî ve Şafii âlimlerin arasında tartışmalı bir konu kalmadı ve bilimsel konuşmalarla konularını çözdüler.¹³⁹⁰ İran'da eğitim alan Adilşah bütün diğer mezheplerden olan Müslümanlar'a izin verdi. Camilerin de kendi geleneklerine göre ibadet ve namaz kılmalarına ve onlara konuşma ve fikir özgürlüklerine izin verdi. Hatta kendi Hanefî emirlerine de istediklerine göre ibadet ve namazlarını kılmalarına izin verdi. Yusuf Şah, Şah İsmail'e çok saygı duyuyordu. Adilşah Yusuf muhaliflerin isyanını kaldırdıktan sonra Safevi hanedanına gösterdiği tam ihlâs ve oniki imamların adını getirdiği hutbede belirttiğini Seyyit Ahmet Herevi'yi birçok hediye ve mektuplarla birlikte Şah İsmail'e gönderdi. Yusuf Adilşah Miladi 1509 (Hicri 916) yılında kendi

¹³⁸⁹ Nevai, a.g.e, s. 157.

¹³⁹⁰ Muhammed Kasim Huduşah Esterabadi, *Tarihi Firişte*, tashih eden Muhammedrıza Nasiri, Enjomane Asar ve Miras-ı Ferhengi basımı, Tahran 2008, s. 4.

hükümetinin başkenti Bicapür'de vefat etti. Adilşah'tan üç kız ve bir oğul kalmıştı yalnız oğlunun adını İsmail koymuştu. İsmail Adilşah da babası gibi Şii mezhebini yaydı ve Şah İsmail'e çok saygı duyuyordu. Mahmud Şah Behmeni Şah İsmail'in elçisini geri döndermek için İsmail Adilşah aracılık yaparak İran elçisi döndü. Şah İsmail onun yaptığı bu işe karşı ve arkadaşlığını sağlamlaştırmak için Türkmen İbrahim Bey'i pahalı hediyelerle örneğin altından kırbac ve kılıç İsmail Adil Şah'a gönderdi. İsmail Adilşah İran Elçisini "dil onu beyan etmekten aciz olan"¹³⁹¹ çok heybetli ve görkemli bir şekilde kendi başkenti Bicapür'e kadar getirdi ve onlar için birçok törenler yaptı. İsmail Şah İran heyetine kendi saygısını daha çok göstermek için bütün askerleri Kızılbaşlar gibi kıızıldan taç başlarına takmalarına emir verdi. Hatta başına takmayan Kızılbaş tacını ve taçsız hareket eden askerlere ceza verdi. Ayrıca İsmail Adil Şah'ın fermanıyla bütün Cuma namazları ve İslamı bayramlar da veya kutsal günler de minberler de Şah İsmail'in sağlığı için dua okuma emri verdi. Bu ferman yetmiş yıl boyunca uygulandı.¹³⁹²

¹³⁹¹ Muhammed Kasim Hiduşah Esterabadi, a.g.e, s. 5.

¹³⁹² Muhammed Kasim Hiduşah Esterabadi, *Tarihi Firişte*, s. 18.

IV. Bölüm:

1.Kanuni'nin Tahta Culusundan Amasya Anlaşmasına Kadar Olan

İlişkiler (1520-1555)

A. Sultan Selim'in Vefatı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Tahta

Oturması ve İlk hadiseler:

Miladi 1519 yılı Ocak ayının 11. günü Hicri 925 yılı Muharrem ayının 9. günü, Macaristan imparatoru Maximilian öldükten sonra taht kavgaları yüzünden ortaya çıkan mücadeleden dolayı Avrupa karıştı. Bu esnada Sultan Selim bir sefer için hazırlık yapıyordu.¹³⁹³ Rodos seferi için donanma hazırlamış ve toplar döktürmüştür. Ancak Ulemalar divan toplantısında meclisinde bu işin yapılmasını uygun görmediler. Anadolu da çıkan Celalı (Köroğlu)¹³⁹⁴ isyanı bahanesiyle Şah İsmail'e karşı yürümenin daha öncelikli olduğu yolunda ulemalar tarafından fetva çıkarıldı.¹³⁹⁵

Sultan Selim İstanbul'dan veba salgını nedeniyle Edirne'ye doğru hareket etti. İran'a saldırmak amacıyla yola çıkan Sultan Selim, sekiz yıllık saltanattan¹³⁹⁶ sonra Şarbon hastalığına bağlı olarak sırtında çıkan *Aslan Pençesi* (*Şirpençe*) denilen büyük bir çiban (Ur) yüzünden henüz 54 yaşında iken birden hastalığı ilerledi.¹³⁹⁷ Sultan Selim kayınpederi Manglı Gray Han'ın mali ve askeri desteğini alarak Çorlu

¹³⁹³ Feridun Emecen, Selim I, İ.A, T.D.V, c. 36, s. 413.

¹³⁹⁴ Fuat Köprülü, *XIV. Asır Saz Şairleri*, Ahmet Şukru, Kanaat Kitabevi, s. 3.

Tarihsiz.

¹³⁹⁵ Haydar Çelebi, *Rüzname*, s. 499.

¹³⁹⁶ Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 932.

¹³⁹⁷ Bridj Anthony, *Taziyaneye Aseman*, s. 51.

da babası II. Bayezid'e savaş açtığı mekân da ileri gidemedi. İki ay ümitsüz bir tedavi gördükten sonra Miladi 1520 yılı Eylül ayının 21-22. günü (Hicri 926 yılının Şevval ayının 8-9. Günü)¹³⁹⁸ gecesi sabaha karşı yakın adamı olan Hasan Can'ın yanında vefat etti.¹³⁹⁹ Sultan Selim'in cenazesini Fatih Camiisinde emanet bırakarak oğlu Süleyman tarafından inşa edilen Selimiye Camiisinde gömdüler.¹⁴⁰⁰

Sultan Selim Trabzon da valilik tecrübelerini padişahlık tahtına geçtikten sonra da ne yapacağına yardım etmiştir. Gürcistan, Kırım adası, Rusiye ve İran'la yakın olan Trabzon hudutları onu tecrubeli etmiştir. Trabzondayken Gürcistan seferine gidip ve Şah İsmail'in faaliyetleriyle ilgili II. Bayezid'e rapor göndermiştir.¹⁴⁰¹ Sultan Selim ulemalara saygı duyordu. Kemalpaşazade, Zenbilli Ali Efendi, İdris'i Bitlisi hocası Halimi Çelebi gibi ulemalarla hem sohbet idi. Tacizade Cafer Çelebi, Ahi Benli Hasan ve Revanı gibi şairlere destek veriyordu.¹⁴⁰² İdris Bitlisi'yi Kürt beyleri'nin işlerini düzene getirmek için tayin etti. Bazı Arapça kitapları örneğin İbn-ı Teğriberdi'nin En-Nücümü'zzahire adlı tarihinin Kemalpaşazade'ye çevirmesini buyurdu ve Osmanlı tarihinin yazmasını ona

¹³⁹⁸ Feridun Emecen, Selim I, İ.A. D.A.V, c 36, s. 413.

¹³⁹⁹ Uzunçarşıl, *Osmanlı Tarihi*, s. 323; Purgstal, a.g.e, Şevval ayının 9. Günü yazıyor, s. 936; Ferid Bey, 9 şevval yazıyor, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi*, s 69; Feridun Bey, a.g.e, s. 499-500 ölüm maddesini, zevval Hünkâr, yazıyor.

¹⁴⁰⁰ Feridun Emecen, "Selim I" İ.A. T.D.V, c. 36, s. 413.

¹⁴⁰¹ II. Bayezid Dönemine, Ait olan arşivler, Hc. 906 M. 1500 Tarihli Ahkâm Defteri, hk. Nr. 111.

¹⁴⁰² Feridun Emecen, "Selim I" İ.A, Diyanet vakfi yayınları, c. 36, s. 414.

bıraktı.¹⁴⁰³ Mısır saldırısında Ahmet Kemal Paşazade'ye Kadı Askerliğe seçti.¹⁴⁰⁴ İrfan da Muhyiddin İbnu'l-Arabi'nin vahdet-i vücüt görüşünü benimsiyordu. Hz. Mevlana'ya çok saygısı vardı.¹⁴⁰⁵

Sultan Selim hazır cevap bir insan idi. Bir gün ona İnek Mehdi Hoca'nın evinde bir peri yüz (yüzü güzel) vardı. Hemen “yani ay İnek'in evindedir” cevabını verdi. Şiirlerinde Hafız'den etkilenmiştir:

می و محبوب و حریفی ز جهان مارابس این روش از همه کون و مکان ما را بس¹⁴⁰⁶

“Bu dünyada bana içki, sevgili ve bir hem-sohbet yeter

Bana bu tarz bütün varlıktan yeterlidir”

Öyle ki Hoca Şemsettin Hafız söylemiş:

گلعداری ز گلستان جهان مارابس زین چمن سایه ان سرو روان ما را بس¹⁴⁰⁷

“Dünyanın gülistanından bana gül yanaklı (sevgili) yeter

Bu çime o Selvi'nin (sevgilinin) gölgesi yeter”

Başka yerde:

Sultan Selim altı kız ve bir oğlu vardı.¹⁴⁰⁸ Kanuni Sultan Suleyman Sultan Selim'in yalnız oğlu ve kardeşi yoktur. Bu nedenle eli kardeşkanına bulaşmadığı için

¹⁴⁰³ Feridun Emecen, a.g.mk.

¹⁴⁰⁴ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 813.

¹⁴⁰⁵ Feridun Emecen, a.g.mk, s. 414.

¹⁴⁰⁶ Sultan Selim'in bazı şiirleri Uzunçarşılı kayıt etmiştir, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 306.

¹⁴⁰⁷ Hoca Şemseddin Muhammed, *Divan-ı Hafız*, Entaşarate Endişe, Gum 1980, s. 231.

¹⁴⁰⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 307.

şanslıydı. Babasının ölümünü haberini aldığı zaman hızlıca yönetiminde olan Manisa'dan İstanbul'a geldi ve 9 gün sonra Miladi 1520 yılı Eylül ayının 30. Günü (Hicri 926 yılı Şevval ayının 17. Gününde) 26 yaşındayken Padişahlık Tacını başına koydu.¹⁴⁰⁹

¹⁴⁰⁹Uzunçarşılı, a.g.e.

B. Kanuni Sultan Süleyman ve I.Tahmasb'ın İlişkileri

Kanuni Sultan Süleyman Miladi 1495 yılında (H. 900 Şaban ayı) dünyaya geldi.¹⁴¹⁰(H.926 Şevval ayının 17 si)Miladi 1520. Yılın Eylül ayının 30.gününde padişahlık tahtına (89. Halife Olarak) oturdu. Miladi 1569 Eylül ayının 6.günü (Hicri 974 Sefer ayının 20.günü Cuma akşamı) Macaristan'da Zigetvar Kalesini kuşatma zamanında 74 yaşında iken öldü. Çoğu tarihçinin saptamalarına göre Osmanlıların en güçlü ve şanslı sultanıydı; Fakat II. Mehmet onunla rekabet edebilirdi. O tek bir çocuk olduğu için saltanat iddiasında bulunan kardeşi yoktur ve bu nedenle de kardeş katili olmadı. Onun zamanında Osmanlı Devleti tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır ve imparatorluk üç kıtaya yayılmıştır. Bugünkü ölçeklerle ölçersek otuz dört ülkeyi sınırlarında barındıracak imparatorluk seviyesine ulaşmıştır. Osmanlı döneminden günümüze kalan son toprak parçası Anadolu olmuştur. O ilim ve edep sever bir padişahı. Savaş esnasında savaş anılarını yazardı. Aristoteles'in kitaplarını okuyordu. Sulh zamanında şiirler söylerdi; ondan günümüze Türkçe ve Farsça iki şiir divanı kalmıştır. Farsça şiirleri yedi yüz beyit idi ve şiirde mahlası "Muhibbi" idi. Onun mümtaz özelliklerinden birisi de budur ki; o hiçbir zaman adam kayırmamıştır. İnsanları liyakat ve cesaretlerine göre görevlendirirdi. Hiç kimseyi soy ve mevkisine göre diğerlerinden üstün tutmuyordu. Onun sarayı çoban çocuklarından oluşuyordu ve makamları bunlara veriyordu. Bu çoban çocukları Kanuni karşısında atalarını övüyordu ve Kanuni de bu durumdan hoşlanıyordu. Sultan Süleyman usul ve kurallara saygı duyuyordu. Komutan veya normal bir vatandaş olsun herkes eşit davranıp yargılıyordu. Şiddet ve vahşetinden dolayı "kanlı" lakabıyla anılan, Donanma Kapudan-ı Cafer Bey'i sü-i istimalinden dolayı azlederek suçunun sabit

¹⁴¹⁰ Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi, (Ahsenut-Tevarih)*, s. 69.

olduğu ortaya çıktığı zaman idam ettirdi.¹⁴¹¹ Kanuni ülkesinin çeşitli işleri hakkında icat ettiği kurallar için Osmanlılar onu Kanuni olarak (kuralcı) adlandırdılar. Avrupalılar onu Avrupadaki fethettiği geniş topraklardan dolayı ona Muhteşem diyorlardı. İşlerini kural üzerinde yaptığı için bu nedenle yirmi altı yaşında babası I.Selim'in yerine geçerken Şah İsmail zamanında babası tarafından zindana atılan Şah İsmail'in elçilerinin serbest bırakılması emrini vermiştir.¹⁴¹² İranlıların ticaret eşyalarını onlara geri göndererek onların zararlarını ödedi; ayrıca altı yüz Mısırlı esirin zindanlardan çıkarılmasını sağladı ve İran'a saldırmadı.¹⁴¹³

Kanuni'nin dış siyaseti babası Selim'in tersine Doğu değil Batı eksenliidi. Eğer Sultan Suleyman doğuya yönelseydi Safevilerin işi zor olacaktı. Sultan Suleyman öncelikle Belgrad'ı Miladi 1521 yılı Ağustos ayında (Hicri 927 yılı Ramazan ayı) fethederek oranın büyük kilisesini Camiye dönüştürdü.¹⁴¹⁴ Sultan Selim Rodos adasını fethetmek için yüz parça donanma hazırlamıştı; ama sonunda Şah İsmail ile savaşmayı ona tercih etti. Sultan Selim'in aniden kanserden ölmesi Rodos adasını fethetmesine engel oldu. Sultan Süleyman babasının siyasetini bırakarak Safevilerle mücadele etmedi ve Rodos'un fethini İran'la savaştan daha önemli saydı.

¹⁴¹¹ Celalzade Koca Nişancı Mustafa, *Tabakatu'l-Memalik fi Dercati'l-Memalik*, Fatih Kitaplığı, nr 4423, Süleymaniye Kıp, İstanbul; Hammer Purgestall, D.O.T. Terc. M.A. Ata, C,V, s. 12.

¹⁴¹² Kaffari Ahmet, *Tarih-i Cihan-Ara*, s 247; Hasan Rumlu, *Ahsenüt-tearih*, s 170; Rizakulu-Han Hidayet, *Macmeül-fusaha*, 1.cilt, s. 56; Parsadost Manüçehr, *Şah İsmail Evval*, s. 514-523.

¹⁴¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 333.

¹⁴¹⁴ Hammer Purgaştal, *Osmanlı Tarihi*, s. 951.

Miladi 1523 yılı Aralık ayının yirmi beşinci günü (Hicri 929 yılının Sefer ayında) Rodos adası Sultan Süleyman'ın eliyle fethedildi. Sultan Süleyman'ın zaferlerinden sonra Şah İsmail Sultan Süleyman'ın tahta oturduğuyla ilgili eksikliğini cıbran etmek için beş yüz kişilik bir heyeti Taceddin Hasan halife başkanlığında İstanbul'a gönderdi; Ama Sultan Süleyman onlardan yirmi kişinin İstanbul'a girmesine izin verdi,¹⁴¹⁵ kalanlar Üsküdar'da durduruldu. Bazı Osmanlı tarihçileri kalanlar, Sultan Süleyman emriyle Üsküdar'da tutuklandıklarını söylemişler.¹⁴¹⁶ Ama bu yanlıştır, kalanlar Sultan Selim'in sarayının dışında kalmışlardı. Şah İsmail mektupta Sultan Süleyman'a; Süleyman mekân, Cemşit mertebeli, Büyük Hakan, Sultanların Sultan'ı, Cennet mekân, İslamın hamisi... sonra devam ediyor; "İslamı kafirlere ve doğruluğu saptırmağa yüz açan fetih ve kazançlar Allah'ı hoşnut eder". Sonunda da Sultan Süleyman hakkında bir ayet; "*men eti le Allah bi kalbi Selim*"¹⁴¹⁷ Allah kalbine göre verir diyor. Elçileri hapis etmeye rağmen Şah İsmail'in mektubunun cevabını yazmadı, Osmanlı munşilerinin reisi cevap yazdı. Sultan Süleyman babasının tersine elçileri hapse atmadı ve Şah İsmail'in mektubunun cevabını yazdı. Sultan Süleyman Şirvan hâkiminin cevabını kendisine yazmasına rağmen Şah İsmail'in cevabını kâtiplerin başı Cürri Çelebi'ye yazması için emir verdi.¹⁴¹⁸ Sultan Süleyman mektupla birlikte bir elçi göndermedi ve mektubu götürmesi için Şah İsmail'in elçisine bıraktı. Bu mektubu Cevri Çelebi Miladi 1523 yılı Novamber ayının 24 Hicri 930 yılı

¹⁴¹⁵Feridun Bey, a.g.e, s. 525-526.

¹⁴¹⁶Uzunçarşılı, a.g.e, s. 375.

¹⁴¹⁷Şuara süresi, 89. Ayet.

¹⁴¹⁸ Feridün Bey, a.g.e, s. 528.

Muharrem ayının 14. günü Farsça olarak Şah İsmail'e yazmıştı.¹⁴¹⁹ Cevri Çelebi'nin mektubun cevabını yazmaktaki amacı İslam geleneğine göre selama cevap vermenin vacip olması dolayısıyladır. Mektupta Şah İsmail'e; "Memleketdarlık kişiliğinde olan" hâkimliğe yaraşan ve Şeyh Haydar Oğlu İsmail gibi saygıdeğer unvanlarla hitap etmiştir. Hatta Şah İsmail'in elçisini; "dinin güvenli adamı" İzzetli ve... şeklinde anarak ona olan saygısını göstermiştir. Sultan Süleyman'a mektubunuz Padişah Hazretlerine (kendisini kastediyor) erişti ve iyice kabul gördü demiştir. Sultan Süleyman mektubunu, Tacettin Halife'ye dönme izni verdik ve Allah Şah İsmail'in saltanatını sağlamlaştırsın, cümlesiyle bitiriyor. Az zaman sonra Şah İsmail'in elçisi İstanbul'da alıkonulurken vefat etti.¹⁴²⁰ Şah İsmail'in ölümünden az sonra Ramazan ayında Sultan Süleyman Gilan hâkimine yazdığı mektupta Şah İsmail'den rahatsız olduğunu söylüyordu. Mektupta: "Bu şer ve dinsiz İsmail'i ortadan kaldırmak için İran'a saldırmak amacı vardı" diyor ve mektubunun sonunda Gilan hâkimiyle arkadaşlıklarını vurguluyor ve ne haber varsa bana gönder ibaretiyle mektubu bitiriyordu.¹⁴²¹

Sultan Süleyman elçilere saygısızlık etmemesine rağmen Şah İsmail'in mektubuna cevap yazmadı. Osmanlı Sarayının münşilerinin reisi Şah İsmail'in yazdığı mektubuna cevap yazmak için emir verdi. Bu elçilerin göndermesine rağmen önceden ortaya çıkan sıkıntılar ve mezhebi çatışmalardan dolayı dostlukları

¹⁴¹⁹ Feridün Bey, a.g.e, s. 526-527.

¹⁴²⁰ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, c.II, s. 301; Savory, *Studied On The History of Sefawid Iran*, s. 93.

¹⁴²¹ Feridun Bey, a.g.e, s. 540-541.

sağlanmadı.¹⁴²² Şah İsmail'in öldüğü zaman Sultan Süleyman Gilan hâkimi Emir Muzaffer Dabbac'a bir mektup yazarak Şah İsmail'in ortadan kalkmasından küçümseyerek bahsetmiştir ve Gilan hâkiminden Şah İsmail'in ölümünden emin olup kendisini haberdar etmesini istedi.¹⁴²³ Kanuni elçisini Gilan hâkimine yollayarak kendisinin İran'a girmesi halinde onun makamını yücelteceğini söylemiştir.¹⁴²⁴ Ama sonunda İran'a saldırma isteğini gerçekleştirmedi ve Avrupa ile savaşı daha zaruri gördü.¹⁴²⁵

Miladi 1526 yılı Ağustos ayının 29. günü Hicri 931 yılı Zilkade ayının 22. günü sadece iki saatlik süren bir savaşta Osmanlıların kullandığı iyi taktikten dolayı Macarlar çetin bir şekilde yenildiler ve Macaristan kralı II. Lajos (II. Lodvick, II. Layoş) kaçarken akşam karanlığında, Csela, (Karasu) bataklığında atının altında kalarak boğulup ölmüştür. Macar komandası Pol Tomori Borza deresinin yakınında öldü.¹⁴²⁶ Kendi padişahlık günlük anılarını yazan Sultan Suleyman "Mohaç" (Mohács csata) Ovasının savaşından sonra kendi hatıra defterinde bu savaşta toplam 20000 kişi piyade ve 4000 süvarî öldü ve 10000 kişi de esir olarak İstanbul'a gönderildiğini yazmıştır.¹⁴²⁷ Kanuni V. Karl'a darbe vurmakla onun kız kardeşi ile

¹⁴²²Uzunçarşılı, a.g.e, s. 397-398.

¹⁴²³ Feridun Bey, a.g.e, s. c. I, İstanbul 1284 hc.s.477-478.

¹⁴²⁴ Feridun Bey, aynı sf.

¹⁴²⁵ İbn-i Kemal, *Tevarih-i Al-ı Osman*, c. I, s. 201-311.

¹⁴²⁶ Feridun Emecen, "Mohaç" İ.A, T.D.V, c. 30, s. 234.

¹⁴²⁷ Feridun Bey, a.g.e, c. I, s. 554-563; İbn-i Kemal, *Tevarih-i Al-ı Osman*, c. X, s. 201-311; Celalzade Mustafa Çelebi, *Tebakatu'l-Memalik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s. 131-148; İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, c.I, s. 84-98.

evli olan ve Habsburglara yakınlaşan II. Layoş'a sefer açmasıyla hem V. Karl'ı zor durumda bırakmak hem de barış çağrılarına karşı hasımlıkla davranan II. Layoş'a savaş açmıştı.¹⁴²⁸ Savaştan sonra Sultan Süleyman Jeon Zapolya'yı (Yanoş Zapolya) Macaristan kralı seçti. Zikredilen yılın 11 Eylül ayı Hazira ayının 4. Günü Bir gün Mohaç Ovasında kaldıktan sonra Budin kaleleri sonra Peşin'e (19. Yüzyılında bu iki bölge birleşti Budapeşt adını aldı) kalesinin anahtarı ona teslim edilerek şehre girdi. Fransa kralı I.Fransuva ile birleşmişti. İspanya ve Almanya imparatorluğu V.Karl (II. Ludvik'in eniştesi ve II. Ludvikte Çarl'ın eniştesi) onun küçük kardeşi Avusturiya ve Bohemya taraftarının idarecisi Arşidük Ferdinand'ın akrabalığından dolayı çoğu Macaristan komutanları tarafından meşru olan, Yanoş Zapolya, Macaristan kralı seçilmiştir.¹⁴²⁹ Tâbiyet altına alma politikası, Osmanlı fetih metotlarından biri olupNitekim Macar tahtı, Macar asilzâdeleri tarafından kral seçilen Yanoş Zapolya'ya bırakıldı. Mohaç seferi sonucu 150 yıl Osmanlılarla Habsburglar arasında çatışmaya başlamasına ve Avrupadaki siyaset arenasında Osmanlıların ciddi hissettirecekleri yeni bir devir açtı.¹⁴³⁰ Zapolya ve Sultan Suleyman beraber, Fransa kralıyla birleşen I. Fransuva ile savaşmaktaydılar.

,

¹⁴²⁸ Hammer, a.g.e, c. V, s. 134- 135.

¹⁴²⁹ Nicolae Jorga, Osmanlı Şmparatorlugu Tarihi, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul: 2009, C.II, s. 339.

¹⁴³⁰ Geza Perjes, *Mohaç Meydan Muharebesi*, özetleyen Serif Bastav, TTK Basımevi Ankara 1992, s. 5.

.

Eğer Sultan Süleyman dış politikasında Hıristiyan ülkelerin yerine yüzünü Safevilere çevirseydi sonucun ne olacağı belli değildi; zira bu zamanda İran'da şiddetle karmaşa hâkimdi. Kızılbaş reisleri kudrete erişmek ve pay almak için çatışmadaydılar ve Tahmasb çocuk olduğu için (10 yaşında) bir şey yapamıyordu. Bu esnada Macaristan'ı ele geçirmek isteyen Ferdinand sürekli Jan Zapolya ile savaşıyordu. Başaramamasına rağmen Miladi 1533 yılı Haziran ayı (Hicri 940) yılında Sultan Süleyman'la barış yaptı. (bu barış devam etmedi çünkü Ferdinand Macaristan'ı tümünü ele geçirmek istiyordu).¹⁴³¹ Safevilerle Osmanlılar'ın arasındaki anlaşmazlıktan dolayı birbirlerini önemsemiyorlardı. Kanuni Sultan Süleyman'da önceden Şah İsmail'in başlattığı hatası gibi, o da tahta geçtiği zaman bir elçi Şah İsmail'in ölümü nedeniyle taziye vermeye göndermedi ve Tahmasb'ın tahta geçmesini de tebrik etmedi. Sultan Süleyman bir mektupta Tahmasb'ı önemsemeyerek şöyle diyor:

“Neden hüküm kaynağı, yardım ve herkesi himaye eden ve bundan dolayı herkes ona katılmak isteyen benim âlem sığınağı olan gökyüzü gibi Dergâhıma bir kişi göndermedin, hakir ve vucütsüzlük iradetini göstermedin... Allah isteğiyle Bu (senin) unutkanlığından dolayı ben doğu tarafa hareket etmeye kararlıyım. Tebriz’le Azerbaycan’da kendi silahımı kullanarak, İran ve Turan, Semerkant ve Horasan’da Çadırımı kuracağım. Eğer şimdiye kadar geçtiğim Macaristan, Ferengistan (Fransa), hem de Rodos ve Belgrad ki dünyanın en sağlam kaleleri ve âlemin acayıplerinden sayılmaktadırlar da benim fetih ettiklerim mekânlar içermektedir. Haksız tanrıların evi İslam Cami’lerine dönüştü. Put kullarının evi, doğru yolu

¹⁴³¹Menüçehr Parsadost, *Şah Tahmasb Evval*, İntişar Yayınları, 2.baskı, Tahran 2002, s. 135.

gidenlerinin tasarrufuna çıktı... Şimdi dikkatli ol ki Tovsenimin (serkeş at) dizgisini sana taraf çeviririm. Benim askerlerim senin velayetlerini yüzünü sarmadan, soyunu yok etmeden önce, başını aşağı at, tacını yere koy ve atalarının gibi kendini fakirlerin hurkasına sarı ve dervişler gibi kısmetine razı ol... Ancak eğer firavunluk kibir ve Nemrud'un sefahatsızlığı gibi davranmak istersen... Karınca gibi yer altı, kuş gibi göğe uçarsan... bil ki Seni ele getirip âlemi senin vücudundan silerim”¹⁴³².

Sultan Süleyman'ın İran'a yönelmesinde iki düşünce vardır. Birinci görüş: Hamer Purgstall'ın görüşüdür. Hamer Purgstall diyor ki İranlılar ve Turanlılar eskilerden beri çatışmaktaydılar. Devam ederek şimdiki Türkler Turanlıların soyundandılar ve sürekli İranlılarla çatışmadaydılar demiştir.¹⁴³³ İranlılar ve Almanlıları Aryan soyundan bilerek Türkler Almanlara kâfir ve İranlılara Rafizi diyor. Hamerpurgeştal Türkler İranlılarla savaşmayı kendi dini görevi addediyorlar demiştir.¹⁴³⁴ Hamerpurgstall on altıncı yüzyılda mezhep ve ahiretcilik düşünce çok önemli ve güçlü bir role sahip olmasına rağmen doğru olmayan bir şekilde Osmanlı-Safevi anlaşmazlıklarını ırk ve tarihsel nedenlerden dolayı biliyor. İkinci görüş İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın görüşüdür. Sultan Süleyman'ın Ferdinand'la barışını Tahmasb'ın babası İsmail'in izinden gitmesine ve Avrupa ile işbirliği yapmasına bağlıyorlardı.¹⁴³⁵ Ama bir kanıt göstermeyerek ve elçilerin adını söylememektedir.

¹⁴³²Hamer Purgstall, a.g.e, s. 980-981; Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, c. I, s. 541-543; İsmail Hakkı Uzunçarşıl, 8. Dipnot, s 590.

¹⁴³³ Rıza İnanetullah, *Azerbaycan ve Arran*, Mahmud Afşar Vakıf Yayınları, s. 80, Tahran 1993; Lamuş, *Türkiye Tarihi*, s. 13.

¹⁴³⁴ Hamer Purgstall, a.g.e, c. II, s. 1067.

¹⁴³⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 401.

Uzunçarşılı bir belge ve senet göstermeden, hangi yıllarda bu elçilerin gönderilmiş olduğu bir tarih söylemiyor. Sadece Tahmasb Alman ve Avusturya krallarını Osmanlı'ya karşı tahrik ettiklerini söylemektedir. Bu nedenle Süleyman Tahmasb'la savaşa hazırlanmış ve Ferdinand ile barış yapmıştır.¹⁴³⁶

¹⁴³⁶Uzunçarşılı, a.g.e, s. 562.

C.Ulame Sultan'ın Sığınması ve Sultan Süleyman'ı kızdırtması

Miladi 1511 Hicri 917 yılı, Teke ilinden olan Şahkulu Baba Bayezid'e karşı isyanında Ulame Tekelü'de o isyancıların içindeydi. Osmanlı Sadrazam'ı Hadim Bey ve isyancıların lideri olan Şahkulu Baba arasında vuku bulunan savaşta her ikisi de öldü. Onlar öldükten sonra çoğu isyancılarla birlikte Ulame de İran da Şah İsmail'e sığınmıştı.¹⁴³⁷ Şahkulu'nun izleyenleri Ulame'ye, "Baba" derdiler.¹⁴³⁸ Şah İsmail'e sarayında hizmet ettiği için Eşik Ağası Makamına ulaşmıştır.¹⁴³⁹ Şah Tahmasb'ın Vekil'i olan Rumlu Div Sultan Miladi 1527 yılı Temmuz ayı (Hicri 933 yılı Haziran ayının 25. günü) açılan isyanda öldürüldü.¹⁴⁴⁰ Div Sultan'ın ölümünden sonra Çuha Sultan yaptığı ikdamlarından dolayı Şah Tahmasb onu kendisine, Vekil, tayin etti. Çuha Sultan'ın taifesinden olan ulema da onun nüfuzundan dolayı Miladi 1529 (Hicri 935) yılı yüksek dereceli Kızılbaş makamına erişti ve Azerbaycan'ın Beylerbeyi oldu.¹⁴⁴¹

Şah Tahmasb tarafından Kalhür bölgesinde hâkim olan emirlerinden biri Zülfikar Bey adına isyan açtı ve Bağdat'ı ona tasarruf etti. Sonra Mezopotamya'nın büyük kesimini ele geçirdi ve Sultan Süleyman'a tabi olarak Emevi ve Abbasiler'in geleneklerine göre bütün camiiler de Sultan Süleyman adına hutbe okundu.¹⁴⁴²

¹⁴³⁷ *Tarih-i Peçevi*, Hattı Nusha, D.T.C.F, numara 1600, s. 175.

¹⁴³⁸ Faruk Sümer, *Safevi devletinin Oluşmak ve gelişmesinde Anadolu Türkmenleri'nin Rolü*, s. 42.

¹⁴³⁹ Faruk Sümer, a.g.e, s. 42, Şah Tahmasb Tezkeresi, s. 18.

¹⁴⁴⁰ Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 150.

¹⁴⁴¹ Parsadost, a.g.e.

¹⁴⁴² Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 146.

İslam Halifesi unvanını taşıyan Sultan Süleyman; Bağdat'a¹⁴⁴³ “Medinetul-İslam” adını veren ve 500 yıllık İslam başkenti olan bu şehrin kendi elinde olmasına özel ilgisi vardı¹⁴⁴⁴ Zülfikar Bey'i karşıladı. Ama Sultan Süleyman Avrupa ve Macaristan problemiyle uğraştığı için Şah Tahmasb hızla Bağdat'a yürüdü ve Miladi 1527 Hicri 934 yılında Bağdat'ı ele geçirdi.¹⁴⁴⁵ Şah Tahmasb'ın komutanları Zülfikar Bey'in kardeşleri olan Ali ve Ahmet Bey'in başını kestiler ve kesik başlarını Şah Tahmasb'a gönderdiler. Şah Sultan Süleyman Macaristan ve Avrupa da meşgul ve uzak mesafede olduğu için Tahmasb'ın bu yaptığına karşı bir tepki gösteremedi. Ama veziri azam İbrahim Paşa'ya Gelibolu hapisanesinde hapiste olan İranlıların öldürülmeleri için emir verdi.¹⁴⁴⁶ Bu olaydan dolayı Sultan Süleyman Tahmasb'a saldırmak için bir fırsat bekliyordu. Sultan Süleyman tehditkâr bir mektup yazarak¹⁴⁴⁷ Şah Tahmasb'a kısa zamanda Şark diyarına gelip İran, Turan, Semerkant ve Horasan'ı özellikle Bağdat ve babası Sultan Selim'in, Tahtgah'ı Padişah'ı Acem,¹⁴⁴⁸ olarak adlandırdığı Tebriz Şehrini ele geçireceğini yazdı.¹⁴⁴⁹

¹⁴⁴³ Nasuh Matarakçı, *Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Nşr. H.G. Yurdaydın, s.56-57.

¹⁴⁴⁴ Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, c. II, s. 6; Nevayi, *esnad ve mukatebat*, s. 63.

¹⁴⁴⁵ Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 146.

¹⁴⁴⁶ Parsadost, a.g.e, s. 147.

¹⁴⁴⁷ Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, c.I, s. 542; Nevayi, *Esnad ve Mukatebat Şah Tahmasb Safevi*, s. 152.

¹⁴⁴⁸ Feridun Bey, a.g.e, c.I, s. 386; Nevayi, *Esnad ve Mukatıbatı Şah Tahmasb Safevi*, s. 214.

¹⁴⁴⁹ Feridun Bey, a.g.e, c. I, s. 542; Nevayi, *esnad ve mukatebat*, s. 152.

Bu esnada Safevi Devletinin inkişaf etmesinde önemli role sahip iki şanlı taife olan Tekellü ve Şamlu arasında birbirini çekememezlik ve menfaat için muhalefet vardı. Bu çatışma da Tekellü taifesinden olan Çuha Sultan'ın ölmesi ortaya çıktı sonucu ve onun arkasından gelen Tekellüler'in katliamı Miladi 1531 Ocak ayı Hicri 937 yılının... son aylarında yapılan bu olay tarihçiler tarafından ona „*Afeti Tekellü*, diye adlandırıldı.¹⁴⁵⁰Ulama Tekellüler'den olduğu için Tekellüler'in öldürülmesiUlame'nın öfkelenmesine neden oldu. Bu katliam da birçok Tekellü komutanları örneğin Korucubaşı Pervane Bey ve Nişancı (Mühürdar), İbrahim Halife öldüler. Birçok Tekellüler'in çocukları da Şah Tahmasb emriyle katledildiler. Kişiliğin de bencillik sıfatı ve makama düşkün olanUlame, Çuha Sultanin öldürülmesinden sonra onun yerine geçmeye çalıştı ve Devlet reisi olmak istiyordu.¹⁴⁵¹ Şah Tahmasb önceki vekilleri olan Div Sultan ve Çuha Sultan, ülkenin işlerini sürdürmelerinde Şah Tahmasb'ı saymıyorlardı. Bu nedenle Çuha Sultan öldürüldükten sonra kimseye güvenmeyen Şah Tahmasb kendine Vekil seçmedi.¹⁴⁵² Şamlu Hüseyin Han'ın gücü arttığı içinUlame kendisinin öldürülmesinden de korkuyordu. Miladi 1539 (Hicri 937)Ulama Sultan Çuha Sultan'ın öldürülmesinden sonra Şah Tahmasb'dan ona Vekil makamını vermesini istemiştir. Şah Tahmasb iseUlame'ya Vekillik makamını vermemiştir. Bunun üzerine Uleme Şah Tahmasb'a isyan açtı ve Tebriz'deki zengin iş adamlarının mallarını yağmaladı ve Şah

¹⁴⁵⁰İskender Bey, *Alemaray-e Abbasi*, s. 66; Kaffari, s. 286; Rumlu, s. 237; Ahmed Gumi, s. 215; Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 28-29.

¹⁴⁵¹İskender Bek Türkmen, *Almarayı Abbasi*, s. 66; Ahmet Gaffari, s. 286; Rumlu Hasan, s. 237; Ahmed Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 215.

¹⁴⁵²Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 150.

Tahmasb'ın Tebriz'de olan hazinesini de ele geçirdi.¹⁴⁵³ Ulama Sultan, Şah Tahmasb'ın Tebrizdeki hazinesini yağmalaması Şah Tahmasb'a karşı güçlü bir ordu kurmak için yapmıştır.¹⁴⁵⁴ Şah Tahmasb kendi Tezkiresinde bu olayı zikrede: „Tekellü Taifenin katlinden sonraUlame Tebriz de benim özel atlarımı tasarruf etti ve altın elbise dikmek için Tebriz'in altın dikenlerine bırakmışım ve benim has nakışı olan heymemi ele geçirdi...¹⁴⁵⁵ Şah Tahmasb Tezkeresinde bu yağmalamaları anlattıktan sonraUlameydi bin asker hazırlatarak bana karşı savaş açtı demiştir. Şah Tahmasb Zancan'ın yakınında olan “Giydar-ı Nebi” vilayetinin deUlame Sultan'a saldırdı.Ulame hem dayanamadığı hem de kendi ümidini Vekil makamına erişmek için kaybetmesin diye savaş yapmayıp Van kalesine kaçtı.¹⁴⁵⁶ Van kalesinde olanUlame Sultan Van kalesinin reisini Dulkadir Ürkmez'i hediyelerle Şah Tahmasb'ın yanına affedilmek için gönderdi.Ulame öldürülmekten korktuğu için Şah Tahmasb'ın yanına gelmedi. Bu aşamada iken Hünkâr¹⁴⁵⁷ (Kanuni sultan Süleyman)Ulame Sultan'ı kendi tarafına çekmek içinUlame Van'da iken altından elbiseler ve hediyeler ona gönderdi.¹⁴⁵⁸Ulama Kanuni Sultan Süleyman'ın gönderdiği

¹⁴⁵³Emir Şeref Bitlisi, *Şerefnameye Bitlisi*, s. 540-541.

¹⁴⁵⁴Emir Şeref Bitlis'i, *Şerefname'yi Bitlis'i*, s. 540-541.

¹⁴⁵⁵Tahmasb-ı Safevi, *Tezkereye Şah Tahmasb*, s. 19.

¹⁴⁵⁶Tahmasb-ı Safevi, a.g.e.

¹⁴⁵⁷Hondıgar veya Handıgar sözcüğü farsça Hodavendıgar (Türkçe Hünkâr) kelimesinin kısaltmışıdır. Şah Tahmasb hem de bütün Safevi tarihçileri Sultan Süleyman'a Hondıgar (padışah, hükümdar) unvanını ermişlerdi; Zebihullah Sefa, *Tarihi Edebiyat-ı İran*, 1. Bölüm c. V, 1. Dipnot, s. 19.

¹⁴⁵⁸Rumlu Hasan; *Ahsenuttevarih*, s. 237.

hediyeleri giyip İstanbul'a gitti.¹⁴⁵⁹Ulama tarafından Şah Tahmasb ona şefaatt etsin diye gönderilen Dulkadir Ürkmez hediyelerle Tahmasb'ın yanına geldi. Lakin Dulkadir Ürkmez Şah Tahmasb'ın huzuruna çıktığı zaman Van Kalesini bıraktığı için Şah Tahmasb sinirlenerek onu ateşte diri diri yaktı.¹⁴⁶⁰ Sultan Süleyman daUlame'nın yanına gelmesi sonucuUlame'ya Beylerbeylik makamını devretti.¹⁴⁶¹Ulama Sultan Süleyman'la Ferdinand arasındaki savaşa katılarak sürekli Sultan Süleyman'a karşı kendi liyakatini gösteriyordu.¹⁴⁶²Ulama sürekli Kanuni Sultan Süleyman'ı İran'a saldırması için kışkırtıyordu. Şeref Han Bitlis'i Şah İsmail'in hapse atması sonucu hapisten kaçmaya başarmıştır.¹⁴⁶³ Hekim İdris Bitlis'inin teşvikiyle Yavuz Sultan Selime sığınıyor ve tekrar Bitlis hükümetini ele geçirmiştir. Ama (Miladi 1531, Hicri 938 yılı) Osmanlılara muhalefet ederek Şah Tahmasb'ın yanına gelip onun egemenline girdi. Kürtler Osmanlı İran ilişkisinde güvenli bir şekilde yaşayamıyorlardı çünkü dilleri ve soyları İran'a, mezhepleri Osmanlılara dayandığı için Osmanlı İran ilişkilerinde güvenli bir şekilde yaşayamıyorlardı. Şah İsmail, hem mezhebi yönden Kürtleri zorlamış hem de onların mezheplerinin kutsal kişilerine saygısızlık etmiştir. Kürt emirlerine kötü davranarak, onları öldürmüştür. Yavuz Sultan Selim bu durumdan istifade ederek Kürtleri kendine çekti ve Hâkim İdris-i Bitlis'inin teşvikiyle 20 Kürt komutanı Sultan

¹⁴⁵⁹Parsadost, a.g.e, s. 151.

¹⁴⁶⁰ Pourgeshtal diyor, Sultan Suleyman ona, Paşa, unvanını verdi. C. II, s. 1068.

¹⁴⁶¹Parsadost, a.g.e, s. 151.

¹⁴⁶² Purgeshtal diyor, Sultan Suleyman ona, Paşa, unvanını verdi. C.2, s. 1068.

¹⁴⁶³ Emir Şeref Bitlisi, *Şerefnameye Bitlisi*, s. 440-447.

Selim'in yanına gitti.¹⁴⁶⁴ Şeref Han Kürt Kanuni'nin yanından kaçıp Şah Tahmasb'in yanına sığındığı zaman bir zaman diğer Kürtler onun yaptığını örnek almasınlar ve Osmanlı'dan uzaklaşmasınlar diye Sultan Süleyman bu olaya sinirlendi.¹⁴⁶⁵ Bu nedenle Kanuni Bitlis'e saldırıp Bitlis'i fetih etmiştir.¹⁴⁶⁶ Ulame Sultan'ın Kanuni'yi İran'a saldırmaması hususunda kışkırtması verimli sonuç vermiştir. Kanuni İran'a saldırmaya karar vermiştir. Kanuni Ferdinandla savaş halinde olduğu için Bitlis'e kendisi saldırmıyor Ulame Sultan'a Bitlis'i fetih etmesi için emir vermiştir. Ulame ve Fil Paşa Miladi 1531, Hicri 938 yılı Bitlis'i kuşattılar.¹⁴⁶⁷ Bu esnada Şeref Han Bitlis'i Şah Tahmasb'a sığınarak Bitlis'i tekrar geri almak için Şah Tahmasb'dan yardım istedi.¹⁴⁶⁸ Bitlis halkı kale içerisinde Ulame ve Fil Paşa'ya karşı 3 ay direnmişlerdir.¹⁴⁶⁹ Şah Tahmasb 3 ay sonunda Bitlis'e giderek Bitlis'i geri almıştır. Ulame ve Fil Paşa tekrar Osmanlı'ya kaçtılar.¹⁴⁷⁰ Şah Tahmasb yanında Bitlis'e getirdiği Şeref Han Kürt'ü Kürdistan'ın Beylerbeyi yapmıştır ve ona değerli eşyalar ve altından kırbaç elbiseler vermiştir.¹⁴⁷¹ Miladi 1532 (Hicri 939) yılında Şah

¹⁴⁶⁴ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 104.

¹⁴⁶⁵ Parsadost, a.g.e, s. 152.

¹⁴⁶⁶ İskender Bey Türkmen, s. 66; Rumlu, s 239; Şah Tahmasb Tezkeresi, s. 18.

¹⁴⁶⁷ Parsadost, a.g.e, s. 152-153.

¹⁴⁶⁸ Uzunçarşılı Fil Paşa'nın adını getirmeyerek diyor Sultan Suleyman Diyarbekir, Zulkadir ve Karaman valilerine emir verdi Bitlis'i tasarruf etmek için Ulame'ya yardım etsinler, s. 401.

¹⁴⁶⁹ Emir Şeref Bitlisi, *Şerefnameye Bitlisi*, c. I, s. 548.

¹⁴⁷⁰ Emir Şeref Bitlisi, a.g.e, c. I, s. 548-549.

¹⁴⁷¹ Emir Şeref Bitlisi, a.g.e.

Tahmasb Şeref Han'ı Kürdistan'ın Beylerbeyi olarak atandı.¹⁴⁷² Şah Tahmasb Bitlis, Ahlât, Muş, Hımıs ve ona bağlı bölgeleri Şeref Han Kürt'e devretti.¹⁴⁷³ Ulame Şah Tahmasb'dan kaçıp Osmanlıya sığınmadan önce Azerbaycan'ın Beylerbeyi idi. Bu nedenle Azerbaycan'ın coğrafi, siyasi, fiziki ve diğer şartlarını çok iyi biliyordu. Miladi 1540 Hicri 940 Kanuni Sultan Süleyman Ferdinand ile barış anlaşması yaparak İran'a sefer için Ulame Sultan'ı yanına almıştır.¹⁴⁷⁴

¹⁴⁷² Emir Şeref Bitlisi, a.g.e, s. 551.

¹⁴⁷³ Emir Şeref Bitlisi, a.g.e, s. 552, Şah Tahmasb'ın verdiği ferman tümü sayfa 551-553 Bitlisi'nin kitabında yazılmıştır.

¹⁴⁷⁴ Şah Tahmasb kendi tezkeresinde diyor ki Ulame Bitlis'e saldırmaktan önce, Habil Bey'i (Tahmasb'ın Misafirlik görevini yapan) elçi olarak Sultan Süleyman'ın yanına gönderdi. Sultan Süleyman ona dönme izni verdi ve mektupta Tahmasb'dan istemişti Şeref Han'ı teslim etsin. Şah Tahmasb aradaki anlaşmazlığı bertaraf etmek için başka bir elçi bir mektupla Sultan Süleyman'a gönderdi ve mektupta yazmıştı Ulame Sultan İran sarayından Osmanlı'ya gelmişti. Ulame'ye teslim et ben de Şeref Han'ı teslim ederim ama Sultan Süleyman kabul etmedi, Şah Tahmasb Tezkeresi, s. 18; Abdulşukur, s. 20-21.

D. İran-Osmanlı Savaşlarının Başlaması

Miladi 1532 (Hicri 939) yılında Şah Tahmasb Musullu Musa Bey'i Azerbaycan Valisi olarak atayarak Özbek Ubeydullah Han'ı Herat'tan dışarı atmak için Horasan'a gitti.¹⁴⁷⁵ Ulame bu durumdan yararlanarak Kanuni'yi İran'a saldırmak için kışkırttı. Sultan Süleyman ile İbrahim Paşa'ya İran'a saldırması için emir verdi. Bu arada Şah Tahmasb'ın adamı Şeref Han Kürt arkadan İbrahim Paşa ve askerlerine saldırmaması için Ulame ve Fil Paşa'ya yeterince asker vererek onlar Bitlis'e göndermiştir. Miladi 1533 yılı Kasım ayının 25. günü (Hicri 940 yılı Cemaziyülevvel ayının 8. Günü) Şeref Han Kürt'ün en has ve en büyük komutanı olan Emir Bey Mahmud, Ulame Sultanla işbirliği yaptığı için Şeref Han Kürt Ulame Sultan'a yenilmiş ve Bitlis'i kaybetmiştir.¹⁴⁷⁶ Bu savaşta Şeref Han hayatını kaybetmiştir¹⁴⁷⁷ ve yerine oğlu Emir Şemsettin bir müddet Ulame Sultan'a karşı direniş yapmıştır.¹⁴⁷⁸ Ama sonra bu işin yapılmasına yeterli askeri olmadığını anladığı zaman İbrahim Paşa'nın yanına giderek Kanuni Sultan Süleyman'ın egemenliğini kabul etmiştir.¹⁴⁷⁹ İbrahim Paşa diğer Kürt beyleri Osmanlı siyasi politikalarına bağlı kalsın diye Emir Şemsettin'i bütün Kürt bölgelerinin Beylerbeyliğine getirerek ve onu Bitlis'in hâkimi

¹⁴⁷⁵ Ahmet Gaffari, a.g.e, s 287; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 223.

¹⁴⁷⁶ Hammer Purgstall, s. 1068.

¹⁴⁷⁷ Nişancı Mehmet, *Tarih-i Nişancı Mehmed*, İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, nr 2375.

¹⁴⁷⁸ Kırzioğlu, *Osmanlı Kafkas Ellerini Fethi*, s. 132.

¹⁴⁷⁹ Asrar, a.g.e, s 102, Gökbilgin, İ.A, c. V/2, s. 912.

yapmıştır.¹⁴⁸⁰ İbrahim Paşa Ulame Sultan'ın kalbi kırılmasın diye Ulame Sultan'a başka bir vilayetin emirliğinin sözünü vermiştir. Osmanlı Sadrazamı İbrahim Paşa Kanuni'ye karşı Macaristan savaşlarında liyakatini göstermiştir. Miladi 1533 yılı Eylül ayının sonlarında (Hicri 940 yılı Rebiyülevvel ayının başlarında) İbrahim Paşa 90 bin askerle İran'a saldırmak için İstanbul'dan hareket etmektedir. Kışı Halep'te geçiren İbrahim Paşa bir sonraki yılın Bahar ayında İran'a saldırmak için hareket etmiştir. İbrahim Paşa Tebriz'i fethetmeden önce Musul'u fetih edip Tebriz'i sonra fetih etmek istiyordu. Yalnız Sultan Süleyman tarafından İbrahim Paşa'nın yanında gönderilen mali işler reisi İskender Paşa Tebriz'in fethinin daha önemli olduğunu söyledi. Zira Tebriz'i fetih ettikten sonra Irak'ın fethi daha kolay olacaktır. Ulame Bitlis'in fethinden sonra İbrahim Paşayla birleşti.¹⁴⁸¹ Ulame Sultan, İbrahim Paşa'nın yanına döndü. Daha öncede İran Azerbaycan'ın Beylerbeyi makamında olan İbrahim Paşa Ulame Sultan'a 10 bin asker bırakıp İran'ın fethine öncü olarak göndermiştir.¹⁴⁸²

Bu esnada bazı tarihçiler Şah Tahmasb avlanmak bahanesiyle Tebriz'i terk edip Horasan'a gittiğini vurgulamaktadır.¹⁴⁸³ Hâlbuki Şah Tahmasb Özbek Ubeydullah Han'ı baskın yapmak için Horasan'da bulunuyordu.¹⁴⁸⁴ Kızılbaşlar'ın Tebriz'de sayıları az olduğu için Ulame'ye karşı direniş yapamadılar. Musa Sultan'ın veziri olan Şahkulu Hoca Tebriz'in valisi ve Mevlana Ahmed Tabes'i Ulame

¹⁴⁸⁰Hammer Purgstall, a.g.e, s. 1069.

¹⁴⁸¹Hammer Purgstall, a.g.e, s. 1072.

¹⁴⁸²Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1072.

¹⁴⁸³Uzunçarşılı yanlış olarak yazıyor, Şah Tahmasb av pahanesiyle Tebriz'i terk edip Horasan'a gitmiştir, s. 402.

¹⁴⁸⁴Parsadost, a.g.e, s. 155.

Sultan'ın yanına elçiler gönderip onu Tebriz'e davet ettiler. Miladi 1533 yılı (Hicri 940 yılının) Kurban Bayramında Ulame savaşı Tebriz'e girdi. Halk onu karşılamaya geldi.¹⁴⁸⁵ Bu durumda Şah Tahmasb Eleşkirt'teydi Ubeydullah'a saldırmak için bir fırsat bulmuştu. Şah Tahmasb Eleşkirt'te Ubeydullah'a saldırmak için bulunurken Ulame tarafından Tebriz'in fethinin haberini aldı. Şah Tahmasb hızlıca Rey şehrinin Kebudgunbad mahallesine geldi. Birçok at ve develeri telef oldu ve birçok at ve develeri çok hızlı gelmekten zayıfladı. İbrahim Paşa Beygem Hanım'a yazdığı mektubun da eğer Şah İsmail zamanından beri kalan hazineleri gönderirsen, ben Sultan Süleyman'ı sulha ikna ederim ve Tebriz'i tekrar İran'a geri veririm demişti. Şah Tahmasb Herat'tan döndüğü zaman Türbet Cam'a eriştiği esnada İbrahim Paşa'nın Tahmasb'ın kız kardeşi Beygem Hanım'a istedikleri konusunda yazdığı mektup Tahmasb'ın eline geçmiştir.¹⁴⁸⁶ Bu konuda Ulame de Beygem Hanım'a mektup yazmıştır. Ulame Sultan Tebriz'deyken İbrahim Paşa da ondan sonra Miladi 1534-...Hicri 941 yılı Muharrem ayı Tebriz'e geldi.¹⁴⁸⁷ İbrahim

¹⁴⁸⁵ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 247; Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, Hattı Nusha, s. 178-179; Budak Munşi, *Cevahirul-Ahbar*, Nesiri çalışması, s. 115.

¹⁴⁸⁶ Parsadost, a.g.e, s. 155, Nakan Abdulşukur s. 26. Sefari, s. 25.

¹⁴⁸⁷ Abdi Bek, s 615.-Ferid Bek, s 86; Roemer, s. Op. Cit. P.241; Hommer Purgaştal Hicri 941 yılı Muharrem ayının 1. Günü yazıyor, s. 1072; Minorski Tebriz tarihi eserinin de Tebriz 1967. S. 51 aynı yazıyor; Sultan Süleyman Mongolu Gray'a Tatar Han'ına gönderdiği fetihnamesinin de Hicri 941 yılı, Muharrem ayının 25. Günü zikrediyor.

Paşa bütün Azerbaycan hükümetini Ulame Sultan'a devretti.¹⁴⁸⁸ Irak'ı Arab-ı ise Akkoyunlu sülalesinden olan Murad Bey'e bıraktı.¹⁴⁸⁹ İbrahim Paşa Ulame Sultan'ı Erdebil'in ve Hüsrev Paşa'yı Elneçik kalesini fetih etmesine gönderdi. Birçok Azerbaycan şehirleri fetih edildi. Miladi 1534 yılı Haziran ayının 11. günü (Hicri 940 yılı Zilkade ayının 28. günü) Sultan Süleyman ordusuyla İstanbul boğazından Üsküdar'a geldi. Buradan; İznik - Mud - Dil - Kazuklu Bel - Dikili Taş - Iznik - Yenişehir Ovası - Sultan Özü - Kütahya - Karahisar - Akşehir - Kayser-i Rum - Sivas - Erzincan - Erciş - Hoy - Sufyan,¹⁴⁹⁰ - Ucan - Sultaniye - Ebher - Akköy - Dargüzin - La'lin Çemen (Hemedan mukabelesinde) - Kal'a-i Şahin - Şemran (Dokuz- Ölüm Nehri) - Bağda' da varmıştı.¹⁴⁹¹ Miladi 1534 yılı Eylül ayının 28. günü (Hicri 942 Rebiyülevvel ayının 18. günü) Tebriz çevresine gelip Saidabad semtinde çadır kurdu.¹⁴⁹² Kanuni Sultan Süleyman yolda gelirken geçtiği tüm şehirleri Osmanlı'ya bağladı. Şirvan Hâkim'i Şeyhşah diye bilinen İbrahim oğlu II. Sultan Halil, Şah Tahmasb'ın kız kardeşiyle evliydi. II. Sultan Halil Sultan Süleyman'a hediyeler gönderdi ve onun egemenliğini kabul etti. Gilan hâkimi Emire Debac Muzaffer Sultan Şah Tahmasb'ın diğer kız kardeşinin kocasıydı. Tebriz'in Ucan yaylağında,

¹⁴⁸⁸ Feridun Bey *Munşiatus-selâtin* eserin de Seydave yazmıştır. Ama Feridun Bey'in *Munşeatus-Selâtinisi*'ni çev. Doktor Emin Riyahi nusha hatası var diyor ve doğrusunu Seidabad yazıyor.

¹⁴⁸⁹ Parsadost, a.g.e, s. 156.

¹⁴⁹⁰ Feridun Bey, a.g.e, s. 688.

¹⁴⁹¹ Nasuh Matarakçı, *Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Nşr. H.G. Yurdaydın, s.56.

¹⁴⁹² Hasan Rumlu, a.g.e, s. 249.

Sultan Süleyman'la İbrahim Paşa'nın buluşan mekânda ¹⁴⁹³ Sultan Süleyman'ın yanına gelip birçok değerli eşyalar vererek onun egemenliğini kabul etti.¹⁴⁹⁴ Bu iki Hâkimin sığınmalarının nedeni memleketlerinin gelirin ana ürünü olan ipeğin Osmanlı toprağından Halep'e aktarılması idi.¹⁴⁹⁵ Şah Tahmasb Rey kentinden hareket ederek Kazvin ve Sultaniye 'ye yakın Ebher'e geldi. Tahmasb'ın casusları Sultan Süleyman'ın Tahmasb'a doğru hareket ettiğini haber verdikleri Tahmasb bir grup emirini öncü kurumu göndererek tüm mekânları, tarım alanlarını, köyleri, kasabaları şehirleri yıkıp yerle bir ettiler. Ebher'den Zencan'a kadar ve bu esnada şehirler ve tüm yerleşkeler de yaşayanları başka alanlara göç ettirildi.¹⁴⁹⁶ Tahmasb, Süleyman'ın Zencan'a geldiğini haber aldığında Ebher'den Kara Ağac'a gitti ve emirlerine Sultaniye semtinde onunla birleşmeleri için emir verdi. Tahmasb önce Elkas Mirza ve Behram Mirza kardeşlerini ve Hüseyin Han Şamlu, Gazi Han Tekelü, Emir Sultan Rumluyla birlikte öncü olarak Osmanlı ordusuna savaşa göndermiştir. İki öncü ordunun arasında olan savaşta İran ordusunun komutanları olan Hüseyin Han Şamlu, Gazi Han Tekelü, Melek Bek Hoylu savaşa yürek vermeyip savaşta faal olmadılar.¹⁴⁹⁷ Tahmasb'ın kardeşi Behram Mirza bir müddet direnişten sonra dayanmayarak dağlara kaçtı.¹⁴⁹⁸ Tahmasb Osmanlı ordusunun sayısını bilmek için casus gönderdi. Tahmasb Tezkeresinin de bazı sayfaların da casuslarından aldığı

¹⁴⁹³ Nasuh Matarakçı, *Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Nşr. H.G. Yurdaydın, s.56.

¹⁴⁹⁴ Ahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Safevi Tezkeresi*, s. 51, 55, 57, 58.

¹⁴⁹⁵ Hammer Purgsthal, c. II, s. 1073.

¹⁴⁹⁶ Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 156.

¹⁴⁹⁷ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 249.

¹⁴⁹⁸ Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 157.

haberleri zikretmiştir. ¹⁴⁹⁹Casuslardan ve esirlerden Osmanlı ordusunun sayısını öğrendi. Tahmasb kendi Tezkiresinde: “*bazı komutanlar Hüseyin Han Şamlu Gazi Han Tekellü, Melek Bek Hoylu yürekte düşman dilde dosttular ve sürekli benim (Şah Tahmasb’ın) yenilmemi bekliyorlardı*” demiştir. ¹⁵⁰⁰ Sultan Süleyman da diğer Kızılbaş emirlerinin Şah Tahmasb’dan ayrılmasını benimsemişti. ¹⁵⁰¹ Onlara iyi bakarak mal ve makam verdi. ¹⁵⁰²Onların Sultan Süleyman’ın yanına kaçmaları Şah Tahmasb’ın ordusunun tüm bilgilerinin Kanuni’nin eline geçmesine neden olmuştur. Kızılbaş komutanların arasında Tekelü taifesini öldürülmeleri için mücadele vardı.

Şah Tahmasb’ın halası oğlu Hüseyin Han Şamlu Herat hâkimiydi. Ubeyd Han’ın Herat’a saldırmasından sonra orayı terk etti ve bu nedenle Şah Tahmasb’ın gözünden düştü ve Tahmasb ona artık yeni bir bölgenin komutanlığını vermedi. Hatta Şah Tahmasb kendi oğlu Sam Mirza’nın Lalalığını Hüseyin Han Şamlu’dan aldı. ¹⁵⁰³Şah Tahmasb ona hakaret etmek için böyle yaptı. Sam Mirza’nın Lalalığını Agzivar Han Şamlu’ya devretti. Tahmasb Azerbaycan’a gelmeden önce Sam Mirza’yı Herat hâkimi yaptı ve bütün Horasan’ın beylerbeyliğini Agzivar’a verdi. Hüseyin Han Şamlu düşmanları Tahmasb’a Hüseyin Han Şamlu orduyu terk etmek için fırsat peşinde ve Sultan Süleyman’ın yanına gitmek istiyor diye haber ulaştırdılar. Şah Tahmasb hükümdarlığının başlangıcından beri Kızılbaş emirlerine güvenmiyordu ve onların hep ihanetiyle karşılaşmıştı. Şimdi ise 22 yaşında olan Şah

¹⁴⁹⁹Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Safevi’nin Tezkeresi*, s. 51, 55, 57, 58.

¹⁵⁰⁰ Tahmasb Safevi, a.g.e, s. 31.

¹⁵⁰¹Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, c.I, s. 589.

¹⁵⁰²Uzunçarşılı, a.g.e, s. 403.

¹⁵⁰³Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 158.

Tahmasb emrinde olan komutanlarına güvenmez olmuştu.¹⁵⁰⁴ Şah Tahmasb 'in sadece 7 bin askeri vardı. Bu ordunun hepsine güvenmiyordu ve askerler Safeviler'in tarih sahnesinden silineceklerini düşünüyorlardı. Şah Tahmasb kardeşi Bahram Mirza ve tüm komutanlarına kendi ordusuna katılmalarına ve bundan sonra kendisinden ayrılmamalarını istedi. Şah Tahmasb'ın komutanlarından olan Dulkadir Muhammed Han, Kör Şahruh oğlu Alaüddeve oğlu, Ustaclu Muhammed Han Şah İsmail'in meşhur Komutanı onun babası Kör Şahruh'u öldürmüştü. Bu nedenle Kızılbaşlarla düşmanlığı vardı ve 1000 kişiyle Dulkadir Giya Sultan, Burun Sultanoglu Hüseyin Sultan Tekellüyle birlikte Şah Tahmasb'dan ayrıldı ve Sultan Süleyman'la birleşti.¹⁵⁰⁵ Feridun Bey Sultan Süleyman Muhammed Han Dulkadir'e 100,000 Akçe para ve birçok diğer hediyeler ve hilat verdi ve onun birleşenlerinden üç kişiden her birisine 20,000 Akçe ve iki diğer kişilere de her birisine 10,000 Akçe ve hilat bağışladı diye yazmıştır.¹⁵⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı diyor Sultan Süleyman bir süre sonra Dulkadir Muhammed Han'ı Erzurum Hâkim'i etti demektedir.¹⁵⁰⁷ Faruk Sümer ise Dulkadir Muhammed Han ve iki Kızılbaş komutanları 3000 askerle Osmanlı ordusu ile birleştiğini söylemektedir.¹⁵⁰⁸ Bu esnada Safeviler'in ortadan kaldırılmalarının zemini oluşmaktaydı; çünkü Safeviler'in Çaldıran'daki yenilgisi gibi bir yenilgi daha olsaydı ve hatta Şah Tahmasb kendini kurtarabilseydi de problemleri çözme yolu kapanırdı. Zira Kızılbaş reisleri çoğunlukla Osmanlı

¹⁵⁰⁴ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 249.

¹⁵⁰⁵ Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, c. I, s. 580.

¹⁵⁰⁶ Feridun Bey, a.g.e, s. 589

¹⁵⁰⁷ Uzunçarşıl, *Osmanlı Tarihi*, s. 403.

¹⁵⁰⁸ Faruk Sümer, *Anadolu Türkler'in Safevi Devletinin Oluşmasında Rolü*, s. 79.

topraklarından oldukları için Osmanlı ile birleşmeleri mümkün olabilirdi. Buna kanıt da İran ordusunun zayıflığı ve Osmanlı ordusunun çok güçlü ve kâmil ordu olması gösterilebilirdi.¹⁵⁰⁹ İran ordusu yenildikten sonra Tahmasb ortada kalabilirdi. Bu nedenle Tahmasb Osmanlı ordusuyla birebir karşılaşma stratejisini bırakarak 800 kilometre uzunluğunda, 200 kilometre genişliğinde var olan bir alanı tahrip ve yakarak, insanların Osmanlı'ya esir düşmemeleri ve bu durumdan Osmanlı'nın faydalı çıkmaması için göç etmek stratejisini kullandı. Tahmasb arkasında kalan yerleri Osmanlı kullanmasın diye yakıp yıkarak kaçma taktiğini uyguladı. Böylece Osmanlı'nın İran içlerine kadar girmesine izin verdi. Tahmasb babasının Çaldıran savaşındaki gururundan ders çıkardı ve Osmanlı'nın güçlü, ateşli ve tophanesi olan ordusuna karşı başarısız olacağını biliyordu. Şunu demeliyiz ki Şah Tahmasb'ın da topu ve tüfeği vardı. Ama onların sayısı ve ateş gücü Osmanlı'ya karşı savaş yapmak için yeterli değildi. Önce Özbeklerle Cam savaşın da top ve tüfek kullanmıştı. Hatta Şah Tahmasb bir kişiye Topçubaşı makamını vermişti. Hasan Rumlu Tahmasb'a isyan açan Astara hâkimi Emir Kubad, Süleyman Bek Topçubaşı onla bir savaş yaptı ki Rüstem ve İsfendiyar (İran'ın iki milli ve mezhebi kahramanlık sembolleri) ona aferin dedikleri söylemiştir.¹⁵¹⁰ Kara Ağaç'ta yapılan askeri toplantıdan Osmanlı'nın geçtiği tüm alanların yakılıp yıkılması, yiyecek, içeceklerin tahrip edilmesi ve bu bölgelerin halkının başka bölgelere göç ettirilmesi ve tüm yer altı ve yerüstü su kaynaklarının kurutulması kararları çıkarıldı.¹⁵¹¹ Böylece Osmanlı'nın yiyecek ve içecek yolu kapatılmış oldu. Bunun yanında Tahmasb'ın ordusu Osmanlı ordusuna

¹⁵⁰⁹Rumlu, a.g.e, s. 293.

¹⁵¹⁰Rumlu, a.g.e.

¹⁵¹¹Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 159.

belirsiz zamanlarda ansız saldırılar düzenliyordu ve bu da Osmanlı ordusunu oldukça yıpratıyordu. Bu taktik “yakılmış yer taktiği” olarak tanındı.¹⁵¹² Kızılbaşlar bunu uygularken halkın yaşadığı zorlukları, yerlerinden edilmelerini, ürünlerinin yakılmasını pek fazla önemsemiyorlardı ve Şah Tahmasb’ın emrini acımasızca uyguluyorlardı. Osmanlı ordusu Edirne’den Tebriz’e kadar iki bin kilometre ve Tebriz’den Sultaniyye’ye kadar da üç yüz kilometre yol gelmişler ve bu yolculuk esnasında hiçbir insana rastlamamışlar ve yakılmış ve yıkılmış yerlerden ve taşlarla dolu su kanallarından başka bir şey görememişlerdir ve bu yüzden ganimet kazanma umutlarını yitirmişlerdi.¹⁵¹³

¹⁵¹² Parsadost, a.g.e.

¹⁵¹³ Feridun Bey, a.g.e, s. 588; Roemer, s. 241; Emir Şeref, c. II, s. 182; Muhammed Emin Riyahi, Hoy Tarih-i, s. 93, naklen Matarakçi Nusûhü’l-Selahi, Bean-ı Sefer-i Irakeyn Sultan Suleyman, askı nusha, Ankara 1976, T.T.K.

E. Sultan Süleyman'ın Şah Tahmasb'ı Savaşa Çekmek için Mektubu

Sultan Süleyman gittiği her yerde boş ve yanmış mekânlarla karşılaşmıştı. Kendi kendine; babası Yavuz Sultan Selim Han, Şah İsmail'i yazmış olduğu kışkırtıcı mektupla savaşa sürüklediğini zihninden geçiyordu. Sultan Süleyman babası Yavuz Sultan Selim gibi Tahmasb'a kışkırtıcı bir mektup yazıp savaş için karşısına çıkarmak istiyordu.¹⁵¹⁴ Şah İsmail savaşa çıkmadığı zaman Selim birkaç mektup yazdıktan sonra savaş alanına çıkmıştı. Sultan Süleyman da bunu düşünüp Şah Tahmasb için aynısını yapmak istiyordu. Kanuni Sultan Süleyman esir olan bir Kızılbaş'a değerli eşyalar vererek kendisinin yazdığı mektubu Şah Tahmasb'a götürmesini söyledi. Şah Tahmasb esir olan adamın adını Tezkiresinde söylememesine rağmen; o emirlerinden olan Sadrettin Bey'in uşaklarındanmış diye yazmıştır.¹⁵¹⁵ Bazı tarihçiler bu tutuklanan esiri Şah Tahmasb'ın Korucubaşı olduğunu söylemektedirler.¹⁵¹⁶ Sultan Süleyman mektupta Tahmasb'a: *“benim babam Sultan Selim senin baban Şah İsmail'le savaştı. Eğer senin de cesaretin varsa gel savaşalım; eğer savaşmayacaksan cesaret iddiasında bulunma”*¹⁵¹⁷ yazmıştır. Şah Tahmasb Tezkiresinde Sultan Süleyman'ın cevabında: *“Allah Kelam'ı Şerif'te: (Kur'an) Kâfirlerle gaza ve cihat yapmak isterseniz kendinizi tehlikeye atmayın”*¹⁵¹⁸ demiştir. *“Ben nasıl iki Müslüman ordu arasındaki farkı göz ardı edip de, biri diğerinin on kat olduğu zaman savaş fetvası verip Müslümanların canını tehlikeye*

¹⁵¹⁴Seferi, a.g.e, s. 28-29.

¹⁵¹⁵Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 29; Saferi, a.g.e, s. 28.

¹⁵¹⁶ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 232.

¹⁵¹⁷Hammer Porgsthal, a.g.e, s. 981.

¹⁵¹⁸Bakara Süresi, 195. Ayet.

atıyorum. Benim babam (İsmail) senin baban Selimle savaştığı zaman Durmuş Han, emirler ve bütün askerleri sarhoştular, akşamdan sabaha kadar içki içip savaşa girmişlerdi, bunun da kötü sonucu olmuştu. O tarihten beri her zaman babamı kandıran ve savaşa çeken Durmuş Han'ı beddua ederim.(Osmanlı ordusu yerleşmeden savaş açmayalım Durmuş Han'ın önerisini Şah İsmail'e yapmıştır) Sonra Tahmasb Sultan Süleyman'a, yararlı olmayan savaş delilik ve sarhoşluk, kendini boşuna gururla telefe atmaktır”¹⁵¹⁹ diyerek mektubunu sonlandırıyor.

Buna dikkat etmeliyiz ki ne kadar da Şah Tahmasb Sultan Süleyman'ın mektubuna çok sinirlenmişse de kendine uygun olan davranışı gösterip ve sabırca davranıyor. Demek ki o babasının yanlışlarından bir ders gibi almıştı. Sultan Süleyman Şah Tahmasb'dan aldığı cevaptan Tahmasb'ın babası İsmail'e hiçte benzemediğini düşündü. Sultan Süleyman'ın bu gönderdiği mektupla Şah Tahmasb savaşa alanına çekemedi. Sultan Süleyman ilerlemeye devam ediyordu. Bunu Süleyman şöyle açıklıyordu; “belki Kızılbaş komutanlar arasında bir anlaşmazlık çıksın ve Osmanlı ile birleşsinler” İranlı Sünni mezhebinde olanlar İran Şia Devleti tarafından rahatsızlık görmüşlerdi.¹⁵²⁰ Orada bir anlaşmazlık çıkarıp Sünni halkın desteğini alarak böylece Tahmasb'ı tahtından düşürmeyi düşünüyordu. Miladi 1534 yılı Ekim ayı (Hicri 941 yılı Rebiyülevvel ayının V. günü) Kanuni Sultan Süleyman Sultaniye 'ye erişti. Şah Tahmasb bir fersah yol ile Sultan Süleyman'ı gözetleyip

¹⁵¹⁹Tahmasb Safevi, *Tezkereye Şah Tahmasb*, Abdulşukur çalışması, s. 29 ve 30.

¹⁵²⁰ Navayi, *Tarih-i Tahavvulat Siyasi İctimai, İktisadi ve Farhangiye İran Dar Devreye Safeviye*, s. 117; Abdul-Latif Kazvini, *Safevi Tarih-i*, çev. Hamidreza Muhammednejad, Birleşik Yayınları, Ankara 2011, s. 10-15.

vurup kaçma taktiği yapıyordu.¹⁵²¹ Sonbaharın başlangıcı olmasına rağmen çok kar yağdı ve Osmanlı ordusunun birçok askerleri ve malları telef oldu.¹⁵²² Bu çok zor durumu Hafız Çerken Tebriz’i şiirinde anlatıyor:

رفتم سوی سلطانیه ان طرفه چمن دیدم دو هزار مرده بی گوروکفن
گفتم که بکشت این همه عثمانی را باد سحر از میانه بر خاست که من

“Gittim Sultaniye ‘ye o güzel çimli mekâna

Gördüm İki bin (sayısızca) kefen ve mezarsız ölü

Dedim bu kadar Osmanlı askerini kim öldürmüş

Gambaz Seher Yeli kalktı dedi ben”¹⁵²³

Osmanlı ordusunun yiyecekleri de harap olmuş ve bozulmuştu ve yemek hazırlamaları da zor olmuştu. Feridun Bey Nişancı Seydi Bey yemek hazırlama zorluklarından dolayı hastalandı ve öldü.¹⁵²⁴ Tahmasb Tezkiresinde çok şiddetli ve ağır bir kar yağdığını zikredip Sultan Süleyman’ın yüz bin askerle zahmetle bir hafta sonra kendilerini bu kardan kurtarıp Darcazin’e gittiklerini söylemiştir. Ama Şah Tahmasb bu olayın tarihini yanlış olarak Sefer ayının 13. günü ki Ağustos ayının son günleri ile denk geldiğini yazıyor. Hâlbuki Sultan Süleyman’ın Sultaniye ‘ye varış

¹⁵²¹ Navayi, *Tarih-i Tahavvulat Siyasi İctimai, İktisadi ve Farhangiye İran Dar Devreye Safeviye*, s. 123.

¹⁵²² Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 122.

¹⁵²³ Browne Edward, *Tarih-i Edebiyat İran*, IV. cilt, s. 88; Kazvini Budak, s. 311; Hasan Rumlu, s. 250; İskenser Bek, *Şah Tahmasb-ı Evval* s. 68.

¹⁵²⁴ Feridun Bey, a.g.e, s. 589.

tarihi Miladi 1534 yılı Ekim ayının 14. günü, (Hicri 941 yılının)... idi. Diğer açıdan Tahmasb'ın söylediği tarihi bu mevsim de kar yağması da mümkün değildi.¹⁵²⁵

Sultan Süleyman 2300 km yoldan sonra Sultaniye 'ye vardığında Tahmasb'ın karşısına çıkmadığını gördü. Çoğu Azerbaycan Şehirlerini ele geçirmesine rağmen¹⁵²⁶ İran'da ilerlemenin bir yarar sağlamayacağını düşünüyordu. Artık İran toprakları üzerinde daha da ilerlemedi. Sultan Süleyman Anadolu'yla iletişim bağlarını koparmıştı ve İran üzerinde ilerlemesini durdurup geri çekildi. Şah Tahmasb tüm Azerbaycan'ı yakıp yıkmıştı. Bu nedenle Sultan Süleyman Azerbaycan'ı tasarruf etmekten vazgeçti. Sultan Süleyman Hamedan yolundan Bağdat'a¹⁵²⁷ doğru gitti ve bu şehir de kışladı.¹⁵²⁸

Tahmasb Osmanlı ordusunun durumunu çok merak ettiği için Osmanlı askerlerinden bir grubu esir etti ve Osmanlı'nın durumunu öğrendi. Esir olan askerler Sultan Süleyman'ın İran'ı bırakıp Bağdat'a yöneldiğini anladı. Şah Tahmasb hemen adamlarından Recep Abdal ve Hamza Bey Oğlunu Bağdat Hâkimi Muhammed Han Şerafettin Oğlu Tekellü'nün yanına gönderdi.¹⁵²⁹ Şah Tahmasb ona o bölgenin tüm

¹⁵²⁵ Tahmasb Safevi, *Tezkereye Şah Tahmasb*, Abdulşukur çalışması, s. 32.

¹⁵²⁶ Navayi, *Tarih-i Tahavvulat Siyasi İctimai, İktisadi ve Farhangiye İran Dar Devreye Safeviye*, s. 122.

¹⁵²⁷ Purgsthal Hammer, s. 1073-1074.

¹⁵²⁸ Rumlu, *Ahsenu't-Tevarih*, c. II, s. 324; Navayi, *Revabet Siyasi-İktisatı İran Dar Devreye Safevi*, s. 14; *Tekmeletu'l-Ahbar*, s. 76-82.

¹⁵²⁹ Navayi, a.g.e, s. 122.

yiyecek ve içeceklerini yakıp Şah Tahmasb ordusuna katılmasını emretti.¹⁵³⁰ Ahmet Kumi Kızılbaşların reislerinin adlarını zikretmeden Şah Tahmasb iki kişiyi bütün yiyecekleri yok etmek için Muhammed Han'ın yanına gönderdiğini yazmaktadır. Onlar işlerini yaptıktan sonra Hüveyze yolundan Şahlık ordusuna geri döndüler.¹⁵³¹ Sultan Süleyman bu kadar tahribatı ve kışın çok erken gelmesini beklemiyordu. Kendisi de Kızılbaşlar'ın az sayıdaki ordusunu yeneceğini düşünüyordu ama onlar onunla karşılaşmamışlardı. Kanuni de babası Sultan Selim gibi Tebriz'de kalmadı. Eğer kalsaydı hem Sünnilerle hem de Şiiilerle iyi ilişkiler kursaydı, Kızılbaş komutanların arasına ayrımcılık düşecekti veya düşürseydi ve onları kendi tarafına çekseydi, kışı Tebriz'de geçirip ilkbaharda İran'da ilerleseydi, büyük bir ihtimalle Tahmasb zor duruma düşecek idi. Sultan Süleyman Hemedan'a yetiştiğinde hava daha da soğumaya başlamıştı. Bir köy vardı ki sabahtan akşama kadar oraya kar yağıyordu. Sayısız at, at ve top arabaları yolda kalmıştı. Sayısızca deve ve eşek elden gitmişti.¹⁵³² Askerler tüm geceyi at sırtında geçirmişlerdi; hava o kadar soğuktu ki anlatmaya kelimeler yetmiyordu.¹⁵³³ Öğlenden sonra bir sis çıktı ki göz gözü göremiyordu ve bu yüzden çok sayıda mal helak oldu.¹⁵³⁴ Osmanlı ordusu Miladi 1534 yılı Ekim ayının 30. günü, (Hicri 941 yılı Rebiyülsani ayının 20. Günü) Hemedan'a yetişti. Aynı yılın Kasım ayının on biri ve Cemaziyülevvel ayının

¹⁵³⁰Tahmasb Safevi, *Tezkereye Şah Tahmasb*, Abdulşukur çalışması, s. 34; Ahmet Gumi, a.g.e, s. 235.

¹⁵³¹ Ahmet Gumi, *Hulaseyul-Tevarih*, s. 235.

¹⁵³²Navayi, a.g.e, s. 122.

¹⁵³³Hammer Purgsthal, *Osmanî Tarihi*, s. 1074.

¹⁵³⁴ Feridun Bey, a.g.e, s. 589.

dördüncü günü Arif Şems Alemdar Türbesi'nin yanında çadır kurdular. Osmanlı ordusunun zayıtı o kadar çoğalmıştı ki yüz tane topu yaktılar ve 100 tane top mermisini toprak altına gömdüler.¹⁵³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu söyledikleri kabul ettikten sonra Osmanlı ordusu çektiği zorluklardan dolayı programsız hareket ettiklerini söylemiştir.¹⁵³⁶ Birçok yolda kalan askeri toprağa defnetmişlerdi. Çok sayıda asker şimşek ve sel gibi afetlerden dolayı ölmüştü. Bu gün Osmanlı ordusu için sert iklimden dolayı kıyamet günü gibi olmuştu.¹⁵³⁷ Şah Tahmasb Osmanlı ordusunun tüm hareketlerini ve yaptıklarını casuslar aracılığıyla gözlemliyordu. Hemedan'ın Dargüzin'e yetiştiği zaman Kohkilüye hâkimi olan Elvend Han Afşar bin kişi ve iki grup atla Tahmasb'ın ordusuna katıldı. Dargüzin'de Osmanlıyla savaşmak için savaş şurası yapıldı. Kızılbaşlar'ın reisleri her biri farklı şeyler önerdi ve sonunda Şah Tahmasb şöyle dedi: "Ben babamın (Şah İsmail'in) yaptığını yapmam¹⁵³⁸ çünkü bu hasim çok güçlüdür, yüz yüze onlarla çarpışmam tıpkı Uzun Hasanla Ebu Said Han arasında geçen savaş gibi yapacağım dedi. Uzun Hasan, Ebu Seid'in ordusunun etrafını sarmış, Ebu Said'in ordusundan kimsenin ayrılmasına müsaade etmemiş ve aynı zaman da kimsenin onun ordusuna katılmasına da izin vermemiştir. Şah Tahmasb da aynısını yapacağını söylüyordu.¹⁵³⁹

¹⁵³⁵ Feridun Bey, a.g.e.

¹⁵³⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 403.

¹⁵³⁷ Feridun Bey, a.g.e, s. 589.

¹⁵³⁸ Peçevi, a.g.e, c. I, s. 315.

¹⁵³⁹ Budak Munşi Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, s. 310.

Sultan Süleyman Bağdat tarafına gitmeden önce Ulame'ya Azerbaycan Hâkimi yaptı ve onu Tebriz'e gönderdi.¹⁵⁴⁰ Tahmasb Sultan Süleyman'ın ilerlemesini engelleyemiyordu. Bazı Kızılbaşlar Osmanlı ordusuna gece ansızın saldırmayı önerdiler ama Şah Tahmasb bu öneriyi kabul etmedi. Bağdat Hâkimi olan Şerafettin Oğlu 'ya: „Bağdat'ı bırak ve gittim fitneler ondan çıkan adamdan yani Ulame'den intikam al,¹⁵⁴¹ diye emir vermişti. Ötesinden Gazi Han Tekellü, Tahmasb tarafından Horasan'ın Beylerbeyi olarak görevlendirilmişti ve oda Özbekler'in Herat'ı kuşatmaları karşısında iyi kuşatma yapmıştı. Önceden de belirttiğimiz gibi Tahmasb Tekellüleri katletmişti ve oda Tahmasb'a yüz çevirmişti. Diğer taraftan ortaya çıkan olaylardan dolayı, Ulame Sultan'ının Tekellü'nün canını tehlikede gören Gazi Han Tekellü de Osmanlı'ya sığındı.¹⁵⁴² Gazi Han Tekellü kendi süvarilileriyle birlikte Tahmasb'tan bir gün önce Tebriz'e erişti ve Ulame'ya Tahmasb'ın geldiği haberini verdi.¹⁵⁴³ Ulama Tahmasb'a karşı direnemediği için Gazi Han Tekellüyle birlikte Van kalesine sığındılar. Gazi Han Tekellü altı yıl sonra Sultan Süleyman'dan yüz çevirdi ve Şah Tahmasb'ın yanına geldi ve Tahmasb Şirvan bölgesinin Saliyan ve Mahmudabad'ı tımar olarak ona verdi, ama üç yıl sonra Tahmasb onun şüphelendi ve Miladi 1543, (Hicri 950) yılının sonlarında Tahmasb'ın emriyle kardeşi Elkas Mirza, Gazi Han Tekellü ve kardeşi Mustafa Bey işbirlikçileri ile birlikte Şirvan'ın Mahmudabad şehrinde öldürüldü.¹⁵⁴⁴ Şah Tahmasb savaşı

¹⁵⁴⁰ Navayi, a.g.e, s. 122.

¹⁵⁴¹ Tahmasb Safevi, *Tezkereye Şah Tahmasb*, Abdulşukur çalışması, s. 33.

¹⁵⁴² Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 289.

¹⁵⁴³ Parsadost, a.g.e s. 164.

¹⁵⁴⁴ Ahmet Gaffari, a.g.e, s.294-295.

Tebriz'e girdi 20 gün Tebriz 'de kaldı. Tebriz halkının üçte ikisi Şah İsmail'e kadar Sünni mezhebini ve Tebriz Sünni hâkimlerin kontrolündeydi. Kızılbaşlar'ın aşırı davranışlarından dolayı Tebriz'in halkı rahatsız olmuştu ve özellikle "Teberrailer'in"¹⁵⁴⁵ kötü davranışlarından dolayı bir fırsat bekliyorlardı. Kızılbaşlar'ın Tebriz'de olmadığı bir vakit de isyan ettiler ve Hoca Ahi Bey Veziri birçok adamlarıyla birlikte öldürdüler. Şah Tahmasb onları yaptığı işlerden dolayı cezalandırdı.¹⁵⁴⁶

Bu dönemde kardeşi Sam Mirza Herat'ta isyan bayrağı açmış ve Sultan Süleyman onu kendi evladı kabul etmiş, onunla birlikte Tahmasb'ı ortadan kaldırmak için temasa geçmiştir. Durmuş Han Şamlu, Sam Mirza'nın arkadaşı ve onunla iş birliği ithamdan dolayı Tahmasb onu suçlu biliyordu.¹⁵⁴⁷ Miladi 1534 yılı Hicri 941 yılında Tahmasb Hüseyin Han Şamlu'yu öldürdü ve sonra Van'a doğru hareket etti.¹⁵⁴⁸ Van kalesinin kuşattı. Ama Van kalesinin muhasara süresi uzadı ve Tahmasb kış boyunca orada kaldı.¹⁵⁴⁹

¹⁵⁴⁵ Navayi, a.g.e, s. 164.

¹⁵⁴⁶ Abdi Bek, *Tekmeletul-Ahbar*, s. 611.

¹⁵⁴⁷ İskender Bek Türkmen, *Alemaraye Abbasi*, s. 68.

¹⁵⁴⁸ Navayi, a.g.e, s. 123.

¹⁵⁴⁹ İskender Bek Türkmen, a.g.e, s. 68.

F.Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı Ele Geçirmesi

Sultan Süleyman Tebriz'den çıktı. Kasrı Şirin'den geçtiğinden sonra Musul'a vardığında kışı orada geçirmeyi planladı. Dicle Nehri'nin batı sahilinde yer alan Nenava'nın (Kerbela) karşı tarafında olan Musul'un sıcak bir havası vardır ve Sultan Süleyman bu nedenle burayı seçmiştir.¹⁵⁵⁰ Sultan Süleyman'ın amacı Bahar'da Bağdat'ın fethi için Musul'dan hareket etmektir. Bu esnada İbrahim Paşa birkaç elçiyi Bağdat hâkiminin yanına gönderdi ve ondan Bağdat'ı teslim etmesini istedi.¹⁵⁵¹ Bağdat Hâkimi Muhammed Han Şerafettin'in oğlu kabul etmedi ve Tekellüler'in reislerinin düşüncesini almak için bir toplantı yaptı ama onların hepsi Şah Tahmasb'ın sert davranışından rahatsızlardı.¹⁵⁵² Ayrıca Tekellüler'in meşhur reisleri Ulame ve Gazi Han Sultan Süleyman'la birleşmişlerdi. Muhammed Han'a Bağdat'ın Osmanlı'ya teslim edilmesini istediler. Muhammed Han kabul etmedi ve onlar Muhammed Han'a karşı çıktı. Tekellüler'in çoğu Sultan Süleyman'ın ordusuyla birleştiler. Cevahirül-ahbar tarih eserinin yazarı Budak Munşi Kazvin'i Muhammed Han emriyle şehrin kapısında oturmuş gidenlerin adını yazıyordu 700 ailenin Sultan Süleyman'ın yanına gittiğini tespit etmişti.¹⁵⁵³ Tekellüler elçilerini

¹⁵⁵⁰ Vişard Dr. Joun, *Yirmi Yıl İran'da* (Dr. Joun Vişard *Seyahatnamesi*) Çev. Ali Pirniya, Nuvin Yayınları, Tahran 1983, s. 37.

¹⁵⁵¹ Budag Munşi Kazvini diyor Ulame bu düşünceyle ki Muhammed Han Şeref Oğlu da Ulame gibi Tekellülerden ve onun taifesindedir Muhammed Han'a Osmanlı sarayına birleşsin mesaj göndermek için İbrahim Paşa ile Musul'a geldi. Ama Muhammed Han kabul etmedi, Budag Kazvini, a.g.e, s. 312.

¹⁵⁵² İskender Bey Türkmen, s. 66, Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 237.

¹⁵⁵³ İskender Bey Türkmen, a.g.e, s. 312.

Musul'a gönderdiler. Miladi 1535 yılında (Hicri 941 yılı Cemaziyül-evvel ayının 10. Günü)bu tarihe kadar Sultan Süleyman'ın ordusu ve hayvanları açlıktan çok zayıflamalarına rağmen Sultan Selim Bağdat'a yönelmelerine emir verdi.¹⁵⁵⁴ Muhammed Han Şerafettin oğlu tüm Tekellülerin komutanlarını Şah Tahmasb'a karşı gördüğü için Bağdat'ı terk etmek zorunda kaldı ve zor şartlarla Basra'ya doğru gitti.¹⁵⁵⁵ Basra Valisi olan Şeyh Raşit onun yakalanmasını istiyordu. Muhammed Han'la birlikte birkaç adamı ve Budak Munşi onun yanındaydılar. Basra'dan Cezire'ye gittiler oranın valisi olan Hasan Galyan onları iyi karşıladı. Muhammed Han Cezire'den iki ay sonra Dizfül'e gitti. Bu müddeti çok zorlukla geçirdiler ölü hayvan etlerini yiyerek Dizfül'e ulaştılar.¹⁵⁵⁶ Dizfül'den İsfahan'a gittiler oradan da Şah Tahmasb'ın ordusu olan Sultaniye'ye gittiler. Sekiz ay boyunca yoldaydı Şah Tahmasb ve kendi kardeşleri ve birçok Kızılbaş komutanlarıyla onları karşıladı. Diğer taraftan Sultan Süleyman Bağdat elçilerine hediye verdi. Sultan Süleyman Miladi 1534 yılı Aralık ayının 1. günü Hicri 941 yılı Cemaziyülevvel ayının 24. günü Bağdat'a vardı.¹⁵⁵⁷ Sultan Süleyman savaşmadan Bağdat'ı fethetti. Tekellüler, Bağdat'ın anahtarını Sultan Süleyman'a teslim ettiler.¹⁵⁵⁸ Ordu yüz dokuz yedi günde

¹⁵⁵⁴ Feridun Bey, a.g.e, s. 590

¹⁵⁵⁵ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 350.

¹⁵⁵⁶ Budag Munsî Kazvini, a.g.e, s. 313.

¹⁵⁵⁷ P.M Howlth, *Tarih-i İslam*, çev. Ahmet Aram, Cambridj Üniversitesi, Emirkebir Yayınları, Tahran 1998, s. 440.

¹⁵⁵⁸ Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, s. 590. Feridun Bey Sultan Süleyman İstanbul'dan Bağdat'a 23 menzil de geldiğini diyor.

Bağdat'a vardı. Bağdat'a geldiğinde İmam-ı Azam Ebu Heneği'nin Mezarını ziyaret etti; "*Bağdad'ı Fethetmeden ser-mezhebimizin ziyaretten utanırım*"¹⁵⁵⁹ Miladi 1508 yılı (Hicri 914 yılı) Şah İsmail Bağdat'ı fetih ettiği zaman Hanefi mezhebinin kurucusu olan Ebu Hanefi¹⁵⁶⁰ ve Abdul-Kadir Geylani'nin Mezarlarını tahrip etmiştir.¹⁵⁶¹ Osmanlılar 2000 yeniçerisini Bağdat'a koydular. Ama isyanla karşılaştığı zaman bu bölgeyi iyice kontrol etmek için Beylerbeylik Komutanlıklarının emri altına aldılar.¹⁵⁶²

Osmanlı sarayında Avusturya elçisi olan Hammer Purgsthal diyor: „Şah İsmail Ebu Heneği'nin Mezarını yıktıktan sonra onun cesedini yakmıştır. Purgsthal'ın yazdığına göre mezarlığın hizmetçilerinden birisi Ebu Heneğinin rüyasına geliyor ve

Aynı sayfa, Uzunçarşılı, s. 404. Uzunçarşılı diyor Sultan Süleyman Tebriz'den Bağdat'a 23 günde geldi. Aynı sayfa, Sultan Süleyman Mengli Gray Han'a yazdığı mektupta varışını Cemadiyülevvel ayının 21. gününü zikrediyor, Navayi, s. 163; Ferid Bek diyor Sultan Süleyman Hicri 941 yılı Cemadiyühür Ayının 24. Günü Bağdat'a vardı, Ahsenuttevarih, s. 87.

¹⁵⁵⁹ Uzunçarşılı, c. III, *Osmanlı Tarihi*, TTK. s. 202; Emir Şeref de diyor Sultan Süleyman Bağdat'a geldiği ilk gününde Ebu Hanife'nin ve sonra Şii İmamların mezarını ziyaret etti, Emir Şeref, c. II, s.185; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 379; Purgsthal, a.g.e, s. 1078.

¹⁵⁶⁰ Parsadost, *Şah İsmail-ı Evval*, s. 301-302.

¹⁵⁶¹ Navayi, a.g.e, s. 121-122.

¹⁵⁶² P.M Howlth, *Tarih-i İslam*, çev. Ahmet Aram, Cambridj Üniversitesi, Emirkebir Yayınları, Tahran 1998, s. 440-441.

ona diyor: „o cesedi mezardan çıkar ve eşkıya insanların elinden kurtar,“¹⁵⁶³ O da cesedi başka bir yere çıkarıp koyuyor ve başka bir cesedi onun yerine koyuyor. Böylelikle İsmail’in elinden gerçekte Ebu Hanefi’nin cesedini kurtarmış oluyordu.¹⁵⁶⁴ Sultan Süleyman’ın mezhebi akidesinden dolayı mezarın içine girdi ve onun emriyle Ebu Hanefi için görkemli bir mezar yaptılar ve Ebu Hanefi’nin adına bir mescit de mezarlığın yanında inşa ettiler. Sultan Süleyman hem Bağdat Şii’lerini kendi tarafına çekmek için (Bağdat’ın çoğunluğu Şii’dir) hem de kendisi Şii İmamlara duyduğu saygıdan Şia İmamları’nın mezarlarını ziyaret edip böylece Bağdat Şia halkını razı etti ve kendine çekti. Sultan Süleyman İmam-ı Hüseyin ve Hz. Ebulfazl, İmam-ı Ali Mezarlarının dışında Zulkif Nebi, Kal’i Enhare, Hille, Beriz, Kalla-i Berrani, Berriye-i Necef, Bahr-i Necef, Küfe merkezleri ziyaret etmişti.¹⁵⁶⁵ Sultan Süleyman dört ay Bağdat’ta kaldı ve işleri yoluna soktu. Sadrazam İbrahim Paşa Sadrazam, malı işlerin başkanı İskender Çelebiyle muhalefet ettiği için Sultan Süleyman İskender Çelebi’yi Miladi 1535 yılı Mart ayının 13. Günü (Hicri941 yılı Ramazan ayının 8. günü) Bağdat’ta idam etti.¹⁵⁶⁶ İbrahim Paşa’nın önce Bağdat’ı sonra Tebriz’i fetih etmek amacı vardı. Osmanlı ordusu Azerbaycan da soğukta çok zarar görmüştü. Sultan Süleyman bu soğukta ordumuzu tehlikeye atma nedeni nedir ondan sormuştu. İbrahim Paşa da bu iş İskender Çelebi’nin önerisiyle yapıldı diye cevap vermişti.¹⁵⁶⁷ Bu süre de halka iyi davrandı. Bağdat’a

¹⁵⁶³ Purgesthal, a.g.e, s. 1078.

¹⁵⁶⁴ Harold Lamb, *Fatih Süleyman*, s. 173; Purgaştal, a.g.e, s. 1078.

¹⁵⁶⁵ Nasuh Matarakçı, *Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Nşr. H.G. Yurdaydın, s. 44.

¹⁵⁶⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 406; Purgaştal, s. 1079.

¹⁵⁶⁷ Ahmet Gumi, *Hulasetu’ı-Tevarih*, s. 10217.

girdiđi zaman askerlerine Őehri yađmalamama ve halkı rahatsız etmemelerine emir verdi.¹⁵⁶⁸ Hatta halka enam ve para odedi.¹⁵⁶⁹ Sultan Sűleyman Bađdat'tayken Macaristan ve Venedik krallarına fetihnameler gűnderdi. Fransa kralı olan I. Fransua Bađdat'ın fethini tebrik etmek için bir elçiyi Sultan Sűleyman'ın yanına gűnderdi. Sultan Sűleyman Bađdat'a girdiđinde Tűrke bir fetihname de Manglı Giray Han'a (Kırım Han'ı) yazdı.¹⁵⁷⁰ I. Fransua'nın elçisi Bađdat'a geldiđinde Őah Tahmasb Ustaclu Han'ını elçi olarak barıŐ için Bađdat'a Sultan Sűleyman'ın yanına gűndermiŐti. Sultan Sűleyman I. Fransua'nın elçisini İnan elçisine gűre daha sıcak karŐıladı.¹⁵⁷¹

¹⁵⁶⁸ Harold Lamb, *Fatih Sűleyman*, s. 173.

¹⁵⁶⁹ Feridun Bey, a.g.e, s. 590.

¹⁵⁷⁰ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 2-6.

¹⁵⁷¹ Purgesthal, a.g.e, s. 1080.

G. Sultan Süleyman'ın Mengli Giray Han'a

Gönderdiği Mektubunun içeriği:

Bu serseri Kızılbaş taifesi Ahmedi (Hz. Peygamber) dininin geleneklerini değiştirmiş, zulüm ve fesatla meşgul olmuşlardır. Firavun izleyenleri olup müşriklerdirler. Bu nedenle dinin gayreti gereğine onlarla savaşmayı gerekli buluyorum ve onları sapkın yollarından çıkarmak istiyorum. Önce vezir İbrahim Paşa Şark tarafına ordu topladı ve Kürdistan bölgesi Bedbaht Şerefname ve Diyarbakır hâkimi aracılığı ile fetih edildi. Bitlis ve kaleleri fethedildi. Daha sonra benim ordum Azerbaycan'a vardı ve oranın önemli kaleleri olan Van, Vastan, Gevaş, Adilcevaz, Erceş ve birçok kaleyi ele geçirdik.¹⁵⁷² Sultan Süleyman devam ederek: Kızılbaş serseri taifesinin reisi itikadı fasık olan Tahmasb benim ordumun gelmesinin haberini aldığı zaman Horasan'a kaçtı ¹⁵⁷³ ve Tebriz şehrinin muhafazasını birçok Kızılbaş serseri taifesi ile sapık Musa Sultan'a devretti; ama İslam ordusunun saldırısından o kaçtı ve benim ordum Miladi 1534, (Hicri 941) yılı Muharrem ayının yirmi beşinci günü Tebriz'e girdi. ¹⁵⁷⁴ Sultan Süleyman fetihnamesinde diyor ki: "Esadullah-Galip yani Hazreti Emir el-müminin Ebu Talip

¹⁵⁷² Sultan Süleyman Van Gölünün çevresinde olan şehirleri Azerbaycan'a ait biliyor.(Muallif)

¹⁵⁷³ Sultan Süleyman yanlış yazıyor. Çünkü Şah Tahmasb Hicri 939, Sultan Süleyman'ın İran'a saldırmadan önce Ubeyd Han'ı basmak için Horasan'a gitmişti. (Muallif).

¹⁵⁷⁴ Şah Tahmasb Horasan'a gitmeden önce Musa Bek Musulu'yu Azerbaycan valisi etmişti, Parsadost, *Şah Tahmasb Evval*, s.168.

oğlu (İmran oğlu) Ali Aleyhisselam'ın mezarını ziyaret etmek herkesin arzusudur ve göklere şehitliğinin damgası vurulan (bütün dünya şehitlerin simgesi) Hazreti İmam Hüseyin Aleyhisselam ve diğer masum imamlar özellikle İmam'ı Azam Ebu Hanife Numan bin Sabit'i ziyaret ettim ve onun mezarlığı şer taifenin zulmünden yıkılmıştı ve tekrar onun mezarlığını tamir ettim. Sultan Süleyman Bağdat fethinin birkaç tarih maddesini Fetehnel-Irak ve Fütühatı ilahı ki her ikisi de Ebcet harflerle Hicri 941 (Miladı 1534) olur ilan etti"¹⁵⁷⁵.

¹⁵⁷⁵ Her iki madde tarih ebcet harflara göre Hicri 941 yılı olur, Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s.169.

2.Sultan Süleyman'ın İran'a ikinci Seferi ve Sonrası

A. Sultan Süleyman'ın İran'a II. Seferi

Sultan SüleymanUlame'nın Tebriz'den kaçtığını ve Tahmasb'ın Tebriz'e geldiğini, Tebriz'den sonra Van kalesini kuşattığını öğrendiği zaman, tekrar İran'a saldırmaya karar verdi. Bağdat'ın işlerini yoluna soktuktan sonra Miladi 1535 yılı Nisan ayının 3. günü (Hicri 941 yılı Ramazan ayının 28. Günü) İran'a doğru hareket etti. Gazi Han Tekellü Van'a yetiştikten sonra Bağdat'a geldi ve Sultan Süleyman Gazi Han'ın gelmesini önemsemi. İbrahim Paşa'nın Sultan Süleyman'ın üzerinde etkisi vardı. Bundan haberi olan Gazi Han Tekellü, İbrahim Paşa'dan Sultan Süleyman'ı tekrar İran'a saldırmaya kışkırtmıştı.¹⁵⁷⁶ İbrahim Paşa Sultan Süleyman'ı şöyle kışkırttı Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza isyan çıkarmış Sam Mirza'yı kendi evladınız gibi tanıdınız ve siz onun babasının yerinde gibisiniz diye söyleyerek İbrahim Paşa Sultan Süleyman'a İran'a saldırdığında Sam Mirza'yı yanına getireceğine söz verdi.¹⁵⁷⁷ Ahmet Gumi kendi kitabında diyor 2. Saldırmayı Sultan Süleyman Gazi Han Tekelü'nün aldatmasıyla yaptı demiştir.¹⁵⁷⁸ Vale İsfahan'ı de aynen zikretmektedir. ¹⁵⁷⁹ Sultan Süleyman Tebriz tarafına geldiği zaman Şah Tahmasb Van Kalesi'nin kuşatmasından vazgeçip Tebriz'e döndü. Tahmasb askerleri az olduğu için Sultan Süleyman'la sulh etmek için çalıştı. Tahmasb Beygum Hanım'ı

¹⁵⁷⁶Tahmasb Safevi, a.g.e, s. 35.

¹⁵⁷⁷Tahmasb Safevi, a.g.e, s. 35.

¹⁵⁷⁸ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 242.

¹⁵⁷⁹ Vale İsfihani, *Huld-ı Berin*, s. 396.

yani kendi annesi ¹⁵⁸⁰ tarafından olan Seyid Abdullah ve Mir Şahsuvar Kürt'ü Menteş'e Sultan Ustaclu tarafından İbrahim Paşa'nın yanına gönderdi. Tahmasb Tezkeresinde diyor: „o kötü adam (İbrahim Paşa) sulha razı olmadı ve tehdit edici bir mektup yazıp Tebriz'in Ucan'ında olan Şah Tahmasb'a gönderdi, demiştir. Uzunçarşılı İbrahim Paşa'nın fevkalade güçlü olduğunu vurgulayarak diyor: İbrahim Paşa Avusturya padişahı Ferdinand ve Macaristan elçilerine dedi ki bu büyük ülkeyi yöneten benim, ne iş yapmak istersem aynı şekilde devam edilir zira bütün güç bendedir demiştir. Bütün görevler ve memurları ben tayin ediyorum. Sultan Süleyman bir bahşiş veya hediye bağışlamak isterse eğer ben istemezsem yapmaz. Çünkü her şey savaş, barış, servet ve güç benim elimdedir. ¹⁵⁸¹Tahmasb Tezkeresinde de “İbrahim Paşa esrar kullanıyordu” esrar kullandığı zaman onun etkisinde derdi ki Sultan Süleyman'ın ne yapacağı bana bağlıdır ve nasıl istersem öyle yapar derdi. Ama esrar kullanmadığı zaman ben kimim, ben aciz ve fakir bir kulum, benim elimden bir iş gelmez. Sultan Süleyman Hazretleri ne ferman verse o olacaktır derdi, diye belirtmiştir. ¹⁵⁸² İbrahim Paşa'nın engel olmasına rağmen Şah Tahmasb sulh için çalışmasını bırakmadı ve tekrar Keçelper Oğluyla bir mektup ve hediyeler gönderdi.

¹⁵⁸⁰ Şah Tahmasb tezkiresinde sadece Beygem kelimesi yazıyor. Genel olarak sarayın I. Hanım'ına Beygum derler. (padişahın eşi) Ama büyük bir ihtimalle burada Taclu Beygum Şah Tahmasb'ın annesini kastediyor. Bu bayan çok etkili ve sarayda etkisi vardı. Tahmasb bir yerede de diyor ki o zaman kardeşim Sam Mirza Herat'tan gelmişti onu İsfahan'ın Kanduman'ında Harem'e Beygem ki onun annesi gibidir görsün götürüyordum, *Tezkereye Şah Tahmasb*, s. 14.

¹⁵⁸¹ Uzunçarşılı, s. 408; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 242.

¹⁵⁸² Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 36.

Ama öncede Sultan Süleyman'a sığınan Bağdat'ta olan Tekelü Kızılbaş reisleri ¹⁵⁸³ Sultan Süleyman'ın Şah Tahmasbla sulh etmesine engel oldular. Sultan Süleyman'ın İran'a ikinci kez girmesi İran'ın neresine kadar girdiği hakkında İran, Osmanlı ve diğer tarihçiler arasında kesin bir mutabakat yoktur. Ferid Bey şöyle diyor Miladi 1535 yılı Haziran ayının 5. günü (Hicri 942 yılı Muharrem ayının 4. günü) Sultan Süleyman Kürdistan ve Meraga yoluyla Tebriz'e girdi ve on beş gün Tebriz de kaldıktan sonra Miladi 1536 yılı Haziran ayının 8. günü (Hicri 942 yılı Zilhicce ayın 18. Günü) İstanbul'a vardı. ¹⁵⁸⁴Tarihçiler arasında Sultan Süleyman'ın ikinci kez Tebriz'e girdiği hakkında ortak düşünce vardır. Fakat Roemer (PP.242-243) ve Petroşevsky(İran Tarihi) Sultan Süleyman'ın Tebriz'e girmesi hakkında sustular. Roger Savory (S. 60) Sultan Süleyman'ın ikinci saldırmasında Kürdistanla Ermenistan arasında bazı çatışmalara rağmen Tebriz'e girmesini hakkında konuşmamıştır. Hammer Purgstall ise Sultan Süleyman iki hafta Tebriz de ikamet ettiğini ve altı ay sonra İstanbul'a girdiğini, yolculuk süresi 1,5 yıl devam ettiğini kabul ediyor. ¹⁵⁸⁵ Uzunçarşılı Sultan Süleyman Miladi 1535 yılı Haziran ayı (Hicri 942 Muharrem ayı) Tebriz'e geldiğini ve aynı yılın Recep ayının 4. günü İstanbul'a döndüğünü yazıyor. ¹⁵⁸⁶ Faruk Sümer ise Sultan Süleyman Bağdat'tan doksan bir gün sonra Tebriz'e geldi ve kısa bir istirahatten sonra tekrar Bağdat'a taraf hareket ettiği

¹⁵⁸³Budak Munşi Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, s 312.

¹⁵⁸⁴ Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi*, a.g.e, s. 87; Purgeshtal, a.g.e, s. 1080.

¹⁵⁸⁵ Purgstall, a.g.e, s. 1080-1081.

¹⁵⁸⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 404.

esnada Dargezin'e vardı demiştir.¹⁵⁸⁷ Charles Giray Venedikler 'in Seyahatnamesine yazdığı önsözünde ise Sultan Süleyman Bağdat'tan Tebriz'e girdiğini söylemiştir.¹⁵⁸⁸ Minorsky ise Sultan Süleyman'ın 14 gün Tebriz'de ikamet ettiğini söylemiştir.¹⁵⁸⁹

Feridun Bey kendi kitabı Münşeati-Selâtin de Sultan Süleyman'ın hareket yolunu belirtiyor ve sonra şöyle diyor Miladi 1535, Temmuz 8. gün (Hicri 942 yılın Muharrem ayın 7. günü) Muharrem ayının II. günü Cumartesi Tebriz'e girdi.¹⁵⁹⁰ Aynı yılın Muharrem ayının sekizinci günü, Temmuz ayı 9. günü Osmanlı'nın Kadı askeri birlikte Sultan Süleyman Tebriz'in Uzun Hasan Camisi'nde Cuma namazına katıldılar. Sonraki hafta Büstanabad ile Miyane arasında yer alan Ucan'a gitti ve Muharrem ayının 20.si Perşembe günü Miyane ile Bostan-Abad arasında Gunbed'in Başsöz mekânında durakladı ve burada Sam Mirza'yı evlatlığına kabul etti.¹⁵⁹¹ O bölgeleri Kızıluzun Nehri'nin öteki bölgelerini Sam Mirza'ya devretti.¹⁵⁹² Sonra Miyane ve Sultanabad'dan Dargezin'e geldi ve 3. gün kaldıktan sonra o şehirden

¹⁵⁸⁷ Faruk Sümer, a.g.e, s. 82.

¹⁵⁸⁸ Charles Grey Veneklerin İran da seyahatnamesi, s.193.

¹⁵⁸⁹ Minorsky Tebriz Tarihi adlı eserinde s. 51; Rojer Savory Diyor ki Sultan Süleyman'ın II. Saldırmasında Kürdistanla Ermenistan'ın arasındaki bölgelerde çatışmalar oldu. Ama Tebriz'in girmediği ve girdiği hakkında söz etmiyor, Savory; s. 60; Petroşevsky Sultan Süleyman'ın II. Saldırmasından söz etmiyor, Petroşevsky, s.484; Roemer de II. Saldırmadan söz etmiyor. Roemer, a.g.e, s. 242-243

¹⁵⁹⁰ Feridun Bey, a.g.e, s. 595.

¹⁵⁹¹ Feridun Bey, a.g.e.

¹⁵⁹² Feridun Bey, a.g.e, s. 595.

Tebriz'e döndü ve Hicri 942 yılın Sefer ayının 20 sinde (Miladi 1535 Ağustos ayı 20 si) Tebriz'e ulaştı.¹⁵⁹³Feridun Bey'in yazdığına göre altı gün Tebriz de durakladı ve Sefer ayının 27 sinde, (Ağustos ayın 27 si) Tebriz'den Sufyan ve Hoy'a gitti. Feridun Bey'in söylediğine göre Sultan Süleyman iki kere Tebriz de kalmıştı. Bu konuyu diğer tarihçiler kabul etmemektedirler. İran tarihçilerinin iki görüşü vardı. Şah Tahmasb kendi Tezkiresinde diyor ki Sultan Süleyman Dargezin'e kadar ilerledi. Çünkü ordusu yiyecek ve içecekten yoksun kaldığı için Anadolu'ya geri döndü demiştir.¹⁵⁹⁴Ama birkaç satır sonra Tahmasb diyor ki Sultan Süleyman Tebriz'e girdi ve kendisi yani Tahmasb Şeyh Safiyüddin Erdebil'inin Mezarına nezir vermek için gitti ve Erdebil'den Sarab'a geldi.¹⁵⁹⁵ Sultan Süleyman Tebriz'den Maraga'ya geldiği zaman casuslardan iki kişi Tahmasb'a haber ulaştırdılar ve Sultan Süleyman toplarını Ahlât'ta bırakmış ve İstanbul'a gitmiştir.¹⁵⁹⁶Başka bir tarihçi olan Emir Şerafettin ise Sultan Süleyman Miladi 1535 yılı Temmuz ayın 7. günü (Hicri 942 Muharrem ayının 1. günü) Tebriz'e girmişti.¹⁵⁹⁷Başka tarihçiler ise Ahmed Kumi,¹⁵⁹⁸ Hasan Rumlu,¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹³ Feridun Bey, a.g.e, s. 596.

¹⁵⁹⁴Şah Tahmasb Tezkeresi, s. 37.

¹⁵⁹⁵ A.g.e, s. 37-38.

¹⁵⁹⁶A.g.e, s. 38.

¹⁵⁹⁷ Emir Şeref, C. II, s. 185.

¹⁵⁹⁸ Ahmet Gumi, s. 241-244. Ahmet Gumi diyor ki Tahmasb Van kalesini terk ettikten sonra Tebriz'e geldi ve Hoylu Melek Bek'i munafık adam diye öldürdü.

¹⁵⁹⁹ Hasan Rumlu, s. 256-257.Rumlu de aynı Ahmet Gumi gibi diyor ki Tahmasb Van kalesini terk ettikten sonra Tebriz'e geldi ve Hoylu Melek Bey'i ki munafık adamdı öldürdü.

İskender Bek ¹⁶⁰⁰ Gibi tarihçiler Sultan Süleyman'ın Tebriz'e girmesini kabul etmeyerek Dargezin de iki ordunun öncü askerlerinin arasında vuku bulan savaşta Osmanlılar yenilip ve Sultan Süleyman Anadolu'ya kaçmıştı demişlerdi. Ahmed Gumi ve Hasan Rumlu diyorlar ki Van kalesi Miladi 1526 yılı Ocak ayının 4. günü (Hicri 932 yılı Rebiyülevvel ayının 20. günü) Tahmasb Van'ı fetih etti, sonra Erciş'i ele geçirdi. ¹⁶⁰¹ Başka bir tarihçi olan Ahmed Gaffari çelişkili bir şekilde olayı anlatmaktadır. Önce diyor Tahmasb Süleyman'ın saldırısını öğrendiği zaman Van'ı kuşatmayı bırakıp Tebriz'e geldi orada çiftçilikten Devlet adamlığına yükselen münafık adamlardan olan Melek Bey Hoy'ini cezalandırdı. ¹⁶⁰² Sultan Süleyman ise tekrar Sultaniye'ye dönüp Dargezin'e kadar ilerledi oradan Rum'a (Anadolu'ya) doğru dönmüştü. ¹⁶⁰³ Sultan Süleyman Tebriz'e geldiğinde Şah Tahmasb Ucan'dan kutsal mezarı ziyaret etmek için Şeyh Safi mezarına yani Erdebil'e gitti. Ama Sultan Süleyman Tebriz'i bıraktığı haberi Sarab'da Şah Tahmasb'a ulaşmıştır. Sonra Tahmasb oradan Merend'e ve Merend'dan Hoy'a gitmiş ve Hoy da Sultan

¹⁶⁰⁰ İskender Bek, s. 68 ve 69 aynen Ahmet Gumi ve Hasan Rumlu gibi diyor. İskender Bek Kıtabında Nusha hatası var Hoy'i kelimesinin yerine Coy'i yazılmaktadır. Muhammed Emin Riyahi Hoy Tarihi Eserinde Melek Bek Hoy'i Yazıyor, s. 91; Huseyin Estarabadı da Şah Tahmasb'ın Van'dan Tebriz'e geldi ve Melek Bek Hoy'ini öldürdü sonra Sultaniye'ye gitti Osmanlı'nın öncü ordusunu yendi ve Osmanlı ordusu Darcazin'den Osmanlı'ya döndüğünü vurguluyor. S. 64.

¹⁶⁰¹ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 243; Hasan Rumlu, a.g.e, s. 275; Hasan Rumlu Yanlışca Hicri 942 tarihi yerine 941 olayları tarihi yazmıştır.

¹⁶⁰² Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, a.g.e, s. 298.

¹⁶⁰³ Ahmet Gaffari, a.g.e.

Süleyman'ın Ahlât'a gittiği ona söylenmiştir. Gaffari Tahmasb Van ve Erciş'i işgal ettikten sonra Tebriz'de kışlamıştır demektedir.¹⁶⁰⁴ Diğer bir tarihçi olan Budak Munşi Kazvini Sultan Süleyman Tebriz'i fetih ettikten sonra Osmanlı'ya döndü: “Yüce İmam Zaman Naibi (Tahmasb) Sultan Süleyman'ın peşinden gitti ve Anadolu halkından her gün birkaç tanesini yakalayıp getiriyordu. Böylece Erzincan'ın sınırına kadar gitti ve oradan döndü, demektedir”¹⁶⁰⁵. Başka bir tarihçi olan I. Şah Abbas zamanında İran'ın Avrupa da elçiliğini yapan Oruç Bey Sultan Süleyman'ın Bağdat'tan tekrar Tebriz'e II. Kez geri dönmesi ve intikam için Tebriz'in yakmasından söz ediyor. Ama hiçbir İran ve İranlı olmayan tarihçi Tebriz'in yakılmasından bahis etmeyip ve şu sözü kabul etmiyorlar. Oruç Bek diyor Sultan Süleyman Sultaniye'ye girdiği zaman ilk gününde Şah Tahmasb emirlerinden biri olan Deli Muhammed Osmanlı ordusunun arkada kalanlarına saldırma görevi verdi demektedir. Deli Muhammed süvarilerden 40000 kişi ve askerlerden 70000 kişi öldürdü. Osmanlı ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgi Osmanlıların Safeviler'den aldığı en büyük yenilgilerindendir. Bu yenilgi o kadar utangaç verici bir yenilgiydi ki Sultan Süleyman İran'la barış yapmak zorunda kaldı demiştir.¹⁶⁰⁶

Oruç Bek'in söz doğru değildir çünkü Şah Tahmasb o zaman 7000 askeriyle Osmanlı ordusuna böyle büyük bir yenilgi uğratmasına gücü yoktur. Öldürülenlerin de sayısı abartılıdır. Bu savaşın neticesinden dolayı Sultan Süleyman sulh etmedi çünkü Sultan Süleyman II. Saldırıdan sonra iki kez de İran'a saldırdı sonra barış etti.

¹⁶⁰⁴ Ahmet Gaffari, a.g.e.

¹⁶⁰⁵ Budak Munşi Kazvini, a.g.e, s. 314.

¹⁶⁰⁶ Oruç Bek Bayat, *Don juvan-ı İrani*, çev. Mesut Racabniya, Bongah

Tercüme ve Naşr Kitab Yayınları, Tahran 1958, s. 158.-159.

Krosinsky kendi hatıra kitabında diyor ki; İki ordunun savaşlarında birisinde Osmanlı ordusu yenilgiye uğradıktan sonra İstanbul'a döndü ve Sultan Süleyman çok sevdiği komutanı olan İbrahim Paşa'yı öldürdü.¹⁶⁰⁷ Hâlbuki İbrahim Paşa'nın öldürme nedeni bu değildi. Devam ederek 500,000 Osmanlı askerlerinden sadece 80,000 kişi İstanbul'a döndü¹⁶⁰⁸. Bu ifade de doğru değildir.

Osmanlı ve İran tarihçilerinin tüm yazdıklarından anlaşılıyor ki Sultan Süleyman Bağdat'tan 2. kez olarak Tebriz'e girmişti ve bu konu kesindir.¹⁶⁰⁹ Ama hiçbir Türk Tarihçileri hatta Hammer Purgstall Sultan Süleyman'ın Tebriz'deki işlerinden ve Tebriz'i terk etmesi nedeninden söz etmiyorlar. İki hafta Tebriz de kaldıktan sonra Tebriz'i terk etti ama neden terk ettiklerini söylemiyorlar. Kızılbaşlar'ın reisleri Tahmasb'ın ordusunu terk edip Sultan Süleyman'ın ordusuna katılmaları hatta Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirzayla irtibatları ve Sam Mirza'nın tahtı ele geçirmek istemesi ve Bağdat gibi Tebriz'de de kalmaması Azerbaycan'da kendi egemenliğini ve orada kalma temellerini güçlendirmeme nedenlerinden söz etmiyorlar. Türk tarihçileri Şah Tahmasb'ın askerlerinin Osmanlıların öncü askerlerini yenilgiye uğraşmasından, Van ve Erciş'in Safevi ordusunun eline geçmesinden söz etmemişlerdir. Sultan Süleyman İran'a ikinci saldırısında İran'ın

¹⁶⁰⁷ Krosinsky, *İnkılab-ı İran ve Haterat-ı krosinsky*, C. I, s. 21-22. Naklen Ebulkasım Taheri İran'ın siyasi ve İctimai Tarihi, s. 192.

¹⁶⁰⁸ Krosinsky, a.g.e, aynı sf.

¹⁶⁰⁹ Ahmet Kasravi de Sultan Süleyman II. Saldırmasında Tebriz'e geldiğini vurgulamıyor.-Azeri Dili Eski Azerbaygan Dili. *İran KıtıpSatan Yayınları*, İhsan Yarşatir makalesiyle, Vaşington, 1993, s.55.

hiçbir bölgesini işgal etmedi. Hatta Erciş ve Van'ı geri verdi ve Şah Tahmasb Ahmed Sultan Sufi Oğlunu Van'ın hâkimi etti. Bundan anlıyoruz ki Van ve Erciş bir ara Sultan Süleyman'ın eline sonra Safeviler'in yani Şah Tahmasb'ın eline geçmiştir.

B. Savaşlara Verilen Ara: Uzun bir Mola ve İbrahim Paşa Olayı

Sultan Süleyman 2. kez Tebriz'e girmesinden sonra Bağdat Safevi Devleti elinden çıktı. Ama Azerbaycan ve Irak'ın bazı Doğu hudutları ve Kafkasya'nın güneyi İran elinde kaldı. Sultan Süleyman ilk İran seferi ve iki kez Tebriz'e girmek için bir buçuk yıl zaman harcadıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.¹⁶¹⁰ Şah Tahmasb'ın savaş stratejisi göç ettirmek idi ve Osmanlı ordusunun saldırısına karşı vur kaç taktiği ile Osmanlı ordusuyla direk savaştan kaçınmıştır.¹⁶¹¹ Şah Tahmasb'ın zihninde tekrar Van ile Erciş'i geri almak vardı. Özellikle ikinci kez Tebriz'e girip başarılı olmayan Sultan Süleyman: İran'ın zor iklimi ve çok soğuk havası atlarını güçsüz kalmıştı, yiyecek azalmıştı ve İran'ın geniş topraklarında ilerlemek askerlerin iletişim hatlarını bozuyordu ve Osmanlı ülkesiyle iletişimi zorlaşıyordu. Bu nedenle Sultan Süleyman'ın Doğu şartları Batı şartlarına göre daha zordu. Sultan Süleyman Miladi 1534 yılı Haziran ayının 11. günü (Hicri 940 yılı Zilkade ayının 28. Günü) İstanbul Boğazından İran'a hareket etti ve Miladi 1536 yılı Ocak ayının 8. Günü (Hicri 942 yılı Recep ayının 14. günü) Miladi takvimine göre bir buçuk yıl ve yirmi sekiz gün padişahlık ömrünü İran saldırılarıyla geçirdikten sonra İstanbul'a geri döndü.¹⁶¹² Bu şartlara rağmen Sultan Süleyman'ın İran'la ilgili iki sorunu vardı.

¹⁶¹⁰ Feridun Bey, a.g.e, s. 89; Ahmed Gumi, *Hulasenetu'l-Tevarih*, s. 242; Hammer Purgstall, a.g.e, c. II, s. 1080.

¹⁶¹¹ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s 249; Gazi Ahmed Kazvini, *Tarih-i Cihan-Ara*, s 288; Abdul-Reza Huşang Mehdevi, *Revabet-e Hareci-ye İran*, s 30,

¹⁶¹² Ferid Bek, a.g.e, s.87; Purgeshtal, s.1080, Uzunçarşılı, Hicri 942 yılın Recep ayının 14. Günü yerine Hicri 942 yılı Recep ayının 4. Günü yazıyor, Uzunçarşılı, s. 404.

Birincisi Batı cephesinde işlerin karışması ve ikincisi ise İran halkının kendine uymasıydı. Bu iki şart Osmanlı'nın İran-i ele geçirmesini zorlaşıyordu. Bu müddet de Bağdat ve Van Gölü'nün etraftaki bazı şehirlerini tasarruf etti.¹⁶¹³ Ama bu işgalin bedeli Sultan Süleyman için çok ağırdı. Sultan Süleyman'ın savaş taktiklerini dikkatle incelersek stratejik açıdan sadece Bağdat'ta dört ay kaldığı kabul edilmektedir.¹⁶¹⁴ Çünkü Bağdat'ta kalması askerlerin ve malların telef olmasına engel oldu. Diğer taraftan ise yolun ağırlığı ve zorluğu ve yiyecek içecek az olduğu için askerlerin telef olmasına neden olmuştur ve sürekli olarak Tahmasb'ın Osmanlı ordusuna ansızın saldırması Osmanlı ordusunun zayıf vermesine neden olmuştur.¹⁶¹⁵ Sultan Süleyman Bağdat'ı savaşız ele geçirdi.¹⁶¹⁶ Çünkü Tekelü ailesi Tahmasb'ın ailesindedir. Fakat Tahmasb onları katlettiği için Tekellü ailesi Bağdat şehrinin anahtarlarını savaşız Sultan Süleyman'a bırakmıştı. Sultan Süleyman malı işlerinin reisi İskender Çelebi'yi İbrahim Paşa tarafından idam edildiği¹⁶¹⁷ için onu idam etti.¹⁶¹⁸ Hatta Sultan Süleyman Tebriz'i cesur bir komutan olan Ulame'ya bırakmıştı fakat o Tahmasb'ın saldırısında Tebriz'i terk edip gitti.¹⁶¹⁹ İran'ın

¹⁶¹³Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 173.

¹⁶¹⁴Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1074; *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s 39; Feridun Bey, a.g.e, s. 83; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarirhi*, c. II. s. 379; Navayi, s. 163; Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi, (Ahsenu'l-Tevarih)*, s. 87.

¹⁶¹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarirhi*, c. II, s. 403-404; Feridun Bey, a.g.e, s. 589.

¹⁶¹⁶Feridun Bey, a.g.e, s. 590.

¹⁶¹⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c.4, s.174.

¹⁶¹⁸ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 406.

¹⁶¹⁹Navayi, a.g.e, s. 122.

ordusunun morali düşük olmasına hem de Kızılbaş komutanlarının arasında nifak olmasına rağmen Sultan Süleyman'ın stratejik açıdan yaptığı hatalardan bir tanesi de Tebriz'de askeri bir karargâh kurmamasıdır. Bundan şunu anlıyoruz ki Sultan Süleyman Tebriz de sürekli kalmak istemiyordu.¹⁶²⁰ Eğer amacı bu olsaydı Tebriz'de sürekli kalacağı bir askeri ordugâh kurardı. Böylece Tahmasb Tebriz'i ele geçiremezdi. Bu saldırıdan ve iki kez Tebriz'e girdikten sonra Sultan Süleyman Macaristan'daki savaflara önem verdi.¹⁶²¹ Başka taraftan 13 yıl Osmanlı'nın Sadrazamlığını yapan İbrahim Paşa'nın öldürülmesi işleri aksatmıştı. Çünkü İbrahim Paşa işleri ve savafları iyi idare ediyordu.¹⁶²² Çok bilgin birisiydi ve Osmanlı'nın dışişlerini çok iyi biliyordu. Bu işleri Kanuni Süleyman'ın himayesiyle ve ona dayanarak yapıyordu. Yabancı diller biliyordu, diplomasi işlerini yapıyor ve maaşları belli bir düzene sokuyordu. İbrahim Paşa Fransa'yı Sultan Süleyman'la dost etmişti, yabancı elçilerle görüşüyor ve savafları kazanıyordu. Buna rağmen Sultan Süleyman İran'dan döndükten sonra İbrahim Paşa'dan şüphelenmeye ve artık ona güvenmemeye başladı. Miladi 1529 yılının Ocak/Şubat ayında (Hicri 935 yılı Cemaziyül evvel ayı) Ulame Sultan İran savaşı esnasında İbrahim Paşa'ya Sultan diyerek O'na Sultan unvanını vermişti. Ulame İbrahim Paşa'ya: "İran Şah'ı kendi hizmetinde bulunanlara Sultan diyor Doğu ve Batı elinde olan insana Sultan unvanı çok değil" dedi.¹⁶²³ İbrahim paşaya yönelik kuşkunun bir nedeni de Defterdar İskender Çelebi'nin idam edilmesi

¹⁶²⁰Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 162.

¹⁶²¹ Abdul-Reza Huşang Mehdevi, *Tarih-i Revabet Hareci İran*, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1971, s. 33.

¹⁶²²Tahmasb-ı Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 43.

¹⁶²³ Peçevi, a.g.e, çev. Murat Uraz, c.I, s. 104.Uzunçarşılı, a.g.e, s. 409.

olduğu söylenir. İbrahim Paşa, Ferdinand'ın elçisine: *Bu büyük devleti idare eden benim; her şeyi ben yaparım; zira bütün kudret benim elimdedir: Memuriyetleri ben veririm; eyaletleri ben tevzî ederim; verdiğim verilmiş ve reddettiğim reddedilmiştir. Büyük pâdişah bir şey ihsan ettiği zaman bile eğer ben onun kararını onaylamayacak olursam gayr-i vâki olur; çünkü harb, sulh, servet ve kuvvet benim elimdedir.*¹⁶²⁴

İbrahim Paşa yaptığı bu işlerden dolayı bencilleşse de Sultan Süleyman'ın kendisine güvendiğinden emindi ve onun deseğiyle cesaret kazanmıştı. İbrahim Paşa, sadece padişaha ait sikkeleri kullanıyordu ve bu sikkelerde Sultan Süleyman'ın adının yanı sıra kendi adını da kullanıyordu ve adına Sultan kelimesini ekliyordu. Bağdat'ta görevi esnasında Kendi yaydığı hükümde kendisini Sultan ve askerlerin serdarı "*ser asker-i sultan*"¹⁶²⁵ diye imzalamıştır.¹⁶²⁶ İbrahim Paşa Şehzade Mustafa ile yazışması Hürrem Sultan'ın bütün gücüyle onun aleyhine çalışmasına neden oldu.¹⁶²⁷ İbrahim Paşa Sultan unvanını kullandığı zaman düşmanlarına bahane verdi, onu çekemeyenler, Hürrem Sultan'ın adamları, kişisel menfaat peşinde olan siyasetçiler ve Sultan Süleyman'ın yanında olanlar, onun hakkında kötü konuşup, yanlış şeyler anlatarak Sultan Süleyman'ın gözünden düşürdüler. Böylece Sultan Süleyman'ın İbrahim Paşa'dan şüphelenmesine neden oldular. Ama bunun en büyük nedeni Hürrem Sultan idi.¹⁶²⁸ İbrahim Paşa'nın öldürülmesinde asıl amil Muhammed, Selim,

¹⁶²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 356-357.

¹⁶²⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat*, I-IV, Hzl. Yılmaz Kurt, Birleşik yayınları, 2008, s.113; İbrahim Peçevi, a.g.e, çev. Murat Uraz, c. I. s. 73.

¹⁶²⁶ Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 174.

¹⁶²⁷ Çağatay Uluçay, *Harem'den Mektuplar*, İstanbul 1956, s. 84.

¹⁶²⁸ Hammer Purgstall, a.g.e, s. 1118.

Bayezid ve Cihangir adlı dört şehzadenin annesi olan Hürrem Sultandır.¹⁶²⁹ Hürrem Sultan'ın en küçük oğlu olan Bayezid'in, babasının ölümünden sonra onun yerine geçmesini istiyordu. Ama İbrahim Paşa Osmanlıların geleneklerine göre en büyük oğlun tahta geçmesi gerektiğini düşünüyor ve imparatorluğun kaderinin Mustafa gibi, bu göreve lâyük bir adama emanet edilmesini istiyordu, yani Mahide Sultan'ın oğlu Mustafa'nın tahta geçmesini istiyordu.¹⁶³⁰ İkinci Mehmet'ten kalan geleneğe göre her kim padişah olursa Devlet'in bekâsı ve parçalanmaması için diğer kardeşlerini öldürmek zorunda idi. Mustafa tahta geçtikten sonra kardeşlerini öldürüp öldürmeyeceği, kişiliğine bakıldığında oldukça belirsiz bir hal almaktadır. Örneğin; II. Bayezid kardeşi Cem Sultan'ı öldürmek istememişti. Ancak Hürrem Sultan'a göre Mustafa padişah olsaydı Hürrem'in oğulları öldürülecekti. Onun dışında Hürrem Sultan Harem'in birinci sultanlığını elden geçirerek padişah annesi olamayacak ve iktidardan pay alamayacaktı. Aslında İbrahim Paşa, bir yandan da kendi hataları sonucu Hürrem Sultan'ın adamlarıyla birlikte Kanuni Süleyman'ı kendine karşı kıskırttı ve kendini Sultan Süleyman'a karşı faaliyet etme suçunda bulunmuş gibi bir pozisyona soktu.¹⁶³¹ Sultan Süleyman da kardeşi Hatice Sultan'ın kocası¹⁶³² olan İbrahim Paşa'nın öldürülmesi yönünde ferman verdi. Sultan Süleyman onu öldürmek

¹⁶²⁹Uzunçarşılı, a.g.e, s. 410 da Hürrem Sultan'ın üç oğlu Muhammed, Selim ve Bayezid'ı yazıyor, s. 46; Cihangir'in ismini ekliyor, Antoni Bridj diyor Hürrem Sultan'ın Selim, Bayezid ve Cihangir üç oğlu vardır, Antoni Bridj, s. 150.

¹⁶³⁰. Harold Lamp Mustafa'nın annesinin adını Gulbahar yazıyor, Harold Lamp, *Fatih Süleyman*, s. 15.

¹⁶³¹Nowel Barber, *Fermandehaye Şahe Zarrin*, s 48.

¹⁶³² Uluçay, "Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", Kanuni Armağanı, Ankara 1970, s. 233-237. Uzunçarşılı: Pargalı Kanuni'nin damatı değilmiş, eşinin adını Muhsine Hatun yazıyor. Belleten sayı: 114.

için bir yol arıyordu çünkü Manisa'da sancakbeyi olarak görev yaptığı sırada arkadaşlık kurduğu İbrahim'i fikirlerine başvurduğu akıl hocasına seni öldürmeyeceğim diye yemin etmişti. **Bu nedenle Ebu Suud Efendi ile görüştü. O da; Kur'an ve Hadisleri inceledikten sonra şöyle dedi: 'Hz. Peygamber'e sormuşlar: "Melekler uyuyor mu?" O da cevaben: "Hayır! Çünkü uyku ölümle eşittir." Ayrıca Kur'an'da aynı anlamdaki "Cennetteki insanlar hiçbir zaman uyumazlar."¹⁶³³ Ayeti de geçmektedir. Bu nedenle siz padişah hazretleri de İbrahim Paşa'yı uykuda öldürtün ve onun öldürüldüğü anda uykuda olun. Uyuyan kimseler ölü gibidir. Böylece yeminizi bozmamış olursunuz. Fakat bu işte bir çelişki var; Sultan Süleyman ölümüne emir verdiği anda İbrahim Paşa uyanıktı dolayısıyla Sultan Süleyman yeminini bozmak istemediği halde uyanıkken öldürmeye karar verip fetvasını da almaya çalışmıştır. Bu da yemininin sıhhatine şaibe katıyor. Böylece miladi 1536 yılı Mart ayının 17. günü (Hicri 942 yılı Ramazan ayının 24. Günü) uykuda İbrahim Paşa'yı boğarak öldürdüler.¹⁶³⁴ Güç, fitne ve fesat mekânıdır derler bu durum da buna uygundur. Bir insan atın arkasından giderse onun tekmesine karşı **dikkatli olmalıdır.** Osmanlı tarihinde sedrazamlık makamına (200 kişi) erişenlerden kimse onun kadar itibarlı, bilgin ve nüfuzlu değildi.¹⁶³⁵ Pargalı¹⁶³⁶ İbrahim Paşa (Makbul İbrahim Paşa, Frenk İbrahim Paşa veya ölümünden sonra Maktul İbrahim Paşa)'nın mührü ve**

¹⁶³³ Zümer Süresi, 42. Ayet.

¹⁶³⁴ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat*, I-IV, Hzl. Yılmaz Kurt, Birleşik yayınları, 2008, s. 113; Uzunçarşılı, s. 410; Purgeshtal, s. 1083-1084; Nowel Barber, *Fermandehane Şah-ı Zerrin*, s. 48.

¹⁶³⁵ Hammer Purgstall, a.g.e, s. 1084.

¹⁶³⁶ Parga bugünkü Yunanistan sınırlarında kalan Preveza şehrinde küçük bir ilçedir.

makamı, 13 yıllık sedareten sonra Ayaz Paşa'ya devredildi.¹⁶³⁷ Diğer taraftan İbrahim Paşa'nın ölmesi, İran'ı rahatlattı. Böylece Şah Tahmasb uzun bir müddet Osmanlı'nın saldırısından kurtuldu. Şah Tahmasb kendi tezkiresinde İbrahim Paşa'nın ortadan kaldırılması hakkında şöyle diyor: “Fitne ve fesat tümüyle ortadan kaldırıldı ve düşmanlık ateşi söndü. Osmanlı ve Safevi arasında her ne kadar dostluk olmasa da, savaşta yoktur” demiştir.¹⁶³⁸ Bu sulh dönemi on üç yıl devam etti.

C.Elkas Mirza'nın Osmanlı'ya Sığınması

Şah İsmail'in ikinci oğlu Elkas Mirza,¹⁶³⁹ Miladi 1515 yılı Mart ayının 16. Günü (Hicri 922 Sefer ayının 10.si) Cuma günü doğdu.¹⁶⁴⁰ Elkas Mirza'dan sonra

¹⁶³⁷ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat*, I-IV, Hzl. Yılmaz Kurt, Birleşik yayınları, 2008, s. 113.

¹⁶³⁸ *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 43.

¹⁶³⁹ Elkas, kelimesi çeşitli yazılmıştır. Babası İsmail Çaldıran savaşında yenilmesi için onun adını Elkas yani intikam almak koymuştur. Sultan Süleyman II. Henry'ye yazdığı mektupta bir yerde s. 189 لقا س, başka yerde s. 191 لقا ص yazmıştır, Nevayi, s.189 ve 191; Şah Tahmasb Melek Kiyümers Rüstendar'a yazdığı mektupta aynı kıtapta s. 177 ve 185; ve Sultan Süleyman'a da aynı kıtapta s. 234 ve 235 yazdığı mektupta لقا ص yazıyor. Ama Tezkeresin de لقا سب (Elkasb) Yazmıştır. Emir Mahmud Hondmir لقا سب (Elkasb) İskender Bey لقا ص, Budag Munşi Kazvini, Abdi Bek, Ahmet Gaffari, Hasan Rumlu, Ahmet Gumi, Şerefettin Bitlisi, Huseyini Esterabadı, Hasan Huseyini (Farsname Nasiri kitabında), İtimadussaltana (Muntazam Nasiri kitabında), Faruk Sümer, Uzunçarşılı, Hammer Pourgeshtal'in tercümelerinde, Edward Brown tercümelerinde لقا س yazılmıştır.

Sam Mirza Miladi 1517 yılın Eylül ayının 8. günü(Hicri 923 Şaban ayının 21.)yardından Behram Mirza Miladi 1516 yılı Eylül ayının 17. Günü (Hicri 923 Şaban ayının 30. günü) başka bir anneden doğdu yani aynı yıl da doğdular.¹⁶⁴¹ Şah Tahmasb ve Behram Mirza bir annedendirler. Elkas Mirza ve Sam Mirza iki ayrı annedendirler. Elkas Mirza Şah İsmail'in Çaldıran savaşından sonra doğan ilk dünya ya gelen oğludur. Bu nedenle Şah İsmail onun adını Elkas yani Çaldıran yenilgisine nazire olmak koymuştu. Şah Tahmasb ve Elkas Mirza bir anneden olmamasına rağmen Şah Tahmasb onu bütün kardeşlerinden hatta öz kardeşi Behram Mirza ve çocuklarından daha çok seviyordu.¹⁶⁴² Tahmasb Elkas Mirza'ya çok derin sevgi beslediğini her zaman Emir Timur'un özgeçmişini okuduğunu bu şiirle ifade ediyordu, Beyit:

بسان دو شمشیر در یک غلاف

شدی شاهرخش هم رهش در مصاف

“Timur'un savaşlarında Şahruh (Timur'un oğlu) onunla birleşiyordu

Bir kın da iki kılıç gibi”

¹⁶⁴⁰Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 344; Ahmet Gaffari, a.g.e, s. 300; Giyasettin Hondmir Elkas Mirza'nın doğumunu Miladi 1514, Hicri 921 yılının kışı yazıyor, Hondmir, *Habibussiyer*, s. 555; Budag Kazvini doğum gününü Miladi 1515, Hicri 922 yılı yazıyo, Budag Munşi Kazvini, s. 325.

¹⁶⁴¹Giyasettin Hondmir, *Habibussiyer*, s. 555. Ayrıca Giyasettin Hondmir diyor ki Şah Tahmasb'ın başka bir kardeşi olan Rüstem Mirza Miladi 1516, Hicri 923 yılı Şaban ayı babası Şah İsmail hayateyken öldü, aynı sf.

¹⁶⁴²Şah Tahmasb Tezkiresi, s. 43.

Tahmasb kendi duygusallığını Şahruh'un babası Emir Timur'a benzetmişti.¹⁶⁴³ Onun Elkas Mirza'ya sevgisi o kadardı ki Emir vererek seyitlere ve hayırlı insanlara Meşhed'in perhizkârlarına 250 tümen ödediler ve Elkas Mirza hayatta kaldığı müddetçe bu parayı ödemesinler ve Elkas öldükten sonra ödesinler demiştir. O kredi alanlar görevliyidiler ve sekizinci İmam, Hazreti İmam Rıza'nın mezarlığında Elkaas Mirza'nın ömrü uzasın diye dua etsinler.¹⁶⁴⁴ Şah Tahmasb bayındır ve gelişmiş mekân yani Şirvan'ı¹⁶⁴⁵ fetih ettiği zaman oranın hükümetini Elkas Mirza'ya bırakmıştı.¹⁶⁴⁶ Elkas Mirza'yı başka kardeşlerinden daha çok severdi, ona şefkat muhabbetini aşırı derecede gösteriyordu. Elkas Mirza Miladi 1545 (Hicri 952 yılı) yılına kadar Şah Tahmasb'a itaat ederek o önemli vilayete hâkimlik yapıyordu.¹⁶⁴⁷ Ama bu yılda bağımsızlık düşüncesi zihninde oluşmuştu Şah Tahmasb'a karşı çıktı. Şah Tahmasb Kazvin'de kışlada olduğu zaman Elkas Mirza'nın isyan haberin aldı.¹⁶⁴⁸ Şah Tahmasb'ın kardeşiyle aralarında mücadele ve düşmanlık olmasına istekli değildi. Bu nedenle konuşma yolunu seçti ve kardeşlik yolunu tercih etti. Böylece Ali Ağa Kapıcı'yı Elkas Mirza'nın yanına gönderdi Elkas Mirza'ya öğüt

¹⁶⁴³ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 339; Şah Tahmasb Tezkiresi, s. 43.

¹⁶⁴⁴Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 43; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 339; İskender Bek Türkmen diyor ki Tahmasb, Elkas'ı diğer kardeşlerinden daha çok seviyormuş ve ona haddinden fazla muhabbet gösteriyordu; İskender Bek, s. 70.

¹⁶⁴⁵Genellikle Şirvan'a Şirvan derler. Ama doğrusu Şirvandır. Şirvanlı olan meşhur şair kendisini şiir de Şirvan'i değil Şirvan'ı söylüyor.

¹⁶⁴⁶Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 176.

¹⁶⁴⁷Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, s. 462-263.

¹⁶⁴⁸Ahmet Gaffari, *Tarihi Cihanara*, s. 296; Ahmet Gumi, a.g.e, s. 313.

vererek Şah Tahmasb'a karşı çıkmaktan vazgeçmesini istemişti. Şah Tahmasb Ali Ağa Kapıcı'ya: „Benim tarafımdan Elkas Mirza'ya söz ver kardeşim Elkas Mirza'yı güven içinde olmasına ve benden ona bir zarar ve yüreğine bir üzüntü gelmeyeceğine ve ondan intikam almayacağıma dair yemin etsin, demiştir.¹⁶⁴⁹ Ali Ağa Kapıcı'nın çalışmaları netice vermedi. Şah Tahmasb zorunlu bir şekilde devletin bekası ve isyanı önlemek için Şirvan tarafına yeterli askerle hareket etti. Ama kardeşiyle savaşmaya gönlü yoktu kendi güvenli adamlarından Gençoğlu'nu Elkas Mirza'nın yanına gönderdi ve onu kendisine itaate davet etti. Elkas Mirza ki Tahmasb'ın ordusuna karşı direniş yapamıyordu ve kendi annesi Han Beygum (Beygi) Hanım'ı oğlu Ahmed Mirzayla beraber Tahmasb'ın yanına kendisini affetmesi için gönderdi.¹⁶⁵⁰ Tahmasb kardeşini gönülden seviyordu onun isteğini kabul etti. Tahmasb kardeşlik muhabbetini korumak için ve Elkas Mirza'nın isyan etmemesi için bir grup kendi komutanlarından Seyid Muhammed Komone, Sunduk Bey Korucubaşı, Şahkulu Halife Mühürdar, Masum Bek Safevi,¹⁶⁵¹ Bedir Han Ustaclu ve Emir-i Divan Elkas Mirza'nın annesiyle birlikte Elkas Mirza'nın yanına gönderdi.¹⁶⁵² Elkas Mirza Şah Tahmasb'a saldırmayacağı ve isyan etmeyeceğine dair

¹⁶⁴⁹Ahmet Gaffari, a.g.e; Ahmet Gumi, a.g.e.

¹⁶⁵⁰Hondmir, *Şah Tahmasb ve Şah İsmail*, Gostere Yayınları, c. I, Tahran 1991, s. 223.

¹⁶⁵¹Masum Bek Şeyhavand taifesinden ve Safevi ailesine mensuptur. Bu nedenle Safevi unvanını taşıyor, Parasadost, a.g.e, s. 177.

¹⁶⁵²Ahmet Gumi, s. 316; Rumlu Hasan, s. 315; Budag Munşi Kazvini, s.322 Gökçe

Kuran üzerine yemin etti.¹⁶⁵³ Ayrıca Tahmasb'a karşı vefakârlık yeminini etti ve 1000 tümen Tebriz parası her sene Şah Tahmasb'ın hazinesine göndermeye ve gerekli durumda da 1000 asker Şah Tahmasb'a vermeye söz verdi.¹⁶⁵⁴ Bu olaydan sonra Tahmasb Gürcistan'ın bazı bölgelerinin hâkimi olan Levend Han'ın üzerine yürüdü ve ona baskında bulundu. Miladi 1546 yılında (Hicri 953 yılı) Gürcistan'a gitti ve Elkas Mirza'dan da beklentisi vardı ki Elkas Mirza da 1000 askeriyle gelip Tahmasb'la birleşsin ama Elkas Mirza Safevi komutanları döndükten sonra yeminini bozdu ve resmen bağımsızlık iddiasını sürdürdü kendi adına hutbe okutturdu ve para bastırdı. Gürcistan savaşına katılmak yerine kendi süvariyle Dağıstan'a ve Çerkezlerle savaşmaya gitti ama başarılı olamadı. Şah Tahmasb haddinden fazla Elkas Mirza'nın hatalarından bıkmıştı. Onun yaptığı isyandan dolayı Miladi 1546 yılında (Hicri 953 yılı) onu bastırmak için hareket etti. Elkas Mirza da ona karşı çıktı ve aralarında vuku bulan savaşta Elkas Mirza yenildi. Şah Tahmasb onu tamamıyla ortadan kaldırmak için daha çok askerini Şirvan'a gönderdi. Elkas Mirza bu savaş sonucunda yenildi ve çok zor bir durumda kalarak savaştan kaçtı. Miladi 1547 (Hicri 954 yılı) gemi ile Kırım Yarımadasında Kefe'ye gitti ve oradan Sultan Süleyman'a sığındı. Şah Tahmasb Şirvan'a saldırdı. Orayı ele geçirdi ve kendi oğlu İsmail Mirza'yı Şirvan hâkimi yaptı ve Kaçar Gökçe Sultan'ı onun lalağına getirdi. Elkas

Sultan yazıyor, Şah Tahmasb Tezkeresi, s. 44. Şah Tahmasb Tezkeresinde Umera ve Kadıasker ve Mir İbrahim İsfahan'i ki o zaman Erdebil Tekke'sinin (ŞeySafi mezarı) Mütevellisiydi zikrediyor.

¹⁶⁵³ Ahmet Gaffari, *Hulasetul-Tevarih*, s. 296; İskender Bek Türkmen, *Alemaraye Abbasi*, s. 70.

¹⁶⁵⁴Parasdost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 177.

Mirza Osmanlı'ya sığındı.¹⁶⁵⁵ Elkas Mirza İstanbul'dan tehdit edici bir mektup yazdı ve Tahmasb'ı gelecekte yapmayacağı ikdamlarla korkuttu.¹⁶⁵⁶ Osmanlı sarayı Elkas Mirza'yı görkemli bir şekilde karşıladı ve İstanbul'a getirdi. Sultan Süleyman'ın damadı Rüstem Paşa ki direk Hürrem Sultan'ın desteğiyle sadrazam olmuştur bu fırsatı iyi bir ganimet görüp ve iki kez İran'a saldırıp bir sonuç almayan Sultan Süleyman'a Elkas Mirza'nın önemli olduğunu anlattı. Elkas Mirza'nın desteğiyle Şah Tahmasb'ı zorluklarla karşılaştırıp onu ortadan kaldırmayı düşündüler.¹⁶⁵⁷ Osmanlı Sarayı Ulame'nin sığınmasından bir sonuç alamamıştı. Bu kez Safeviler'in ünlü şehzadesinin vücudunu ganimet bilip iyi bir fırsat saydılar. Daha önemli şudur ki Sultan Süleyman'ın Avrupa cephesinde düşüncesi rahatlamıştı. Elkas Mirza'nın sığınmasından önce Avusturya ile sulh yapmıştı.¹⁶⁵⁸ Sultan Süleyman Elkas Mirza'ya

¹⁶⁵⁵ Budak Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, Muhammed Rıza Nesiri çalışması, Moassiseye Motaleate Ferheng ve Zabanhaye Asyayı, Tokyo 1999, s. 114; Hasan Rumlu, a.g.e, s. 321; Şah Tahmasb Elkas Mirza'nın isyanı Osmanlı'ya sığınması nedenini Tezkiresinde diyor ki, Elkas Mağurlu diye (erkek genç ki hala Rum da yaşıyor) kötü iş yapmıştı. Bir zaman ben duymayım ve onu cezalandırmayım benim korkumdan isyan etti. Tahmasb devam ediyor Ulame'nin hizmetçileri ona içki içirdiler ve benim cezamdan korkup ona kötü işler öğrettiler onu isyancı ettiler; *Şah*

Tahmasb Tezkeresi, s. 43.

¹⁶⁵⁶ Tahmasb-ı Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 45.

¹⁶⁵⁷ Anonim, *Venediklerin İran da Seyahatnamesi*, s. 463.

¹⁶⁵⁸ Roemer, a.g.e, s. 243.

çok iyi davrandı.¹⁶⁵⁹ Elkas Mirza Sultan Süleyman'a güven verdi ki bütün Kızılbaşlar onun yanında ve onunla birleşeceklerdir.¹⁶⁶⁰ Elkas Mirza Sultan Süleyman'dan ayrılıp kendi evine gittiğinde çok değerli hediyeler ona Sultan Süleyman ve komutanlar tarafından gönderilmişti. Bu hediyeler keselerce dolusu altındı, değerli ressam tabloları ve çeşitli cinslerden değerli atlar ve birçok doğuma yakın olan develer birçok beyaz ve siyah hizmetçi ona gönderdi.¹⁶⁶¹ Hatta Hürrem Sultan da çok değerli gömlekler ki kendi elleriyle dikmişti ona hediye etti ve birçok daha hediyeler gönderdi.¹⁶⁶²

D.Elkas Mirza'nın Sultan Süleyman'a Mektubu ve

Kanuni'nin İran'a Tekrar Saldırması

Elkas Mirza Sultan Süleyman'a tarihsiz olarak yazdığı mektupta çok açık bir şekilde onu İran'a saldırmasını dileğini ilettili.¹⁶⁶³ Bu mektup Elkas Mirza'nın anlattığı gibi koyun yılında (Miladi 1547 Hicri 954) Rum'un (Osmanlı'nın) savaş halinde olduğu sırada yazıldığı görünüyor.¹⁶⁶⁴ Elkas Mirza aynı mektupta hayvanlı Türk takvimini esas almıştır. Ebu Nasr Ferahi Becistani ki -*Nisabul Sibyan* kitabının yazarı -bu on iki hayvanı iki beyit de getirmiştir:

Şiir:

¹⁶⁵⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 412. Uzunçarşılı Osmanlı Sarayının Elkas'a çok saygı gösterdiğini vurgulanıyor.

¹⁶⁶⁰ Uzunçarşılı, s. 412.

¹⁶⁶¹ Hammer Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, s.1187-1188.

¹⁶⁶² Hammer Purgstall, a.g.e.

¹⁶⁶³ Nevayi, a.g.e. s. 172.

¹⁶⁶⁴ Nevayi, *Mukatebat Şah Tahmasb*, s. 170-172.

زین چهار چوبگذری نهنگ اید و مار
حمدونه و مرغ و سگ و خوک اخر کار

موش و بقرو پلنگ و خرگوش شمار
وانگاه به اسب و گوسفند است حساب

“Fare, inek, pars ve tavşanı say

Bu dördü geçtiğinde nakkayla yılan gelir

Sonra atla koyun sıradadır

Maymon, Tavuk, köpek ve Tonkuzla sonlanır”¹⁶⁶⁵.

Elkas Mirza mektubunda Sultan Süleyman’ı Âlem Padişahlarına taç bağışlayıcısı¹⁶⁶⁶olarak vurgulamıştır ve yüce Allah Sultan Süleyman’ı “Dünya işini düzene sokmak ve tüm insanoğullarının işlerini yoluna getirmek için seçmiştir. Bundan dolayı tüm dünyadaki şahların ihtiyaç elleri ona açıktır” demiştir. Elkas Mirza bu ibarelerle kendisini padişah olarak saymıştı ve mektubun diğer bir kısmında İran şahlığını kendine ait biliyordu ve şöyle demişti, “*Tahmasb hilekârlıkla benim babamdan kalan mirasa sahip çıkmıştı ve benim yerime Şah olmuştu*”¹⁶⁶⁷ devam ediyor: “*Tahmasb düzenbazlıkla tahtı ele geçirdikten sonra hakkının yendiğini anlamış ve hazırlıklara girişmişti*”¹⁶⁶⁸. Ancak Tahmasb hile ile yine onu kandırmıştır. Elkas devamında diyordu: “*Bende onun yani kardeşimin yeminine*

¹⁶⁶⁵ Aliasger Said, *John Obain*, İran Emrüz, 328. Sayfanın dipnotu. Birinci sıçan yılı ikinci üd yılı üç pars yılı dört tavşan yılı beş loy yılı altı yılan yılı yedi yunt yılı sekiz koyun yılı dokuz piçi yılı on Tahabul yılı on bir it yılı on iki tonguz yılı

¹⁶⁶⁶ Macaristankralı tahta geçmesi Sultan Süleyman tarafından ona devredilmesini işaret ediyor. Aynı zamanda Elkas Mirza’nın Sultan Süleyman’ın tarafından başına İran tacını koymak anlamında da gelebilmektedir, Parsadost, s. 179.

¹⁶⁶⁷ Venediklerin İran da Seyahatnamesi, s. 463.

¹⁶⁶⁸ Nevayi, a.g.e, s. 172.

güvendim ve küffar Çerkezlerin savaşına gittim”¹⁶⁶⁹ *Şah Tahmasb kardeşim ben uzaklaşınca Şirvan’a saldırdı*”¹⁶⁷⁰. Ben de çaresizlikten Osmanlı’ya sığındım. Elkas Mirza Sultan Süleyman’dan mirasın tasarruf etmesini istedi ve tasarruf ettikten sonra kendisini Sultan Süleyman’ın hizmetçilerinden Cemşid Padişah (Sultan Süleyman) kullarından biri saydı. Elkas Mirza Sultan Süleyman’a İran padişahlığını ele geçirdikten sonra paraların üzerine Sultan Süleyman’ın adını yazacağını ve İslam minberlerinde onun adını okutacağını söz verdi.¹⁶⁷¹ Elkas Mirza babası İsmail ve kardeşi Tahmasb’ın, iki halifeye lanet ettiğini ifade eder. Ancak bu iki halifeye lanet edip etmeyeceğini mektubunda belirtmiyordu. Elkas Mirza mektubunun sonunda kendisinin kötü durumunu ifade etmek için şu şiiri söylemişti.

Şiir:

د رتنگنای محنت و دردم ز جور خصم لطفی کن و برار از این تنگنا مرا

“Hasımlık zulmünden onun üzüntüsünün sıkıntısında yım

Beni bu sıkıntılardan kurtarmak için lütüfkarlık et”¹⁶⁷²

Elkas Mirza’nın yazdığı bu mektup açıkça İran’ı Sultan Süleyman’ın toprağı saymıştı. İran’ın Sultan Süleyman’ın kendi toprakları dâhilinde olma ihtimali artıyordu ve Sultan Süleyman kendi toprağını daha da geliştirecekti.

Elkas Mirza Sultan Süleyman ve Osmanlı’nın büyük Devlet adamları tarafından sıcak karşılanmasına rağmen fakihler, ordu komutanları ve bazı saray

¹⁶⁶⁹ Rumlu, a.g.e, s. 411-412; Abdi Bek, *Tekmeletul-Ahbar*, s. 96.

¹⁶⁷⁰ Rumlu, a.g.e.

¹⁶⁷¹ Nevayi, a.g.e, s. 172.

¹⁶⁷² Nevayi, *Mukatıbatı Şah Tahmasb Safevi*, s. 170-172.

adamları ki tüm Şiiileri Rafizî bildikleri için Elkas Mirza'nın sığınmasına muhaliftiler. Hammer: "Osmanlı Türkleri Şii Elkas Mirza'dan nefret ediyorlardı"¹⁶⁷³ demiştir. Sultan Süleyman'ın Elkas Mirza'yı himaye etmek yoluyla Şah Tahmasb'ı ortadan kaldırması veya İran'ı iki kardeş arasında bölebilmesi kendi sınırlarını emniyet altına alacak ve herhangi bir şekilde muhaliflerin saldırmasına engel olacaktı. Harold'a Lamp: „Sultan Süleyman Elkas Mirza'nın sığınmasına karşı olan komutanlarına direndi. Çünkü eğer Sultan Süleyman, Elkas Mirza'nın yardımıyla Tahmasb'ı ortadan kaldırsaydı veya onun gücünü azaltsaydı uzun süre hudutlarından rahat olurdu,¹⁶⁷⁴ demiştir. Elkas Mirza Osmanlı'nın İran'a karşı hasımlığını bildiğinden dolayı sürekli Osmanlı'yı Safeviler'e saldırması için kışkırtıyordu.¹⁶⁷⁵ Sultan Süleyman da Elkas Mirza'nın varlığın da etkisiyle büyük bir ordu ve güçlü bir tophane meydana getirdi.¹⁶⁷⁶ Sultan Süleyman Osmanlı'nın egemenliğindeki tüm

¹⁶⁷³ Hammer Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 1190.

¹⁶⁷⁴ Harold Lamp, *Suleyman Fatih*, s. 194.

¹⁶⁷⁵ Budak Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, Muhammed Rıza Nesiri çalışması, Moassiseye Motaleate Ferheng ve Zabanhaye Asyayı, Tokyo 1999, s. 117-118; Hammer Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 1118.

¹⁶⁷⁶ Roger Savory diyor ki ilk oluşan top Miladi 14. Yüzyilin son 25 yilindaydi. Ama devam ediyor zannediyorum ilk top Miladi 1320 yılı Florans'ta veya ondan kaç yıl önce Almanya da düzenledi. Kesinlikle top Miladi 14. Yüzyilin II. Yarıyılında Avrupa devletleri İngiltere, İspanya ve Portekiz tarafından kullanıyormuş. Rojer Savory'ye göre Osmanlılar ilk kez Miladi 1420 topu kullandılar. İranlılar Miladi 1478 yılı Haziran ayının 15. günü Hicri 883 yılı Rabiyülevvel ayının 14. Günü Uzun

memleketlerden birlikler toplatmaya başladı. Sultan Süleyman kesin kazanmak hem de Elkas Mirza'ya önem vermek için ordunun başına kendisi geçti ve Elkas Mirza'yı öncü olarak bir orduyla İran'a gönderdi. Ulame ki Kanuni ona güveniyordu; Paşa unvanıyla Bosna'nın hâkimiydi, Erzurum hâkimliğini ona verip Elkas Mirzayla onu beraber gönderdi.¹⁶⁷⁷ Tahmsb'in kız kardeşi Ulame'nin eşi idi, Elkas Mirzayla birlikte öncü olarak Tebriz'in fethine gönderilmişlerdi.¹⁶⁷⁸ Sultan Süleyman oğlu Selim'i

Hasan oğlu Akkoyunlu Halil kardeşi Yakub Bekle Hoy ovasında Venedikler'in babası Uzun Hasan'a gönderdiği topları kullandı. Başka bir yazar da top Miladi 1400 yılında keşfedildiğini diyor. Önce topun kurşunları taş sonra Miladi 16. Yüzyilin başlangıçlarında metal'den yapıldı. Top'un keşfiyle savaş bilimin de önemli değişiklikler oldu ve piyadeler süvarilerin yerini tutup ve birinci role sahip oldular, Savory Rojer, *Ne zamandan beri İranlılar Ateşli Silah Kullandılar*, Çev. Sertip Recebali Emiri, Tarih İnceleme Dergisi, Numara 1 ve 4, s. 114, 235, 236, Tahran 1965. Rojer Savory'ye göre Tüfek toptan sonra keşif oldu, Avrupalı devletler Miladi 15 yılının başlangıçlarında tüfeği kullandılar. Rojer Savory diyor Osmanlılar Miladi 1340 yılından beri tüfeği mükemmel kullanıyorlardı. Ama Osmanlılar Avrupalılardan sonra tüfeği kullandığı için söyleyen tarih yanlış ve basım hatasından dolayı olabilir. İranlılar ne zaman tüfek kullandılar iki düşünce vardır, 1. İran tarihçilere göre Miladi 1478 yılında Sultan Halil kardeşi Yakup Bekle savaşta kullandılar. Avrupalı tarihçilere göre Miladi 1517 yılı Şah İsmail'in saltanatının on üçüncü yılı; Savory, aynı eser, s. 116.

¹⁶⁷⁷ Hammer diyor Sultan Süleyman Ulame'yı Elkas Mirza'nın pişkari etti. s. 1189. Uzunçarşılı diyor Ulame'yı Elkas Miza'nın danışmanı yaptı, s. 412.

¹⁶⁷⁸ Venediklerin İran da Seyahatnameleri, s. 206.

Rumeli hâkimi yaptı ve kendisi ordunun çoğunluğuyla Miladi 1548 yılı Nisan (Hicri 955 yılı Sefer) ayında İran'a gitti.¹⁶⁷⁹ Tahmasb sürekli casuslarını Anadolu'ya gönderiyordu, Sultan Süleyman'ın İran'a doğru geldiğini önceden öğrendi.¹⁶⁸⁰ Çok geniş bir alanda önceden yaptığı yıkma, yakma ve göç ettirme uygulamalarını tekrar yapmaya başladı. Onun emriyle Tebriz ile Osmanlı sınırı arasındaki bütün şehirler, köyler viran edildi ve bütün yiyecekler ve bütün su kaynakları tahrip edildi; böylece Osmanlı ordusunun yol güzergâhında hiç yiyecek ve içecek kalmadı. Hatta Tebriz halkı da bütün suyollarını taşlarla doldurdular ki bu yüzden içecek su bile bulunamıyordu.¹⁶⁸¹ Bu viran edilen bölgenin uzunluğunun ölçüsü sekiz yüz km genişliği iki yüz elli km'ye kadar idi.¹⁶⁸² Bu viran edilen bölge savaştan sonra

¹⁶⁷⁹ Uzunçarşılı, s. 387. Hammer diyor ki Sultan Süleyman bahar da ki Nisan bu mevsiminin aylarından biri sayılır İran'a geldi, Purgeshtal, s. 1189; Ferid Bey, Sultan Süleyman Miladi 1548 yılının Nisan ayı İran'a geldiğini yazıyor, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi*, s. 104; Faruk Sümer Miladi 1548 Hicri 955 yılı yazıyor, *Anadolu Türkmenlerin Safevi Devletinin Oluşunda Rolü*. s. 83; İskender Bek Türkmen de, Miladi 1548 Hicri 955 yılı yazıyor, s. 71; Ahmet Gumi de Miladi 1548 Hicri 955 yılı yazıyor, Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 323.

¹⁶⁸⁰ Şah Tahmasb Osmanlılardan haber almağı çok önem veriyordu ve onların durumundan haberdar idi, Budag Munşi Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, s. 299.

¹⁶⁸¹ Hasan Rumlu, s. 328; İskender Bek Türkmen de Tebriz halkının bu yaptığı iş vurgulanıyor, s. 71; Esterabadi de aynen diyor, *Şeyh Safi'den Şah Safi'ye kadar*, s.72.

¹⁶⁸² Ebulkasim Taheri, *İran'ın Siyasi ve İctimai Tarihi*, s. 190; Şah Tahmasb *Tezkeresi*, s. 53; Hanbaba Beyani, *Tarih-i Nizamiye İran (Safevi Dönemin Savaşları)* Bozurg Arteştaran Yayınları, Tahran 1973, s. 235.

yıllarca aynen kalmıştı. Venedik elçisi Vinçento Dalsandry yirmi dört yıl sonra yani Miladi 1572 (Hicri 979/980) yılında Şah Tahmasb Sarayına gelerek şöyle demişti: ,Şah Tahmasb'ın gücü İran-Osmanlı sınırının iki tarafındaki köyler altı günlük yol boyunca bulunan tüm kaleleri de yıkmasındadır. Böylece kendini Osmanlı'ya karşı güçlü ve onların bir yeri ve mekânı ele geçirme imkânını ortadan kaldırmak ve tasarruf için meyilleri kalmasın.¹⁶⁸³ Şah Tahmasb Kazvin'deyken Kazvin'in halkına ve büyüklerinden bir gruba yiyecekleri ve Osmanlı'nın yol güzergâhını ve bütün suyollarını tahrip etmek için görevlendirmişti ve onlara ,Bana kötü dua etmeyin ve bu fitne ve fesadın nedeninin benim olduğuma demeyin, bunun karşılığını mal ve vergi almamakla öderim., demiştir.¹⁶⁸⁴ Şah Tahmasb ne olursa olsun yenilmek istemiyordu ve bu en büyük amacıydı. Onun bu teorisi çağdaşı olan İtalyan Nikolo Machiavelli'ye benziyordu; hâlbuki Tahmasb onu tanımıyordu.¹⁶⁸⁵Tahmasb kendi tezkiresinde şöyle diyor: Doğru habercilerden duydum ve araştırdım ¹⁶⁸⁶ki Sultan Süleyman üç yüz bin asker ve hizmetçileriyle ve onların yiyecekleri ve hayvanlarıyla toplam on beş bin harvardı ile geliyor (1 harvar = 300 kilodur).¹⁶⁸⁷ Bu miktar bir

¹⁶⁸³ Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, Çev. Manuçehr Emiri, Harezmi yayınları, Tahran. 1349, s. 449.

¹⁶⁸⁴ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 51; Ahmet Gumi diyor Şah Tamasb emiriyle yakılan köyün yemi üç yıl vergiden muaf etti, s. 326.

¹⁶⁸⁵ Üç yıl Tahmasb'dan sonra ölen (Miladi 1527) Machiawel ve birbiriyle iletişimleri olmayan halde aynı düşüncedydiler.

¹⁶⁸⁶ Şah Tahmasb Tezkiresi, s.51. Bu söyleyişten belli olur ki Tahmasb çeşitli casuslar Osmanlı'ya gönderiyormuş.

¹⁶⁸⁷ Kanar, a.g.e, s. 255-256.

aydan fazla onların ihtiyaçlarına cevap vermezdi. Tahmasb: “Eğer Osmanlı İran’da bir ay ilerlerse her yer viran ve yakıldığından dolayı döndüğü esnada nereden yiyecek bulacaktır diyordu”¹⁶⁸⁸ Ona göre bu işin çaresi onların yiyecek bulmalarına engel olmaktı. Onun için Osmanlının karşısına çıkmak ve halkın ve Müslümanların kanının dökülmesi Allah’ın buyurduğuna karşı bir iştir.¹⁶⁸⁹ Tahmasb Osmanlı ordusunun sayısının çokluğunu ve tophanesinin varlığını biliyordu; sayıca az olan kendi ordusunun onlara karşı çıkamayacağını biliyordu. Bu nedenle savaşmak istemedi. Tahmasb viran etme ve göç ettirme taktiğinden önceki savaşlarda sonuç almıştı. Bu kez de bu taktiği öncekilerden daha ciddi bir şekilde yaptı. Tahmasb Tezkiresinde: ,Bizim taktiğimiz göç ettirme ve viran ettirmedir, onun dışındaki tüm hareketler deliliktir ve yararı olmayacaktır, diyordu. Elkas Mirza ve Ulame yolculukta henüz Sivas’tayken bir mektup göndererek Van hâkimi Şah Kulu Sultan Çigini’den Van kalesini savaşmadan teslim etmesini istiyorlar. Namelerinde Van Hâkim’ine Horasan’da Van’ın on katı büyüklüğünde bir alanı kendi hâkimiyetine vereceklerini vaat etmiştiler.¹⁶⁹⁰ Hatta mektuplarında Sultan Süleyman’ın Elkas Mirza’yı kendi oğlu olarak kabul ettiğini ve babası Şah İsmail’in bütün topraklarını ona devrettiğini belirtmişlerdir.¹⁶⁹¹ Sultan Süleyman ona verdiği değerli hediyelerin yanında üç yüz bin altın sikkeyi de kendisine verdiğini söylemiştir. Sultan Süleyman yedi yıllık bir teçhizatla İran’da kalmak için ordusunu hazırlatmıştı. Tahmasb’ın tahrip ettiği yerlerde Osmanlı ordusunun su ihtiyaçlarını karşılamak için On bin katır su

¹⁶⁸⁸ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 51.

¹⁶⁸⁹ Tahmasb Safevi, a.g.e.

¹⁶⁹⁰ Tahmasb Safevi, a.g.e, s. 47.

¹⁶⁹¹ Ahmet Gumi, s. 324. Farklı ibaretlerle yazıyor.

taşıyordu. Şahkulu Sultan Çigini Elkas Mirza'nın mektubuna cevap vermeyerek mektubu Şah Tahmasb'a yolladı. Şah Tahmasb mektubun cevabında Elkas Mirza'nın mezhebini at ve para için sattığını Sultan Süleyman verdiği paralara ek olarak Van hâkiminin komutanlarında o paralardan daha çoğunun bulunduğunu söyledi.¹⁶⁹² Sultan Süleyman Şahkulu Sultan Çigini'nin teslim olmadığı haberini aldığı zaman Ulame'ya yeterli askerle Van kalesini fethetmeye yolladı ve kendisi de Tebriz yoluna çıktı.¹⁶⁹³ Bu esnada Tahmasb Tebriz'in Şenb-i Gazan bölgesinde ikamet halindeydi ve bir ay orda kalarak ordusunu teçhiz etti. Tahmasb Sultan Süleyman'ın Tebriz'e yaklaştığı haberini aldıktan sonra Ustaclu Abdullah Han, Bedir Han Hüseyincan Sultan Rumlu, Kaçar Şahverdi Sultan Ziyadoğlu, Ali Sultan Tekelü, Muhammed Han Talış ve Şeref Han Kürt'ün oğlu Şemsettin Han'ı İran ordusunun öncüsü olarak Merend'e gönderdi ve kendisi Miladi 1548 yılın Temmuz ayının 26. günü (Hicri 955 Cemaziyulsani ayının on dokuzu) Salı günü İşkenber yaylasına gitti. Kardeşi Behram Mirza, Fars hâkimi İbrahim Han Kengerlü, Kohküliye hâkimi Mahmut Han Avşar ve Kirman hâkimi Şah Kulu Sultan'ın kendisine katılmaları için oraya gitmiştir. Elkas Mirza Merend'in yakınına geldi ve Tahmasb komutanlarına direkt savaştan kaçınmalarını emretmişti. Abdullah Han Ustaclu ve diğer Kızılbaş emirleri Tahmasb'ın emrine itaat ettiler ve kendilerini İşkenber yaylasına yetiştirdiler. Tahmasb kendi tezkiresinde Kızılbaşlar'ın iki komutanlarından Emir Geyb Bek Bedir Han adamlarından ve Tebet Ağa Hüseyin Can Sultan askerlerinden ellerinde az bir askerle Merend'de Osmanlı ordusuna saldırdıklarını ve onları

¹⁶⁹²Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 48.

¹⁶⁹³Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 326; Rumlu Hasan, s. 328; Esterabadi, s. 72.

Tebriz de yer alan Şeneb Gazan veya Şamgazan Gazan Han'ın mezarıdır.

yenerek dağıttıklarını söylemektedir.¹⁶⁹⁴ Şah Tahmasb Melik Kiyümers Rüstemdar Kecur hâkimine yazdığı bir mektupta bu yenilgiyle Osmanlı ordusunun İran'ı terk etme düşüncesine başladığını söylemiştir. O bir zincir fil ki Hindistan'ın Dakan hâkimi ona hediye vermişti, o da bunu Sultan Süleyman'a gönderdi. O bununla Sultan Süleyman'a “eğer atının gücü yoksa bunlara binerek gel benimle savaşmaya”¹⁶⁹⁵ demiştir. Ona dediğine göre bu olay Sultan Süleyman'ı kızdırmıştır ve o da Tebriz'e saldırmıştır; ama tarihçi Hasan Rumlu öncü Kızılbaşlar'ın Osmanlılara gelip geldiğini onaylamıyor. O Sultan Süleyman'ın Hoy'dan Elkas Mirza'yı kırk bin asker Paşalarla birlikte yağmalayarak Marand'a İran'ın öncü ordusuyla savaşmaya gönderdi. Ortaya çıkan ağır savaşta Osmanlı ordusuna sürekli yardım gönderdiği için ve Kızılbaşlar yenilerek dağlara kaçtılar¹⁶⁹⁶.

3. Sultan Süleyman'ın III. Kez Tebriz'e Girmesi ve Sonrası

A.Sultan Süleyman'ın III. Kez Tebriz'e Girmesi

Şah Tahmasb sürekli emirlerine danışıyordu Sultan Süleyman'ın büyük bir orduyla Tebriz'e geldiğini duyunca yapılan istişare sonucundan şöyle bir karar ortaya

¹⁶⁹⁴ Şah Tahmsb'ın Melek Kiyümers Rüstemdar'a mektuplarından, *Esnad ve Mukatebate Şah Tahmsb-ı Safevi*, s. 178.

¹⁶⁹⁵ Nevai, *Esnad ve Mukatebate Şah Tahmsb-ı Safevi*, aynı sayfa.

¹⁶⁹⁶ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 328-329; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 325; İskender Bek Türkmen, s. 71; Tahmasb Tezkeresinde Marand savaşından konuşmuyor. Sadece diyor ki Abdullah Han Ustaclu'ya emir verdim Hoy etrafını viran etsin ve Osmanlı ordusuyla savaşmadan benim kışlama İşkenber'e gelsin. Abdullah Han da yiyecekleri yaktıktan sonra Osmanlı ordusunun öncüsü ona yetiştiği zaman Tahmasb'ın ordusuna gitti, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 53.

çıktı. “Tebriz’den Eher’e gitsin ve orada kardeşi Bahram Mirza, İbrahim Han ve diğer emirler, vilayetlerin Hâkimlerinin kuvvetlerini kendisine eklemesini beklesin”¹⁶⁹⁷ kararı verildi. Sultan Süleyman Almanya, Fransa, İspanya, Venedik ve Papa ile barış yaptıktan sonra İran’a saldırma fırsatı buldu.¹⁶⁹⁸ Miladi 1548 Temmuz ayının 27.(Hicri 955 yılı Cemziyulsani ayının 20. Günü) Perşembe günü Tebriz’e girdi ve Tebriz’in bir mahallesi olan Çerendab da yerleşkesini kurdu.¹⁶⁹⁹ Şah Tahmasb Sultan Süleyman’ın Tebriz’e geldiğini haberini aldığı zaman önce on bin askeri hem Ulame’ye yakalaması hem de Van Kalesinin reisine yardım etmek için gönderdi. Hatta Sultan Süleyman’ın Tebriz’e girmesinden sonra Van ve Kars’a yardım için askerler göndermesini istiyordu ama emirlerine danıştıktan sonra vazgeçti¹⁷⁰⁰ Tarihçi Hasan Rumlu: “Osmanlı ordusunun yiyeceği azalmıştı. Bu nedenle halkın evine girdiler ama Sultan Süleyman buna engel oldu” demiştir.¹⁷⁰¹ Emir Şeref Bitlisi diyor ki Osmanlı ordusu Tebriz de kaldığı sürede güçleri yoktur bir yaprak bile halktan alsınlar demiştir.¹⁷⁰² Şah Tahmasb önceki taktikten sonuç

¹⁶⁹⁷Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 54.

¹⁶⁹⁸Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 596.

¹⁶⁹⁹ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 237; Ahmet Gaffari, *Tarihi Cihanara*, s. 297; Huseyini Fasayi, s. 106.

¹⁷⁰⁰ Ahmet Gumi, a.g.e, s. 55.

¹⁷⁰¹Hasan Rumlu, a.g.e, s. 329; Şerefettin Bitlisi diyor ki Osmanlı ordusunun bir yaprak bile halktan alma cesaretleri yoktur diyor, *Şerefname*, C. II. s. 199.

¹⁷⁰²İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, s. 71; Bitlisi, a.g.e, c.II, s.199.

aldığı için bu kez de her yeri tahrip etmişti.¹⁷⁰³ Şah Tahmasb ordusunu bölüklere böldü ve onları Osmanlı ordusuna saldırmaya görevlendirdi. Bunların sürekli saldırma ve geri çekilmeleri Osmanlı ordusunu Tebriz’de zorluğa attı. Osmanlı askerleri yemek bulmak için ordudan dışarıya çıkamıyorlardı. Halk Kızılbaşlar’ın saldırılarından yüreklenip Osmanlı ordusuna direniş de bulunuyordular. Tebriz halkı dört taraftan suyu kapatıp ve hiç bir urun askerlere satmadılar. Öyle ki bir su fiyatı bir altın sikkesine artmıştı, halk şehir kapıları kapatıp direniş gösteriyordu.¹⁷⁰⁴ Şah Tahmasb Sultan Süleyman’a bir mektup yazıp diyor ki; ,Tebriz halkının cesaretini bilen Elkas Mirza, Sana (Sultan Süleyman’a) dedi ki halkla çatışmaktan vazgeç Tebriz halkı direniş yapsa bir kişi bile Tebriz’den dışarı çıkamaz ve Azerbaycan hançerli askerleri senin ordunu toprakla bir ediyorlar sen pişman olacaksın ve gece yarısı Tebriz’den kaçacaksın.,¹⁷⁰⁵ Kızılbaşlar’ın şiddetle saldırma ve geri çekilmeleri Sultan Süleyman’ı telaşlandırdı. Hatta bir gece Kızılbaşlar’ın saldırmasını bekleyen Sultan Süleyman çadırına gitmedi ve sabaha kadar uyumayıp at üzerinde bekledi.¹⁷⁰⁶ Ordunun yemeği ve hayvanların yemleri de az olduğu için Sultan Süleyman’ın daha ileriye gidemeyeceğini düşündü. Sultan Süleyman Elkas Mirza’nın abartmalarına göre Kızılbaş emirlerin onun ordusuna katılmalarının beklentisi vardı. Hatta Tebriz halkı da Osmanlı ordusuna yemek vermediler. Sultan

¹⁷⁰³Ebul-Hasan Kazvini, *Favaidul-Safeviye*, Tashih Mir Ahmedi, Merkez Mutaleat Ferhengi İran, s 332; Ahmed Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s 326;Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 52.

¹⁷⁰⁴Nevayi, a.g.e, s. 234- 235.

¹⁷⁰⁵ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 235.

¹⁷⁰⁶ İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, s. 72.

Süleyman bu kötü durumdan dolayı sadece dört gün Tebriz de kaldıktan sonra orayı terk etti ve İstanbul'a dönmek için hareket etti. Hatta o dört gün içinde de yeterli kadar su ve diğer ihtiyaçlar bulunmuyordu ve beş binden fazla deve ve at açlıktan telef oldu ve onlardan birçoğu o kadar zayıflamıştı ki Sultan Süleyman onları Tebriz'den kendisiyle götürmedi. Önemli ve çok dikkati çeken konu Sultan Süleyman Tebriz'den çıktıktan sonra orada asker bırakmadı ve bütün kuvvetini o şehirden dışarı çıkardı. Bu savaşta da Şah Tahmasb'ın taktiği yani viran ve göç ettirmek sonuç verdi ve Eherde iken ona Sultan Süleyman'ın geri döndüğünü haber verdiler.¹⁷⁰⁷ Sultan Süleyman'ın taktiksel açıdan geri dönmesi doğrudur. Böyle bir durumda bir azıksız harekâtı devam ettirmesi uygun değildi. Şah Tahmasb: "*böyle devam edilirse Osmanlı ordusu yirmi gün dayanamayacağını söylüyordu*"¹⁷⁰⁸ Sultan Süleyman Kürdistan yoluyla Van'a gitti ve kalesini kuşattı.¹⁷⁰⁹ Sultan Süleyman döndüğü esnada Şah Tahmasb'ın askerleri Osmanlı ordusuna vur kaç saldırılar uyguluyordu. Tahmasb komutanlarıyla danıştıktan sonra: "*Osmanlı toprağının içine girip Sultan Süleyman'ın tekrar saldırısına engel olmak için İran-Osmanlı hudutlarındaki bölge ve şehirlerini, Osmanlı ordusunun herhangi bir ihtiyacını karşılamasını önlemek için tahrip ve viran edilmesine karar verdiler*"¹⁷¹⁰. Şah

¹⁷⁰⁷ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 55.

¹⁷⁰⁸ Ahmed Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 336.

¹⁷⁰⁹ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 330; Ahmet Gaffari, s. 297; Ahmet Gumi, s. 329; Nevayi, *Şah Tahmasb'ın melek Kiyümers Rüstendar'a mektubu*, s. 235. Ama Hammer Purgstall diyor sultan Süleyman Tebriz'den Şirvan'a gitti ve beş gün ikamet ettikten sonra Van'a geldi, Pourgeshtal, s. 1189.

¹⁷¹⁰ Ahmed Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 336-337.

Tahmasb Tezkiresinde böyle diyor: “*elimden geldiği kadar her yeri viran ettim ve o bölgeleri yakıp yıktım, bir gün bir yerde duraklamıyorduk, çünkü Ahlât’ın bayındır yerleri en fazla on günlük mesafededir, böylece ordumuzun gidip gelmesi kolaylaşır*”¹⁷¹¹ demiştir. Sultan Süleyman Van kaleni kuşatma esnasında, Erzurum Kethüdası Guller Ağasını Osman Çelebi’ni (Osman Ağa) dört bin askerle Kars kalesinin tadilatı için gönderdi.¹⁷¹² Kendisi Avrupa cephelerine yönelme fikrinde idi.¹⁷¹³ Şah Tahmasb Sultan Süleyman’ın Van kalesini terk etmesi ve Kars Kalesinin tadilatına (Tahmasb orayı viran istiyordu) engel olmak için oğlu İsmail Mirza’yı Gökçe Sultan Kaçarla birlikte yanlarına yedi bin asker vererek Kars kalesini viran etmek hem de Erzurum’a saldırmak için gönderdi. İsmail Mirza saldırdıktan sonra vuku bulunan savaşta birçok işçi ve mimarlar hem de Osman Çelebi Guller Ağası öldürüldü.¹⁷¹⁴ Tahmasb’ın Kars Kalesini viran etmekten iki amacı vardı, 1. Bu kalenin daima viran kalması. 2. Sultan Süleyman Van Kalesinin kuşatmasını bırakması idi. Tahmasb için Van Kalesi Azerbaycan’ın kilidi sayılırdı.¹⁷¹⁵ Sultan Süleyman Kars’ın kuşatıldığını ve Erzurum saldırısını duyunca Van’ı bırakıp Erzurum’a gelmesinden bir beklentisi vardı.¹⁷¹⁶

¹⁷¹¹ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 56.

¹⁷¹² Remzi Kılıç, *Kanuni Sultan Suleyman Devri Osmanlı-İran Munasebetleri(1520-1566)*, Erciş Üniversitesi, s 225, Kayseri 1994.

¹⁷¹³ Abdul-Reza Mehdevi, a.g.e, s. 31-32.

¹⁷¹⁴ Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, c. I, s. 275; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elllerini Fethi*, s. 189.

¹⁷¹⁵ Sümer, a.g.e, s. 66.

¹⁷¹⁶ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 330. Faruk Sümer diyor Şah Tahmasb İsmail Miza’yı Kars kalesinin tamirine ve Osmanlı askerlerini dağıtmak için görevlendirdi.

Ama Sultan Süleyman İsmail Mirza Erzurum'a yetişmeden önce Van kalesini 9 gün savaştıktan sonra fetih etti.¹⁷¹⁷ Çerkez İskender Paşa'ya Van kalesinin hâkimliğini verdi. Bu olaydan sonra İsmail Mirza Kars kalesini fethetti ve sonra oranın etraftaki köylerini yakarak babası Tahmasb'ın yanına döndü. Van kalesi bütün Azerbaycan'ın sığınağı idi ve Azerbaycan'ın köprü ve anahtarı sayılıyordu.¹⁷¹⁸ Şah Tahmasb Van kalesinin hâkimine Şahkulu Sultan Çiğini'ye bırakmıştı. Şah Tahmasb Şahkulu Sultan Çiğini'nin direniş yapmamasından o kadar öfkelenmişti ki onu inek derisinin içine koyarak öldürdü.¹⁷¹⁹ Tahmasb Van kalesinin elden gitmesinden çok rahatsızlık duydu. Van kalesinin kaybetme nedenini Çiğini ailesinin cömertsizliği ve Ulame'nın düzenbazlığına bağladı.¹⁷²⁰ Yine başka bir yerde Van kalesinin direniş yapmayan

Sümer, s. 83. Hâlbuki Osmanlılar Kars kalesini tamir etmek istiyordular, ama İsmail Mirza onu yıktı.

¹⁷¹⁷Purgstall, s. 1190; Uzunşarşılı, s. 412. Sultan Süleyman II. Henry'ye yazdığı mektupta Van kalesinin fethini Miladi 1548 Ağustos ayı Hicri 955 yılı Recep ayının başlarında yazıyor. Nevayi, s. 190. Roger Savoray yazıyor, o zaman Osmanlılarla Fransa iletişimleri iyi olduğu için Fransa elçisi olan Dalamo Van Kalesinin kuşatmasında Sultan Süleymanla birlikte idi. Onun rehberliğiyle tolar iyi mekanda yerleştirdiği, hem de Osmanlı askerlerini topları kullanmak için eğitim verdiği Van kalesinin kuşatmasında çok etkili olup Van garargahını teslim etmek zorunda kaldı, Savoray, s. 104.

¹⁷¹⁸ Şah Tahmasb Tezkeresi, s. 56. Tahmasb Tezkeresin de Van Gölün etrafındaki şehirleri, Van, Erciş, Ahlât ve Adilcivaz'ı Azerbaycan şehirlerini sayıyor. Aynı Sf.

¹⁷¹⁹Budag Munşi Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, s. 323.

¹⁷²⁰ Nevayi, a.g.e, s. 215; Orada Çiğini yalnızca Çibini yazılmıştır.

muhafizlerini: ‚O namert haram yiyenler, olarak nitelenmiştir.¹⁷²¹ Şah Tahmasb askerlerini grup haline bölerek Osmanlı toprağına saldırmak ve viran etmeye devam etti. Tahmasb kendisi de Osmanlı’ya zarar vererek ve zayıflaması için çalışıyordu.¹⁷²² Şah Tahmasb babası İsmail’den daha fazla Osmanlı’ya zarar vermişti.¹⁷²³ Muş’a yani Van gölünün batı tarafına saldırdı ve orayı ele geçirdi. Onun emriyle bütün Muş askerleri katledildi, çocukları ve kadınları esir etmekten vazgeçti ve onları serbest bıraktı.¹⁷²⁴ Oranın bütün evlerini yaktı ve ondan sonra Pasinler’e yöneldi. Şah Tahmasb tarafından Melik Kiyümers Rüstendar’a yazılan mektupta: ‚Kızılbaşlar’ın Şah Tahmasb’ın emriyle bütün oranın konuşan ve konuşmayanlarını yok etme çabası vurgulanmaktadır.¹⁷²⁵ Van gölünün etrafını da yağmaladılar. İsmail Mirza Şah Tahmasb’ın emriyle Miladi 1547 yılı Eylül/Ekim (Hicri 955 Şaban ayı) Erzincan’a saldırdı. Erzincan şehrini yağmalayıp yaktı ve sonra babası Tahmasb’ın ordusuna geri döndü.¹⁷²⁶ Şahkulu Sultan Afşar Ahlât’ın etrafındaki köyleri yaktıktan sonra beş bin at, yüz bin koyun, elli bin ineğı Tahmasb ordusuna getirdi.¹⁷²⁷ Ulame, Sivas Paşa’sıyla birlikte Erzurum’a yönelip Tercan da oturduğunu öğrenen Tahmasb sürekli olarak Ulame’ya yakalamak istiyordu. Tercan’a gitti Ulame Şah Tahmasb’ın

¹⁷²¹ Nevayi, a.g.e, s. 233.

¹⁷²² Anonim, *Venediklerin İran da Seyahatnamesi*, s. 461-462.

¹⁷²³ *Venediklerin İran da Seyahatnamesi*, s.462.

¹⁷²⁴ İslami hükümlerine göre Müslümanı esir etmek caiz değil.

¹⁷²⁵ Nevayi, a.g.e, s.181.

¹⁷²⁶ Karaçelebizade, *Suleymanname*, s. 150-151; Kırzioğlu, a.g.e, s. 189-190.

¹⁷²⁷ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 330; Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 332;

İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, s. 73.

arka arkaya başarılarından endişeliydi. Osmanlı Paşalarını Tercan'da kalmak iyi değil diye ikna etti. Ulame Anadolu'nun güneybatı tarafında olan Karaman'a gitti ve Sivas Paşa'sı Sivas'a döndü. Erzurum Paşa'sı Bayburt'a döndü. Tahmasb Ulame'ya yakalayamadı. Tahmasb İsmail Mirza'yı Bayburt'ta gönderdi oda oranın valisi olan Muhammet Paşa Tekoğlu'nu yendi. Bayburt valisi Muhammet Paşa Tekoğlu Bayburt Kalesine sığındı ve İsmail Mirza yaklaşık yedi bin ailenin oturduğu Bayburt'u yağmaladı ve oranın halkını öldürdü.¹⁷²⁸ Tahmasb kendi kardeşi Bahram Mirza'yı bir grup Kızılbaşla Erzurum'u yağmalamak için oraya gönderdi ve kendisi de Erzincan'a gitti. Behram Mirza Erzurum şehrini yağmalayıp yaktı.¹⁷²⁹ Böylece bu sürekli saldırılarda bütün Pasinler ve Saruh ve Sühnüs Ahlât, Erzurum, Tercan, Bayburt, Erzincan, Harput ve Trabzon yakınlarına kadar her tarafı yağmaladı.¹⁷³⁰ Emir Şeref yazıyor: “Miladi 1547 yılında (Hicri 955) yılı Şah Tahmasb kışın ortasında Ahlât kalesini kuşattı ve orayı Sultan Süleyman'ın adamlarının elinden kurtardı ve kaleyi yıktı ve bir saat de yerle bir etti” demiştir.¹⁷³¹ Tahmasb'ın İran sınırlarına yakın Osmanlı şehirlerini viran etme ve yakmasının nedeni kendi söylediğine göre

¹⁷²⁸Kızıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s 190; Nevayi, a.g.e, s. 181.

¹⁷²⁹Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 333.

¹⁷³⁰ Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 298. Şah Tahmasb Melek Kiyümers Rüstendar'a yazdığı mektupta şöyle diyor: Adilcivaz, Erciş, Ahlât, Bitlis, Malazgirt, Yalanık, Pasinler, Handırsk, Hamiri, Tarcan, Kelekit, Denzik, Bayburt, Erzurum, Erzincan ve Kemah ve Akşehir'in bazı mevkileri yağmalanıp viran oldu, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 184.

¹⁷³¹Bitlisi, *Şerefname*, C. I, s. 461.

Osmanlı'dan İran'a on gün boyunca yol esnasında hiç bayındır bir bölge bırakmamak ve hiçbir yiyecek bulunmaması içindir. Bu taktik İran'a göre Osmanlı ordusunun çok güçlü kâmil ve büyük bir ordu olmasındandır. Hatta Osmanlı ordusunun kendi topraklarında bile yiyecek bulma gibi bir umudu olmasını istemiyorlardı. Tahmasb, Eğer bir zaman tekrar İran'a saldırmak isterse de hem İran hem de Osmanlı topraklarında bile yemek bulmamasını istiyordu. Faruk Sümer şöyle diyor: „Şah Tahmasb önce Erciş ve Ahlât bölgelerini Erzurum, Erzincan, Bayburt ve onların etraflarını çok korkunç bir şekilde yağmalayıp yıkmıştı. Bu yağmalama ve viran etme Trabzon'a uzanıyordu. Büyük bir ihtimalle bu esnada birçok okullar, tarlalar, Hangahlar, kervansaraylar, camiler ve Kars, Erzurum, Bayburt, Erzincan, Ahlât, Adilcevaz, Erciş gibi şehirlerin sanat eserleri ortadan kaldırılmıştır. Tahmasb'ın bu yağmalama ve viran etmesinin amacının Anadolu'nun doğusunda her çeşit yaşam imkânını ortadan kaldırmak ve Osmanlı ordusunun İran toprağına saldırmasına engel olmaktır. Zira Osmanlı ordusu Anadolu'nun doğusunda karargâh kursaydı Safevi Devletinin sürekli tehlikede olmasına neden olacaktı. Bu konuda Tahmasb'ın doğa ve halka zarar verdiği mantığa sığmayan yanlış işlerini söylesek de aslında Tahmasb bunu bir taktik olarak Osmanlı'ya engel olmak yapıyordu. Tahmasb'ın yaptığı ahlaki açıdan doğru değildi. Âmâ sonradan bu haksız ve halkı kendinden soğutan eylemlerini Osmanlı ordusunun moralini bozmak ve barışa çekmede başarılı olduğu görülmektedir.¹⁷³²

Tahmasb'ın sürekli saldırma ve insafsızca her yeri yıkıp yakması¹⁷³³ ve Sultan Süleyman'ın ona engel olmaması Avrupa hâkimlerinin dikkatlerin İran'a

¹⁷³²Faruk Sümer, s. 84.

¹⁷³³ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s 189-190; Asrar, s 117.

yönelmesine neden oldu.¹⁷³⁴ İran ordusunun Toros bölgesini yani Anadolu'nun kuzeyini kuşatmış olduğu yalanını Avrupa'da yaydılar.¹⁷³⁵ Böylece Avrupa halkı İran'ı kendi kurtarıcıları sandılar. Avusturya imparatoru kralı Ferdinand'ın Sultan Süleyman'ın sarayında olan elçisi Busbeug: „Bizimle yokluk helak olma noktasında dayanağımız sadece İran idi. Eğer İran Osmanlılara engel olmasaydı kesinlikle Osmanlılar çok kolay bizi ele geçirirdi, Fakat bunların arasında vuku bulunan savaş bizim için bir fırsattır kesin bir kurtarma değil, demiştir.¹⁷³⁶ İran uzun bir mesafede Osmanlı topraklarına girmişti, çok saygılı ve muhterem bir padişah olan Sultan Süleyman tüm Avrupa'yı vahşet içinde tutmuştu âmâ Kızılbaşlar'ın saldırmasına bir müdahale etmiyordu. Bunun da en büyük nedeni Batı cephelerinde meşgul olmasıdır.

¹⁷³⁴ Venediklerin İran da Seyahatnamesi, s 461-462-479.

¹⁷³⁵ Kinross (Lord). The Ottoman Centuries: The Rise and of the Turkish Empire William Morrow, New York, 1977 P. 235.

¹⁷³⁶ Krosinsky Hatıratı, Nakalın Hanbaba Beyani, Tarih İnceleme Dergisi, 6. Numara VI. sayfa yoktur. Hattı bir nusha bu dergiye eklenmiş. Krosinsky Fırat Nehirinin kenarında Osmanlı-Tahmasb savaşları hakkında söyledikleri doğru değil. Hiçbir Türk veya İranlı tarihçi İran ordusunda Portekizlerin huzurundan bahis etmemiştir. Portekizlerin Hürrmüz veya Guva Limanında o kadar askeri yoktur 10000 kişisini Tahmasb'a yardım için gönderebilsin.

B.İran-Osmanlı Arasında Kalan Elkas Mirza

Kanuni Sultan Süleyman Diyarbakır yolunda Kızılbaşlar'ın yaptıklarını haber alınca Bendimahi, Erciş, Adilcevaz yoluyla Muş'a geldi. Ama tahrip edilen mekânlardan başka bir Şah Tahmasb askerleriyle karşılaşmadı.¹⁷³⁷ Miladi 1548 Eylül 28. Günü, (Hicri 955 Şaban ayının 24. Günü) Muş'tan Diyarbakır'a geldi. Sultan Süleyman Vezir-i Sani Kara Ahmet Paşa'yı Yeniçeri ve diğer askerlerle Şah Tahmasb'ın yaptıklarına engel olmak için gönderdi.¹⁷³⁸ Kendisi de zikredilen yılın (20 Ramazan) 23 Ekim ayında Erzincan'a doğru Harput Kalesine sonra Pertek'e yerleşti.¹⁷³⁹ Vezir-i Sani Kara Ahmet Paşa kuvvetlerine öncü tayin edilen Çerkez soyundan Osman Paşa adlı bir komutan Kemah Kalesinin yakınına geldi. Bir bölük İran askerlerini çadırlarında konakladıklarını görünce geceye kadar bakır kapları toparlayıp hayvanların kuyruğuna bağlayıp, atları kamçılıyarak bir gürültü ve kargaşaya yol açarak İran askerlerine saldırdı. Bu saldırıda yaralanan Osman Paşa'yı, Sultan Süleyman Haleb Beylerbeyliğine tayin etti.¹⁷⁴⁰ Vezir-i Sani Kara Ahmet Paşa Harput civarında Sultan Süleyman ordusuna iltihak edip durumu arz etti. Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın Osmanlı topraklarında tahrip hareketlerine engel olmak için tekrar Diyarbakır'a dönmüş ve ikinci kez olarak Elkas Mirza'yı İran'a saldırması için görevlendirmiştir. Ama Osmanlı ordusundan ona bir tane bile asker vermedi. Kürtler' den ve diğer kavimlerden özellikle diğer milletlerden serseri adamları ve

¹⁷³⁷ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 190.

¹⁷³⁸ Solakzade, a.g.e, s 510; Munecimbaşı, *Sahai fu'l-Ahbar*, Terc. N. Ahmed, IC. II, s. 499.

¹⁷³⁹ Celalzade, *Tabakatu'l-Memalik*, v. 319a-320b ve Peçevi, c. I, s. 274-275.

¹⁷⁴⁰ Peçevi, a.g.e, c.I, s. 275-276; Solakzade, a.g.e, s. 510.

aşiretlerin paralı askerlerinden olan insanları ona bıraktı.¹⁷⁴¹ Tahmasb'ın casuslarından olan Çemişkezek Kürtlerinden iki casus Sultan Süleyman tarafından Elkas Mirza'nın Hemedan'a saldırmak için görevlendirdiğini Tahmasb'a bildirdiler.¹⁷⁴² Sultan Süleyman'ın uyguladığı bu taktik Tahmasb'ın Osmanlı topraklarında ilerlemesini durdurdu. Tahmasb Miladi 1548 yılı Ekim/Kasım ayı (Hicri 955 yılı Ramazan ayı) Erzincan'ı terk etti ve Bayburt'tan Erzurum'a geldi.¹⁷⁴³ Burada da Kızılbaşlardan Ermeni çocuklarını sepet içerisine koymalarını ve Erzurum Kalesinin duvarının dibine bırakmasını emretti.¹⁷⁴⁴ Sonra Tahmasb, Miladi 1547 yılı Kasım/Aralık ayı (Hicri 955 yılı Şevval ayı) Erivan'a geldi. Erivan da yıkıp yakma politikasından dolayı hiçbir yerde yemek bulunmuyordu.¹⁷⁴⁵ Bu nedenle Tahmasb Celalettin Sunduk Bek Korucubaşısını bir grup emir ve Kızılbaşlarla Şeki'ye gönderip yiyecek toplamalarını söyledi. Onlar da Şeki'yi yağmalayıp iki yüz bin koyun elli bin inek beş bin at ve otuz bin çuval pirinç, buğday ve diğer cinslerden yiyecek ve içecek Tahmasb'ın ordusuna getirdiler.¹⁷⁴⁶ Tahmasb oğlu İsmail Mirza'yı Gökçe Sultan Kaçarla birlikte Şirvan'ı fethetmek için Şirvan'a gönderdi. Onlar da

¹⁷⁴¹Purgstall, a.g.e, s. 1190; Roemer, a.g.e, s. 284.

¹⁷⁴² Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 58.

¹⁷⁴³ Hasan Rumlu, s. 334; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 14. Bu tarihçi Ramazan ayının 14. Gününü söylüyor.

¹⁷⁴⁴Şah Tahmasb Tezkeresi, s. 59-60. Osmanlı makamları da Vezir-i Sani İskender Paşa'nın Kızılbaş Emirlerine yazdığı mektubunda Şah Tahmasb'ın Ermeni çocukların sağlam döndermelerini Vurgulanmaktadır, Parsadost, a.g.e, s.193.

¹⁷⁴⁵Venediklerin İran da Seyahatnamesi, s. 449.

¹⁷⁴⁶Şah Tahmasb'ın Melik Kiyümers'e yazdığı mektubundan, Nevayi, s. 184.

Şirvan'ı fethettiler. Bu kez Tahmasb oğlu yani İsmail Mirza'yı oranın hâkimliğine görevlendirmede, Abdullah Han Ustaclu'yu oranın hâkimi yaptı. Tahmasb Erivan'dan Karabağ bölgesinde yer alan Burde'ye kışlak kurmak için gitti.¹⁷⁴⁷ Bu esnada Elkas Mirza Miladi 1548 yılı Kasım ayının 5. Günü (Hicri 955 yılı Şevval ayının 3.günü) Kürdistan yoluyla Hamedan'a saldırdı.¹⁷⁴⁸ Elkas Mirza kardeşi (Üvey kardeşi) Behram Mirza'nın eşlerini ve çocuklarını esir etti ve bütün mal ve paralarını yağmaladı. Tahmasb kendi Tezkiresinde: "Elkas Mirza Sultan Süleyman'danayrılana kadar fitne ve fesat bertaraf olmayacaktır" diyordu.¹⁷⁴⁹ Bu nedenle onun yakalanmasına çok önem veriyordu. Tahmasb kendi kardeşi Behram Mirza'ya bir grup Kızılbaşlarla yolları yağmalayarak Hemedan şehrine gitmelerini emir verdi. Miladi 1548 yılında Kasım ayının 20. Günü (Hicri 955 Şevval ayının 18. Günü) Elkas Mirza Hemedan'ı kuşattıktan sonra Kum'a gitti ve Gum'da iki gün savaştıktan sonra orayı fetih etti.¹⁷⁵⁰ Elkas Mirza kendi emirlerinden olan Afşar Muhammed Bey'i Rey şehrine saldırmak için gönderdi. Afşar Muhammed Bey Rey'i

¹⁷⁴⁷ Şah Tahmasb'ın Melik Kiyümers'e yazdığı mektubundan, Nevayi, s. 184; Ahmet Gumi, a.g.e, s. 332; İskender Bek, a.g.e, s. 73; Ahmet Gaffari, a.g.e, Çukur Sa'd zikrediyor. S. 299. Karabağ da inşa olan ilk şehir Kur nehirden Tırtır nehrinin başında ve üç fersah fasile ile Barda şehridir, Mirza Cemal Cevanşir Karabağlı, *Karabağ Tarihi*, Azerbaycan Bilim KültürTarih Enstitosu Yayınları, Bakû 1959.

¹⁷⁴⁸ Budak Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, Muhammed Rıza Nesiri çalışması, Moassiseye Motaleate Ferheng ve Zabanhaye Asyayı, Tokyo 1999, s. 117; Roger Savory, *İran Dar Asr-ı Safevi*, s. 54-55.

¹⁷⁴⁹ Ahmet Gaffari, a.g.e, s. 299.

¹⁷⁵⁰ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 56.

yağmaladıktan sonra Kum'a geri döndü.¹⁷⁵¹Elkas Mirza iki kardeşi olan Behram ve Tahmasb Mirza'yı kendinden uzak gördüğü için İran'ın merkezine İsfahan'a saldırdı. Tahmasb önceden Sultan Süleyman'ın İran'a saldırarak haberini aldıktan sonra kendi eş ve çocuklarını Eşik Ağasıyla İsfahan'a göndermişti. Elkas Mirza'nın amacı Tahmasb'ın eş ve çocuklarını esir ettikten sonra Behram Mirza'nın ailesi de kendisinin elinde olduğu için Tahmasb onun isteklerini kabul etmek zorunda kalacağını düşünüyordu. Ama İsfahan'da bir iş yapamadı, çünkü Eşik Ağası ve diğer Kızılbaşlar'ın ona karşı direnmeleri nedeni sonucunda çatışmadan bir netice alamadı ve İsfahan'ı ele geçiremedi.¹⁷⁵²Bazı Rus tarihçileri doğru olmayan bir şekilde Elkas Mirza'nın İsfahan'ı geçici olarak ele geçirdiğini söylemektedirler.¹⁷⁵³ Bu esnada Elkas Mirza'ya kardeşi Behram Mirza Kaşan'a ulaştığının haberi ulaştı. Elkas Mirza elde ettiği az askerle direniş yapamadığı için Fars'a gitti.¹⁷⁵⁴ Fars'ta İzedhast Kalesini¹⁷⁵⁵ kuşattı ve bütün oranın insanlarını katletti. Sonra Şiraz'a gitti ama Şiraz'ın kalesini fethedemedi. Daha sonra Behbahan'a gitti. Behbahan'ı yıkıp yaktıktan sonra Şüşter'e gitti. Şüşter Hâkimine Şüşter Kalesi'ni teslim etmek için

¹⁷⁵¹ Parsadost, *Şah Tahmasb Evval*, s. 194.

¹⁷⁵²Petroşevsky, *Tarih-i İran*, s. 485.

¹⁷⁵³Petroşevski, *Tarih-i İran*, s. 485.

¹⁷⁵⁴ Hasan Rumlu diyor ki Elkas Mirza İran'a saldırdığı Hemedan'ı yağmalama zamanında 5000 asker vardı, s. 334; Ahmet Gumi, s. 333.

¹⁷⁵⁵ İzed Allah demektir hast anlamı isteyendir, o zaman İzedhast Allah'ın istediği kale anlamındadır, bkz. Muin Sözlüğüne, c. VI, s. 439.

haber gönderdi.¹⁷⁵⁶ Ama Şüşer Hâkimi kabul etmeyip direndi. Bu esnada Afşar Mahmud Han Kohkilüye'den Şüşter Hâkimine yardım için geldi ve Elkas Mirza'yı yendi. Elkas Mirza Şüşter'den Dezfül'e gitti. Dezfül de başarılı olamadığı için Bağdat'a gitti.¹⁷⁵⁷ Şah Tahmasb kendi Tezkiresinde: "*Elkas Mirza Şüşter'den bana bir mektup yazıp barışmamızı istediğini söylüyor*"¹⁷⁵⁸. Tahmasb devam ediyor: „Elkas Mirza mektubunda benden Şirvan Hükümetini ona bırakmamı istemişti.¹⁷⁵⁹ Tahmasb komutanlarıyla danıştıktan sonra Tahmasb'a komutanları şöyle dedi: „eğer tekrar Elkas Mirza güneyden ve Sultan Süleyman da batıdan saldırsalar çok zor şartlarda kalacağız. Bu yüzden bu teklifi kabul etmelisin,¹⁷⁶⁰Şah Tahmasb şiddetle ağlayarak Elkas Mirza'nın isteğini kabul etti.¹⁷⁶¹Tahmasb kardeşi Elkas Mirza'ya mektubunda: "*Şirvan topraklarını sana bırakıyorum*” diye cevap yazdı.¹⁷⁶²Ama eğer Elkas Mirza tekrara Şirvan'ı ele geçirseydi Elkas Mirza'nın Sultan Süleyman'la ilişkisi iyi olduğu için bunun sonucu Tahmasb'a pekiyi olmayacaktı ve Tahmasb'ı birçok ciddi sorunlarla baş başa kalabilirdi. Sultan Süleyman Halep'te iken, Elkas

¹⁷⁵⁶Hasan Rumlu Şüşter Hâkiminin adını Abdulvehab yazıyor, s. 336. Şah Tahmasb Melek Kiyümers Rüstendar'a yazdığı mektupta Tüşmal oğlu Huseyin Bek Yazıyor. Nevayi, s. 186.

¹⁷⁵⁷ Peçevi, a.g.e, s. 277.

¹⁷⁵⁸Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s.61.

¹⁷⁵⁹ Tahmasb Safevi, a.g.e.

¹⁷⁶⁰Tahmasb Safevi, a.g.e.

¹⁷⁶¹Tahmasb Safevi, a.g.e.

¹⁷⁶²Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 337. Şah Tahmasb da Tezkeresin de Şirvan hükümetini Elkas'a vaad verilmesini vurgulanıyor, s. 61.

Mirza veziri Azizullahi Şirvani ile İran şehirlerinden birçok eşya ve çok değerli Kuranlar, nefis şehnameler¹⁷⁶³ elmas ve nefis cevahirlerle kaplanmış kılıç ve silahları ve değerli kumaşları keseler dolusu altın Bedehşan yakutu ve Hindistan'ın değerli kumaşları İran halıları ele geçirerek Sultan Süleyman'a gönderdi.¹⁷⁶⁴ Sultan Süleyman çok memnun kalarak Seyyid Azizullah Şirvani'ye "hilat-i fahire" giydirmiştir. Elkas Mirza'ya Murassa Kılıç, çok değerli bir otağ ve padişahlık kıyafetleri gönderilmiştir. Bu hediyeler Elkas Mirza'ya ulaşınca Moralı yerine geldi, Kum ve Kaşan üzerinden Fars Serhaddine varıncaya kadar, İran memleketlerini alt üstü etti.¹⁷⁶⁵

Ancak bir süre sonra Sultan Süleyman Elkas Mirza'nın, İran'a saldırsam Kızılbaş ve diğer halk arasında benim taraftarım çok ve bana katılacaklar, sözü ve yanlış bilgilerinden dolayı artık daha ona güvenmiyordu.¹⁷⁶⁶ Sultan Süleyman Behram Mirza'nın ailesiyle birlikte yanına gelmelerine Elkas Mirza'ya emir verdi.¹⁷⁶⁷ Ama Elkas Mirza destekçilerine şöyle dedi eğer ben Behram Mirza'nın ailesini Sultan Süleyman'ın yanına götürsem bana onların öldürmesine emir verecekti. Eğer ben Behram Mirza'nın çocuklarını öldürsem oda buna karşı benim

¹⁷⁶³ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 1191, Şah Tahmasb Melek Kiyümers Rüstendar'a yazdığı mektupte diyorki Elkas Mirza İsfahan ve Fars savaşlarında özellikle Şüşter de yağmalayan eşyaları elden verdi, Nevayi, s. 186.

¹⁷⁶⁴ Hammer, a.g.e, aynı s.

¹⁷⁶⁵ Peçevi, a.g.e, c.I, s. 278; Kırzioğlu, a.g.e, s. 196; Muneccimbaşı, a.g.e, s. 560.

¹⁷⁶⁶ Emir Mahmud Hondmir, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasp*, s. 225; Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 229; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 338.

¹⁷⁶⁷ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 225.

çocuklarımı öldürecekti. Bu nedenle Sultan Süleyman'ın çağırısını yerine getirmedi ve yanına gitmedi. Elkas Mirza'nın Sultan Süleyman'ın yanına gitmediği başka nedeni ise Elkas Mirza İran'da başarılı olmadığı için kendi canından da korkmasıydı. Sultan Süleyman Elkas Mirza onun fermanına uymadığı için ikinci vezir Ahmet Paşa komutanlığında bir grup askeri onu yakalamak için gönderdi.¹⁷⁶⁸ Direniş kuvveti olmayan Elkas Mirza Merivan Kalesinin Hâkimi olan Sarhab Bey Erdalan'a

¹⁷⁶⁸ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s 338; Hondmir Emi Mahmud, s. 225; Ahmet Gaffari diorki Elkas Mirza Zür şehrindeyken Sultan Süleyman onu Yakalamak için bir grubu gönderdi. Gaffari, s. 299. BudakMunşi kazvini diyor ki Elkas Mirza hudut beylerine onu yakalamak için Sultan Süleyman'ın emir verdiğini anladıktan sonra kaçtı, s. 324; Rumlu diyor: Miladi 1549 Hicri 956 yılında Sultan Süleyman Elkas Bağdattayken çağırdı, o gitmedi. Sultan Süleyman vezir-i sani Muhammed Paşa'yı onu yakalamak için gönderdi. O kaçıp Merivan Kalesi'nin hâkimi Serhab Bey'e sığındı. Şah Tahmasb kardeşi Behram Mirza'yı Elkas'ı yakalamak için gönderdi Elkas Mirza yenilerek Merivan Kalesine sığındı, s. 340-341; Şah Tahmasb da Tezkeresin de diyor ki Bağdat Hâkimi Muhammed Mirza bir grubu Elkas Mirza'yı yakalamak için gönderdi o kaçıp Serhab Sultan'a sığındı, s. 62; İskender Bek Türkmen diyor ki Elkas Mirza Erdelan ülkesine kaçtı ve Behram Mirza'ya yenildikten sonra Merivan Kalesinin Hâkimi Serhab Erdalan'a sığındı, s. 74; İtimadussaltana diyor ki Miladi 1549 (Hicri 956 yılı) Sultan Süleyman Elkas'ı Bağdat'tan istedi. O gitmedi. Sultan Süleyman vezir-i sani Ahmet Paşa'yı 30000 askerle onu basmak için gönderdi. Elkas kaçıp Merivan hâkimi Kürt Serhab Bek'e sığındı, İtimadussaltana, *Muntezem Nasiri*, s. 809.

sığındı.¹⁷⁶⁹ Münecimbaş, Kara Çelebizade, Gökbilgin gibi Tarihçiler Sultan Süleyman'ın Elkas Mirza'ya güvenmemesini nedenini Elkas'ın Kerbela'yı ziyaret etmesi ve Şii olması olarak yazmaktadır.¹⁷⁷⁰ Münecimbaş başka yerde konu hakkında: “*Elkas ziyaret-i Meşhedeyn esnasında şiar-ı rafz ve ilhadı izhar itmekle yanında olan ehli-i sünnet kendünden rugerdan ve navvabu'l-humayün taraftarlığını terk itmeleri ile mumaileyh naçar Kürdistan dağlarına tahassun eyledi. Akıbet Tahmasb onu esir edip Kahkaha/Alamut Kalesi'ne hapis ve a'nda mesmüan helak oldu*”¹⁷⁷¹ demiştir. Ama bu doğru değildi çünkü Sultan Süleyman için Elkas'ın Şiiliği önce de biliniyordu. Sultan Süleyman (Bağdat fethinde) kendisi de Hz. Ali ve Kerbela'da İmam Hüseyin gibi Şii İmamların Mezarını ziyaret etmişti ve Şii İmamlara saygı gösteriyordu.¹⁷⁷² Bu nedenle Şiilikten dolayı Elkas'a güvenmediği doğru değildir. Sultan Süleyman ordusunda da Şii mezhebenden asker vardı. Elkas kendisinin Şah Tahmasb'ın tahtına oturacağına inandığı için Şiiliğe yönelmiştir. Bu da doğru değildir. Çünkü böyle zor bir durumda bu istek mantığa uymuyor. Ayrıca Elkas kendisini kardeşi Tahmasb'a teslim etme şartını sadece önceden hâkim olduğu Şirvan'ı ona geri bırakmasını yeterli biliyordu. Ama sultan Süleyman'ın Elkas'a güvenmemesinin asıl nedeni onun iddia ettiği sözlerinin doğru olmaması idi. Elkas

¹⁷⁶⁹ Budak Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, Muhammed Rıza Nesiri çalışması, Moassiseye Motaleate Ferheng ve Zabanhaye Asyayı, Tokyo 1999, s.118.

¹⁷⁷⁰ Münecimbaş, *Sahaifu'l-Ahbar*, C. II, s. 499; Karaçelebizade, a.g.e, s. 242; Gökbilgin, *Kanuni Sultan Suleyman*, s. 134.

¹⁷⁷¹ Münecimbaş, *Sahaifu'l-Ahbar*, C. II, s. 500.

¹⁷⁷² Matrakçı Nasuh, a.g.e, s. 44.

Sultan Süleyman'a İran'a gitsem halk ve Kızılbaşlar bana katılacaklar iddiasında bulunmuştur.¹⁷⁷³

Erdalan Sarhab Bey de Elkas Mirza'nın isteği ile Behram Mirza'nın oğlu esirliğinde olan Bediüzzaman Mirza'yı bir elçi ile birlikte Tahmasb'ın yanına göndermesini istedi. Elkas Tahmasb'dan canını korumak için Şah Nimetullah Veli Fırkasının büyüklerinden olan Şah Nimetullah Yezdi'nin kendi yanına gelmesini istemiştir.¹⁷⁷⁴ Ayrıca Elkas Mirza Tahmasb'dan Şirvan hükümetini de istemiştir. Elkas bu iki şartın yerine getirmesiyle kendini teslim edeceğini söylemiştir.¹⁷⁷⁵ Tahmasb, Şah Nimetullah'ı bazı Kızılbaş emirleriyle birlikte Sarhab Bey'in yanına gönderdi. Şah Nimetullah Elkas Mirza'ya istediklerinin yerine getireceğine dair yemin etti. Böylece Miladi 1548 yılı Ekim ayının 12. Günü (Hicri 955 yılı Ramazan ayının 9. Günü) Elkas'ı Tahmasb'ın yanına getirdiler.¹⁷⁷⁶ Emir Şeref'e göre ki

¹⁷⁷³Navayi, a.g.e, s 170-172; Pasadost, *Şah Tahmasb Evval*, s. 180.

¹⁷⁷⁴Tahmasb'ın kardeşi Haniş Beygum Şah Nimetullah Yezd'inin eşiydi.

¹⁷⁷⁵ Emir Şeref diyorki Erdelan Hanedanının en büyük ataları soyunu Sasani Firüz oğlu Kuvad'a kadar uzatan Baba Erdelandı, Şerefettin Bitlisi, C. I, s. 118.

¹⁷⁷⁶ Abdi Bek, *Tekmeletül-Ahbar*, s. 643; Ahmet Gaffari, s. 299. Ahmet Gaffari diyorki Elkas Mirza 21 kişi maiyetinde teslim edildi. Aynı sayfa; Ahmet Gumi de Elkas Mirzayla olan birleşenleri 21 kişi zikrediyor. Ama teslim olma tarihini Ramazan ayının 19. Günü söylüyor, s. 338. İskender Bek, s. 74; Emir Şeref s. 121; Huseyini Fesayi s. 107. Şah Tahmasb Tezkeresi s. 63. Huseyini Esterabadi, a.g.e, s. 75; Bunların hepsi Şah Nimetullah Veli'yi Elkas'ı getirene zikrediyorlar. Ama Hasan Rumlu s. 340, Emir Mahmud Hondmir, a.g.e, s. 226 ve Edward Brown Op cilt s 89 diyorklarki Bahram Mirza Elkas'ı Tahmasb'ın Huzuruna getirdiler.

Sarhab Bey Erdalan'ın Tahmasb'a bu hizmetinden karşılık Tahmasb her yıl hazineden bin tümen ona ödemeyi kararlaştırdı.¹⁷⁷⁷

Budak Münşi Kazvini: Şah Tahmasb Elkas'ı kendi ordusuna getirmesini istiyordu ama kız kardeşi Sultan Beygum'in şefaatiyle bunu yapmadı demiştir. Ama onun iki elini çarmığa gererek çiviledi ve hasta küçük bir ata bindirdiler.¹⁷⁷⁸ Tahmasb Tezkiresinde: “*Elkas'a dedim gördün büyüğüm Hz. Ali aleyhi selam senin yardım edeninden (Sultan Süleyman) daha güçlü idi seni Şahin Kuşu gibi benim yanıma gönderdi*”¹⁷⁷⁹ demiştir. Tahmasb sonra devam ederek daha Elkas Mirza'ya bir söz demedi.¹⁷⁸⁰ Sonra Tahmasb Tezkeresinde devam ederek bir kaç gün sonra Elkas'ı gördüğünde ona dedi ki “*Benimle arkadaş olduğun zaman içki içmiyordun şimdi isyancı olduğun zaman günah işliyorsun, Allah'a da isyan ediyorsun*”¹⁷⁸¹. Şah

¹⁷⁷⁷ Şerefettin Bitlisi, *Şerefname*, c. I, s. 121; Sır John Melkom, *Tarih-i İran*, Mirza İsmail Hayret, Kıtıp Dünya Yayınları, Tahran 1362, s. 241.

¹⁷⁷⁸ Şah Tahmasb Tezkiresi, s. 63; Budag Kazvini diyor: Şah Tahmasb Mutlaka Elkas Mirza ile konuşmadı, Elkas utanıp başını aşağı atmıştı, s. 324, Hasan Rumlu diyor ki Şah Tahmasb sana ne kötülük yaptım sen benden yüz dönderdin Sultan Süleyman'a sığındın sustu konuşmadı, s. 340. Ahmet Gumi, s. 338; Hondmir, s. 226. İskender Bek, s. 74-75, Huseyini Esterabadi s. 75; Hasan Huseyini s. 107, Rızakulu Han Hidayet *RüzetüsSefa* eserinde s. 90 bu tarihçiler farklı ibaretlerle aynı şeyi söylüyor.

¹⁷⁷⁹ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb tezkiresi*, s. 63; İskender Bek sadece Ahmet Mirza'nın ismini söylüyor; *Alemaray-ı Safevi*, s. 75.

¹⁷⁸⁰ Tahmasb Safevi, a.g.e, aynı s.

¹⁷⁸¹ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 54.

Tahmasb Elkas Mirza'nın ¹⁷⁸² Oğulları Ahmed Mirza, Muhammed Hüseyin Mirza'yı ¹⁷⁸³ Fars Hâkimi Zülkadir İbrahim Han ve Hasan Bey Yüzbaşı'nın kontrolünde onları ,Gahkaha, Kalesine gönderdi.¹⁷⁸⁴Tahmasb Tezkiresinde: “*Altı gün o kalede kaldıktan sonra Elkas 3 kişinin babasını öldürmüştü onlar da babalarının intikamını almak için Elkas'ı kaleden aşağıya atarak öldürmüşlerdir*”¹⁷⁸⁵ demiştir. Tarihçilerin Elkas'ın hapiste ne kadar kaldığı konusunda değişik görüşleri vardır; ama onun öldürülmesini kısas ve intikam üzere zikretmişlerdir. Tarihçi Ahmed Gumi: “*Beş altı ay kalede kaldıktan sonra kardeş ve babalarını öldüren iki kişi*

¹⁷⁸²Budak Munşi Kazvini, *Cevahirul-Ahbar* kitabında bir gün sonra syf 324, Abdi Bek, *Tekmeletül-Ahbar* eserinde syf 643, Hasan Rumlu *Ahsenut-Tevarih* eserinde s. 340; Ahmet Gaffari, *Tarihi Cihanara* eserinde s. 229, Gazi Ahmed Gumi, *Hulasetul-Tevarih* kitabında, s. 339, iki gün sonra diyorlar.

¹⁷⁸³Hasan Rumlu, a.g.e, s. 340; Abdi Bek, *Tekmeletul-Ahbar*, s. 644; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 339; Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 299; Hondmir, a.g.e, s. 226; Huseyini Esterabadi, a.g.e, s. 75; Bitlisi, *Şerfname*, s. 121; diyorlarki Elkas Mirza Kahkaha Kalesinde hapis olduğunu yazıyor. Ama Şah Tahmasb Tezkiresin de s. 63, Alemut Kalesinde haps olduğunu yazıyor. Budag Bek ve İskender Bek kale adını söylemiyorlar. Kahkahe Kalesi Azerbaycan'ın Eher Şehr'inin Hürand dağının zirvesinde yer almıştır, Riyahi Muhammed Emin, *Türklerin kalemrovunda Fars Dili ve Edebiyatı*, s.185; Roemer, Op. Cilt. P. 243. Erdebil'in batı tarafında yer almış yazıyor.

¹⁷⁸⁴ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 63-64.

¹⁷⁸⁵ Tahmasb Safevi, a.g.e, 64-65.

tarafından kaleden atılmak suretiyle öldürülmüştür”¹⁷⁸⁶ Demektedir. Abdi Bek onun öldürülmesine de aynı şekilde yaklaşıyor ama ölüm zamanını Miladi 1549 yılında Nisan ayını 23. günü (Hicri 956 Rebiyülevvel ayının yirmi beşinci günü) olarak zikrediyor.¹⁷⁸⁷ Bazı Safevi Tarihçileri Elkas Mirza’nın öldürülmesinden asla söz etmiyorlar.¹⁷⁸⁸ Budak Münşi Kazvini’ye göre o bir müddet kaledeydi sonra da vefat etti.¹⁷⁸⁹ Sadece Emir Şeref Bitlisi *Şerfnameyi Bitlisi* kitabında: “Elkas Mirza bir yıl kalede kaldıktan sonra Tahmasb’ın emriyle onu öldürdüler”¹⁷⁹⁰ demiştir. Bu söyleyiş doğru görünüyor. Seyahatçi Katrino Zeno da Elkas kardeşi Tahmasb’ın emriyle

¹⁷⁸⁶ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 339-340; Hasan Huseyini Fesayi, a.g.e, s. 107.

¹⁷⁸⁷ Abdi Bek, *Tekmeletul-Ahbar*, s. 644; Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 300 Elkas Mirza’nın ölümünün nedenini zikretmiyor. Ama onun öldürülme tarihini Miladi 1550 Hicri 957 yılı Rabiylavval ayı zikrediyor; Budag Kazvini sadece öldürülme tarihini Miladi 1550 Hicri 957 yılı yazıyor, Hondmir de aynı yazıyor, s. 226; Abbas İkbâl hapsedilmekten bir yıl sonra yazıyor. S. 670.

¹⁷⁸⁸ Hasan Rumlu Elkas Mirza’nın Kahkahe Kalesine gönderilmesini Hicri 956 yılı olayları yazıyor. Ama onun öldürülmesine işaret etmiyor, S. 340.

¹⁷⁸⁹ Budak Kazvini, a.g.e, s. 324; İskender Bek diyorki Elkas Mirza’nın ömrü Kahkahe de geçirildi. S. 75; Hondmir diyorki Miladi 1550 Hicri 957 yılında Elkas Mirza’nın haps olan ruhu beden kalesinden ayrılarak serbest oldu. S. 226-227; Huseyini Esterabadi de genel şekilde yazıyor, o Kahkahe Kalesin de Allah’ın rahmetine kavuştu, s. 75.

¹⁷⁹⁰ Bitlisi, a.g.e, s. 121.

öldürdüğünü söylüyor.¹⁷⁹¹ Diğer Safevi tarihçileri gibi Şah Tahmasb'ın korkusu taşımadığından Bitlisi daha doğru ifade etmiş olmalıdır.¹⁷⁹² Bir padişahın onayı olmadan kardeşinin öldürülmesi imkânsızdır. Şah Tahmasb on yıllık padişahlığının başlangıcında ve ondan sonra ortaya çıkan engellerin hepsini kaldırmıştı ve iktidarına karşı bir engel olmasını istemiyord. İki bekçinin Elkas'ı kan davası için öldürmesi aklen kabul edilmemektedir. Şah Tahmasb Tezkiresinde tüm kardeşlerinden daha çok onu sevdiğini söylemektedir.¹⁷⁹³

Hatta Şirvan'ı fethettikten sonra onu Şirvan Hâkimi yaptı.¹⁷⁹⁴; ama o isyan ettikten ve Osmanlı'ya sığındıktan sonra şahlık Kızılbaş tacını ki On iki İmam Şii'lerinin sembolüydü yere attı ve Osmanlı'yı tercih etti ve Tahmasb bu olaydan dolayı çok üzülmüştür.¹⁷⁹⁵ Özellikle Sultan Süleyman o zaman Tebriz'i fethetmişti ve Tahmasb çok zor durumda kalmıştı. Tahmasb kendi tezkiresinde: „Elkas Mirza'ya

¹⁷⁹¹ Katrino Zeno, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, çev. Menüçehr Emiri, Harezmî yayınları, Tahran 2003, Bölüm III, s. 207.

¹⁷⁹² Emir Şeref Bitlisi Kürt Rüzaki Kabilesindedir. İran da doğdu ve Şah Tahmasb ona Bitlis hükümetini verdi. Şah Tahmasb ve oğlu II. İsmail'den sonra III. Sultan Muratla Şah Muhammed Hodabende arasında vukubulunan savaşlar da Bitlisi III. Murad'a sığındı ve hayatın sonuna kadar Osmanlı'ya tabii kaldı. Şerefname eserini 11 yıl Tahmasb'ın ölümünden sonra Osmanlı da yazdı. Kitabı Safevi döneminin önemli kaynaklarından sayılır.

¹⁷⁹³ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 43 ve 81.

¹⁷⁹⁴ Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, s. 262-263.

¹⁷⁹⁵ Abdi Bek, a.g.e, s. 638.

o kadar çok üzülyordum ki ona beddua ettim ve çok ağladım,¹⁷⁹⁶ demiştir. Bu zaman da yirmi kişi Tahmasb'ın tarafına geldiler ve Elkas Mirza'nın yağmalamalarından konuştular ve ona dediler ki, Eğer biz orda klasaydık açlıktan ölürdük, Tahmasb: o halde ben at üzerinde ona beddua ettim,¹⁷⁹⁷ demiştir. Bu Tahmasb'ın iç dertlerindedir.

Elkas'ın yaptığına çok kızılıyordu ve bunlardan dolayı kardeşine çok öfkelenmişti onu yakaladığı zaman onu cezalandırıp öldürmüştür. Tahmasb yine kendi tezkiresinde şöyle diyor, Onun Sultan Süleyman'la İran'a tekrar saldırmasına üzüldüm, buna rağmen Elkas Şirvan hükümetini benden istemişti. Bu kadar beladan dolayı yine hiçbir şet olmamış gibi davranmak istiyordu. Tahmasb kendi Tezkiresinde: "Ben o kadar ağladım ki bu haldeyken yüreğim ağrıdı ve çok üzüldüm".¹⁷⁹⁸ On altıncı yüzyılın siyasi geleneklerine göre hiçbir padişah bu kadar zorluğa dayanamazdı özellikle taht kavgasından dolayı kardeş katli çok kolay bir şeydi. Sonralar Şah Tahmasb Sultan Süleyman'a yazdığı mektupta ona Elkas Mirza'nın kötü akıbetinden rızalığını gösteriyor ve olayı Muhammed süresinin yirmi ikinci ayetine: ,demek siz iş başına gelecek olursanız yeryüzünde bozgunculuk (fesat) çıkaracaksınız ve akrabalık bağlarınızı koparacaksınız öyle mi, bağılıyor.¹⁷⁹⁹ Tahmasb, Şah Nimetullah Yezdi kendi kız kardeşinin kocasının aracılığıyla (Nimetullahı fırkasının büyük ariflerdendi)Elkas'ı öldürmeyeceğine yemin etmişti.

¹⁷⁹⁶Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 54.

¹⁷⁹⁷ Tahmasb Safevi, a.g.e, s. 54.

¹⁷⁹⁸ Tahmasb Safevi, a.g.e, s. 63.

¹⁷⁹⁹ Navayi, a.g.e, s. 294.

Tahmasb hem Şia İmamların soyundan olduğunu iddia ediyordu¹⁸⁰⁰ hem de çok dindar birisi idi.¹⁸⁰¹Tahmasb yeminini halka belli etmedi ve bu nedenle kardeşini gizlice öldürdü. Böylece Tahmasb Kızılbaşlar'ın dini konularına uyum sağlamasını ve onlar kutsallıklarını yerine getirdikleri yolunu onlara göstermişti. Kızılbaşların büyüklerinin yanında büyük din adamı olan Şah Nimetullah'a yemin etmişti eğer kardeşini direk öldürseydi Kızılbaşlar'ın ona güven ve inancı azalacaktı. Diğer taraftan da Elkas Mirza kendini Tahmasb'a bıraktıktan sonra durumu anlayarak kendi canından korkuyordu. Tahmasb kendi Tezkiresinde diyor, Bir kaç gün sonra gördüm kardeşim Elkas bana güvenmiyor ve daima düşünüyor,¹⁸⁰² demiştir. Tahmasb kendi verdiği yazılı sözde de Şirvan Hükümetini Elkas'a verecekti onu da yapmadı. Hatta Elkas'ın iki oğlunu da onunla birlikte Kahkaha kalesine zindana göndermişti.¹⁸⁰³ Şah Tahmasb Osmanlı'ya sığınmadan önce Şirvan Hâkimi zamanında zikrettiğimiz olaylardan dolayı ki Elkas'ın isyanına karşı onu af etmişti ama Elkas Mirza verdiği söze rağmen tekrar isyan çıkarmıştı.¹⁸⁰⁴Güvenini kırdığı için artık ona güvenmiyordu. Tahmasb Mentеше Sultan ve diğer Ustaclu emirler Elkas Mirzayla birlikteydiler ve Tahmasb'la savaşmalarına rağmen onları kendi sarayına getirdi ama onları Elkas gibi cezalandırmadı. Onlarda hayatlarının sonlarına

¹⁸⁰⁰ *Sefernamehaye Veneziyan Dar İnan*, s. 263 ve 461.

¹⁸⁰¹ Budak Kazvini, a.g.e, s. 307; Abdi Bek, a.g.e, s 616; Navayi Abdul-Huseyin, *İnan ve Cihan Moğoldan Kaçarlara Kadar*, s. 157-161.

¹⁸⁰² Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 63.

¹⁸⁰³ Savory Roger, *İnan Asr-ı Safevi*, çev. Kambiz Azizi, Seher Yayınları, Tahran 1990, s. 55.

¹⁸⁰⁴Emi Mahmud Hondmir, *Şah Tahmasb ve Şah İsmail Safevi*, s. 223.

kadar Tehmasb'ın yanında birçok savaşa katıldılar. Elkas çok feci bir şekilde yani kaleden atılarak öldürüldü.¹⁸⁰⁵ Tahmasb kendi Tezkiresinde: „Onu öldürdükten sonra âlem emniyette oldu,¹⁸⁰⁶ demiştir. Tahmasb kendi padişahlığının ve mülkünün emniyetini Elkas'ın ölümünden ¹⁸⁰⁷ sonra garantilemişti. Eğer o iki bekçi Tahmasb'dan izinsiz onun kardeşini öldürmüşlerse neden Tahmasb onları cezalandırmadı? Çünkü eğer Tahmasb'dan izinsiz Elkas'ı öldürseydiler Tahmasb kesin onları cezalandırırdı. Bütün Safevi kaynaklarında hatta Tahmasb'ın tezkiresinde de onların cezalandırılmasından söz edilmemiştir. Elkas Mirza'nın öldürülmesi وضع نیک yani iyi durum ebcet sayısıyla (Miladi 1549 Hicri 956) yazılmıştır.¹⁸⁰⁸ Bazı Safevi tarihçileri onun öldürülmesini (Miladi 1550 Hicri 957)yazmışlar ama büyük bir ihtimalle o Miladi 1549 (Hicri 956) yılında aynı Tahmasb'ın Tezkiresinde yazdığı gibi altı gün hapiste kaldıktan sonra öldürülmüştür. Elkas'ın öldürülmesi uzadıkça Tahmasb kendini rahat hissetmiyordu. Tahmasb Elkas'ı öldürdükten sonra onun hakkında üzüntülü bir şiir söyledi:

می داشت نزاع از پی تخت و نگین ا لقاسب بر ادرم شه شیر کمین
او زیر زمین گرفت و من روی زمین کردیم دو بخش تا بر اساید خلق

“Aslanın pusun da padişah kardeşim Elkas

Taht ve padişahlık yüzünden (benle) mücadele ediyordu

Halkın sakinleşmesi için padişahlığımı iki kışıma böldüm(bir kısmı Elkas'a verdim)

¹⁸⁰⁵ Emi Mahmud Hondmir, a.g.e, aynı s.

¹⁸⁰⁶ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 64.

¹⁸⁰⁷ *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, s. 463.

¹⁸⁰⁸ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 340; Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 399.

Ama onun payı yer altı (öldü) benim payım yer üstü oldu”¹⁸⁰⁹

Elkas Mirza da şiir söylerdi:

منم که نیست مرا در جهان نظیر و همال به رزم دشمن جانم به بزم دشمن مال

“Cihanda benim gibi yoktur

Savaşta düşmanın canına, eğlence de malıma düşmanım”¹⁸¹⁰

چو شیر درنده در شکاریم همه دایم به هوای نفس یاریم همه
گر پرده ز روی کارها بردارند معلوم شود که در چه کاریم همه

,Sürekli yırtıcı aslan gibi herkes av etmekte

Sürekli nefisimizin peşindeyiz

Eğer işlerden perde çekilirse

Kimin ne olduğu ve ne yaptığı belli olacaktır.¹⁸¹¹

¹⁸⁰⁹ Hondmir, a.g.e, s. 227, Elkas’ın yaşamasını Tahmasb halkın (kendi sakinleşmesi için) zararlı biliyordu diyor.

¹⁸¹⁰ Rızakulu Han Hidayet, *Mecmeul-Sufaha*, s. 8.

¹⁸¹¹ Rızakulu Han Hidayet, a.g.e, aynı sayfa, Ebulhasan Kazvini, *Fevayedul-Safeviye* kitabında I. Mısrayı چو پرده ز روی کارها برخیز yazıyor, s. 28.

C. Sultan Süleyman'ın Kışladığı Halep'ten Diğer

Ülkelere Gönderdiği Fetihnameler

Sultan Süleyman Mildi 1550 yılı Ocak ayı 9. Günü (Hicri 956 yılı Zilhicce ayının yirmisi) aydan sonra İstanbul'a döndü.¹⁸¹² İstanbul'a ulaşmadan yol esnasında Halep'e gitmek üzere Diyarbakırdayken vezir-i sani (ikinci vezir) Ahmet Paşa'yı Gürcistan'a gönderdi. Ahmet Paşa Gürcistan'ın yirmi önemli kalesini bir buçuk ayda fetih ederek Osamnlı'nın bir sancağı olarak kendi egemenliği altına alıpveoraya bir hâkim tayin etti.¹⁸¹³ Sonra Diyarbakır'den Haleb'e geldi. Sultan Süleyman Miladi 1548 Aralık ayının 6. Günü (Hicri 955 yılı Zilkade ayının 5. Günü) Halepte iken oğlu Karaman valisi Bayezid'iyanına çağırıp avlanmak için Asi Irmağı civarında Hama dolaylarına gitmiştir. Birkaç gün sonra tekrar Haleb'e dönmüştür.¹⁸¹⁴ İstanbul'a ulaştığı zaman tarihsiz Türkçe bir mektup I. Fransuva oğlu II. Henri'ye yazdı.¹⁸¹⁵ Mektubunda Elkas'ı kötü yâd ediyordu ve ona (şeytan Elkas) diyordu ve devam ederek Tahmasb'ın kardeşi Elkas bana sığındı ve onun rıcasıyla benim zafer kazanan askerim doğuya yönelerek Tebriz'e vardım. Şah Tahmasb ordumun heybetimi gördüğünde saklandı. Tebriz halkını benim adaletimden dolayı yağmalamadılar. Sultan Süleyman devam ederek Miladi 1548 yılındaAğustos ayının başlarında (Hicri

¹⁸¹² Ferid Bek, *Ahsenut-tevarih*, s. 104.

¹⁸¹³ Uzunçarşılı, s. 413; Uzunçarşılı Şah Tahmasb'ın Van'a kadar ve oradan da Kemah'a kadar geldiğini yazıyor ve Şah Tahmasb'ın ordusunun çoğunluğu Kemah da yok olduğunu yazıyor. Ama bu doğru değildir, S. 412.

¹⁸¹⁴ İsmail Hami Danişmend, *Îzâhlı Osmanlı Târîhi Kronolojisi*, C. II, s 260; Kırzioğlu, a.g.e, s 196; Peçevi, a.g.e, c. I, s. 278.

¹⁸¹⁵ Nevayi, a.g.e, s. 189-193.

955 yılı) Recep ayının başlarında Van kalesi ve sonra Şirvan vilayeti fetih edildi.¹⁸¹⁶ Sonr diyor ki: „Ahmet Paşa’yı Gürcistan’ın fethine gönderdim çünkü bazı Gürcistan emirleri Kızılbaşlarla işbirliği yapmıştılar bu nedenle oranın 35 kalesini fetih ettim¹⁸¹⁷. Sultan Süleyman: “İran’a saldırmakta çoğu Azerbaycan şehirleri Osmanlı’nın tasarrufuna geçti” demiştir. Mektubun sonunda Fransa kralındansavaşta kazandıklarının haberlerini etrafa gönderip herkese bildirmesini istiyordu. Miladi 1550 yılı Mayıs ayının 31. Günü (Hicri 957 Cemadiyülevvel ayının ondördüncü günü) Sultan Süleyman Türkçe başka bir fetihname de kardeşi Abdullah Han’dan sonra Maverâünnehir’in Hâkimi olan Özbek Abdullatif Han’a gönderdi.¹⁸¹⁸ Mektubunda gaipden haber aldığını ve böylece savaşları kazandığını söylüyordu. Sultan Süleyman devam ediyor, o fesat eden taife (Kızılbaşları kast ediyor) benim Gazilerim’in keskin kılıçlarının heybetinden baş ürtülü bayanlar gibi saklanıp kaçtılar ve bir damla cesaret göstermediler. Benim askerlerim Irak’ı Acem ve Azerbaycan bölgelerini başarıyla feth ederek oranın kalelerini kuşattılar. Özellikle Gürcistan’ın sağlam kalelerini fetih ederek benim topraklarıma kattılar. Sultan Süleyman mektubun sonunda Abdullatif Han’dan dinsiz Kızılbaş taifesini ki ortadankaldırmak için gerekenleri yerine getirmesini istemişti. Sultan Süleyman

¹⁸¹⁶ Sultan Süleyman Şirvan’a gitmedi. Şirvan, Şirvan’ın Padişah’ı ve Osmanlı askerleri yardımıyla fetih edildi, Hasan Rumlu, s. 289; Ahmet Gaffari, s. 293; Ahmet Gumi, a.g.e, s. 280.

¹⁸¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 413, 20 kale fetih olduğunu yazıyor, aynı sayfa.

¹⁸¹⁸ Navayi, a.g.e, s. 195-196.

Abdullatif Han'a: *“Umarım iki tarafın birleşmesiyle bu şer ve fasit taifenin ve bütün onun inat ve isyanı mahv olsun ve halk onların elinden rahatlasın”* demişti.¹⁸¹⁹

Şunu demeliyiz ki Sultan Süleyman sürekli savaşlar kazanıyordu. Ama burada İran'a üçüncü saldırmasını biraz abartmıştır.

¹⁸¹⁹ Navayi, a.g.e, aynı s.

D.İskender Paşa'nın İran'a Saldırması ve Şah Tahmasb'ın Tepkisi

Önce zikrettiğimiz gibi Sultan Süleyman Tebriz'den dönerken Azerbaycan'ın kilidi Van Kalesini feth etmişti.¹⁸²⁰ Sultan Süleyman Halep kışlağında iken Miladi 1549 (Hicri 956) yılında Van Kalesi'nin Beylerbeliğini Çerkez İskender Paşa'ya bırakmıştı.¹⁸²¹ İskender Paşa savaşsever bir komutandı. Miladi 1548 yılında (Hicri 955) ansızın Hasan Bey Mahmudi Kürt yardımıyla Hoy'a saldırdı.¹⁸²² Hoy Hâkimi olan Dünbüllü Hacı Beyaz askerlere rağmen direndi ama Hasan Bey Mahmudi Kürt'ün kız kardeşi Dünbüllü Hacı Bey'in eşi idi. Kardeşinin sözüyle Kale kapısını ona açtı ve İskender Paşa Kalenin içine girdi. Dünbüllü Hacı Bey ve birçok Kale adamlarını öldürdü ve Van'a döndü.¹⁸²³ İskender Paşa Hacı Bek Dünbüllü'nün kesik başını Sultan Süleyman'a göndermiş ve Sultan Süleyman da İskender Paşa'ya hil'at, kılıç ve bahşişler göndermiştir.¹⁸²⁴ Kolayca Hoy'uele geçirmesinden bir yıl sonra İskender Paşa Kürtler'in yardımıyla Miladi 1549 (Hicri 956) yılında Erivan'a saldırdı ve Kızılbaşlar'ı yendi ve Erivan'ın Pazar'ını yaktıktan sonra Van'a döndü. Sultan Süleyman İskender Paşa'nın kazançlarından hoşnut oldu ve onu Erzurum valiliğine

¹⁸²⁰ Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, s 463.

¹⁸²¹ Ramzi Kılıç, a.g.e, s. 234.

¹⁸²² Navayi, s. 338; Ahmed Kumi, s. 336. Ahmed Kumi diyor İskender Paşa Mahmudi Kürt'ü de öldürdü.

¹⁸²³ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 338; Ahmet Gumi diyor ki İskender Paşa Hasan Bek Mahmudi'yi de öldürdü, s. 336.

¹⁸²⁴ Solakzade, a.g.e, s 512; Münecimbaşı, *Sahai fu'l-Ahbar*, Terc. N. Ahmed, c. III. s 5000; Gökbilgin, "Süleyman I" İ.A, MEB, c. XI, s. 133.

geçirdi.¹⁸²⁵ Yüce makamlara erişen İskender Paşayüzünden Osmanlı-Safevi anlaşmazlıkları daha çok arttı. İskender Paşa sürekli Safeviler'e tehdit edici mektuplar yazıyordu. Şah Tahmasb'ın komutanları İskender Paşa'nın bu yaptığı işlere engel olmak için ona mektuplar yazıyorlardı. Ama İskender Paşa aynen devam ediyordu. Erivan Hâkimi Şahkulu Ustaclu İskender Paşa'ya bir mektup yazarak Tahmasb'ı Peygamber'in çocuklarından sayarak: *“ona karşı kötü davranmanın gereksiz olduğunu söylüyor ve her kimin bu aile ile düşmanlık yaparsa cezasını göreceğini söylüyor ve bu konuyu Kerbela'da Emeviler'in İmam Hüseyin ve çocuklarına yaptığı davranışlara benzetiyor, sadece Hz. Peygamber'in torunlarından İmam Hüseyin'in çocuğu olan biri İmam Seccad hastalıktan dolayı sağ kaldığını söylüyor”* Sözü'nün devamında: *“Emeviler'den binlerce çocuğun sağ kalmasına rağmen bu gün onlardan kimse kalmamıştı ama binlerce Seyyid İmam Seccad'ın soyundan hala yaşamaktadırlar”*¹⁸²⁶ diye mektubunu bitiriyor.

Kızılbaş emirleri İskender Paşa'ya yazdıkları mektuptan bir sonuç almadığı için bu kez Osmanlı Sarayı'nın vezirlerine mektup yazdılar. Genellikle Erzurum'dan geçen elçilerin İskender Paşa İstanbul'a gitmelerine engel oluyordu.¹⁸²⁷ Hatta bunu İran Tüccarlarının üzerine de uyguluyordu.

Miladi 1552 yılında 58 yaşında olan Sultan Süleyman İran'dan dönüşünden itibaren üç yıldır sefere gitmiyordu. Edirne ile İstanbul arasında av ve istirahatla

¹⁸²⁵ Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 207; Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. IV, s. 149.

¹⁸²⁶ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 65; Tahmasb hakiki seyyid değildi, Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 829.

¹⁸²⁷ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 65.

vakit geçiriyordu. İskender Paşa'nın engel olmasına rağmen, Şah Tahmasb Sultan Süleyman tarafından gönderilen elçiye Sultan Süleyman'a götürmek için bir mektup verdi. Mektupta: „Mufsid ve fitneci bir kimse olan İskender Paşa'nın, önceleri Van hâkimi iken Hoy'u basıp, Dünbüllü aşireti reisi Hacı Bey'i öldürmesini, Revan'ı basıp Rumlu Hüseyin Can-Sultan üzerine gelip, halkın tamamını kırdığını, Onun gurur ve kibiri yüzünden, Kızılbaş sarhad beylerine edepsizce tehdid mektupları yazdığını, Şah, Gürcistan Seferinde iken yine İskender Paşa'nın ağır silahlar ile donanmış güçlü bir ordu ile gelip, Kaçar Beylerini basıp öldürdüğünü, “artık işin itidal haddini aştığını” bildiriyordu. Bu sırada (1552/959) Şah'ın, Sultan Süleyman'a gönderdiği mektubuna cevap geldi. Mektupta İskender Paşa haklı görülmekte kendisi deayrıca ordu toplamakta olduğu yazıyordu. Bunun üzerine Kızılbaş bölükleri, Şah ordusunun bulunduğu; Gökçegölün güneyinde Akmungan yaylasında toplanmışlardır.¹⁸²⁸

Şah Tahmasb, önceleri Osmanlı topraklarına saldırıya çıktığında her hangi bir engel ile karşılaşmadan İran sınırına yakın Osmanlı vilayetlerine saldırı için birkaç grubu gönderdi. Miladi 1552 (Hicri 959) yılının yazında dört kol halinde ve her kolun başında Kızılbaşlar'ın büyüklerini emir olarak görevlendirdi:

1. Erciş, Bargiri (Muradiye) ve Bendmahi üzerine, Kızılbaş Safevi Masum Bey, Tekelü Ali-Sultan ve Rojekili (eski Bitlis Ocaklıbeği) Şemsettin-Han ve askeleri.
2. Pasin'e: Kızılbaş Kaçarlu Şahverdi Sultan Ziyadoğlu ve Rumlu Ethem Bey ve askerleri.

¹⁸²⁸ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 210-211.

3. Irak-ı Arab'a: (Mezopotamya) Kızılbaş Zulkadrlı İbrahim-Han ve Afşarlı Şahkulu Sultan ve askerleri.

4. Ardahan, (Ardanuç) Davaylı, Oltu ve Tortum bölgesine: Kızılbaş Kaçarlı Bayram Bey ve Gürcistan Valisi Atabek II. Keyhusrev'i gönderilmişlerdi.¹⁸²⁹

Bu zamanda Sultan Süleyman Avusturya, Almanya ve İspanya kuvvetleriyle uğraşıyordu.¹⁸³⁰ Zikrettiğimiz gibi önce Gürcistan'a saldıran ve bazı nahiyelerini ele geçiren İskender Paşa, Şah Tahmasb'ın Gürcistan'a gönderilen ordusunun bir koluna saldırdı ve birçoğunun başını kesip İstanbul'a gönderdi.¹⁸³¹ Gönderilen dört bölükten birisi yenilmesine rağmen diğer üç grup başarılı oldular. Şah Tahmasb kendisini Osmanlı ordusu kadar güçlü görmediği için viran ettirme taktiğini seçmişti.¹⁸³² Şemsettin Han Kürt, babası Şeref Han öldürüldükten sonra¹⁸³³ İbrahim Paşa karşısında direnme gücü olmadığı için Osmanlılara katılmıştı.¹⁸³⁴ İbrahim Paşa Bitlis Hâkimliğine geçmişti. Sultan SüleymanUlame'nın tavsiyesi ile Şemsettin Han'ı Malatya hâkimliğine tayin etti ve Bitlis HâkimliğiniUlame 'yaverdi.¹⁸³⁵ Şemsettin Han atalarının topraklarından uzaklaştığı için Sultan Süleyman'dan küsüp Tebriz'e

¹⁸²⁹ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 210-211.

¹⁸³⁰ Kırzioğlu, a.g.e, s. 211-212.

¹⁸³¹ Parsadost, Şah Tahmasb-ı Evval, s. 204.

¹⁸³² Roemer, a.g.e, s. 320.

¹⁸³³ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 131-132; Karaçelebizade, *Süleymanname*, s. 114.

¹⁸³⁴ Uzunçarşılı, C. II, s. 349, Karaçelebizade, *Süleymanname*, s. 132; Gökbilgin, "İbrahim Paşa" İ.A, MEB, C. V/2, s. 912.

¹⁸³⁵ Emir Şeref Bitlisi, *Şerefname*, s. 563-575.

Tahmasb'ın yanına geldi. Tahmasb da ona Han unvanı vererek Sarab hükümetine gönderdi.¹⁸³⁶ Şemsettin Han Masum Bey Safevi ile birlikte Ahlât köylerini yakıp otuz bin koyun, on bin sığır, manda¹⁸³⁷ ve tosun ve üç bin at ele geçirmiştir.¹⁸³⁸ Adilcevaz'a saldırmayla görevlendirilen üçüncü grup iki hervar altın bir hervar nefis kumaş ve birçok değerli kap kakak ele geçirdi¹⁸³⁹ ve Tahmasb'ın ordusuna geri döndü. Dördüncü grup da Pasin'i yaktı. Tahmasb kendisi de askerlerin çoğunluğuyla Ahlât kalesini işgal etmeye gitti. Miladi 1552 (Hicri 959) Ramazan ayında kaleyi yerle bir etti.¹⁸⁴⁰

Miladi 1552 Eylül ayında Şah Tahmasb bir grubu Van'a gönderdi Osmanlı ordusunu yendikten sonra bütün tahıl tarlalarını ve evlerini yakıp yıktılar. Miladi 1553 Nisan ayında (Hicri 960 yılının Rebiyülahir ayının tarihine) kadar yedi ay süreyle Safevi Kızılbaşlar Van ve Bitlis Kalelerini toplardan dolayı tasarruf edememelerine karşın Van gölü etrafında, Vastan, Amuk, Gevaş, Elbağ ve Hoşab'ı ele geçirdiler.¹⁸⁴¹ Tahmasb Şahverdi Sultan Ziyadoğlu'nu Bitlis'e gönderdi ve o da

¹⁸³⁶ Bitlisi Emir Şeref, *Şerefname*, s. 563-575.

¹⁸³⁷ Celalzade, *Tabakatu'l-Memalik*, v. 350a-b; Karaçelebizade, *Süleymanname*, s. 159-160; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 215.

¹⁸³⁸ Rumlu Hasan, s. 358; Ahmet Gumi, s. 354.

¹⁸³⁹ Hasan Rumlu, s. 358; Ammet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 353. Aynı diyor sadece İki hervar altın yerine kaç hervar yazıyor.

¹⁸⁴⁰ Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 301; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 354.

¹⁸⁴¹ Remzi Kılıç, a.g.e, s. 250; Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 360; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 355.

bütün o bölgeyi ve Adilcevaz'la Güzeldere'yi yaktı. Tahmasb İskender Paşa'yı basmak için on altı yaşındaki oğlu İsmail Mirza'yı Doğu Anadolu'nun, Kilit Noktası, Erzurum Kalesine gönderdi.¹⁸⁴² İsmail Mirza Osmanlı ordusunun bazı gruplarını Pasin ve Erzurum'da yendi ve sonra Erzurum'a yarım fersahlık mesafede İskender Paşa'nın çoğunluktaki ordusuyla karşıladı.¹⁸⁴³ Vuku bulan savaşta İskender Paşa yenilerek Erzurum Kalesine sığındı. Bunun üzerine İskender Paşa, Sultan Süleyman'dan yardım talebinde bulundu.¹⁸⁴⁴ Sultan Süleyman Paşa'ya kızmadı; aksine hediyeler ile birlikte övgü dolu bir mektup göndermiştir: *“İskender berhudar olasın ve her veçhile lütfu ihsana sezavar olasın, iki cihanda yüzün ağ olsun, Şahoğlu askeri ile senin küfvün değildir, ancak isbat-ı vücut ettin ve bahadırılıkta taksir (kusur) etmedin. Nusret ve hezimet hod meşiyet-i Huda'ya mütealliktir. Hatırın hoş tutsun”*¹⁸⁴⁵ demiştir. Sultan Süleyman Yeniçeri ile Anadolu'dan bazı sancakbeylerine, Muhafaza-i Serhat için Erzenirrum,¹⁸⁴⁶ üzerine gönderdi ve İskender Paşa'nı emrine verdi. Sultan Süleyman kendisi de derhal Macaristan'daki Eğri Kalesi'nin kuşatması kaldırılarak Rumeli Beylerbeyi (Uzun Sokullu) Mehmet Paşa'nın Rumeli ordusu ile Gelibolu'dan Anadolu'ya geçmesi ve Anadolu

¹⁸⁴² Remzi Kılıç, a.g.e, s. 250.

¹⁸⁴³ Walther Hinz, *Şah İsmail Duvvum Safevi*, çev. Keykavüs Cihandari, İlimi-Ferhengi Yayınları, Tahran 199, s.17-182.

¹⁸⁴⁴ Kütükoğlu, "Tahmasb I" İ.A, MEB, C. XI, s. 644; Peçevi, a.g.e, c.I, s. 297; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s 213.

¹⁸⁴⁵ Celalzade, *Tabakatu'l-Memalik*, v. 351b-352b; Peçevi, a.g.e, c. I, s. 299; Solakzade, a.g.e, s. 520; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 213.

¹⁸⁴⁶ Remzi Kılıç, a.g.e, s. 253.

Beylerbeyi'nin de kış boyunca hazırlıklarını yapıp ilkbaharda bütün orduların Sivas'ta hazır olmaları buyurmuştur.¹⁸⁴⁷ İsmail Mirza İskender Paşa'nın peşinden giderek kalenin içine girmek istiyordu; Kızılbaşlar girmesine engel oldular. İsmail Mirza Erzurum'u yağmalayıp yaktı ve sonra babası Tahmasb'ın ordusuna döndü.¹⁸⁴⁸ Tahmasb Ahlât'ı ele geçirdikten sonra Erciş'e Kalesini ele geçirmek için gitti. Oğlu İsmail Mirza da onunla birleşti. Bu savaşta Kızılbaşlar top ve tüfek kullandılar.¹⁸⁴⁹ Erciş'in Kuşatma zamanı uzadı.¹⁸⁵⁰ Yardımcı askerler yetişmediği için kale komutanı olan İbrahim Kürt bir grup Bahti Kürtlerle direnmeye inançla devam ediyordu. Ama Kale bekçileri beş belki altı yüz tecrübeli ve işi bilen Kızılbaş'ı içeriye soktular ve Kale teslim oldu.¹⁸⁵¹ Kürt Emir İbrahim Kızılbaşlarla savaşarak öldü. Ama yeni bir grup Bahti Kürtler yakalandılar ve Tahmasb'ın emri ile zor can vermeleri için başlarının derisini yüzdüler ve çok acı can verdiler ve Erciş Kalesini yıktılar.¹⁸⁵² Ondan sonra Tahmasb Bargiri Kale'sini fethetti. Bazı Kürt emirler ki Osmanlı Safevi çatışmasında Emir Kürt Şahkulu Sultan Bülbülan ve Mahmudi Kürtler gibi Osmanlı tarafındaydılar; Tahmasb oğlu İsmail Mirza'yı Şahkulu Sultan Bülbülan Emir Kürt'ü basmak için ve diğer Kızılbaş gruplarını da Mahmudu

¹⁸⁴⁷ Peçevi, a.g.e, c. I, s. 299.

¹⁸⁴⁸ Hinz, *Peydayeş-i Devlet-i Milli Dar İran*, s. 17-18.

¹⁸⁴⁹ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 368.

¹⁸⁵⁰ Rumlu Hasan, Erciş Kalesinin muhasara süresini üç ay yazıp diyorki Hicri 960 yılı fetih oldu, s. 370; Bitlisi muhasara süresini dört ay yazıyor. S. 195. fetih oldu. s. 370; Bitlisi muhasara süresini dört ay yazıyor, s. 195.

¹⁸⁵¹ Bitlisi, *Şerefname*, C. I, s. 195.

¹⁸⁵² Bitlisi, a.g.e.

Kürtler'in mallarını yağmalamak için gönderdi, birçok Kürt öldürüldü ve malları da gasp edildi.¹⁸⁵³

¹⁸⁵³Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 372; İskender Bek, s. 77; Diyoriki İsmail Mirza Sunduk Bek Korucubaşı ile Kürtlere saldırmaya gitti. Aynı sayfa.

E. Şah Tahmasb'ın Barışa Doğru Adımları

Tahmasb Erciş, Adilcevaz, Bargiri ve Ahlât kalelerini fethettikten sonra Nahcivan'a döndü.¹⁸⁵⁴ Tahmasb Tezkiresinde bu fetihlerin niceliğini Erzurum savaşında esir olan Biga Sancak Beyi "Mahmud Bey İlga'yı"¹⁸⁵⁵ serbest bırakıp ona hilat verip bir mektupla Sultan Süleyman'a göndermiştir.¹⁸⁵⁶ Tahmasb Tezkiresinde Sultan Süleyman'a sunduğu barış teklifinden açıkça söz etmemiştir. Elkas Mirza öldükten sonra Tahmasb kendisine yalnız Müslüman olmayan Çerkez ve Gürcülerle savaşacağını söz veriyor. Tezkiresinde bir daha kâfirden başka Müslümanlarla savaşmayacağını söylemiştir.¹⁸⁵⁷ Fakat İskender Paşa'nın Hoy civanda saldırılar da bulunması nedenden tereddüt ediyordu.¹⁸⁵⁸ Örneklerden anlıyoruz Tahmasb babası Şah İsmail'in Çaldıran savaşından sonraki gibi barış peşinde ve tekrar bir hata yapmak istemiyordu. Sultan Süleyman'a yazdığı mektubunda bu düşüncesini ona bildirmektedir ve "*Elkas Mirza'nın olayından sonra hiçbir Müslümanla savaşmak benim aklımdan bile geçmiyor, kamu ve yaşlı bayanların hayatlarını iyi geçirmelerini istiyorum. Demektedir. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'a*

¹⁸⁵⁴Uzunçarşıl, *Osmanlı Tarihi*, s. 378. Faruk Sümer, s. 84'te Diyor ki söylenen vilayetlerin dışında Şah Tahmasb Müş'a kadarı da viran etti, aynı sayfa.

¹⁸⁵⁵ Peçevi, a.g.e, c. I, s. 301.

¹⁸⁵⁶ Solakzade, *Solakzade Tarihi*, s. 522; Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 66.

¹⁸⁵⁷ Tahmasb Safevi, a.g.e, s. 64.

¹⁸⁵⁸ Hasan Rumlu, a.g.e, s 361-366.

Müslümanlara hiçbir yararı olmayan bu çatışmanın bitirmesini teklif etmiştir”¹⁸⁵⁹

Mektupta:

*“Ey şehriyar-ı muallâ-meab, İskender mehabet Süleyman Cenab, Ne kim emredersen emareyt senin, itaat bizimdir işaret senin, Revamı arada bu denli şikak, Ne var olsa ma beynimizde vıfak Eğer lütfedip sulha versen rıza Sana ta olunca ederdik dua, Rica temennimizi kabul” Be -hakkı- Huda ve Be hakk-ı Resul,*¹⁸⁶⁰ Sultan Süleyman’a saygıdeğer unvanlar hitap etmiştir. Sultan Süleyman ise saygıyla *“Bab-ü Devlet dost ve düşman için meftuhtur”*¹⁸⁶¹ yolunda cevap vermiştir.

Bir süre sonra Sultan Süleyman ve oğlu Şehzade Selim’in mektupları Tahmasb’a ulaşmıştır. Kanuni’nin kızı Tahmasb’ın kız kardeşi Sultan Beygum’e de bir mektup göndermişti.¹⁸⁶² Ama Tahmasb Tezkiresinde Şehzade Selim ve kız kardeşinin neden mektup gönderdiklerini belirtmemiştir. Şah Tehmasb’ın söylediklerinin ona Osmanlı’dan gönderilen mektupların mazmunu, *“eğer Tahmasb’ın barışa gönlü varsa elçisini göndersin”*¹⁸⁶³ Anlamındadır. Fakat bu elçinin elçiliğinden bir netice çıkmadığı için Tahmasb Sadattan Emir Şemsettin Dilcani’yi Miladi 1551 (Hicri 960) de elçi olarak Osmanlı sarayına gönderiyor.¹⁸⁶⁴

¹⁸⁵⁹ Nevayi, *Esnad ve Mukatebat-ı Şah Tahmasb-ı Safevi*, s. 294.

¹⁸⁶⁰ Solakzade, a.g.e, s. 523; Hammer, D.O.T, Terc, M. Ata C, VC. I, s 38.

¹⁸⁶¹ Solakzade, a.g.e; Hammer, a.g.e.

¹⁸⁶² Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 66.

¹⁸⁶³ Tahmasb dördüncü savaştan sonra Sultan Süleyman’a yazdığı dostluk mektubunda, Elçi hakkında işaret ve sipariş olduğu için, Nevayi, s. 295.

¹⁸⁶⁴ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 66. Safevi tarihçileri Emir Şemsettin Dilcani’nin Osmanlı sarayına elçilik için gönderdiği konusunda farklı konuşuyorlar.

Onunla birlikte bir mektubu Sultan Süleyman'a gönderdi.¹⁸⁶⁵ Mektubunda Allah, Peygamber ve Şii İmamların adından sonra Sultan Süleyman'ın adını çok sıfatla

Hasan Rumlu diyorki Şah Tahmasb Emir Şemsettin Dilcani'yi elçilik için Rum'a gönderdi. s. 372, Ahmet Gumi diyorki veziri azam Rüstem Paşa bu Mektubu Kızılbaşların büyüğüne yazdı ve istedi bir elçi barış hakkında konuşmak için göndersinler, Şah Tahmasb da Miladi 1555 Hicri 960 yılı Emir Şemsettin Dilcani'yi Osmanlı'ya gönderdi, a.g.e, s 363.

Ama Şah Tahmasb Tezkeresinde diyorki Rüstem paşa İranla Osmanlı barışına muhalıftı, s. 66; Ahmet Gaffari diyorki Şah Tahmasb Hicri 960 yılın ilk on yılında Nahcivan'a geldi ve buradan Seyit Şemsettin Dilcani Rum elçiliğine gitti. s 310. İskender Bey, önce Rum'a elçi olarak gönderdi, diyorki Şah Tahmasb dostluk bir mektup Sultan Süleyman'a yazdı ve sulh hakkında konuşmak için Mir Şems Velihani'yi gönderdi. s 75. Ama aynı tarihçi başka bir yerde de diyorki dördüncü saldırıdan sonra Veziri azam Muhammed Paşa ve Osmanlı ailesinin güvenilleri sulh hakkında mektupları Safevi Devletine yazdılar ve bir kişiyi yüce devlete göndermiştiler. Bu nedenle bu taraftan Emir Şemsettin Velihani elçi olarak gönderildi, s 115. Şunu demeliyiz Muhammed Paşa adını zikretmek yanlışır zaman Ahmet Paşa Veziri Azam idi.

¹⁸⁶⁵ Hayder Evoğlu, *Munşiatı Hayder Evoğlu*, Naklen Nevayi, s288-297. Şah Tahmasb bu mektupta kendi elçi adını Şemsul'Feleğin ve devrenin güneşi olan Muhammed Mehdiya Seyitlerin büyüklerinden ve bu diyarın yüce kişilerindedir, yazıyor. Bu mektuptan belli oluryorki o Mahmud Bek'ten sonra gönderilmiştir. O zaman Şah Tahmasb ve safevi tarihçilerinin söyleyişine göre Mahmud Bek'ten sonraki elçi Emir Şems Dilcanidir.

kullanarak onun *denizlerin sultanı, iki Harem'in (Mekke ve Medine) hizmetçisi, Allah'ın kullarının topraklarının bekçisi, Kâfirlerin elinden Müslümanların koruyanı olarak adlandırmış* ve onu ünlü krallara: *“Dara” gibi (eski İran'ın kralı) ordusu olan, İskender nişanını taşıyan, Hakan, Feridun, gibi Muhteşem ve Cemşid, (eski İran Padişahları) Padişah'ın tahtında oturana benzetmiştir.*¹⁸⁶⁶ Şah Tahmasb mektupta: *“barış” din göstergelerini açığa çıkarıyor ve kâfirleri ortadan kaldırıyor devam ederek Sultan Süleyman'a sizin muvaffaklığınızdan başka bir şey benim zihnimden geçmiyor,*¹⁸⁶⁷ demiştir. Tahmasb mektubunda *İran'da üç yüz dört yüz bin kişinin Hacca gitmelerinin vacip olduklarını söylemektedir ve Irak-ı Arap'ta olan kendi atalarının (Şia İmamları kast ediyor) ziyaretinden uzak kaldıklarını söylüyor ve onların mezarlarının aydınlatılması için yağ bile gönderemediklerini söylemiştir.* Sonra da Necef-i Eşref'i (Hz. Ali'nin Mezar'ı) babasının (Şah İsmail) ele geçirdiğini ve şu an mezarın vakıf başkanlığının kendisine bağlı olduğunu ve bunun da elinden çıktığını söylemiştir; *Şii İmamların türbelerindeki altın kubbelerin kaplamasını da kendisinin yaptığı üzere şimdilik hepsinden uzak ve mahrum kaldığını söylemiştir.*¹⁸⁶⁸ Mektubunda; *Irak-ı Arab'ın uzun savaşlar sonunda elinden çıkan vilayetlerinin geri alınmasını istemiştir. Sonra da Sultan Süleyman'ın kendine yaraşan davranışı yapmakla bunları kendisine (Tahmasb'a) geri vermesini istemektedir.*¹⁸⁶⁹ Şii İmamları kendi atası sayan Tahmasb, *Necef'te bir kanal inşa*

¹⁸⁶⁶ Hayder Evoğlu, a.g.e.

¹⁸⁶⁷ Hayder Evoğlu, *Munşiatı Hayder Evoğlu*, s 290-297.

¹⁸⁶⁸ Hayder Evoğlu, a.g.e, s 292-297.

¹⁸⁶⁹ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 66.

ettiği için Irak-ı Arap veya bazı bölgelerini geri istediğini belli etmektedir.¹⁸⁷⁰ Sultan Süleyman'ın istekli olmasını rağmen bazı Osmanlı Sarayının büyükleri ve din âlimleri İran ile barış yapmaya sıcak bakmıyorlardı. Tahmasb Tezkiresinde; *Osmanlı din âlimlerinin bütün Ermeni, Müslüman ve Yahudi İran halkının kan, mal ve helal olduğu ve onlarla savaşın cihat olduğunu vurgulayan fetvalar yayınladıklarını söylemiştir.*¹⁸⁷¹ Bu söyleyişe göre ve durumun karışık olmasını dolayı Osmanlı Din âlimleri İranlıların çocuklarını da esir sayıp onlara esir muamelesi ediyorlar demişti. İslami ahkâmına göre sadece kâfirlerin bayan ve çocukları esir sayılabilmektedir.¹⁸⁷² Çoğu Müslüman da bunu yapmayarak kâfirlere tolerans göstererek Müslüman gibi davranıyorlardı.¹⁸⁷³ İslam ahkâmında hiçbir şekilde Müslümanların bayan ve çocukları esir sayılmamaktadır. Osmanlı'ya karşı kendisini başarılı göstermek için yıkıp yakma taktiğini kullanan Tahmasb,¹⁸⁷⁴ Osmanlı büyüklerine göre Tahmasb'ın yaptıkları pek cömertçe bir hareket değildi. Bu nedenle hem Sultan Süleyman İstanbul'dan İran Seferine çıkarken: *“hengam-ı ıztırab-ı seferdir” deyu cevabı te'hir olunup, sefer-i hümayun üzere görüle, deyu emrolundu,*¹⁸⁷⁵ Hem de Saray büyükleri

¹⁸⁷⁰ Hayder Evoğlu Munşiati, *Naklen Nevayi*, s. 293-297.

¹⁸⁷¹ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 67.

¹⁸⁷² Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 67.

¹⁸⁷³ Abdulhuseyin Zarrinküb, *karnamey-i İslam*, Emirkebir Yayınları, s 54, Tahran 1968.

¹⁸⁷⁴ Roemer, a.g.e, s. 320.

¹⁸⁷⁵ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s 217-218; Solakzade, a.g.e, s. 523.

ve din ulemaları nedeniyle hemen Tahmasb'a cevap verilmedi.¹⁸⁷⁶ İki ay sonra, Sultan Süleyman Şehzade Mustafa'nın öldürmesinden sonra Halep'e gittiği esnada Osmanlı Saray Büyükleri ve Ulemaları müdahalesiyle Sultan Süleyman detaylı bir cevap yazdı.¹⁸⁷⁷ Bu mektupta ulemalar hepsi bütün asker olan ve olmayan ehl-i Şark (İran) can ve malı helal ve onlarla savaşmak cihat olduğu fetvasını vererek mektupta pek Şah Tahmasb'a saygı göstermemişlerdir.¹⁸⁷⁸ Osmanlı Sarayından Şah Tahmasb'a gönderilen bu mektup sert ve ağır ifadelerle dolu tehditle: *“İslamiyet'in doğru yolunu kaybedip, sapık bir yola yöneldiği, tövbe etmekten kaçındığı ve geçmişte Osmanlılardan iyi ders almasına rağmen, henüz Şiiliğin mülhidine akideleri üzerinde durduğu ve bununla kalmayarak, son günlerde Osmanlı topraklarına taarruz edip infialine sebep olduğundan söz edilmiştir; Kanuni mektubunda yakında bir Nahcivan(İran) Seferine çıkacağında belirtmiştir. Bu sebeple hudut valilerine sefer hazırlıkları için haberler ve emirler verilir, Kırım Han'ının dahi Sefer-i hümayuna iştiraki için ferman gönderilmiştir”*¹⁸⁷⁹. Tahmasb Tezkiresinde Osmanlı'nın mektubunun kendisine ulaştıktan sonra onlar bizleri kâfir saydıklarından dolayı ve Allah'ın kendileri ile onların arasında hakemlik yapmasını dilemektedir demektedir.¹⁸⁸⁰ Böylece barış için hiçbir konuşma yapılmadığından dolayı Şemsettin Dilcani kabul edilirse de geri dönmek zorunda kalmıştır. Koca Nişancı Celalzade'ye

¹⁸⁷⁶ Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, c. I, s. 301.

¹⁸⁷⁷ Celalzade, a.g.e, vr. 354/o; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 404.

¹⁸⁷⁸ Hasan Rumlu, *Ahsenul-Tevarih*, s. 376.

¹⁸⁷⁹ B.O.A, Ali Emîni, nr 335.

¹⁸⁸⁰ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 67.

göre Sultan Süleyman Şemsettin Dilcani'ye çok saygı göstererek çeşitli hediyeler vermekle beraber Kızılbaşlar'ın Doğu ne gibi yaptıklarını da sormuştur.¹⁸⁸¹

¹⁸⁸¹ Hammer, *D.O.T.* Terc. M. Ata. VI, s. 45.

4.IV. İran Seferi Esnasında Şehzade Mustafa'nın Öldürülmesi ve Sonrası

A.İran Seferi Esnasında Şehzade Mustafa'nın Öldürülmesi

Söylendiği gibi Sultan Süleyman'ın İran'dan döndüğü esnada Şah Tahmasb Osmanlı topraklarına saldırmış; Erciş, Bargiri Kaleler'ini yıkmış ve Erzurum vilayetini yağmalayıp yakmıştır. Artık Doğu Anadolu'nun tehlikeye düşmesi üzerine Sultan Süleyman yeni bir Şark (İran) seferine karar verdi.¹⁸⁸² Bu yaptıkların üzerine Tahmasb'ın önüne geçmek ve saldırılarına engel olmak için tekrar Sultan Süleyman İran'a sefer açtı.¹⁸⁸³ Bu Osmanlı ordusunun çoğunluğunu Batı'dan Doğuya nakletmesine neden oldu. Osmanlı din ulemasının İran'a karşı şiddetli tepki göstermelerisavaşın diğer nedenlerindedir.¹⁸⁸⁴ Bunların dışında başka bir neden de Tahmasb'ın ilk üç Halifeyilanetemesini.¹⁸⁸⁵ Teberrailer adlı onun memurları bunu yapıyorlardı ve halkı ilk üç Halifeye lanetmeye teşvik ediyorlardı.¹⁸⁸⁶ İslam tarihin de ilk kez Halife'ye lanetve küfüretmek etmegeneleğini Muaviye ve Emevi Halifeler'in tarafından başlatıldı.¹⁸⁸⁷ Muaviye, Küfe'den henüz yeni halife olarak biat

¹⁸⁸² Hammer, *D.O.T. Terc. M. Ata. VI*, s. 36; Peçevi, a.g.e, c. I, s. 297; Solakzade, a.g.e, s. 519.

¹⁸⁸³ Tarih-i Peçevi , Hattı Nusha, Numara 1600. s. 307. Peçevi yalnızca Sultan Süleyman'ın İran'a gelişini Hicri 961 yılı Cemadiülahır ayının 6. Günü kayıt etmiştir. Aynı sayfa.

¹⁸⁸⁴ Tahmasb Safevi, Şah Tahmasb Tezkeresi, s. 67.

¹⁸⁸⁵ Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, c. II, s. 19-20; Nevayi, a.g.e, s. 200-202.

¹⁸⁸⁶ Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 209.

¹⁸⁸⁷ Ali bin Huseyin Mesudi, *Murüciiz-Zehap ve Meadinelcivahir*, çev. Ebulkasim Payende, Bongah-ı Tercüme ve Naşrı Kitap Yayınları. C. II, Tahran 1967, s. 249.

alıp, Şam'a hareket etmeden önce, Hz. Ali'ye veryansın edilip lanet okunuyordu. Ziyad'ın kardeşi Ebu Bekir'e sözlü mukabelede bulunurken, araya başkalarının girmesiyle ağır bir şekilde cezalandırılmaktan kurtulmuştur.¹⁸⁸⁸ Ömer bin Abdulaziz dışında Emevi Halifelerinin emriyle Cuma namazında Hz. Ali'ye küfür ediyorlardı. Mervan-ı Hımar (Çalışkan Mervan)olarak tanınan II. Mervan, Miladi 749 yılı Aralık ayının 17. Günü (Hicri 132 yılı Cemaziyelahir ayının ikinci günü) Horasanlı Ebu Müslim'e Küçük Zab Nehri'nin kenarında yenildikten sonra önce Musul sonra evi ve ikamet mekânı Harran'a geldi. Hz. Ali'nin küfüretmesi Cuma namazından kaldırıldığı zaman Harran halkı dediler ki Ebu Turab'a (Hz. Ali) lanet etmeden namaz batıldır ve namazı terk ettiler.¹⁸⁸⁹

Sultan Süleyman Avrupa da (Macaristan da) Hristiyanlarla savaştaydı ve yaptığı arka arka savaşlardan dolayı yorgundu.¹⁸⁹⁰ Doğu cephesinde arka taraftan rahat değildi ve Ahlât gibi elden giden mekânları geri almak fikri vardı.¹⁸⁹¹ Bu nedenle hem bu tehlikeden kurtulmak için ve Özbek Abdullatif Han'a yazdığı mektubundan dolayı Safevi Şiileri kaldırmak ve İran'a Sünni bir hükümet kurulması için sefer düşüncesindeydi.¹⁸⁹² Hem de bunu imparatorluğunu geliştirmek için

¹⁸⁸⁸ Muhammed bin Cerir Taberi, *Tarihi Taberi*, çev. Ebulkasim Payende, esatir Yayınları, Tahran 1974, c. II, s. 12-13.

¹⁸⁸⁹ Ali bin Huseyin Mesudi, *Murüccüz-Zehap ve Meadinelcivahir*, çev. Ebulkasim Payende, Bongah-ı Tercüme ve Naşrı Kitap Yayınları. C. II, Tahran 1967, s. 249.

¹⁸⁹⁰ Hammer Purgstall, a.g.e, s. 1210-1211.

¹⁸⁹¹ Hammer, a.g.e, s. 1210.

¹⁸⁹² Feridun Bey, a.g.e, c. I, s. 606-608.

gerekli görüyordu.¹⁸⁹³ Bu üçüncü (üç kez Tebriz'e girmekle dördüncü savaş olur)savaşın asıl nedeni sürekli İskender Paşa'nın Sultan Süleyman'a yazdığı kışkırtıcı mektuplardır. Şah Tahmasb ve İskender Bey Türkmen ikisi de kitaplarında savaşın asıl nedeninin İskender Paşa olduğunu yazıyorlar. Tarihçi İskender Bey Türkmen: "*Erzurum Hâkimi İskender Paşa'nın fesatlığı bu savaşa neden oldu*"¹⁸⁹⁴ demiştir.

Sultan Süleyman Şark Seferine çıkmadan her türlü tedbiri alarak Safevileri kaldırmak amacıyla son bir ağır darbe vurmak için hiçbir şeyi ihmal etmiyordu. Miladi 1552 Aralık ayında, İran üzere sefer için hükümler verildi. Rumeli ve Anadolu askerlerine Vezir-i A'zam Rüstem Paşa tayin olmuştur. Rüstem Paşa kışı Aksaray'da toplanmak için geçirmek üzere Serdar olarak kapı kulu kuvvetleriyle İstanbul'dan yola çıkmıştır.¹⁸⁹⁵ Sultan SüleymanŞah Tahmasb'ın Ahlât da bulunduğu haberi ve casuslar hakkındaki icraata dair olan arz ve haberleri memnuniyet ile karşılayan ve bazı tavsiyeler de bulunan Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya bir mektup yazmıştır.¹⁸⁹⁶

Miladi 1552 Eylül ayında(Hicri 959 Ramazam ayında) Ayas Paşaya gönderilen mektup: "*Melun mulhidler hakkında casuslar yoluyla zaruri malûmat ve raporlar elde edilmiştir. Halen Ahlât'ta bayram yapan düşman, Diyarbakır'a gelmek o bölgeleri imha etmek niyetindedir. Onların tahripkâr hareketlerine mani olmak için yeniçeri ile Saray kullarında bulunduğu kuvvetlerin başına sadrazam Rüstem Paşa*

¹⁸⁹³ Asrar, a.g.e, s. 149.

¹⁸⁹⁴ İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, s. 49; Şah Tahmasb Tezkeresi, s. 64-65.

¹⁸⁹⁵ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 217; Peçevi, s. 299.

¹⁸⁹⁶ B.O.A, Ali Emîni, nr 335.

getirilmiştir. Onun Ekim 1552'de İran seferine çıkması kararlaştırılmıştır. Daha sonra fermanla padişahın yakında onu takip edeceği belirtilmiştir. Beylerbeyi bu, Cihad-ı Ekber ve katılmaya davet edilmiştir. Kızılbaşlar tuzağı düşürülmeli ve imha edilmeli” gibi önemli ve uyarılar bulunmaktadır.¹⁸⁹⁷ Bu mektuplarda Sultan Süleyman'ın Rüstem Paşa'nın Rumeli ve Anadolu askerlerinin başkomutan tayin edilmesi Hürrem Sultan'ın etkisiyle olduğu kesindir. Çünkü Miladi 1552 sonlarında (Hicri 959 yılında) Rüstem Paşa başkumandan olarak Anadolu'ya gönderilince, Hürrem Sultan'ın kendi planını yapmak için uygun bir fırsat mevcut olmuştur. Rüstem Paşa Şehzade Mustafa'nın mührünün suretini kazdırarak bu mühürle Şah Tahmasb'a Sultan Mustafa adına mektup yazıp gönderdi. Şah Tahmasb'ın verdiği cevabını yolda Rüstem Paşa adamları İran elçisini yakalayıp Sultan Süleyman'a bir kanıt olarak teslim etmişlerdi.¹⁸⁹⁸ Her şeyden habersiz gözü kör âşık Baba ve oğuluyla birlikte anne, kız ve damad üçlüğünün tozağına düşmüşlerdir.¹⁸⁹⁹

Bir süre sonra Sultan Süleyman Hisarköy'den Ayas Paşa'ya bir ferman daha gönderdi. Bu fermanla İran seferi için; Vezir-i A'zam Rüstem Paşa Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa ve Anadolu, Sivas, Karaman, Maraş, Halep Beylerbeyleri ve askerleri, bizzat Harputta Sultan Süleyman dâhil olmak üzere levazımatı ile beraber hazır olmaları istenmektedir. Bütün valilerin bu hususta işbirliği yapmaları için tebliğler gönderilmiştir.¹⁹⁰⁰ Zikrettiğimiz yılda Sultan Süleyman İskender Paşa'ya

¹⁸⁹⁷ B.O.A, Ali Emîni, nr. 335.

¹⁸⁹⁸ Peçevi, a.g.e, c. I, s. 301a; Danişmend, *Îzâhlı Osmanlı Târîhi Kronolojisi*, C. II, s 281; Uluçay, Mustafa Sultan, İ.A, c. VI, s. 691.

¹⁸⁹⁹ Peçevi, a.g.e, s. 299; Solakzade, s. 521-523.

¹⁹⁰⁰ B.O.A, Ali Emîni, nr. 131.

da bir hüküm göndermiştir. „Bu yaz İranlılara karşı Sefer-i hümayün açılması kararlaştırılmıştır. Bu sebeple gıda maddeleri ve diğer levazım hazırlanılmalıdır. Orduy-ıHümayün'a katılmak üzere her an elli bin asker hazır olmalıdır. Maraş, Diyarbakır, Halep, Karaman ve Şam ile Rum (Sivas) Beylerbeyine askerin hükümler Kürdistan ve Şehrızor'a kadar uzanan yerlerdeki emir ve beylere verilmiştir. Devlet Giray Han'a dahi elli kadar gemi ile Kefe'den Trabzon'a kadar gelerek, Tatar askeri ile Orduy-ı Hümayün'a katılması Gürcistan ve Kürdistan emirleri ve askerlerine gemilerle denizden silah, zahire, gıda yardımı yapması bildirilmiştir.,¹⁹⁰¹ Sultan Süleyman hatta Kürdistan Beyleri için de bir hüküm gönderdi; Babası Yavuz Sultan Selim devrinde Kürt Beyleri, Kızılbaşlara karşı cephe alarak yararlıklar gösterdikleri cihetle, eskiden beri tasarrufunda olan eyalet ve kaleleri kendi yurtları ocakları olduğu gibi, ayrı beratlarla ihsan edilen yerlerin mahsûlatlarının dahi evlattan evlada temlik ve ihsan edildiği belirtilmiştir. Buna karşılık hükümet ve saltanata ait bir lüzum hâsıl olduğunda Diyarbakır ve Bağdat Beylerbeyileri ve civardaki Kürdistan beyleri ile birlikte harekete geçip hizmet ifa etmeleri lüzumuna şeriat ve kanunlar dairesinde hareket edip zulüm ve düşmanlıktan kesinlikle sakınmaları hakkında fermanlar göndermiştir.¹⁹⁰²

Sultan Süleyman Avrupa da arka arkaya savaştan yorgunduve II. İran (III. Tebriz) Seferi'nden (1548-1549 yılı) beri hastalıktan dolayı hiçbir sefere çıkmamıştı. Edirne ve İstanbul arasında avlanmakla geçiriyordu. Sultan Süleyman beş senedir ordusunun başına geçmemişti.

¹⁹⁰¹ Asrar, a.g.e, s. 127.

¹⁹⁰² T.S.M.A, *Hükümler ve Beratlar, (Vasıka)*, Ev, nr, 11969, (Belge yıpranmış olduğu için verilmedi), naklen Remzi Kılıç, a.g.e, s. 255.

Bu sonuncu İran Seferinde dahi önce Beyler ve Paşalar, sonra Vezir-i a'zam kendi ve Hürrem Sultan'ın damadı Rüstem Paşa'yı Safeviler üzerine göndermiştir. Kendisi de 959/1552-960/1553 yıllarında, birçok hakan, beylerbeyi, sancakbeyi ve ülke hâkimlerine sefer çıkacağını fermanlar, hükümler ve emirlerle belirtmiştir. Miladi 1552 (Hicri 960 yılının) Aralık ayında Sultan Süleyman daha önce Anadolu'ya gönderilen Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa'nın arkasından Rüstem Paşa'yı İstanbul'dan göndermiştir. Kanuni Süleyman Rüstem Paşa'yı serdar gönderilmesini Hürrem Sultan'ın isteğiyle yapmıştı.¹⁹⁰³ Vezir Rüstem Paşa baharda İran üzerine yürüyecek Ordu'yu Anadolu'da toplamak üzere bütün Yeniçeri ve sipahi oğlanları ve öteki kapukulu askerleriyle hareket ederek Aksaray'a doğru gelmiştir. Sultan Süleyman Anadolu'daki üç oğluna da İran Seferi için hazır olmalarını buyurmuştur. Sulta Süleyman: „Kapuhalkı ile Ankara'ya çıkup ve anda bir nice gün oturub, buradan Kayseri'ye varması gereken Rüstem Paşa, Konya-Aksarayı'na geldiği vakit yağın kardan hayli sıkıntılar çekmiştir.“¹⁹⁰⁴

Sultan Süleyman'ın bu büyük hazırlığıyla oğlu Mustafa'yı öldürdükten az süreden önce¹⁹⁰⁵ Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza Osmanlı'ya sığındı.¹⁹⁰⁶ Osmanlılar saltanatının heybet ve görkemini göstermek için onu ve maiyetini Edirne'de yerleştiler.¹⁹⁰⁷ Elkas Mirza'nın sığınması, İran-Osmanlı anlaşmazlıkları,

¹⁹⁰³ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1188.

¹⁹⁰⁴ Celalzade, *Tabakatul-Memalik*, v. 353a; Münecimbaşı, *Sahai fu'l-Ahbar*, Terc. N. Ahmed, C. II, s. 502.

¹⁹⁰⁵ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1211.

¹⁹⁰⁶ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1187.

¹⁹⁰⁷ Hammer Purgsthal, a.g.e.

Hürrem Sultan'ın Kanuni'nin ordunun başına geçmesi dileği ve İran'a saldırmaya teşvikleri, beş senedir ganimet kazanan ordu herhangi bir ülkeye savaşa gitmeyip ve bir ganimet kazanamayıp rahatsızlık göstermesi ve Elkas Mirza'nın kışkırtmaları Sultan Süleyman'ın tekrar Safevilerle karşı çıkma fikrine zemin oluşturdu. Miladi 1553 yılının yazında Şah Tahmasb'ın işini bitirmek azminde olan Sultan Süleyman hareket etti.

Osmanlı Sultanlar'ı Onaltıncı yüzyıla kadar şehzade ve hakimler'in kızlarıyla evleniyorlardı. Onlar nikâhlı bayanlar dışında esir olan bayanlardan, Odalık, diye de harem de vardı ve gözde, yani padişah ve hânedân erkeklerinin ailesi olmak üzere alınanlardı.¹⁹⁰⁸ Ama Sultan Süleyman zamanından başta yabancı olmak üzere, Hristiyan papazlar, Sadrazam, Vezirler, Beğlerbeğileri ve Sancak Beğleri, Padişaha satın aldıkları cariyeleri hediye ederlerdi. Hediye edilen cariyelerin de yüzde doksani haremde hizmetçi statüsünde çalıştırılmak üzere hareme alınırlardı. Geriye kalan yüzde onluk bölüm ise odalık veya gözdeler grubuna alınmaktaydı.¹⁹⁰⁹ Başta yabancı devlet adamları olmak üzere, Bayanların Harem'i zenci koruyucular tarafından muhafaza oluyordu ve girmek yasak idi. Sarayın Enderünün de Harem-i Humayün (hükümdar) vardı ve çeşitli ırklardan güzel bayanlar orada yaşıyorlardı. Bayanlar sınırdan şahsiyetler ve valiler tarafından seçilerek saraya gönderiliyordu. Bu bayanlar denetimden sonra İslami eğitim, yazmak, okumak, muzik, dans, şarkı ve terzicilik eğitim aldıktan sonra saraya giriyorlardı. Sarayın en büyük bayanına, Kadın, deniliyordu. Eğer bu bayanlardan biri Padişah'ın dikkatini çekseydi ona "Has"

¹⁹⁰⁸ Muhammed Taki İmami, "Sultan Süleyman Dar Azerbaycan" Hoynigar Dergisi, Şehri Ray Azad Üniversitesi, s. 34, Tahran 2014.

¹⁹⁰⁹ TSMA, No: E. 1511; E. 4792; Çağatay Uluçay, *Harem II*, TTK 1985, s. 12.

unvanı veriliyordu.¹⁹¹⁰ Bayan yükseldiği zaman padişahın eteğini öpüyordu ve ona samurdan bir deri ve özel bir oda ve aylık maaş bağlanıyordu. Padişah'ın kadınlara Kadın Efendi deniliyordu. Padişah'ın ölümünden sonra çocukları olan onun dulları isteseydi yeni padişah tarafından Devlet adamlarıyla evleniyordu.¹⁹¹¹ Bu meşhur kadın efendilerin ve olay çıkaran aynı zamanda sarayın hayırseveri ve Sultan Süleyman'ın sevgilisi olan Hürrem Sultan idi. Hürrem Sultan Miladi 1504 yılında Lehistan Krallığı'nın sınırları içerisinde bulunan Rutenya (şimdi Ukrayna)'da doğdu.¹⁹¹² Miladi 1558 yılında öldü. Hıristiyan Ortodoks bir papazın kızı Ukraynalı İslav esirlerinden idi. Miladi 1520 yılında Kırım Han'ı tarafından Sultan Süleyman'a verilen bu Leh asilli veya asıllı kadın: Tedbirli, akıllı, güzel, titiz, çekici ve uslu olduğu için Osmanlı Sarayında büyük bir iktidar kazandı. Hürrem Sultan'ın sekiz çocuğu vardı: Murad, Mahmud ve Abdullah doğdukları vakit küçükken ölen üç çocuğu dışında, Şehzade Mehmed (927/1521-929/1543), Mihrmah Sultan (928/1522-985/1578), Şehzade Selim (930/1524-981/1574), Şehzade Bayezid (931/1525-969/1562), Şehzade Cihangir (933/1527-960/1553), Avrupa tarihçilerinin kaynağında adı, Roxelene, veya, Roza,¹⁹¹³ gülümser olduğu için Osmanlı kaynaklarında ,Hürrem Sultan'a, veya ,Hürremşah'a,¹⁹¹⁴ adlanmaktadır.

¹⁹¹⁰ İmami, a.g.mk, s. 35.

¹⁹¹¹ İmami, a.g.mk.

¹⁹¹² Ayşe Özakbaşı, *Hürrem Sultan*, Tarih Dergisi, Sayı 36, 2000.

¹⁹¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 401; Peçevi, a.g.e, c. I, s. 18-19; Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, s. 122

¹⁹¹⁴ Hilâl-Hüseyin Lâmekânî. "Hürrem Sultan" İ.A, T.D.V, c. 18, s. 499.

Hürrem Sultan oğlu II. Selimsaltanatından önce öldüğü için, Valide Sultan, (bazı tarihçiler yanlışca ona Valide Sultan diyorlar) ünvanına ulaşamadı. Ama Sultan Suleyman'a doğurduğu çocuklar için onun tarafından "Meleke"¹⁹¹⁵ ünvanını aldı. Birde Mahi Devran'dan Kanuni'nin büyük oğlu hakiki Veliahd Şehzade Mustafa (921/1515-960/1553) vardı.¹⁹¹⁶ Hürrem Sultan Rus dili dışında Türk Edebiyatı ile de ilgilendi. Osmanlı Sarayın da en nüfuzlu kadın idi. Miladi 1534 yılında Sultan Suleman'ın annesi ve I.Selim'in eşi Valide Sultan'ın ölümünden sonra Hürrem Sultan'ın gücü dahada arttı. Bu tarihten sonra Sultan Suleyman gibi iktidarlı bir padişahın zamanında Osmanlı'nın iç ve dış siyasetin de Hürrem Sultan'ın etkili oldu.¹⁹¹⁷ Örneğin Miladi 1544 Hicri 950 yılında kendi damadı Rüstem Paşa'yı vezir a'zam ettiği onun siyaset işlerinde ne kadar etkili role sahip olduğunu gösteriyor.¹⁹¹⁸ Hürrem Sultan kendi mührünü bastırılmış, Divan toplantılarını tel örgülü bir pencereden izlemiş ve fikirlerini padişaha sunmuştur.¹⁹¹⁹ Buna benzer birçok devrimci hareketi ile Kadınlar saltanatı'nı başlatmış oldu.

Sultan Suleyman'ı kendi aşkına ortak ettikten sonra diğer Gülfam, Mahi Devran (Gülbahar) vs. gibi bayanları dışarıya atmak için çok çalıştı. Türk edebiyatını bildiği için Sultan Süleyman uzun yolculuklara gittiği zaman muhabbet edici mektuplar yazmasıyla Sultan Suleyman'ın kendisine olan sevgisini istismar eden¹⁹²⁰

¹⁹¹⁵ Muhammed Taki İmami, a.g.mk, s. 36.

¹⁹¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 401; Peçevi, a.g.e, c. I, s. 18-19.

¹⁹¹⁷ Uzunçarşılı, s. 462; Feridun Bey, a.g.e, s. 65-66 ve diğer sayfalarda.

¹⁹¹⁸ Ulu Çağatay, "Mustafa Sultan" İ.A, M.E B, VIC. II, İstanbul 1979, s. 694.

¹⁹¹⁹ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 65.

¹⁹²⁰ Busbecq, *Busbecq Mektupları*, s. 42.

Hürrem Sultan daha da aşk ve muhabbetini kendine çekiyordu.¹⁹²¹ Kanuni'nin padişahlığının ikinci senesinde Rodos şövalyelerine karşı Rodos seferinin açılmasını teşvik ettiği ve sonraki yıllarda İran seferlerine (Tebriz'e üçüncü kez girmesi)¹⁹²² destek verdiği¹⁹²³ düşünülen Hürrem Sultan, 1548'te Kanuni İkinci İran seferinde iken Lehistan tahtına çıkan yeni krala tebrik mektubu yazmış, hediyeler göndermiştir.¹⁹²⁴ Hürrem Sultan o kadar Sultan Süleyman'ın ilgisini çekmişti ki Sultan Süleyman onu kendine nikahlı eşi olarak seçti. Gülbahar (Mahi Devran) Hanımla şiddetle rekabet eden Hürrem Sultan,¹⁹²⁵ Sultan Süleyman Gülbahar'ı oğlu Şehzade Mustafa'nın yanına Manisa'ya gönderilmesiyle resmen Kanuni'ye nikahlandı.¹⁹²⁶ Sarayın en güçlü kadını olmasının temelleri hazırlayarak Şehzade Mehmed'i doğduktan sonra, Haseki, ünvanını alarak ona mehriye bağlandı.¹⁹²⁷

Sultan Süleyman böylece önceki Osmanlı Sultanlar'ının geleneğini kaldırdı. Hürrem Sultan siyasete müdahilesi ve iktidarı o kadar artmıştı ki, Osmanlı Sarayına Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza ve Şirvanşahlı Burhan Ali iki şehzadenin sığınması zamanındada anne rolünde onlara kendi eliyle değerli elbise dikti, şahane

¹⁹²¹ Muhammed Taki İmami, a.g.mk, s. 35; Gökbilgin, *Hürrem Sultan*, İ.A, V/I, M.E. Basımevi, s. 594, İstanbul 1977.

¹⁹²² Nasuh Matarakçı, *Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Nşr. H.G. Yurdaydın, s.57.

¹⁹²³ Hilâl-Hüseyin Lâmekânî. "Hürrem Sultan" İ.A, T.D.V, c. 18, s. 499

¹⁹²⁴ ÖzakbaşAyşe, *Hürrem Sultan*, Tarih Dergisi, Sayı 36, 2000

¹⁹²⁵ Hilâl-Hüseyin Lâmekânî. "Hürrem Sultan" İ.A, T.D.V, c. 18, s. 499.

¹⁹²⁶ Öztuna Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman*, K.B Yayınları, s. 122, Ankara 1989.

¹⁹²⁷ Hilâl-Hüseyin Lâmekânî. "Hürrem Sultan" İ.A, T.D.V, c. 18, s. 499.

hediyeler verdi ve ipekten kumaş gönderdi.¹⁹²⁸ Amasya anlaşmasından sonra Suleymaniye Camiisi'nin açılışı için tebrik ederek¹⁹²⁹ Şah Tahmasb birçok hediye gönderdi ve kız kardeşi, Sultan Beygum, Hürrem sultan'a mektup yazdı ve Hürrem Sultan ona cevap verdi.¹⁹³⁰ Sultan Suleyman'ın zamanından beri Osmanlı Sarayında bayanların siyasete işlerine mudahileler ve kışkırtmaları başladı.¹⁹³¹ Bu bayanların mudahale etme nedeni padişahın onlara olan zaafi işe alıp atmak konusu ve istediği gibi para harcamalarıydı. Sultan Suleyman'ın çeşitli bayanlardan sekiz oğlu vardı. Murat, Mehmet ve Abdullah çocuklukta öldüler ve kalan beş oğuldan Muhammed de doğal vefat etti. Dört oğlundan Mustafa, Selim, Bayezid ve Cihangir'den Sultan Suleyman, Mahi Devran'dan kendi cesur oğlu Mustafa'nın kendi yerine geçmesini istiyordu. Hürrem Sultan da Mustafa'nın babasının yerine geçeceğini haberi vardı. Bu nedenlerden Mustafa'yı bertaraf ve öldürmesi için harekete geçerek sııplanlarını nihayet ortaya koyar ve son İran (Nahçıvan) seferinde bu işin yapılmasında başarılı olur.¹⁹³² Diğer taraftan da Anadolu ve İstanbul fikirleri bu konuda çatışmaları vardı. Miladi 1534 Hicri 942 yılında babaannesi Valide Hafsa Sultan (Hafize Sultan) ve Miladi 1536 Hicri 944 yılında veziriazam İbrahim Paşa'nın ölmesinden sonra Şehzade Mustafayı İstanbul'dan uzaklaşması etkili oldu. 1534'te Saray-ı Atik-i Amire de çıkan yangından dolayı Topkapı taşıdı ve harem protokolunu başlattı.

¹⁹²⁸ Hammer Pugstall, a.g.e, s. 1188.

¹⁹²⁹ Feridun Bey, *Munşiatul-Selâtin*, c. I, İstanbul Hicri 1225, s. 524-527.

¹⁹³⁰ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s.63-65; Sarı Abdullah Efendi, *Düstürül-İnşa*, vr. 229/b-231/b.

¹⁹³¹ Muhammed Taki İmami, a.g.mk, s. 35.

¹⁹³² Gökbilgin, "Hürrem Sultan" İ.A, c. V/I, MEB, s. 594.

Miladi 1541 Hicri 948 yılında Mustafa 8 yıldanberi bulunduğu Saruhan (Manisa) valiliğinden alınarak Amasya'ya gönderildi.¹⁹³³ Hurem Sultan'ın kızıyle evlenen Rüstem Paşa'nın ilk önce geçici olarak vezir sonra baş vezirliğinde önemli rol oynadı.¹⁹³⁴ Mustafa'nın yerini Şehzade Mehmed'e bırakmış, Mehmed'in ani olarak ölümü, onun bu kaderini değiştirmemiş, Mehmed'in yerine Manisa'ya Hürrem'in diğer oğlu Selim gönderilmek suretiyle, daha o zamandan itibaren zımnen de olsa Selim'in veliandlığı ilan edilmişti.¹⁹³⁵

Türkler'in geleneğine göre devlet bütün ailenin ozluk malı idi. Bu geleneye göre Hanın başında ve egemenliğinde olan topraklar ailenin üyelerine paylaşıyorlardı. Babanın ölümünden sonra saltanat tahtını ele geçirmek için karmaşa çıkıyordu ve imparatorluk zayıflıyordu. I. Murad'dan itibaren Osmanlı Devletin de baba'dan oğula veya büyük oğul tahta yegâne hakka sahip kişilerdir. Bu nedenle şehzadelerin gelecekte yönetim tecrübesi kazanmak için on dört veya on beş yaşına gelince herhangi bir bölgeye idareci olarak gönderilmişlerdir.¹⁹³⁶ Buna rağmen yine de diğer oğullar hükümetten pay alabiliyorlardı. Bu nedenle İstanbul fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet zamanında âlemi düzenesokmak için Osmanlılar'dan kim tahta

¹⁹³³ Nasuh Matarakçı, *Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Nşr. H.G. Yurdaydın s. 63;

Şerafettin Turan, "Mustafa Çelebi" İ.A, T.D.V. c. 31, s. 290.

¹⁹³⁴Hilâl-Hüseyin Lâmekânî. "Hürrem Sultan" İ.A, T.D.V, c. 18, s. 499.

¹⁹³⁵ Nasuh Matarakçı, *Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, Nşr. H.G. Yurdaydın s.63.

¹⁹³⁶ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 117-118; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara 2007, s. 172; Feridun Emecen, *Osmanlı Şehzadeleri ve Taşra İdaresi, Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (Ed.Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul 2008, s. 100.

çıkarsa bütün kardeşlerini katletsin diye bir yasa ortaya çıktı.¹⁹³⁷ Bazı Saray ulemaları da bu yasa'yı kabul ve tavsiye ettiler. Çeşitli kadınlardan çok çocuk olduğu için menfaatlarının çatışmalarına neden oldu. Bu iş sadece Osmanlı değil tümü Doğu ve Batı hükümetlerinde vardı. Aslında kardeş katli Yıldırım Bayezid zamanında başladı ve Fatih Sultan Mehmet zamanında kurallaştırıldı. Ferdevsi Şehnamesinde Feridun Padişah III oğlundan olan en küçük oğlu ,İrej'i, kendi yerine seçti. Ama İrej, Tur ve Selem kardeşleri tarafından öldürüldü. Onlar kardeşinin başını kesti ve babalarının yanına gönderdi. Sasani hâkimlerinden olan Şirüye 17 kardeşini öldürdü. Çoğu İran, Rum ve Arap Emevi ve Abbasiler gibi hükümdarlar da güce ermek için aile uylerinin katletmesi yaygın idi. Osmanlılar da baba hayatayken çocukların hayat hakları vardı.¹⁹³⁸ Osmanlı kadınları kendi çocukları saltanata ermeleri için her çeşit hileler de buluyorlardı. Buna dayanarak Hürrem Sultan siyasi işlere mudahale etmesinin nedeni Sultan Süleyman'ın onu aşırı sevmesinden dolayı idi. Hürrem Sultan Kanuni Sultan Süleyman'ın ona aşkını kullandı ve Kızı Mihr Mah ve Damadı Rüstem Paşa'nın işbirliğiyle Ahmet Paşa ve İbrahim Paşa¹⁹³⁹ gibi iki sadrazamın ölümüne ve Şehzade Mustafa'nın katline zemin hazırladı.¹⁹⁴⁰ Bayezid Halep'te babasına katılma emrini alırken en büyük şehzade Mustafa Amasya'da adeta itibar ve teveccuhten düşmüş bir halde bırakılmıştı.¹⁹⁴¹

¹⁹³⁷ Abdülkadir Özcan, "Cülus" TDV, c. VIII, İstanbul 1990, s. 110.

¹⁹³⁸ Abdülkadir Özcan, , "Cülus" TDV, C. VIII, İstanbul 1990, s. 110.

¹⁹³⁹ Ayşe Özakbaşı , "Hürrem Sultan" Tarih Dergisi, 2000, Sayı 36; bkz. Yılmaz Öztuna, *Şehzade Mustafa*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, s. 122-123.

¹⁹⁴⁰ Öztuna Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman*, K.B Yayınları, s. 123.

¹⁹⁴¹ Şerafettin Turan, "Mustafa Çelebi" İ.A, T.D.V. c. 31, s. 290.

Süleyman Kanuni, İstanbul'dan en büyük oğlu olan Mustafa'yı Sadrazam Rüstem Paşa ile İran'a sefere yolladı. Vezir-i a'zam Rüstem Paşa'nın niyeti İstanbul'dan ayrılırken Kaynanası Hürrem Sultan ile planladıkları üzere beş senedir ordusunun başına geçemeyen ve hasta bulunan padişahın, başlayan bu III. İran seferine dedikodu yaparak şehzade Mustafa'yı veliahd görmek istemeyenler fırsat bilerek bu bilgili ve atasına çok saygılı şehzadeyi düzmece mektuplar ve yaygaralar ile babasına asi rakip gösterdiler.¹⁹⁴² Böylece Hürrem Sultan'ın oğlu ve Rüstem Paşa'nın öz kayını şehzade Bayezid veliahd olacaktır. Hürrem Sultan, kızı Mihr Mah aracılığıyla plan'ın yapılması için Aksaray'dan Rüstem Paşa tarafından Sultan Süleyman'a sahte mektuplar yazdı.¹⁹⁴³

Sultan Suleyman İran'a savaş açmadan önce duyduğu Yeniçeriler: „Sultan Süleyman ihtiyarlamış Şehzade Mustafa'yı saltanata geçmesine engel olan Rustem Paşa'nın başının bedeninden ayırması gerekir,“¹⁹⁴⁴ Yeniçeriler'in bu uyanıklığı hem nekadar durumu iyi anladıkları hem de Hürrem Sultan'ın Rustem Paşa'nın aracılığıyla kendi planını yapmasını göstermektedir.¹⁹⁴⁵Hürrem Sultan, Kızı, Mihrmah ve Damadı Rüstem Paşa planlarıyla: Şehzade Mustafa babasına karşı asi olduğu, büyük bir ordu ile Amasya'dan Vezir-i a'zam üzerine yürüdüğü, gizlice Şah Tahmasb'la anlaşarak onun kızını alarak, Kanuni Sultan Süleyman'ı tahtan indirip,

¹⁹⁴² Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkaslar Ellerin Fethi*, s. 217.

¹⁹⁴³ Celalzade, *Tabakatul-Memalik*, v. 353a.

¹⁹⁴⁴ Hammer Pugstall, a.g.e, s. 1211-1212.

¹⁹⁴⁵ Muhammed Taki İmami, a.g.mk, s. 36.

Anadolu'yu ele geçireceği gibi birçok yalan ve iftira dolu haberler ile ortamı karıştırmışlardır.¹⁹⁴⁶

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi onu çok seven üvey kardeşi Şehzade Cihangir'in ölümüne neden oldu. Milad 1553 Kasım ayının 27. Günü (Hicri 960 yılının) kardeşinin ölümünden dolayı hastalanıp öldü.¹⁹⁴⁷ Mustafa hayattayken veliahdlik konusu çözülmüş gibi gözüküyordu. Ama Mustafa'dan sonra veliahdlik için Hürrem Sultan'ın iki oğlu Bayezid'le Selim'in araları bozuldu. Bu işin devami Bayezid'in Bursa da üç yaşında oğlunun zehirlendirmesi ve üzücüce Bayezidle birlikte İran başkenti Kazvin de dört oğluyla öldürmesiyle sonuçlandı.¹⁹⁴⁸ En üzüntülü olay Şehzade Mustafa'nın öldürülmesiydi. Hürrem Sultan, Sultan Süleyman'ı İran'a savaş açmaya teşvik etmesiyle birkaç amacının oluşmasına zemin hazırlandı. Hürrem Sultan'ın ilk amacı oğlu Bayezid'i (bazı tarihçiler yalnızca Selim diyorlar) babasının yerine geçmesi, bunu uygulamak için ikinci amaç yani Şehzade Mustafa'nın ortadan kaldırmaktır. Üçüncü ise kendi Damadı Rüstem Paşa'nın askeri işler de maharet ve liyakatını göstermektir. Bu nedenle kendi adamları tarafından Yeniçeriler arasında Sultan Selim ihtiyarlamış ve İran'a saldırmak için irade yeteneği yoktur, İmparatorluk için en uygun ve liyakatli adam Şehzade Mustafa'dır, Askerler ve komutanlar tarafından desteklenen Hürrem Sultan ve adamları bunu yaymışlardı.¹⁹⁴⁹ Osmanlı ordusu Konya ve Aksaray yolunda olduğu zaman:

¹⁹⁴⁶ Remzi Kılıç, a.g.e, s. 259.

¹⁹⁴⁷ Peçevi, a.g.e, c. I, s. 305-306.

¹⁹⁴⁸ Ahmed Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 432.

¹⁹⁴⁹ Muhammed Taki İmami, a.g.mk, s. 36.

*“Orduyu hümayun da asker dilinde nice yakışksız haberler şayi oldu. Gizli ve aşikâr her şey söylenir oldu. Padişah-ı âlem-penah gayet yaşlandı. Bugünden sonra seferden ve hareketten kaldı. Onun için Rüstem Paşa’yı Anadolu’ya Serdar nasbeyledi. Şehzade Mustafa’yı yerlerine halef eylemek murad-ı şerifleri olduğuna yalan yoğ imiş, mani olan Rüstem Paşa imiş”*¹⁹⁵⁰ diye şayi yayanların sözlerini abdallar da inanmışlardı. Öte taraftan yüce bir kişilik ve unvana sahip, şanlı, marifet ve bilim adamı, askerlerin çok sevdiği kimsesi olan Sultan Mustafa’ya entrikacılar ve bunların etkisinde abdallar: *“Ulu babanız işten kalmıştır, yerinden kımıldamaya dermanı ve gücü yoktur. Seferleri vezirleri serdar ederek göndermek zorunda kalmıştır, kendi isteğine kalsaydı yerini size bırakırdı, buna engel olan Rüstem Paşa’dır, bu da senin kötülüğünü istemektedir, yaşlanan padişah ömrünün geri kalanını Dimetoka’da ibadet ve Tanrı’ya şükürlerle geçirir”*¹⁹⁵¹ diye telkinlerde bulundular. Olayın ne olduğundan haberi olmayan Sultan Mustafa sıkıntılı bir duruma düşmüştü.

Bu sözleri Hürrem Sultan ve Rüstem Paşa adamları yaymışlar. Bu gerçekten uzak söze Rüstem Paşa hemen sipahi ağası Şemsi Ahmed Paşa ve Ali Ağa’yı bütün teferruatı ile yazdığı mektuplar Sultan Süleyman’a (İstanbul’a) ulaştı.¹⁹⁵² Olayın doğrusunu bilmek isteyen Kanuni Süleyman’a Şemsi Ahmed Paşa dedi: *“Çünkü huzur-ı hümayun-ı saadet-mekrûn’e vasıl ve has halvetlerine dâhil olup, hak-ı izzetlerine yüz sürerek, telhisi sunduğumuzda, menzili yüce cihan padişah”* anlatmıştı. Kanuni Rüstem Paşa’nın mektuplarını okuduğu zaman öfkelenmiş ve

¹⁹⁵⁰ Remzi Kılıç, a.g.e, s. 256-257.

¹⁹⁵¹ Remzi Kılıç, a.g.e, s. 257.

¹⁹⁵² Solakzade, a.g.e, s. 521-522; Peçevi, a.g.e, c. I, s. 300.

Sultan Mustafa'yla ilgili: „Haşaki, Mustafa Han'ın bu küstahlığa yeltenmez, bazı fesatçılar, hükümdarlık kendilerinin bağlı buldukları Şehzade'ye kalsın diye iftira ederler. Sakın bu sözü bir daha ağzınıza almayın bre bu gibi kötülöklere inanmayın, Halk ise bire beş katar, Zinhar bunun gibi alakasız ve işe yaramaz sözleri kıylu-kal ile dile getirmeyin, diye sıkıca tembihle bulunmuştu ve tarih acı yüzü kendini gösteriyordu. Kanuni devam etmişti: *“İnşallah Teâlâ bizim de evvel baharda sefere azimetimiz ve kesin niyetimiz kararlaştırılmıştır. Şimdilik hele Yeniçeriye ve sair kapıkuluna kışla ferman etsin, kendisi de orada eylenmeyip bu tarafa gelsin deyip, bizi acelece bir mektupla”* serdar tarafına yolladılar.¹⁹⁵³ Durumu dikkatine almadan sözünü bitiriyor. Sultan Süleyman'ın buyurduğunun üzere Rüstem Paşa tekrar İstanbul'a dönüyor. Kanuni Sultan Süleyman'ın saldırgan Batı'ya karşı sağlam bir set gibi İslami Dünyasını muhafaza etmesine rağmen Hürrem Sultan ve Rüstem Paşa'nın tuzağına girdi...

Rüstem Paşa Kanuni'ye kendisinin savaşa gelmediğı için Yeniçerilerin Mustafa'nın etrafında toplandıklarını ve onu padişah yapmak istediklerini yazmıştır. Rüstem Paşa'nın emriyle Mustafa İran'la işbirliği içinde gösteren Düzmece Mustafa'nın adına mektuplar yazdırıp Sultan Süleyman'a gönderdiler.¹⁹⁵⁴ Nahcivan seferi bahanesiyle Mustafa Sultan'ı ortadan kaldırma düşüncesinde olan Sultan Süleyman¹⁹⁵⁵ Tahmasb'ın yaptığı kanlı baskınlardan dolayı Safevileri ortadan kaldırmak amacıyla (Hicri 960 Ramazan ayı 1. Günü) Miladi 1553 yılı Ağustos

¹⁹⁵³ Hammer, D.O.T, Terc, M. Ata, VC. I, s. 38; Peçevi, a.g.e, c. I, s. 300-301; Solakzade, a.g.e, s. 522.

¹⁹⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmalı Tarihi*, s. 464

¹⁹⁵⁵ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. IV, s. 151.

ayının 11.günü İstanbul'dan yola çıkmıştı.¹⁹⁵⁶ Miladi 1553 yılı Ağustos ayı 28. Günü (Hicri 960 Ramazan ayı 18. Günü) oğlu Cihangir Sultan ile Üsküdar'a gelmiş ve on iki bin Yeniçeri kendisini merasimle karşılamıştır.¹⁹⁵⁷ Sonra (29 Ramazan) 8 Eylül'de Bursa ve Yenişehir'e ulaşmış ve buradan da Kütahya Valisi Şehzade Bayezid babasını karşılayıp elini öpmüş, kendisi Rumeli muhafazası için Edirne'ye gönderilmiştir. Kanuni Ramazan bayramını Yenişehir Ovasında idrak etmiştir. (Şevval ayının I. Günü) Eylül ayının 20. Günü Bolvadin'e gelmiş burada Saruhan (Manisa) Valisi Şehzade Selim eyalet askerleriyle gelerek babasını karşılayıp elini öpmüş ve sefere iştirak etmek için müsaade almıştır.¹⁹⁵⁸

Rüstem Paşa Osmanlı ordusunu Aksaray'a varmadan durdurdu ve ordunun komutanlığını Mustafa yerine Sultan Süleyman'ın yapmasını istemişti. Sultan Süleyman da Rüstem Paşa'yı çağırıp komutanlığı kendisi ele aldı.¹⁹⁵⁹ Şehzade Mustafa cesur, deneyimli, her işi yerinde yapan, yakışıklı ve çok istekli ve fevkalade sevilen bir komutandır.¹⁹⁶⁰ Çoğu tarihçinin saptamasına göre babası yerine geçseydi Osmanlı imparatorluğu gelişmeye devam edecekti. Halk, özellikle de Yeniçeriler, onu çok seviyorlardı.¹⁹⁶¹ Sultan Süleyman Miladi 1553 Ağustos ayında Hicri 960 Şaban ayı Mustafa'yı öldürmek için İstanbul'u terk edip ve zikredilen tarihin Ekim

¹⁹⁵⁶ Solakzade, a.g.e, s. 523.

¹⁹⁵⁷ Karaçelebizade, *Süleymanname*, s. 161; Peçevi, a.g.e, s. 302.

¹⁹⁵⁸ Karaçelebizade, *Süleymanname*, s. 161.

¹⁹⁵⁹ Karaçelebizade, a.g.e, s. 466-467.

¹⁹⁶⁰ Antony Bridj, a.g.e, s. 207.

¹⁹⁶¹ Nowel Barber, . *Fermandehane Şah-ı Zerrin*, s. 49.

ayının 5. Günü (Şevval ayının 26. Günü) Konya-Ereğli civarındaki Aktepe (Ak-oyuk) menzilinde konaklamıştır. ¹⁹⁶²

Kanuni Süleyman oğlu Mustafa'nın yanına gelmesini istedi. Olacaklardan habersiz olan Mustafa kendisini bekleyen feci akıbetinden habersiz babasının elini öpmek üzere girdiği çadırda babasının yerine yedi dilsiz cellâtle karşılaştı. Bu dilsiz cellâtlar Mustafa'yı öldürmekle görevliydi. Bu cellâtlar onu boğmak istiyorlardı, ama Mustafa kaçmaya çalışıyordu. Bu mücadeleyi babası Kanuni perde arkasından izliyordu. ¹⁹⁶³ Sonunda Mustafa kaçmayı başardı ve kendini onların elinden kurtararak çadırdan kaçmayı başardı. Ama çadırın dışında oldukça kuvvetli sarayın hizmetlilerinden olan ve sonradan bu hizmetten dolayı Paşa unvanını alan Zal Mahmut Ağa Mustafa'yı ele geçirdi ve onu boğdu. ¹⁹⁶⁴ Mirahur ve bir kapı ağası da kendisiyle öldürülmüştür. ¹⁹⁶⁵ Rivayete göre ikinci vezir Kara Ahmed Paşa gizlice haber göndererek uyarmıştır. Ama Şehzade Mustafa masumiyetine ve babasının adaletine güvenerek herhangi bir olumsuz tavır göstermemiştir. Şehzade Mustafa'ya cenaze namazı kıldıktan sonra bir müddet cesedi çadırın önünde asıldı. ¹⁹⁶⁶ Annesi ve babası Türk olan son şehzade "Mustafa" ile böyle yapılması bütün Osmanlı'nın halk ve askerlerini üzdü ¹⁹⁶⁷. Venedikli Michele Member: *Mustafa'nın her Cuma gün alayla Manısadaki Sultaniye Camii'ne gidip orada halkla*

¹⁹⁶²Remzi Kılıç, a.g.e, s. 263.

¹⁹⁶³Purgstall, a.g.e, s. 1213.

¹⁹⁶⁴Uzunçarşılı, s. 468; Pourgeshtal, s. 1213-1214.

¹⁹⁶⁵ Peçevi, a.g.e, C. I, s 303; Solakzade, a.g.e, s. 524.

¹⁹⁶⁶ Peçevi, a.g.e, s. 524-525.

¹⁹⁶⁷ Muhammed Taki İmami, a.g.mk, s. 36.

hitap ettiğini” yazar.¹⁹⁶⁸ Kanuni'nin sütkardeşi Mehmed Çelebi, şehzadeyi öldürtmesi sebebiyle padişahın yüzüne çok ağır sözler söyler ve son nefesine kadar padişahla görüşmez. Çelebi'nin Kanuni'ye şiiri:

*“Rif’at istersen eğer mihr-i cihân-ârâ gibi Sür yüzün her gün yere eyle
tenezzül mâ gibi,*

*Hoş kabâildir değil bâkî bu nakş-i rüzigâr Fi-l-mesel dünyâ misâl-i âlem-i
rü’yâ gibi*

*Sûzen-i müjgânlarında geçmedi dil-rîştesi Yolda kaldın ey Mesîhâ Hazret-i İsâ
gibi*

*Pehlivân-ı âlem olmuş kalb-i istiğnâ ile Top-i çerhi dehr elinde oynadır
elma gibi*

*Katreden kemdir vücudun Muhlisî ammâ aceb Nazm idüb dürler döker tab’ın
senin deryâgibi”¹⁹⁶⁹*

Osmanlı devletinde Hürrem Sultan’ın etkisinde ortaya çıkan olaylarda Sultan Süleyman’ın etkisiz kalması Osmanlı devletinde duraklama dönemini başlattı. Hürrem sultan siyaset dışında hayırlı işlerde de bulunuyordu ve birçok hamam, medrese, kervansaray, köprü vs. hayırlı eserler bırakmıştır. Kudüs'te fakirlere yemek ikram etmek için bir “Haseki Sultan İmareti” inşa etti.¹⁹⁷⁰ Sultan Ahmet Camii ve Ayasofya arasına 1553'te, Mimar Sinan'ın yaptığı çifte hamam Hürrem Sultan'ın

¹⁹⁶⁸ Şerafettin Turan, “Mustafa Çelebi” İ.A, T.D.V. c. 31, s. 290.

¹⁹⁶⁹ Mustafa Ceylan, *Öldürülen 101 Şair*, Gelişim Sanat Kültür Merkezi basımı, I.baskı, Ankara 2013, s. 27.

¹⁹⁷⁰ Halil İnalçık, “İstanbul” T.D.V, İ.A, c. 23, İstanbul 2010, s. 227.

İstanbul'daki bir başka hayratı. Haseki Sultan Külliyesi. Külliye; cami, medrese, sıbyan mektebi, çeşme, imaret ve darüşşifadan oluşuyor. Cami, bugünkü Haseki Caddesi'nin bir yanında medrese, sıbyan mektebi, imaret ve darüşşifa diğer yanına inşa edilmiş.¹⁹⁷¹ Caminin hemen karşısında bulunan medrese 1530'da inşa edilmiş klasik bir yapı. Külliye'ye bağlı imaret ise 1550 yılında, Hürrem Sultan'ın isteği üzerine Kanuni tarafından yaptırılıyor.¹⁹⁷² Şimdi de Hürrem Sultan'ın İstanbul'da inşa ettirdiği yerlerden biri meşhurdur, Avrat Pazarı, adıyla mevcuttur.

Sultan Süleyman'ın Farsça ve Türkçe şiirleri vardı. Hürrem Sultan Miladi 1558 yılında Nisan ayının 15. Günü Cuma (Hicri 965 yılı Cemazeyilahir ayı 26. günü Cuma) İstanbul'da hayatını kaybetti Mezarı Süleymaniye Camiisinde'dir.¹⁹⁷³ Hürrem Sultan'ın zehirlenerek ya da kadın hastalığı sonucu öldüğü düşünülür.¹⁹⁷⁴ Sultan Süleyman sevgilisi Hürrem Sultan'ın ölümü hakkında şiirler söylemişti. Şiirlerinden bir beyiti şudur:

اچما عشقین سرینی فرهاد کیم افسانه در	سورما عاشقین حالتون مجنوناً پیر دیوانه در
جان و باش ترکیں اورور عاشق همان پروانه در	سور بنی عشقین رموزون سن تکرار ایلم
عشق سرخ ایله منقش زین اولنمش خانه در	گل تماشا ایله بو صرچه سراپین گوکلومک

¹⁹⁷¹Doğan Kuban, *İstanbul Yazıları*, Yem y. İstanbul 1998, s. 106.

¹⁹⁷²Doğan Kuban, a.g.e, s. 106-110; Halil İncılık, "İstanbul" T.D.V, İ.A, c. 23, İstanbul 2010, s. 227.

¹⁹⁷³ Halil İncılık, "İstanbul" T.D.V, İ.A, c. 23, İstanbul 2010, s. 227; Selçuk Mulayim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi" T. D.V, İ.A, c. 38, İstanbul 2010, s. 117-118.

¹⁹⁷⁴Seyfettin Aslan, "Osmanlı Devletinde Siyasal İktidar unsuru Olarak Harem" Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2011, s. 7.

غمزه سی قائم ایچر سه دوستلر اولماز عجب
کافر بد مست اولانین میلی دایم قانه در
یار واروب دون گجه دل درونی عرض ایلدیم
خواب واردی گوزلری یانیندا سن افسانه در
نه اولی یاکسام شمع حسنین گکل پروانه سین
دوستم سن شمع اولاجاک عاشقین پروانه در
گلشن حسنینده دل مرغین یینه صید اتمز
زلفی اقایندا محبی حالی انن دانه سی در¹⁹⁷⁵

Sorma aşkın haletün Mecnun'a bir divanedir
Açma aşkın sırrını Ferhat'a kim efsanedir
Sor bana aşkın rümüzün sana takrır eyleyem
Can ü baş terkin urur âşık heman pervanedür
Gel temaşa eyle bu sırça sarayın gönlümü
Eşk-ı surhiyle münakkaş zeyn olunmuş hanedir
Gamzesi kanun içerse dostlar olmaz aceb
Kâfir-i bed-mest olanın meyli dayim kanedür
Yâre varub dün gıce dil derünü arz eledüm
Haba vardı gözleri yanında san afsanedir
N'ola yaksam şem-i hüsnine gönül pervanedür
Dostum sen şem olıcak aşkın pervanedür
Gülşen-i hüsninde dil mürğün yine seyd itmeğe
Zülfi ağında Muhibbi hali anın danesidür”

Delı Mecnun'dan (Kanuni'den) aşğın halini sorma

Ferhat'ın efsanevi aşkının (Hürrem'e aşkımı) sırrını açma (kimse bilmez).

Aşkın sırrını (Kanını'den) sorsan sana aşıkâr ederim

¹⁹⁷⁵ Kanuni Süleyman, *Divan-i Muhibbi*, Vahid Çabuk basımı, Kervan Kitapçılık

Aşık can ve başını verir pervane gibidir
Gel bak benim bu sırça sarayı gönlüme
Yakılmış yüreğimden çizilip süslenen evdir
Dostlar şaşırmaz, Hürrem gamzesiyle benim kanımı içerse
Sarhoş kâfirin daima kan içmeye meyli var
Dün gece yüreğim sevgiliye vardığımda gizlice dedim
Gözlerinin rüyama girmesi sanki benim için bir efsanedir
Yüzünün nuruna gönlüm pervanedir
Hürrem sultan şem (mum) ben ise pervaneyim
Yine gül yüzün kuşun yüreğini av etmeye başladı
Beyaz zülfüne Kanuni bir tane gibidir.

Sultan Süleyman oğlunu Miladi 1553 Eylül ayının yirmi birinde (Hicri 960 yılı Şevval ayının on yedisinde) kendi elleriyle öldürttü.¹⁹⁷⁶ Mustafa'nın öldürülmesi Rüstem Paşa'nın gammazlığından dolayı olduğu için onun ölümünü ebce harfine göre Miladi 1533 (Hicri 960) yılı olan "Mekri Rüstem" (Rüstem Hilesi) olarak tarihe kaydettiler.¹⁹⁷⁷ Şair Taşlıcalı Yahya (Taşlızade) ebce hesabı ile "Mekr-ı Rüstem 960" terkibi yazmıştır.¹⁹⁷⁸ Mustafa'nın, babası Kanuni'nin yerine geçmek gibi bir düşüncesi yoktu ve bununla ilgili herhangi bir plan yapmamıştı; babasına çok saygı gösteriyor ve onu seviyordu. Ama bazı Yeniçeriler 38 (bazı kaynaklarda 39) yaşındaki Mustafa'nın liderlik özelliklerine sahip olduğunu düşünüyor ve 60 yaşına

¹⁹⁷⁶Ferid Bek, *Ahsenüttevarih*, s. 110; Nowel Barber, *Fermandehane Şah-ı Zerrin*, s. 49.

¹⁹⁷⁷Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 363; Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 301.

¹⁹⁷⁸Hammer, D.O.T, VC. I, s. 10.

gelen babası Kanuni'nin yerine geçebileceğini kendi aralarında konuşuyorlardı. Şehzade Mustafa neden öldürülmek istendiğinin şaşkınlığı içerisinde hayata göz yumdu. Bütün Avrupa tarihçileri Mustafa'nın ölümünü Rüstem Paşa'nın, kaynanası Hürrem Sultan için yaptığını söylenmektedirler.¹⁹⁷⁹ Hürrem Sultan'ın cezalandırılmasını bekleyen halk ve yeniçeriler hiçbir zaman bunu göremediler,¹⁹⁸⁰ (Aşığın gözü kördür derler). Birkaç gün sonra Sultan Süleyman'ın emriyle İbrahim Hacı Mustafa'nın oğlu Sultan Mehmet'i de ki bebektir Bursa da zehirleyerek öldürdüler.¹⁹⁸¹ Sultan Mehmet'in madde tarih ölümünü, Sitemi Mükerrer, (tekrar zulüm) olarak tarihe kayıt ettiler.¹⁹⁸² Kanuni'nin Hürrem Sultan'dan olan Cihangir adında yirmi üç yaşında kambur hastası bir oğlu daha vardı ve bu oğul ağabeyi Mustafa'yı çok seviyordu.¹⁹⁸³ Miladi 1553 Kasım ayı 27. Günü (Hicri 960 yılı Zilhicce ayının 20. Günü) Mustafa'nın öldürülmesine dayanamayarak üzüntüden yirmi üç yaşındayken hayatını kaybetti.¹⁹⁸⁴ Şehzade Cihangir'in cenazesini İstanbul'a

¹⁹⁷⁹Purgstall, s. 1214.

¹⁹⁸⁰ De Busbecg G, Türk Mektupları, (1552-1592) Kanuni Devrinde Bir Seferin Hatıratı, Terc Huseyiö Cahid Yalçın, İstiklal Matbaası, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara 1953, s. 32.

¹⁹⁸¹De Busbecg G, a.g.e, s. 1215.

¹⁹⁸² Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s 363-364; Ferid Bey, *Yüce Osmanlı Devletinin Tarihi*, s. 112.

¹⁹⁸³ Purgeshtal, s. 1216; Uzunçarşılı, s. 468; Bridj Antony, bu tarihçi Cihangir'in kambur hastalığı dışında total olduğunu da yazıyor, s. 209.

¹⁹⁸⁴ Uzunçarşılı, *Osamanlı Tarihi*, s. 465; Pourgeshtal, a.g.e, s. 1216.

gönderdiler.¹⁹⁸⁵ Cihangir nazik olduğu için Sultan Süleyman ona çok ilgi gösteriyordu ve onu hiçbir zaman yanından uzaklaştırmıyordu.¹⁹⁸⁶ Böylece Mustafa'nın ölümünü zeminini hazırlayan Hürrem Sultan öz oğlu olan Cihangir'in de ölümüne dolaylı yollardan istemeyerek de olsa neden oldu. "Ne ekersin biçersin" derler. Hürrem Sultan'ın on yıl önce ölen Muhammed adında Manisa'da şehzade olan bir oğlu daha vardı. Mustafa birçok bilim ve sanat adamı yetiştirmişti ve şiir de mahlası "Muhlisi" idi. O kadar azizdir ki ölümünden sonra her yerde onun hakkında birçok mersiye söylenildi. Bu şairlerden biri canını tehlikeye sokan ve her yerde Mustafa'nın hakkında mersiye söyleyen Taşlıcalı Yahya idi.¹⁹⁸⁷ Yahya Bey bu işten çektiği acıyı kırk iki beyitlik mersiyesiyle Mustafa'ya sunmuştur.¹⁹⁸⁸

"Meded meded bu cihânun yıkıldı bir yanıEcel celâlîleri aldı

Mustafa Hânı

Tolundu mihr-i cemâli bozuldu divânı Vebâle koydular âl ile Âl-i

Osmânı

Geçerler idi geçende o merd-i meydânı Felek o cânibe döndürdi şâh-ı

devrânı

Yalancının kuru bühtânı buğz-ı pinhânı Akıtdı yaşumuzu yakdı nâr-ı

hicrânı

¹⁹⁸⁵ Solakzade, a.g.e, s. 525.

¹⁹⁸⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 468; Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, Hattı Nusha, s. 305-306. Peçevi Cihangir hastalıktan ölmüş yazıyor, Ama nedenini söylemiyor. Aynı sayfalar.

¹⁹⁸⁷ Pourgeshtal, a.g.e, s. 1215.

¹⁹⁸⁸ Tekindağ, *Fatih'den III. Murad'a Kadar Osmanlı Tarihi*, s. 179; Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, s.145.

Cinâyet itmedi cânı gibi anun cânu Boğuldu seyl-i belâya tağıldı erkânı

N'olaydı

görmeye idi bu mâcerâyı gözüm Yazuklar ana revâ görmedi bu râyı

*gözüm*¹⁹⁸⁹

Osmanlı'nın büyük ediplerinden olan ve değerli bir sözlük kitabı yazan "Serveri" Mustafa'nın yetiştirdiklerinden idi.¹⁹⁹⁰ Sultan Süleyman Halep'teyken iki aydır İstanbul'dan kendisiyle getiren İran elçisi Seyyid Şemsettin Dilcani'ye hilatler vererek dönüşüne izin verdi. Miladi 1553 Aralık ayı 7. Günü Hicri 961 yılı başlarında (7 Aralık 1553-5 Ocak 1554) Şah Tahmasb'a gelerek Sultan Süleyman'ın mektubunu sunmuştur; Mektupta: "Hudud-ı mahrüse sükkanına ol canibden vaki olan mezalim ü fecayı'ün mükafatı için, sağlı-sollu fetih sancakları ile şark-ı fitne-garp taraftarlarına azimet-i hayrı hatimet kılınduğun haber itdüler"¹⁹⁹¹ Kış yaklaştığı için; Rumeli askeri Tokat'ta Sokullu Mehmed Paşa ile Anadolu askeri Şehzade Sarı-Selim'le Maraş'ta kışlağa gönderildi. Kapıkulu-Yeniçeri ordusuyla Padişah Antep yolu ile Halep'e yönelmişlerdi.¹⁹⁹²

Halk, Şehzade Mustafa'nın Kanuni'den sonra onun yerine geçmesini istiyordu. Millet hükümdarın ailesidir ve ibadet halka hizmet etmek ve onları duymaktır. Sağlam bilgi sahibi olmadığından dolayı Sultan Süleyman oğlu Mustafa'yı öldürdü. Mustafa'da olan sıfat Kanuni'den sonra en iyi alternatif idi.

¹⁹⁸⁹ Mustafa Ceylan, "Öldürülen 101 Şair" Gelişim Sanat Kültür Merkezi, Ankara 2013, s. 24.

¹⁹⁹⁰ Purgeshtal, a.g.e, s. 1215.

¹⁹⁹¹ Karaçelebizade, *Süleymanname*, s. 162.

¹⁹⁹² Celalzade, *Tabakatu'l-Memalik*, v. 356b.

Sultan Süleyman sonradan yaptığı işten pişman oldu ama yöneticiler hakkında bilgilendirme konusunda hiçbir değişiklik yapılmadığı için aynı yanlış diğer oğlu II. Bayezid'e de yapıldı ve resmen İslam temsilcisi olan Osmanlı imparatorluğu bütün alternatiflerinden mahrum kaldı.¹⁹⁹³ Bu Osmanlı Devletini büyük bir tehlikeye soktu. Bu imparatorluğun yönetici kadrosunun Kanuni'den sonra daha da bozulmasına yol açtı. Bu programsızlık İslam dünyası için çok pahalıydı. Osmanlı Devletini ortadan kaldırmak isteyen birçok düşmanın olmasına rağmen dış gücünden dolayı düşmanlar bir şey yapamıyorlardı. Bir Devletin iç yanlışları onun çökme çökmesinin başlangıcına neden olur. Artık bu Osmanlı güç oyununun gidişatından dolayı bu dönemden sonra Batı'ya karşı İslam dünyası savunma konuma geldi. Osmanlı devleti Mustafa'nın ölümünden sonra sadece Avrupalılara meydan okuyordu ve duraklama noktasına gelmişti. Osmanlı devletinde liderin vasıfları yöneticilik için önemli bir faktör idi. Kanuni'nin sekiz oğlundan Murad, Mahmud¹⁹⁹⁴ (Mustafanın ağabeyleri) Mehmet,¹⁹⁹⁵ Abdullah,¹⁹⁹⁶ şehzadeler doğal olarak, Mustafa ve Bayezid ise planlı olarak öldürüldü. Çok geçmeden nazik Cihangir de Mustafa'nın ölümüne dayanamayarak vefat etti. Böylece imparatorluğun kaderi Selim gibi liderlik vasfı güçlü olmayan bir şehzadeye düştü.

Sultan Süleyman kendi olduğu mevkide bir güç çerçevesi oluşturarak diğerleriyle arasında katman oluşturmuştu. Bu nedenle gelen haberler ve direk değil

¹⁹⁹³İsmail Kara, Mustafa Armağan, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, t.y, c. 3, s. 19-21.

¹⁹⁹⁴ Şerafettin Turan, "Mustafa Çelebi" İ.A, T.D.V. c. 31, s. 290.

¹⁹⁹⁵ Necdet Sakaoğlu, a.g.e, s. 18

¹⁹⁹⁶ İsmail Hami Danışmend, *Osmanlı Koronolojisi*, T.T.K. 1947, s. 361.

araçla ele kolaylı ulaşıyordu. Bunun dışında Sultan Süleyman Osmanlı Sultanlarından aşk ve kişisel sorunlarını siyasete sokan ilk sultandı. Böylece bir imparatorluğun kaderi ve gidişatı yetenek ve kişilikten çok kişisel tercihlere göre şekillenecektir. Artık Osmanlı imparatorluğunda Sultan Süleyman'dan sonra kadınların imparatorluğa müdahale etmeleri artmıştır. Bunun da başlangıcı Sultan Süleyman'ın iktidar da boşluk bırakması ve Hürrem Sultan'a sevmesinden dolayı idi. Güç ve iktidar kaybına uğrayan Kanuni Süleyman gözünü gerçeklere kapatmıştı ve bu yüzden hatalar yapıyordu. Böyle gidişat Osmanlı imparatorluğunun halkının iç isyanlarının da asıl nedenlerinden olmuştu ve Sultan'dan habersizce mahalli emirler halktan fazla vergi almaktan dolayı halkın itirazlarına neden olmuştu, halkın sesi Osmanlı Padişahına ulaşmayıp veya halkla sultan arasındaki memurlar sadece emniyet konulara özen vererek halkın ne durumda yaşadığı ona göre Sultan'a ulaştırmıyorlardı.

Mustafa'yı çok seven Yeniçeriler onun ölümüne neden olan Rüstem Paşa'nın görevinden alınması ve cezalandırmasını istemeye başladılar. Hürrem Sultan ise Kanuni'ye gönderdiği bir mektubunda Rustem Paşa'nın öldürülmemesi istemişti.¹⁹⁹⁷ Miladi 1553 Ekim ayı (Hicri 960 yılı) Şevval ayının 27. Günü Sultan Süleyman Konya'dan Halep'e geldi.¹⁹⁹⁸ Mustafa'yı yanlışlıkla öldürttüğünü anlamıştı ve aynı zamanda bu yaptığı yanlıştan dolayı en sevdiği çocuğu Cihangir'in de ölümüne neden olarak çok üzgündü.¹⁹⁹⁹ Halep'te Kanuni Süleyman Rüstem Paşa'yı azletti ve vezir-i sani Kara Ahmet Paşa'yı onun yerine sadrazam yaptıktan sonra kışı Halep'te

¹⁹⁹⁷ Hilâl-Hüseyin Lâmekânî. "Hürrem Sultan" İ.A, T.D.V, c. 18, 1998, s. 499

¹⁹⁹⁸Feridun Bey, c. I, s. 612-613; Solakzade, a.g.e, s. 525.

¹⁹⁹⁹ Hammer Porgsthal, s. 1216-1217.

geçirdi.²⁰⁰⁰ Artık Rüstem Paşa'nın azledilmesi de Osmanlı imparatorluğu için bir ilaç olmadı. Çünkü Mustafa'dan sonra Osmanlı imparatorluğu layık bir lider görmedi. Kanuni'den sonra Osmanlı imparatorluğunun ileri hareketi durakladı.

Az zaman sonra yine Hürrem Sultan'ın etkisiyle Yavuz Sultan Selim'in damadı Kara Ahmed Paşa (6 Ekim 1553 – 28 Eylül 1555)'ye kadar süren görevi de basit bir bahaneyle katledildi ve yerine Hürrem Sultan himayesiyle tekrar Rustem Paşa tayin edildi.²⁰⁰¹ Hırvat asıllı, Bed Sûretli Paşa, aksi sûretli bir adamdı ki; hayâtı boyunca bir defâ olsun gülümsediğini gören olmayan, gelmiş geçmiş Osmanlı'nın en zengin sadrazam olan 15 milyon dukalık büyük bir miras bırakmıştır, 12 milyon altın geride 1700 köle, 2900 savaş atı, 780000 hasene altın, nakit olarak 1000 yuk para, Anadolu ve Rumeli de 815 çiftlik, 76 su değirmesi ve 500 ciltten fazla çeşitli kitap ve daha birçok değerli eşya bırakmıştır.²⁰⁰² Makam ve memurluklarını satıyordu²⁰⁰³ ve sarayın has bahçesindeki çiçekleri satıp paraya çevirecek kadar²⁰⁰⁴ da onursuz icraatıyla rüşvetin adını hediye haline getirmiştir.²⁰⁰⁵ Onun rüşvet aldığı konusunda

²⁰⁰⁰ Peçevi, a.g.e, c. I, s. 303, Konyadayken Rüstem Paşa'yı ezletti diyor.

²⁰⁰¹ Topaloğlu, Aydın, "Rüstem Paşa" (1999) *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. C.3, s. 471-472

²⁰⁰² Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa" İ.A, T.D.V, c 35, s. 289.

²⁰⁰³ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1965, c.VII, s. 47.

²⁰⁰⁴ Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa" İ.A, T.D.V, c 35, s. 289.

²⁰⁰⁵ Zuhuri Danişman, a.g.e, s. 47.

arşiv kayıtlarda bilgiler verilmektedir.²⁰⁰⁶ Para kazanma hırsı ölünceye kadar durmayan paragöz adamdı. Hazinele sığınmayan paraların Yedikule'ye konulduğu ancak bu durumun reyanın azilmesine sebep olmuştur.²⁰⁰⁷ Devlet arazisini özel mülke çevirip çocuklarına vakf etmiştir.²⁰⁰⁸ Rüstem Paşa'nın Mıhrmah'tan kızı Ayşe Hümsah veziri azam Semiz Paşa ile evlendi Miladi 1580 Hc. 988 yılında bu vezir öldü. Onun iki yıl ölümünden sonra Feridun Ahmed Bey ile evlendi.²⁰⁰⁹

Şehzade Mustafa öyle bir sevinç ve karaktere sahip idi ki hatta ölümünden sonra bu sevinç devam etmiştir. Her insan kendi yaptığını meşru kılmak isterdi, kendini Mustafa olarak halka tanıttığı esnada Mustafa'nın ölümüne inanmayan ve ona ölümsüz bakan halk o adamın etrafında toparlanıyorlardı. Çünkü halk Mustafa'nın geldiği ve halkı bu durumdan kurtarmasını bekliyorlardı. Bu adamlardan biri Düzmece Mustafa idi. Miladi 1555 yılında Haziran ayının 21. Günü Hicri 962 Şaban ayının I. gününde Kanuni Süleyman İran'la Amasya anlaşmasını yaptıktan sonra İstanbul'a döndüğü esnada Yenişehir ve Selanik tarafında türeyen Şehzade Mustafa adına bir isyan ortaya çıkmıştır.²⁰¹⁰ Ortaya çıkan bu isyanda kısa bir zamanda leventlerden ve Simavna, Softa ve dervişlerden 10.000 kadar kişi toplamıştı. Düzmece Mustafa Uğul Toğça'yı kendine vezir bazıları da kazasker tayin

²⁰⁰⁶ M. Tayyib Gökbilgin, Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar, T D, VII/ 11-12, 1956, s. 32-38.

²⁰⁰⁷ Kitab-ı Mustetap, *Osmanlı Devlet Teşkilatı*, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988, s. 21. Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa" İ.A, T.D.V, İ.A, c 35, s. 289.

²⁰⁰⁸ Erhan Afyoncu, a.g.e, s. 289.

²⁰⁰⁹ Erhan Afyoncu, İ.A, T.D.V, c 35, s. 290.

²⁰¹⁰ İbrahim Peçevi, Tarih-i Peçevi, c. I. s. 341.

etmiştir.²⁰¹¹ Hatta Şeyh Bedrettin'i takip eden müritleri de Düzmece Mustafa'nın etrafında toplandılar. Bu da bu hareketin ne kadar geniş ve halkın durumdan rahatsız olduğunu göstermektedir. Kanuni Süleyman Dulkadir Mehmed Han'ı bastırmak için 3000 yeniçeri ve 4 bölük ağası gönderdi. Dulkadir Mehmed Uğul Toğçayı kandırarak onun aracılığıyla Düzmece Mustafa'yı yakalayarak İstanbul da idam edilmiştir.²⁰¹²

Sultan Süleyman Tahmasb'ı savaşa çekmek için Karstayken ona tahkir edici bir mektup yazmıştı. Savaştan önce bazı Osmanlı din hocaları Safevileri dinsiz oldukları ve kanlarının dökülmesi caiz, malları helal ve onlarla düşmanlık Hıristiyanlarla düşmanlık etmekten yüksektir diye fetva verdiler. Sultan Süleyman da böyle bakışlardan dolayı onun takibinde bir mektupta Rafizîlerin can ve malını helal kılmıştı.²⁰¹³ Ama Osmanlı ordusunun hareketi (Nahcivan savaşı) İran ordusuyla bir savaş oluşmadan Amasya anlaşmasıyla sonuçlandı.²⁰¹⁴

Sultan Süleyman Halep'e geldikten sonra Kızılbaşlar'a saldırma niyetini hem Fransa Kralı II. Henry ve Yeke Türkmenlere hem de Tahmasb'a mektupla bildirdi.²⁰¹⁵ II. Henry'ye yazdığı mektubunda²⁰¹⁶ „Miladi 1553 yılı Mayıs ayı 1. günü

²⁰¹¹ İbrahim Peçevi, a.g.e, s. 342.

²⁰¹² İsmail Kara, Mustafa Armağan, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, t.y, c. 3, s. 18; İbrahim Peçevi, a.g.e, s. 342-343.

²⁰¹³ A. Akgündüz ve Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul1999, s. 211-212; *Tarih-i Peçevi*, Murat Uraz Tercemesi. 1968-İstanbul, c. I, s. 171.

²⁰¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 424.

²⁰¹⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 118.

²⁰¹⁶ Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, c. II, s. 404.

(Hicri 960 yılı Cemaziyülevvel ayının 17. Günü) başsız Kızılbaşlar'a saldırmak için İstanbul'dan Halep'e geldim ve yeryüzünü tüm Kızılbaşlar'dan temizlemeden başka bir iş yapmayacağım(Başka bir işten kastettiği Fransa ile beraber V. Charles'e karşı yapılacak savaştır). Mektubu şu cümle ile İnşallah amaca ulaştıktan sonra o mesele de çözülecektir, diye sonlandırıyor.²⁰¹⁷Kanuni Süleyman'ı şartlar o kadar zorlaşmıştı ki Kanuni Kızılbaşlarla savaşı V. Charles ile savaştan daha önemsiyordu. Mücahit ve Gazi unvanını taşıyan Sultan Süleyman'a Avrupa fetihleri onun için çok önemli olmasına rağmen Kızılbaşlar'ı ortadan kaldırmasını daha önemsiyordu.

Sultan Süleyman bütün kışı Halep'te geçirdi ve vergi kurallarının düzene girmesi için çalıştı.²⁰¹⁸Halktan aldıkları haksız kazanç ve ağır vergileri kaldırdı. Kanuna aykırı uygulamalar kaldırdı ve Rumeli kadıaskeri Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi'yi şeriat kurallarına göre işleri düzene koymakla görevlendirdi.²⁰¹⁹ İki oğlunun ölümüne neden olan Sultan Süleyman çok üzülmüştü. Bu nedenle Moralı yerine gelmek için Maraş'ta bulunan oğlu Şehzade Selim'i yanına Halep'e çağırması onunla beraber eğlenmiştir.²⁰²⁰

Halep'ten Diyarbakır'a geldikten sonra burada savaş şurası topladı ve amacının İran'a saldırmak olduğunu komutanlara bildirdi ve toplantı Biz Devlet ve din düşmanımız olan İranlıları ortadan kaldırmak için silahlarımızı alıp muzaffer askerlerimizle oraya girelim.²⁰²¹ Sizin bu konudaki düşüncelerinizi bilmek istiyorum,

²⁰¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 599.

²⁰¹⁸ Hammer Pugstall, s. 1216.

²⁰¹⁹ Peçevi, a.g.e, C. I, s. 306.

²⁰²⁰ Peçevi, a.g.e.

²⁰²¹ Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, s. 1217.

²⁰²² demiştir. Onlar da Kanuni'nin bu düşüncesini kabul ettiler. Sultan Süleyman saldırmak için önce Erzurum'a daha sonra da Kars'a gitti.

Bu arada, Miladi 1550 Hicri 957 yılı Harezmi komutanlarıyla da dostça ilişkisi olan Yeke Türkmenlerinin komutanlarından Abay Estarabad'da isyan edip orda bulunan Tahmasb'ın hükümet kuvvetleriyle savaştı ve hâkimini öldürdü. Abay'ın isyanını öğrenen Sultan Süleyman casuslarıyla haber yollayıp onların Kızılbaşlarla savaşmaya devam etmelerini istedi.²⁰²³ Mektubunda başsız Kızılbaşlara karşı olan savaşlarının haberini aldığını ve Miladi 1550 yılında Aralık ayının sekizinci günü (Hicri 957 Zilkade ayının yirmi sekizinci günü) kışı geçirmek için Halep'e geldiğini ve Nevruz'a doğru bu inançsız Kızılbaşlar'ı varlık sahnesinden kaldırmak için İran'a hareket edeceğini Yeke Türkmenlere bildirdi ve mektubun sonunda "*o korkak Kızılbaşlar'ın boş sözlerine kulak vermemelerini*" söylüyor ve böylece mektubunu bitiriyor.²⁰²⁴ Sultan Süleyman'ın bu söyleyişi iki kez İran'a (üç kez Tebriz'e) saldırdığı ve bir sonuç alamadığı ve bu nedenle Osmanlıların ordusunun zayıf olduğunu iddia eden Safevilere cevaptı. Bunun üzerine Kanuni Süleyman Türkmenlerden Safeviler'in boş sözlerine inanmamalarını istemiştir. Daha sonra kendisinin Safeviler'in işini bitirmek için geldiğini söylemiştir.

Miladi 1553 Mayıs ayının birinci günü (Hicri 960 Cemaziyülevvel ayının on yedinci günü) Kanuni Sultan Süleyman ilk yaklaştığında Tokat'ta askeriyle kışlayan

²⁰²² Purgstall, a.g.e.

²⁰²³ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, c. I, s. 612-613.

²⁰²⁴ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, c. II, s. 404; Purgeshtal diyor ki Sultan Süleyman Miladi 1553 Nisan ayı Halep'ten İran'a gitti, s. 1217; Roemer Mayıs ayı yazıyor, s. 243.

Rumeli Beylerbeyisi Sokullu Mehmet Paşa başta olmak üzere, Anadolu, Karaman, Dulkadır (Maraş), Rum (Sivas), Şam (Suriye), Ramazan (Adana) Beylerbeyilerine orduya katılmaları için harekete geçmelerine ferman verdikten sonra Halep'ten ayrılarak Diyarbakır'a doğru hareket etti.²⁰²⁵ Sultan Süleyman'ın böyle büyük kapasite de hazırlık yapması hem önceki seferlerin hatasına düşmemek, oğlu Mustafa'nın öldürülmesinin yarattığı memnuniyetsizliği ortadan kaldırmaktı. Zira Anadolu Kızılbaşları bunu bir iç politika malzemesi yapmışlardı. Orta ve Doğu Anadolu'yu etkisi altına alamadığı için Tahmasb'a iyi bir fırsat kullanma şansı veriyordu. Bu nedenle Kanuni her çeşit hazırlığı yapmış ve Osmanlı dışında diğer ülkelerden de katılmalarını istemiştir. Türkmen Beyleri Büğdüz Kemani Han ve Ali Sultan'a: „Şah Tahmasb'a aman dilemesi üzerine, Safevilerin dine aykırı olan hareketlerinden vazgeçip, İslam'a dönmelerine fırsat vermek için ona taarruz yapılmamış, fakat bu hoş görünün müspet bir netice vermeyeceği anlaşılınca, onlara karşı bir sefer açılması zaruri kılınmıştır. demektedir. Türkmenleri teşvik etmiştir.²⁰²⁶ Başka bir Türkmen Beyine: Mahmud Mir Ebu Turab, Mir Tüti ile Sündük Beylerin hac dönüşü Osmanlı divanını ziyaretlerinden memnuniyetini belirtmiş bu emirlerin Kızılbaşları ortadan kaldırmak için sefer hazırlığında olmalarını bildirmiştir: *“Kızılbaş Evbaş din hıraş ile gaza ve cihat niyetine fethi muzahir ile hazır ve diyar-ı Horasan'a müteveccih nazır olduğumuz haberini ebna ettiler. Kızılbaşlar üzerine son seferini belirterek kendisi için dini bir görev addederek söylüyor. Türkmenlerden daima Divan-ı Hümayunla iletişim de olmalarını istemiştir: „Siz dahi ol cevabinden cümle selâtin-i şeriat ayin ve asakir-i*

²⁰²⁵ Kırcıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 219.

²⁰²⁶Asrar, a.g.e, s. 155.

*müslimin nusrat-karin ile husiltifat ve azimet-i âli nehbet (çapul) erzani (layık görmek) kılınakı muvafakat-ı canibeyn ile berkaziyye zuhura gele,*²⁰²⁷ demektedir.

Sultan Süleyman'ın fermanı ile Osman Paşa Kerkük, Diyalel Çayı boyundan Şehrizar üzerinden yürümüş, buranın hâkimi Erdelan Kürtlerinden Surhab Bey'de Zalem (Zulüm) Kalesine sığınmış ve Şah'a yardım için adam göndermiştir. Oraya İbrahim Mirza ile Bedir Han ve Emir Gayıb Bey kumandasında Şah bir ordu kolu göndermiş, Osman Paşa'da geri dönmüştür. Aras Nehrinin sağında ve Iğdır'ın doğusunda, Aralık mevkiinde bulunan Şah Tahmasb burada iki akıncı kolunu, Osmanlı topraklarına gönderip, yine tekrar yağma ve talan ile yıkıp-yakmalar yapmıştır. Şehzade İsmail Mirza, Safevi Masum Bey ve Mühürdar Şah Kulu Halife kolu Van, Vastan, (Gevaş) Erciş ve Adilcevaz'ı yağmalayıp dökmüşlerdir. Şehzade Sultan Hüseyin Mirza'da, Kaçarlı Ziyadoğlu Şahverdi sultan kolu ile Hakkâri ve Gevar çevresini yağmalamışlardı.²⁰²⁸ Şah Tahmasb'ın bu yaptıklarının amacı Doğu Anadolu'yu bataklık bir bölge haline getirerek Osmanlıların İran'a saldırmasında boş yerlerle karşılaşması ve içeriye girmelerine engel olmaktır.²⁰²⁹ Şah Tahmasb ikinci İran Seferinden beri 959/961-1552/1554 yılları arasında Erciş, Adilcevaz, Ahlât ve Bargiri kaleleri ile Muş'a kadar olan yerleri yağma ve tahrip ettiği gibi, Erzurum ve Pasinler'e de aynısını yapmıştır. Bunun başka sebebi de Osmanlıları barışa çekmek içindi. Şah Tahmasb bir taraftan böyle yapıp diğer taraftan da barışa zemin hazırlıyordu.²⁰³⁰ Safeviler barıştan amaçları hem kendi mevcutluğunu ispatlamak

²⁰²⁷ Ferridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, c. I, s. 612-613.

²⁰²⁸ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 218-219.

²⁰²⁹ Ferridun Bey, *Nühettül-Asrarul-Ahbar, (Süleymanname)*, Hattı nüsha, s. 66.

²⁰³⁰ Sümer, a.g.e, s. 67.

hem de Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmaktadır. Böylece kendini Osmanlılara kabul ettirir ve tehlikesinden de kurtarmış olur. Şah Tahmasb kendi politikasını sürdürmek için ve Osmanlılar yararlanmasınlar diye yollarda hayvan yemi bile bırakmıyordu.²⁰³¹

Bu nedenle Osmanlı ordusu öngörü yaparak Halep'ten gönderilen ulaklar ile bütün Anadolu Eyaletlerinin “Nevruz-i pirüz” da bol erzakla yürüyerek Erzurum çevresinde toplanmaları duyurulmuştu. Mısır muhafazasına Dukakinzade Mehmet Paşa ve İstanbul muhafazasına da İbrahim Paşa tayin edilmiştir. Miladi 1554 Nisan ayı dokuzuncu Günü (Hicri 961 yılın Cemaziyülevvel ayının altıncı günü)Sultan Süleyman beş ay Halep'te kaldıktan sonra bu şehrin Gök meydanında ordusunu topladıktan sonra Miladi 1554 Nisan ayı yirmi altıncı günü (Hicri 961 yılı Cemaziyülevvel ayının yirmi üçüncü günü)Birecik'te Fırat üzerinde kurulan köprüden geçti. Urfa-Kızıltepe üzerinden (Karacadağ Kızıltepe'si, Mardin Kızıltepe'si değil) gelinerek Diyarbakır kıyısında Çevlik/Çülek (Gülele) adlı mahalle de Miladi 1554 Mayıs ayı on ikinci günü (Hicri 961 yılı Cemaziyülâhır ayının dokuzuncu günü) konulmuştur.²⁰³²Miladi 1554 Mayıs ayı on beşinci günü (Hicri 961 yılı Cemaziyülâhır ayının on ikinci günü)Diyarbakır Çülek yerleşkesinde yeniden tahkim etmek için büyük bir savaş toplantısı ve divan yaptı. Bu toplantı da asker sınıfının sırayla huzura gelip sadakatle hizmet edecekleri sözünü almış ve seferde ne gibi sıkıntıları olduğunu öğrenmiştir.²⁰³³ Şah Tahmasb'ın saldırısından konuşarak bu sefere mecbur olduğunu söylemişti. Askerler de, Hind'e ve Sind'e gitsen fermanını

²⁰³¹ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 219.

²⁰³² Peçevi, *Tarih-i Peçevi* , c. I, s. 307.

²⁰³³ Peçevi, a.g.e, s. 307-309.

uygularız diyerek Sultan Süleyman'a güven sözü verdiler.²⁰³⁴ Aynı yıl (On yedi Cemaziyülâhır) yirmi Mayıs Çülek'ten Nahcivan ve Erivan'a yürümek için çıktı. Çıkışından bir gün önce Yeniçerilerin Erzurum'a gitmeleri emrolunmuş, kendisi de Hani, Çeper ve Hani Zulkarneyn'den sonra dördüncü konakta Çabakçur-boğazına gelmiştir.²⁰³⁵ Yirmi altı Mayıs Hokzik mevkiye Yeniçeriler padişahı alay göstererek karşılamışlardı. Bugün de İskender Paşa eyalet Beyleri ve askerleriyle Osmanlı ordusuna katılmıştır.²⁰³⁶ Beş Haziran Aras başında bulunan Su şehrine varınca Sokullu Mehmet Paşa askerleriyle orduya katılmıştır. 6 Haziran'da şehzade Selim orduya katılmıştır. Su şehir de İran üzerine Ayas Paşa kumandasında bir ordu öncü olarak gönderilmiştir.²⁰³⁷ Bu sefer esnasında Sultan Süleyman çeşitli valiler ve sultanlara önce de belirttiğimiz gibi mektuplar göndermiştir. Bunlardan biri Aydın sanacak Beyi Musa Bey'e gönderilen mektuplardır.

Aydın Sancak Beyi Musa Bey'e emirler:

“Mektup gönderip nüzulü getirmekte ikdam üzere olduğun bildirilmişsin, malum oldu, imdi zikrolunan nüzulün ta'cilen gelip erişmesi lazımdır. Buyurdum ki, vusul buydukda te'hir itmeyip zikrolunan nüzulü sürüp muaccilen Erzurum'a doğru yürüyesün deyu buyurulmuştur. İmdi ol emri şerifim mukteza mahalli memura irişdürmek ardınca olasin” miladi 1554 yılı Mayıs ayının 25. Günü (Hicri 961 yılı Cemaziyülâhır ayı 22 günü) Arkasından Aydın sancak Beyine mektup gönderdi.

Aydın Sancak Beyine emirler:

²⁰³⁴ Kırzioğlu, a.g.e, s. 221.

²⁰³⁵ Kırzioğlu, a.g.e, s. 221.

²⁰³⁶ Kırzioğlu, a.g.e, s. 221.

²⁰³⁷ Solakzade, *Solakzade Tarihi*, s. 527.

“Bundan akdem (önce) sana hükmü şerifim gönderilip nüzülü sürüp muaccilen Erzurum’a doğru yürüyesün deyu buyurulmuştur. İmdi ol emri şerifim muhakkak olup ve ben dahi saadet ve ikbal ile muttasıl buyurup mah-ı mübarek Cemaziye’l ahıra’nın üçüncü günü Cacagöz nam menzile nüzül idub, inşallahu’l-azze an’dan Elmalu’ya, andan Kızıltepe, andan kaikard çayırı, an’dan mahruse-i Amid, andan Karye-i Kasım, an’dan Güllükbaba, Murad Kenarına ulaşacağım”

Demek ki, hüküm Halep’ten çıktıktan sonra yazılmıştır.

Aydın Beyine bir diğer hükümde şöyle diyor:

“Bundan akdem (önce) hükm-i hümayünüm gönderilub muaccilen yürmek emr olunmuştur. Haliya Erzuruma doğru yürüyüp Pasin Abad’a Orduy-ı hümayünüma mülaki olmak emridub buyurdum ki, Çavuçun Kılıç vardukda te’hir itmeyib, Erzuruma doğru gelüb Pasin ovasında orduy-ı hümayünüma mülaki olmaya say eyliyesin, bu husus ziyade muhimdir. Bu hükm-i şerifim sana ne günde ve ne mahalde varub, Erzurum yolunda Pasin’e kaç menzil ta’yin ittigün yazub bildiresun”

*Miladi 1554 Haziran ayının 7. Günü Hicri 961yılı Receb ayının 8. Günü.*²⁰³⁸

Bu son hüküm Suşehri menzıldan yazılmıştır. Diğerleri daha evvel yazılmış olup bu hükümlerin hepsi birlikte getirilmiştir.

Sultan Süleyman’ın Nahçıvan Seferiyle ilgili (Hicri 961 Şavval ayı 24. Günü) Miladi 1554 yılı, “seferi hümayün vuku bulacağından yolların tanzim ve kontrolü için”²⁰³⁹ Sivas’a kadar bütün Kadılıklara gönderilen hükümlerdir.

²⁰³⁸T.S.M.A, (*Vasıka*), Ev, nr. 9300/11, Hükümler ve Beraatler Kataloğu, Kanuni’nin Aydın Bey’ine hükümlerdir.

²⁰³⁹B.O.A, Muhimme Defteri, c. I, s. 39, Sıra nr, 172.

Sultan Süleyman Safevileri ortadan kaldırmak amacıyla Özbekler'in Tahmasb'a doğudan saldırması gerektiğini inanarak onlara 1554/966 yılında üçyüz iki Yeniçeri askeri ve bir topçu takımından oluşan "kuvve-i mauveneyi" Azak Astarhan üzerinden Şeybek Abdullatif Han'a göndermiştir.²⁰⁴⁰ Yeniçeriler Buhara'ya girdiği esnada Abdllatif Han vefat etmiş ve gelenekten dolayı her birisi gücünü arttırmak peşinde olan Özbek Hanları bu yardımcı askerleri birbirine karşı çatışmalarında kullanmışlardır. Bunu duyan Kanuni bu kuvvetin gidiş-dönüşünü kontrol etmek için, Ahmed Çavuşu Buhara ve Semerkand'a göndermiştir.²⁰⁴¹

Bu mücadeleden sonra Nevruz Ahmed Burak (1555-1556) birliği sağlayıp Han olmuş, Yeniçerileri kullanmasından dolayı duyduğu mahcubiyeti, Hindistan'dan geri gelen Seyid Ali Reis'e anlatıp, "Padişah yanında yalancı olduk" bir iş kılımadık..., diyerek özür dilemek için bir mektup göndermiştir.²⁰⁴² Tarihçi Akdes Nimet Kurat: „Rumi Askerler saltanat kavgasında rol oynadığı gibi İranlılara karşı da kullanılmıştır. Rumi askerlerin orada bulunmaları Türkistan ile Osmanlı Devleti arasında yakınlığı artırmıştır,²⁰⁴³ yorumunu yapmıştır. Kanuni ordusunun erzakını yetiştirmesi için Suşehiri'nde beklerken Miladi 1554 yılı Haziran ayının 9. günü (Hicri 961 yılı Receb ayının 9. günü) Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'nın kapu

²⁰⁴⁰ Seyyid Ali Reis, *Asar-ı Eslaftan Mira'tul-Memalik*, İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, nr 3678/7, Süleymaniye Ktb İstanbul 1313h, s. 64; A.Gündoğdu, "Türkiye ile Türk Dünyası Arasındaki Münasebetlerin Tarihî Arkaplânı", Yeni Türkiye, Sayı 15, Ankara 1997, s. 296-297.

²⁰⁴¹ Seyyid Ali Reis, a.g.e, s. 65.

²⁰⁴² Seyyid Ali Reis, a.g.e, s 64-65; Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 81-82.

²⁰⁴³ Nimet Kurat Akdes, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara, 1966, s 65.

Kethüdası Kaabil ve Umera-i ekraddan Zeynel Beg, birkaç yüz yiğiti ilgar ederek Kağızman'da uğradığı yerleri vurup dönerken konuşacak birkaç Kızılbaş esiri getirmiştir. Sultan Süleyman Miladi 1544 yılı 12 Haziran (Hicri 961 yılı 11 Recep) Pasin Ovası merkezi olan Avnik'e varıp ve on iki gün burada erzak beklemek nedeniyle kaldıktan sonra 23 Haziran/22 Recepgünü Çoban Köprüsü yanına geldi. Burada bir gün kaldıktan sonra Erzurum ile Diyarbakır kuvvetleri öncü, şehzade Selim'i sağ kol, Rumeli askerlerini sol kol, Sivas ve Maraş sipahileri artçı, Padişah ile Kapulu Yeniçeriler de merkezde olmak üzere hareket etti.²⁰⁴⁴Çoban Köprü'yü geçmeden Nahçıvan'a doğru yola çıkmıştır. Sultan Süleyman bu kadar erzak toplanmasına önem vermesi önceki savaşlarda Şah Tahmasb'ın kullandığı taktikten dolayı idi.

Miladi 1554 Mayıs ayı 29. Günü (Hicri 961 yılı Receb ayı 28. Günü) Zivin Kalesine, 4Şaban/5Temmuz Perşembe günü Kars ovasına varıldığı zaman Şah İsmail'i savaşa çekmek için babası I.Selim gibi saldırmadan önce Sultan Süleyman da Tahmasb'ı savaşa çekmek için çok hakaret edici Türkçe bir mektup yazarak gönderdi.²⁰⁴⁵Mektupta Tahmasb'a şöyle demektedir:

“Tahmasb Bahadır, ...malum olaki, Sana tabı ve inkiyad eden erbab-ı fesatın küfrü ve irtidatları açık ve aşıkâr olup, Senin şermezhebinideğiştirmek bizim için kesin olmuştur; özellikle de Şeyhlere küfretmek ve dört mezhep imamlarına da hakaret etmendedininle bütün Osmanlı ulemaların fetvalarına göre senin öldürmek ve mezhebini ortadan kaldırmak vacip olmuştur. Aslan heybetli ve demir giyimli askerlerimle küfr diyarını viran etmek için hareket ettim. Şimdi Şaban ayıdır ve beş

²⁰⁴⁴Fahreddin Kırzıoğlu, *Osmanlılarının Kafkas Elleri Fethi*, s. 222.

²⁰⁴⁵Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, s. 1218; Kırzıoğlu, a.g.e, s. 222.

gündür Kars çevresinde çadırımı kurdum. Tıpkı İslam teklifine göre savaşmadan önce hak mezhebini kabul edeceksin, senin memleketin benim atlarımın nallarının altında yerle bir oldu(önceki savaşları kastediyö). Bana karşı çıkmadın ve perde arkasına gizlenerek gözlerden uzak kaldın; eğer İslam dairesine ayak koysan ve İslam şeriatini kabul etsen sana merhamet etmem mumkun olabilir. Ben çok erken zamanda ulu askerlerimle Nahcivan'a geleceğim; ,Eğer sende bir damla cesaret ve huyunda bir hardal tohumu kadar cesaret, heybet ve mertlikten bir parça varsa benim ordumun önüne çıkarısın Allah nasıl isterse öyle olacaktır”²⁰⁴⁶

Şah Tahmasb mektubun içeriğini anladıktan sonra Tahmasb'ın komutanları yüz yüze savaşı önerdiler; ama Tahmasb kabul etmedi ve Benim için hiçbir dert bundan önemli değil ki onunla karşı karşıya savaşayım; ben gaflet etmeyeceğim ve onunla (Kanuni) savaşmayacağım,²⁰⁴⁷ demiştir. Tahmasb Sultan Süleyman'ın kışkırtmalarına rağmen amacının onunla karşılaşmamak olduğunu beyan etmiştir ve babası İsmail gibi yanlış yapmak istememiştir.²⁰⁴⁸Tahmasb direk savaştan kaçanarak, Uslubu kadimleri üzere, devam etti.²⁰⁴⁹Bu esnada Tahmasb Nahcivan'da idi. Sultan Süleyman Özbekler iç savaşta olduğu için Safeviler'e karşı bir destek alamamıştır. Tahmasb Osmanlı topraklarına sürekli olarak gönderdiği casuslarıyla Sultan Süleyman'ın saldırma durumuyla ilgili bilgi topluyordu.²⁰⁵⁰ Şah Tahmasb Osmanlı

²⁰⁴⁶ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, c. II, s. 19-20; Nevayi, s. 200-202; Peçevi, a.g.e, s 311-312; Solakzade, a.g.e, s. 527-528.

²⁰⁴⁷ Tahmasb Safevi, *Şah Tahnasb Tezkiresi*, s. 71.

²⁰⁴⁸ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 64.

²⁰⁴⁹ Kırzioğlu, *Osmanlılarının Kafkas Ellerini Fethi*, s. 223.

²⁰⁵⁰Kırzioğlu, a.g.e.

ordusuna karşı yapılan önceki savaşlarda başarılı olduğu için kendine güveniyordu ve ilk kendisi saldırmayı düşünüyordu. Böylece İki grup gönderdi; birinci grubun komutanlığına Masum Bek Safevi (Vekil) ve Şahkulu Halife Mühürdar'ı oğlu İsmail Mirza ile birlikte gönderdi. İkinci grubun komutanlığını kardeşi Bahram Mirza'nın oğlu Sultan Hüseyin Mirza'ya verdi ve Şahverdi Sultan Ziyadoğlu'nu da onunla beraber gönderdi, Osmanlı'ya tabi olan Kürt emirlerinin Osmanlı yol güzergâhında yer alan tarlalarını viran edip yaktılar.

Tahmasb bu tahrip ve zirai alanları yakma taktiğini hem İran hem de Osmanlı topraklarında uygulamıştır.²⁰⁵¹ Şah Tahmasb'ın emriyle çok bayındır olan Karabağ Vilayetini Kızılbaşlar yiyecek kaynaklarından arındırdılar ve taşınamayanları da yaktılar; Nahcivan'da da aynısını yaptılar. Her tarafta beş günlük yol kadar alanı Kızılbaşlar çember şeklinde harita da belirleyerek bu alanlarda da hiç bayındır bir alan bırakmadılar.²⁰⁵² Miladi 1554, (Hicri 961) yılında Sultan Süleyman hayal edilemeyecek kadar büyük bir orduyla İran'a geldi.²⁰⁵³ Dördüncü saldırıda Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmet Paşa ve Şehzade Selim Anadolu ordusuyla ve Karaman ile Zulkadir askerleri ve Trakya Beylerinin de ordusunu Haydar Paşa komutanlarıyla Sultan Süleyman'ın ordusuna kattılar.²⁰⁵⁴ Şah Tahmasb Osmanlı ordusunun hareket ettiğini öğrendiği zaman Nahcivan'dan Bazarçayı (Bazarçahi) yaylasına

²⁰⁵¹ Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, s 478.

²⁰⁵² Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, s. 1218.

²⁰⁵³ Budak Munşi Kazvivi, *Cevahirul-Ahbar*, s. 326; Rumlu, sayımaktan ziyade ordu yazıyor. S. 377; İskender Bek, yağmur adet ordu yazıyor. S. 78.

²⁰⁵⁴ Pourgeshtal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1217.

geldi.²⁰⁵⁵ Buradayken iki grup ona katıldılar. İskender Bey Türkmen ve Hüseyin Esterabadi'ye göre Tahmasb'ın kırk bin süvarisi vardı.²⁰⁵⁶

Sultan Süleyman Karabağ, Erivan ve Nahcivan'a saldırdı ve oradaki sarayları, şahlık binalarını ve sultanlık bağlarını ve bütün Şah Tahmasb'a ve şehzadelere bağlı yapıları tahrip etti.²⁰⁵⁷ Sultan Süleyman'ın İran'ın yanmış yerleri çok yemek ve içecek az olduğu daha önceki İran savaşlarından aldığı tecrübe sebebiyle İran'da ilerlemedi ve Nahcivan'da durakladı.²⁰⁵⁸ Burada iki gün kaldıktan sonra Erzurum'a döndü. Sultan Süleyman'ın Nahcivan'da kaç gün kaldığına dair net bir bilgi yoktur ve çeşitli tarihler yazılmıştır.²⁰⁵⁹

²⁰⁵⁵ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 368; *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 70.

2056 İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, S. 78; Esterabadi Huseyin, S. 78.

2057 Rumlu Hasan, *Ahsenut-Tevarih*, s. 378; İskender Bey Türkmen, s. 78; Pourgeshtal, s. 1218.

²⁰⁵⁸ Pourgeshtal, s. 1218; Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 378; İskender Bek, Sadece Nahciven nahiyesi zikrediyor, s. 78.

²⁰⁵⁹ Ahmet Gumi diyor ki Sultan Süleyman Hicri 961 yılı Şaban ayının 13. Günü Nahcivan'a girdi ve iki gün duraklamadan sonra Şaban ayının 27. Günü orayı terk etti, *Hulasetul-Tevarih*, s. 368-369; Ahmet Gaffari de tarihlere dikkat etmeden diyor ki Sultan Süleyman Hicri 961 yılı Recep ayının 6. Günü Nahcivan'a girdi. s. 302. Roemer diyor ki Sultan Süleyman Miladi 1554 Ağustos ayı Hicri 961 yılı Ramazan ayı Erzurum'a doğru Nahcivan'ı terk etti. s. 243; Pourgeshtal bu konu da sustur, ama diyor ki Miladi 1554 Ağustos ayı Hicri 961 yılı Ramazan ayı Sultan Süleyman Nahcivan'ı terk ettikten sonra Bayezid Kalesindeyken Şah Tahmasb'ın barış hakkında mektubu ona ulaştı. s. 1219; Uzunçarşılı diyor ki Osmanlı ordusu

Sultan Süleyman Tahmasb'ın saldırmasınakarşı girişimlere ferman verdi: Kasım Mirza ona Sultan Süleyman bıraktığı askerle Şirvan'da Ustaclu Abdullah Han ile Bağdat Beylerbeyi, Osman Paşa, Şehrizer'a gelip, Erdelan Bey'i Surhab'ı yendikten sonra Dinver'e gitti. Ama Şehrizer'u ele geçirmesne çalışsa da ele geçiremedi. Padişah emrinde olan İmadiye Hâkimi Sultan Hüseyin Bey ise Urmiye gölü çevresini ve Meraga'yı ele geçiriyordu. Van Beylerbeyi Ferhad Paşa ise dört bin askeriyle Murat suyu başlarında Eleşgerd'e varıp Aras'ı geçmeye çalışıyordu. Hasılı Padişah'ın emrinde Osmanlı Beyleri ve askerleri Şirvan Azerbaycan ve Erdelan kesimlerini işgal ve tahrip ediyordu.²⁰⁶⁰

Miladi 1554 Haziran ayı Hicri 961 Şaban ayının yirmi beşinci günü Hammer purgestall'ın dediğine göre Osmanlı'nın Karaman ordusuyla İran ordusu arasında Aras Nehir'inin kenarındaki Karahisar'da yapılan önemli savaşta Osmanlılar yenildiler.²⁰⁶¹

Sultan Süleyman Kars'ta beş gün Şirvan ülkesi için, bekledikten sonra 1554 Temmuz ayı 10. Günü Hicri 961 Şaban ayı 9.günü Şuregel konağına konmuştur. Bu mamleketi baştanbaşa tahrip etmesine fermen verip sonra Şaraphane ve Nilfirak civarlarıyla tahrip edilmiştir. On sekiz Temmuz/On yedi Şaban Erivan'a girdikten sonra burada Şah Tahmasb'ın oğlunu ve diğer Safevi emirlerinin sarayları, köşkleri, evleri ve bağlar ve bahçeleri tahrip edilmiştir. Tahmasb'a ait, Bağ-ı Sultaniye, de yerle bir olmuştur. Zikredilen yılın 24 Temmuz ayında(Hicri Şaban ayı 23. Günü)

Miladi 1554 yılı Eylül ayı Hicri 961 yılı Şavval ayında İran'dan Osmanlı'ya döndüler, C. II, s. 413.

²⁰⁶⁰ Karaçelebizade, *Süleymanname*, s. 164-166.

²⁰⁶¹ Purgeshtal, a.g.e, s. 1218; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 368-369.

Nahçıvan Arpaçayı'nın aşağısındaki, Arpaçayırı, kışlağı yağma ve tahrip edilmiştir. Bir gün sonra 25 Temmuz/24 Şaban'da Aras boyundaki, Karahisar, mevkinde Osmanlı ordusundan bir bölük Karaman askerleri, İranlıların yenilgesine uğramış ve bir sürü asker canını kaybetmiştir.²⁰⁶² 26 Temmuz/25 Şaban'da Perşembe günü Karabağ'a girerek mal yağması yapıp, birçok hazine ve define saklanan olan mağarlardan alınmış, değerli altın ve eşyalar alınırken taşınamayanlarda yakılmıştır. Bir gün sonra 27 Temmuz, 26 Şaban'da Sultan Süleyman Nahçıvan'a varmış mal ve ganimet altın vs. ele geçirilmiş tümü Safevi Padişah-ı, Şehzadeleri ve emirlerine ait saraylar, köşkler ve Bağ ve Bahçeleri yerle bir olmuştur. Bütün bu yağmalanan yerlerde buradaki insanlar ganimet ve esir alınmasınlar diye Şah Tahmasb emriyle göç ettirilmiştir. Sultan Süleyman bu mekânları ağır bir şekilde yıkıp yakmasının nedeni önceden Tahmasb emriyle Erciş, Ahlât, Adilcevaz, Bargiri ve Pasinler'e yapılan yağmalara karşı intikam almak için idi. Bu son saldırı da önceki savaşların tersine Yeniçeriler ve diğer askerler mal, altın ganimeti elde etmişlerdi.²⁰⁶³ Sultan Süleyman emriyle bütün bu mekânların şehirleri, Kasabalar ve Köyleri şiddetle yağmalanmış ve olan insanları da öldürülmüştür. Ancak ölenlerin pek sayısı belli değildir.²⁰⁶⁴ Nahçıvan Seferi'ni, Eyyubi, şair ifade edilmektedir:

“Dokuz yüz altmış birinde anı

Varuben basdı Sultan Nahçıvan'ı

²⁰⁶² Peçevi, a.g.e, c. I, s. 312-313.

²⁰⁶³ Peçevi, a.g.e, s. 313; Solakzade, *Solakzade Tarihi*, a.g.e, s. 528.

²⁰⁶⁴ Peçevi, a.g.e, s. 314; Solakzade, a.g.e, s. 529.

...²⁰⁶⁵

Ramazan ayının başlangıcında (30 Temmuz) yağmalamalar sona erdi.²⁰⁶⁶ Sultan Süleyman Ramazan ayı başladığı zaman birkaç gün Nahçıvan da kaldıktan sonra Anadolu'ya geri döndü.²⁰⁶⁷ Sultan Süleyman 30 Temmuz'da Aras Irmağını geçti³¹ Temmuz Kargalık konağına gelmiş ve yedi Ramazan/altı Ağustosta Doğu Bayezid'da Tahmasb tarafından viran olunmuş bir hisar'ın kuzey, kısmına konulmuştur. Sultan Süleyman'ın Nahçıvan'dan dönüş sebepleri: Şah'ın ortaklıkta gözükmemesi (Kızılbaşlar'ın vurkaç saldırısından dolayı) her yerin yakılıp-yıkılıp, boşaltılmış olması, kış mevsimin yaklaşması, büyük ve kalabalık ordusunun (150000) sıkıntı ve iâşe darlığına düşer olmaması idi. Sultan Süleyman tekrar erzak toplaması ve İlkbahar da İran'a saldırmak düşüncesiyle Erzurum'a geri döndü.²⁰⁶⁸ Tahmasb kendi Tezkiresinde anlattığına göre oğlu İsmail Mirza babasından Osmanlı'ya karşı geçmişte aldığı başarılarla dayanarak Osmanlı ordusunun peşinden gitmeyi istemiştir. Fakat babası buna izin vermemiştir.²⁰⁶⁹ Ama Tahmasb kendi Komutanı Şahverdi Sultan Ziyadoğlu'nunbu hususta görevlendirdi.²⁰⁷⁰ İranlı komutan da Osmanlı ordusunu Nahçıvan'dan Erzurum'a dönerken Pasinler civarında yol güzergâhında bulunan tarlaları, su ve yiyecek kaynaklarını tahrip etmek niyetinde

²⁰⁶⁵ Eyyubi, *Menakıb-ı Sultan Süleyman*, çev. Ve Haz. M. Akkuş, Kültür Bakanlığı 1991, s. 108-112.

²⁰⁶⁶ Peçevi, a.g.e, s. 314.

²⁰⁶⁷ A.g.e, s. 313.

²⁰⁶⁸ Karaçelebizade, *Süleymanname*, s. 167; Asrar, a.g.e, s. 127.

²⁰⁶⁹ Nevayi, a.g.e, s. 205-206.

²⁰⁷⁰ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 72.

olduğudüşüncesi vardı. Tahmasb da Pasinlere saldırmak için bunu kabul ederek onun emrine beş bin süvari veriyor.²⁰⁷¹ Şahverdi Sultan Ziyadoğlu Sultan Süleyman Pasinlere ulaşmadan orayı yakıp yıkarak Tahmasb'ın ordusuna geri döndü.²⁰⁷² Tahmasb bu yaptığıyla Osmanlı ordusunun dönüş yolunda yiyecek bulamamasını amaçlıyordu. Tahmasb aynı taktiği uygulamak amacıyla bir bölük orduyu Osmanlı'nın elinde bulunan Batı Gürcistan'a gönderdi ve onlar da o bölgeyi yağmalayarak çok sayıda ganimetle orduya geri döndüler.²⁰⁷³ Tahmasb bir bölük orduyu da Şahkulu Halife Mühürdar Kızılbaş reislerine vererek onları Osmanlı şehirlerine yağma amacıyla gönderdi ve onlar da Osmanlı şehirlerini yağmalayarak Tahmasb'ın ordusuna döndüler.²⁰⁷⁴ Kızılbaşlarla Osmanlı askerleri arasında Kanlıçimen'de vuku bulan savaşta Osmanlı Sarayının büyüklerinden olan ve Sultan Süleyman'ın çok sevilen adamı, Sinan Paşa, esir oldu ve Tahmasb'ın emriyle onu hapse attılar.²⁰⁷⁵ Sultan Süleyman'ın Tahmasb'a yazdığı mektuptan sonra Tahmasb Sultan Süleyman'a cevaben bir mektup yazmıştır fakat ne Türk Tarihçilerinde

²⁰⁷¹ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 378; Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 72.

²⁰⁷² Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 369.

²⁰⁷³ Ahmet Gumi diyor ki İsmail Mirza da o grubun içindeydi. s. 369. Ama Şah Tahmasb Tezkeresinde İsmail Mirza'nın adını söylemiyor. s. 72.

²⁰⁷⁴ Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 378.

²⁰⁷⁵ Şah Tahmasb Tezkeresinde de yalnızca Senan Bek'in ismini Bostan Bek yazıyor. s. 72. Senan Bek'in akalama mekânını, Rumlu, a.g.e, s. 410, Ahmet Gumi, a.g.e, s. 369 ve 404, İskender Bek, s. 115, Kanlı Çemen'i zikr etmektedirler. Ahmet Gaffari Gürcistan zikrediyor, *Tarih-i Cihanara*, s. 304.

İranlıTarihçiler bunu not etmemişlerdir. Hatta Feridun Bey de bunu Munşiatul-Selâtinintarih kitabında kaydetmemiştir. Onun için bu mektup günümüze ulaşmamıştır. Büyük bir ihtimalle bu cevap o kadar düşmanca bir cevapmış ki Feridun Bey onu kaydetmemiştir. Hammer Purgstall ifadesine göre: „Sultan Süleyman İran’a dördüncü saldırısında Nahcivan’ı terk ettikten sonra BayezidKalesin’de ikamet ettiği esnada, bazı İran’a esir düşen Osmanlı askerleri Tahmasb’ın mektubunu Miladi 1554 yılı Ağustos ayının altıncı günü (Hicri 961 yılı Ramazan ayının yedinci günü) Sultan Süleyman’a götürmüşlerdir, demektedir.²⁰⁷⁶ Hammer kendi tarih kitabında Şah Tahmasb’ınSultan Süleyman’agönderdiği mektubun özetini zikretmiştir. Mektupta Tahmasb Kanuni’yeşöyle diyor: *“Siz (Süleyman) İran vilayetlerini yakıp yıktınız ben bunları telafi ettim bende Osmanlı topraklarını yakıp yıkacağım aynı zamanda siz kendi kol gücünüze güvenip kılıçla savaşıyorsunuz ateşli silahlarla savaşıyorsunuz. Ama ben ki kendi pehlivanlarım ve kol kuvvetimle size karşı savaşıyorum siz bu savaşta halkın evini yıkmayı çok seviyorsunuz buna rağmen barışın savaşa dostluğun düşmanlığa tercihi vardır”*²⁰⁷⁷ . Bu mektubun başlangıcında Sultan Süleyman’ı tehdit etmesine rağmen mektubun sonunda Sultan Süleyman barış ve dostluk istediğini belirtiyor. İran’ın Meclis kütüphanesinde 606 numaralı nüshasında bir mektup vardır. Bu mektubun ünvanı Sultan Süleyman’ın Şah Tahmasb’a verdiği cevaptır. Bu mektubu Nahçivandayken yazmıştır.²⁰⁷⁸ Bu mektubun tarihine Miladi 1550, (Hicri 957) yılında yazılmıştır. Ama mektubun

²⁰⁷⁶ Purgstall, a.g.e, s. 1219.

²⁰⁷⁷ Purgstall, a.g.e.

²⁰⁷⁸ Neyayi, *Mukatebat-ı Şah Tahmasb*, Sultan Süleyman dördüncü saldırısında Tebriz’in yakınlarına gelmedi ve Nahcivan’dan Anadolu’ya döndü, s. 203.

içerisinde onun doğru tarihi yazılmıştır. Bu mektubun tarihi tarihçi Doktor Nevayi'nin söylemesine göre Miladi 1554, (Hicri 961) yılı olarak geçiyor.²⁰⁷⁹

Bu yazdığı mektup Sultan Süleyman'ın çok detaylı bir şekilde yazdığı mektubunun cevabında yazılmıştır. Bu mektup 37 sayfadır ve Doktor Navayi kendi kitabı olan İran Osmanlı mektuplaşmalarında 203-239'a kadar kaydolmuştur.²⁰⁸⁰ Bu mektubun içinde Tahmasb tarafında kötü kelimeler var ve Tahmasb bunu yazdığında Osmanlı'ya tepki göstermek için yazmıştır. Ama bizim anladığımız kaderiyle Tahmasb'ın mektubunun sonunda Süleyman'dan barış istediği için bu mektup bize şüpheli geliyor, belki de mektupta saygısız kelimeler olduğu için Feridun Bey bu mektubu kaydetmemiştir. Çünkü Feridun Bey bütün Osmanlı mektuplarını kaydeden bir Tarihçi'dir. Başka bir yandanda Osmanlı Ordusu'nda ne olup biterse askerler ve komutanlar bunu Sultan Süleyman'a bildiriyorlardı. Bu mektubun bazı kısımlarını söylüyoruz:

“Allah'ın adı ve Hz. Peygamber'in adıyla başlayan mektup yani peygamber ve tüm Şia İmamların gibi soylu bir cedit mensubum diyor.”²⁰⁸¹ Sonrasında; Atalarım Allah'ın yüce seyyidlerinden, yüce insanların ve kâinat efendisinin soyundandırlar ve dünya da en iyi insanlar onlardır, Ehl-i Beyt'in muhabbetine uyan, Haydar-ı Kerrar ve Şia İmamların tabileridirler, bu Seyyitler benim Devletimin aracılığıyla münafikların korkusundan ve Harici (din dışı) Sünnilerin kütü günlerinden şimdi

²⁰⁷⁹ Nevayi'nin eseri olan *Şah Tahmasb Muktebatı*, kitapta nusha hatası var, yanlışca namergüb mektup yazılmıştır, bu nedenle düzenleme yapıldı ve mergub mektub yazdık, s. 206.

²⁰⁸⁰ Nevayi, *Mukatebatı, İran-Osmanlı*, s. 203-239.

²⁰⁸¹ Nevayi, *Mukatebat-ı Şah Tahmasb*, s. 203.

emniyettedirler”.²⁰⁸² Tahmasb açıkça kendisini Hz. Peygamber’in soyundan sayıyor; bütün Safeviler tüm Şialar’ın ve Osmanlı Alevilerin Haricîlere karşı onların koruyucusuyuz diyor; Özellikle Osmanlı ve Türker’e karşı onlara destek veriyoruz. Bu mektupta Şah Tahmasb Safevi soyunu değerli olduğunu ve zamanın sonuna kadar kalacağını söylüyor, bir şiir yazıyor: “*zaman olana kadar istek bizim isteğimizdir ve dönemin zamanı başarılı olduğu zaman isim bizim ismimizdir*”. Bu mektupta Tahmasb Sultan Süleyman’ı şeytan olarak tanımlıyor ve onlara: “Siz gelip Nahcivan’ı yağmaladınız ve ben bir bölük askerimi yolladım ve siz köpek gibi kaçtınız; siz açlık çekerek kendi yüklerinizi de alıp kaçarak Diyarbakır’a kadar direnmeden kaçtınız”.²⁰⁸³ Bize göre Tahmasb’ın Sultan Süleyman’ın Diyarbakır’a gittiğini söylemesi gerçeği yansıtmıyor. Çünkü Sultan Süleyman Diyarbakır’a değil önce Erzurum’a sonra da Amasya’ya gitmiştir. Tahmasb mektubunun devamında Sultan Süleyman tarafından elçiler geldiğini ve Ahmet Paşa’nın kendi (Tahmasb) komutanlarından barış istediğini ve Ahmet Paşa’nın kendisinin Safeviler’in barış istemesi halinde kendilerinin de barışa razı olacaklarını söylediğini iddia etmektedir.²⁰⁸⁴ Bu nedenle Osmanlı tarafından Ayas Paşa ve Sadrazam Ahmet Paşa’nın²⁰⁸⁵ rica etmesiyle barış yazışmasının önsözünü hazırlamak için Şahkulu Korucubaşı’yı görevlendirdiğini söylemiştir.²⁰⁸⁶

²⁰⁸² Nevayi, a.g.e, s. 203-204.

²⁰⁸³ Nevayi, *Mukatebat-ı Şah Tahmasb*, s. 205-239.

²⁰⁸⁴ Nevayi, a.g.e, s. 206-239.

²⁰⁸⁵ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.II, s. 471.

²⁰⁸⁶ Nevayi, *Mukatebat-ı Şah Tahmasb*, s. 206-239.

Buna karşı Tahmasb ardından da onların mektubunun karşılığını yazıp yollamıştır. Şah Tahmasb mektubun sonunda: „Oğlum İsmail Mirza ve Kızılbaş komutanlarım Osmanlıyla asla barış istemiyordu, demiştir. Benim komutanlarımın mektubu o kibirli insana (Sultan Süleyman) ulaştığı zaman Sultan Süleyman kendisini överek; “Kızılbaş ordusu acizlikten dolayı bana önce barış teklifi vermiş” diyordu.

Tahmasb’a cevaben: “*Ben kaç kere senin memleketine geldim sen bana karşı çıkmadın*” diyordu. Devamında da “*Kanuni kendini cesur ve yiğit buluyorsun ama bu demek değildir ki, bu yiğitlik ve cesurluk değil her zaman komutanlar gibi tek başına savaşa gelsen doğrudur, ama sen savaşa tek başına gelmeye cesaretin yoktur, Belki yüz bin ok, kılıç ve mızrakla gelmişsin ve kendini tehlikeye sokmamışsın, sağdan sola kendini atmamışsın*²⁰⁸⁷ ve her zaman kendini üç yüz bin askerin içinde, topla zincirin arasında saklı tutmuşsun”²⁰⁸⁸. Sultan Süleyman ise cesurluk ve yiğitlik benim atalarımda olan bir özelliktir ve babam Selim’de de bu özellik görülmektedir diye cevap yazmıştır. Tahmasb kendi söylediklerini doğrulamak için Özbeklerle Cam’da yaptığı savaşa işaret ediyor: “*Maveraünnehir Padişah’ı Küçkuncu Han seksen Turan, Hatay, Hutun, Kalmuk, Moskova, Harezmi, Çerkez ve Kıpçak Padişahlarının oluşturduğu iki yüz elli bin askerle geldi. Benim askerlerim az olmasına rağmen onlardan çekinmedik ve onlarla savaş yaptık ve benim yanımda kalan üç bin korucu Kızılbaşlarla beraber onlara saldırdık onların iki yüz elli bin*

²⁰⁸⁷ Nevayi, *Mukatebat-ı Şah Tahmasb*, s. 206-239.

²⁰⁸⁸ Parsadost, *Şah Tahmasb Evval*, s. 284; Osmanlı Sultanlar’ı savaş esnasında kendilerini top zincirelerin ortasına yerleştirerek Bu Mekândan savaşa komutanlık yapıyorlardı.

*ordusunu bir fersah kovaladık;*²⁰⁸⁹ *Bizim yiğitlik ve mertliğimizi gör ve Özbeklerin ne halde olduklarına dikkat et, biz Nakka ve Aslanlar gibiyiz sen bayanlar gibi her zaman kendini perde arkasında saklıyorsun (zincirler ortasında) ve dışarıya çıkmıyorsun çık bizim ilahi heybetimizi gör.*²⁰⁹⁰ *Allah'ın istek ve yardım etmesiyle yakın zamanda biz İstanbul'u bile senden alacağız*”²⁰⁹¹ demiştir.

Sultan Süleyman Tahmasb'a cevaben yazdığı mektupta şöyle demiştir; “Sen kendini seyyid yapmışsın, köken olarak seyyid değilsin” Tahmasb da ona cevaben Kerbela olayını örnek vererek işaret ediyor: “*Ömer'i S'ad ve Yezid'in ordusu da İmam Hüseyin'e, senin Hz. Peygamber'e ne nispetin var*” dediler, nasıl İbn-i Ziyad İmam Hüseyin'e senin Hz. peygamberle bir soyun yok demişti ve şimdi sende bana senin peygamber soyunla yani seyyid bir alakan yok diyorsun senin bu sözlerinden benim hiçbir korkum yoktur, diye mektubunda belirtiyor. Tahmasb'ın Sultan Süleyman'a verdiği cevapta: “Sen bana yazdığın mektupta da bana küfür ile konuşmuşsun ben de sana tepki olarak bu mektubu yazdım ve senin atalarına küfür ettim. Bizim aramızda din düşmanlığı ve mezhep düşmanlığı olmasına rağmen ben size bir an bile saygısızlık etmedim her zaman saygı gösterdim ama siz bana bu

²⁰⁸⁹Nevayi, *Mukatebat-ı Şah Tahmasb*, s. 2010-239.

²⁰⁹⁰Nevayi, a.g.e, s. 212-239

²⁰⁹¹ İlk Roma İmparatorluğu Hristiyan mezhebine çıkan Constantinus veya Constantin idi. Miladi 330 yılında Bizans sitesini bayındırarak o şehir onun adına Constantinopol adlandırıldı. Araplar ona Gostantaniye derdiler. II. Fatih Sultan Muhammed Miladi 1453 yılı Mayıs ayının 29. Günü Hicri 857 Yılı Cemadiyülevvel ayının 20. Günü bu şehri fethettikten sonra İstanbul söyleyerek Osmanlı başkent seçildi.

edepsiz ve hoş olmayan sözleri yazmışsınız. Böyle konuşmak size yakışır hakikaten? ki Hazreti Peygamber'in çocuklarına küfür etmeyecektiniz. Ama siz bunu yaparak saygınlığınızı yitirdiniz"²⁰⁹² diyorki. Onlar dünyanın en iyi takvalı insanlarından sayılır. Çünkü Sultan Süleyman Tahmasb'a yazdığı mektupta kâfirlere karşı kazandığı savaşları yazmış Bağdat ve Van'ı kuşatmıştır. Tahmasb da nasıl Bağdat ve Van'ın teslim etmesinden konuşarak kendi; Şirvan, Şeki ve Gürcistan kalelerini kuşattığını söylüyor ve bir kaç bin oranın papazlarını köpek gibi öldürdüm ve onların bütün put hanelerini yıktım ve benim komutanlarım her zaman kâfir olan yerlerde cihatla meşguldüler diyor. Sonra Tahmasb Hz. Ali'nin haklı olan halifeliğini mektubunda savunuyor ve ilk iki Halife'ye saygısızlık ediyor ve Sünni âlimlerin bilgisizliklerinden konuşuyor ve her tartışmalarında bizim âlimler sizinkilere üstün geliyor ve elhamdülillah diyor; Allah'a şükür bu âlimlerden benim yanımda çok var demiştir.²⁰⁹³ Sultan Süleyman mektubunda Şah Tahmasb'a Şiaları Rafizi taife ve çirkin Şia yazmıştı. Tahmasb da birkaç ünlü Şia'dan Hz. Peygamber'in meşhur sahabeleri olarak Selman Farisi, Ebuzeri Gıfari, Ammar bin Yasir, Ebu Eyüp Ensari, Ebu K'ab, Miğdad bin Esved, Malik-i Eşter ve Abdullah bin Abbas'ın adını getirerek şöyle diyor; *"siz bizim için bir isim bulup bize Rafizi diyorsunuz bizde sizin taifenize Nasibi, Harici, Yezid'i, Nasranî, Kaderi, Mervan'i, Münafık Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in düşmanı diyoruz."*²⁰⁹⁴ *"Kanuni Sultan Süleyman Tahmasb'a siz kendi mezhebiniz Şialığı bırakın ve Sahabeler'e küfür etmeyin yani ilk iki Halife'ye ve bu*

²⁰⁹²Şah Tahmasb'ın ataları seyid değildiler. Hatta günah işliyordular, Bkz. Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tabaraş*, Ferdevsi yayınları, Tahran 2002, s. 10.22.40.

²⁰⁹³ Nevayi, *Mukatebat Şah Tahmasb*, s. 2015-239.

²⁰⁹⁴Nevayi, a.g.e.

işten pişman olun biz de sizle barış yaparız. Tahmasb: “Hiçbir zaman hiçbir yer ve mekânda duyulmamış ve görülmemiş ki Hazreti Peygamber’in Şialar’ı mezheplerini değiştirsinler ve Hz. Peygamber’in yolundan başka yolu seçsinler. Ama her zaman görülmüştür ki birçok Sünni kendi mezhebini bırakmış ve sonunda doğru yolu tanıdıktan sonra Şia olmuşlar. Hazreti Peygamber’in Şialarının sayıları her geçen gün artıyor ve çoğalıyorlar öyleki Rum, Meveraünnehir ve Hindistan da kaç yıl önce 500 tane Şia varmış ve bugün Miladi 1554, (Hicri 961) yılı olan her diyarda 500 den kat be kat fazladırlar”²⁰⁹⁵. Tahmasb Sünnilerin kutsal saydıkları kişilere saygısızlık ettikten sonra Emeviler ve Abbasiler’in, Alevilere yaptıkları zulümlerinden konuşuyor ve diyor: “Batı-Doğu Kuzey ve Güney de seyitlerin sayısı yıldızlardan çoktur, çok rahat mal, makam, kuvvet ve servete sahiptiler. Önceden bunlar az olduğu için ve şer insanların çok olmasından dolayı takiye yapıyorlardı şimdi ise çoğunluk oldukları için artık takiye yapmıyorlar ve mezheplerini Şialıklar’ını yaşıyorlar”²⁰⁹⁶. Sonra Şah Tahmasb Hint padişahı olan Hümayun Padişah’ın nasıl İran’ın yardımıyla Hindistan’a dönmüş ve tekrar saltanata geçmiştir olduğunu.²⁰⁹⁷

Tahmasb kendisinin Hümayun Padişah’a yaptığını Sultan Süleyman’ın Elkas

²⁰⁹⁵ Çok şaşırtıcı ki Tahmasb sürekli halife ve casuslar Osmalı’ya göndermesine rağmen Şiilerin büyük bir oran da sayılarından habersizdir. Belki de söylediği kisret ifade cinstendir. Olayları kayıt eden Venedikli Marino Sanuto’ya göre Şah Tahmasb’ın zamanında Anadolu’da Türklerin beşten dordu Şiidiler. Ama Osmanlı Alevileri on iki İmamiye Şia değildiler, Pigoloskaya ve Diğerleri, *İran Tarihi*, s. 475.

²⁰⁹⁶ Nevayi, *Mukatebat-ı Şah Tahmasb*, s. 2010-239.

²⁰⁹⁷ Budak Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, Muhammed Rıza Nesiri çalışması, Moassiseye Motaleate Ferheng ve Zabanhaye Asyayı, Tokyo 1999, s. 107; Nevayi, a.g.e, aynı sf.

Mirzayla yaptığıyla karşılaştırıyor: “*Elkas Mirza sana sığındı ve sen ona destek vererek üç yüz bin askerle İran’a savaş açtın, ama bir gün bile İran da kalamadın. Sonun da Elkas Mirza’yı yüz belaya soktun ve kendin geri döndün*”²⁰⁹⁸ diyor.

Tahmasb kendi Tezkiresinde Elkas’ın Osmanlı’ya sığınması hakkında: “Doğrusu o ki siz (Sultan Süleyman) bana bir elçi gönderip Elkas Mirza’yı affetmemi istiyordunuz. Eğer ben onu affetmeseydim ve Şirvan’ın hükümetini ona geri vermeseydim, o zaman sizin (Sultan Süleyman) bana saldırmanız haklıydı” Tahmasb’ın kardeşi Elkas Mirza’ya sevgisi o kadar büyüktü ki onu unutamıyordu. Sonra Sultan Süleyman Ferruhzad Bey Eşik Ağasıyla (Osmanlı-Safevi barış anlaşmasını sona erdiren adam) gönderdiği bir mektupta Sultan Süleyman’a Huceret suresi onuncu ayetini hatırlatıktan sonra: “Elkas’ın yanlışlarından vazgeçmesini istiyordunuz, eğer ben sizin dediğinizi yapmasaydım siz bu memlekete savaşsız yürüyebilirdiniz. Ama siz sebepsiz bu ülkeye geldiniz ve bu iş sizin kişiliğinize yakışmıyordu” Şah Tahmasb’ın Sultan Süleyman’a zikrettiğimiz mektubun devamında: “*Siz üç yıllık hazırlanmakla ve büyük bir orduyla İran’a yöneldiniz ve Horasan’a kadar hiçbir yerde duraksamayacağım ve Tahmasb’ı kaldıracaağım ve İran toprağını yok edeceğim demiştiniz. Siz cesaretsiz, kalede oturan ve gururu dilde kullanan ihtiyar bir papazsınız*” diye Tahmasb Sultan Süleyman’a cevap vermişti.²⁰⁹⁹

²⁰⁹⁸ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 46.

²⁰⁹⁹ Şah Tahmasb’a göre papaz Hristiyanlar’ın önderi olduğu için Şah Tahmasb göre onlar kâfirdiler. Bu nedenle bu kelimeyiki kâfirlige benzetip Sultan Süleyman’a hitap ediyor.

Beş kere bu diyarı viran etmek için 300 bin askerle yöneldiniz.²¹⁰⁰ Ben sizle direk savaşıma rağmen yine siz yenildiniz ve aciz bir köpek gibi rezil bir halde ülkenize geri döndünüz ve her defa geldiğinde yüz bin askerle Darulbuvar'a (Cehennem'in en kötü ve aşağı katlarından) girmiştiniz. Kaç bin at, deve, top, tüfek ve hazinelerini Yezid ve Muaviye'ye harcadın ve kaçtın. Sende cesaret yok ki sen beş gün bir yerde kalmadın sadece bir köyü ele geçirebildin oda Van kalesidir ki nankörler sana o kaleyi bırakmıştılar.²¹⁰¹ Eğer benim Van'a meylim olsaydı iki gün içinde o kaleyi yerle bir ederdim. Tüm âleme açıktır ki birkaç kere geldiğinde ben muzaffer savaşçılara seninle savaş izni vermedim. Buna rağmen benim ordumdan birçok kan döken savaşçı, korucu ve büyük Gaziler ordumdan benden izinsiz kaçmış ve her taraftan gelip senin ordunun iki üç bin kişi askerlerinden öldürmüştür. Bu kez benim askerlerim savaşta benim sözümü dinlemeyecekler ve senin ordunun peşinden Fırat Nehir'inin kenarına kadar kovalayacak ve yağmalayacaklar ve senin askerlerinden bir tane bile eser bırakmayacaklar, Şunu hatırlatalım ki Osmanlı-Safevi barış anlaşmasıyla ilgili Sultan Süleyman Şah Tahmasb'a "*benim Sadrazamım Ahmet Paşa benden habersiz Kızılbaşlar'a mektup yazmıştır*" demiştir. Şah Tahmasb bu nedenle Sultan Süleyman'a hakaret etmişti ve senin gücün askerlerin üzerinde çok azdır demişti. Sultan Süleyman'a yazdığı mektupta: "*Kızılbaş askerler benden emir*

²¹⁰⁰Çünkü dördüncü saldırmaktan sonra barış anlaşması hakkında konuşmak başladı. Belki Şah Tahmasb'ın Osmalıların beş kere Bitlis ve dört kere Azerbaycan'ı kastediyor.

²¹⁰¹ Sultan Süleyman dört kere saldırmasında sadece Van Kalesini değil Mezopotomiya, Musul, Bağdathem de Van şehrinin çevredeki şehirlerini ve Gürcistan'ın batı tarafını fetih etti. Muallif.

almadan Osmanlılara saldırmışlar ve Sultan Süleyman bir daha saldırırsa artık Kızılbaşlar senin orduna saldırmak için daha benden izin almayacak ve sözümü dinlemeyeceklerdir senin ordunun peşini bırakmayıp yağmalayacaklardır” ²¹⁰² demişti? Tahmasb: *“Eğer Allah’tan korkmasaydım ve Hazreti Peygamber’in şeriatını ve Ehl-i Beyt mezhebini korumak amacım olmasaydı”* yaşlı bayanlara ve fakirlere rahmim olmasaydı kırk gün içerisinde Van hududundan İstanbul’a kadar her yeri öyle viran ederdim ki hiçbir bayındır bir yer kalmazdı” diyordu. Tahmasb devam ederek: *“Yüz bin Kızılbaşla senin ordunun arkasından geldim, -sen her yer de yaydın Elkas Mirza ordusuyla beraber Kürdistan yolundan Acem diyarına yönelmişsin benim büyük komutan ve emirlerim bana yalvararak senin takip etmekten vazgeçirdiler. Eğer böyle olmasaydı ben İstanbul’a kadar senin peşinden gelirdim ve seni hiçbir yerde oturmana izin vermezdim”* Tahmasb devam ederek, *“Gaipten ses geldi ki Yıldırım Bayezid Timur’un eline yakalandığı gibi sen de benim gazilerimin elin de esir olacaktın ve Teberrailer senin başını keserlerdi”* ²¹⁰³ . Tahmasb mektubun sonunda: Bu yazdığım mektubu sen oku düşmanlığı ve cahilliği terk et Peygamber efendimizin ve Ehl-i Beyt’in yolundan git ve Murtazavi tarikatı yani Hazreti Ali’nin aracılığıyla Allah’a ibadet et ve aşırılıktan vazgeç. Böylece masum imamların şefaatinde yararlanırsın.

²¹⁰² Nevayi, *Mukatebat-ı Şah Tahmasb*, s 2012-239.

²¹⁰³ Nevayi, a.g.e, s 225-239.

B. Osmanlı-Safevi Barış Anlaşmalarının Temelleri

Çaldıran savaşından sonra gerginleşen İran-Osmanlı ilişkileri sebepsiz tartışmalardan dolayı 4 savaşa yol açmasına rağmen birbirini tamamlayan, aynı dine mensup olan, kültürleri içiçe geçmiş ve tarihsel bağları güçlü ülkelerin birbirilerini kolay kolay tarih sahnesinden silmeyeceklerini her iki devlet de anladı. Ancak Bu savaşların yol açtığı gergin durum özellikle Batı'nın saldırısına karşı Osmanlı'nın zayıf düşmesine²¹⁰⁴ ve İran'ın bilim adamlarının göç etmesine neden olacaktı.²¹⁰⁵ Bunun dışında da bazı stratejik, İran'ın zor Coğrafi şartları, Anadolu ve İran'daki ülkenin şehir ve köylerini viran ve yağmadan kurtarmak, iki memleketin halkının mal ve servet kaybını önlemek yönündeki çabalar barış anlaşma düşüncesini kuvvetlendiriyordu. Bu arada bir sürü iç şartlar ve kullanan taktikler de barış isteğine neden oldu. İran ve Osmanlı toprağında Kızılbaşlar'ın vur kaç saldırısı²¹⁰⁶ sonucu Osmanlı'nın askerlerinin Doğu cephesine nakli endişe yaratıyordu. Çünkü eğer Batı saldırıysaydı Osmanlı'nın asıl ordusu yerin de mevcut değildi. Şah Tahmasb, Osmanlı harekâtı öncesi birkaç vur kaç saldırı düzenlemişti ve Osmanlı dördüncü saldırılarından döndükten sonra da Tahmasb saldırılarını sürdürmüştü.²¹⁰⁷ Bu yüzden İran ordusu Osmanlı ordusuna tam yenilmemiştir. Hatta bazı savaşlarda İran ordusu Osmanlı ordusunu yenmiştir. Sultan Süleyman'ın İran'da ilerlememesi ve Nahcivan'da sadece iki veya dört gün kalması ve ardından Anadolu'ya dönmesi ve

²¹⁰⁴ Bkz. 189. Dipnota.

²¹⁰⁵ Bkz. 626 ve 978. Dipnota.

²¹⁰⁶ Gazi Ahmed Kazvini, *Tarih-i Cihan-Ara*, s. 288

²¹⁰⁷ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, s. 45.

tekrar İran'ın Osmanlı'nın ordusuna vur kaç saldırısı²¹⁰⁸ İran'ın askerlerinin az olmasından hem de topları bulunmamasından, teçhizatı yeterli olmamasından dolayı idi. Sultan Süleyman; İran'ın coğrafi, siyasi, insani, strateji ve Jeopolitik şartlarının diğer ülkelerden farklı olduğunu anlamıştı. Sultan Süleyman girdiği her yere boş yerlerle karşılaşmış orduyu yiyecek açıdan sıkıntı yaşamaktaydı ve Bağdat dışında bir yerde konaklayamamıştı.²¹⁰⁹ Dini İslam olan bir ülkeyi fetih etmenin zorluğunun farkındaydı ve bu tarihsel gerçekte İranlıları Osmanlı kültürüne çekmek zordu. İran'ın askerlerinin Devlete ve Hanedanına bağlılığı Safevileri seyitlik iddiasının halk tarafından benimsenmesi ortak bir duygu oluşturmuştur.²¹¹⁰

Bu düşünce Şah Tahmasb ailesiyle İran halkı arasında sağlam bir maneviyat bağı kurmuştu ve dış ülkelerin müdahalelerine karşılık Safevi Devleti her zaman hem orduyu hem de İran halkını arkasına alıyordu. Osmanlı'nın İstanbul'dan İran'a kadar olan iki bin beşyüz kilometreden fazla yürüme mesafesindeki alanlarda arkasında Anadolu'yla irtibatı koparmamak için bıraktıkları askerler çok mesafe ve fasile yol açıyordu ve aynı zamanda Osmanlı'nın gitmiş olduğu İran coğrafyasında yiyecek ve içecek açısından sıkıntı oluşturuyordu. Şah Tahmasb Kızılbaşlar'dan oluşan ordusuyla tüm İran coğrafyasını (o zaman Anadolu'nun bazı kısımları da sayılıyordu) bilerek yakıp yıkmıştı.²¹¹¹ Şah Tahmasb bu taktiği Osmanlı'nın dört saldırısında da uygulamıştı. Bu nedenden Osmanlılar böyle bir durumla

²¹⁰⁸ Hammer, a.g.e, aynı sf.

²¹⁰⁹ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerin Fethi*, s. 151; Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. IV, s. 121; Solakzade, a.g.e, s. 487.

²¹¹⁰ Bkz. 1453. Diğnota.

²¹¹¹ Petroşevsky, Pigoloskaya ve Digeran, *Tarih-i İran*, s. 475.

karşılaşmaları ve diğer savaşlar gibi bir sonuç alamadığı için ve önce zikredilen nedenlerden dolayı Osmanlı'nın büyüklerinin İran'ın özellikleri Avrupa ülkelerine benzememesi ve farklı olması, İran hakkında tekrar düşünmelerine neden olmuştur. Hatta bazı Osmanlı askerleri gözünde Tahmasb'ın Osmanlı topraklarına saldırması Tahmasb korkak değil bilakis cesur yapıyordu.²¹¹²

Osmanlı'nın meşhur askerleri olan Yeniçeriler ile diğer askerleri Avrupa'daki tüm savaşlarında büyük ganimetler toplamışlardı. İran savaşında da tüm savaşlarda olduğu gibi ganimet toplamak istiyorlardı. Hıristiyanlarla savaştıklarında onların mallarını ele geçirmeleri dışında onların kızlarını ve güçlü kuvvetli erkek çocuklarını da esir edip kul gibi kullanıyorlardı. Ama İran topraklarında her şeyin yakılıp yıkılmış bir şekilde karşılara çıkmaları ve kimsenin orda yaşamaması Yeniçerilerin hem ganimet hem de esir almamalarına neden olmuştu ve elleri boş dönmüşlerdi.²¹¹³ Hatta İranlılar su kuyularını bile doldurmuşlardı.²¹¹⁴ Diğer önemli nedende Yeniçeriler Osmanlı ordusunun en önemli askeriydiler ve Bektaşî fırkasına mensuptular. Her zaman savaştan galip çıktıklarında Hacı Bektaş'ı Veli sayesinde bu savaşı kazandık diye ona dua ederler. Hatta savaşa Hac Bektaş Veli'ye dua ederek ve ondan yardım isteyerek giriyorlardı. Hacı Veli onlar için kutsal ve önemli bir yeri vardı ve hiçbir şeyi onunla karşılaştırmayıp onun yerine geçirmiyorlardı.²¹¹⁵ Sonrular

²¹¹² Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 378; Ahmed Gumi, *Hulasetul-Tevarik*, s. 369.

²¹¹³ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 29-30; Feridun Bey, a.g.e, s. 589.

²¹¹⁴ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 293.

²¹¹⁵ Abdullatif Kazvini, *Safevi Tarih-i*, çev. Hamidreza Mohammednejad, Birleşik Kıtabevi, Ankara 212, dipnot, s.52-53.

da bu her ülke ordusunu yeni bilim ve ilimle eğitse dünya da büyük Devlet ve güç sayılacaktır düşüncesi oluşmuştu. Bu nedenle Osmanlı ordusunu bilim ve ilimle eğitmek istiyordu. Yeniçeriler şöyle cevap veriyorlardı, biz 300 yıl önceden (ölen) Hacı Bektaş'ın duası sayesinde tüm savaşları kazandık yeni bilime ihtiyacımız yoktur, Yeniçeriler o kadar etkiliydiler ki Osmanlı ordusunun bilim ve ilimle eğitilmesine izin vermiyorlardı. Hatta sonraki dönemlerde yeniçeriler kendilerine karşı çıkan birkaç Osmanlı Padişahını (II. Osman²¹¹⁶ ve III. Selim²¹¹⁷) öldürmüşlerdi. II. Mahmud (1808-1839) tarafından Yeniçeri Ocağının son bulmasına kadar²¹¹⁸ onlar bu görüşlerinde direttiler. Bunlar Sultan Selim'in Çaldıran savaşında ve Tebriz de Sultan Selim'e isyan açmışlar ve Sultan Selim'in İran'dan Anadolu'ya dönmesine neden olmuşlardı.²¹¹⁹ İtalyan Seyahatçi olan Marino Sanuto diyor: “*Anadolu'nun halkı beşte dördü Şia'dır ve Yeniçerilerin dışında da Osmanlı ordusunda birçok Şia asker vardır*”²¹²⁰. Bu Şia askerler kendi mezhebinden olan Kızılbaşlarla savaşmak zorunda kalıyorlardı ve bu mesele Sultan Süleyman için zor bir mesele idi. Kanuni bir zaman kendi askerleri kendisine karşı çıkıp veya kışkırtıcı hareketler

²¹¹⁶ Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak yayınları, İstanbul 1999, s.232.

²¹¹⁷ İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmmız Tarihi Kronolojisi*, c. 4, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, s. 87.

²¹¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Matbaa-i Amire, c. 12, 1226 hc. s. 271-277.

²¹¹⁹ Uğur Ahmed, *Yavuz Sultan Selim*, E.Ü.S.B.E Mudurluğu Yayınları, İzmir 1978. S. 79-80.

²¹²⁰ Petroşevsky, *İslam Dar İran*, çev. Kerim Keşaverz, s.378, Naklen Babinger “Marino Sanuto” Safevi bölümü, s. 34-35.

edebiliyorlardı diye düşünüyorlardı. Diğer bir konuda halkın rahatsızlığıydı tüm halk Tahmasb tarafından göç ettirilmişti.²¹²¹ Osmanlı ordusu hiçbir şey kullanmasın ve faydalanmasın diye bunu yapmıştı. Bu sadece İran için zor bir konu değildi. Osmanlı halkı için de zor bir meseleydi. Çünkü Tahmasb yağmalamayı Osmanlı toprakları içerisinde de yapıyordu. Her iki tarafın halkı da buna razı değildi. Çünkü şehirler köyler yakılıp yıkılıyordu ve bu nedenden dolayı zarar çok büyüktü.²¹²² Başka bir nedeni ise Sultan Süleyman'ın Avrupa da çok önemli kazançlar elde etmesiydi. İki saatten az bir sürede Belgrad ve Macaristan'ın fethi ve Rodos adasındaki Hristiyan Şövalyeleri yenmesi ve onları adadan dışarı atması Avrupa'daki Hristiyan dünyasının Osmanlı'ya kin duymasına neden olmuştur.²¹²³ Osmanlı'nın İran'a savaş açması zaman kaybına Hristiyanların rahatlanması anlamına geliyordu. Onların Osmanlılara karşı kin duyması ortak güçlü bir ordu kurup Osmanlı'ya karşı cephe almalarına neden olmuştur.²¹²⁴ Osmanlı ve Safevi (özellikle Safevi) hükümetlerinin bu konuyu anlamamaları onların ikisine en önemlisi de Osmanlılara büyük bir zarar vermiştir.²¹²⁵ Bu iki kardeşin barış anlaşmaları iki kardeş arasında kan davasına son verip eve giren Hırsız evden dışarı atmaları demek ki bunu önlemek Hristiyan dünyasının İslam dünyasına ağır saldırılarına hem de Osmanlı'nın meşgul

²¹²¹ Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 156.

²¹²² Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 34; Ahmed Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 235; Budak Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, s. 311; Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 250.

²¹²³ Parsadost, *Tahmasb-ı Evval*, s. 225.

²¹²⁴ Abdullatif Kazvini, *Safevi Tarih-i*, çev. Hamidreza Mohammednejad, Birleşik Kıtabevi, Ankara 212, dipnot, s. 9.

²¹²⁵ Ali Şeriati, *Alevi-Safevi Şiiliği*, Çapbahş Yayınları, Tahran 1987, s. 45-47.

edilmesidir.²¹²⁶ Bu taraftan Özbekler durmadan İran'a saldırıyordu ve özellikle de Ubeydullah Han'ın vakit buldukça İran'a saldırıyordu ve O her yeri yakıp yıkıp İran'ın içinde ilerleyerek Gürgan'a kadar gelmiştir.²¹²⁷ Bu saldırımlar Ubeydullah Han'dan sonra da devam etmişti ve bu bölgedeki şehirler yağmalanıyordu ve kadınlar esir edilip kendileriyle götürüyorlardı.²¹²⁸ İran doğu tarafından sürekli Özbekler tarafından tehdit altındaydı özellikle İran Osmanlıyla savaş halinde olduğu zaman Özbekler bunu fırsat bilip İran'a saldırıyorlardı.²¹²⁹ İran'la Osmanlı arasında savaşın sona ermesi İran'ın Özbeklere karşı bütün imkânını kullanmasına neden oluyordu. Diğer taraftan da ikisinde de adalet açısından eksikleri olduğu için hem İran hem de Osmanlı da olan iç isyanlar vardı ve eğer barış yapsaydılar kendilerine karşı olan tüm tehlike ve isyanları bertaraf edebilirlerdi. Bunların zorlukları savaştan dolayı artmış ve güçlerini azaltmıştır ve adaletsizlikten dolayı iç problemleri daha da artmıştır. Hepsinden daha önemlisi barışın önemli bir nedeni de artık kardeşler arasında akan kanın durmasını istemeleridir ve bu İslami akideye göre Kur'an insanlara barışı ve kardeşliği öneriyordu ve Müslümanların hepsi her hangi bir kavim veya mezhepten olur olsun bir çatı altına toplanmalarını istiyordu. Böyle olmasaydı Hz. Peygamber'in davranış ve eğitimden ders almayı birbirinden uzak kalmalarına neden oluyordu. Bu iki ülkede de sultanlar hâkimdi. Sinan Paşa'nın esir düşmesi

²¹²⁶ Ali Şeriati, a.g.e, aynı sf.

²¹²⁷ İskender Bey, *Alemaraye Abbasi*, s. 50; Emir Mahmud Hondmir, *Şah İsmail ve Şah Tahmab*, s. 128-132; Parsadost, *Tahmab-ı Evval*, s. 225; Rumlu, a.g.e, s. 305.

²¹²⁸ Emir Mahmud Hondmir, a.g.e, s 235; Rumlu, *Ahsenut-Tvarih*, s. 305.

²¹²⁹ Kıyasettin Hondmir, *Tarih-i Habibus-Siyer*, Doktor Muhammed Debir Siyagi' nin çalışması, Hayyam yayınları, 2. Baskı, Tahran 1997, s. 68.

Sultan Süleyman'ın barış istemesine iyi bir neden idi.²¹³⁰ Tarihsel gerçekler bu iki hâkimin çok ciddi bir şekilde barış istediklerini göstermektedir. Sadece bu iki Sultan değil önde gelen devlet adamları da barış istiyorlardı ve barış için birbirlerine mektuplar yazmışlardı.²¹³¹ Ama ilginç olan o ki her birisi diğerinin önceden barış teklifi vermelerini önemsiyorlardı. Bugünkü anlamında sahasına atmak istiyordular anlamındaydı. Bunu tüm Devletler bir taktik olarak kullanıyorlardı, her taraf kendisi için reklam yapıyordu ve barışın nedenini karşı ordunun zayıflamasını neden göstermek istiyorlardı. Genel olarak o dönemdeki Devletler böyle durumlarda çok akılcılıkla politikalarını sürdürmüyorlardı. Belki kendi şartlarını özellikle zor bir durumla karşılaştığı zaman düşüncelerini kullanıyorlardı. Böylece bir taktik olarak herkes karşı tarafa göre üstün bir mevkide olmak istiyordu. Gerçekler bir ülkenin ordusu ne kadar büyük ve kâmil olursa onun zararı da az olduğunu göstermektedir. Çünkü büyük ordu ve büyük imparatorların zararlarını karşılamaları daha kolaydır. Osmanlı'ya göre bu konu Tahmasb için daha zordu ve daha çok zarar görüyordu ve Sinan Paşa'nın yakalanmasını bir ganimet sayarak ondan barış için faydalandı.²¹³² Ama hangisi barış teklifini daha erken önermiş onu bilmiyoruz. Tahmasb kendi Tezkiresinde Sinan Paşa'nın yakalanmasından sonra Kızılbaş komutanlar kendisine: “*Van ve Kürdistan'a saldıralım*”²¹³³ demiştir. Tahmasb ise “*Ben Kur'an açıp*

²¹³⁰ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tvarih*, s. 410, Ahmed Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 369-404; İskender Bey, *Alemaray-e Abbasi*, s. 115; Ahmed Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 304.

²¹³¹ Celalzade, a.g.e, vr. 376/b.

²¹³² Ahmed Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, aynı s.

²¹³³ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 72.

*İstihare ettim fakat iyi gelmedi, (yani savaşmayalım) barışa istihare ettim iyi geldi ve komutanlarıma Süleyman cahillerin sözüne karşılık bana kötülük yaptı ama ben ona iyilik yapacağım” dedi.*²¹³⁴

Şah Tahmasb kendi Tezkiresinde sözlü olarak barış teklifini Osmanlı'ya iletmiş olduğu bellidir. Ama diğer taraftan Tahmasb'ın yazdığı otuz sayfalık mektupta teklifinin yapılmadığı bu hususta Osmanlı'nın öncelik almağı gerektiği ifade edilmektedir.²¹³⁵ Tahmasb'ın kendi Tezkiresinde söylediğiyle yazdığı mektup arasında çelişki vardır.²¹³⁶ Tahmasb'ın bu farklı yaklaşımları tarihsel bir düğüme neden olmuştur ve bu düğümün açılması tarihçiler için çok zor bir iştir. Üç Safevi tarihçisi Hasan Rumlu, İskender Bey Türkmen ve Ahmet Gumi barış teklif önerisinin Osmanlı'dan geldiğini söylüyorlar. Rumlu ve Gumi kitaplarında, Tahmasb geleneğe göre her zaman Osmanlı esirlerini öldürüyordu fakat bu kez Sinan Paşa'yı öldürmedi; nedeni de Osmanlı tarafından barış teklif meylî hissedildiği içindir. Bu nedenle onu öldürmekten vazgeçti, diyorlar.²¹³⁷ Ama bunu teyit edici bir neden ve daha çok açıklama yapmıyorlar. Sadece bu nedeni söylüyorlar ve Osmanlı'nın neden barışa meylî olma nedenini anlatmıyorlar.

İskender Bey de: *“Osmanlı büyükleri barış için Kızılbaş komutanlarına mektup yazmışlar onların önerisinden sonra Şah Tahmasb Emir Şems Dilcani'yi elçi*

²¹³⁴ Tahmasb Safevi, a.g.e, s. 73.

²¹³⁵ Rumlu, *Ahsenut-Tvarih*, s. 379; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 369; İskender Bey, *Alemaraye Abbasi*, s. 115.

²¹³⁶ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 73.

²¹³⁷ Tahmasb Safevi, a.g.e.

olarak Osmanlı'ya gönderdi”²¹³⁸ demiştir. Bu ifadeden iki tarafın savaş istemediklerini anlıyoruz. Çünkü komutanlar savaşın felaketlerini yakından ve kendi canlarıyla hissediyorlardı. Genel olarak liderler savaşın felaketlerinden uzaktı ve siyasi amaçlar peşindeydiler. Bunlar barışı istediklerinde komutanları barışma yollarını arıyorlardı.

İran Milli Meclisinde 606 numaralı tarihsiz bir vesikada: “Rum Padişahı Sultan Süleyman’ın Sadrazamı İskender Paşa’nın Safevi hâkimlerinin mektubuna cevaptır ibaresi vardır”²¹³⁹ Bu mektup İran Devlet yöneticilerinin yazdığı mektuba verdiği cevaptır. İran büyüklerinin mektup yazmasına rağmen ondan bir eser yoktur ama bu verdiği cevabın içeriğinden bunlar İran tarafından mektup yazılmasına cevap verildiği bellidir. Osmanlı’nın verdiği cevap Haydar Evoğlu Münşeatında kaydolmuştur. Bu İran Meclisinde bulunan mektupta İskender Paşa “Vezir-i Sani” olarak tanımlamıştır.²¹⁴⁰ Mektup dört Kızılbaş komutanına yazılmıştır: Vekil Masum Bek Safevi, Şahkulu Halife Mühürdar, Sunduk Bek Korucubaşı, Bedir Han Emir Divan. Bu bize bu dört kişinin yazdığı mektuba cevap olarak o mektup yazıldığını göstermektedir. Bu mektup Kızılbaş Emirler’ine hitap olunmuş ve bizim ellerimize sizin değerli ve çok kıymetli altın gibi mektubunuz ulaştı ve onun hoş içeriği bize

²¹³⁸ İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, s. 115. O Yanlış olarak Şah Tahmasb’ın elçisinin adını Mir Şems Velihani yazıyor, Rumlu Emir Şemsettin Dilcani Yazıyor, s. 373.

²¹³⁹ Nevayi, *Mukatebate Şah Tahmasb Evvel*, I. Dipnot, s. 240.

²¹⁴⁰ Nevayi, a.g.e, Bu mektup İran büyüklerinin yazdığı mektubun cevabıdır. Şah Tahmasb’ın Mektuplaşmasında s. 240-244 vardır. Ama İran tarafından yazılan mektup yoktur.

ayan oldu ve anlaşıldı ki bu mektubu o muhlis ve sadık insanlar bize ulaştırdı.²¹⁴¹ Mektubun cevabını birkaç kişi yazmıştır. Bu mektupta üç kez muhlisler (çoğul) ve sekiz kez bu muhlisler (çoğul) ifade edilmiştir. Bu bize bu mektubu birkaç kişinin yazdığını göstermektedir. Mektubun tarihi belli olmamasına rağmen Şah Tahmasb'ın Nuvvab-ı Kamyab (İmam zaman naibi) unvanıyla yaşadığı ve on yedi yıldır haram ve gayrı-meşru işlerden tövbe belirtildiğine göre²¹⁴² Miladi 1532 (Hicri 939) yılında İmam Rıza'nın (türbesi Meşhet de olan 8. İmam) türbesinde tövbe ettiği düşünülünce Miladi 1549, (Hicri 956) yılına ulaşırız. Ama bu da doğru bir tarih değildir çünkü dördüncü saldırıdan önce hiçbir mektup edepli bir şekilde yazılmamıştır ve Tahmasb'a Seyid denmemiştir. Zira dördüncü saldırıdan önce Sultan Süleyman Tahmasb'a bir mektup yazmış ve Tahmasb'ın uydurma bir seyyid olduğunu yazmıştır.²¹⁴³ Ama bu mektupta: “dördüncü saldırıya kadar aramızda olan düşmanlığı unutalım ve birbirimizden şikâyetçi olmayalım”²¹⁴⁴ diye yazılmıştı. İran tarafından Osmanlı'ya yazılan mektupta İran'ın şehirlerinin tahribinden konuşulmuştur. Ama bu mektupta Osmanlı komutanları Azerbaycan şehirlerine büyük bir zarar vermelerine rağmen sadece Sultaniye şehrinin viran edilmesinden söz ediyorlar. Bu mektupta şöyle yazılmıştır: “*Bundan önce Nuvvabı Kamyab-ı Cihanban (başarılı İmam zaman naibi) Padişah yardımcısı olan Şehzade İsmail Mirza bize bir mektup yazmıştır ona*

²¹⁴¹ Nevayi, a.g.e.

²¹⁴² Nevayi, *Mukatebate Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 240-244.

²¹⁴³ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 330; Ahmed Kumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 297.

²¹⁴⁴ Nevayi, *Mukatebate Şah Tahmasb Evvel*, I. Dipnot, s. 240.

*cevap olarak biz de bir mektup gönderdik; galiba yazdığımız mektup o şerefli insanın huzuruna ulaşmamıştır” diye yazılmıştır.*²¹⁴⁵

Osmanlı komutanları cevabı mektubu yazdığında Şah Tahmasb Erzurum ve Erzincan’a gitmekte Sultan Süleyman ise Van’da idi. Tahmasb’in önünde kendine karşı çıkacak bir ordu yoktu. Tahmasb’in kuvvetleri Erzurum ve Erzincan’a saldırıp oranın evlerini viran etmişlerdi. Osmanlı komutanları bu nedenle İran komutanlarına bu yaptıkları yaşlı kadınların²¹⁴⁶ (Tahmasb Osmanlı kadınlarını öldürmemiştir) Müslümanların evlerini yakıp yıkmalarına karşı yaptıklarını söylemişlerdir. Tahmasb Erzincan’da öldürülen Ermenilerin çocuklarını hiçbir zarar vermeden sepet içine koyarak develere bindirip evleri olan Erzincan ve Bayburt’a göndermiş olduğunu söylemektedir.²¹⁴⁷ Osmanlı komutanları “*o kadar viran ettikten sonra bu çocukları geri göndermenin ne anlamı olduğunu*” sorarak sitem etmişlerdir.

Buna karşılık Kızılbaşlar Safeviler’in ve Tahmasb’in Allah’ın gölgesi olduğunu ve melek sıfatı olduğunu ifade etmişlerdir.²¹⁴⁸ Bu muhlisler Tahmasb’in çok temiz ve ismetli olduğunu ve bunları doğuştan getirdiğini söylemişlerdir. Onun

²¹⁴⁵ Nevayi, a.g.e.

²¹⁴⁶ Şah Tahmasb Osmanlı bayanlarını öldürmelerine emir vermedi. Hatta yazılan mektupta da, çocuk ve bayanlara rahm, etmek ibareti mevcüttür. Ama Tahmasb halkın evlerini yakma emirini verdi. Bunu Tezkeresinde de zikrediyor, s. 57 ve 58.

²¹⁴⁷ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 43.

²¹⁴⁸ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 410; Ahmed Kumi, a.g.e, s. 369-404; İskender Bey Türkmen, *Alemaray-e Abbasi*, s.115.

bütün kötülüklerden arınık olduğunu vurgulamışlardır. Tahmasb'ın değerli vücudunun Hz. Ali'nin temiz soyundan olduğunu söylemişlerdir.

Zikredilen Tahmasb'la ilgili konular bize Osmanlıların Tahmasb'ın tövbeden önce yaptığı çok kötü işlerden haberleri olduğunu kanıtlamaktadır ve bu işler o kadar kötü olduğu için bunları dile bile getiremedikleri görülüyor. Bir padişahın bu kadar kötü işler yapması mümkün değildir; özellikle Tahmasb gibi kendini Hz. Ali'nin soyundan kabul eden birinin bunları yapması imkânsızdı. Bu mektupta Osmanlı büyükleri çok edepli bir şekilde İran büyüklerine hitap edip Tahmasb'a güzel sözler etmişlerdi. Osmanlılardan İskender Paşa ve Sultan Süleyman Tahmasb'ın seyitliğini uydurma olarak görmüşlerdir; ama bu mektupta Tahmasb'ın seyitliğini doğuştan gelen gerçek bir seyitlik olarak nitelendirmişlerdir. Tahmasb'ın bütün kötülüklerden arınık olduğunu söylemişlerdir; önceki mektupta onu çok kötü kelimelerle aşağılamışlardı; fakat bu mektupta onu çok edepli bir şekilde nitelendirmişlerdir.

Beyit:

سخن باید به دانش درج کردن چو زر سنجید ن انگه خرج کردن

“Bilgi üzerinde konuşmak gereklidir

Altının değeri ayarlamaktan sonra harç edilir”

Bu zarif ve ince ifadeyi şiirde anlattıktan sonra asıl konu iki tarafın barışı hakkında geçmektedir ve Osmanlı büyükleri çok edepli bir şekilde amaçlarının sınırdaki valilerin iki tarafın topraklarına tecavüz etmesini önlemek olduğunu vurgulamaktadırlar. Osmanlı komutanları: “*Eğer İran'ın huduttaki valileri bizim topraklarımıza tecavüz etmeseler biz onların topraklarına saldırmayız*” Eğer padişahlar arasında barış yapmak düşüncesi varsa önceki tarihleri okuyarak onlar nasıl barış yapmışsa bizde aynısını yapalım, demişlerdir. Sonra Osmanlı büyükleri

Kızılbaşlardan barış için bir elçiyi Osmanlı Saray'ına göndermelerini söylediler. Osmanlı komutanları barışın kesin olması için: “*Şimdiye kadar hiç kimse bizim sarayımıza gelip amacına erişmeden dönmemiştir ve herkes niyetine göre bizden pay almıştır*” demişlerdir. Kanuni, barışın öneminin farkındadır ve her zaman ona değiniyordu.²¹⁴⁹ Diğer Osmanlı büyükleri de ciddi bir şekilde barış istiyorlardı. Osmanlılar: “*Ne kadar siz doğru yola giderseniz bizde hemen sizinle barış yapmak isteriz*” diyorlardı. Bu ibare de Osmanlı komutanları İran'la barış isteklerini göstermektedirler. Miladi 1554 yılı Ağustos veya Eylül (Hicri 961) yılında²¹⁵⁰ Sinan Paşa serbest olduktan sonra Kaçar Şahkulu Bey adlı Tahmasb'ın güvenilir adamıyla birlikte Tahmasb tarafından bir mektupla Sultan Süleyman'ın yanına Erzurum'a gönderilmişlerdi.²¹⁵¹ Bu mektup İran kaynaklarında yoktur.²¹⁵² Sultan Süleyman, Sinan Paşa serbest bırakıldığı için Tahmasb'ın elçisi Kaçar Şahkulu'yu çok sıcak bir şekilde karşılayarak çok yakınlık gösterdi.²¹⁵³ Sinan Paşa da barış için çok çalıştı ve Sultan Süleyman'ı bu konuda ikna etti. Bunun üzerine barış sağlandı; onunla ilgili işlerin yapılması gerçekleştirildi. Daha önce Zikrettiğimiz gibi elçi olarak Tahmasb Erzurum savaşında esir olan Biga Sancak Beyi “Mahmud Bey İlga'yı” sonra bir mektupla Sadattan Emir Şemsettin Delicani'yi Kanuni'ye Şah Tahmasb

²¹⁴⁹ Feridun Bey, *Nühettül-Asrarul-Ahbar, (Süleymanname)*, Hattı nüsha, s. 66.

²¹⁵⁰Roemer'e göre Ramazan ayı, s.244; Hammer'e göre Şevval ayı, s. 1221.

²¹⁵¹Roemer Miladi 1554 yılı Hicri 961 yılı Ramazan ayı, s. 244; Purgstall aynı yıl Şevval ayı yazıyor, a.g.e, s.1221.

²¹⁵² Türkiye Osmanlı arşivinde, T.S.M.A. *Hükümler ve Beratlar*, 9506 numaralı hükümlerde mevcuttur.

²¹⁵³Purgeshtal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1221.

göndermiştir. Daha fazl iki devlet arasındaki savaşmaların gereksizliğinin farkında olan Tahmasb, esir bulunan bir yeniçeri vasıtası ile vezir-i azam Ahmet Paşa'ya bir mektup göndererek Kanuni'nin İran'a dönmesi takdirinde savaşmayaca ve Çaldıran savaşından bile pişmanlık duyduğunu belirttiikten sonra barış isteğini söylemiştir.²¹⁵⁴ Şah Tahmasb'ın mektubu Ahmet Paşa'ya ulaşınca ona cavap yazdı:

مکتوبکمز وارد الوب ... ايمدی پادشاهلر میاننده ايکی طریقدن برینه سلوک اولنماق قاعده مستمره شاهان عالیشان اولا گلمشدر . صلح و یا جنگ ستراحت رعایا و رفاهیت برایا ایچون صلح خیر مقتضاسنجه عمل اولنماق شرایط و ایین خواقین مروت کارک اولد یغندا اشتباه یوقدر . بو جانبدن دفعاتیله نامه لر گوندریلوب پادشاهمز اعزامه حضرتلرینک استان سعادت مکانلری هر زمانده مفتوح و مکشوفدر . کیمسنک دوستلو غندک نفرت و ابالری یوقدر . صلح و صلاحدن قاجمازلار دیو بیان اولنمشدر قطعاً او جانبدن رفا هیت بر ایایه رخصت اولنمیوپ هر زمانده اشارت فایزه فساده سعی و جهد اولنمشدر .

Bu mektupta Ahmet Paşa iki devlet arasında barış bütün Müslümanların refahına yol açacağını ve bunun tersine dağılmalarına sebep olacağını söylemektedir. Ahmed Paşa diplomatik tarzıyla Azerbaycan'ın zaptının sebebinin Şah Tahmasb olarak gösteriyor. Sonra barış müzakerelerinin Osmanlılar tarafından değil Şah Tahmasb tarafından başlatıldığını söylüyor:

...حالیاً بو طرفه مکتوب کوندروپ مقدماً بو جانبدن صلح امیز مکاتب وارد اولوپ صونرا اوکا مخالف اعمالک صدوری تصریح اولنمش پوشیده و مخفی اولمیا که حضرت خلافت پناه سعادت دستکاه پادشاهمز اعز الله انصاره حضرتلرینک خدمت علیا مرتبت لرینده اولان وزرا قوللر اول جانب ایله صلح و صلاح بابنده اصلاً مکتوب گوندریلمیش دیکلدی زیرا بو طرفدن او جانب ایله مصالحه طلب اولنماق ضرورت ایجاب اتمز ...²¹⁵⁵

²¹⁵⁴ Celalzade, *Hükümler ve Beratlar*, v. Defter, vr. 876.

²¹⁵⁵ Celalzade, a.g.e, aynı vr.

Mektubun devamında İran âlimlerinin; “herkes bilerek bir mümini öldürse sonuna kadar yeri cehennemde” fetvalarına karşı Ahmed Paşa bu ayet Rafiziler değil ancak müminleri kapsamaktadır cevap vermişti:

ولایت عجم ده اولان سپاهیله ردن و رعایادن جمله سی کافر لر در قان لار و مالاری مفتی لریمز حلال
دیور...²¹⁵⁶

En son Ahmed Paşa gerek dost gerek duşman için bizim kapımız açıktır barışa hazır olduklarını söylemiştir. Eğer sizden bir sıkıntı çıkmazsa bizden de çıkmayacaktı ancak aski takdirde halkınızın hoşnutsuzluğunuzla neden olursunuz, barışı yerine getirmek için itibarlı bir elçi gönderin diye mektubunu sonlandırıyor.

اگر او جانبدن صلح مرادینوز اولسا کندو مملکت کزده اوتوروب فتنه و فساده مباشرت اتمزدینز حقیقتنا صلح
استر سکز ارادل ناسدن گوندرمیوب صاحب اعتبار ادام گوندریله که جواب وريله و الار رعایانک و بالی بوینو
کزا اولور. بو طرفدن عاطفت و مرحمت خسردانی ارباب حاجات حقنده دریغ اولنور دیگل احوالکزی سیز
بیلر سیکز...²¹⁵⁷

Ahmed Paşa'ya gönderilen bu mektup Osmanlı büyükleri ve Kanuni'nin düşüncelerini etkiledi. Ahmed Paşa mektubu esir düşmüş olan bir Kızılbaş vasıtasıyla Şah Tahmasb'a gönderdi. Miladi 1554 yılı Eylül ayının 26. Günü (Hicri 961yılı Şevval ayının 28. Günü) Sultan Süleyman Erzurum'da bulunduğu sırada Şah Tahmasb, adı Kaçar Şahkulu Bey Korucubaşı olan yüksek dereceli elçiyi her iki hükümdarı medheden ve çok önemli barış mesajlarını içeren bir mektupla Kanuni'ye

²¹⁵⁶ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 56; Tahmasb Safevi, “*Tezkerey-e Şah Tahmasb*” s.

65.

²¹⁵⁷ Celalzade, *Hükümler ve Beratlar*, aynı vr; Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 57.

gönderdi.²¹⁵⁸ Bu mektupta iki devlet arasında çıkan sorunları işaret ederek, bundan sonra barışın iki devletin de yararına olacağını belirtiyordu. Reayanın da rahat yaşayacağını söyledikten sonra barışın gerekli olduğunu öne sürüyordu. Şah Tahmasb yazdığı mekubunun içeriği; “iki devletin arasını açan olaylara işaret ederek bundan sonra sulh içinde yaşamının her iki devletin de menfaatine uygun düşeceğini belirtiyor, reyanında rahat yaşayacağını söyledikten sonra barışı öne sürmüştür”²¹⁵⁹. Şah Tahmasb mektubunda iki tarafın da sınırlarına çekilip düzene konulmasına karar verildi.²¹⁶⁰

Tahmasb Sultan Süleyman’ın Sinan Paşa’yı çok sevdiğini biliyordu. Bu nedenle kendi hoş görüşünü göstermek ve düşmanlığı ortadan kaldırmak için o dönemin şartlarına rağmen (esirleri öldürüyorlardı) esir olan Sinan Paşa’yı²¹⁶¹ öldürmedi ve serbest bırakıp elçisiyle Osmanlıya gönderdi.²¹⁶² Bazı Tarihçilere göre Sultan Süleyman İran’a dördüncü saldırısından dönerken Erzurum’un yakınlarında iken Şah Tahmasb’ın elçisi ona ulaşmıştı²¹⁶³ diyorlar.

²¹⁵⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 413; Hammer, s. 1221; Sayks, *Tarih-i İran*, s. 256; Roemer diyorki Sultan Süleyman Miladi 1554 yılı Ağustos ayı (Hicri 961 yılı Ramazan) ayı Erzurum’a döndüğü zaman Şah Tahmasb’ın elçisi o şehre geldi barış anlaşması hakkında görüşme başladı. C. I, s. 244.

²¹⁵⁹ T.S.M.A, *Hükümler ve Beratlar*, (Vasıka), Ev, nr, 9506.

²¹⁶⁰ T.S.M.A, a.g.e, aynı vr.

²¹⁶¹ Ahmed Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 304.

²¹⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 413.

²¹⁶³ Serpersi Sayhs, a.g.e, s. 256.

Ahmed Paşa'nın gönderdiği mektubun dışında Erzurum valisi Ayas Paşa da Tahmasb'a yeni bir mektup daha göndererek Kanuni'nin Erdebil (Safevilerin kutsal şehiri) ve Tebriz'i zapt etmek üzere kışı hududda geçirdikten sonra İran'a yürüyeceğini söylemiştir. Ayrıca Ayas Paşa, Kanuni'nin sulha istekli olduğunu göstererek Şah Tahmasb yaptıklarından vazgeçerse Kanuni'nin barış yapmaya razı olacağını belirtiyor. Bu mektup Osmanlılara esir düşmüş ve daha sonra serbest bırakılmış bir Kızılbaş tarafından Tahmasb'a gönderilmiştir.

Erzurum da bulunan Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'a cevap göndererek barış işlerini uygulaması için komutanlar, bakanlarla toplantı yapmıştır. Safevilerle aradalarındaki gerginliği ortadan kaldırmak için onlara danıştıktan sonra mütarekeye razı oldu.

Sultan Süleyman da Şah Tahmasb'ın gönderdiği mektubuna cevap yazdı ve mektubu Şahkulu Korucubaşı Kaçar'a bıraktı.²¹⁶⁴ Sultan Süleyman bu kez mektubunu Farsça yazdı.²¹⁶⁵ Mektupta Allah'tan, Hz. Peygamber'den ve sonra kendi gücünden bahsediyor ve Kur'an'ın şu ayetini **“biz seni yeryüzünde halife kıldık”**²¹⁶⁶ ifadesini kullanıyordu. Sonra devam ediyor: *“Allah Osmanlı saltanatının bakası dünyayı kuşatan ve Kaf Zirvesin'den yukarı olan Zulkarnin Devleti'min kanadına*

²¹⁶⁴Ahmet Gumi diyor ki Sultan Süleyman Kaçar Şahkulu Han 'a hilat verdi, s. 369; Hasan Huseyini diyor ki Sultan Süleyman Kaçar Şahkulu Han'a hediye ve tuhaflar verdikten sonra dönme izini verdi, s. 78; Peçevi, *Tarihi Peçevi*, Hattı Nusha, D.T.C.F Kütüphanesi, *Hulasetul-Tevarih*, s.327.

²¹⁶⁵Hattı Nusha numara Sup 1868, Paris Milli Kütüphanesi, naklen Nevayi, s. 273-276; Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, Hattı Nusha, aynı sayfa.

²¹⁶⁶Saf suresi 26. Ayet.

bağlıdır”. Daha sonra Sultan Süleyman: “Allah kendi ilahi kurallarını ve padişahlık erkânını benim kanatlarımın altına verdi, **kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde izin verme kalsın**”²¹⁶⁷ ayeti gereği şirk mekân, kâfirler ve isyancıları kendi kılıcımla yeryüzünden temizledim. Bütün kâfirlerin Mabet ve putlarını yıkıp camiye dönüştürdüm. Sultan Süleyman mektupta Şah Tahmasb’a çok güzel kelimelerle iltifat etmiş ve onu sultanların sultanı ve bütün Acem Diyar’ının Padişah’ı saymıştır. Sultan Süleyman söylediği güzel kelimelerden sonra Tahmasb’a gönderilen mektupta bazı tehdit edici; “tekrar İran’a saldırırım” gibi kelimeler de vardı. Sultan Süleyman Tahmasb’a öncede: “İran askerleri tarafından bazı çirkin hareketler mesela Ahlât ve Erciş Kalelerini yıkmışsınız²¹⁶⁸ Erzurum’a yönelip İskender Paşayla savaşmanız²¹⁶⁹ bu haberler sürekli bana duyuruluyordu” diye yazmıştı. Bu yüzden ben Acem memleketine (İran’a dördüncü saldırmasını Nahçıvan seferini kast ediyor) geldim. Her taraftan geldiğimde gizlenenler ortaya çıksın diye geldim ama siz hep kaçtınız ve benimle savaşmadınız ve bunun için savaş meydana gelmedi. Şimdilikse kış mevsimi yakındır bu nedenle muzaffer askerlerim kuvvetleri yerine gelmesi için bu mevsimde dinleniyorlar. İnşallah Bahar da Diyar-ı Şark’a yöneleceğim. Sultan Süleyman İran’a saldırmasının nedeni olarak da İran topraklarını ele geçirme amacı taşımadığını sadece İslam’ın ve Hz. Muhammed’in şeriatını korumak istediğini söylüyor; Eğer çeşitli vakitler de şer memleketine yönelmişsem de din kurallarını düzene sokmak için yöneldim.²¹⁷⁰ Sizin memleketinize hiçbir tamahım yoktur ben

²¹⁶⁷Nuh suresi 75. Ayet.

²¹⁶⁸Rumlu, a.g.e, s. 370.

²¹⁶⁹Parsadost, a.g.e, s. 205.

²¹⁷⁰Nevayi, Mukatebat-ı Şah Tahmasb, s. 204.

dünyevi malların peşinde değilim, bütün Hint memleketlerinden Aden, Sind, Sen'a ve Hebeş ki dört büyük padişahın saltanat tahtıdır oralardan Zolemat'a (kimsenin eli yetişmeyen, İskender buraya gelmek istiyordu) kadar benim tasarrufumdadır. Birkaç Baykuş ve Karga hayvanının mekânı olan Acem virane mekânına hiç de ihtiyaç duymuyorum. Sultan Süleyman kendisinin dünyaya hiç ilgi göstermediğini ve dine çok önem verdiğini söylüyor ve mektubunu şöyle sonlandırıyor;

*“şimdi siz verdiğiniz sözde ve anlaşmada bir güven ve itibar etmek için kendi komutanlarınızdan en akıllı, kâmil insan, söz bilen ve konuşan insanı benim bölgeye gönderin yani böylece herhangi bir verdiğimiz söz dışında başka bir şey yapmayacaksınız, o zaman benim tarafımdan lütuf ve iyilikten başka bir şey görmeyeceksiniz. Eğer düzenbazlık ve hilekârlık olursa kısa bir zamanda onun sonucu size gösteririm”.*²¹⁷¹

Sultan Süleyman mektubun sonunda yüce eşiğimizin herkese kapısı açıldı. Sizin tarafınızdan herhangi bir saldırı düzenlenmediği sürece Osmanlı uç beylerinin İran'a karşı harekete geçmeyeceklerini belirtip elçilere hediye vererek dönmelerine izin verdim diye mektubunu bitirmiştir.²¹⁷²

آستان علیہ مزہ حسن التجا ایدنلرک مرادتی خیر قبولنده واقع اولماق شیمه کریمه شاهانه در مادام که اول جانبدن عهد مخالف اوضاع فتنه ایقاع اولمیه عساکر ظفر مائر مزدن کیمسه او طرفله متعرض اولمز...²¹⁷³

Böylece Sultan Süleyman Şah Tahmasb'ın barış teklifini kabul edip bu konuda istekli olduğunu göstermiştir. Bu şekildeki mektuplaşmalar ve diplomasi yöntemleriyle barışa adım adım yaklaşıldı. Bu hususta her iki tarafın adamlarının da

²¹⁷¹ Nevayi, a.g.e, s. 204.

²¹⁷² Tahmasb Safevi, Şah Tahmasb Tezkiresi, s. 72.

²¹⁷³ Celalzade, a.g.e, 381/a.

üstünlük aldığı anlaşılıyor. Bundan sonra Sultan Süleyman 20 gün içinde Erzurum'dan Sivas'a ve buradan da 12 gün sonra Amasya'ya gitmiştir.²¹⁷⁴

²¹⁷⁴ Karaçelebizade, a.g.e, s. 169-171.

C. Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'a Mektubu, Barışa Bir Adım

Zikrettiğimiz gibi Şahkulu Bey Kaçar dönerken Sultan Süleyman Tahmasb'dan barış için yetkili birinin göndermesini istemişti. Böylece Tahmasb, Karadağlı Ferruhzad Bek Eşik Ağası'nı (saray vezirini) bu iş için seçti. Tahmasb Sultan Süleyman'dan emin olduğu zaman fırsatı ganimet sayarak Gürcistan'ın merkezi devletin zaiflemesinden dolayı oraya dördüncü saldırısını düzenledi ve otuz bin kişi; kız, kadın ve erkek çocukları esir almakla birlikte birçok ganimeti ele geçirdi.²¹⁷⁵ Tahmasb Miladi 1555 yılı Mart ayında (Hicri 962 yılı Rebiyülevvel ayı) çok üsluplu bir mektupla ve çok görkemli elçilerle,²¹⁷⁶ çok değerli mücevher zarflar, pahalı kumaşlar ve diğer hediyelerle²¹⁷⁷ birlikte Gürcistan'dan getirilen Gürcülerin esirleri ve ganimetleri ile mektubunu Gürcistan'dan Derbent'e dönüp ikamet ederken Ferruhzad Bek Eşik Ağası'yı Kanuni'ye göndermiştir.²¹⁷⁸ Bu esnada Sultan Süleyman Erzurum'dan Amasya'ya gitmişti. Elçi ve yanında bulunan heyet, İran-Osmanlı hududlarına gelince Erzurum valisi tarafından karşılanmışlardır.²¹⁷⁹ Erzurum valisi İran heyetinin geldiğini Amasya'da bulunan Kanuni'e bildirmiş ve oraya gitmelerini anlatmıştır. İran heyeti Kanuni'nin musaidesi üzere Miladi 1555 yılı Nisan ayının 1. Günü (Hicri 962 yılı Cemaziyülevvel ayının 9 günü) Ferruhzad

²¹⁷⁵ İskender Bek Türkmen, *Alemaraye Abbasi*, s. 88; Rumlu, *Ahsenu-Tevarih*, s. 492.

²¹⁷⁶ Rumlu, *Ahsenu-Tevarih*, s. 384.

²¹⁷⁷ Huseyini Fesayi, *Farsname*, s. 78.

²¹⁷⁸ Şah Tahmasb tezkeresinde diyorki Gürcistan armağanıyla (hediyeleri) Kaçar Şahkulu Han'a dönme izini verdi, s. 74.

²¹⁷⁹ Celalzade, a.g.e, vr. 392/a.

Bey 100 kişiyi aşkın maiyetiyle Amasya'ya girdi.²¹⁸⁰ Şah Tahmasb'ın kendi mührü ile mühürlü olunmuş mektubu ve çok değerli hediyelerini Sultan Süleyman'a sundu.²¹⁸¹ Bu kez Tahmasb tartışmadan vazgeçip kan dökmeye engel olmak için İran sarayının üslubu ve özelliğiyle çok edepli bir mektup yazmıştır ki bu üslup ve edep hiçbir yerde bulunmamaktadır. İran'ın heyetinin davranışı hususu Kanuni tarafından çok memnuniyet uyandırmıştır.²¹⁸² Sultan Süleyman Tahmasb'a yazdığı mektubunda çok gururlu bir şekilde konuşarak ona, savaştan kaçmışsın demişti ve İran'ı Acem viranesi ve karga ile yarasa memleketi olduğunu söylemiştir. Tahmasb, Sultan Süleyman'ın kullandığı bu kötü kelimelere hiçbir tepki vermedi. Sadece asıl konu üzerine yoğunlaşmıştı. Mektubunda Sultan Süleyman'a çok değerli unvanlarla ve hürmetle hitap etmiştir.

Şah Tahmasb Sultan Süleyman'ın barışa istekli olduğunu biliyordu; kendisi de barışı her şeyden üstün tutuyordu ve amacı İran-Osmanlı barışını sağlamlaştırmaktı. Tahmasb mektubunu çok düzenli bir şekilde, Allah adıyla Kuran-ı Kerim'den bir ayetle başlıyor, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye ve diğer Şii imamların hemdu-sena'dan sonra şiir ve nesirlerle Sultan Süleyman'ı övüyor:

Onu feleğe benzetmiş, makamını eski İran Cemşid Padişah gibi bilmiş; mekânını İskender mekânı olarak görmüş; bütün Sultanlar ve Kayserlerin büyüğü; İslam ve Müslümanların sınırlarını muhafaza eden, kâfir ve sitemkârların

²¹⁸⁰ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 413; Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, Hattı Nusha, s. 329-336; Celalzade, a.g.e, vr. 393/a.

²¹⁸¹ T.S.M.A, *Hükümler ve Beratlar, (Vasıka)*, Ev, nr. 8988; *Düstüru'l-İnşa*, vr. 232/b.

²¹⁸² Celalzade, a.g.e, vr. 393/a.

büyüklerine darbe vuran, şeriati kuran ve Allah'ın rızasını kazanan bütün karaların ve denizlerin Hakan'ı olarak nitelendirmiş ve birçok beyiti onun adına söylemiştir.

...اعیضرت فلک رفعت گردون بسطت افتاب حشمت جمشد رتبت سلیمان مرتبت سکندر منزلت...

Beyit:

شهنشاه سریر کامرانی	فریدون زمان جمشید ثانی
جهان داد و دانش کوه تمکین	سپهر معدلت نشاء جم ایین
پناه ملک شاهنشاه کا مل	سلیمان زمان سلطان عا دل ²¹⁸³

“Başarılı tahtın padişahı

Zamanın Feridun'u ve Cemşid'i sani

Gök gibi adalet ve ilmi her yere yayılmış ve dağ baş eğir

Gökyüzünden adalet her yerde yayılmış Cemşid'in Cam'ın da görünmektedir

“Mülkün sığınağı Kamil Padişah

Zamanın Süleyman adil Sultan”

Daha sonra Tahmasb barış yolunun iki taraf arasında daima açık bulunmasını ve karşılıklı dostluğun kurulmasını ve düşmanlığı ortadan kaldırmak için şöyle demiştir: “*Hepimiz hayır için ve sulhu yerine getirmek için himmetliyiz ve iki taraf olgunluk ve muhabbet temellerini sağlamak için anlaşmazlıkları kaldırmalıyız ki şüphesiz biz ibadet edenlerin uygunluğu ve vilayetlerin bayındırlığı için aramızdaki anlaşmazlıkları kaldırmalıyız*”²¹⁸⁴. Bu söyleyişi Tahmasb'ın dostluğa ilgisini gösteriyor ve mektubunda devam ederek: “*Siz önemli bir mektup yazdınız ve bu*

²¹⁸³ T.S.M.A, a.g.e, nr, 8986; Sarı Abdullah Efendi, *Düstürül-İnşa*, vr. 232/a ve 234/b.

²¹⁸⁴ T.S.M.A, a.g.e, nr, 8986; Sarı Abdullah Efendi, *Düstürül-İnşa*, vr. 232/a ve 234/b.

konuda çok istekli olduğunuzu gösterdiniz, bu Allah'ın tevfiklerindedir. Bu nedenle gayet umut ve güven verdiniz ve barışın temelleri atılmış oldu"²¹⁸⁵ Böylece Tahmasb Sultan Süleyman'ın barış teklifini iyi bir şekilde karşıladı. Barışın detaylarını elçisi Ferruhzad Bek İşik Ağası'na bıraktı. Çünkü İşik Ağası Sultan Süleyman'la görüştüğünde bu detayları ona açıklamasını söylemişti. Bunları mektubunda Sultan Süleyman'a anlatmıştır. Tahmasb mektubunda önce gönderdiği Kaçar Şah Kulu zamanında geldiğini ve aldığı cevabi mektubdan çok memnun olduğunu zikrediyor. Bundan sonra İslam halkının askerlerin, reayanın güven ve mutluluk içinde yaşaması gerektiğini anlatıyor ve böylece Tahmasb uzun süren bir barış istediğini vurguluyor ve bundan böyle iki taraf arasında mektuplaşmanın açık olması gerektiğini söylüyor ve böylece barışın sağlanmasını istediğini belirtiyor.

عمده الاعظم و الاعيان شاه قولی بیک در اعز اوقات اوقات و اشرف ساعات سمت ورود یافت و
ماشادات غیبه که از مورد فیوضات لاریبه فایض شده بود فائز گشت چون از مهزن خیر مضمون
ان انوار صلاح و فلاح هکنان و اثار فوز و نجات عامه عجزه و مسلمانان لامع و لایح بود موادی = هوالذی
انزل السکنه فی قلوب المومنین = است. با کافه بد ایابه ظهور پیوست. لهذا مورد کریمش را بشرایط و اکرام و
لوازم تعظیم و احترام مقابل داشته....²¹⁸⁶

Tahmasb, kendisini iyi niyetinden ve iki devlet arasında dostluk kurulması için sarfettiği çabaları söylüyor. Mektubu: Eşik Ağası Ferruhzad Bey'in yakınlarından olduğunu ve bu sebeple Kanuni'nin huzuruna gönderdiğini ve barış için tam yetkilere sahip olduğunu zikrediyor. Bununla beraber iki hükümdar arasında sık sık metuplaşma yolu açık olmasını isteyerek Mekke, Medine ve Iraktaki Şii

²¹⁸⁵ T.S.M.A, a.g.e, nr, 8986; Sarı Abdullah Efendi, *Düstürül-İnşa*, vr. 232/a, 234/b.

²¹⁸⁶ T.S.M.A, a.g.e, nr, 8986; Sarı Abdullah Efendi, *Düstürül-İnşa*, vr. 232/a, 234/b.

imamlarını ziyaretini İranlı hacılara Osmanlı topraklarından geçmeleri için izin verilmesini istemiştir.

چون به حسب رسوم و عادات بنیان صداقت و مضافات با بلاغ و نسل و رسائل موکد و مستحکم است ما مول و متوقع انکه هواره ابواب مکافات رسل و رسائل مفتوح دارند تا حقیقت صلاح جانبین و اصلاح ذات البین بر جمیع عجزه و مسلمانان ظاهر و هویدا گشته از سر فراغت خار و امنیت به مراسم درویشی و اکتساب مصالح معاش و معاد قیام و اقوام توانند نمود و از روی جمعیت و فراغ بال سعادت طواف بیت الله الحرام و مدینه مشرفه مکرمه و سایر مشاهد مقدسه فائز گشته در ان امکنه متبرکه بدعای دوام دولت ابد مقرون اشتغال توانند کرد.²¹⁸⁷

Daha sonra iki beyitle mektubunu sonlandırıyor:

الهی تا نشان از تخت و تاج است ز تاج و تخت عالم را رواج است
به زیر پای تخت شاهیش باد به تارک تاج ظل اللهیش باد²¹⁸⁸

“Ey Allah ne kadar (Sultan Süleyman’ın) dünyada taht ve taçtan bir nişan varsa

Ne kadar âlem de taç ve taht sürdürmekteyse

Âlem Sultan Süleyman’ın Padişahlık tahtının altına girsin

Sultan Süleyman’ın başında olan Allah gölgeli tacının altına girsin”

Sultan Süleyman da onun bu yaklaşımına hoş bir şekilde yaklaşıyor ve onun elçisine büyük iltifatlarla karşılanmış hilat ve değerli hediyelerle enam veriyor ve elçinin şerefine ziyafet vermesi hakkında emirler vermiştir.²¹⁸⁹ İki ülkenin de hükümdarları ilk kez Müslümanlar arasında kavganın bitmesi ve barışın sağlanması yolunda ilk önemli adımı atmışlardır. Böylece iki ülkenin ortak düşmanlarının da

²¹⁸⁷ T.S.M.A, a.g.e, nr, 8986; Sarı Abdullah Efendi, *Düstürül-İnşa*, vr. 232/a, 234/b.

²¹⁸⁸ T.S.M.A, a.g.e, nr, 8986; Sarı Abdullah Efendi, *Düstürül-İnşa*, vr. 232/a, 234/b.

²¹⁸⁹ Celalzade, a.g.e, 400/a.

bunların aralarına girmemesi ve çatışmalarından yararlanmamasını şeklinde bir bilice varıyorlardı.

Miladi 1555 Mayıs ayının ikisi (Hicri 962 yılı Recep ayının sekizinde) barış antlaşması Amasya’da yapıldı; bazı tarihçiler de barış tarihini bu tarihin dışında olduğunu söylemektedirler. Tarihçi Ahmet Kaffari diyor ki: “Sultan Süleyman İran’a dört defa saldırdıktan sonra İranlıları teselli etmeye niyetlendi ve Miladi 1562 (Hicri 969 da) barış temelleri atıldı ve kendi kitabında üç beyit şiiri barışın madde tarihi olarak zikretti.

Beyit:

قاید اقبال در این کهنه دیر	شکر خدا کز کرم کرد گار
دادوفکند آتش حسرت به غیر	مشتلق صلح شهان جهان
جست خرد گفت که الصلح الخیر	ضا بط ایام چو تاریخ صلح

“Allah’ın şükürü ve onun keremiyle

Bu Dünya’ya şansla ikbal geldi

Dünya’nın padişahlarının barış müjdesini

Verdikten sonra düşmanları kıskançlık ateşe verdi

Bu barışın tarihi kayıt olunduğu gün

Akıl kalktı konuşmağa geldi ve dedi: “El sulhu hayır” (ebcet harflere göre Miladi 1562, Hicri 969 yılı demektir).

Rıza kulu Hidayet de kendi kitabında yüzüncü sayfada bu dördlüğü barışın tarihi olarak söyledi.

Beyit:

صلح چو کرد ند به هم اختیار	پادشه روم و شه کامکار

“Rum Padişah’ı (Süleyman) ve başarılı Şah (Tahmasb)

Her ikisi de İsteyerek barış yaptılar

Bu dünya da şans ve ikbale karşı çıkan

Avaz avaz bağırılarak söyledi “el sulh-u hayr” (ebcet harflere göre Miladi 1562 Hicri 969 yılı)²¹⁹⁰.

Sultan Süleyman da İranlıların kutsal yerleri ziyaret etmesini olumlu cevap vererek ve antlaşma şartını belirteyen mektubu yeniden Divan’a çağırın elçiye Tahmasb’a hitaben bir mektup ile birlikte dönmesine musaade etti. Kanuni mektubunda Tahmasb’a iyi sıfatlar kullanarak memnuniyetini belirtmiş veiki ülke arasında barış yapılmasının faydalarına işaret edip Tahmasb’ın isteklerini kabul ederek sizin tarafınızda nakz edilmediği sürece kadar barışın muhafaza edileceğini ve hudud komutanlına ihtilafa sebep olacak her türlü hareketten uzak duracaklarını söylemiştir. Şah Tahmasb’a barışla ilgili:

مادام که او جانبدين مصافات و موالاته مغاير اوضاع فتنه ايچاق ظهور و صدور اتميه اکناف ممالک
محميه مزده قو نلان ضابان ملک و ملت و حارسان اقاليم و مملکت طرفلرندن اول سلسله نک حدودينه ابواب

²¹⁹⁰İskender Bek Türkmen de kendi kitabının 79. Sayfasında barışın madde tarihini “el sulh hayr” (ebced harflara göre Miladi 1562 Hicri 969) yazarak Rıza Kulu Bek’in beyitini tekrar ediyor Hüseyin Esterabad’i kendi kitabının 78. Sayfasın da sulhun madde tarihini “el sulhu hayr” (ebced harflara göre Miladi 1562 Hicri 969) yazıyor. Lowrense Lekhard kendi kitabında madde tarihine (Miladi 1556 Hicri 963 yılı) yazıyor. Abbas İkbal kendi kitabının 671. Sayfasında barışın madde tarihini (Miladi 1561 Hicri 968 yılı) yazıyor. Bu tarihlerin hepsi asıl olmayıp ve tarih metinlerini düzenlemeden tarihçiler tarafından yapılmıştır.

تعرض مسدود اولوب اسباب مصافاتک مراعاتنده دقیقه فوت اتمیه لر... مقتضای صلح و صلاح و مستند عای خوز و فلاح اوزره امه مستطابکزده اشرت اولنان امور که حجاج بیت الحرام و زرا و مرقد مطهر حضرت سیدالانام علیه الصلوت والسلام رفاهیت اطمینان ایله او سعادتیه فایز اولمه لریدر اول خصوصه دخی اجازت علیه خاقانیه شرف نفاذ بولوب اماکن مشرفه و قبله مطهره طرف لرینه طواف و زیارت قصد ایدن عموم مسلمین و حافظان ثغور و سبل مانع و حایل اولمیوب فراغ خاطر و اطمینان مال ایله اتمام مرام ایلیه لر.

والسلام.²¹⁹¹

“Mademki aramızda dostluk ve sevginin kuvvetlendirilmesi ve devamlı olması hususunda bizimle barış yapmak istediniz ve inci saçan mektubunuzda bize bu kadar içtenlik gösterdiniz, elbette dostlar arasında uygunluk ve birlik, padişahlık kurallarının gereklerindedir. Güneşi aydınlatan nurlu kalbinizde açıkça bilinsin ki bizim meramımız ve emelimiz, Peygamberimizin yakın arkadaşları olan seçkin sehabelerin namuslarının korunmasıdır. Gelen elçinize bize memleketinizde sahabe ve halifelere küfredilmesinin yasaklanmasını ve kaldırılmasını sizden beklenebileceğini haber verdi. Gerçekten de bu, maksadımızın isteklerimizin sonudur. Mektubunuzda Peygamberimizin soyundan söz edilen yerinde İmam Ali Hazretlerinin şanları ile ilgili birtakım şeyler söylemişsiniz.²¹⁹² Bizimle dostluk hususunda istekleriniz kabule değer görüldü; elçiniz de görevini gereği gibi yerine getirdi ve müsaademizle tarafınıza geri gönderildi. Yüce Allah isterse, bundan böyle aramızdaki bağlantı ve birlik sağlamlaşır, dostluk ilişkileri yürütülür ve kuvvetlenir. Mademki tarafımızdan dostluğa aykırı düşecek davranış asla olmayacak öyleyse sınırlarımıza konulacak olan subay ve askerlere de saldırı kapıları kapalı olsun ve bunlar, dostluğun gerektirdiği tutumdan bir dakika ayrılmasınlar. Barış, iyilik ve

²¹⁹¹ Celalzade, a.g.e, 401/b.

²¹⁹² Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, Hattı Nusha, s.337.

*kurtuluş gereği olmak üzere mektubunuzda işaret ettiğiniz hac hakkındaki arzunuz da tarafımızdan kabul olunmuştur. O kutsal yerleri tavaf ve ziyaret etmek isteyen her Müslümana kimse engel olmasın, gönül ferahlığı ve güvenlik içinde meramlarını yerine getirsinler. Vesselam*²¹⁹³.

Esas olarak Amasya Anlaşması Şah Tahmasb'ın gönderdiği mektuba Sultan Süleyman'ın cevap olarak gönderdiği bu mektup anlaşmanın esaslarını teşkil etmektedir. Böylece iki devlet arasında yıllardan beri (1514-1555) devam eden bir çok çarpışmalar ve mezhebi ihtilaflar sona ermiş ve iki İslam ülkesi barış içinde yaşamaya başlamışlardı. Bunların aralarına kendini sokan Avrupalılar bu iki devletin İyi niyet mektuplaşmalarından sonra onların mudahalesini engelleyerek son aşama; barışın maddeleri üzerinde müzakereler idi. Bu iki ülkenin bu tip olumlu hareketleri kendi kaderlerini olumlu bir yöne tayin etmelerine, acı çeken iki halkın rahatlamasına, İslam dünyasında barışın yeniden sağlanmasına ve duraklama döneminin geçici bir süre ertelenmesine sebep oldu. Bu barış süreci iki Müslüman devletin kendi durumunu ve dünyadaki konumunu anlamasına yardımcı oldu. Barışa doğru adım atmalarıyla, iki ülkeye zarar veren faydasız çatışma döneminin öncesine dönme düşünceleri doğdu ve gelişti. Osmanlı ve Safevi Devletleri, aralarındaki mevcut çatışma ortamının kendilerini bilimsel ve askeri alanda geriletliğini ve aleyhteki bu durumun sürmesinin devletlerinin bekasını tehlikeye düşürdüğünü görmüş ve artık bu sebepsiz çatışmaları kenara bırakıp böylece her alandaki yeteneklerini bitirmek değil geliştirmek yönünde ortak iradeye varmışlar ve bunun da sadece barışla sağlanabileceğini anlamışlardır. Bu iki devlet arasındaki barış

²¹⁹³ Celalzade, a.g.e, 400/a; Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, s. 338.

sürecinin tarih ve siyaset felsefesi destekli teorik bir dayanağı olmadığı halde uygulamada İslamiyet'e uygun gayet başarılı bir barış süreci geçirdikleri söylenebilir.

V. Bölüm

1. Amasya Anlaşmasından Kanuni Döneminin Sonuna

Kadar(1555-1566) İlişkide Yeni Dönem

A. Amasya anlaşmasına Doğru:

Sünni-Şii bilim adamları arasında çözülebilen bu bilimsel meseleyi popülerleşerek bu dönemde siyasi gayeden dolayı çatışmaya dönüşüp, birçok gerginlik ve sonuçsuz savaflara neden olmuştu. Bunun sonucunda iki devlet olayın farkına varıp, aralarında oluşan düşmanlığı bırakıp birbirlerini tarih sahnesinden silme ve siyasi açıdan kendine çekme imkânı olamayacağını farkındalığı ile barışa gönüllü oldular. İran tarafından daha önce gönderilen Şahkulu Ağa bu konuda Kanuni'nin olumlu davranışıyla karşılaşmıştı. Bundan sonra anlaşmazlıkları çözmek savaş değil diplomatik süreçtir. Bu da uygun görüşmelerle imkânı olacaktır. Şahkulu'dan sonra İran elçisi Ferrhzad Bey, 10 Mayıs 1555 yılında Amasya'ya gelerek önce vezirler sonra 21 Mayıs'ta Kanuni Süleyman'ın huzuruna geldi ve dolu saygılı ifadelerle Şah Tahmasb'ın mektunu teslim etti. Bu görüşmeler esnasında vergilerini vermek ve diplomasi konularında görüşmek üzere Avusturya elçisi Busbecq de huzuru vardı. Kanuni Süleyman İranla barış yapmaktan sonra 21 Haziran İstanbul'a döndü.

Amasya anlaşması devletlerarasındaki gibi yapılan anlaşma özelliğini taşımayıp iki hükümdarın karşılıklı dostane temennilerinden ibaret olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlaşma üç ana konu; 1. İlk üç haife ve sahabeye ve Hz. Aişe'yi lanetlenmemesinin Teberrailer tarafından yasaklanması. 2.Karşı taraftan herhangi bir

saldırı olmadıkça Osmanlı hudut beylerinin İran'a karşı harekete geçmeyecekler. 3. İranlı hacıların kutsal yerleri ziyaret için Osmanlı topraklarından geçebilirler.²¹⁹⁴

Amasya da huzur bulunan İran elçisi Ferrhzad Bey barışı meydana getirmek için bundan sonra bu tur bazı yanlışların engellemesine teminat verdi. Bu üç ana konudan sonra aralarındaki bulunan topraklar ve iktisadı menfaatleri paylaştırmaya başladılar.

Bu anlaşmaya göre Şehrizer, Van, Bitlis, Erzurum, Kars, Atabegler yurdu, Ermenistan ve Gürcistan'ın batısı ve Mezapotamya (Irak-ı Arap; Bağdat ve Basra) Osmanlı Devletine verildi. Ermenistan ve Gürcistan'ın doğusu İran devletinin elinde, Bu onların karşılıklı gönderilen mektuplarla sonucu varılan anlaşmada iki devletin çok saygılı davranışlarıyla meydana geldi. Sultan Süleyman Şii mezhebinden olanlara iyi davranmaya ve Mekke ve Medine'ye giden İranlı ziyaretçileri desteklemeyesöz verdi. Sultan Süleyman bunu sağlamlaştırmak için sınır beylerine çatışmadan kaçınmaları için ferman verdi. Bu anlaşmanın maddelerinden birinde *“iki tarafın Şehzadelerinden biri diğer devlete sığınırca geri iade edilecektir”* ifadesi yer almaktadır.²¹⁹⁵

Osmanlı-Safevi ilişkilerinde uzun müzakerelerden sonra Şah Tahmasb ve Sultan Suleyman teyidiyle meydana gelen ve kırk bir süren savaşıara (Çaldıran (Miladi 1514/Hicri 914) sonra) son veren anlaşma Amasya barış anlaşmasıdır. Bu barış Şah Tahmasb'a Sultan Suleyman tarafından yazılan Alan mektubabinaen Amasya da hazır olan iki tarafın heyetlerinin arasında yapıldı. Şah Tahmasb Osmanlı kuvvetlerinin batı tarafında toplanmasından yararlanarak Kanuni Sultan Suleyman'ın

²¹⁹⁴ Feridun Emecen, “Amasya Anlaşması” T. D.V, İ.A, c. III, İstanbul 2010, s. 4.

²¹⁹⁵ Feridun Bey, a.g.e, s. 23-25; Nevayi, a.g.e, s. 398-400.

hükümet sahasına saldırdı. Hatta Şah Tahmasb Avrupa kralları Şarlken ve Ferdinand'ın yanına Osmanlı'ya karşı birleşmek için elçiler gönderdi. Diğer taraftan iki devletin emirleri ve şehzadeleri birbirinin ülkelerine sığınmaları gerginliğe neden olmuştu.²¹⁹⁶ Bu çatışmalar Şah Tahmasb'ın saldırılarıyla başlayarak Sultan Süleyman'ın dört kez İran'a saldırmasına neden oldu. Bu saldırılar aralıklı olarak Miladi 1533 yılından 1555 yılına kadar süren savaşlar Amasya anlaşmasıyla sona erdi. Saldırılarda; Kars, Van, Musul, Bagdat, Basra ve İran'ın topraklarının içerisine Tebriz ve Sultaniye'ye kadar ilerlediler.²¹⁹⁷ Bu iki devletin mezheple ilgili çatışmaları bazı Tarihçiler tarafından sayılsa da bunların çatışmalarının asıl nedeni Azerbaycan ve Kafkasya'nın ekonomik menfaatlerini ele geçirmek ve topraklarını genişletmek içindi. Osmanlılar için Karadeniz, Orta Asya ve İran politikaları açısından çok önemlidi. Osmanlı'nın isteği Karadeniz'in (Don-Volga kanalı projesi) üzerinden Hazar deniz'in kıyılarını kontrol etmekle kendi toprağıyla Türkistan'ın ziyaret ve ticaret yolunu açmakla özellikle Özbekler'i kendilerine bağlamak içindi.²¹⁹⁸ Şah Tahmasb Osmanlı'ya karşı direk direniş göstermekte çekiniyordu, Safeviler, Osmanlılar dönerken vurkaç usulüyle Osmanlıların ellerine geçen topraklarını geri alarak, Osmanlılar'ın çeşitli topraklarından bir kısmını da yağmalıyordu.²¹⁹⁹ Sultan Süleyman'ın dafalarca doğuya seferleri Osmanlılar'ın

²¹⁹⁶ Yücel ve A Sevim, *Fatih, Yavuz, Kanuni*, Ankara 1991, s. 178.

²¹⁹⁷ Akgündüz ve Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul 1999, s 252-253.

²¹⁹⁸ Saray, *Türk-İran munasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara 1990, s. 38; İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, İstanbul 1283, c. I, s. 486; Mustafa Gelibolu, *Künhu'l Ahbar*, İstanbul, 1277 Hc. c. IV, v. 256a.

²¹⁹⁹ Saray, M, *Türk-İran munasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara 1990, s. 48-51.

durumunu Basra Sahili, Kızıl Deniz ve Hint Denizinde sağlamlaştırdı ve bu bölgedeki Araplar'ın hükümetine son verdi. Osmanlı Deniz Kuvvetlerinin Komutan'ı Salman Reis, Kızıl Deniz'in Arap korsanlarını (deniz ticareti için büyük sorundular) ortadan kaldırdı. Miladi 1538 (Hicri 945) yılında, Hadım Süleyman Paşa, Osmanlı'nın 80 yaşında olan komutanı, hazırlanan 80 gemi ile Aden'ı fehetti.²²⁰⁰ Bu seferler sınırdaki Kürt ve Türkmen emirlerinin durumlarını çok etkiledi. Sultan Selim'den sonra Osmanlılar'ın bu bölgelere önem vermemelerinden dolayı (bu aşiretler ki İran-Osmanlı savaşlarında çok etkili role sahiptiler) Safeviler onları kendi tarafına çekti.²²⁰¹ Bu esnada Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza Osmanlıya sığındı.

Şah Tahmasb kardeşi Elkas Mirza Osmanlı'ya sığındıktan sonra Osmanlılar'ın askeri gücünü anladıktan sonra tekrar Çaldıran savaşına benzer bir savaş olmaması ve Safeviler'in tarih sahnesinden silinmemesi için bu savaşların neticesiz olduğunu anladı. Barış için Osmanlılarla bir yol aradı. Bu nedenle Osmanlı'ya heyetle birlikte mektuplarını gönderdi. Bir mektup veziri azam Ahmet paşa'ya yazdı mektubunda şöyle diyordu: “Eğer Kanuni Sultan Süleyman İran'a saldırırsa Kanuni'nin önüne çıkmayacağım” diyordu. Yine aynı mektupta Ahmet Paşa'ya barış olması gerektiğini anlatıyordu. Ahmet Paşa Şah Tahmasb' a yazdığı cevapta iki Müslüman ülke arasındaki barış Müslümanların refah ve rahatlığına neden olacaktır diyordu. Ahmet Paşa aynı mektupta Tahmasb'a şunları aktarmıştır: ,Osmanlılar'ın Azerbayacan'a saldırması ve orayı tahrip etmesinin nedeni Safevilerin kendisidir,. Bu yazdıklarından sonra mektubuna şöyle devam etmişti: “*Barış için ilk*

²²⁰⁰A Rasim, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1966, s. 221.

²²⁰¹A Rasim, *Osmanlı Tarihi*, s 74, İstanbul 1966.

adımı Osmanlılar değil de Safeviler yapmalıdır” ²²⁰² Ahmet Paşa mektubunda Tahmasb’a Osmanlı’nın kapısı her zaman dost ve düşman için açıktır ve aynı zamanda şunları da belirtmişti. İranlılar fitne ve fesadı bırakmalıdırlar ve barış için normal bir elçi değilde yüksek mertebeden bir devlet adamını Osmanlıya göndermelidirler istemişti. Şah Tahmasb’ın mektupları normal adamlar aracılığıyla Osmanlı’ya gönderiliyordu. Bu nedenle bunlar o yetkiye sahip olmadıkları için barış konusunda konuşma ve anlaşma sağlanamayarak bir neticeye erişmiyordu. Bu adamlardan biri Osmanlılar’ın Baga nahiyesinin valisi Mahmud Bey idi ve Erzurum savaşında Safeviler’e esir olmuştu. Bir diğeri Emir Şemsettin Delicani Haleb’e vardığı zamandan sonra Osmanlı sarayından Rumeli’ye varma izni alamadı ve Sultan Süleyman’ın huzurunda sunduğu hediyelere rağmen barışa girmek için ön hazırlıklarına bir fırsat bulamadı Ahmet Paşa mektubunda söylemişti ki Osmanlı kuvvetleri kendi doğu topraklarında yaptıkları gereksiz işlerden dolayı o tarafa hareket edecektir ve Sultan Süleymanın bu seferden amacı Erdebil’i viran etmektir. ²²⁰³ demiştir. Ahmet Paşa mektubunda anlatmıştır ki yıllarca bizim savaşçılarımız Azerbaycan’ı yağmalyorlar ama sizden bir ayak izi bile gözükmüyor ve siz korkudan yamaç dağlara sığınmıyorsunuz ve Mektubunda Şah Tahmasb’a kışkırtıcı sözler yazarak eğer senin ülkene savaşa gelsek sen yiğitce bizim karşımıza çık eğer kaçma nedenin bizim ateşli silahlarımızsa kılıç ve okla seninle savaşağız eğer karınca yuvasında kendini saklarsan seni bulmak için kışın sınırdaki eyaletlerde geçiririz ve baharda Tebriz ve Erdebil’i viran etmek için geri döneceğiz. Ahmet Paşa mektupta Şah Tahmasb yaptığı işleri terk etse Sultan Süleyman’da barışa razı

²²⁰²Bekir Kütüköğlü, *Osmanlı-İran Munasebetleri*, İstanbul 1962, s. 3.

²²⁰³Peçevi, *Peçevi Tarih*, Haz. F. Derin ve V. Çabuk, c. I, İstanbul 1980, s. 329.

olacağını işaret etmiştir. Bu esnada Erzurum valisi Ayaz Paşa Şah Tahmasb'a bir mektup yazarak Kanuni'nin Baharda Tebriz ve Erdebil'i tekrar kontrol altına almasını söylemiştir²²⁰⁴ bu nedenle Kızılbaşlar'ın seçkinleri yeni bir mektup yazarak Ahmet Paşa'ya gönderdiler ve mektuplarında Osmanlıları saldırgan olarak belirtip barış isteklerini bildirdiler. Şah Tahmasb'ın vezirleri de Ayaz Paşa'ya mektup yazdılar.²²⁰⁵ Ahmet Paşa ikinci mektubunun cevabında: *“Osmanlılar hak dine inanıyorlar ve onların toprakları Gaziler'in merkezidir eğer sizin amacınız barışsa kendi ülkenizde oturmazdınız ve fitne fesat çıkarmazdınız ve barış için itibarlı bir adam gönderirdiniz ve cevabınızı alırdınız. Çünkü siz karşı çıkmayıp kaçıyorsunuz, biz de Kızılbaşlar'ın ziyaretgâhlarını ve Kâbelerini yok etme kararını aldık”* Ve *“biz barışa mecbur değiliz ve önceki mektuplarımızı barış için yazmadık eğer barış istiyorsanız yalnız sultanın dergâhından isteyeceksiniz”* zira o bu isteği reddetmeyecektir.²²⁰⁶ Bu dönemde Osmanlılar 250 yıl iktidarda sağlam bir durumdaydılar bunada örnek dört kez İran'a saldırmalarıydı. Safeviler de 55 yıldır kendi mevcudiyetini Osmanlılara kabul ettirmek istiyordu. Veziri azam Ahmet Paşa mektubun sonunda şu noktaya değinmiştir: *“Her kim bir Mümin öldürürse yeri cehennemdedir”²²⁰⁷ ama bu ayetten amaç Müminlerdir yani siz değil”* ve...Erzurum

²²⁰⁴Peçevi, a.g.e, s. 329.

²²⁰⁵Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1220.

²²⁰⁶Remzi Kılıç, *Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları*, Kültür Sanat Yay, İstanbul 2001, s 67; Purgsthal Hammer, *Osmanlı Tarihi*, s. 1220.

²²⁰⁷Nisa süresi, 93. Ayet.

hakimi Ayaz Paşa da İran'ın büyüklerinin mektubuna karşı mektup yazdı.²²⁰⁸
Böylece Osmanlı-İran barış müzakereleri çeşitli mektuplaşmalarla devam etti.²²⁰⁹

Amasya anlaşmasının diğer anlaşmalardan farkı bir masada oturulup maddeler halinde yazılmamıştır. Amasya anlaşmasının özü mektuplardan ibarettir. Bu dönemde Sultan Süleyman Erzurum'daydı. Şah Tahmasb tarafından yüksek mertebeli bir elçi Kaçar Şahkulu Korucubaşı barış isteğini bildirmek amacıyla gönderilmişti ve sınırların hududu belli olduğu zamana kadar ve barışın diğer şartlarının kabulüne kadar barışı terk etmeyi Sultan Süleyman'ın kabul etmesi ve savaşın terk edilmesi Safeviler savaşa başlamasına kadar Osmanlı tarafının başlaması kararı alındı.²²¹⁰

Miladi 1554 (Hicri 961) yılında Sultan Süleyman 24 gün Erzurum'da kaldıktan sonra Miladi 1554 Eylül ayının 30. günü, (Hicri 961 yılı Zilkade ayının 3.)gününden sonra Erzurum'dan hareket etti önce Sivas'a oradan Tokat ve bu şehirlerde bir iki gün kaldıktan sonra Amasya Şehri'ne vardı. Bu şehrin şehzadeler şehri olarak adlandırılmasının sebebi II. Murat ve I. Selim'in bu şehirde doğması ve Fatih'in ve II. Bayezid'in burada şehzadelik yapmasıdır²²¹¹ Miladi 1554 Eylül ayının 26. Günü (Hicri 961 yılı)savaşı terk etmeye rağmen barışı sağlamlaştırmak nedeniyle, Sultan Suleyman her hangi bir öngörü yapmak için kışın Anadolu da (Amasya)kalmayı tercih etti ve orduların farklı kışlalara varmaları için emir verdi.

²²⁰⁸ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1221.

²²⁰⁹ Peçevi, *Peçevi Tarih*, F. Derin ve V. Çabuk, Haz, c. I, İstanbul 1980, s. 320.

²²¹⁰ Kılıç, *Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları*, Kültür Sanat Yay, İstanbul 2001, s. 70;
Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1221.

²²¹¹ M. O Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerleri Klavüzü*. İstanbul 1994, s. 33.

Sultan Süleyman'ın bu işteki amacı eğer bir zaman Amasya anlaşması sağlanmazsa Bahar da tekrar İran'a saldıracaktı. Sultan Süleyman'ın seçtiği böyle birsterteji siyaseti Tahmasb'a barış teklifini kabul ettirmesinde etkili oldu.²²¹² O zaman Sultan Süleyman Amasya'daydı Fransa Padişah'ı II. Henry tarafından bir Elçi geldi ve Sultan Süleyman'dan Fransa Deniz kuvvetini desteklesini istedi. Ama Kanuni Fransızlar'a önceden destek verdiği için nankör olduklarını biliyordu ve tüm bunlara rağmen Fransızlar'ın isteğini kabul etti. Kaptan Piyale Paşa'ya: "*Deniz kuvvetleriniz Akdeniz de savaş için Fransızlar'ın Filolar'ına destek versin*"²²¹³. diye emir verdi. Miladi 1555 Nisan-Mayıs ayda (Hicri 962) yılında Cemadiyül-Ahir ayı Cuma günü Şah Tahmasb'ın elçileri Amasya şehrine vardılar.²²¹⁴ Sultan Süleyman yedi ay Amasya da kaldı aynı zamanda Anadolu'da ikinci kışını geçirdi. Sultan Süleyman'ın bu durumu Şah Tahmasb'ın meraklanmasına neden oldu. Bu nedenle kendi Eşik Ağası (saray veziri) Kemalettin Ferruhzad'ı birçok hediyelerle Sultan Süleyman'a, veziri azam ve diğer bakanlar ile Amasya'ya gönderdi.²²¹⁵ Erzurum'un Beylerbeyi Ayaz Paşa bu İran heyetini Revan diye bir mahalde karşıladı.²²¹⁶ Sultan Süleyman'ın huzuruna gelmesi için izin istedi. Ayaz Paşa Sultan Süleyman'dan izin aldıktan sonra İran'ın heyeti tam bir saygıyla Amasya'ya vardı.²²¹⁷ Miladi 1555 (Hicri 962) 10.

²²¹²Peçevi, *Peçevi Tarih*, F. Derin ve V. Çabuk, Haz, c. I, s. 320.

²²¹³Remzi Kılıç, *Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları*, Kültür Sanat Yay, İstanbul 2001, s. 70.

²²¹⁴Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1221.

²²¹⁵Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1222.

²²¹⁶B M.O ayrak, *Türkiye Tarihi Yerleri Klavüzü*, İstanbul 1994, s. 33.

²²¹⁷Hammer Porgsthal, a.g.e, s. 1222.

Günü (Kütükoğlu 1962: 6) İran heyetinin üyelerini Amasya şehrinin dışında Sultan Süleyman'ın Eşik Ağasıyla Çavuşalar karşıladılar ve tayin edildiği istirahatgahta ikamet ettiler. Önceden savaşı terk etmesi nedeniyle İran heyetini iyi karşıladılar. Şah Tahmasb Sultan Süleyman'a yazdığı mektup da onu çeşitli ve şahane ünvanlarla övmüştür ve Şah Tahmasb bundan sonra iki devlet arasında iletişim ve barış olmasını ve böylece iki kutsal mekân Mekke ve Medine'nin ziyareti ve diğer mukaddes mekânlar Necef ve Kerbela İran ziyaretçileri için temin edilmesini istemişti.²²¹⁸ Şah Tahmasb bu mektup da barış istediğini söyledikten sonra barış şartlarını da söylemişti. Sultan Süleyman da Osmanlı'nın menfaatini temin etmek için bir mektupla uygun bir cevap vermiştir. Miladi 1555 Haziran ayı 1. günü (Hicri 962 Recep ayının 11. Günü) Şah Tahmasb Kaçar Ferruhzad Eşik Ağası'nı barışın şartlarını belirtmek için Sultan Süleyman'ın yanına gönderdi. Amasya barışının asıl senedi²²¹⁹ Tarih-i Peçevi de zikredilmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle İran'ın heyeti için vezir-i azam Ahmet Paşa'yasonra vezir sani Ali Paşa'ya ve üçüncü vezir Muhammed Paşa'ya ağırlama tertip verildi. Bu arada Avrupa Padişah'ı Şarlkn'un heyeti Osmanlı tehlikesini önlemek amacıyla barış istiyordu. Sultan Süleyman'a Amasya'daydı ve ona çok değerli hediyeler getirmiştiler. Ama bu hediyelerin değeri İran heyeti tarafından sunulan el yazısı Kur'anın gölgesinde kaldı.²²²⁰ Miladi 1555 (Hicri 962) yılı Mayıs

²²¹⁸Hammer Porgsthal, a.g.e.

²²¹⁹Remzi Kılıç, *Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları*, Kültür Sanat Yay, İstanbul 2001, s. 74.

²²²⁰Remzi Kılıç, *Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları*, Kültür Sanat Yay, İstanbul 2001, s. 74.

ayının yirmibirinci gününde yapılan barışla Asya Kıtası'nda İran Devleti'nin iktidarı sağlanmış oldu.²²²¹ Osmanlı Divan-ı Humayün'ü İran heyetinin barış teklifinin şartlarını 'incelemek için toplantı düzenledi. Gerçek olan şudur ki Sultan Süleyman daha öncede İran seferlerinden bazı sınırdaki şehirlerin dışında önemli bir sonuç alamamıştı. Hem de Osmanlı ordusu fiziksel ve ruhsal yorgunluktan dolayı sıkıntıdeydiler. Eğer Sultan Süleyman barış yapmadan İstanbul'a dönseydi bir taraftan onun İran'a saldırmaktan kaçınması kesin olacağı anlamı taşıyordu. Diğer taraftan şunun diğer anlamı da batı tarafına tekrar saldırması anlamına geliyordu. Buna karşı eğer Kanuni Sultan Süleyman İran'la barış yapmasaydı bilfiil İran'a saldırmak zorunda kalıyordu. Bu şartları dikkatine aldığında Avusturya heyeti (Bousbeque başkanlığında)çok ciddi ve yakından Kanuni Sultan Süleyman'ın ne yapacağına dikkat ediyordu.²²²² Kanuni Sultan Süleyman bunları dikkate alarak hem İran hem de Avusturya heyetinin Miladi 1555 yılı Haziran ayının birinci günü (Hicri 962 yılı Racep ayının 11. günü) iki tarafın barışını kabul etti. Bu barışla 55 yıllık Safevi hükümeti Osmanlı tarafından resmen tanındı.²²²³ Osmanlı vezirlerinin Kemalettin Ferruhzad ve onunla birlikte olan İran heyetiyle konuşmaları Miladi 1555 yılı Mayıs ayının 10. Günü (Hicri 962 yılı Cemadiyülevvel ayının 18. Günü) Osmanlılar'ın son fetihlerinin üzere sağlaştıırılan sınırlar üzerinde barış sonuçlandı. Bu müzakerelerle Ardahan, Güle, Kars, Zarşat (Arpaçayı) ve çevresi

²²²¹ Hammer Purgsthall, *Osmanlı Tarihi*, s. 1222.

²²²² Hammer Purgsthall, a.g.e, s. 1223.

²²²³ Hammer Purgsthall, a.g.e, s. 1222.

Osmanlı'ya devredildi ²²²⁴Bunun dışında eski Şii-Sünni hasımlığını kaldırmak için anlaşmalar oldu. Bu barışla İran-Osmanlı arasındaki siyasi-mezhebi düşmanlığı sona erdi. İran elçisi söz verdi ki bu hasımlık ve uygunsuz durumbitecek. ²²²⁵Kanuni Süleyman İran heyetinin bu söz vermesine çok sevindi ve Şah Tahmasb'a gönderilen mektubunda açıkca, bundan sonra Osmanlı hükümeti Mekke ve Medine ve diğer Bağdat, Kerbela ve Necef gibi şii ziyaretgâhları İran ziyaretçileri için açılacak ve bununla ilgili gidip gelmelerini kolaylaştırılacaktır. Erzurum'dan savaşı terketmek Amasya da barış yapmak zamanına kadar sekiz ay ve üç gün geçmiştir. Miladi 1555 yılı Haziran ayının birinci günü (Hicri 962 yılı Recep ayının onbirinci günü) Osmanlı Divanı toplantı düzenledi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Amasya Sened'ini teyid etmesiyle, altın elbise, altın düğümlü Avrupalı elbiseler ve iyi atlar hem vezirler hem de Sultan Süleyman tarafından İran heyetine verilen değerli hediyelerle dönmelerine izin verildi. İran heyeti döndükten sonra Sultan Süleyman üç hafta daha Amasya da kaldı. ²²²⁶Sultan Süleyman onbir nahiyenin: Cezayir, Bahreyn, Basra, Samavat, İrakeyn, Bağdat (Hint'te ticaret için Fars Körfeziyle ulaşmak), Şehri Zür, Lüristan, Kürdistan (Emariye), Van, Bitlis, Erzurum'dan Kars'a kadar valilerine emir verdi: ,bizimle İran aramızda çatışmalarımız dostluğa dönüşmüştür., ²²²⁷diye emr vermiştir. Bu barışa göre Azerbaycan, doğu Ermenistan İran'ın toprakları içerisinde kaldı. Batı Ermenistan Bağdat ve Mezapotamya ve Van Göl'ünün etrafındaki şehirler Erciş

²²²⁴Renzi Kılıç, *Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları*, Kültür Sanat Yay, İstanbul 2001, s. 74.

²²²⁵I. H Danışman, *Osmanlı Tarihi*, c.II, İstanbul 1999, s. 294.

²²²⁶Purgsthal Hammer, a.g.e, s. 1229.

²²²⁷S M aray, *Türk-İran munasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara 1990, s. 38.

Adilcivaz Ahlât ve Osmanlı askerlerinin ele geçirdiği tüm yerler ve nerede karargâh kurmuşlarsa Osmanlı topraklarının içerisinde kaldı ve Kars şehri tarafsız bölge ilan edildi ve iki taraf da Kars'a herangi bir askeri karargâh ve kale yapmamaları için söz verdiler.²²²⁸ Gürcistan konusunda iki tarafın askerleri de Gürcistan topraklarına saldırmıştılar ve Kartil, Kaht ve Misg (Mesg Miladi 1551 Hicri 958 yılı İran'ın egemenliğine girmiş ve oranın beyi İran'ın tasarrufunu ve egemenliğini kabul etmiştir) İran'da kaldı. Başaçık, Davyan ve Koryan Trabzon'un hudutlarına kadar Osmanlı'ya bırakıldı.²²²⁹ Fakat İki devletin sınırı olarak Azerbaycan'ın kuzeyindeki Arpa çay nehri kabul edildi.²²³⁰ Ama İsmail Hakkı Uzunçarşılı diyor ki Azerbaycan ve merkezi olan Tebriz Doğu Anadolu Irak'ı Arap Osmanlılar'ın elinde kaldığını söylemektedir.²²³¹ Diyebiliriz ki İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yanlışı tarihsel metin ve mektuplara dikkat etmeden ve düzenleme yapmadığı için o yüzden böyle bir yanlışa düşmüştür. Çünkü Sultan Süleyman Safeviler'e dördüncü saldırısında Tebriz de kalmadı. Hatta bir karargâh bile Tebriz de inşa etmedi. Çünkü eğer oraya bir karargâh inşa edilirse o karargâhı korumak çok zor olacağını düşünüyordu. Barışın diğer konusuda Tahmasb'ın İranlılar'ın Mekke Medine ve Irak'taki diğer Şia İmamlar'ın mezarlarının ziyaret edilmesini Sultan Süleyman kabul etti. Şialar kendi

²²²⁸Minorsky diyorki Kars hiçbir zaman İran'a ait değildi, Minorsky, *Safevilerin idarı Organizatoru, Tezkeretulumlük zeyli*, Mesut Racabniya Tercümesi, s. 187.

²²²⁹Hanbaba Beyani diyorki: "Masg yani Miladi 1551 Hicri 958 yılında İran'ın en batı tarafında nüfzü olan mekânıdır" dermişler, Hanbaba Beyani, *İran'ın Safeviler zamanında Askerlik Tarihi*, s. 19.

²²³⁰Faruk Sümer, a.g.e, s. 85.

²²³¹Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 414.

geleneklerine göre buraları ziyaret edebilmelerini İsmail Hakkı Uzunçarşılı kabul ediyor.²²³² Diğer taraftan da Şah Tahmasb ilk 3 halifeye lanet etmeyi yasaklanmaya söz veriyor. Sulhun konularından biri de iki devlete yapılan ilticaların iade edilmesiydi. “Eğer iki tarafın halkı, devlet ve asker adamları ya da şehzadelerden kendi ülkesi Padişah veya Sultanın’dan yüz çevirip başka tarafa iltica için sığınma isterse geri verilecektir”²²³³.

²²³² Ferid Bek, *Ahsenüttevarih*, s. 111; Uzunçarşılı da Sultan Süleyman’ın Şiiilere kutsal mekânlarını ziyaretetmek için izin verdiğini vurgulanıyor. s. 528; Ser Persi Sayks da aynı diyor, s. 275.

²²³³ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Munasebetleri*, s. 4-5. 1576-1590.

B.Amasya Anlaşmasının Sonuçları:

Bu barışla Osmanlı-İran anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmak için ilk adımlar atıldı. İki ülkenin 55 yıllık çatışmalarına son verilerek her iki güçte birbirinin sınırlarına geçmelerinden kaçındılar. Başka anlamda Miladi 1514 (Hicri 920) Çaldıran Savaşından Miladi 1555 yılı Haziran ayının birinci günü (Hicri 962 yılı Recep ayının on birinci günü) Amasya anlaşmasına kadar aralarında hâkim olan kırk bir yıllık savaş sona erdi. Osmanlı'nın Doğuya seferi, Anadolu'nun doğusunda kesin galibiyetine neden oldu. Bu barış yarım asır Osmanlı-Safevi huzurlarını sağlamlaştırdı. Şah Tahmasb'ın iç sorunları çözmesi için bir fırsat olarak kendi egemenliğinde olan topraklarda durumunu sağlamlaştırdı.²²³⁴ Amasya anlaşmasında Özbek Hanlarının rolü de önemliydi. Zira bundan önce Şah Tahmasb doğu ve batı sorunlarıyla karşılaşmak zorundaydı. Ama Amasya anlaşmasından sonra Osmanlı'nın Türkistan Hanlarıyla münasebeti zayıfladı. Sultan Süleyman barışı kuvvetlendirmek için Şah Tahmasb'ın Türkistan Hanlarıyla savaşına mecburen müdahale etmedi. Sultan Süleyman Amasya'da iken Özbek Han'ı Nevruz Ahmed'i Burak Han'a bilgilendirmek için bir mektup gönderdi ve ona Şah Tahmasb'la barış yapmak istediğini söyledi. Bu yüzden ona yardım göndermekten çekindi. Dedi ki "Şah Tahmasb Özbeklerin ülkesine saldırmak istediği zaman sadece ona isteksizliğini belirtecektir"²²³⁵ Osmanlıların Safevilerle yaptığı Amasya anlaşmasından bir süre sonra (Miladi 1569) Don nehri ile İdil'i (Volga) bir kanalla birbirine bağlama projesine karşı Astarhan'ın Ruslar tarafından fethedilmesi bu iki

²²³⁴Danışman, *Osmanlı Tarihi*, c.II, İstanbul 1999, s. 295.

²²³⁵Remzi Kılıç, *Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları*, Kültür Sanat Yay, İstanbul 2001, s. 74.

nehir birleştirme teşebbüsünü akim bıraktı.²²³⁶ Astarhan ve Türkistan'a doğru Rusların ilerlemesi, Türkistan halkının hem ticaret hem de Mekke'yi ziyaret etmek için Hazar Deniz'inin kuzeyinden ziyaret etmelerini zorlaştırıyordu. Bu durum onlara İstanbul'dan yardım etmelerini zorunlu kılmıştı. Kanuni Süleyman Don Nehrinden İdil (Volga)'ya kadar bir kanal kazarak bu sorunu çözmek istiyordu. Ama Kanuni Süleyman'ın ölümünden dolayı ve onun yerine geçen II. Selim'in zamanında oluşan sorunlar ve Rusların komploları bu fikrin gerçekleşmesine izin vermedi.²²³⁷ Kanuni Süleyman'ın Don Nehrinden Volga'ya kadar tünel açmak istemesinin diğer nedeni de İran'ın Hazar denizindeki Nevşehir ve diğer sahillerdeki limanları ele geçirmesi ve buralara azık getirip hazır tutmasıydı. Çünkü Kanuni'nin İran'a gelip kalmamasının en büyük sebebi azık bulmamasıydı. Bu sorunu çözmek için İran'ın Hazar denizinin sahillerindeki şehirlerde azık toplaması ve hazır tutmasıyla çözülecekti. Ayrıca İran'ın kuzey bölgelerini de kendi kontrolünde tutacaktı.²²³⁸ Rus hükümdarı İvan Astarhan'ı fethettikten sonra diplomatik teşebbüslere girişti ve düşüncesini Osmanlılar'a kabul ettirebilmek için II. Selim'in cülusunu bir fırsat bilip onu tebrik etmek amacıyla bir heyet eşliğinde birçok hediye gönderdi?²²³⁹

²²³⁶ H. İnalçık, "Osmanlı-Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga kanalı teşebbüsü 1569" Belleten, C. 12, 1948, s. 384.

²²³⁷ Saray, *Türk-İran munasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara 1990, s. 38.

²²³⁸ Yücel Oztürk, "Kırım Hanlığı" Türkler C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s 490, naklen Es-seb'ü 's-seyyâr, v. 51b. vd.

²²³⁹ Özalp Gökbilgin, *Türkler; Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*, Yeni Türkiye Yayınları, C. IIIV. Ankara 2002, s. 491.

Bu barıştan sonra birçok mektup bu iki Padişahın arasında çeşitli konular hakkında gidip geldi. Örneğin Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı hem de Süleymaniye camisinin inşaatı için büyük bir heyet İran tarafından fevkalade selahiyetli olan Tebet Ağa reisliğinde ve onunla gelen diğer elçiler de, tebrik etmeğe gönderildi.²²⁴⁰ Bu heyet Şah Tahmasb tarafından Sultan Süleyman'a verdiği cevaptan sadrazam Rüstem Paşa'ya Tahmasb'ın oğlu Hodabende'nin başka bir mektubu da kendilerinde vardı. Kanuni Süleyman da birçok hediye ile teşekkür edici bir mektup Kemalettin Tebet Ağa aracılığıyla Tahmasb'a gönderdi. Kanuni'den ayrılan bu İranlı heyet Sadrazam Rüstem Paşa'nın yazdığı cevabı ve Tahmasb'ın kız kardeşine Hürrem Sultan'ın mektubunu da taşıyordu.²²⁴¹

Kanuni Sultan Süleyman Anadolu'nun doğusunu sakinleştirmesi ve kendi toprağını bayındırlaştırması ve batı cephelerine yönelmesi için Safeviler'le çatışma istemiyordu. Zira Kanuni Süleyman İran'a tekrar saldırarak Safevileri ortadan kaldırmanın imkânsız olduğunu öğrenmiştir. İran'ın geniş toprağında kendini koruyan Safevi hükümeti, Sultan Süleyman ile birlikte barış bunların doğu Anadolu, Irak-ı Arap ve Azerbaycan'ın bazı kısımlarından ellerini kesti. Kanuni Süleyman'ın yerine gelenler; II. Selim ve III. Murad da aynı siyaseti devam ettiriler.²²⁴²

²²⁴⁰ Feridun Bey, *Munşeatu-Selatin*, c. I, İstanbul Hicri 1225, s. 524,525,526, 527.

²²⁴¹ Kütüköglü, *Osmanlı-İran Munasebetleri*, İstanbul 1962, s. 15.

²²⁴² M Saray, *Türk-İran munasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, s. 38.

C. Amasya Anlaşmasının Önemi ve Sonraki İlişkiler

Miladi 1555, Hicri 962 yılında yapılan Amasya anlaşmasından sonra uzun zamandan beri (1533-1555) iki İslam devletinin savaşından dolayı birbirleri çok acı ve kayıp vermişlerdi ve bundan ortak düşmanları yararlanmıştı. İkisi de bu sebepsiz savaşlardan yorulmuş ve artık rahatlık istiyorlardı. İkisi de ortak kadere sahip ve birbirilerini yenemiyorlar farkında olup ve bu savaşlardan dolayı sadece birbirlerini etkisiz hale getiriyorlardı. Bu anlaşma Şah İsmail ve ikinci Bayezid'in zamanından beri Osmanlı-İran arasında yapılan ilk (barış) anlaşmasıdır. Bu savaşların bitmesi iki tarafın halkı içinde rahat bir yaşam alanı oluşturdu. Bu anlaşma yapılırken iki tarafın padişahları birbirlerini görmemişler ve aynı zamanda iki taraftan da devlet için padişahın sonra gelen en büyük devlet adamları da orada yoktu. Bu anlaşma mesaj alıp vermek ve mektuplaşmayla yapıldı yani maddeleri yoktur. Bu anlaşmadan sonra Sultan Süleyman doğu meselesinden kurtuldu ve rahatladı ve Rahat bir kafayla Avrupa devletleriyle savaştı. Aynı zamanda bu anlaşmadan sonra Tahmasb Gürcistan ve Kafkazyanın kuzey taraflarında çıkan sorunları çözmesi için odaklanabilecekti. Ama bu anlaşmanın gerçek kazananı Şah Tahmasb'ti. Zira Tahmasb'ın vur kaç saldırısı ve çok sert direnmesi ile kendi fikrini Osmanlı'nın gelmiş geçmiş en güçlü padişahı olan Sultan Süleyman'a kabul ettirdi. Hiçbir Avrupa hâkimi Ferdinand ve V. Karl gibi Osmanlı topraklarına saldırmamıştı ama Şah Tahmasb doğru veya yanlışta olsa Trabzon'a kadar Osmanlı topraklarına saldırmıştır. O dönemin en büyük ordusuna sahip olan ve dört kez üst üste yaptığı saldırıya direniş göstermek ve sonunda bu direniş kazanmak kolay bir iş değildi. Şunu demeliyiz ki Osmanlı Devleti Sultan Süleyman döneminde imparatorluğunun en geniş safhasına erişmiştir ve üç kıtada büyük bir imparatorluk kurmuştur. Sultan Süleyman, dünya toprakları

zulümatın hududuna kadar benim egemenliğimdedir, ²²⁴³diyordu. Sekiz yıl Osmanlı sarayında elçilik yapan Avusturya padişahı Ferdinand'ın elçisi Ogfer Ghiselih Busbegue Sultan Süleyman'ın saldırıları hakkında şöyle diyordu: “Allah'ın öfkesi kırbaç şeklinde bize nazil olur öyle ki önceden de Atilla ve atalarımızın döneminde de Timur Allah tarafından bize gönderilmiş bir belaydı. Şimdi ise zamanımızda Osmanlı Sultanlarını Allah bize bela olarak göndermiştir” ²²⁴⁴. Ogfer Ghiselih Busbegue Sultan Süleyman'ı Atilla ve Timur'a benzetiyordu ve Sultan Süleyman'dan ne kadar korktuklarını söylüyordu. Avrupa halkı onları ilahi bir azap ve her şeyi viran eden bir hükümdar olarak biliyordu. O dönemin güç paylaşımında Osmanlılar İslam dünyası tarafından batıyla güç denkliliği yapıyordu. Osmanlıların Avrupa'ya karşı savaşması, direnişi ve onlara karşı güç denkliliği sağlaması Avrupalıları öyle etkilenmişti ki bir çocuk uyumayınca ona, uyu uymazsan bir Osmanlı askerini çağıracağım, der ve çocuk hemen korkudan uyurdu. Bu deyim hala Avrupalılar tarafından kullanıla gelmektedir. Osmanlı'nın dışişleri politikasında Doğu Meselesi demek İran konusuna işaret etmek demektir. Bu mesele şöyledir: Safeviler vur kaç taktiğiyle savaşlarına Osmanlıların arka cephesinden devam ediyordu. Buna karşı Osmanlı Safeviler'e bir tepkide bulunsa bu yanlış bir politika olurdu. Çünkü Safeviler yeni ve genç bir güç olduğu için Osmanlıların düşündüğü gibi o kadar da kolay bir konu değildi ve Sultan Süleyman'ın İran'a saldırması kendisini belaların içine atması demektir. İran'ın değişik coğrafyası ve geniş toprağı aynı zamanda İran halkının ve askerinin direnişi ve azıkları mehv etmek Osmanlıların beklediğinin aksine savaşı kazanma hususunda işini çok zorlaştırmıştı.

²²⁴³ Nevayi, a.g.e, s. 275.

²²⁴⁴Anthony Bridj, *Taziyane'ye Aseman*, s. 48.

Aslında Osmanlı ordusunun İran'a gelmesi stratejik açıdan kendisini etkisiz bir hale getirmesine ve zayıflamasına neden oluyordu. Tahmasb da ne yaptıklarını bilmediğinden dolayı bu çatışmalara neden oluyordu. Sultan Süleyman çok kolay bir şekilde bu Safeviler ve Rafiziler'i ortadan kaldıracakım diyordu. Tam aksine düşündüğünde çok daha zor oldu ve Safevi devletini ortadan kaldıramadığı dışında zerelere uğradı. Safevi Osmanlı arasında olan savaşta yanlışlıklar Safevi tarafından başlamasına rağmen Osmanlılar onlara tepki gösteriyordu ve bu işe politika da doğu meselesi diye adlandırarak çok özen gösteriyordu. O dönemde Müslümanlar tarihsel şartları ve tarihin neresinde olduğunu ve ne yapacağını bilmeyenlerdi. Böylece ne düşündüğü hakkında ve onun arkasından gelenler ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Çünkü Müslümanlar kendi hakiki durumlarından fasile almışlardı. Bu nedenle savaşın yapılması zorunlu bir duruma gelmişti. Sultan Süleyman Azerbaycan'ın kendi elinde olmasını istiyordu ve böylece İran'la Osmanlı arasında Azerbaycan bir köprü olacaktı ve Azerbaycan aracılığıyla İran'ı kontrol edebilecekti. Bundan da Osmanlı kolayca netice almayı düşünüyordu. Hâlbuki Tahmasb savunmadan sonra Osmanlı topraklarına saldırmıştır. Tahmasb'ın bu saldırıları Avrupalıların mutluluğuna neden olmuştur. Çünkü böylece Osmanlı ordusu doğu da meşgul olup zayıflayacaktı. Avrupalıların rahatlaması ve istediği zaman batı taraftan Osmanlı'ya saldırabilirlerdi. Bunların savaşı Avrupa için iyi bir fırsat olurdu zira iki İslami devlet iki kardeş olarak birbirlerini yok edecek ve birbirinin zayıflaması sonucunda mehv edeceklerdi. Avrupalıların bunların savaşlarından öyle sevinmişlerdi ki Avusturya elçisi Busbeque: „sadece İran bizi Osmanlı'nın yok etmesinden kurtarıyor,²²⁴⁵ diyordu.

²²⁴⁵ Lorens Lekhart, *İranşeihr Dergisin de Makale*, Yünesko Milli Komsiyonu, s.

Böylece Avrupalılar artık Osmanlı'nın saldırısında korkmuyorlardı aslında bu Osmanlı Safevi savaşların da Avrupa'nın kazanmasından başka hiçbir kazanç yoktu. Busbeque Osmanlı ve kendi ülkesi olan Avusturya arasında vuku bulan savaşlarda bir domuz aracılığıyla gizli bir mektubu savaş esnasında kendi ülkesinin vatandaşlarına gönderiyordu. O domuzu her defasında değişik yollardan gönderiyordu. Çünkü Osmanlılar Müslüman olduğu için domuzu pis biliyor ve ona yaklaşmadıklarını biliyordu. Böylece gönderdiği haber tehlike altına girmiyordu kolaylıkla haber yerine gidip ulaşıyordu. Venedik elçisi İran Osmanlı arasında geçen uzun savaşları hakkında; *“bizim sağlam aklımız bize şahitlik ediyor ki bu savaş Allah'ın kaderi dışında bir şey değil çünkü Hristiyan dünyasını yok olmaktan kurtarıyor”* ²²⁴⁶ diyordu. Venedik elçisi olan Trevisno bu söyleyişle yani Müslümanlar, özellikle Safeviler kendi tarihsel durumlarını anlamamışlardır. ²²⁴⁷ diyordu. Hâlbuki Avrupalılar Trevisno'nun bu söyleminden dolayı bu durumu çok iyi anlamışlardı. Çünkü bu savaşlar Avrupa halkını fikri ve ruhu üzerinde beklenmeyen çok iyi bir etkisi vardı. Şah Tahmasb'ın Osmanlı'ya karşı direnişi Avrupalılar için o kadar önemliydi ki İngiltere'nin önemli şairi Milton Tahmasb ve Sultan Süleyman'ın savaşlarını kendi şiirinde anlatıyordu ve buna bu başlıkla

437; Harold Lamp şöyle diyor, yalnız İran bizimle yokluk arasında fasile icat etmiştir, s. 167 ve 169.

²²⁴⁶Krosinsky, *Hatıratı Krosinsky*, Naklen Hanbaba Beyani, *Tarih İnceleme Dergisi*, 6. Numara VI. sf.

²²⁴⁷Trevizino, *Tarihi Keşişane Kırımlı*, c. I, s. 12; Ebulkasim Taheri, a.g.e, s. 193.

başlamıştır “Muhteşem Sultan Süleyman’ın İran’a saldırması”²²⁴⁸. Avrupalılar Sultan Süleyman Safevi toprağının bazı bölümlerini işgal ettiğini ama tamamen ele geçiremediğini ve asıl amacı Azerbaycan’ı ele geçirmek olduğunu ama bunu yapamadığını biliyorlardı.²²⁴⁹ Sultan Süleyman Tebriz’i ele geçirme hususunda çok istekliydi, o kadar ki Avrupa savaşlarını bırakıp oraya yönelmişti. Aslında Tebriz’in Sultan Selim’in eline geçmesi ve Osmanlı’nın Avrupa’daki fetihleri birbirine bağlıydılar. Çünkü Tebriz’i fethettikten sonra Avrupa yolu daha kolay açılıyordu. Osmanlılar Safeviler bizim cephemizin arkasındadırlar ve bize ansızın saldırıyorlardı diye düşünüyorlardı. Yani Osmanlılar için arka cephenin merkezi olan Tebriz batı cephesine bağlı ve ona nedendi. Zira bir anda ikisine meşgul olmak mümkün değildi. Her taraf savaş açsaydı diğer tarafın yolu açılıp saldıracaklardı. Bu nedenle Sultan Süleyman Tebriz’i batıdan ayırmamaktadır. Eğer İranlılar Tebriz’i Osmanlı’nın elinden olmasaydı bundan dolayı yani Tebriz’in geri alması nedeniyle Osmanlılar zorluklarla uğraştılar. Zira Sultan Süleyman Tebriz’i elde etseydi çok kolay ve daha iyi bir şekilde Avrupa’nın içine girip daha çok yerleri fethedebilirdi.²²⁵⁰ Bu nedenle bu konuda Safeviler’in yanlışı vardı diyebiliriz. Önemli bir konu da şudur ki Osmanlı ve Safevi ordularını kuvvet ve güç açısından birbirleriyle karşı karşıya getiremeyiz. Çünkü Osmanlı ordusu Safeviler’den kat be kat daha güçlü ve kuvvetli bir orduya sahipti. Amasya anlaşması bir taraftan

²²⁴⁸ Sayks, *Tarih-i İran*, s. 255; Sandra Mackey, *The Iranians Persia, Islam and the Soul of a Nation*. Dutton Book, New York 1996, P. 85.

²²⁴⁹ Roemer, a.g.e, s. 244.

²²⁵⁰ Wising Wine, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi*, s. 17.

Osmanlıların fikrini meşgul eden Doğu Meselesinden rahatlamasını diğer taraftan ise Safeviler için çok daha önemli olduğu göstermektedir. Çünkü Osmanlı ordusu sabit bir orduydü ve askerleri düzenli bir şekilde maaş alıyordular. Vergi ödemiyordular hem de askerliğin faydalarından yararlanıyordular. Osmanlı büyük bir imparatorluk olduğu için ganimetler ve savaştan fayda kazanıyorlardı. O kadar ki ordunun diğer sınıflara göre durumu iyiydi ve herkes onun gücünden yararlanmak için asker olmak istiyordu. Bu kültür günümüzde hala Türkiye de görünmektedir. Osmanlı askerleri her birisi uzun bir müddet Osmanlı ordusunun hizmetinde kalıyordular ama İran ordusu sadece korucular ve muhafızlardan oluşuyordu ve diğer askerler aşiretlerden ve Kızılbaşlar'dan oluşuyordu aynı zaman da diğer bölgelerin valilerce gönderilen adamlar tarafından oluşuyordu. Kullanılan silahlar çok basit silahlardı ve ateşli silahlar kullanmıyordular. Ayrıca yeni savaş tekniklerinden de habersizdiler.

Osmanlı askerinin düzeni Safevi askeri düzenine göre çok daha iyiydi. Sultan Süleyman bu düzeni kat kat artırdı. Sultan Süleyman halk ve askerler tarafından Kanuni unvanını almıştı. Avrupalılar ona Muhteşem Süleyman diyorlardı. Osmanlı'nın askeri düzeni o dönemin herhangi bir ordusundan daha güçlüydü. Nowel Barber şöyle diyor; “Osmanlı ordusunun bu düzeni onların aldığı sert eğitimden kaynaklanıyordu ve Osmanlı ordusunun düzeni eski Roma'nın lejyonlarından daha etkili ve düzenlidir” Devam ederek “onlar her açıdan bizden üstündürler çünkü komutanlarının kim olduğunu hiç bilmeden ona tam bir şekilde itaat ediyorlar, Osmanlı askerleri savaş meydanında canlarına hiçbir değer vermiyordular hem de uzun zaman susuz ve aç kalabiliyorlardı. Hardal taneleriyle bile beslenebiliyorlardı”²²⁵¹. Şah Tahmasb'ın ordusu aşiret ve düzensizbir orduydü

²²⁵¹Nowel Barber, *Fermandehane Şah-ı Zerrin*, s. 40.

ve Osmanlı ordusu gibi askerliğin yeni kurallarını bilmiyorlardı. Osmanlı ordusunun özel eğitimleri vardı ve bazen bir askerlik dönemi 7 yıl sürüyordu. Ama Tahmasb'ın ordusunun Safevi devletinin yeni kurulmasından dolayı Şah Tahmasb'a çok inancı ve güveni vardı ve bütün eksikliklerine rağmen Osmanlı ordusuna karşı çıkabiliyorlardı. Osmanlılar Yeke Türkmenler'inden hem de Özbekler'den Safeviiler'e karşı yararlanıyorlardı.²²⁵² Hatta bazı Yeniçeri gruplarını onlara yardım için orayagöndermişlerdi.

Diğer bir konu ise din adamları ve ulemaları idi. Sünni fakihler Şialar'a Rafizi deyip onları din dışında sayarak herkesle evlenmeyi helal ama Şia bir kızla evlenmeyi haram saymışlardır. Sultan Süleyman kendi siyasi iradesini fakihlere zorunlu bir şekilde kabul ettirmişti ve Şialar'ı dinden çıkan saymıştı ve İslam şeriatını yerine getirmek için İran'a saldırmayı caiz biliyorlardı.

Amasya anlaşması Şialar'a büyük bir kazanç olmuştu. Çünkü kolayca Osmanlı topraklarına gidip geliyorlardı ve Şia İmamlar'ının ziyaretlerini de kolay bir şekilde yapıyorlardı. Şaşkınlık vericidir ki Osmanlı fakihleri eskiden kâfir saydıkları Şialar'a şimdi Müslüman gibi davranıyor ve Allah'ın evini ziyaret etmeleri için Şialar'a izin veriyorlardı. Bu Şia'yı resmen tanımış olduklarının göstergesiydi. Amasya anlaşmasından sonra Sultan Süleyman bütün valilerine emir vermiş ve bu valiler Şialar'a dokunmamışlardı. Hatta onların mal ve canlarını da korunmaları emrini verdi.²²⁵³

²²⁵² Edward Browne, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, c.4, s. 91.

²²⁵³ Carl marx Kortepeter, *Ottoman Imperialism During the Reformation, Europe and Caucasus*, New York University Press, New York 1972, P. 40.

On altıncı yüzyılda Safevi ve Osmanlı arasındaki çatışmalarda mezhebin çok önemli rolü olduğunu söylerler ama eğer böyleyse o zaman Amasya anlaşması İran devleti için büyük bir kazançtır. Ama önemli olan şu ki hâkimin siyasi gücü mezhebi çatışmadan daha güçlüdür. Çünkü ne zaman padişah isterse meşru olmayan bir konuyu meşru kılmıştır bunun tersi de vardır. Bu işi politikanın etkisinde yapıyordu ve bu bize gösteriyor ki Sultanın gücü ve kılıcı âlimlerin güçlerinden daha güçlü olduğunu göstermiştir. Faruk Sümer şöyle diyor, Amasya anlaşması aslında İran için büyük bir başarıdır. Çünkü Tahmasb bu anlaşmayla Şia bir devlet İslam'ın en güçlü devleti olan Osmanlı'ya resmiyetini ve varlığını kabul ettirmiştir. Faruk Sümer son cümlesinde ise Amasya anlaşması Tahmasb'ın liyakat ve dürüstlüğünü bize göstermiştir,²²⁵⁴ demektedir.

Bu tarihsel ve hassas bir konudur ve Müslümanlar kendi durumunu ve tarihsel yaşamını bilmekten acizdirler ve onların tarihsel etkileşimleri sultanın kılıç gücünden etkileniyordu. Bu sultanlar kendi iradelerini tarihe tahmil ediyorlardı ve din ulemaları da onların isteklerine göre teori ve fetva veriyorlardı. Bir zaman meşru olan bir konu meşru olmazdı veya meşru olmayan bir konu başka bir zaman meşru oluyordu. Bu İslam dünyasının başına büyük bir belaydı. On altı yüzyıldan beri Kızılbaşlar üç halifeye lanet ediyorlardı. Hatta halkıda küfür etmeleri için zorluyorlardı ve bu zorlamalar uzun müddet savaflara neden olmuştu ve her şeyden habersiz olan halkın ölümüne neden olmuştu. Bu bize gösteriyor ki bu konunun şeriatla ve mezheple hiçbir bağlantısı yoktur ve Safeviler'in kendilerinin uydurdukları bir konudur. Çünkü Şah Tahmasb Amasya anlaşmasında lanet etmeyi kaldırmaya söz verdi ve ondan sonra daha bir kimse lanet etmedi. Amasya anlaşmasından sonra Rüstem Bey

²²⁵⁴ Faruk Sümer, a.g.e, s. 85.

tarafından Masum Bey Safevi, Şahkulu Halife Mühürdar, Sunduk Bey Korucubaşı, Bedir Han Emir Divan'a yazdığı mektubun cevabında şu konuyu vurgulamıştır; *“Bazı şerhler ilk üç halifeye düşmanlık göstermede ısrar ediyorlardı. Elhamdülillah bu kötü konu yasaklandı ve bertaraf edildi önemli olan İslam şeriatını yerine getirmektir”*²²⁵⁵.

Hürrem Sultan da Şah Tahmasb'ın kız kardeşi Sultan Beygüm'e yazdığı mektubun cevabında destek isteyerek Sultan Süleyman'ın Amasya anlaşmasının üzerinde durmasından hem de Hz. Aişe ve ilk üç halifeye küfür etme bertaraf olmasına söz ediyor.²²⁵⁶ Kur'an açıkça Peygamber'in kendisine, وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *“Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da cahillikle ileri giderek Allah'a sövmesinler. Böylece her ümmete işini güzel gösterdik, sonra dönüşleri de rablerinedir. O, işlediklerini haber verir”* diye buyuruyor.²²⁵⁷ Barış Şah Tahmasb

²²⁵⁵Feridun Bey, a.g.e, s. 620.

²²⁵⁶Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 66.

²²⁵⁷ En'am Suresi, 108. Ayet. Ayrıca Konuşan Kur'an (Hz. Ali) da sövülenin değil, sövenin ruhunun çirkinliğinin ve aşalığının göstergesi olan sövmeye karşı nefretini açıkça belirtmekte ve kendisini izleyenlerin sövgücü olmalarından rahatsız olduğunu göstermektedir. „Sizin sövgücülüğünüzden öğreniyorum, Ammar'ın gözünün önünde anne ve babasını işkenceyle öldüren Kureyşlilere karşı bir zaman ağzından bir küfür çıkmamasını vurgulamıştır. Hz. Ali bu Sözü Sıffin Savaşında Emeviler'in ona sövdüğü ve izleyenleri karşı koydukları zaman engel olmuştu. Bkz. Nehcül-Belage, Feyzu'l-İslam çevirisi naklen Ali Şeriatı, *Ali Şiası Safevi Şiası*, s. 52-53. Aynen bunu Kerbela Olayında da İmam Hüseyini Yezid'in adamları sövdüğü halde kendi

için daha da önemliydi. Şah Tahmasb yüreklilikle bu verdiği sözün üstünde durmuştu ve bu konu da kendi tezkeresinde şöyle demiştir; “Şükür Allah’a ki barış vukuu buldu ve birkaç yıldır Müslümanlar zamanlarını rahat geçirmektedir”²²⁵⁸.

Bu nedenle Tahmasb fırsat bulduğu her ortamda Barışa katkısı için çeşitli yollarla Sultan Süleyman’a teşekkür ediyordu.

izlenlerine biz onlar gibi değiliz diyerek karşılık vermelerine engel olmuştur. diyere kendi izleyenlerinin karşı koymalarına engel olmuştu.

²²⁵⁸ Tahmasb safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 74.

2. Amasya Anlaşmasını Sürdüren ve Sağlamlaştıran Mektuplaşmalar

A. Sadrazam Rüstem Paşa'ya Muhammed Mirza'nın (Hodabende) Mektubu

Osmanlı İnan Devletleri arasında barışlarının meydana gelmelerine dair teati edilen birçok mektuplaşmalar mevcuttur. Zira yarım asırdan beri iki devlet arasında çok defalar çatışmalar olmuştur. Bu çatışmaları durmuş ise de barış için aralarında mektup teati edilmemiştir hiç Sünni-Şii ayrımcılığıyla her zaman savaş halinde bulunmuşlardı. Bu nedenle Amasya Anlaşmasını yaptıktan sonra bile bu anlaşmanın ruhuna uygun olarak barışı daha da sağlamlaştırmak için mektuplaşma yolu devam ettirmekte idi. Her iki devlet de fırsat buldukça birbirine mektup yazıyorlardı. Amasya Anlaşmasından sonra hem Kanuni Süleyman ve diğer Osmanlı büyükleri, hem de Şah Tahmasb ve İnan'ın ileri gelenlerinin mektup yazdıkları görülmektedir. Bu arada Şah Tahmasb ve onun danışmanları Sultan Süleyman'ın sözlerini bağımsız söylemediğini ve birçok danışmanının onun üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu biliyordu. Şah Tahmasb'ın bu konuda Osmanlı Safevi'nin savaşlarından dolayı tecrübesi vardı. Tahmasb, Osmanlı Safevi iletişiminde dahi Sultan Süleyman Sadrazam Rüstem Paşa'nın etkisinde olduğunu biliyordu. Hatta bu savaşların bazılarının Rüstem Paşa'nın etkisinde ve diğer bakanların isteğiyle yapılmış olduğunu biliyordu. Hatta kendi değerli oğlu Mustafa'yı diğerlerin olumsuz etkisi üzerinde öldürmüştü. Bu Sultan Süleyman'ın nasıl ne yaptığını iyice düşünerek yapmamasından dolayı oluyordu. Bu bütün İslam'ı devletlerinin Sultanlarının genel zaafidir. Tahmasb ve onun danışmanları Osmanlı Sadrazam'ının Kanuni üzerindeki genel etkisini bildiğinden Tahmasb bu konudan barışı tazmin etmek için yararlandı. Tahmasb kendi tezkiresinde: “Her zaman söylediğim gibi Sultan Süleyman'ı Rüstem

Paşa oynatmıştır”²²⁵⁹ demiştir. Tahmasb Rüstem Paşa’nın İran elçisi Mir Şemsettin Dilcani’nin barış yapmasına engel olduğunu biliyordu. Rüstem Paşa Amasya barış anlaşmasından beş ay sonra Miladi 1555yılı Ekim/Kasım ayı (Hicri 962 Zilhicce ayı) tekrar sadrazama mensup olmuştur. Amasya anlaşma sulhu beş ay onun sadrazamlığından önce Miladi 1555 yılı Mayıs/Haziran ayı (Hicri 962 Recep) ayında Sadrazam Ahmet Paşa zamanında yapılmıştır. Tahmasb kendi oğlu Horsan hâkimi Muhammed Mirza’ya haber göndererek Kazvin şehrine gelmesini istedi ve onun yerine diğer oğlu İsmail Mirza’yı gönderdi. Tahmasb oğlu Muhammed Mirza’dan Rüstem Paşa’ya edepli bir mektup yazmasını ve onun tekrar sadrazamlık makamına geçmesini tebrik etmesini ve sulhun nedeninin Rüstem Paşa olduğunu ve mektupta barışın müsebbibi olarak onu göstermesini istedi.

Muhammed Mirza Farsça bir mektup yazarak babasının elçisi Tebet Ağa ile gönderdi. Gönderdiği mektupta onu güzel unvanlarla övdü bütün âlemlerin en iyi veziri saydı O’nu Allah’ın sırlarının ışığı olan bir vezir saydı.²²⁶⁰ Ve onun tekrar sadrazamlığına geçmesi hakkında beyit söyledi.

Beyit:

دولت تیز رستخیز بود دولت ان به که افت و خیز بود

“Çabuk sadrazamlığa eriştiğinizi tebrik diyorum

O devlet iyidir ki onda iniş yokuş olsun”

Muhammed Mirza babası Tahmasb’ın istediği gibi mektubunda Rüstem Paşa’yı barışın asıl nedeni göstererek ve bu konuda çalışmalarını söyleyerek ona bildirdi. Şöyle söyledi;

²²⁵⁹ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 77.

²²⁶⁰ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 66-69; Nevayi, a.g.e, s. 260-265.

“Benim size bu muhabbetinize teşekkür etmek meylim vardı. Ama yolun uzak olmasından dolayı ve babamın durumunu riayet etmek için bu konuyu ben yapmadım babam Şah Tahmasb yaptı ve sizi tebrik etmedim çünkü düşündüm ki bu tebriki babam yapsın babam bana bu konuda hiçbir işaret etmemiştir. Ben de Kazvin’e geldikten sonra babam sizin sadrazamlığınıza sevinmişti ve babam beni sizi tebrik etmek için görevlendirdi ve karşılıklı muhabbet ve birliğimiz için sizi tebrik ediyorum. Umarım iki tarafın devlet adamlarının çalışmalarından dolayı muhabbet ve arkadaşlığımız sağlam olsun”²²⁶¹ dedi.

Muhammed Mirza Devamında;

“Babam Tahmasb sizin tekrar sadrazam olmanıza çok sevindi, siz barışa neden oldunuz ve çok mutlu olduk. sonra hatırlıyor ki sizin hayırseverliğinizle binlerce Müslüman’ın Mekke ve Medine’yi ziyaret etmesine sebep oldu, yağmalama eşkıyalık zulüm ve fitne fesat kaldırıldı. Siz hazretleri bu emniyetin nedenisiniz dünyada ve ahirette sizin başınız yüce olacak ve büyük bir mutluluğa ve saadete erişeceksiniz. mektubun sonunda barışın devam etmesi için Rüstem Paşa’dan ki siz saadetli adam (Rüstem Paşa) böyle hayırlı bir işe vesile oldunuz... Devam etmesi de sizin kereminizle olacaktır. Yani işi başlayan bitirir. Böylece her gün bütün âlemin halkının rahatlığına ve Müslümanların duasına neden olursunuz”²²⁶² Bu mektubun bizde vezir-i azam olmak üzere Osmanlı idarecileri üzerinde olumlu bir izlenim bıraktığı anlaşılıyor.

²²⁶¹ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 66-69; Nevayi, a.g.e, s. 260-265.

²²⁶² Feridun Bey, a.g.e, aynı sf.

B.Muhammed Mirza'nın (Hodabende) Lalasının (Tekelü Şerefettin Oğlu)

Rüstem Paşa'ya Mektubu

Şah Tahmasb Muhammed Han Şerafettin Oğlu Tekelü'yü çok seviyordu ve ona güveniyordu. Muhammed Han Şerafettin Oğlu Muhammed Mirza'nın Lalası ve onunla birlikte Horasan'dan Kazvin'e gelmiştir. Şah Tahmasb'ın emriyle Rüstem Paşa'nın sadrazamlığını tebrik etmek için Farsça bir mektup yazıp Şah Tahmasb oğlu Muhammed Mirza'nın mektubuyla birlikte Tahmasb'ın elçisi Tebet Ağayla gönderdi.²²⁶³ Mektubunda o zaman Tahmasb'ın oğlu Muhammed Mirza'yla Kazvin'e geldiğini ve Şah Tahmasb'la görüştüğünde Tahmasb oğlu Muhammed Mirza'ya Rüstem Paşa'nın barış için çabalarından bahsettiğini ve Tahmasb: *“Eğer Rüstem Paşa sadrazamlık makamında kalsaydı ve Ahmet Paşa sadrazam olmasaydı asla İran'a bu saldırılar, yağmalamalar ve birçok kişi katledilmezdi”*²²⁶⁴ demiştir. *Mektubun da Tahmasb'ın elçisi Tebet Ağa onun mektubunu getirdiğini*²²⁶⁵ söylemiştir. Tebet Ağa arkadaşlık ve iki tarafın birliğini sağlamlaştırmak için seçilmişti. Tekelü Şerefettin Oğlu Mektupta:

²²⁶³ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 69-71; Nevayi, a.g.e, s. 266-270.

²²⁶⁴ Amasya barış anlaşması Sadrazam Ahmet Paşa'nın zamanında meydana geldi. O zaman da Rüstem Paşa Sadrazam değildi, Parsadost, *Şah Tahmasb Evval*, s.292.

²²⁶⁵ Hasan Rumlu diyorki Dulkadir Tebet Ağa Miladi 1557 Hicri 964 yılında Şah Tahmasb sarayına, Sultan Süleyman'ın tuhaf ve sayısız hediyelerle döndü, *Ahsenut-Tevarih*, s. 401.

و در این اثنا بتقریب هر نوع حکایات و ذکر هر گونه مقالات که نواب طوبی و حسن ماب با فرزند ارجمند سلطنت شعاع خود میفرمودند مساعی جمیله انحضرت که در باب صلح طرفین و اصلاح ذات البین در بدو امر نموده بودند اظهار می فرمودند و این معنی مذکور گشت که اگر همچنان ان حضرت در مسند وزارت عظمی متمکن می بودند و نصب احمد پاشا وقوع نمی یافت اصلاح این لشکرکشیها و قتل و نهب و سائر انواع فساد که بسعی ارباب فساد روی نم ی داد واقع نمی شد...²²⁶⁶

“Bu esnada Tahmasb oğlu Hodabende’ye söylediği gibi; sizin (Rüstem Paşa) çabalarınız, hoşgörünüz ve aracılığınızla Müslümanların arasında emniyet olacak ve artık bundan fazla Müslümanların hakkı zarar görmeyecek ve rahat yaşayacaklardır, Eğer siz sedrazamlığına devam etseydiniz ve Ahmed Paşa bu makama tayin olmasaydı bu katliamlar ve fitne fisat vuku bulmazdı...” demiştir.

Muhammed Han da Muhammed Mirza gibi O da Rüstem Paşa’ya mektupta *“İranlıların mukaddes mekânları ziyaret etmesi için onun direnişi ile her yıl Şiiler’in Mekke ve Medine’yi ziyaret etmeleri hâsıl olmuştur”*²²⁶⁷ diyor. Mektupta sulh konusu Rüstem Paşa aracılığıyla olduğunu belirtmektedir. Rüstem Paşa’nın kâmil ve kerametli sıfatlarının muktezasınca bu işin yapıldığını belirtiyor ve bu işin bir eksiklik olmadan bitirilmesini istiyor. Mektubu *“الا کرام بالاتمام “işî yapan bitirir”*²²⁶⁸ muktezasınca barışın devam ettirmesini vurgulayarak cümlesiyle son veriyor.

²²⁶⁶ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s.70.

²²⁶⁷ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 69-71.

²²⁶⁸ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 71.

C. Rüstem Paşa'nın Muhammed Mirza'ya (Hodabende) verdiği Cevap:

Rüstem Paşa mektubunu Tahmasb'ın oğlu Muhammed Mirza'ya yazarak onların hakkında şu sıfatlarla; Saltanat bağının Fidan'ı, Umman Deniz'inin pahalı incisi, Şahinşahlığın ışığı, padişahlığının çiminin selvisi²²⁶⁹ diye hitap ediyor. Böylece mektubunu yazdığını ilan ediyor ve sonra iki tarafın barışa uymalarını ve barışı muhafaza etmeleri gerektiğini söylüyor ve sonra devam ederek tüm telaşını bu konuda yapacağını ve aralarındaki dostluğun bozulmayacağını söylüyor. Miladi 1556 yılı (Hicri 963 yılının Cemaziyülsani ayının 20. Günü) Amasya anlaşmasından sonra Taşkent ve Semerkand Hâkimi olan Burak Han bir mektupta Sultan Süleyman'dan önceki gibi İran'la savaşmak için Yeniçeri askerleri göndermesini istedi. Sultan Süleyman ise İran'la barışa istekliydi ve İslam'ı birliğe devam ediyordu ve ayrıca verdiği sözden dönmek istemiyordu. Sultan Süleyman Burak Han'a: “... *Dergah-ı alem penahımızda Tahmasb Şah sulh ve selah istid'a itmeğın onlara ihsan olunan eman-ı asitane-i celalet ünvanımızla musafat üzere olan hanan-ı kamran ve selatin A'li şene dost olmak üzere olunmuştur. Onlar canibinden diyar-ı celi'l-itibarınıza müteallık olan bilad-ı Müslimine taarruz ve tecavüz olunmaya asla rızay-ı şerifimiz yoktur*”²²⁷⁰. Böylece ona İran'la savaş yapmak için yardım etmedi. Sultan Süleyman bu işle kendi verdiği söze vefalı kaldı ve İran'la sulhu muhafaza etti. Osmanlı devletinin içinde iktidar ve güce erişmek Sultan Süleyman'dan iki oğlu Selim ve Bayezid kalmıştı ve ikisi de Hürrem Sultan'ın çocuklarıydı. Hürrem Sultan Kanuni'nin tahtı bırakacağı veliaht üzerinde etkisi vardı ve Sultan Süleyman bir kere yanlış olarak kendi yerine geçebilmek için en layık insanı (ki hem halk hem askerler

²²⁶⁹ Nevayi, a.g.e, s. 271-275.

²²⁷⁰ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 51-52.

onu çok seviyordular ve cesur bir liderdi) yani Mustafa'yı ve Mustafa'nın oğlu Mehmet'i de öldürdü ve diğer oğlu Cihangir Mirza da Mustafa'nın ölümüne dayanamayarak öldü. Hürrem Sultan kendi oğlunu padişah etmek için çok çalışıyordu. Bu sebepten Mustafa'nın ölümüne neden olmuştu. Belki de en sevdiği çocuğu Bayezid onun yerine geçsin diye bunu yapmıştır. Ama Hürrem Sultan elleri yüreğinin üzerinde hasret kalarak oğlunun sultanlığını görmedi ve ondan önce öldü. Hürrem Sultanoğlu Cihangir'in ölümünden sonra diğer oğlu Bayezid'in ölümünü görmemişti. Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra en sevdiği oğlu Bayezid de gurbet diyarında çok üzüntülü bir şekilde öldürülmüştür.

D.Kara Ahmed Paşa'nın İran Vezirlerine Mektubu

Amasya anlaşması iki devletin karşılıklı bir araya gelerek hazırlanmış oldukları bir anlaşma olmaktan öte uzaktan elçiler aracılığıyla mektuplaşma şeklinde yapıldığından dolayı; Atabek yurdunun Ahıska bölgesi Altunkale, Kars ve Ardahan gibi yerlerde sahiplik konusunda sorunlar ortaya çıkmıştır. Osmanlılar Ahıska bölgesini kendilerine Safeviler ise Ardahan'ı kendilerine ait biliyordu. Bu nedenle Safevi ordusunun emiri II. Keyhüsrev'in naibi Çalıköğlü-Varaza'yı tarafından bazı sıkıntılar çıkmıştır. Osmanlı sedrazamı Kara Ahmed Paşa Amasya da bulunan İran elçisi vasıtasıyla Erdebil Mütevellisi Masum Bek Safevi, Rumlu Şah Kulu Halife, Ustaclu Bedir Han ve eski Erzurum hükümdarı Afşarlı Sevündük Korucubaşı dört vezire hitaben bir mektup göndermiş ve Altun Kale'yi Osmanlı'ya geri bırakmasını istemiştir:

1. Padişahımız tarafından dostluk ve barışın temellerini sağlayarak gelen elçiniz "Ferruhzad Ağa" ile bir "Name-i Hümayün" gönderilmiştir. Barışın bizim tarafımızdan bozulacağını zennetmeyiniz. Padişahımız artık hazineleri artıyor ve yeni fetihler ile topraklarını genişletmekte ve yalnız arzusu Müslümanların barış içinde yaşamasıdır. Cami ve Mabelere saygı gösterilmesi ve ibadetler yerine getirmesidir.
2. Geçmiş düşmanlığın sebebi o ülkede bir takım kütülerin ashab-ı Kibar'a düşmanlıkta ısrarcı olmalarıdır. O da ortadan kaldırıldı.
3. Hac'da her kişinin hisse-i muayenesi ve vezife-i mukadderesi Şerif vı Hakim (Peygamber soyundan) marifeti ile sadakat yedinden tevzi olunur.

4. Atabek II. Keyhüsrev'in başkent edindiği Adıgon (Altunkale)'in bana teslim etmeye eksik etmeyiniz, söylüyor.²²⁷¹

²²⁷¹ Feridun Bey, a.g.e, c. I, s. 619; Kırzioğlu, a.g.e, s. 246-247.

E. Sultan Süleyman'ın Diplomatik teşebbüsü ve Şah tahmasb'a Mektubu

Kara Ahmed Paşa'nın mektubundan sonra ona paralel olarak Kanuni Süleyman da Kars kalesi hakkında Şah Tahmasb'a bir mektup göndermiştir. Ayrıca Tahmasb Atabekler'in Altunkalesi'ni (Ahıska) Kanuni'ye bırakmadığı, Kars, Ardahan, Ahılkelek (Akşehir) Çıldır gölü çevresini ve İmaret'in doğusunda iki devlet arasında bazı sıkıntılar oluşturarak her birisi bu bölgelere sahip çıkmak istiyordu. Kanuni, mektubunda Tahmasb'a Yüce insan, heybetli ve salatanat kişiliğine yaraşan, çok hürmetli kelimeler ve ibaretler şeklinde hitab ediyor. Mektubunda Amasya anlaşmasıyla ilgili meydana getirdiği yeniliklerden ve hududların eskisi gibi korunmasından söz ediyor. Devamında Gürci komutanlarından olan "Verze"nin sınırı geçerek yağmalar yaptığı ve Kars Kalesine adamlarını gönderip orasını ele geçirmeğe çalışmasından yakınıyor ve anlaşmaya aykırılığını açıklıyordu:

طایفه گرجیدن ورزه نام لعین که انک گبی بی دین دائما محرک سلسله فساد و عصیان و اهانگ عنادو
طغیاندن خالی اولمیوب پیرایه فضل نامتناهی اولان امرا قوللر ندن باش لچق ملکک ولایتندن نیجه ناحیه
لری نهب و غارت و اهالیسنی قتل و غارت ایلیوب خراب و ویران ایلمشدر و اردهان ولا یتنه توجهله تعدی
ایلدیکی مشهور و مذکور دور. حالا قلعه قارص دفعا تله خدام والا مقاممدن بعضی یه سنجاق طریقله صدقه
اولونوب و اکا تابع نیجه قری و مزارع داخل دفتر همایون اولمغین سپاهی قوللرمدن بر وجه تیمار و زعامت
متصرفلر اولوب ایچنده اولر و دام لر یاپوپ قرار و ارام ایتمشدر ایکن سرحد ولایتنده اولان بعض اشخاص
مختلف الملدن انلره خلل و زلل ایرشمک غایتنده بدیع و بعید و خلاف رای سدید ایدی..ایمدی عقود و
عهدارباب جاه و جلال مرور و مشهور عوام ایله اختلال پذیر اولمق مخالفدر. پس مناسب بلکه واجیدر که
من بعد دخی بنیان مودت و اتحاد و اشتداد ارکان محبت و و داد امتداد بولمق اوزره دفع اثار ظلمت ایثار
ایدوب قاصه کلان صفار و گباری اول محلدن قالدرمق بابنده شان و مکارم نشانه لایق و سزاوار اولان

²²⁷² مساعی جمیله ظهوره گله که موجب مراد و داد ایدور...

²²⁷² Feridun Bey, a.g.e, c. I, s. 625-626.

Sultan Süleyman bu mektupta bu Gürcü emirin hareketlerinin iki devletin arasını açacak olabilecekti. Bu yüzden sebeplerin ortadan kaldırılması için Tahmasb'dan kesin davranılmasını istemektedir. Kars, Ardahan ve İmaret mekânları hakkında iki devlet arasındaki sorunlar olumlu neticelerle sonuçlanmıştır. Bu mektuptan sonra Tahmasb İrandaki meyhanelere baskı yapıp ve günah işleyenleri ortadan kaldırdığını belirten bir mektupla Hamza Sultan isimindeki elçisinin vasıtasıyla Kanuni'ye göndermiştir. Sultan Süleyman elçiyi iyi karşılayarak ve ona Şah Tahmasb'ın yaptığı işlerden duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve böyle işlerin yapılmasının İslam dininin şeriatını yerine getirmesi için gerekli olduğunu söyleyerek Tahmasb'ın mektubu getiren Hamza Sultan elçinin vasıtasıyla Tahmasb'a bir mektup daha göndermiştir:

واقعا شاهد حال و صدق مقال او جناب عالی لازم مخوفا بصنوف المعالي قبلند ن ظهور و صدور ایدن سعی مشکور تعاقب ایام وارد ایله چهره روزگاره باقی و مذکور اولماق محقندر. لازمه شان مکارم نشان اصحاب هم علیه و ارباب شمیم مرضیه بودر که صلاح کار دین و دنیایی همیشه اندیشه ایدوب صدق ایمان و وفای عهد و پیمانی پیشه ایده لر. باعث نتایج عزت منزلین و سبب سعادت داریندر لاجرم بزم داخلی نیت خیر امنیت مزه مفسدی مصالح ملک و ملت و مناطم دین و دولتدور و رفع اسباب شر و شور و قمع الات فسق و فجوره اقدام شرایط مسلمانی و الزام ضوابط جهانبانیدن اولنمشدر و زمره اهل ایمان و فرقه اصحاب عرفانه مسرت بخشای و هدایت نموندر برادوست اکر ادنی زینل بک ادملری قصبه طسوجدن کوچ ایتدروب کندولرینه الحاق ایتدکی و نیت و حج و زیارت و قصد کسب و تجارت ایچون سمت عراقه وارد اولان قافله امیر عمر مانع اولوب بعده نهب و غارت ایله خیلی خسارت اولندیغی اخبار اولنمش ایمدی بو خصوص ایچون زینل بیک و امیر عمره فرمان قضا جریان ایله منهیان اوامر عالیشان اولان چاوشلری گوندروب بو قضیه غیر مرضیه یه اصل و مبدی و ظهور و صدورینه باعث و بادی کیملر اولوب وجه و سبب نه ایدویسه جواب اولنمشدر که موجب فتنه و فساد اولنلره لایق و سزا اولدقلری اوزره عتاب و جزا اولنه صیانتت مواثیق ذات البین ده سعی و اقدام و جل هتمام لری مبذول اولوب اصلا جاده ابدن خروج و

عدول ایتیمیه لر.....لاجرم ثمره حسن وفاق و نتیجه یمن اتفاق بودر که اول طایفه بد فعال پر ضلال علی ای حال بی توقف و امهال درگاه سعادت دستگامه ارسال و ایصال اولنمق باینده مبادرت و مسارعت قلنه که موکد قواعد محبت و محمد ارکان مصادقت اولدوغنده اشتباه یوقدور باقی ریاض دولت مجلس سامی بریاحین امانی و ازهار شادمانی ناضر و نامی برب العباد. ²²⁷³

Böylece Amasya anlaşmasından sonra iki devletin ilişkileri her gün daha da düzelmiş ve barışı sağlamlaştırma için çok dostane mektuplar teati edilmiştir.

Bu mektupta, Şah Tahmasb tarafından Kanuni'nin zatına hitaben, Osmanlı ümerasından “Zeynel Bey” ve adamlarının, Tesuç kasabasından Irak'a ziyarete giden Kürtler'e karşı girişimde buldukları saldırı ve yağma hareketine ve ayrıca diğer Osmanlı emiri olan “Emir Ömer'in” de İran'dan ziyaret maksadıyla Irak'a gidenlere karşı girişilen yağma fiilerinden şikâyetlerini içermektedir. Kanuni, bu konunun çözülmesini dikkate almış ve bunu yapanları cezalandırmak için askeri kuvvet gönderdiğini zikretmiştir; “İmdi bu husus için Zeynel Bey'e ferman gaza cereyan ile menhiyanı evamir alişan olan çavuşlar gönderilip ve mücibi fitne ve fesad olanlara layık oldukları cezanın verileceği” ²²⁷⁴ de bir mektupta Tahmasb'a bildirilmiştir. Amasya barışından sonra Sultan Süleyman'ın bu tür tavırlarla iki devletin ilişkilerini her geçen gün daha da dostaneliğe doğru emin adımlar atmasını sağlamıştı.

F.Şah Tahmasb'ın Kanuni'ye Mektubu:

²²⁷³ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s.11-14.

²²⁷⁴ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 12-13.

O zaman İstanbul da Sultan Süleyman kendi adına bir Camii yaptırıyordu. Temeli 1550 yılının Haziran ayının 13. günü Hicri 957 yılı Cemaziyelevvel ayının 27. günü, atılan Süleymaniye Camii'sinin açılışı, Miladi 1556 yılı Ağustos ayının 15. gününde (Hicri 963 yılın Şevval ayının 8. günü) Amasya anlaşmasından on beş ay sonra inşaatında, yüzde 51'i Hıristiyan ve yüzde 49'u Müslüman olup toplam 3523 işçinin çalıştığı Süleymaniye Camii'si törenlerle açılışı gerçekleştirilmiştir.²²⁷⁵ İşçilerin yüzde 55'i maaşla çalışan hür kişiler, yüzde 40'i bedava çalışan acemi (İranlı) oğlanları ve yüzde 5'i de kürek mahkûmüydü.²²⁷⁶ Mimar Sinan'ın idaresinde inşa edilen bu binanın inşa masrafı 896.383 florin olarak gösterilmektedir ki, bu o devirde elli tanesi bir kuruş olmak üzere 53.783.900 akçe karşılığıdır.²²⁷⁷ Ancak Cami'nin külliyesinin bitmesi Miladi 1557 yılının Ekim ayının 15. gününe (Hicri 964 yılı Zilhacce ayının 21. günü) Mimar Sinan'ın Cami'nin anahtarını Kanuni'ye

²²⁷⁵ Halil İncalcık, "İstanbul" T.D.V, İ.A, c. 23, İstanbul 2010, s. 227.

²²⁷⁶ Halil İncalcık, a.g.e, aynı sf.

²²⁷⁷ Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, c. I, s. 424; Kanunî Sultan Süleyman'ın zamanındaki bir kuruşun zamanımızdaki gümüş Mecidiye ile elli kuruş yirmiyedi paraya karşılık olacağı Mösyö Belen tarafından tahmin olunduğuna göre Süleymaniye Camii'nin bütün yapım giderleri şimdiki hesaplarla ve Sîm Mecidiye (bir para çeşidi) karşılığı olarak ellidörtmilyon beşyüzsekizbin dokuzyüzaltmışdokuz (54.508.969) kuruşa ve yahut onmilyon dokuzyüzbin (10.900.000) Frank'a ulaşır. Florin altmış akçe olarak hesaplanırsa yaklaşık yine bu rakam elde edilir; Aynı sf.

bıraktığı güne kadar sürmüştür.²²⁷⁸ Süleymaniye Camisi'nin Külliyesinde görev yapan 748 kişinin yıllık maaş gideri 1 milyon akçe idi. İşte Süleymaniye Camii'nin itmamı ve Rüstem Paşa'nın ikinci defa sedarete seçilmesi dolayısıyla Şah Tahmasb, Kanuni'yi tebrik için çok yetenekli ve fevkalade selahiyetli olan "Kemalü'd-din Tebet Ağa" elçisini övgü dolu bir mektubla İstanbul'a göndermiştir:

سلطان البرين خاقان البحرين سمى نبى الثقلين وارث ذوالقرنين كهف الخافقين خادم الحرمين
الشريفين سليما للسلطنة و الشوكة والحشمة والقدرة والخلافة والعدالة والعظمة والابهة ... سلطان سليمان شاه
بن سلطان سليم خان...

حالا بی شائبه تکلف و شیوه تصلف عموم عالمیان خصوصا مردم ایران از پیرو جوان کافرو مسلمان ترک و تاجیک دور و نزدیک و ضعیف و شریف قوی و ضعیف ذکورا و اناثا حتی طفلان خرده سال و پیران سالخورده از هفت ساله تا هفتاد ساله هر گاه و بیگاه شام و سحرگاه بعد از ادای فرایض و طاعات دعای دوام دولت روز افزون و نظام قوام اسباب سلطنت همایون ان عالی حضرت فلک رتبت را بر ذمت همت خود از لوازم داشته اند ... تعیین فرش لایق سبب زینت بلکه از مصالح ضروری ان مسجد است و در این ملک قالی را به قدر بد نمی بافند و این محب نیز فی الجملة از نقاشی و قوفی دارد بی تکلف فرستادن قالی های به تکلیف جهت ان مسجد جدید و معبد سعید مناسب میدانند و در خاطر میگذارد. و موقف به تشخیص عد و طول و عرض و رنگ و متن و حاشیه است. اگر اشارت فرمایید که ان تفصیل مشروحه نوشته شو د با ذری که طول و عرض مقرر شده از اهن ساخته مصحوب کمترین بندگان درگاه عالمپناه تبت اغای مشارالیه فرستند که زیاده و کم نشود بهمان قاعده ترتیب داده ...²²⁷⁹

²²⁷⁸ Selçuk Mulayim, a.g.e, s. 115; Halil İnalçık, "İstanbul" T.D.V, İ.A, c. 23, İstanbul 2010, s. 227-228.

²²⁷⁹ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 14; T.S.M.A, *Hükümler ve Beratlar, (Vasıka)*, nr, 4970; Sarı Abdullah Efendi, *Düsturu'l-İnşa*, vr. 226/229/b.

Bu mektupta: İran halkı çocuk, ihtiyar, kâfir, Müslüman, Türk, Fars ve Ünas-ü Zükar, yediden yetmiş yaşına kadar, her zaman sabahtan akşama kadar senin devletin daim olsun diye dua ettiklerini bir borç olduğunu belirtiyor. Tahmasb elçisi Kemalüddin Tebet Ağa vasıtasıyla bol miktarda hediyeler ve çok süslü nadide üç cilt nefis Kur'an hediye etmiş olduğunu belirterek sevab-i telavetinden hissedar olmak ümidini izhar ediyor.²²⁸⁰ Tahmasb Sultan Süleyman'dan ne renk halı istediğini, Cami'nin uzunluğu ve eninin ölçülerinin gönderilmesini isteyerek Cami'nin halılarını ben yaptıracağım diyor. Tahmasb sonunda İran memleketinde halıyı kötü dokumazlar ve benim de resim yapmada bilgim vardır²²⁸¹ demiştir. Böylece Tahmasb halıların çizim planlarını kendi yapmak istiyordu. İran heyeti İstanbul yakınındaki Şah Kulu Tekkesi'nde karşılanıp Üsküdar'a getirilerek hazırlanan konukta misafir edilmişlerdir. Sonra tersaneden getirilen kadirga ile İstanbul'a geçirilmiş ve Eminönü mevkiinde atlara bindirilerek tahsis edilen konağa götürülmüştür.²²⁸²

²²⁸⁰ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 14-18; *Kanuni Sultan Süleyman Devri Muhaberatı*, v. 33/a-36/b.

²²⁸¹ Şah Tahmasb resamlikte uzmandı. Muallif

²²⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 450.

G.Sultan Süleyman'ın Tahmasb'a Mektubu

Şah Tahmasb'ın Kanuni ile böyle bir iyi ve sıcak ilişkisini gösterme çabası, Kanuni Süleyman'ın da iyi niyetli olup bunun yanında çok hürmetli kelimeler ve ünvanlarla Türkçe bir mektup yazıp “Kemalüddin Tebet Ağa” vasıtasıyla Şah Tahmasb'a göndermiştir:

عا ليحضرت گردون بسطت خورشيد طلعت جمشيد خصلت بالا منزلت و دارا درايت كسرى سيرت
برجيس سعادت كيقيباد تخت فريدون بخت شاه سرير حشمت و كامكارى ماه منير سپهر ... تعمير اولنان جامع
شريف و مسجد منيفه شروع و ابتدا اولنمزدن اثنا بناء و بعدالانها لازم اولان مهما تك تدارك و احضارى
ايچون اطراف و اقطار ممالك محروسه مژدن هر دياره امر جهان مطاع اصدار اولنوب فرش و قناديل و
مشاعل و سائر لوازم تزيين و مراسم تحسينك مقادري تعيين اولنوب قبل اقام ة الصلوة مجموع مهمات مهيا
وتمام اولنوب قليل و كثير توقف و تاخير اولنه جق اسباب قالمامش ... قواعد صلحه مضرت احتمال منقطع
اولوب امر معاقد موالات مويد و حكم قواعد مضافات مخلد در همواره همای امال برسماى اقبال كشاده بال
باد برب العباد و بحمدو اله الامجاد. ²²⁸³

Bu mektupta Sultan Süleyman Tahmasb'a verdiği cevapta iki devlet arasında devamlı barış içinde olmasını istiyor ve Tahmasb'ın gönderdiği hediyelerden teşekkür edip çok iyi bir konuşma yaparak eski İran'ın “Dara Gibi dirayetli, Cemşid Haslatlı ve Güneş gibi her tarafa ışığını saçan gibi ünvanlarla Tahmasb'ı övmüştür. Sonra Tahmasb'ın bu iyi niyetine teşekkür ederek Tahmasb'ın bu isteğini (Caii'ye yardım) nazik bir şekilde reddediyor ve diyor ki sizden önce halı, meşale, kandil ve diğer malzemeler bize gönderilmiştir ve artık gerek yoktur.

²²⁸³ Peçevi, Tarih-i Peçevi, c. I, s. 337-340; Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 18-19.

H.Tahmsb'ın Kardeşi Sultan Begüm ve Hürrem Sultan'ın Karşılıklı Mektuplaşmaları

Osmanlı tarihinin gelmiş geçmiş en güçlü kadını Hürrem Sultan'dır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kanuni döneminde ortaya çıkan olaylardan ve Hürrem Sultan'ın kendi oğullarından birini tahta geçirme çabalarından dolayı ve Kanuni'nin onun yaptıklarına göz yumması Hürrem Sultan'ın güçlenmesine ve ardından iç ve dış siyasi işlere müdahale etmesine yol açtı. Bu dönemden sonra kadınların devlet idaresinde büyük rol oynadıkları görülmektedir. Kadınların bu nüfuzu diğer ülke hükümdarlarının bu kadınlarla iletişime geçmelerine neden olmuştur. Hürrem Sultan'ın Osmanlı devleti üzerindeki rolünün farkında olan Şah Tahmasb, hem siyasi açıdan (Amasya antlaşmasını sağlamlaştırmak için) hem de iki ülke arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek amacıyla, danışmanı ve kız kardeşi olan Sultan Beygüm'e Süleymaniye Camii konusunda Hürrem Sultan'a hitaben farsça bir mektup yazdırmıştır.²²⁸⁴

²²⁸⁴ Feridun Bey, a.g.e, s. 63-64.

Sultan Begüm'ün Hürrem Sultan'a Mektubu

...فرنگیس حشمت زلیخا سیرت مریم رتبت خورشید منقبت خجسته صفات حمیده ... بنا بر طریقه
مراقت و نسق موافقت درین صحبت بندگان نواب کامیاب خدالله ملکه و سلطانه چند مجلد از مصاحف مجید
و کلام حمید بدان صوب صواب نما اهدا فرموده اند که در مسجد مذکور امت محمدی و ملت احمدی
...بتلاوت ان اشتغال نموده ... التماس از انحضرت عصمت و عطوفت شعار انکه کمیت و کیفیت طول و
عرض و طرح و رنگ و نقش ان تشخیص دهند و حقیقت اعلام فرمایند تا بر حسب فرموده قالیهای مذکوره
اتمام داده ارسال شود ... و چون قضیه مصالحت و رفع کدورت در اول مرتبه بوسیله امداد ان علیا حضرت
عطوفت اثار و حضرت وزیر اعظم ... الی یوالقرار شده در این مرتبه بر نوعی فرمایند که تاکید قواعد
محبت و تشبید معاهد مودت هم ازین جانب ایشان باشد ... نتایج خیر ان بر بیشتر مسلمانان عاید شود...قضیه
اصلاح ذات البین بانجام رسیده و رفع عوائل از طرفین شده تمام اهل ایران و سادات ... بدعاء بقاء سلطنت و
جاه و حشمت اعلیحضرت سلیمان مکانی اشتغال داشته...²²⁸⁵

Tahmasb'ın kardeşi Sutan Beygüm, Hürrem Sultan'a karşı saygılı cümleler kullanıyor ve birkaç nüsha nefis Kur'an gönderiyor.²²⁸⁶ Mektubunda Sultan Beygüm, Cami'nin uzunluğunu, enini halı yapmak için ölçmesi ve halının hangi renkte olmasını istediğini sormuştu. Hatta Sultan Beygüm Hürrem Sultan'dan Sultan Süleyman'dan hediyeleri kabul etmesi için aracılık yapmasını istemiştir. Şöyle demiştir: *Amasya anlaşması siz değerli kraliçenin yardımıyla ve o şöhretli sadrazamınızın (Rüstem Paşa) aracılığıyla yapıldı, bu camii konusunda da Sultan Süleyman'ın hediyeleri kabul etmesi için yardımınız gerekiyor. Zira bu iki tarafın*

²²⁸⁵ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s.63-65; Sarı Abdullah Efendi, Düstürül-İnşa, vr.

229/b-231/b.

²²⁸⁶ Sarı Abdullah Efendi, Düstürül-İnşa, vr. 229/b-231/b.

muhabbet ve anlaşmasını daha sağlamlaştıracaktır”²²⁸⁷. Oda aynı Tahmasb gibi Sultan Süleyman’ı övmüştür.

Hürrem Sultan’ın Sultan Begüm’e Cevabı

...نثار حضرت حوا سیرت زلیخا خصلت بالا خلقت دارا درایت صاحبه ارا جهان مریم عیسی ...
الفاظ شیرین ایله تحسین و معانی رنگین ایله تزیین... شاه جم جاه سیادت دستگاه بابنده اولان صلح و صلاح
که موجب فوز و فلاحدر تاسیس و تایید و تشبید و تایید اولنمق امورنده بو مخلصه کوز جانبدن بذل مقدر و
جد موفور توقع و استدعا اولنمش اتمام خصوص معهوده بوندن اقدم صرف مجهود اولنوب عنایت حضرت
کریم معبودله کما هو المقصود وجود بولمشدور حفظ عهد و صیانت عقود پادشاه اسلام ظفر انجام
حضرتلرینک سنن سنیه و قاعده مرضیه لریدر بنیان عهد و امانت تزلزل و نقصان احتمال محالدر... جامع
معمورک بنیادن نیت بیورلدقده جمله مهماتی اولمشیدی خلق کریم و لطف عیمکز استدعاسیله فرش و بساط
شولکه شرط خیر خواهی و انبساطدر... باقی دولت و اقبال لایزال باد.²²⁸⁸

Hürrem Sultan’da, Şah Tahmasb’ın kız kardeşine sevgi dolu nazikâne kelimeler kullanarak Türkçe bir mektup yazdı, onu övdü. Bu halılar hakkında şöyle dedi; *“Caminin bütün süsleme eşyalarını camii bitmeden hazır etmiştik”*²²⁸⁹ Bu nedenden dolayı teşekkür ederek çok nazikçe reddetti. Ayrıca Hürrem Sultan Amasya Anlaşması hakkında da şöyle dedi: *“Anlaşmalar üstünde durmak ve onları muhafaza etmek Osmanlı sultanlarının genel bir tavrıdır... Sakın ve hiç bir şekilde endişelemeyin, verdiğim sözü tutacağım ve barış hakkında ufak bir sıkıntı çıkmayacaktır”*²²⁹⁰ diye cevap vermiştir. Mektubun sonunda da Safevi Devleti’nin

²²⁸⁷ Sarı Abdullah Efendi, Düstürül-İnşa, vr. 229/b-231; Feridun Bey, a.g.e, s. 63-

64.

²²⁸⁸ Feridun Bey, a.g.e, c. II. s. 65-66.

²²⁸⁹ Feridun Bey, a.g.e, c. II, aynı sf.

²²⁹⁰ Feridun Bey, a.g.e, aynı sf.

sonsuzu kadar bekasının devam ettirmesini istemiştir. Osmanlı tarafından bütün bu mektuplar ‘Kemalüddin Tebat Ağa’ vasıtasıyla İnan’a gönderilmiştir.

3.Osmanlı Taht Mücadelesinde Kriz ve sonrası

A. Osmanlı'da Taht Oyunlarında Güç Dengesinden Dolayı Bayezid'in

İran'a Sığınması ve Osmanlı-Safevi İlişkilerinde Kriz

Fatih Sultan Mehmet'in kardeş katlinin meşrulaştırma amaç taht mücadelesi ortadan kaldırılmak için idi. Ancak saraydaki kadınlar ve oğulları hata kız kardeşleri arasında da mücadele devam etti. Hürrem Sultan Mustafa'nın annesi Mahidevran Sultan'a karşı yaptığı komplo perde arkasında ve öldürülen adamlara düzenlediği planlar kendisinin başına da geldi. Mustafa'nın ölümünden sonra Hürrem Sultan kendi oğlu Bayezid'in onun yerine geçmesine çok istekliydi. Bayezid diğer kardeşi Selim'e göre daha neşeliydi ve daha kültürlüydü ve tüm halk ve askerlerin problemlerini çözmek için kapısı her zaman açıktı. O zayıf hassas ve büyük bir düşünürdü. Hâlbuki iki yaş ondan büyük olan kardeşi Selim çok şişman içkici ve çok ayyaştı.²²⁹¹ Bir kısım seyyahlar tarafından melankolik tabiatlı, fakat okumayı ve iyiliği seven, şâir yaratılışlı, zeki, mütevazı, kültürlü, iyi ahlaklı, tevazukâr, çalışkan ve halkla devlet arasında etkisini bırakan mert ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Sima olarak Bayezid babasına (Kanuni) Sarı Selim annesine (Hürrem Sultan) benziyordu. Bayezid şair, Selim Manisa'da nedimeleri ile eğlence meclisleri düzenlemişti. Bayezid ise Kütahya'yı bir ilim ve irfan ocağı haline getirerek âlim ve şâirlerden oluşan "irfan âlemi" adlı bir meclis kurmuştur.²²⁹² İlme ve ilim adamlarına büyük değer veren Bayezid adına, Avfî (ö. 635/1237-8)'nin Cevâmi'u'l-hikâyât ve-

²²⁹¹Trevizino, *Tarihi Keşişane Kırımlı*, C. I, s. 29. Trevizino iki yanlışı vardı, I. Selim Bayezid'dan büyüktü II. ise uvey değildiler.

²²⁹²Şerafettin Turan, "Bayezid, Şehzade" DİA, c. V, s. 231.

levâmi'u'r-rivâyât adlı eserin Celalzâde Sâlih (ö. 973/1565) tarafından²²⁹³, Nûşirevân ile Buzurgmihr arasında geçen musâhabeye dair Muzaffernâme adlı eserin de defterdarı Sinan Bey tarafından tercüme edildiği kaydedilmektedir.²²⁹⁴

Miladi 1554 yılı Nisan ayının dördüncü günü (Hicri 965 yılı Cemaziyülâhır ayının 26. Günü) Hürrem Sultan öldü. Hürrem Sultan Rüstem Paşa veziri azamlığa eriştikten ve Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden sonra oğlunun tahta geçme şartlarını hazırladıktan sonra öldü.²²⁹⁵ Purgsthal Hürrem Sultan'ın oğullarından Selim'in tahta geçmesini istediğini öne sürüyor.²²⁹⁶ Ama Hürrem Sultan Bayezid'i tercih ediyordu. Hürrem Sultan öldükten sonra Bayezid de hamisini kaybetti. Bayezid kardeşine göre çok değerliydi ve onun bu değerlerine rağmen bir tane zaafı vardı oda haddinden fazla annesi Hürrem Hatuna kendisini bağlamaktı. Bu nedenle annesinin ölmesi kardeşi Selim'in telaşlarını artırdı. Selim onun ne yapacağını artık bildi ve babasının rızasını kendi tarafına çekmeye çalıştı.²²⁹⁷ Bu nedenle babası ne derse onu yapıyordu. Bu iki kardeşin anneleri hayattayken aralarındaki ihtilaf ve çatışma gizliydi. İhtilaf anne olmadığı zamanda kendisini gösterdi.

Sultan Süleyman da çok muhteşem ve güçlü olmasından dolayı kararsız durumdaydı ve gücün doruklarına ulaştığından dolayı sadece kim onu ikna ederse

²²⁹³ 11 Eserin Nuruosmaniye 323 ve Şehid Ali Paşa (Süleymaniye) 1855 numaralarda kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır, naklen Şerafettin Turan, "Bayezid, Şehzade" DÍA, c. V, s. 231.

²²⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara 1988, s. 111/2, 495.

²²⁹⁵ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1237.

²²⁹⁶ Hammer Purgsthal, a.g.e.

²²⁹⁷ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1250-1251.

yeterliydi. Sultan Süleyman kendi yanlılarıyla Osmanlı imparatorluğunu tehlikeye sokuyordu ve onun hâkimiyetinden sonra Osmanlı imparatorluğunun hangi konumda olduğu belli değildi. Belki de zayıflamaya başlamıştı. Öyle ki Sultan Süleyman'dan sonra Osmanlı imparatorluğu önceki durumunu arar oldu. Bir türlü kimse hatta kendisi de onu durduramıyordu. Sultan Süleyman Mustafa'ya yaptığını Bayezid hakkında da tekrar etti. Böylece iki kardeşin arasında olan anlaşmazlığı tarafsız olmayan baba diğerinden değersiz olanı Selim'i seçti. Bu haklı olup olmadığına bakmadan imparatorluk kaderini layık olmayan birine padişahlığı bırakmaktı.²²⁹⁸ Miladi 1559 yılı (Hicri 961 yılı) Sultan Süleyman Manisa'da hâkim olan oğlu Selim'i Konya hâkimliğine getirdi. Oğlu Beyazıt'ı ise Kütahya hâkimliğinden alarak Amasya hâkimliğine getirdi. Bayezid: *“uzun müddetten beri, bu eyalet bana vatan mesabesinde ve ben Amasya'dan gücenmezem, heman Selim Han'ın muradı hâsıl olup sözü ileri varduğuna gücenürem”*²²⁹⁹ Sultan Süleyman'a göndermiştir.

Böylece Selim'i İstanbul'a ve hükümete yakınlaştırdı ve Bayezid'i ise hükümetten uzaklaştırdı. Osmanlı şehzadeleri sürekli İstanbul'a yakın bir mahalde hâkim olmayı istiyorlardı. Böylece onların babalarının yerlerine geçme şansları artırıyordu. Örneğin I. Sultan Selim İstanbul'dan uzak kaldığı için babasına isyan etti ve babasını tahttan indirdi.²³⁰⁰ Sultan Süleyman'ın bu yaptığı iş iki kardeşin arasında çatışmaya dönüştü.²³⁰¹ Zira Sultan Süleyman bu yaptığı işle bir bakıma Bayezid'i tahttan atıp Selim'i tahta almış oluyordu. Ne kadarda Sultan Süleyman iki kardeş

²²⁹⁸ Purgsthal, a.g.e, s. 1251.

²²⁹⁹ Mehmed hemdemi Solakzade, *Solakzade Tarihi*, s. 545; Turan, a.g.e, s. 53.

²³⁰⁰ Parsadost, *Şah İsmail-i Evval*, s. 377-378.

²³⁰¹ Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1252.

arasında babalık rolünü oynamak istediğini gösterse de yaptıkları bunu göstermiyordu.²³⁰² Sultan Süleyman veziri Sokullu Muhammed Paşa Selim'e öğüt vermek ve diğer veziri Pertev Paşa'yı Bayezid'e öğüt vermek için gönderdi.²³⁰³ Onları göndermeleri bir netice vermedi. Miladi 1558 yılı Ekim ayının 28. günü Hicri 966 yılı Muharrem ayının 15. Günü Bayezid istemeye istemeye Kütahya'yı bırakıp yavaş yavaş elli bir gün sonra 1558 yılı 21 Aralık Hicri 966 Rebiulevval ayının 10. Günü Amasya'ya ulaşmıştır.²³⁰⁴ Bu nedenle Pertev Paşa aracılığıyla babasının emirini hızlıca yapmamıştı. Şehzade Bayezid Pertev Paşa'ya: *"İstanbul'dan bu kadar ulema var iken niçün pederim anların birisini göndermedi, taki benim da'vanu dinleyüb irade ideceğim bir ahini fehmeyleye deyüb... sonra kendi arama cesaret idemeyüb hüzn ve elem ile Kütahya'dan çıkub, Amasya tarafına ruberalı oldu. Tarafı şehriyardan (Sultan Süleyman) müşarun ileyh teselliyat için büyük oğlu Orhan'a Çorum sancağı ve diğer oğlu Murad Han'a Canik sancağı tevcih buyurulmuştur"*²³⁰⁵.

Sultan Süleyman, oğlu Bayezid'e emrettiklerinin sonucunu ve onu cennetten cehenneme doğru gönderdiğini biliyordu. Bununla beraber Bayezid'in oğullarını da sancak beyliği vermemişti. Ancak Selim'i taraf tutmayı tercih edip Bayezid'i sakinleştirmesi gerekirken, Selim'in oğullarına da sancak Beyliği vermiştir. Hatta

²³⁰²Purgsthal, a.g.e, s. 1253.

²³⁰³ Müneccimbaşı, *Sahaiful-Ahbar*, çev. N. Ahmed, c. III, s. 510; Purgsthal, a.g.e, s. 1252.

²³⁰⁴ Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, s. 545; Müneccimbaşı, *Sahaifu' l-Ahbar*, çev. N. Ahmed, c III, s. 510.

²³⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 405; Turan, a.g.e, s. 56-57.

Selim'in Lalasını da yüksk mevkiye getirdi. Halk Bayezid'i seviyordu ve ona Amasya'ya gitmek için yardım ettiler. Her gün yakın memleketlerden halk grup grup kendi meyilleriyle Bayezid'in ordusuna katılıyordu. Bu nedenle oldukça kalabalık bir kabile ile yola çıkmıştır. Şunu demeliyiz ki bu olaylardan önce de Nahçıvan Seferinden beri Şehzade Selim, Şehzade Bayezid'i Kütahya'dan Amasya'ya naklettirmek için, teşvik ve telkinde bulunmuştur?²³⁰⁶

Bunlar Şehzade Mustafa'ya yaptığı davranışı Şehzade Baezid'e de yapmışlardır. Bunlar milletin kendi durumundan razı olmayanlardandı. O dönemde deniz kuvvetlerindeki askerlerin durumları kara kuvvetlerine göre iyi değildi.²³⁰⁷ Zikredilen nedenler ile ve Sultan Süleyman'ın etraftaki adamlarına fazla güvendiği için onun yanlıları çocukların katline neden olmuştu. Artık saray adamlarında Süleyman'ın zaafından yararlanmak ve onun düşüncesini etkilemek mümkün olduğu düşüncesi yerleşmiştir. Bu durumu tarihteki şahsiyetler anlamadıkları için şartları iyi tanıyan insanlar komplolarını ortaya koyabiliyorlardı. Bayezid'in güvenini kazanan önceki lalası, Lala Mustafa Paşa şimdi Selim'in danışmanı ve lalası idi.²³⁰⁸ Lala Mustafa katledilen sadrazam Ahmet Paşa'nın taraftarlarından idi. Bu nedenle Rüstem Paşa onu kendine düşman biliyordu. Rüstem Paşa tekrar sadrazamlığa eriştikten sonra Lala Mustafa'yı II. silahtarlık görevinden Sultan Süleyman'ın Sofrasına (Çaşnigir Başı) görevlendirdi. Sonra Lala Mustafa'yı Sultan'dan uzaklaştırıp Sefd sancağına gönderdi. Bayezid'e ilgisinden haberi olan Rüstem Paşa Selim'i bozmak

²³⁰⁶ Peçevi, a.g.e, c. I, s. 385; Solakzade, a.g.e, s. 545.

²³⁰⁷ Şerefettin Turan, *Şehzade Bayezid'in Özgeçmişi*, çev. Ali Seyf, C. II, 1.

Numara, Ankara 1971, s. 153-154.

²³⁰⁸ Purgsthal, Osmanlı Tarihi, s. 1250.

için Lala Mustafa'yı Selim'in lalalığına görevlendirdi.²³⁰⁹Rüstem'den daha zeki olan düzenbaz Lala Mustafa Bayezid'in güveninden yararlanıp Selim'in tahta geçmesini kendisinin sadrazamlığa erişmesi gibi algılıyordu. Selim'in isteğiyle Bayezid'e bir mektup yazdı ve bu mektupta Selim'i liyakatsiz, değersiz bayanlarla uğraşan şehvetli ve fikirsiz olarak tanıttı.²³¹⁰ Mektubunda ben senin padişah olmanı istiyorum diyordu. Mektupta Bayezid'den Selim'e küfür etmesini ve ona bayan elbisesi gönderip savaşa çağırmasını istedi.²³¹¹Böylece darlık, zor durumda ve babasının gözünden de düşmüştü. Suda boğulan insan gibi Bayezid elini her tarafa atıyordu. Bayezid eski Lalasının sözüne inanarak bu mektuba güvenerek aldatıldı.²³¹² Her şeyden habersiz olan Bayezid mektuplara cevap veriyordu ve kendi tahtını ele geçirme düşüncelerini ona anlatıyordu. Lala Mustafa Paşa Bayezid'in yazdığı mektuplar ve gönderdiği bayan elbiseleri Sultan Süleyman'a gönderiyordu ve Bayezid'i Sultan Süleyman'ın yanında daha da kötü bir hale getiriyordu.²³¹³ Bayezid babası Sultan Süleyman'a yazdığı mektupta iki kardeşe eşit bakmasını istiyordu. Sultan Süleyman Bayezid'in mektubuna cevabında ben senin ve kardeşinin arasındaki düşmanlığın ortadan kalkmasından yanayım eğer benim hayır duamı istiyorsan bundan sonra böyle işler yapma dedi.²³¹⁴

Sultan Süleyman'ın Bayezid'e yazdığı mektuplar hiçbir zaman Bayezid'e ulaşmadı ve mektubu getiren adam Lala Mustafa Paşa adamlarına yakalanmış ve

²³⁰⁹ Purgsthal, a.g.e.

²³¹¹ Purgsthal, a.g.e, s. 1252.

²³¹² Purgsthal, a.g.e, s. 1251.

²³¹³ Hammer Purgsthal, a.g.e.

²³¹⁴Uzunçarşılı, a.g.e, s. 470.

öldürülmüştü. Hatta onun ölümünün nedenini de Bayezid gibi gösterdiler.²³¹⁵ Sultan Süleyman'ın oğlu Bayezid'e verdiği imkândan fazla beklentisi vardı. Bir baba oğullarına tanıdığı eşit imkândan dolayı oğullarından eşit beklentisi olacaktı. Eğer eşit imkân vermese beklentisinin eşit olması adalet üzere olmayacaktır. Sultan Süleyman Bayezid'e Selim'e göre daha az değer verip imkân tanıyordu. Ama onlardan aynı neticeyi istiyordu. Selim'den beklentisini de Bayezid'den istiyordu. Hâlbuki verdiği imkân eşit değildi. Lala Mustafa Paşa Sultan Süleyman'ın Selim'e destek verdiğini biliyordu. Bayezid'in babasına yazdığı tüm mektupları yakıyordu ve onlardan hiçbir eser ortada bırakmıyordu.²³¹⁶ Bu mektupların hiçbirisi hiçbir zaman Sultan Süleyman'ın eline erişmedi. İsmail hakkı Uzun Çarşılı bunu kabul ediyor.²³¹⁷ Şerafettin Turan; “bu mektupların bazıları Süleyman'a erişti, Bayezid tarafından yazılan bu yalvartıcı mektupları Sultan Süleyman'ın dediklerinden anlıyoruz” diyor.²³¹⁸ Şerafettin Turan'ın sözü kabul edilse de yine konu değişmez. Çünkü yine Bayezid'in babasına anlatmak istediği ve gerçekleri kapsayan mektuplar Sultan Süleyman'a ulaşmamıştır. Bayezid babası Sultan Süleyman'dan umutsuz olmasına rağmen Kütahya'dan Ankara'ya geldi. Buradaki halk Bayezid'in önceki gelişinde ona büyük bir sempati göstermişti hatta Halktan büyük bir kitle onun hizmetine girdi.²³¹⁹ Bayezid Amasya'ya gitmek istemiyordu. Sultan Süleyman ondan

²³¹⁵ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1251.

²³¹⁶ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1251.

²³¹⁷ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 471.

²³¹⁸ Şerafettin Turan, *Şehzade Bayezid Vaakası*, s. 186.

²³¹⁹ Şerafettin Turan, *Şehzade Bayezid Vaakası*, T.T.K, 1961, s. 84.

Ankara'dan uzaklaşmasını istedi.²³²⁰ Bayezid Ankara'dan yazdığı mektupta şöyle dedi; *“Benim padişahım dostum Sultanım binlerce hasretle sana selam gönderiyorum senin ayağının altını öpüyorum ve halini sormak istiyorum ve sağlıklı haberinizi bekliyorum Allah'tan sizin sağlığını istiyorum ve her gününüz bin gün olsun şerefli mektubunuz bana ulaştı ve ben onun içeriğinden bilgilendim. Buyurmuşsunuz ki birkaç menzil Ankara'dan uzaklaşayım. Ben on gündür Ankara'dan ayrıldım ve şu an Çorum'dayım ve bu bölgede durumum hiç iyi değil. Eğer kendi durumumu size anlatsam rahatsız olursunuz ve durumum fevkalade kötü ve günlerim üzüntüyle geçiyor. Eğer bu insafsız ben Ankara'dan buraya geleyim ve Selim Han (kardeşim) Bursa da kalsın?”²³²¹ İnançınızın bana kapsamasını ve bu ricamı yerine getirmesini sizden bekliyorum. Ricalarımı önceki mektuplarda size anlattım ve yazdım eğer yaparsanız Amasya'ya giderim. Böyle olmazsa günlerimi köyden köye gidip böyle geçireceğim. Kendi küstahlığımdan özür dilerim ve benim günahlarımı bağışlamanızı rica ediyorum. Hakkınızı helal edin sizin ayağınızın altındaki toprağı öpüyorum ve sizin bir kulunuzum. İnanç buyurup benim isteklerimi yapın ki ben helak oldum. Sizin lütuf ve kerametinizden umutluyum. Saadetli Padişah'ı Hak Teâlâ'ya bırakıyorum. Lütfen Kastamonu hâkimliğini de kulunuz Osman (Bayezid'in oğlun)'a inayet edin”.²³²²*

²³²⁰ Şerefettin Turan, a.g.e, s. 108-110.

²³²¹ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1252

²³²² Topkapı Sarayı Mevzesinin Arşivi, İstanbul, 3924/1 numaralı senet, nakalan Huseyin Caferi, “Bayezid'in İran'a sığınma makalesi” Tarih inceleme Dergisi, III. Numara, 8. Yıl, 1973 yılı Ağustos ve Eylül ayı, s. 36-37.

Bayezid mektubunda Şimdiye kadar ne olmuŐa geĀmiŐe birakalım diyerek babasından mütareke talebinde bulunmuştu.²³²³ Ancak Sultan Süleyman, Bayezid'e kararsız davranarak uygun bir cevap vermeyerek bütün yolları ona kapattı ve Bayezid de bilmeden istenmeyen bir yola başvurdu. Tarihçi Şerafettin Turan, Sultan Süleyman Bayezid'e güvenmediği için onun barış teklifini reddettiğini söylüyor.²³²⁴ Hâlbuki Bayezid hata yapacak bir durumda değildi ve babasına yemin etmişti. Bir babanın oğulları arasında eşit babalık yapmak dışında, Sultan Süleyman sadece savaş kurallarına uysaydı, Bayezid'in barış teklifini kabul edip, bu konuyu dikkate aldıktan sonra cevap verebilirdi. Fakat Sultan Süleyman böyle yapmadı.²³²⁵

Sultan Süleyman Bayezid'e uygun bir cevap vermeyerek bütün yolları onun önünde kapattı ve Bayezid de bilmeden istenmeyen bir yola sokuldu. Bayezid'in babası Sultan Süleyman'a mektubu Lala Mustafa'nın casusları engel olmuştu.²³²⁶ Şunu demeliyiz ki Beyazıt 23 mektup kendi eliyle ve 2 mektupta Sadrazam Rüstem Paşa tarafından yani toplam 25 mektup babası Sultan Süleyman'a yazmıştır. Bu konuda en hoŐgörölü tarihçi olan ve Bayezid uzmanı olan Şerafettin Turan sadece bu mektupların Āok az sayıda ve bununda Őüpheyle Kanuni'ye ulaştığını vurguluyordu.²³²⁷ Bu yirmi beş adet mektubun hepsi Topkapı Sarayı Müzesi'nde mevcuttur. Bayezid ağır ruhsal sorunlar yaşamaktaydı ve bu durumu onun yapacağı yanlışlara nedeni olacaktı. O biliyordu ki babası Selim'e verdiği önemi ona

²³²³ Şerafettin Turan, a.g.e, s. 107-108.

²³²⁴ Şerafettin Turan, a.g.e, s. 108.

²³²⁵ Şerafettin Turan, a.g.e, s. 98-1001.

²³²⁶ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1253.

²³²⁷ Şerafettin Turan, a.g.e, s. 143, 181-182.

vermiyordu. Selim II. Bayezid'den iki yaş büyük olduğu için, Türklerin geleneklerine göre babanın yerine geçebilirdi. Böylece büyük oğul her ne kadar da yanlış, akılsız ve ahlaksız olsa da bu önemsenmiyordu. Bu gelenek de büyük oğul babanın gururunu taşıyor ve sadece bu nedenle babanın yerine geçebiliyordu. Büyük oğul haklıydı ve diğer kardeşleri ona tabi idiler. Selim abisi Mustafa'nın özelliklerini taşıyordu. Selim sadece sözde babasının sözlerini uygulamakla, babasının ilgisini çekmeyi başarmış ve nabzını ele geçirmişti. Sultan Süleyman'ın söylemiş oldukları veya emirlerinin Selim tarafından kabul edilmesi Sultan Süleyman için yeterli idi. Bu nedenle onun gerçek kişiliğini tanımaktan aciz kalıp ve onu adaletli bilip ve onun ne yaptığına; bencilliklerine, ayyaşlığına, kadınlara düşkün oluşuna ve diğer kardeşine karşı adaletsizce davrandığına ve kardeşinin sahte mektuplarla yoldan çıkarmasına önem vermiyordu. Bu hiç değişmeyen sabit görüş Osmanlı imparatorluğunu çok ciddi problemler içine sokuyordu. Bayezid'e tüm yollar kapanmıştı. Bu çaresizlikten kendisini kurtarmak için bir yol bulamıyordu. Bu nedenle kendi haklılığını anlatmak için kardeşi Selim'le savaştan başka bir seçenek bulamıyordu.²³²⁸ Böylece babasının halefi olacağını gösterecektir. Bayezid'in aklından hiçbir zaman babasına karşı bir hareket geçmiyordu; ama zikrettiğimiz Lala Mustafa Paşa, Selim'in adamlarıyla birlikte Sultan Süleyman'ın aklını karıştırarak oğlu Bayezid'in kendisine karşı bir hareket planladığını söylüyorlardı.²³²⁹ Bu esnada Sultan Süleyman dedesi II. Bayezid gibi vücudundan çıkan yara nedeniyle sağlık problemleri yaşıyordu ve bu durumdan yararlanıp ortalığı karıştıran münafık insanlar ve duruma göre ne yaptığını

²³²⁸ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1252.

²³²⁹ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1253.

bilen, güce düşkün Selim onları gizlice destekliyordu.²³³⁰ Bunlar Sultan Süleyman'ın tahta oğlu Selim'e göz koyduğunu bilenler Selim'in himaye ve bilgilenmesiyle Sultan Süleyman'a; "*Senin oğlun tıpkı babanın dedene yaptığı gibi (I. Selim'in babası II. Bayezid'i işten atması ve kendisini babasının yerine geçirilmesini kast ediyor) seni de padişahlıktan alıkoyup senin yerine kendisi geçmek istiyor*" diyerek Sultan Süleyman'ı aldatatılar. Bunun da asıl nedeni Osmanlı da bir veraset yasası mevcut olmadığı için Padişahın kişisel davranışından dolayı diğerlerinin mudahilesine yol açılması idi.²³³¹

Sultan Süleyman'ın Bayezid'e cevaben yolladığı mektuplar Bayezid'in bir oğul olarak babasından beklentisi hakkında onun için ikna edici değildi ve gerçeklere uymuyordu. Bu durumda Bayezid'in kendi hakkını savunması için yollar üzerine kapanmıştı. Kesinlikle Bayezid ne kadar da doğru düşünmeye çalışsa, onun çabaları babası Sultan Süleyman'ın rahatsızlığına neden olacaktı. Çünkü Sultan Süleyman'ın fikrini karıştıranlar onun bağımsız bir fikir ve tarafsız bir şekilde Bayezid'e bakmamasına neden olmuş ve Bayezid'e olmayan kötü sıfatlar yüklemiştiler. Bu nedenle Bayezid'in babası Süleyman'ın ona yüklediği sıfatlar kendinde olmadığını babasına söylese de her şekilde babasının oğlunun gerçeklere uygun verdiği cevap, Sultan Süleyman için gerçek olmayıp geleneklere göre onu kendisine saygısızlık ettiğini zannedecekti. Böylece Sultan Süleyman'ın ilgisi Selim'e daha fazla kayacaktır. Bu olaylardan dolayı sanki tüm yerle gök el ele verip Bayezid'e karşı kötülük için işbirliği içindeydi. Bundan sonra bütün kapıları kendisine kapalı gören

²³³⁰ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1250-1253.

²³³¹ Halil İnalçık "Kudadgu Bilig'de Türk ve İran Nazariye ve Gelenekleri",
Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet, İstanbul: Eren yayınları, 2000, s. 11-23.

Bayezid, o dönemin şartlarına göre kendini ispatlamak için kardeşi Selim’le savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünüp kardeşiyle savaş hazırlığına başlamıştı; belki böylelikle babasına ve halka kendi hakkını ispat edebilirdi.²³³² Yani tarihsel bir zorunluluk içine sürdürülen Bayezid önce asker toplamaya başladı ve sonra Selim’in üzerine giderken yol üzerindeki şehirleri de ele geçirdi. Selim’in Bayezid’e direnecek gücü yoktu; bu nedenle babası Sultan Süleyman’dan yardım istedi.²³³³ Selim’in babasından istediği yardım da onun babasının gözünde haklı olması anlamına geliyordu. Sultan Süleyman daha önceleri çocuklarına yaptığı hayati yanlışlarından dolayı kendini suçluyor ve tekrar oğlunu yani Bayezid gibi öldürtmek istemiyordu. Bu nedenle farklı yoldan oğlunu öldürmek ve kendini suçsuz göstermek için din hocalarıyla görüşüp oğlunu öldürtmek için onlardan bir fetva çıkarmalarını istemiştir. İslam kurallarına göre din âlimlerinin bu konularda karar verirken tam fikirleri bağımsız ve kimsenin etkisinde olmadan özgür düşünce kendi araştırmalarında akılla şeriatin birleştirerek ortaya çıkan bir sorunu halletmeleri gerekmektedir.²³³⁴ Fakat ortaçağda ve onun devamından gelen Kanuni’nin zamanda da din âlimleri yöneticilerin etkisinde ve onların gücünü devam ettirmeleri için geçce fikirleri bağımsız olmayan bu halde araştırma yapıyorlardı. Ayrıca İslam da Hâkimin bilgin, faziletli ve takvalı olması ve bu özellikler yerine geçenine (seçtiğine) de sağlanmasını istenmiştir²³³⁵.

²³³² Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1252.

²³³³ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1252.

²³³⁴ Hacı Nsrettinin Tüsi, *Resale-ye İmamet*, Muhammed Taki Daneşpejuh Çalışması, Tahran Üniveritesi, 1958, s. 15. 21.

²³³⁵ Ebunâsır Farabi, *Endişehaye Medine-ye Fazile*, Seyyid Cafer Seccadi, Tehüri

Ama İslam dünyasında görünen Müslümanların hükümet ve hâkimiyetle ilgili iletişim görüşleri farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden oldu. Rumeli Kazaskeri ve 28 yıl Şeyhul-İslam makamına tayin edilen din âlimi Ebusuud Efendi'den²³³⁶ Sultan Süleyman 3 soru soruyor:

Birinci soru:

Bir Sultan'ı adilin ebnasından biri, ta'atten hurûc edipi, bazı kıla'a mustevli olup, ehline mal salıp cebr ile alıp, asker cem edip gayri tarik ile ref'i mümkün olmayıp kıtale mübaşeret eyleseler. Anların kıtalleri ve sınıp cem'iyetleri dağılıncaya değin kıtalleri şer'an helal olur mu?

(Eğer Sultan'ın oğlu Emirelmümin'in emirlerine itaat etmezse, halka zorla haraç ödetse, şehirleri ele geçirirse ve sultana karşı isyan ederse ve bize karşı savaş açarsa onun savaşta katli vacip midir değımlidir)? Diye sormuştur.

Elcevap:

“Helaldır, nass-ı Kur'an-i azim ile sabit olmuştur. Hükm-i şer'idir ve icma-i sahabe-i Kiram dahi anın üzerinedir, Kıtale kadir olanlar kıtalle, almayanlar kelamı hak ile ve du'a-i hayıla, ref-i fitne ve fesada sa'y vacibdir. Vallahu te'ala a'lem ve ahkem” (A.259 a- B. 319 a)²³³⁷

Yayınları, 1983, s. 292. 265.

²³³⁶Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 677-679.

²³³⁷ Fatih Kütüphanesi, Ali Emini Kitapları, Şer'ie bölümü, 646. Fetva, Mustensihinin Cezair Mustafa bin Ali el-Hatib, İstanbul Hc. 1041 (Miladi 1634), Ebusuud Efendinin yakın öğrencisi, Naklen Ertuğrul Düzdağ, *Ebusuud Efendinin Fetvaları*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 117.

İstanbul müftüsü olan meşhur din âlimi Ebusuud Efendi vacip ve katlinin Kuran'ın nassına göre caiz olduğuna dair fetva vermiş ve gücü olan bir Müslüman'ın ona karşı savaş açabileceğini söylemiştir ve savaşacak gücü olmayanların dualarının bu fitneyi bertaraf etmek için vacip olduğunu belirtmiştir ve son olarak şu cümleyle sözünü bitirmiştir: “Müslümanlar'ın halifesi Emirelmümin'e karşı çıkanın katli vaciptir.”²³³⁸.

Drahta ger ziyan etse karınca Zarar var mıdır anı kırınca,
Yarın Hakk'ın divanına varınca Süleyman'dan hakkın alır karınca,

Sultan Süleyman gerçekte oğlunu öldürtmek istiyordu; fakat bunu gizlemek için din hocalarına sığındı ve bazılarına göre Sultan Süleyman böyle bir şeyhülislama sahip olduğu için, bazılarına göre de Barbaros gibi bir komutana sahip olduğu için Osmanlı'nın en şanslı padişahı sayılmaktadır; Bayezid'in yaptıkları Selim'in yaptıklarına ve Selim'in yazdığı sahte mektuplar, yaptığı komplolara ve Sultan Süleyman'ın ısrarla Selim'i desteklemesi hatalarına tepkiydi ve o güç ve yöneticilerin icat ettiği yapay ve gerçekten uzak olan şartlara göre bu tepkiyi göstermişti. Ama Ebusuud konuyu derin ve her boyutunu araştırmadan fetva verirken bunları tarafsızca göz önünde bulundurmaktan karar vermiştir. İslam kurallarına göre yoksulluk zamanında bir insan karnını doyurmak için hırsızlık yapıyorsa Müslüman yargıcı onu normal şartlara göre değerlendirip cezalandırmıyor. Bu olay Ebusuud'un fetvasının siyaset ve politikanın etkisinde kaldığını göstermektedir.

İkinci soru:

²³³⁸ Fatih Kütüphanesi, a.g.e.

Bir taife Sultan'ı adil ta'atten hurüc edipi, bazı kıla'a mustevli olup, asker cem edip, bazı bilad ehline mal salıp cebr ile alıp, kıtale mübaşeret eyleseler Anlara ihtiyar ile mal verip mu'avenet, edenler ve kaville ve fiille mu'avenet edenler, veya ,bunlara kılıç çekmek helal değildir, diyenler anlar hükmünde olup, kıtalleri ve malları şer'an helal olur mu?²³³⁹

Elcevap:

“Malla ve Kaville ve fil ile mu'avenet edenler, cemiyetlerinde olmayacak darb-i şedidden sonra ve tevbei sahihaları ve salah-ı halleri zahir oluncaya değin hapis lazımdır. Amma, bunlara kılıç çekmek helal değildir, diyenler Kur'an-i azimin nass-i kat'isine inkâr edip ve icmai sahabe-i izama muhalefet etmekle kâfir olup, katilleri helal olur”. (B. 319 a)²³⁴⁰

Üçüncü soru:

Zeyd, Sultan Bayezid'e yazılıp, varıp birkaç gün yanında durup, geri ihtiyarı ile koyu gidip, yerlerine geldikte, şehirlisi kadı ile cem olup, senin şimden geru tevben makbul değildir, deyu katl ettiklerinden, kadı olan Amr namazın kaldırmasa ve Müslüman makberesine, dahi kodurmasa şer'an ne lazım olur?

Elcevap:

İBağının tevbe-i sahih makbuledir. Tevbe-i sahih etti ise katli haramdır. Katiline diyet lazımdır” (B. 319 a).²³⁴¹

²³³⁹ Ertuğrul Düzdağ, *Ebusuud Efendinin Fetvaları*, s. 117.

²³⁴⁰ Fatih Kütüphanesi, Ali Emini Kitapları, Şer'ıye bölümü, 646. Fetva,

Mustensihinin Cezair Mustafa bin Ali el-Hatib, İstanbul Hc. 1041 (Miladi 1634).

²³⁴¹ Fatih Kütüphanesi, a.g.e.

Sultan Süleyman Ebusuud Efendi'den aldığı fetvanın aynısı gibi Rumeli Kazaskeri Hamid Efendi ve Anadolu Kazaskeri Mehmed Efendi ve önceki kazaskerler Abdurrahman Çelebi ve Sofyan Efendi ve hem de Mevlana İstanbul kazaskerinden Bayezid'i öldürtmek için fetva almıştır.²³⁴² Bu âlimlerden birisi bile farklı düşünmüyor muydu? Bayezid kaçış yolu olmadığını ve oyunun kurbanı olduğunu anlamıştı. Olayın nasıl geliştiğinden haberi olmayan âlimler ve babası da onu herhalde öldürtücektir. Böylece Sultan Süleyman kendi eliyle kabiliyetli bir şehzadeyi aslında kendi kendini ortadan kaldırıyor. Bir türlü bu güç çelişkisi Sultan Süleyman'ın yakasını bırakmıyordu ve arka arkaya yanlışlar yapılıyordu sanki kendi eliyle kendisini ortadan kaldırmak için böyle yapıyordu. Böylece Osmanlı'nın en güçlü döneminde yaşayan tarihçiler bu döneme Muhteşem yüzyıl adı vermişlerdi fakat bu dönemden sonra Osmanlı imparatorluğu durakladı. Bu tarih dersinden iyi bir örnek olarak gösterildiğine aşikârdır.

Selim ile Bayezid'in aralarında savaş zorunlu olmuştu; çünkü Bayezid kendi haklılığını ispatlayacak başka bir yol bulamıyordu ve tüm yollar ona kapanmıştı. Sultan Süleyman Selim'e destek vermek için vezir Sokullu Mehmet Paşa, Anadolu valisi Ahmet Paşa, Karaman valisi Ferhat Paşa ve Zulkadir Ali Paşa'yı yeterli kuvvetlerle Selim'e yardım için gönderdi. Böylece Selim'in askerleri Bayezid'in askerlerinden daha fazla idi ve Bayezid savaş açsaydı kesin yenilecekti. Ama Bayezid bozkırı kültürünün geleneksellerine göre savaşta hatta yenilse bile Bayezid için yalnız ve son çığırıcı olup hem de kendini halk nazarında haklı kılmak için savaştan bir çare bulamıyordu. Bu İslam-i geleneklerine göre de yenilip yenilmeyip

²³⁴² Filiz Kılıç, *Şehzade Bayezid, Şahi, Hayatı ve Divanı*, Ankara: T.C. Kültür

Bakanlığı, 1999. s. 16.

değil haklı olup olmamak anlamındadır. Bir şekil de İslam'ın savaşlarına benzemektedir. Miladi 1559 Mayıs ayı (Hicri 966 Şaban ayının yirmi ikinci günü) Bayezid Konya'ya bir menzil uzaklıktaki Keyguş denen yerde çadırını kurdu ve ertesi gün savaşa başladı.²³⁴³ Savaşın ilk günü Bayezid Selim'in ordusunun sol tarafını yok etti ve savaşı kazandı.²³⁴⁴ İkinci gün tekrar aynı sol tarafa saldırdı; ama başarılı olamadı. Selim'in ordusunun sağ tarafına saldırdı ve tekrar geri çekildi ve çok sayıda askerini ve teçhizatını kaybederek Amasya'ya doğru geri çekildi. Amasya'da tekrar babasına yakın olmak için çaba sarf etti, mektuplar yazıp elçiler gönderdi.²³⁴⁵ Ama bir sonuç alamadı. Amasya'dan av bahanesiyle Tokat'a geldi ve buradan babasına bir mektup yazarak affetmesini istedi. Mektubun özeti şudur: „İnsanoğlu hata yapar; ben bütün yaptığım hatalardan çok pişmanım. Sultan ne isterse ve ne düşünürse meyilim ve isteğimle onu yapacağım.”²³⁴⁶ Bu mektup da önceki mektuplar gibi Sultan Süleyman'a ulaştırılmadı; mektup Selim'in adamı Lala Mustafa'ya ulaştı; fakat o mektubu Sultan Süleyman'a ulaştırmadı. Sultan Süleyman Bayezid'den kendini savaşa teşvik edenleri cezalandırmasını istemişti; o da babasının gönlünü almak için bu adamlardan üç tanesinin kafasını keserek bu kafaları Sultan Süleyman'a göndermiştir. Bu esnada Bayezid daha önceden kendi adamı olan Lala

²³⁴³ Ferid Bek, a.g.e, s.112; Ferid Bek 30-31 Mayıs ayında Selimle Bayezid'in savaşını doğru diyor, ama yanlışca Miladi 1561 yılı yazıyor, Huseyin Caferi Konya savaşının tarihini Miladi 1559 yılı Mayıs ayının 30. Günü Hicri 966 yılı Şaban ayının 23. Günü yazıyor, s. 18; Peçevi, a.g. e, c. I, s. 392-393.

²³⁴⁴ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1252.

²³⁴⁵ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1253.

²³⁴⁶ Şerefettin Turan, *Bayezid Vakaası*, s. 164.

Mustafa'nın kendisine ihanet ettiğini.²³⁴⁷ Sadrazam Rüstem Paşa da Sultan Süleyman'a Lala Mustafa'nın hainlik yaptığını söylemiştir. Kanuni onu Yozgat sancağına gönderdi ve onun yerine Tutunç'i Selim'in Lalası etti.²³⁴⁸ Ama iş işten geçmişti.²³⁴⁹ Yine Selim buna izin vermedi ve müdahale ederek bu durumda İran'ın sınırında Lala Mustafa'nın varlığı gereklidir demiş ve bunu babası Kanuni'ye anlatarak onu Van Valiliğine gönderilmesini sağlamıştır.²³⁵⁰ Bayezid Amasya müftüsü olan Muhiyettin Cürcani ve Hayrettin İcadi Vaizi'yi... babasıyla arasında arabuluculuk yapması için İstanbul'a gönderdi; ama Sultan Süleyman Bayezid'in ölüm fetvasını âlimlerden almıştı; bu yüzden onların Bayezid'i affetme isteğini reddetmiştir. Sultan Süleyman bundan sonra Bayezid'in ölümü için ısrarcı olmaya başlamıştır ve Selim'den onu bir an önce yakalamasını istemiştir. Sultan Süleyman'ın emriyle Sokullu Mehmet Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa çok sayıda askerle Selimle birleştiler.²³⁵¹ Sultan Süleyman sonradan Tahmasb'a yazdığı mektupla Muhammed Paşa, Rumeli, Anadolu, Karaman ve Maraş beylerbeylerini

²³⁴⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* s. 171.

²³⁴⁸ Purgeshtal, *Osmanlı Tarihi* s. 1254.

²³⁴⁹ Purgeshtal, *Osmanlı Tarihi* s. 1254. Purgeshtal diyor ki Lala Mustafa Paşa önce kovuldu ama sonra Van hâkimi oldu. Uzunçarşıl diyor ki çünkü Rüstem Paşa şehzade Mustafa'nın öldürmesinde eli vardı, hem de Rüstem Paşa Bayezid'i tutuyordu, Lala Mustafa Paşa Sultan Süleyman'ın yanında Rüstem Paşa'yı kötülüyordu. Bu nedenle Sultan Süleyman onun dediklerine ve yazdiklarına önem vermiyordu, s. 470.

²³⁵⁰ Hammer Purgeshtal, a.g.e, s. 1254.

²³⁵¹ Purgsthal, a.g.e, s. 1253.

Bayezid'i yakalamak için Selim'le birleştirdiğini söylemiştir.²³⁵² Miladi 1559 yılı Haziran ayının on üçüncü günü (Hicri 966 yılı Ramazan ayının yedinci günü) Selim Bayezid'i yakalamak için Amasya'ya hareket etti. Bayezid az sayıdaki askerleriyle Selim'e karşı direnemiyordu. Bayezid gözü yaş dolu eş ve kızlarıyla vedalaştı ve İran'a doğru yola çıktı.²³⁵³ Ailesini orda bırakıp dört oğlu Orhan, Osman, Mahmud, Abdullah ve on bin askeri ile Miladi 1559 yılı Temmuz ayının altıncı günü (Hicri 966 yılı Şevval ayının birinci günü) Amasya'yı terk edip Anadolu'nun doğusu olan Karahisar ve Bayburt'a doğru hareket etti. Sultan Süleyman Bayezid'in amacının İran'a doğru gitmek olduğunu anlamıştır ve bütün beylerbeylerine onun yakalanması için emir vermiştir.²³⁵⁴ Onun verdiği ferman şöyledir:

“Oğlum Allah'ın şerefli fermanı olan ve Kuran'da yazılmış Allah'a, peygambere, imamlara ve âlimlere itaatten yüz çevirmiş ve benim egemenliğimde olan memleketlerde fitne ve fesat olan adamları kendi çevresinde toplamış ve isyan etmiştir, benim şeref göstergesi olan oğlum Selim'e ki, Allah onun ömrünü artırsın, karşı gelmiştir ve benim muzaffer ordumun karşısında savaş açmış ve Allah'ın yardımıyla yenilmiş ve kaçmıştır. Kalan askerleriyle İran'a kaçma amacı taşımaktadır. Benim amacım onu yakalamaktır. Bütün Şam'daki beylerbeyime hükmü şerifemi yerine getirmelerini yazıp onlardan istedim. Her kim ki onun yakalanması için bir işaret bize gösterecek eğer o adam sancakbeyi olursa onun makamını yükseltip onu beylerbeyi yapacağım ve eğer zaim (kefil, Zeim; yer sahibi olan ve en az 20000 Ağçe ve 99999 Ağçeye kadar geliri olana derler) olursa onu sancakbeyi yapacağım;

²³⁵² Huseyin Mir Caferi, a.g.e, s. 36.

²³⁵³ Purgsthal, a.g.e, s. 1253.

²³⁵⁴ Purgsthal, a.g.e, s. 1253-1254.

eğer bu adam reaya olursa ona büyük bir ödül verilmesini ve herkese bu konuda gayret ve himmet göstermelerini emrettim”²³⁵⁵.

Sultan Süleyman mektupta kendini Allah tarafından emir sahibi yani Allah’ın emanetini taşıyan olarak tanımlıyor ve herkesin kendine itaat etmesini gerekli görüyor ve böylece Bayezid’in İran’a gitmesini merak ettiğini belirtiyor. Hatta her kim onu yakalarsa ya da yakalanması için bir işaret verirse de ona büyük hediyeler ödeyeceğini söylüyor ve onun İran’a gitmesine engel olmak istiyor. Çünkü Batı yolu Bayezid’e kapanmıştır ve sadece Doğu yolu yani İran ona açıktır. Böylece Sultan Süleyman’ın Bayezid’in İran’a gitme düşüncesini önceden bildiğinin doğru olduğunu göstermektedir. Sultan Süleyman bununla ilgili Tahmasb’a bir mektup yazarak onu oğlu Selim’e vererek gereken zamanda bunu İran’a göndermesini emretmiştir. Bayezid babasının askerlerinden önce Erzurum’a yetişti.²³⁵⁶ 15 Erzurum hâkimi Ayaz Paşa’nın ona direnme gücü yoktu ve bu nedenle onu karşıladı ve ona yiyecek, asker ve teçhizat verdi. Sultan Süleyman’ın kuvvetleri geldiğinde Bayezid savaşı uygun görmeyerek İran’a doğru hareket etti; Osmanlı ordusu ona yetişemedi ve Erzurum’a dönerek Malatya hâkimi Mustafa Paşa ve Antep Hakimi Hüsrev Paşa’yı onu takip etmek için gönderdiler.²³⁵⁷ Bayezid İran’a doğru gidiş esnasında tekrar babasının rızalığını almak için uğraşmıştır. Rüstem Paşa’ya bir mektup yazarak ondan babasına kendisini affetmesini söylemesini istemiştir. Bayezid bu isteğini gururunu kırmadan ve yalvarmadan yapmıştır ve bu mektubu yazdıktan sonra Erivan’da (Çukur Sed)

²³⁵⁵ Huseyin Mir Caferi; İstanbul Topkapı Sarayı Arşivi, Bas. Ars. III. VSK. 59. Senet.

²³⁵⁶ Ahmet Kummi Osmanlı ordusunun Komutanını İskender Paşa yazıyor. s 404.

²³⁵⁷ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1253.

mola verdi.²³⁵⁸ Hala umutla yaşayan Bayezid Rüstem Paşa babasını onu affetmesi için ikna etmesini bekliyordu. Ama Mustafa ve Hüsrev Paşa Erivan'a yetişir yetişmez Bayezid'e aniden saldırdılar. Bayezid de savaşmaya mecbur kaldı. Tüm yollar ona kapanan Bayezid sadece İran yolunu kendine açık görüyordu. Miladi 1559 yılı Hicri 966 yılının başlarında İran'ın ilk ve sınır şehri Erivan'dan İran'ın iç topraklarına girmek istedi.²³⁵⁹ Erivan Hâkimi Ustaclu Şahkulu Sultan'dan sığınma talep etti. Şah Tahmasb Bayezid ile Selim arasındaki çatışmalardan haberdar olmak için Yadigâr Bek Kürt'ten birkaç casusu Osmanlı'ya gönderip Konya'daki savaşla ilgili araştırma yapıp Şahkulu'na bilgi yollamasını istemiştir. Tahmasb kendi tezkiresinde: „Pazüki Kürt casuslar Bayezid'in iki yakın adamını benim yanına getirdiler ve onlar da Bayezid'in kendilerini tüccar kılığında Tahmasb'ın yanına gitmelerini ve ondan bin beş yüz tümen yardım istemelerini emrettiğini söylemişlerdir. Tahmasb kendisinin bu sözlere şaşırıldığını ve kendisine „Bayezid kardeşim Elkas Mirza'dan daha akılsızdır, dediğini söylemiştir. Tahmasb Bin beş yüz tümen için Sultan Süleyman gibi büyük bir padişahla düşman olmak nasıl

²³⁵⁸ Şerefettin Turan diyor Bayezid bu mektuplarında, yalvarmak ve acizlik yapmamıştı ve her zaman gurur ve efendiliğini gösteriyordu, s. 194.

²³⁵⁹ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 403; Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 304; Rumlu Miladi 1559 yılı Hicri 966 yılın olayları Zikrediyor, *Ahsenüt-Tevarih*, s. 409; Uzunçarşılı diyor ki Bayezid Miladi 1550 yılı Ocak, Hicri 967 yılı Rabiülahır ayında İran'a girdi, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 439 (söylediği yanlıştır); Edward Browne, a.g.e, s. 87; Sayks, a.g.e, s. 257. İkisi de Miladi 1550 yılı Hicri 967 yılı zikrediyorlar.

mümkün olabilir demiştir.²³⁶⁰18 Topkapı Sarayı'nın arşivinde bir senet mevcuttur ki buna göre Tahmasb casusların aracılığıyla Konya savaşından haberdardır ve Bayezid'in İran'a gelmesini biliyormuş.²³⁶¹ Bu senete göre Şah Tahmasb Amasya'ya birkaç adamını göndermiştir ki onlar Bayezid'in babasına ve kardeşine nasıl bir tepki göndererek konusunda rapor vermelerini istemiştir. ²³⁶² Tahmasb bu konuda yaptıklarıyla iyi ve deneyimli bir Devlet adamı olduğunu göstermiştir. Böylece Bayezid'e sığınma teklifi konusunda iyice düşünüp karar vermek istiyordu. Tahmasb Tezkiresinde Bayezid'in gönderdiği iki elçiyi Yüzbaşı Hasan Bey'in yanına yolladığını ve daha sonra ne haber geleceğini beklediğini belirtmektedir. Kırk gün sonra casuslar Bayezid'in Pasinler'e geldiğini Tahmasb'a haber vermişlerdir. ²³⁶³ Diğer taraftan da Yadigâr Pazüki Kürt aynı haberi Tahmasb'a ulaştırmıştır. Bu bize bu konunun Tahmasb tarafından ne kadar önemsendiğini ve Tahmasb'ın Bayezid'in ne yapacağını merakla takip ettiğini göstermektedir. Bayezid on bin kişiye yakın olan ordusuyla Erivan'a sığınmak istiyor. ²³⁶⁴ Erivan hakimi Ustaclu Şahkulu Sultan onun kalabalık ordusuyla kendine saldırmaması için onun sığınma isteğini değerlendirmesi için elçilerini Şah Tahmasb'ın yanına Kazvin'e yollamıştır. Bu esnada Bayezid Çavuşbaşısını Erivan hâkiminin elçisinin yanında bir mektupla Tahmasb'ın yanına gönderiyor ve ondan resmen sığınma istediğini

²³⁶⁰ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 75.

²³⁶¹ Top kapı Sarayının Muzesi, 5997 numaralı senet, Naklen Şerefettin Turan, s. 198.

²³⁶² Huseyin Caferi, a.g.e, s. 21.

²³⁶³ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 75.

²³⁶⁴ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1254.

söylüyor.²³⁶⁵ Erivan hâkimi kendisi bir cevap veremiyor ve Tahmasb'a yolladığı elçilerinden haber gelmesini bekliyordu. Erivan hâkimi Ustaclu Şahkulu Sultan Bayezid'in kalabalık ordusu ve ağır toplarıyla İran'a girip şehirleri harap etmesinden endişe ediyordu.²³⁶⁶ Onun başka bir endişesi de Bayezid'i izleyen Osmanlı ordusunun onun peşinden İran sınırlarına girip kendisi için tehlike çıkarmaları ihtimaliydi. Bayezid Amasya barış antlaşmasının her iki taraftan birbirlerine sığınan kişilerin geri teslim edilmesi maddesinden de haberdardı. Bu nedenle Tahmasb'dan sığınma isteyen Bayezid bu kadar uzun savaşlardan sonra Tahmasb'ın babasıyla tekrar savaşma niyeti olmayacağını ve büyük bir ihtimalle kendisini babasına geri göndereceğini düşünüyordu. Böylece kendisinin ve çocuklarının canının tehlikede olmasından endişeliydi. Bu nedenle Bayezid bu olayların sonucunu herkesten çok düşünüyordu. Tahmasb kendi tezkiresinde Erivan hâkimi Şahkulu Sultan'ın kendisine bir mektup yazarak Bayezid'in kendisini yakalayıp babasına teslim edeceklerini düşündüğünü ve kendisinden bir adam yollayarak Bayezid'i sakinleştirici haberleri yani onu babasına teslim etmeyeceğini söylemesini istediğini belirtmektedir.²³⁶⁷ Erivan Hâkimi Kazvin 'den yola çıkan elçi gelene kadar Bayezid'e çok iyi muamele ediyor ve ona iyi hürmet ederek elçi gelene kadar onu sakince bekletiyor.²³⁶⁸ Tahmasb Kazvin 'de hem Erivan hâkimini hem de Bayezid'in

²³⁶⁵ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, c. I, İstanbul Hicri 1225, s. 513-517.

²³⁶⁶ Anonim, *Sefernameye Veneziyan Dar İran*, s. 449.

²³⁶⁷ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 75.

²³⁶⁸ Şerefetti Turan, *Bayezid Vaakası*, s. 195; Huseyin Mir Caferi, s. 21; Bu iki tarihçi diyorlar ki Bayezid Erivan'a sığındığı zaman Şah Tahmasb Esterabad da idi. Doğru değildir. O günkü Bütün Safevi tarihçiler bu zamanda Şah Tahmasb Kazvin'deydi.

elçisini birlikte karşılıyor. Tahmasb iki kardeş arasındaki sorunları biliyordu ve Bayezid'e sığınma vermeyi düşünüyordu. Tahmasb kendi Tezkiresinde komutanlarına Bayezid'in kendi ülkelerinden geçip başka memleketlere geçmesine izin vermeleri halinde Sultan Süleyman'la aralarının bozulabileceğini söylediğini yazmaktadır.²³⁶⁹

Tahmasb Bayezid'in endişesini gidermek için Ustaclu Yüzbaşı Hasan Bey'i birçok hediye ile Bayezid'in yanına göndererek elçisine Şahkulu Sultan'a Bayezid'e kendisi adına çok iyi davranmasını söylemesini emretmiştir.²³⁷⁰ Hem de Tahmasb elçisine Bayezid'in yanında kendisi adına yemin ederek onu teslim etmeyeceğini ve güven içinde kalmasını sağlayacağını söylemesini emretmiştir... O zaman ki Bayezid Kazvin'e giderken Tebriz'e vardığında endişelenmeye başlamış ve özel elçisi olan Hüseyin Çaşnigir'i Tahmasb'ın yanına Kazvin'e göndermiştir. Tahmasb da elçinin yanında kendi başına yemin ederek Bayezid'i öldürmeyeceğini, kör etmeyeceğini ve onu babasının adamlarına teslim etmeyeceğini söylemiştir.²³⁷¹ Tahmasb Ali Ağa Çavuşbaşı'yı Hasan Bey Yüzbaşı ile Bayezid'in yanına göndermiştir ve Tahmasb Hasan Bey Yüzbaşı'yı Kazvin'e gelene kadar Bayezid'in yanında görevlendirmiştir ve yol üzerindeki şehirlerin bütün valilerine Bayezid'e çok iyi, görkemli ve sıcak

Onun dışında Şah Tahmasb Padişahlığın 20 yılının sonunda Kazvin'den dışarıya çıkmadı.

²³⁶⁹Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 75.

²³⁷⁰Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 409; Molla Kemal, *Safevi Tarihi*; Düzelteyen İbrahim Dıhgan, s. 41, Arak 1955; Ahmet Gaffari, a.g.e, s. 304.

²³⁷¹Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 76; Ahmet Kummi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 418.

davranmaları için emir vermiştir. Tahmasb Bayezid'in yazdığı mektuba ve sığınma talebine cevap veriyor ve onun kendini güvende hissetmesi için ona sığınma hakkı verdiğini söylüyor. Bayezid ve onun ve çocuklarının yanına gelmesinden çok mutluluk duyduğunu ve bu mutluluğunu anlatmaya imkân bulamadığını dile getirmiştir. Beyit:

آنچه دل اندر طلبش می شتافت در پس این پرده نهان بود یافت

İstedığinin peşinde olan yürek arzusunu

saklı olan bu perde de buldu,²³⁷²

Tahmasb mektupta kendi sarayında en iyi misafirperverlik görevini yapan adamı olan Muhammed Ağa'yı Bayezid'in Erivan'a girmesini tebrik etmek için göndermesini söylemişti. Ve o Kazvin de misafirperverlik hazırlamalarını yapacaktır. Tahmasb devam ediyor ve onun aracılığıyla Şahkulu Sultan'a Bayezid'e Nahcivan'a kadar eşlik etmesini emretmiştir ve Nahcivan'dan sonra Bayezid'i Azerbaycan emiri Ataullah'a Şahkulu Sultan'dan teslim almasını ve onu Kazvin'e kadar menzilden menzile ne isterse iyice karşılamasını emretmişti.²³⁷³ Tahmasb Bayezid'e güven vermiştir ve ona Kazvin'e geldiğinde hiçbir yardımdan kaçınmayacağını söylemiştir.²³⁷⁴ Bayezid Tahmasb'a yazdığı mektupta ona baba demiştir ve izinsiz İran'a girdiği için ondan özür dilemiştir; Tahmasb da ona cevabında onu kendi oğlu olarak gördüğünü ve onu aziz oğlu söylemiştir. Tahmasb da Bayezid'in izinsizce

²³⁷²Feridun Bey, a.g.e, s. 43-45; Nevayi, a.g.e, s. 359-360.

²³⁷³ Şah Tahmasb Mektubunda yalnız Attaullah'ı Azerbaycan veziri söylüyor. Feridun Bey, *Munşetaus-Selâtin*, s. 44. Ama Tarihçi Huseyini Esterabadi, Şirvan'ı de ekliyor, s. 84.

²³⁷⁴ Hammer Purgsthal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1254.

İran'a girdiği için özür dilemesi nedeniyle babayla oğul arasında böyle olaylar nedeniyle sorun olmayacağını ve kendisinin gelmesinden hoşnut olduğunu söylemiştir. Bayezid'in İran'a sığınmasından sonra Sultan Süleyman bir mektup yazarak oğlu Selim'e verip bunu Tahmasb'a göndermesini istemiştir.²³⁷⁵ Mektubu Türkçe yazarak Tahmasb'ı överek şöyle demektedir: „Oğlum Bayezid gençlik gururuyla ve etrafındakilerin onu yoldan çıkarmasıyla edepten uzaklaşmış ve benim itaatimden çıkarak isyan etmiştir. En fitne fesat ve şer olan insanlar onun etrafında toplanmışlardır. Dünyevi amaçlarından dolayı büyük oğlum olan Selim'le mücadele etmiştir. Rumeli, Anadolu, Karaman ve Maraş kuvvetleri Selim'le birleşmişlerdir ve Bayezid onlara direnemeyerek doğuya kaçmıştır. Siz hazretlerin Bayezid'in İran sınırlarından geçmesine izin vermemenizi isteyerek muhlisliğinizi göstermenizi istiyoruz. Bayezid'i Selim'in adamlarına teslim edin ki onu takip eden kuvvetlerimiz İran topraklarına girmek zorunda kalmasin.²³⁷⁶ Mektubun sonunda Tahmasb'a Ardahan hâkimi Sinan Bey'i (Tahmasb'ın savaşta bıraktığı ve Osmanlı ailesinden olan kişi) İran'a gönderdiğini ve Tahmasb'ın onun erkence geri dönmesi için izin vermesini istemiştir. Tarihçi İskender Bey Türkmen: Sultan Süleyman mektubun kenar yazısında yazmıştır ki: “Bayezid'i kendi gönderdiğim adamım olan Sinan Bey'e teslim etmenizi istiyorum. Eğer Bayezid'i canlı olarak teslim etmek kendi şerefli kişiliğinize uygun değilse onu kör ederek bize yollayın”²³⁷⁷ demiştir. Selim'de kendi Türkçe yazdığı bir mektubu kendi özel Mirahoru Turak Ağa'ya

²³⁷⁵ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1256.

²³⁷⁶ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 45-46; Nevayi, a.g.e, s. 359-360.

²³⁷⁷ İskender Bek, a.g.e, s. 103.

vererek Sinan Bey'le birlikte Tahmasb'a göndermiştir.²³⁷⁸ Selim de mektubunda Tahmasb'ı övdükten sonra Bayezid'e küfürler etmiştir. Ona şerefsiz, babanın hakkını ödemeyen kişi gibi aşağılayıcı sözlerle yüklenmiş ve babası gibi onun yakalanıp Allah'ın emanetini taşıyan Sultan Süleyman'a teslim edilmesini istemiştir. Bayezid'in birçok bölgeyi tahrip ettiğini ve herkesin ona karşı öfkeli olduğunu, iki ülkenin barışı için erken bir zamanda onun teslim edilmesini istemiştir.

İkinci Vezir Sokullu Mehmet Paşa da Türkçe bir mektup Tahmasb'a yazıp İran Osmanlı sulhunu sağlamak için bütün sığınanların geri dönmesini istemiştir.²³⁷⁹ Aynı anlamda bir mektupta Lala Mustafa Paşa Tahmasb'a yazdı ve Bayezid'e himaye etmen Osmanlıya karşı anlamdadır.²³⁸⁰

Mektubun sonunda onun katil edilmesi hükmü verilmiştir. Osmanlı'nın hududundaki askerler onu almak için İran'ın topraklarına girmek zorundadırlar. Sultan Süleyman hasta ve yaşlanmıştı ve Bayezid'in askerleri tekrar güçlenmesi ve Osmanlı toprağına geri dönmesini istemiyordu. Çünkü askerler ve halk onu çok seviyordu ve Sultan Süleyman bir sorun çıkarmasını istemiyordu. Zira Sultan Süleyman Hint Padişahı Hümayun İran'a sığındıktan²³⁸¹ sonra Tahmasb onun tahtını tacını ele geçirmek ona yardım ettiğini biliyordu. Bu nedenle Hint padişahı olan Hümayunla yaptığını Bayezid'e de yapmasını ve Bayezid aynı Hümayun gibi Osmanlıya saldıracağından endişe ediyordu. Böylece Sultan Süleyman bütün İran

²³⁷⁸Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, s. 34-36; Nevayi, a.g.e, s. 383-386.

²³⁷⁹Feridun Bey, a.g.e, s. 23-25; Nevayi, a.g.e, s. 398-400.

²³⁸⁰Feridun Bey, a.g.e, s. 25-26; Nevayi, a.g.e, s. 401-402.

²³⁸¹ Budak Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, Muhammed Rıza Nesiri çalışması, Moassiseye Motaleate Ferheng ve Zabanhaye Asyayı, Tokyo 1999, s. 106-108.

Osmanlı hudut beylerbeyliklerine savaş hazırlığı emri verdi. Sultan Süleyman önlem almak için Ayas Paşa'yı görevden aldı. Antep Paşası Hüsrev Paşa'yı Erzurum hâkimi yaptı. Ama Purgsthall diyor ki Sultan Süleyman Ayas Paşa'yı Bayezid'e hizmet ettiği için öldürdü.²³⁸² Uzunçarşılı Ayas Paşa'nın Bayezid'in tutuklanmayı emirini yerine getirmediği için idam edildiği söyler.²³⁸³ Şerafettin Turan, Ayas Paşa Sultan Süleyman'ın rızasını almak için askerlerinden 10 kişiyi Bayezid'in ordusuna gönderdi ve Bayezid'i öldürsünler diye İran'a yolladı. Ayas Paşa bu işi yapmadığını mektupla Rüstem Paşa'ya bildirmişti, bu nedenle Sultan Süleyman onu öldürmedi. Şerafettin Turan'a göre Ayas Paşa görevinden alındıktan sonra Diyarbakır'a Selim'in yanına gitti ve Selim onu öldürdü.²³⁸⁴ Bayezid Kazvin'e yetişmeden Sinan Beyle Turak Ağa Kazvin'e yetiştiler ve Sultan Süleyman ve Şehzade Selim'in mektuplarını Tahmasb'a teslim ettiler. Bu Tahmasb ile Osmanlı arasındaki ilişkiler de Osmanlılar önce bir elçi gönderiyorlardı. Amasya anlaşmasından önce Tahmasb'a Osmanlı sultanlarının önceden elçi göndermeleri gelenek değildi. Bu nedenle Tahmasb o iki elçiye söyledi nasıl oldu da Sultan Süleyman Osmanlı padişahlarının geleneklerine karşı çıkmıştır ve Sinan Paşa'yı elçiliğe göndermiştir. Sinan Paşa'da çok zekâlı bir şekilde cevap vererek elçi göndermek Osmanlı kurallarına terstir. Ama İran Osmanlı arasında barış olduğu için arkadaşların arasında gidip gelmeleri kaide ve kural üzerindedir.²³⁸⁵ Tahmasb da onun çok akıllı cevabına bir şiirle cevap vermiştir. Beyit:

آن خرد مند ی فرستنده است

گر فرستاده از خرد زنده است

²³⁸² Hammer Purgsthall, *Osmanlı Tarihi*, s. 1253.

²³⁸³ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 471.

²³⁸⁴ Şerafettin Turan, *Bayezid Vaakası*, a.g.e, s. 203.

²³⁸⁵ İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, s. 115.

“Zekâlıca zinde fikri olan elçi

Onu gönderilenin (Süleyman) zekâlığındandır”²³⁸⁶

Tahmasb mektubu okuduktan sonra iki elçiye Sultan Bayezid Kazvin’e geldikten sonra size ne uygunsa onu yapacağım. Beyazıt Kazvin’e geldiği esnada Tebriz Hâkimi Ustaclu Emir Gayb Bek ve şehrin büyükleri onu karşılamak için geldiler. Bütün Tebriz’i ışıkla donattılar ve müzikle şarkı söylediler. Bayezid aynı şekilde merak ediyordu ve atının iki kulaklarına bakıyordu.²³⁸⁷ Bayezid Tebriz’in Çarandab mahallesinde yerleşti. Purgsthall diyor ki Şah Tahmasb Bayezid’e Erivan’da gönderdiği mektupta: ,özellikle kendisinin de Tebriz’e onu karşılamaya geleceğini bildirmiştir. Devam ederek Tahmasb Tebriz’e geldikten sonra sadece İran Sarayına has görkemli bir şekilde Bayezid ile karşılaştı ve onun başına otuz tabak altın, gümüş ve cevahir döküp hediye etti.²³⁸⁸ Ama Purgsthall’ın bu ifadeni doğru değildir Çünkü Bayezid Kazvin de Şah Tahmasb’ın huzuruna vardı. Bayezid Tebriz’den bir mektup yazıp Şah’dan üç grup savaşçı asker hazırlayıp iki grubu Bağdat’a saldırtmasını ve bir grupta Van’a saldırmasını mektubunda söyleyerek kardeşi Selim sadece bir gruba karşı gelebilir ve iki gruba bir şey yapamaz demiştir. Mektubunda Şah Tahmasb’a Osmanlı askerlerinin onu taraftarlarıdır ve onu destekleyeceklerdir. Tahmasb onun sözlerine inanmadı ve Kazvin’e birbirimize danışmanlık yapalım ne uygunsa onu yapalım diye onu Kazvin’e çağırdı.²³⁸⁹ Bayezid

²³⁸⁶Tahmasb safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 76.

²³⁸⁷Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 404; Rumlu, a.g.e, s. 411; İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, s. 102.

²³⁸⁸Pourgeshtal, *Osmanlı Tarihi*, s. 1225.

²³⁸⁹Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 76.

Kazvin'e yakınlaştığında Tahmasb Masum Bey Safevi Vekil, Seyyid Bek Kemüne, Sunduk Bek Korucubaşı Avşar, Zulkadir Alikulu Halife Mühürdar ve birçok Kızılbaz emirlerini onu karşılamak için gönderdi. Bu teşrifat İran sarayına özel bir teşrifattır. Miladi 1559 Ocak ayının 24. günü Hicri 966 muharrem ayı 21. Çarşamba günü Bayezid Kazvin'e girdi.²³⁹⁰Kazvin'in Saadet Abat Meydanı'nda Tahmasb ile görüştü. Bayezid Tahmasb'ı gördüğünde attan indi onu öptü. Şaha derin muhabbetlerini sundu ve oda kendi kişiliğini düşürmedi ve hiç konuşmadı.²³⁹¹Şair Muhteşem Kaşan'ı Bayezid'in girme madde tarihini şöyle belirtti. Beyit:

تا ریخ این مقارنه کردم سوال گفت ماهی عجب رسید به بوسه افتاب

“Bu görüşmenin madde tarihini sordum cevap geldi

Balık güneşin ayağını öpmesine geldi”²³⁹²

Anlamı ebcet hesabına göre şöyle oluyor Miladi 1554 yılı Ocak ayının 24. Günü, (Hicri 966 yılı Muharrem ayının 21. Günü).Bu mülakat konusunda tarihçilerin çeşitli görüşleri vardır. Cihan-ara kitabının yazarı tarihçi Gazi Ahmed Gaffari ve Hasan Bey Rumlu aynı görüşü paylaşmışlardır. Gazi Ahmed Gaffari devam ederek Bayezid'in askerleri savaşa hazır şekilde vardılar.²³⁹³ Şaşırtıcı bir sahne idi ve ilahi bir inayeti kendi gözlerimle seyrettim. Bayezid'in askerlerinin hepsi kâmil teşkilatla

²³⁹⁰Ahmet Gumi, s.406; Ahmet Gaffari, s. 304; Huseyini Esterabadi, s. 84; Molla Kemal, s. 41; Budag Kazvini diyor ki Miladi 1560 yılıEkim/Kasım ayı (Hicri 967 yılı Muharrem ayı) Kazvin'e geldi. S. 330; Bitlisi diyor ki Bayezid Miladi 1560 yılıAralık ayı (Hicri 967 yılı Rabiülahır ayı) Kazvin'e girdi, s. 214.

²³⁹¹İskender Bek, *Alemarye Abbasi*, s. 102.

²³⁹²Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s.417.

²³⁹³Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, a.g.e, s. 411.

ve saldırcı atlarla savaşa hazır bir biçimde meydana geldiler ve Şah Tahmasb'ın adamları Korucubaşıyla ok yay ve kılıçla onu karşılamak için geldiler bir anda Bayezid'in çapraz askerleri Tahmasb'ın etrafını çevrelediler. Tahmasb'ın adamları bu halde Tahmasb'dan iki ok atımı kadar Tahmasb'dan uzak kaldılar ve bende Ali Mentеше'nin damın bir köşesinden bunu seyrediyordum ve bu şaşkırtıcı sahneden çok ürktüm ve birkaç kez üst üste Kur'an'ı kerimden Ayetel kürsüyü okudum ve Göğün güneşinin sarsması Şah Tahmasb kurtuldu.²³⁹⁴

Hammer Purgsthal diyor ki Bayezid'in çevik bir askeri istedi ki Tahmasb'ı öldürsün ve İran'ın tahtı tacı Bayezid'e kalsın. Bayezid buna müsaade etmedi ve bir kere bunu dile getireni öldüreceğim dedi.²³⁹⁵ Bayezid Tahmasb ile görüştüktan sonra Kazvin'in eski devlet- hanesine yerleşti ve Tahmasb büyük bir tören yaptı ve çok hediyelerle 10000 tümen para ve altınla gümüş ona hediye olarak gönderdi.²³⁹⁶ Bayezid da bu hediyelere karşılık 50 tane at gönderdi ve Tahmasb'a

²³⁹⁴ Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 304-305.

²³⁹⁵ Hammer Purgesthal, a.g.e, s. 1255.

²³⁹⁶ Rumlu altından Ciğeyi zikretmiyor, s. 411; Ahmet Gumi, a.g.e, s. 407; Budak Kazvini diyor ki 10,000 tümene kadar eşya ve at melzemeleri Bayezid'a verdi ama Bayezid hiç tevazukarlık göstermiyordu, a.g.e, s. 330; İskender Bek de aynı diyor, a.g.e, s. 102; Ahmet Gaffari diyor ki Tahmasb 2000 tümen para ve eşya Bayezid'a verdi, ama diyor Tahmasb kendi eliyle onun başına Ciğeyi koydu, a.g.e, s. 305; Bitlisi diyor ki Tahmasb 10,000 tümene kadar hediye ve para Bayezid, çocukları vekomutanlarına verdi, s. 214.

altından hançer gönderdi.²³⁹⁷ Tahmasb İran'ın başkentinde on bin askerin kalmasını uygun bilmedi ve bu nedenle onların yarısını bölük bölük İran'ın diğer yerlerine gönderdi. Bayezid'in Kazvin'e yerleşmesi büyük bir siyasi probleme neden oluyordu. Bundan sonra Tahmasb Bayezid'e misafirperverliğini göstermesi için çok çalıştı bu nedenle Sultan Süleyman'la arasını bozuyordu. Çünkü Tahmasb'ın böyle davranışı Amasya anlaşmasına uymamak anlamındaydı. Bu nedenle Tahmasb çalışıyordu Sultan Süleyman'ın isteğini geri sürece atsın. Diğer taraftan da Bayezid'in çok efendi ve şanlı kişiliğinden dolayı Bayezid'i Süleyman'a bırakmaya gönlü elvermiyordu. Sinan Paşa'nın Tahmasb'a mektubu ulaştıktan sonra Tahmasb Süleyman'a bir mektup yazıp Ali Ağa Yüzbaşıyla İstanbul'a gönderdi. Bu mektubun özeti ki başlarında Sultan Süleyman'ı övdükten sonra mektubun devamında şöyle diyordu:

“Bayezid gençliğin muktezasınca gaflet ve cehalet içindedir. Bu nedenle edepsiz konuşmaları birçok yanlısına neden olmuştur. Bayezid bu olaylar nedeniyle üzülmüş ve İran'a sığınmıştır ve beni aracı kılarak sizden özür dilememi istemiştir ve o kendi yaptıklarından pişmandır. Eğer siz onu affetmeden ülkeme dönersem babam beni de abım Mustafa gibi öldürecektir diyordu. Tahmasb, Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa'yı öldürmesinden dolayı pişman olduğunu biliyordu ve bu nedenle bir zaman geçerse öfkesi dinecek ve akıllı davranacaktı. Böylece artık Bayezid'i da öldürmeyecekti. Tahmasb mektubunda Süleyman'a diyor ki sizden böyle bir

²³⁹⁷ Şerefettin Tufan, Bayezid Vaakası, s. 207; şunu demeliyiz ki hiçbir Safevi tarihçileri tarafından Bayezid'in Tahmasb'a verdiği hediyelerden bahis etmemişlerdi.

beklentim yoktur çünkü siz atalarınızın hükümetleri olmadan önce hiçbir tahtları taçları yokken herkes size sığınyordu ve her hangi bir günah işleyen adam size sığınyordu”²³⁹⁸.

Böylece Bayezid babası Süleyman’dan şefaath istiyordu ve bunu 13 beyit şiirde anlatıyordu. Burada iki beytini söylüyoruz. Beyit:

ندارد طاقت خشم خداوند	عنایت کن که این سر گشته فرزند
مرا منت پذیر خویش سازی	چه باشد گر بدین مخلص نوازی

“Bu avare çocuk sizin inayetinizi bekliyor

Çünkü sizin öfkenize takati yoktur

Ne olur benim gibi muhlis kulunuzun sözünü kabul etseniz

Böylece beni kendinize minnettar ediyorsunuz”²³⁹⁹

Tahmasb Süleyman’dan Bayezid’i affetmesini vazgeçmesinden ve onu kendisine bağışlamasını istemiştir. Yine Süleyman oğlu Bayezid’in serbest bıraktığını mektubunu Tahmasb’a yazması için çalıştı. Artık Bayezid’in düşüncesi bu konuda rahat olması için şöyle yaptı. Tahmasb mektubunda Bayezid’i Osmanlı’ya karşı kullanmayacağını teminatını verdi ve benim için Osmanlıyla barış her şeyden daha önemlidir. Şah Tahmasb mektubunda Sultan Süleyman’dan Bayezid’i affetmesini istedi. Ama Şehzade Selim’den bunu istemedi çünkü biliyordu ki Şehzade Selim Bayezid ile savaş içerisinde idi. Şah Tahmasb mektubunda doğru ve sadakatli bir şekilde çalıştı. Çünkü baba ve oğulların arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kalkmasını istiyordu. Şah Tahmasb Sultan Süleyman’a mektuben cevap verdikten sonra bir mektupta Selim’e yazarak ve onu da mektubun başlangıcında

²³⁹⁸ Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, c I, s. 400-401; Solakzade, *Tarih-i Solakzade*, s. 559.

²³⁹⁹ Peçevi, a.g.e.

överek mektubu Araştı Ağa Zülkadirle gönderiyor ve diyor: “*hakikaten benim isteğim ve arzum babayla oğul arasında iletişimin düzelmesidir. Ben sizin muhabbet ve birliğinizi istiyorum böylece sizin birliğinizden halk yararlanır*”²⁴⁰⁰. Tahmasb diyor ki bu mektupta insafıma riayet ettim ve yazdıklarım sadakat ve hakikat üzerindedir. Tahmasb Sultan Süleyman’dan istediği gibi Selim’den de Bayezid’e şefaata istedi ve Bayezid canının korkusundan İran’a sığınmıştı ve benden araç olmamı istemişti. Allah’a şükür Osmanlı devletinin düşmanlarının yanına gitmemiştir. Belki dost bir devlet olarak İran’a gelmiştir. Bayezid yaptıklarından pişman olmuş ve kendi cezasını çekmiştir. Sizin iyi sıfatlarınızdan dolayı sizden şefaata diliyor. Selim’den de Bayezid’i affetmesi için bir mektup yazmasını ve Tahmasb’a göndermesini istemiştir.²⁴⁰¹

Şah Tahmasb mektupların Sultan Süleyman’a ve Selim’e yazdıktan sonra onlar cevap yazmıştır.

²⁴⁰⁰Hattı Nusha Sup. 1838. Paris Milli Kütüphanesi, Naklen Nevayi, s. 361-368.

²⁴⁰¹Hattı Nusha Sup. 1838. Paris Milli Kütüphanesi, Naklen Nevayi, s. 387-389.

B. Sultan Süleyman'ın Bayezid ile İlgili Tahmasb'a Verdiği Cevap

Miladi 1560 (Hicri 967) Şaban ayı Kanuni Süleyman Türkçe bir mektup yazıp Tahmasb'ı iyi unvanlarla övdükten sonra devamında:

“Oğlum Bayezid gençliğinin gurur ve gafletinden dolayı akılsızlıkla davranıp uyumsuz işler yaparak şer adamları kendi yanında toparlayıp Konya savaşından sonra kaçıp Amasya'ya gidip ve Amasya'da ıstırap ve zayıflığı durumunda benden af istemişti. Bende ona eğer seni yoldan çıkaranları öldürür ve münafik insanları kendinden uzaklaştırırsan, kendi hükümetinin mekânı Amasya'ya gider ve Muhalefet etmezsen ben onun bütün hatalarını af edeceğim diye söz verdim. Ama o fasitlerden 3 kişinin başını benim yanıma göndermesine rağmen on bin kişi şer adamı yanında toplamıştır. Halktan gereksiz vergi almıştır onların mallarını ve hayvanlarını zapt etmiştir. Bu nedenle onu cezalandırmak gerekir. Sultan Süleyman devam ederek Beyezid yenildikten sonra kaçıp Doğu (İran) diyarına yönelmiştir. Sonra Tahmasb'a; sizin cömertliğinizden dolayı siz Hazretlerinin yanına Kazvin'e geldi ve siz cenaplarından benden onun affını istemiştiniz. Süleyman sonra birçok insanın öldürülmesi ve yerlerinin viran edilmesinden dolayı onun cezalandırılması gereklidir. Ama devamında diyor aramızdaki sağlam dostluktan dolayı sizin şefaatinizi kabul ediyorum ve oğlum Bayezid'in sadakatini göstermek için örneğin Abdulkani oğlu Ferruh, Tursun ve Aksak Seyfettin'i gibi Bayezid'i bu işe kışkırtanları öldürsün ve diğer şer adamları İran da bıraksın ve birkaç kişi ve oğullarıyla birlikte iş bilen memurlarla Osmanlı sarayına gelsin; ama Bayezid'le gelenlerden fasit olduğunu bildiğiniz kişilerin gelmesine izin vermeyin. Sultan Süleyman mektubun sonunda: Eğer Bayezid onun önerdiklerini yaparsa onun hakkını

yerine getiririm ve o büyük Osmanlı devletine layık birisi olacaktır. Eğer Bayezid benim söylediklerimi kabul ederse bana bilgi verin, ben beylerbeylerimden birisini gönderiyim Bayezid ile birlikte Bayezid'in hükümet merkezi olan Amasya'ya gitsinler”²⁴⁰².

Bu mektuptan Sultan Süleyman Şah Tahmasb'ın şefaatinin kabul etmesini anlıyoruz. Tahmasb'ın iyi niyetli olduğundan dolayı oğlu Bayezid'in ağır günahlarını bağışlayacak ve onu affedecektir ve bu bize Sultan Süleyman'ın Ba'yezid'in yanında babalık duyguları kabarmıştır ve bunun nedeni de Tahmasb'ın Süleyman'a yazdığı mektubunda iyi bir üslup kullandığından dolayıdır. Çünkü Tahmasb Süleyman oğlu Mustafa'yı öldürmesinden rahatsızlık duyduğunu biliyordu. Bu nedenle iyice bu konuya parmak basıp Sultan Süleyman'a bu konuyu hatırlatarak tekrar Mustafa gibi bu oğlunu da öldürtüp rahatsızlık duymasına sebep olmasını istemiyordu. Tahmasb Süleyman'ın babalık duygularını iyice canlanmasında başarılı olmuştur. Bayezid'in bütün iyiliklerine rağmen babasına karşı durduğuna göre Tahmasb'ın yazdığı bu mektuptan dolayı onun suçlarından vazgeçti. Bayezid'in kendisinde özde babasına karşı çıkmak ve on karşı hiçbir zaman askeri hareket yapmak istemiyordu. Durumlar ve şartlar bize anlatıyordu ki bir sürü olaylar el ele vererek iş bu noktaya kadar gelmişti. Bayezid bu konuyu Ahmet Paşa'ya itiraf etmiştir.²⁴⁰³

Şah Tahmasb bu konuda Sultan Süleyman'ı ikna etmiş gibiydi niyetinde vardır. Ayrıca Tahmasb'ın Amasya anlaşmasına uymak için ne kadar çaba gösterdikleri de olayın diğer boyutudur. Tahmasb ne kadar Sultan Süleyman'a iyi

²⁴⁰²Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, c. II, s. 26-28; Muntazam Nasir'i C. II, s. 137-139.

²⁴⁰³Şerefettin Turan, “İtaatname seneti” 37. belge, s. 153.

niyetli şefkate bulunursa da Osmanlıyla savaşmak da istemiyordu. Diğer taraftan Tahmasb, önemli bir misafir olarak Bayezid'i karşılaşmıştı ama Bayezid ondan²⁴⁰⁴ Osmanlı'ya saldırmasını istiyordu.²⁴⁰⁵ Bayezid güven sağlamak için iki oğlunu da Tahmasb'ın yanına bırakmasını istiyordu. Hatta Bayezid'in oğlunun birisinin Şah Tahmasb'ın kızıyla evlenme üzerinde duruldu. Bu bize onların sağlam ilişkilerini göstermektedir.²⁴⁰⁶ Bayezid babası Süleyman'a yazdığı mektubunda başka bir kardeş yani Tahmasb'ı bulmasını söylüyor.²⁴⁰⁷ Tahmasb tezkiresinde diyor ki: „Bayezid bana Sultan Süleyman Elkas Mirza için İran'a ordu çekti sende benim bunu yap²⁴⁰⁸ Ama Tahmasb bu işi akılcıca bulmadı.²⁴⁰⁹ Böylece kendisi de Bayezid'in sözüne güvenip bu yanlışı yapamazdı. Çünkü kendi konuşmasına karşı bir şey yapmasını ve Süleyman'ın yanlısını tekrar etmek istemiyordu. Bu nedenle Tahmasb Bayezid'in istediğini yapamıyordu çünkü kendi sözlerine karşıydı.²⁴¹⁰ Diğer taraftan Tahmasb tüm Safevi padişahları arasında dindarlığıyla tanındığı için şeriata uyuyordu ve içki içmiyordu haram işlerden uzak duruyordu ve içki içmeyi ve kumar oynamağı tüm İran da yasaklamıştı. Böyle bir itikat Tahmasb da vardı ki oğul babanın sözüne

2404 İskender Bek, *Aleमारaye Abbasi*, s. 102.

2405 İskender Bek, a.g.e, aynı sf.

2406 Buesbuek (Avusturya) diyor ki Tahmasb'ın kızlarından biriyle Bayezid'in oğlu Orhanla evlenme sözü oldu. 217. belge, Naklen Şerefettin Turan, s. 207.

2407 Harold Lamp diyor ki Bayezid İran'dan babası Kanuni'ye mektup yazdı ve dedi İran Şahının kişiliğinde başka bir bürader buldum. s. 223.

2408 Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 77.

2409 Hayder Evoğlu, *Munşiatı Hayder Evoğlu*, Naklen Nevayi, s. 294.

2410 Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 77.

uyacaktı. Bu sözünü Tahmasb Selim'e yazdığı mektubunda vurgulamıştı ve orda demişti ki Allah'ın rızası babanın rızası ile birliktedir.²⁴¹¹ Bu nedenle Bayezid istediği Tahmasb'a göre babaya karşı anlamdaydı ve birçok ayet ve hadis baba anaya saygı gösterme hususunda inmişti. Kendi kendisine nasıl olur babanın sözüne gitmeyen oğlunun sözüne gidebilirim. Tahmasb tezkeresinde Bayezid bana sığında dedim ki nasıl babaya ah (baba ve anneye eziyet veren, sözlerine gitmeyen) olan oğula yardım edebilirim. Diğer taraftan İran'ın padişahlarını unvan ve sıfatla adlandırıyorlardı ama Bayezid Şah Tahmasb'a sadece, Tahmasb, diyordu Tahmasb kendi tezkiresinde anladım o akılsız ve bilmeyen bir adamdır neden ben akılsız bir adamla birleşeyim diyordu.²⁴¹²

Tahmasb Selim'e yazdığı mektupta onu akıllı ve edepli babasına itaat eden birisi olarak ifade etmiştir. Ama Selim Tahmasb'ın söylediği gibi biri değildir, o içki içen bir insan kadınlara düşkün idi. Bu işlerde o kadar çok ileriye gitmişti onun ismi serhoş, sefih²⁴¹³ ve aptal Selim olarak adlandırılmıştı.²⁴¹⁴ Tahmasb Selimle Bayezid arasından birisini seçmek zorundaydı yani halkın isteğini mi seçsin yoksa babasının istediğini mi seçsin. Eğer halkı seveni seçseydi Tahmasb ile Süleyman'ın arasında ki barış anlaşması bozulacaktı. Tabî ki bu sonuç Tahmasb için iyi değildi yani Bayezid çok efendi bir insandı ve onu seçecek miydi siyaset oyununda iki kardeşin arasındaki çatışmaları Selim çeşitli entrikalarla hem de Bayezid'in yakın adamlarını parayla

²⁴¹¹Nevayi, a.g.e, s. 388.

²⁴¹²Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 77.

²⁴¹³ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Koronolojisi*, T.T.K. 1947. c. II, s. 361.

²⁴¹⁴Edward Browne, *İran Tarih Edebiyatı*, c. 4, s. 87; Uzunçarşılı, a.g.e, c.3, s. 53.

aldılar. Böylece siyaset oyununu iyi oynadı. Tahmasb Kanuni hakkında şöyle düşünüyordu. Eğer onu (Bayezid'i) seçseydi babasıyla arasının bozulmasını istemiyordu. Bu nedenle Bayezid'in sıfatları çok iyi olmasına rağmen Tahmasb Selim'i seçti. Bundan dolayı Tahmasb Bayezid'in yaptığı hataları çok abartıyordu. Ayrıca Selim de olmayan iyi sıfatları ona yülüyordu. Bu nedenle Bayezid'in çok iyi bir insan olduğunu Tahmasb biliyordu ama Kanuni'yi kaybetmemek için Kanuni'nin istediğini yani Selim'i seçti. Böylece Bayezid'den hata aramaktaydı. Bayezid şiir söylerdi ve mahlası “Şahı” idi. Osmanlıdayken bir şiirde Şiaları kendisine düşman olarak söylemişti ve o şiirde Tahmasb'ı hakkında böyle söylemişti;

Beyit:

اگر تیغ جهاندارى میسر میشود ما را	به تیغ قهرمانی بر کشم روی دنیا را
سرتهماسب را از تن به ضرب تیغ بردارم	به زیر حکم خویش ارم سمرقند و بخارا را
اگر بختم دهد یاری به ایین مسلمانی	ز انس و جن به فرمان اورم از قاف عنقارا
محب چهار یار و آل اصحاب محمد شو	بیا ای رافضی بر جان خود کن ان تبرارا

“Eğer kılıcım dünya idareciliğine mümkün olsa

Kahramanlık kılıcımla dünyayı silerdim

Tahmasb'ın başını kılıçla koparacağım

Buhara ve Semerkant'ı kendi egemenliğim altına da geçireceğim

Eğer baht bana yardım olsa Müslümanlık dinine

İnsanla Cin'i, Gaf dağından Anka kuşunu da Müslümanlık fermanına getiririm

Tahmasb dört halifenin ve Hz. Muhammed'in sahabelerinin ve ehlibeytinin

muhibbi ol.

Gel ey Rafizî (Tahmasb) yaptığı günah işlerinden tüm vücudunla beraat et”²⁴¹⁵

Bu yalnız Bayezid’in söylediği şey değildi tüm ve Osmanlı büyüklerinin söyledikleri şiirler vardı ve Tahmasb kesinlikle Osmanlıya gönderdiği casuslar vasıtasıyla Bayezid’in söylediği bu şiirinden haberi varmış. Bayezid ki onun ordusunun yarısını Tahmasb bölük bölük tüm İran vilayetlerine göndermişti. Bayezid Tahmasb’ın tüm İran valilerinin dikkatini çekmek için İran’ın bütün mahalli hâkimlerine; Gilan, Mazandaran, Meşhed, Şiraz, Kırman ve Azerbaycan’a değerli hediyeler göndermişti. Bayezid Tahmasb’ın yardımından umutsuz idi ve kendi durumuna daha da meraklıydı ve gelecekte çok rahatsızdı. Bu nedenle İran’dan kaçmayı düşünüyordu. Bunu uygulamak için Gilan hâkimi olan Han Ahmed-i Gilan’i ile(yarı bağımsızdı) iletişim kurdu ve onun aracılığıyla Rusya’ya kaçmağı planlıyordu. Bu nedenle Ferruh Bey’i bir kaç adamıyla Gilan hâkimine gönderdi ve Han Ahmet Gilani de onların isteklerini kabul etti. Tahmasb kendi tezkiresinde bu şekilde karar verdiklerini ve Han Ahmed Gilani’nin av bahanesiyle Bayezid’i Gilan’a getirmesini ve sonra Bayezid’in Türkmenlerin yanına gitmesini ve oradan da gemiyle Harezmî’n köyü olan Akrança’ya ondan sonra da Hacı Tarhan’ın yanına gitmesini planladıklarını yazmaktadır.²⁴¹⁶ Bayezid Osmanlılara karşı olan Rusların yanına gitmesiyle onlardan askeri yardım alacağını ve böylece Osmanlı’ya savaş açacağını düşünüyordu. Bayezid’in üç yakın adamından olan Kara uğurlu Mustafa Yasakçı ve Nişancı Çerkez Mahmut (Bayezid’in sırrını bilip taşıyan adamlarıdır),

²⁴¹⁵Solakzade, *Sulakzade Tarihi*, İstanbul yayını, 1918. Naklen Muhammed Emin Riyahi, Osmanlı Kalemrovunda, Fras Edep ve Dili, s. 182-183; Şerefettin Turan, a.g.e, s. 210; Huseyin Mir Caferi, a.g.e, s. 27.

²⁴¹⁶Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 73.

bu sözleri duyduklarında bunları Yüzbaşı Hasan Bek'e aracılığıyla Şah Tahmasb'a önemli bir konuyu anlatmak istediklerini haber vermek istediler. Bu konuyu bilen Bayezid o gece onların her üçünü de öldürdü. Yüzbaşı Hasan bek birkaç gün sonra onların öldürmesinin haberini aldıktan sonra Tahmasb'a anlattı ve Tahmasb ona bu konuyu kimse bilmesin söyledi. Tarihsel raporlara göre Bayezid böyle devam ederse Tahmasb'ın kendisini babasına teslim etme ihtimalinin artacağını biliyordu. Bu nedenle mecbur olarak kendi yakın adamlarından ve danışmanı olan Kara Koduz Ferhat'ın Tahmasb'ı öldürelim önerisini kabul etmişti, Böylece Acem mülkünü kendi egemenliğimize alalım demiştir.²⁴¹⁷ Bu konuda ²⁴¹⁸Osmanlı tarihçilerinin iki tür düşüncesi bulunmaktadır. Ahmet Müneccimbaşı (Lütfullah tarihçinin oğlu) Tahmasb'a karşı planlanan suikastı kabul etmektedir.²⁴¹⁹ Ama İbrahim Peçevi ve diğer Osmanlı tarihçileri bu işin sonucu kanlı olacağı için Bayezid'in suikasttan vazgeçtiğini yazmaktadırlar ve Bayezid'in bu planı kim dile getirirse onu boğacağını

²⁴¹⁷ Mustafa A'li, *Konzul-Ahbar*, 80a senet, Naklen Huseyin Mir Caferi, s. 24; Bitlisi diyor ki, Delu Koduz (Ferhad), Çelebi Sinan, Emir Ahırbaşı, Lala Paşa, Ferruh bek ve Çaşnigirbaşı İsa Bayezid'in yakınlarındandırlar birbiriyle kararlaştılar Şah Tahmasb'ı öldürsünler ve sonra Bağdat, Şirvan veya Gürcistan'a taraf kaçınsınlar. Bayezid'in bazı yakın adamları; Arap Muhammed, Çerkez Mahmud, Nişancı Çelebi Mahammed ve Karakorlu, onların kastını Hasan Bek Yüzbaşı aracılığıyla Şah Tahmasb'a anlattılar. Çünkü Bayezid konuyu anladı her dördünü de öldürdü. s. 214-215.

²⁴¹⁸Müneccimbaşı, *Sehaiful-Ahbar*, c. III, s. 513.

²⁴¹⁹İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, c. I, İstanbul Hicri 1283, s. 397.

söylediğini yazmaktadırlar.²⁴²⁰ Bu görüşleri Bayezid uzmanı olan Şerafettin Turan şöyle diyor: ,tarihi belgeler ve yazılardan bellidir ki Bayezid Tahmasb'a karşı bir komplo yapmak istemiş ve on iki bin askeriyle Tahmasb ve İran büyüklerini zehirleyerek kendisi Safevi tahtını ele geçirmek istemiş ve böylece kardeş ve babasının muhabbetini de ele geçirmek istemiştir.²⁴²¹ Genellikle Safevi tarihçileri Bayezid'in Tahmasb'ın öldürme kastını kabul etmektedirler. Eğer başarılı olamasaydı Yeke Türkmenleri 'inin yanına gidip oradan gemiye binip Kefe'ye (Kırım adasında yer alan) kaçacaktı.,²⁴²² Şah Tahmasb her gün söylediği olayların nedeniyle Bayezid'den şüphesi her gün artıyordu. O zaman ki Bayezid üç yakın adamından öldürdü ve onların başını babasının yanına göndertti. Tahmasb bundan şüphelenmişti. Ama hala Bayezid ile muhabbeti devam ediyordu. Kazvin'in Cennet bağında ona bir konaklık verdi ve Bayezid'i o konaklığa davet etti.²⁴²³ Bayezid'in bir yakını ve onun sırrını taşıyan adamalarından Şia olan Trabzonlu Arap Muhammed kendini Tahmasb'a yetiştirdi.²⁴²⁴

²⁴²⁰ Şerafettin Turan, *Bayezid Vaakası*, s. 212-213.

²⁴²¹ İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, s. 103.

²⁴²² Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 79; Ahmet Gumi, s. 408; Ahmet Gaffari, s. 305; Huseyini Esterabadi, s. 85 her ikisi de diyorlar ki konaklık Saadet Meydanında idi.

²⁴²³ Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 305.

²⁴²⁴ Ahmet Kummi, s. 408; Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, s. 412; İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, s. 103; Budag Munşi Kazvini diyor ki Trabozalı Arap Muhammed Şah Tahmasb'a şifre ile bir şey dedi, s. 330.

Ona vakit geçirmeden ben sana bir şey arz edeceğim dedi.²⁴²⁵ Tahmasb ona ben Divanhane'ye gittikten sonra benim yanıma gel dedi. Arap Muhammed cevap verdi korkuyorum bir oyun olsun diye cevap verdi. Onun için söyleyeceklerimin bir faydası olmayacaktı.²⁴²⁶ O Tahmasb'a dedi ki Bayezid'in amacı helvayla seni zehirlesin ve İran komutanlarına yedirsin.²⁴²⁷ Bayezid Arap Muhammed'in Tahmasb'la konuştuğundan bilgilendi ve aynı gece onu öldürdü. Arap Muhammed'in iki yakın adamlarından aksak Seyfettin ve Mir Ali Sinan kendi canlarını kurtarmak için Tahmasb'a sığındılar ve ona dediler ki Bayezid'in amacı seni öldürmektir.²⁴²⁸ Bayezid Tahmasb'ı öldüreceği plandan Tahmasb'ın plandan haberdar olduğunu anladı. Bu nedenle Gilan'a kaçmayı düşündü.²⁴²⁹ Tahmasb Han Ahmed Gilani'ye bir mektup yazıp ona şöyle dedi; Bayezid elçisi ile benim elçim senin huzurunda çatıştı ve sen engel olmadın sen ki benle dostluk iddiası ediyorsun fakat Bayezid'in bin adamı oraya geldi ve onlardan birini yakalamadın ve bana göndermedin.²⁴³⁰ Tahmasb

²⁴²⁵Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 79.

²⁴²⁶ Tahmasb Safevi, *a.g.e*, aynı sayfa.

²⁴²⁷ Şerefettin Turan, *a.g.e*, s. 212; Pourgeshtal diyor ki Aksak Seyfettin, Mir Ali Sinan Arap Muhammedle birlikte Şah Tahmasb'ı öldürmeye görevliydi. Arap Muhammed öldürüldükten sonra can korkusundan Şah Tahmasb'a sığınıp olayı ona anlattılar, s. 1260.

²⁴²⁸ Ahmet Gaffari diyor ki halk yatsı namazında Bayezid'in evine gelip ona lanet ederek kapısına taş atıyorlardı. S. 306; Pourgeshtal da halkın Bayezid'in kapısına saldıрмаğı vurgulamıyor, *a.g.e*, s. 1260.

²⁴²⁹ Nevayi, *a.g.e*, s. 122-123.

²⁴³⁰ Nevayi, *a.g.e*, s. 122-123.

Bayezid'in yakın adamlarının kaçmasını öğrendiğinde onu yakalamak istedi. Yakalamak için oğlunun düğününe onu ve yakın adamlarını çağırdı ve bir gün sonra bağa davet etti. Tahmasb önceden bağda bir grup adamlarından normal adamlarının dışında asker elbisesi giymişler, silah saklamıştılar ve bağa bu askerleri yerleştirmişlerdi.²⁴³¹

Miladi 1560 Nisan 19. günü Hicri 966 Recep ayının 22. günü Bayezid ve dört oğlunu yakaladı.²⁴³² Tahmasb o zehirleri helvaları yedikten sonra bir kâse kusmak için istemiş ve meclisten dışarıya çıkmıştı. Bütün adamlarına Bayezid'i yakalamalarını emir vermişti. Tahmasb Bayezid'in huzurunda yakınlarının kötü işlerinin zikrettikten sonra onları; Lala Mustafa Paşa Bey, Sinan Mir Ahrır, İsa Çaçniğir ve Hoca Anber'iyi katletti. O gün birçok Bayezid'in askerlerinden ve

²⁴³¹ *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 80; Ahmet Gaffari farklı yazıyor ve diyor ki bazı Kızılbaşlar komutanları onlara verdiği fermanla Cuma sabahı Bayezid'in evine gidip onu ve dört oğullarını Devlethaneye getirerek aynı günde günbatan zamanında tutuklandılar. S. 306. -Bitlisi diyor ki Şah Tahmasb'a suikastı ihtimalini bilen halk Bayezid'in kapısına gidip kapısına taş atarak küfür ediyorlardı. Şah Tahmasb bir grup kuvvetlerini gönderip halkı dağıttılar. Tahmasb Bayezid'in yüreğini dize getirmek için bir gün sonra onun törene davet ederek hepsini tutukladı. S. 215.

²⁴³² Ahmet Gaffari, s. 306; Ahmet Gumi, s. 409; Molla Kemal Miladi 1560 yılı-Mart/Nisan ayı(Hicri 967 yılı Recep ayının 29. Günü) Cuma yazıyor. S. 41, Huseyin Mir Caferi Miladi 1561 yılı Nisan ayının 9. günü Hicri 968 yılı Recep ayının 23. Günü yazıyor, s. 30. Doğru değildir, Şerefettin Turan Miladi 1560 yılı Nisan/Mayıs ayı Hicri 967 yılı Şaban ayı yazıyor, s. 213, doğru değildir. Doğrusu Miladi 1560 yılı Nisan ayının 19. Günüdür.

komutanlarından öldürüldü ve malları yağmalandı. Tahmasb o adamların Tahmasb'a helvayı yedirme görevleri vardı onlara helvayı yedirdi ve onlarda bir gün sonra öldü.²⁴³³ Bayezid'in kalan askerlerinin silahlarını alıp onarı serbest bıraktı.²⁴³⁴ Sonra Bayezid'i Devlethane bahçesinde hapsedti. Bayezid hapisanede yalnızlıktan bıkmışın diye çok şirin dilli bir adamlarından Gumlu Mir Güneş'i onun yanına gönderdi. O her gün ve her akşam Bayezid ile sohbet ediyordu. Mir Güneş'in sohbetlerinden hoşnut olan Bayezid onun hakkında bu şiiri söyledi:

گنښ کم نور عالم پرتوی در د ما دم منزلی د رویش اوی در
فلک محتاج در بیر پر توینه گنښ عار ایلمز درویش اوینه

“Güneş âleme ışığını saçandır

Güneşin evi her zaman dervişlerin evidir

Güneşin bir ışık saçmasına Felek muhtaçtır

Güneş Derviş evine gelse ona ayıp olmaz (Bayezid kaldığı habisi derviş evine benzetmiş)²⁴³⁵.

Bayezid'in oğlanlarını ondan uzaklaştırdılar. Bayezid dört oğlu vardı (Orhan, Osman, Mahmud ve Abdullah), Her birini Kızılbaş komutanlarından birine verdiler. Bayezid'in büyük oğlu Orhan'ı Ustaclu Hasan Bey Yüzbaşı'ya, Osman'ı Masum Bey Safevi 'ye, Mahmud'u Korucubaşı Sunduk Bey'e ve Abdullah'ı Seyyid Şerif Şirazi'ye (Irak vezirin) emanet ettiler.²⁴³⁶ Tahmasb Bayezid'i hapis ettikten sonra onu

²⁴³³Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, s. 80.

²⁴³⁴Tahmasb Safevi, a.g.e.

²⁴³⁵Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 409.

²⁴³⁶Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 473; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 409.

Ahmet Gumi Bayezid'in dört oğlunun adlarını şöyle yazıyor, Orhan, Mahmud,

öldürmek istemiyordu. Şunu demeliyiz ki M.XVI. yüzyılın özelliklerinde böyle bir durumda komplo yapan bir insanın cezası kesinlikle ölümdü. Padişahlar bir suç için birkaç insanın boynunu vuruyordular. Tahmasb komploya dâhil olan diğer insanların tümünü öldürmüştü. Ama Bayezid'i öldürmedi. Çünkü Süleyman ve Selim özellikle Süleyman Bayezid'in teslim edilmesini istiyordu. Bu nednele Tahmasb bunu öldürseydi Osmanlıyla siyasi bir sorun çıkabilirdi. Diğer taraftan da Tahmasb'ın Sultan Süleyman'a Bayezid'in yaptığı komployu anlatmak biraz zordu ve Süleyman onu kabul etmezdi. Çünkü tüm komplo şahitlerini Tahmasb öldürmüştü. Diğer nedende Tahmasb kendi elçisi Hasan Yüzbaşı'ya yemin ettirip Bayezid'i öldürmeyecek ve Süleyman'a teslim etmeyecekti. Bu nedenle kendi yeminini çiğnemek istemiyordu. Bir başka nedenden dolayı Tahmasb Sultan Süleyman'dan Bayezid'in affını istiyordu. Böylece nasıl onu öldürebilirdi. Böylece zikrettiğimiz nedenlerden dolayı Tahmasb yaptığı iyi işten yani Bayezid'in öldürmemesi ve onu hapis edilmesi ve Süleyman tarafından bir cevap gelmesini bekliyordu. Sultan Süleyman'ın Bayezid hakkında ne düşündüğünü merak ediyordu ama önemli bir nedende Tahmasb'ın cimri olmasıdır. Bayezid'i öldürmesinde hiçbir menfaat olamazdı çünkü o Bayezid ve ordusuna büyük miktar da para harcamış ve ayrıca Sultan Süleyman'ın İran'a saldırması sonucunda Mezapotamya, çoğu Anadolu ve Van Gölü'nün etrafındaki birçok bölge tahrip edilmiştir. Tahmasb bu nedenle Bayezid nedeniyle elden çıkan yerlerin, hepsi olmasa da, bir kısmını ele geçirmeyi ve harcadığı paraları geri almayı istiyordu. Önceden söylediğimiz gibi Tahmasb

Muhammed ve Abdullah, Bayezid'in Osman diye oğlunun yerine Muhammed zikrediyor. Aynı sf; Ahmet Gaffari, a.g.e, s. 306; Rumlu, a.g.e, s. 412.

Süleyman'a bir mektup yazmış ve Bayezid'in affını istemişti. Bu mektubun cevabı gelmeden bir ay önce, Miladi 1560 Nisan/Mayıs ayı Hicri 967 Şaban ayında Bayezid söz konusu komployu yapmıştı.

Büyük bir ihtimalle eğer Bayezid suikast yapmamış ve babasının verdiği cevabı beklemiş olsaydı bile yine de babasının şartlarını kabul etmezdi. Zira Osmanlıların en büyük tasarrufu halefini tayin etme konusudur. Bu makam Selim'e kalmış ve Selim başa geldikten sonra ilk iş olarak kardeşi Bayezid'i ve oğullarını boğduracaktır. Bu gelenek Osmanlılar tarafından imparatorluklarını parçalanmaması için ikinci Mehmet kanunname çıkararak padişah olanların kardeşlerini öldürmelerinin yolunu açmıştır:

“و هر کمسنیه که اولادمدن سلطنت میسر اولاداشلرین نظام عالم ایجون قتل ایتمک مناسبدر”

Görüntü de acı görülen bu vesiyet, Osmanlı devletini uzun yıllarca ayakta tutan kararlardan biri olmuştur.²⁴³⁷ Bu fetvayı çoğu âlimler tayit etti anak şehzadeler arasında taht kavgası sona ermemişti. Sultan Süleyman'ın cevabı Tahmasb' a ulaştıktan sonra elçileri Bayezid'in haps edildiğinden haberdar oldular. Mektupta Sultan Süleyman Bayezid'in öldürülmesinden söz etmemesine rağmen onun elçileri Tahmasb'a “Sultan Süleyman Bayezid'in hapiste kalmasındansa ölümünü tercih ediyordu” dediler.²⁴³⁸ Şah Tahmasb Sultan Süleyman'ın düşüncesini anlamak için Hızır Sultan aracılığıyla Süleyman'a bir mektup göndermiştir. Fakat bu mektubun metni hiçbir yerde bulunamamıştır. Ama Sultan Süleyman'ın Tahmasb'ın mektubuna cevap vermesinden dolayı kayıp mektubun var olduğunu anlıyoruz. Tahmasb Sultan

²⁴³⁷ Sultan II. Mehmet, *Fatih Kanunnamesi*, Ayasofya İstanbul, naklen Babinger, a.g.e, s 95.

²⁴³⁸ Şerefettin Turan, *Bayezid Vakaası*, s. 214.

Süleyman'a yazdığı mektupta Sultan Süleyman'danoğullarından birisinin kâfirlere karşı cihad için Osmanlı vilayetlerinde birisinde hâkim olmasını istemiştir.²⁴³⁹ Tahmasb Osmanlının egemenliğinde olan vilayetlerden birini özellikle de Necef, Kerbela, Kazımeyn ve Samire yani Şialar'ında birini ele geçirmeyi düşünüyordu. Sultan Süleyman Tahmasb'ın amacını anlamış ve Tahmasb'a çok zekice bir cevap vermiştir. İran topraklarına yakın bölgelerde kâfirlerle cihad mümkün değildir. Çünkü kâfirlerin yaşadığı bölgeler İran'dan çok uzaktadır. Sultan Süleyman Tahmasb'a yazdığı mektubunda *“Eğer istiyorsanız değerli oğullarınızdan birini benim yanıma gönderin, ben ona babalık yaparım ve benim inayetim onu kapsar”* demiştir. Tahmasb mektubunda, Sultan Süleyman'dan nezir ve sadaka için Şia imamların mezarına iki elçi göndermesini isteyerek böylece orada ne olmayı amaçlamıştır. Sultan Süleyman oğlunun Tahmasb'ın elinde esir olmasından dolayı Tahmasb'ın bu isteğini kabul etti ve *“sizin iki memurunuz Bağdat da ikamet etsin ve Kerbela ve Necef'e harcanan paraları kontrol etsin”*²⁴⁴⁰ dedi. Sultan Süleyman Tahmasb için kullandığı unvanlarla onun anlaşmaya uymasını ve Bayezid ve oğullarını teslim etmesini sağlamayı amaçlamıştır.

Şehzade Selim de Tahmasb'a babası gibi edepli bir mektup yazdı. Bu mektup da tarihi kaynaklarda yoktur.²⁴⁴¹ Selim mektupta *“Allahverdi Han aracılığıyla bana gönderdiğin mektup elime ulaştı”* demiş sonrasında mektubunda Bayezid'in kötü işlerinden bahsetmiştir. Ardından, Amasya anlaşmasına uymak için Bayezid'ı bize teslim et: *“Eğer Bayezid'in teslimi gecikirse bizim sana olan güvenimiz azalır.”*

²⁴³⁹ Feridun Bey, *Muşiatus-Selâtin*, c. II, s. 29.

²⁴⁴⁰ Feridun Bey, a.g.e, s. 28-30.

²⁴⁴¹ Feridun Bey, a.g.e, s. 38-42.

Mesafe uzak olduğu için iyisi o ki Bayezid ve oğullarını elçiliğimize teslim edin” demiştir. Bayezid konusu Osmanlılar için o kadar önemliydi ki tüm Osmanlı Safevi ilişkilerinde bu kadar mektup trafiği yaşanmamıştır. Tahmasb, Bayezid’in bu durumunu tercih etmiş, bu kadar mektuplaşmaya rağmen onu teslim etmekten vazgeçmiştir. Sultan Süleyman Tahmasb’ın bu yaptlarından direk şikayetçi olmamasına rağmen Özbek Hanlarına yazdığı mektupta bu konudaki öfkesini dile getirmiştir. Miladi 1561 yılı Eylül ayını başlarında (Hicri 968) Zilhecce ayının son günlerinde, Süleyman Tahmasb’la ile düşman olan Belh hâkimi Özbek Pir Muhammed Han’a (onun komutanlarından Bayram Oğlan Horasan’a saldırıyordu) bir mektup yazdı: *“Şah Tahmasb’ın Bayezid’i teslim etmesini geciktirmesini anlatmış sonra Amasya anlaşmasına değinmiş ve bu Acem Şahı’nın yaptıklarından dolayı bizim saldırımıza uğramasın diye bizden korkmuşve elçiler gönderip barış istemiştir, demiştir. Biz de Müslümanların emniyette olması ve bu tahribata engel olmak için barışı kabul ettik²⁴⁴² Oğlum gençlik gururuna uyarak şark diyarına (İran) gitmiştir. Hata yapan şah Tahmasb’ın yüreği taştandır ve içi kötüdür ve daha onun yalanlarına güvenmeyeceğim. Bu fitne fesadı defetmek için kararlıyım ve bu kararla İran’a saldıracağım”* ²⁴⁴³ Mektubun sonunda Pir Muhammed Han’dan, Hz. peygamberin şeriatını yerine getirmek ve doğru yoldan sapmış, bu Kızılbaşları ortadan kaldırmak için destek istemiştir.²⁴⁴⁴

Sultan Süleyman’ın bu mektubu bize Tahmasb’in onu aldattığını ve siyasi pazarlık yaptığını gösteriyor. Sultan Süleyman bir mektup da Derviş Mehmet

²⁴⁴²Feridun Bey, *Muşeatus-Selâtin*, s 48.

²⁴⁴³ Feridun Bey, a.g.e, s. 48-49.

²⁴⁴⁴Feridun Bey, a.g.e, s. 49.

aracılığıyla İbrahim Sultan'a göndermişti. Tahmasbadlı Acem Diyarı'nın padişahı, şerhlerin komutanı ve yoldan çıkan şah diyerek şöyle devam etmiştir: Tahmasb Bayezid'i teslim etmekte gecikiyor ve bu yaptığı işten dolayı anlaşmasını bozuyor ve verdiği vadin karşılığında bunu yapıyor. Sonra diyor ki, bu kötü ve şer taifeyi kılıç darbesiyle yeryüzünden kaldıracam ve bütün âlemi onun zararından kurtaracağım. Mektubun sonunda İslam dinin istediğine göre bu fasit memleketi (İran'a) yağmalamak için göndermeyi istemiştir.²⁴⁴⁵

Sultan Süleyman üçüncü mektubunu da yine Derviş Mehmet aracılığıyla Özbek Ali Han Türkmen'e(Özbek Pir Muhammed Han'ın kardeşi) yazmıştır. Miladi 1562, Hicri 969 yılında iki kez Ali Han Özbek, Bayezid'in İran'a geldiği esnada İsfarayin'e saldırmıştır. İsfarayin hâkimi Kanber Sultan'ı yakalamış ve oğlu ile ve yeğenlerini öldürmüştür. Sonrasında ise Harezm'e dönmüştür Sultan Süleyman mektubunda bu gelişmelere değinmiştir.²⁴⁴⁶

Sultan Süleyman'ın İran'a saldırma düşüncesi Bayezid'in serbest bırakılmasına neden olacaktır ve bu durum Osmanlı için büyük problemler çıkaracaktır. Bu nedenle Sultan Süleyman, Tahmasb'la arkadaşlık ve iletişim kurmayı tercih etmiştir. Bu üslubu sonuna kadar çok iyi sürdürmüştür Tahmasb'ın dostluğunu kazanmak için nazarına almak için Van hâkimi olan Mustafa paşa ki İranlılara çok kötü davranıyordu görevden almış ve onun yerine Hüsrev Paşa'yı geçirmiştir.²⁴⁴⁷

²⁴⁴⁵ Feridun Bey, a.g.e, s. 50-51.

²⁴⁴⁶ Purgstall, a.g.e, s. 1259.

²⁴⁴⁷ Topkapı Saray Arşivi, 3118 senet, Naklen Şerefettin Turan, s. 219.

B. İki Devletin Bayezid Hakkındaki Muamelesi

Tarihte meydana gelen hiçbir siyasi olay iktisat etkisinden arı değildir. Bunun yanında iktisadi olaylar da siyasetten bağımsız zuhur etmez. Bu nedenle bu iki konu birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olup tek yönlü baktığımızda her zaman olayın diğer boyutunu göz ardı etmiş oluruz. Bunun yanında iktidar dinin asıl fonksiyonunu bir kenara bırakarak kendi siyasi ve iktisadi çıkarlarına göre dini araçsallaştırıp din ve ulemayı arkalarına alarak dinden de yararlanmışlardır. Bayezid'in vakaası temelde siyasi bir olay olarak başlamış ancak iktisadi çıkar olarak sona ermiştir.

Safevi Padişahlar arasında Tahmasb diğerlerine göre daha dindar ve taasup sahibi bir şii idi. Bir türlü Kerbela ve Necef'ten vazgeçemiyordu. Her zaman bu türbeleri özgürce ziyaret etmeyi istiyordu. Tahmasb, Bayezid'in esir düşmesinden yararlanıp Sultan Süleyman'dan iki vekilinin Kerbela ve Necef'te olmasını istemiştir. **Sultan Süleyman da kendi iktidarıyla uyuşmayan oğlu Bayezid'i kendine engel görüyordu. Bu nedenle oğlunu ortadan kaldırmak için Tahmasb'ın bu isteğini kabul etti.** Ancak bu elçilerin orada olmalarının Şiaları kıskırtmalarına neden olacağını düşünüyordu. Bu nedenle Sultan Süleyman bu elçilerin Bağdat'ta ikamet etmesini istemişti. Çünkü böylece onları kontrol altına alabilirdi. Osmanlılar Safeviler'in iktidara geçmesinden beri Şia şehirlerinde sürekli problem yaşıyorlardı. Bu nedenle Sultan Süleyman'a göre Kerbela ve Necef'te olmaları Safeviler'in Osmanlı devletine sızmaları manasına geliyordu.²⁴⁴⁸ Tahmasb, Sultan Süleyman'ın öfkesinden çok ondan imtiyaz almayı düşünüyordu. Bu nedenle Gürcistan sürekli Osmanlı ve İran tarafından saldırıya uğruyordu. Tahmasb kendi tezkiresinde, Sultan Süleyman dördüncü saldırısında gelin savaştım demişti, bu ifadenin Sultan Süleyman'ın savaş

²⁴⁴⁸Şerefettin Turan, a.g.e s. 214.

istemediğianlaşıyordu ve O, Osmanlı'ya dönmek istiyordu. Ama Sultan Süleyman bize ben savaş istiyorum ama İranlılar savaşa gelmeyip kaçtılardemişti.²⁴⁴⁹ Bu durum bize anlatıyor ki Sultan Süleyman İran ile dört kez savaştıktan sonra bir daha İran ile savaş istemiyordu ve Nahcivan'a saldırdıktan sonra Osmanlı'ya döndü. Bu Tahmasb için kesindi ki Süleyman bir daha İran'a saldırı düzenlemeyecekti. Özellikle Bayezid İran'da hapisteyken.²⁴⁵⁰ Tahmasb'ın devam ettiği barış politikası Sultan Süleyman'ın da İran ile dostluk politikasının yürütmesini sağladı. İki tarafın birçok defa mektuplaşması bize onların barış politikasını uygulamak istediklerini gösteriyor. Özellikle Sultan Süleyman barış istemiştir. Önceden söylediğimiz gibi Sultan Süleyman Van'ı Tahmasb'ın oğluna bırakmayı reddetmişti. Bu kez Şah Tahmasb Bağdat'ın kendi egemenliğinde olmasını istemiştir ve isteğini Tabat Ağa aracılığıyla birçok değerli hediyelerle Sultan Süleyman'a ulaştırmıştı. Tabat Ağa Osmanlı sarayında Şah Tahmasb'ın isteğini Osmanlı büyüklerinin yanında söylemişti. Ama Osmanlı sadrazamı Rüstem Paşa Tabat Ağa'nın sözünü kesip ona kızarak “*gel toplantıdan dışarıya çıkalım senin bu sözünün cevabı bendendir*” demiştir.²⁴⁵¹ Şunu hatırlatmalıyız Şerefettin Turan diyor ki “Şah Tahmasb

²⁴⁴⁹Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 71.

²⁴⁵⁰Şerefettin Turan, *Bayezid Vakaası* s. 214. Şerefetti Turan diyor ki Osmanlı-Safevi iletişiminde bu kadar iki ülkenin arasında elçi gidip gelmeği ve mektuplaşmaları sabıkasızdır. Aynı sayfa; Purgeshtal, a.g.e, s. 1255-1256.

²⁴⁵¹ Purgeshtal, a.g.e, s. 1257. Purgeshtal yanışça Tahmasb'ın elçisinin adını Turbet Ağa yazıyor, Tabat Ağa Doğrudur, Şerefettin Turan da Peçevi tarihe kitabına dayanarak Tabüt Ağa yazıyor. Şerefettin Turan da Bağdat'ın İran elçisi Tabat Ağa'nın devredilme önerisini Rüstem Paşa reddedilmesini istiyor. S. 218; Bitlisi

Tezkeresinde işaret ettiği gibi Sultan Süleyman'dan Bağdat ve onun etrafındaki bölgeleri oğlu Hayder Mirza'ya devretmesini ve Sultan Süleyman'ın Kars Kalesinin sürekli viran kalmasını kabul etmesini” istemiştir. Halbu ki böyle bir ifade, Hint muzesin de olan Şah Tahmasb'ın Tezkeresinde (asil kıtap) ve Emrullah Seferi'nin çevirip yeniden bastığı kitabında mevcut değildir. Amasya anlaşmasında Bağdat konusu değil ama Kars Kalesi'nin viran kalmasını iki taraf da kabul ettiği için kimsenin orada oturmayacağı ve kalenin tarafsız bir bölge olarak kalacağı Amasya anlaşmasında yazmaktadır.²⁴⁵² Bu nedenden dolayı Tahmasb'ın elçisi Tabat Ağa aracılığıyla Bağdat konusunu Osmanlı Sarayında kâğıt veya kıtapta değil sözlü olarak önermesi doğrudur. Rüstem Paşa Tabat Ağa'ya şöyle demiştir: Eğer Tahmasb, Bayezid'ı Osmanlı'ya teslim etmezse bizim dostluğumuz düşmanlığa dönüşecek ve Osmanlı ordusuna hiçbir şey engel olamayacak. Eğer Sultan Süleyman'ın istediği yapılırsa bizim dostluğumuz sağlamlaşacaktır ve Tahmasb mükâfatını alacaktır. Böylece Tahmasb Bağdat'ı geri almaktan vazgeçti ve sadece Bayezid'ı teslim etmesi karşılığında Sultan Süleyman'dan alacağı mükâfatı düşündü.²⁴⁵³

diyor ki Tahmasb Osmanlı elçileri vasıtasıyla (Tabat Ağa değil) Bayezid'ın teslim edilmesi karşılığında Bağdat'ı oğlu Hayder Mirza'ya devredilmesini yazıyor, s. 217.

²⁴⁵²Şerefettin Turan, *Bayezid Vaakası*, s. 214; Petroshevsky, Pigoloskaya ve Digaran, *Tarih-i İran*, s. 485.

²⁴⁵³ Nowel Barber, *Fermandehane Şah-ı Zerrin*, s. 211; Hammer Purgeshtal, a.g.e, s. 1257-1258.

Bundan sonra Sultan Süleyman iki tane mektup yazarak Erzurum valisi Mustafa Paşa'nın adamları aracılığıyla Şah Tahmasb'a gönderir. Bu mektup günümüzde mevcut değildir ve Münşaatus-Selâtin Feridun Bey'de ve Münşaati Haydar Evoğlu'da da kaydolmamıştır. Ama Tahmasb'ın verdiği cevaptan anlıyoruz ki Sultan Süleyman, Tahmasb'a Bayezid'ı öldürüp oğullarını Osmanlı'ya göndermemesinden dolayı. Tahmasb, Sultan Süleyman'a yazdığı mektupta ona çok saygılı unvanlarla hitap ediyor ve onu mücahid ve cihad eden Gazi, Müslüman işlerini tam anlamıyla yapan biri olarak gösteriyor. Yazdığı mektup hem nesir hem de şiirdir. Burada şiirin birkaç beytini örnek yazabiliriz.

Beyit:

همه روی زمینش زیر فرمان	شهنشاهی که آمد چون سلیمان
فزون از هر چه گویم تکیه گاهش	فراز چرخ چارم تکیه گاهش
بود سدی میان کفر و اسلام	در قصر رفیع او در ایام
جهان را چشم راحت کی گشودی	اگر آن سد در میان حایل نبود
دعا یش حرز جان انس و جان است	چو دانش مایه امن و امان است

“Süleyman gibi gelen padişah

Bütün âlem fermanındadır

Senin oturduğun mekân feleğin dördüncü katının üstündedir

Sen'in makam ve şerefın hakkında ne kadar söylesem yeterli değildir

Dönem'de senin yüce sarayın

Kâfirlik ve küfürle İslam arasında bir settir

Eğer o set islamlarla küfür arasında ayrımcılık yapmasaydı

Tüm dünya; dünya gözüyle rahat edemezdi.

Süleyman bilim gibi emniyet vericidir

Onun duası cinle insanı muhafazasına nedendir”

Tahmasb mektubunda şöyle devam ediyor: “*Sultan Süleyman’a bir hizmette bulunmak fırsatını arıyordum ve o nedenle Bayezid ve oğullarını esir aldım ve Bayezid’in on bin kişilik ordusunu dağıttım; Bayezid’in kötü ve iyi adamlarını senin içindağittım. Oğullarınakendi oğullarım gibi bakıyorum. Eğer Bayezid’ebir damla güvenim olsaydı onu hapis etmezdim ve onun yakınlarını öldürmezdim”* onu kendi yanımda bulundurmam size bağlıdır, Maveraunnehir ve Hint Sultanların’a göre değildir. Tahmasb Sultan Süleyman’ın merakını bertaraf etmek için, “*Bayezid ona yaptıklarından dolayı benden ümitsiz ve yakınlarını öldürdükten sonra nasıl benimle Bayezid’in arasındaki iletişim iyi olabilir ki”* diyor ve devam ediyor “*Bayezid ve oğulları hakkında ne buyursanız onu yaparım hüküm sizin feleğe benzeyen Yüce Hazretlerin elindedir”* Devamında: “*Benim Bayezid’i Osmanlı’ya karşı kullanmak gibi bir amacım yoktur. Bayezid’in dirisinden veya ölüsünden hiçbir çıkarım yoktur. Bayezid’e böyle davranmama rağmen aramız nasıl iyi olacaktır*²⁴⁵⁴.”

²⁴⁵⁴Feridun Bey, a.g.e, s. 46-48; Nevayi, a.g.e, s. 422-428.

D.Sultan Süleyman'ın Tahmasb'a Mektubu

Sultan Süleyman bir mektup yazarak Mektubu Maraş hâkimi Ali Paşa ve Hasan Ağa Kapıcı'yla birlikte 760 kişilik bir grupla Miladi 1561 yılı Nisan ayının 8. Günü (Hicri 968 Recep ayının 22. Günü) İran'a gönderdi.²⁴⁵⁵ Bu grup hediyelerle birlikte Safevi'nin başkenti Kazvin'e ulaştılar. Tahmasb da onlara sevgisini gösterdi.²⁴⁵⁶ Tezkiresinde de buna işaret etmiştir.²⁴⁵⁷ Mektupta Sultan Süleyman Tahmasb'a İskender, Kayser, Feridun ve Hz. Peygamber'in çocuğu demiştir. Sultan Süleyman mektubunda Tahmasb'dan Bayezid'ı ve 4 oğlunu kendi elçilerine teslim etmesini istemiştir. Sultan Süleyman mektubun sonunda Tahmasb'dan şikayetçi olarak diyor ki “*Anlaşmaya uymak değerli padişahların görevidir. Böylece dünya halkı emniyette olacaktır*”²⁴⁵⁸ Şah Tahmasb'ın elçileri Sultan Süleyman'ı elçilerini birkaç ay misafir ettikten sonra onlara birçok hediye sundular ve aynı zamanda birçok at verdiler. Tahmasb Ustaclu Cafer Beyle birlikte bir mektubu Osmanlı sarayına gönderdi. Bu mektupta Tahmasb, Bayezid'in İran'a nasıl geldiğini ve Bayezid Çavuşbaşı Ali Ağa'yı Tahmasb'a gönderdiğini ve TahmasbYüzbaşı Hasan Bey'i Bayezid'in yanına gönderdiğini ve o Tahmasb tarafından Bayezid'e kör etmeyeceğini, öldürmeyeceğini ve Süleyman'ın adamlarına teslim etmeyeceğine dair

²⁴⁵⁵Rumlu, a.g.e, s. 415; Ahmet Gumi, s. 417; Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 306.

²⁴⁵⁶Rumlu, a.g.e, s. 415; Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 417; Ahmet Gaffari, a.g.e, s. 306; İskender Bek, *Alemaraye Abbasi*, s. 115; Bitlisi, *Şerefname*, s. 216.

²⁴⁵⁷Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 80.

²⁴⁵⁸Feridun Bey, a.g.e, s. 42-43.

yemin ettiğini belirtmiştir.²⁴⁵⁹ Tahmasb Bayezid'a sığınma hakkını vermesinin nedenini onun gidip başka bir yere sığınmasını ve Sultan Süleyman'ın bu işten rahatsız olmasını önlemek için yaptığını söyler. Bayezid'i teslim etmeyeceğine dair yemin eden Tahmasb onu teslim etmek için bir yol arıyordu. Sonunda Bayezid'i teslim etmek için şöyle bir yol buldu: "Ben Şehzade Selim'e yemin etmedim". Tahmasb şöyle diyordu: "*Ben yeminimi bozmuyorum eğer Şehzade Selim'in adamları gelirse Bayezid'i onlara bırakabilirim çünkü ben Şehzade Selim'e değil Kanuni Sultan Süleyman'a yemin etmişim ve şimdiye kadar Bayezid'i bırakmadım çünkü Selim'in elçileri bir kez benim yanıma gelmiş olsalardı onlarateslim ederdim. Sultan Süleyman'a, "Ben Bayezid'i teslim etmedim çünkü İran'a gelenlerin tümü senin adamlarıdır. Gidip gelme yolu kapanmamıştır ne zaman Şehzade Selim adamlarını gönderirse ben Bayezid ve çocuklarını onalara teslim edeceğim"* demiştir.²⁴⁶⁰ Bu olayın uzaması, iki tarafın mektuplaşmalarının devam etmesine neden olmuştur. Hatta sınırdaki valiler ve Beylerbeyi Erzurum, Erivan Ustaclu Şahkulu Han, Van Beylerbeyi ve Tebriz hâkimi birbirleriyle mektuplaşıyorlardı.²⁴⁶¹ Tarihsiz bir mektup barıştan 6 yıl sonra Miladi 1561 Hicri 968 yılında yazılmıştır. Bu mektubu vekil Masum Bek Safevi, Korucubaşı Sunduk Bey ve Mühürdar Şahkulu Halife ile birlikte Rüstem paşa, veziri Sani Muhammed Paşa, Ali Paşa, Pertev Paşa ve Ferhat Paşalar yazmışlardır. Bu mektubu Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'a yazdığı mektubuyla birlikte Cafer Bey aracılığıyla gönderdiler. Mektupta unvanlar

²⁴⁵⁹ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 420.

²⁴⁶⁰ Ahmet Gumi, a.g.e, aynı sf.

²⁴⁶¹ Şerefettin Turan, *Bayezid Vakaası*, s. 214.

söylendikten sonra, İran-Osmanlı arasındaki barıştan mutluyuz demiş ve elçilerin Kazvin'e gelmeleri istemiştir. Mektupta ayrıca Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'ın elçilerine verdiği hediyeden ve önceki yılların hatıralarından konuşulmuştur. Şah Tahmasb'ın Bayezid hakkında gecikmelerinden dolayı özür dilemiş ve onun suçlu olduğu söylenmiştir. Şah Tahmasb kendisinin Sultan Süleyman'a yazdığı mektuplarda onu çok övmüş ve onun kişiliğiyle ilgili çok şey yazmıştır. Ama yukarı da kişiler yazdıkları mektuplarda ki bu mektuplar da Şah Tahmasb'ın emiriyle yazılıyordu Sultan Süleyman'dan öfkelenmek kahır duymaktan ve lütufluz zararlardan başka bir şey görmedikerini söylemiştir. Onlar bu altı yıllık barışta elçilerini dört kere birçok hediyelerle Sultan Süleyman'ın sarayına gönderdiklerini ama Sultan Süleyman'ın bir kere bile hediye vererek onları yüceltmediğini ve bahşış ve enam vermediğini yazmışlardır.

Mektup Şah Tahmasb'ın isteğiyle yazılmıştır Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'dan çok şikâyetçi olduğunu göstermektedir. Tahmasb Osmanlı ile barışı sağlama almak için haddinden çok çalışmıştır. Normalde İran padişahları barış için bu kadar çok çalışmazlardı. Bundan şunu anlıyoruz ki Şah Tahmasb Sultan Süleyman'ın gönderdiği hediyelere karşı Sultan Süleyman ona hiç bir hediye göndermemiştir.

Saraylar arasında ki gelenekten dolayı hükümdarlar hediyeler gönderiyorlardı ama Sultan Süleyman hediye göndermemiştir. Sultan Süleyman Tahmasb'ı ikiyüzlü bir adam olarak görmüştür. Çünkü o mektupta başka bir şeyler söylüyor ardından farklı şeyler yapıyordu. Tahmasb da şunu anlamıştı ki Sultan Süleyman'la iletişimde dost kalmak istiyordu. Bu nedenle Sultan Süleyman'ın ona göndermediği hediye ye karşı bir söz söylemiyordu. Tahmasb'ın bu yıllarda kafası çok karıştı. Sultan

Süleyman'a karşı bir tepki iradesi göstermiyordu. Kendi kişiliğini ona kabul ettiremiyordu. Bu nedenle kendi komutanlarından Osmanlı komutanlarına bir mektup yazmalarını ve onlardan şikâyetçi olmalarını istedi. Onlar da şikâyeti Sultan Süleyman'a ulaştırsınlar. Tahmasb'ın komutanları şikâyet ettikten sonra Tahmasb'ın Osmanlıya bağlılığından söz edip Sultan Süleyman'ın üzülmemesini, eninde sonunda sonunda Tahmasb'ın Bayezid'ı teslim edeceğini ifade ediyordu. Mektuplarda Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'la çok sadakatle iletişim kurduğunu ki bu iletişimi Sultan Süleyman'a kimse kurmuyor yalnızca Tahmasb kuruyordu demişlerdi. Tahmasb mektubunda Bayezid'ın ve çocuklarının teslim edilmesinde biraz gecikme olduğundan bahs etmektedir. Fakat devamında bu konuda bir sorun olmadığını tolerans nedeniyle Bayezid'ın tesliminin geciktiğini söylemiştir. Şah Tahmasb diyor ki Sultan Süleyman'ın istediği Şah Tahmasb'ın merhametine bağlıdır.

Beyit:

توانی که فیلی به موی کشی به شیرین زبانی و لطف و خوشی

“Hoş görü ve tatlı dille

mutlulukla bir fili bir kıl ile çekebilirsin”

Tahmasb'ın bu ifadelerle Sultan Süleyman'ın Bayezid hakkında zor durumda kaldığını göstermek istiyordu. Sonra mektupta şöyle devam etmitir: *Eğer Sultan Süleyman büyük bir orduyla İran'a saldırırsa kesinlikle Bayezid teslim edilmeyecektir. Zira savaş şartlarında herkes kendi canını kurtarmaya çalışır. Şah Tahmasb'ın, yüksek komutanları mektuplarında uygun bir şekilde bu söylediklerini ona da söylemeyi istemiş ve iki tarafın iletişimini sağlamlaştırmaya çalışmışlardır.*

*Mektuplarında onlara bahşiş enam ve ihsan etme yoluyla kendilerini gelmelerini istemişlerdi*²⁴⁶².

Bu esnada Vezir-i azam Rüstem Paşa vefat etti ve Ali Paşa onun yerine geçti. Ali Paşa Türkçe tarihsiz bir mektup yazarak Cafer Sultan aracılığıyla Tahmasb'a ileterek hoşnutluğunu ifade etmiştir. Mektupta Sultan Süleyman'ın Amasya anlaşmasını bozmayacağını, Tahmasb'ın aleyhine herhangi bir şey yapmayacağını söylemiştir. Mektupta şöyle yazmaktadır: *“Bayezid'in Sultan Süleyman'a tesliminin gecikmesi durumunu Şah Tahmasb mektubunda Sultan Süleyman'a bildirmiştir”* Sonra devamında: *“Bayezid teslim edildikten sonra aramızdaki 29 yıllık düşmanlık sona erecek, size birçok ihsan ve enam verilecektir. Mektupta Bayezid'in isyanı hakkında açıklama yapılmış ve mektup, Osmanlı padişahları hizmet bittikten sonra hizmetin ihsanını ve enamını verecekler şeklinde devam etmektedir. Kısacası mektupta Bayezid'i teslim etmeden hiçbir ihsan ve enam beklememelerini belirtmektedir*²⁴⁶³.

²⁴⁶² Feridun Bey, *Munşeatu-Selâtin*, s. 59-61; Nevayi, a.g. e, 437-441.

²⁴⁶³ Feridun Bey, a.g. e, s. 61-63.

E. Çekişmelerin Sona Ermesi ve Bayezid'in Teslim Edilmesi

Tahmasb Osmanlı yönetiminin Bayezid'in teslim edilmesine karşılık hiçbir toprak vermeyeceklerini anlamıştı. Bu nedenle altın ve para karşılığında Bayezid'i teslim etmeyi düşündü. Tahmasb'in cimri bir kişiliği vardı; önce Bayezid'i Sultan Süleyman'a bağışlamak istiyordu ama Bayezid'in komplosundan sonra bu düşüncesinden vazgeçmişti. Bundan sonra Tahmasb kendi isteğini hiç utanmadan direk söylüyordu ve Maraş hâkimi Ali Paşa ve Hasan Ağa Kapıcı, Sultan Süleyman tarafından Bayezid'in öldürülmesinde hükümleri vardı. Tahmasb onlara dedi ki ,Sultan Süleyman ne isterse onu yapacağım ama buna karşılık Sultan Süleyman'dan bu işe layık olarak kadar caize ve 'Celdü'²⁴⁶⁴ istiyorum.²⁴⁶⁵ Şah Tahmasb çok zengin bir padişahı ve islamdan sonra hiçbir padişah onun kadar hazinelerini altın ve gümüşlerle doldurmamıştı.²⁴⁶⁶ Tahmasb parasız bir adam değildi ama kendi kişiliğini para ve mal alma konusunda mahvetti ve sonunda o kadar mektuplaşma münazara ve yeminleşme ile Amasya analaşmasını bozmadansonra parayı her şeye tercih etti. Tahmasb Sultan Süleyman'a yazdığı mektupta ondan Bayezid hakkında müzakere etmek için yüce elçilerini İran sarayına göndermesini ve bu büyük problemin çözülmesini ve bu iş için gerekli haracı Sultan Süleyman ödemsini istedi. Osmanlı

²⁴⁶⁴ Kemalettin Abdulrezak Semerkantı, *Metleu Sedeyn ve Mecmeu Behreyn*, Muhammed Şefi Ketkeni çalışması, C. II, s. 1538. Muhammed Şefi Ketkeni Celdü sözcüğünü Moğol ve Türkçe kelimeler bilip ve anlamını caize, hediye, enam, bir hizmete karşı ödemek ve bahşış yazıyor. Aynı sayfa, Dıh Hoda Sözlüğü, C harfi kitabı, s. 76. Dıh Hoda da aynı zikretmektedir.

²⁴⁶⁵ Tahmasb Safevi, *Şah Tahmasb Tezkiresi*, s. 81.

²⁴⁶⁶ Bitlisi, *Şerefname*, C. II, s. 252.

sarayı anladı ki İran Şah'ı Bayezid'i teslim etmek için para istiyordu. Onlarda İranla savaşmak istemiyordu ve para ödemeyi düşünüyordu. Bu nedenle Sultan Süleyman Hasan Ağa'yı ihtiyar paşalarla birlikte İran sarayına gönderdi.²⁴⁶⁷

Tahmasb'ın bu mektupta istediği para hiçbir kaynakta kayıtlı değildir. Ama iki yüz kişi Bayezid'i teslim almak için Kazvin'e geldikten sonra onların yazdıkları mektuptan Tahmasb'ın para istediği belli olmaktadır. Önceden söylediğimiz gibi Tahmasb Selim'in adamlarının gelip Bayezid'i teslim almasını istiyordu. Bu nedenle en son gelen elçiler Selim'in adamlarıydılar. Önemli olan şudur ki onlar gelmeden önce Tahmasb Hasan Ali Kapıcı Baş ve Ali Paşa'yı yani Bayezid'i teslim almaya gelen Osmanlı Paşalarına Bayezid'i teslim etmemiştir. Ama birkaç ay onları misafirperverlikle ağırlamıştır.²⁴⁶⁸ Tahmasb tezkiresinde diyor ki Maraş hâkimi Ali Paşa Hasan Ağa Kapıcı Baş 706 kişi ve birçok hediye ile Kazvin'e gelmişler ve o hediyeleri Kızılbaş emirlerine getirmişler. Tahmasb kendisi için hiçbir hediye almamıştır ama istediğini elçisi Cafer Bek Kangarlu aracılığıyla Sultan Süleyman'a iletmiştir. Süleyman'a dedi ki Ben sana yemin ettim Selim'e yemin etmedim bu nedenle büyük bir heyeti Van hâkimi Hüsrev Paşa Sinan Ağa Çaşniğir, Ali Ağa Kapıcı Baş ve Firuz Bey'i Selim tarafından 200 kişi ile birlikte Tahmasb'ın sarayına gönderdi. Önceden Ustaclu Emir Geyb, kardeşi Veli Bek Yasavulbaş ki önceden İran tarafından elçi olarak Osmanlı'ya gönderilmişti. Bu heyetle birlikte İran'a döndü. Şunu demeliyiz ki, Amasya barış anlaşmasının bir maddesinde siyasi nedenden de olsa iki taraf da mültecileri geri göndermediler şeklinde yazılmıştır. Bu konu sulhun devam ettirilmesi için önemli bir konuydu. Bu imzalanan önemli barış

²⁴⁶⁷Ozjber Beusbeuk, *Osmanlı Yolculukları*, s. 263. Naklen Ebulkasim Tahiri, s. 196.

²⁴⁶⁸Ahmet Gumi, a.g.e, s. 420.

maddesine rağmen Sultan Süleyman Şah Tahmasb'a gönderdiği elçilerle bunu Tahmasb'a anlatamamıştı ki barış maddesini sağlamlaştırması gereklidir.²⁴⁶⁹ Ama Tahmasb bunu yapmıyordu ve Amasya anlaşmasının hükümlerini yerine getirmiyordu. Bundan dolayı Süleyman bahşiş ve ödül vermeyi kabul etti. Ödemesini Bayezid'in tesliminden sonra vermeyi düşünüyordu. Bu nedenle Süleyman'ın gönderdiği hediyeleri Erzurum da sakladılar.²⁴⁷⁰

Sultan Süleyman kendi eliyle Türkçe yazdığı bir mektubu Hasan Ağa Kapıcı Başı aracılığıyla Tahmasb'a gönderdi ve şöyle dedi: ‚Yeminle söylemişsiniz ki Bayezid'in yakalanması bana bağlıdır ve sizin emrinize hiçbir muhalefetim yoktur. Söylemişsiniz ki bu hizmete karşı büyük bir ihsan beklentim var çünkü bütün dinlerde yemin etmek itibarlıdır. İslam'la küfrün arasındaki fark yemin etmektir. Bu nedenle benim hüsrevane inayetimden dört yüz bin altın sikkesi, değerli çocuğum Selim Han'dan da yüz bin altın sikke Erzurum'a gönderdim. Siz de benim güvenli adamlarımın aracılığıyla Bayezid ve oğullarını bize gönderirseniz benim söylediğim enamlar size teslim edilecektir. İstemişsiniz ki Kars'ı size geri vereyim. Eğer o taraftan bir değişiklik olmasa nesilden nesille sizinle bizim aramızda muhalefet ve

²⁴⁶⁹İskender Bek, *Alemaray-ı Abbasi*, s. 104; Ahmet Gumi, a.g.e, s. 433; Rumlu, a.g.e, s. 417.

²⁴⁷⁰Şerefettin Turan, *Bayezid Vaakası*, s. 222; Pourgeshtal, a.g.e, s. 1262; Bitlisi diyor ki Osmanlı memurları hediyeleri Kazvin'e getirdiler. Ama nakit parayı Erzurum da sakladılar ki Bayezid ve oğullarını teslim ettikten sonra Şah Tahmasb'a versinler, Bitlisi, c. II, s. 218.

arkadaşlıktan başka bir şey olmayacaktır. Cömert olan insan sözünü tutar ona karşı bir şey yapmaz. Vesselam. Bu name tarihsizdir.²⁴⁷¹

Osmanlı elçileri Miladi 1562 yılı Haziran ayının 16. günü (Hicri 969 yılı Zilhacca ayının 14. Günü) Kazvin'e vardılar.²⁴⁷² Tahmasb bir gün sonra onları huzuruna kabul etti. Tahmasb ayın 21.si Perşembe günü Bayezid ve oğullarını gönderilen elçilere teslim etti. Tahmasb Sinan Ağa Çaşnigir'den Bayezid'i tanıyıp tanımadığını sordu. Sinan Ağa da cevap verdi gençliğimde onu görmüştüm o zamanlar sakalsız bir gençti. Tahmasb'ın adamları onun emriyle, bu bahaneyle Şehzade Bayezid'a yakışmayan davranışlarda bulundular ve onun saçlarıyla sakallarını kestiler ve ona eski elbiseler giydirdiler. Çürümüş elbise ve belinde bir ip vardı ve onunla birlikte dört oğlunu Selim'in askerlerine teslim ettiler.²⁴⁷³ Selim'in gönderdikleri de Miladi 1562 yılı (Haziran) ayının 24. Günü (Hicri 969 yılı Zilkade ayının 22. Günü Cuma) , Bayezid ve oğullarını Kazvin Şehri'nin At meydanında boğarak öldürdüler.²⁴⁷⁴ Bayezid'in böyle öldürülmesi insanlığın üzüntülü

²⁴⁷¹Feridun Bey, *Munşeatul-Selâtin*, s. 43; Ahmet Gumi, s. 432; Nevayi, s. 446. (Nevayi Feridun Bey'in metinini getirmiş). Bunlar yanışca Sultan Süleyman'ın gönderdiği caizeyi 900,000 ve Selim'in gönderdiğini 300,000 altın sikke yazmışlardı.

²⁴⁷²Ahmet Gaffari, s. 308; Abdi Bek, s. 659; Ahmet Gumi, s. 431.

²⁴⁷³Purgeshtal, a.g.e, s. 1263.

²⁴⁷⁴Abdi Bek, *Tekmeletul-Ahbar*, s. 659; Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 308; Rumlu, a.g.e, s. 417; Budag Kazvini, *Cevahirul-Ahbar*, s. 331; Budag Munşi Kazvini Zilkade ayı Perşembe gününü ama tarihsiz yazıyor; Şerefettin Turan Zilkade ayının 22. Günü zikrediyor, s. 222; Huseyin Esterabadi, "onlar Zilkade ayının 29. Günü Perşembe" Osmanlı elçilerine teslim edildiler, yazıyor, s. 86; Uzunçarşılı, "*Bayezid*

sahnelerinden biriydi. Bayezid'in boğazına onu boğmak için kement attıklarında ona can vermeden önce bir isteğin var mı diye sordular. O da çocuklarını görmek istediğini söyledi ve “*çocuklarımı öpeyim sonra öldürün*” dedi. Bayezid'in cellâttan tek isteği oğullarıyla vedalaşması ve öpüşmesiydi. Ama ne yazık ki dünya ona yüzünü çevirmişti. Osmanlı memurları onu oğullarını öpüp koklamasına izin vermediler. Bayezid'le birlikte dört oğlunu de öldürdüler.²⁴⁷⁵ Beşinci ve son oğlu üç yaşındaydı ve Bursa'da kalmıştı. Sultan Süleyman cellâtları İran'a göndermeden önce emir vererek onu boğdurmuştu.²⁴⁷⁶ Bu arada Şah Tahmasb Osmanlı görevlilerinden Bayezid ve oğullarını Osmanlı'ya götürmelerini ve Sultan Süleyman ne istiyorsa orada yapmasını isteyebilirdi. Ama Tahmasb kendine sığınanlara kendi ülkesinden başka bir ülkenin görevlileri tarafından öldürülmesini ve sadece ödülüne erişmek istiyordu. Hatta Tahmasb Bayezid gibi dertli bir babanın ki bilmeyerek dört oğlunun ölümüne neden olmuştu onun son isteğine ve çocuklarıyla vedalaşmasına da izin vermedi. Hatta onun son vasiyetini yapmasına bir ikdam yapmadı. Tahmasb Bayezid'in yaşamının son anında çocuklarını görüp öpmesine izin vermedi. Bayezid Miladi 1560 yılı ekim ayının 24. günü (Hicri 967 yılı Muharrem ayının 21. Günü)

ve oğullarını Hicri 969 yılının Muharrem ayında boğdular” diyor, s. 439; Ferid Bek, Hicri 969 yılı Muharrem ayının 15. Günü Miladi 1561 yılı Septamber (Eylül) ayı 20. Günüyle denktir, Bayezid'in oğullarını öldürülmesini yazıyor. S. 112. Ama Hicri 969 yılı Muharrem ayının 15. Günü Miladi 1561 yılı 26 Septamberle (Eylül) denktir, Edward Browne “*onlar Miladi 1562 yılı Ekim ayının 30. Günü*” (Hicri 969 yılı Rabiülevvel ayının 2. Günü) öldürüldüler, yazıyor, s. 90.

²⁴⁷⁵ İsmail Hami Danışmend, *Osmanlı Koronolojisi*, c. II. T.T.K. 1947, s. 361.

²⁴⁷⁶ Hammer Purgsthal, a.g.e, Cemşid Kiyantar baskısı, s. 1264.

Kazvin'e vardı. Miladi 1560 yılı Nisan ayının 19. günü (Hicri 967 yılı Recep ayının 22. Günü) hapse atıldı. Miladi 1562 yılı Haziran ayının 24. Günü Hicri 969 yılı Zilhicce ayının 22. Günü yani 2 yıl ve 4 ay hapiste kaldıktan sonra Miladi tarihine göre 2 yıl 3 ay ve 5 gün hapiste kaldıktan sonra asla çocuklarını görmemişti ve gayriinsanî bir şekilde katledildi.²⁴⁷⁷ Bayezid ve dört oğlunu İmam Hüseyin'in şehadet günü olan Aşure yasında öldürüldüler.²⁴⁷⁸ Bu gayri insani işin kötülüğü o kadar şiddetliydi ki Kazvin halkının tümü şiddetle ağladı. Özellikle dört bebeğin ölmesi çok zorlarına gitmişti. Baba ve oğullarının Aşure günü öldürülmelerini halk Kərbela faciasına benzetiyordu. Kazvin halkı bu işten o kadar öfkelenmişti ki Osmanlı askerini nerede görseler onları taşladılar.²⁴⁷⁹ Kazvin halkının öfkelenmesi o kadar şiddetliydi ki Osmanlı ordusu sadece sekiz gün Kazvin de kaldıktan sonra dönmek zorunda kaldı. Tarih boyunca Osmanlı ordusu İran'da bu kadar kısa bir süre kalmak zorunda kalmamıştı. Özellikle de kalmaları için İran Devleti tarafından bir sakınca yoktu. O zamanın şartlarına göre Osmanlı askerleri sekiz gün kaldıktan sonra yolculuğa çıkmaları imkânsızdı. Osmanlı ordusu sekiz gün sonra Zilhicce ayının 30. günü Temmuz ayının 1. günü katledilen cesetlerle Osmanlıya döndüler.²⁴⁸⁰ Öyle kalmadı böyle de kalmayacak, kim ne yaparsa başına gelecek, şimdiye kadar kimse hayatın kıssasından kaçamadı. Söz konusu devran ve dönem döndü ve kendi yüzünü

²⁴⁷⁷ İsmail Hami Danışmend, a.g.e, s. 361-362.

²⁴⁷⁸ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1263.

²⁴⁷⁹ Mustafa A'li, *Konhul-Ahbar*, Ankara üniversitesi Edebiyat Fakültesi Hattı

Nusha, Numara, 1-1783, Naklen Huseyin Mir Caferi, s. 35; Şerefettin Turan, s.

222.

²⁴⁸⁰ Ahmet Gumi, a.g.e, s. 433.

gösterdi; kimsenin ondan kaçma şansı yoktur; Bayezid'in oğullarını öldürüldüğü At meydanında, aynı mekân ve aynı saat da Tahmasb'ın oğulları da II. İsmail'in elinde katledildiler?²⁴⁸¹ “Ne ekersen onu biçersin” demişler. Şah Tahmasb öldürülenleri İstanbul'a götürülenler aracılığıyla, yedi sayfalık hem nesir hem 67 beyitlik ve iki dörtlük iki de tek beyit bir mektup yazarak Sultan Süleyman'a gönderdi. Mektupta onun kişiliğini fazla abartmıştır. Çin Hakanlarını Sultan Süleyman'ın kulu, eski İran'ın meşhur padişahı Feridun'u onun hizmetçisi olarak yazmıştır. Mektupta Erzurum da saklanan hediyeleri almak için kendisini bir derviş olarak gösteriyor ve enama ihtiyacı olduğunu söylüyor. Devamında Sultan Süleyman'ın adaletiyle tarihte adalete tanılan Enüşirvan'ın adaletinden daha yukarıdır, onun bahşişleri tüm dünyayı kapsamaktadır. Tahmasb bu dönemlerde yaşlanmış ve kişiliğinde zaaf lar ortaya çıkmıştır. Yaptığı eğlencelerden dolayı millete dalkavukluk yapmıştır. Van beylerbeyi Hüsrev Paşa ve Sinan Bey Çaşnigir 8 gün Kazvin de kaldıktan sonra orayı terk edip Osmanlı'ya geldiler. Tahmasb bunları çok abartılı unvanlarla övmüştür. Hâlbuki onlar Kazvin de az bir süre kalmış tılar ve o Masum çocukların katiliydiler ve hatta çocukların babalarını son bir kez görmelerine izin vermemiş tiler. Tahmasb onları zamanın Feridun'u, çok yetenekli insanlar olarak göstermişti. Hâlbuki sekiz günde onları nasıl tanıyabilirdi ki.²⁴⁸² Bayezid ve oğullarının cesetlerini Purgesthall'ın söylediğine göre cesedini Bursa'nın kuzey kapısının yanında bir yol kenarına gömdüler.²⁴⁸³ Ama İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ferid Bey, Hüseyin Mir

²⁴⁸¹ Bitlisi, a.g.e, s. 219.

²⁴⁸² İran Meclis'i Hattı Nusha, Numara 606, s. 100-107. Naklen Nevayi, a.g.e, s. 429-436.

²⁴⁸³ Hammer Purgeshtal, a.g.e, s. 1263.

Caferi ve Bitlisi diyorlar ki onların cesetlerini Sivas da defnettiler.²⁴⁸⁴ Sultan Süleyman'ın cesetler Erzurum'dan geçtikten sonra Hediye ve paraları Kazvin'e göndereceğim,²⁴⁸⁵ demiştir. Böylece Karahisar valisi İlyas Bey ve Mahmut Ağa Kapıcıbaşı ödül ve paraları Erzurum'dan Kazvin'e getirdiler.²⁴⁸⁶ Miladi 1562 yılı Ekim ayının 18. günü (Hicri 970 yılı Sefer ayının 19. Günü) onlar hediyeleri Şah Tahmasb'a bıraktılar. Elçiler Sultan Süleyman'ın yazdığı iki satır mektubu Şah Tahmasb'a verdiler. Bu mektup şöyledir: *“Oğlum Şah Tahmasb Hazretleri selam ve duamdan sonra senin istediğin meyle göre yaptık sizin ömrünüz devamlı olsun. Umarız barış ve sulh kıyamete kadar devam etsin. Allah'ın hakkına, Allah kulu Süleyman”*²⁴⁸⁷.

Hediyeler çok değerli teberrüklerdendi; 500 bin altın sikkesi, 40 tane hızlı at, atların eyerleri altından atın semerialtından dikilen kumaştandı ve dünyanın her yerinden nefis ve değerli eşyalar Kazvin'in çilsutun eyvanı da Tahmasb'a bırakıldı.²⁴⁸⁸ İskender Bey onu beş yüz bin florin altın sikke,²⁴⁸⁹ Emir Şeref Bitlisi Selim'in payını 100 bin florin, Süleyman'ın payını 400 bin florin yazıyor.

²⁴⁸⁴Uzunçarşılı, a.g.e, s. 439; Ferid Bek, s. 112; Huseyin Mir Caferi, s. 35; Bitlisi, s. 219.

²⁴⁸⁵Ahmet Gummi, *Hulesetul-Tevarih*, s. 436.

²⁴⁸⁶ Hammer Porgsthal, a.g.e, s 1264.

²⁴⁸⁷ Hammer Porgsthal, a.g.e, s. 437.

²⁴⁸⁸Rumlu, a.g.e, s. 419; Ahmet Gumi, a.g.e, s. 436-437; Ahmet Gaffari, a.g.e, s. 308.

Ahmet Gaffari para hakkında 15000 Kıbrıs Eşrefi (altın sikke) idi, diyor. Aynı sayfa.

²⁴⁸⁹İskender Bek, *Alemarayı Abbasi*, s. 116.

Gönderilen Parayı hesaplayanlar onu saymaktan yanılmışlardı.²⁴⁹⁰ İngiliz Antoni Jenkinson, bu elçiler Osmanlıya döndükten az bir süre sonra Kazvin'e gelmişti. O hediyelerin değerini 40 bin İngiliz lirası yazmıştı.²⁴⁹¹ Şah Tahmasb bu hediyelerin bir bölümünü yanındaki insanlara; seyitler, ulemalar, faziletli insanlar ve makamlı koruculara verdi. Hem de Maverâünnehir Sultanı Pir Muhammed Han, Belh Hâkimi, Abdullah Han Buhara hâkimi, Sultan Seyyid Han, Semerkand hâkimi gibi sultanlara da bu hediyelerden gönderdi. Şunu demeliyiz ki Şah Tahmasb'ın yanındakilere hediyelerden pay vermesinin nedeni yaptığı çirkin hareketten dolayıdır. Bu bahşişlerle onların rızasını almak ve onları susturmak istiyordu.

Hüseyin Fesayi, ‚Bayezid'in teslim edilmesi barışı sağlamlaştırmak içindir, demiş ve Bayezid'in hakkında şu iki beyiti söylemiştir;

Beyit:

صلح چو کردند به هم اختیار	پادشاه روم شه کا مکار
غلغله افکند که الصلح خیر	منهی اقبال در این کنه دیر

“Rum ve İran padişahı

Özgürce birbiriyle barıştılar

Bu dünya da şans çığırcısı

²⁴⁹⁰Pourgeshtal, a.g.e, s. 1264; Pourgeshtal Sultan Süleyman'ın payını 300,000 altın sikke, Selim'im payını 100,000 altın sikke yazıyor. Aynı sayfa; Bitlisi, s. 218; Harold Lamp diyor ki 400,000 altından sikke bir Mir Gazab vesilesiyle Şah Tahmasb'a gönderdiler, Lamp, s. 224; Rıza Kulu Han Hidayet diyor ki, 100 tane at ve 45000 tümene kadar hediyeler ve bir adet 14 miskallık Lal, zikrediyor, s. 117.

²⁴⁹¹Anthony Jenkinson, *Evvelcilik Sefernameler*, c. I, s. 198, Naklen Ebulkasim Tahır'ı, London 1886.

Söyledi el sulhu heyr²⁴⁹²

Bayezid'in ölümünden sonra İran ile Osmanlı arasındaki herhangi bir çatışma ihtimali ortadan kalktı. Ataullah Veramini Beyazıt'ın ölüm tarihi hakkında şu şiiri söylemiştir.

Beyit:

داده به هم مژده امن و امان	خلقی از این صلح و صفا شد مان
نازده از کلک هنوز این رقم	چون پی تاریخ گرفتم قلم
غلغله افکند که الصلح خیر	منهی اقبال در این کنه دیر

“ Bu barış ve sefadan halk mutludur

Bu barıştan birbirine emniyet müjdesi verdiler

Bunun tarihini yazmak için elime kalem aldım

Benim kalemimden hala bir tarih yazılmadı

Şans çığırıcısı bu dünyada

Dedi ki, el sulh u hayır”

“El sulhu'l hayr” ifadesi Amasya barış antlaşmasında kullanılmıştır ve ebce harfleriyle Miladi 1562, (Hicri 969'ye denk gelir).²⁴⁹³ Bu ifadeyi Bayezid'in

²⁴⁹²Huseyini Fesayi diyor ki, Çünkü Beyazıt'ı teslim etmesi barışı sağlamlaştırıyordu bu iki beyti söylediler, yazıyoe. Huseyini Fesayi; *Farsnameyi Nasiri*, s. 110; Rıza Kulu Hidayet, s. 100. İza Kulu Hidayet bu iki beyti Amasya barış antlaşmasına ait yazıyor. Aynı sayfa.

²⁴⁹³ Ahmet Gumi bu beyitleri (beş beyit) Bayezid ve oğullarının öldürülmesi niteliğinde zikrediyor. İskender Bek ve Ahmet Gaffari gibi Tarihçiler “Elsulhu Hayır” ibaretini Amasya anlaşması için kullanmışlardı, Ahmet Gaffari, *Tarih-i Cihanara*, s. 247; İskender Bek, a.g.e, s. 79.

ölümüne de kullandılar. Bu bize şunu anlatır, bu konu o kadar önemliymiş ki eğer Beyazıt'a teslim edilmemiş olsaydı Osmanlı İran'a kesin saldıracaktı ve Amasya anlaşması ortadan kalkacaktı. El-sulhu'l hayr ifadesini İran tarihçisi Ahmed Gafferi, Amasya barış antlaşması için kullanmıştır. Tarihçi İskender Bek Türkmen de Osmanlı zümresinden 5 gün eksik olarak Amasya barış anlaşmasının tarihini yazmıştı.

Tarihçi Abdi Bek Bayezid'in tarihi hakkında üç beyit şiir söylemiştir.

Beyit:

نهصد و شصت و نه از تاریخ عرب در عجم شد بوالعجب حالی عیان
بایزید وچهارتن از اولاد او بر گرفتند از میان رو میان
زین معما جوی تاریخش که شد پنج کمتر از زمره عثمانیان

“Arap tarihinde 969 yılı

Şaşırtıcı bir olay Acem diyarında ortaya çıktı

Bayezid ve onun evlatlarından dördünü

Rumlular öldürdüler

Şu muammayı ara ki onun tarihi

Osmanlı zümresinde 5 gün eksiktir”²⁴⁹⁴.

Osmanlı zümresinden beş gün az ibaresi El-sulhu'l hayr anlamına geliyor ki Sultan Süleyman'ın Bayezid'in teslim edilmemesinden rahatsızlığını gösteriyor. Eğer onu teslim etmeseydiler Süleyman İran'a saldıracaktı. Ahmet Gumi, İskender Bek

²⁴⁹⁴Abdi Bek, a.g.e, “Zümreyi Osmanıyan” ebced harflara göre Hicri 974 yılı olur. Ondan beş azaltırsak olur Hicri 969 yılı, Miladi 1562 yılı, İskender Bek sadece, Osmanlı zümresinden beş eksik, yazıyor. İskender Bek, a.g.e, s. 104.

Türkmen, Mirza Muhammed Masum kendi kitaplarında Süleyman'ın Bayezid'in zindanı olması ve Şah Tahmasb'ı övmesi üzerine iki beyit şiir söylemişlerdir.

Beyit:

شاهها چسان اید کسی از عهده شکرت برون کز عقل و عدلت خلق را زین سان بود اسودگی
اعدای دین راسربه سربی تیغ کین کردی زسر نی دست تو دارد خبر نی تیغ تو الودگی

“Ey padişah senin iyiliklerine karşılık şükründen çıkamayız

Senin adalet ve aklından halk böyle rahatlıkta olduğu için

Din düşmanlarının kinsiz kılıcıyla birer baştanbaşa kaldırdın

bu yaptığın iş yanlış değildi”²⁴⁹⁵.

Şairlerin söylediği bu metih şiirleri duruma göredir; yoksa Tahmasb'ın yaptığı iş ahlaklı değildir. Tahmasb Sultan Süleyman ve Selim'e mektup yazmıştı ve Bayezid'in affedilmesi ve bir bölgede hâkimiyet sürmesi için ısrar etmişti. Tahmasb çok cimri olmasına rağmen Bayezid hapse düştüğü zamana kadar her defasında yirmi beş bin tümen altın para ve çeşitli kumaşlardan ona vermişti ve altı ay onun ve ordusunun ağır hazinelerini ödemişti. Sultan Süleyman Amasya hâkimiyetini Bayezid'a vermeye hazırdı. Eğer Bayezid tarafından ki Şerafettin Turan teyit etmektedir, Tahmasb'a karşı bir komplo düzenlenmeseydi Amasya hükümeti ona devredilirdi. Diğer açıdan bakarsak Tahmasb'ın Sultan Süleyman'a karşı gösterdiği direniş, yirmi yıllık tahrip politikasını bu bahaneyle barışı sağlamıştır. Tahmasb ona ağır bir zarar vermiştir ve bu değerli barışı gerçekleştirmiştir. Bu Tahmasb için büyük bir kazançtır.

²⁴⁹⁵ Miza Muhammed Masum, *Tarih-i Safeviyan*, s. 41; Ahmet Gumi, s. 433;

İskender Bek, *Alemarayı Abbasi*, s. 104.

Şerafettin Turan bize Amasya anlaşmasının Tahmasb için kazanç ve Osmanlı için diplomatik yenilgi olduğunu anlatmıştır. Ayrıca iki taraf antlaşmada kendilerine sığınanları birbirlerine teslim etme konusunda mutabık olmuşlardı.²⁴⁹⁶ Bu nedenle eğer anlaşmaya uyum sağlanmasaydı Avrupa'yı korku içinde tutan güçlü Sultan, kesinlikle İran'a saldıracaktı. Şah Tahmasb bu zor süreci, Bayezid'in İran'a gelmesi ve ölmesine kadar yaklaşık üç yıl sürdürmüştür. Hatta Sultan Süleyman'ın duygularını oğlu Bayezid'e karşı tahrik etmiş ve bu işi sadakatle yapmıştı. Hintli tarihçi Molla Ahmet Tetevi Bayezid'in öldürülmesinden az bir süre sonra 22 yaşındayken İran'a Hikmet ve Tıp eğitim almak için geldi, bir müddet Tahmasb'ın sarayında kaldı ve Şah Tahmasb'ın ölümü zamanın da İran'daydı. Tahmasb'ın ölümünden beş yıl sonra Miladi 1582,(Hicri 989) Hint'e döndü ve Celalettin Ekber Padişah sarayına girdi ve Miladi 1582 yılı (Hicri 989) yılı onun emriyle tarih kitabını yazmaya başladı. Fakat Tetev, Miladi 1589,(Hicri 996) yılında öldürüldüğü için onun tarih kitabını Asig Han ve diğerleri Miladi 1593,(Hicri 1000) yılında tamamladılar. Bu kitap Hicri 1000 yılında bitirildiği için, Tarih-i Alfî, diye(Arapça 1000 anlamındadır) adlandırmıştır. Tarihi Alfî yazarı diyor ki; “*Şah Tahmasb'ın Padişahlık zamanında halk hiçbir konuda Bayezid konusu kadar gönülsüzlük göstermemiştir*” Devam ediyor; *Tahmasb da onu teslim etmesinden rahatsızdı ve Tahmasb'dan tekrarca duymuştu ki, halk benim Bayezid'i teslim etmemden şikâyetçi*

²⁴⁹⁶Sır John Melcom, *Tarih-i İran*, s. 168. Melcom diyor ki, Tahmasb önce Bayezidla çok iyi davranıp muhabbet etti, ama Bayezid ve adamları uyumsuz işler yaptıktan sonra onun hapisine ferman verdi, çünkü Sultan Süleymanla aralarında sulh yapılmıştı ve birbirine mutaahhiller Bayezid'ı babasına bıraktı anlaşmasını yerine getirdi. Aynı eser, c. I, s. 168.

olacaklar. Ama binlerce insanın kurtuluşu ondaydı ve Bayezid da yaptığı işlerden dolayı babası tarafından sürülmüştü, bilerek onun muhafaza edilmesinden el çektim, Zira böyle yapmasaydım Sultan Süleyman İran'a saldıracaktı ve çıkan savaşta iki tarafta çok kayıp verecekti ve İran halkı zor durumda kalacaktı"²⁴⁹⁷. Her kadar Hintli tarihçi Tahmasb bu işi savaş olmaması için yapmıştır derse de Bayezid'in teslim edilmesi ve onun öldürülme fermanı ki Osmanlı din adamlarının fetvasıyla verilmişti, hayâsız bir işti bunu herkes doğru bilse bu Tahmasb için iyi olmazdı. Çünkü İranlılar tarih boyunca dünyadaki en misafirperver insanlar olarak tanınmışlardı. Safevi çağında İran'a gelen birçok seyyah (yaklaşık 300 kişi) İranlılar gibi misafirperverdir demişlerdi. Azerbaycan'dan Umman denizinin kıyısı yer alan Çabahar'a kadar her yerde misafirperverlikle karşılaştıklarını söylemektedirler. Tahmasb'ın yaptığı bu çirkin iş İranlıların şanından uzaktı. Tahmasb'ın bu yanlısına rağmen Kazvin halkının taşla Osmanlı elçilerine saldırmaları aslında halkın Tahmasb'ın yaptığı işlerden rahatsız olduğunu göstermektedir. Hatta Tahmasb yanlısını saklamaya çalışsa da bu yaptığı işi saklayamadı. Çünkü kendi misafiriyle para alışverişi yapmıştı ve Selim'in gönderdiklerine teslim ederek hepsinin katline sebep olmuştu.²⁴⁹⁸ Hintlilerde Tahmasb'ın yaptığı bu yanlıştan şikâyetçi oldular. Ebulfezl Mübarek Ekbername kitabının yazarı diyor ki Şah Tahmasb elini misafirin kanına

²⁴⁹⁷Gazi Ahmed Tetevi, *Tarihi Alfî*, Hattı Nusha, Paris Milli Kütüphanesi, Sup, P. 1326. Naklen Nasrullah Felsefi, *Zendeganiye Şah Abbas'ı Evval*, İlmi Yayınları, c.I, I. Basım, s. 193. Tahran 1975; Şerefettin Turan, a.g.e, s. 223.

²⁴⁹⁸Ferid Bek, a.g.e, s. 112.

buladı ve ona karşılık para ve altın aldı. Bu da gösteriyor ki konu sadece Osmanlı değildir belki para ve mal için Bayezid'i teslim etmiştir.²⁴⁹⁹

Hammer Purgestal diyor ki Tahmasb'ın bu yaptığı bu çirkinlik yani Bayezid'i paraya karşılık teslim etmesi Sultan Süleyman ve Şehzade Selim'in Bayezid ve çocuklarının katli için ısrar etmesine neden olmuş ve bu bedbaht olay başka hiçbir devletin tarihinde görülmemiştir.²⁵⁰⁰ Almanyalı tarihçi Roemer, „Bayezid'in hainliği çirkin ve nefret edilecek bir iş olmuş, Şah Tahmasb'ın para alması da kendi adını kötülemesi manasına gelmiştir, der.²⁵⁰¹ İngiltereli tarihçi Ser Persi Sayks'a göre Tahmasb misafirini satarak ne kadar aşağılık olduğunu gösterdi.²⁵⁰² Şah Tahmasb o gariban ve vatanından uzak insanı iki yıl mektuplaşmadan sonra Türk Sultan'ına teslim etti ve ona karşılık 400 bin altın sikke aldı.²⁵⁰³ İran tarihi edebiyatı yazarı Edvard Browne Bayezid'in teslim edilmesinin hayâsızca bir iş olduğunu söylemiştir.²⁵⁰⁴

Tahmasb'ın efsanevi bir hazinesi vardı ve parasız değildi. bu yaptığı gayri insani emeli hiçbir şekilde doğru olamazdı. Bu yaptığı hareket onun sırtına yük olmuştur.

²⁴⁹⁹Şerefettin Turan, *Bayezid Vaakası*, s. 223; Nasrullah Felsefi, *Cengi Çaldıran*, c. I, s. 194.

²⁵⁰⁰ Hammer Pourgeshtal, a.g.e, s. 1255-1256

²⁵⁰¹Roemer, Op. Cilt. P. 284

²⁵⁰²Sayks, *Tarih-i İran*, C. II, s. 257.

²⁵⁰³Petroshefsky, Pigolosgaya da ve Digeran, *Tarih-i İran*, s. 486.

²⁵⁰⁴Edward Browne, *Tarihi Edebiyat-ı İran*, c. 4, s. 83.

VI. Bölüm

1. II. Sultan Selim'in I. Şah Tahmasb İle İlişkileri ve Sonrası

A. II. Sultan Selim'in I. Şah Tahmasb İle İlişkileri

Sultan Süleyman oğlu Selim'in tahta çıkması için iki sedrazam ve diğer oğullarını feda ettikten sonra Selim, rakipsiz olarak babasının yerine geçti.²⁵⁰⁵ Sultan Süleyman Kanuni unvanını almasının nedeni, yaptığı işlerde uygunsuzluk yapmamasıydı. Ne kadar bu Hırvat asıllı sadrazam Rüstem Paşa Devlet memurluklarını satsa ve paragöz olsa da,²⁵⁰⁶ ama Kanuni Devlet ve ordu işini ciddiye alıyordu. Bir tacir Kanuni'ye altmış bin Duka borç vermişti. Divana bir dilekçe yazdı ve oğlu için günde iki Asper maaşla Cübbecilik işini rica etti. Bakanların desteğiyle bu dilekçe Sultan Süleyman'a ulaştı. Sultan Süleyman kendi eliyle dilekçenin kenarına: *"Atalarımaya yemin ediyorum para için endişelenip konusu yargıcın emrinde olmasaydı boynunu vurma fermanı verirdim, bu adamın borcunu ödeyin ve bundan sonra böyle bir istekte bulunanları benim yanına göndermeyin"*²⁵⁰⁷. **Sultan Süleyman'ın yanlışları örneğin Osmanlı Devleti'nde görülmeyen damatlarına sedrazamlık yüksek makam bırakmasıdır.** Bu da onların fazla mal ve hizmetçi sahibi olmasına ve imparatorluğun kaderini tayin etmeleri neneden olmuştu. Kanuni, eşi Hürrem Sultan'ı fazla sevmekten dolayı onun siyasi işlere müdahale etmesine göz yummuştu. Hürrem Sultan bu müdahaleye hem başbakan dan damadı yoluyla hem de

²⁵⁰⁵ İsmail Hami Danişmend, a.g.e, s 363.

²⁵⁰⁶ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1965, c. VII, s 47.

²⁵⁰⁷ Hammer Purgsthal, a.g.e, s 1334.

diğer yollardan hayatının sonuna kadar devam etti.²⁵⁰⁸Buna rağmen Sultan Süleyman hem Mekke, Medine, Kudüs'e... İslam'i ülkelerde hem de Anadolu ve Rumeli'de birçok bina, kanal, camii vs. medeni eser bıraktığı için tarihçilere göre büyük bir padişah'tır.²⁵⁰⁹

Sultan Süleyman'ın ölümünü veziri azam Sokullu Mehmet Paşa sakladı. Kanuni'nin defnedilmesine²⁵¹⁰ kadar saklamaya çalıştılar. Çünkü Sultan Süleyman'ın iktidarlı kişiliğinin boşluğu askerler üzerinde derin bir etki bırakabilirdi. Sokullu Muhammet Paşa hemen Selim'e haber gönderdi²⁵¹¹ Selim Miladi 1566 Eylül ayının 24. günü Hicri 974 Rebiyülevvel ayının 9. Günü İstanbul'a ulaştı ve II. Selim adıyla babasının yerine tahta geçti.²⁵¹² İstanbul Muhafızı İskender Paşa, Şeyhülislam Ebussuud Efendi vb. tarafından egemenliği tanındı.²⁵¹³ II. Selim, devlet idaresini Sokullu Mehmed Pasa, Şeyhülislam Ebüssuûd ve Nişancı Celâl-zade Mustâfa'ya devlet işlerini bırakarak saraya çekilmiştir.²⁵¹⁴ İkinci Selim Belgrad tarafına giderken²⁵¹⁵ yol esnasında Şah Tahmasb'a Türkçe bir mektup yazarak babasının ölümünü ona bildirdi.²⁵¹⁶ İkinci Selim mektubunda babasının Hıristiyanların

²⁵⁰⁸ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1346.

²⁵⁰⁹ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1349-1350.

²⁵¹⁰ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Koronolojisi*, c. II. S 364.

²⁵¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.III, Ankara 2003, s.40.

²⁵¹² Feridun Bey, a.g.e, s. 87 ve 90.

²⁵¹³ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul, 1999, s.149-160.

²⁵¹⁴ Şerefettin Turan, "Selim II" (1566-1574), T.Đ.A. c.X, s. 436

²⁵¹⁵ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Koronolojisi*, c. II, T.T.K. s. 363.

²⁵¹⁶ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1353; Feridun Bey, a.g.e, s. 87 ve 90.

kalelerini kuşatmasını kiliselerini camiye dönüştürülmesini anlatırken babasının vefatını da bu mektupta Şah Tahmasb'a söylemektedir.²⁵¹⁷ Mektubun sonunda ikinci Selim babasının ardından dua eder. Allah'tan, Peygamber'den özellikle Allah'ın aslanı Hz. Ali ki Zülfikar sahibidir ve çok fetihler yapmıştır onların babasına inayet edeceğinden bahsetmiştir. İkinci Selim bu mektubu, Muhammed Han aracılığıyla göndermiştir. İkinci Selim'in elçisi Miladi 1567 yılı Mart ayının 20. Günü (Hicri 974 Şaban ayının 20. Günü) Safevilerin başkenti olan Kazvin'e vardı.²⁵¹⁸ Şah Tahmasb onu iyi karşıladı ve huzuruna davet etti ve ona çok önem verdi.

Tahmasb Erivan hâkimi Ustaclu Şahkulu Sultan vasıtasıyla uzunluğu 70 Gez.²⁵¹⁹(yaklaşık 50 cm) bir mektup yazdı.²⁵²⁰ Bu mektubu Şahkulu Sultan birçok değerli hediyelerle İkinci Selim'e ulaştırdı. Hiçbir zaman hiçbir padişah bu kadar hediye göndermemişti. Bu hediyeleri Sadece ikinci Selim'e göndermişti. Şah Tahmasb'ın hediyelerini 34 deve, 300 altın giyimli süvarileri Edirne'ye taşıdılar. Hediye olarak 258 minyatür resim, inci, yakut, değerli kumaşlar her ülkeden bir cilt değerli Kur'an gönderdi. Bu Kuranı Hz. Ali kendi eliyle yazmıştı. Bir cilt

²⁵¹⁷Ferid Bek, *Munşeatul-Selatin*, İstanbul 1275hc. s. 117.

²⁵¹⁸Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 460.

²⁵¹⁹Ahmet Gumi, a.g.e, s. 478; Rumlu, a.g.e, s. 441; Vale isfahani, *Huld-ı Berin*, s. 355.

²⁵²⁰Uzunçarşılı. C. II kitabında s. 76, توقماق خان (Togmag Han) yazıyor, Walter Hinz II. *Şah İsmail* eserinde s. 53 , تخماق خان ,(Ustaclu Tohmag Han) yazıyor. Ama Pourgeshtal, s. 1370, Bitlisi, s. 239; Ahmet Gumi, s. 477 bunların üçü de İran elçisinin adını “Şahkulu Sultan, yazıyorlar. Bize açık olan budur ki elçinin adının dışında” bu elçi kesin Erivan Hâkimiymiş ve mektubu II. Selim'e o götürmüştür.

Firdevsi'nin Şehnamesini göndermişti. Tahmasb İran usulüne göre elçilerini çok görkemli bir şekilde gönderdi. Bu elçiler Erzurum Beylerbeyi tarafından karşılanmış; Tokat, Amasya, Merzifon, Osmancık ve Bolu üzerin Üsküdar'a getirilmiştir.²⁵²¹ Sonra Cebecibaşı tarafından karşılanarak Kaptan Paşa'nın başardası ile İstanbul'a geçirilmiş ve iskele de yeniçeriler heyeti karşılayıp Atmeydandaki Hançerli Sultan Sarayı'nda misafir edilmiştir.²⁵²² İran elçilerine teşrifat hizmetine memur olan Rumeli Beylerbeyi tayin edilmiştir. Başta vezirler tarafından kabul edilen elçil Miladi 1568 yılı Şubat ayının 16. Günü Edirne'ye II. Selim Huzuruna ulaşmıştır. Ustaclu Şahkulu ikinci Selim'in yanına vardığı zaman bütün vücudu altından kaplıydı, o kadar ki herkes hayret etti ve gözleri şaşka kaldı. Şah Tahmasb'ın bu mektubu uluslararası ilişkide çok şaşırtıcı bir mektuptur. Tahmasb mektubu yazmak için 8 ay zaman harcamış ve tüm faziller, şairler, yazarlar kâtipler, onu yazmak için görevlendirmişti. Bunlar önce yazdıklarını Şah Tahmasb'a okutturuyor. Şah hangisi hoşuna giderse onun yazılmasını emreliyordu. Tarihçi Ahmed Gumi ve babasının bu mektubun yazımında önemli rolleri vardı. Çünkü Ahmed Gumi hızlı yazmakta uzmandı. Tahmasb bu konunun sorumluluğunu ona bırakmıştı.²⁵²³ Ahmed Gumi kendi tarih kitabında bu mektubun 66 sayfa olduğunu yazmıştır. Bu mektupta 1149 beyit şiir (95 beyit Türkçe) vardı.²⁵²⁴ Ahmed Gumi mektubun sonunda olan 26 beyit şiiri kendi

²⁵²¹ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, (1579-1612), Fetih

Cemiyeti, İstanbul 1993, s. 4; Uzunçarşılı, a.g.e, c.II, s. 361.

²⁵²² Bekir Kütükoğlu, a.g.e, s. 5.

²⁵²³ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. 478; Budag Kazvini, s. 335.

²⁵²⁴ Ahmet Gumi, a.g.e, s. 478.

kitabında dile getirmemiştir.²⁵²⁵Bütün İran ve dünya tarihinde hiçbir yerde bir şairin bir kasidede bir padişah hakkında 1000 beyitten fazla hakkında metihiye görülmemiştir. Mektup Allah'ın methiyle başlamış sonra Sultan Süleyman'ın methedilmiştir.²⁵²⁶Tahmasb, Sektuvar kalesini²⁵²⁷ çok sağlam bir kale olduğunu ve yüksekliğinin 7 gökten fazla olduğunu ve eşi benzerinin olmadığını yazmıştır.Beyit:

د و صد قرن اگر نسر طاير پرد مپندار کو ره به برجش برد

“Dosed gern eger nesrı tayır pered

Mepindar kor eh be borçeş bered”

“Eğer çok yükseklerden uçan iki yüz esir Akbaba uça bile

Zigetvar kalesinin kulesine yetişmeyi hayal edemez”²⁵²⁸

Şah Tahmasb Sektuvar savaşını kendisi ordaymış gibi anlatmıştır. Sonra mektubunda esirler, kullar ve yüksek boy güzel kadınlar hakkında yazmış ve İkinci Selim'in padişah olduğunu duyduğum zaman çok görkemli bir tören yaptım şarkıcılar ve müzikçiler çaldılar kadınlar da oynamaya başladı. Tahmasb ki 36 yıl önce tövbe etmişti ve herhangi bir haram iş yapmıyordu müzik aleti çalanların elini kesiyordu. Şimdi ise ikinci Selim'in padişahlığı için herkesin bu yasak ve haram işleri yapmasına izin vermiş ve sonra mektubunda dostluğumuz ve arkadaşlığımız kıyamete kadar devam edecektir demiştir. Ahmed Gumi'nin kitabında yazdığı bir mektup önemlidir. Çünkü mektubu kendisi yazmıştır. Ama Feridun Bey, Münşeatü's-Selâtin eserinde bu mektubu kısa (Sadece 5 sayfasını) ve sayfasını eksik olarak

²⁵²⁵ Ahmet Gumi mektubun tümünü kendi kitabında s. 478-544'a kadar kayıt etmiştir.

²⁵²⁶ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1372.

²⁵²⁷ Ahmed Feridun Bey, *Nüzhetul-Asrarul-Ahbar (Süleymanname)*, Hattı Nüsha, s. 12.

²⁵²⁸ Ahmet Gumi, a.g.e, s. 545.

“Elcevab” başlık unvanıyla kaydetmiştir ve içeriği de farklıdır.²⁵²⁹ Feridun Bey’in yazdığı mektupta Tahmasb Allah’ın adını anarak hemen Sultan Süleyman’ı methederek şöyle demiştir: Sultan Süleyman, karagün, melun ve düzenbaz Avrupalılarla cihat etmiş ve Hz. Peygamber’in dinini ve İslam’ı yaymak için Hristiyan topraklarına gitmiştir ve Avrupa’yı kâfirlerden temizlemek için kiliseleri mescitlere dönüştürmüş ve o melunlardan Müslüman olmak istemeyenleri katletmeye gitmiştir. Daha sonra: “Senin Avrupa’ya gittiğini haberini aldığımda, o kâfirleri mağlup etmen için sana dua ettim.²⁵³⁰ Bu nedenle tüm İran benim egemenliğimde olan kasaba ve şehirlerde bulunan âlimlere, muhlis hayırseverlere” zahitlere ve abidlere emrettim ki Kuran tilavet etsinler ve kendim de senin için Kuran’ı hatmetmekle meşgulüm, demiştir. Tahmasb Sultan Süleyman’ın ölüm haberini duyduktan sonra gözlerinden yaşlar akıttığını ve çok üzüldüğünü belirtir. **Ardından Sultan Selim’e babasının şerefli halefi demiş ve mektubun sonunda onun padişahlığının yüzlerce yıl devam etmesi için dua ettiğini söylemiş ve mektubu bitirmiştir.²⁵³¹ Ustaclu Şahkulu Sultan Tahmasb tarafından II. Selim ile Kanuni Süleyman ile yapıldığı gibi Amasya antlaşmasını teyid ve aynen yapılmıştır. Bu barışın devamını II. Selim’in hükümdarlığının sonuna kadar sağlamlaştırması için yeniden bir anlaşma metni düzenlemiştir.²⁵³² Bu gayeleri yerine getirdikten sonra İran heyetinin dönmesine müsaade edilmiştir.²⁵³³**

²⁵²⁹ Feridun Bey, *Munşeatus-Selatin*, İstanbul 1275hc. s. 90-95;

²⁵³⁰ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1363-1365.

²⁵³¹ Feridun Bey, a.g.e, s. 90-95; Nevayi, a.g.e, s. 460-471.

²⁵³² İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi kronolojisi*, İstanbul 1948, c. II, s. 376.

²⁵³³ Bekir Kütükoğlu, a.g.e, s. 6.

B. İnan-Osmanlı İlişkisinde Mekke Olayı ve Kriz Alametlerine Engelleme

Bu esnada bir olay nedeniyle İnan-Osmanlı ilişkileri krize girecektir. Bu olay, bir grup İnanlı Hacı'nın Mekke'de Osmanlı askerleri tarafından öldürülmesidir. Şah Tahmasb'ın akrabalarından olan Masum Bek Safevi, başlangıçta 'Korucubaşı' görevindeydi; sonradan Safeviler'in kutsal mekânları Erdebil Hanegah'ının mütevellisi olmuştur. Miladi 1550 (Hicri 957) Tahmasb ona Emir-i Divan görevini devretti. Üç yıl sonra idari makamlardan en yükseği olan Vekil makamını ona vermiştir.²⁵³⁴ O çoğu savaşlara katılmış Miladi 1569,(Hicri 976)'da Tahmasb'dan izin alıp oğlu Han Mirza ile Mekke ziyaretine gitmiştir. Onunla birlikte elli kişi vardı. İhram esnasında Fatma Vadisi denilen bir mahallede Osmanlı Türkleri Arap elbiseleriyle Miladi 1569 Hicri 976'da onlara ki hepsi silahsızdılar, saldırıp hepsini öldürdüler ve olayı Arapların onları öldürdüğü şeklinde gösterdiler. Onların Allah'ın evinde bu şekilde öldürülmesi çok üzüntü vericidir. Osmanlı vezirleri İkinci Selim'e Masum Bek Safevi'nin asıl amacının Anadolu Alevilerini Osmanlı devletine karşı kışkırtmak olduğunu iletiler. Bu nedenle Sultan Selim de Şam Beylerbeyi olan Derviş Paşa'ya Masum Bek ve adamlarının gizlice öldürülmesi için emir vermiştir. Derviş Paşa da Arap elbisesi giymiş iki yüz kadar adamıyla, ihram zamanında silahsız olan İnanlıları öldürdüler.²⁵³⁵ İkinci Selim İnan'la ilişkilerinin dostluk

²⁵³⁴ Ahmet Gumi, a.g.e, s. 344, 367, 559.

²⁵³⁵ Muhammed Emin Riyahi, *Sifaretnamehaye İnan*, s. 37; Bitlisi, a.g.e, s. 239-240; Faruk Sümer, a.g.e, s. 132-133; Budag Kazvini diyor ki Masum Bek Mekke de konaklıklar vermişti ve halka bahşişler de bulunmuştu, "bu nedenden o diyarın halkı şüphelenip Masum Bek ziyarete gelmeyip" başka amacı var dediler, s. 336.

şeklinde yürütülmesini istiyordu, özür dilemek için Ali Ağa Çavuşbaşı'yı Tahmasb'ın yanına gönderdi. Şah Tahmasb olayın gerçek yüzünü biliyordu ve Masum Bek Safevi, Safevi Devleti'nin en yüksek makamında olmasının yanında, Tahmasb tarafından çok sevilen ve değer gören biriydi. İslam ülkesi olan komşusuyla barışı korumak için özrü kabul etti.

Alevilerin kışkırtması Safeviler'in en yüksek makamını taşıyan ve öldürülen Masum Bek'tir²⁵³⁶ ama bu tam kesin değildir. Çünkü Şah Tahmasb bu işi gönderdiği Halifelerle kolayca yapabiliyordu. Hem de Alevilerin kışkırtılması için çok vakit harcamak istiyordu. Hâlbuki Masum Bek Safevi, yolculuk esnasında bu şehirden o şehre geçiyordu ve bu işi yoldayken yapması zordu. Ayrıca onun dışında Osmanlı Hâkimleri bütün yolları kontrol altında tutuyorlardı. Ama en önemli neden Şah Tahmasb Amasya anlaşmasını Osmanlılarla çok zor şartlarda yapmıştı ve ona ağır zararlar vermişti. Masum Bek Safevi'nin Alevileri tahrik etmek istemesi aslında kendi uğraşlarının boşa gitmesi manasına geliyordu. Tahmasb'ın gösterdiği davranışlar ve Osmanlı Sultanlarına yazdığı mektuplar, Amasya anlaşmasına derin bir inancı olduğunu gösterir. Bu nedenle diyebiliriz ki Osmanlı vezirleri ikinci Selim'e yanlış rapor vermişlerdir.

Kıbrıs adası şaraplarıyla ünlüdür. İkinci Selim içki içmeyi çok seviyordu.²⁵³⁷ Hristiyanları oradan def etmek hem de içkisini kullanmak için Miladi 1570, 15 Mayıs (Hicri 977 Zilhacce ayının 9. Günü) yılında Sokullu Mehmet Paşa'nın itirazlarıyla Avrupa'da yeni bir Haçlı ittifakının zuhur Edeceği Öte yandan Avusturya ve Macaristan sınırlarındaki anlaşmazlıklar ile Yemen'deki meseleler bir çözüme

²⁵³⁶Faruk Sümer, a.g.e, s. 132.

²⁵³⁷ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1421-1422.

kavuşturulmadan iyi bir sonucu olamayacağını düşünüyordu. Buna rağmen Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin fetvası üzerine Kıbrıs'a sefere karar verildikten sonra²⁵³⁸ II. Selim adayı fethetti.²⁵³⁹ Binaen gerek Anadolu'nun güneyi, Mısır ve gerekse Suriye sahillerini kontrol edebilecek konumdaydı. Dünyanın belli başlı ticaret yollarını kontrol edebilir bir konumda bulunması bakımından da önemliydi. Bundan dolayı başta Venedik korsanları olmak üzere Malta, Girit, Sicilya korsanları da Kıbrıs'ta üstleniyor ve büyük kısmı Müslümanlara ait olan ticaret gemilerine saldırıyorlardı.²⁵⁴⁰

Venedikliler Osmanlılara karşı direniş yapamıyorlardı. Vincenito d'Alessandri adına bir elçiyi Şah Tahmasb'a gönderdiler ve İran'la Osmanlı'ya karşı askeri anlaşma yapmak istediler. D'Alessandri Miladi1571 Ağustos ayının 14. Günü,(Hicri 979) Rebiyülevvel ayının 20. günü Kazvin'e vardı. D'Alessandri İran ile Osmanlı'ya karşı bir anlaşma yapmak için çok uğraştı. İran'ın büyük politikaları ve komutanlarıyla adamlarıyla da bu konuda konuştu ve onlara Osmanlılar anlaşmaya uymuyorlar ve fırsat buldukça saldırıyorlar dedi. D'Alessandri, Venedik cumhuriyeti, Avrupa hâkimleri ve Papazlar Osmanlıya karşı askeri bir birlik kurmuşlardı. Doğudan İran ile batıdan Venedik cumhuriyetiyle birleşenlerin karadan ve denizden Osmanlı topraklarına saldırması İran'ın önceden kendi tasarrufunda olan Diyarbakır

²⁵³⁸ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, (hazarlayan: Edris Bostan), Ankara 2008, s.110,

²⁵³⁹ Gelibolu Mustafa Ali, *Kühül-Ahbar'nda II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet*, c. I, Kayseri 2000. S 166-167; Hammer, s. 1423-1424.

²⁵⁴⁰ Recep Dündar, "Kıbrıs'ın Fethi" Türkler, c. IX, s. 667; Ali Efdal Özkul, Doğu Akdeniz'in Anahtarı Kıbrıs Adası, "Doğu Batı" sayı 34, s.97

ve Bağdat'ı ele geçirmesi için iyi bir fırsat var demiştir. Ama Şah Tahmasb D'Alessandri'nin sözlerine önem vermedi.²⁵⁴¹ Tahmasb durumu iyice inceledikten sonra Avrupalı bir ülke ile İslami bir ülkeye karşı anlaşma yapmadı. Tahmasb Osmanlıyla anlaşmasını Avrupa Hristiyanları ile anlaşmasına tercih etti. Şah Tahmasb, Osmanlılarla Avrupalılar arasındaki gergin politikalara ve II. Selim'in yaptığı kişisel yanlışlara rağmen Avrupalılarla anlaşma yapmadı. Zira bu anlaşma İslam dünyasına zarar verecekti. Selim'in yaptığı yanlış Tahmasb yapmadı. Tahmasb yanlış yapsaydı, İslam dünyasına liderlik yapan ve İslam'ın resmi gücü olan Osmanlıyla anlaşmasını bozsaydı tüm İslam dünyasını tehlikeye sokup bütün İslam dünyasına zarar verecekti. Onun dışında Tahmasb çok dindardı. Hristiyanlarla cihat etmeye itikadı vardı ve onlarla yani Hristiyanlarla bir devleti İslam'a karşı anlaşma yapamıyordu. Babası İsmail'in çaldıran savaşından sonraki yanlışını yapmak istemiyordu.²⁵⁴² Diğer nedende hayatının sonlarında sürekli ömrünü harem de kadınlarla geçiriyordu ve savaştan uzaklaşıyordu.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs adasını alması, Avrupa'da büyük tepkilere yol açtı. Bunun sonucu olarak Papa V. Pius, İspanyakralı ve Venedik dukası, Osmanlılara karşı birleştiler. Miladi 1571 yılı 15 Mayıs,(20 Zilhacce 978 Salı günü) bu birleşmeyi imza ile de onayladılar. Kutsal İttifak adı verilen bu antlaşmayı,²⁵⁴³ Osmanlılar gizlice öğrendiler. Dîvan'da, bu tarihlerde, bazı görüş ayrılıkları yüzünden anlaşmazlık vardı. Bu durum, alınacak tedbirleri

²⁵⁴¹ Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, s 438; Navayi, *İran ve cihan*, s. 168.

²⁵⁴² Ali Şeriati, *Ali Şiası-Safevevi Şiası*, Çapbahş yayınları, Tahran 1975, s. 35-48.

²⁵⁴³ Nicolae Jorga, *Osmanlı Dmparatorluğu Tarihi*, c.III, İstanbul 2005, s. 136

durduruyor, Donanmayı Hümayun amiralliğinin, Preveze'den yazdığı yardım isteklerini cevapsız bırakıyordu. Sonunda Dîvan, Avrupa karşısına güçlü bir donanma ile çıkma konusunda karara vardı ve bu hususla ilgili olarak Varna ve Ahyoli kâdîlarına yazılan hükümde hazırlıkları yapıyordu.²⁵⁴⁴ Ancak Dîvandaki anlaşmazlık yüzünden, Osmanlı donanmasının başına, bir kara ordusu kumandanı olan Müezzinzade Ali Paşagetirildi. İstanbul'a gelen ikinci bir haber, Osmanlı sularına gelmekte olan Haçlı donanması ile ilgiliydi. Sokollu, bu donanmayı durdurmak görevini de gene bir kara ordusu kumandanı olan Pertev Paşa'ya verdi.

I.Tahmasb Avrupalılarla Osmanlıya karşı anlaşmamasına rağmen D'Alessandri'nin Kazvin'e varmasından 64 gün sonra Arnavut sahilinde olan 7 Ekim 1571 (17 Cemaziyulevva 1979) tarihinde Pazar Osmanlı Devleti ile Haçlı donanmaları arasında Korint Kıstağı'nda, İnebahtı yakınlarında Lepante (Leponta) körfezinde meydana gelen “İnebahtı Savaşında” (Singin) Osmanlı deniz kuvvetleriyle savaşçı yendiler.²⁵⁴⁵ Müezzinzade Ali Paşa ile Pertev Paşa'nın yanlış tutumları, Osmanlı denizcilerinin karşı koymalarına sebep oldu, ancak, yapılan tartışmalar sonunda Kaptan-ı Deryanın görüşü uygulandı ve Osmanlıları yenildiler. Vukubulan dünyanın büyük gemi savaşları arası bu savaşta 142 Osmanlı gemisi battı ve 50'e kadar da Avrupalıların eline geçti ve 4 saat içinde 20000 Osmanlı askeri öldü veya tutsak oldu. Ölenlerin arasında bir çok komutan Müezzinzade Ali Paşa başta olmak üzere birçok Osmanlı paşası ve beylerbeyi de vardı. İspanyol Don Kişot

²⁵⁴⁴ BOA. MD.10, 500.

²⁵⁴⁵ Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, s.82.

yazarı Miguel de Cervantes bu savaşta elinden ve göğsünden yaralanmıştır. Avrupalılar büyük bir tören yaptılar ve büyük bir bina inşa ettiler. Avrupalılar'ın bu savaştaki komutanlar, beşinci Karl'ın oğlu İspanya padişahı ikinci Philip'in kardeşi Don jovan idi. Hatta Papaz kendisi de savaşa katılmıştı, o kadar mutlu oldu ki 7 Ekim ayını dini bayram ilan etti.

Layık bir başbakan olan Sokullu Mehmed Paşa, gönderilen Venedik elçisine, İnebahtı Deniz Muharebesiyle ilgili olarak: *“Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik, siz İnebahtı'da bizi yenmekle, sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kolun yerine yenisi gelmez, fakat kesilen sakalın yerine daha güür çıkar”*²⁵⁴⁶ diye cevap vermiştir.

I. Önemli olan şu ki Tahmasb Osmanlıların yenildiğini duyduğu zaman bile yine barış politikasına devam etti ve ömrünün sonuna kadar anlaşmaya uydu. Bu iki islami devlet arasında birbirleriyle savaşmama noktasında tarihsel bir bilinç oluşmuştur. Diğer taraftan Avrupalılar hiçbir şekilde güvenli değildiler. Sadece kendi hedef ve menfaatleri için islami ölkelere yakınlaşıp uzaklaşıyorlardı. Bu nedenle bu iki İslam devletinin düşüncesi her ağıdan doğruydu. Avrupalılar ki dünyayı kendi egemenlikleri altına almak istiyorlardı, hatta kendi komşularına da vefalı kalmıyorlardı fırsat bulduka anlaşmalarını ortada kaldırıyorlardı. Bu durum İspanya gibi Avrupa ölkelerini ömütünü azaltmıřtı²⁵⁴⁷. Bu nedenle Venedik

²⁵⁴⁶ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Târihi*, c.7, s. 288; İ. H. Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Târihi Kronolojisi*, c II, s 335; Pecevi, *Târihi Peçevî*, c.I, s. 498-500; Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, c. II, s. 552.

²⁵⁴⁷ Emecen, *Kuruluştan Küçük Kaynarcaya*, s.42; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 24-25.

cumhuru Lepantezafere rağmen Avrupalıların birliğine ümit bağlamamıştır. Böylece Miladi 1573 Martayının 7. günü (Hicri 983 yılı Zilkade 3. günü) Osmanlılarla barış anlaşması yaptılar.

İkinci Selim, dedesi birinci Selim gibi sekiz yıl iktidarda kaldı. Miladi 1524 yılı Mayıs ayının 28. Günü,(Hicri 930 yılı Recep ayının 24.günü) doğmuştur.²⁵⁴⁸ Miladi 1573 yılı sarayında hamamda yıkanmakta iken ayakları kayıp düşmüş ve vücudünün muhtelif yerleri morarmalar meydana gelmiştir. Bu sakatlıktan dolayı önce hummaya, daha sonra da içki alışkanlığı sebebiyle de mide hastalığına yakalanarak dedesi I. Selim yaşlarında (52 yaş), Miladi 1574 yılı Kasım ayının 28. Günü (Hicri 982 yılı Şaban ayının 13. günü) öldü.²⁵⁴⁹ Ondan sonra oğlu Murat (Üçüncü Murat) zikredilen yılın 22 Aralıkta babasının cinaze torunu için geldi ve az sonra saltanat tahtına oturdu.²⁵⁵⁰ Tıpkı öncekiler de olduğu gibi Tahmasb ona da metihle dolu bir mektup yazıp gönderdi ve onun saltanatını tebrik etti.²⁵⁵¹ Mektubu

²⁵⁴⁸ Hammer Pourgeshtal, a.g.e, s. 973; Uzunçarşılı diyor ki II. Selim Hicri 960 yılında (Miladi 1553) 30 yaşdaydı, s. 465. sadece Antoney Bridj Selim'in doğumunu Miladi 1524 yılı (Hicri 930) zikrediyor. S. 150.

²⁵⁴⁹Gelibolu Mustafa Ali, *Kühül-Ahbar'nda II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet, c. I*, Kayseri 2000. S 171-173; Uzunçarşılı, a.g.e, C. III, s. 54; Ahmet Gumi II. Selim'in Hicri 987 yılı Ramazan ayının 6. Günü öldüğünü söyledi, a.g.e, s. 589.

²⁵⁵⁰ Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 1444.

²⁵⁵¹ Meclis Hattı Nusha numara 606, Naklen Nevayi, s. 472-581. İran Meclis Kütüphanesinin 606 Numaralı Hattı Nushalar Mecmuasında Tahmasb tarafından II.

önce Hüseyin Bek Yüzbaşı götürmek istiyordu ama mektubu o götürmedi. Şah Tahmasb Muhammedi Bek Tokmağ'ı öncede Omanlı'ya göndermişti yine onu gönderdi.²⁵⁵² Miladi 1576 Ocak ayı Hicri 983 Şevval ayında birçok hediye ile onu Osmanlı sarayına gönderdi.²⁵⁵³ Bu heyet 250 kişilik bir grub beş yüz deve yükü hediye ile gelmişti.²⁵⁵⁴ Bu mektupta III. Murad'ın tahta oturmasını İran'a gelen hacı, ziyaretçi ve tüccardan bilgilendiğini söylüyor. Bütün içkiler ve teryaklerin içmesini yasaklanmasından konuşuyor ve III. Murad'ın devletinin devamlılığını arzu ediyor. Miladi 1576 yılının Mayıs ayının 15. Günü bu mektubun gönderilmesinde az bir zaman sonra Tahmasb öldü. Tokmak Han henüz İstanbul'da iken, Şah Tahmasbın vefat haberi gelmişti.²⁵⁵⁵

Selim'in ölmesi ve III. Murad'ın tahta geçmesi hakkında III. Murad'a gönderilen başka bir mektup daha vardır; Nevayi, a.g.e, s. 486-500.

²⁵⁵² Bekir Kütükoğlu, "III. Murat" İ.A, c.VIII, İstanbul-1967, s.615; Ahmet Gumi, a.g.e, s. 589; Bitlisi Osmanlı'ya gönderilen İran elçisi Togmag'a verilen ad "Muhammedi Sultan'i" idi diyor, s. 246.

²⁵⁵³ Bekir Kütükoğlu, "III.Murat" İ.A, c.VIII, İstanbul-1967, s.615; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.III, Ankara-1995, s.244.

²⁵⁵⁴ Kırzıoğlu, a.g.e, s. 256; Bekir Kütükoğlu, a.g.e, s. 7.

²⁵⁵⁵ Walther Hinz, *Şah İsmail-i Devvom-i Safevî* (Schah Esmail II), Farsçaya çev. K. Cihandarî, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1381, s. 101-104, 106-110. Zeki Sabityan, *Esnâd ve Nâme-hâ-yı Târihi Devre-i Safeviye*, Kitabhâne-i İbn-i Sina, Tahran, 1343, s. 279.

C. Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman Dönemi Dışışleri:

Sultan Süleyman, Sultan Selim'in yerine geçtiği zaman Doğudaki bütün engeller ortadan kaldırılmıştı. Osmanlı İmparatorluğunda Kanuni Süleyman'a kadar bütün sultanlar bizzat divan-ı humayunda hazır olup, memleket ve millet, halkla ilgili işler, iktisadla ilgili siyaset, vergi siyaseti, iç ve dışışleri ile ilgili konular ve tesmiilere katılıyorlardı.²⁵⁵⁶ Sultan Süleyman, önceki Osmanlı sultanlarından farklı olarak sadece bazı seferlere bizzat gider; sefer esnasında konakladığı mekânlarda yanında bulunanlardan imparatorluğun durumu ve bazı işler hakkında bilgi alırdı. Sultan Süleyman Divan-ı humayun'a katılmayan ilk sultandı. Bazen İstanbul'da bulunduğu vakitlerde, savaştan döndüğü zaman dinlenirken devlet erkânının yaptığı divan-ı humayun toplantıları hakkında bilgi olsa da ²⁵⁵⁷ bu toplantılara katılmadığından imparatorlukla ilgili doğru haberlere ulaşamıyordu. Sultan Süleyman'ın divan-ı humayuna katılmamasından dolayı toplantıda yapılan değerlendirmeler her zaman imparatorluğun yararına olmuyordu. Çünkü imparatorluk sistemi tek kişiye bağlı bir sistem olduğu için imparatorun hazır olmadığı önemli toplantılarda imparatorluğun gücünü ve dengesini yitirmesine yol açtığı gibi imparatorluğun güç odağının dışında yani padişahın otoritesinden başka bir güç olgusunun oluşmasına sebep oluyordu. Bu durum divan toplantılarını hem içerden hem de dışarıdan sürekli etki altında bırakıyor, impartorluğun yazgısı bu kararlar eşliğinde belirleniyordu. Divan-ı hümayun toplantılarının sonuçları padişaha doğru bir şekilde ulaşmıyor, iktidardan pay almak isteyen menfaat sahiplerinin

²⁵⁵⁶ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Zuhuri Danışman çalışması, M.E. B, İstanbul 1972, s.5.

²⁵⁵⁷ Koçi Bey, a.g.e, aynı sf.

kullandığı dolaylı politikalar nedeniyle padişaha yanlış bilgiler ulaşıyordu. Bu da imparatorluğun merkezi iktidarının yanında paralel bir güç anlamına gelmekte idi.

Bu dönemde Osmanlı imparatoru Doğu sınırından bir tehdit hissetmiyordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti Batı'ya yöneldi ve Mohaç seferinden sonra Avusturya'nın başkenti Viyana'ya kadar ilerledi.²⁵⁵⁸ Ama Viyana muhasarasının fazlasıyla uzaması Doğu tarafında bazı problemlere sebep olduğundan Sultan Süleyman tekrar Doğu'ya yönelmek durumunda kaldı. Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail'in barış teklifini Sultan Selim reddettiği için iki ülke savaş haline gelmişti. Bu durumda Şah Tahmasb'ın Anadolu'nun Doğu şehirlerine saldırması, Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın Osmanlı Sarayına sığınması ve Osmanlı'yı İran'a savaş açmak için teşvik etmesi iki ülkenin dışişlerini etkilemişti. İki ülkenin dışişleri gergin duruma geldiği zaman da Sultan Süleyman'ın İran'a Miladi 1533, 1548 ve 1553 yıllarında yapacağı İran seferlerine zemin oluştu. Sonunda bu sebepsiz çatışmalardan yorulan Devletler Miladi 1555 yılında Amasya barış anlaşmasını imzaladı. Bu barışla 40 yıl süren gergin ilişkiye son verildi. Bunun neticesi iki ülkenin arasında yarım asır barışın devam etmesidir. Bu barıştan sonra dostluk ilişkilerini sağlamak için iki ülke arasında kültür, siyaset, iktisat ve diğer çeşitli konuda birçok mektup yazıldı ve elçiler gelip gitti. Bu dönemde ilişkileri gergin duruma getiren olay Şehzade Bayezid'in İran'a sığınması oldu. Ama bu üzüntülü olay da barışa engel olamadı. Bu dönemde dışişleriyle ilgili hâkimler, şehzadeler, bakanlar, başbakanlar ve padişahların ailesi tarafından birçok mektup yazıldı. Şah Tahmasb'ın kız kardeşi, Hürrem Sultan'a mektup yazdı ve cevap aldı. Bu, iki ülkenin

²⁵⁵⁸ Uzunçarşılı, a.g.e, c. II, s. 330; Rubina Möhring Herold, *Türk Viyana*, Çev. Müjdat Karayerli, İstanbul, 1993, s.102-105.

dışıleriyle ilgili uyanık olmaları ve önceki gerginlik duruma dönmek istemediklerini göstermektedir.

Osmanlılar, Safeviler'in Şiiliği Osmanlıları ortadan kaldırmak için bir amaç olarak seçtiklerini zannetmişlerdir. Diğer taraftan bu konuyla ilgi Anadolu'nun nüfusunun çoğunun Şiilerden oluşması, Osmanlıları endişelendirmiştir. Yalnız Anadolu Şiilerinin İran'a göç etmeleri değil belki İran'dan Anadolu'ya gelen Safeviler'in izleyenlerini iyi karşılıyorlardı ve onların Osmanlı topraklarına gelmelerini sevap kılıyorlardı.²⁵⁵⁹ Bunun dışında Anadolu'nun sadece doğusunda değil, batı tarafında Hamit ve Teke vilayetlerinde de Safeviler'in destekçileri çoktu. Buna kanıt, II. Beyazıt zamanında çıkan Şah İsmail taraftarlarının isyanı ve bu vilayetlerdeki sofilerini Rumeli'ye sürgün edilmeleridir.²⁵⁶⁰ Miladı 13. ve 16. Yüzyılın Hicri 7. Ve 11. Yüzyılın başlangıcına kadar Anadolu toplumsal şartları ve devletle halk arasında oluşan boşluktan dolayı süflilik fikirlerinin yayılmasına uygundu. Fuat Köprülü'nün hazırladığı rapora göre bu uygun şartlardan bu tarihler arasında birçok isyan ortaya çıkmıştır.²⁵⁶¹ Bu peygamberlerden biri Anadolu Şiilerini Kızılbaşlara yönlendiren din âlimi ve büyük sofi İsmail Kadı'nın oğlu Şey Bedrettin idi.²⁵⁶² Şey Bedrettin kendi mezhebiyle ilgili; "Tevhit ve millet kurallarıyla taklit mezhebini ortadan kaldıracığım ve geniş görüşümle bazı haramları helal kılacağım"²⁵⁶³. Şey Bedrettin hakkında; o içki içerek bu içki cennetten gelmiş,

²⁵⁵⁹ Ahmet Rafik, *Miladi Onaltı Yüzyinde Bektaş ve Şiiler*, s. 67.

²⁵⁶⁰ Ahmet Rafik, a.g.e, s 68.

²⁵⁶¹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutesevifler*, s. 132.

²⁵⁶² Hoca Saadettin, Tacü't-Tevarih, c. II, s 109.

²⁵⁶³ Ahmet Rafik, a.g.e, s. 64.

üzüntüyü kaldıran bir içkidir ve denilen Kevser hakikat sofrası olan bu dünyadır ve bütün ilahi nimetler buradadır, İnsanı tanıyan hakikati tanıyacak her şey insandadır, her zaman Şeyh (kendisi) Mensur Hallac diyen Hakikat benimledir derse o sapık grup ve dinsiz fırka hepsi Hakikat benimledir diyeceklerdi.²⁵⁶⁴ Miladi 1421 yılı (Hicri 824) yılında Şeyh Bedrettin Çelebi Sultan Muhammed'in emriyle idam edildi ve birçok takipçisi de ele geçirildi. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın çabalarıyla, Kızılbaşlar ortaya çıktıktan sonra Şey Bedrettin'in kalan izleyenleri ona katılarak onunla iletişim kurdular. Eğer bir zaman Kızılbaşlar önlerinde bir savaşa girseydiler zannet Şeyh Bedrettin'in izleyenlerine savaş fermanı verilmektedir. Bir Sünni'nin öldürmesini bir kâfirin öldürülmesi gibi cihat kabul etmişlerdi ve sürekli Kızılbaşlıların hareketlerini beklemektedirler²⁵⁶⁵. Bu nedenlere Osmanlıların Kızılbaşlar'ı ciddi bir tehlike sayması boş yere değildir.²⁵⁶⁶ Sultan Selim Şah Kızılbaşları Çaldıran Savaşında yenmesine rağmen Safevileri ortadan kaldıramadı. Sultan Selim erken ölümünden dolayı İran'a tekrar saldıramadı. Şah Tahmasb'ın şansı padişahlığın ilk dönemlerindeki krizli zamanda Sultan Süleyman'ın İran'a saldırmamasıdır. Sultan Süleyman dört kere İran'a saldırmasına rağmen Safeviler'i ortadan kaldıramadı. Amasya Antlaşmasından sonra Şah Tahmasb'la Sultan Süleyman'ın ilişkileri arkadaşça idi. Beyazıt'ın İran'a sığınmasının gerginlik evresi de savaşız çözüldü. Şah Tahmasb, padişahlığının son yıllarında hareminden dışarıya çıkmadı. Bu dönemde de Şah Tahmasb Osmanlıyla barışı sağlamak için çalışıyordu.

²⁵⁶⁴ Ahmet Rafik, a.g.e.

²⁵⁶⁵ Ahmet Rafik, a.g.e, s. 65.

²⁵⁶⁶ Emir Huseyin Hunci, *Tarih-i Safeviye, Birinci Bölüm Şah İsmail Safevi*, s. 43.

II. Selim zamanında Osmanlı-İran iletişimleri dostça gibi devam etmekteydi. Fakat ortaya çıkan sıkıntılar olmuştur. Osmanlılar, Safeviler'den bir grup Masum Bey Safevi reisliğinde Mekke ziyaretine gittiği zaman II. Selim'in emriyle kimse bilmesin diye gizlice onları Şiiliği yaymak bahanesiyle öldürdüler. Bu olayın iç yüzünü bilen Şah Tahmasb, gerginlik çıkarmadı ve II. Selim'in özrünü kabul etti. Bu dönemde bazı belgelere dayanarak Anadolu'da Safeviler'in taraftarları hırsızlık ve zina bahanesiyle gizlice öldürülüyorlardı. II. Selim Şah Tahmasb ile dostluğu bozulmasın diye için böyle yapılmasına emrediyordu.²⁵⁶⁷ II. Selim'in içki alışkanlığı vardı ve halk da ondan etkilenerek içki içiyordu. Bununla ilgili İstanbul Pazarında bir deyim yayılmıştı; "Bugün bizim içki paramızı kim ödeyecek Molla" Kadı veya Halife?²⁵⁶⁸ III. Murat saltanat tahtına oturduğu zaman Şah Tahmasb II. Selim'in ölümünden dolayı ona başsağlığı dilemek için detaylı bir mektubu birçok hediye ile birlikte gönderdi.²⁵⁶⁹ III. Murat, İran heyetini çok iyi karşıladı. Ama eğer İran heyeti Osmanlı vatandaşlarına hediye verirse hediye alınsınlar ama adları deftere kaydedilsin. Şah Tahmasb, III. Murat saltanat tahtındayken öldü. Genel olarak Osmanlılarla ilgili Şah Tahmasb'ın barış siyaseti izlemesinin nedenleri Osmanlıların güçlü ve büyük bir orduya sahip olması, Müslümanların birbirleriyle değil Hıristiyanlarla savaşmalarını istemesi, devlethane ve haremden dışarıya çıkmaması, şehirlerin ve yerlerin tahrip olmasını istememesi ve son olarak çok cimri bir insan olduğu için savaş hazırlıklarına için para harcamak istememesiydi. Şah Tahmasb hayatının sonuna kadar Osmanlılarla barışı bozmadı.

²⁵⁶⁷Ahmet Rafik, a.g.e, s. 97.

²⁵⁶⁸Nowel Barber, *Fermandehane Şah-ı Zerrin*, s. 56.

²⁵⁶⁹Navayi, a.g.e, s. 478-479.

Portekizler Fars Körfez'i ve Hint Okyanusu'nun ticaretini ele geçirdikten sonra Araplara ve Venediklilere çok zarar verdiler. Osmanlı imparatorluğunu zirveye çıkararak Sultan Süleyman denizlerde de Avrupalılarla rekabet ediyordu. Sultan Süleyman'ın komutanlarından olan Hayrettin Paşa (Avrupalılar ona kırmızı sakal yani Barbaros diyorlardı) önce Tunus'u fetih etti ve İtalya limanlarını yağmaladı, Venediklilere ait birkaç adayı ele geçirdi ve Miladi 1538 yılı Aralık ayında Hicri 945 yılı Recep ayı Akdeniz de İspanya ile Venediklilerin birleşen savaş gemilerini yendi sonra çok önemli ve stratejik Aden Liman'ını Hayrettin Paşa ele geçirdi.²⁵⁷⁰ Burayı ele geçirdikten sonra Gücerat Sultanı Bahadır Paşa'nın yardımına gitti ve Diu Limanını Portekizlilerin elinden aldı. Sonra Yemen'i fetih etti. Hem din açıdan çok aşırı hem de bütün zikredilen mekânlarda ticareti kısıtlandırılan Portekizlere yüz çevirdiler. Miladi 1550 yılı Hicri 957 yılında Fars Körfez'inin güneyinde yer alan Gatif Liman'ının Arapları Portekizlerin zulümlerinden kendilerini kurtarmak için Gatif kalesini Osmanlılara bırakarak Basra Emirini Basra Liman'ından dışarıya attılar. Portekizlerle yakınlığı olan Basra Emiri Portekiz'in Hindistan'ın Saltanat Naib'i Alfonso de Noronha'dan yardım istedi. Portekizlerin yardımına karşı Basra da bir kale inşa edilmesini kabul etti.²⁵⁷¹ Fars Körfez'inin kuzeyini ele geçiremeyeceğini gözlemleyen Hindistan'ın Saltanat Naib'i Portekiz'in Deniz Kuvvetlerinin komutanlarından Antonyo Doronha'yı birkaç savaş gemisiyle Fars Körfez'ine gönderdi. Antonyo Doronha Gatif Kalesini viran ederek Osmanlıları dışarıya attılar ama Basra Liman'ını Osmanlılardan geri alamadılar.²⁵⁷² Miladi 1551 yılı (Hicri 958

²⁵⁷⁰Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s 455.

²⁵⁷¹ Nasrullah Felsefi, *Safeviler zamanında İran'ın Dışişleri*, s. 23.

²⁵⁷² Nasrullah Felsefi, a.g.e, s. 23.

yılı) Piri Reis Mısır'ın Sovyez Liman'ından Fars Körfez'ine geldi ve Portekizlerin elinde olan Masgat'ı ele geçirdi sonra Hürmüz Adasına gitti ama buranın kalesini fetih edemediği için şehrini yağmaladı ve Basra'ya döndü. Mısır'a döndüğü zaman malında gözü olan Mısır hâkimi Kuvat Paşa onu mahkeme de cezalandırarak idam etti.²⁵⁷³ Piri Reis o döneme ait dünya haritasını çizmiştir. Miladi 1552 yılı Hicri 959 yılında Osmanlı deniz kuvvetleri komutanı Murat Reis Basra'dan Hürmüz Adasına yöneldi. Miladi 1553 yılı Hicri 960 yılında Seyyid Ali Osmanlı'nın Basra da deniz kuvvetlerinin komutanlığına seçildi. Seyyid Ali iki kez Maskat yakınlarında Portekizlerle savaştı ama başarılı olamadı. Seyyid Ali Hindistan'ın Gecrat Diu Liman'ına ulaştıktan sonra gemilerini kasırgada kaybettiği için Hümayun Şah'ın Sarayına gitti ve buradan İran yolundan Osmanlıya ulaştı. Seyyid Ali'yle ilgili Hümayun Şah ve Şah Tahmasb Osmanlı sarayına birkaç mektup yazdılar.²⁵⁷⁴ Osmanlı'nın karadan İran'a savaş açması ve Portekizlere savaş açmaları İran'la Portekizleri birbirine yakınlaştırdı. Osmanlıların Fars Körfez'inde başladığı yeni faaliyetler sırasında, Portekiz kralı Don Sebastiyen, Şah Tahmasb'ın sarayına birçok hediyeler ile bir elçi gönderdi.²⁵⁷⁵ Bu dönemde Osmanlılar Safevilerle üçüncü kez savaşıyorlardı. Bu heyetin amacı, Safeviler ile Osmanlılar arasındaki savaşa son vermemek idi. Şah Tahmasb onları geri çevirdi. Ama birkaç gün sonra Şah Tahmasb, onları geri çağırdı, ama onlara olumlu cevap vermedi. Miladi 1574 yılı, Hicri 982 yılında aynı Portekiz padişahı II. kez olarak bir elçiyi 50 uşağı ve birçok hizmetçisiyle değerli ve eşi benzeri görülmeyen çok nefis hediyelerle Şah

²⁵⁷³ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 458.

²⁵⁷⁴ Feridun Bey, *Munşeatul-Selâtin*, c. II, 1275hc, s. 71-74; Navayi, a.g.e, s. 306-312.

²⁵⁷⁵ Ahmet Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s 352; İskender Bey Türkmen, a.g.e, s. 116.

Tahmasb'ın Sarayına gönderdi.²⁵⁷⁶ Portekizlerin heyeti saraya ulaşmadan önce Şah Tahmasb Portekizlerin Kuranları yakıp camiileri yıkıp haberini aldığı için Portekizlerin heyetini, hem önemsemedi hem de bazı emirlerine ferman vererek bu çirkin işleri yapanların cezalandırmalarını istedi.²⁵⁷⁷ Ayrıca onları cezalandırmasının diğer önemli sebebi de Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'la yaptığı Amasya antlaşması idi. Yalnız bu yıllarda Şah Tahmasb zamanını haremde geçirmek için değildi belki Osmanlı Sultan'ını (II. Selim) meraklı olmasına neden olan veya düşmanıya iletişimini gösteren her hangi bir işten perhiz ediyordu. Şah Tahmasb öfkesini göstermek için hayatının sonuna kadar Portekizlerin heyetine dönmek izni vermedi. Bu heyet Şah Muhammed Hüdabende zamanında dönmek izini alıp ülkelerine geri döndüler.²⁵⁷⁸ Bu dönemde sömürgecilik amacıyla Şah Tahmasb ile iletişim kurmaya çalışan İngiltere idi. O dönemde denizlerin kontrolü çok kuvvetli olan İspanya ve Portekizlerin elindeydi İngiltere'nin gücü onlar kadar değildi. Bu nedenle elçisi Anthony Jenkinson kara yoluyla Moskova ve Şamahi'den Miladi 1562 yılı Kasım ayının 20. Günü (Hicri 970 yılı) Rebiyülevvel ayının 23. Günü Kazvin'e gelip Şah Tahmasb'ın eşiğine ulaştı ve İngiltere Kraliçe'sinin hediyelerini teslim etti. Şah Tahmasb ona 'hangi ülkeden geliyorsun' diye sordu. Sonra Şah Tahmasb onun dinini sordu, Anthony Jenkinson Hristiyan'ım cevabı verdiği zaman Şah Tahmasb ona; 'Ey kafir bizim kâfirlerle arkadaşlığımız yoktur, dedi ve saraydan dışarı çıkmasını istedi. Anthony Jenkinson, "Bundan hoşlandım ki bana çok saygıyla rehberlik eden Şah Tahmasb'ın emirleri toprakla dolu büyük tepsiyle benim

²⁵⁷⁶Hasan Rumlu, a.g.e, s. 459.

²⁵⁷⁷Vale İsfahani, *Huld-ı Berin*, s. 374.

²⁵⁷⁸İskender Bey, a.g.e, s. 117.

arkamdan geliyordu ve her yere Şah'ın yanından Sarayın bahçesine kadar ayağımı bastığım yerleri temizlenmek için toprak döküyordu"²⁵⁷⁹. Daha öncede zikrettiğimiz gibi Şah İsmail Osmanlı'ya karşı Avrupa ülkeleriyle birleşmek için elçi göndermiştir. V. Charl II elçi gönderdiği zaman Şah İsmail ölmüştü ve buların Şah Tahmasb'ın huzuruna geldiği hakkında hiçbir belge bulunmadı. Ama Miladi 1551 yılı (Hicri 958 yılında) yani Anthony Jenkinson'un gelmesinden10 yıl önce Portekiz Padişah'ının elçisi Şah Tahmasb'ın huzuruna çıkmıştı ama Şah Tahmasb onlara Kâfir dememişti. Çünkü onların arkadaşlığına ihtiyaç duyuyordu. Anthony Jenkinson'un geri döndürmesi hakkında tarihçiler Amasya antlaşmasından sonra hala Osmanlı elçileri İran'da olmasından olabilir diyorlardı.²⁵⁸⁰ Şah Tahmasb Amasya antlaşmasından sonra Sultan Süleyman'ın gönlünü almak için ve Sultan Süleyman İran'la İngiltere'nin ticari ilişkilerinden rahatsız olmasın diye kasıtlı böyle davranmıştır diyebiliriz. Ayrıca bunun başka nedeni de İran'la Osmanlı'nın geniş bir şekilde ticari ilişkileriydi. Çünkü İran'ın Gilan vilayetinin ipek ürününü Avrupa'ya taşıma işi Osmanlı tacirlerinin elindeydi. Bu nedenle eğer Anthony Jenkinsonla ticari iletişim kursaydı bu Osmanlı'ya karşı çıkmıştı anlamına gelirdi.²⁵⁸¹ Şah Tahmasb Osmanlı'yı biliyordu ama İngiltere'nin gücüyle ilgili hiçbir bilgisi yoktu. Tanımadan bir ülkeyle nasıl iletişim kurup ona güvenebilirdi. Anthony Jenkinson Şah Tahmasb hakkında Şirketlerinin başkanlarına Londra'ya gönderdiği raporda; "Bu sufinin halkı ne kadar güçlü ve cesursa kendisi o kadar cesur değil" bu korkusundan dolayı Türkler tekrar

²⁵⁷⁹ Ser Persi Sayks, a.g.e, s. 261; Melkom, *Tarih-i İran*, s. 168.

²⁵⁸⁰ Edward Brown, a.g.e, s. 87.

²⁵⁸¹ Lord Corzuen, *İran ve Geziye'ye İran*, Bongah-ı Neşr-ı Kitap Yayınları, çev.

Vahid Mazenderani, Tahran 1961, s. 636.

ülkesine saldırmışlar,²⁵⁸² demiştir. Bundan sonra birkaç kere İngiltere’den elçi gelip gittikten ve Şah Tahmasb İngiltere’yi tanıdıktan sonra Moskova şirketinden gelen Arthur Edwards’ı huzuruna kabul etmesinin ardından ticari iletişim kurdu. Arthur Edwards; “Jhon Spark, Lawrence Chapman Christopher Faust ve Richard Bingler’den” oluşan heyetin başında Miladi 1568 yılı Ağustos ayı Hicri 976 yılı Sefer ayı ikinci kez İran’a geldi ve İran’ın Pazarını kendilerine uygun görmedi. Lawrence Chapman “*Tebriz’in pazarı rakibimiz Osmanlı Ermeni ve Venediklerin ürünleriyle dolu olduğunu gördüm*” diye ve devam ediyor “*Gilan vilayetine giden Müdürlerimiz de her yer de Osmanlı temsilcileriyle karşılaştılar*”²⁵⁸³. Bu dönemde Osmanlı-Safevi ilişkilerinde Avrupa ülkelerinden ikisinin arasına giren Venedik cumhuriyeti idi. Bu zamanda Kıbrıs Ada’sı Venediklilerin elindeydi, Miladi 1570 yılı (Hicri 978 yılında) II. Selim bu Ada’ya saldırdı. Venedikliler Osmanlı’ya güçleri yetmediği için V. Charl’in oğlu İspanya padişahı II. Philip ve Papaya (V. Yapiyüs) Osmanlı’ya karşı Haçlı birliği yaptılar. Ayrıca Osmanlı’ya doğu cephesinden de saldırmak için Sarayın büyüklerinden birisini Vincentio d’ Alessandri’yi Şah Tahmasb’ı da bu birliğe katmak için İran’a gönderdi. Miladi 1571 yılı Ut ayının 14. Günü (Hicri 979 yılı Rebiyülevvel ayının 22. Günü) Vincentio d’ Alessandri Kazvin’e vardı ve şah Tahmasb’a olayı anlattı ve birliğe katılmasını istedi. Şah Tahmasb’a eğer biz batıdan siz doğudan saldırırsak Osmanlı Sultan’ı yenilecektir ve Osmanlı’nın ele geçirdiği toprakları özellikle Mezopotamya ve Bağdat’ı tekrar ele geçireceksiniz dedi. Vincentio d’ Alessandri’yi bir sonuç alamadı ve Şah Tahmasb onun önerisini kabul etmedi. Vincentio d’ Alessandri ısrarcı oldu ve, Osmanlılar

²⁵⁸²Haklyut Society, *Early Voyages*, London 1886, Naklen Ebulkasım Tahiri, a.g.e, s. 187-188.

²⁵⁸³ Lord Corzuen, a.g.e, s. 637.

antlaşmalarına uymuyorlar ve ne zaman isterseler onu bozup İran'a saldıracaklar. Vincentio d' Alessandri ısrarcı olsa da Şah Tahmasb onun isteğine karşı direndi ve kabul etmedi. Çünkü hem Osmanlıyla yaptığı antlaşmayı bozmak istemiyordu hem de Müslüman bir Devlete karşı Hıristiyan Devletler birliğine katılmak istemiyordu. Vincentio d' Alessandri'yi Venedik Cumhuriyetine verdiği raporun da şöyle yazdı; ,gerçekten bu padişah asla savaşmağa istekli değil, çünkü korkak bir adamdır ve sadece gösterişte savaş iddiasında bulunuyor, eğer kazaca çöl de bir orduyla karşı karşıya gelirse istediğinden değil zorunluluktan savaşacak, bu adam da düşmana karşı çıkma cesareti yoktur?²⁵⁸⁴ Miladi 1571 yılı Ekim ayının 7. Günü (Hicri 979 yılı Cemaziyülevvel ayının 17. Günü) Arnavut'un Lepant Körfez'inde Vincentio d' Alessandr Kazvin'e varmasından 54 gün sonra Avrupa Deniz kuvvetleri birliği ve bu birlikte huzur bulan ünlü yazar Miguel de Servates, Osmanlı deniz kuvvetlerini yendi ve Amiral-Kaptan Paşa öldürüldü. Bu kazanç Avrupalılar için o kadar önemliydi ki Papa kaç gün tören yapma emri verdi. Kazançtan sonra Papa (V. Yapiyüs) Şah Tahmasb'a bir mektup yazdı ve ondan Osmanlı'nın yenilmesinden yararlanmasın ve bu uygun zamanda Avrupa birliğine katılarak Osmanlı'ya saldırmasını istedi. Ama Şah Tahmasb eskisi gibi hem Osmanlıyla dostluğunda ısrarcı oldu hem de Amasya antlaşmasına saygı duydu.²⁵⁸⁵

D. Şah Tahmasb ve Kanuni Döneminde Mezhep

Şah Tahmasb mezhebi açıdan Kızılbaşları Şiiliğe dönüştürmek için çalıştı. Bu nedenle her yerde ve tüm idarelerde çalışanları gözlemlemek için şeriatçıları

²⁵⁸⁴Anonim, *Sefernamehaye Veneziyan Dar İran*, s 438; Navayi, *İran ve Cihan*, s. 168.

²⁵⁸⁵Parsadost, *Şah Tahmasb-ı Evval*, s. 757.

görevlendirdi. Şah Tahmasb, Teberailer'i, pazar ve mahallelere zorla, halkı Sünni mezhepte olanların kutsallarına lanet etmek için gönderiyordu. Şah Tahmasb, Emr bi marufa, hayatın sonuna kadar devam etti ve bu işi daha çok gösteriş için yapıyordu.²⁵⁸⁶

Kendini Seyyid göstermesine rağmen mezhep birliği için çok çalıştı ama başarılı olamadı. Şah Tahmasb Amasya anlaşmasından önce Sünni mezhepte olanlara iyi davranmıyordu. "Yahya Masum" olarak tanınan Şah İsmail ve Tahmasb'ın Tarihçisi Abdullatif Kazvini Sünni cemaatin başkanlığına geçtiği zaman Şah Tahmasb tarafından hapsedildi ve bir yıl sonra hapisanede öldü.²⁵⁸⁷ Tahmasb Amasya anlaşmasından sonra Osmanlıyla dostluk ilişkisini kesmemek için davranışlarına dikkat ediyordu. Bu nedenle söz verdiği anlaşmaya göre ve iki ülkenin düşmanlığına neden olan lanet etmeyi kaldırdı. Rüstem Paşa'nın Kızılbaşlar'ın dört büyük komutanına yazdığı cevapta aramızda olan düşmanlığın nedenini, bazı şerlerin büyük sahabilere düşmanca davranmalarındır, diye yazıyordu. Ama şimdi bu işin yapılmasının yasak olduğunu söylüyordu.²⁵⁸⁸ Hürrem Sultan da Tahmasb'ın kız kardeşine yazdığı mektupta, sahabilere lanetlemelerinin yasaklanmasını istemektedir.²⁵⁸⁹ Hatta Şah Tahmasb zamanında bazı Kızılbaş Emirleri bu işin yapılmasını istemiyorlardı. Sistan Hâkim'i Ahmed Sultan Şamlu'nun kardeşi Hüseyin Kulu Hindistan Padişah'ı Hümayun Şah'a konuşmasında lanet etmeye karşı

²⁵⁸⁶ İskender Bey Türkmen, a.g.e, s. 134.

²⁵⁸⁷ Abdullatif Kazvini, *Safevi Tarih-i*, çev. Hamidreza Muhammednejad, Birleşik Kıtabevi, Ankara 212, s. 12-15.

²⁵⁸⁸ Nevayi, a.g.e, s. 257.

²⁵⁸⁹ Nevayi, a.g.e, s. 349.

düşüncesini belirtiyor.²⁵⁹⁰ Hüseyin Kulu da Sultan Hüseyin Mirza Baykara gibi mezhep açısından açık görüşlüydü.²⁵⁹¹

Bu dönemde diğer dönemler gibi mezhep siyaset etkisinde olduğu görülmektedir. İslam ve Hz. Peygamber görüşünde ulemaların bağımsız fikriyle gerçeğe ulaşmak için çalışacaklar. Ama İslam tarihinde böyle olmadı ve ulemalar kılıç adamın etkisinde kaldılar. Bu dönem iktidarla mezhep yandaş olmuşlardı ve ulemalar iktidar dışında ve bağımsızca düşünmüyorlardı. Bu âlimlerden çok meşhur din hocası Kızılbaşları yaptığı ilk üç halifeye lanet etmelerine karşı onları din dışı sayıp kâfirlerden daha kötü olduklarına dair fetva vermiş mal ve canlarını helal kılmıştır.²⁵⁹² Tahasb'ın kardeşi Elkas Mirza Osmanlı'ya sığındıktan sonra uzun bir ara vermekle Miladi 1548 Hicri 955 yılında İran-Osmanlı savaşları başladı. Bu savaşa hazır olan Kanuni Süleyman, soru cevap şeklinde Ebusuud Efendi Kızılbaşlar hakkında fetva verior.

Mesele:

Kızılbaş taifesinin şer'an kıtali helal olup, katl eden gazi ve kızılbaş taifesinin ellerinde maktul olanlar şehid olurlar mı?

Elcevap:

²⁵⁹⁰ Ebulfazl Mubarek, *Ekbername*, c. I, Gulamreza Tabatabai Macd, Mutaleat ve Tahkikat Ferhengi, Tahran 1993, s. 304.

²⁵⁹¹ Nevayi, a.g.e, I. Dipnot, s. 109.

²⁵⁹² Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi fetvaları ışığında 16*.

Asır Türk hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 109-117.

*Olur, gaza-i ekber ve şehadet-i azimedir. (A,255 b)*²⁵⁹³

Su'al-ı Ahar:

Kıtalleri helal olduğu takdirde, mahza Sultan-ı ehl-i İslam hazretlerine bağı ve adavet üzere olup, asker-i islama kılıç çektiği için mi olur, yahut gayri sebebi var mıdır?

Elcevap:

*Hem bağılardır, hem vücüh-i kesirden kâfirlerdir. (A.255 b).*²⁵⁹⁴

Mesele:

Re'isleri hazret-i Resülullah (sallallahu te'ala aleyhi ve sellem) alindendir derler, öyle olacak nev'a şuphe olur mu?

Elcevap:

“Hâşâ yoktur. Efal-i şeni'aları, ol neseb-i tahire alakaları olmamağa şehadet ettiğinden gayri, sikkattan menkuldür ki, babası İsmail ibtida-i hurucunda, imam Ali er-Rıza ibni Musa el-Kazım meşhedinde ve sair emakinde olan sadat-i izamı, kendinin nesebini Bahr-i Ensaba dere eylemeğe ikrah edip, iftiraya cür'et edemeyenleri katl-i am edincek, ba'zı sadat katilden halas için imtisal süretin gösterip dediğin eylemiştir. Amma bu miktar tedarik eylemişler ki, bunun nesebini, ulema-i ensab-i şerife maeynlerinde akim olup, asla nesli kalmamağıyla ma'rüf bir seyyide mğntehi kılmışlardır ki nazar edenler hakikat-i hale vakıf olalar. Faraza

²⁵⁹³ Fatih Kütüphanesi, Ali Emîni Kitapları, Şer'îye bölümü, 479. Fetva,

Mustensihinin Cezair Mustafa bin Ali el-Hatib, İstanbul Hc. 1041 (Miladi 1634),

Ebusuud Efendinin yakın öğrencisi, Naklen Ertuğrul Düzdağ, *Ebusuud Efendinin*

Fetvaları, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 109.

²⁵⁹⁴Fatih Kütüphanesi, a.g.e.

sıhhat-i nesebi mukarrar olsa dahi, bi-din olucak, sair kefereden farkı olmaz. Hazret-i Nuh'un (aleyhisselam), Ken'an sulbü oğlu iken dini üzerine olmadığı için ehlihindir, deyu, necatı için Rabba-i izzete du'a ettikte ²⁵⁹⁵ انه ليس من اهلك deyu buyurulup, sair kefere ile bile ta'zip ve iğrak buyurulmuştur. Enbiya-i izam (aleyhim-üs-salati ve-s-selam) neslinden olmak, dünyevi ve uhrevi azabdan necata sebep olsaydı, hazret-i Âdem nebi (aleyhi-s-selam) neslinden olmak, dünyevi ve uhrevi azabdan necata sebep olsaydı, hazret-i Adem nebi (aleyhi-s-selam) neslinden olmak ile, esnaf-i keferden bir kafir asla dğnyada ve ahirette mu'azzeb olmazdı. Vallahu te'ala a'lem ve ahkem". (A.256a)²⁵⁹⁶

Mesele:

Taife-i mezbur ş'i'adan olmak da'va ederler, ,lailahe illallah, derler iken, bu mertebeye icab eden halleri nedir, mufassal ve meşru beyan buyurula?

Elcevap:

"Ş'i'adan değil, ,yetmiş üç fırka ki, içinde ehl-i sünnet fırkasından gayri nardadır, deyu hazreti Resül (sallallahu aleyhi ve sellem) tasrih buyurmuşlardır, bu taife ol yetmiş üç fırkanın halis birinden değildir. Her birinden bir miktar şer ve fesad alıp, kendiler hevalarınca ihtiyar ettikleri küfr ü bid'atlere ilhak edip, bir mezheb-i küfr ü dalalet ihtira eylemişlerdir. Dahi durup gün günden artırmak

²⁵⁹⁵ Hüd Süresi, 46. Ayet قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ Ya Nuh sizin aile değildi dedi.

²⁵⁹⁶ Fatih Kütüphanesi, Ali Emimi Kitapları, Şer'iyeye bölümü, 490. Fetva, Mustensihinin Cezair Mustafa bin Ali el-Hatib, İstanbul Hc. 1041 (Miladi 1634), Ebusuud Efendinin yakın öğrencisi, Naklen Ertuğrul Düzdağ, *Ebusuud Efendinin Fetvaları*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 110.

üzerindedirler. Şimdiye değin üzerine müstemir oldukları kabayih-i ma'rüfelerinin, müceb-i şariat-i şerife üzerine mufassalan hükmü budur ki: Ol zalimler Kur'an-ı azimi ve şariat-i şerifeyi ve din-i islami istihfaf eylemekle ve kütüb-i şer'iyeyi tahkir edip oda yakmak ile, ve ulema-i dini ilimleri için ihanet edip kırmak ile, ve reisleri olan facir mel'unu ma'bud yerine koyup ana secde eylemekle, ve dahi hurmeti nusus-i kat'iyeye ile sabit olan enva'i hurumat-i diniyeyi istihlal eylemekle kafir olduklarından sonra hazret-i Aişe-i siddikanın (radiyallahu anha) beraati hakkında bunca ayat-i azime nazile olmuş iken, anlara itale-i lisan eylemekle Kur'an-ı kerimi tekzip edip kafir olduklarından ma'ada, hazret-i Risalet-Penahın (sallallahu aleyhi ve sellem) cenab-ı azizlerine şeyn getirdikleri ile sebb-i nebi eylemiş olup, cumhür-i ulema-i a'sar ve emsar icma ile, kıatilleri mubah olup küfürlerinde şek edenler kafir olurlar. İmam-i Azam ve iman Süfyan-i Sevri ve imam Evzagi (erhimehullah) katlarında tamam sıhhat üzere tevbe edip islama gelicek, eğerçi bu küfürler dahi sair kefare küfürleri gibi afv olunup katilden necat bulurlar, amma imam Malik ve imam Şafi'i ve imam Ahmed bin Hanbel ve imam Leys bin Sa'd ve imam Ishak bin Rahuye ve sair uzema-i ulema-i dinden cem'-i kesir katlarında asla tevbeleri makbul ve islamları mu'teber değildir. Elbette hadden katl olunurlar. Hazret-i imam-i din-penah (eyyedehullahu te'ala ve kavvahu) zikr olunan eimme-i dinden, hangi canibin kavli ile amel ederler ise meşrudur. Ol kabayih ile ittisafları cemi ehl-i islam içinde tevatür ile mu'ayyenen ma'lum olmuştur. Hallerinde tereddüd ve iştibah yoktur. Askerlerinden olup kıtale mübaşeret edenler ve binip inip etba'ından olanların şamında asla tevakkuf olunur değildir. Amma şehirlerde ve köylerde kendi halinde selah üzerine olup, bunların sıfatlarından ve ef'allerinden tenezzühü olup, zahir halleri dahi sıdıklarına delalet eyleyen kimselerin kizbleri zahir almayınca, üzerlerine

*bunların ahkamı ve ukubatı icra olunmaz. Bu taifenin kıtali sair kefere kıtalinden ehemdir. Anınçün Medine’i münevvere etrafında kefere çok iken ve bilad-i Şam feth olunmamış iken anlara gaza eylemekten, hazreti Ebi Bekr-i siddik (radiyallahu anh) hilafetinde zuhür eden Museyleme-i Kezzab tabi olan taife-i mürtedde üzerine gaza eylemeğe, eshab-i kiram (radiyallahu aleyhim ecma’in) icmaları ile tercih ve takdim buyurmuşlardır. Hzret-i Ali Kerremallahu vecheh) hilafetinde havaric kıtalı dahi böyle olmuştur. Bu taifenin fesadları dahi azimdir. Yeryüzünde fesadların ref eylemek için mücahede eylemek dahi ehemdir”.*²⁵⁹⁷

والله المستعان وعليه التكلان

ربنا اغفر لنا ذنوبنا واسرافنا في أمرنا وثبت اقدامنا وانصرنا على القوم الكافرين²⁵⁹⁸

(كتبها مولانا واولانا قدوة العصر ابو السعود المفتي في دار الاسلام والنصر في سنة 955)

Kızılbaş ve esir olan çocukları hakkında fetvalar;

Mesele:

Nahcivan seferinde tutulan kızılbaş evladı kul olur mu?

Elcevap:

*Olmaz (B. 104a)*²⁵⁹⁹

²⁵⁹⁷ Fatih Kütüphanesi, Ali Emimi Kitapları, Şer’iye bölümü, 481. Fetva,

Mustensihinin Cezair Mustafa bin Ali el-Hatib, İstanbul Hc.1041 (Miladi 1634),

Ebusuud Efendinin yakın "öğrencisi, Naklen Ertuğrul Düzdağ, *Ebusuud Efendinin*

Fetvaları, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 110-111.

²⁵⁹⁸ “Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve bilmeyerek içine düştüğümüz aşırılıklarımızı affıyla, doğru yolda ayaklarımızı sabit kıl ve küfr ü küfran içindekilere karşı bize yardımcı ol” (Âl-i İmrân Sûresi, 3/147).

²⁵⁹⁹ Fatih Kütüphanesi, Ali Emimi Kitapları, Şer’iye bölümü, 482. Fetva,

Mustensihinin Cezair Mustafa bin Ali el-Hatib, İstanbul Hc. 1041 (Miladi 1634),

Mesele:

Padişah emriyle kızılbaş taifesi vurulup, sağır ve kebir esir olanlardan ba'zı ermeni olduklarından, ol takdirce halas olurlar mı?

Elcevap:

“Olurlar, ermeniler kızılbaş askeri ile asker-i islam üzerine gelip müharebe etmiş olmayacak, şer’en esir olmak yoktur”. (B.102a)²⁶⁰⁰

VII. Bölüm

1.Osmanlı-Safevi Ticari İlişkileri:

A. Osmanlı ve Safevi ilişkilerinde Ticaret ve İktisata Genel Bir Bakış

Osmanlı-Safevi münasebetlerinde siyasi, kültür, mezhep vs çeşitli konular hakkında araştırmalara önem verilmiş ve bir sürü kitaplar yazılmıştır. Ama ortak din ve kültürleri ve yüzlerce yıl komşu olan bu ülkelerin ticaret konusu unutulmuş ve munasebetlerinde bu eksik görülmektedir. Bunu söylemek tam doğru olmaz. Çünkü ticaret ve iktisatla ilgili kaynak mevcut olmayıp ve dönemin tarihçileri bu konuda ayrı bir kitap yazmamışlardı. Bir tarih öğrencisi bu konu da araştırma yapmak isterse ancak yazılan siyasi ve mezhebi kitaplar arasından arayabilir. Bu nedenle bu işin tam yapılması mümkün olmayıp ve bu yazıda amaç elimizden geldiği kadar bu iki ülkenin ilişkisinde ticaretin etkisini bulmaktır. Bütün tarihçilerce belirtilmiş ki bütün hükümetlerin başlangıçta ortaya çıkışları manevi ve ruhsal bir istek olsa bile yavaş yavaş bu hükümetler iktisat ve servete tabi oluyorlar.

Ebusuud Efendinin yakın öğrencisi, Naklen Ertuğrul Düzdağ, *Ebusuud Efendinin Fetvaları*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 111.

²⁶⁰⁰Fatih Kütüphanesi, a.g.e, 483. Fetva.

B.İran-Osmanlı İktisadı İlişkilerinin Geçmişi:

İktisad'ın asıl konusu ve kimliği diğeriyle iletişim kurmaktan geçmektedir. Bu nedenle eskilerden beri insanlar birbiriyle iktisadi munasebetleri vardır. Ticaret Devletlerarasında siyasi ve sosyal ilişkilere neden olan bir konudur. Bu arada bazı memleketler coğrafi özellikleri iktisadi açıdan fevkalade önem taşıyorlardı. Bu memleketlerden olan Anadolu ²⁶⁰¹ ve İran Felatı'dır. ²⁶⁰² Dünya ülkeleri ve hükümetleri dikkatlerini Osmanlı-İran'a çeviriyorlardı. İran ve Anadolu'ya yönelme bazen ticaret ve bazen de yağmalama için uygulanıyordu. İran ve Osmanlı hükümetleri eskiden bu özel mevkilerinden faydalanmak istiyorlardı. Diğer taraftan Osmanlı-Safevi ticari ilişkileri de bu özellikten dolayı birbirine bağlıydı. Ortaçağın sonlarında İslam ve Dünya iktisadında ticari gelişmelerin önemi Osmanlı-Safevi ticari ilişkilerinin önemini bize göstermektedir. Osmanlı-Safevi dünyadaki ticari ilişkilerinin mevkisi ve ihtiyaçları dışında birbirine bağılıklarının asıl nedeni İpek Yolu idi. ²⁶⁰³İpek yolu ve ticaretin verimli ve verimliliği her iki Devlet'in gelişme ve çökmelerinde çok önemlidir. Doğu ve Batı dünyasını birbirine bağlayan İpek Yolu İran ve Osmanlı ülkelerinden geçiyordu. Osmanlı-Safevi iktisadi ilişkileri ve rekabetleri dışında Avrupayla da rekabetleri ticareti etkiliyordu. İpekYolu ticareti dünyanın önemli bir ticari yolu idi. Bu yolun kapanması bütün dünya iktisatını etkiliyordu. Osmanlı-Safevi ticari ilişkilerinin gelişmesi Resam ve Rönesans döneminde denk gelmiştir. Bu çağda iç ve dış ticareti iki Devlet'in önemli

²⁶⁰¹ John Holdon, *Byzantium a History*, page. 32, 2002.

²⁶⁰² Ali Ekber Deh-Hoda, *Luğatnameye Deh-Hoda*, c.I/2, Tahran 1963, s. 551.

²⁶⁰³ Parviz Behravayi, "Nakşe Tuccar Dar Tahavvulate Fikriye Safeviye" Şahre Ray Azad Üniversitesi.

meselelerindedir.²⁶⁰⁴ Timurlular'ın çökmesinden sonra üç; Hindistan, İran ve Osmanlı Devletler'i arasındaki ticari ilişkileri bölgeselleştirdi.²⁶⁰⁵ Bursa, Tokat, Halep, Trabzon, İstanbul, Tebriz, Erdebil, Bağdat Osmanlı ve Safevi şehirleri iyi, verimli bir ticaret merkezi sayılmaktaydılar. Bu iki devlet çatışmaları olsa da iktisatı ihtiyaçlarından dolayı hiçbir zaman ilişkileri tam kesilmemiştir. Osmanlı-Safevi devletlerinin her ikisinde de iktisat serbestliği görünmemektedir. Ticaret güçlü ailelere ve Paşalar'ın tekelindeydi.

Bir ülkede emniyet ve iktisat iki önemli temel ihtiyaç halkın isteğidir. Eğer İran-Osmanlı siyasi ilişkileri gerginliğe dönüşseydi emniyet kalksa İpek Yolu kapanacak ve bütün Doğu ve Batı ülkeleri sıkıntıyla karşılaşacaktı. İran'ın en önemli ticaret ürünü ipeğin küresel şöhreti vardı.²⁶⁰⁶ Uzun Hasan zamanına kadar Osmanlılar İran İpeği'nin asıl alanıydılar. Uzun Hasan zamanında Osmanlı-İran çatışma içinde olduğu için Avrupalılar özellikle Venedikler Osmanlı yerine geçip ve İran İpeğinin asıl alanı oldular. Venedikler kendi tacirlerini destekleme ve tacirlerini eğitmek için İran'ın çeşitli şehirlerinde konsolosluklar kurdular.²⁶⁰⁷ Ama İstanbul'un fethi Venedikler'in ticaretini İran'dan kaldırdı. Avrupalılar tekrar Doğu ticaretini ele geçirmek için Güney Afrika yolunu Portekizler, İngilizler de Ruslar karayolundan Kuzey yolunu keşif ettiler. İngilizler tarafından Kuzey yolundan Anthony Jenkinson

²⁶⁰⁴ Parviz Behravayi, a.g.e.

²⁶⁰⁵ Roger Savory, *Dar Bab-ı Safeviyan*, çev. Ramazanali Ruhullahi, Naşr Merkez Yayınları, Tahran 2001, s. 17-20.

²⁶⁰⁶ Nasrullah Felsefi, *Zendeghaniye Şah Abbas*, İlmi yayınları, Tahran 1973, s. 225-229.

²⁶⁰⁷ Parviz Behravayi, "Nakşe Tuccar Dar Tahavvulate Fikriye Safeviye" Mk.

ticari ilişki kurmak için Şah Tahmasb'ın Sarayına geldi.²⁶⁰⁸ Avrupa'dan İslami ülkelere gelen tacirler sadece ticaret için gelmiyorlardı. Belki İslami memleketlerinin siyasi ilişkilerini bozmak gibi bir amaçları da vardı. Çoğu Osmanlı-Safevi tacirlerinin ne kadar güçlü iktisatlarının olması siyasi işlerde de etkisi vardı ve çoğu isyanlarda izleri görülmektedir.

Safeviler döneminde tekrar Avrupalılar İran'la ticari ve siyasi ilişkileri artırdı ve İran İpeği'nin önemli müşterisi oldular.²⁶⁰⁹ İran ve Osmanlı ile çeşitli ülkeler İpek Yolun'dan faydalanmak için bu yolun en kötü durumda bile açık olmasını sağlanıyorlardı. Deniz yollarının keşif edilmesinden önce karayollarının en önemlisi İpek Yolu idi. Hatta deniz yolları keşif olduktan sonra bile bu yol önemini kaybetmemişti. Bu yol İran'dan geçtikten sonra birkaç yola bölünerek Anadolu'ya varıyordu ve buranın sahillerinden Avrupaya bağlanıyordu. Timur'un iktidara ulaşması bu yolu tehlikeye soktu. Osmanlı ve Avrupalılar'ın çatışmaları da Doğu'nun ürünlerine ihtiyaç duyan Avrupalılar'ı harekete geçirdi. Bunun da onların Uzunburun yolunu Hint ve Ümman Deniz'ine ulaşmalarını sağladı.... Bir zamandan sonra Amerika Kıtası ve yeni yerleri keşfettikten sonra Doğuyla iletişim kurmak için yeni yolları buldular. Buna rağmen İran'dan Anadolu'ya giden İpek Yolu hala değerini koruyordu. İran ve Anadolu'da merkezi hükümet güçlü olursa bu yolun emniyeti sağlanıyordu ve tehlikeli olan deniz yolları gibi olmazdı. Bazen Osmanlı ve Safeviler arasında vukubulan çatışmalardan dolayı İpek Yolu'nun da kervanların gidiş gelişleri kapanıyordu. Bazen de Osmanlı Avrupa çatışmasından dolayı Avrupalılar'ın

²⁶⁰⁸ Anthony Jenkinson, *Evvelcilik Sefernameler*, c. I, London 1886.

²⁶⁰⁹ Darush Navidi, *Tagyirate İctemai-İktisadı Dar İran Asre Safevi*, çev. Haşim Agajeri, Naşr-ı Nay Yayınları, Tahran 2007, s. 167-171.

Osmanlı tarafından ceza olarak ağır vergi istediği için bu yoldan ürünlerin taşınmasını engelliyordu. İran-Osmanlı gerginliğinden dolayı İran iktisadi merkezlerinin bazıları batıdan güneye merkez değiştirdi. İran'ın Osmanlı'ya karşı Avrupa ile ilişkiye girme çalışmaları ekonomi ilişkilerini tehlikeye sokuyordu. Osmanlılar'ın iktisadi ürünlerin bu yoldan geçit ve transit vergisine ihtiyaç duymaları için her durumda aracılık rolünü kaybetmek istemiyorlardı. Diğer taraftan bazı ürünleri güney limanlarından Avrupaya göndermesine rağmen İran'ın asil ürünü İpek kuzey bölgede özellikle Gilan da üretiliyordu. Bütün Avrupa ülkeleri İranla önemli ticari anlaşmalar ve alışverişlerini ipeği esas tutarak bağlıyorlardı.²⁶¹⁰ Bu nedenle en gergin durumda da ipek Osmanlı'ya ihraç veya Osmanlı'dan Avrupa'ya gönderiliyordu. Çoğu Gilan'ın ipeği iki önemli şehir Erdebil ve Tebriz üzerinden Osmanlı'ya aktarılıyordu.²⁶¹¹

İran-Osmanlı'nın şiddetle iktisadi rekabetleri onların bu konudaki gerekli çalışmalarının önemini artıyordu. Bu rekabet ürününün geçmesine sıkıntı ve problem oluşturuyordu.²⁶¹² Hatta bir ara Osmanlılar Volga ve Don Nehir arasında bir kanal inşa etmek ve Kafkas üstünden İran'ı atlayıp geçerek Harezm ve Türkistan bölgeleriyle ticari ilişkiye girmeye çalıştılar. Ama bu işten bir sonuç çıkmadı. Diğer yandan da Bağdat ve Basra yolundan Fars Körfez'i ve Deniz yollarına erişmek için çalıştılar ama tam bir sonuç alamadılar. Bütün bu çalışmalara rağmen sonunda İran üzerinden malın bir bölümünü Osmanlı'ya devretmekle anlaştılar ve ticari yolların emniyeti sağlandı. Bu işin salııkca yapılması Miladi 1555 (Hc. 962) Amasya anlaşmasıyla oldu. Bundan sonra bazı zamanlarda çıkan savaşlardan dolayı ticari

²⁶¹⁰ Muhammed İbrahim Bastani Parizi, *Siyaser ve İktisatı Asre Safevi*, s. 120.

²⁶¹¹ Muhammed İbrahim Bastani Parizi, a.g.e, s. 124.

²⁶¹² Muhammed İbrahim Bastani Parizi, a.g.e, s. 132.

yolların emniyeti sağlanamıyordu. Buna rağmen hiçbir zaman ticari yol kapanmıyordu. Bu dönemde İran Osmanlı da birçok ürün ve eşyalar üretilip iki ülkeye ihraç ve ithal ediliyordu.

2. Osmanlı ülkesi Ticaret yollarından İran'ın Avrupa'ya Gönderdiği Ürünler; İhraç ve İthalat

A.İran'dan İhraç Edilen Ürünler:

İran'ın birçok ürünleri Osmanlı üzerinden Avrupa'ya gönderiliyordu. Bu ürünlerin başında Avrupa'nın çok ihtiyaç duyduğu ipek idi. Osmanlılar bu ürüne Gümrük Vergisi koymuştu. İran'ın diğer ihraç ettiği ürünler şunlardı:

,Altın Dikimli Kumaş, Kıymetli Taşlar, Deve Unu, Tünbuki ve Tutun, Kuruyemiş, Kazvin ve Malayer Fıstığı, Rünas Yaprığı, Sepilenmiş at ve eşek derisi, Tabaklanmış keçi derisi, Badem, Yemiş, Meyve Turşusu, Erik ve Reçet, Parfüm ve Çiçek Suyu, Deve, Koyun, Halı ve Teryek.,²⁶¹³

B. İran'a İthal Edilen Önemli Ürünler:

“Şeker, Kumaş, Testil, Kristal, Cam, Misk, Derilik, Gürcü Atlar, Değerli Taşlar, Kılıç, Hint Oku, Fitileli Tufeh ve Avrupalı Saatlar”²⁶¹⁴

Bu ürünlerin çoğu İran'ın Güneyindeki Limanlardan ithal ve ihraç ediliyordu. Ama o zamanda Osmanlı'ya giden en emniyetli yol İpek Yolu idi. Bu nedenle mümkün olan Hint ve diğer Doğu ve Güney bölgelerinden ithal ve ihraç olan ürünlere rağmen bu ürünlerin önemli kısmı Osmanlı'dan geçiyordu. Bununda uygulaması İranla Osmanlı'nın ilişkileriyle mümkün olabilirdi. İran bir taraftan Özbeklerle dostluk ilişki kursada Osmanlılarla da iyi ilişki kurması gerekmekte idi. Çünkü çoğu zaman Özbekler ve Osmanlılar İran için birleşiyorlardı. Bir toplumun çöküşü servet ve genel iktisatın adaletsiz paylaşımından meydana gelmektedir.

²⁶¹³ Bastani Pariz'i, *Siyaset ve İktisat Asre Safevi*, Safi Alişah Yayınları, Dördüncü basım, , Tahran 1988, s. 116,117, 126-128

²⁶¹⁴ Bastani Pariz'i, a.g.e, s. 131-132.

C. Osmanlı'nın ürettiği ve İhraç Ettiği Önemli Ürünleri:

“Bronz, Halı, Çeşitli Tekstiller, İpekten Kumaş, Kadife, Pamuk, Maden Ürünleri, Demir, Sorob, (kurşun metali) Gümüş, Çini, Koyun Yünü, Mazı, Mum ve Bal”.²⁶¹⁵

D. Osmanlı'nın İthal Edilen Önemli Ürünleri:

“Çuha, Civa, Bakır Kablosu, Sorob (kurşun metali), Civa, Kâğıt, Şişe, Şişe Taşı, Renk, İğne, Boncuk, Makas, Ayna, Deri, Balık Dişi, İpek ve çeşitli San'at ürünleri”.²⁶¹⁶

²⁶¹⁵ Uzunçarşılı, *Tarih-i Osmanı*, Çev. İraj Nevbaht, Keyhan Yayınları, c. II, Tahran 1990, s. 721-724.

²⁶¹⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 726.

3.İran-Osmanlı Ticaret Yolları, Vergi, Gümrük ve Kervansaraylar

A.İran-Osmanlı Önemli Ticaret Yolları

Pazarlık ve ticaretin gelişme ve yayılmasında Yollar ve Kervansaraylar önemli role sahiptiler. Bu dönemde İran ve Osmanlının siyasi, ekonomi ve hatta mezhebi ilişkilerini birbirine bağlamıştı. İran-Osmanlı'nın siyasi ve mezhebi davranışlarını belirleyen yollar ve iktisatı munasebetler idi. Bu iki Devlet'in mezhebi aşırılıkları ikinci plan ve aşamada idi. Bu dönemin önemli yolları Osmanlı Devleti'nin kontrolünün altında ve tasarrufunda idi. Osmanlılar Tebriz ve Bağdat'ı ele geçirdikten sonra İran'a giden Anadolu'nun kuzey, güney ticari yollarını kontrol edip Fars Körfezine (Basra Körfez'i) de nüfuz ettiler. Osmanlılar vergi ve transit yoluyla çok menfaat ve gelire sahip oldular. Bazen İran ticaret yollarını değiştirmek istiyordu. Ama genellikle eski yolların güzergâhını tercih ediyordu. Osmanlılar'ın önemli geliri İran'dan Anadolu'nun şehir ve Limanlar'ına giden ürünlerden vergi almak idi.²⁶¹⁷ Bu nedenle arasıra da Osmanlılar'ın bu yolu kapatma çalışmaları sonuç vermiyordu. Sonunda her iki Devlet kendi menfaati için kervanların bu yollardan geçmesini sağlama ve emniyet içinde tutmasını uygun gördüler. İran'ın kalıtılı ipeki Gilan da İran'ın kuzeyinde üretilirdi ve bu vilayetin en önemli geliri ona bağlı idi.²⁶¹⁸ Gilan İpeğine en uygun ve yakın yol Osmanlı toprakından idi. Osmanlı'nın gümrüğü ipek ürününden çok kazandığı için İran'ın kaliteli ipeğinin buradan geçmesine çalışıyordu. Hatta böyle olması için bazen bac da ödüyordu. Bu yolların önemlisi şunlar idi:

²⁶¹⁷Uzunçarşılı, a.g.e, s. 722-726.

²⁶¹⁸ P. M. Howlth, *Cabridj Tarih-i İslam*, çev. Ahmed Aram, Emikabir Yayınları, 1998, .s 340.

1.Osmanlı'nın İran'a kuzey yolları İstanbul-Tokat-Kars sonra İran'ın ilk şehiri Erivan-Nahcivan-Culfa-Merend-Sufyan-Tebriz; Tebriz'den bu yol iki yola ayrılıyordu, biri Karaçimen ve Zencan-Ebher-Sultaniye-Save-Gum ve Kaşan'dan İsfahan'a ulaşıyordu. İkinci yol Tebriz'den Erdebil-Tarım-Halhal ve Kazvin'den İsfahan'a ulaşıyordu.

Güneydeki yollar da şunlar idi:

Bir yol İskenderiye'den Halep'e ulaşıyordu ve ondan sonra bir kaç yola bölünüyordu. Bir yol Bağdat'tan Basra ve buradan Fars Körfezi'ne ulaşıyordu. İkinci yol Diyarbakır'den Tebriz'e ve üçüncü yol Musul yoluyla Hamedan'a ve dördüncü yol Bağdat'tan Kangavar'a ulaşıyordu.

Güney'den diğer ticaret yolu İzmir'den başlayarak Filadelfi'ye sonra Afyon'dan Karşehir'e ve buradan da Tokat'a ulaşıyordu. Tokat'tan bir yol Erzurum-Kars-Erivan'a ulaşıyordu. İkinci yol da Halep'ten Dimeşk'e ulaşıyordu.

B.Vergi, Gümrük ve Kervansaraylar Kanunları:

Osmanlılar hem kendi özel coğrafi durumları hem de siyasi-askerlik güçlülüklerinden dolayı ürün transit konusunda has yasalar kurarak özelleştirdiler:

Eğer bir Devlet Osmanlı'dan özel bir ürün isteseydi. Bu ürünün Osmanlı toprağınının dışına göndermesi yasak değilse bir elçi yoluyla bu ürünlerin fiyatını ödedikten sonra isteğini yapabiliyordu. Osmanlı Devleti tarafından bu ürünlerle ilgili bunların ulaşılan maksatlarına gerekli ferman veriliyordu. Bu ferman da yabancılara istediği ürünün verilmesi ve ürünün fiyatını orada onlardan aldığını yerine getirmesini istiyordu. Osmanlı Sultan'ı da aynı yoldan kendi hazinesi için ürün istiyordu. Bu Devletlerarasında yapılan muameleler normal ve yaygın ticari muameleler gibi vergi bağlanmıyordu. Eğer bir gemi herkesin cinsi olanı Osmanlı dışına ihraç etmek isteseydi Devlet'ten izin alması gerekli idi.

Bütün cinsler Devlet tarafından belirtilen fiyatla alış veriş yapılıyordu. Müslüman ve gayri Müslüman serbestçe kendi ürünlerini alabiliyorlardı. Osmanlı Devleti başka bir Devletle savaştığı zaman Osmanlı da olan o ülkenin tucclarlarını kontrol altına alıyordu. Eğer gemileri olsaydı onları tutuklayıp barıştan sonra antlaşma da yazılsaydı sahiplerine geri verirdi.²⁶¹⁹

Osmanlı Devleti bazı ürünlerin ihracını yasaklamıştı:

Tüm azıklar, at, silah, barut, Sorob, Bakır, kükürt (kırmızı fosfor), tabakalanmış deri ve Sepilenmiş at ve eşek derisidi. Bu ürünlerin çoğu baştakılar barış zamanında da ihraçları yasak idi.²⁶²⁰ Osmanlı Devleti bu önemli ve stratejik ürünlerin İran'a ihraç edilmemesi için çok dikkat ediyorlardı. Buna rağmen

²⁶¹⁹ Uzunçarşılı, *Tarih-i Osmanı*, c. II, s. 724-725-729.

²⁶²⁰ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 228.

kaçak şekilde veya rüşvet ödenerek İran'a ihraç ediliyordu. İranlılar'ın ticaret ilişkileri Osmanlılar'ın önemli gümrük şehiri Erzurum ile idi. Bu şehirle ilgili önemli yollar ve gümrükler hakkında kendi seyahatnamesinde rapor veren Seyahatçi Taverniye'dir. Taverniye onaltıncı yüzyılın az bir zamanından sonra bu bölgeye yolculuk yapmıştı. Ama onun verdiği raporlar onaltıncı yüzyılı da kapsayıp güvenilmektedir. Taverniye rapor veriyor ki Erzurum da gümrük işi çok zordu. Bu şehirden Para, altın, gümüşle birlikte ve buradan geçen diğer cinslerden Gümrük vergisi alınır. İpekten özel vergi ve diğer ürünlerden yüzde altı gümrük vergisi alınmaktadır. İpekten her bir deveye yüklemesine kadar vergi alınır. Bu nedenle az vergi vermek için bazen tüccar deve sahibiyle anlaşır üç yükü iki deveye yüklüyorlardı.²⁶²¹

Taverniye; Gilan ipeği İran'ın diğer bölgelerinin ipeğinden kaliteli olmasına rağmen az vergi alınıyordu. Eğer çok vergi alınsaydı Erzurum değil, Gilan İpeği Tebriz ve diğer yollardan ihraç ediliyordu. Erzurum hâkimi böyle olmasın diye az vergi almakla gelirinin bir kısmını elden veriyordu. İran İpeği; Gilan, Şamahı, Gence ve Tiflis'ten üretilip diğer bölgelere ihraç ediliyordu. Bir zaman yollarını değiştirmesinler diye Erzurum Hâkimi emir vermişti ipek tacirlerine çok iyi davranmak ve bir sıkıntı yaratmamalarına emir vermişti. Erzurum Gümrükçüsü de bu konuda çok dikkatli idi. Bazen Erzurum Gümrükçüsü ipek tacirlerin güvenini kazanmak ve zamanet etmek için Erivan Hâkimine çok para ödüyordu. Tacirlerden fazla vergi almaması ve mallarının korunması ve mallarına zarar geldiği zaman karşılayacağına dair söz veriyordu. Hatta tacirleri buraya çekmek için Erzurum

²⁶²¹Taverniye, *Seyahatname*, çev. Ebuyurab Nuri, tashih eden Hamid Şirani, Teyit Yayınları, İsfahan 1957, s. 35.

Hâkimi, Erivan tacirlerinin emniyetlerini sağlamlaştırılması hakkında Erivan Hâkimi'nede söz veriyordu.²⁶²²

Taverniye'nin raporuna göre Erzurum şehrinin dışında Gömrükçü, tekrar kervanları duraklıyordu ve yükleri kontrol ediliyordu. Gömrükçü bir zaman tacirlerin nakit para saklamamaları için böyle yapıyordu. Osmanlılar kendi ülkelerinden ihraç olan nakit para için yüzde iki gümrük vergisi alıyorlardı. Gömrükçüler bunu uygulamasında ciddiydiler. Ama çoğu zamanlar tacirler üzülmesin veya yolunu değiştirmesin diye birçok eşyalardan vergi almamak için gözlerini yumup bir şey kazanmıyorlardı. Hatta Gömrükçüler tacirlerin rızasını almak için itibarlı tacirleri davet ederek aynı çölde zengin bir öğle yemeği hazırlıyordu.²⁶²³

İran'ın Kervanları hem yolcuların rahatlığı hem de büyüklüğü Osmanlı kervanlarından daha iyiydi. Tüm İran bölgelerinde belirtili fasileyle kervan inşa olunmuştur. Genellikle o dönemde üç şekilde yolculuk yapılıyordu. Kervan yolculuğu on veya oniki seçkin kişi ve bir rehberle yapılıyordu. Kervan yolculuğu en güvenilen yolculuk idi. Ama çok vakit alıyordu ve kervanlar diğer yolculara göre geç gediordu. Çöl, kuru yer ve halktan boş olan yerlerden geçtiği zaman bazen eşkiyalar çok kervana saldırıyorlardı.²⁶²⁴ Her halde yolculuk tehlikesiz değildi ve kervanların silahlı, atlı ve seçkin koruyucuları vardı. Osmanlı da İstanbul, Bursa ve İzmir gibi şehirler, İran da Tebriz ve İsfahan ve... Önemli ticaret şehirleriydiler. Özellikle o zaman Tebriz şehri büyük tacirlerin mekânı ve dünyanın en önemli ticaret

²⁶²² Taverniye, a.g.e, s. 35-36.

²⁶²³ Taverniye, a.g.e, s. 37.

²⁶²⁴ Taverniye, a.g.e, s. 123-124.

merkezlerinden idi. Tebriz de ermabafı, İpek Dikimi, Demircilik yaygın idi, halkı nimet ve rahatlıkla yaşıyorlardı.

4.Osmanlı-Safevi İktisadı Dengeleri

A. Şah İsmail ve Sultan Selim zamanında İran-Osmanlı

İktisadi Dengelerine Bakış:

İran-Osmanlı sınırlarının arasında problem olmasına rağmen ticari münasebetleri engel olmamıştı. İran'ın batı sınırında Osmanlıyla yaşadığı siyasi-askerlik gerginlik onun Osmanlı toprağından ihraç ettiği ürünler hiçbir zaman kesmemişti. Anadolu bir köprü gibi Batı ve Doğu'nun iktisat ve kültürel münasebetlerini birleştiren kritik bir bölgedir. Kara Deniz, Umman Deniz, Fars Körfez'i, Hint Okyanus'u ve Asya Kıtası'nın en Doğu tarafı olan Çin'in Doğusu ve Büyük Okyanus sahillerinde Kanton Liman'ı şubeleri aracılığıyla Anadolu'ya bağlanıyordu. İran'ın ipeğinin ihracı için en uygun ve önemli yol Anadolu idi. Bu zaman da Türkistan da ticaret o kadar gelişmemişti. On yedinci yüzyılda Ruslar topraklarını bu bölgelere kadar genişlediği zamana kadar Türkistan bölgesinde bu kriz devam etmekte idi. İngiltere'nin İran'ın ticaret yolunu Batı'dan (Osmanlı'dan) Kuzey'e değiştirme çabaları yenilgiye uğraması bu mesele idi.²⁶²⁵

Akkoyunlu Uzun Hasan zamanından itibaren bir süre çatışmalar olmasına rağmen ticaret ilişkileri tam kesilmedi. Şah İsmail zamanında İran-Osmanlı ilişkileri gerginliğe dönüştü. İran-Osmanlı çatışması önceki ticarete zarar verdi. Bütün on altıncı yüzyılında küçük tacirlerin ticareti geniş bir ölçüde devam ettirildi. Ama savaş ve yüksek gümrük vergisinden dolayı ipek ticaretine engel oldu ve Bursa şehri eski

²⁶²⁵*The Cambridge History of Iran*, London, Cambridge history Press, 1986, volum 6. P.739.

itibardan uzaklaştı.²⁶²⁶ İran ve Osmanlı'dan kalan senet ve mektuplar da bu yolun kullanılmasından rahatsız olunduğu görülür. Şah İsmail'in Sultan Selim'e yazdığı mektuplardan birisinde halkın durumunu uyum sağlaması için iki tarafın arasında barış ve huzur içinde ve, kervanların, gidiş geliş yolu açık olmasını istemiştir.²⁶²⁷ Bu mektup Çaldıran Savaşından önce yazılmıştı.

Miladi 1511 (Hicri 917) yılında Şahkulu Baba isyanında Anadolu Sufileri II. Bayezid ordusunu yendiler ve İran'a doğru geldiler. Erzurum yakınında Yol esnasında Tebriz'den Osmanlı toprağına gelen kervana saldırdılar ve kervanı yağmalayarak katliam yaptılar. İsyancılar Şehriyar da Şah İsmail'in yanına geldiler. Şah İsmail bunların yaptığı bu işten dolayı liderlerinin öldürülmesine emir verdi kalanlarını da emirlerine ve İran'daki kabilelere dağıttı. Şah İsmail liderlerden ikisini kaynar su içine atarak öldürdü. Şah İsmail'in böyle şiddetli davranması Safeviler için iktisadi konular ve yol emniyetinin sağlanmasının önemini göstermektedir. Aynı zamanda Anadolu da kervanların gidiş geliş yolu açık olmasına rağmen Şah İsmail'in izleyenleri sıkıntı çıkarıyordu.²⁶²⁸

Anadolu'dan İran'a gelen Şah İsmail'in izleyenleri arasında tacirler adıyla da gidip gelmeler vardı. Osmanlı Devleti hatta Sultan Selim de Doğu sınırının tam

²⁶²⁶ Jown Furan, *Mugavemet Şikenende*, Tarihi tahavvulate İran Az Safeviye ta salhaye pas az inkılâp İslami, çev. Ahmed Tadayyün, Muassiseye Hadamati Ferhengiye Rasa, Tahran 1988, s. 66.

²⁶²⁷ Abdul-Huseyin Navayi, *Şah İsmail Safevi, Asnad ve MukatebatTarihi*, Bunyad Ferheng İran Yayınları, s. 233-238.

²⁶²⁸ Abdul-Huseyin Navayi, *Şah Tahmasb Safevi, Esnad ve MukatebatTarihi*, Bunyad Ferheng İran Yayınları, Tahran 1968, s. 135.

kapanmasının mümkün olmadığını biliyordu. Ayrıca iktisat açısından Osmanlılar için uygun olan bu yolun açık kalmasıdır. Osmanlılardan fazla İran bu yolun açık olmasını istiyordu. Çaldıran savaşından sonra Osmanlılar Tebriz'e girdiler. Tebriz'in ele geçirilmesi Safeviler'e büyük bir iktisadi darbe vurdu. Çünkü Tebriz önemli ticaret merkezi ve çok zengin bir şehir idi. Sultan Selim bin aile Ehl-i Hiref'ten İstanbul'a götürdü. Ayrıca İran'a karşı bir iktisadi tedbir olarak İran'ın yurt dışına Batı'ya asıl ihracatı ve altınla gümüş geliri ona bağlı olan ipek ticaretini yasakladı. Sultan Selim Bursa da İran'ın ipek tacirlerini Balkanlar'a sürgün etti.²⁶²⁹

Cambridge Tarihine göre Sultan Selim Horasan'dan Tebriz'e gelen tacirler ve Sanat ehlini kendisiyle İstanbul'a götürdü.²⁶³⁰ Ama bu rapor doğru olamaz çünkü bütün Tebriz'in Ehl-i Hirefi Horasan veya Herat'tan Tebriz'e gelmemişti. Ayrıca Sultan Selim onları bölmüş ve sadece Horasan'dan gelenleri kendisiyle İstanbul'a götürmüş de diyemeyiz. Sultan Selim Şah İsmail'in meşhur hazinesini ele geçirmiştir.²⁶³¹ Ama kendisiyle Tebriz'den İstanbul'a gelen İran'ın bilim ve Sanatçıları daha değerli idi.²⁶³² Çünkü para veya başka her şeyin bedeli olabilir ama bilim adamın bedeli yoktur. Bir memleketin gelişmesinin temeli bilim adamlarına bağlıdır. Her halde Tebriz ve çevresinin fethi Osmanlılar için iyi neticeler oluşturdu. Bu fetihler Sultan Selim için iktisadi stratejik yolları ele geçirmesine neden oldu.

²⁶²⁹ Lord Keen Rous, *Gurüne Osmanı*, çev. Parvane Sattari, Kahkeşan Yayınları, Tahran 1994, s. 178.

²⁶³⁰ *The Cambridge History of Iran*, London, Cambridge history Press, 1986, volum 6. P.178.

²⁶³¹ Hammer Purgsthal, a.g.e, C. II, s. 847.

²⁶³² Hammer Purgsthal, a.g.e, s. 846-847.

Sultan Selim Anadolu'dan başlayarak Kafkas, Suriye ve İran'ın içine kadar gelen asil yolları denetimine aldı. Osmanlı'nın uluslararası ticari yollar kontrolüne alması Tebriz'den Halep ve Bursa'ya ulaşan İran'ın ipek ve diğer Doğu ürünleri Osmanlı için önemli yeni kaynak ve gelir oluştuyordu. Böylece Sultan Selim çok faydalı olan İran'ın Batıyla ipek ticaretini gerektiği zaman engel olabilirdi. Bu Avrupa ülkelerinin önemli ihtiyaçlarını kendi kontrol altına almak anlamındaydı. Hem Batı hem de İran'ın bu konuda yeni bir çare bulma fikrine neden oldu. Ayrıca Osmanlıların asıl ticari yolları ele geçirmeleri Memluklerin bu ana yollardaki ellerinin kesilmesi anlamında idi. Bundan dolayı bu kritik dönemde Osmanlılar istediği zaman Memlukları zor durumda bırakabilirdi.²⁶³³ Osmanlı'nın ekonomi açısından ele geçirdiği mekânlar o kadar önemlidir ki sadece Miladi 1524 (Hicri 934) yılında Diyarbakır'ın yıllık geliri yirmi beş milyon akçe yani Balkanlar'ın sekizden birine denk gelir idi.²⁶³⁴

Bu dönemde Fars Körfezinde bulunan Portekizliler Şah İsmail yardım alabilirdi. Ama gerçek olan şudur ki Portekizler Safeviler'e iyi bir dost olamazdı. Çünkü Portekizler Safeviler'in sıkıntılı durumunda onlara yardımında bulunmadıkları gibi dışında İran'ın bazı Güney bölgelerini de ele geçirmişler; hatta Fars Körfezi'nin ticaretini de kontrol etmeye başlamışlardı.²⁶³⁵

²⁶³³ Stanford j Shaw, *Tarih-i İmparatori'ye Osmanı ve Türkiye Cadid*, çev. Mahmud Ramazanzade, Astan Kudus Yayınları, c. I, Tahran 1991, s. 154,

²⁶³⁴ *The Cambridge History of Iran*, London, Cambridge history Press, 1986, volum 6. P.420.

²⁶³⁵ Huşang Mehdevi, *Revabete Hareciye İran Dar Ahde Safevi*, s. 295.

B. Şah Tahmasb ve Sultan Süleyman Döneminde Ticaret

İlişkilerine Genel Bir Bakış:

Bu dönemde ise siyasi gerginlik ve askeri çatışmadan dolayı ticari yollar emniyet de değildi. Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'a yazdığı mektubunda Türbeler ve yolcuların emniyetsizliğinden söz etmiştir. Şah Tahmasb mektubunda dört yüz bin kişinin ziyaret etmek istediğini yazmıştı. Tahmasb'dan onların bu kutsal mekânları ziyaret etmeleri için hazırlıkları yerine getirmesini istemişlerdi. Tahmasb İranlılar Irak-ı Arap ve Ziyaretgâhlarına kolayca yolculuk yapamamaları ve İmamların hizmetinde bulunmamaları nedeniyle Kanuni'ye üzüntüsünü söylemişti. Tahmasb Kanuni'den babası Şah İsmail'in "Necf'te" Hz. Ali türbesi için açtığı kanalın devrini de istedi.²⁶³⁶ Bu dönemde ticari yolların emniyette olmadığını Sultan Süleyman Şah Tahmasb'a yazdığı mektupta belirtmektedir. Sultan Süleyman Hac, ziyaret ve ticaret için Irak-i Arab'a giden ve yağmalanan kervan ile suçluları cezalandırılacağına dair bir mektup yazdı. Özeti şudur:

"...Hac, ziyaret ve tirat niyetiyle Irak tarafına gelen kervanın Emir Ömer engel olduktan sonra yağmalamaya cesaret etmiş ve kervanın tümüne zarar vermiştir. Bu yüzden bu olayın bertaraf edilmesi için benim bu konuyu çözmek için yüce fermanımı Zeynel Han ve Emir Ömer'e gönderildi. Fitne fesat çıkaranları ve bu uyumsuz olayı yapmasına neden olanları belli etsin nedenini bildikten sonra ceza vermeleri için ferman verdim. Cezayı yerine getirdikten sonra iki tarafın (İran-Osmanlı) birlikteliğinin sağlanması için gerekenleri yerine getirsinler. Asla edepten uzaklaşan konuları yapmayın".²⁶³⁷

²⁶³⁶ Abdul-Huseyin Nevayi, *Şah Tahmasb Safevi*, s. 295.

²⁶³⁷ Abdul-Huseyin Nevayi, a.g.e, s. 328

İran'dan Irak'a gidenler sadece Hac ve ziyaret değil belki ticaret de yapıyorlardı. Bu nedenle Şah Tahmasb'ın Sultan Süleyman'a yazdığı Hac ve ziyaret için Irak'a gidenler meselesi ticareti de içermektedir. Irak dini açıdan kutsal sayılan Hz. Ali ve İmam Hüseyin'le birlikte birkaç Şii İmam ve Peygamberin mezarını barınmaktadır. Osmanlı ve Safeviler' den hangisi bu memleketi ele geçirirse Osmanlı buradan geçen ticari kervanlardan çok geliri oluyordu. Dicle Nehir'in etrafında Kale ve Gümrükhaneler mevcut olup ve nehirden geçen kayık ve küçük gemilerden vergi alıyorlardı. Bazı tacirler çeşitli ve değerli kumaşları vergi ödememek için kayığın altında saklıyorlardı. Ama Gümrük memurları uzun ve ince bir demirle kaçak cinsi keşif ediyorlardı.²⁶³⁸ Avrupalılar Basra'ya Advıye, Hintliler de kumaş ve başka ürünler Basra'ya getirip ve satıyorlardı.²⁶³⁹ İstanbul, İzmir, Halep, Demişk ve Kahire ve Osmanlı'nın diğer bölgelerinden gelen tacirler Hint ticaret mallarını alıp Basra'dan alınan develere yükleyip kendi vilayetlerine götürüyorlardı. Bedevi Araplar da Basra'ya develerini getirip ticaret yapıyorlardı. Basra'nın iktisat ve strateji ve mezhebi bir mekân olduğu için İran-Osmanlı Devletleri arasında gerginliğe neden olan bir bölge idi. Osmanlıların bu bölgeyi ele geçirmeleri hem iktisat ve ticaret imtiyazı hem de Fars Körfezinin suyollarına hâkim olmalarına neden oluyordu.²⁶⁴⁰ Osmanlılar Basra'yı elde etmeleriyle Avrupalıları sıkıştırmak ve bu körfezin ticaretini ele geçirip diğer bölgelerle de iktisadi ilişkiyi ilerletmek istiyorlardı. Bu nedenle Sultan Süleyman zamanında Osmanlılar Bağdat'ı ele

²⁶³⁸ Bastani Pariz'i, *Siyaset ve İktisat Asre Safevi*, Safi Alişah Yayınları, Dördüncü basım, Tahran 1988, s 135.

²⁶³⁹ Bastani Pariz'i, a.g.e.

²⁶⁴⁰ Bastani Pariz'i, a.g.e.

geçirdikten sonra Yemen ülkesinin bölgelerine de el attılar.²⁶⁴¹ Ama Portekizler Fars Körfez'ine kesin hâkim olmuş ve İran'la Osmanlı onların karşısında bir şey yapamıyorlardı. Bunun da asil nedeni bu iki Müslüman ülkenin birbiriyle ortaya çıkan gerginlikten dolayı idi,²⁶⁴² Buna rağmen Portekizlere karşı Fars Körfez, Kızıl Deniz ve Hint Okyanus'unda Osmanlıların çalışmaları vardı. Birçok defa da Osmanlılar Portekizlerin Adviye ticaretini krize sokabilmeye başardılar. Bunun devamında Miladi 1557 (Hicri 965) yılında Kızıl Deniz'in sahillerini ele geçirdi ve kendi mevkisini sağlamlaştırdı. Osmanlıların bu sahilleri ele geçirmesi Mısır'dan geçen birçok eski uluslararası ticaret yollarının kullanmalarına neden oldu.²⁶⁴³

Osmanlı imparatorluğu Fatih Mehmet zamanında İstanbul ve Trabzon'u fetih etti ve Uzun Hasanla birleşen Hristiyan Dünyasını yenmesinden sonra Doğu-Batı Ticaret yollarına hâkim kaybettikleri bu ticari yollarını ele geçirmesi Osmanlı imparatorluğunun çok gelişmesine neden oldu.²⁶⁴⁴ İran da Safevi Devletin oluşmasından sonra Osmanlı II. Mehmet zamanından beri Osmanlı kontrolünde olan bu ticari yolları tekrar ele geçirmek için Sultan Selim İran'a yöneldi. Sultan Süleyman Tebriz'in fethinden sonra çoğu servetleri ipek ticaretinden olan Gilan ve Şirvan Hâkimleri bu ürünü Tebriz yolundan Bursa'ya ve buradan Halep'e

²⁶⁴¹ *The Cambridge History of Iran*, London, Cambridge history Press, 1986, volum 6. P.441-442; Lord Keen Rous, *Gurüne Osmanı*, 244.

²⁶⁴² Hammer Porgsthal, c. II, s. 1067-1075.

²⁶⁴³ Stanford j Shaw, *Tarih-i İmparatori'ye Osmanı ve Türkiye Cadid*, s 194; *The Cambridge History of Iran*, s.442.

²⁶⁴⁴ Muhammed Taki İmami, *Sultan Suleyman Dar Azerbaijan*, Hoynigar Dergisi, Tahran 2013, s 34, 40-41.

gönderiyorlardı. Bu yüzden iktisat açıdan Osmanlı'ya bağlı olmaları için Sultan Süleyman'ın yanına gelip egemenliğini kabul ettiler.²⁶⁴⁵ Emire Dabbac (Muzaffer Sultan) Şah Tahmasb'a ihanet edip ve sekiz bin, Biye Pas, (Gilan) halkıyla Sultan Süleyman'ı karşılamak için Hoy ve Salmas'ta Osmanlı ordusuna katıldı.²⁶⁴⁶

Diğer taraftan Safevi Devleti Şah İsmail zamanında Tebriz başkent olmak üzere kendi varlığını ilan etmişti. Sonra uluslararası ticari ilişkiler de önemli bir mevkie sahip olmak isteseler de diğer devletlerle ilişkileri iç iktisatlarının gelişmesine neden oldu. Bu İki devletin ticari yollar aracılığıyla bağları onların birbirlerinin tahammül etmelerine neden oluyordu.

Osmanlılar Basra, Bağdat ve Halep ticaret yoluna ele geçirdiği için Hindistan ve Ortadoğu'nun ticaret yoluna hâkim oldular.²⁶⁴⁷ Osmanlılar Irak'ta yeni idari sistem meydana getirdiler. Ayrıca Basra, Bağdat ve Halep ticaret yolunda bedevi eşkıyaların saldırısına karşı kaleler inşa ettiler. Fırat Nehri'nin ticari gidiş geliş ve ürün geçişini organize ettiler ve bu yolun emniyet ve huzurunu sağladılar.²⁶⁴⁸ Osmanlılar bunu uygulamak için Irak'ın merkezi Sarayı'nın yanında iki bin Yeniçeri'den oluşan askeri bir karargâh kurdular. Böylece ticari yollar bu tertiple yeni

²⁶⁴⁵ Hammer Porgsthal, a.g.e, C. II, s. 1073.

²⁶⁴⁶ Mulla Abdul-FattahFümeni Gilani, *Tarih-i Gilan*, Tashih Manüçehr Sutüde, Bonyad Farhang İnan Yayınrı, Tahran 1971, s. 16 -17; Cambridj, *Tarih-i İslam*, s. 430.

²⁶⁴⁷ P.M Howlth, *Tarih-i İslam*, çev. Ahmet Aram, Cambridj Üniversitesi, Emirkebir Yayınları, Tahran 199, s. 440,

²⁶⁴⁸ P.M Howlth, a.g.e.

hayatını buldu.²⁶⁴⁹ Sonralarda Basra da vuku bulan isyanlardan dolayı burayı iyi kontrol etmek için Osmanlılar bu bölgenin komutanlığını bir Paşa'ya devrettiler.²⁶⁵⁰ Osmanlı'nın iktisadi siyasetlerinden biri de Don ve Volga Nehirlerini bir kanalla birbirine bağlamaktı. Osmanlıların siyaseti bu kanalın inşasıyla Türkistan memleketleri ile doğrudan ilişki kurmak istiyordu. Böylece onlarla ilişki kurmakla onlara yardımcı asker gönderip ve iktisadi ilişkiye girip ihtiyaç duyduklarını yerine getireceklerdi. Semerkant, Buhara ve Harezmi Hanları Bu konuyla ilgili birkaç kere Osmanlılardan yardım istemişlerdi.²⁶⁵¹ Osmanlılar bu kanalın inşasıyla siyasi-iktisadi açıdan hem İran'ı kuşatabilecek hem de Rusları zor durumda bırakarak bu bölgenin iktisadi menfaatini ele geçirebilirlerdi. Bu kanalın inşasının amaçları şudur:

1. Türkistan Müslümanlarının Hac ve ticari yolunu açık tutmak.
2. Volga olaylarından Rusların elini kesmek.
3. Osmanlı'nın Hacı Terhan (Astahan) şehrine ulaşması.
4. İran'la savaş halindeyken Hazar Deniz'in üzerinden Osmanlıların askerine azık ve silah yetiştirmek.
5. Rusların Azof (Azak) Denize girme ihtilamına engel olmak.
6. Avrupa'ya yaklaşan İran'ı zor durumda bırakmak.
7. Türkistan in Kefe ve Azof'in (Azak) İskelelerinden Gümrük vergisi kazancı elde etmek.²⁶⁵²

²⁶⁴⁹ P.M Howlth, a.g.e, s. 440-441.

²⁶⁵⁰ *The Cambridge History of Iran*, s. 440-441.

²⁶⁵¹ *The Cambridge History of Iran*, s. 443.

²⁶⁵² Uzunçarşılı, a.g.e, s. 43-44.

Osmanlılar bu kanalı inşa etseydiler uzak bölgelere siyasi-iktisat hâkimliğini ulaştırmalarıyla bölge de kaç kat güçleri artacaktı. Rusların engellemeleriyle bu kanal inşa olmadı. Ruslarla ve İran yakınlaşıp gerekirse bu konuda Osmanlı'ya karşı ortak bir siyaseti seçmek istediler. Şah Tahmasb'dan sonra Büyük Abbas'ın tahta oturduğu zamanına kadar önemli bir değişik meydana gelmedi. Bu dönem de çoğu ticari yollar ve İran'ın iktisadi-siyasi çıkar bölgeleri Osmanlıların kontrolündeydi. Şah Abbas başa geçtikten sonra Osmanlılara karşı aktif ve başarılı bir iktisadi-siyasi hareketi meydana getirdi.

VIII. Bölüm

1.Osmanlı-Safevi Kültürel ilişkileri

A. Safevi-Osmanlı Kültürel İlişkileri, Bilim, Sanat ve Siyasi Göçler

Osmanlı ve Safevi toplumları İslamiyet, tasavvuf ve ortak hikâyeleri olan iki sınırdış ve komşu ülkelerdirler. İslam'dan önce Türkistan'la komşu olan İran İslam'dan sonra Gazneliler, Harezmsahlılar ve Selçuklular zamanında birlikte yaşadılar. Anadolu Selçuklular, İlhanlılar ve bizim araştırmamıza konu olan altı yüz yirmi üç sene Devleti süren Osmanlılarla komşu oldular. Bu iki komşu ülkenin tarih ve kültürel açıdan birbiriyle çok kapsamlı ve kırılmayan bağları vardır. Bu ciddi ilişki ve iç içe yaşamalarına rağmen bir birinin hakkında araştırmaları özellikle kültürel ilişkileri az incelenmiştir. Osmanlı-Safevi Devletlerinin ilişkilerinde her şeyden çok kültürel ilişki daha çoktur. Bu ortak kültürün esas elemanı Türkmenlerdir. Hem Osmanlı hem de Safeviler de Devlet oluşumunda esas rolü Türkmenler oynamışlardır.²⁶⁵³ Bu iki Devletin tarih sahnesine çıktıkları ve kurumlaştığı zaman her ikisinin de ortak dili Türkçe idi. Sadece İslamiyet değil belki Sufilik açısından da bir ve ortak kaynaktan besleniyorlardı. Hükümet açısından, divan işleri ve iki Devlet adına ortak (Doğu, İran-İslami) bir mirasa sahiptiler.²⁶⁵⁴ Her iki devlet de fars dili bilim, edep ve divanı işleri on altıncı yüzyılın sonuna kadar

²⁶⁵³ Faruk Sümer, *Nakşe Turkane Anatoli Dar Teşkile Dowlete Sefavi*, çev. Doktor Ehsan Eşragi ve Doktor Muhammed Taki Emami, Naşr Gosterde Yayınları, Tahran 1992, s. 10.

²⁶⁵⁴ Muhammed Hasan Kazemi Şirazi, *Tarih Cihan-ı İslam ve Revabeti Hareciye An*, Nevid Şiraz Yayınları, Şiraz 1992, s.254-255.

devam etmiştir.²⁶⁵⁵ Hem Osmanlıların hem de Safeviler'in ana dilleri Türkçedir. Şah İsmail'in Türkçe şiirleri Farsça şiirlerinden daha çoktur. Bu iki Müslüman devletin ortak ve benzer kültürlerinden dolayı birbirinden geri kalmamaları için rekabete girip siyaset, iktisat, ordu vs. özellikle kültürel açıdan birbirinden yararlanmaya başladılar. Safevi Devleti kurulduğu zaman Osmanlı Devleti iki yüzyıl önce tarih sahnesine çıkmıştı. Bu nedenle Osmanlı Devleti daha tecrübeli idi.

²⁶⁵⁵ Alfered R Loby, *Süleyman Han Kanuni ve Şah Tahmasb*, çev. zebiyullah

Mansüri, Zarrin Yayınları, V.baskı, c. I, Tahran 1996, s. 88-89.

B. Safevi Kızılbaşlar'ının Osmanlılar ile Bağları:

Safevi Kızılbaşlar'ı ve Anadolu Türkleri konuşma dilleri trükçedir. Kendi Kızıl şapkaları ile tanınan Anadolu Türkmenleri daha önce Osmanlıların asıl ordusu sayılıyorlardı.²⁶⁵⁶ Her iki devlet de aynı din, kültür, çevre ve dilden olan Türkmenlere dayanıyordu. Bu iki devletin temelini atan bu Türkmenler bir yerde karar tuttuktan sonra kadar da Osmanlı ve Safevi devletlerin yanındaydılar. Osmanlı-Safevi Devletleri ortaya çıktıktan sonra hayatlarını bir müddet kabilecilikle geçirmişlerdi. Bu nedenle iki devletin sosyal hayat ve kültürleri başlangıçta bir ve aynı idi.²⁶⁵⁷ Osmanlı Devleti'nden rahatsız olan Türkmenler ve Şah İsmail'e yakınlaşmalarının nedeni bunların Şah İsmail'in yanında bulunan Türkmenler ile akraba olmaları idi. Bu Türkmenlerin akrabalığını anlamadan onların Safeviler'e taraftar olmalarını incelemek mümkün değildir. Osmanlı devletinin tarzını değişmesi ve onların eskiden bu Türkmenler tarafından yağmalanan bölgelere nüfuz etmesi Türkmenlerin üzülmüne neden olmuştur.²⁶⁵⁸ Ama gerçek neden bu değildir, asıl neden bu Türkmenlerin Şeyh Safi Tarikat ve Erdebi ocağıyla uzun zamandan beri ilişkileri ve akraba olmalarındandır. Bu ilişki Şeyh Safi ve Timur zamanında mevcut olmuştur.²⁶⁵⁹ Timur Anadolu seferinden döndüğü esnada kendisiyle getirdiği Türkmen esirleri

²⁶⁵⁶ P.M Holth, *Tarihi İslam Kembriğ*, çev. Ahmed Aram, Emikabir Yayınları, Tahran 1998, s. 416.

²⁶⁵⁷ Lord Kin Raus, *Gurüne Osmanı*, çev. Parvane Sattari, Kahkeşan Yayınları, Tahran 1994, s. 174.

²⁶⁵⁸ Stanford j Shaw, *Tarihi İmparatoriye Osmanlı ve Türkiye'ye jadid*, çev. Mahmud Ramazanzade, Astan Kudus Razavi Yayınları, c. I, Tahran 1991, s. 159.

²⁶⁵⁹ Faruk Sümer, *Nakşe Turkane Anatoli Dar Teşkile Dowlete Sefavi*, s. 19.

Şeyh Safi'nin torunu Hacı Ali'ye devretmişti. Bu Türkmenlerin sayısı 100000 kişi kadar olduğu söylenmektedir.²⁶⁶⁰ Safevi ordusunun asıl kuvvetleri bu Türkmenlerin içinden oluşmuştu. İlk başta bu Türkmenler I. Bayezid'in (Yıldırım Bayezid)ana ordusuydu. Ama Osmanlı Devleti aşiretlikten merkezîleşme sistemine geçtikten sonra bu Türkmenlerin rolü azaldı. Safevi Devleti onların sosyal hayatıyla benzediği için onlara katıldılar. II. Bayezid'in Akkoyunlu Elvend Mirza'ya yazdığı mektupta Safeviler'in her gün askerlerinin artmasını merak ettiğini belirtmektedir.²⁶⁶¹ İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd askerlik faaliyetine geçtikten sonra bölük bölük bu Türkmenler Anadolu'dan Safeviler'i desteklemek için Erdebil'e geliyorlardı.²⁶⁶²

²⁶⁶⁰ Anonim, *Alemaraye Safevi*, s. 26.

²⁶⁶¹ Abdülhuseyin Nevayi, *Esnad ve Mukatebate Tarihi*, İlmi-Ferhengi Yayınları, Tahran 1962, s 708.

²⁶⁶² Anonim, *Alemaraye Safevi*, s. 28.

C. Türkmenler'in Sufilik Algıları

İran'ın batısı ve Anadolu'da yayılan Türkmenler Türkistan'dan bu mekânlara göç etmişlerdi. Bu yüzden bunların birçok kültürel özellikleri onların geçmişinden gelmekte idi. Bu algılardan biri de onların sufilik yönüdür. Horasan'ın doğusunun üstünde yaşayan Oğuz Türkler Müslümanlarla karşılaşarak İslamiyet'i kabul ettiler. Birçok İslamiyet'e girmeyen Türk, Sınır Gazileri ve çoğu Türk olan dervişler, Müslümanlarla birleşerek İslam'ı yaymak için onlara katıldılar.²⁶⁶³ Horasan tasavvufun ilk merkezlerinden idi. Bu diyar da; İbrahim Edhem, Bayezid Bestami, Şakik Belhi ve birçok tasavvufun koruyucusu bu bölgede sufiliği yaymışlardı. Türkler İslamiyet'e girmeden bu sufi büyükleri İslamiyet'i sufilik akidesiyle birlikte Türkler arasında yayıyorlardı. Bu nedenle İran'a ve buradan Anadolu'ya giden Oğuz Türkeri'nin tasavvufla tanışıklıkları vardı. Horasan ve Türkistan'ın ünlü sufileri olan Ebu Ali Tirmizi²⁶⁶⁴ ve Ebulhasan Harakani²⁶⁶⁵ idiler. Tirmizi'nin iki büyük halefi Yusuf Hamadani ve Ahmed Gazzali²⁶⁶⁶ herkesten çok mürşitlerinin fikrini yaydılar.

²⁶⁶³ Barnard Lowis, *İstanbul Dar Tamaddune Emperaturiye Osmanî*, çev. Mah Melek Bahar, İlmî-Ferhengî Yayınları, II. baskı, s17, Tahran 1986.

²⁶⁶⁴ Dr Subhi Es-Salih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988, s. 18.

²⁶⁶⁵ javad Norbahş, *Ebulhasan Harakani*, Hangah Nimetüllahi Yayınları, önsüz, Londra 2006; Hakikat Abdulraf'ı, *Tarih-i Gavms*, Kavmş Yayınları, Tahran 1992, s 359-365.

²⁶⁶⁶ Köprülü Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 172-173; Zarrinküb Abdülhuseyin, *Cosucü Dar Tasavvuf-i İran*, Emikabir Yayınları, Tahran 2006, s. 110.

Yüsuf Hamadani'nin Anadolu tasavvufunun önderi idi.²⁶⁶⁷ Hamadani'nin tarikatını iki meşhur müridi olan Abdul-Halık Cevzcani ve Ahmed Yesevi²⁶⁶⁸ geliştirdiler. Ahmed Yesevi'nin sufilik tarikatı Türkler için uygun idi. Moğolların saldırısında sonra bu Türkler Anadolu'nun her tarafına göç ederek tasavvufu yaydılar. Örneğin Ahmed Yesevi'nin müridi olan Hacı Bektaş Veli²⁶⁶⁹ birçok göç eden halk ve dervişler için simgeleşmişti. Türk zahit silsileleri Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli'nin tarikatının şeyhlerinin Anadolu'ya göç etmesiyle meydana gelmişti. Anadolu da yayılan Mevleviye tarikatı da İran'dan göç eden bir miras idi.²⁶⁷⁰ Bektaşî'ye Tarikatı Hacı Bektaş olarak tanılan Seyyid Muhammed Razavi'ye mensup olanlara denilir.²⁶⁷¹ Bu tarikatın akideleri Anadolu Aleviler, Kızılbaşlar ve Kürt Aliyüllahiler'in akidelerine benzemektedir. Kendilerini sünnet ve cemaat bilen bu fırkanın davranışları ve amelleri Şii Gulatlar'a (abartılı) yakındır. Öyle ki İmamiye (on iki imamlık) özellikle İmam Cafer Sadık ve on dört Masum'u

²⁶⁶⁷ Köprülü Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s 24-26, 51-59, 60-61, 89, 93, 97.102.131, 134, İstanbul 1919; Hamdani Hoca Yusüf, *Rütbetül-Hayat*, Muhammed Emin Riyahi çalışması, Tus Yayınları, Tahran 1983, s. 56.

²⁶⁶⁸ Köprülü, s. 3-5, 18- 20- 152, 185,200, 204. 217, 223, 305-307.

²⁶⁶⁹ Köprülü, a.g.e, s. 24, 38-45, 47, 48, 93-95.

²⁶⁷⁰ Spenser, *El-Firekül-Sufiye Fil-İslam*, çev. Abdul-Kader Bahravi, Darul-Nihzetül-Arabiye Yayınları, Beyrut 1997. I.baskı, s. 98,

²⁶⁷¹ Seyyid Ziyaeddin Saccadi, *Mukaddemeyi Bar Mabaniye İrfan ve Tasavvuf*, Samt Yayınları, V. Baskı, Tahran 1996, s. 234.

büyüklikle övüyorlar.²⁶⁷² Şiilik yönü olan hayatı efsaneye benzeyen Hacı Bektaş'ın *Bektaşî Tarikatı* Tevil (adlandırma) ve hoşgörü tarikatı idi.²⁶⁷³ Her halde Anadolu Türkmenler de Alevilikle karışan sufilik akideler vardır. Bu özellikler aynen Safevi Hanekahlarında da mevcut idi. Safevi tarikatla Anadolu Türkmenler arasında sağlam bir ilişki vardı.²⁶⁷⁴ Diğer taraftan Mevleviye²⁶⁷⁵ tarikatı sufilik şiirleriyle İran Tasavvufunu Türklerin Tasavvufuna bağlamışlardı. Mevleviye tarikatı Türklerin kültüründe önemli rol oynadı. Hz. Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'in ölümünden sonra bu tarikat geniş bir ölçüde Anadolu da yayıldı.²⁶⁷⁶ Bir taraftan Alevilik diğer taraftan Mevleviye şiirleriyle Anadolu ve İran halk Müslümanlarının arasında yakınlık ve kültürel bağları olmuştur.

²⁶⁷² Muhammed javad Meşkur, *Ferhenge Fereki İslami*, Astan Küdüs Razavi Yayınları, III. baskı, Tahran 1996, s. 105.

²⁶⁷³ Abdul-Huseyin Zarrinküb, *Erzeşi Mirası Sufiye*, Emirkebir Yayınları, VI. Baskı, Tahran 1990, s. 84.

²⁶⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, çev. Vahhab Veli, Muassiseye Mutalaatı Ferhengi Yayınları, C. II, Tahran 1991, s. 257.

²⁶⁷⁵ Fuat Köprülü, s 177, 180, 186, 193,194, 296.

²⁶⁷⁶ Spenser, *El-Firekül-Sufiye Fil-İslam*, s. 109.

D. Osmanlı-Safevi Ortak Kültürü: Âşıklar:

On altıncı yüzyılda birçok saz şairleri ortaya çıkmıştır.²⁶⁷⁷ Kul Mehmed, Öksüz Dede, Hayâlî, Ozan, Bahşı ve en önemlisi Köroğlu'dur.²⁶⁷⁸ Bu saz şairleri halkın durumuyla ilgileniyorlardı. Bu saz şairlerinden biri Köroğlu, ortaya çıkan Celaliler isyanlarına katılanlardan idi.²⁶⁷⁹ Bu isyanlar toplumun damarı ve onu harekete getiren içindeki kanıdır. Anadolu Türklerin aracılığıyla Köroğlu'nun hikâyesi İran Türklerin arasında yayılarak İran'ın milli destanı sayıldı.²⁶⁸⁰ Köroğlu'nun ayaklanması yıkıp yakma, yağmalama, güç ve hükümdarlığa erişmek, şöhret yada bencillik için değildi. O, sadece halk, özgürlük ve insanlık şerefine çalışıyordu.²⁶⁸¹ Köroğlu'nun gücü sonsuz halkın gücüdür. Onun en büyük sıfatı bu güce dayanmak ve bütün güçlere üstün olan halkın gücüdür. Köroğlu asla halkından ayrılmadı, o bir Şah gibi halkının yağmalanmasına izin vermedi. Köroğlu bir an bile unutmadı niçin savaşıyor, kimdir ve nasıl kendi halkını özgürlüğünü koruyabilir. O halk ki zulümden belleri büküktür.

قوللار قاباغیندا گدن تیرم من

“Ben kullar önünde giden okum”²⁶⁸²

²⁶⁷⁷ Fuat Köprülü, *XIV. Asır Saz Şairleri*, Ahmet Şukru, Kanaat Kitabevi, s. 3. Tarihsiz.

²⁶⁷⁸ Fuat Köprülü, a.g.e, s. 15-60.

²⁶⁷⁹ A.g.e, s. 39; Semed Behrengi, *Gessehaye Behreng*, Namek Yayınları, Tahran 2008, s.275.

²⁶⁸⁰ Faruk Sümer, *Nakşe Turkane Anatoli Dar Teşkile Dowlete Sefavi*, s. 10.

²⁶⁸¹ Fuat Köprülü, s. 39-47; Behrengi, s. 278-279.

²⁶⁸² Semed Behrengi, *Gessehaye Behreng*, Namek Yayınları, Tahran 2008, s. 281.

Anadolu'dan başlayan Koroğlu öyküsü İran'ın batısı ve Azerbaycan'ı etkiledi. Buradan İran'ın diğer Doğu ve Kuzeyle Merkezi bölgelerine yayıldı. Hatta İran Türklerinin aracılığıyla Hazar Deniz'in ötesi ve Tuna Nehrine kadar yayıldı.²⁶⁸³ Bugün Tahran'ın her hangi bir kitap satan mağazasında Koroğlu'yla ilgili kitaplar mevcuttur. On altıncı yüzyılda İran'ın ve Azerbaycan da yayılan bu hikâye on yedinci yüzyılda Koroğlu'nun olayı gibi haksızlığa karşı İran'da Safevi Padişah'ı Şah Abbas zamanında aynı adla meydana gelmiştir. Bu isyanlardan en önemlisi kör edilen Ali Kişioğlu Revşen Koroğlu adına meydana gelmiştir.²⁶⁸⁴ Ayrıca Aslı ve Kerem, Aşık Garip ve Arzu Kanber gibi İran'da oluşan hikâyeleri Türkiye ve Türkmenistan'da da halk sevinçle günümüze kadar okunmaktadır. Bu da bize Safevi Devleti'nin kültürel açıdan Anadolu ve Osmanlı'dan ayrı olmadığı göstermektedir.²⁶⁸⁵ Safevi Sarayında Ali Şir Nevai ve Fuzuli gibi büyük şairlerin şiirleri okunuyordu.²⁶⁸⁶ Koroğlu hareketinin kahramanları İran'da da Anadolu'da da benzeri yer isimleri ve şahıs isimleri olarak seçmektedir. Örneğin Erzincan ve Tokat her iki örnekte de mevcuttur.²⁶⁸⁷ Buda bize İran'daki Koroğlu'nun hikâyesi Anadolu'daki Koroğlu'nun hikâyesinden esinlendiğini göstermektedir. Ermeni Tarihçi Tebrizli Arakel *Vagarşapad Tarihi* adlı eserinde İran'daki Koroğlu'nun hareketini

²⁶⁸³ Faruk Sümer, *Nakşe Turkane Anatoli Dar Teşkile Dowlete Sefavi*, s. 10.

²⁶⁸⁴ Semed Behrengi, *Gessehaye Behreng*, Namek Yayınları, s. 276.

²⁶⁸⁵ Faruk Sümer, *Nakşe Turkane Anatoli Dar Teşkile Dowlete Sefavi*, s. 10-11.

²⁶⁸⁶ Faruk Sümer, a.g.e, aynı sf.

²⁶⁸⁷ Semed Behrengi, a.g.e, *Gessehaye Behreng*, Namek Yayınları, s. 277.

Anadolu'daki Koroğlu'nun hareketine benzetmektedir.²⁶⁸⁸ Her iki hikâyede de dağla ilişkili konu esas tutulmaktadır, Anadolu hikâyesinde;

,Bre Beyler bre Paşa

Karlı karlı dağlar aşā,²⁶⁸⁹

İran'daki hikâyesinde;

منی بینادان بسله دی

داغلار قوینوندا قوینوندا²⁶⁹⁰

Her ikisinde de halkla bir olmak veya halkı temsil edene yardım etmek ortaktır;

Ayvaz'a imdat edelim

Üç bir yana beş bir yana²⁶⁹¹.

Diğerinde:

ایگیت اولان هیچ آیریلماز ائلیندن

ترلان اولان سونا وئرmez گولوندن,²⁶⁹²

.Cesur ve Kahraman halktan ayrılmaz

Tarlan ve Suna kuşlar gibi gölden ayrılmaz.

Tasavvuf insanlarının manevi bağı ve mezhebi ortaktır. İnsanlar bu olguyla birbirine yakınlaşarak her hangi bir mezhep, Irk vs. gibi insanları ayırt eden konuları bir kenara atıp tasavvuf aracılığıyla birbirine yakınlaşıyorlar. İran halkı tasavvufta önemli bir mevkie sahiptir. Öyle ki tarihçilerin saptamasına göre İran'ın dünyanın

²⁶⁸⁸ Samed Behrengi, a.g.e, s. 277-278.

²⁶⁸⁹ Köprülü, *XIV. Asır Saz Şairleri*, s. 39.

²⁶⁹⁰ Behrengi, a.g.e, s. 278.

²⁶⁹¹ Köprülü, a.g.e, s. 39.

²⁶⁹² Behregi, a.g.e, s. 280.

tasavvuf merkezi olduğu söylenmektedir. Anadolu ise tasavvufun gelişmiş mekânını oluşturmuştur. Tasavvuf İran'dan Anadolu'ya göç ederek²⁶⁹³ Anadolu da gelişme fırsatı bulduktan sonra tekrar İran'a dönmüştür. Buna kanıt birçok kaynak; Velâyetname Kitabında nasıl Hem Hacı Bektaş Veli hem de müritlerinin İran'ın uygun olmayan siyasi durumundan dolayı Anadolu'ya göç ettikleri konusunda bir örnektir.²⁶⁹⁴ Şeyh Safi Erdebili'nin müritleri; Halife, Baba, Pire ve Ahı adıyla Anadolu Türkmenlerin arasında bu tarikatı yayıyorlardı.²⁶⁹⁵

Ahmed Yesevi Maverâün-Nehir'de *Yesi* Şehrinde doğdu ve sonralarda İran'ın coğrafyasına gelmiştir. Yesevi Tarikatı sülük silsilesi bakımından Hoca Ahmed Yesevi'ye mensup bulunan Tarikatlar *Nakşbendiye* ve *Bektaşîye'dir*.²⁶⁹⁶ Ahmed Yesevi ile alakalı sayılması tarikatın piri Hoca Bahaü'ddin Nakşibendî lakabıyla tanınmış Muhammed bin Muhammedü'l-Buhari'nin, Yesevi şeyhlerinden “*Kasam Şeyh*” ve Halil Ata ile bir müddet beraber bulunarak onlardan feyz almasından dolayıdır. Hoca Bahaü'ddin, ilk zamanlarında Emir Seyyid Kelal'ın işareti gereğince *Kasam Şeyh* yanına geldi; iki üç aydan fazla orada bulundu; sonunda Şeyh, ona teşrif verdi ve “*Benim oğlum vardır, sen onuncusunun ve hepsine müreccahsın*” dedi. Hoca Bahaü'ddin Yesevilik'le ikinci bir alakası da, yine Yesevi

²⁶⁹³ Perisa Kurban-Nejad, *Tasavvuf Dar Azerbaycan*, İlmi-Ferhengi Yayınları, Tahran 2008, s 107.108.166.

²⁶⁹⁴ Faruk Sümer, *Nakşe Turkane Anatoli Dar Teşkile Dowlete Sefavi*, s. 17.

²⁶⁹⁵ Faruk Sümer, *Nakşe Turkane Anatoli Dar Teşkile Dowlete Sefavi*, s.19.

²⁶⁹⁶ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 125.

şeyhlerinden Halil Ata'dan nasip aldığından dolayıdır.²⁶⁹⁷ Ahmed Yesevi'nin Nakşibendilik büyük bir yer kazandı ve bu tarikat Horasan ve Azerbaycan'ı da kapladı.²⁶⁹⁸ Şah İsmail Maverain-Nehir Özbeklerle savaşmak için gittiği zaman Nakşibendî Tarikatı'nın hocasının duasıyla savaşı kazanmıştır.

Ahmed Yesevi 'den etkilenen ikinci büyük bir tarikat da Bektaşiliktir. Bektaşilik tarikatı da Hurufilik Tarikatı gibi Timur'un eline öldürülen liderlerinden (Fazlullah Esterabadı) sonra müritleri Anadolu'ya göç etmişlerdi.²⁶⁹⁹ Hac Bektaş Veli'nin Yesevi müritlerinden olduğu hakkında menkıbede mevcut rivayet, Osmanlının oluşmasından önce Anadolu'ya birçok Yesevi dervişlerinin gelmesi sebebiyle onun da bunlardan sayıldığı tarzında tevil ve tefsir olunabileceği gibi, hakikaten Hacı Bektaş'ın Yesevi müritlerinden olmak ihtimali de vardır.²⁷⁰⁰ Şeyh Ali Reis'in ifadesi XVI. Asırda Batı İran'da Yesevi Şeyhlerine rastlandığı göstermektedir. Atai'nin ifadesine göre Şeyh Hacı Bektaş hizmetinde inti'aş bulan *Şeyh Rıza* hulafasından Ahmed Yesevi tarikatında bir piriymiş; Hümayun Şah'a vezir olarak onunla birlikte Şah Tahmasb'a sığındılar. Sünniliği sezilip Osmanlı memleketine kaçmıştır.²⁷⁰¹ Şah İsmail'in asıl askerleri ve Alevi tarikatında olan Kızılbaşlar Hacı Bektaş Veli'nin izleyenlerindendir. Hacı Bektaş Veli'den sonra Moğolların son dönemlerinde Safevi tarikatı olarak tanınan Şeyh Safi'nin mektebi ve

²⁶⁹⁷ Mehmet Fuat Köprülü, a.g.e, s. 125-126.

²⁶⁹⁸ Mehmet Fuat Köprülü, a.g.e, s.133.

²⁶⁹⁹ Faruk Sümer, *Nakşe Turkane Anatoli Dar Teşkil Devlet-i Sefavi*, s. 17.

²⁷⁰⁰ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, s. 128.

²⁷⁰¹ Mehmet Fuat Köprülü, a.g.e, s. 132.

onun devamından gelen soyları Şeyh Cüneyd'e kadar Anadolu Türkmenleri üzerinde bu tarikatın etkisi devam ettirmekte idi. Sonrada İsmail'in babası Şey Haydar bu kültürel ortaklıkla onlardan 5 belki 1000 asker topladı. Bu Türkmenler Şah İsmail'i saltanat tahtına geçmesinde önemli role sahiptiler. Bunlar İran'a geldikten sonra İran halkı üzere etkilerini bıraktılar.²⁷⁰² Kemal Paşazade Türkmenlerin göç ettiği hususunda ve Safevi Devleti'nin oluşması hakkında diyor ki:

ترک‌لر ترک اندی‌لر دیارلرین یوق با‌هایا ساتدی‌لر داوارلرین

,Türkler vatanlarını terk ettiler

Kendi koyunlarını ucuz fiyata sattılar gittiler²⁷⁰³.

Ahmed Yesevi'nin Divan'ı Hikmet eseri sekiz asırdan beri geniş bir alanda yaşamış ve İran'da etkisi gittikçe artmaktaymış. *Nevai'yle* birlikte *Emir Seyfeddin*, *Mir Haydar*, *Lütfi*, *Sekkaki* gibi şairler de vardır.²⁷⁰⁴ Süleyman Bakırgani, yani meşhur Hakim Ata'dan başlayarak Yesevi ve Nakşibendi Şeyh ve dervişlerinden birçoğu Divanı Hikmet tarzında Hikmetler yazdılar. Şair mutasavvıflar süfiyane şiirler, münacatlar, kıssalar yazdılar. XVI. Yüzyılında aruz vezni tekkelere ve hanekahlara girmesi Ali Şir Nevai'den sonra meydana gelmiştir.²⁷⁰⁵ Ahmed Yesevi'nin halk âşıkları üzerinde de çok etkisi olduğu görülmektedir.²⁷⁰⁶ Ahmed Yesevi bir taraftan

²⁷⁰² Faruk Sümer, *Nakşe Turkane Anatoli Dar Teşkile Dowlete Sefavi*, s 19-20.

²⁷⁰³ Faruk Sümer, a.g.e, s. 2.

²⁷⁰⁴ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, s. 173-174.

²⁷⁰⁵ Mehmet Fuat Köprülü, a.g.e, s. 173.

²⁷⁰⁶ Mehmet Fuat Köprülü, a.g.e, s. 175.

tasavvuf hareketleri ve tekkeler üzerine etkisi diğer taraftan Türklerin İslamiyet'i iyi öğrenmelerine katkıda bulunmakta idi.²⁷⁰⁷

Husam Kâtib'in *Cemceme* Sultan adlı ünlü *Kesikbaş* hikâyesinin ve işte daha bu kabilden birtakım eski hikâye ve manzumelerin halk arasında yaşıyorlardı. Büyük bir ihtimalle Hoca Ahmed Yesevi'nin bilhassa Süleyman Bakırganı'nın Hikmet'leri de bu eserler arasında bulunuyordu.²⁷⁰⁸ Halk şiiirleriyle bedii ihtiyaçlarını temin ve tatmin eyleyen Türkmen halkı eskiden beri Dede Korkut hikâyeleriyle beraber, Ahmed Yesevi ve takipçilerinin mutasavvıflık Hikmetlerine de büsbütün yabancı değildiler. Mahtum Kulu'nun şiiirlerinde, Ahmed Yesevi etkisi Vambery'nin söylediği gibi de görülmektedir. Hemen hemen bundan bir buçuk asır önce hayata olup elinde saz ile Maveraün-Nehir'i ve İran'ın Kuzey tarafını gezen bu Nakşibendî derviş bugün bile Türkmenlerin en büyük şair-mutasavvıfı sayılır. Halk kahramanları vasfında "Alaman" yani aşiret kavgaları hakkında günlük olarak yazdığı parçalarda Azerbaycan ve Anadolu'nun aşıkları gibi çok mahalli manzumeler vücuda getirmiş olan bu şair, tasavvufi-ahlakî şiiirlerinde de tamamıyla Ahmed Yesevi ruh ve edasını gösterir. Bu şiiirlerin konusu; ahiret için çalışmak, dünyanın faniliği vs. Ahmed Yesevi'nin Divan-i Hikmet'te telkin edilen şeylerdir.²⁷⁰⁹ Hoca Ahmed Yesevi, Türkmenlerin halk şiiirleri üzerinde de kuvvetli etkisi başarıyla olmuştur. Buda İran'ın batısı Azerbaycan aracılığıyla Türkmenlere aktarılmıştır.

²⁷⁰⁷ Nesimi Yazıcı, *HocaAhmed Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşumu-Gelişimi*, Diyanet İlim Dergisi, c. 29, Ankara 1993, s. 3-5.

²⁷⁰⁸ Fuat Köprülü, a.g.e, s. 180.

²⁷⁰⁹ Mehmet Fuat Köprülü, a.g.e, s. 181.

Bu İnan Anadolu ilişkisi Ahmed Yesevi ‘den sonra Yunus Emre’nin aracılığıyla Bektaşilerin üzerine devam ederek ve Bektaşilerin aracılığıyla Kızılbaşlar’a yol açmıştır. Yunus Emre Türklerin en büyük arif ve şairidir. Yüzlerce yıllardan beri Türk halkı kendi duygu ve yürek sözlerini Yunus Emre’nin diliyle söze ediyorlardı. Yunus’un düşünce ve duyguları insanlığı kendinde beslemiştir:

“Ben savaş için gelmedim

Benim alıştığım dostluk içindir”²⁷¹⁰

İnsanları gönül gözüyle bakarak herkesi aynı gözle bakıyordu:

“Yetmiş iki millete aynı gözle görmemek

Herkes tarafından yapılırsa isyanlıktır”²⁷¹¹

Başka şiirde kendini kltyor:

“Kemik ve etle sarıldı

Yüz de Yunus görünen”²⁷¹²

Yunus Emre’nin insan görüşü nedeniyle NESCO Miladi 1991 yılını Yunus Emre yılı saydı. Karaalioğlu’na göre Eskişehir’in Sarı Köyünde doğan Yunus Emre Hacı İsmail’in oğlu ve ataları Horasan’dan Anadolu’nun Karaman bölgesine g etmişler.²⁷¹³ iftiliğiyle geçiren Yunus Emre rivayetlere göre Hz. Mevlana’yı mülakat etmiştir:

“Bana nazar eden Hünkâr Mevlana

²⁷¹⁰ Abdulbaki Golpınarlı, *Ynus Emre Divan-ı*, İstanbul 1990, s. 5.

²⁷¹¹ Abdulbaki Golpınarlı, a.g.e.

²⁷¹² Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 417.

²⁷¹³ Seyyid Kemal Karaalioğlu, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Vol, I, İstanbul 1980, s. 180.

Benim güzel nazarlık ve yüreğimin aynasıdır”²⁷¹⁴

Yunus Emre Bektaşî sufilerinden olan *Taptuk Emre'nin* müritlerinden idi. Muhtemelen tasavvufun ferî dallarına Emre adı yani âşık deniliyordu. Yunus Emre Türklerde en büyük sufi edebiyatının şairidir. Yunus Emre Divanı'nda: Allah, Ölüm ve Fakirliği halkın istediği tasavvufuyla bitıştiren bu Anadolu'nun başlangıç şairlerindedir. Onun Divanı 360 Nefes ve İlahî'yi içermiştir. Yunus'un küçük bir Mesnevi *Risaletü'l-Nüshiye* adıyla mevcuttur. Allah'ın aşkına dair Yunus Emre'nin şiirleri meşhur arif Hallac-ı Mansur'un şiirleri ortak ve onun itikadından etkilendiğini görülmektedir.²⁷¹⁵ Türkler hatta Azeriler de dil açıdan Yunus Emre'den etkilenmişler. O halk diliyle insanlığı bütün âleme hediye ve barışa davet eden bir ariftir. Selahattin Eyyuboğlu kendi kitabında Yunus Emre'nin felsefe ve sanatı hakkında yazmıştır.²⁷¹⁶

Bektaşî babalarının Yunus'un zevkini iyi duymaları ve ona yaklaşabilmeleri pek tabiidir. Bektaşî şiirinin orijinal parçaları Nefes adıyla tanınan tekkelerde belli bestelerle okunmaktadır. Ayrıca hece vezniyle Hz. Ali'ye veya sair Al-i Resul'e ait methiyeler, mersiyeler, destanlar, devriyeler örneğin şiirin devriyesi Mir'ati Baba'nın destanı, Perişani, Pir Sultan, Kalender Abdal, Seher Abdal, Kul Nesimi, İbrahim Baba, Niyazi, Kemteri, Hatayi (Şah İsmail), Veli Baba vb. çeşitli zamanlara ait dervişlerin nefesleri Yunus Emre edasıyla alınmış ve daha şuh ve zarif bir tarzıyla

²⁷¹⁴ Abdalbaki Golpınarlı, *Yunus Emre Divan-ı*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1948, s 385.

²⁷¹⁵ A Schimmel, *The Triumphal Sun. A Study of Mowlana Jalalodin Rumi's Work*, London and the Hague 1999, s. 126.

²⁷¹⁶ Selahattin Eyyuboğlu, *Selam Olsun Yünus Emreye*, Çan yayınları, İstanbul 1966.

yazılmıştır.²⁷¹⁷Bunlar gibi Kızılbaşlar, Kalenderiler, Hurufiler ve Hayderi şairlerini de kapsamıştır. Bu batını mesleklerin esas akideleri ve birine ait şiirler, daima ötekileri tarafından da makbul görülmüş ve zevkle okunmuştur.²⁷¹⁸ Bektaşilik şiiri, Babailik, Ahilik, Abdallık, Hurufilik, Kızılbaşlık, Kalenderlik, Hayderilik akidelerden mürekkep olunması aşk ve muhabbet Allah, Muhammed, Ali'den sonra Al-i Aba'ya Fazl'ın ulûhiyetine, harflerin gizli anlamına, Hacı Bektaş Veli'nin Muhammed ve Ali'den ayrı olmadığına, tarikin sorunlarına, ayın usullerine, Pir-i Abdalan, Seyyid Gazi'nin, sonra Kızıl Deli Sultan, Balım Sultan ve ... Bektaşî büyüklerinin menkıbelerine, Yezid'in mel'anetine ait birçok şeye tesadüf olunur. Üslup bakımından Yunus Emre'nin etkisi o kadar açıktır ki, bazen aynı konuya ve hatta aynı mısra rast bile gelinir. Bektaşî şiiri edebi tarzı, zevk ve eda bakımından en çok Yunus Emre'den etkilenen bir sanat kolu ve Bektaşilik, Kızılbaşlık ve Hurufilik adı itikatları halk arasında kuvvetle yayılması, uygun güzel şiirlere Yunus'un büyük bir nüfuzu ve bu şiirlerin ortaya çıkmasına yardım etmiştir.²⁷¹⁹ Safevi döneminde Tasavvuf kendi asıl anlamından çıktığı esnada doğru sufiler zor durumda kalıyorlardı. Kızılbaşlar'ın tasavvufa karıştığı zaman gerçek Safevi Sufileri zor durumda kalarak İran'dan Hint veya Anadolu'ya Hz. Mevlana'nın Türbesine sığınıyorlardı.²⁷²⁰

²⁷¹⁷ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, A.g.e, s. 322.

²⁷¹⁸ Mehmet Fuat Köprülü, a.g.e, s. 323.

²⁷¹⁹ Mehmet Fuat Köprülü, a.g.e, s. 324-326.

²⁷²⁰ Bastani Parizi, *Siyaser ve İktisatı Asre Safevi*, s. 218.

E. Osmanlılar ve Safeviler’i Birleştiren Fars ve Türk Dili:

Dil milletlerin ortaklığı için esastır. Dil aracılığıyla milletler yürek birliğine erişirler. Milletler birbirinin diline önem vermekle birbirlerine karşı saygılı ve ortak bir kültür ve müşterek duyguya yakınlaşıyorlar. Farsça ve Türkçe vahiy dili olan Arapçayla birleşmiş dillerdir. Özellikle bu İslam dünyası için önemli olan üç dil şiir, edebiyat, bilim ve diğer alanlarına yakınlık gösteriyorlardı; o kadar ki birbirinden ayrılmaları mümkün değildi. Türkçe ve Farsça binlerce ortak atasözleri ve gelenekleriyle şiddetle birbirinden etkilenip benzeşmektedirler. Bu bize bu iki kardeş milletin manevi ortaklıkları, inanç ve İslami akidelerini gösterir. Bunların ortak dertleri de İslam halklarını bir araya getirmektir. Fars dili Türkçeden etkilenmiş ve bu dilde Türkçe kelimeler vardır. Türkçe de Farsçadan etkilenmiş, Osmanlılar Fars diline önem vermiş ve mektuplarını Farsça yazmışlardır. Hükümleri, Saray ve Divan işlerini bu dille yaparak birçok edebi eserler yaratmışlardır. Osmanlılar bu dilin yayılması ve gelişmesinde 500 yıllık bir role sahiptirler. Osmanlılar iki edebi faaliyetlerini Ocak, Saray ve Hanchah olan Fars edebiyatı üzerinde yapıyorlardı. Buda gösterir ki bu iki halkın akide ve dini ilişki ve ortaklıklarından dolayı birbirinin dillerine önem vermişlerdi. Öyle ki Fars ve Türk kültürü birbiriyle bitişmiştir. Bu iki halkın yazdıklarını özellikle şiirleri tarattığımız zaman Osmanlılarda kültür dili Farsça ve Safeviler Sarayında Türk diliydi. Şiirde mahlası “Hatayi” olan Şah İsmail, divanında Azeri türkçesinde söylemiştir.²⁷²¹ Safevi Sarayında olan Kızılbaş Türkmenlerin, ana dilleri Türkçe olan ve olmayanların da Türkçeyle tanışıklıkları vardır. Safeviler’in askerlik terimleri; Begler, Beylerbeyi, Tümen, Emir Tümen,

²⁷²¹ Abulhasan Kazvini, *Favaidul-Safeviye*, Tashih Meryem Mir Ahmedi, Muaseseye Mutalaat Ferhengi Yayınları, I.baskı, Tahran 1988, s. 16.

Siyürkal, Siyürsat, Korucu, Korucubaşı, Gorhane, Yüzbaşı, Minbaşı ve birçok diğer kelime ve terimler Mirza Samia'nın Tezkiretül-Mülük eserinde kayıt olmuştur. Sufilik edebiyatı devletlerinin özelliği olan Osmanlılar da İran'ın irfanlık edebiyatının etkisi görünmektedir. Farsça edebiyat dili olduğu için Osmanlıların ikinci dili sayılırdı.²⁷²²

On dördüncü asrın başlarından beri Sadi'nin kitabı bütün Osmanlıların medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Timur Anadolu'yu ele geçirdiği zamana kadar Gencevi Nizami'nin etkisi görüldüğü esnada yavaş yavaş Türkçe şiiri ilerlemeye başladı. Bu dönemin şiirinin özelliği sade diliyle ortaya çıkmasıdır. Bu hareketin yanı sıra Osmanlıca şiirinin zuhur etmesine zemin hazır olmuştur. İlk dönemde Batı Türkçesinin edebi dil olarak kullanıldı. Bu dilin destek vereni Ahmet Paşa idi. Bu nedenle Osmanlı şiiri Ahmet Paşa ile başlanmaktadır. Ali Şir Nevai'nin İstanbul'a gönderdiği gazeller Ahmet Paşa'ya ulaştıktan sonra şaşırıldı. Çünkü kendi surat ve hayalına karşı belli bir surat ve kendisi yarattığından güçlü bir surat ve hayalle karşılaşılıyor. Ali Şir Nevai'nin gönderdiği fikir ve hayallerine önceden erişmek isteyen Ahmet Paşa onlara erişememiştir. Böylece bu başlayan hareket 150 yıl devam etti. Bu esnada Osmanlı'nın resmi şiir ve şairleri II. Mehmet ve II. Bayezid'le mektuplaşması olan ve İstanbul'un fethi hakkında şiir söyleyen İran'ın arif ve şairi Cami ve onun izleyenlerinin etkisindeydiler. Cami'nin izlemesi Ali Şir Nevai'nin şiirinin gelişmesine sebep olmuştur. Cami ve Nevai'nin tarzı bedi ve yeni suratlar üzerinde inşa olmuştu üç asır İran'da da birçok taraftarı vardır. Bu tarz

²⁷²² Alfered R Loby, *Süleyman Han Kanuni ve Şah Tahmasb*, çev. zebiyullah Mansüri, Zarrin Yayınları, V.baskı, c. I, Tahran 1996, s. 88.

Osmanlı Padişahları tarafından benimseyerek bu tarza yöneldiler.²⁷²³ Bu dönemde Türk şairler şiirlerini zarif ve ince fikirle söylenmekte ve Osmanlı'nın edebiyatı dil konuşmasından ve apayrı sanatlık şeklinde ilerlemektedir. Bu değişim ve hikmet üzerine şiir söylemek Bakı şairin şiirlerinde gösterilmektedir. Bu dönemde Türkçe şiirinde birçok Türkçe ibaretler görülmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı Sultanları fars diline saygı gösterip farsça şiir söylüyorlardı.

Osmanlı Sultanları hepsi Farsça biliyorlardı ve bu dilin hocasıydılar. I. Bayezid (1389-1402/ 791-805).Timur emriyle onu aslan kafesine attılar. Bu şiiri kafesteyken söylemişti:

هر دود که با لا رود از سینه چاکم ابری شود و گریه کند بر سر خاکم
هر داغ که رسته شود در دل چاکم لاله شود و پای زند بر سر خاکم

“Yıprak göğsümden (Yaralı kalbimden) yükselen duman

Bulut olup mezarıma ağlayacaktır

Yıprak gönlüme dizilen her yakıcı

Çok kızaracak ve mezarıma tekme vuracaktır”²⁷²⁴

Fatih Sultan Mehmed (1444-1446 ve 1451-1481/848-850/855-886)²⁷²⁵ Türkçe ve Arapça dilinin yanı sıra Farsça dilin hocası ve Farsça şiirleri vardı.²⁷²⁶ II. Mehmet

²⁷²³ Şadi Aydın, *Vijeye Türkiye Mejelleye Pole Firuze*, Defter-i Pejüheşhaye Ferhengi Yayınları, Tahran 2007, s. 128.

²⁷²⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, hazırlayanlar: Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatçı, Ankara 2001 c. II, s. 364; Ebülkasım Halet, *Şair Şahlar*, İlmî Ferhengi Yayınları, s. 217.

²⁷²⁵ Hoca Sadettin, a.g.e, s. 258.

İran'ın arif ve şairi Cami'ye ve Hintli şair Ceyhani'ye mal ve para gönderiyordu. Buda bu iki halkın ortak ve kültürel ilişkilerinin dışında onun bilim adamlarına destek vermesini göstermektedir.²⁷²⁷

II. Mehmet İstanbul'u fetih ettikten sonra bu şiiri söyledi:

بوم نوبت می زند بر طارم افراسیاب پرده داری می کند در قصر قیصر عنکبوت²⁷²⁸

“Efrasyab'ın (Alp Ertunga) Çardak kubbe göğünde sıra Baykuş'a geldi

Kayser'in Saray'ında örümcek perdedarlık ediyor”

II. Bayezid Kardeşi Cem Sultan'ın tersine tasarruf ve köşe çekilmekle normal bir yaşamı vardı. Bu nedenle bazı Osmanlı tarihçileri ona Sufi Bayezid unvanını vermişlerdi.²⁷²⁹ Sufilikte Veli unvanını alan II. Bayezid(1418-1512/ 886-918), uzak görüşlü, çok eğitilmiş ve bilgin bir padişah idi. Türkçe ve Farsça şiirleri vardır. Şiir de mahlası Adlı idi. II. Bayezid'in Farsça gazelleri metinle başlıyor:

هر ناله که پیدا شود از سینه چاکم ابری شود و گریه کند بر سر خاکم²⁷³⁰

,Benim yıprak göğsümden bulunan zevce

Bulut olup ve mezarıma ağlayacaktır.,

II. Bayezid'in söylediği bu beyitle Muayyidzade Abdul-Rahman, İbn-i Kemal, Hacı Hasanzade, Taczade, Cafer Çelebi ve Necati'ni şaşırtmıştır.²⁷³¹ II. Bayezid diğer bir şiirinde Şah İsmail'in yaptığı yanlışları hakkında şöyle söylüyor:

²⁷²⁶ Ali Hassün, *Eddevletül-Osmaniye*, Elmektebül-İslami Yayınları, III. baskı, Beyrut 1994, s 45.

²⁷²⁷ Ali Hassün, a.g.e, s. 45.

²⁷²⁸ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, İstanbul Yayınevi, c. I. s. 309-312.

²⁷²⁹ Hammer Porgsthal, s. 708.

²⁷³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 348; Ebülkasım Halet, *Şahan-ı Şair*, s. 217.

لاله صفت صوفی اگر سرکشد

با کله سرخ ز فرما نبری

غرقه به خون باد کلاه و سرش

بادل چون قیر زیزدان بری²⁷³²

“Lale-sıfat sufi eğer içerse

Kızıl Şapkayla ferman almaktan

Şapkayla başı kaniyle dolsun

Kara yürek Allahtan uzak”

Sultan Selim (1512-1520/ 918-928), büyük bir Şair idi.²⁷³³ Farsça şiirleri güçlü ve çoğu şairler ve arifler onun şiirine yöneliyorlardı. Mahlası bazı şiirlerinde ,Selimi, bazı şiirlerinde de “Selim” idi:

حال دل عشاق تو چه پرسى سلیمی

در میکده با عشق و جنون متهمی چند²⁷³⁴

Âşıkların gönlünden sorma Selimi

Meyhane de aşk ve deliliğe suçlananlara

در فکرم ای سلیم که چون گشت حالشان

آنها که دور از آن لب میگون گریستند²⁷³⁵

Ey Selim çektiğim çileleri düşünüyorum

Onlar ki meye benzeyen dudakların uzaklığından ağladılar.

Başka yerde:

لشکراز تخت ستانبول سوی ایران تاختم

سرخ سر را فرقه خون ملامت ساخت

ای سلیمی شد بنامم سکه ملک جهان

تا چو زر بو ته مهر و وفا بگداختم

این سفرکردن و این بی سروسامانی ما

بهر جمعیت دلهاست پریشانی ما²⁷³⁶

²⁷³¹ Uzunçarşılı, a.g.e.

²⁷³² Ebülkasim Halet, *Şahane Şair*, s. 218.

²⁷³³ Ali Hassün, *Eddevletül-Osmaniye*, s. 45.

²⁷³⁴ Ebülkasim Halet, *Şahane Şair*, s. 220.

²⁷³⁵ Zebiyüllah Sefa, a.g.e, s. 143.

“İstanbul Tahtından İran’a saldırdım

Kızılbaşlar’ı melâmet kanının fırkası ettim

Ey Selimi Dünya mülkünün sikkesi benim adıma vuruldu

Altın gibi muhabbet ve vefayı yaydım

Samansız ve neticesi olmayan seferlerimin

Perişanlığımın nedeni gönülleri almak içindir”

Sultan Selim Osmanlılarının resmi şapkalarını değiştirdi ve onun yerine Sasaniler’in şapkaları gibi bir şapka yaptırdı ve başına taktı. Bu şapka Osmanlıların Sikkelerinde görünmektedir. Bu değişimi Sultan Selim’den sorduğu zaman cevap verdi; ,İran padişahları gibi bir şapka başına takmak gereklidir.²⁷³⁷ Çoğu Osmanlı sultanlarının eşleri Farsça adları vardı.²⁷³⁸ Bu halde Safevi padişahlarının eşlerinin adlarında Türkçe sıfatı görülmektedir. Sultan Selim’in büyük farsça bir Divan şiiri vardı.²⁷³⁹ Sultan Selim İran Tarihine çok önem veriyormuş ve sürekli İran tarihiyle ilgili kitaplar elindeydi, Firdevsi Şehnamesini okuyordu. Sultan Selim İskender ve Kayser’in hayatını tarih değil nakil ve efsane şeklinde okumuştur.²⁷⁴⁰ Geceler İranlılar gibi İran tarihi ve tarih hikâyelerini özellikle fars dilinde okuyordu.²⁷⁴¹

²⁷³⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 348.

²⁷³⁷ Hammer Porgsthal, a.g.e, C. II, s. 813.

²⁷³⁸ Alfered R Loby, *Süleyman Han Kanuni ve Şah Tahmasb*, s. 839.

²⁷³⁹ Rous Lord Keen, *Gurüne Osmanı*, çev. Parvane Sattari, Kahkeşan Yayınları, I.baskı Tahran 1994, s. 180.

²⁷⁴⁰ Purgsthal Hammer, a.g.e, C. II, s. 812.

²⁷⁴¹ Muhammed Emin Riyahi, *Osmanlı Havzesinde Fars Dili ve Edebiyatı*, Pajeng Yayınları, Tahran 1990, s 182.

Sultan Selimle Şah İsmail'in şiir yazışmaları vardı, o zaman ki Osmanlı şehzadesi Murat İran'a sığınmıştı ve Şah İsmail onu Osmanlı'ya geri bırakmak istemiyordu Sultan Selim ona bu şiiri söyledi;

پلنگ ژیان ارچه باشد دلیر نیارد شدن، پیش چنگال شیر
تورا کهتری کار بستن نکوست نگه داشتن برتن خویش پوست

“Ne kadar Yırtıcı kalfan cesursa
Aslanın parmaklarının yanında bir şey değil
Sana küçük davranmak uygundur
Kendi benindeki derinini saklamak iyidir”

Şah İsmail de cevapta şöyle söylüyor:

ندانی که ایران نشست من است جهان سر به سر زیر دست من است
تو زان مرز یک رش منه زیر پای چو خواهی که پیمان بماند بجای

,Bilmiyorsun benim oturduğum İran'dır

Baştanbaşa dünya beni elimdedir

Sen kendi bir avuç bile huduttan bu tarafa ayak koyma

Eğer antlaşmamızı yerine getirmek isteklisin.,

Saray da ilgi çeken müziklerden farsça şiirleriyle söylenen müzik idi. Bazı zamanlar Sultan Selim müzikçilerin ahengi ve neşesiyle Farsça şiir söyleyerek dans ediyordu.²⁷⁴²

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566/926-974) Avrupalılar ona Kabir unvanı vermişlerdi.

در شب هجر مگر دیده به خواب است مرا چشم بر هم زخم و روی تو بینم به خیال
دیده از آتش دل غرقه در ابست مرا کار این چشمه ز سر چشمه خرابست مرا²⁷⁴³

²⁷⁴² Alfered R Loby, *Süleyman Han Kanuni ve Şah Tahmasb*, s. 863.

,Gözümü kapatarak rüya da seni hayal ediyorum

Hicran gecesinde rüya gözüyle seni seyrediyorum,.

Sultan Süleyman son İran seferinde Anadolu'ya döndüğü esnada Azerbaycan'ın Hoy şehrinde ordusunu durdurdu. Sultan Süleyman Hz. Mevlana'nın hocası ve ünlü arif Şems-ı Tebriz'inin Türbesini ziyaret etti.²⁷⁴⁴ Sultan Süleyman'ın bu yaptığı iş İran'la Osmanlı'nın ortak kültürlerini göstermektedir.

Şehzade Cem Sultan: Cem Sutan'ın şiir dışında farsça mektupları bulunmaktadır ve Farsça'yı Türkçe'den iyi yazıyordu.²⁷⁴⁵ Osmanlıların Farsça şiir bilenlerinden ve Farsça şiirine hayran olan şahsiyetlerinden idi. Bu nedenle babası II. Mehmet'in gözünde çok aziz ve kıymetliydi. Garibname ona mensuptur. Pişmanlık mektubunda Kardeşi II. Bayezid'e yazdığı şiirde şöyle diyor:

فریدون را چه باک از ضعف زنبور	سلیمان را چه پرواز غم مور
چه باک از یک غریبی میرد از دور	هر آنکه بر لب دریا مقیم است
در این گنبد چه خاقان و چه فغفور ²⁷⁴⁶	تفحص کن ز حال زیر دستان

“Karıncanın üzüntüsünden Süleyman'ın ne korkusu var

Feridun'un (Zahak'tan sonra İran'ın Efsanevi Padişah'ı) zayıf Arı'dan ne korkusu var

²⁷⁴³ Zabiyyullah Sefa, *Tarih-i Edebiyat Farsi*, Ferdevs Yayınları, 9.basım, s. 142, Tahran 1993; Halet Ebülkasim, *Şahane Şair*, s. 223.

²⁷⁴⁴ Muhammed Taki İmami, *Sultan Suleyman Dar Azerbaijan*, Hoynigar Dergisi, Tahran 2013, s 35, 40-41.

²⁷⁴⁵ İ. Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, TDK Yay, Ankara, 1989, s.11-12.

²⁷⁴⁶ Feridun Bey, a.g.e, c. I, İstanbul 1286 hc. s. 284.

Deniz'in kenarında ikamet eden herkes

Uzaktan giden bir yabancidan ne korkusu var

El altında olanların durumunu sor

Fark etmez Dünya'nın Hakan'ı ya Fokfür'ü olsa"

Şehzade Mustafa ve III. Murat da diğer Farsça şiir söyleyenlerdendiler.

Osmanlılarda Sultanlar ve halk arasında Fars edebiyatının yayılmasında Mevleviye tarikatının da önemli rolü vardır. Farsça kitaplardan: Feridüddin'in "Pendname-i Attar, Sadi'nin Gulistan ve Bustan, İbni Sina'nın Danişnameyi Alayı" adlı eserleri Osmanlı imparatorluğunda yaygın olan kitaplar idi. Osmanlı-Safevi kültürel ortaklıkları ve bağları o kadar ciddi ve sağlamdır ki tarihçilerin saptamasına göre onları birbirinden ayrılmaları mümkün değildir. Biz bu araştırmada bu sağlam kültürel ilişkilerinin sadece bazılarını değiniyoruz. Bu işi yapmak için bütün kaynakları kullanmak gerekiyor.

F. Yöneticilik ve Ortak Siyasi Kültür:

Osmanlılar kendi hükümdarlıklarını Anadolu Selçuklu'yu örnek alıp devletlerinin siyasi organizatörlerini oluşturdular. Anadolu Selçuklu da İran Selçuklu'nun üzerinden inşa edilen ve onun devamıdır. Bu iki devlet kendi zamandaki koşullarından meydana gelen güç-bilim veya bazı kendi geleneklerine rağmen, her ikisinde de İran-İslami hükümet siyasetinin kültürü örnek alınmaktadır. Osmanlılar hükümetlerinde Ortadoğu'nun eski kavramlarından etkilenmiştir. İlk başta bu kavramlar Sasaniler'in zamanında planlanmıştır.²⁷⁴⁷ Bu kavramlar Abbasîlerin Divan işlerini yapan İranlılar tarafından Ortadoğu'nun İslami medeniyetine yol açtı. Ortaçağ da Gazzali ve Hacı Nizamül-Mülk gibi siyasi felsefelerinin organizatörünün temelleri halk arasında yapıp yapılmısa da adalet ve emniyeti vurguluyorlardı incelenmektedir. Bu çağın siyaset-bilim kültürü sonraki dönemler için örnek alınıp yâda bazı eklemeler yapılmıştır. Kınalızade ve Dede Efendi gibi Devlet siyasetinin organizatörünü yazanlar yanı sıra On yedinci asırda yaşayan Osmanlı Tarihçisi "Mustafa Naima" Devlet kurma esasının beş asıl olarak söylüyor: 1. Mülk ve Devlet ordusuz oluşmaz.2. Ordunun muhafaza etmesi servete bağlıdır. 3. Servet halktan elde edilir. 4. Halk saadet ve rahatlığa erişmez ancak adalet ile olur. 5. Adalet meydana gelmez ancak Mülk ve Devlet ile olur. Bu nedenle serveti ele geçirmek Devletin koruması ve Devlet de halk arasında adaleti yerine getirmekle hükümetin siyasi organizatörün temelidir diye zikredilmektedir.²⁷⁴⁸

²⁷⁴⁷ Muhammed Hasan Kazemi Şirazi, *Tarih Cihanı İslam ve Revabeti Hareciye An*, Nevid Şiraz Yayınları, Şiraz 1992, s. 251.

²⁷⁴⁸ Muhammed Hasan Kazemi Şirazi, a.g.e, s. 254.

Osmanlılar kabilecilik anlayışından saltanat kurumuna değişmeleri İran Selçuklularından alınmıştır. Osmanlı-Safeviler de uzun zaman birbiriyle iç içe yaşayan İranlılarla Türkler de her ikisinde şahseverlik vardır.²⁷⁴⁹ İslam Medeniyet adı ve unvanına ait olan: dil, siyaset, gelenek, tören, mimarlık, sanat, ressamlık, şiir vesaire Osmanlı kültür ve medeniyetinde etkili olmuştur. Osmanlı kültür ve medeniyetinin göstergesi olan Süleymaniye Camisi'dir. Bu Camii İstanbul fethinden bir asır sonra inşa edilmiştir. Bu Camii hem önceki geleneklerden mayalanmış hem de mezhebi ve sanatı kendine ait asaletle özetlenmiştir. Bu Camii'nin inşasında İran-Bizans etkisi görülmesine rağmen; minare ve Gübbeler'in de uygun zıtlık, geniş şebistan ve Gübbeler de mevcut zarıflık ve süslenme yepyeni bir şey, Osmanlı'nın özelliğini taşıyan mümtaz bir eserdir.²⁷⁵⁰

²⁷⁴⁹ Stanford j Shaw, *Tarihi İmparatoriye Osmanlı ve Türkiye'ye jadid*, s. 203.

²⁷⁵⁰ Lowis, a.g.e, s. 150.

G. Sanat ve Mimarlıkta Ortaklık:

Safeviler'den iki yüz yıl önce oluşan Osmanlı Devleti Safeviler tarih sahnesine çıktığı zaman, geniş, iktidarlı ve güçlü bir Devlet idi. Şüphesiz ortaya çıkan yeni bir Devlet eski Devlet'ten etkileniyor. Safeviler iktidara erişmek için gözünün önünde hazır olan Osmanlı Devleti idi. Hins'in söylediği Safeviler İran da Milli Devlet kurmalarına rağmen, şunu unutmamalıyız ki Safeviler kendi komşusu gibi gelişmeye ihtiyaç duyuyor ve arzu ediyordu. Şah İsmail kendi ülkesi için Osmanlılar kadar itibar ve geniş düşüncesi vardır. Bunu uygulamak için Anadolu'da ilerlemek istiyordu. Safeviler ne kadar Anadolu da ilerlerse ve gücünü arttırırsa Osmanlı'nın gücünü o kadar azaltacaktır. Bu nedenle Anadolu Türkmenlerini kendine çekmek için sürekli oraya müritlerini gönderiyordu.²⁷⁵¹ Uzunçarşılı'nın: „Osmanlılar Safevilerle savaştığı zaman Şah İsmail'in Anadolu da Türkmenler üzerinde nüfuzundan dolayı ortaya çıkan isyanlar Osmanlı için büyük bir tehlike olacaktı,²⁷⁵² söylediği doğrudur. Şah İsmail'in başarılı olmasının nedeni Anadolu Türkmen kabilelerinin Osmanlı'dan rahatsızlığı ve Şah İsmail'in Kızılbaşlarıyla sebebi ve soylu akrabacılık ve kültürel benzerlikleri idi. Bu da Anadolu Türkmenleriyle Kızılbaşlar arasında gidiş geliş ve alış veriş yapmalarını uygunlaştırmıştı. Eğer bazı Osmanlı ve Safevi de Bayezid²⁷⁵³ ve Elkas Mirza Şehzadeleri karşı ülkeye sığınsalar da bunun temeli bu iki ülke arasında kolayca gidip gelmelerinden dolayı idi. Her halde Osmanlılarla rekabet etmek isteyen

²⁷⁵¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 150.

²⁷⁵² Uzunçarşılı, a.g.e, s. 257.

²⁷⁵³ Antony Bridj, *Süleyman Ba Şuküh*, çev. Muhammed Huseyin Arya, Astan Küdse Razavi Yayınları, I.baskı, Tahran 1988, s. 211.

Safeviler kültürel açıdan Osmanlılardan etkilemelerine neden olacaktır. Bu konu iki ülkenin iyice kültürel ilişkilerine neden olmuştur. Safeviler'in Osmanlıları örnek almaları bize bu konunun önemini göstermektedir. Şah İsmail kendi Devletinin oluşmasını Osmanlı ile beraber ve eşit olan örneklerle organize etmek istiyordu. Örneğin; Osmanlı da yaygın, benimseyen ve çok değeri olan "Cuma Namazı" Şah İsmail'in dikkatini çekti. Tarihsel ve diğer İmam Mehdi'nin zuhur etmesine kadar nedenlerden dolayı Emeviler zamanından beri geleneksel Şia Ulemaları Cuma namazının kılmasını uygun görmüyorlardı. Mevcut olan kaynaklar azınlık Şia halkında adil İmam (Mehdi) olmadığı için Cuma Namazın kılınmamasından söz edilmektedir.²⁷⁵⁴ Safevi Devleti'nin oluşması zamanda tartışmalardan biri Safevi Devlet'ten önce Şii Ulemaların Cuma namazının yerine getirip getirmemesi konusu idi. Tarih de Şii Fakihler bu konuda ne uygulamışlar? Buna ulaşan cevapları şuydu; Şii Ulemalar tarafından Cuma Namazı kılınmadığı için onlar da bu konunun vacip (herkesin yapılması) kail değillerdi.²⁷⁵⁵ Safevi Devlet'i oluşması zamanda yavaş yavaş Cuma Namazının yerine getirildi. Safevi Sarayının seçkin fakih olan ,Abdül'al Karaki, Cuma Namazını planladı. Bu da Safevi Devletinin oluşmasıyla Cuma namazının önem taşıdığını göstermektedir.²⁷⁵⁶ İran'ın çağdaş büyük uleması Ayetullah Brücerdi; Şah İsmail Osmanlı Devleti karşısında Cuma Namazını kılmak için çeşitli şehirler de imam tayin etti diyor.²⁷⁵⁷ İran ve Türkler arasında soy ve kültür

²⁷⁵⁴ Rasül Caferiyan, *Safeviye Dar Arseye Din, Ferheng ve Siyaset*, Pejüheşkedeve Havze ve Daneşgah Yayınları, I.baskı, c. I, Gum 2000, s. 261-263.

²⁷⁵⁵ Rasül Caferiyan, a.g.e, s. 262.

²⁷⁵⁶ Rasül Caferiyan, a.g.e.

²⁷⁵⁷ Rasül Caferiyan, a.g.e.

ilişkileri nedeniyle Osmanlılar da yapılan Cuma Namazı onların İranlılara göre puan taşımalarına neden olacaktı. Bu konu da Osmanlıların Şiiileri suçlaması çoğu Şiiiler'in Cuma Namazına yönelmesine neden idi.²⁷⁵⁸ Safeviler Osmanlılar gibi sabit askerleri yoktu. Sonradan Büyük Abbas Osmanlı'dan alıntı yaparak Kızılbaşlar'a karşı "Şahseven" diye sabit ve tam vakit bir ordu düzenlediler. Bu ordu padişahın maaş ve sadece ondan ferman alıyordu. Şahseven ordusu Kafkas, Gürcistan, Ermenistan ve Türklerden, Gayrı Osmanlı Yeniçeriler gibi başka ülkelerden oluşmuştur. Osmanlıların kimliğini taşıyan büyük "Süleymaniye" Camiisi, Büyük Abbas zamanında inşa edilen "Mescit-i Şah'i" (Mescit-i Cuma Abbasi) benzemektedirler.²⁷⁵⁹ Osmanlıların "Bab-ı A'lı" karşına Safeviler Büyük Abbas zamanında "A'lı Kapu'yu" İsfahan da inşa ettiler. Osmanlılarda Topkapı Sarayı ile İran'daki Tophane tümüyle birbirine benzemektedir. Osmanlılar Farsça Padişah kelimesini Paşa şeklinde Safeviler de kendi uşaklarına özellikle bayanlara Sultan kelimesini kullanıyorlardı. Bizans'tan kalan İstanbul'un "At Meydanı" İsfahan da Selçuklar zamanından temeli atılan "Meydan-ı Nakş-ı Cihan'la"²⁷⁶⁰ birbirine benzemektedirler. İstanbul'un Darül-Ulemaları ve Medreseleri de Büyük Çaharbağ²⁷⁶¹ ve diğer çeşitli medreselerine benzemektedir. Hamamlar, mağazalar, kervansaraylar, su çeşmeler, su yayma kurumu, su kanalları, su deposu, azık deposu,

²⁷⁵⁸ Rasül Caferiyan, a.g.e, s. 264.

²⁷⁵⁹ İskener Bey Türkmen, *Alem'aray-ı Abbasi*, C. II, s. 1370.

²⁷⁶⁰ Roger M Savory, *İran-ı Asr Safevi*, çev. Kambiz Azizi, Sahar Yayınları, C. II, Tahran 1987, s 145-146.

²⁷⁶¹ Abdul-Huseyin Navai, *Tarih-i Tahavvulat Siyasi İctimai, İktisadi ve Farhangiye İran Dar Devreye Safeviye*, Samt Yayınları, Tahran 2003, s. 342.

bağlar, saraylar ve bütün İstanbul'un dört yanında Safevi döneminde özellikle de Büyük Abbas zamanında bulunan binalar ve imaretler benzemektedirler. Şeyh Bahâî'ye mensup olan meşhur Çeharbağ'ın iki tarafında Çeharbağ Sokakları inşa edildi. İsfahan'ın meşhur Su Çeşmeleri, Kanallar ve meşhur kurumlar inşa edildi. Şah Abbas dönemine ait olan 999 kervansaray, pazarlar, köprüler ve Osmanlılardan örnek alınan binalardır. İran ve Türkiye'ye gelen Turistler için bu eserlerin ortak şekillerinden dolayı iki komşunun birbiriyle rekabet etmek için ne kadar gelişmelerini göstermektedir. Bernard Levis Evliya Çelebi'den naklederek:

*...Bu iç içe giren Cemşid sanatına benzeyen nakışlar, bu Camii'nin (Süleymaniye) Kapısı'nın her tarafında dörtlük binalar müezzinler, ayakkabıcılar ve hizmetçiler için odalar mevcuttur, bu Camii'nin dört minaresi var... bin adım olan bahçesinde kavak ve çeşitli ağaçlar ekilmiştir, bu büyük alanın yanında açık bir alan Pehlivan Demir Meydan'ı var, bu Camii'nin sağ ve sol tarafında dörtlük mezhebin fıkıhlarını yetiştirmek için Büyük Darül-İlm kurulmuştu, hadis ve Kuran okuması için bir medrese, tıp öğrenmek için, çocuklar ve garibanlar için hastane vs...*²⁷⁶² devam ediyor İstanbul'un en güzel binası olan Süleymaniye de mevcuttur, bu büyük binayı Mimar Sinan inşa etmiştir.²⁷⁶³ İsfahan'ın Nakşı Cihan Meydan, Mescid Şeyh Lütfullah, Meydan'ın etrafındaki medrese, Pazar vs. gördüğünde hemen onları Süleymaniye ve onunla ilgili binalara ortak benzerileri zihnimize geliyor. Diğer taraftan da Osmanlılar bu ortak kültür unutmuyorlardı ve İran'ın bilim açıdan önemini biliyorlardı. Bu nedenle Osmanlı'nın kültür ve medeniyetini zenginleştirebilmek için I. Sultan Selim Tebriz'i ele geçirdikten sonra Tebriz onun

²⁷⁶² Lowis, a.g.e, s. 152.

²⁷⁶³ Lowis, a.g.e, s. 149.

için meşhur olan binlerce sanatçılar ve Osmanlı mimarlığını zenginleştirmek için İstanbul'a gönderdi.²⁷⁶⁴ Uzunçarşılı diyor: ,Yavuz Selim 8 veya 9 gün Tebriz de kaldıktan sonra tacirler ve bin aile iş sahibini ve faydalı adamları İstanbul'a gönderdi. Timur'un çocuklarından olan Bediüzzaman Mirza da bunların içindeydi.,²⁷⁶⁵ Sultan Süleyman İran'ın ilk seferinden döndükten sonra İran gibi halılar dikmek için Anadolu da iş hane kurdu.²⁷⁶⁶ Uzunçarşılı devam ediyor Sultan Süleyman'ın Azerbaycan Seferinin sonucu Kanuni halı dikmeye ilgi gösterdi.²⁷⁶⁷ Sultan Süleyman'ın emriyle İran ustaları bu iş hane de işe alındı.²⁷⁶⁸

²⁷⁶⁴ Lord Keen Rous, a.g.e, s. 178.

²⁷⁶⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, c. II. s. 304.

²⁷⁶⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 802.

²⁷⁶⁷ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 800.

²⁷⁶⁸ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 804.

H. Kültürel İlişki ve Sanat'ın Rolü:

İstanbul'un İslam dünyasının sanat merkezi olmak üzere şöhret ve görkemi İran'ın birçok sanatçıları İstanbul ve Osmanlı'nın diğer şehirlerine göç etmelerine neden oldu. Sultan Selim Tebriz'in fethinden sonra birçok İran sanatçıları Osmanlı'ya gönderdi. Bu sanatçılar Şiraz Türkmenler, Herat Timurlar ve Tebriz tarzı üzerine temellenen Safevi tarzını Osmanlı da yaydılar. Bu sanatçılar İran'ın ressamlığını Osmanlı'nın ressamcılığının tarzına soktular. Osmanlı sultanlarının sanatçılara ilgi ve himaye gösterdiği için bu sanatçıların Osmanlı'ya göç etmesine zemin oluşturdu. Bu sanatın en geliştiği Sultan Hüseyin Mirza Baykara zamanı Herat da idi. Bu dönemde; Kemaleddin Behzad, Muhammed Siyah Kalem, Şeyhi Beg, Derviş Muhammed Herevi ve Emir Halil... seçkin sanatçılar ortaya çıkmışlardı. Herat Özbekler eliyle yıkıldığı zaman Timurların hükümetine son verildi. Şah İsmail Herat'ı Özbekler elinden çıkardıktan sonra bu sanatçılardan bazılarını kendisiyle Tebriz'e götürdü. Şah İsmail Akkoyunlu sanat merkezi Şiraz ve İsfahan'dan da Tebriz'e gönderdi. Böylece ilk Safeviler'in sanatı; Şeyhzade, Hacı Abdul-Aziz, Ağa Mirek, Sultan Muhammed, Muzaffer Ali, Mir Seyyid Ali, Şah Muhammed İsfahan ve Dost Muhammed tarafından temeli koyuldu.²⁷⁶⁹ Bu sanatçılar İlhanlılardan Safeviler kadar gelişen İran sanatını Osmanlı'ya aktardılar. İstanbul'un sanat tarzı çoğu Osmanlı sarayında meşgul olan bu göç eden sanatçı ve ressamlar tarafından oluştu. Böylece Osmanlılar İran sanatını örnek aldılar.²⁷⁷⁰ Timurlar ve Türkmenler

²⁷⁶⁹ Veli Dinperest, *Tarihnameye İran Badaz İslam*, Tebriz Üniversitesinin Yayınlar, Tebriz 2001, s. 60,

²⁷⁷⁰ Biniyon Lowrens ve j.s. Wikynson, *Bazil Grey*, çev. Muhammed İranmanış, Emirkebir Yayınları, Tahran 2004, s. 308.

zamanından beri İran-Osmanlı kültürel ilişkilerinden dolayı İran'ın edebi, Hattı Nüshaları, Minyatür ve değerli sanat parçaları Osmanlı'ya götürmüştür. Osmanlı Sultanları İran'ın sanat ve edebi eserlerini satın alarak kendi özel kütüphanelerinde saklıyordu.²⁷⁷¹ Akkoyunlu Yakub Beg'in Hamsesine tanınan Nizami'nin Hamsesi bu eserlerden bir örnektir. On beş ve On altıncı yüzyılında bu hattı nüshaların minyatürü Herat, Şiraz ve Tebriz de Timur ve Türkmen sanatçılar tarafından çizilmiştir.²⁷⁷² Anadolu Selçuklulardan beri Ressam hane mevcut idi. Osmanlı İmparatoru oluştuktan sonra önce Sultanlık Ressam hane Bursa sonra Edirne'de şekillendi.²⁷⁷³ Ressamlık Osmanlı Sultanlarının ilgilerini çeken sanat idi. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmet "Ehl-i Hiref" bir kurum oluşturan ilk sultandı. Bu kurum da çeşitli sanat alanlarında II. Mehmet Sarayında çalışıyorlardı. Ehl-i Hiref'e ait en eski defter 1520'den (hc. 926) kalmıştır. Bu defter de II. Bayezid zamanından beri Osmanlı'nın Sarayında çalışan İran'dan Anadolu'ya göç eden sanatçıların adıyla birlikte ne kadar maaş aldıkları ve nereden geldikleri zikredilmektedir.²⁷⁷⁴ Bu sanatçıların sayısı 600'den 900'e kadar yazmaktadır. Bunların arasında ressamların önemli bir mevkileri vardır. Bu ressamlar binalar, kitaplar, hattı nüshaları resimleştirip ve

²⁷⁷¹ Abdül-Hay Habibi, *Huner-i Timuriyan ve Mutaferriat-ı An, Bonyad Ferheng Yayınları*, Tahran 1977, s. 561.

²⁷⁷² Perisa Şad Kazvini, *Barresiye Nüşahaye Hattı ve Muragaat İrani Sadehaye Haştom Ta Dahome Hicri Dar Mozeye Topkapı Saraye İstanbul*, Mecelleye Ganjineye Esnad Tahran 1988, s. 125.

²⁷⁷³ Ünver Süheyl, *Fatih Sultan devrine ait bir yazı ve nakiş albumu*, Tıp Tarih Enstitüsü Direktörü, İstanbul 1958, s I.

²⁷⁷⁴ Uzunçarşıl, *Osmanlı Sarayında Ehl-i hiref defterleri*, T.T.K, s. 26-64.

süslüyorlardı.²⁷⁷⁵ II. Mehmet zamanında da İran'dan Osmanlı'ya göç eden bu sanatçılardan Hüseyin bin Şehabettin Bircandi idi. Bircandi demir üzerinde resim ve surat çizmekte has bir uzmanlığı vardı. Bircandi'den kalan eser Topkapı Sarayında da üzerinde *کتبه وناقش فارغه حسين بن شهاب البيرجندی فی ربيع الاول سنه احدی و سبعین و ثمان مئه* yazılmış bronzlu tavadır.²⁷⁷⁶ Topkapı Sarayında olan hattı bir Kuran Seyyid Ali ve Seyyid Esadullah Kirmanlı İran'ın seçkin sanatçılar tarafından tezhip edilmiştir.²⁷⁷⁷ Bunlar Karakoyunlular zamanında Osmanlı'ya göç etmişlerdi. On beşinci yüzyılın birinci yarısında Dilsüzname ve Külliyyat-i Şiir Edirne de iki edebi eserin resimcilik ve hat yazılarının Timurlu tarzı görülmektedir.²⁷⁷⁸ Miladi 1495 (hc.900) İstanbul da Osmanlı Ressam hanesinde Minyatürlerinin ilklerinin planı olduğu zamanında Türkmen sanatçılar çalışıyorlardı.²⁷⁷⁹ Eserlerden olan 1495 yılı Kelile ve Dimne, 1498 yılı Emir Hüsrev Dehlevi'nin Hamsası Şiraz ve Memlukler tarzına çok çekici çeşitli renklerle resimlenmişlerdi.²⁷⁸⁰ Osmanlı'ya göç eden İran sanatçıları 1504 yılda öğrenci ve oğulları olan Muhammed ve Ali'yle birlikte Melek

²⁷⁷⁵ Serpil Bağcı -Filiz Çağman, *Osmanlı resim sanatı*, İstanbul 2006,s 16-17.

²⁷⁷⁶ Dinperest Veli, naklen Karimzade Tebrizi, s 62.

²⁷⁷⁷ Al-i Efendi Mustafa, *Menakibe Hunerveran*, Amire Matbaası, İstanbul 1926, s. 122.

²⁷⁷⁸ Banü Mahir, *Osmanlı Minyatür sanatı*, Kabaçlı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 24-25.

²⁷⁷⁹ Tanındı Zeren, *Türk Minyatür sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, s. 13.

²⁷⁸⁰ Nurhan Atasoy, Çağman Filiz, *Türkîsh minyature painting*, R.C.D Cultural Institute Publications, İstanbul 1974, s. 19.

Ahmed Tebriz'i II. Bayezid'in Sarayına girdiler.²⁷⁸¹ Hasan bin Muhammed ve Hasan bin Abdul-Celil de göç edenlerdendir. İran'dan geniş ölçüde ilk kez Osmanlı'ya göç Sultan Selim zamanında oldu. Tebriz tasarrufundan sonra Sultan Selim Tebriz'in Kütüphanesi ve Saltanat hazinesinde mevcut olan sanat ve edebi eserleriyle birlikte birçok sanat ve sanatçıları kendisiyle İstanbul'a götürdü. Bunların arasında Safeviler'in seçkin ressamı bazıları dışında kalanları ressam haneye saltanatıyla birleştirdi. Osmanlı Kâtibi Hasan Efendi bunları uzman alanı ve aylık aldığı maaşlarını da yazmıştır:

*“Şah Muhammed Musavvar, Abdulikani Musavvar, Derviş Beg Musavvar, Şeyh Han Naggaş, Alâeddin Naggaş, Mansur Beg Naggaş, Şeyh Kemal Naggaş, Ali Beg Naggaş, Ahı Beg Naggaş, Abdül-Halil Naggaş, Mirza Beg Naggaş, Nazar Naggaş, Abdül-Fattah Naggaş, Mirağa Naggaş, Şeref Naggaş, Ali Kulu Naggaş”*²⁷⁸².

Bunların arasında Şah İsmail kendisiyle Herat'dan Tebriz'e getiren Timurlu sanatçıları da vardır. Bazıları da Akkoyunlu sanatçılarıdır. On altıncı sanatçılarından olan İsfahanlı Şah Muhammed'den bir gencin önünde durup saz çalmasını duyan çarşafly bayan ve diğeri yüce bir mürşidin karşısında oturan ve onunla konuşan başında emmame olan bir gencin resimleri kalan bu gurubun ressamlarıdır.²⁷⁸³ Abdül-Fattah da ressam, hakkâklik ve hattatlardan sayılır. Abdül-Fattah'ın yazısıyla bir levha Bursa camiisin de mevcuttur.²⁷⁸⁴ İstanbul da bulunan bu Safevi ressamlarla

²⁷⁸¹ Çağman Filiz, a.g.e, aynı sf.

²⁷⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Sarayında Ehli hiref defterleri*, s. 24.

²⁷⁸³ Veli Dinperest, a.g.e, naklen Karimzade Tebrizi, s.239.

²⁷⁸⁴ Mehdi Bayani, *Ehval ve Asare Hoşnevisan*, İlmî Yayınları, Tahran 1985, s. 408.

Osmanlı ressamlığı ortaya çıkarak yayıldı.²⁷⁸⁵ Çünkü Osmanlı Sarayında İran sanatçılar tarafından resimlenen kütüpler, on beşinci asır son yılları ve on altıncı asır da Herat, Şiraz ve Tebriz de bulunan kütüplerin resimlerine benziyor. Bu eserlerden Divanı Sultan Hüseyin Mirza Baykara ve Emir Ali Şir Nevai'nin eserleridir. İstanbul da Hacı Muhammed bin Melek Ahmed Tebriz'i tarafında resimlenen Emir Ali Şir Nevai'nin Garayebul-Seğr eserinin minyatürü Timurlu tarzının nüfuzunu göstermektedir.²⁷⁸⁶ Hacı Muhammed Ahmed Tebriz'i babasıyla birlikte II. Bayezid zamanından beri Osmanlı Sarayında ressamlık sanatında çalışıyordu.²⁷⁸⁷ Diğer eserlerden Nizami'nin Hamsasi'dir. Bu eser de mevcut olan yedi minyatür Herat tarzının Osmanlı da nüfuzunu gösteriyor.²⁷⁸⁸ Bu sanatçılar Osmanlı da hattı nüshaları resimlemekle Şah İsmail sarayında yeni bir tarz kuran Behzad, Sultan Muhammed vs... sanatçıların tarzını Sultan Selim Sarayında yaydılar.²⁷⁸⁹ Miladi 1515 yılında bu eserlerden Mantıku't-Teyr Attar Nişabur'un eseri Sultan Selim'in Sarayında minyatürü İran sanatçılar tarafından yapıldı. Çok değerli ve güzel sanat eserlerinden olan bu esrin minyatürünün mazmunu Mısır Pazar'ın da Hz. Yusuf'un

²⁷⁸⁵ Nurhan Atasoy, Filiz Çağman, *Turkish Minyature painting*, Publication of the cultural institute, İstanbul 1974, s. 20.

²⁷⁸⁶ Serpil Bağcı-Filiz Çağman, *Osmanlı resim sanatı*, s. 55.

²⁷⁸⁷ G. Fahir, *Fifth international congress of Turkish art*, s 238, Budapest 1978.

²⁷⁸⁸ G. Fahir, a.g.e, s. 324.

²⁷⁸⁹ S. M Dimand, *Rahnamaye Sanayeye İslami*, çev. Abdüllah Faryar, İlmi-Ferhengi Yayınları, Tahran 1986, s. 61.

satılmasıdır.²⁷⁹⁰ Bu dönemin özelliği renklerin şaşırtıcı şekilde renklerin uyması sanatçının amacıdır. Herat ressamlığının özelliği gerçekle irtibata koymasındır. Şekil ve renk açıdan sanatçı saklı düşüncesini ressamcılıkta göstermeye çalışıyordu. Parlaticı renkler kullanmak ve küçük konulara dikkat etmek ve ayrıntılar birliği ve heykellerde göze gele kadar şahsiyetleştirme önemini taşıyan bir üsluptur.²⁷⁹¹ Bu rassaa tarzı Safevi yeni tarzıyla birlikte edebi eserlerin minyatür çizmesiyle Osmanlı'nın ressamlık sanatına girerek kendi etkisinde aldı.²⁷⁹²

²⁷⁹⁰ Ebulkasim Taheri, *Tarihi Siyasi ve Ectemaiye İnan Az Merge Timur Ta Merge Şah Abbas*, Şirket-i Sahamiye Kitaphaye Cibi Yayınları, Tahran 1975, s. 63.

²⁷⁹¹ Habibullah Ayetullahi, *Reng ve Şekl dar Mektebe Herat*, Mecelleye Ferheng ve Huner, 20. Numara, Tahran 1382, s. 53.

²⁷⁹² R Pinder, *paintingfrom İslam Lands*, Oxford 1969, s. 86.

I. Sultan Süleyman Sarayına Göçler:

Ne kadar da İran'ın kültürel merkezleri çalışmalarına devam etse da²⁷⁹³ kargaşa durumdan dolayı İran'ın bilginler ve sanatçıları Osmanlı'ya göç etmelerine neden olmuştur. Bu göç Fatih Mehmet zamanından başlayarak²⁷⁹⁴ Sultan Süleyman döneminde Şahkulu, Kemal Tebriz'i ve Velican Tebriz'i göç etmeleri Osmanlı'nı resimcilik sanatını çok etkiledi.²⁷⁹⁵ Bu sanatçıların göçü I. Tahmasb zamanında başlamıştır. Kemal Tebriz'i portreleşme ve kuşların durumunu göstermekte çok uzman bir ressam idi.²⁷⁹⁶ Kemal Tebriz'i kitap süslenmekte ve kitap cildini yaprak ve dalla şekilleştirmekte de mahir idi. Miladi 1522 yılı (hc. 929) Ehl-i Hiref Defterinde olan Acemi adıyla Saray'ın Ressam hanesinde bulunan ve aylık maaşlarıyla bu ressamların adı kayıtlıdır:

“Hacı Beg Tebriz'i, 10/5 Akçe, Hoca Beg Tebriz'i 10/5 Sultan Ali Basmanci 9/5 Akçe, Kaşım İsfahani 10/5 Akçe, Muhammed bin Abdul-Rahman 4/5 Akçe, Hasan Bin Hızır 10/5 Akçe, Hüseyin bin Ressam 6 Akçe”²⁷⁹⁷.

Bunların çoğunu Sultan Süleyman kendisiyle Tebriz'den Amasya'ya götürmüştür.²⁷⁹⁸ Safevi Ressamlarından bir grup Safeviler'in başkenti Kazvin'den

²⁷⁹³ İmami Hoyi, a.g.mk, s. 1.

²⁷⁹⁴ Hammer, a.g.e, c, I, s. 690.

²⁷⁹⁵ Kerimov Kerim, *Sultan Muhammed ve Katebe O*, çev. Cihanperi ve Rahim Parni, Daneşgah Hunere İslami, Tebriz 2003, s. 83.

²⁷⁹⁶ A'li Efendi, a.g.e, s. 64.

²⁷⁹⁷ Meric, Rıfkı Melul, *Türk Nakış Sanati Tarihi Araştırmaları*, Mevacib-i cemaeti ehl-i hiref, Ankara 1953, s. 4.

²⁷⁹⁸ Uzunçarşıl, *Osmanlı Sarayında Ehl-i hiref defterleri*, s. 27.

İstanbul'a göç etmiş; Şehinşehname, Süleyman-Name, Osman-Name Selim-Name vs. Türkçe ve Farsça edebi ve tarihi eserleri resimleştirmekle Safevi resimciliğini Osmanlı da yaydılar. Bu eserlerden örnek olarak Miladi 1528 Hicri 934 yılında Şucaeddin Elfarisi Şahi Divan Nüshasında Bazm, Şarap ve müzik meclisinden beş minyatür resimlenmiştir. Tuhfetül-Ehbar, Camii'nin Haft Evrenk, Sandbadname ve Selimname aynı yılın az zamanından sonra minyatürle resimlenen eserlerdi.²⁷⁹⁹ Miladi 1547 yılı (hc. 954) bu eserlerden diğer bir örnek olarak Sultan Süleyman'ın İran Seferinde Bağdat da bulunması Süleyman-Name kitapta Arifi tarafından yazılmış da görülmektedir. Bu eser de Sultan Süleyman'ın çizilmiş olan resimleri İran ressamı tarafından çizilmiştir.²⁸⁰⁰ Arifi'nin diğer bir eseri olan Osman-Name'nin bir nüshası Osmanlı sarayının hattatı olan İranlı Kâtip Mirza Hoyi tarafından otuz dört minyatür çizilmiştir.²⁸⁰¹ Firdevs'inin Şahnamesi ve Şerefeddin Ali Yezdi'nin Zafernamesi kitapların etkisinde yazılan Osmanlı Sultanları hakkında yazılan "Şehinşehname" ve Sultan Süleyman'ın fetihleri hakkında yazılan "Zafername" kitaplarında Osmanlı Saray sanatçısı olan İran'dan göç eden Seyyid Lokman bin Hüseyin Ermevi tarafından Şerefeddin Ali Yezdi'nin Zafernamesi gibi resimlenen eserlerdi.²⁸⁰² Bu eserlerin resimlerinde alt ve üst kısımlara farsça şiirler yazılmıştır. Bu şiirlerden Miladi 1520 (hc. 926) yılında Sultan Süleyman'ın yaprak

²⁷⁹⁹Pinder, a.g.e, s. 56.

²⁸⁰⁰ Bağcı, a.g.e, s. 101.

²⁸⁰¹ Bağcı, a.g.e, s. 98.

²⁸⁰² Bağcı, a.g.e, s. 116-117.

ve dalla resimlenen Topkapı Sarayında²⁸⁰³ saltanat tahtına oturmasıyla ilgili ve avcılık mekân da avlanırken söylenen Farsça şiirlerdi.²⁸⁰⁴ Osmanlı Sarayında bulunan resimleri I. Tahmasb'ın Sarayında bulunan resimlerle karşılaştığı zaman İran'ın bu etkisi görülmektedir. Başka bir resimde, Husrev'in bir gölgelik altında ve tahtının altında pahalı bir halının yayılması görülür. Bu resimde planlanan adamların resimleri Behzad, Barik ve Hoşandam'ın adamlarının resimlendiği resimlerinin giydiği elbiselerine benziyor.²⁸⁰⁵ Hüsrev Şirin'in diğer bir resmi Nizami'nin Hamsa kitabında Osmanlı Sarayı'nın meşhur ressamı İranlı Sultan Muhammed Ressam tarafından çizilen resimdir...Bu resim de Hüsrev Perviz'in meşhur atı Şebdiz için çiçeklerle bezenmiş çimen üzerine ayaklarını çarpması görülüyor.²⁸⁰⁶ Osmanlı ve Safevi ressamlığını karşılaştığımız zaman bu ressamlar da mitolojik, tarihi, edebi, irfani, âşıkane konularının devlete motif olarak kullanıldığı görülmektedir. Osmanlıda 1545 yılına ait Ehl-i hiref defterinde yer alan İran sanatçıları(hc. 952-965) Sultan Süleyman'ın sanatçılarına destek verdikleri için veya başka nedenlerle İstanbul'a göç etmişlerdi:

“Abdül-Ali Tebrizi 20 Akçe, Sultan Ali Basmancı 12/5 Akçe, Abdül-Hamid Tebriz'i 15/5 Akçe, Muhammed Şah Tebriz'i 19 Akçe, Alâeddin Tebriz'i 15 Akçe, Ali Beg Tebriz'i 11 Akçe, Abdül-Fattah Tebriz'i 12 Akçe, Abdül-Halık Tebriz'i 12

²⁸⁰³ Belair Shyla, Canan M Blom, *Huner-i Memari'ye İslami*, çev. Erdeşir İşragi, Sorüş Yayınları, Tahran 2006, s. 278,

²⁸⁰⁴ Bağcı, a.g.e, s. 100-101.

²⁸⁰⁵ Cristiyen Prise, *Tarih-i Huner İslami*, çev. Mesud racabniya, Bonhah Tecüme ve Naşr Kitap Yayınları, Tahran 1969, s. 154.

²⁸⁰⁶ Cristiyen Prise, a.g.e,

Akçe, Ali Kulu Tebriz'i 3/5 Akçe'mi Ağa İsfahani 5 Akçe, Derviş Muhammed İsfahani 1 Akçe, Şah Kulu Tebriz'i 25 Akçe".

Bunların bazıları 1545 hc. 952 yılının listesinde bulunan ressamlardır. Bundan sonra bir daha Osmanlı sarayında İran Ressamların adı Ehl-i hiref defterinde kayıtları yoktur. Bu da Osmanlıların Sanatçıların vaziyetlerini değiştirmesini göstermektedir. Saltanat ressamlığının başkanı olan Şah Kulu Tebrizi, yeni bir ekol meydana getirdi, birçok öğrenci yetiştirdi ve en çok Osmanlı ressamlığını etkileyen oydu.²⁸⁰⁷ Abdül-Halik, Abdül-Fattah, Ali Beg, Sultan Ali ve Derviş Muhammed ressamlık dışında hat sanatıyla da uğraşıyordu.²⁸⁰⁸ Osmanlı Sarayının en meşhur ressamı Muhammed Şah Tebriz idi. Şah Kulu ve Velican Tebriz'i en çok etkileyen Osmanlı ressamlığını Kanatlı Cennetteki Melek çizilen bu sanatçılar tarafından Avrupa, Amerika ve Türkiye Müzelerinde bulunmaktadır.²⁸⁰⁹ Âşık Çelebi'nin söylediğine göre Sultan Selim zamanında Şah kulu Amasya da yerleşmiş ve Behzad'dan daha iyi olduğunu vurguluyor.²⁸¹⁰ Sultan Süleyman Tebriz'den Amasya'ya getiren sanatçılarla birlikte Şah Kulunu da İstanbul'a getirdi.²⁸¹¹ On altıncı yüzyılın son zamanlarında yavaş yavaş yeni bir tarz gelişti. Bu konuda Ressam Osman öncü idi. Osman Bey ve diğer Osmanlı ressamlarının çabalarıyla

²⁸⁰⁷ A'li Efendi, a.g.e, s. 68.

²⁸⁰⁸ Mehdi Bayani, *Ehval ve Asare Hoşnevisan*, İlmî Yayınları, s. 4-8-28-187.

²⁸⁰⁹ Abdül-Hay Habibi, a.g.e, s. 73.

²⁸¹⁰ Banü Mahir, "Kanuni Döneminde yaratılmış yaygın Bazme Üslubu saz Yolu" *Türkiyemiz*, Yıl:18, (Şubat), 1988. İstanbul, s. 116; Uzunçarşılı, a.g.e, s. 26.

²⁸¹¹ Banü Mahir, *Osmanlı Mınyatur sanatı*, Kabalcı yayınevi, İstanbul 2005, s. 117.

Osmanlı ressamlık temelleri oluştu. Buna rağmen bazı araştırmacılara göre Şiraz Üslubu açık ve parlaticı renkler hala Osmanlı ressamlığında görülüyordu.²⁸¹²

Timurluların çökmesinden dolayı ilmi mekânlar zayıfladı ve Osmanlıların gelişmesi bir yeni İslami devlet olarak İran Âlimlerinin göç etmesine uygun şartlar meydana getirdi. Uluğ Bey'in ölümü Sultan Hüseyin Mirza Baykar'ın ölümüne kadar hala ilmi merkezleri İran'ın Horasan, Maveraünnehir, Azerbaycan, Kirman ve Fars'ta çalışmakta ve Âlimlere destek veriliyordu. Timurluların çökmesinden sonra Âlimlerin İran'dan Hint ve Osmanlı'ya göç etme şartları hazırlandı. Osmanlı'ya göç o kadar artmıştı ki Fatih Sultan Mehmet'in 7 Hekim'inden 4'ü İranlı idi: Bunlar Lar'ı, Kutbuddin Reis, (Sultan'ın Hekimlerinin konseyinin başkanı) Şukrullah Şirvan'ı ve Ataullah idiler.²⁸¹³ II. Mehmet hükümdar olmadan önce Baysungur (Timurlu) Uluğ Beyin oğlu Abdullatif (Cihanşah Karakoyunlu ve Şirvanşah gibi İslam Dünyasının marifet sahibi olan şehzadelerle arkadaşlığı vardı. II. Mehmet bilim adamlarına cömertçe davranışta şöhretli olduğu için birçok İranlı bilim adamları kitaplarını Fatih Sultan'a sundular. İranlı Molla Ali Kuşçu II. Mehmet'in davetiyle İstanbul'a geldi ve matematikte (Risaleyi Muhammediye) ve Astroloji de Risaleyi Fethiye'yi onun adına yazdı. Kabuli ve Hamid-i İsfahani II. Mehmet'in sarayının şairiydiler. Hamidi 20 yıl boyunca II. Mehmet'in medihcisi ve nedimlerinden olmuş 7000 beyitlik şiir divanını ona sunmuştu. Vaiz-i Kaşi Raşahat Aynulhayat'ta yazıyor: "*Cami Mekke ziyaretinden döndüğü esnada II. Mehmet kendi adamlarından olan Ataullah Kirman'ı iyi pahalı hediyelerle Cami'yi İstanbul'a getirsin diye görevlendirdi. II.*

²⁸¹² İlahe Bahtaver, "Nahveye Şeklgiriye Mektebe Osmanı ve Barresiye Vijegihaye An" Faslnameye Nigere, Numara 10, Tahran 2009. S. 39.

²⁸¹³ Hammer, a.g.e, c. I, s. 690.

*Bayezid'in da Cami ile iletişimi vardı ve Cami kendi 3. Defterini onun adına yazmıştı. Bayezid de 2000 Flori ona hediye vermiştir*²⁸¹⁴.

Safeviler hükümeti ele geçirdikten sonra yeni bir kültürel ve siyasi durum oluştu. Sekiz asırdan beri Sünni hükümdarların hâkimiyeti sebebi ile Şii halk fıkıh kurallarından habersizdi.²⁸¹⁵ Yalnız elde bulunan Şeyh Cemaleddin Mutahher Hilli'nin yazdığı “Gavaidul-İslam”²⁸¹⁶ kitabının üzerinden Kadı Nurullah Zitevi, dini meselelerde ders verirdi. Şah İsmail bu kitabın var olduğunu haber aldığı zaman Kadı'ya destek verdi. Bu durumda çoğu Şii Ulemaları kendi evlerinde gizlice ders halkaları oluşturmuştu. Şiiilerin kendilerine ait bir medrese ve kütüphaneleri yoktu. İlmî medreselerinin tamamı Sünni ulemalarının elinde idi.

Şah İsmail'in yaptığı işlerden dolayı İran'dan kaçamayan ulemalar, iki tarafın ortak bilim ve kültürel ilişkileri nedeniyle Osmanlı'ya geldiler. Safeviler'den önce Osmanlı'ya göç eden ulemalar oranın ilmi merkezlerini etkilediği için İran ulemalarına zemin hazırlamıştı. Ayrıca Timurlular ile Osmanlıların ilmi merkezlerinin benzerlikleri ve ortak ders programları olduğu için sonraki İran âlimlerinin ruhsal şartlarına uygundu.

Osmanlı'ya yapılan göçler İran'ı yeni bir duruma getirerek Abdul-Al Karaki, Amil Karaki, Abdullatif Amili, Abdul-Samad Hamdani Cebi Baba ve oğlu, Şeyh Bahayi, Şeyh Zahireddi Abdul-A'li Meysi gibi birçok Şii ulemalarının Cebelamil,

²⁸¹⁴ Muhammed Emin Riyahi, a.g.e, s. 170.

²⁸¹⁵ Hasan Rumlu, *Ahsenut-Tevarih*, c 12, s. 61.

²⁸¹⁶ Hasan Rumlu, a.g.e, s. 61.

Hille, Bahreyn ve Irak'tan İran'a gelmelerine neden oldu.²⁸¹⁷ Şah İsmail'in karizmatik kişiliği Çaldıran Savaşı'ndan sonra kırılmıştı. Mürid ve müritlik iletişimi, Türk-Tacik çelişkisi Şah İsmail'in Sufi Şiiliği bırakarak Fıkıhsal Şii mezhebini benimsemesine yol açtı. Kendi soyunu Peygamber ailesine mensup edip onun tarafından siyasi güç ve Şiiliğin Devletin resmi mezhebi olması için çalıştı. Şah Tahmasp zamanında Safevilerin resmi siyaseti bu oldu. Şia'nın ulema ve söz sahiplerine toplumun ihtiyacı olmasına rağmen az bulunmaktaydı. Bu yüzden onları iyi karşılamışlar ve Safeviler'in göç eden ulemalara yeterli maaş ve siyorgal (bir yeri gelir kazanmak için maaş vermek yerine birine devretmek) vermeleri âlimlerin İran'a gelmeleri ile sonuçlandı. Bu ulemalar İsfahan, Meşhed, Kazvin, Erdebil ve Kum'da ikamet ettiler. Bunlar iyi işlerden sayılan müçtehit-i Zaman, İmam Naibi, Sadr Makamını sarayda elde ettiler. Hur Amiliye diye tanınan Şeyh Muhammed Hasan, kendi kitabı olan Amelül-Amel'de bu Arap âlimlerinin 1100 kişiden fazla olduğunu yazıyor.²⁸¹⁸ Safeviler Şii ulemaları çekmek için Serbedarlar hükümetinin tecrübesinden olan Şehit-i Evvel'i, Şia'yı yaymak için davet ederek ondan yararlandılar. Safeviler'in bu ulemaları getirmekteki amaçları Şiiliği kuvvetlendirmek ve zenginleştirmektir.²⁸¹⁹ Bunlar Farsça bilemediği için kitaplarını

²⁸¹⁷ Ali Merve, *Etteşeyyu Beyn Cebel Amil ve İran*, Elriyaz Elreys Lelkütüp venaşr. naklen Mansür Pürhaydarı, Tahran 2009, s. 14.

²⁸¹⁸ Muhammed Taki İmami, *Hecreti Ulema Be İran ve Dargiriye Osmanı-Safevi*, Mekale.

²⁸¹⁹ Ali Merve, *Etteşeyyu Beyn Cebel Amil ve İran*, Elriyaz Elreys Lelkütüp venaşr. s.14.

Arapça yazıyorlardı. Moğolların Bağdat'a saldırmasından sonra Arap dili zayıflamıştı ancak bu ulemaların sayesinde tekrar kuvvetlendi.²⁸²⁰

Safevi hükümeti İran'ın toplum katmanından olmayan bu ulemaları kullanmaları daha güvenliydi. İran'da Şiiilerin resmiyet kazanması ve yeni fetvalar çıkarması Şii-Sünni çatışmaları yaratarak çeşitli katmanların (ulema) İran'dan Osmanlı'ya kaçmalarına neden oldu.²⁸²¹ İran kültür ve edebiyatını seven ve himaye eden Sultan Selim ve 2000 beyit Farsça divan şiiri ile (İran'da basılmış) bu bilginlerin göç etmelerini destekledi. İran'ın bilgin adamlarının Osmanlı'da toplanması Fars dili ve edebiyatının orada gelişmesini sağladı.... Şah İsmail'in yaptıklarından hoşlanmayan ulemalar Haccı bahane ederek Osmanlı'ya göç ediyorlardı.... Sultan Selim Tebriz'e girdikten sonra mülayim bir davranış sergiledi ve yaklaşık 1000 veya 1700 İran ulemalarını, örneğin Bediüzzaman Mirza-i Timurlu ve Sultan Ebul Gazi Hüseyin Baykara ve diğerleri; mimar, heykeltıraşları, İstanbul'a götürdü. Bunlardan biri olan Mimarların başı olan Ali Tebriz'i, İstanbul'a yerleştikten sonra kendi ekolünü Osmanlı Topraklarında yaydı... Bu göç Kanuni Sultan Süleyman zamanında da devam etti ve birçok İranlı ulema ve sanatçı İstanbul'a göç etti. Şah Tahmasp, Cebelamil (Lübnan) ulemaların etkisinde sert davranış gösterince İran'da bilim duraklama durumuna geldi. Böylece İran halkı bilimden yararlanamadı. Bilim olarak sadece Safevi mezheplerine ait bilimi vardı ki Şah Tahmasp ve şeraitçiler tarafından uygulanıyordu. İran'da; Moğollar, Timurlular,

²⁸²⁰ Muhammed Taki İmami, "Hecreti Ulema Be İran ve Dargiriye Osmanı-Safevi"
T.T.K. sepozyon, Ankara 213.

²⁸²¹ Muhammed Taki İmami, a.g.e.

Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerden kalan bilimin etkisi sona erdi. Siyasi olarak göç edenlerin bazılarının içinde Safevi tarikatına bağlı zümreler vardı.

Osmanlı'ya karşı Şahkulu Baba²⁸²² adamlarıyla İran'a geldi ve Şah İsmail'e sığınması sonucunda ordusunda görevlendirildiler. Dulkadir Oğullarından Ali Beg oğlu Veled Han İsmail'in huzuruna geldi. Bu cemaatten bir kısmı Şah İsmail'in yanında kaldı. Diğer kısım da Fars bölgesindeki olan Dulkadirler'le birleştiler. Üçüncü bölümü ise Durmuş Han'ın hizmetine girdiler.²⁸²³

Sultan Selim'in kardeşi Ahmet'in oğlu Şehzade Murat Kızılbaş Takkesi taktı ve Şah İsmail'e sığındı.²⁸²⁴ Şah İsmail onu iyi karşıladı ve Fars vilayetinin bazı bölgelerini ona bağışladı.

Bu göçlerin çoğu Sivas, Amasya ve Tokat ve Halep Türkmenler tarafından yapılıyordu. Bu göçlerin sebepleri de vergi, yer, askerlik nedenlerden idi. Askerlik için yalnız Yeniçeriler kullanılmıyordu, Anadolu gençler de kullanılırdı. Bu gençler kendi ziraat, el sanatı bırakıp orduya katılıyorlardı. Ortaya çıkan bu problemden dolayı Osmanlı Devleti bunların kendi işinden çıkarıp önceki işine dönmelerine zorunlu ediyordu. Bu da bunların uzun zaman alan olan siyaset ve askerlik işine alıştıkları için zor geliyordu. Çünkü bunlar terk ettiği önceki işlerine geri dönmek istemiyorlardı. Bu isyanları Osmanlı tarihinin gerginlik süreçlerinden ve saltanat üzerine çıkan çatışmalar idi.²⁸²⁵ Şii Türklerden başka Sünni Türkler de İran'a geliyorlardı. Hamza bölgesinde Atmaca adına isyan çıkaran Hüsrev Paşa Beylerbeyi

²⁸²² Uzunçarşılı, a.g.e, s. 246.

²⁸²³ Faruk Sümer, a.g.e, s. 89.

²⁸²⁴ Anonim, *Cıhanguşayı Hakan*, 493 ve 494 belgeler.

²⁸²⁵ Sümer, a.g.e, s. 90.

tarafından bu isyan bastırıldıktan sonra bir gurup Kızılbaşlarla İran'a göç etti.²⁸²⁶ Miladi 1527 (Hc. 934) Bozok eyaletinde Dulkadir Zün'nün Bey'in oğlu isyan etti. Hisar Beklü kendi kabilesiyle birlikte Çiçeklü, Akçe Karakoyunlu, Mesutlu vs kabilelerden altı bin kişi toparladıktan sonra İran'a doğru bütün yol esnasındaki mekânları yağmaladı. Yakub ve Hüsrev Paşa isyanı bastırmalarına rağmen Zулnün Bey tehlikeden kurtuldu.²⁸²⁷ Aynı yılda otuz bin kişiyle Kalender Çelebi Amasya, Maraş ve Elbistan bölgesinden başta olmak üzere Karacalu ve Bişanlı kabileleri de isyan çıkardılar. Bu isyanın önemli kısmı Dulkadir kabilelerinden idi. Çelebi'nin bu isyandan amacı Osmanlı'ya darbe vurduktan sonra İran'a gelmek idi. Ama isyanı yenilgiye uğradı ve amacına erişemedi.²⁸²⁸

Miladi 1530'da (hc.937) Kızılbaş Kabileler arasında ortaya çıkan çekişmelerden dolayı Tekeliler katledildi. Bu arada Tekellular'ın reisi olan ve Şahkulu Baba isyanından sonra İran'a gelen²⁸²⁹ Ulama Tekellu Şah Tahmasb'ın büyük emirlerinden Kanuni Sultan Süleyman'a sığındı.²⁸³⁰ Şah Tahmasb zamanında Tekellüler'in ağır darbeler olarak Osmanlı'ya sığındılar.²⁸³¹ Azerbaycan hükümeti ona ait olan Alame Sultan, Çuha Sultan yerine "Vekil'i Nefs'i Nefis" olmak istiyordu.²⁸³² Bunun için 7000 askerle başkent olan Tebriz'e yürüdü. Onun bu

²⁸²⁶ Sümer, a.g.e, s. 94.

²⁸²⁷ Sümer, a.g.e, s. 95.

²⁸²⁸ Faruk Sümer, a.g.e, s. 96.

²⁸²⁹ Sümer, a.g.e, s. 42.

²⁸³⁰ Purgsthall, *Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 1068.

²⁸³¹ Sümer, a.g.e, s. 102.

²⁸³² İskender Bey Türkmen, *Alemaray-ı Abbasi*, s. 66.

hareketini ihanet zanneden Şah Tahmasp Kızılbaşlar'ın ona karşı savaş açmasına emir verdi. Alame Tekelü de Van'a kaçtı. Kanuni ona altından bir sarı aba gönderdi. O da giyip İstanbul'a geldi ve Sultan Süleyman'ın hizmetine girdi. İbrahim Paşa'ya İran'ı kolayca ele geçirebileceği düşüncesini kabul ettirdi. Sultan Suleyman Kanuni de bu öneriyi kabul etti..²⁸³³

Şah Tahmasb'ın Herat'ın önceki hâkimi Gazi Han İrakeyn Seferinde Şah Tahmasb'dan endişelendiği için Osmanlı'ya sığındı.²⁸³⁴

Şirvan Hâkimi Elkas Mirza ise kardeşi Şah Tahmasb tarafından çok seviliyordu. Ancak bir müddet sonra bağımsızlık istedi.²⁸³⁵ Annesinin aracılığıyla Şah Tahmasp onunla savaşmaktan vazgeçti. Tebriz'e her yıl 1000 asker ve 1000 Tebriz Tuman'ı göndereceğine dair kardeşi Tahmasb'a söz verdi. Ama tekrar savaşmaya hazırlandı ve askerleri onunla birleşmediği için Osmanlı'ya sığındı. İran'a yapılan seferde Kanuni'nin yanında yer aldı. Kanuni'ye; İran'a gitsem beni iyi karşılarlar demişti.²⁸³⁶ Böyle olmadığı için Kanuni'nin onu yanına çağırmasından dolayı endişelendi. Akrabaları aracılığıyla kardeşine sığınmak isteyen Elkas Mirza

²⁸³³ Hasan Rumlu, *Ehsenul-Tevarih*, Tashih eden Abdul-Huseyin Nevayi, Babak Yayınları, Tahran1996, s. 311-312.

²⁸³⁴ Sümer, a.g.e, s 111.

²⁸³⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 412.

²⁸³⁶ Şah Tahmasb Safevi, *Tezkereye Şah Tahmasb*, Emrullah Seferi basımı, Şark Yayınları, Tahran 1994, s. 42-62.

onun emriyle Kahgaha hapisanesine hapsedildi ve bir süre sonra onu hapishane duvarından aşağı atarak öldürdü.²⁸³⁷

Sultan Süleyman ve I. Tahmasb arasındaki savaşlar esnasında her iki tarafın kişileri esir oluyorlardı. Bu esirler sadece askerler olmamıştı, bunların içinde komutan ve emirler de vardı. Bu emirlerden Maraş hâkimi İsa, Halep hakiminin yeğni Hayri Bey gibi isimler de vardı. İran'ın batısındaki Kürtler de Sultan Süleyman tarafından yakalandılar.²⁸³⁸

Bu olayların en önemlilerinden biri de Kütahya hâkimi gururlu Şehzade Bayezid'in dört oğluyla birlikte 10.000 veya 12.000'e yakın askerle Safevi sarayına sığınmasıdır.²⁸³⁹ Abisi Mustafa babasının eline öldürülmesinden haberi olan Bayezid İran'a gitmeden özür dilemek için babasına bir mektup yazdı. Ama Selim'in adamları o mektubu yolda alıp Kanuni'ye ulaşmasına engel olup başka bir mektup gönderdiler. Mektubunun cevabının gelmesinden öfkeli olan Kanuni Bayezid'i Kütahya hâkimliğinden azledip oranın hükümetini de Selim'e verdi. Mektubun babasına erişmesinden haberi olmayan Bayezid korkup, isyan etti ve çekişmelerin sonunda İran'a sığındı. Şah Tahmasp önce ona saygı gösterdi ve 10000 Tuman ona bağışladı ve büyük bir tören yaptı ve kendi eliyle bir sorguç onun başına koydu.²⁸⁴⁰

²⁸³⁷ Manücihr Parsadost, *Şah Tahmasb Evval*, İntişar Yayınları, I.baskı, Tahran 1996, s. 876.

²⁸³⁸ Hasan Rumlu, *Ehsenul-Tevarih*, s. 471,472, 476, 485, 486.

²⁸³⁹ Nevayi Abdül-Huseyin, *Revabeti Siyasi-İktisadi İran Dar Devreye Safevi*, Samt Yayınları, Tahran 2005, s. 44.

²⁸⁴⁰ Emir Şeref Bitlisi, a.g.e, s. 214.

İran ve Osmanlı arasında sözleşme yapılmıştı ve karşılıklı sığınanları bir birine teslim etmeyi taahhüt edilmişlerdi... Siyasi çekişme ve güç oyunundan dolayı sonunda Kanuni Süleyman'la Şah Tahmasp arasında yapılan anlaşma sonucu Bayezid ve dört oğlu teslim edildi. Kanuni'nin emriyle her beşini de boğdular ve cesetlerini Sivas'a götürdüler. Bayezid'le gelen emirlerden bazıları Aksak Seyfeddin, Torkut Oğlu Piri Hüseyin Beg ve Koduz Farhat idiler. Bayezid'in ordusunun bir kısmı Anadolu köylerinden bir kısmı da Türkmenlerden oluşuyordu. Türkmenler arasında çok savaşçı ve kahraman koduz Ferhad adında biri var idi. Bayezid'in ordusunda Şia olan askerler de vardı. Şah Tahmasb bu ordunun İran'da kabilesi olanlara birleşmelerine izin verdi ve kalanları katletti.²⁸⁴¹

İstanbul'da doğan bahtsız Şehzâde Bâyezid'e ait mezarın, Sivas'ta, Yukarı Tekke Mezarlığı'nda bulunduğunu biliyor. Şehzâde Bâyezid'in şiir de mahlası "Şahi" idi. İki sene Bayezid'in ölümünden sonra otuz yedi yıllık ilim, sanat, telâş, savaş ve barış, yınme ve yenilme, hücum ve çekilme, yukuş ve iniş, hırs ve kanaat, çümertlik ve cimrilik, cesaret ve korku, endişe ve pişmanlık hayatını Bayezid'in ölümünden önce söylediği beş beyit şiirde asıl adı Âşık Çelebi olan Bağdatlı Ahdı *Tezkirey-i Gülşen-üş Şuara* kitabında kaydetmiştir. İnsanın en sedakatlî durumu ölüm zamanında meydana gelir. Bu durumda insan kendisiyle hiçbir engelle karşılaşmaz, şiir:

*"N'ideyin zâyi' idüp tûl-i emelle nefesi
Kalmadı zerre kadar dilde bu dünyâ hevesi*

*Kârbân-ı reh-i iklîm-i 'âdem-menzilinüñ
Tokınur oldu dilâ sem'ime bang-ı ceresi*

²⁸⁴¹ Sümer, a.g.e, s. 100.

*Iztırâbı ko gel ey murg-ı revân sabr eyle
Eskiyüp işte harâbe varıyor ten ceresi*

*Gâfil olma gözüñ aç dîde-i hak-bîn olagör
Hor görme has ü hâşâk ile mûr u megesi*

*Şâhi-i bî-kes ü bîmâr u günehkâre ne gam
Sen olursañ eger ey bâr-ı Hudâ dest-resi”²⁸⁴²*

“Aç gözlülükle, makam mevki hırsıyla nefesi tüketip n’ideyim?

Gönlümde zerre kadar bu dünya hevesi kalmadı

Ey gönül! Varacağı konak, yokluk olan ve yokluk ikliminin yolu üzerinde

ilerleyen kervanın çingirak sesi, kulağıma dokunmaya başladı

Iztırabı, dövünüp çırpınmayı bırak ey can kuşu!.. Gel, sabret

İşte bak, ten kafesi eskiyip yıkılmaya doğru gidiyor

Gafil olma, gözünü aç; gerçeği gören göz ol

Çer çöple karınca ve sineği bile hor görme

kimsesiz, hasta ve günahkâr Şâhî için ne tasa olabilir ki

Ey Allah’ım!.. Eğer kadir ve muktediri sen olursan”

Han Ahmet-i Gilani; Osmanlı’ya sığındı ve III. Murat tarafından iyi karşılanarak Yusuf Sarayı ona verildi.²⁸⁴³ Çeşitli nedenlerden dolayı itaatsizlik ediyordu. Şah Tahmasp tarafından 10 yıl Gahgaha zindanına hapsedilmişti. Tahmasb’ın Kızının kocası olduğu için tekrar Gilan hâkimliğini ona devretti.²⁸⁴⁴ Safevi Devleti zayıflığından dolayı bağımsızlık istiyordu hatta bir kere Rusya’ya elçi

²⁸⁴² Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu‘arâ’sı (İnceleme – Metin)*, Ankara AKM

Yayımları, 2009, s. 34.

²⁸⁴³ Ahmed Gumi, *Hulasetul-Tevarih*, s. I.

²⁸⁴⁴ Abdulfattah Fümeni, *Tarihi Gilan*, tashih eden Menüçehr Sütudeh, Bonyad

Farhang İran Yayınrı, Tahran 1971, s. 65.

göndererek siyasal ilişki kurdu. I. Şah Abbas hükümete geçtiği zaman Han Ahmed-i Gilani korktu ve kendi bakanı olan Hüsamettin Fümeni'yi gizlice İstanbul'a göndererek kendi topraklarının yarısını Osmanlı Sultan'ına devretmek, diğer yarısını da Osmanlı sultanının onu desteklemesi şartıyla söz vererek İran'a savaş açmayı istedi. Sultan Murat heveslenerek kabul etti. Fakat Osmanlıların büyük devlet adamları Sultan Murad'a "İranlılarla aramızdaki barış anlaşması yüzünden yeniden savaşmak uygun değil" özellikle Han Ahmet-i Gilani'nin Gilan'a hâkimiyeti kesin değil iyisi o ki elçi geri dönsün, diye fikir beyan edince Sultan Murat onun isteklerini karşılamadı. Ama Han Ahmet-i Gilani İstanbul'a geldiği zaman Sultan Murat ona iltifatta bulundu ve Yusuf Sarayı'nı ona verdi, onu desteklemek için Şah Abbas'a mektuplar yazdı.²⁸⁴⁵

-Şair Mir Mahdum Şerif; II. İsmail'in sadrazamlığını yapıyordu ve Sünnilerin taraftarlarındandı. II. İsmail'in desteğiyle nüfuzunu kullanarak sikkeleri değiştirmek istiyordu ve Teberrailer'i (Ebubekir ve Ömer'den uzak duranlar) ortadan kaldırmak istiyordu. II. İsmail'in Sunni siyasetini desteklemesi için kendi hayatını tehlikeye attığı zaman Mir Mahdum Şerif de Osmanlı'ya kaçtı. Bir müddet Diyarbakır, Trablus kadılığını yaptı ve Mekke kadılığını yaparken Hicri 995 senesinde öldü.

-Gazi Mengli Giray; İran-Osmanlı savaşında esir oldu ve İran'ın Kahkaha Hapishanesi'nden Osmanlı'ya kaçarak Kırım Hanlığının tahtına oturdu. Sultan Süleyman ele geçirdiği mekânların fetihnamesini ona gönderiyordu.²⁸⁴⁶

²⁸⁴⁵ Nasrullah Felsefi, *Zendegaiye Şah Abbas-ı Evval*, İlmî yayınları, c I, s 271; Oruç Bek Bayat, *Don juvan-ı İrani*, çev. Mesut Racabniya, Bongah Tercüme ve Naşr Kitab Yayınları, Tahran 1958, s. 253.

²⁸⁴⁶ Feridun Bey, a.g.e, c. II, s. 2-6.

Osmanlı ve Safevi dönemlerinde de göçler İran'dan Osmanlı'ya ve Osmanlı'dan İran'a isteyerek veya istemeyerek iki Devlet'in taraftarı kabile ve aşiretlerinin yer aldığı göçtür. Şah Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza Anadolu seferinde kendi mezhep taşlarına yardım için sapan Kızılbaşlar onunla birleşerek İran'a göç ettiler. Sivaslı Şair Pir Sultan Abdal kendi kitabında Anadolu Kızılbaşlar'ın akide ve siyasi amaçlarına açıkça değiniyor. Kitabında bu Kızılbaşlar'ın Safevi Şahlarına ilgileri ve hediyeyle onların yanına gitmelerini söylüyor. Pir Sultan bu Kızılbaşlar'ın Safevi Şahlarıyla ilgili şiirlerini zikrediyor.²⁸⁴⁷ Miladi 1539 (Hicri 1546) yılında Erzincan'dan altı yüzü silahlı olan sekiz yüz aile ile Ali adına bir Türkmen Şah Tahmasb'ın yanına geldi. Şah'ın etrafında Allah Allah diye bağırarak bu Türkmenleri I. Tahmasb birer birer huzuruna getiriyordu. I. Tahmasb onları üç kısma bölerek Horasan, Şirvan ve Aras'a gönderdi. Adana'dan da bir kişi I. Tahmasb'ın huzuruna gelip hediyelerini sunarak Tahmasb'dan bir kumaş istedi. Kumaşı aldıktan sonra başını yere koyup “Şah Şah” diyerek ve çok memnun bir şekilde orayı terk etti. Kumaşı alan adam: Rüyamda Tahmasb'ı gördüm, babamın hastalığının iyileşmesi için bu kumaşı Tahmasb'dan almıştım, demişti. Böylece her ay ve yıl da birçok Anadolu halkı gizlice Şah'ın ziyaretine geliyorlardı.²⁸⁴⁸ Şah Tahmasb'ın ölüm zamanında Sivas ve Tokat'tan Rumululardan dokuz emir huzurunda vardı.²⁸⁴⁹

Osmanlı'nın ilk Kaptan-ı Deryası Piri Reis idi. Mısır Süveyş Sahilinden Fars Körfezi'ne(Basra Körfezi)geldiği zaman kaç gemisinin rüzgârlı havada alabora

²⁸⁴⁷ Faruk Sümer, *Nakş-ı Turkane Anatoli Dar Teşkil ve Tevsaeye Devleti Safeviye*, s. 87.

²⁸⁴⁸ Faruk Sümer, a.g.e, s. 89.

²⁸⁴⁹ Faruk Sümer, a.g.e, s. 105.

olmasına buna rağmen Ummanda Maskat şehrini ele geçirdi ve Hürmüz adasını kuşattı.²⁸⁵⁰ O zaman Hürmüz halkı aşırı paraları olduğu için Piri Reis'e para verdiler o da kuşatmayı kaldırarak Basra ya gitti. Fazla parası olduğu için düşmanları çoğalmıştı. Bundan sonra Mısır'a kaçtı ve orda öldürüldü ve onun malı altın sikkelerle dolu kadehler Sultan'ın eline geçti. Çok dikkatli bir şekilde hazırlanmış haritasında Fars Körfezi şehirleri ve limanları da vardır. Öldürüldükten sonra onun görevi Katif Sancak Bey'i Reisi olan Murad'a verildi. Ona Basra da kalma emri verilmişti ama Mısır kastıyla hareket etti. Hürmüz adasının karşısında Portekizlilerle karşı karşıya geldi. Ama para birikmediği için Sultan onun gitmesine izin verdi. İki yıl sonra Ağa Seyyid Ali kaptan-ı deryalık makamına geçti²⁸⁵¹ ve Halep'ten Basra'ya geldi. Seyyid Ali şair ve bilgin bir adamdı ve Rumlu Katib'i olarak şöhret kazanmıştı. İki defa Portekizlilerle savaştı ama Portekizlilerin Gemileri çok olduğu için bir şey yapamadı ve sonunda rüzgâr nedeniyle kalan gemileri de dağıldı. Onu ve gemisini rüzgâr Hintin Gucarat sahiline attı. O kalan silah ve gemileri Gucarat sultanına verdi ve kendisi kalan otuz adamıyla Delhi ye gitti ve bir süre Hümayun sarayında kaldı. Sonra Afganistan, Harezm, Maveraünnehir ve Horasan'dan İran'a geldi. İran da onu iyi karşıladılar ve bütün masraflarını ödediler. İran'dan da kendi ülkesi Osmanlı'ya gitti ve üç yıl sonra da memleketi Edirne'ye ulaştı.²⁸⁵² Hint, Türk, Özbek Sultanları ve İran padişahından aldığı tasdiknameleri Osmanlı Sultanına verdi ve bir süre sonra kendi seyahatlerini anlattığı *Miratu'l-Memalik* Kitabını Kanuni Süleyman'a verdi. Seyyid Ali başka bir kitapta Kuşçu'nun Heyet kitabını tercüme

²⁸⁵⁰ Uzunçarşılı, a.g.e, s. 458-459.

²⁸⁵¹ Feridun Bey, *Munşeatus-Selâtin*, c. II, 1275hc, s. 71-72.

²⁸⁵² Nevai, a.g.e, s. 306.

etti. Onun gemi inşası senetinde bir risalesi vardı. Gemi inşa etmek ve deniz yolu rotası hakkında bir risale yazmıştır. Astronomi hakkında da bir risalesi vardır. Muhit adına Hint okyanusunun deniz yolu rotası hakkında da çok değerli bir kitabı vardır. Seyyid Ali'nin Seyahat kitaplarında İran konusunda kültürel anlamdaki olumlu görüşlerini onlarla girdiği iletişime ve etkileşime dayandırarak anlattığına da tanık olmaktayız. İran'la ilgili arkasında çok güzel anılar bırakmıştır.²⁸⁵³ Safevilerin yaptıklarından dolayı birçok bilim adamı Osmanlıya göç etti. Bunların bazıları şunlardı:

-Bircend'i; Matematik âlimi; birçok astroloji ve takvim eserleri kalmıştır. Miladi 1528, Hicri 934 yılında vefat etti.

-Muzaffereddin Ali Şiraz'i (ölüm Hicri 932) Celalettin Devani'nin Geometri, astroloji ve mantık öğrencilerindedir.

-Ali bin Ahmet Şirazi; Celalettin Devani'nin öğrencilerindedir ve Bahr'ul-Hareke isimli risalesi vardır.

-Kavameddin oğlu Şemseddin; matematik ve astrolojide birkaç kitabı vardır.

-Abdullah Şiraz'i; ünlü arif ve Gülşen-i Raz eserinin yazarı Şeyh Mahmud Şebisteri'nin torunu, matematikte uzman ve Sultan Selim ona çok önem vermiş, ona maaş bağlamıştır.

-Kutbuddin Acemi; Şeyhem Şirvan'ının izleyeni, önemli bir matematikçi ve ona matematiğin şeyhi unvanı verilmişti.

-Hâkim Şah Muhammed Kazvin'i; II. Bayezid'in meşhur tabibi, Osmanlı'ya kaçtı ve Osmanlı sarayının seçkin tabibiydi. Kendi işini Sultan Selim ve Kanuni

²⁸⁵³ Nevai, a.g.e, s. 312.

zamanında da devam ettirdi. İsağuci'nin incelemesini yaptı ve ondan daha birçok eser kalmıştır. Miladi 1559 Hicri 966 yılında vefat etti.

-Osman-ı Tabib Sultan Selim'in zamanında Osmanlı'ya göç etmiştir.

-Mahmut Bin Kemal; Miladi 1526 Hicri 930 yılında öldü. II. Bayezid'in tabiplerinin reisiydi.

-Acem Ömer Efendi; Tabib ve Miladi 1630, 1138 yılında öldü.

-Ünlü tarihçi İdris Bitlisi, II. Bayezid ve Sultan Selim zamanında sarayda büyük makamlarından ve Heştbehişt (8 cennet), Selimname, Gülşen-i Raz gibi birçok eser bırakmıştır.

-Musleheddin Lari; çok aşırı Sünnilerdendir. Miras'u'l-Edvar adlı kitabını Sultan Selim'e sundu.

-Şerafettin Bitlisi, Şah Tahmasb'ın yakınlarındandır. III. Murad'ın sarayına gitti ve onun tarafından Bitlis valiliği verildi.

-Şemseddin Berdei, Sultan Selim'in yakınlardandı ve ondan maaş almıştır. Berkli Hanefi, Safevilerin öldürmesinden korkarak Osmanlı'ya kaçtı. Kitab-ı Esmiye onun eserlerindedir

-Kadı Şeyh Kebir, Faszade-yi Erdebili olarak tanınmıştır. Kadılık ve öğretmenlik dışında tıpta da uzmandır.

-Taç Şeyh Kebir, Selimle İran'dan İstanbul'a gitti ünlü âlim İbn-i Hellikan'ın kitabını Arapçadan Farsçaya çevirdi.

-Şerafettin Kürt, Tebriz çevresindeki Kürtlerdendir. Osmanlı'ya kaçtı ve Üsküdar kadılığı ona devredildi. En önemli eseri Enfusül Abar'dır.

Sonuç olarak Safevi hükümetinin oluşumu bu ulemaların göç etmesi ve mezhebi çelişkiler yaratılması İran'ın bu büyük gruptan mahrum olmasına sebep oldu. Onların

göç etmesiyle İran kültürü birçok nesil kısır kaldı. İran'ın doğu ve batı kültürünün ayrılmasına sebep oldu. Bu ulemaların göçünün ancak birazını anlattık. Bu göç olayı o kadar geniştir ki anlattıklarımız bunların çok az bir kısmıdır. Hepsini yazmak mümkün değildir

J. Ortak Kültüre Rağmen Anlaşmazlık:

Osmanlı-Safevi sosyal ilişkileri soy birliğı, ortak kültürü, İslamiyet ve başlangıçları aynı düşünceyle tarih sahnesine çıktılar. Ama neden Şia ve Sünnet adıyla iki kutup olarak karşı karşıya gelip ve kendilerini ikilemde bıraktılar. Öyle ki bir tarih öğrencisi ilk görüşünde sanki bu iki Devlet'te hiçbir ortaklık, birlik yok sanıyor ve onların kökten zıtlık içinde ve barışmayan düşmanlar gibi görürler. Genel yargıçlık dışında ortak din, soy ve kültürü olan Osmanlı ve Safeviler her ikisi de gücünü arttırmak ve geliştirmek istiyordu. Bu iki Devlet güce erişmek için herkesi yoldan kaldırıyorlar ve bunların iç siyasetlerine baktığımız zaman da şunu görmekteyiz. Hz. Ali veya diğer sehabelerle ilgileri olmayan dünya saltanatı için iki Devlet de kendilerini onların soyuna bağlıyorlardı. Kendi saltanatlarına uygun olarak her ikisi de din de aşırı yapıyorlardı. Maalesef biri Şia diğeri Sünni adıyla birbirini tehdit ederek ellerinde kılıçla karşı karşıya geldiler.²⁸⁵⁴ Bu sır şimdiye kadar açılmadı ama bizim araştırmamız iki kardeş Habil ve Kabil'in çatışmalarının nedeni ve bu sorunun çözmesine yardım edecektir.

²⁸⁵⁴ Hamer Purgsthal, *Tarih İmparatoriye Osmanı*, çev. Mirza Zeki Veliabadi,

Cemşid Kiyafar çalışması Zarrin Yayınları, I.baskı, Tahran 1988, s 832.

Sonuç

Tarih, rastgele sıralanan bir olaylar zinciri değildir. Tarihçinin görevi de kronolojik bir liste düzenler gibi sadece meydana gelen olay ve olguları tarihsel olarak aktarmak değildir. Tarihçinin tarihsel olay ve olgulardan yola çıkarak teori üretmesi olağan bir durumdur. Ancak tarihçinin gerçeklere ulaşması, çeşitli özellikleri olan bütün toplum ve kavimleri aynı teoriyle açıklaması, açıklaması ve serimlemesi mümkün değildir. Tarihteki olay ve olguların kendi varoluş ortamlarından soyutlanıp günümüz olay ve olguları çerçevesinde yorumlanması yaşanan kavram karmaşasının en büyük nedenidir.

İnsanın manevi durumunu etkileyen Tarih Felsefesi, insanın tarihten gelen ortak yaşamışlıklarını, geleceğe dönük ülkü birliğine çevirir. Fakat İslam dünyasında İbni Miskeveyh ve İbni Haldun gibi istisnalar dışında bilimsel bir tarih yazımı gelişmemiştir. Onun yerine Müslümanlar, Tarih Felsefesi alanında Bâtınî-irfanlık gruplardan etkilendiler. Tarih yazımında ise dönemin hâkim olan hükümdarları temel alınarak kişisel ve öznel bir tarihsel sistematik anlayış benimsendi. Böyle bir düşünce dünyasında ise tıpkı Mezopotamya'da ve Glasnotic algılayışta hâkim olan bir tarih felsefesi gelişmiştir.

Tarihin önemi insanlara sorumluluk duygusu yüklemesidir. Bu da insanın ve toplumun kendi kişisel, toplumsal, bölgesel ve evrensel durumunun farkında olmasını sağlar. Tarih geçmişten günümüze dek halkların ardında bıraktığı tecrübelerdir. Tarihi tecrübeler yani halkın yaşadıkları bize şimdi ve gelecekte ne yapacağımızı gösteren bir pusuladır. Bizim geçmişte ne yaptığımız gelecekte ne yapacağımızın göstergesidir. Her toplum tarihi mirasını kuşanarak geleceğini var eder. Tarihsiz bir gelecek köksüz bir ağaca benzer. Toplumlar kendilerini

anlamlandırmak ve tanımlamak için köklerine yani geçmişine dönmek zorundadır. Tarih bu bakımdan istikbalin kıblesidir.

Bizim için tarih, günümüz dünyasındaki konumumuzu ve durumumuzu anlamaktır. Bu anlama çabası sadece tarihten kalan geleneklere uymak değildir. Tarihin asıl anlamı, nasıl bir düşünce değişimine uğrandığını anlamak ve bu sayede zaman içinde kendimizi nasıl konumlandırmamız gerektiğini idrak etmektir.

Tarihsel olay ve olgulara ya da şahsiyetlere keskin bir şekilde doğru\yalnış yargıları içinde bakmamak gerekir. Tarih araştırmalarında, bir olgu ve olaya veya şahsiyete zaman içindeki değişimleri çerçevesinde bakmamız gerekmektedir. Bir olay hakkında doğru bir yargıda bulunabilmek için o dönemin siyasi, ictimai ve iktisadi koşullarını bütüncül, kuşatıcı bir şekilde idrak etmemiz gerekmektedir. Tarihi kişileri ilahlaştırmak ve onları övmek bizi bilimsellikten uzaklaştırır ve siyasi görüşümüzü özgürce ifade etmemize engel olur. Tarih derslerini yaşamımıza uygulamak, tarihi kişileri ilahlaştırmamak ve olaylardan ders ve ibret almaya bağlıdır. Zaten ibret kelimesinin anlamı bir yerde duraklamamak, geçit ve ilerlemektir. Eski çağlarda kimin güçlü bir ordusu olmuşsa kendini güçlü hissetmiştir. Ama yaşadığımız çağ bilgi ve bilim çağıdır. Siyasi bilincini ve yeni siyasi teorisini üreten bir millet kendini fikri gerilikten kurtaracak ve fikir olarak ilerleme kaydedecektir. Tarih konusundaki tabuları ve zihni engelleri kırmak istiyorsak bunu tarihten aldığımız derslerle gerçekleştirebiliriz.

Yukarda söylenenlerin ışığında Osmanlı-Safevi dönemi olayları ve o dönemdeki şartları değerlendirelim. Buna göre, bu ilişkilerin iyi öğrenilmesi ve bu ikili ilişkide yaşananların günümüz olaylarıyla karşılaştırılarak ders alınması gerekir.

Böylece o dönemde yaşanan olayları sıhhatli bir şekilde tahlil ederek onların yaptıkları yanlışları tekrar etmez ve doğru ilişkiler kurabiliriz.

Sultan Selim ve Şah İsmail zamanından başlayıp süregelen bu anlamsız savaşla birlikte, Osmanlı-Safevi arasında uzun süren barış dönemleri de vardır. Bu savaşlardan dolayı birçok insanın kanı döküldüğü gibi ülkesini terk etmek zorunda kalanlar da olmuştur. Savaştan kurtulanlar da hüznün içinde sevdiklerinin ve yakınlarının eksiklikleriyle hayatlarını devam ettirmeye çalıştılar. Bu halklar gelecekte de aynı kaderi paylaştılar ve savaşan her iki devletin toprakları batılı ülkeler tarafından parçalandı ve işgal edildi. Bu savaşlardan dolayı her iki devlet de dünyadaki nüfuzlu konumlarından çok zayıf bir konuma gerilediler. Daha öncede bu iki kardeşin arasını bozan Batı dünyası sonradan bu ülkelerin iç işlerine müdahale ederek onların zayıflamalarına neden oldu. Osmanlı-Safevi ilişkilerinden almamız gereken ders ise savaşı geçmişte bırakmak bugün olduğu gibi gelecekte de her daim barışı savunmak olmalıdır. Çünkü bir millet gelişimini, sadece barış ortamı içinde tamamlayabilir.

Bugünkü dünyada hükümdarların kim olduğu önemli değil; ülkelerini hangi yöntemle yönettikleri önemlidir. Ancak Osmanlı-Safevi döneminde imparatorluk sistemi hâkim olduğu için yöntemler yerine hükümdarın kişisel özellikleri önem taşımaktadır. İmparatorluk sisteminin ana temelleri kişiye bağlı ve şahıslara tabi olduğu için hükümdar liyakatli bir kişiliğe sahipse, imparatorluk da tarih sahnesinde o nispette hayatına devam edebilmiştir. Ancak bu sistemi sürdürmeye yarayacak özellikler hükümdarda bulunmazsa imparatorluk duraklamaya başlayacaktır. Osmanlılar için Kanuni'den sonra ve Safeviler için de I. Abbas'tan sonra duraklama süreci bu sebeple başlamıştır.

Eski çağlarda hükümdarlar halkların kaderlerini tayin edebiliyorlardı. Yaşadığımız çağda ise halklar kendi kaderlerini kendileri tayin edebiliyorlar. Günümüzde liderlerin kaderlerini halklar belirleyecektir. Yaşadığımız çağda milletler siyasi kaderlerini belirleyebiliyorlar ve ülke yönetimlerini değiştirebiliyorlar. Her iki ülkenin de bugünkü halkları bu yönetim şeklini fazlasıyla hak etmektedirler. Bu iki ülkenin eski konumlarını koruyamamaları, günümüzde sadece küçük çaplı güçler olarak kalmalarına sebep olmuştur. Bu durum günümüzde Osmanlı ve Safevi Devletleri yerine kurulan Türkiye ve İran'ın batıya olan güvenlerinin boşa çıkmasına ve her iki ülkenin kendilerine olan güvenlerinin de olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Bilgi olarak geçmiş nesiller, günümüzden daha geriydiler, fakat bu durum aynı zamanda onların sorumlu davranmalarını engellemiyordu. Dönemin her iki devletinin halkı da günümüzden çok daha fazla sorumluluk sahibiydiler. Günümüzdeki nesiller bilgi açısından daha ileri olmalarına rağmen eski halklar gibi sorumluluk sahibi değildiler. Günümüzdeki nesiller sorumluluk bilinciyle yaşamazlarsa gelecek nesillerin geri kalmalarının müsebbibi olacaklardır. Bunu sağlayabilmek ancak özgür düşünce ve adaletle elde edilebilir. Böylece bir millet özgürlükler sayesinde, gerekli gelişme ve yaratıcılığa ulaşabilir. Bu açıdan gelişebilmek için kendi özümüze dönmeliyiz. Bir ülke veya toplumun sorunlarını o ülkenin tarihçileri iyi bilirse bu sorunlar kolaylıkla çözülebilir. Bugün İslam ülkelerinde bu sorunları çözebilmek için tarihçilere hak ettikleri değer yeteri kadar verilmemektedir.

Onaltıncı yüzyılda iki büyük güç vardı. Bunlardan biri Hıristiyanlığı temsil eden Batı, diğeri de İslam'ın resmi gücü olan Osmanlıydı. İran bu iki kutbun arasında yer aldığı için özel bir mevkiye sahipti. Bu yüzden doğu-batı çatışmaları bu iki gücün

ekseninde devam etmekteydi. Bu arada Batı ve Orta Avrupa yeni yeni canlanmaya başlamış ve Orta Çağı geride bırakmıştı. Yeni bir coşku, devrim, hareket ve ilerleme batıyı baştan aşağı sarmıştı. Batı teknolojik güce tam anlamıyla sahip olmadığı için Osmanlı, cihat gücüyle sürekli olarak Hıristiyan topraklarını (İtalya, Yunanistan ve doğu Avrupa ve Avusturya) kolaylıkla ve etkin biçimde kuşatabiliyordu. Nitekim 16. yüzyılda Doğu Avrupa tamamen Osmanlı egemenliğindeydi ve Osmanlı gücü Akdenizdeki en büyük güç konumundaydı. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu tamamıyla İslami ölçülere göre hareket etmemekteydi buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu islami yıkmak isteyen batı dünyasına karşı büyük bir set ve aşılmaz bir engel oluşturmuştu. Bu açıdan araştırmamızı sadece Osmanlı gözüyle değil her yönüyle değerlendirmemiz gerekmektedir. İranlılar ve Türkler eskiden beri birbiriyle komşu ve iç içe yaşamış ve ilişkileri uzun bir süreçte sulh içinde kalmıştır. Gazneliler, Selçuklular, Harezmsahlılar, Moğollar, Timurlar, Osmanlılar, Akkoyunlu ve Karakoyunlu zamanından beri birlikte yaşıyorlardı. Öyleki tarihçilerin saptamasına göre örneğin İranlı Tarihçi Bastani Parizi bunları birbirinden ayırt etmek mümkün değildir demektedir. Bu iki devletin tacirleri komşu ülkelere gidip geliyorlardı ve uzak ülkelerle ticaret yapmak için birbirlerinin topraklarından geçiyorlardı. İran ve Osmanlı elçileri yoldaşlarıyla sınırdan geçtiği zaman birbirinin toprağına girerken masraflarını başkente kadar karşılaşıyorlardı ve birbirlerini misafir ediyorlardı. Her ikisi de İslamiyete inanıyorlardı ve ortak kültür, ortak dertleri ve her iki halkın ortak noktaları vardı. Bunun da nedeni bu halkların uzun zamandan beri iletişim halinde olmaları ve atasözleri, şiir, edebiyat, tasavvuf, irfan ve aşık kültürü gibi konularda ortak olmalarıydı. Osmanlı Sultanlarının, örneğin II. Mehmed ve II. Bayezid'in, İran'ın seçkin ve arifleriyle mektuplaşmaları vardı.

Batılılar kendi menfaatleri için bu halklar arasında ihtilaflar çıkarmışlardır. Hıristiyanlar İslam dünyasının pazarını ve topraklarını ele geçirmek için İslam dünyasıyla ilgili ikili bir politikayı izlemiş ve kendileri için büyük bir engel olarak gördükleri Osmanlı'yı yıkabilmek için Safaviler ile anlaşma yoluna gitmişlerdir. Ancak bu antlaşmadan herhangi bir sonuç alamadıysalar da iki devletin birbirleriyle olan ilişkilerini bozmuşlardır. Batılıların bu iki Devlete karşı yaptığı antlaşmanın temelinde ise İslam'ın iki büyük gücü olan Osmanlı ve Safavileri yıpratarak yok etmek vardı. Batı'nın bir planı da Memlûkleri ortadan kaldırmak için Moğolları ve Osmanlılara karşı Uzun Hasan'ı desteklemektir. Moğollar Ayn-ı Calut'ta ve Uzun Hasan Otluk Beli'de yenildikten sonra onları desteklemeyi bırakmış hatta Çaldıran savaşından sonra Safevileri dahi ciddiye almamışlardır.

İstanbul ve Trabzon'un fethinden sonra Osmanlı'nın Batı'nın merkezi gücüne karşı paralel bir güç olarak ortaya çıkması Batılıları etkilemiş bunun üzerine Cenova, Venedik ve diğer Avrupa ülkeleri Osmanlı'ya karşı ilk önce İskender Bey ile sonrasında da Akkoyunlularla askeri anlaşmalar yapmışlardır. Batılıların İran ve Osmanlı Devletlerinin arasına girmeleri bu iki devletin karşılıklı diplomalarını etkiledi. Siyasi antlaşma dışında Uzun Hasanla yapılan anlaşmanın diğer nedeni de, İran'ın Trabozan vasıtasıyla Venedik'le ticaret yapmasıydı. Uzun Hasan'ı Osmanlı'yla karşı kışkırtmalarına rağmen Akkoyunlularla Osmanlılar daimi barış yapmakla tekrar dostluklarına devam ettiler. Hatta barıştan önce Uzun Hasan'ın zamanında da kültürel ilişkiler kesilmemişti ve İran bilginlerinin Osmanlıyla irtibatları vardı. Uzun Hasan'ın yerine yönetime geçen hanedan, Safeviler'le düşmandı. II. Bayezid'i İran'a karşı kışkırtmalarına rağmen II. Bayezid onlara direkt bir yardımda bulunmadı. II. Bayezid'in İslam Devletleri ile dış politikası, atası II.

Fatih Sultan Mehmet gibi savaştan uzak durmak ve İran'a karşı kontrollü ve mutedil bir duruş sergilemek üzerine kurulmuştu.

Şah İsmail ve II. Bayezid zamanındaki bazı siyasi gerginlikler, Sultan Selim zamanında siyasi-askeri çatışmalara ve dini gerginliğe dönüşmüştü. Safevilerin Şiilik propagandaları, Anadolu Türkmenleri üzerinde etkili olmuştu ve halk vergi memurlarının sert davranışlarından dolayı Safeviler'e yöneliyordu. Aslında Doğu Anadoludaki Türkmenlerin Safevilere yönelmesinin sebebi mali durumlarının zayıf olması ve Osmanlılar'a İstanbul'un fetihinde yardım etmelerine rağmen fetihten sonra Fatih Sultan Mehmed'in onları bürokrasiye almamasıdır. Bu yönelme II. Bayezid'in dış politikasında da etkisini göstermiştir. II. Bayezid'in öncelikli siyaseti Batı'yla ilgiliydi. II. Bayezid'in Safevilerle ilgili politikası, öncelikle Osmanlı'nın dini ve idari çerçevesinin dengesini sağlamak ve Safeviler'in Anadolu halkı üzerindeki etkisini kırmaktı. O Safevilere karşı ılıman bir politika izlemeyi seçmişti. II. Bayezid, "Diyar-ı Şark'ta zuhur eden fitne" söylentisine önem göstermesine rağmen, henüz Safevilerle olan sorunlar, dini ve askeri bir çatışmaya dönüşmemişti. Buna rağmen her iki devlet de aralarında kalan topraklara hakim olmak ve Türkmen nüfusu kontrol altına almak istiyorlardı. Bu nedenle Şah İsmail'in Merv Savaşı'ndan sonra yaptığı kışkırtıcı işler, Sultan Selim'in Şah İsmail'e tepki göstermesine neden oldu.

Bu çekişmenin en temel sebebi Batı devletlerinin fitnesi görünse de iki devletin Güney Anadolu, Kuzey Suriye ve İran'ın batısında bulunan Türkmenlere gerçekçi bir siyaset yerine kendi ideallerini uygulama hevesi yatar. Bu çekişmeler arasında kalan halk bu bölgelerin hâkimiyetinin Osmanlı-Safevi arasında hangi devlete bağlanacağını bilmiyordu. Bu nedenle her iki devlet de bu bölgelere sahip

olmak için her şeyden önce toprak kavgasına girişmiştir. Ortaya çıkan bu çekişmeye tarih sosyolojisi açısından bakmak önemlidir. Sosyal tarih açısından devletle halk arasında oluşan boşluk ve kesintiler, devletle halkın yaşam tarzlarının, mezheplerinin ve geleneklerinin farklı olup olmamasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle Anadolu Türkmenleri'nin Osmanlı'dan ziyade neden Safeviler'e yöneldiği daha anlaşılır olacaktır. Safeviler, Cüneyd'in zamanından beri, Hz. Ali 'ye mensup olanların davranışları yerine, kendi has görüşlerini her yerde sürdürdüler. Diğer taraftan da Safevilerin bu yaptıklarına karşı Osmanlılar da kendi gücünü korumak için Safeviler'in Şiizm'ini bütün Şiilere şamil ediyorlardı. Bunu uygulamak için âlimlerin fetvalarından ve mezhep farklılığından destek almışlardır. Ortaya çıkan bu mezhepçilik krizi nedeniyle Osmanlı-Safevi ilişkisinde yer alan Avrupalılar, onların arasına girip, ilişkilerini bozmaya ve bu durumu kendi lehlerine çevirmeye çalıştılar. İslam tarihinde âlimler tarafından padişahlar ve sultanlara itaat etmenin, imanın bir şartıymış gibi yorumlanması, onların herkesten üstün tutulmalarına ve halktan uzaklaşmalarına neden olmuştur. Böylece hükümdarların kendilerini halkın eleştirilerinden korumaları, onları kişisel özellikleri ve siyasi tavırları arasında çelişkide bırakmıştır. Hz. Muhammed'in tebliğ, hâkimlik ve hükümdarlık olmak üzere üç görevi bulunmaktaydı. Hz. Muhammed'den sonra gelen Hûlefa-i Raşidîn ve altı ay halifelik yapan İmam Hasan da bu üç görevi üstlendi; fakat Muaviye döneminde bu üç görev gittikçe birbirinden ayrılmaya başladı. Özellikle Hicri 5. Yüzyılda tam manasıyla bu üç görev tek bir şahıstan ayrılarak görev ayırımına gidilmiştir. Gazzâli, bu durumu tespit ederken bunun din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması nedeniyle ifade etmektedir. Böylece gittikçe İslam dünyasında kılıca dayanan hükümdarların iktidarları başlamıştır. Bu da gücün esaretinde kalan ulemaların kılıç sahibi hükümdarların

etkisinde kalarak bilim bağımsızlığından ödün vermelerine sebep oldu. Araştırdığımız çağın âlimlerinde de bunu görmekteyiz, onlar Sultanlara bağlılıklarından dolayı dönemin gücüne tabii olmak üzere fetvalar vermişlerdir.

Şah İsmail, kendisini dedesi Uzun Hasan'ın mirasçısı olarak görüp Azerbaycanla birlikte Doğu Anadolu'nun topraklarını talep ederek tahta oturmuştu. Şah İsmail'in dedesi Cüneyd zamanından beri siyasi amaçla bu bölgelere sahip olmak için Türkmenler'in aşırı fikirlerine uyarak Türkmenleri kendilerine çekmeye çalıştılar. Şah İsmail de Memlükler ve Osmanlılar arasında dağılmış olan Türkmenlerle bu bağları korumayı başarmıştır. Sonrasında Şah İsmail başa geçtiği zaman Anadolu'da isyanlar başlamıştır ve bu isyanların bazılarında Şah İsmail'in de parmağı vardır. Buna karşı Osmanlı Devleti, Türkmenler'in Safevilerle birleşmelerine engel olmaya çalışmış ancak bu engellemeye rağmen Şah İsmail'in Anadolu halkı üzerine yayılan popüler Şiizm'ine engel olamamıştır. İsmail bu popüler ve aşırı Şiizmi Azeri Türkçesinde söylediği şiirlerle destekleyerek, Türkmenler üzerinde çok etkili olmuştur. Şah İsmail kendisinin aşırı görüşlerini kabul etmeyen ve halkla sağlam bağları olan İran'ın Şii âlimleri dinlememiş bunun yerine kendisini destekleyen ve halkla hiçbir iletişimi olmayan Şii âlimleri Lübnan'dan İran'a getirtmiştir. Bu Lübnan, Irak, Bahreyn ve Suriye'den gelen Arap âlimler I. Tahmasb zamanında yüksek bir sayıya ulaşmış ve Osmanlı-Safevi ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Buna rağmen Şii âlimlerin hiçbiri Osmanlı'ya karşı olumsuz bir fetva vermemiştir. Çünkü Şii âlimler verdikleri fetvaları bağımsız bir şekilde, hiçbir siyasi gücün otoritesine dayanmadan vermeye çalışmışlardır. Bu siyasi-mezhebi çatışmalar, jeopolitik açıdan bu bölgelerle ilgilenen Batıyı da ilgilendiren politikalar olmuştur.

Bu açıdan Batıyla bölge arasında oluşan jeopolitik bir kırılma Batı'nın işine gelmiştir. Bu iki devletin ilişkisini etkileyen bir diğer neden de İran'ın Özbekler ve Osmanlı arasında yer almasıdır. Zira bu ülkeler Safeviler'e karşı birleşmişlerdir. İran stratejik açıdan bu iki güçlü devletin arasında yer aldığı için Memlûklere yakınlaşmaya çalışmış fakat bir ittifak meydana gelmemiştir. Bu da bize bu devletlerin her birinin sadece kendi gücünü korumaya çalıştığını göstermektedir. Bunun en büyük göstergesi Sünni Memluklar'ın Osmalılar tarafından tamamen ortadan kaldırılması buna karşın Şii Safevi devletinin varlığını devam ettirmesidir. Diğer taraftan arada kalan Türkmenler üzerine çıkan gerginlikten dolayı Safeviler I. Selim'in Osmanlı dış politikasını Batı'dan Doğu'ya yöneltmesine neden oldu. Şah İsmail'in politikası görünüşte barış ve dostluğu sağlamlaştırmaktı ama Sultan Selim'in meşruiyetini tanımadı ve II. Bayezid'in diğer oğlu Ahmet'in saltanatını kabul edip onu destekledi. Bunun yanında Nur Ali Halife ve Ustaclu Muhammed'in bazı yaptıkları da Sultan Selim'i İran'a saldırmak için kışkırttı. Sultan Selim'in dış politikasında İslam'ı yayma düşüncesi atası II. Mehmet'ten kaynaklansa da aralarında bir fark vardı. II. Mehmet bunu gayrimüslimler üzerine uygulamış fakat Sultan Selim ise bunu Doğu'ya uygulamıştır. Sultan Selim'in ve Şah İsmail'in mezhepçiliği yayma politikası bu devletleri karşı karşıya getirmişti. Bununla birlikte Şah İsmail kendisine düşman yaratmak istemiyordu. Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'ndan sonra yaptığı barış teklifinin I. Selim tarafından reddedilmesi, Safeviler'in Batıyla yakınlaşmasına neden oldu. Fakat bu yakınlaşma sadece mektuplaşmalarla sınırlı kalmış hayata geçirilememiştir. Buna rağmen Batı bu iki devletin arasını bozmak için uğraşmaktan vazgeçmemiştir. Sonuçta ise İranlılar I. Tahmasb döneminde Osmanlıyla barış yapmayı başarmışlardır. Bu barıştan önce

Avrupalılar bu iki müslüman devletin birbiriyle savaşmasını fırsat bilerek güçlerini toplayıp ittifak kurdular. Meydana gelen gelişmelerden dolayı, Kutsal Rum imparatoru V. Karl yayılmacı bir siyaset izledi ve bunun etkisiyle Macaristan Bohemya Habsburg hanedanlığıyla birleşti. Bu arada Portekizler Ümit Burnu'ndan geçti ve Hint Okyanusuna ulaştıktan sonra bu sahilleri ele geçirdi. Aynı dönemlerde İslam ülkeleri birbiriyle savaş halindeydi. Bu nedenle bir boşluk meydana gelmiş, Avrupa devletleri bu fırsatı değerlendirerek güçlenmişlerdi. Müslüman devletler ise Avrupalılar'ın bu güçlenmesini önleyememiş ve buna karşılık verememişlerdi.

Müslümanlar da İslam'ın özünde olan seçme hakkının ortadan kaldırılmasıyla gayrimüslim akımlara umut bağlayarak bugüne geldiler. Müslümanlar, tarihi diyalektik metotla anlamadıkları ve birbirlerine karşı diğerkâm olmadıkları için İslam topluluklarında çıkan sorunlar bütün İslam dünyasını sarmıştır. Eğer Müslümanlar karşılıklı gösterilen çaba ve gayretlerle hareket etmiş olsalar duraklamalarına son vereceklerdir. Dini taassup azaldığında “insan kendi durumunu iradesiyle değiştirebilir” düşüncesi her zaman egemen olacaktır. Bir topluluk dini açıdan aşırı bir taassuba sahip olduğu zaman, o topluluk kendi durumunu değiştirmeye çaba gösteremez ve ilerleyemez hale gelir. Bu da Müslümanların zorunlu ve kalıplaşmış düşüncelere sahip olmalarına yol açmıştır. Çağımızda Müslüman toplumlar halen taasub içinde debelendiklerinden kendi coğrafyalarında bölük pörçük bir halde yaşamaktadırlar.

Bütün bu gelişmeler sonucunda, müslümanların ilerleyişi durmuş ve gerileme dönemine girilmiştir. Bu durum İslam dünyasını derinden etkilemiştir. Bir zamanlar dünyada en güçlü konuma sahip olan müslümanlar, neden bu duruma düştüklerini hâlâ sorgulamakta ve buna bir cevap aramaktadırlar.

KAYNAKÇA

I. Birincil Kaynaklar:

- ANONİM, *Cihanguşay-ı Hakan*, İran-Pakistan Farsça araştırma Yayınları, Allahdat Mustar çalışması, İslamabad 1985.
- ANONİM, *Cihanguşayi Hakan*, (Şah İsmail Tarihi), hattı nusha, Britanya Müzesi, numara OR, 3248 Tahran Üniversitenin Mikro Film.
- ANONİM, *Venediklerin Uzun Hasan ve Şah Tahmasb Zamanında İran da Seyahatnameleri (altı Seyahatname)*, Çeviren Manuçehr Emiri, Harezmî Yayınları, Tahran 1971. (Anjello, Venediklerin İranda Seyahatnamesi, Arnold Wilson, Early Spanish And Portugues, Travellers in Persia,).
- ANONİM, *Kızılbaşlar Tarihi*, Behnam Yayınları, Mir Haşim Mohaddid Çalışması, Tahran1982.
- ANONİM, *Alemarayı Safevi*, (Alemarayı Şah İsmail), Bongah Ferheng Yayınları, Yedullah Şukriçalışması, Tahran 1971.
- AŞIKPAŞAZADE, *Tevarih-i Al-i Osman*, Ali Bey Neşri, İstanbul 1332.
- AŞIKPAŞAZADE, *Aşıkpaşazade Tarihi* Adsız Yayınevi, İstanbul 1949.
- BİTLİSİ, Emirşeref, *Tarihi Şerefname* (Kürdistan'ın Detaylı Tarihi), Muhammed Abbasi çalışması, Moassiseye Matbuati ilmi, Tahran 1935.
- BİTLİSİ, Ebulfazl Ali bin İdris, *Selimname* Hattı Nüsha, Britain Muzium Numara Add235865.Bu eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Türkçetercümesi İstanbul Üniversite kütüphanesinde numara 430'da Mevcuttur.
- BİTLİSİ, Ebulfazl Ali bin İdris, *Heşt Bi-Heşt (8 cennet)*, Süleymaniye Ktp, Esad Efendi, nr. 41-47

- BERHAPÜRİ, Mir Muhammed Ali, *Mir'atus-Sefa* Hattı Nüsha, Numara Add-6587, The British Labrary, 24960. Tahran Üniversitesi'nin Mikro Film.
- CELALZADE, Koca Nişancı Mustafa Çelebi, *Tabakatülmemalik fi Derecattı'l-Mesalik*, Fatih Kitablığı, nr. 4423, (Türkçe Yazma) Süleymaniye Ktb, İstanbul.
- CELALZADE, Koca Nişancı Mustafa Çelebi, *Selimname* (Measir-i Selim Hani), Haz Ahmed Uğur-Mustafa Çuhadar, K.B. Yayınları, Ankara 1990.
- CÜVEYNİ, Atamelik, *Tarihi Cihangoşay-ı Cüveyvi*, Külaleyi Haver Yayınları, Muhammed bin Abdullah Kazvini çalışması, III Cilt, Tahran 1958.
- CÜVEYNİ, Atamelik, *Tarihi Cihangoşayı Cüveyvi*, Külaleyi Haver Yayınları, Haz. Muhammed bin Abdullah Kazvini, III Cilt, Tahran 1958.
- ÇELEBİ, Haydar, *Haydar Çelebi Ruznamesi*, Haz Yavuz Senemoğlu, İstanbul, n. d.
- ÇELEBİ, Hayder, *Yaddaşt-ı Ruzane* Çeviren Rahimzade Safevi, Haneye Kitab Yayınları, Tahran 1981.
- DE BEUSBEUG, G Ozjber, *Türk mektuplar (1552-1592) Kanuni Devrinde Bir Seferin Hatıratı*, çeviren Huseyin Cahid Yalçın, İstiklal Matbaası, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara 1953.
- DERVİŞ TEVEKKÜL, Bin İsmail, (İbni Bazzaz-ı Erdebili'ye Tanılan), *Saffetül-Sefa*, Haz Gulamriza Tabatabayi Macd, Tabiş Yayınları, Tahran 1994.
- DERVİŞ TEVEKKÜL, Bin İsmail, (İbn-i Bazzaz) *Saffetül-Safa*, Micro Film, Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi son düzen numara 7019, Hattı nusha, Liden.
- DİYANET, Ali Ekber, "İlk Osmanlı-İran Anlaşması" (1555 Amasya Musalahası) Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1971.

- ESTERABADİ, Seyyid Hasan, *Şeyh Safiden Şah Safi'ye kadar*, Haz Doktor Ihsan İşrağı, İlmî Yayınları, İkinci basım, Tahran 1987.
- EMİNİ, İbrahim, *FütühatŞahı* Hattı Nüsha, Veziri Came Yezd Kütüphanesi, Alıntı Tahran Üniversitesinin Merkezi Kütüphanesinin 2477 Mikro Filiminden.
- ERDEBİLİ, İbn-i Bazzaz, *Saffetus-Safa*, Gulamriza Macd Tabatabayi, Mosahhîh Yayınları, Tebriz 1991.
- ERDEBİLİ, İbn-i Bazzaz, *Saffetüs-Safa*, Taş Basımı, Bambayi, 1911.
- EVOĞLU, Ebülkasim Hayder, *Mecmeu'l-İnşa*, Hattı Nüsha Britain Muzium Kütüphanesi, OR-3482 numara. Tahran Üniversitesi.
- EVOĞLU, Ebülkasim Hayder, *Türkçe ve Farsça da Mürasilat Mecmuası*, Hattı Nüsha.
- FASA'İ, Huseyini, *Farsnameye Naseri*, Tashih eden Mansür Rastgar Fasayi, Emirkabir Yayınları, II Cilt, Tahran 2003.
- FİRDEVSİ, Ebul-Kasim, *Şehname*, Hattı Nüsha, s 325-326, Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphane.
- FERİD BEY, Muhammed, *Yüce Osmanlı Devlet'inin Tarihi*, (*Ahsenet-Tevarih*) Çev. Mirza Abdülbakı Mustevfî İsfahani, Bakırzade Kardeşlerinin Yayınları, Tahran 1963.
- FERİDUN BEY, Ahmet, *Munşiatüs-Selâtin*, II Cilt, İstanbul 1264hc.
- FERİDUN BEY, Ahmed, *Munşiatüs-Selâtin* Tahran Üniversitesinin Merkezi Kütüphanesi, 255 numaralı Mikro Film.
- FİRİŞTE, Muhammed Gasim, *Tarihi Firişte*, Askı Hattı Nüsha, Moassiseye Mutaleat Ve Pejühişhayı ferhengi kütüphanesi, nr DSR-461-f 7/1211, Britain

- Muzium, Add-7688 Numaralı.
- GAFFARİ, Gazi Ahmet, *Tarihi Cihanara*, Hattı Nüsha, Tahran Üniversitesinin Merkezi Kütüphanesi, Edebiyat Fakültesi.
- GELİBULU, Mustafa Ali, *Kunhul-Ahbar*, Ankara üniversitesi Edebiyat Fakültesi Hattı Nusha, Numara, 1-1783.
- HATAYI, Şah İsmail, *Şah İsmail Hatayı Divanı Şiiri*, Azerbaycan Akademi İlmi Yayınları, Bakü 1966.
- HANDMİR, Emir Mahmud Bin, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, (Cihaguşayı Hakan) Hattı Nüsha, The British Labrary, 17. Belge, Numara or- 2939.
- HANDMİR, Emir Mahmut bin, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasp*, Muhmmmed Ali Cerrahî çalışması Gostere Neşriyat, Tahran 1990.
- HANDMİR, Emir Mahmut bin, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasp*, Gulamriza Tabatabayi çalışması, Tahran 1991.
- HİNDUŞAH, MOlla Muhammed Kasim, *Tarihi Firişte*, Munşi Nul Yayınları, Taş Basım, Hint Kanpür Şehiri 1880.
- HUNCİ, Fazlullah Rüzbihan, *Tarihi Alemarayı Emını*, Muhammed Ekber Aşık Çalışması, Merkez Naşr Mirası Mektup Yayınları, Tahran 2003.
- HOCA SAADETTİN, Efendi, *Tacu't-Tevarih*, İsmet Parmaksızoğlu çalışması, III Cilt, Ankara1992.
- HUMAYUN, Rafati, *Fehreste Mevzui Sefernamehaye Marbut Be İran*, II. ve III. Yaprak.
- HURŞAH B. KUBAD EL-HÜSEYNÎ, *Tarih-i İlçi-i Nizam Şahi*, Neşr. Muhammed Rıza Nasırı-Koici Haneda Tahran 2001.

- İBN-İ HALDUN, Abdu'l-Rahim, *Mukaddeme*, Çeviren Muhammed Pervin Gonabadi, İlmî-Ferhengî Yayınları, II cilt, Tahran 1983.
- İBN-İ BELHÎ, *Farsname*, II cilt, Dünyayı Kitap Yayınları, Tahran 1987.
- İBN-İ BETUTA, Rahle, *İbni Batüte Seyahatnamesi*, çeviren Muhammed Ali Muvehhid, Bongah Tercüme ve Naşr-ı Kitap Yayınları, Tahran 1958.
- İBN-İ İSFENDİYAR, *Tarih Teberistan*, Abbas İkbâl çalışması, Taberistan Yayınları, II. Cilt. Tahran 1942.
- İBN-İ ESİR, İzzeddin, *Elkamîl*, çev. Ebulgasim Halet, İlmî Yayınları, 13 cilt. Tahran 1978.
- JENKINSON, Anthony, *Sefername'ye Anthony Jenkinson*, I. Cilt, London 1886.
- KARAÇELEBİZADE, *Tarih-i Ravzatul-Ahbar*, Hüsrev Paşa Kitablığı, nr. 397, Süleymaniye Ktb, (Bulak Matbaası-Mısır) İstanbul 1238hc.
- KAZVİNİ, Budak Munşi, *Cevahiru'l-Ahbar*, Tahran Üniversitesinin Merkezi Kütüphanesi, Askı nusha, nr 3517.
- KAZVİNİ, Mir Yahya Bin Abdullatif, *Lubbüt-Tevarih*, Çeviren ve Notlandıran Hamidreza Muhammednejad, Birleşik Yayınevi, I. Baskı, Ankara Eylül 2011.
- KAZVİNİ Ebülhasan Bin İbrahim, *Favaidu'ı-Safeviyye*, (Tevarihi Safeviye), Hattı Nusha Britain Müzium Kütüphanesi, OR-4678, 95. Belge.
- KAZVİNİ, Ebülhasan Bin İbrahim, *Favaidu'ı-Safeviyye*, (Tevarihi Safeviye), Haz Meryem Mir Ahmedi, Moasseseye Mutaleat ve Tahgigate Ferhengi, Tahran 1989.
- KOÇİ BEY, *Koçi Bey Risalesi*, Zuhuri Danışman çalışması, M.E. B, İstanbul 1972.
- KUMÎ, Gazi Ahmed Bin Şerefeddin el-Huseyini, (Mir Munşi), *Hulasetü'l*

- Tevarih*, İhsanİşragi çalışması, Tahran Üniversitesi'nin Yayınları, Eylül 1980.
- LÜTFİ PAŞA, İbn Abdul-Muin, *Tevarih-i Al-ı Osman*, Yay. Haz. Kayhan Atık, Ankara, 2001
- MASUM, Miza Muhammed, *Tarih-i Safeviyan*, Seyyid Emir Hasan Abedi Çalışması, Bonyad Ferhengi İnan Yayınları, Tahran 1973.
- MARCOPOLLO, *Seyahatname*, çev. Keykavüs Cihandari, Esatir Yayınları, Tahran 1981.
- MESUDİ, Ali bin Huseyin, *Murücu'z-Zehap ve Meadinehcivahir*, çeviren EbulkasiM Payende, Bongah Tercüme ve Naşrı Kitap Yayınları. II. Cilt. Tahran 1967.
- MUNECCİMBAŞI, *Sehaiful-Ahbar fi Vakayü'l-Ahbar*, III. Cilt. İstanbul 1285hc.
- MUTERCİM, Muhammed, (Erzurumlu Arif, Paşazade İspınakçi'ye tanınan) , *İnkılab-ı İslam Beynu'l-Has ve'l-Avam*, Tahran Milli Kütüphanesinin Hattı nusha, 1634 numara, II cilt, Tahran 1307hc.
- MOLLA KEMAL, *Tarih-i Safevi*, Düzelteyen İbrahim Dıhgan, Arak 1955.
- MUSTEVFİ, Hamdullah, *Nuzhetul-Gulub*, Emirkabir Yayınları, Abdul-Huseyin Navayi çalışması, Tahran 1984.
- MUSTEVFİ, Hamdullah, *Tarih-i Güzide*, Abdul-Huseyin Navayi çalışması, Emirkebir Yayınları, Tahran 1960.
- NESEVİ, Şehabeddin, *Tarih-i Nesevi*, Minevi çalışması, İlmi-Ferhengi Yayınları, Tahran 1978.
- PİRZADE, Zahidi, Abdal Şeyh Huseyin, *Silsiletün-Nesebi Safeviye*, Kazımzade

- İranşehr çalışması, Berlin 1965.
- PEÇEVİ, İbrahim Efendi, *Tarihi Peçevi*, Hattı Nusha, D.T.C.F, numara 1600.
- PEÇEVİ, İbrahim Efendi, *Tarihi Peçevi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, I-II, 2. Baskı, K.B.Yayınları, Ankara 1992.
- PURGSTHAL, Joseph Von Hammer, *Osmnlı Tarihi*, çeviren Mehmed Ata, Özet Abdulkadir Karahan, M.E. B, Yayınevi, I.cilt, İstanbul 1991.
- PURGSTHAL, Joseph Von Hammer, *Tarihi İmparatoriye Osmanı*, Çeviren Mirza Zeki Ali Abadi, Cemşid Kiyantar çalışması, Zerrin Yayınları, Tahran 1988.
- RİYAZU'İ-İSLAM, *Tarihi Revabet-i İran-Hint*, çeviren Muhammed Bakır Aram ve Abbas Kulu Kaffari Fard, Emikabir Yayınları, Tahran 1984.
- RUMLU, Hasan Bey, *Ahsenüt-Tevarih*, Abdülhüseyin Nevayi çalışması, Babek Yayınları, Tahran 1375.
- RUMLU, Hasan, *Ahsenu't-Tevarih*, c. X-XI, Neşr, C.N. Seddon, Baroda 1931.
- SAFEVİ, Tahmsb, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, İnceleme ve önsüz Emrullah Seferi, Şark Yayınları, Tahran 1985.
- SAFEVİ, Tahmsb, *Şah Tahmasb Tezkeresi*, Yadullah Şokrı Çalışması, Berlin.
- SEYDİ, Ali Reis, *Asar-ı Eslaftan Miratul-Memalik*, İzmir İsmail Hakkı Kitablığı, nr. 3678/7. Süleymaniye Ktb. İstanbul 1313hc.
- SOLAKZADE, Muhammed Hemdemi, *Solakzade Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, I-II, I.Baskı, İstanbul 1297hc.
- TATAVİ, Ahmed, *Tarih-i Alfi*, Hattı Nusha, Paris Milli Kütüphanesi, Sup, Tahran Yünevisitesi Merkezi Kütüphanesi.
- TATAVİ, Ahmed, *Tarih-i Alfi*, Haz. Asefhan Kazvini, İlmi-Ferhengi Yayınları, Tahran2003.

- Tihrani Ebubekr, *Tarih-i Kızılbaşan*, Mir Haşim Muhaddis çalışması, Behnam Yayınları, Tahran 1983.
- TAVERNİYE, Zh. B, *Taverniye Seyahatnamesi*, çev. Ebuturab Nuri, Tahran 1952.
- TÜRKMEN, İskender Bek, *Alemarayı Abbasi*, II cilt, Emirkabir Yayınları, Tahran 1972.
- SARI Abdullah Efendi, *Düsturul-İnşa*, Esad Efendi Kitaplığı, nr. 3332, (Türkçer Yazma) Süleymaniye K1b, İstanbul 1053hc.
- SABİLA, Shoster Whalester, *Avrupaluların Seyahatnamelerinde Safevi Çağında İran*, (*İran'ın İktisat ve Siyaset Hakkında bir araştırma*), çev. Gulamriza Verehram, Emirkabir Yayınları, Tahran 1986.
- SAFEVİ, Sam Mirza, *Tuhfeyi Sami*, Astan Kuds Hattı Nüshası, Numara 157/41918.
- SAFEVİ, Sam Mirza, *Tuhfeyi Sami*, Tashih Vahid Destcerdi, Ermagan Dergisi, Tahran1927.
- SAYKS, Sır Persi, *Tarihi İran*, çeviren Seyyit Muhammed Taki Fahrı Dai Gilani, Dünyaya Kitab Yayınları, II Cilt, Tahran 1946.
- SELANİKLİ, Mustafa Efendi, *Selaniki Tarihi*, I-II, İstanbul 1281hc.
- SOLAKZADE, Mehmed Hemdemi, *Solakzade Tarihi*, Haz, Vahid Çabuk, K.B.Yayınları, II. Cilt, Ankara 1989.
- ŞİRAZİ, Abdi Bek, *Tekmeletut-Tevarih*, VI. cilt, askı Hattı Nusha, Tahran Üniversitesi'nin Merkezi Kütüphanesi, nı 4626.
- ŞİRAZİ, Abdullah Bin Fadlullah, *Tarih-i Vassaf*, (Vessaf Tarihi) Emikabir Yayınları, Tahran 1980.
- TİHRANİ, Ebubakr, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Akkoyunlular Tarihi) Neşr N.

Lugal, Faruk Sümerçalışması, II cilt, Ankara 1993.

-VALEY-İ İSFAHANİ, Muhammed Yüsuf, *Huld-ı Berin*, Mir Haşim Muhaddes

Çalışması, Mahmud Afşar Vakfı, Bunyad Yayınları, Tahran 1993.

-VESSAFİ, Zeyneddin Mahmud, *Bedayeul-Vekaye*, Tashih Alexandr Beldrof,

Bonyad Ferheng İnan Yayınları, I.cilt, Tahran 1970.

II. Tetkik Eserler:

- ABBAS AL-AZZAVİ, *Tarih el-Irak Beyne ihtilaleyn el-Hükümet el-Türkmaniyye*, III. cilt. Bağdat 1939.
- ALLOCHE Adel, *Osmanlı ve Safevi İlişkileri*, Anka Yayınları, Ankara 1985.
- AKA, İsmail, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, Türk Kültürü Araştırmaları, XXII, Ankara 2001.
- AUBİN, Jean, *Osmanlı valilerinin süfilerin yol esnasında yer alan şehirlerin raporu*, Op. Cit.
- ARAM, Muhammed Bağır, *Safevi Çağında Tarih Yazma Metodu*, Emirkabir Yayınları, Tahran 2006.
- AKGÜNDÜZ, A ve Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Prestij Kitaplar Yayınları, İstanbul 1999.
- BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- BARBER, Nowel, *Fermandehan-ı Şah-ı Zerrin, Kanuni Sultan Suleyman'dan Atatürk'e kadar*, Abdulriza Huşang Mehdevi Tercümesi, Guftar Yayınları, 7.baskı Tahran 1993.
- BAYAT, Oruç Bek, *Don Juvan-ı İrani*, çeviren Mesut Racabniya, Bongah Tercüme ve Naşr Kitab Yayınları, Tahran 1958.
- BAYRAK, M. O, *Türkiye Tarihi Yerleri Klavüzü*, Veli Yayınları, İstanbul 1994.
- BEHRENGİ, Semed, *Gessehaye Behreng*, Namek Yayınları, Tahran 2008.
- BEYANİ, Hanbaba, *Safevi Devrinde İran'ın Askerlik Tarihi*, Bozurg Arteştaran Yayınları, Tahran 1973.
- BRİDJ, Antoni, *Taziyaneye Aseman (Görkemli Süleyman)*, çev. Muhammed

- Huseyin Arya, *Astan Gods Razavi Tayınları*, Maşhed 1989.
- BROWN, Edward, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, IV Cilt, çev. Raşid Yasemi, İbn-i Sina Yayınları, Tahran 1939.
- BABA SEFERİ, *Tarih Geçişinde Erdebil*, III Cilt, Erdebil Azad Üniversitesi Yayınları, Erdebil 1992.
- BROKLMAN, Carl, *Tarihu 'l-Şuub 'ul-İslam*, çeviren Hadi Cezayeri, Bongah Tercüme ve Naşr-ı Kitap Yayınları, Tahran 1967.
- BROKLMAN, Carl, *İslam Uluslar ve Devletleri Tarihi*, çeviren Neşet Çağatay, T.T.K, Ankara 1992.
- BARTOLD W, Şirvan, IA, MEB, c. XI, s. 571-573.
- CEVADİ, Hasan, *Venediklere Göre Uzun Hasan'den Şah Tahmasb'a kadar İran*, Tarih İnceleme Dergisi, 6 Numara, 8. Yıl Tahran 1972.
- CREASY, Edward S. *History of the ottoman Turks*, Khaya Beriut 1961.
- CURZEUN Lord; *İran ve Gaziye-ye İran*, Çeviren Gulam Ali Vehid Mazandaran'ı, İlmi-Ferhengi Yayınları, II cilt, Tahran 1983.
- CLAYER, Nathalie, *Mystiques Etat Et Societe*, Lieden 1994.
- CEVAHER KELAM, Ali, *Tarih-i Mısır*, Hohkar İran Yayınları, Tahran 1921.
- CORBEUN, Henry, *Şiilik, İsmailiye ve Süfiliğin Munasibetleri*, Kevir Yayınları, Tahran 1964.
- CRAMERS, J. H, "İran" İ.A, M.E. B, V/2 cilt, İstanbul 1968.
- CAFERİ, Huseyin, Topkapı Sarayı Müvzesinin Arşivi, 3924/1 numaralı senet, İstanbul.
- DANIŞPEJUH, Muhammed Taki, "Yek Perde Az Zedegani Şah Tahmasb" Meşhed Üniversitesi'nin edebiyat fakültesinin dergisi, 4. Numara, İstanbul

- Üniversitesinin 1422 numaralı farsça hattı nushası.
- DANIŞMAN, Zuhri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa, I-XIV Cilt, İstanbul 1965.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *Osmalı Kronoloji*, IV cilt, T.T.K.
- DEFTERİ MUTALEAT-I SİYASİ VE REVABETİ HARECİ, *İran-Osmanlı Güzide Senetleri*, 1. Cilt, Merkez-i Esnad Yayınları, Tahran 1990.
- EL-BELAZURİ, Ahmet Bin Yahya, *Fütühü'l-Buldan*, Azernüş Azertaş Tercümesi, Düzenlten Allame Muhammed Farzan, Soruş Yayınları, Tahran 1985.
- ELFERA, İbn-i; *Rosolu'l-Mülük*, Tashih Doktor Selahettin Müneccid, Parviz Atabeyki, Amüzişi İnkilabi İslami Yayınları, Tahran 1974.
- EL-ŞERBJİ, Muhammed Yüsuf, *El-İmam Siyüti fi Cuhüdül Ulum-ı Kuran*, Darul-Mektebul'Tibaa, Dimeşk, 1421
- ERDEM, İlhan, *Akkoyunlular Devlet Tarihi*, Birleşikitebevi, Ankara 2007.
- FARABİ, Ebu'nasr, *Endişeyi Ehl-i Medine-yi Fazile*, çev. Seyyid Cafer Seccadi, Tehüri yayınları, Tahran 1963.
- FARABİ, Ebu'nasr, *Siyaset-i Medine*, çev. Seyyid Cafer Seccadi, İran Felsefe Topluluğu, Tahran 1980.
- FELSEFİ, Nasrullah, *Zendeganiye Şah Abbas'ı Evval*, II Cilt, Tahran Üniversitesi, 1967.
- FELSEFİ, Nasrullah, *Ceng-i Çaldıran*, Tahran Üniversitesi 1965.
- FELSEFİ, Nasrullah, *Revabet-ı Hareci-ye İran Ba Avrupa Dar Devre-yi Safevi*, Kitabhayı Cibi Yayınları, Tahran 1965.
- HARY, Hazard V, *İslam Tarihinin Atlas'ı*, İbrahim Horşit Tercümesi, Kahire:

- Mektebetel'Nihzetu'l Mısırı'ye, tarihsiz.
- HAFİZ, Hoca Şemsettin, *Divanı Hafiz*, Macid İkbâl Çalışması İkbâl Yayınları, Tahran 1984.
- HİCAZİ, Fahreddin, *Nakş-ı Peyamberan Dar Temedon*, Tahran 1969.
- HEREDOT, *Herodot Tarihi*, Doktor Hadi Hidayeti incelemesi, Tahran Üniversitesi yayınları, 1. Cilt.
- HAFEZ EBRU; (Hoca Nureddin Lutfullah) *Zübdetül-Tevarih ve Tuhfetul-Ezhar*, Tahran Üniversitesi, Mikro film, Yazılmış Hicri 830 Milad 1440.
- HEMEVİ, Yagüt, *Mucemu'l-Buldan*, Elkutubu'l-İlmiye Yayınları, VII cilt, Beyrut 1990.
- HİDAYET, Rizakulu-Han, *Macmeül-fusaha*, Mazaher Musaffa çalışması, Ferheng-ı Naşr-ı no ve intişaratı Muin Yayınları, Tahran 1961.
- HİDAYET, Rizakulu-Han, *Revzetu's-Safayı Naseri*, (Hondmir kitabının Tamamlayıcı) 8. Cilt. Hayyam ve Pirüzi Merkezi Yayınları, Gum 1961.
- HİDAYET, Rizakulu-Han, *Revzetu's-Safayı Naseri*, (Hondmir kitabının Tamamlayıcı) Hidayet, Taş Basımı, önsüz Abbas Pervizi Tahran 1958.
- HAKLYUT, Society, *Early Voyages*, (Muhteşem Sueyman zamanında Türk Dünyası) çeviren Fahri Çetin T.T.K. 1995.
- HANDMİR, Giyasettin, (Humamuddinu'l-Huseyini) *Hebibus-Siyer*, Haz Doktor Muhammed Debir Siyagi, Hayyam Yayınları, III Cilt, Tahran 1956.
- HİNZ, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çeviren Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992.
- HİNZ, Whalter, *Peydayeş-i Devlet-i Milli Dar İran*, Keykavüs Cihandari Tercümesi, Komsiyün Maarif Yayınları, Tahran 1977.

- HALET, Ebülkasim, *Şahlan-ı Şair*, İlmî Ferhengi Yayınları, Tahran 1345.
- HİNZ, Whalter, Uzun Hasan ve Şey Cüneyd, çeviren Tevfik Bıyıklıoğlu,
Ankara 1992.
- İMAMİ, Muhammed Taki “Hecreti Ulema Be İnan ve Dargiri-yi Osmanli-S
afevi, İnan-Türkiye kültürel ilişkileri seminar, Ankara üniversite,
D.T.C.F. 2013.
- İMAMİ, Muhammed Taki, Sultan Süleyman Dar Azerbaycan, Hoynigar Dergisi,
- İNALCIK, Halil, *Bursa XV Asır Sanayi Ve Ticaret Tarihine Dair
Vesikalar*, Belleten, Sayı 93. Ankara 1960.
- İNALCIK, Halil, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300
-1914*,Cambridge 1994. Çev. Halil Berktaş, Osmanlı İmparatorluğunun
Ekonomik ve sosyal Tarihi, İstanbul 2000.
- İNANÇ, M Halil, Akkoyunlular, Maddesi, İA, c. I.
- İNANÇ, M Halil, Cüneyd, Maddesi, İA, C. II.
- İKBAL, Aştıyani Abbas, *Hanedani Nevbahti*, Tahüri Yayınları, Tahran 1979.
- İKBAL, Abbas, *Tarih-i Moğol*, Emikabir Yayınları, Tahran 2009.
- İTİMADUSSALENE, Muhammed Hasan Han, *Tarihi Muntezem Nasiri*, Haz.
Doktor Muhammed İsmail Rizvani, II Cilt. Dünyayı Kitap Yayınları, Tahran
1985.
- GAFFARİ, Gazi Ahmet, *Tarihi Cihanara*, Hafız Yayınları, Tahran 1954.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Naşriyat, İstanbul 2004.
- KARERİ, *Seyahetname*, Çeviren Abbas Nahcivani ve Abdul Ali Karang, Tebriz.
- KÜTÜKOĞLU, Bakır, *İnan-Osmanlı münasebetleri,(1578-1590)* İstanbul Fetih
Cemiyet-i Yayını, 1962.

- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlılarının Kafkas İllerinin Fethi*,(1453-1590),
T.T.K Basımevi, Ankara 1993.
- KESREVİ, Ahmed, *Azeri Dili Eski Azerbaycan Dili*, İran Kıtıp Satan Yayınları,
İhsan Yarşatır makalesiyle, Vaşington, 1993.
- KILIÇ, Ramzi, *Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları*, İstanbul 2001.
- KILIÇ, Ramzi, “Fatih Devri 1451-1481” Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri, Sosyal
Bilimler Dergisi, 2003.
- KIRİSTİAN, Arthor, *Sasanilerin Zamanında İran*, çeviren Reşid Yasemi,
Emirkabir Yayınları, Tahran 1989.
- KRAMERS J. H. “İran” İ.A, M.E. B, V/2 cilt, İstanbul 1968.
- KROSINSKY, Tadius Yoda, *İran İnkılabı ve krosinsky anıları*, I. Cilt, Haz.
Cevad Tabatabai, Minared Yayınları, Tahran 1990.
- KÜÇÜHDAĞ, Yusuf, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni Dönemlerinde Cemali
Ailesi*,(Cemali Ailesi) İstanbul 1995.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir Sıdkı, *Osmanlı-İran siyasi munasebetleri*.(1578-1590) I,
İ.Ü.E.F. Matbaası, İstanbul 1962.
- KURBAN-NEJAD Perisa, *Tasavvuf Dar Azerbaycan*, İlmi-Ferhengi Yayınları,
Tahran 2008.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Piri Muhammed Paşa*, Tarih ve Medeniyet, Ulusal Dergi,
Ankara1999.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*,
İstanbul 1995.
- KUŞEYRİ, Abu'l-Kasim, *Risaleye Kuşeyri*, tashih Bediüzzaman Früzanfer,

- Bunyard Ferheng Yayınları, Tahran1965.
- KÖPRÜLÜ, Muhammed Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- KÖPRÜLÜ, Muhammed Fuat, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, T.T.K. Basımevi, Ankara1988.
- GANİ Gasim, *İslam da Tasavvuf*, Zavvar Yayınları, Tahran 1977.
- GRAMONT J. I. Bacque, *Osmanlı imparatorluğunun Doğu Olayları*, 1512 -1606 ve Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi, çev. Server Tanilli, Kitapyurdu, 2007.
- GÖKBİLGİN, M.Tayyib, “Süleyman I” İ.A. XI, M.E. Basımevi, s 908-915, İstanbul 1968.
- LAJOS, Fekete, *Macaristan’da Türklerin Mülk Sistemi*, çev. M.Tayyib Gökbilgin, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, Sayı 16, 1961.
- LEKHART, Lorens, *İranşeihr Dergisin de Makale*, Yünesko Milli Komsiyonu.
- LORD KİROUSE, *Osmanlı imparatorluğun yükselişi ve çöküşü*, Altın Kitaplar yayınları, İstanbul 2008.
- LORD KİNROSS, *The Ottoman Centuries: The Rise and of the Turkish Empire* William njMorrow, New York, 1977.
- LAMP, Harold, *Fatih Süleyman*, çev. Hamid Rahnama, Safi Alişah Yayınları, Tahran 1968.
- LEKHART, Lorens, *İnhutat-ı Silsiley-i Safeviye*, Çev. İsmail Devletşahi, Bongahı Tercüme ve Naşrı Kitap Yayınları, Tahran 1965.
- LANE POOL, Stanley, *Tabakat-ı Selâtin-i İslami*, Çeviren Abbas İkbâl Aştıyani, Dünyayı Kitap Yayınları, Tahran 1984.

- LAMÜŞ, Sarhang, *Türkiye Tarihi*, Çeviren Seid Nefisi, Komsiyon Maarif Yayınları, Tahran 1937.
- LORD Everesley, *Türk İmparatorluğu 1288-1924*, D.B.Y Yayınları, İstanbul 2013.
- MALE, Alber, *18. Yüzyilin Tarihi*, Komsiyün Maarif Yayınları, Çeviren Raşid Yasimi, 1. Cilt, Tahran 1963.
- MALE, Alber ve İzak Jol, *Orta Çağ Tarih'i*, Abdülhüseyin Hajir Tercümesi, İbni Sina Yayınları, Tahran 1963.
- MALÜF, Emin, *Haçlı Seferler*, Abdulriza Hüşeng Mehdevi, Elborz Yayınları, Tahran 1990.
- MARAŞI, Nasreddin, *Deylemistan ve Gilan Tarihi*, Bungah Tercime ve Naşr Yayınları, Manüçehr Sutüdeh çalışması, Tahran 1968.
- MARX, Kortepeter Carl, *Ottoman Imperialism During the Reformation*, Europe and Caucasus, New York University Press. New York 1972.
- MALKOLM, Sır Jown, *İran Tarihi*, çeviren Mirza İsmail Hayret, Kıtıp Dünya Yayınları, Tahran 1362.
- MENSÜRİ, Firüz, *Razhay-ı Tarih*, (Tarihte Gizlilikler) Agâh Yayınları, Tahran 1979.
- MEHDEVİ, Abdül-Rıza Hüşeng, *Tarih-i Revabet-i Hareciy-i İran*, Ketibe Yayınları, Tahran 1971.
- METZO, jon Bark Eshten, *Şah Ceng-i İraniyan*, (İranlıların baş Savaşı) Çev. Zebiyüllah Mensüri.
- MİNORSKY, Vilademir, *Sazeman-ı İdari-yi Safevi*, (Safevilerin İdarı Organizatoru) zeyli Tezkeretülmülük, Çev. Mesut Racabniya, Kitabfrüşî'ye

- Zavvar Yayınları, Tahran 1957.
- MİNORSKY, *La Perse au Xve Siecle entre la Turquie et Venise*, Publication de la Sociere des Etudes Iraniennes et de l'Art Persan. Paris, 1933.
- MİNORSKY, Uzun Hasan, (The Encyclopaedia of İslam) Volum X, Leiden .1
2000.
- MEHDEVİ, Abdülriza Hüşeng, *Tarih-i Revabet-i Hareciy-ı-i İran*, (.2
İran'ın Dış İlişkilerinin Tarihi) Emirkebir yayınları, Tahran 1980.
- METİN DEFTERİ, Ahmet, *Revabet-i Hareci Az Edvar-ı Gadim Ta Amerikan*,
(Eski Dönemlerden Birleşik Milletlere Kadar Uluslar arasıİlişkiler) Tahran
Üniversitesi, 1957.
- MİR AHMEDİ, Meryem, *Tarih-i Siyasi ve İctimai-yi İran Dar Ahd-ı Safevi*,
(Safevi Çağında İran'ın Siyasi ve İctımai Tarihi) Emirkabir Yayınları,
Tahran 1992.
- MİR AHMEDİ, Meryem, *Din ve Devlet Dar Ahd-ı safevi*, (Safevi Çağında Din
ve Devlet) Emikabir Yayınları, Tahran 1984.
- MİR CAFERİ, Huseyin, *Tarih-i Timuriyan ve Türkmenan*, İsfahan 1996.
- MUHAMMED SALİH, Muhammed Şefi bin, *Mecmeul-Maarif ve Mehzenul*
-Evarif, Kitap Furuşi-ye Muhammed Hasan İlmi, Tahran Tarihsiz.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed B. Lütfullah, *Sahaiful-Ahbae Fi Vekay-i ül-Ahbar*,
çev. Nedim Ahmed, I-III, Hacı Mahmud Kitaplığı, nr, 4741,
Süleymaniye Ktb, İstanbul 1285hc.
- NEHRU, Cevahir Lal, *Dünya Tarihine Bir Bakış*, Mahmud Tefezzülü Tercümesi,
1.Cilt, s 420-440, Tahran 1337.
- NEJD, Muhammed, *Ferhengi Danesteniha*, II. Cilt, Bünyad Yayınları, Tahran

1984.

- NOSSBAUM, Arthor, *Tarih-i Muhteser-i Hukuk-ı Beynul-Milel*, çev. Ahmed Metindefteri, Emirkebir yayınları, Tahran 1337.
- NİCHOLSON, Rinold A, *Zayeş ve Mesir-i Tasavvuf*,(Tasavvufun Doğuş ve Mesiri) çev. Muhammed Bağır Muin, Tahran 1977.
- NİCHOLSON, Rinold A, *İslam Tasavvufu ve İnsanla Allah İlişkisi*, çeviren Muhammedriz Şefii Kedkeni, Sohan Yayınları, Tahran 1980.
- NASREDDİN, Mar'aşı, *Tarih-i Rüyan, Taberistan ve Mazandaran*, (Rüyan, T aberistan ve Mazandaran Tarihi) Muhammed Huseyin Tasbihi çalışması, Şark Yayınları, Thran 1975.
- NEVAİ, Abdül-Hüseyin, *İran ve Cihan (Moğul'dan Kacar'a kadar)*,Huma Yayın Kurumu, II. Cilt, Tahran 1985.
- NEVAİ, Abdül-Hüseyin, *Şah Tahmasb Safevi*, (Tarihi Senetler), Erguvan Yayınları Tahran 1989.
- NEVAİ, Abdül-Hüseyin, *Esnad ve Mukatebat-ı Tarihi-yi İran Timur'dan Şah İsmail'e Kadar*, (İran'ın Sened ve Tarihi Mukatıbatı, Timur'dan Şahİsmail'e Kadar) Bongah Naşrı Kıtab Yayınları, Tahran 1963.
- NEVAİ, Abdülhüseyin, *Revabet-i Siyasi ve İctimai-yi İran Dar Devr-i Safefevi*, Semt Yayınları, Tahran 1994.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mulhitler*, Tarih Vakf Yurd Yayınları İstanbul 2008.
- ÖMER, Lütfi Barkan, Tımar, İ.A, MEB Yayınları, C.12/1, 979.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, III. Cilt, İrfan Matbaası, Ötüken Yayınevi. İstanbul 1977.

- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I-II, K.B. Yayınevi, Ankara 1981, Matbaası 1996.
- PETROŞEVSY P, *Az Azmene-yi Gadim Ta Garn-ı 18 Tarih İran*, (İran Tarih-i Eskisinden 18.Yüzyıla Kadar) çeviren Karim Kişaverz, II cilt, Tahran Üniversitesi, Tahran 1971.
- PENAHİ SİMNANİ Muhammed Emin, *Şah İsmail safevi*, Numune Kitap Yayınları, Tahran 1983.
- PENAHİ SİMNANİ, Muhammed Ahmet, *Şah İsmail Mürşid-i Sorh Külahan*, Kızıl Şapkalıların Murşıtı Şah İsmail Safevi, Numune Kitap Yayınları, Tahran 1973.
- PARSADOST, Meniçeher, *Şah Tahmasb-ı Evval*, İntişar Yayınları, I.baskı, Tahran 1996.
- PARSADOST, Meniçeher, *Şah İsmail Evval*, İntişar Yayınları, I.baskı, Tahran 1995.
- PETROŞEVSKY, *İslam Dar İran*, Payam Yayınları, çev. Kerim Keşaverz, Tahran 1968.
- RAFİK, Ahmet, *16. Yüzyılında Şiiler ve Bektaşiler*, çev. Tefik Subhani Maarif Dergisi, Tahran 1993.
- ROUSE, Joseph, *Knowledge and power: Toward a political philosophy of science* *Ithaca: cornell University press*, 1987.
- RİYAHİ, Muhammed Emin, *Zaban ve Edebiyat-ı Farsi Dar Osmanı*, (Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve edebiyatı, Pajang Yayınları, Tahran 1990.
- RİYAHİ, Muhammed Emin, *Sifaretnemehay-ı İran*, (İran Elçiliklileri), Tüs Yayınları, Tahran 1989.

- RİZA, İnyetullah, *Azerbaycan ve Arran*, Mahmud Afşar Vakıf Yayınları, Tahran 1993.
- RASİM, A, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul Matbaası 1328hc.
- RASİM, Ahmed, *Resimli Harıtalı Osmanlı Tarihi*, I-VI, I. Baskı, Şems Matbaası, I. Cilt, İstanbul 1326-1328hc.
- ROEMER, H. R, *The Türkmén Dynasties*, (The Cambridge History of İran), Volume VI, Cambridge 1993.
- REHİMZADE, Safevi, *Zendegi ve Cenghay-ı Şah İsmail-i Safevi*, (Şah İsmail Safevi'nin Savaşları ve Yaşam Tarihi) HayyamYayınları, Yusuf Pür Safeviçalışması, Tahran 1962.
- ROEMER, Hans Robert, *İran Dar Rah-ı Asr-ı jadid I (İran Yeni Çağın Yolunda)* Azer Ahençi Tercümesi, TahranYüniversitesi, 2001.
- SAVORY, Roger, *Az Çe Zamanı İraniha Selah-ı ateşin Be kar Bordand*, (Ne zamandan beri İranlılar Ateşli Silah Kullandılar) Çeviren Menüçehr Emimi, Tarih Taratma Dergisi, nr 4, 1965.
- SAVORY, Roger M, *Studies on the History of Safevid İran*, Çeviren Ramazan Ali Roohollahie, Merkez Yayınları, Tahran 2001.
- SADR, Kazim, *Tarih-i Revabet-i Hareci-yi İran*, (İran'ın Dış İşlerinin Tarihi) MetbuatıPervinYayınları,Tahran1988.
- SABETİ, Ali Muayyid, *Esnad-ı ve Medrek-i Tarihi,(İslam devrilerinden I. Şah İsmail Safevi zamanına kadar)* Tehüri Yayınları, Tahran 1963.
- SABETİAN, Zeki, *Safevi döneminde Esnad ve Namehayı Tarihi*, Tahran 1964.
- SAVORY, Roger, *Safeviye Çağında İran*, çeviren Ahmet saba, Kitab-i Tahran Yayınları, Tahran 1984.

- SANDRA, Mackey, *The Iranians Persia, İslam and the Soul of a Nation*, Duttun Book, P.85, New York 1996.
- SARAY, M, *Türk-İran munasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, T.K.A.E. Yayınları, Ankara 1990.
- SADR, Kazim, *Tarihi Revabet-ı Hareci-ye İran'ın*, 99. Dergi, Pervin Yayın Börüsü, nr 99, Tahran 1945.
- SERVER, Gulam, *Tarih-i Şah İsmail Evval*, (1. Şah İsmail'in Tarihi) çev. Abbas Gulu Gaffari Ferd ve Muhammed Bağır Aram, Merkez Naşr Yayınları, Tahran 1995.
- SEHAB, Ebülkasim, *Zendegi-ye Şah Abbas Kebir*, (Şah Abbas Kabir Yaşamı) İlmi Yayınları, Tahran 1946.
- SEFA, Zebihüllah, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, (*İran Edebiyat Tarihi*) III ve VV. cilt, 6. Baskı, Ferdevs Yayınları, Tahran 1984.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, T.T.K. Basımevi, Ankara 1987.
- SMİTH, Mason, *The History of the Sarbadar Dynasty*, çev. Yakub Ajend, Tarh-ı No Yayınları, Tahran 1982.
- SÜMER, Faruk, *Karakoyunlular*, II cilt, T.T.K. Basımevi, Ankara 1967.
- SÜMER, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu ürklerinin Rolü*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1967.
- SHAW, Estenford j, *Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Türkiye'nin Tarihi*, Turkey 1280-1880'a kadar, Mahmud Ramazanzade Tercümesi, Astan kuds Razevi Yayınları, Tahran 1991.
- SHAW, Estenford j, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 1280

1808. Cambridge University Press. Cambridge London 1976.
- SIYÜTİ, Celaledin, *Eldur-ı Mensür fi Tefsir-i Masür*, Ayetullah Maraşı Kütüphanesi, Gum, 1404hc.
- ŞAHİN, B, “Süleyman Maddesi” Osmanlı Ansiklopedesi, 1996.
- ŞEYBANİ, Nizamettin, *Tarih-i Temeddon, (Medeniyet Tarihi)* I. Cilt, Tahran Üniversitesi, Tahran 1959.
- ŞELTÜT, Şeyh Mahmud, *İslam'da Barış ve Savaş*, çev. Şerif Rahmani, Bi'sat Yayınları, Tahran 1976.
- ŞEYBANİ, Mucirettin, *Siyaset-i Sulh ve dosti-ye Şah İsmail Ba Emperator-ı Osmanı*, (Şah İsmail'in Osmanlı İmparatorluğuyla Barış ve Dostluk Politikası) Tarih Taratma Dergisi, 3. Yıl, Numara 5, Tahran 1967.
- ŞEYBANİ, Mucireddin, *Revabet-i İran ve Osmanı*, (İran-Osmanlı İlişkisi)Tarih İnceleme Dergisi, 5. Yıl, 1-3 Numaralı, Tahran 1970.
- ŞEREF, Abdur-Rahman, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2003.
- ŞAFAK, Rizazade, *Tarih-i Edebiyat-i İran*, (İran Edebiyat Tarihi) Emirkabir Yayınları, Tahran 1962
- TEKİNDAG, M.C. Şehabettin, *Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan*, Selim'in İran Seferi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, s 49-78, 17 Mart 1967.
- TURAN, Şerefettin, *Şehzade Bayezidd'in Özgeçmişi*, çeviren Ali Seyf, II. cilt, 1. Numara, Ankara 1971.
- TURAN, Şerefettin, *Şehzade Bayezidd'in Vak'ası*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1961.
- TANSEL, Selahattin, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, Topkapı Sarayı

Arşivinde nr.8525.

- TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, I.Baskı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.
- TAHERİ, Ebulkasım, *Büyük Abbas'ın Yaşamının Tarihi*, İlmî-Ferhengî Yayınları, Tahran 1948.
- TAHERİ, Ebulkasım, *Tarih-i Siyasi ve İctimai-yi İran*, (İran'ın Siyasi ve İctimai Tarihi) (Timur'un Ölümünden Şah Abbas'ın ölümüne Kadar) Şirketi Sahami CibiYayınları, Tahran 1347.
- TACBAHŞ, Ahmet, *Tarih-i Safevi*, Navid Şiraz Yayınları, Şiraz 1983.
- The Commentaries to the Great *Alfonso de Albuquerque*, Vol, II. PP.1877.
- TOĞAN, A Zeki Velid, *XVI. Asır'dan Günümüze Kadar Müstemlike Devrinde AsyaTarihi*, (Basılmamış Ders Notları), nr 133905. Bayezid Kitab, İstanbul 1965-1966.
- TOĞAN, Zeki Velid, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderün Kitabevi, III.Baskı, İstanbul 1981.
- UĞUR, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim*, E.Ü.S.B.E. Yayınları, Kayseri, 1989.
- U ZUNÇARŞILI, İsmail Hakki, *Osmanlı Tarihi*, I-VIII, 5. Baskı, T.T.K. Baimevi, Ankara1988.
- USLUBAŞ, *ALFABETİK OSMANLI TARİHİ Ansiklopedisi*, Kitabyurdu, 2008.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakki, *Osmanlı Tarihi*, I-VIII, Çeviren Vehhab Veli, Mutaliat Ve Tahkikat Kültür Kurumu, Tahran 1991.
- VELAYETİ, Ali-Ekber, *Revabet-i Hareci-ye İran Dar Ahd-ı Safevi*, (Şah İsmail Safevi Zamanında İran'ın Dış İlişkileri)Dış İşlerinYayınları, Tahran 1995.

- VECİH, Kevserani, *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*,(El-Fakih ve 's-Sultan) Çeviren Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul 1992.
- VOLTAİR, *Büyük Peter'in Yaşamı*, Çeviren Necefku Muizzi (Hisamedevle), Nur Marifet Kanun Yayınları, Tahran 1946.
- VOLTAİR, *12. Charles*, Çeviren Fuat Resam, Nur Marifet Kanun Yayınları, Tahran 1947.
- WILSON, Arnold, *Fars Körfezi*, Çeviren Muhammed Seidi, İlmî ferhengi Yayınları, Tahran 1987.
- WİSİNG, Wine, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihi*, çev. Süheyl Azeri, Kitabfrüşî'yeTahran Yayınları, Tarihsiz.
- YAZICI, Tahsin, „Safeviler, İ.A. X.M. E Basımevi, İstanbul 1966.
- YAZICI, Tahsin, Şah İsmail, İ.A. XI, M.E. Basımevi, s 277, İstanbul 1970.
- YÜCEL, Yaşar ve A Sevim, „*Fatih, Yavuz, Kanuni*, T.T.K. Ankara 19
- YAĞI, İsmail Ahmet, *Osmanlı Devleti*, Çeviren Resül Caferiyan, Zeytin Yayınları, Kum 1385.
- YÜSUF, Fehmi, *Histoire de la turquie, Libraire Academique. Perrin et Cie, libraire Editeurs, Paris. 1909.*
- ZANJANİ, Mehdi, *Esnad-ı Revabet-ı Tarih-i İran-Portekiz*, Dışişleri Yayınları, Tahran 2002.
- ZERGERİNEJAD, Gulamhuseyn, *Nihzeti İmam Huseyin*, Semt Yayınları, Tahran 2004.

III. Muracaat Kitapları:

- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV REHBERİ, *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü*, Yayın v, Ankara 2009.
- DANIŞPRJUH, Muhammed Taki, *Tahran Üniversitesinin Merkezi Kütüphane ve Merkez Senetlerinin Fihristi*, 255. Mikro Film, 5738 Numaralı.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara 1985.
- DIH-HODA, Ali Ekber, *Dih-Hoda Sözlüğü*, Tahran Üniversitesinin Yayınları, 11. Cilt.
- ELMALI, Muhammed Hamdi, *Kuran-ı Kerim*, Kervan Yayın ve Dağıtım Yayınları, Konya 2009.
- ENCYCELOPEDIA OF ASIAN HISTORY, *Prepared Under The Auspices of The Asia Society*, New York Volum 1.
- İSLAM ANSİKLOPEDESİ, VIII. cilt, Diyanet Vâkıfı Yayınları, Ankara 1988.
- İTÜ Sözlüğü, İstanbul Teknik Üniversitesinin yayınları, İstanbul 1998.
- GREET SOVİE, *Encyclopedia Volume 17*, New York, 1978.
- KAŞGARLI, Mahmud, *Divan-ı Lügat-ı Türk*, 4 cilt, çev. Atalay, TTK Basımevi, Ankara 1986.
- KANAR, Dr. Muhammed, *Türkçe-Farsça*, Sözlüğü, Şirin Yayınları, Tahran 1995.
- MEVLANA, Celaleddin, *Mesnevi*, Çev. Şefik Can, Otuken Neşriyat, İstanbul 2002.
- MUİN Sözlüğü, 6 cilt, Muhammed Moin, Emirkebir yayınları, tahran 1998.
- DAİRATÜLMAARİF-İ MUSAHEB, Gulamhuseyin Musaheb, Franklin Yayınları, 1957.

- TÜRK ANSİKLOPEDESİ, XXXIII, M.E, Basımevi, İstanbul 1964-1984.
- OSMANLI MÜALLİFLERİ, Bursalı Mehmed Tahir, 3 cilt, Maarif Umumiye
Matbaası, 1333hc, Türkçe baskı: A Fikri Yavuz. Meral Yayınları İstanbul 1972.
- ÖZBEKİSTAN AKADEMİ BİRİMİ, *Özbekçe Dilini Açıklama Sözlüğü*, Moskova
Yayınları, Moskova 1981.

IV. Arşiv Belgeleri:

-Ahkâm Defteri, no:27.

-Ahkâm Defteri, no:71.

-Ahkâm Defteri, no: 281.

-Ahkâm Defteri, no:330.

-Ahkâm Defteri, no:453.

-Ahkâm Defteri, no:454.

-Ahkâm Defteri, no.111.

-Boa, Mühimme Defteri, XII, sıra no 816.

-Boa, Mühimme Defteri, XII, sıra no 619-620.

-Boa, Mühimme Defteri, XXVIII, sıra no 883.

-Boa, Mühimme Defteri, V,sıra no 1401.

-Sanjian Avedis K, Colophons of Armenian Manuscript, Cambridge 1969

Arşiv Belgeleri.

-Topkapı Sarayının Muzesi, 5997 numaralı senet.

-Topkapı Sarayı Arşivi, 3192 (11.s).

-T.S.M.A, *Hükümler ve Beratlar*, (*Vasıka*), Ev, nr, 11969, 9300/11, 9506, 232/b,

234/b, 4970 hükümler.

V. Ekler, Belgeler ve Resimler

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جنمکان سلطان سلیمان خان غازی حضرت تیری در کاهندن منکلی کرای خان جانبد
بازیلان عراقین قحنامه سبدر

جناب امارت مآب ایالت نصاب دولت انتساب سعادت اکتساب ذوالقدر الرفیع والفخر الوسیع
افتخار خواقین اوان اختیار آل ایلیخان المختص بمزید عنایة المنان منکلی کرای خان دامت
معالبه نجیبات صافیات شاهانه و تسلیمات وافیات ملوکانه که محض عنایت پادشاهیدن
صادر اولور مطالعه قبلندقدنصرکه معلوم اوله که طائفه اوباش قرلیاش کفر فاش خذلهم الله
تعالی ودمرهم تغیر مر اسم دین احمدی و تبدیل قوانین شرایع محمدی به علیه الصلوة والسلام
قیام کوستروب اشتغال مشاغل ظلم وفساد ایله ثالث فرعون و شداد و سالك مسالك الحاد
وعناد اولوب قوم نمرود و عاد اولمشرایدی لاجرم انلرک زک ظلام عدوان و ضلالتلری
آینه روز کاردن مصقله شمشیر غزاة ظفر تآثیر ایله تطهیر اولنق لازمه غیرت دینداری
وصاحبقرانی و عارضه کشور کیری و کیتی ستانی اولمغین حضرت فتاح ذوالمنن توالت الاوه
وتعاقبت نعماءه نک عنایت بی همنا و رأفت فتوح بخشاسنه توکل واعتماد وسلطان انبیا
وبرهان اصغیا مهر نسکین رسالت خاتم انکشترین نبوت خواجه کونین ورسول ثقلین حضرت
محمد مصطفی علیه الصلوة والسلامک معجزات هدایت آیاته توسل واستناد ایدوب چهار یار
ابرار وصحابه بزر کوارک رضوان الله علیهم اجمعین ارواح مقدسه لر یله کر وه اولیاء الله سعادت
انتباهک هم ظفر قرینلری پیشوا و رهنما ایدینوب محض تمهید شهسایر اسلام سعادت انجام
وتشید دین سید الام ایچون مجاهدان کواکب حساب و ثریا انتظام و مبارزان کردون
احشام و مریح انتقام ایله دیار شرقه عزیمت همایون اولندقد ه جله احوال سلطنت باهره
وکافسه امور خلافت زاهره جناب وزارت مآب صداقت نصاب دولت اکتساب سعادت
انتساب واسطه عقد الدوله الابدیه رابطه عقد السعادة السرمذیه قاید جبوش الاسلام
صاحب العز والاحشام الصارم الصمصام بلك انتقام آصف الزمان ملاذ اهل ایمان

حجة الرحمن على الانسان مصدر الطواف في انتها مظهر عواطف باري تعالی السني تلاء
 من جانب دولته نور الهدى وتبين من افق سعادتته شمس الاعتلاء الغازی فی سبیل الله المجاهد
 لوجه الله مبارز الدولة والدنيا نظام الملك والملة قائم مقام سلطنت لشکر کش سامی مرتبت وزیر
 اعظم جناب خلافت منقبت سرعسكر سلطانی ابراهيم پاشا ادام الله اجلاله وزاد اقباله تك
 اراء حیده ظفر بدایت وافكار سیدیده نصرت نهایتلرینه مر بوط ومفوض اولغین رایات
 سعادت سمات خسر وانه مدن مقدم بعض دلیران هیجا شناس وبها دران ستاره قیاس ایله
 ممالک شرق استخلاصته توجه ایلبوب فرمان جلیل القدر پادشاهانه م مقتضای سنجه ولایت
 دیار بکره وصول بولدقده رأی حکمت آرازی که اتمام معظمت احوال سلطنتده رکن رکن
 وفکر فراند غماری که حل مشکلات امور مملکتده کشف متبذر سابقا مضافات ممالک
 محبیه مدن اولوب ولایت کردستانه متعلق اولان مملکت بتلبسده حاکم ووالی اولان شرف نام
 بدیخت وتلبسک خیاتی سینه قرلباش ابلهس ضبطنده ایدی تسخیر وقتی خصوصنده صرف
 حسن تدبیر ایتدکری اجلدن بتلبس قلعه سی سائر بقاع وقلاعی واتباع وملهقاتی ایله مفتوح
 وسخر اولوب آیدای خدام عتبه سپهر احتشامده مضبوط اولدقد نصکره جیوش دریاخروش
 قلعه ستان وجنود قلزم جوش عمان شانله حدود آزر بایجانله دخول ایدوب معظمت حصون
 عجمدن قلعه وان وسلطان وعادلجواز که فراز قلل سامیه سی پای سپهر نیلگون وطباق بروج
 عالیه سی سلم سمای ستاره مشخون اولوب متانت بنیان ایله اوتاد مملکت وحصانت ارکان ایله ستون
 وعاد ولایت ایدی هر برینک فتنی خرج خرابان واموال و صرف ابطال رجال ایله نیجه سالده
 وجوده کلمسی مأمول ایکن مشارایه سرعسكر اسلام ادام الله اجلاله تک مقارنت رأی فوائده
 آرا وموافق تدبیر حکمت اقتضای یله فتح اولنوب جله حصون ممالک عدالت مقر ومدن
 معدود اولوب ضبط ایلدی وپونلردن غیری عدوی فتنه جو وضلالت خویه متعلق اولان
 قلاع استوار وحصون نامداردن ارجهش وقلعه بیایدوامک واینک وطپراق قلعه سی وسموات
 واختور وحریم وپسداکار ورسنی و حله وستوره وتوان نام حصار لک هر بری ماوی ارباب
 ضلال ومقر ملاحده شقاوت آمال ایدی کیمی قهر تیغ بران وکیمی حسن تدبیر مملکت کیر
 وقلعه ستان ایله فتح ایدوب جله توابع ومضافات وملهقات ایله اقالیم محبیه خسروانه مدن
 قیلوب هر برنده این دین قوم وقوانین شرایع نبی کریم علیه التحیه والنسلیم اجرا اولدقد نصکره
 جنود قضا ورود ایله مملکت آزر بایجانک قدیمی تفتی اولان تبریز شهرینه عزیمت ایلوب
 پادشاه طائفه اوپاش قرلباش ضلالت معاشک مقتداسی زمه ارباب فساد ویدشوی کر وه
 الخاد وعناد لری اولان طههاسب فاسد الاعتقاد لری بنم دیار شرقه جمهور مسلمین وکر وه
 موحدین ایله عزیمت فتوح قرین پادشاهانم استماعندن قنبر قرین الوسواسنه استیلا ریعب
 وهراس غلبه ایدوب خوف نصال سهام غزاة انجامدن خراسان طرفلرینه کر بز ان اولدقده
 مدینه تبریزک حفظ وخراستی ایچون طائفه اوپاش دین خراشدن جمع کثیرله موسی سلطان
 نام مفسد ضلالت معاشی تعیین ایدوب مرز بوم آذر بایجانی انک رأی هر یمت سزاسنه تفویض
 ایتمش ایمش عسکر شیرصولت و بزمها بت ایله لشکر اسلام اوزرینه هیجوم ایدیک لاین
 مز بورده قراره طاعت قلوب تبریزدن چیقوب کر وه ضلالت شکوه ایله قاچدقده تعقیب
 ایدن غزاة ظفر نصب ایشوب طائفه ملاحده اهل کر بزی اسواق ومحلات تبریزده قیروب
 طههاسب شمشیر خونریز ایشلر ماه محرم الحرامک بکرمی بشجی کونی مشارایه ادام الله
 اجلاله رایان اسلام فتح پیام ایله محبیه مز بوره به داخل اولوب علو عنایت الهی وسمو معجزات

حضرت رسالت پناهی ایله اول دیار لری فتح و تسخیر ایلیوب تغییرات آرای باطله ملاحظه
 و تعریضات مفاسد طائفه فاسده سببی ایله سوائف ازمان و سنبندن الی هذالین معطل
 و مسدود اولان جوامع و مساجد و صوامع و معابدک ابوابی مفتوح و مکشوف قلوب آیین دین
 مبین و سنن سنیة سید المرسلین اوزره جمعه نمازین قبلدیروب شرمه ظلوم جهول و طائفه
 مسلوب العقولک اقامت هر اسم رفض و الحادی واسطه سببه متروک و مهجور اولان مدایح
 چهار یار کزینی رضوان الله علیهم اجمعین محافل و منا برده علی رؤس الاشهاد نذکار و یاد
 ایدوب و نام شریفه خطبه اوقیدوب و اسم سعادت رسمه سکه کسدروب بالجمله عامه
 مضافات آذر بایجانی ایدی عباد سده سدره مکانه ضبط ایتدیروب خطه انجمده اثار اسلامی
 تجدید و اطراف شرایع سید الانامی هر وجهه تشبید و تمهید قبلدیلر و مدینه مسفوره تحت قدیم
 سلاطین و مفرس بر خواقین اولوب لکن حصون و پروجدن خالی اولدیغی اجلدن سم
 غازان نام محله بر حصن حصین و باروی متین بنیاد قلوب قلل بر وجن طوب دشمن کوب عدو
 آشوب ایله مشغون قتلشیر بو ائشاده جناب جلالت مأم دخی رایات فرخنده آیات اسلام
 و اعلام فتوح پیام و ظفر آرام اچوب لشکر دین نصرت قرین و مبارزان هیجا آیین ایله منازل
 و مراحل طی ایدوب دولت و اقبال و سعادت و اجلال ایله دیار اذر بایجانه داخل اولدیغیز
 شاه ضلالت پناه و شیاطین سپاه دیارینه لشکر اقالیم کشا و مملکت ستان کیروب بو وجهه
 کامر انقلرا ایتدیکنه متحمل اولوب دیار خراسانده قوی بازویه کتوروب طریقه خدعه
 و آل و فکر هریمت مأل ایله عسکر فوز اتصال و نصرت نواله کزنده قصد ایلش * ع * زهی
 تصور باطل زهی خیال محال * بو امید ایله حیقوب عراق عجمدن قزوین نام شهره کلدکده
 القاس و بهرام نام میرزا قرداشلرین و جله خانلرین و ساطا نلرین و سائر لشکر شیطنت رهبرین
 قوشوب مشارالیه سر عسکر اسلام ادام الله معالیه تبریز قریبنده سعید اوه نام محله اقامتده ایکن
 ذکر اولنان مفسد کر وه شقاوت شکوه ایله اوجان ییلاغنده واقع اولان قراوللری اوزرینه
 قصد ایدوب محل مزبور ره قریب مبانه نام موضعه کلد کلرنده مشارالیه ادام الله اجلاله که
 هر بزک و هسار دلآوری و غضنفر جشید فریهادر در ذاتنده اولان فرط شهامت
 و خلقتنده مضمر و مر کوز اولان کمال شجاعتی مقضاسیجیه محل مزبور دن کوچوب ذکر اولنان
 ملاحظه فساد و ارتداد آثارک قلع و قمعلر چون مزبور اوجان ییلاغنه چیققدرنده ذات
 سعادت سمات خسروانه م دخی لشکر سعید نجم و نجوم شمار و جنود فرخ ورود کینه کنار ایله
 علی وجه الاستمرار یور ییوب اشبو سنه ۹۱۱ ربيع الاولک یکریمی بزنجی کوننده خطه تبریز ظلال
 رایات نصرت آیات و ظفر غایانه مستسعد اولدقد نصکره انده قرار اولنم یور ییوب سی کون مزبور
 اوجان ییلاغنده عسکر اقبال مآثریمه ملاقی اولوب جناب سلطنت پناه مکارم دستگاہ حاکم
 کیلان مظفر پادشاه ادام الله معالیه مقدماته آستانه اقبال آشیانمه عرض اخلاص ایدوب
 اون بیک مقداری کیلان عسکر یله کلوب مشارالیه سر عسکر اسلام ایله ملاقی اولمشیدی محل
 مزبورده کلوب شرف دستبوس سعادت مآ نوسمه مستسعد اولدی بعده جمله اجناد ظفر
 معتاد ایله عدوی کفر نهادک اوزرینه یور ییوب بو ائشاده شاه کراهک ذکر اولنان قرداشلریله
 سکر نفر خانلری اون بیک مقداری کزیده عسکر ملاحظه ایله ایلغار ایدوب ایلروده اولان
 قراوللری غفلتله باصوب قیلانندی کدی دیمکله معروف صعب المرور در بنده مقدم ایشوب
 اول محله عسکر شیر هجمه بر وجهه تعرض ایتک قصدینه شاه کراهک دعوا ایله ایلدقلری
 خبر محقق اولیحقی باش سزخان نام محله مشارالیه سر عسکر سلطان دخی مبارزان جوشن پوش

و آهن تن و دلبران مغفرت کلاه دشمن شکن برله ایلغار ایدوب عسکر ضلالت رهبر محل من بوزره
 ایرشمدین مشارالیه ذکر اولنان در بندی کچوب مذکور لعین بردخی علی وجه الاتصال ایلغار
 ایدوب کلورکن مشارالیهک اوزر لرینه هجومن استماع ایدوب ضربه نعال مطایادن روی زمین
 برخراش اولوب غبار سمند لشکر منصور ایله جوسما طولوب نسیم عنبر شمیم روی اعدایه شک
 پاش اولشیدی مجرد عسکر جشید فرک توزین مشاهده ایتمکله مقابله به اقدام ایده میوب اقدام
 هزیمت انجاملری لرزان اولمغین کبرویه دونوب کرزان اولدقلرنده مشارالیه سرعسکر
 سلطان کندی مخصوص آدم لر یله انلری تعقیب ایدوب بر مقدارینی طعمه شمشیر قیلوب
 صنعتلری شاه کراهک اوزرینه دو کیلوب مرام خسران انجاملرندن مأیوس و محروم اولدقلرنده
 ریایات سعادت آتاله عراق عجم حدودینه دخول اولوب سلطان نام شهردن مرور اولندقدده
 مذکور شاه کراه پرگاه وسواس سپاه خناس بیکر و خندلان پناهی ایله قزویندن قاقوب ابهر نام
 شهره کلوب جنود اسلام مصاف مقام و هیجا اهتمام ایله مقابله به اقدام صورت کوسرتوب
 قزنداشلرینی و خانلری و سلطانلری و سائر عسکر شیطنت رهبرینی ترتیب ایدوب طریقه خدعه
 و آل که مسلوک طبایع او باش شقاوت مآلدر ا کاسالک اولوب جمهور مسین و کر وه موحدینه
 بر طریقه تعرض قصد ایتشیدی حق سبحانه و تعالیٰ نیک علو عنایت فتوح نهایی قرین آمال
 نصرت اتصال خسرواندم واقع اولوب معجزات هدایت مرتبت حضرت رسالت منزلت
 صلوات الله علیه و سلامه رهین مرام فوز انتظام پادشاهانم اولیکلمشدر بودفعه دخی عنایه الله
 سعادت پناهه اتکا و روح پاک مظهر لولاله علیه افضل الصلوات و اکلها به انجما
 ایدوب مقدم مشارالیه سرعسکر روم ایلی و اناطولی و دیار بکر و شام و ذوالقدر به بکر
 بکیرلری و سائر بهادران دریا جوش و مبارزان غضنفر خروش ایله و عقب لر بنجه جناب
 جلالت مآیم دخی عامه اعیان سلطنت و ارکان دولتم و روم ایلی و قرمان بکر بکیرلری ایله
 باقی مبارزان اژدر هجوم و بیررسومله کوز آچدره یوب قلع وقع بنیان ارباب ضلال و دفع مکاید
 طائفه خسارت مآل ایچون اوزر لرینه عزیمت ایتدکنده کر و قرانشکر ظفر نصیب و نصرت
 نصایدن زمین وزمانه دهشت واضطراب و ظنین عثمانی آیین و شمشیر کیندن اندام کون و مکانه
 حیرت و انقلاب کلمشیدی بو حالت مهابت اثر و دهشت بیکردن طائفه او باش ضلالت معاشک
 قلوب مغلوب لرینه که مظهر و سوسه شیطانی در لشکر نهنک آهنگ و اژدر جنکک طوب و تفنگ
 برق رنکری خوفی غالب کلوب صلوات نصاب سهام کانتکشان نجوم قیاس ایله رعب و هراس
 مستولی اولدیغی جهندن مذکور ابهر شهرندن برکون بروصا وین قلعه نام منزله کلدیگی کبی
 مشارالیه سرعسکر سلطانک هجوم ظفر لز و لرینه تحمل و توقف ایده میوب جنبه خانه
 و نجهلاتن و سائر احوال و ائتقانی قویوب من بجا برآسه فقد ریح قولیه عمل کوسرتوب معرکه گاه
 ظفر دستگاه پادشاهانه دن روگردان اولوب اتباع و اشاعی و سائر عسکر ی بنات النعش کبی
 پراکنده و پریشان اولدقلرنده اعیان مملکتدن طارم و خلیخان خانی اولان ذوالقدر اوغلی
 جناب امارت مأب محمد خان دامت معالیه که جبلتی دین و دیانت و خلقی صداقت و استقامت
 اوزره اولمغین بعض سلطانلر ایله دخی اول طائفه ضاله دن یوزدوندوب و مشارالیه سرعسکر
 سلطانک کلوب عتبه علیه عالیناه و ظفر دستگاهم جاننده عرض عبودیت و اخلاصه بنده اولوب
 لعین مزبور ایسه تمام ذلیل و مقهور اولوب عسکر منصور او کنبجه قاجوب تعقیب ایدن بهادران
 رزم ترتیب اعدای قهر نصیبی قوغوب قیر و ب سار و سولبرین دو کدیروب انواع غنایله مغنم
 اولدیلم مملکت عراقدن درگزین و همدان دیمکله معروفی بلاده و ارنجه مشارالیه سرعسکر

سلطان شاه شهابین سپاهی قوغوب هر و جهله مغلوب و منکوب ایلوب حق تعالی
 حضرتک علو عنایتی ایله مرآت مرادات هما یوننده تأییدات غیبیه چهره نمسا اولوب عدوی
 فتنه جو هر وجهله مخدول و زیون اولوب دارالبوار بی قرارده نابود و ناپیدا اولدی من بعد
 انلرک شمل و جمع احوالی روزکارده صورت پذیر اولور دکلدیر بو ائناده ایام شتا و هنکام سرما
 ایشوب مفسد مزبورک وجود مضرت آلودینی چنکال قهر خسروانی برله نابود ایتکیچون
 بودبارلر مؤنت عسکر ستاره شماره تمحمل اولوب رعایای مسلمینه ضرورت واضطراب لازم
 کلدوی اجلدن ماه ربیع الاخرک یکریمی او چنجی کونی مذکور همدان شهرندن عراق عرب
 جانیری که مدینه دارالسلام بغداد سمتلر بدر عدوی فساد معتاد ضبطنده اولوب اول دیارلرک
 دخی عون الهی و معجزات رسالت پناهی برکات بیله قمع و استخلاصی ایچون ریایات مینت ایاتله
 اول جانبیه عزیمت ایلدی ذکر اولنان خطه پاک مبارکده اسدالله الغالب مطلوب هر طالب
 امیر المؤمنین علی بن ابی طالب کرم الله وجهه حضرتلر تک مشهد نور مر صدلر بیله مهر آسمان
 شهادت مر قد منور حضرت امام حسین و سائر ائمه معصومین رضوان الله علیهم اجمعین
 مر اقدی خصوصاً همام اکرم امام اعظم مقتدای ملت پیشوای امت ابی حنیفه نعمان بن ثابت
 علیه الرحمة و الرضوان حضرتلر تک مزار پرانور لری رونق که مظالم طائفة اشرا مر مذلت
 سزاوار ایله فی الجملة متغیر اولمشیدی اول مقام قدس مغفرت انسک احبایی که اقصای مقاصد
 و آمال و اهم مهمات سعادت مآلم ایدی اول خصوص ایچون دخی عنان عزیمت ظفر قرینم
 اول طرفه سوق اولنوب منازل و مر احل طی اولندقد نصکره سننه مزبوره جادی اولوی سنک
 یکریمی برنجی کونی ریایات نصرت آیات ایله صحرای دارالسلام بغداده وصول بو اوب حوالی
 و جوانی مخیم سرادقات فوز مر اتب واقع اولیچق مدینه مزبوره توابع و مضافاتی و قلاع
 و بقاعی ایله جمله ممالک محروسه مدن اولوب ایدی عباد ظفر مبادیده مفتوح و مستخر اولمغین
 ضبط اولندی بوقم نادرا الوقوع تاریخی که کلام نصرت وفاق ققننا العراق ایله مر قمع اولوب
 بودفعه جناب جلالت مآلمه مبسر اولنان تأییدات غیبیه نامتاهینک تاریخ سالی کلام الهام
 نظام فتوحات الهی ایله موشح در اول جانبیده واقع اولان جمهور مسلمین و کروه موحدینی
 تبشیر ایتکیچون دارنده فرمان واجب الاذعان خاقانی فخر الاماثل و الاقران متفرقه ابراهیم
 زید قدره ارسال اولندی انشاء الله تعالی واروب تبلیغ ایدیچک بوقنوحات متبرکه مقابله سنده
 عامه مؤمنین و مؤمنات و مسلمین و مسلمات بقای دولت و سعادت و استمرار سلطنت و خلاقم
 ایچون خیر دعایه مشغول اوله لر تحریرا فی اوائل جادی اولوی سنه ۹۴۱

✽ جنتمکان سلطان سلیمان خان غازی حضرتلری در کاهنه یازیلان بدون ✽
 ✽ ققننامه سیدر ✽

آفتاب سریر سپهر اسای عثمانی و ماهتاب تحت فلک فرسای جهانبانی روح جسم مجاهدان
 نور چشم مبارزان رافع اعلام ظفر نشان قاطع عروق اهل طغیان مظهر آیات اعجاز نشان
 مظهر عنایات بی نیاز نشان المؤید بتأییدات الملک الرحمن سلطان سلیمان خان ابن سلطان
 سلیم خان نخلد بالدولة القاهرة والشوكة الباهرة ماضاء القران و تجدد الملوان بحر مة محمد
 صلی الله علیه و سلم المصطفی من نبی عدنان و آله و صحبه ذوی القدر و الاتقان ✽ ان الله
 یحب الذین یقاتلون فی سبیله صفا کأنهم بنیان مرصوص ✽ آیتنک مفهومی سعادت مضمونی
 خصوصنده متوکلا علی الله الحی القدیم و متوسلا بمحجزات رسوله الکریم علیه افضل
 الصلوات و التسلیم غزای اکبر و جهاد اعظمه نیت ایدوب دار السلطنة اولان محجبه

اذعان ابدیچک مانند پروین مجتمع و منتظم الحال ایکن مثال بنات النعش متفرق
 و منکسر البال کیمی طاغله و صعب برزه تحصن ایدوب و بعضی لری استیمان
 رجاسله ایچ قلعه یه دخول ایدوب پادشاه عالیناه سعادتله نزول ایلد کلمه
 قرال پرملال هر ارتضرع و ابنا لله قلعه مفتاحلرین پای تخت پادشاه بلند بخته ارسال
 ایتدکده در یای الطاف بی پایان سلطانی و اعطاف بیکران خاقانی عوج ایدوب اول
 کفار ذوی الانکساره امان شریفلری احسان بیورد قلزنده پاشای موچی البسه روم ایلی
 بکریله ذکر اولنان حصار ظلمت مدارک قلعه آسمان کله سنه مانند عود صبح روشن مبانی
 لواء آفتاب سیاه سلطانی دیکوب اول سور جنت آبادی جهنم لاندن خلاص و آزاد ایدوب
 چار گوشه کفار اضداده بیچ نوبت اسلام مؤدی قلوب زمزمه مسبحان خوش آواز ایله مسامع
 سکان ملایه اعلیٰ پرصبت و صدا اولدی و خداوند کارکردن اقتدار ذکر اولنان حصارده
 بیش التی کون قرار ایدوب کاه صید و شکار و کاه سیرد بار ایدوب تفریح خاطر و ترویج خواطر
 فواتر روشن موارد ایدوب و غازیلر اطراف ولایت و کائف مملکتده پراکنده اولوب کفار
 خاکساری صحرا و کوهسارده هر قنده بولد یار سه ذکر کورین طعمه تیر و شمشیر و اناث و اطفالی
 بالکلیه اسیر ایلدوب محل و مسکن مر دازلرین نار و مار و احراق ایدوب و اموال غنایم و اثواب
 و بهایم ایله مغنم و مالدار اولدیلر ذکر اولنان اب در باسپایه طریقه معروف و قاعده مألوف
 اوزره کوه پیکر کیلر اوسننه و سعت زمین بر جسر مشید و بنای مهند بنیاد اولنوب اسلوب
 سابق و ترتیب سالف اوزره ماه ذی الحجه تک اون بشتی کوننده عسا کر بقصور هرور
 ایدوب اولجان بدخی کاهو المراد فتح و کشاد اولندقدندسکره پادشاه زمین وزمان
 مسرور و شادمان و مبهج و خندان مکان خلافت و مقام سعادت آشیانلرینه متوجه
 و روان اولدیلر * تاریخ * انهم قرال لاوش لعین * سنه ۹۳۱ * حق سبحانه و تعالیٰ پادشاهمیزک
 رایات ظفر آیات و نصرت غایاتن الی ابد الدهور مستسعد و اعدای دین و دولتن
 منهنم و مقهور ایلسون * ع * این دعا از همه خلق جهان آمین باد * آمین یارب العالمین

* ممالک اسلامیه ده کی شریختخانه لک رفعی واریاب فسقل زجر و منعی حکایه سبله *
 * طهما سب شاهه یازیلان نامه همایونک صور تندر *

اطناب خیام رفعت و اسباب قیام حشمت حضرت عالی رتبت فلک مکنت شمسه ایوان عزت
 نیر آسمان شوکت خدیوکا مکار شهریار مکرمت شعارجشید خور شید طلعت خاقان
 کیوان منزلت دارای تاج و تخت داو رفیر و زینت خسرو و فغفور فرشاه فریدون سیر
 واسطه عقد بختیاری تکین خاتم ناجداری همایون دولت مشتری سعادت ججهه و نصفت
 پناه و الاصدر و بلند قدر طهما سب شاه لازالت شمس حشمت من افق الاقبال ناره و ما برحت
 بدور دولته فی بروج السعاده دائرة اوتاد شرف و عزت ایله ممدود و امداد و اسعاده توفیق
 و همیت ایله موفور و نامعدود اولوب پرتو افتاب شوکت و انوار ما هتاب معدنلری لامع و رخشان
 و ساطع و تابان اوله ناصحایف جراید جهانی لطایف عوارف سبحانی موشیح و مذهب و صفایح
 لوایح زمین و زمانی منایح فیوض آسمانی هر شیخ و مرتب قیله قوام مسند اقبال و دعایم
 رواق اجلال مستحکم و استوار و داعم و برقرار اوله بدایع روانی محبت و صنایع ذرایع تحیت که
 باعث انشراح صدور ارباب حضور و موجب افتتاح ابواب سرور و ارتباح اصحاب حبور در
 نکاشته اقلام مودت ارقام اولوب و ساطت حسانه نامه ایله اول صوب مکرم کرامی و حرم
 محترم سامی به انهادن صکره انباء ضمیر حقایق سفیر و مرآت طبع منیر خورشید نظیر اولدر که
 مهب ریاح الفتدن نسائم عنبرین شمایم صدق و ولا و زیده و ریاض خلقتدن ازهار حسن

عقیدت و وفا کشا ده و دمیده اولوب دسنباری قاصدان فرخ فال و واردان مناهل اقبال ایله
 مجموعه نوادر اشارات و کنجینه جواهر عبارات کتاب بدیع المثال و خطاب مسرت منال که
 رقوم الفاظ غراسی مفاہیح کنوز و نقوش سطور دلرباسی مصابیح رموز غره بیاضی دری
 رخشان کبی لامع النور و سواد مدادی ماتند طره جعد حور معاهد معانیسی بدایع بلاغتی
 متضمن و قواعد مبانیسی اسلوب مرغوب فصاحتہ معتزله احسن ازمان واسعه اوانده
 مجلس انس روحانی به ورود بولوب محفل حب جا و دایده بهجت افزود واقع اولوب درج
 در ممکنون مفاوضه لطیفه براعت نمونده ظاهر اولان مخدایل مصادقت واتحاد ودلائل
 صدق فواد ملحوظ انظار اولی الابصار اولوب عهد و موالات حصین و شدید و عقود
 مصافات رکین و سدید ایدوکی مفهوم و رسوخ و استحکام مبانی و فاق تام متمتع الزوال
 و الانقسام اولدوغی معلوم اولدی واقعا شاهد حال و صدق مقال اول جناب عالی
 لازال محفوظا بصنوف المعالی قبلندن ظهور و صدور ایدن سعی مشکور تعاقب ایام
 و ادوار ایله چهره روز کارده باقی و مذکور اولاق محققدر لازمه شان مکارم نشان
 اصحاب هم علیه و ارباب شیم مرئیه بودر که صلاح کار دین و دنیایی همبشه اندیشه
 ایدوب صدق ایمان و وفای عهد و بیانی پیشه ایدر باعث تناسیح عزت منزلین و سبب سعادت
 داریندر لاجرم بزم دخی نیت خیر امنیتر متصدی مصالح ملک و ملت و مناظم دین و دولتدر
 عرصه عالمی اشراق اشعه عدل الله روشن و مجلی و شعایر شرع مطهر ایله محلی ایتمک اهم
 واجبات و اتم مهماتدر زیرا هر سلطان عادل و ملک دانا دل که ساعی معالم دین و راعی
 مراسم شرع مبین اولوب مالک زمام مهام انا م و ماسک عنان احکام امر و نهی اهل
 اسلامدر هر آینه مراعات جانب اوامر و حیات اسالیب مکارم مأثره سعی موفور ایتمک
 انطباق و اوجبدر که وقایت نظام مملکت مراقت نسق شریعتیه و صیانت صلاح و جمعیت
 محافظت ارکان سننه مر بوط و ابتغای رضای فضل نامتاهی امضای نوامیس و فرمان
 الهی به و بقای قواعد جهاننداری و دولت دستگاهی اقتداء سنن حضرت رسالت
 پناهی به منوطدر لابد اجراء قوانین شریعت غرا و احیاء معالم ملت حقیقه بیضا مطلب
 اعلی و مقصد اقصی و اقتفاء آثار صحابه کرام و تابعین و اتباع اطوار ائمه دین و هداة
 مهتدین سبب جمیع سعادت نشأتین احرری و اولی و شرعا و عقلا افضل و اولی در و موجب
 تلفیق اسباب استیفاء دین و دنیا در نور حق بین و یقین ایله روشن اولان خرد عاقبت بین قتنده
 نظاهر و مستبین در که خواقین دیندار و سلاطین شریعت شعار هر بار که صفحه اکلاف
 و اطراف دیاری چرک شیرک و خاشاک الحاد و فساددن تیغ ابدار ایله تطهیر و پاک ایدر
 اقتضاء جبلت عادلانه اوزره ساحت مملکتی دخی انوار عدالتله مستنیر و تابناک ایتمک لازم
 و محتتمدر و رفع اسباب شر و شور و وقع الات فسق و فجوره اقدام شرایط مسلمانان و لازم
 ضوابط جهاننایدن اولشدن زیرا خوای بشارت مؤدای کلام معجز نظام ربانی و مضمون
 هدایت مشهور نازل واجب التبجیل سبحانی ﴿ومن یطع الله والرسول فاولئك مع الذين
 انعم الله عليهم﴾ اوزره اطاعت و فرمان برداری باعث نیل مر ضات حضرت باری و بشرای
 ﴿فمن اتبع هدای فلا خوف علیهم ولا هم یحزنون﴾ زمره اهل ایمان و فرقه اصحاب عرفانه
 مسرت بخشای و هدایت نمودن لاجرم ابنا زمانک سیم سیمای بنت العنبدن دست تطاولی
 رفع و ام الحبائثی تعاطی و نسا و لادن منع اونوب ﴿فمن شرب منه فلیس منی﴾ مضمونی
 اوزره زجر و ردع اونیدیلر زیرا مشمول انظار ارباب اعتباردر که شغف باده خرمن

زندگانی بی باده و بر ریسه لاله کی ساغر دل تهنی وساده اولنر شراب طهور ایله مالامال
اولنسه مستعد و آماده اولور و سردنم خنار و درد و الم خنار شراب که شراب اولدوغنه
هوشیار فطنت دثار قنده اعدل کواهدر اخر بنساء عمر سیل عرم کبی انکله منهدم و خراب
اولسی بی اشناهدر اهل هوایک ضمیرنده آخر دمه ندامت حسب حالری اولوب تیه
روز کار اولدقلری اصحاب انباه یاننده ظاهر و هویدادر هر لهوده هول مکنون و هر هوسه
سهومقر و ندر چنک و ربایک صداسی هبا واریبایک غناسی محض هوادر هر تنکیان مناهینک
روز حسرتده دو داهی * ظلمات بعضها فوق بعض * اولسی معین * و منهم ظالم
لنفسه * مصداقجه اهل فجور کندوره جور موفور ایتدیکی میندر پس صاحب
ایمان کامل خردمند عاقله و اضحدر که حدیث بشارت توریت * من لم یتغن بالقرآن قلبس
منی * مفهومی اوزره صغیر مقریان درگاه و ندای مسرت افزای * اشهد ان لاله الا الله
مشنف اسماع جان و مشرف صماخ جنان اولیوب نعره ههای و هووده کین عمر بیهوده به
پشیمان اولور هر جوان صادق عزیمت چون الف مستقیم میان جانندن محراب مناجاده
قائم و هر پیر خیده قامت انتساب عبادتده مقیم و دال مثال دها اوزره ملازم اولوب مجامع رود
و سرود پیرینه جوامع عبادتده ورد جسدود رود و اثناء نعمات یم وزیرده زمزمه تسبیح
و تکبیر صوامع مسامعه جایکبر اولشدر بحمد الله تعالی و منه المنه و الا لاء که سکان بمالك
محجیه اسلامیه صینت عن الافات و البلیة بشرایف المواهب السبحانیه صدق طویت
و خلوص نیت ایله اجتناب رذائل خصایل و قبایح و سبئات و لازاله امثال و جوه طاعات
و قبول نصاب و عبادتده سعی محمود و بذل مجهود ایتکده در لایحه صفحیه بال خیر مثال اجراء
اوامر و نواهی الهی و اظهار شعایر شرایع نبویدر هر آینه حضرت رب ذی الجلال جل
عن الاشباه و الامثال رضای خیر اقتضاسنی ابتغایدنلرک منجوق رایات اقبال و اعلام جاه
و جلاللری فضای منتهای آمالده افراخته و نمایان و شوارق آیات توفیق لمعاتلری افق صبح
نایدن غایت ارتفاع ایله رخشان و تابان قلنقی بفضله الاوفر مبسر و مقدر در و مطاوی
کلام محبت ارتسام و غاوی پیام صداقت انجماده بعض قضایا انها اولنوب برادوست
اگر ادنی زینل یک آدملری قصبه طسوجدن کوچ ایتدیر و بکنند اولنکه لینه الحاق ایتدیکی
و نیت حج و زیارت و قصد کسب و تجارت ایچون سمت عراقه وارد اولان قافله به امیر عمر
مانع اولوب بعده نهب و غارتده جسارت ایله خیلی خسارت اولند یعنی انیا اولنمش اعدی
بو خصوص ایچون زینل بکه و امیر عمره فرمان قضا جریان ایله منهبان اوامر عالیشان اولان
چاوشلر کوندربلوب بو قضیه غسیر مر ضیه به اصل و مبادی و ظهور و صدورینه
باعث و بادی کیلر اولوب وجه و سبب نه ایدوکنسه جواب اولمشدر که موجب فتنه و فساد
اولنلره لایق و سزا اولدقلری اوزره عتاب و جزا اولنه صیانت موافق ذات البینده سعی و اقدام
و جل اهتماملری عیدول اولوب اصلا جاده ابدن خروج و عدول ایتدیلر رسالنده نامه نامی
و برارنده صحیفه کرامی قدوة الاماجد و الاعیان عمده الامائل و الاقران جزه سلطان دام
محمد و تمهد ضوابط شریطه و ثبقة اتحاد و تشدید روابط سلیقه و داد ایدوب اداء و اتب
موالات و ابقاء قواعد وفا و مصافاتدن صکره بمن عنایت و حسن اجازتله مشمول افطار قبول
و اقبال اولوب اول صوب عزت انتساب و رفعت متا به توجیه و ارسال اولندی همیشه
سرادق شوکت و سعادت و بارگاه حشمت و مکنیت در عرصه مجتهد و عزت قائم و اساس دولت
و بنیان سعادت بتأیید و تأیید مستحکم و دائم باد بالنی و آله الامجاد

شاه طهماسب بن کلان طوغانلرک وصولنده یازیلان جواننامه همایونک صورتیدر

تاہمای ہمایون فال و اقبال اوج فضای شرف و اجلا لندہ طایر و شہباز بلند پرواز آمال جو
ہوایی مجد و اعتلا دہ سپردن موازد حشمت جاودانی و شوارد مکنت و کامرانی بروفق مرام
دوستان صداقت شعار مطالب و مقاصد صید و شکار اولہ دعوات عنبرین قام و تحیات
مشکین ختام جناح مورد النجاح و نفاہ نغمہ مودت اعلام ایلہ انہا اولنوب مسامع مجامع ارباب
صدق و ولایہ افہام و انبا اولنان بودر کہ تہوی زرین منقار مفاوضہ مخالصت شعار اوکار
روحہ نازل و اشتیان سعادت نشانہ واصل اولوب آیین خسروان کامکار و اسلوب خواقین
ذوی الاقتدار اوزرہ تکمیل امور ملک و ملت و ترتیب مہمات دین و دولتدن زمان فراغ
و اطمینانندہ تترہ خاطر و ترغہ وافر ایچون نمونہ زرم و کبر و دار صید و شکار عادت باسعادت
شہر یاران نامدار اولہ کلشدر صحایف سیر و آثار دہ زمرہ انبیاء عظام و فرقتہ اصفیاء کرام
علیہم الصلوٰت و السلامدن دخی نقل و اخبار اولنمشدر بناء علیہ اول دیار دہ بولنان شہباز
عنقا شکار و سایر جوارح برق کردار دن کزیدہ و برار بر نیچہ اجمختہ قلاید پری پرہما پیکر
صواید ارسال اولنمش جملہ سی خیر قبولہ موصول واقع اولدی بعدہ اول جناب عالی لازال
محفوظا بالعبالینک علم شریف جہان آرا رینہ روشن و هویدادر کہ مقدمات شعار عصیان
اشکار و آثار طغیان فی اظہار ایدن جماعت و خیمہ العاقبہ دن بقیہ فتمہ باغیہ بالفعل اول دیار دہ
قرار ایتمشدر در انلردن ہر برینک چہرہ صبودیتلری داغ زینتہ زیب و زینت بولوب اباعن جد
رعیت اوغلی رعیت ایکن اول شور بختان و حرام نمکان کفران نعم طماعی و باغی اولدیابر
انک کبی مفسدان کم مقدار و نا کسان بر کشتہ روز کار مادامکہ اول دیار دہ قرار ایدہ لر فہما بین
بحرک سلسلہ مخالفت و شین اولوق محققدر مر افق منافقندن احتراز اہم و الزمدر لاجرم عمرہ
حسن وفاق و نتیجہ بمن اتفاق بودر کہ اول طایفہ بدفعال برضلال علی ای حال بی توقف
وامہال در کاہ سعادت دستکامہ ارسال و ایصال اولنوق بایندہ مبادرت و مسارعت قلتہ کہ
مؤکد قواعد محبت و مہمد از کان مصادقت اولدوغندہ اشتیاء یوقدر باقی ریاض دولت مجلس
سامی بر یاحین امانی و از ہار شادمانی ناضر و ناجی بادرب العباد

سلیمانیہ جامع شربفک خنامندہ طہماسب شاہدن کلان تبریکنامہ نک

صورتیدر

تحفہ دعایی کہ از رواج مسکبہ الفوائج آن صوامع مجامع مسبحان ملاء اعلام معطر شود و ہدیہ
ثنائی کہ از فروغ لوامع آن جوامع مناظر ساکنان عالم بالامنور کردد نثار و ایشاز بار کاہ اعلی
و مجلس معلای اعلی حضرت قلاک رتبت سپہر بسطت کیوان رفعت خورشید منزات
اسکندر اہت سلیمان مرتبت پادشاہ فریدون جاہ جم اقتدار خاقان دارا رأی و کسری شعار
مظہر انوار تأییدات ابدی مصدر اسرار رب ہبلی ملک لایبغی لاحد من بعدی
شہسوار عرصہ خاک فارس یکران کرہ افلاک مہر سپہر سلطنت و خلافت بدر منبر
نصفت و عدالت سلطان البرین و خاقان البحرین سیمی نبی الثقلین وارث ذوا القرنین کہف
الخلافتین خادم الحرمین الشریفین سلیمان للسلطنۃ والشوکہ والحشمۃ والقدرۃ والخلافتہ
والعدالۃ والعظمتہ والایبہ والنصفۃ والعزۃ والاقبال سلطان سلیمان شاہ ابن سلطان سلیم
خان نظم شہنشاہ عالم شہہ کامران سیکندر سریر و سلیمان مکان جہان پرتو
از نور رویش گرفت سپہر افسر از خاک پایش گرفت فریدون جم قدر و عالم مدار
پدر بر پدر خسرو کامکار درس کعبہ حاجت اہل دل ولی طوف دلہا کند متصل

* مراعات خلق خدا کار او * دران کار اطف خدا بار او * بود خاتمش چون سلیمان
 بدست * کز و شدروا حاجت هر که هست * شهنشاهی که آسمان قدرش
 چون قدر آسمان برون از ادراک عقول و او هام است و سپهر سر پرس چون سر پرس
 فجا و زاز مدارک افهام برق حسام خون اشامش آتش آهنک و غم انعام عامش
 چون انعام غم بی توقف و درنگ موهبتش مبینی سلطنت عظمی مر جیش قواعد خلافت
 کبری حارس حوزه البرین حافظ ثغور المسلمین قاتل الکفرة و المشرکین * نظم *
 آن شاه از بلندی بخت * بالا تر از آسمان زند تخت * محتاج درش هزار خاقان * فغفور
 کینش از غلامان * هر جا شکھی بر آستانش * صد خان خطا کشیده خوانش *
 بر ماه کشیده بار کاهش * مشکین شده چین ز خاک راهش * مثلش نشنیده
 کوش دوران * سلطان جهانیان سلیمان * صافی ضمیری که اشراقات ضمیر
 منیرش در شب دیجور حوادث زمانی و نواب آسمانی چون ماه چهارده تابان و لامعت
 و رأی عالم آرای خاطر صوابش بر حال مستقبل چون ماضی آگاه و مطلع * نظم *
 دلش بنور یقین از در پخته امر روز * همه مشاهد احوال عالم فر دست * سلطان
 مؤید کما مکار مظهر کریمه * و ربك یخلق ما یشاء و یختار * نظم *
 فریدون طلعتی خورشید جاهی * سکنسدر حشمتی دارا سپاهی * محیط مکرمت
 دریای رحمت * سپهر معدلت خورشید دولت * شهنشاهی که دوران کهن سال *
 بدو داده نوید فتح و اقبال * جهان نداری که دارای جهانست * ثنائیش انس جان انس
 و جانست * دلش کنجینه اسرار شاهی * ضمیرش مطلع نور الهی * قضا همراه چون
 فرمان روانش * قدر هم چون ظفر از بی دوانش * سپهر اندر خم چو کانش کوی * محیط
 از جود او سر ماه جوی * فیاضی که اقطار امطار فیض غم انعامش بر ریاض آمل و حدایق
 احوال عموم انام علی الدوام فیاض و بارانست و رشحات بحساب بیغایتش بر کشتزار آرزوی
 سا ئلان امیدوار علی تعاقب الادوار سا کب و پریشان رأی منیرش ثالث النیرین و پایه قدر
 رفیعش فرق الفرقین بسطت جاه عریضش فجا و زاز چهار سوی ارکان و بیج نوبت دولتش
 فراز طارم کبوان سعت غرف کمالش زیاده از عرصه مسدس خاک و رفعت کنگره قصر
 جلالش محاذی صرح مرد افلاک * نظم * ای فلک بردت کینه غلام * اخترت تابع
 و زمانه بکام * شب پباش تو هند و بست سیاه * بسته بر پای خود جلاجل ماه * هر ولایت که
 چون توشه دارد * بزد از هر بدش نکه دارد * زان سعادت که درسرت دانند * سرور
 هفت کشورت خوانند * پنجمین کشور از تو آبادان * و ز نوشش کشورد کرشادان * خاتمی
 نصرت الهی را * ختم برتست یاد شاهی را * سلطان فلک قدر و کردون و قار خاقان حججه
 سلیمان اقتدار قیصر و الا افسر سکنسدر نشان خسرو دولت قرین صاحبقران عامر
 بلاد الاسلام ماحی اثار الکفر و الظلام کاسر مفاصل الاصنام ناصب رایات اللطف و الاحسان
 بالرای الصائب ماحی رسوم الشرك و العصیان بالحکم الشاقب * نظم * الا ای شهنشاه انجم
 سپاه * که ز بید ترا چون فلک بارگاه * سعادت قرینی و صاحبقران * تویی کامیاب و تویی کامران *
 درخشنده مهری زاوج کمال * چه مهری که هرگز نه بینی زوال * ز روی تو هر ذره دلفروز *
 نباشد عجب کر کنند کار روز * الهی زدوزان ملالت مباد * تو خورشید ملکی زوالت
 مباد * واضع میزان البر و الاحسان قانع بنیان الفجور و الطغیان مفيض زوارف العوارف
 علی قاطبة الاسلام رافع رایات الرأفة و الرحمة علی صفحات الایام * نظم * شه مغرب که مشرق
 راپنا هست * سلیمان که اخترش بالای ماهست * ز اقصای خطا تا آخر روم * کس از خوان
 عطا یش نیست محروم * طریق خدا بایش برده * غم درویش از یشانش خورده *

بهر حاجت که خلق آغاز کرده * دری دارد چو دریا باز کرده * ز عدلش ظلم کبشسان
 بداندیش * نکرده ظلم الا بر حق خویش * سپاهی از سیاست در زمانش * نکرده زور
 الا بر کائنات * کسی جز زلف خوبان * من بوی * پریشانی ندیده یکسر موی * زن پیوه زمال
 وحشمت پر * بمرغ خویش داده دانه در * بدورش انجمنان کشند مردم * که حرف احتیاج
 از دهر شد کم * پادشاه بجایه عالمیناه مصدوقه (السلطان العادل ظل الله) باسط بساط
 الامن والامان ناشر انازالبر والامتنان علی قاطبه اهل الایمان الفایض من بحارانعامه ورشحات
 افضاله ماثر * ان الله یا امر بالعدل والاحسان * نظم * شاهنشاه افتاب سایه * کینسرو
 کعباد پایه * دارنده تخت پادشاهی * دارای سعیدی و سپاهی * تاج تو و رای تاج خورشید *
 تخت تو فراز تخت جشید * هر جا که دبست قاف تا قاف * از دوستی تو میر ندلاف * شهر یاری که
 در رسوم سلطنت و خدایکانی قبصر و خاقان بنده اوست و در آیین عدالت وجهان بینی کسری
 و نوشیروان بجل و شرمند * او قبصر عصر و خسرو آفاق * پادشاه جهان علی الاطلاق *
 در عدالت چه قبصر و خاقان * بنده او هزار نوشیروان * کاش نوشیروان کنون بودی *
 عدلش آن بیشتر فزون بودی * نازد عوی عدل شرمند * خسرو و روم راشدی بنده * کردی
 از بندگی سرافرازی * پیش شاه مجاهد غازی * المؤید بالعنایات الی بانیة الموفق بالالطاف الراجیة
 المستعین بمواهب الملك العزیز المنان المستفیض من رشحات الفضل والامتنان لازالت اقلام خلافته
 هر فوعه فوق السماء و ارقام سلطنته هر قومه علی لوح البقاء گردانیده بوسیله دعای بی ریا
 خود را بر مرآت خاطر خطیر و جام جهانمای ضمیر منیر آفتاب تنویر جلوه میدهد و همواره ارادت
 خاطر الهام پذیر بدان متعلق است که بمیان تخت فیروز و مساعی دولت عالم افر و ز توفیق اشاعت
 انوار عدل و داد نسبت بکافسه عباد و بلاد و تأیید قلع و قمع بنیان اصحاب کفر و ارباب
 شرک و فساد رفیق حال و قرین امانی و آمال آن پادشاه صاحب اقبال گردد حقاً و کفی به
 شهیدا که تا از نسایم لطف الهی و فیضان عنایت نامتناهی پادشاهی نفحات امن و امان
 بمشام جان همکنان و رشحات مکرمت و احسان بکام عالمیان رسیده همواره محب نیکو خواه
 بمقتضای * واشکر و انعمه الله ان کنتم اياه تعبدون * بمراسم شکر گذاری مواهب سبحانی
 و عواطف حضرت خاقانی که درین مدت مشاهده دیدة اعتبار و منظور نظر اولی الابصار
 شده قیام و اقدام داشته و پیوسته منتهای همت بلند و اقصای نیت از چند بر حسب مؤدای
 * اوفوا بالعهد ان العهد کان مسؤلاً * کاشته و بواسطه مشاهده مکارم اخلاق
 و محاسن اشفاق آن پادشاه عرصه آفاق خود را در وادی محبت و اخلاص چنان بی تاب
 و بی اختیاری باید که روز بروز تواد و موافقت حقیقی و مصادقت صمیمی یکی در صد و هزار بلکه
 بیرون از حد و عدد و شمار در خاطر خطیر سمع تزیاد و ترقی دارد * الحمد لله الذی هدانا لهذا *
 حالا بی شایسته تکلف و شبوه تصلف عموم عالمیان خصوصاً مردم ممالک ایران از پیر و جوان
 و کافر و مسلمان ترک و تاجیک دور و نزدیک وضع و شریف قوی و ضعیف ذکور و اناثا حتی
 طفلان خورد و پیران ساخورد از هفت ساله تا هفتاد ساله هر گاه و بیگاه و شام و سحر گاه
 بعد از ادای فرایض و طاعات دعاء دوام دولت روز افزون و نظام قوام اسباب سلطنت همایون
 آن عالی حضرت فلک رتبت را بر ذمت همت خود از لوازم داشته اند بلکه همواره بمنزله
 فرایض انکاشته * نظم * توان شاهی که اندر شرق و در غرب * جهود و کبر و ترسا و مسلمان
 * همبگویند در تسبیح و تهلیل * الهی عاقبت محمود کردان * ولا شک دعایی که در شبها تار
 ارباب حاجات خصوصاً چندین هزار نفس که هر سال با وجود فراغ خاطر و جمعیت حواس

باطن و ظاهر بطواف بیت الله الحرام و زیارت مدینه مکرمه حضرت سیدالانام و مشاهد مقدسه
حضرات ائمه کرام علیه وعلیهم افضل التحیه والسلام مشرف شده و در آن مسکن شریفه که
قبله حاجت روا و کعبه حاجات ارباب صدق و صفاست روی بمحراب طاعت آورده بتضرع
و ابتهاج از درگاه حضرت قاضی الحاجات و مجیب الدعوات مسألت می نماید چنانچه احادیث و روایات
صحیحیه بر آن واردست بعضی اجابت مقرون و آثار آن بروز کار فرخنده میبوید عاید شده و خواهد
شد ان شاء الله تعالی بعد هذا مرفوع رأی عالم آرا و مشهود ضمیر ضمیر خورشید انجلا که
مانند جام جهاننا از چهره امانی و آمال پرده کشاست میگرداند چون قواعد اخلاص
و رابط اختصاص مقتضی آنست که بوسیله مناسبات و واسطه تقریبان خود را فریاد خاطر فیض
مأثر آورده روز بروز مابنی مصادقت و موالات و معاهد محبت و مصافحات را التیام و استعکام دهد
لهذا چون قبل ازین بچند سال از واردان صوب صواب استماع افتاده بود که رأی خیر اندیشه که
همیشه بعمارت بیوت الله و در تعمیر بلاد الله است بروفق طاعت ﴿ انما یعمر مساجد الله ﴾
به بناء ﴿ لمسجد اسس علی التقوی ﴾ بانی ثانی مسجد اقصی گردیده و بعمارت مسجد
حجسته بنیاد ﴿ الی لم یخلق مثلها فی البلاد ﴾ جمهور عباد را آثار ﴿ والیبت المعبور
و السقف المرفوع ﴾ منظور و مسموع گردانیده تا عموم اهل اسلام در آن مکان شریف که
از غایت شرافت محل و مقام ثانی مقام بیت الله الحرام و جامع مضمون این آیات بلاغت
نظام است بعبادت و تلاوت قیام نمایند ﴿ نظم ﴾ مسجد شه جامع فیض اله ﴿ زمزه ذکر
رساند پناه ﴾ آمده در روی سهر کبود ﴿ فیض بیک خواندن قرآن فرود ﴾ غلغل تسبیح به
کنید درون ﴿ رفته زهی کنبد و الا یرون ﴾ هر که سعادت بودش رهنمای ﴿ بدر او سرنهد انگاه
پای ﴾ درین ولا که خبر توفیق اتمام آن بنیاد خیر عالیشان بدینجا نب بمبارکی و فرخنده کی
رسید کمال بهجت و خوشخالی روی نمود ان شاء الله تعالی که براجباء دولت و روز افزون
مبارک و حجسته و میبوید باد و جهت تهنیت و مبارک باد آن عمده اصحاب الاعتیار و الاعتماد
کمال الدین نبث انظارا که از قدماء معتقدان و خدمتکاران این سلسله است فرستاده شد
و بدین تقریب سه جلد مصحف اعلا که احسن تحف و هدایا و نسبت بدان عالی بنا از تحف
دیگر انساب و اولی است اهدا و ارسال رفت ﴿ وانه لکتاب عزیز لایاتیه الباطل من بین
یدیه و لا من خلفه ﴾ اگر چه مخلص بحسب ظاهر بعبادت در آن مکان مستطاب مشغول
نمی شود بمقتضای الدال علی الخیر کفاعله از ثواب تلاوت در آن صوب صواب بهره مند گردد
و مشوبات آن بی شبهه بروز کار فرخنده آثار همایون آنحضرت عاید خواهد شد و چون
اهتمام در ترتیب اماکن شریفه امریست مرغوب و بغایت مستحسن و مطلوب ﴿ و من یعظم
شعرا لله فانها من تقوی القلوب ﴾ تعیین فرش لایق سبب زینت بلکه از مصالح ضروری
آن مسجدست و درین ممالک عالی را بقدر مسجد نمی یافتند و این محب نیز فی الجماله از نقاشی
و قوفی دارد بی تکلف فرستادن قالیهای بتکلف جهت آن مسجد جدید و معبد سعید مناسب
میدانند و در خاطر میکذرد و موقوف بتشخیص عدد طول و عرض و رنگ متن و حاشیه
است اگر اشارت فرمایند که ان تفاسیل مشروحا نوشته تا ذری که طول و عرض مقرر شده
از آهن ساخته محبوب کترین بندکان درگاه عالینساز نبث انهای مشارالیه فرستند که زیاده
و کم نشود بجهان قاعده ترتیب داده پای انداز واقفان مواقف دعا و طاعت و مقیمان آستان
عبادت و اطاعت مکرر داند و چون این نوع ارادات محض خیر و خیر محضست طریق
خصوصیت مقتضی آنست که در امثال آن مواد حجاب از جانبین مر تفع باشد ترقب که

بی تکلف و توقف خصوصیات مذکورہ را مفصلاً و مشروحاً بر صیغہٴ آنها و اعلام مرقوم
 کردانند تا مخلص نیز از ثنوبات آن محظوظ و بهره مند باشد چون غرض معتد بہ از انشاء
 صحیفہٴ اخلاص منحصر بر عرض قواعد و روابط اختصاصت لاجرم عطف عنان قلم
 مخالفت رقم از صوب اطنا ب نموده بشرایط دعای بی ریا کہ مستلزم سعادات دین و دنیا است
 اختصار مینماید * نظم * خدا یا تو این شاه در ویش دوست * کہ آسایش خلق
 در ظل اوست * بسی بر سر خلق پاینده دار * بتوفیق طاعت دلش زنده دار * ہمیش
 بس از کردگار مجید * کہ توفیق خیرش بود بریزد

✽ الجواب ✽

عالم حضرت گردون بسطت خورشید طلعت جشید خصلت بالا منزلت دارا درایت کسری
 سیرت برجس سعادت کیقباد نخت فریدون نخت شاه سر بر حشمت و کامکاری ماه منیر سپهر
 بختیاری رافع اعلام العز و الاجلال باسط بساط الرأفة و الاعتدال مطلع کواکب مناقب
 منبع شرافت مراتب جامع مکرم الاخلاق و مفاخر الشیم حاوی مراسم الاشفاق و ماثر
 اللهم المنظور بوفور الطاف الکریم الوهاب المحفوف بصنوف اعطاف الرحیم التواب ججابه
 دولت پناه طهباسب شاه لازل مستفیضا من اغاضة آثار الهدایة و مستنیرا من اشعة
 انوار العنایة بدایع دعوات طیبات که اضواء لمعانی جوامع ملکوتی روشن و صنایع تحیات
 زاکیات که انوار اشراقانی صوامع جبروتی مزین قلوب محض صفوت عقیدت و صدق
 عالی منتقدن صدور و ظهور ایلید محل قبوله وصولی مأمول اوله قافله نسیم صبا و رحله
 شمیم صفا ایلہ انحاف و اهدا دنصکره ضمیر بی نظیر مرآت نما و رأی منیر جهان آرا لینه
 انها و انبا اولنور که بنا بر آفت شاهانه و اساس عاطفت پادشاهانه من قواعد اتحاد و اصول و داد
 فطرت نهاد اوزره مہمد و معقد ایکن تا کید مبانی موات و تشبید مبادی مصافات ایچون
 و سبله تقریب زهت ترغیب و ذریعة ترتیب محبت ترکب ایلہ تحریر کتاب عنبرین نقاب
 و تسطیر خطاب مستطاب قلوب اول سلسله نک اصحاب اعتماد و ارباب اعتبار لرندن
 ملازم قدیم خالص صمیم قدوة الاماثل و الاماجد جامع الحاسن و المحامد زینل آغازید
 قدره ایلہ بار کاه عز و اقبال مزه ارسال و ایصال قلوب اخبار صحت اشعار و اخبار اولمش
 اسعد حالات و بمن سعائده و اصل اولوب نامه مشکین ختامه نک و رود مسرت فزود مکرم
 آلودی باعث و د نامعدود و داعی حب مدود اولوب مضمون مکرمون اخلاص مشکوینده مندرج
 و مخزون اولان معانی مصادقت مبانی معلوم علم جهان بینی و مفهوم رأی کامرانی واقع
 اولوب اثناء تقریر و میان تعبیرده طاعت خالق و مولی جل شانہ و تعالیایه مبادرت و عبادت
 و اهب العطا یا عم احسانه و تو الایه مسارعت اتم مطالب و اہم مار بکر اولوق افصاح
 و ایضاح اولمش ضمیر خورشید ماثر بکنه اعلاء شعایر اسلام و انفاذ شرایع حضرت سیدالانام
 علیہ و علی آله افضل الصلوات و اکمل السلام ما تعاقب اللبالی و الایام سمته بر حسب اقتضاء
 فطرت اصلی میل کلی و تعلق جملی اولوق سبب از یاد تعلق خواطر جهان نداری و امتداد
 روابط مرحم شہریاری ابدوکی واضح و جلیدر ابتغاء لوجه الله تعالی تعبیر اولتان جامع شریف
 و معبد منیفه شروع و ابتدا اولنزدن اسبق اثناء بنا و بعد الاتنها لازم اولان مهمساتک تدارک
 و احضاری ایچون اطراف و اقطار ممالک محروسه مزدن هر دیاره امر جهان مطاع اصدار
 اولنوب فرش و قنادیل و مشاعل و سائر لوازم تزیین و مراسم تحسینک مقادری تعیین اولنوب
 قبل اقامه الصلوة مجموع مهمات مهیا و تمام اولنوب قلیل و کثیر توقف و تأخیر اولنہ جق اسباب

فالماش بولندی بویاید شولکه ایجاب قنوت اصداقا و اجابدر مطوی و متروک اولوب طریق
 اخلاص و راه اختصاص مرعی و مسلوک طویش هیشته توفیق مسالک تحقیق قرین و رفیق اولمقدن
 خالی اولمید خلقت انسانیدن نهایت قصوی و غایت کبری زهد و صلاح و تقوی ایندوکی او صخدر
 احری و اولی بودر که احری و اولیده خیر محض و نفع صرف اولان اجماله عمر عزیز صرف اولته
 تا که **یوم یقوم الناس رب العالمین** کلمه عنایت خالق مستعان و معین و هدایت حضرت
 خاتم النبیین صلوات الله علیه و علی آله اجمعین دائما رفیق و قرین اولوب هادیان مسالک دین
 و راه نمایان منتهی یقین یعنی چار ارکان شرع مبین رضوان الله علیهم اجمعین شفیع و شفیع
 اوله ز مشارالیه ایلیچیکز تقبیل آستان سما می مکاتمه سعاد و شرف تحصیل ایند کده جانب
 شریفکزدن مأمور اولدیغی اموری بی قصور سر بر سادات مصبره مزه عرض و تقیر بر قبلوب
 مر اسم رسالت و لوازم صداقتی کاینبغی حسن ادا ایله اتمام و اکمال قلدن قدره اجازه
 همایونمزله صواب صواب نمونه ارسال قیلندی من بعد کنتی شرط اخلاص و شطر اختصاص
 محفوظ و مرعی طویلوب ابلاغ آثار صحت و ایشار اخبار سلامت متوارد و متوالی اوله
 قبضه حکومتکرده اولان و لابتده مادام که شرع شریف مطهر رعایت و صیانت اولته
 قواعد صلحه مضرت احتمالی منقطع اولوب امر معاهد موالات مؤبد و حکم قواعد مصافات
 مخلد در همواره همای آمال برسمای اقبال کشاده بال یاد رب العباد و محمد و آله الامجاد

مکتوب سلطان بایزید پادشاه عثمانی
به مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی

چون به میامن توفیقات سبحانی و محاسن تأییدات آسمانی بر ضمیر منیر ما
که مرآت مغیبات و مشکوة اشعه لمعات الهامات است محقق و مبرهن است که دوام
ایام دولت و کامکاری و ثبات ارکان سلطنت و تاجداری بیمن سهم عالیه و هم از خواطر
سامیه ار باب کشف و کرامات و اصحاب وجد و حالات که رجال لاتلهیهم تجارة ولا بیع
عن ذکر الله وصف حال ایشان است منوط و مربوط است و هر دولت مندی سعادت
شعار و خردمند بختیار که دست اعتصام بعروة و ثقی و حبل الممتین محبت آن گروه
با شکوه زد اسباب همه عزت او را میسر و هر روز فتوحات بی اندازه مهیاست. الحمد
لله علی توالی آلائه و تتالی نعمائه که این مقال مصدق حال فرخنده مآل ماست که
کسوت و الای خلافت و خلعت مطراء سلطنت بطراز کرام و اعزاز از این فرقه ناجیه مطرز
گردانیده ایم و خلوص نیت با این جمع که از آرایش منفرد و بهر خصال حمیده منفردند
بتخصیص عالیجناب ولایت مآب هدایت پناه ارشاد دستگاه قدوة ذی الفضل و الکمال زبده
اولی الکشف و الحال المقبس من انوار فیضه اهل الزمان مولانا نورالله و الدین عبدالرحمن
ادام الله تعالی برکات انقاسه الشریفه از مرتبه اعلی و درجه اقصی است و روز بروز سمت
تضاعف و صفت تزیید میپذیرد خصوصاً در این ایام فرخ انجام که از روایح انقاس
متبر که و نتایج افکار مبار که کلیات جامع الکلمات که ابیات آن در احکام بمثابة
فواعد بیت المعمور و زواهر جواهر عقود منظومه آن بمتانت نظم قلاید حور بی قصور
و در غرر معانی آن کاللولؤ المنشور و بتأیید ملهم توفیق از عالم غیب پیراست ترجمان
زبان بلاغت بواسطه خامه عنبر شما مه بخطه خط در آمد - بردش نور تجلی تافته ،
بهتر از علم لدنی یافته - روانه سریر و پایه خلافت مسیر ساخته رسید بعزم مطالعه شریفه
مخصوص شده و نصایح و مواعظ که در آن مندرج بود:

چنان داد سخنها داد جامی که از آن تازه شد روح نظامی
موجب مزید حسن اعتقاد گشت از فیضان زلال نوال پادشاهی مبلغ یکپهزار

فلوری که نقد و قار و تمام عیار سکه و اعتبار از نام نامی و اسم سامی یافته فرستاده شد تا کمال خسروانی درباره خود مشاهده فرمایند و بدعای دوام دولت جاودانی اقدام نمایند.

فلوری که نقد و قار و تمام عیار سکه و اعتبار از نام نامی و اسم سامی یافته فرستاده شد تا کمال خسروانی درباره خود مشاهده فرمایند و بدعای دوام دولت جاودانی اقدام نمایند.

جواب مولانا جامی به نامه سلطان بایزید

دعائی که ورد ساکنان عالم ملکوت و ثنائی که ذکر منسبحان صوامع جبروت بوده باشد با نواع خلوص درویشان و اصناف خشوع فقیرانه نثار مجلس عالی اعلی حضرت سلطانی خداوند گاری اسلام پناهی خلد ظلمه السامی گردانیده همواره گوشه نشینان کنج قناع و متوطنان زوایای بقاع را دعاگوی جانی و ثنا خوان جنانی امور دینی و دنیوی عالیشان شناسند امید که لطف باری یاری کرده مقبول در گاه حضرت عزت عزت اسماءه گردد بحق حقه و نبیه و ذویه از تشریف تضعیف احسان بیکران و تبلیغ بر لیغ مکرمت عنوان سعادت فزود و گفت :

کین لطف غیب میرسدش از ره عموم	جامی کجا عطای شه روم از کجا
نرمش نمود کیسه زر مهر شه چو موم	هر چند بود سخت گریزان دلش ز نقد
گندم نمای گشت با آفاق ازین رسوم	در زهد جو فروشی او کاست لاجرم
ترسم که حب مال کند دردش هجوم	زین تنگنای سرخ شد آخر چنان غنی
بشمار هست کم زیته محصول کل روم!	تعداد آن نمیرسد از عقل گویمش

و چون دارندگان رقعۀ نیاز درویش محمد بدخشی زید تقوا با جمعی از فقرا عزم حجاز کرده بودند و شاید که در ذهاب و ایاب عبور ایشان با آن طرف واقع شود و بشرف دعا گوئی مستسعد شوند در آنکه نظر عنایت مصروف احوال و جمعیت اطوار آن جمع پریشان حال خواهد گشت شبههئی نیست بعنایة الله و حسن توفیقه فلاغر و من المسک ان یفوح و من البدر ان یلوح و الامر اعلی .

ان جمع پریشان حال خواهد گشت شبههئی نیست بعنایت الله و حسن توفیقه فلا غرون من المسک ان

یفوح و من البلد ان یلوح و الامر اعلی

کلوب هوای نفس متابعت الیه اکلاف ممالک محروسه مدر بعض مواضعک رعایاسته عذاب
 وایزایه شتاب ایلمش ایدک آگاه اوله سنکه ظلمت آخری وخیم وقتیه وفسادک ثمراتی مشاهده
 عقاب عظیمدر انشاء الله الاعزالاکرم عن قریب حدود تخجوان غلغله انکر جسته
 نشان ویدیده دلبران غصه فرقران الیه مشرف او اور اسفار سابقه ده شاید رقود غفلندن
 او یا نوب کوش هوشکدن بنیه عنادی ازاله ایلمه سن وداثره اسلامه قدم باصوب سلطان اوله سن
 دیوا احتمال ویریلوب رعایایه نوع مر حتم وسکان شرق فتنه غرقه مزید عاطقم اولوب
 انتره تعرض اولغا مشیدی بود فعه بت خبر خاتمت پادشاهی صحابه کباره سب وامن ایدن
 طوایفک عنایت حق الیه جل ذکره ذکوری علف شمیر واثانی واطفالی اسیر فلنق
 خصوصه مصروف اولشدر اوله اوله ذاتکده فی الجملة غیرت وحیتدن اثر و جلیتکده
 دانه خردل مقداری جلالت و همزا اولوب رجلیتدن حصه و بهره وار لیکدن شمه و ذره
 واریسه کلوب عساکر ظفر مأثره مقابل اوله سن که حق تعالی تک مثبت ازلی و ارادت
 لم یزلیسنده مقدر اولان هر نه ایسه معرض پرو زده جلوه کر اوله جناب حق جل وعلایه
 معلومدر که جهانده مقصود و مراسم احبای سنت نبوی اولوب مال و ملکه نکرانم و دنیاوی
 قرین القنایه ذره دکا و التفات و اعتبارم بو قدر همواره روزگار سعادت آتارم کفارتار قرار
 الیه جهاد و غزایه منعطف و مصروفدر دست بازوی قوتم عنایت حضرت باری عم نواله به
 مربوط و محکمدر شمدی به دکن جناب جلالت ما بمله مصافه اقدام ایتموب زاویه
 کر یز و اخفاده اولدوغنکه سبب و باعث خشت طوب و تفنک رعد آهنک اولمش ایسه
 اول خوبی قنیکدن ازاله یده سن که عساکر فوز مأثرم الیه طوب و تفنک اولدوغنی عادت
 قدیمه موروثی اولوب لازمه قاعده کتی ستانی اوله کلندر بود کلدر که سنک کبی نام و ناموسنی
 ترک ایتمش الیه بخار به و جنک ایچون ترتیب اولمش اوله سکا اقتدا ایدن او باشک احوال
 نه کونه و نه مقوله نه ایدوی معلوم وظ هر در مقابله به کلکه اصلا طوب و تفنکدن قور قیه سن
 ملاحد بی عارونک دفعه طوب و تفنک حاجت دکل و وازننا الحدید قیه باس شدید
 مقتضا سجه ارباب طقیبانت ازاله و رفقه شمیر بران و تیغ در خشان کافیدر بیت
 تفنک الیه اوریلور مرده سجه زک آشویدر بر قاج طبعه واکر مقابله به کلکه عدم
 اقدام کثرت عساکر جهانبانی و وفرت جنود کشور گیری و عملکت ستانیدن خوف
 و هراس ایدرسک اول خشتک ازاله سچون لشکر ظفر رهبردن بی نه ایله دلبران رزم پرور
 افزاز اولوب برلور برینه و ازرق امر اولمشدر خصمه مرؤت و عاطقت بو قدر اولور دخی
 بویدن اوز که اولز عسکر چوقلندن قلبکه خوف کتور میه سن اماشویله عادت قدیمه
 اوزره کیر و فرار اختیار ایدوب لشکر ببرزم الیه مقابل اولیه سن خواتین خانه نشین
 مانند می مقفر برینه مهاجر اختیار ایده سن شاهلق نامی سکا حرام اولوب حرامیلر زمره سندن
 اولور سن حرامیلر فرار ایدوب میدان کلمچیک رخت و بخت نارومار یشاغ و طورانغی خراب
 و یساب قلوب شراره آنش سوزان الیه پیار قلنق عادت قدیمه شاهان بزرگواردر
 رعایانک مظالمی بوینو که لشکر انبوه در یانکوه مملکتکده طاشی طاش اوزره قومیوب
 شه یازان روم معبوره و لایسکی اشیان جمع و بوم ایدر لر بطش اوله سن بهر حال فرمان
 جهانمطاعه جواب کوندروب وقتکه حاضر اوله سن والسلام علی من اتبع الهدی

شو زاده سلطان سلیمدن شکایتی مشر شهزاده سلطان بایزید طرفندن تقدیم
 اولسان نامه در

و تبار و سعادت لو بادشاه عالماء اللهم وال من والا وعامن عاده حضرت لربنک مر حمت

حق ابوتی رعایت ایتوب امر اولی الامر ه عاصی و مرتکب انواع معاصی اولوب بر نیجه مفسد
 و شریرک رأی قاصری و مرتکب انواع معاصی و سوء تدبیری ایله بیخسه زماندن برویانتنه
 حرامی و قطاع طریق و اشقیاء و اهل فساد بر نیجه فریق جمع ایدوب عسکر هز یمت رهبر ایله
 حرب و قتال و جنک و جدال نیتنه محر و سه اما سیه دن قالقوب یور و مشیدی بوجا نبدن دخی
 قضاء رب العباده رضا و استناد و امر پادشاه عالمپناه خلدت خلافتنه حضرت تارینه انقیاد اوزره
 اولنوب امر عالیبری مقتضاسنجیه ولایت اناطولی و قرمان و مرعش بکر بیکاری یا نسه جمع
 ایدوب ❀ الخیر ما اختاره الله ❀ کلامیله متصح اولوب ❀ وان الارض لله یور ثما من یشاء
 من عباده ❀ نص شریفیله منشوق و متفرح اولوب استیلاء غیرت شاهمی و غلبه حبت پادشاهی
 مقتضاسنجیه مقررمدن قالقوب حوزة حکومتده اولان لواء سعادت انجامک ما و زاسنه دک
 قارشو و اروب مردانه بولشقی و طور شقی و جدال و قتاله اهنگ ایدوب فر زانه اور شقی ضمیرده
 مصمم و مقرر اولشیدی لیکن امر واجب الاذعان پادشاهی و حکم لازم الاتباع شه نشاهی
 وارد اولوب محر و سه قونیه صانها الله تعالی عن البلیه نک خارجدن قدوة العارفين و اسوة الواصلین
 مولانا جلال المله و الدین قدس سره حضرت تارینک تربیه مطهره لرینه استظهار ایدوب قرار ایله
 دیو فرمان اولنوب و اول غافل جابر که ایتدوی فساد ندامت و اول کار عاظم و اندیشه باطلندن
 توبه و انابت ایلوب صلاح حال معال و معناسنه سبب اوله دیونیت اولنوب بوجا نبدن دخی
 قوت غضبی تحریک و نفس سیعی تعریک اولنوب قارشو و ارسه واقع اولان بغی و طغیان و ظلم
 و عدوانه مشارک و مساوی اولمقدن احتراز اولماغن اول مجلده سکون و اصطبار اختیار اولنوب
 ❀ و افوض امری الی الله ان الله بصیر بالعباد ❀ دیو قرار و قدوم بوم بمشومنه انتظار اولمشیدی
 تا کاه اشبوسنه ست و سبعین و تسعمائه شعبان المعظمک بکرمی ایکنجی کونی که یوم الثلاثاء در
 صحرای قونیه به کلوب بی محابا جنک و جدال و حرب و قتاله مباشرت ایلکین ❀ وان طائفتان
 من المؤمنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما وان بغت احدیها علی الاخری فقاتلوا الی تبغی حتی تفرق
 الی امر الله ❀ مستدما سنجیه قتلاری و ماللاری حلال اولدوغنه بالاتفاق علماء عظام که ورثه
 علم سیدالانام در صلی الله علیه و سلم فتوی و یرمکین بندخی امیر الامراء العظام اناطولی بکر
 بیکسی احمد پاشا لالام مدار سلطنت عثمانی و مقدمه جیوش سلطانی اناطولی عسکری ایله
 صاغ قولومه آلوب و کبیر الکبراء الفخام قرمان بکر بیکسی فرهاد پاشا لالام عموما قرمان
 عسکری ایله و ذوالقدر و الاحترام مرعش بکر بیکسی علی پاشا لالامی بعض ذوالقادریه
 اولان عسکر یله صول قولومه آلوب و سائر بوجانبه متعلق اولان عسکر ظفر رهبری قفادار اوکده
 طوب و تفنک و ضررندن حصار ایدینوب طرفیندن آتش جدا له اشتعال و یریلوب مقاتله
 و محاربه امرینه شروع اولندی بو خصوصه مدیر امور دولت و مشیر جمهور ارکان سلطنت
 اولان افتخار الامراء الکبار و اختیار کبراء ذوی الاقدار المخصوص بصنوف لطایف عواطف
 الملك العلام مصطفی پاشا لالام کمال حسن تدبیر و اصابت رأی دلپذیر برله ترتیب صنوف و ترغیب
 جیوشه مجد و ساعی اولوب مردانه کاه مچنه سیر و سفر و کاه منسره جانبینه کشت و کذر ایدوب
 انواع دلاور لقلر و یولداشقلر ایتمکله عسا کر ظفر رهبره استمالت و یروب کمال جرأت و فرط
 شجاعت دن جیوش دریا خر و شه قوت قلب حاصل اولوب مردانه جنبش و دلاور لکده
 غریب ایشلر ایلدیکه قابل تعبیر و فحاصل تقریر دکلدن بعون الله عسا کر ظفر رهبر مشارالیهک
 جرأتی و اسطه سبله کللی دلاور لکلر و یولداشقلر ایدوب نیجه باشلر کسوب و دیلار کتوردیلر

والحاصل اول کون نصف نهاره دکن جنک و جدال و حرب و قتال اولنوب چوکان تیغ
ابداریله نیجه سرر طوب کبی میدانه غلطان اولدی آخر جانب اعداده ضعف قوه و قوه
ضعف مشاهده اولنوب ارام و قرار ایتدکلرینه بناء زبون کشاک مرؤت کورلیوب طرفیندن
کوس اسایش چالنوب قرار اولدی علی الصباح خسرو خاور تیغ زریته کشور کیر و خنجر
برق آسایله آتش تأثیر اولدی کیر و طرفیندن صفردوزلدی و سبجاقلر چوزلدی دبدبه کوس
شاهی توده خا که زلزله و زمزمه طبل شاهنشاهی سمک سما که ولوله براقدی و دلاورلر
میدانه آت صالوب کیمی باش الوب و کیمی باش و یروب اول طایفه طاعنی و زمرة باغی یات باغی
کبی اولا قرمان قولته هجوم ایدوب جمع ایتدکلرینه بعض بددل اوکلرنده کر یزان اولوب قوت
قلب حاصل ایدوب قلبه قوت عرض ایلمکین سپاهی اوغلنلرم و سلحدارلرم و علوفه جبارم
سبجیلوب اول رستم دارو کیر و قهرمان صاحب شمشیر صفدر دلاور مومی الیه لالامی سردار
ایدوب ارسال ایتدکده برق خاطف کبی یدشوب کاه اصابت تدبیر ایله کیر و دار و کاه ضربت
شمشیر ایله کارزار اعدای خا کساری بری برینه قاتدی و ایلیرینی طاغدوب مردانه لاکلر
و دلاور لاکلر ایتدی اول قوم طغات اول قولدن نجات بولوب کیمی شمشیر خو خوار و کیمی
فراری اختیار ایتدیلر اول جانبین نجات مپسر اولیه جق کذلک اول قوم شوم اناطولی قولته
هجوم ایلمکین سابق الذکر لالام بعض غلام مریخ انتقام ایله اول سمته دخی حواله اولنوب
بعون الله انده دخی یوزا قلقلر حاصل ایدوب شرمه فساد و فرقه بغی و عنادک اکثرینی
خا کسار و بعضنی تارمار ایلدی اول محسار به ده اناطولی و قرمان بکلرندن انقره سبجانی بکی
یحیی بک و طرسوس بک و فرخ بک قوللری شهید و انلردن غیری اهل اسلامدن نیجه کسنلر
شهادت سعادت ایله سعید اولدیله و جانب اعدا دن دخی نیجه باغی هلاک و آلوده خون و خا
اولوب فتنه و فساد کتدی که از دیناد و محار به و مقاتله امتداد بولوب آفتاب عالمتاب زواله وارد قده
دشمنک دخی زوالی قریب اولوب طمرده خون شجاعت جوشه و بی اختیار خروشه کلوب
مقح الابوابه توکل و مجربات حضرت سید المرسلینه توسل اولنوب بالذات جنبش و یا نمده
حاضر اولوب عسکر ظفر رهبر ایله یور و بش ایدوب بتأید الله ظفر جانب سعادتدن وزیده
و ثمره فتح درخت دولتدن رسیده اولوب عسکر هزیمت رهبری طعمه شمشیر هدف نیره و تیر
اولوب ججمع رخت و اسباب و اغرقلری غارت و خسارت اولنوب و سبجاقلری الوب منکوس
و معکوس هزیمت اولنوب آخر بی اختیار قراری فراره و سکون و اصاباری تردد و تحویل تبدیل
اولنوب ضعیف و زبون و مقهور و محزون شواحق جبال و قلل تلاله پریشان اولدیله آیین
پادشاهی و مرؤت شاهنشاهی مقتضا سبجه قجانی قومق و زبونی بصمق مناسب اولماغین
پادشاه عالمپناه حضرت تبریک دعاسی و اولیای کرامک همتی به کاتبه عسکر ظفر رهبر ایله سالم
و غانم دونوب منزلده قرار ایدوب دوام دولت پادشاهی ادعیه سننه اشتغال اوزره اولمشدر
الحمد لله علی ذلك امید در که من بعد دخی اول ناخلفک وجود بی شرفی معرض تلف و شرف
هلا کده تیر تدبیره هدف اولمقدن خالی اولیه الواقع فی ۳۵ شعبان المعظم سنه ۹۶۶

شهرزاده بایزید ایچون وزیر ثانی محمد پادشاه طرفیندن شاه طهماسبه ارسال

اولنان نامه در

ازهار تحف روضه تکریمات و رده الفوحات که ریاح روح استرا حدن بسپا تین اختصاص
حضرت و لطافت تحصیل اتمار نخله طرف تعظیبات عبریه التسلیمات که عنبر شمیم تبلیغندن
حدایق اخلاص نزهت و نزاهت تکمیل ایدر اول ثمره شجره صدق و صفا طرفلرینه بالقواد الصاف

اهدا و انصاف قلندقدن تکره ضمیر میر آینه نظیر لربنه که فی الحقیقه صور نمای صدق
 و اخلاص در روشن و هویدادر حضرت شاه اعلی جناب والا ماب خورشید برج شهبانت
 ناهید اوج جلالت کیوان ایوان عز و اقبال نیر مشارق جاه و جلال ایله سعادتلو پادشاه کیتی
 ستان و خلافت بنیان و فرمان فرمای سلاطین زمین و زمان صاحب قران نصرت اقتزان
 و قهرمان قهر و امان اعز الله انصاره حضرت لریله ماینلرنده بنای عهد و امان محکم و استوار
 و بنیان وعد و ایمان مستحکم و برقرار اولوب سرحدل امن و امان محکم و استوار و ایکی طرفک
 دخی رعایای رفاهیت و اطمینان اوزره اولغله ممالک و مسالک معهور و آبادان اولمش ایکن
 ماینلرنده اولان اخوت و وفای پروت و نفاقه و وداد ایجاد ایله بر وجهله شفاقه مبدل اولغله
 نوعا نظام ملک و ملت خلل کلکه سبب و باعث اولان احواله رخصت و جانب نقض عهد
 و امانه عزیمت جاژ کورلدیکی اظهر من الشمس در بنساع علی هذا مقدما سعادتلو پادشاه
 عدالت معتادک اولاد ایجادی اعدادندن اولوب حالیا بر بولک ارباب بغی و عناد و اصحاب فتنه
 و فساد دماغنی اغوی و افساد ایتمک ایله طغیان اوزره اولوب اولو قرداشنک اوزرینه عسکر
 چکوب سعادتلو پادشاهمیزک هر اسلات نصیحت آتالری چاره کیر و مکاتبات مهانت یینالری ایله
 نصیحت پذیر اولوب قونیده اوزرینه واروب مقابله و مقابله ایدوب بر مقصدار عسکر انهرام
 انجام ایله کریزان اولوب افتان و خیزان سنجاشنه وارد قده محرز فتنه و فساد اولان اهالی
 بغی و عناد نهاد و شاعت معتادلندن بعض طلب اولنوب و برمیوب عناد اوزره اولغین بوقولرینه
 قبوخلقی توفک اندازو و غا آغاز بیکچری و غارت جوی و خسارت خوی روم ایلی عسکری
 ایله اوزرینه یوریه سن دیو فرمان اولنوب و قونیه طرفندن اناطولی و قرمان و مرعش بکلر
 بیکلری عسکر نصرت آتالری ایله هر بر کوهسار سلطنت کیتی ستانی و نهنک بحار خلافت
 جهانسانی بیریابان یشنه جلالت کیر و داری و شیرزیان جبال صلابت کارزاری در دریای
 مکرمت و شهر یاری و در اسمان شهبانت تاجداری قرت عبون حضرت صاحب قران اعنی
 شهراده جوانبخت و نصرت رخت و کامران مرکز وادی خلافت سلطان سلیم خان طول الله
 تعالی بنیان عمر دولته الی غایه الدوران حضرت لری دخی کنند و خدام ثریا نظام نصرت انجام
 و نواب انجم لقم ظفر فرجام و عموما خدمه قمع ارتساملریله باکر و فر و اجلال و یمین سعادت
 و اقبال و نصرت اتصال ایله توجه و عزیمت بیوروب بوزاوق سنجاشنه جمع عسا کر دریا مقاطر
 بریره جمع ایدوب تکرار آدم کوندریلوب رأس فساد و رئیس بغی و عنادک بعض طلب اولند قده
 کیر و برمیوب ارضروم طرفنه فرار ایدوب بر موجب فرمان قضا جریان عقبنجه عزم
 اولنوب سرحد ممالک محروسه به قریب یره کلند کده اردندن قرمان و روم و دیار بکر و ارضروم
 بکلر بیکلری عسکرندن بعض ایریشوب خوفندن قاچوب سرحددن تجاوز ایتمکله بکلر بیکلر
 عهد و امانه مخالف وضعه اقدام و مشارالیهی اله کتورمکه سعی و اهتمام ایده میوب عودت
 ایلوب حالیا سعادتلو پادشاهمیز اعز الله انصاره حضرت لری بو خصوص ایچون و الا جناب
 حضرت شاه شهبانت پناه جاننه نامه هما یون بال ارسال بیور مشلردر ما یینمزده اولان اساس
 صدق و اخلاص و بنای صداقت اختصاص راسخ و متین اولوب اول طرفدن بوجانبه فرار ایدن
 لاعلی التعین هر کم اولورسه کوندریله و اول طرفدن دخی همچنان بویله اولمق شرطیله مکرر
 وعد و ایمان سیان عهد و امانه بند اولمشیدی اول اجلدن احوال مافی البسال نامه محبت نمایله
 اعلام اولندیکه سعادتلو پادشاهمیزک بودکلو انظار عنایات خورشید لمعانلرینه منظر دوشوب
 او غلارینه سنجاقلر و کندویه و لایتلر عنایت اولنوب انعام بی کران و احسان فرا و انلرینه

مظهر دوشمشکن قناعت ایتموب امر شیر یفرینه مخالفت و رضای منیفرینه معاندت کوسردی
 بر بو بولک اشغایه مالک اولغله طریق مخالفنه سالک اولان شهرزاده نک سزه نه دکلو نفعی ظهور
 ایله جکی اظهر من الشمس فی وسط النهار روشن و اشکار در لایق اولان بودر که مشارقی حقیقت
 عهد و اماندن اقبال صداقت و عهد و ایمان طالع و لامع اولوب سعادتلو پادشاهمزنک نامه همایون
 همایون بختلری مقتضای سنجه سرحد و لایقینه داخل اولان شهرزاده نه طریقله جائز و روا و نوجمله
 مناسب و سزا کور لر ایسه نامه حقیقت مال محبت مثال لر یله ارسال و ایصال ایلیوب ما بینارنده
 خلتلری مهد و اساس مودتلی مشید اولوب کما کان ممالک و مسالک ابادان و رعایا و برابا
 رفاهیت و اطمینان اوزره اولوب قیام قیامتده کین دوام دولتلی دعایرینه اشتغال حسب طالری
 اوله بو بایده زیاده ندیمک لازمدر که خاطر خاطر دریا مقاطر لری محیط و شامل اولبه

✽ شهرزاده یازید ایچون لایق مصطفی پاشا طرفندن شاه طهماسبه ارسال اولن ان ✽
 نامه در ✽

حالی پادشاه اسلام خلدالله تعالی الی یوم القیام حضرت تری نک اولاد کر آمدن سلطان یازید
 دائرة هدایتدن بعید دوشوب فتنه بلاد اولان بعض اهل فسادک اغوا و افساد یله طایفه یا جوج
 کبی بفته خروج ایدوب سده سعادتده ودانش و دولتمنده کندون عظیم اولان شهرزاده
 کریم سلطان سلیم طال بقاه الی یوم العظیم حضرت تری نک اوزرینه کلوب اما سیه دن قرمانه
 کلنجه تخریب ولایت و تنکثیر خسارت ایدوب جرأت قتاله مباشرت ایتدکر نده بعون الله تعالی
 فتح و نصرت بوجانبه وقوع بولوب و کسر و هزیمت انلره رجوع ایدوب صاحب سعادتک
 بیجه پر شکنجه سندن کر کی کبی طنججه یوب کندو قوری باشی و بر قاچ نفر او باشیله کبر و
 اما سیه سبانه فرار ایدوب نیجه بولک کبی شناخت بی شمار یله عصیان و طغیان اظهار ایتمکین
 بحسب الشرع الشریف زجر و عقوبته سزاوار اولدیغی مفتی الزمان و علماء ادیان علیهم الرحمة
 و الرضوان متفقه الاقلام و الکلام قوی و یردکارینه بنسأ مقتضای شرع الهی و فرمان
 پادشاهی ایله صاحب سعادت عظیم الشان سلطان سلیم خان حضرت تری شهبازان نصرت
 رسوم ایله اول قوم شویمک اوزرینه هجوم ایدوب حتی پادشاه لازال منصورا بالعون الاله
 حضرت تری بالذات بو خصوصیت چون حرکاته کلوب دولت و سعادت ایله بر و یقابه عزیمت
 بیور و وزیر مکر ممشیر مخمدمحمد پاشا ادام الله تعالی معالیه حضرت تری قیو خلقی و یکبچری
 طاقه سیله آلات حرب و قتال لر ایله شهرزاده مشارالیه حضرت تری قوشوب و روم ایلی
 و اناتول و قرمان و مرعش بکری بکری جمله امراء کرام و عساکر اسلام ایله شهرزاده همام
 حضرت تری نک رکاب سعادت اکنسابلری خدمتمنده سعی و شتاب ایچون تعیین اولوب بالجله
 امر و نهیه اطاعت ایتمک ایچون سرحد بکری بکری نه دخی امر و اشارت اولوب شهرزاده غیور
 حضرت تری جیوش مند کور ایله کاهو الما مور عزیمت بیور دقلرنده باغی بی دولت و بی ثبات قراره
 طاقت کتوره میوب بقیه السیوف اولان مفسدان ایله ارضروم طرفنه کر یزان اولدق لر ی نهایت
 کندو حدودمزدن چیقوب اونه جانبه وصول و دخول ایتمک احتمالیه ساعتلو پادشاه ظل الله
 حضرت تری دولتو شاه سعادت دستکاه حضرت تری نه سوره ✽ ن والقلم و ما یسطرون ✽ کبی
 سپارش نامه همایون کوندر مشاردرا کر انکله عمل بیور بلوب غریملری بوجانبه ارسال بیور بلور
 ایسه شهرزاده سلیم البال حضرت تری صفای طوبت ایله کبر و مفر سعادتنه مراجعت بیور و
 مانی صلح و صلاح مؤکد و مشید و اخلاص و محبتلی مهد و مؤید اولور العیاذ بالله تعالی اکر
 اعدایه فی الجمله میل و محابا واقع اولوب حایت و شفاعت قصد یله بوجانبه نوعا مخالفت اولنور سه

مصالحه به اختلال عارض اولوب مجموع اولان عسا كر در يا مثال من بعد ممنوع ومدفوع اولوق
 احتمالی قالمیوب حضرت صاحب قران نصرت اقتزان دخی فی الحال كلوب بوجانبه اتصال
 بولوب رعایا و برابا اراده پایمال و پریشان حال اولوب سبب اولانله كلمی و بال حاصل اولور كمال
 قال سید الانبیاء علیه تحف التحایا * الفتنة نائمة لعن الله علی من ایقضها * وصاحب سعادت من
 اولان شهراده كرم الشان حضرت تری دخی بویا بده عون عنایتكزه نكران اولوب خصوص
 من بور ایچون كندولر دخی كتاب محبت نشان كوندرمشردر مر جو و ما مولدر كه ملحوظ
 و مستولری خیر قبوله موصول بیور یلوب بوجه شتاب صوب صواب اوزره جواب مستطاب
 كوندری و بره سر

شهرزاده یازیدك ابراه فرارنده شاه طهماسبه دفعه ثابده یازیلان نامه هما یونك صورتیدر *

اعلی حضرت والی رتبت كردون رفعت عطارد فطنت نیر طارم ابهت فص خاتم معدلت
 خورشید مشارق شهر یاری جشید سراق تاجداری داور دارارای فریدون ملك آرای
 كینسر و دهر زیمان عصر منین سریر سلطنت وشاهی مبین آیین خلافت وشاهنشاهی
 صاحب اذیال المأثر صاحب اعلام المفخر قره باصرة الایاله غرة ناصیه البسالة المحفوف
 بصنوف رواتب المواهب من فضل الله معز الدولة والاقبال طهماسب شاه لازالت اطباب
 خیام دولته مر بوطة بالخلود و اسباب نظام شوكنته مضبوطة بالسعود لوائح انوار دعوات
 قابقه و فوایح انوار نجات رابقه كه صفحات فؤاد اودا اندن متوسم و نفعات و داد احبا انكله
 متنسم اوله تمام جایم رفعت منال هدهد منال قنوب و سائل مشكین شمایل نسیم
 شمایل ایله اهدا و ارسال اولندقدن فكره رأی منبر صواب نما و خاطر خطیر حقایق
 ككشابه انها و انبا اولنور كه مقدا اوغلم یازید غرور و غفلت جوانی و قصور عقل
 و نادانی ایله سوء تدبیر خلل پذیردن ناشی بادی اثار فتنه و وحشت و پائی اسأت و منافرت
 اولمغین خلاف مقتضای افكار صابیه خرد مندان و منافی رضای انظار ثاقبه هوشندان
 نیجه اوضاع فضیحة ناشایسته و افعال قبیحة ناپسندیده ارتكاب ایلوب یانسه خیلی اشرا
 و اشقیبا مجتمع و اقاویل اباطیل لرینی مستمع اولوب دیار جلیل الاعتبار قونیه ده حامد حومه
 شهر یاری حاوی ككمالات بختیاری نور دیده سلطنت چراغ افروز دیدن سعادت اوغلم
 سلیمك طال بقاه و نال مناهك اوزرینه یوریبوب مقابله و مقاتله ابتدكده بعناية الله تعالی اتباع
 و اشباعی مخذول و منهزم اكثری مقتول و منعدم اولمغین كندویه امارت ضعف اقدام
 و علامت انكسار تام مستولی اولوب * یوم یفر المرء من اخیه * حالتن مشاهده ایلوب
 معر كه مهلكه دن رعب و انهرام ایله دونوب سبجیغی اولان اما سبیه واریچق تدارك ذمایم
 و جرایمی ایچون دركاه عنایت پناهه كه مر ام بخش عامه انامدر * فاعترفنا بذنوبنا *
 كار بد كردارینه بوجه عجز و اضطرار تقدیم مر اسم اعتذار و تنجیم لوازم استنابه و استغفار
 ایلیوب استدعای رأفت و شفقت و ارنجسای مر حجت و مكرمت ایتمكین تضرع و اعتذار
 و تذلل و انكسارینه ترجم اولنوب دیده ادراکی الهی عاقل و عقل در اكنه تعاض ایچون امر
 قدر قدر و فرمان قضا مضار سال اولنوب اولاسنی اضلال ایدن رجال فاسد الاحوالك
 وجود مضرت آوده لرینی عالمدن نابود ایلیوب قتل و سیاسته اهمال و مساهلت ایتمه سن
 و نایب عوام و خواصدن یانكده اولان اشخاصك نشئه شقاوت و شقاق و رشحه شناعت
 و نفاق اولان فریق هریمت رفیقنی تفریق ایلوب و اروب سبجیغنده كندو حال كده اونوروب
 آغاز مخالفت و خود را بی ایتمیوب اطاعت اوامر فرمان ر و انیده اولورسك كلیا خطا و سهوك

عفو ایدوب کاھندن پکیلوردیو انواع نصاب جامعہ بیان واصناف مواظظ نافذہ معہ بیان
 اولنشدی اسکرچہ باش مقسدردن اوچ نفرینک باشنی کسک ایلہ ظاہرا امثال فرمان
 مالیشان ایدوب حلیہ وفاق ایلہ متعلی اولوق فہم اولندی لکن حبلہ وفاق ضمنی اجلدن
 اون یک مقداری اشرازی یانہ جمع ایدوب دخی اہالی ولایت ورعایای مملکتہ بی تقریب
 صالحون صالحون طواررین الوب مال و منال لرین نہب وغارت ایتدکدہ قطع روابط عہد
 و بیان و قلع ضوابط صدق ایمانہ دلیل قاطع وبرہان ساطع اولوب کوندریلان احکام
 صلاح انجامی سمع رضا ایلہ اصفا ایتوب متصل دست جسارتی خسارت نفوس و اموال
 مسلمینہ اطلالہ دن دور قلیوب عجزہ رعایا و برابری حوالہ باطلہ آزار و اضرار دن مہجور
 اولندی پس سوء ادبی و فحیح تاراج و طلبی حد اعتدال دن تجاوز اولغین مقتضای روش
 جہانباتی و مرتضای آیین صاحبقرانی دائماً دفع مواد قن اشرا و صون دماء مسلمین
 و اہل دیار اولوب حار و خاشاک زبغ و فساد دن ساحت بلادی تطہیر واجب و ظلام ظلم
 و عنادی مفارق عباددن رفع و تعبیر لازم و لازب اولشدر راہ عدل دن عدول و طریق
 حقدن نکول ایدنلرک قبایح و فباہی و فضایح و شایعی تبدیل و ردائل خصایلی تحویل
 اولنقدہ اہمال و امہال موجب اختلال حشمت و اقبال اولغین مسالک ضبط ممالک سلوک
 ایدن حکام و ملوک ایلہ اوزرینہ کوندریلان عسکر ظفر رہبردن خوف و خشیت و حیرت
 و دہشت غلبہ ایتدکدہ دیار شرقہ توجہ ایدوب اتساع کرم دریا شیم و ارتفاع ہمت
 و آلانہتکرہ اعتمادا قزوینہ واردقدہ اول جناب نصف نصاب و مکرمت ایادن بسط
 قواعد معذرت و استدعا استفعا و شفاعت ایچون تجدد بنیان محبت و تشدید ارکان مودتی
 منہی و صفاء ضماری منہی ورقای سرار نضارت بخش ریاض موانست و نخل یرای
 کلشن مخالفت کاب مستطاب مشکین نقاب ایلہ قدماء خواص معالی اختصاصدن مطلع
 خباہی اسرار محرم حرم عزتمدار عتی اغازید قدرہ عتبہ عالی مرتبہ سمنہ ارسال اولنمش ازین
 ازمان و ایمان اواندہ وصول بولوب مشمول انظار احترام سعادت ارتسام اولوب بمن ملاحظہ
 و شرف مطالعہ اولندقدہ تنق افق عباراتندن ساخت سطورہ صبح صادق صفای
 نیت طالع و فخر بحر اشاراتندن ساحل ظہورہ جواہر زواہر صدق طوبیت واقع اولوب
 خلاصہ کلام بلاغت نظام و ملخص پیام محبت انجام * ان الله عفو مجب العفو *
 مضمون سعادت مقرونی اوزرہ کظم عبط و عفو معصیت سنت حسنہ اہل مرحمت اولوب
 مشارالہ دخی ایتدیکی قبایحہ پشیمان و ﴿ انی تبت الان ﴾ کلام شریفنی ورد زبان ایدوب
 واقع اولان خطبہ نہ ندامت و کاهلرندن توبہ و انابت ایتدو کیچون صحیفہ اعمالندہ صورت
 پذیر اولان خطبہ اتی مصفوح و جریدہ افعالندہ جایکیر اولان سبہ اتی مسعوع و ممسوح
 اولوق خصوصندہ انواع استشفاع التماس اولنمش امدی ضمیر منبر صداقت اقتضا و خاطر
 خطیر مرافت ارتضایہ خبی و خنی اولیہ کہ مومی الہک غباوت نفس و ہوا ایلہ راہ راست
 ہدایت اتنادن عدول و اہمال جانب حقولہ سلوک جادہ عقوقی و طریق ضلالتہ دخولی
 عنداللہ اولوکناہ اولدوغندن ماعدہ بونجہ تلف نفس و سفک دمایہ باعث اولدیغیچون
 سزاوار نفرین خلق آسمان و زمین اولوب مقتضای غضب پادشاہی سزای جزئی کاهی
 اجرا و ایفا اولنشدی اما مابیندہ مشید اولان قواعد و داد و مؤکد اولان معاقد اتحاد
 متقاضیدر کہ ملتس آن ذات مجستہ صفات مبذول و مستدعالری شرف قبولہ موصول اولہ
 بناء علی هذا محض از رعایت خاطر خاطر فیض مظاهری آمل و ﴿ عفا الله عما سلف ﴾

فحواسیله عامل اولوب سوادنامه عصبانی مداد خامه طغیانی الواح احوال و صحایف افعالندن
قطرات فضل و امتنان و رشحات لطف و احسان ایله تظهير و پاک و تنظیف و تا بنک قلوب
الماضی لایذکر دیو جرم کذاب چرمدن کذاب اولندی اما شاه عالیجاه حضرت نرندن مأمولدرکه
مقتضای رأی سندی اوزره قوانین تصحیح و پندی تمهید و کندوسنه تنبیه و تأکید ایلوب
دائرة استقامت و حیطه صداقتده ثابت قدم و راسخ دم اولورسه حالایاننده اولان اشقیادن
عهد بعد و زمان مدیددنبرو پرورده قیمت نامشاهی و برآورده تربیت پادشاهی ابکن
عصیان ایلوب تحریک شراره شرت و بودکلو قیایجه دلالت و نیجه خون ناحقه مباشرت ایدن
فرخ و عبد الغنی اوغلی و طورسون و اقساق سیف الدین نام مفسد لری قتل ایلوب و سائر
اشرایی انده ایقبوب و اسکی مقوللرندن بمقدار آدمیسی و اوغلا بیله پارسطغانلره قوشوب
سرحد و لایته کله که ذات الیننده اولان مصالحت و مصافات باقی و برقرار اولوب طرفینک
رعایاسی آسوده حال و مزفه البال و مالک و بلاد دخی مهور و آباد اوله اگر انلر کیدرلک قابل
اولر نه کندو و هم لرندن ینه برفساده دخی مباشرت فهم اولنور یاننده قالمغه رخصت
و ریلوب و ییله کوند ریلوب انده ایقبوبله بس بونصایح و بند ایله سود مند اولوب رضای
جمله اتباع و کلام حق استماع ایدرسه دائمی شرایط حقوقی مطمح نظر و آثار مخالفندن
اجتناب و حذرده اوله که هر آینه لایق دولت بلند پایه و مستحق حشمت و یرایه اولق محققدر
شویله که بو خصوصلر سم قبوله موصول اوله بویجا نیه اعلام اولنه که بو طرفدن برار
آدملر ایله بریکلر بکی کوند ریلوب سنجاغی اولان امامسه به کتور بیلوب حیده اطوار و بسندیده
کردار اختیار ایلوب و قار اوزره اوله تا که تسایح نصیحه فصیحه کز حاصل و مقرر
و مبتغای رضامز ایله عامل اولق مبرس اوله چون عادت ارباب و فایمن عادت و حسن اجازت در
عمده الاما جد علی انا بعد الفراغ عما و جب علیه من الابلاغ منظور انظار کرم و اقبال قلوب
عن حضور قایز الحوره ارسال اولندی همواره وسائل رسائل ایله سلسله موالات و رابطه
مصافات مؤکد و مجدد اوله همیشه اساس دولت و کامرانی و پناه حشمت حاودانی
بارتفاع مبانی عزت و اجتماع معانی رفعت مشید و محمد باد بنص النون والصاد
حرر فی شعبان سنه ۹۱۷

سلطان سلیمان خان قازی در کاهندن شاه طهماسبه دفعه رابعه ده ارسال اولنان نامه در

عالیجناب رفعت مناب دولت ایاب عزت قیاب دارا بخت کسری نخت سکندر فطرت عطار در
فطنت خیسر و شوکت ناهید صعبت جشمید جاه خورشید کلاه فریدون فراست کلاوس یکاست
نیر اوج برج اقبسال دره التساج عز و اجلال مشرق انوار ایهت مطلع آثار منقبت حاوی
مکارم مفاخر راوی محاسن ماثر غره جبین دولت کوه رنگین سعادت مهر سپهر عظمت
و شهر یاری و سپهر مهر نصفت و ناجیداری حشمت پناه عزت دستگاه طهماسب شاه
ضاعف الله معالم قدره و رفعت و رفع اعلام عزه و شوکت بدایع رواج تحیات شمسیه المعات
و صایح ذرایع تسلیات مسکبه السمات ایله که ساخت قلوب احبا سخن بهشت آسا انکله
منور و مشام سکان اراک علیا روح و ریحان باغ جنان کبی اندن معطر و معنبر اوله
صفایح الواح محبت محلی و مزین و صحایف شرایف مودت موقع و معنون قلوب ضمیر منیر
آینه نظیر و خاطر عاطر خورشید تنوره که عکس حقایق اشیا انده صورت پذیر و دقایق
اموره مدبر و مشیر در انبیا و انما اولنور که نجدید مبانی و داد و تشبیه معانی اتحاد و اقامت لوازم
اخلاص و اداست مراسم اختصاص ایچون ارسال اولنان کتاب مستطاب عنبرین نقاب

باغی نابکار فرار ایتمکین لشکر جرار دشمن شکار ایله عقیدار اولوب ترجانہ واصل اولدوغزده
 اول فتنه انکیز سک کر بزار ضروم بکلر بنسه قتی تیز ایشوب منع وسدینسه مأمور اولان
 قوی المقدار سرحد بکلر بکلرینی مانند شیطان غرور زخرف قولبله مغرور ایدوب
 بنم حقمده فرمان واجب الاذعان پادشاهی وارد اولنجیه دکن بابورد داتره سندن دور
 اولیم دیوسو کند موفور ایتمشیکن برکیجه بغته جمله باغیر ایله فرار ایدوب ذکر اولنان
 بکلر بکلر ایله لالام شهاب ثاقب کبی اول شیاطین الاینی قوالیوب کیدوب مرک مفاجاء کبی
 ایشد کلری ائشاده عسکر شیاطین پیکرینک اکثری مقتول ومغلوب وکندولری مخذول
 ومنکوب اولوب بقیه السبوف بعض آدمیر یله حوزه حکومتکزه متعلق اولان ساعت چقورینه
 دوشوب تعقیب اولنسه بعنایة الله تعالی قبضه اقتداره گرفتار اولسی ممکن ومبسر ایدی
 لکن حضرت پادشاه عالمپناه ایله ماینسکرده اولان عهد وصلحی صبانته ووعوداد بی
 رعایه عسا کر نصرت آیت بروجانبه مراجعت کوشتروب عون وعنایتکزه مترقب اولان
 خدمت ومحبکزار ضرومده جمعیت اوزره قالبوب بوندن اسبق باغی حیلہ کار اما سیه دن
 فرار ایتدکده دیار حایت آتاریکزه گذار ایتمک احتمالیله حضرت خداوندکار جناب عزت
 ما بکره یازوب کوندردوکی مفاوضه همایون درر بار بو محله کلوب ایصال بولمقین بعینه
 حضور فرخنده فالکزه ارسال اولنسدی فی نفس الامر اول باغی نابکار وفتنه روز کار
 مبعوض اهل اعصار وامصار ایکن انک رعایت وحجایتی خلاف شرع شریف ومغایر قانون
 اولی الایدی والابصار اولدوغی کضوء النهار روشن واشکار اولمشدر فکیف کندو
 اتاسنه وخداوند کارینه مطیع ومنقاد اولیان باغی وعاصبتک سائر لر بنسه تعلق وتعلق
 کیت العنکبوت بی ثبات وبیقرار اولدوغنه شائبه شبیه یوقدر لاسیما حضرت پادشاه
 کردون جناب سعادت نصابکزه مصالحه ایدلدنبرو اول دیاردن وارد اولان تجار
 طائفه سنه رعایت وحجایتی بحدو بی شمار اولوب بوئنا کار کزدخی صداقة الاباء قرابة
 الابناء حدیث شریفی سرمایه روز کار ایدوب کندو هوامزله اول دیاره غبار ایتدوکنه
 اصلا رضامز یوغیکن باغی مزبور داتره ادیدن دور دوشوب نیجه کره اولمرفدن کلان
 تجارک مال ومنالارین نهب وغارت ایتدوکی شهره شهره ولایت اولمشیکن اول مفسدی
 حجایت ایتمک شیمه کریمه اهل حکمت وحکومت دکلدنر کما قبل الحب لله والبغض لله
 * مشوی * نکری بایدان کردن چنانست * که بدکردن بیجای نیک مردان * بنیاء
 علی ذلك اکر خداوندکار حضرت تریله ماینسکرده بنیان مرصوص کبی استوار اولان قائمه
 صلح وصلاح که متضمن فوز ونجای حدرانی رعایت ایدوب محبکزار سرحدده جمعیت اوزره
 مترقب آتار لطف ومرؤت ایکن سپارش نامه همایون پادشاهی ذات فرخنده صفاتلرینک
 نظر کاهی اولدقده مسؤلری همدم قبولده واقع اولوب رضای خاطر عاظر لری مقتضا سنجه
 بوجه استیصال بوجانبه ارسال بیوریلورسه ان شاء الله تعالی (کما تدین تدان وکما تکیل
 تکال) حدیث شریفی سرمایه احوال وپیرایه اعمال لامال اولوب اول سلسله دولت
 واقبال ایله مخالفت وموافق لایزال اولدوغندن ماعدان بین الجانین اهالی ورعایا که
 ودایع خالق البریادریمن همت بی همتا کز واسطه سیله آسوده حال وفارغ البال اولوب
 بالغدووالصال مدح وثناء وخیر دعا کزه اشتغال ایتمری مقرر در قال الله تبارک وتعالی
 * واولوا بالعهد ان العهد کان مسؤلاً * وتبلغ احکام رسالت واطهار مخالفت ایچون
 عمده الاماجد والاکارم میراخور طوراق اغابنده کز کوندربلوب بعض اغز خبر لری اصهار لمشدر

صند الوصول همدم قبول اولسی مأمول ومسؤلدن باقی الدعا اولوا و اخرا

شاه طهماسب طرفدن شهزاده بایزید حفته شهزاده سلطان سلیم خانه تقدیم اولمش
اولان شفاعت نامه تک صورتیدر

فرزند ارجمند نامدار شهزاده جوانبخت و کامکار تقاوه سلاطین ذوی الاقدار خلاصه
پادشاهان عالمقدار لجه بحر عدل واحسان مجلی آثار اجداد رفیع الشان حاوی شمائل
لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم * حائز خصائل * الامن انی الله بقلب سلیم *
مظهر کریمه * فبشرناه بغلام حلیم * نظم * درخشان کوهرا از برج شاهی * نموداری
زالطاف الهی * جهان از پرورش منور * زبوی خلق او عالم معطر * هم از خلق
کریمش دهر مهمل * هم از ذات سلیمش چشم بد دور * زهی در ملک دین فیروزی از تو *
جهان را بطالع بهر روزی از تو * مظفر بادت از دولت نشانه * مبادایی تو یک ساعت زمانه *
دولت بر آرزوها کامران باد * هر آنچه آرزو خواهد همان باد * نکین خاتم سلیمانی جوهر درج
کامکاری و کامرانی صاحب المجد العظیم سبی جده الکریم اعنی سلطان
سلیم طلال بقاه و نال مناه حضرت نرینک بلاغت نشان کاتبیری انشاسیله
نوازش نامه کوهر فشانلری عمده الاماجد والاعیان میر آخور طور اقا
واسطه سیله مبارک زمانه کلوب واصل و مضمون هما یوننه مطالعه حاصل اولدقده خوامی
دلکشاسنده مندرج اولان آیات و فابا عث از دیاد اخلاص و صفا اولوب حقا که پیام
فرخنده فرجاملری اسباب دولت و سعادت انتظام و اتالیق و اوغلقی رابطه لینه التیام و یردی
رجامز و اتیق و امید من صادق قدر که بو اوضاع و اطوارک صفایح روزگار و صحایف لیل و نهار
اوزره باقی و پادار قالمی فقدر اوله چون حضرت صا حقران سعادت اقتزان ایله
ما بیمنزده اولان اساس عهد و میثاق و بنیان محبت و وفاق مانند سبع شداد محکم و استوار در
مر جودر که اول حضرت عالی نزلت دخی و الدماجد عظیم الشانلری کبی عهد و پیمانی
قوی الارکان طو توب آیین جوانان جوانمردان مقتضا سبجه محک امتحان عهد و وفاده
کامل العیار اولغه احسان ایلهل بیت * از عهده عهدها کر برون * مرد * از هر چه
کمان بری فزون آید مرد * بعد از آنخاف دعا و ثنا مشهود رأی صواب نما اوله که کتاب
شریف بلاغت انما کرمقتضا سبجه شهزاده عنید سلطان بایزید نادان و جاهل
ورعایت حقوق پدر و برادر مهتراندن غافل و لایعقل اولغین شفاعت و سفا هتلیری بی نهایت
اولدوغنه بنم دخی علم حاصل اولمشدر اما خوف و بیم غضب پادشاهی ایله اول زمانه
اوزرینه هجوم آیدن عسا کر نامتاهیدن * بوم یفر المره من اخیه * حالات عیان مشاهده
اید بچک بالضروره قاچوب اول سلسله علیه لریله ما بیمنزده رابطه دوستی و اتحاد رسوخ
وسداد اوزره اولدوغنه اعتماد و اعتقاد ایتکین کاهلرینه عذر خواه اولوب شفاعت
امید یله مخلصکر نانه کلوب بحمد الله که بداند بش و بدخواه لریکن یا نلرینه وار مدی و ایتدوکی
اعمال قبیحه و افعال فسیحه تک دخی جزا و سزاسن بولوب بالفعل زبان عجز و انکسار و اعتذار
و استغفار کلمشدر هر آینه بمقتضای احسن الامور الی الله العفو عند القدرة و الحلم عند الغضب
ایله عمل ایتک و عفو و مرحمت کر سترمک موجب رضای الهی و سبب خشنودی حضرت
رسالتپناهیدر خصوصاً جناب پادشاه سلیمان حشمت مومی الیهی طو توب حضرت تکره تسلیم
ایتمکی امر و اشارت ایتملر حقا که بو اصل نسنه بکا و اجداده سنت و عادت اولما مشدر
بلکه زمان سابقه از باب جرایم و کلاه ترس و بیم سلاطین جهاندن قاچوب اول سلسله

سعدت دستگاہی پناه ایدہ کلوب قتل وقصاص پنچہ سندن خلاص بولشردر
بوخصوصک حصول یعنی سلطان یازیدک وصولی اخروجهله ممکن وبسرایکن طونوب
کوندرمکہ احتیاج یوقدر نامہ شریفکن کندونک اوزرینہ قرائت اولند قدہ قباحت
وشنا عتہ ندامت کوستروب کریه وزاری ایله نضرمات بی شمار ایلدی اکر بنم کاهلرمی
درخواست ایتمزدن اول بنی اولطرفه ارسال وایصال ایدر سکر لہب غضب پادشاهی
اشتعاله کلوب مرحوم سلطان مصطفی کبی بنی دخی همدم قتل وقتال ایتمک مقرر در
لکن صیانت ناموس پادشاهی ملاحظه سبلہ التماس نامہ یازیلوب معتمد علیہ قدیمی
عمدۃ الاعاظم زین الدین علی اغا یوزباشی ایله ایلیچی سنان بک همعنان اولوب سده سعادت
مثاله ارسال اولندی حضرت پادشاه اسلامدن التماس تام اولدر کہ غریق بحر آتام اولان
سلطان یازیدک جرایم وکاهلرمین بو مخلص بی اشناهلرینہ باغشلیوب مشارالہک خاطرینہ
اطمینان کلک ایچون برمنشور سعادت نشان یازدیروب بو مخلصرینہ روانه ایدہر کہ طرفینک
ناموس دولته لایق اولدوغی اوزره اداء خدمت اولنه چونکہ اول سلطنت دستگاہ شہزادہ
سعادتینا حضرتلری بو مخلص بی اشناهلرینہ کوندر دکلمی مکتوب محبت اثرده پندردیوب
یور مشلر اول فرزند حیدہ خصالدن ضراعت وابتہال ایله توقع اوننور کہ اتالیق واولغلی
مرتبہ سی رعایتہ یازید شوریدہ حالک جریدہ اعمالنہ قلم عفو ومرحت چکوب ماجراستی
کرداب نسیانہ براغوب انتقامندن کچمکہ احسان اولنه ویرموجب عطوفیت مشکون
* انی اناخوک فلا تنئس * زبان بلاغت وملاطفت ایله خاطر فاترینی اولجانہ جلب
وجذب ایتمکہ سعی وهمت اولنه * یت * بشیرین زبانی ولطف خوشی * توانبکہ ییلی
یووی کشتی * وعنایت نامہ نامرلیله خدام والامقاملرندن برمعتمد علیہ آدم بیله کوندر یله کہ
یزدخی اولحضرتک رضاسی مقتضا سنجہ عمل ایوب آداب سلاطین وناموس خواقین اوزره
لازم کلانی اجرا ایدوب اول شہزادہ نک کاهندن یکیلورسہ اولحسناتک ثمراتی حضرتکزه راجع
وسبباتک مکافاتی اکاعاند اولور * نظم * نکوی کن بدان کوباتوبد کرد * کزان بدرخنہ در اقبال
خود کرد * چو آیین نکوکاری کنی ساز * نکرد دبرتو جزان نیکوی باز * وشیح سعدی
شیرازی حضرتک بو بیت مشکین طرازی نامہ شرف رساندرده بو اسلوب مرغوب اوزره
تحریر و بیان اولمش * نظم * نکوی یابدان کردن چنانست * کہ بد کردن بجای نیک مردان *
اکر بو بیتک برابرندہ بوقطعه از بریوریلورسہ مرؤت واحسانہ انسب اولق مقرر در
* نظم * فریدون کفت نقاشان چین را * کہ این بر کرد درکاهش نوبسند * بدانرا نیک
داریدای عزیزان * کہ نیکان هر یکباشند عزیزند * ونبلیغ رسالت ایچون قدوة الاعاظم والاعیان
سیف الدین ارشنی اغا ذوالقدر لو کہ اتادن اتایہ بختیار وصدافت شعار خدمتگذار مزدر
معتمد الخواص والاعیان طوراق اغا ایله روانه قیلندی عز حضور موفور الحوره ابلاغ
وایصال ایتمک ایچون بعضی اغز خبرلری اصهار لشمدر سمع رضای شریف ایله اصفا اولنسی
رجا اولنور وطوراق اغا پهرجت حق و بوز اقلغنه ماصدق اولسونکہ حلال زاده لک اوزره
توقعدن زیادہ خدمت ایتمشدر وترقب اولنور کہ فیما بعد دوستلق ومحبت قواعدنی محکم
طوقوب ریاض استجابی جو بیار اختصاص واتحاد ایله سیراب ایدہر و بولابتدہ واقع اولان
خدمات و مهمات ونحفها وتبرکاتدن خاطر شریفه خطور ایدرسہ ادنی اشارت ایله رہین
منت بیور یله همواره مسند سلطنت وکامکاری واورنک نصفت وشهریاری بعز وجود پر جود
مزین ومشرف باد * نظم * الہمی تاجها ترا آب ورنکست * فلک رادور کینی رادر نکست *

متعم دارش از عمر و جوانی * زهر خیرش فزون شد زندگانی *

* ایران شاهی شاه طهماسبه شهزاده یازیدی ارسال ایچون شهزاده سلطان سلیم خان *

* طرفندن ارسال اولسان نامه در *

حضرت عالیشان سامی مکان جمشید نشان خورشید عنوان کسری بنیان کیوان ابوان کیتی
ستان ابوت ماب فنوت نصاب سلطنت آیاب سعادت قباب سیادت انساب کامبخش و کامیاب
لازالت دعایم خیمام سلطنته ودوتته واجلاله قائمه باطناب الدوام ودائمة باوناد القیام الی انقضاء
الدوران وانقراض الازمان آمین یامستان * شعر * یانسمه الصبا انتفت من بمن *
طابت بك النفوس وزالت بك الخمر من * برصیجدم که دیده امید مترصد اخبار مسرت نوید
ومترقب قدوم برید بشارت تاید ایکن ناکهان * بیت * کتاب دلکشای پر معانی *
که بود او همچو آب زندگانی * آیات وفا و وفاق و اخلاصی شامل و نکات صدق
وصفا و اختصاصی مشتمل قواعد معاهد قدیمه پی مجدد و مساند معاهد مستقیمه پی ممد کاب
باصواب مشکین نقاب و خطاب مستطاب صداقت نصاب * شعر * اکاب ام شمس
الضحی ام حکمة اللاهوت * ام نسخه منقوله من عالم الملکوت * نظم * هر حرفی
از و شفکت باغی * افروخته ترز شیخراغی * لفظش چو طراوت جوانی * معنیش چو حیات
جاودانی * سواد حرور قرة العین اعیان و عالی * و بیاض ظروقی دره التاج ارباب
مفاخر و معالی * مشارق فجاویسندن افتاب صداقت طالع و مطالع مظاویسندن انوار
محبت لامع دیباچه معانیسندن عبون کرام کریمه * ان الله لا یخلف المیعاد * مضمون
شریفنی خوانا و کاب مبانسندن زبان انام فرموده * و اوفوا بالعهد ان العهد کان مشؤلا *
مفهوم لطیفنی کویا * نظم * باز صبح طرب از مطلق امید دمید * نغمه نظر از کلشن
اقبال وزید * نامه بسته سرآمد ز مراد دل من * حامل نامه مرادی که دلم می طلبید
* شعر * کتاب معاینه خلال سظوره * لالی فی درج کوا کب فی برج * اول جناب رفیع
و عالی * وسده منبع جنت حوالی الذی تجاوز حدود قدره من مقولتی الابن والنکم وتور
بجمال کاله انسان عین العالم * مثنوی * شهی کاسمان بردش کام بار * زیورین
وجوزا فشاندنار * همایی که بر چتر او کرده جای * شده فرخ از سایه او همای * المکریم
بکرامة انتظام السلسله العلیة المرتضویة * والمشراف بشرف انساب السلیلة الجلیلة
المصطفویة الملبس بخلع الجود والمرؤة والکرم المتبرج بتیجان علو الهمم وحسن الشیم
الباسط علی بسط الارض بساط العدل والانصاف الرافع عن وجوه الایام ظلام الظلم
والاعساف * نظم * عدالت ملکنتک نوشیر وانی * سعادت تخته جمشید ثانی * فریدون
سپوت و کوس شوکت * زیمان هیت و جمشید فطنت * فلک رتبت خدیو تیر تدبیر * قرطاعت
شه بهرام شمشیر * شجاعت یدشه زارنده غضنفر * سخاوت مجلسنده مثل حیدر * علو ذاتی
وصفته زبان ناطقه لال و دیبسته و سمو صفاتی شرحنده قلم زبان همچو زبان قلم کلیل
و شکسته در نه آثار محمد و مناقب تحیره قابل و نه اوصاف فضائل و مأثری تسطیره متمجملدر
فنون لطایف الطراف و کرمده فرید * و صنوف شرایف اعطاف و حسن شیده وحید در
در صدق جاه و جلال درئی فلک سعادت و اقبال شمس مشارق المعالی معدل میزان
العدل والاحسان مهذل اغصان الطول والامتنان واسطه عقد الدولة الابدیه رابطة
عقد السعادة السرمیة صاحب آیات العز والعلی ناصب آیات الحشمة فوق السماء لازال

لا يسأوب الجلال بعناية الله تعالى الملك المتعال جانبدن وارد وصا در اولوب انسان حال
 بویت مسرت مأل منكم * نظم * مکتوب جانفزای نو آمد بسوی من * کقیم
 مکر نسیم صبا از چن رسید * یا آسمان بمجمر خورشید عود سوخت * یا کاروان مشک
 ز راه ختن رسید * و زبان مقال بو کلام حسنه فال ابله مترنم اولدی و ماعلی هذا الکلام
 من مزید * والله علی کل شیء شهید * اول نامه نامی صحیفه کرامی که یا ضی بیاض دیده
 دولت و سوادى عين سيادتدر امارت مأب ابالت نصاب القايق علی اقرا نه فی امر ال رسالة
 باصابت التديرو الفايز فی اداء مرامه بلطف التقرير وحسن التعبير قدوة الاما جد والا کارم
 زبدة ارباب المحامد والمکارم مهماندار باشی الله ويردى انا زید مجده بديله ايمن اوقات
 واسعد ساعاته واصل اولوب رد سلام وجواب بکلام جله واجبات اهل اسلام
 وسنت سنیه سيد الانام اولمغين تجديد عهود دعوات صالحاتکه آيت کریمه * ربنا و اتنا
 ما وعدتنا علی رسالت * مقتضا سنجه شایبه خلافتن معرا و تمهيد عقود تحيات خالصاتکه
 نص منيف * يا ايها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون * مبتغا سنجه لاف و کذا فدن
 ميرا اوله * نظم * دعایی که چون غنچه مشکبو * مشام جهان شد معطر از و * سلامی
 که چون ورد نورسته * زبویش دواى دل خسته * شای که چون ناله عندليب *
 برداز دل بيقراران شکيب * شعر * سلامی و تفسیر السلام سلامة * تحية مشتاق و تحفة
 زائر * بريد صدق و صفا و قاصد وفاق و وفا برله مشاهد مجلس اعلى و مشهود محفل اسنى
 قيلند قد نصكره انهاء محب صادق الوداد و انباء مخلص خالص الاعتقاد اولدر که حالبا
 وارد اولان مکتوب صداقت مکتوبك مضمون مسرت مشحوننده اگر چه احکام موالاتی
 موجب انواع ملاطفات و ايفاء انباء مصافات مستوجب اصناف مفا و ضات ايله بنیان عهود
 و موثيق قدیمه تجديد وارکان مصالحه و مصافحه ما بين تشديد اولمش لکن
 مقصود بالذات حجاب تعویقه مهجور و مأمول بالاصل و راء تأخيره مستور قالد بغنه
 سبب قوی و باعث نام بو کلام ذکر اولمشکه اول زمانده که باغی عنید سلطان بازید
 حوزة حکومت و کشف عد التکر اولان ساعت چقوری نام محله داخل و ملازمان درگاه
 سعادت دستکا هندن فخر الاقران شاه قولی سلطان زید مجده به واصل اولدقده مبادا برجا نيه
 عبور و بر طرفه مر و رایدوب کلی فتنه و فسادى موجب و حضرت عالیشان سلیمان
 نشانک غبار خاطر طاری مستوجب اوله دیو اطمینان قلب و تسلاى خاطر لازم
 اولد و غین انها ایتکین آخر بینک و عاقبت اندیشک جهشتن مذ کوره اطمینان ایچون
 کند و به و اولادینه ضرر و کزند ایشدر محبوب عالینساب پادشاه کامران اعز الله
 انصاره الی اخر الزمان حضرت تری جانبدن واران معتدلینه تسلیم اولمغه سوکند اولنوب
 بوخیر خواهری طرفندن وارد اولان آدملمریمزه تسلیم اولمغه بيمين اولمغدوغی تبیین اولمش
 فی الحقیقه شعار کرام و شیء عظام عهود و موثيقه وفا و ایمان و معاقد بایده صدق
 و صفادر آیت کریمه * و اوفوا بعهده الله اذا عاهدتم و لا تنقضوا الیمان بعد توکیدها *
 مصداقی اوزره مبانی وفا و وفاقک تمهیدی و قواعد عهود و ایمانک تا کیدی لازم
 و واجب اولوب اما ارباب بصیرت و اختیار و اصحاب عبرت و اعتبار نظر نده بو خصوص
 امر غریب و کار عجیب کورینور که مقدما عالیجاه پادشاه کیتی پناه لازل منصورا بنصر الله
 جاننده ارضروم پاشاسی کتخداسیله ارسال اولان کتاب صداقت ایاده بومقوله عهد و پیمان
 و عقود و ایمان اصلا اشعار اولنجوب همان اول حضرتک ارسال معتبدان باب دولت

لا يسأوب الجلال بعناية الله تعالى الملك المتعال جانبدن وارد وصا در اولوب انسان حال
 بویت مسرت مأل منكم * نظم * مکتوب جانفزای نو آمد بسوی من * کقیم
 مکر نسیم صبا از چن رسید * یا آسمان بمجمر خورشید عود سوخت * یا کاروان مشک
 ز راه ختن رسید * و زبان مقال بو کلام حسنه فال ابله مترنم اولدی و ما علی هذا الکلام
 من مزید * والله علی کل شیء شهید * اول نامه نامی صحیفه کرامی که یا ضی بیاض دیده
 دولت و سوادى عين سيادتدر امارت مأب ابالت نصاب الفایق علی اقرانه فی امر الارسالة
 باصابة التدبير والفایز فی اداء مرامه بلطف التقرير وحسن التعبير قدوة الاماجد والا کارم
 زبدة ارباب المحامد والمکارم مهماندار باشی الله ویردی اغا زید مجده بدیله ایمن اوقات
 واسعد ساعاته واصل اولوب رد سلام وجواب بکلام جله واجبات اهل اسلام
 وسنت سنیه سید الانام اولمغین تجدید عهود دعوات صالحانکه آیت کریمه * ربنا و اتنا
 ما وعدتنا علی رسالت * مقتضا سنجه شایبه خلافتن معرا و تمهید عقود تحیات خالصانکه
 نص منیف * یا ایها الذین آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون * مبتغا سنجه لاف و کذافدن
 میرا اوله * نظم * دعایی که چون غنچه مشکبو * مشام جهان شد معطر از و * سلامی
 که چون ورد نورسته * زبویش دواى دل خسته * شای که چون ناله عندلیب *
 برداز دل بیقراران شکیب * شعر * سلامی و تفسیر السلام سلامة * تحية مشتاق و تحفة
 زائر * برید صدق و صفا و قاصد وفاق و وفا برله مشاهد مجلس اعلی و مشهود محفل اسنی
 قیلند قد نصکره انهاء محب صادق الوداد و انباء مخلص خالص الاعتقاد اولدرکه حالیبا
 وارد اولان مکتوب صداقت مکتوب مضمون مسرت مشحوننده اگرچه احکام موالاتی
 موجب انواع ملاطفات و ایفاء انباء مصافحات مستوجب اصناف مفا و ضات ابله بنیان عهود
 و مواتیق قدیمه تجدید و ارضکان مصالحه و مصافحه ما بین تشدید اولمش لکن
 مقصود بالذات حجاب تعویقه مهجور و مأمول بالاصل و راء تأخیر ده مستور قالد بغنه
 سبب قوی و باعث نام بو کلام ذکر اولمشکه اول زمانده که باغی عنید سلطان بازید
 حوزة حکومت و کشف عد التکر اولان ساعت چقوری نام محله داخل و ملازمان درگاه
 سعادت دستکا هندن فخر الاقران شاه قولی سلطان زید مجده به واصل اولدقده مبادا برجا نیه
 عبور و بر طرفه مر و رایدوب کلی فتنه و فسادى موجب و حضرت عالیشان سلیمان
 نشانک غبار خاطر طاری مستوجب اوله دیو اطمینان قلب و تسلاى خاطر لازم
 اولد و غین انها ایتمکین آخرینک و عاقبت اندیشک جهشتن مذکور اطمینان ایچون
 کند و به و اولادینه ضرر و کزند ایشدر محبوب عالینساب پادشاه کامران اعز الله
 انصاره الی اخر الزمان حضرت تری جانبدن واران معتدلینه تسلیم اولمغه سوکند اولتوب
 بوخیر خواهری طرفندن وارد اولان آدملمریمزه تسلیم اولمغه بمین اولمغدوغی تبیین اولمش
 فی الحقیقه شعار کرام و شیء عظام عهود و مواتیقه وفا و ایمان و معاقد بایده صدق
 و صفادر آیت کریمه * و اوفوا بعهده الله اذا عاهدتم و لا تنقضوا الیمان بعد توکیدها *
 مصداقی اوزره مبانی وفا و وفاقک تمهیدی و قواعد عهود و ایمانک تا کیدی لازم
 و واجب اولوب اما ارباب بصیرت و اختیار و اصحاب عبرت و اعتبار نظرند بو خصوص
 امر غریب و کار عجیب کورینور که مقدما عالیجاه پادشاه کیتی پناه لازل منصورا بنصر الله
 جاننده ارضروم پاشاسی کتخداسیله ارسال اولان کتاب صداقت ایابده بو مقوله عهد و پیمان
 و عقود و ایمان اصلا اشعار اولمغوب همان اول حضرتک ارسال معتبدان باب دولت

وایصال قاصدان سده سعادت نرینه موقوف قبلتوب اشارت پر بشارت نری مقتضا سنجه
 عمل اولمق بابتده خلوص محبت و مودت اظهار اولمشیدی ضمیر منیر آینه نظیره خنی و خاطر
 خطیر نور تنوره خنی بیورلیسه که نقض عهد عامه انامه عیب و عار علی الخصوص خاندان
 مروث و خاندان قوت ار بابلرینه خلف و عهد زیاده ناموافق و ناموس دین و دولت غیر
 مطابق صدق و عهد خصلت پسندیده و نقض عهد سیرت نکوهیده در تنگه سید الانام
 علیه الصلوة والسلام بیور شد که (آیه المنافق ثلث اذا حدث کذب و اذا اخلف
 و اذا اؤتمن خان) ظاهر بود که کتاب سابق الورود و نامه سالفة اليهودیه بومعنی مذکور
 اولدیغی مقتضای بشریت و مبتغای طبیعت اوزره طبع لامع التورودن دور اولوب قلب
 فایض الخبوره خطور ایلدیکی اجلدندر بوقسه حاشا ثم حاشا من الکرم ان تصفوا بمرام
 موجبہ للام و باغی عنید خصوصنده وقوع بولان عواطف علیه و عوارف جلیه که محضا
 بوجج کرک رعایت خاطر ی ایچون اولدوغی بین و ظاهر در مکتوب شریف مرغوبده
 بومعنی تکلیت اولوب موجب انواع تکریمات و اصناف تشریفات و عطیات اولوب مجازات
 و مکافات ذمتمزه دین لازم الاداء اولدوغی اشارت اولمش فلاغرو من المسک ان یفوح
 و عن البدن بلوح واقعا بو خصوصده اولان معاونت و یاری اولر تبه دن متجاوزدر که
 خزاین قارون نثار و نفایس جواهر کونا کون ایثار اولمغله مجازات و مکافات ممکن اوله
 * بیت * لو کنت اهدی علی مقدار قدرکم * لما رضیت لکم الدنیا و ما فیها * لکن
 اولو الالبابہ بودخی مستوجب استغرابدر که * قبل اتمام المرام و ایفاء المهام بوجانبدن مجازات
 اولمخدوغی باهت ملام اوله ضمیر اصابت پذیرده بومعنی چایکیر اوله که بو خدمت خیرایله انجام
 بولورسه ان شاء الله الرحمن بوعاطفت و امتنان مقابله سنده ما لا خطر علی قلب بشر
 فحوا سنجه انواع صلوات خسر و انه و اصناف عطیات پادشاهانه وقوع و ظهور بوله که
 جله عالیانه موجب تحسین و آفرین اوله و علم عالم ارایه بومعنی دخی خنی بیورلیسه که
 سلاطین عثمانیا تک خاندان سعادت بنیان نری صدق و عهد و وفاء عهد اوزره مبنی اولوب
 اصلا بریدن بر ماده ده خلف و عهد و نقض عهد صادر و ظاهر اولمش دکلدر بوخالص القواد که
 اول سلسله تک عداد ندن عد اولمغله فوز و رشاده استعداد امیدنده در حاشا که اشرف
 اسلافک عدول و رابطه دولت واسطه لری سلکندن نکول اولنه و ضمن نامه محبت قرینده
 مقتضای ابوت اوزره بعض کلمات نصیحت امیر و نکات موعظت انکیز یاد اولتوب هر که
 رأیات نصرت آیات والویه سعادت سماتک آیدن عبور و بوجانبه حرکت و مرورین
 سده سنیه سلیمان شانه و حضور مستوجب السرور سعادت نشانه القا ایدر سه اول سلسله تک
 خیر خواهی و اول دودمانک سعادت تجوی دکلدر زیرا اول خصوصده سلطان بایزیدک
 ابقاسی مراد و تخلصی مقصوددر دیو تضرع اولمش ضمیر مشکل کشایه هونیدر که
 شمد نکیر و آنک وجودندن عدمی راجح و ابقاستدن افقاسی افضلدر بوسلسله دن رابطه
 امیددی کسته در زیر * انه لیس من اهلك * خطابته ما صدق و سزاوار
 اولمغله وجودندن عامه اتم برار اولمشدر ابقاسی ایقاظ فتنه و شوردر که وجودی (الفتنه
 نامة لمن الله لمن یقظها) نکته سن مشعر و بقاسی تخریب بلاد و تعذیب عبادده
 سبب ظاهر در امیددر که بو آیت کریمه مضمونندن ذهول و حکم لازم الانقیادندن نکول
 اولنیه * اذ کرو نعمتی التي انعمت علیکم و اوفوا بعهدی اوف بعهدکم و ابای فارهبون *
 رجاء و اتق و امید صدق اولدر که من بعد دخی جاده صداقت و اخلاص اوزره ثابت

وراسخ اولوب ماینده اولان عهد و عهد مبرم و مستحکم قبله بوندن اقدم وعده صلح
 وصلاح وضابطه عهد و ميثاق راسخ و ثابت دکل ايکن آيين اساطين سلاطين وعادت شاهان
 صاحب تمکين اوزره صدور بولان اوضاع و افعال و ماجرا و احوال نامه نامه نامة تکر اولوب
 اول جايندن انواع شفقت و مهربانی مشاهده اولمشيکن حاليا فرصت خدمت بوجانبه
 توجه ايشدر انواع خدمتگداری و فرمان برداری و اظهار صداقت و اخلاص
 و ايتار موافقت و اختصاص تقديم اولمشدر بويوريش ايمدی اولی النهی ياننده شک
 و مرابوقدرکه بحارای احوال تحول ماه و سالله تحول و مساری حالات تغير ازمان
 و اوقات ايله متبدلدر * مصرع * کار هر روز و روز هر کار بخت * و لکل مقام مقال
 و لکل فعال رجال بويابده شاهد حالدر زبان شفاقده امید وفاق طريق صوابدن دور
 و اوان محافنده آرزوی مصادقت نهج استفانندن مهجورددر فاما بنیان صداقت مهاد و ليحقی
 ارباب مرؤت و اعجاب فتوه واجب اولدرکه ماضی منسی و ماسلف درجه اعتبار دن
 منی بيوريله و علم عالم آرایه بودخی روشن و هویدا اوله که سابقا پادشاه جهانپناه
 حضرت تکرینه سعادت و اقباله محروسه اما سیه ده نزول اجلال واقع اولوب زمان عنم
 و حزم و اوان جزم رزمه دله اقامت اولتمغيچون قشلامغه نیت اولند قده سده سنیه کز
 طرفندن نامه کافوری عمامه ايله ایلچیلریکز وارد اولوب صلح و صلاح مابین استدعا اولند قده
 بعض مقریان درگاه عالی و معتمدان بارگاه جنت حوالی بی مخلصکزی و سسیله اید بنوب
 جناب سلطنت مآب پادشاه کامیاب حضرت تکرینه حسن تعبیر و لطف تقریر ايله فواید
 صلح و صلاح و عواید فوز و فلاح انها و انبا اولوب صلح و صلاح ماینده ارضا اولمشیدی
 حاليا سلطان یازیدی و اوغللری تسلیمه تاخیر و تحلل اولتمغله بواهره بادی اولان معتمدان
 دولت بنده لرینه و بو مخلصکزه سرزنش و عتاب امیر خطاب اولمشدر که سبب کمال
 شرمندگی و موجب ضحیرت و سرافکننده کی واقع اولمشدر و الحاصل بو تفصیلدن غایت
 مراد و غرض اولدرکه مراسم اخلاق حیده و اوصافی پسندیده مقتضا سنجه ماینده اولان
 قواعد عهد و ضوابط موالات مشید طویلوب شول نسنه که صلاح عالمانه باعث و فلاح
 آدمیانی موردر تقديم و تصمیم اولنه که خلافي خبر مایه شروفساد اولدیغی اظهار من الشمسدر
 پس ما حصل مرای اعلام اهم مهمانندن اولوب جواب صواب هر نه ايسه افهام اولمغی
 لازم اولمغین عجله اوزره اعلامه اهتمام اولنه تقديم اولسان حسن اقواله موافق افعال
 ظهوره کلمه سنی مصدق جواب شافی عنایت اولوب بو مخلص صادق الوداد بمنون
 منت عظمی قلمغی ارزانی بيوريله که انشاء الله الاعز بوجانبندن وعد اولسان عطیات
 و تشریفات خاطر فیض مآثره خطور ایدندن زیاده وجوده کلوب مایمنزده سبقت ایدن
 عهد و ایمان بو مخلصکز جانبندن حضرت والا زینت طرفنه کمال رعایت اولندیغندن غیري
 تضمن و تکفل ایدرم * والله علی مانقول و کيل * پادشاه عالمپناه لازال منصورا
 علی اعداء الله در یادن عبور و روی آیدن مرور ایتوب بوما فیوما از دیاد علایقی اسباب اتحاد
 آنا فانا امتداد اوزره کافه رعایا عظمین و آسوده حال و عامه برابا مرفه البال اولوب ادعیه
 دوام دولت طرفین و ائنه قیام سعادت جانبینه اشتغال اوزره اوله ل ایلچیان عالیسان
 سفر دور و درازدن کلوب قطع نشیب و فراز ایتکله فرسوده اولوب برقاچ کون آسوده اولمغی
 مناسب فهم اولمغین حاليا ارسالنده امهال اولوب ورقه و داد فرمان واجب الانقیاد
 پادشاه کامران اوزره خدمتکزه واران درگاه سعادت دستکاه لرندن بيله قوشیلوب ارسال

اولندی هبشه قواعد مصادقت ووداد و مبانئ مودت و اتحاد مشید و محمد و روابط موالات
و روابط مصافات مؤکد و مؤید باد

ایران شاهي شاه طهماسب طرفندن شهزاده بايزيدي ارسال اقراريله تقديم اولنمش *
اولان نامه به جوابا اصداري يوريلان نامه همايونك صوتيدر *

اعلى حضرت كردون بسطت فلك رفعت ملك خصلت ماه ماهيت عطارد فطنت ناهيد
عشرت خورشيد منزلت بهرام صولت برجهس سعادت كيوان سطوت ستاره سياره سماه
سيادت اختر فيروز جهان ففروز آسمان امارت قطب ملك دولت و معالى خلاصه
ايم و اياي مهر سپهر عزت و جلال بدره بقدر افق سعادت و اقبال بهجة مهجة پادشاهي
صبح ضياء بخشاي ملك شاهي مشرق انوار مكرمت دناري مطلع آثار ايات و تاجداري
نجات نجات نجات نهاد سكوندر فطنت كسرى معدلت كينسروكاوس شوكت
قيصر و فريدون ايمت مسند آراي حشمت و شهر ياري زينت افزاي اورنگ كامسكاري
متم مكارم الاخلاق السنه مكل محاسن الاوصاف الملكيه حاوي ميان منقبت ناشر مناشر
محمدت دولت مدار نصفت شعار المؤيد بتأييد الله الموفق بتوفيق الله افتاب اوج مكنت
وجه طهماسب شاه لازالت طوالع عزته في مطالع السعادة مضبته شارقه و ما برحت نجوم حشمته
في بروج السيادة لامعة بارقة هداياي نجاياي وافية صافية الاوصاف و سناي ثناياي شافية
زاكبة الاطرافكه محض خاوص محبت و مصافات و فرط صفاي مودت و مواخاتدن
منشعب و منبعت اولور مصحوب قوافل مصادقت و مشمول رواحل موافقت قيلنوب هديه
مخفل منبع و تحفة مجلس رفيع قيلند قد نصكره آينه ضمير منير جام جهان نما نظيره كه
وجوه حسن تدبير انده صورت پذير و جايكبر اولوب مشاعل انوار علوم غيبية دن مقنن
و مستنير در لايح و روشن و واضح و ميندر كه تشديد بنياد و داد و تجديد مواد اتحاد روابط
و روابطه منوط و وسائل و رساليه هر بوط اولنغين روضات حسن محالست و دوحات
يمن موانست افطسار اقبال محبت اعلام و امطار ارقام مودت ارتسام ايله سر سبز وريان
و تازة و خندان قيلنوب ارض روم بلكر بكبي آدمله اول جناب عالميناب سلطنت ماب
الاياب نور حدقة شاهي نور حدقة پادشاهي لازالت شمس سعاده منيرة مشرقة
و غصون سلطنته نصيرة مورقة نك مجلس سامايرينه محبت نامه كرامى و ندر لمشدي
واروب بولوب حقيقت بجاري احوال و پيغام و جله امور مصالح و مهام اعلام اولند قد نصكره
اول غرة جبهة اقبال و ذرورة افسر اجلالك نشأة روحانيدن اولان محبت جاوداني
برق يمانى و كواكب دري نوراني كي مر اياي اكون و بحالي اعينانده تايات و شعشعة
خورشيد رخشان و ش ساحت جنانده نمايان و درخشان اولوب مشار اليه بلكر بكبي آدمي ايله
نامه ساميه جواب مستطاب آنجناب كراميكه رقم زده كلك دبير فصاحت تقرير در ارسال
اولنغين اسعد سامانده عز وصول و شرف قبوله موصول اولوب مجدد مبانئ قوم البناء
و داد و مؤكد قوانين لازم الابقاء اتحاد واقع اولندي مقدمة بلاغت استيعابه صحيفه سداد
و صواب اوزره هر قوم كلك براعت انساب اولان عرض عوارض حالات و سوق فحواي
كناندن استفاده اولندي بلكد اول جناب عالي و مظهر مكارم و مهالينك دائما نيت خير امنبثري
بر موجب احاسن صفات ارباب عز و دولت و محاسن سمات اصحاب جاه و مكنت هبشه
مرامات شرايط اخلاص و ملاحظه ضوابط اختصاصه بين الجانبين بنيان اتحادك
استنادينه و ارگان و دادك امتدادينه مصر و ف و معطوف ايمش هر آينه نتايح سوابق

مخالصت و غزات سوارف مصادقت مفضله که اول جناب نعم المالك خصائل حبه
 و شما نل پسندیده نندن دانما بونک امنای آثار جمله و اطوار جزیه صدور ایله و درج
 در مشهور و مضمون فصاحت مفر و ننده بایزیدک خصوص صندمه معتمد و برار و معتقد
 و کارگذار آدمگر کوندریله که انله تسلیم اولوب لوح ضمیمه صورت پذیر اولان حسن تدبیر
 نه ایسه انکله عمل اولنه دیو اشعار اولمش بناء علی هذا امرای عالی شان سعادت اقتزاندن
 امیرالامراء الکرام کبیر الکبراء الفخام ذوالقدر والاحترام صاحب العز والاحترام ولایت
 ذوالقدریه بکیر بکبسی علی پاشا و خواص اعیان آستان رفیع الارکاندن باش قبوجی باشی
 اولان غز الاما جند والا کارم جامع المحاسن والمکارم حسن انما اول صوب صوابنما به
 ارسال اولندیلران شاء الله تعالی عز حضور فایض الجبور و وصول بولدقلرنده مأمولدر که
 شرایط دوستی و محبت و روابط مودت و الفت مرعی اولوب مطابقی و عهد صادق و موافق
 عهد سابق بایزیدی و درت اوغلی انله تسلیم ایدوب بوطرفه ارسال باینده آثار الطاف
 عمیمه و اخلاق کریمه ظهور ایده که مورث تأیید موافقت و وداد و باعث تضاعف و موافقت
 و اتحاد اولوق محققدر بالجملة رعایت دهدد و پیمان و محافظت صدق موثیق و ایمان ذمت
 بلند همت شاهان عالی رتبه الزم و انسیدر که سبب ترقیه معاش جمهور اولوب مجموع خلق
 عالم آسوده و بر حضور و کافه ذریات نبی آدم آرمیده و مسرور اولوق انکله مبیسر و مقصور
 اوله همواره عزایم هم در پاشیمه اهم و خاطر فیض مظاهردن مصمم اولان مرادات
 امور سپاه و رعیت و مواسات حاجات اهالی مملکتدر تا که بمن عدل و داد ایله احوال هساد
 طریق سداد اوزره اولوب جمله بلاد معمور و آباد اوله همیشه رود و وفور عنایات ربانی
 و جنود سعود عطیات سبحانی ایله درجات عالیات دولت هما بون و عز و سعادت روز افزون
 مستحکم و مستدام باد ابد الاباد حرر فی ربیع الاول سنه ۹۶۸

✽ ایران شاهی شاه طهماسب به شهزاده بایزید حقه اصدار بیور بلان نامه هما بونک ✽
 ✽ صورتیدر ✽

دو ایناه طهماسب شاه شویله معلوم اوله که کند و خطک ایله مکتوب کوندروب سده
 رفیع مکانم بنده نندن قبوجی باشی حسن انما ایله اغز سپارشن ایدوب عهد و پیمان ایله
 دیمش سنکه بایزیدی اوغلی ایله طوتوب حبس ایدوک خاطر شریف پادشاه ایچوندر
 امر و فرمان هما بونه اصلا محالتم بوقدر اما بونک کبی خدمت عظیمه مقایله سننده کلی
 احسان او مارم دیمش سن چون جمیع ادیانده عهد و پیمان معتبر اولوب کفر ایله اسلام اراسی
 عهد و پیمان ایله فرق اولنور بناء علی ذلك عنایت خسروانه مدن طقوز کره یوز یسک
 التون و اسعد ارچند اوغلم سلیم خان دخی اوچ کره یوز یسک التون ارضرومه سکوندر مک
 اوزره یوز کر کدر که سندخی معتمد علیه آدمگر ایله بایزیدی اوغلا ناریله کوندره سن تا انده انعامی
 تسلیم ایدر و فارص التماس اولمشیدی و یرر مادامکه اولظرفدن تغییر وضع اولیه نسلا
 بعد نسل و اصلا بعد اصل مایمیزده مخالفت اولوب دوستلقدن خیری نسنه واقع اولیه
 ار اولاندن خلاف کلزار اولانک سوزی اردر و السلام

✽ شاه طهماسب بن ابروانده شهزاده بایزید کلان نامه تک صورتیدر ✽

معز السلطنة والحشمة والشوكة والعظمة والمعدلة والمحبة والمطوفة والعز والاقبال سلطان

بایزید الدرهم خان همواره ابواب تأییدات و توفیقات نامنهای بر روی دولت و اقبال و جهره
 امانی و آمال حضرت سلطنت و حشمت پناه معدلت و رفعت دستگاه فرزند کامکار پادشاه زاده
 جوان بخت نامدار نقاوه اعظم سلاطین و خواقین روزگار شایسته اورنگ رفعت و کامرانی
 دودمان سلطنت سلیمان فلك، قدر ثریا مکان شهر یار عالینار اسکندر نشان المؤید بالتأییدات
 الجلیة من عند الله الملك المنان الموفق بالتوفیقات الالهية من الله الملك المستعان رفع الله تعالى
 الرتبة سلطنته و اقباله على السماء و اعلى دولته و نصرته و عزته على مفارق الانام الى يوم القيام
 مفتوح و كشاده بادو اسباب امانی و آمال ان سلطان عالیشان وان شهرزاده عالمیكان از خزانة
 غیب و حكمت امارت مهیا و آماده بمحمد وآله حقا و كنی به شهیدا كه از ورود خبر قدوم مسرت
 لزوم ان سلطان عالینار و فرزند ان كامكار عالیمقدار بدین صوب صواب و ملاحظه حصول
 مطالب و مقاصد خود در ضمن محبت و دوستی محب بلار تباب نه چندان آثار بهجت و شادمانی
 بخاطر اشرف اعلى و مقنشان بارگاه معلا راه یافت كه قابل تفریر و تخریر باشد و درین ولا كه
 مقاصدان مشتمل بر كمال خلوص محبت و ولا متضمن بر کیفیت حال بختشته مأل انحضرت
 و خلاصی از كید مخالفین و اعدا بمطالعه غرا رسید اسباب بهجت و شادمانی و مواد
 ود و خوشخالی متراید و متضاعف كشت * الحمد لله الذى اذهب عنا الحزن ان ربنا لغفور
 شكور * بیت * آنچه دل اندر طلبش می شتافت * در پس این پرده نهان بود یافت *
 و سیادت پناه شمس الفلك الدوار محمد آقا مهمانداران خاصه شریفه كه ارخصوصان بارگاه
 فلك استباه است در تهنیت مقدم شریف و طلب آن حضرت بدان صوب صواب نما فرستادیم
 و چون توجه رایات جلال بصوب دار السلطنة تبریز درین اثنا كه ان سلطنت پناه تشریف
 آورده اند موجب برهمزندی ولایت می باشد بنا بران فرمان جهات مطاع نافذ كشت كه امارت پناه
 نظام الدین شاه قولى سلطان اوستا جلو و جماعت مذ كوره در ملازمت عالی انتساب و فرزند ان
 عالیشان بالشكر فیروزی اثر متوجه بلده نخبجوان كردند و پروانچه مطاعه باسم وزارت پناه
 غیاثا عطاء الله وزیر آذر بایجان فرستادیم كه استقبال موكب عالی نموده منزل بمنزل سامان
 و ساوری ضرورت دهد و در بلده نخبجوان بعزم ملازمت عالی مشرف شده بو نظایف پیشکش
 و مهمات و خدمات قیام می نماید و او نیز باتفاق سلطان مشار الیه و جماعت در ركاب سعادت
 انتساب بوده بفرجی و فیروزی متوجه دار السلطنة تبریز كردند و در دار السلطنة المذ كوره
 امارت ما بی مهماندار خاصه شریف كه از زمرة اصدق و یکجهت ان دولت باهره است
 بعزم ملازمت خواهد رسید و امارت مشار الیه در دولتخانه همایون لوازم مهمات و مراسم
 پیشکش رسائی قیام نماید و بعد از سیر عمارت و منازل و بانغات انجا كه امرا و وزراء مشار الیه
 و جماعت مذ كور شب و روز ملازم ركاب عالی بوده بدین اسلوب مستقر سریر سلطنت
 و كامرانی خواهد كشت و بعضی حكایات زبانی بدیشان سفارش فرموده ایم در خلال ان ایام كه
 بسعادت خدمت عالی و ملازمت سامی مشرفند بعرض خواهند رسانید و بعد از تجاوز
 دار السلطنة المزبوره ارکان دولت و اعیان حضرت نیز فوج فوج استقبال استقبال ركب عالی
 نموده بسعادت ملازمت مشرف خواهند شد ان شاء الله تعالى بعد از ادراك صحبت شریف
 آنچه نهایت كام و مرام و غایت مدعی و خاطر خواه ان سلطنت معدلت دستگاه باشد بنأید
 و توفیق و اعانت و احترام حضرت و حضرات بحمل خواهد شد بهیچ وجه و هیچ چیز در وظایف
 امداد و معاونت آن حضرت فر و گذاشت نخواهیم فرمود تا نیا مشهود ضمیر منیر مهر تنویر
 می گرداند كه قبل از ورود كتاب مستطاب در باب ابوت و اخوت مستطاب سلطنت پناه متردد خاطر

بودیم و ارادت خاطر عاظران حضرت را درین باب راجح داشته انتظار شریف داشتیم که درین
 ولا که نامه نامی رسید و لفظ ابوت در تعریف القاب همایون نوشته بودند این معنی را مستند
 بالاهام غیبی دانسته مانع از سلطنت پناه را بسخت فرزند می معزز و کرامی گردانیدیم و ان شاء الله
 تعالی در مراعات وظایف و مقتضای آن نسب عالی بوجهی اهتمام خواهیم فرمود که آثار آن
 بصحایف روزگار و صفحات لیل و نهار باقی ماند و معذرت که در باب آمدن اولنکای نواب همایون
 مای رخست و اجازت قلبی فرموده بودند حقا که با وجود علم محبت و یگانگی در علاقه ابوت
 و فرزندی اصلا کنجایش ان نیست ملکی چنین از طریق یگانگی بتکلفی اولنکای ما را مشرف
 فرموده اند ازین بغایت و نهایت مقبول افتاده خاطر شریف از ضباران دغدغه مصفی دارند
 و آمدن خود را بدین دیار خیر آثار محض مسرت و عین صفا شناسند همواره ظلال سلطنت و اقبال
 و سایه رفعت و اجلال بر مفارق انام مخلد و مستدام باد برب العباد

✽ سلطان سلیمان خان غازی حضرت تباری در کا هندن شاه طهما سبه ابتدا یازیلان ✽
 ✽ نامه همایونک صورتی در که اسکنداره سفر همایون یتنه جبید قلمری زمانه یازمشدر ✽

عالی حضرت معالی رتبت کردون بسطت قریه بجهت عطارد فطنت ناهید عشرت خورشید
 افاضت بر جیس سعادت بهرام صولت کبوان رفعت کسری معدلت دارا درایت سلطنت پناه
 خلافت دستکاه باسط امن و امان متمسک جبل متین ✽ ان الله یأمر بالعدل والاحسان ✽
 المؤید بلطف الله القایم بامر الله معز الدوله والعزیز والسلطنه والاقبال طهما سب شاه
 ادام الله تعالی ایام دولته و سلطنته و ضاعف کل یوم مقادیر حشمته و شوکتیه فوایح روایح دعواتی که
 مهیب هدایت دقاؤ و فاقدن منشعب و شمایم نسایم تسلاتی که منشاء عنایت نسیم اتحاد و اتفاقدن
 منبعت اولور انواع عز و شرف برله مهدی و متحف قلند قد نصرکه آینه رأی صواب نمای
 و مرآت ضمیر ظلمت زدایه ظاهر و هویدا اوله که حالیا او غم با یزید غرور شباب و اغوا ی اصحاب
 سببی ایله دائرة ابدن خارج جاده اطاعتدن عدول و طریق ضلالتیه دخول ایدوب شعار
 عصبانی اشعار و آثار طغیانی اظهار ایلوب بی تأمل و تفکر بی اندیشه و تدبیر اجناس اشرار ناسدن
 نیجه ارباب فتنه و فساد و اصحاب بغی و عنادی یانته جمع ایلوب فرزند ارچند انجمن ارشد
 او غم سلیم اوزرینه یوریوب اغراض هاسده دنیویه و اعراض کاسده دینه ایچون مقابله
 و مقاتله ایلمکین مشارالیه او غم دخی متوکلا علی الله و مستعینا بالله یانته حاضر بولن ان رجال
 تو انما یجمل ایله مضاربه و محاربه به مبارعت ایلد کده اول جهش بدکش بونلرک هیئت پرهیتیه
 هجیوم کور بیک مقابله به مقاومت و مقاتله به طاق قلمری قالمیوب عسکر انجم شرری چون
 بنات النعش حیر افتراقه و اختربختی و بال احتراقه دو شمکین جمعیت ضلالت مآثری تفریق
 و فریق جهالت منقبتی خسارت و هزیمته رفیق اولوب فرار اختیار ایلش ایدی مومی ایله او غم
 سلیم طال بقاه تک صرصر غیرت نار حبه التهاب و لهب غضبه اضطراب و برمکین کلبا
 روم ایلی دلاور لیه و اناطولی و قرمان و مرعش عسکری ایله و بعض قیوم قولاری
 و یکچیر یلر ایله معجلا بوریوب هجیوم ایتدو کنی ایشب دیک قراری فراره تبدیل ایلوب
 دیار شرق جاننده توجه ایلش ایدی اول حضرت عالی رتبت ایله ماینده منعقد اولان کمال محبت
 و اخلاص و تمام مودت و اختصاص مقتضی در که اگر او غم با یزید عنید شرمه قلیله و زمزمه
 ذلیله سبله سرحد ولایت کوزه داخل اولنق دیار سه اجازت و رخصت و یریلوب حدود ولایت
 ضابطلرینه تنبیه و تأکید اولنسه که عمر و معبر لری سد ایلوب کچورمیه لر شویله که بر طریقیه
 اول جانیه یول بولوب مملکتیه داخل اولور سه دخی مجال و برمیوب یرار ادملر ایله او غم سلیم

کوندروب تسلیم اولته تا که بوجانبین کوندربلان عسکر ظفر ره بر سر حد ولایت کره داخل اولتی
لازم کلوب حدود ولایت و رعایای مملکت غفلت ایله تعدی و تازی اولمیه پس بو خصوصده
هر نسنه که لایق خلوص محبت و سزا وار صفای نیت در صدور و ظهور ایلیه بوقضیه نک
اعلامیچون اردهان سجانی یکی قولم سنان اول صوب صوابه ارسال اولندقدده عندالوصول
مأمولدر که مجلا کبر و بوجانبه رخصت اجازت ایله ارسال اولته همواره صدور دولت
و معالی مدی الایام واللیالی بوجود عالی مزین و مشرف داراد * انه رؤف بالعباد *

* شاه طهماسب شهنشاه بایزیدی گرفت ایندیکی زمانده سلطان سلیمان خان غازی *
* حضرت لیری در کاهنه تقدیم ایلمدیکی نامه در *

سلطان البرین و خاقان البحرین سخی نبی الثقاین وارث ذی القرنین خادم الحرمین الشریفین
سلیمان السلطنه والشوکه والحشمة والقدره والعظمة والایهة والنصفه والعزة والاقبال
سلطان سلیمان خان * نظم * مر جیا طایر همایون بال * که رسید از سپهر عز و جلال * یعنی
از بارگاه سلطانی * ساحت شوکت سلیمانی * بسته بر بال نامه مشکین * نامه عطرسای چو نافه
چین * نامه عطر ریز مشک فشان * نامه فیض بخش جان و جهان * همه کیتی بروی
اومسور * همه عالم ز فیض او پر نور * روضه چون بهشت مینا فام * پاک کیشان دران
گرفته مقام * خیل قدوسیان زهر طریفی * همچو مریغان قدس بسته صنی * همه از شوق
یکدیگر مدهوش * همگی در سخن ولی خاموش * مرآت غیبی و مشکات امور حقایق لاریجی که
بشدیدا از تنق غیب بر منصفه ظهور جلوه نمود و بوجه جلیل پرده عفا از جمال شاهد مطلوب
و جهره مقصود کشود اعنی تفخیمات ریاض مکرمت و اقبال و رشحات امانی و آمال
که از هب عاطفت سلطانی و جو بیار حدایق موهبت و مرجت اعلی حضرت سلیمانی
سلطان الغزاة و المجاهدین ممد مصالح الاسلام و مناطم المسلمین پادشاه عالمینا سکندر جاه
مظهر آثار تخلقا و باخلاق الله * نظم * شهنشاهی که آمد چون سلیمان * همه روی
زمینش زیر فرمان * فراز چراغ چارم تنگه کاهش * فزون از هر چه کوریم عز و جاهش *
فک بالای چترش سایانی * زخبل بر بام قصرش پاسیانی * بعالم خوان احساس نش کشیده *
از آن هر کس بجز خود رسیده * سخن کوتاه نبود هیچ جایی * کس از خوان نوالش بی نوابی *
در قصر رفیع او در ایام * بود سدی میان کفر و اسلام * کرآن سد در میان حایل نبودی *
جهازا چشم راحت کی غنودی * چو ذاتش مایه امن و امانست * دطایش خرز جان انس
و جانست * ناصیه لوای الاسلام حاجی آثار الکفر عن صفحات الایام شهنساری که تار اص
قضا و قدر زمام اقتدار ابلق تیر کام ایام راب دست قدرت و اختیار اوداده بکران همت عالی
همیش کام جز در تحصیل کام و مرام عاجزان نهاده شهنساری که تا کیت خوش خرام
همیش در میدان جهانبانی و جهانداری جولان نموده ملحوظ ضمیر و منظور خاطر خطیرش
غیر از اعانت مظلومان و انقانت ملهوفان امری دیگر نبوده * نظم * شاهی که بحسن رأی
و تدبیر * زویافت اساس ملک تعمیر * این سکندری فن او * آینه ضمیر روشن او * شاهی که
بمهد پادشاهی * جز شوه عدل و داد خواهی * نموده خطور در ضمیرش * این جهان
نظام از ویافت * کار همه انتظام از ویافت * هم سیر فلک بوقی ارایش * هم کار جهان
بمدعایش * کس نیست زعین رحمت او * فارغ ز دعای دولت او * سخی نبی الله الملک الرحمان
مظهر انوار و مظهر آثار * انه من سلیمان * مطاع اعانتم السلاطین کفیل مصالح الاسلام
و کفیف المسلمین حافظ بلاد الله عن مکاید الکفار حارس مبانی الاسلام عن الضرر والاشرار

میان پادشاه عالمیان ضایع نمی سازد امر امر حضرت خداوند کار و حکم حکم ان اعلی
حضرت فلک مقدارست هذا ما عهدنا اليکم والعهد في الدارين علينا وعليکم همواره ساخت
فسبح القضاء خاقانی وفضای خوش هوای بارگاه سلیمانی از غبار اوبار مخالفان پاک و مصفا
باد برب العباد

سلطان سلیمان خان غازی حضرت تری درگاهندن اوزبک پیر محمد خانه یازیلان
نامه هما بونک صورتیدر

والاجتناب امار تمام عزت لصاب رفعت مناب سعادت اکتساب سیادت انتساب ملکی الذات
ملکی الصفات هالك نواصي الملل سالك افاضی الدول صاحب دلایل الاقبال صاحب اذیال الاجلال
حاوی ما ثم مفاخر السعادات بمکارم الاخلاق حایز سریر العزّة فی اعلی مراتب الغایات
بالاستحقاق المحفوف بصنوف عواطف الملک المنان پیر محمد خان ادام الله تعالی لادامة
مراسم الدین اعلام سلطانه واقام لاقامة لوازم العدل قواعد برهانه لطایف دعوات
مترافقة العقود وشرایف تحبات مترادفة الورد که انوار لوامعی مجلی مرایای ارواح روحانیان
وانار مطالی منور زوایای قلوب کر و بیان اوله مواهب محبت واجلال ايله اهدا وارسال اولتور
شرف وصول حصول بولدقده اینته جام جهان نمای ضمیره جلی ومصباح خاطر اقتساب
ضیایه غیر خفی اوله که نشأه روحا نیده اولان محبت جاودانی که کوب دری نورانی و برق
سهیل نمائی کبی مراتب اکوان و مجالی اعیانده نمایان وشعشع خورشید رخشان کبی ساخت
چنانده تابان اولیجق اهم والزم ایدی که بین الجانیین واردان موارد و داد وقاصدان مقاصد
اتخاذ ايله ارسال مر اسلات و اظهار موالات اولنوب همدشه اخبار اخبار محبت و انباء انباء مود بدن
علی التعاقب والتوالی خالی اولنیمه ایدی فاما بودیار جلیل الاعتبار بیه اول ولایت مابینده
بعد مسافه اولمغین خیابانی اسرار و قضایای مثار مستوثقان کبار ومعتندان نامدار ايله ایشار
اولنمقده نوعاً خیر اولمشیدی لکن تا کید بنیاد و داد وتمهید مواد اتحاد ضوابط و روابطه منوط
و وسایل رسایله مربوط اولمغین حالا حج نیمته ولایت رومه کلان فخر الاما جد والاقران ذخیر
الامثال والاعیان درویش محمد بدخشانی زید قدره اهل وقوف اولمغین اول صوب صواب
سایه ارسال اولندی عند الوصول مأمولدر که دائماً تجدید معاهد محبت و اخلاص وتشبید مبانی
مودت واختصاص اولنه هر بار که اودای دوات طریق محبته قدم صدقده سالت اوله اعدای
بد رای تبع یدر نیغ حقد و حسد له هالك اوله و علم شریفه مخفی اولیه که دیار محکم شهر یار
مشهوری وتاجدار معروری شاه کراه بوندن اقدم توالی صدقات صرصرایات قهرمانی
وتتالی سطوات غضب وقهر صاحب قرآیندن خوف وخشیت ورعب ودهشت ایدوب مسکنت
وذلت یوزندن درگاه سلاطین پنهام جاننده متعاقبا الجبل کوندر وب اصلاح احوال بلاد
وانجاسح امال عبادی ایچون انواع نذال وابتذال واصناف تنزل وارتنده الله صلاح ذات البین
باینده توقع وتضرع ایلمشیدی لاجرم استیجاب ارباب ادیان خیر قبوله موصول اولمق وظیفه
نظیفه سلاطین اهل ایمان اولمغین برمدت رخصت ویریلوب کندو حاننده قوتلش ایدی
اتفاق اوغلم یازید هوا وغرور ايله مایل شرو شور اولوب دیار شرقه واردقده شاه ساهی تک
شقاوت وخبانت سر نوشت قباحت سرشتی اولمغین اول صلحه مخالف بعض اوضاع
ناشایسته واطوار ناپسندیده سی ظاهر واشکار اولمغله من بعد دروغ بی فر وغنه اعتماد واعتقاد
ایتموب انک کبی ارباب فتنه وفساد واصحاب بغی وعنادک دفع ورفعه تصمیم وعزمیت وقصد
ونیت اولمشدر ان شاء الله خیر لر همسر اوله امدی اول جنساب جلالت مآب وسلطنت منابک

اولوب اسالیب اساطین ارباب جاه و مکننت و قوانین خواقین صاحب مجد و شوکت سوابق
 ازماندن بونسق اوزره محقق الجریاندر واقعا استقرار قواعد شهر یاری واستمرار مراسم
 صداقت شعاری توأمان و اطراد امور دولت اتساق اعمال صفای طوبیت ایله همعناندر
 قوام نظام احوال نبی آدم و بقاء بناء جمله عالم توائی اسباب موالات و تنالی لوازم مصافات
 اولدیعی خرد خرده دان قننده ظاهر و عیاندر بناء علی هذا مسالك مودت و عهد وافی
 و مشارع الفت و اعتقاد صافی شیهه کریمه ملوک اوزره مشروع و مسلوک قنوب منہیان
 اقبال و مخبران احوال واردان موارد کامرانی قاصدان مقاصد عزت نشانی بین الجانین متعاقب
 و متوارد اولمشدر انتهاج مناہج محبت استنتاج نتایج مودت تحریک سلسله حب و و داد و تشبیک
 روادف عواطف دایم الازدیاد و تکمیل بنیان مجالست و تعدیل ارکان مصادقت ایچون خدام
 انجم احتشامدن قره حصار شرقی سنجاغی بکی اولان قدوة الامراء الکرام عمدة الکبراء الفخام
 الیاس بک دام عزه مصحوب خزاین و تبرکات و اصناف تعظیبات و تکریمات قنوب اول مجلس
 سامی و نادى کرامی یه ارسال اولندی تا که درر فواید عوایدہ مبداء صدور و تضاعف شرایف
 و عوارفه منشأ ظهور اوله مادامکه شریطه حیدره کرداری و طریقه بزرگواری بروفق امنیت
 و خلوص عقیدت مرعی و جاء میثاق و حدود اتفاق محمی طوبیلوب استمساک عروه وثقی و فای
 و مستندای رضاء خیر اقتضا مؤدی اولنه ارجاء رجا و امید محظ رحمت خود سعید اولوب اسباب
 اغزاز و تأیید تجسدید و تا کید اولوق مقرر درر و لوح خاطر انورده بو وجه اوزره مصمم
 و مصور درر و درر صدف شرف و کمال و دراری بروج مجد و اقبال اخلاف بیجانب عزت
 انتساب فرزندان سعادتندان مکرمات اکتساب زید اعمارهم فی ارفع دولة شامخ بنا وها و دام
 آثارهم باسبغ نعمه راسخ سناوہا ملحوظ لوا حظ شهنشاهی و مشمول عواطف و نوازش پادشاهی
 اولوب هر بر لینه خلع اکرام و تحف با احترام تعیین اولمشدر ان شہداء الله الملك المتعال
 امین الوجہ و احسن الحال عز حضور موفور السروره شرف اتصال بولوب مثول خدمت
 و حصول امنیتدن صکره مقرون حسن قبول و رخصت عودت و نهضت ایدوب اخبار مسرت
 ایشار دوام عاقبت و اطوار ذات ملک صفات و ستوده خصلت ایله باعث نیل آمال و امانی
 و مورث لوازم حبور و شادمانی اولوق ما مولدر تالواء صبح سعادت و فیروزی افق تنق مینت
 و بهروزیدن کشاده و داور خاور جهان افر وز سر سپهر چارمین ده اسباب حشمت زهت
 آیینی آماده قلبه اشعه لمعه خورشید عزت جهان پیمای و خافقات رایات قدر و حشمت آسمان
 فرسای اوله * شعر * لازال بالقدرا فبمعنا * مادارت الایام والاعوام * باجل احوال
 وایمن عزة * وایم اقبال بلیه دوام

* جنتمکان سلطان سلیمان خان غازی حضرت تبری درکاهندن لاز خان ابراهیم سلطانه *
 * یازیلان نامه هما بونک صورتیدر *

جناب امارت مآب ایالتی نصاب دولت انتساب سعادت اکتساب ذوالقدر الاتم و الفخر الاشم
 المحفوظ بصنوف عواطف الملك المنان ابراهیم سلطان دامت معالیه مدحات مسکینة الفوحات
 و تسلیات عنبریة التسمات مشید بنیان محبت و مجد د عنوان مودت اولاه اهدا اواندقدن صکره
 ضمیر منیر مهر تنوره انها اولنان بودر که تمهید معاهد و داد و تا کید معاقد اتحاد ایچون استان
 بلند ایوان و فلک ارکانمز جانبنه ایلمچکر ارسال اولنمش سرحد ولایت کلد کده تاخیره تسویف
 اولنمشیدی تا که ورود و فود کن خبری دیار محکم نامدار مشهوری و تاجدار مقرروری سردار
 اشرار شاه کراه طرفنه واصل اولوب ماینتکزده بمالک و مسالک قریب اولغله حیطة مملکتکزه

برگزید ایرشدرمیوب بوجانبه خلوص نیت و صفاء طویبتکر جهتدن ترتب ضرر و تعاقب فتنه
 و شر واقع اولیه حالبا عز حضور موجب السرور ایله ایلچیکزه تشریف حسن اجازت
 بیورلمشند عند الوصول اداء مراسم وفادت ایلوب انجاس مهمام و اتمام مراسم ایله بمن اعادت
 مبسر اوله و بودیار جلیل المقداره اقربا کزدن فخر الاماجد و الاعیان ذخرا الامائل و الاقران
 درویش محمد زیده قدره قصه حج بیت معظم و نیت طواف قبله کاه عالم ایدوب کلدکده
 جبین مبینده دلائل مجد و وقار لامع و اشکار اولوب اول اطرافک احوالندن و قوف و اختیاری
 سیندن صوب صواب انما کزه ارسال اولندی لاجرم لازمه ذات حبیبه صفات و کزیده
 سمانکر اولان شجاعت و دینداری و دیانت نصفت شعاری مقتضاسیجده اول عدوی دین
 و دولت و فتنه جوی اهل مکیدتک دفع و رفی خصوصنده اولمور که نیجه اثار لایقه و تدبیرات
 فایقه اولنوب طائفة خایفده سی مخدول و منهزم و نام بد فرجامی صفیحه وجود دن منعدم قلنه
 کر چه سابقا کند و ولایتی حفظ و حراستیحون مواکب کواکب مثال ایله اقلیمی پامال اولغندن
 خوف و خشیت ایدوب در کاه سعادت دستکاهمه ایلچیلر کوندر وب اصلاح ذات الدین باینگده
 انواع تذلل و تضرع ایلدکده قبول استیذان ارباب اویان شپه کریمه سلاطین اهل ایمان اولغنین
 بر زمان رخصت و بر بلوب ارضاء عنان اولغمشیدی لکن اوغلم بازید غرور جوانی و هوا و اتباع
 شرور و اغوا ایله اکا وارد قدغه عفو سببات و صفح زلاتی ایچون استشفاع ایدوب بی توقف
 و امهال بو طرفه ارسال ایتک خبرین کوندرمش ایکن تعویق و تأخیر ایله نقض عهد و خلف
 وعد ایتمکین من بعد انک دروغ بی فروغنه اعتماد و اعتقاد اولغنیوب نیت همت خیر امنیت
 شاهانه لازم و مهم اولندی که اولطائفة بد کردارک وجود مضرت آلوده لری تیغ اظفار ایدار ایله
 جریده دینادن حک اولنوب خلق عالم شور و شر و کید و ضرر زدن امین اوله ان شاء الله از حن
 جنود مجنده اسلام و سیوف محده ظفر نیام ایله قلع و قعنه تصیم و عزیمت اولغمشدر حضرت
 رب عزندن جل و علا مر جودر که خیرر مبسر و مقدر اوله سزک دخی ذات قدسی صفا تکر زده
 مر کوز اولان غیرت دین اسلام و حجت شرع الا نام مقتضاسیجده بو خصوصده بذل اقدام
 و صرف اهتمام اولنوب اول جواننده اولان امره ارباب دین و عساکر مسلمین ایله اول مقصد
 بد آیتک ولایت و مملکتی بغما و تالان و خراب و ویران قلمغندن خالی اولغیه که حضرت رب العالمین
 طائفة موحدین و مجاهدینه دائما ناصر و معین اولمق محققدر

✽ اوزبک خانی طرفندن تقدیم اولغمش اولان نامه به جوابا اصدار بیوریلان نامه هما یونک ✽
 ✽ صورتیدر ✽

عتبه علیه جلیله المقدار و سده سنیه جلیله الانارمه که ملجاء سلاطین کرین ذو و الاقدار
 و مرجع خواقین عدالت آیین اولی الافتخار در نامه نامی صدافت دثار و صفوت شعار ایله عمده
 الاقران و الامثال معتبر بکردن قتلوق فولادی زید قدره بی ارسال قلوب جناب فردوس آشیان
 عبیدالله خان و مجاور روضه جنان عبدالعزیز خان علیهما الرحمة و الرضوان استان رفیع
 البنیان منزله سوائف اوان و سوائق از مانده کمال موالات و حسن مصافات اوزره اولوب
 مکاتبات مودت غایات و مخاطبات محبت آیات ایله کیفیات حال سعادت اتصال و خصوصیات
 آمال دولت مأل انما سندن انقطاع و انفصال کوسر میوب نیت عالی نهمت لری سلاطین
 ممالک اسلام و خواقین عدالت ارتسام میاننده علی الدوام مر افقت و اتحاد و موافقت
 و داد ایله کافه عباد اوزرندن ارباب کفر و عناد و اصحاب بغی و فسادک شر و شور و ضرر
 و فتور لری مدفوع و مهجور و روایات دین مبین بلند و سرفراز و شعایر شرع متین منشور

و ممتاز اولوب ظل صیانت و کشف حیاتلرنده جمله مسلمان و کافه موحدین فراغ بال
 و رفاه حال ایله ادعیه دوام عز و اقباللرینه اشتغال اوزره اولوق ایدو کین اعلام ایلوب
 جیلنکرده مرکوز اولان قوت دیانت و اسلامکراقتضا سببه عادت مرضیه آباء کرام
 و فاعده سنیة اجداد عظامکره اقتضا ایلوب ایام سلطنت و هنگام امارتکن تحصیل
 اجر جزیه مصروف و هم بی همتا کن اکتساب ثواب جیسله معطوف قلوب یو باده
 بارگاه عدالت دستکاهمزدن اعانت و امداد استعدا سی انها و ایما اولمش کاب مستطابکن
 و رودی باعث و دنا معدود اولوب مضمون بهجت مقرر و ننده مخزون و مکنون اولان خلوص
 طوبیت و صفیای عقیدتکن علم عالم آرازه واضح و رای جهاتنماز به با هر و سنا ندر آباء
 فغانمزه اولان روابط محبت و آشنایی و قوادند مودت و دوستی مؤکد و محمد اولوب مرور سنین
 و شهور و کور ایام و دهور ایله تغیر و تبدل و تعطل قبول احتمالی منقطعدر ضمیر منیر
 صاف و دیانت اتصافکره پوشیده اولیه که انظار کیمیا آنازمن جناب دولت اتسایکن قبلنه منعطف
 اولمغی موجب و مقتضی اولان تواردرسل و رسائل و ترادف کتب و وسائل مفصل و منقضى
 اولیه درگاه عالینا همزدن طهماسب شاه صلح و صلاح استعدا ایتمکین انلره احسان اولسان
 امان آستان جلالت عنوانمزه مصافات اوزره اولان خانان کامران و سلاطین عالیشان
 دوست اولوق اولمشدر انلر جانبدن دیار جلیل الاعتیارکره متعلق اولان بلاد مسیینه
 تعرض و تجاوز اولمغه رضای شریفمزد یوقدر اولیه اولسه مأمولدر که همیشه وقایع حالات
 بارگاه تکزی جانب سعادت نخواهه یلدرمدن غفلت اولنیه هر فاهیت انام لوازمه
 اهتمام تام مبذول و مصروف یوریلوب تحصیل دعای فقرا ایتمده دقیقه فوت اولنیه که مأجور
 اولند و غی محققدر

✽ ایران شاهی شاه طهماسب طرفیه مذهب رفضک بطلانی حکایه سیله اصدار یوریلان ✽
 ✽ نامه هما یونک صورتیدر ✽

عالیحضرت کردون بسطت خورشید افاضت برجیس سعادت کیوان مرتبت ثریا منزلت
 دارا درایت جشید خصلت جم بخت کسری تخت دولتتاب رفعت قیاب منقبت اکتساب
 مکرمات انتساب سائق رایات رتب الزاهرة رافع رایات العزة الباهره و افرالفضائل کامل
 الخصال مطلع کواکب مناقب و شرائف قبله قافله طلاب عوارف سلاله سلاطین
 کسری اصل خلاصه خواقین عزت بذل مؤسس بنیان السعادة والاقبال مشید ارکان
 العظمة والاجلال مهر سپهر ایالت و کامکاری دری برج رفعت و بختیاری المحفوف بصنوف
 لطائف عواطف الملك الاله معز السلطنة السنيه مجبرالدولة البهية طهماسب شاه لازال
 مقرونا بهدایة الله لطائف تسلیات و اقیات مسکبة التسمات و شرائف تحیات صافیات
 عنبریة النفحاتکه محض عواطف بهجت شعار شاهانه و بمن رأفت سعادت دثار پادشاهانه دن
 فائض و لایح اولور قافله نسیم شمال ایله ابلاغ و ارسال اولنور ضمیر منیر مهر تنویر و خاطر عاطر
 مشتری تدبیرلرینه مخفی اولیه که مقدمادار الفتوح والنصر محروسه ارضروم ظلال رایات
 ظفر لزوم ایله مستعد اولرده عتبه سامی مکاتمر قبلنه سزک طرفکر دن قوروجی قاچار
 واسطه سیله نامه کرامی وارد اولوب جناب جلالتاً بمن ایله من بعد ما بیننده موالات
 و مصافات اولوب صلح و صلاح اموری که متضمن اسایش خلق و مستلزم انتظام احوال
 جمهور در اول طریق سولنا اولمغی توقع و استعدا ایلمش اولدیغکن اجلدن رجاکر محل ارتضاده
 واقع اولوب اول زمانده کاب مستطاب ایله ایلمچیکر صوب صواب افزا کره کوندر یلوب

محرور سه مزه قوتیلان ضابطان ملک وملت و حارسان اقالیم و مملکت طرفلرندن اولسلسه تک
 حدودینسه ابواب تعرض مسدود اولوب اسباب مصافک مر امانده دقیقه فوت ایتمسه لر
 مقتضای صلح وصلاح و مستدعی فوز و فلاح اوزره نامه مستطاب بکزده اشارت اولنسان
 امور که حجاج بیت الحرام و زوار مرقد مطهره حضرت سید الانام علیه الصلوٰه والسلام
 کمال رفاهیت و اطمینان ایله اولسعاده فایز اولملریدر اولخصوص دخی اجازت علیه
 خاقانیه به شرف نفاذ بولوب اما کن مطهره و قبيله مشرفه طرفلر بنه طواف و زیارت
 قصدایدن عموم مسلمین و گروه موحدینسه حافظان ثغور و سبیل مانع و حائل اولوب
 فراغ خاطر ایله اتمام مراسم ایله لر

✽ ایران شاهلی شاه طهماسب زاده محمد میرزایه صدر اعظم طرفندن یازیلان مکتوب ✽
 ✽ سامینک صورتیدر ✽

الاف دعوات صالحات تکریمات شعار و اصناف تسلیحات زاکیات تعظیبات دنار که مقبول بارگاه
 جناب رب عزت عم احسانه و مقارن اجابت درگاه حضرت مفیض رحمت عز سلطانه
 واقع اولسنی متوقع و متضرع اولغین کمال اخلاص و فرط اختصاص صدن جریان ایدن
 قافله اعزاز و اکرام و راحله اعظام و احترام ایله نثار مجلس رفیع نهال حدیقه سلطنت
 ثمره بستان ایالت درغین عمان جهانداری درئی آسمان کامکاری ناظم قواعد امور جمهور
 عالم ضمیر نزدیک و دور چراغ انجمن شهنشاهی سر و چن پادشاهی قیلندقدنصکره انشاء
 ضمیر میرمهر تنور بودر که طلوع صبح شادمانی و رجوع شمس کامرانی به مترقب
 ایکن اول حضرت ملک سیرت فلک رفعت قیلندن مراسم رأفت و مکارم عاطفت ظهور
 و صدور ایدوب بوداعی دولخواه بی اشنبا هارینی صحیفه فصیحه مشکین رقم و رساله
 صحیفه عنبرین قلم ایله مشرف و مکرم قیلشدر اسعد احیانده واصل و ایمن اوقات فرح
 نمایانده نازل اولوب باغ ریاحینی باغ خلدبرین کی دماغ جانی معطر و مشام جامی معنیر
 قیلوب مثال روضه علیا ازهار زوارف عوارفی باران احسان بی کران ایله سر سبز وریان
 و کلزار لطایف و عواطفی سبحاب امتنان بی حساب ایله مخضر و خندان اولوب باعث ابتهاج
 و سرور و سبب زهت و حبور اولمشدر بناء صلح و صلاح و اساس فوز و فلاح الی آخر الدهور
 مؤسکد و معمور اولوق باینده بو مخلص بی ریاری طرفندن سعی موفور و مشکور و جهد
 مقدور صدوری خطاب مستطاب ضمنشده مر قوم و منظوم قیلش حبیل مئین محبت
 و ولا و رابطه عروه و تقای لا انفصام لها ایله مر بوط و مشدود اولوب خداوند عدالت
 آیین پادشاهینک خواقین کامکار و سلاطین روز کار ایله اولان عقود عهدی حفظ و رعایت
 عادت مر ضیه لریدر سبها اول سلسله تک اعلاء شرایع و احکامده اهتماملری اولوب تعمیر
 مساجد و جوامع و توقیر معابد و صوامع و مسارعت طاعت مأموره و اقامت عبادات
 مآ ثوره به توجه و امتثاللری موجب تشبید مبانی اخلاص و باعث تأید مراسم اختصاصدر
 نهایت آما لمر شرایط صلح و صلاح بوجانیدن داعیامصون و مرعی طوبیلقدر روابط
 و معاهد فوز مآ له انقطاع و انفصال ممتنع و محالدر ضیاء اشراقی نیرالافاقه بعد جسمانی
 حائل اولوب انوار قرب روحانیله دل و جان روشن و نورانی اولوب تحریر رتبه عرض
 اخلاص دائرة امکاندن بیرون و تصویر درجه انشاء اختصاص حد و بیاندن افزوندر
 رجاء صادق وامل و اتقدر که اصداق دولت روز افزون خاطر خاطر خورشید مآ ثره خطوط

ایتدیکه بوصافی القواد مخلصاری یاد اولمغله جنان خلوص نهادری آباد قلمتقدن
خالی اولیه والسلام

❖ اثنی مصالحه ده طرف سلطنت سنبه دن شاهک وکلاسنه کوندریلان نامه در ❖

حالیابوجانبه مکتوبکن وارد اولوب حضرت سلیمان مکان کیتی ستان پادشاهمن اعز الله
انصاره جانلرندن اول طرفه شرف اصداوریوریلان نامه هما یونک مضامین عبرت قریندن
خواطر خشبت مظاهره طاری اولان حالات که نتیجه بی ناموسی وبی عاریدر صورت تقریرده
اظهار اولمش ارزن الروم حاجی اباس پاشا جانلندن صلح وصلاح انبا اولنوب حضرت خلافت
اشیان خلد الله ملکه طرفلرندن جنک وخصومت اشعار اولندوغی اجتماع تقیضین در دینلمش
ایمدی پادشاهلرمباندده ایکی طرفلرندن برینه سلوک اولمغی عائدہ مستمره شاهان عالی شان
اولیکلمشدر صلح یا جنک استراحت رعایا ورفاهیت برابا ایچون (الصلح خیر) مقتضا سنجیه
عمل اولمغی شرایط واین خواقین مروت قرین اولدوغنده اشباه یوقدر بوجانلندن دفعات ایله
نامه کوندریلوب پادشاهمن اعز الله انصاره حضرتلرینک استانه سعادت مکانلری هر زمانده
مفتوح و مکشوقدر کسنه نک دوستلغندن نفرت وباری یوقدر صلح وصلاح دن قاجزلر دیو
بیان اولمشدر قطعا اول جانلندن رفاهیت برابایه رخصت نیجوز اولنوب هر زمانده اشاعت
ناثره فساده سعی و جهد اولمش در سنه سابقده ممالک محروسه رعایاسنه واقع اولان مظالم
واوزار که اول جانلندن ظهور و بروز اولمشدر البادی اظلم در لاید غیرت وحبیت دین مبین
مقتضی اولدی که اول طرفلر رعایایه قویلان نیران قهر و عدوان کندو ولایتکزدده مشاهده
اندور یله اکابناء نیجه آیلدر عسا کر هیجا مآثر ا ککاف آذر یا بجاندده دوران ایدر لر سزدن
نام و نشان ناپیدا اولوب گاهی آهو مثال روس جبال مأوی گاهی خشبت عسا کر فیروزی
مظها هر دن صعب المرور سنکستانه اتکا ایدر سز آیین سلطنت و شاهی وقواعد حکومت
و مملکت پناهی بومیدر ا کر شاه ایسکز میدانه کلوب رعایایه ایتدو کز مظالم و مخایفک جزا
وسز اسنی مشاهده ابلک حق سبحانه و تعال نک مشبت ازلی سنده مقدر اولان امور ظهوره
کله چونکه شاهلق و سرور لک دائره سنده قصور و نقصان کز اولوب هر زمانده غیر
تسزلک اختیار ایدوب عسکر ظفر یکر ایله رو برو اولمغه اقتدار یکر یوقدر چا کر لک و عذر
خواهلق طرفینه سسالک اولوب استان مکرمت شه نشا هیدن استعفا اینسکز دائره قبوله
قرین اولوردی دفعات عدیده در که ممالک شرق شم ستور لشکر منصور ایله یا جمال و غرق
اولور هیچ بر زمانده ظهوره کلیوب بد ناملق و کریز جو یلق اختیار ایدر سز بودر چه ده
زاویه اختفاده مخفی اولدوغنکزه شاید سبب و باعث طوب و تفنک خشبتدن عدم اقدام
اوله دیو ملاحظه اولنوب اول معنی نک ازاله سیچون نامه هما یونده اشارت اولمش سببی
اول کلمات سعادت آیات اضطراب جهشتدن ناشی اولمشدر دینلمش اضطراب نه جانلنده ایدوکی
معلومدر حضرت خلافت اشیان محضا احیای مراسم دین اجددی و اشاعت ناموس شرایع
محمدی اچلیچون علیه الصلوٰة والسلام مسافه بعیده دن عسا کر دریا نشان ایله بوجانلره
کلمشاردر بوددغه طرق و مسالک احوالنه اطلاع تحصیل اولنوب ان شاء الله الاعزاز الاکرم
مور یقتدار اولوب ثقبه زمینه کر رسکز دخی خواه و نا خواه چار و ناچار سز میسدانه
حقار مق امورینک اسبابی تهیه سیچون حدود ممالک محمییه ده قشلق نیت اولمشدر سمت
تخجواندن سعادت و اقبال ایله شرف و معاودت صورتنده اولمغله ❖ مصرع ❖ شغال اندر آید
یا نک دلیر ❖ مقتضا سنجیه قوت قلب تحصیل ایدوب دائره وجودده اولدوغنکز اظهار اولمش

هنوز بود باز ظلال اعلام کشورستان ایله مستظلمدر میدانه کلور سکر اشارت اولندوغی
اوزره لشکر نهنک اهنکدن طوب و تقنک بر طرف قنور شمشر عدو کیر میدانده لامع و تیغ
جهانکشیای ظفر نایر آفتاب جهانبتاب کبی در خشنده وساطعدر بلش اولاسز

بودخی اثنای مصالحه ده بو طرفدن کوندریلان نامه لردندر ❀

بو طرفه مکتوب بکز کلوب عنواننده مقدما بوجا نبدن صلح امیر مکاتب واردا اولوب صکره
اکا مخالفت اعماری صدوری تصریح اولمش پوشیده و مخفی اولیده که حضرت خلافت پناه
سعادت دستگاه پادشاه همراغز الله انصاره حضرت تریبک خدمت علیا مر بتلرنده اولان
وزرا قوللریبک اول جانب ایله صلح و صلاح باینده اصلا مکتوبی کندرلش دکلدردن
بو طرفدن اول جانبله مصالحه طلب اولماغی ضرورت ایجاب ایدر الحمد لله حق سبحانه
وتعالی حضرت تریبک علو عنایتی و ایکی جهان فخرینک معجزات هدایت آیتلری و آل کرام
واصحاب عظامک رضوان الله تعالی علیهم اجمعین مر افتت ارواح مقدسه لری ایله اول
قوت و قدرت و کمال شوکت و عظمت که حضرت خلافت پناه نصب اولمشدر خواقین
ذوی الاقتداردن برکنسه یه مبرس اولمش دکلدردن بزم نه ضرورتی اولمشدر که سز کله صلح
و صلاح مراد ایدینوب مکتوب بلر کوندر یله اول خصوصر خلاف واقعدر شمدر یه دکن
اول جانبه اصدار یوریلان نامه لردنه خود تکرار و تکرار تصریح اولمشدر که حضرت
خلافت پناهک خلد الله تعالی ملکه خصال حیده لری مکارم و الطافه مبذول اولوب
استان مخلصه الاقباللری ایله صلح و صلاح مراد ایدنلرک تمنای ردا اولنور دکلدرد اول معنایی
اشراب ایچون نجوین صلح یور مشردرد بودکلوردر که حالبا اول جانب ایله بو طرفدن مصالحه
مراد اولنوب مکاتب کوندر یله استان سعادتیه مقدما واردا اولان ایلیچی یه ویریلان نامه
مستطابده بو خصوصده جمله مسطور ایدی ثابا ولایت مجمده اولان سپاهیدن ورعا یادن
جمله سی کافر لردر قانلری و ماللری مفتی لریم حلال دردیو و بردکری قنوی خصوصی تدکر
اولنوب حضرت خداوندک جل و علا وحدا بنینه مقر و حضرت رسالت پناهک صلی الله
علیه وسلم نبوته معترف اولانلر نیجه کافر اولور لردنلش و قران عظیمه ❀ و من یقتل مؤمنا
متممدا فجزاؤه جهنم خالدافیها ❀ آیت کریمه سی مقتضا سبجه عذاب و عقابدن اندیشه
اولماغی بیان اولمش واقعاً مؤمنی قتل ایدنلرک جزاسی جهنم ایدوکننده اشتها یوقدر
بزم علما مر قتلنه قنوی و بردکری طائفه اهل ایماندن ایدکری ثابت دکلدرد چونکه ایمان
و اسلام دعواسن ایدر سز مکتوب بلر بکرده آیات قران عظیمه یازوب کوندر سز ایمان اهلندن
اولان پادشاهلرک مملکتلرنده جامعلر و مسجدر اولوب مسلمانلریش وقت نمازی جماعت
واذان ایله ادا ایدر لرجعه نمازی قیلنوب منبر لردنه خطبه ل اوقنوب سرور کاشانه صلی الله
علیه وسلم صلوات ویریلوب آل و اصحاب کرانه رضوان الله علیهم اجمعین تحیتلر ویرر لرد
انصاف ایله نظر ایدک سزک افعال و اوضاع کزده اثار اسلام و دیانت وارمیدر رفض و الحاد ایله
معتاد اولوب سیادت دعواسن ایدر سز حضرت محمدک صلی الله علیه وسلم عهد نبوتلرنده
یمین و یسار وزرای عالیه قدراری و مبارک مر قدرنده یار و مصاحب لری اولان اصحاب کرانه
حاشا سب و لعن ایدر سز تبرائی لرد که مخلص فی النار ایدکری محققدر علانیه فساد و شناعتلر بنه
رضاو یروب انلری منع و دفع ایلر سز بر مملکتده که شرع شریف اجرا اولمیه انلرک
مصاحب لری و اول مملکتده اقامت ایدوب کفره رضاو یرنلر جمله کافر اولمیزی یه کافر کچه
دیولر مجرد کافر کلبسای اولانلر ایسه سزده کلبسای دخی یوقدر ایمان و اسلام نه ایدوکنی

معلوم اولور حق سبحانه و تعالیٰ نك عنايتيله اول دملر قریب اولوب تیز مشاهده ایدرسز ارك
اولدر كه شمدي اولان لاف و كز افده ثابت قدم اولاسز وهم اردبیلده اولان حضیره خصوصنده
اسدالله الغالب مطلوب كل طالب امیر المؤمنین و امام المتقین و یعسوب المسلمین امام علی
كرم الله وجهه و رضی الله عنه حضرت تیزندن صادر اولان كلام درر بار و جواهر انتظام درج
اولنمش اول سوزل راست محلنده در اما انك سزه نه مناسبتی و حضیره به نه مشاكاتی وارد
استانه علیه علویه انده بکتر محض تزویر ایدوی نوندن روشنیدر ارواح طیبه چار یار کارسزدن
بیز ار اولوب مقرران حضرت الوهیت تقود بی بهره به خریدار دکلدن وهم مکتوب بکتر ده توسیع
دا تره میدان ایدوب ممالک محروسه پادشاهی نك اطراف و جوار بی تباهیلردن بر قومه توزیع
و تقسیم اولنوب نواب کامیاب بوجانیدن میر زال بر طرفدن خانلر و خلیفه الخلفا طرف اخردن
بر مملکت ار سال ایلک بابنده ترتیب عجیب بیان اولنمش * مصراع * زهی تصور باطل زهی
خیال محال * بونك امشالی تخیلات فاسده نك عروضی اکثر یا فساد دماغدن و مایخولبای
دیوانگی دن ناشی اولور و یا خود بی عاروننك اولانلر ك قلوب مغلوبلرینه کیفی بنکدن عارض
اولور قضیه در بویکی سبب بو العجبك برینك هجو می ايله شاید بر نسنه ظهوره كلوب اقدام
ایدرسكز غایت مقصود و مرام و نهایت مطلوب نظر انجامز در اول فرصت و غنیمت كچك ایلنه
کیر كه جبال عجمدن چیقوب ممالک محروسه صحرا لر بی ماوی ایلنه سز کر یزه مجال قلبیه
خدام والا مقام پادشاه ظفر احشامك عز نصره عبدونور و زلی اول کوندر کاشکی اول
سعادته دست رس ميسر اولسه وهم عسا کر منصوره پادشاهی نك باد پاری زاد و علف
سوزلکدن لاغر و پریشان اولوب انلاره پیاده لك عارض اوله جفی ذکر اولنمش طائفه مسلوب
العقوله * و ما من دابه فی الارض الا علی الله رزقها * مضمونندن غفلت عجب دکلدن عسا کر
منصوره کیتی ستان ايله اولان اشتران سر مست اوزرلنده نیچه آلیق زواده حاضر و آماده اولوب
دلوران سرفرازك خبیث و یک اندازلی خود خراسان و سمرقند و لا تیرینه دکین
کیدر لایسه سواران جهان پیا اولان ازاده لره پیاده لك کلن قصور عقل و فتور ادرا کدندر كه
ازاده عسا کر همایونك زبون و بی مجال اولان دواب ضعافك هلا کندن دیده اعدا به فتور
اشکر ظفر اثر منصور اولور بو مقوله بیهوده کلمات مزخرفه ابداعنه جرأت اولنور عو ك قلعه سی
طرفلرندن اولان یا بلا قده صلح خبر لرینه انتظار ده بوزدنلش بو انتظار نیه در خدام استان
ملائك آشیان جا نبلرندن سزك ايله صلح و صلاحه طالب اولمق رجا ایدرسكز اولباب
مفضل مسدود در طلب صلح ناچار و زبون اولان غیر تسزلرندر الحمد لله والمنه حضرت
خلافت پناه بتون عسکر ظفر رهبر ايله حدود ممالک محروسه به قریب برده مشتتا تعیین اولنوب
قشلاق بیورلشدر ان شاء الله العزیز اول بهار نجسته ائارده عسکر شیر فن برله صد هزار بنایان
بنیان کن و بسیار استادان اساس افکن احضار اولنوب شوکت غضنفران روز آوران ايله ممالک
عجم غبار انکیر اولوب اردبیل و تبریزك اشکال * فجعلنا عالیهما سافلها * مقتضای سبجه وضع
اخره تبدیل اولنور اما صلح و صلاح امرنده شویلیکه عاقبت اندیش اولوب شور و شرد فعیچون
استان خلافت اشیانندن استعفا ایلوب تضرع و نیاز ایدرسكز قبول صلحدن نفرت و اباری
یوقدر هر زمانه مراحم و شفقت شاه اندلری ار باب حاجانه مبدولدر والسلام
علی من اتبع الهدی

* وزرای عظام جانبلرینه شاهك و کلا سندن کلان *

* نامه نك صور تیدر *

جلالات الوزراء والایالات والعظمة والرأفة والرحمة والعز والاقبال رستم پاشا وزیرنا للتکومة
 والابته والحشمة والشفقة والاجلال علی پاشا وشمسا اسماء الامارة والرفعة والدين محمد پاشا
 وكالات الدولة والسعادة والعز والتمكين پرتو پاشا ونجم الفلك المفخر والمعالي فرهاد پاشا
 دعایي كه از مهب ورودان صفا وانجلاء خواطر ارباب محبت وولاد ضمير وآينه خاطر خطير
 اصحاب دولت روى نمايد وثاني از مطمع ظهور آن تباشير صبح سعادت جون پرتو مهر لامع
 بر صفحه عالم و عالمان بن نقاب و حجاب چهره كشايد مشحون بلطایف تأييدات رباني
 ومكنون بزواهر جواهر عنایات سبحانی نخبه مجالس عالی وهدیه محافل كرامی حضرات
 علية المراتب جليلة المناقب اعنى وزراء صایب رأى بمالك ارای مظاهر انوار تأييدات الهی
 محالی آثار عواطف ومراح نامتاهى پادشاهى وسایل ایصال افضال مواهب سلطانی
 وسایط فیضان امطار سخاب معدلت ومرجت سلیمانی الذین هم ينابيع الجود والاحسان
 ومفاتيح الرحمة والامتنان مهدى قوانین النصفه والعدالة بحسن تدابیرهم الصابئة مشیدی
 قواعد السلطنة ومعاهد المملكة بوفور اراهم الثاقبة * نظم * وزراء امیر صائب رأى *
 در تدابیر ملك عقده كشای * همچو پیر خود محسنة ضمیر چون دبیر فلك نكو تدبیر داده هر يك
 بكلک سحر یان انتظام مهام عالمان طیب انفاس شان مروح روح جنبش كلک شان كلید
 فتوح خصوصاً حضرت من خصه الله تعالى بالنفس الزكية والخصال المرضية والغايات
 الازلية والسعادات السرمدية اولهم واعظهم بحسب الرتبة والافتقار اقر بهم واولهم بالنسبة
 الى الحضرة العلية من حيث العزة والاعتبار حلال مشكلات الامور كقبيل مصالح الجمهور
 وحضرات عالی مرتبات سامی درجات مدبری امور الامم ناظمی مصالح العرب والعجم مؤسسی
 مبانی العز والتمكين ناشدی اثار العدالة الخاقانية الى يوم الدين مفاخر الوزراء فى العالم
 مستخدمى ارباب السيف والقلم لازالت رشحات اقلامهم واسطة لانتشار اثار العدالة فى صفحات
 الايام ورباطة لا تنظام امور الانام الى يوم القيام كردانیده حقا كه در همه حال صفحات
 خواطر بحكم * واشرفت الارض بنور ربها * باقلام اشعة مهر ومحبت وارقام لمعات مولات
 ومودت نكاشته ايم ولسان موافقت در وادى ان حسن العهد من الايمان بلطایف نكات
 مصادقت بیان ونفایس كلمات حقیقت نشان جاری داشته ولله الحمد والمنه كه بیا من دولت
 روز افزون وبركات اثار معدلت همايون حضرات پادشاهان صاحبقران وسعادت قرین
 وحارسان حوزه دین مبین وفقهم الله تعالى لاعلاء كلمة الحق فى بساط الارضین همواره ریاض
 محبت ودوستی از زلال سلسال * تحابوا فى الله * سرسبز وسیراب وغنچه كلبن مودت ویکانكى
 در هوای فضای * اشد حبا لله * شكفته وشادابست رجاء واثق وامل صادق كه بوسله
 بین جانین وصفای طوبیت طرفین تا اوان * يوم ينفع الصادقین صدقهم * مآثر ونتاج آن
 بروز كار فرخنده اثار ایشان بر عموم عالمان فاویض كردد ان شاء الله وحده العزیز * اذا هدا
 وابلغ دعایي ریا مشهود ارای عالم ارای ومحظور خواطر حیرت اتنا میگردانید درین ولا كه
 منهبان سعادت نشان والجان بشارت رسان اعلی حضرت پادشاه جم جاه سلاطین سپاه سلیمان
 شان وداور دارا افسر سكندر نشان ظل الله الخالق اية من ايات الله على الخلائق سلطان
 البرین خاقان البحرین خادم الحرمین الشریفین رفع الله تعالى رايات سلطنة ومعدلته
 على فوق السماء وجعل ايات رأفته ورحمته مكتوبة على صفحات البقاء بدين صواب صواب
 شرف ورود ارزانی داشتند وبعز مجالس مجلس خلد آیین ومحفل فلك تزیین اسنساعد
 یافته منشور سعادت جاودانی وتوقيع رفیع سلیمانی اعنى كتاب صواب وخطاب مشكین نقاب

مشتمل بر وفور تقفقات عنایات شاهانه مصحوب انعامات و تشریفات خسر و انه نسبت به بندگان
نواب کامیاب اشرف اقدس اعلی همایون شاهیه ظل الهی خلد الله تعالی ملکه و سلطانه
بمطالعه اشرف واعلی رسانیدند و بر طبق کرمیه * و ما علی الرسول الا البلاغ * مراسم ابلاغ
حکم و فرمان و امر و اشارت لازم الاتقیاد و الاذعان حضرت پادشاه سلیمان شان در باب سپردن
سلطان بایزید و فرزندان یجای آوردند از آنجا که مقتضای مراسم اداب پدر و فرزند است
بقبول ان اقبال و استقبال فرموده از صمیم دل و جان امتثال فرمودند و بمواهب و عطایای
پادشاهی مفتخر و مباهی گشتند و کاینیغی بمراسم شکر گذاری قیام و اقدام نموده و وظایف
دعا کو بی دوام دولت روز افزون و مزید جاه و حشمت همایون تقدیم رسانیدند و چند گاه که
حضرات اهل بیان عظام بعضی بحالت و مخاطبت همایون سرافراز بودند از آنجا که کمال قبول
و قابلیت اهل بیان و محسن بلاغت و بیان ایشان نسبت بندگان نواب کامیاب اشرف اعلی را
بصحبت موفور بهجت ایشان الفت و استیناس تمام حاصل گشته خصوصیات حالات
و حکایات چندین ساله با ایشان تقریر فرمودند و معذرت توقف و تأخیری که بالضروره درین
مرتب در تسلیم سلطان بایزید و فرزندان واقع شده و نواب کامیاب اعلی دران ماده تقصیری
ندارند خاطر نشان ایشان فرمودند و در کتابات شریفه اعلیحضرت پادشاه سلیمان مکان
نیر چنانچه لاشک مسموع سمع رضا و مقبول خاطر اقدس اعلی ان حضرت خواهد بود
میین گردانیدند لاجرم عطف عنان عزیمت از شرح و بیان المقوله نموده از روی
دولتخواهی و دوستی و یگانگی مکشوف اراء صایه میگردد که مخفی نخواهد بود که اگر
مدتها کسی از جانب پادشاهی شفقتها و عنایتها و نفعها کلی یافته باشد و اتفاقا اندک سعی در
دولتخواهی کند یا معدودی از مخالفان بدست آورد معهود نیست که سعی او را حقیر شمردند
و کار او را بی اعتبار دارند بلکه او را بانواع شفقت و احسان در میان عالمان سرافراز میگردانند
با وجود آنکه درین مدت بدست و نه سال از ان حضرت اعلی غیر از قهر و غضب و بی لطفی
و مضرت و بی شفقتی و بی عنایتی چیزی دیگر بظهور نرسید و مع هذا درین شش سال که
صلح واقع شده است و چهار نوبت اهل بی و پیشکش بدر گاه معلی فرستاده شده یک نوبت
بنوازش خلعت هم سرافراز نمودند چه جای آنکه بخشش و انعامی فرمایند و پراهل
عالم واضح شد که نواب کامیاب شاهیه نسبت به اعلی حضرت پادشاهی شهنشاهی درین
صورت بوجهی کمال صداقت و یکجبهتی و خدمتکاری و دولتخواهی بظهور رسانیده اند که
از دست کسی کمتر می آید و از زمان سلطنت خاندان عالیشان حضرت عالیات ال عثمان اسکن الله
تعالی ارواح اجدادهم ال کرام فی اعلی غرفات الجنان و خلد ظلال سلطنت اخلافهم العالی
الی انقراض الزمان هیچ فردی صدیک این خدمت بتقدیم نرسانیده باندک مساهله که درین
مرتب شده بنا بر ملاحظه آنست که در نامه نامی اعلیحضرت شهنشاهی مسطور گشته
مبادا که معنی دیگر بخاطر عاظر آورند و احتمال غیر دادن و سپردن در ضمیر منیر راه دهند
حقا و بعزّه الله تعالی که سبب تأخیر آن و منظور همان است و ثم حقا که همان
دیگر بر اراء ناقبه پوشیده نماند که دوه مرتبه امر و اشارت و حکم حضرت پادشاه عالی جاه
سکندر اشنباه شده تمامی ان بلطف و احسان و شفقت و مرحمت ان اعلیحضرت مبسوط
میشود الانسان عبید الاحسان نه بعنف و درشتی بلکه * بیت * بشیرین زبانی و لطف
و خوشی * توانی که فیلی بمویی کسی * و این معنی نیز بر ضمائر انجم نظر ابر ظاهر باشد که
اگر رایات همایون اعلیحضرت خاقانی سلیمانی بجهت قرب مسافت باین و سهولت آمد و رفت

رسل و رسائل طرفین از باب بد بجانب عبوری فرماید صلاح دولت و مقتضای مصلحت
 نخواهد بود چرا که با وجود جنبش کوه شکوه اعلیحضرت پادشاه انجم سپاه مردم این دیار
 از غایت صولت و سطوت انحضرت پای تمکین و فرار از جای رفته یا خود فرار نخواهد داد که
 ان اعلیحضرت بر اطف و شفقت اید زیرا که هرگاه که کوه عظمی از جای خود بحرکت درآید
 هر کس چشمی و عقلی دارد در برابر فرار نمیکرد و بعد از آن هر کس مقید حیوة و عرض ناموس
 شده هیچ افزیده ز فکر و اندیشه سپردن سلطان بایزید و فرزندان نمی ماند و همه بفر
 احوال خود مشغول خواهد بود و این صورت امکان نمی یابد و اصلا درین شایسته شک و شبهه
 نیست آنچه بخاطر خیر خواهان واضح شده انیست که معروض شد مطموع و مأمول از مکارم
 علیه حضرات عالیجات سامیان رفیع الدرجات آنکه کیفیت این حالات و خصوصیات
 بوجهی که لایق اصلاح اندیشی ایشان و متضمن خیر خواهی مسلمانانست بعرض
 و شرف اصفا رسانید و بنوعی در استحکام قواعد صلاح و وفاق تشبیه معاهد محبت و اتفاق
 اهتمام فرماید که بر وردهور و ایام و اتقضای شهور و اعوام در بنیان ارکان ان شایسته زلل
 و عیاله خلل راه نیابد ان شاء الله تعالی چون زیاده برین تطویل و اطناب مفضی بجز آب
 و اسهابست مراسم اداب را التزام نموده بساط انبساط را مطوی میندازد و از صوب املال
 عطف عنان بیازنا بصوب دعای دوام ایام عمر و دولت ان کواکب سعادت آثار و انجم مهر انوار
 منعطف می سازند * بیت * تا که از اطناب کبر طبع ایشانرا ملال * بردعا خواهیم کردن
 اختتام و اختصار * همواره امثله آمال و اماتی سلطانی بتوفیقات سعادت جاوداتی آن دولتیار
 ان کامکار موشخ و مزین و همیشه ریاض دولت و کامرانی اعلیحضرت خاقانی خلل سبحانی
 به آبیاری آن سعادت مند ان بختیار ناضر و مرشح باد بالی و اله الطیبین الطاهرین الاجبیاد
 و صلوات الله و سلامه علیه و علیهم الی یوم التاد

✽ الجواب ✽

عالیجاه و کالت دستگاه کمال الدولة معصوم خان صفوی و شوکت مناب شجاعت قباب معز الدولة
 سوئدیک بیک قورچی باشی و دولت قرین سعادت آیین عماد الدولة شاه قوی خلیفه مهرداد
 ابدت ایام سعادتهم و دولتهم دعوات صافیات بلاغیات و مدحیات و اقیان بلاغیات انخاف و اهدا
 قلند قد نصکره ضمائر مرآت نظائر خورشید مظاهره انهاء مخلصان صادق الاعتقاد خالص
 القواد بود که استمان عالیقدر عالم مداره شاه عالیجناب دولت مآب حضرت نوری جانبدار
 وارد اولان مقجر اکارم و امثال مظهر محاسن و خصایل جعفر سلطان زید قدره ایله بو محبان
 بنی اشنا هکن قبلنه جانب شریف کردن ارسال قلنان نامه نامی محبت نما و صحیفه کرامی مودت
 انما اعز اوقات و اسعد ساعاته شرف وصول و حسن قبوله مقارن قبلتوب و رود و آلودی باعث
 شوق نامعدود واقع اولوب ریاض موانست و مصادقتی امطار تا کید صدق و صفایه سر سبز
 و مطرا بوستان الفت و مخالصتی انهار تمهید حب و وفا یله مخضر و غرا قلندر خجای عنوان
 زهت نشانی عنفوان او ان ربیع کبی تازه و خندان معنای همایشان دلستانی قواعد عقود عهدک
 استحکام بینسانی امور بنده سعی و اقدام نهایت مقصودی و غایت مرام اولتی اشعار اولمش
 ارای جهان ازالین خنی دکلد که پادشاه اسلام ظل الله للانام مد ظله العالی ما تعاقب الیالی
 و الایام حضرت نری بک محافظه عهد و امان و رعایت عقد و بیان قاعده قدیمه مرضیه و طریقه
 بهیه سنبلری اولوب هیچ بر زمانده طرف اخرده آثار تقض امان ظاهر و عیان اولینجه عنان
 عز بملری جانب خلافت منعطف اولمش دکلد من بعد دخی روابط صلح و صلاح که موجب

فوز و فلاح در هر دو دهور و اعوام و مرور و ظهور و ایامه بوجانب بدن خلل پذیر اولی احتمال
منقطع اولوب بونی ریبا مخلص بکر علی الدوام بواصر سعادت انجمه کمال سعی و اقدامه دقیقه
فوت ایتیموب انعام مطالب و اکیال مآر بکرده تقصیر و تهاون جائز و روا کورلدوی محقق ملاحظه اولنه
بعد ما کتاب مشکین نقابکرده در زندان اولان سلطان بازید و فرزندان بود فعه ایلیجیان عالیجاه
تقویض و تسلیم اولنمده تأخیر و تسویفه باعث و بادی حضرت شاه ذی انبیا دولت پناهک
نامه همایون محبت مبادیلرنده مسطور اولان امور دین غیری دکدر من بعد امر لازم الاطاعه به
امثال مذکور ری تسلیم و ایصال مقرر و محقق اولوب لیکن بواصرک اتساعی احسان و انعامه
حاصل و مبسر در بکر می طعوز ییلدن برو قهر و غضبیدن غیری نسنه مشاهده اولنموب طرفیندن
صلح و صلاح امری مؤکد و مهندس اولالی التي ییلدر که رطبا و پرایا رفاهیت حال و فراغ بال ایله
دعای خیره اشتغالده اولوب شاه عالیجاه حضرتلرینک درت دفعه تحف و هدایا ایله ایلیجیلری
واروب برد فعه خلعت فاخره و سعادت شعرا ایله مینهیج و مقننر قلمادیلر شویله که پادشاه عالیجاه
حضرتلری رسل و رسایل ایچون شکوه و سطوته دریایی عبور ایدهر طا ئفه دیار عجمه دهشت
و خشیت مستولی هر کس حفظ حبه و عرض و ناموسی سودا سنه دوشوب سالف الذکر محبوسلری
تسلیم و ادایه مجال اشتغال امر مجال اولوب کمال اشکال حاصل اولور بو خصوص توجیه و جبه
و حسن تعبیر ایله عرض و تفریر اولنه دیوشرح و بیسان اولنمش اوله اولسه خواطر نیره به
روشن و هویدا در که مر قوم محبوس مایوس و حشت مآئوس بود یار جلیل الاعبارة ایکن
سعادتلو پادشاهمن اعز الله تعالی انصاره حضرتلرینک اصناف عنایت بی شمار لرینه مقارنله
انواع مطالبه و ماری اسعیاف اولنوب نیجه دفعه دائره ادیدن خروجی عفو و محوه مظهر
دوشوب بحار نعمته مستغرق ایکن نعم نامتاهیه نک شکرین یلبوب اهم و اجابتدن اولان حرمت
حقوقی هنک ایتمایکن عقوبت عقوبت تعقیب ایلبوب نعمتی نعمته زهنی نکبته بدل اولوب
جبلنده اولان بغی و عناده باندنه اولان اهل فسادک اضلال و اغواسی منضم اولماغله عصبان
والدکه اکبر کایردندر ابتد کوری خسران بوللرینه کلوب جانب حقندن جزالین بولمشلردر
برمعاند که بخت نامساعد صاحبی اوله اکاذل و نکبت متعاقب و متزاید اولمی مقرر اولوب اهالی
اسلامده مذکور فوز و فلاح و نجات و نکاح احتمالن و پرر کسنه بوقدر انک کبی نکبت و بلیت
مستولی اولاندن منفعت و منقبت هر جو و مأمول دکل ایدوی احکاب عقوله ظاهر و باهر در
ذلت و مضرتی معین و همبندشین اولنله سرایت ایتمکدن نحاشی و احتراز مهم فهم اولنور
بوندن اسبق اول جانلردن وارد اولان صحیاف و رسائلک برنده بو استانه سعادتدن و اران ایلیجیلر
مذکورک تسلیم اولنمی باندنه یمین سبقت ایتدوی اشارت و اشعار اولنمش اولسه تأخیر و تسویف
اقتضا ایده جک طریقه سلوک اولنموب یمینلرینه حنت و کفاره مترتب اولیه جق طور و اسلوب
رعایت اولنوردی لیکن اکثر مکتوبات طریقی صلح و صلاح مسلوک و مرعی اولماغی مشتمل
شویله که معتمد به ایلیجیلرکله تسلیمده تحلف و توقف اولنما زدیو اعلان و اصلاح اولنوب
زمان امن و اماندن برو جانلیدن عهد و پیمانیه مقابرو وضع صدور ایتیموب شاه عالیجاه و عزت
دستگاه حضرتلرینک بو استانه اشیا نه خلوص نیت و صفاء عقیدت ایله غایت محبت و حسن
مودت لرینه پادشاهمن ابدالله تعالی دولته حضرتلرینک و فور اعتقاد و کمال اعتمادی اولغین
نامه شریف پادشاهی و تشریف منیب شهنشاهی مقربان حضرت و عاکفان بارگاه رفعتدن
مقول علیه و معتمده ایلیجیلر ارسال بیور مشلردی خواقین فخام و سلاطین عالیقامدن بر فرده
بودرگاه عالیبدن ایلیچی کوندر ملک واقع اولما مشلدر بو بایده اولان خدمت صغیر و حقیر

حد اولمق ایما اولمش ارباب صدق و صفا میاننده اولان جزئی خدمت کلی عد اولنق
 اخلاق اسلاف و اوصاف اشرفدن ایدوی اذهان اولی الاذغانه مخنی و مسنور دکل ایکن
 بونک کبی کثیر و کبیر خدمت صغیر و حقیر معدود اولن باحتمالی عقلی دکلد ر لکن قبل اتمام
 الخدمه تقدیم اجرت و شایبه دنأدن شاهان سعادت نشانک علوشانلری میرا و مصون
 اولماغین مکافات مکرمت ظایانلری هنکام اتمام خدمته تاخیر اولمشیدی شویله که بمن همت
 مساعدکنی ایله مطلوب و مرام پادشاه اسلام نصرت پیام حضرت تیرنک امر جلیل القدر لری
 مستند اسبجه اتمام و انجامه ایریشه ملتتمات و مبتغالی احسن و جوه و اکل طوق اوزره
 مپسر اولد و غنه اصلاریب و اشنباه یوقدر اول صدور منتظم الامور خدمت لرندن بو بایده
 و فور سعی مشکور ظهور و صدور ایتمک باعث انشراح صدور و رافع ترح و فتور ایدوی
 مخنی و مستور دکلد ر باقی ایام زندگانی شان دائمی باد بالنون و الهیاد

✽ مر حومه خاصکی سلطانه شاهک همشیره سندن کلان نامه نک صورتیدر ✽

زواهر جواهر تسبیح و تهلیل که برمنابر حضایر خافقین من حول العرش درسلاک ✽ و بسجود له
 باللیل و النهار و هم لایسامون ✽ مخرط و منتظم می شود و ظرایف لطایف هر طاعت و دعا که در جوامع
 صوامع پیشگاه ✽ فی بیوت اذن الله ✽ درجیده ✽ و بسجیب الذین امنوا و عملوا الصالحات
 و یزیدهم من فضله ✽ مر تسم و ملتئم می کردد و زیب و زیور عرایس اوقات فرخنده ساعات
 و نقایس حالات کثیر البرکات علیها حضرت مشتری مرتبت ناهید منزات فرنگبس حشمت
 زلیخا سیرت مریم رتبت خورشید منقبت نجسته صفات حمیده سمات ملکه الملکات فخر النساء
 المطهرات بلقبس سلیمان زمان و قیدافه دهر و اوان و نوشایه عصر و دوران خاصکی سلطان
 ✽ نظم ✽ سرای جهانرا بتدبیر بانو ✽ بنای کرم را بتحقیق بانو ✽ بعهدش صبا شرم دارد
 کشادن ✽ نقاب از عذار کل بوستانی ✽ خرد چون قلم در صفات کالش ✽ فر و مانده از بی
 سرری و زیبانی ✽ دعابش خلائق در اوقات نجسه ✽ کنند از سر صدق و اخلاص جانی ✽
 امید که همیشه بی همال از حور مثالی بجلی و حلل صحت و عافیت موشخ و اراسته باد و بیوسته
 نهال هر کونه امانی و امال ملکی خصال بیامنی تأییدات صمدانی مر شخ و پیراسته ✽ نظم ✽
 در سواد شب سلیمانی ✽ مهد بلقبس باد نورانی ✽ سایه شه که هست چشمه نور ✽ زان کل
 گلستان مبادا دور ✽ چون مدتی بود که بار سال رسل و هر کونه رسائل در پرتو ضمیر منیر انفس
 و در مرات خاطر عاظر اقدس مطلقا مرور و خطور نکرده بود درین ولا که دولت مآب
 عمده الاعظم و الاعیان کمال الدین بنت اغا جهت تشبید قواعد اخلاص و تأکید معاهد اختصاص
 از ینجانب متوجه درگاه جهاننپناه بود مجددا پذیر عهده این صحیفه خود را دران ملحوظ خاطر
 انور ساخت و بنابر اقتضاء محبت ازلی و الفت روحانی بتازه فنون دعواتی که از ریاض بساتین
 اخلاصش نسیم کرامت شمیم ✽ فاسنجاب لهم رهیم ✽ بمشام روزگار همایون آثار رساند
 و بر شاخسار کلزار اختصاصش از ترشح جو بیار ✽ فتقبلها رهبا بقول حسن و انبتهایا تا
 حسنا ✽ هر کونه مراد شاخسار دل امید و ارشکفته کرداند ✽ نظم ✽ تحیاتی که چون ازدل
 براید ✽ همه روحانیان را جان فراید ✽ شمیم ان درین فیروزه منظر ✽ دماغ قد سیان دارد
 معطر ✽ صادر از جریان حب قدیم و ناشی ارفیضان و دصمیم مصحوب و فود صدق و صفا
 و میدرق بجنود خلوص عقیدت و ولا ارسال میدارد و شاهراه بی اشنباه مر اسلات علیه و طریق
 توفیق رفیق مفاوضات سنیه مفتوح و مسلوک می کرداند دعواتی درر اخلاص که بنابر هر کونه

موافق زمان و خسودت دوران تا اکنون درخزانه غیب مخزون و در کنج خانه لاریب مکنون
 بود بحکم قهرمان وقت و او ان کدرسلک اظهار و بیان و در رشته اشهار و عیان انتظام می دهد
 * بحکم و محبوبه * چنین فرمود که انعقاد محبت زینب ما بود بعد از مرض صحیف ضراعات
 اخلاص آیات و اهداء مراسم تسلیات مسکینه التختات بر آنها و شرف اصفا برساند که چون
 در خلال این ایام سعادت اتسام و در نضا عیفت این اوقات نجسته فرجام اعلی حضرت پادشاه
 اسلام و نفاقان حشمت سلیمان مقام الملك العادل القاهر والسلطان البازل الباهر بر مصدوقه
 * انما یمر مساجد الله من امن بالله والیوم الاخر * که همیشه معمار بیوت الله و بیوسته در تعمیر
 بلاد الله است * قطعه * خاطرش تشنه و آسایش خلق آب حیات * همنش خسرو
 و هموره عالم شیرین * آنچه کرد دل او شفته و اله آن * رونق شرع مطهر بود و قوت دین *
 در دار السلطنه استا نبول بناء * مسجد اسس علی التقوی * واحداث ثانی مسجد اقصی
 فرمودند * بیت * مسجد جامع زعین صفا * ثانی اتین مسجد اقصا * و آثار * والیبت العمور
 والسقیف المرفوع * منظور و مسموع عالمیان گردانیده * بیت * ناداده او ز کار بعالم صلاهی
 خیر * تنهاده هیچ فردا زین به بنای خیر * رجا بحر مت انانی که در بوادی و براری * و من یجاهد
 فی سبیل الله * مراحل و منازل طریق * باتین من کل فج عیق * بار فقی توفیق بنای اخلاص
 از سر تحقیق پیدایان برده اند و مقصود دو جهاتی بدست آورده برادر محبت و ولا از تار و بود
 صدق و صفا احرام * و لله علی الناس حج الیبت من استطاع الیه سبیلا * بسته بطواف قبله
 دین و کعبه یقین * وجعلنا الیبت مثابة للناس و امنا * رسیده اند که بناء قدیم و جدیدان خسرو
 کامکار و سلیمان روز کار همواره چون بناء * ارم ذات العماد الی لم یخلق مثلها فی البلاد *
 مشید و مستحکم باد * مصراع * بحق کعبه و اهله که کرد کعبه بنا * بنا بر طریق مر افقت
 و نسق موافقت درین صحبت بندکان نواب کامیاب خلد الله ملک و سلطانه چند مجلد
 از صاحب مجید و کلام جدیدان صوب صواب نما اهدا فرموده اند که در مسجد مذکور
 صلی و اتقیاء امت محمدی و ملت احمدی علیه من الصلوات افضلها و من التسلیمات اكملها
 بتلاوت ان اشغال نموده ثنوبات ان خیر روز کار نجسته آثار ان خسرو کامکار و ان پادشاه
 کردون اقتدار عاید و واصل بود ان شاء الله وحده العزیز توقع از اشفاق آن مخدومه آفاق
 آنکه در محل فرصت و مجال بهترین صورتی این اشرف الیهدا یارا بعرض اشرف اعلی رساند
 و چون نواب کامیاب در وقت استماع خیر امام آن بناء خیر اراده و نیت فرموده اند که درین جانب
 بجهت ان مسجد معلی مرتبت قالیهاء اعلی فرموده بدان صوب فرستند و در اصل کاتب
 بندکان نواب عالیجاه که با حضرت پادشاه عالمیاه نوشته اند دو کله درسی باب هر قوم شده
 الناس از حضرت عصمت و عطوفت شعار آنکه کیت و کیفیت طول و عرض و طرح و رنگ
 و نقش آن تشخیص دهند و حقیقت اعلام فرمایند تا بر حسب فرموده قالیهاء مذکوره امام
 داده ارسال بشود و ثنوبات ان خیر نیز پیام فرخنده فرجام بندکی حضرت پادشاه اسلام عاید
 گردد و چون قضیه مصالحت و رفع کدورت در اول مرتبه بوسیله امداد ان علیا حضرت
 عطوفت آثار و حضرت وزیر اعظم نامدار متبوع الامراء و الوزراء فی الاقطار و الامصار ابد الله
 تعالی ظلال افضالهما و احسانهما الی یوم القرار شده درین مرتبه بر نوعی فرمایند که تا کید
 قواعد محبت و تشدید معاهد مودت هم ازین جانب ایشان باشد چنانچه آثار ان بر جمهور عالمیان
 سمت ظهور یافته نتایج خیر ان به بیشتر مسلمانان عاید شود بحق من لانی بعسده حقا و بعز الله
 تعالی که ناقضیه اصلاح ذات البین بانجام رسیده و رفع عوایل از طرفین شده تمام اهل ایران

وسادات واجب الاحترام و علماء اغلام و مشايخ فخام و اتقياء كرام و حجاج بيت الله الحرام
 و زوار مدينة طيبة سيدالانام و عتبات عاليات مشاهد ائمة عظام على ساكنها اشرف الصلوة
 والسلام از ذكورا ناث و صغير و كبير و غنى و فقير و جوان و پيراز هفت ساله تا هفتاد ساله
 همیشه بدعا بقاء سلطنت و جاه و خشم اعلي حضرت سليمان مكاني اشتغال داشته دارند
 و بي شك ان حضرت بلقيس منزلت و وزير اعظم آصف رببت كه باني و باعث اين امر خير
 بودند بمقتضاي (الدال على الخير كفاعله) در ثواب رفاهت عالمين و امنيت جهانين شريك
 و همهم اند چون لايق نبود كه نفاذ اوقات شريفه ان محذره مهملت و محجوبه تنق سلطنت
 و طهارت را كه همواره تا قيام قيامت از دیده حساد محنتي ياد مر كوز عرضه ضياع سازد بنا بران
 قطع طناب اطناب در هر باب نموده بدعا ايام سلطنت روز افزون كه مدام از صولت تظاول
 زمان محروس و مصون باد اختتام كلام اخلاص فرجام مي نمايد اميد كه نوعوس دعای بي ربای
 محبان صادق الولاد در امام خانه اجابت بعز استجابات مقرون باد * نظم * الهی تاجها را
 آب ورنكست * فلک را دور كنى را در نكست * فراخى ده ز اقبالش جهان را * ز جرش
 سر بلندی اسمان را * نعم دارش از عمر و جوانى * زهر جيزى فرو نده زندگانى *

❁ الجواب ❁

در رد دعوات صافيات كه سهمة تقدیس سبحان ملكوت و غرر تحيات طيبات كه ورد تهليل
 ها كفان مساجد جبروت اولوب رببت قبول و حلية احابت ايله طرق زيور حور چنان و جواهر
 افسر خيرات حسان اوله تقار حضرت خوا سبرت ز لجنسا خصلت بالا خلقت دارا در ايت
 صاحبه اراء جهان ارا مر يم عبسى نفس قيدافه داراب را كوكب درى بروج رفعت در شاهوار
 تاج عصمت مستوره حجاب عفت طناب منظوره انتظار عنایات بی حساب قلند قد نصكره انهاء
 ضمير انور و تصور خاطر ضياء كسرت بود كه استماع اثار سعادت دنار و اصفا اخبار ز هفت
 شمار زينه زرقب و انتظارده گلزار محبت و وداد جويبار طراوت اثار صديق و صفایه مخضر
 و مطرا و لاله زار مودت فطرت نهاد امطار نضرت ايترا رخلوص و فایله سر سبز و مصفا ايكن
 اول جناب كريمة الاخلاق و عیمة الاشفاق قبلندن مثال نافه چين بر نامه عنبرين وارد اولوب
 الفاظ شیرين ايله تحسین و معانی رنگين ايله تزيين اولمش انواع شكوفه غرا ايله ملون و محلی
 بر حدیقه رعنا و روضه تهللایا در كه اسعد زمان و ايمن احیاء نده وصول ايله بوی رباحی مشام
 جانی معطر و دماغ جنانی معطر قلوب مضمون همایوننده مكنون و مصون اولان فنون بهجت
 نمونه و قوفه و شعور اولوب باعث و فور حبور و داعی فرط سرور اولمش در حضرت پادشاه
 عالمیناه ظل الله سعادت دستگاه خلد الله تعالى ملكه و سلطانه و افاض على العالمين به و احسانه
 ايله شاه جم جاه سيادت دستگاه باینده اولان صلح و صلاح كه موجب فوز و فلاح در تأسيس
 و تأیید و تشبید و تأیید اولمش امور بنده بو مخلصه كوز جان بنندن بدل مقدور و جدم موفور توقع
 و استماع اولمش اتمام خصوص معهوده بوندن اقدام صرف مجهود اولوب عنایت حضرت
 كريم معبودله كاهو المقصود وجود بولمش در حفظ عهد و وصیانت عقود پادشاه اسلام ظفر
 انجام حضرت تریك سنن سنیه و قاعده مر ضیه ریدر بنیان عهد و امانه تزلزل و نقصان احتمال
 محالدر حالا وارد اولان خروای كتاب مستطاب دن اول سلسله تك تعبير مساجد و توقیر معاينه
 واقامت صلوات و سائر طاعات و عباداته اوقات تجسته ساما تلری صرف اولمش اعلاء شعاب
 شرایع سيد المرسلین حضرتته صلی الله علیه وآله و اصحابه اجعین سعی و اجتهاد لری از دیاد
 و اعتماد اوزره اولمش منفعهم اولوب بوسیدن پادشاهن اعزاز الله انصاره حضرت تریك انلر جانینه

تعلق خاطر لری زیاده اولمشدر برودت سابقه به بادی و باعث نه ایدوکی سابقا حضور مستلزم
 الحوره ایصال اولنان صحیفه دعا ایله انها اولمشیدی مشقت اسفار اختیاری ثبوت تعمیر بیوت
 دین مبین و تزین دور شرع متین ایچون اولوب تخریب بلاد مسلمین منوی دکل ایدوکی ظاهر
 و باهر در اثناء صلحه نواب کامیابک منع و تهدید یله اول دیارده اولان تبرایل اعراض اهل بیت
 و اصحاب کزیننه تعرضدن تبری و اعراض قیلوب من بعد صلاحه محل نسنه قلماشدر رأی
 عالم آزارینه مستور اولیه که حالا بنا اولنان جامع معمورک بنیادینه نیت بیوردقده جمله مهماتی
 احضارینه شروع اولوب لوازم تحسین و مراسم تزین قبل تمام البنا حاضر و مهیا اولمشیدی
 خلق کریم و لطف عمیکر استند عسلیله فرش و بساط خصوصنده شولککه شرط خیر خواهی
 و انبساطدر ادا و ایفا قلمش مزید عمرایله بهر مند اوله سز اهدا اولنان صحیف سبحانی و تنزیل
 ربانی موقعنده واقع اولوب کمال اجلال و تعظیم و نهایت اعزاز و تکریم برله مقبول و مرعی
 اولمشدر باقی دولت و اقبال لایزال باد

✽ شاه طهماسبک اوغلو خدا بنده خاندن رسم پاشایه کلان نامه تک صورت بدر ✽

تحیفه سلامی که از پرتو جلاء آن دراینه جان صورت شاهد محبت و دوستی که بر حسب تعارف
 ازلی و مناسبت معنوی تا کسوت در حجاب اختفا و کون ثابت بود با حسن و جهی جلوه نماید
 و هدیه دعایی که از نهایت انجلاء آن در مرآت جنان جمال معنی خلعت و اشنایی تا غایت در پرده
 خفا مستور و مخزون بود از ورز پرده غیب چهره کشاید محبوب قوافل شوق و ارزومندی
 بحضرت ایالت و حشمت پناه نصف و شوکت دستکاه معدلت و عظمت آنباه وزیر اقدم و اعظم
 مطالع الوزراء فی العالم متبوع ارباب السیف و اصحاب القلم ناظم منازم الامور بوفور رایه
 الصایب کفیل مصالح الجمهور باصا به فکرة الشاقب مشیر ذی قدر عالیشان آصف سلیمان
 جهان واسطه رحمت و امنیت عالمیان مظهر انوار اسرار الهی مظهر آثار معدلت و مرجت
 شهنشاهی امین الحضرة العلیة السلطانية یمین الدولة البهیة الخاقانية ✽ نظم ✽ آنکه کلکش
 کشاده در یکدم ✽ کره از کار بسته عالم ✽ کرده سد مصالح جمهور ✽ رای او حل مشکلات
 امور ✽ همچو بزر جهر بی ثانی ✽ ثانی آصف سلیمانی ✽ لازال ممکنا علی معارج العز و الاقبال
 والعلی و مؤید بالتأییدات العلیة من حضرة الاعلی اوصله الله تعالی الی منتهی مطالبه و مرامه
 فی الدین و الدنیا و مرسل کشته بلوازم تهنیت رجوع آن عالیحضرت آصف صفت بمسند آیات
 کبری دثار کشت ان مشتمری منزلت و عطارد منزلت بمستقر وزارت عظمی قیام و اقدام
 می نماید ✽ شعر ✽ فبشیری فقد انجز الاقبال ما وعدا ✽ و کوب النصر فی افق العلی صعدا ✽
 لله الحمد و المنه علی نعمائه المتکاثرة المتوافرة که باز قالیجه منابت و وزارت عالی از فر مقدم ان همایون
 فال منور و مزین کشت و چهار بالمش نصف و آیات از بمن قدم شریف ان حضرت ملکی
 خصال مقنن و مشرف شد ✽ مصراع ✽ فحمد له ثم جد له ✽ زمانه که چون طره خوبان
 پریشان می نمود از بمن شان عطارد نشانش چون عقد پروین جمعیت آیین کشت و دوران که
 چون چشم بتان بیمار و ناتوان بود از برکت انفاس عبسوی اقتباسش بصحت قرین شد ✽ بیت ✽
 همه کار شاهان کبئی شنوه ✽ برای وزیران پذیرد شکوه ✽ هر چند تا قیامت دولت ترا افت
 زوال کلی نرسد و جمال بی مثالش از اصابت عین الکمال مصون ماند چند روزی در شارع
 کامرانی آن عذیم المثال باد ملالی و زید و غار انتقالی بدامن جاه و جلال ان ملکی خصال خلید
 اما چون درازل ازال زمام امور بکف کفایت ان مهر سپهر وزارت سپرده بودند و در بدو حال
 نظم مصالح جمهور برای زربیش موکل ساخته ساره ماه فلک اقبال بعد از آنکه مرتبه هلال

یافته بود باز درجه بدریت بکمال یافت و مجددا بر جیس حشمت و اجلال بعد از آنکه متوجه
حضیض بعد شده بود دیگر باره باوج جاه و جلال انتقال کرد * شعر * و للجم من بعد از جوع
استقامه * و الشمس من بعد الغروب طلوع * بیت * دولت تیز رستخیز بود * دولت ان به که
افت و خیر بود * علم الله و کفی به شهیدا که بواسطه استماع مکارم اخلاق و محاسن اوصاف
ذات کریم الصفات و عموم عدل و احسان و شمول عواطف بر و امتنان ان عالیشان نسبت باطبقات
عالیان در بدو حال نهال محبت و شجره مودت ان حضرت بتوعی در بوستان دل و جان و گلستان
روضه جنان جای گرفته که همیشه از کمال شوق و آرزو مندی ذات نجسته صفای را در محمله
ضمیر فیض پذیر و بر صفحه خاطر کسیر از روی شوق تصور بر نموده بدین مضمون متذکر و مترنم
است که * بیت * بارخت آینه دل در مقابل داشتم * در مقابل صورتی دیدم که در دل داشتم *
و دران ایام که آثار مساعی جنبه انحضرت در باب تمهید قواعد صلح و صلاح میانه حضرات
پادشاهان عرصه اسلام رفع الله تعالی لواء سلطنتهم علی بسط الارض و السماء الی قیام الساعة
و ساعه القیام در اطراف عالم اشتهار یافت و از واردان ان صوب فلك طباق و مترددین مالک
اذر بایجان و عراق خصوصیات امداد ایشان درین کار خیر و فلاح استماع رفت بی شائبه
تکلف و بی غائله تصلف خلوص ارادت و حسن اعتقاد با طوار حسنه ان نصفت پناه تجدید
چون مبانی سعادت ادا تا کید یافته چند مرتبه برین معنی عازم و بدین مقدمه جازم شد که
نقاب حجاب از پیشگاه خاطر آگاه برداشته باظهار اسرار محبت صمیمی و مودت حقیقی مبادرت
نماید باز بواسطه بعد مسافت ملاحظه آنکه از جانب نواب کانیاب سپهر رکاب گردون جناب
اعلیحضرت اشارتی دران باب نشده بود بعرض ان جرأت نکرد و این معنی مدتها در عقده
توقف و تأخیر بود درین ولا که از مواهب تأییدات الهی بر حسب فرمان قضا جریان بندگان
نواب طوبی لهم و حسن ما ب از سر قدم ساخته از دار الملک خراسان بعد از حرمان چندین
ساله بشرف تقبیل عتبه علیه فلك اشباه شاهنشاهی و تلیم سده سنیه بارگاه عالمپناه پادشاهی
موفق و سزاوار گشت بمقتضای الامور مهونه باوقا تمها اتفاق ان معنی بر ضمیر الهام پذیر
انحضرت که فی الحقیقه مرات حقایق غیب و جام جهان نمای عالم رب است بر توانداخته
بقریب خصوصیات حالات و حکایات و انبساط خاطر عاطر اشرف که بسبب تجدید تقویض
منصب نیابت و وزارت انحضرت اصنف منزلت اظهار مبغر مودند کین بنده خود را چون
تازه بدرگاه معالی آمده و ان ایالت پناه مجددا بمنصب عالی وزارت اعظم سرافراز گشته بودند
بر اسم تهنیت و مبارک باد ایشان و تمهید محبت و یگانگی فیما بین ایشان مأمور کردند و مخلص
هم بنا بر اراده و مخزون خاطر خطیر و اتباع امر مطاع نواب خورشید نظیر بتوفیق ملک قدیر
از جناب موافق برون آمده باهداء ان ذریعه مبادرت نمود و ابلاغ ان کاب صواب و ارسال آن
کرامی خطاب مستطاب محسوب عمده ار باب الدوله فی الزمان و زبده الاعاظم و الاعیان ثبت
اقا که قریب پنجاه سال است که خدمت انما نظم امر آ آن سلسله علیه نموده و هنر خیر خواهی
و مصلحت اندیشی همواره صلاح المسلمین و همه روزه در مجلس بهشت آیین بجز مجالست قرین
بوده و نواب اعلی همواره با او بطریق ملازمان خاص نظر مرحمت و شفقت داشته اند
و از کمال اعتماد درین اوقات او را بوکالت مخلص تعیین فرموده اند فرستاده شد که بوظایف
و مراسم تهنیت منصب عالی وزارت انحضرت که ان شاء الله تعالی مبارک و میمون و آبادان
پروردگار فرخنده اثار واصل و مواصل باد قیام نماید و قواعد محبت و خصوصیت را غایبانه
چنانچه اشنایان تقارب معنوی و تناسب روحانی با کمال مبادعت صورتی و مقارقت جسمانی

مقدمات وصال جانی و اتصال جنانی را بمهد می سازند مشید گرداند و بعد الیوم بمیامن اهتمام
خدام جائین بنیان محبت و دوستی حضرات پادشاهان طرفین و اساطین سلاطین خاقین که
فی الحقیقه عموم فراق آنان را از سرار باب کفر و نفاق حامی علی الاطلاق و حوزه اسلام را حافظ
استحقاقی اند * کانهم بنیان مرصوص * الیه استحکام تمام یافته و عموم آنان و وجه و رخصت
و عام در ظل ظلیل معدلت و احسان ایشان در کمال قرار و اطمینان که تا انقضای زمان و نهایت
دوران پاینده باد از حوادث ایام مصون و محروس توانند بود * شعر * لله عقد و لا الانقسام له *
ما انک یزاد توفیقا و تابد * والحب لله فیض من مواهب * فزادنا الله توفیقا و تابد * حقا که
درین ایام که بشرف ملازمت و بندگی نواب گردون جناب اعلیحضرت سکندر مرتبت خاقانی
مشرف و سرافراز کشته مکرر بزبان مجزبان خوشنودی تمام از آثار مساعی ایشان که در باب
صلاح طرفین و اصلاح ذات البین نموده بودند اظهار فرمودند و هرگاه که حکایت تجدید منصب
انحضرت مذکور شد این مضمون برایشان مبارک مقال نواب ولی الافضال جانی گشت که اگر
صوبی در سرکار و وزیر اعظم که بانی و باعث صلح بودند واقع نمی شد و حالاً بحمد الله و المنة که
بمیامن خیر خواهی ان صاحب دولت هر ساله چندین هزار مسلمانا طواف بیت الله الحرام
میسر شد و بدوات * فن دخله کان آمنا * فایز گشت و بطواف مسجد اقصی مشرف
گشته زیارت مدینه معلی و مرقد مزکی حضرت سید کائنات و منقر موجودات سرور انبیا
و سر دفتر اصفیا سلطان سریر دنی * قتل فکان قاب قوسین او ادنی * بیت * محمد کازل
تا بد هر چه هست * بارایش او نام نقش بست * رسیده خاک استان ملائک اشبانش مراد
می سازند * بیت * خاک پای تو با عرش همسری * جسم است بر کمال تو جسم پیبری *
در معرض ظهور بگرداز علو قدر با افتاب سابه شخصت بربری و بدولت مجاوری مشاهده
متبر که حضرات مستعدی کردند و ابواب نهب و غارت و فسق و فجور و سائر مفاسد که
در خصوص هر یک ازان کرایم ایات و صحاح احادیث وارد است بالکلیه منسوخ است و از
طرفین بواسطه انتشار آثار عدل و داد که بمقتضای * کلکم مسئول عن رعیه * بر ذمت سلاطین
کامکار واجب و لازم است مضمون لو کانت لی دعوة مستجابة لصرفتها الی السلطان از زبان
حال کل واحد از افراد عباد بکوش هوش عالم و عالمیان می رسد و بی شبهه حضرات پادشاهان
اسلام ارس سعادت را حاضر و بر بعضی شریک و سهیم آمده و انحضرت که بانی و باعث ان
امنیت و صلاح و سبب استقامت و فلاح بوده اند لاشک بر طبق حدیث صحیح (الدال علی الخیر
کفعله) در دنیا و عقبی بسعادت عظمی و ثوابت کلبه سرافراز خواهد بود * بیت * کسی
نیک بیند بهر دوسرایی * که نیکی رساند بخلق جزایی * اکنون توقع و ترقب از مکارم اطوار
و اخلاق ان عیم الاشفاق چنانست که چون بندگان حضرت خاقانی خالصا لوجه الله تعالی
و خوشنودی حضرت محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم و حضرات ائمه معصومین صلوات الله
علیهم اجمعین و رفاهیت و فراغت رعایا که ودایع بدایع حضرت خالق البرایعز و علائمه و جهت
رفع ضرر و اضطراب عموم جمهور مسلمانان و قاطبه اهل ایمان بی شائبه غرضی از اغراض
دنویده صلح فرموده اند و اگر بحسب فرض محال عالمی در مقام بعضی ان پیشتر یکسر موقصور
بقواعدان راه نخواهد یافت ان سعادت مند که از بدایت حال بانی و باعث این خیر شده اند چنانچه
مقتضی حسن جبلت و خوبی فطرت و اقتضای منصب عالی نیابت و رتبه و وزارت است بنوعی
در انتظام ان مصالحت بمقتضای الاکرام بالاتمام اهتمام نمایند که روز بروز موجب ازدیاد رفاهیت
عالمیان و دعای خیر مسلمانان گردد و ذکر جبل ان رفیع المقدار نامنقرض ادوار بر صفحات روزگار

ناپایداری پدیدار ماند و بموجب محبت اصلی که مضمون صدق مشحون * الارواح جنود مجنده *
 ازان مفصح و مغیر است قواعد الفت و فطری چون بنسای * ارم ذات العماد التي لم يخلق
 مثلها في البلاد * استهکام تمام داده در تشبید قواعد مصداقت و مودت بروجهی توجه
 فرماید که بر ورنام و تعاقب شهور و اعوام در ارکان راسخه البیان عهد و پیمان مطلقا
 خللی و ذلی راه نیابد ان شاء الله تعالی چون باقی حالات حامل صحیفه دعا بمشافهه عرض می نماید
 درین صحبت بهین چند کله اکتفا نموده ختم اخلاص فرجام بدعاه امام وزارت و ایالت
 و نصفه و رأفت فلك احتشام می نماید * شعر * بقیت بقاء الدهر یا کھف اهل *
 و هذا دعاء للبرية شامل * بقیت مدى الدنيا و بایک کعبه * بطوف الاعالی حولها
 و الاسافل *

* محمد خدا بنده لاسندن رستم باشابه تهنیه وزارت ایچون کلان نامه در *

چون افتتاح مکاتبات و ابتداء مقاضات بوظایف دعا و مراسم ثنا شویه حسنه اخوان الصفا
 و همواره سنت سنیه خلان و فاست لهذا بروفق آیین و اطوار محبان صادق و داب و شعار
 مختصان موافق مبادی این صحیفه مشحون بحجت و وداد و عنوان این رساله عاری از شائبه
 ریب و غایبه ریا بوظایف دعای دوام دولت و استدامت شهور و اعوام جاه و جلال حدام فلك
 احترام عالیحضرت کیوان حشمت ناهید ربیت مشتری منزلت مرغی ضولت عطار د تدبیر مهر
 سپهر وزارت و رعیت پروری بدر منیر نیابت و عدل گستری رکن الدوله القاهره السلیمانیه
 عضد السلطنه الباهره الخافانیه وزیر اعظم آصف مقام نایب خسر و جشید احتشام متبوع
 اعظم الوزراء و الحکام و مخدوم اصحاب السیوف و الاقلام ناظم مناظم العلماء الاعلام کفیل
 مصالح اهل الاسلام من الخواص و العوام ملاذ افانم الوزراء من حبث القوة و القدرة و التمكن
 و معاذ جمهور لنظم مصالح المسلمین مشیر صاحب درایت صائب رأی وزیر کافی کفایت ممالک
 آرای مورد تأییدات و الهامات ربانی واسطه فیضان انوار عواطف احسان سلیمانی شجاعا
 الایاله و الدوله و السعاده و الحکومه و الحشمة و الشوکه و العظمة و العز و الاقبال و النصفه
 و الرأفة و المعدلة و الشفقة و المرجه و المکرمة و الاحسان و الافضال رستم پاشا اسخ الله تعالی
 ظلال وزارت و ایالت و حشمت و شوکت و عظمت و عزه و اقباله و نصفه و رأفته و معدلته
 و مرجمه و مکرمت و احسانه و افضاله الی قیام القیامه مصدر ساختند و عنان عبارت از صوب
 اطباب در بیان اوصاف و القاب و تطویل در نشر محامد و اخلاق ان نجسته صفات ملکی
 ملکات که دست فرسوده ارباب رسوم و عادات است که کشیده بدایع ضرایع دعوات و اقبانات
 و رده التفتحات چون اوراد مسیحان خطایر مقدس ملکوت مسجبات و روائع بدایع تحیات
 زکات صدقات بمشابه انفاس منبرکه مجاوران قدس و جبروت مستطاب ابلاغ میدارند
 و دعایی که از ریاحین بسائین اخلاص نسیم کرامت نسیم * فاستجاب لهم ربهم * بمشام
 روز کار فرخنده آثار رساند و ثنایی که بر شاخسار گلزار اختصاص از ترشیح جو بیار طراوت
 شعار * فتقبلها ربها بقبول حسن و انبئنا نبأنا حسنا * نخبه هر کونه امانی و آمال شکفته
 گرداند تحفه معلی موقف تصفت ایاب و هدیه مرکزی محفل معدلت ماب می سازند و بوظایف
 تهنیت رجوع بمسخر وزارت عظمی و عود بپسند ایالت کبری و عروج بذروه صورت وفا
 و صعود باوج صغه صفا و جلوس بکرباس نیابت علیا و نزول ببارگاه دولت اسحاقیام
 و اقدام می نماید * الحمد لله الذی اذهب عنا الحزن * و من علینا با نواع المن * یت *

فی الارض * ملجاء سلاطین زمان معین خواقین ظفر قران * بیت * شهی که نفس نکین
 جلال شد نامش * کمال یافت خلافت بهزایامش * فاتح ابواب الحشمه والسلطنه بمفاتح الهدایه
 مالک رقاب الاعادی بمحض التأيید بمن له اللطف والعنایه مطلع انوار الهی زینده اورنگ
 خلافت وشهنشاهی ناصرالدين المبین حافظ الشرع المبین لازالت رایات دولته مرفوعه
 الی قمة السماک وایات عظمته وشوکه مکتوبه علی صفحات الواسع الافلاک کر دایه استعلاء
 مراتب ارکان دولت قاهره وارتفاع مدارج حشمت باهره را از حضرت واهب العطايات قدس
 ذاته وتزهدت صفاته مستدعی بوده دوام ایام سلطنت وشهر یاری وخلود عهد خلافت
 وجهاننداری که منضمین صلاح حال ونجاح آمال عباد الله المتعال است خواهان است صحیف
 آن مراد از دیوان امانی بطغرای * اجیب دعوه الداع اذا دعانی * مطرز وموشع لله الحمد
 والمنه که ابواب فتوحات غیبی بمفتاح لاری مفتوح گشت وبتوفیق الله تعالی دیگر باره سر بر
 سلطنت واورنگ خلافت بمالک هندوسندبین همت متعالی منزلت ان سلیمان حشمت مرقامت
 ومستقر استقامت شده هر چند اتفاق مباسطت مراسلات ومفاتحت مخاطبات بان خلافت
 منقبت معالی صفات بفتاده اما تواتر مکارم اخلاق وتظاہر آثار مبامن وفاق ومحاسن اشفاق
 آن قدوه سلاطین افاق همواره محرک دواعی اشواق بموافقت ومرافقت بوده وهست * بیت *
 میان کعبه ودل کر چه بیابانست * در بچه زحرم سراجه جانست * وهمه وقت مکنون ضمیر
 ونخزون خاطر خطیر خیر آن بود که ابواب رسل ورسائل مفتوح باشد وناغبات این مضمون
 از قوت بفعل نیامده بود وشاهد این مطلوب از جمله این مقصود برفق مأمول رخ نمود
 درینولا شرافت مآب معالی ایاب مکرمت انتساب سید علی قبودان که از اخلص خدام عالیقام
 است بخدمتی مأمور شده باجمعی از عسا کر مصر بحسب مقدرات الهی بولایت بکرات آمده
 بعد از استماع خبر فتح ممالک بدار الملک جنت حضرت دهلی رسیده خبر جسته اثر انتظام
 احوال خیر مآله واستقامت ذات بابرکات لازم الاجسالات را رسانید ومعلوم شد که ازان
 خلاصه الملوک مریخص نشده بان شرافت مآب درباب توقف تکلیف نشد وعازم آن صوب
 گشت که محرک سلاسل اتحاد ومحبت گشته بدین وسیله طریق اختصاص نموده شود بنا بران
 لالی شاهوار اعتقاد در رشته محبت کشیده بواقیت معادن اختصاص را چنانچه شعار محبان
 خاص است در سلیک موافقت ومخالصت انتظام داده بابلاغ ان ارقام مضدع اوقات بابرکات
 خدام سپهر احشام شد ترقب ان وهر اد چنان است که ازان جانب نیر کشور ارتباط بمقابلت
 اختصاص افتتاح پذیرد ودایم الاوقات ابواب مخاطبات ومراسلات مفتوح گشته بنیان
 رفیع الارکان اتحاد بنوعی استحکام باید که از شبیه خلل ونقصان محروس ومصون ماند بزوائد
 تصدیع نمی شد اعلام خلافت عز وعلای ورایات عدالت عالم اراد اطراف خافقین
 مرفوع وخورشید عظمت وجلال از افق دولت بی زوال طالع ولا مع باد بمحمد وآله
 خیر العباد وبیحق النون والصاد

بحمد الله که مقصود دل ما * شده حاصل خوشای این حاصل ما * رجا بقیض و اهاب
 ذی الافضال حاصل وامل بکرم فیاض متعال متواصل است که همیشه صدر مستند وزارت
 و ایالت بوجود فیاض الجودان حضرت اصف منزلت مشورتی مرتبت مزین و مشرف باد
 * بیت * بقای جاه تو بادا که با عنایت تو * نه کار ما که شود کار عالمی بنظام * بعد از عرض
 فنون خدمات و طی وادی صنوف ضراعات عرضه رأی جهان ارا و معروض خاطر خورشید
 انجلا و ضمیر منیر سپهر اختر میگرداند که درین ایام بچسته فرجام که استماع خبر مسرت اثر العود
 احمد بمساع جاه و جلال رسید و در خلال آن حال نواب کامرانی و جهانیانی ابوالغالب
 سلطان محمد میرزا خلد الله تعالی فی ظل ظلیل اعلی حضرت والده الاعلی ظلال جلاله الاسنی
 و اوصله الی منتهی المراتب و المقامات فی الدین والدنیا از دار الملک خراسان بعد از چندین ساله
 حرمان بسعادت معاودت فرمودند و بدولت تقبیل فواید درگاه عرش اشباه مشرف گشته
 بعن نلثیم سنده جهانبناه فایز شدند و درین اثنا بتقریب هر نوع حکایات و ذکر هر گونه
 مقالات که نواب طوبی له و حسن مأب با فرزند ارچند سلطنت شعار خود میفرمودند مساعی
 جلیله آنحضرت که در باب صلح طرفین و اصلاح ذات البین در بدو امر نموده بودند اظهار
 می فرمودند و این معنی مذکور گشت که اگر همچنان آنحضرت در مسند وزارت عظمی
 متمکن می بودند و نصب احمد پاشا وقوع نمی یافت اصلاح این لشکر کشیها و قتل و نهب
 و سایر انواع فساد که بسعی ارباب افساد روی نمود واقع نمی شد و در خلال آن خصوصیات
 پر زبان کوهرا افشان بندکان نواب کامیاب گذشت که چون نواب شاهزادگی مجدد آنخدمت
 آمده اند و آنحضرت همچنین تبار که بمنصب وزارت عظمی سرفراز گشته لایق آن میباید که
 تهنیت منصب وزارت رفیع مرتبت نواب مشارالیه کس فرستاده تحریک سلسله محبت
 آنحضرت بوسیله رسولی امین فرمایند برین نواب کامرانی بر حسب اشارت مطاع و اطاعت
 امر متحکم الاتباع بندکان نواب کامیاب خلد الله تعالی ملکه و سلطانه جناب دولت مأب
 سعادت ایاب کمال الدین تبت انارا که قریب پنجاه سالست که در سلسله اعظم امراء عالیقدر
 صاحب اعتبار بوده و درین ولا از کمال اعتماد و کالت نواب کامرانی بوی مفوض شده بر سالت
 فرستادند تا مقدمات تعارف ازلی که بمقتضای * ولکن الله الف بینهم * همواره ثابت
 و محقق بودند تجدید نمایند و نتایج و آثار آن سمت ظهور یابد و اشعه مرایه صداقت و مودت
 جبلی که از صیقل محبت و وداد مجددا بجلا یافته از طرفین صفت انعکاس پذیرد و بمیان
 محاسن آن اسباب تعدد ممالک و کثرت مسالک بانحداد تبدیل یافته با وجود بعد دیار و توسط بحار
 صورت وحدت پذیرد و همیشه بسبب ان التیام جمیع مسلمانان در مهاده امن و امان و بجموع
 طبقات طالبان در کمال فراغت و اطمینان مرفه و آسوده خاطر توانند بود و از سرفراغ خاطر
 و جمعیت حواس باطن و ظواهر بوضایف طاعات و عبادات و اقدام بر اسام دعای دولت
 حضرات سلاطین طرفین و خواقین خائفین بواجبی اشتغال توانند نمود و زیاده برین مصالح
 مسلمین در معرض فوت و ضیاع و حقوق مؤمنین در حیرت نقصان و خسران نباشد و دائمآ
 راه مسافران طریق تحقیق * والله علی الناس حج البیت من استطاع الیه سبیلا * کشاده
 ثنای مریدی آنحضرت رفیع مرتبت همه ساله جمعی کثیر از مسلمانان و جمعی غفیر از مؤمنان
 بمقصد و مقصود رسیده بدولت طواف بیت الله الحرام و محاورت رکن و مقام سعادت زیارت
 مدینه معظمه حضرت سید الانام علیه و علی آله شریف الصلوة و تقایس السلام و مشاهد
 مقدسه انبیای عظام و ائمه کرام علیهم التحیه و الاکرام فایز شوند بکک ثقا و رواه اخبار

انبیای عالمقدار منضبط و در سلاک مشهورات حالات ملوک ذوی الاقتدار منخرط است که
 صاحب فضیلت * لعدا ایتنا داود متافضلا * که منشور منقبت * انا جعلناک خلیفه
 فی الارض * بطغرای مستطاب * و شد دنا ملکه و ایتناه الحکمة و فصل الخطاب *
 موشح داشت و جمال ذکر جیل * واذ کر عبدنا داود ذالابدانه اواب * بکمال لطف
 جزیل * وان له عندنا زلفی و حسن مأب * موبد و مر شمع علی سیده و سید الکائنات
 افضل الصلوة و اکل التحیات در وقتی از اوقات نبکی از اساطین سلاطین عجم رسول ارسال
 داشته و کتابی کریم فرستاده که در سفایح لواجب ان زیور چنین مذکور بوده که صلاح میان
 پادشاهان و اصحاب حکم و فرمان موجب استقامت جمهور عالمیان و فورث حفظ و نفس
 و عرض و مال بلکه سبب سلامت ارکان دین جمیع موحدین است پس بر هر نفسی از نفوس
 بشری واجب و لازم است در چیزی که نفع ان بهموم افراد خلائق می رسد بقدر مقدور سعی
 باشند و بر کافه مکلفین این مقدمه ضروری و محتتم که در مهمی که فائده ان بجمیع اشخاص
 انسان سرایت کند جهد مشکور مندول دارند و بر خصوص سلاطین بطریق اولی و خوب
 آن مؤ کد و لزوم ان مبرم خواهد بود چنانچه اگر احیاناً و پادشاه از اهل ایقان باشند و یکی
 پادیکری در امر ملک بخاربه و منازعه نماید این معنی سبب عصبیان از فرمان حضرت سبحان
 و موجب کفران نعم بی پایان ملک منان است * یا ایها الذین امنوا قد جائکم موعظة من ربکم
 و شفاعة لطاق الصدور * و بحمد الله و المنة که ذات ببارکات بجمسته صفات حضرات عالیات
 سامیات پادشاهان ما خلد الله تعالی ظلال سلطنتهما و خلائقهما و اقبالهما الی انقراض الزمان که
 اساطین سلاطین خلاصه جهان و افتخار کار خواقین دورانند از بد و فطرت بصلاح مسلمین
 و حفظ ثغور و حوزة دین مجبور و مغمطورند و جمعی که بانی و باعث نزاع و خلاف بودند بمیان
 توفیقات الهی بر طرف شدند و غیر محبت و وداد و صدق و صفا بین توجه آن سرخیل اهل وفا
 امری بظهور نمی رسد امید ببرکت قدوم سعادت لزوم ان وزیر عالمقام چون از بد و امر
 و آغاز قضیه صلح و صلاح بمحض اهتمام ان حضرت مشتری احشام صورت یافته بمقتضای
 الاکرام بالاتمام و ابرام این معامله خیر در انجام نیز از اثر عطف و وقت خدام ذوی الاحترام شود
 * و ما ذلک علی الله بعزیز * چون حامل صحیفه الضراعة در هنگام فرصت بعرض بعضی
 از خصوصیات مهمام مبادرت بمسارت می نماید و یقین بلطف جسم و خلقی عظیم ملازمان
 واجب التکریم حاصل است که حسب المرام انتظام می پذیرد زیاده برین مخلصان پای جرئت
 در بساط انبساط نهاده اند و پیش ازین کیت خوش خرام اقلام را در بیان و اعلام کلام منخلم
 اللبغام سر ندادند همواره زمام اشهب سپهر و اصهب مهر در کفایت و قبضه درایت
 ان شهسوار میدان وزارت و ایالت سپرده باد بحمد و آله الامجاد

* شاه طهماسبدن سید علی قبودان ابله کلان نامه نک صورتی در *

تحفه دعایی که هر بحرگاه از منظره * نصر من الله و فتح قریب * چهره کشاید
 بلکه هر گاه و بیگاه از منصفه * و ما النصر الا من عند الله العزیز الحکیم *
 جلوه نماید ایشار ایشار ملازمان سده سنیه عالمحضرت فلك رفعت خلافت
 منقبت سلیمان حشمت قطب فلك عظمت و بختیاری مرکز دارة اہمت و جهاننداری
 مؤسس بنیان الاسلام منصوره الالویة و الاعلام اصلق السلاطین قولاً و دیناً
 احق الملوک و الخواقین صدقا و یقیناً مرصص معاقد العقل و الانصاف هادم قواعد الجور
 و الاعساف آمر العباد باقامة النفل و الفرض المخصوص بشریف * هو الذی جعلکم خلافاً

مکتوب شاه اسمعیل که در وقت خروج به سلطان
با یزید رحمه الله فرستاده . مکتوب اول این است

حضرت خداوند گار اسلام سلطان با یزید، دعائی که ورد اهل الله تواند شد و
ثنائی که شایسته در گاه سلاطین جهان پناه تواند گشت از صمیم اخلاص و دولتخواهی
به عتبه علیه و سده سنیه اسلام پناه خلافت دستگامی سلطنت قباب معدلت نصاب السلطان
العاذل و الخاقان الکامل سلطان با یزید خلد الله ملکه مرفوع گردانیده همواره در
اوقات متبر که اولیا و انبیا و اصغیا خصوصاً بواطن فیض موطن حضرت آبا و اجداد
استمداد مینماید و استدعاء دوام دولت و خلافت و رأفت آنحضرت میرود بعد هذا بعز
اصفا و شرف انها رسانیده شود که بر رأی عالم آرا پوشیده نیست که از قدیم الایام

الی الان بخاندان ما نسبت ارادت و اعتقاد و سمت محبت و ووداد اهل ممالک عالم خصوصاً اهل دیار روم ثابت و محقق است و همواره از آنجا ارباب طلب و سلوک متوجه این آستان هدایت آشیان و حظایر مقدسه مشایخ جنت مکان قدس الله ارواحهم میشده است و هر کس بقدر قابلیت فطرت خود بمقصود معنوی و مطلوب اخروی فایز میگشته اند اما در بعض اوقات بعض فترات که در طریق توجه ایشان واقع بود و ملوک و حکام اطراف بلاد متعرض احوال ایشان میشده اند چون طریقه عدالت و افضال خدام حضرت خلافت پناهی جمیع اسلام خصوصاً سالکان مسالک طریقت و مالکان حقیقت را شامل می باشد متوقع و مسئول مریدان و معتقدان این خاندان را که داعیه توجه زیارت این دودمان باشد مجاز فرمایند و ملوک و حکام اقطار و مستحفظان حدود و اثغار فرمان شود که مطلقاً مانع آن گروه نگردند هر کس که متوجه این جانب گشته بمطلوب اخیری فائز گشته موجب کثرت دعوات و مستوجب مزید جاه و جلال و افضال شود انشاء الله چون غرض کلی عرض اخلاص و دعا گوئی بود بردعا اختصار لازم نمود جهت عرض دعا عمدة الطالبین محمد بصوب ملازمت در گاه فرستاده شد همواره جناب عالی ملاذ از باب آمال باد .

جواب نامه شاه اسمعیل که سلطان بایزید نوشته است

جناب سلطنت مآب حکومت نصاب شوکت قیاب سعادت ایاب سیادت انتساب
مبارز السلطنة والحکومه والعزوالاقبال شاه اسمعیل اسس الله بنیان عدله و افضاله
الیوم الدین تحیات صافیات شاهانه و تسلیمات وافیات پادشاهانه که از محض محبت
و صفای طویت ابلاغ و ارسال میکرده با قوافل مسبحان اسحار و رواجل موردان
لیل و نهار متحف و مهدی داشته توجه خاطر همایون بجانب سعادت فزونش منعطف
و مصروف دانند و همواره از پرسش احوال خیر مآلش مستخبر و ملتفت شمارند و
چون درین و لانا مه مشحون بدعا و ختامه مقرون بهرجا و نجای ارم آسا اصدار نموده
بودند در این اوقات و اسعد ساعات شرف نزول یافت و آنچه در مطاوی بلاغت آثارش

مندرج کرده باجماله بل من اوله الی آخره محقق گشته موجب افزون محبت واقع شد و التماس که در باب عدم منع متوجهان آن صوب صواب نما رفته بود تفحص فرمود چنان وضوح یافت که اکثر رعایای غزاة مجاهدین ببهانه زیارت ترك این سرزمین کرده طریق عطالت مسلوك می داشته اند و از این جهت نقصان کلی بمحصول سپاهی رومینموده و هر گه یکی از غازیان عظام بر عیت قدیمی خود میرسیده بموجب رسم قدیم و دیدن مستقیم گرفته بوطن اصلی خویشتن می آورده اند و چون اشارت شریف در رسید حکم فرمودیم که هر فردی از این طبقه در وقتی که داعیه زیارت اولیاء احد علیهم الرحمه نمایند برسبیل باز آمدن هیچ احدی مانع و دافع نگردند تا طریقه محبت چنانچه دلخواه طرفین و مقصود جانبین است معمور و دائر باشد که در رشته محبت لاینقطع غیر منقطع شود و چون آثار یکجہتی و اخلاص همگنان از نواحی ارباب اختصاص و محبان چون صبح صادق روشن و مثال نص قاطع مبرهن است بزواید اطناب نرفت همواره ایام سلطنت و کامرانی قرین توفیق یزدانی باد برب العباد .

مکتوب سلطان سلیم پادشاه عثمانی

به شاه اسمعیل صفوی

انه من سلیمان وانه بسم الله الرحمن الرحيم . الاتعلوا علی و اتونی مسلمین
و صلی الله علی خیر خلقه محمد و آله اجمعین - هذا کتاب انزلناه مبارکاً فاتبعوا و
اتقوا علیکم تفلحون . این منشور ظفر طغرا کالوحی النازل من السماء بمقتضای وما
کننا معدبین حتی نبعث رسولا از حضرت ابہت منزلت ما کہ خلیفۃ الله تعالی فی الدنیا
بالطول والعرض مہبط واما ما ینفع الناس فیما کث فی الارض سلیمان مکان اسکندر
نشان مظفر فر فریدون ظفر قاتل الکفرة الفجرة کافل الکرام البررة المجاهد
المنصور اللیث ابن الاسد ابن الغضنفر ناشر لواء العدل والاحسان سلطان سلیم شاه
ابن بایزید ابن سلطان محمد خانیم بجانب ملک ملک عجم مالک خطہ ظلم و ستم
سرور شرور و سردار اشرار داراب زمان ضحاک روزگار عدیل قابیل امیر اسمعیل

عز صدور یافت معرب از آنست که از بارگاه عزت و پیشگاه الوهیت یرلیغ^۱
تؤتی الملك من تشاء بتوقيع ما يفتح الله للناس من رحمة فلا ممسك لها كلك تقدیر
 باسم سامی ما رقم زده لاجرم اوامر و نواهی نوامیس الهی و امور احکام شاهنشاهی
 را در فضای زمین چون قضای آسمانی نفاذ داد **ذلك فضل الله يؤتیه من يشاء** و چون
 بتواتر آحاد استماع افتاد که ملت حنفیه محمدیه علی و اضعمها الصلوة والتحیه را
 تابع رای ضلالت آرای خود ساخته و اساس دین متین را بر انداخته لوای ظلم را
 بقواعد تعدی بر افراخته نهی منکر و امر معروف از شعائر شریعت دانسته شیعه شنیعه
 خود را بتحلیل فروج محرّمه و اباحت دماء محترمّه تحرّیض نموده بحکم **سماعون**
للكذب اكالون للسحت باستماع کلمات مزخرفات و اکل محرّمات نموده : مسجد
 خراب کرده و بتخانه ساخته . پایه بلند سایه منابر اسلام را بدست تعدی درهم شکسته
 فرقان مبین را اساطیر اولین خواننده اشاعت شناعت را باعث شده نام خود حارث
 کرده هر آینه بموجب فتوای عقل و نقل علمای اعلام ملت و اجماع اهل سنت و
 جماعت بر ذمت همت عالی نهمت قطع و قمع ورد و منع رسوم محدثه که رسم قدیم
 است بود **كما وردة فی قوله علیه السلام «من احدث فی امرنا هذا فهو رد»** و فی روایة
«من عمل عملا ليس عليه امرنا فهو رد» متحتم و لازم گشت و چون قضای ربانی و
 تقدیر صمدانی اجل اجله کفره فجره را در قبضه اقتدار مانهاده بود کالقضاء المبرم
 توجه آن دیار نمود و بامثال امر **«لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا»** اقدام
 کردیم تا از صولت تیغ ظفر دثار صاعقه کردار خار و خسی که در جویبار شریعت
 غرا بنورسته و چون بقلة الحمقا نشوونما یافته از بن بر آورده در خاک مذلت اندازیم .

من آنم که چون بر کشم تیغ تیز	بر آرم ز روی زمین رستخیز
کباب از دل نره شیران کنم	صبوحی بخون دلیران کنم
شود صید زاغ کمانم عقاب	ز تیغم بلرزد دل آفتاب
اگر در نبردم تو کم دیده‌ئی	ز گردون گردنده نشنیده‌ئی

ز خورشید تابان عنانم بپرس
اگر تاج داری مرا تیغ هست
چنانست امیدم ز نیروی بخت
که بستانم از دشمنان تاج و تخت

بموجب **الدين النصيحة** اگر روی نیاز بقبله اقبال و کعبه آمال آستان ملائک
آشیان ما که محال رحال رجالست آوردی و دست تعدی از سرزیردستان که پایمال
ظلم و طغیان گشته اند کوتاه کردی و خود را در سلك التائب من الذنب کمن لا ذنب له
منسلك گردانیدی و در مذهب و ملت تبعیت سنت صنیعه حنیفیه محمدیه علیه الصلوة
والتحیه که اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم کردی و آن بلاد را با سرها
مضافات و متعلقات ممالک محروسه عثمانیه شمردی هر آینه عنایت پادشاهی و عاطفت
شاهنشاهی ما شامل حال تو گردند .

سایه عدل و عنایت بسراو فکنیم
هر که چون مهر نهد روی بخاک در ما
زهی سعادت آنکس که این اجابت کرد . **«الاعادة الطبيعية الثانية»**
بر مقتضای طبع شرانگیز فتنه آمیز که **«ما بالذات لا یزول بالعرض»** با سیه دل چه
سود خواندن و عظ . بتائید الله سر هر تاجداری تاج داری سازم و بساط بسیط زمین
را از آن نفوس پردازم - دست ستمکاران را بقوت سز پنجه ید بیضا پیچیده درهم
شکنم باید که پنبه غفلت از گوش هوش بیرون کرده کفن دردوش گرفته مهیا باشید
که بموجب انما توعدون لات عسکر ظفر مخصوص چون اجل مسمی نداء - **اذا جاء
اجلهم لا یستأخرون ساعة ولا یستقدمون** در دهند و دمار از روز گارت بر آرند و دیار
در آن دیار نگذارند .

جوابیکه شاه اسمعیل به نامه مرقوم در فوق نوشته است

سلامی که بمحبت مشحون و پیامی که بمودت مقرون باشد بحضرت جنت
حضرت اسلام پناه سلطنت دستگاہ المنظور بانظار الملک الاله مبارز الدولة والسلطنة
والدنیا والدين سلطان سليم شاه . متحف ومهدی داشته آرزومند شناسند . بعد هذا
مکاتیب شریفه مرة بعد اخرى بدرجۃ العظمی لا یتنی الا وقد تثلت رسیدہ مضامین

آن چون مشعر بعداوت و مبنی از جرأت و جلادت بود از آن حظ بسیار نمود لکن مبداء و منشاء آن ندانستیم که چیست . در زمان والد جنت مکانش که نهضت همایون بسبب گستاخی علاءالدوله ذوالقدر واقع شد از جانبین بجز دوستی و یک جهتی چیزی دیگر مشاهده نشد و با آن حضرت نیز در آنوقت که والی طرابوزان بودند اظهار یک جهتی میکردیم حالا باعث کدورت معلوم نگشته چون باقتضای سلطنت باین خصوص عازم گشته سهل باشد :

ستیزه بجائی رساند سخن که ویران کند خاندان کهن

غرض ما از تغافل آن صوب دو چیز بود : یکی آنکه اکثر سکنه آن دیار مریدان اجداد عالی تبار ما اند دوم آنکه محبت ما بآن خاندان غرا عنوان قدیم است و نمیخواستیم که شورش چون عهد تیمور به آن سرزمین طاری شود و هنوز نمیخواهیم و باین قدرها نمیرنجیم و چرا برنجیم خصوصت سلاطین رسم قدیمی است :

عروس ملك کسی در کنار گیر دتنگ که بوسه بر لب شمشیر آب دار زند

اما کلمات نا مناسب و جہی ندارد و همانا آن اقوال و افکار الحاد فکار منشیان برشی و محرران تریاکی که از قلت نشئه از سردماغ خشکی نوشته فرستادند و اینهمه توقف نیز خالی از ضرورتی نبوده میپنداریم بنا بر آن حقه ذہبی مملو از کیفیت خاصه مختوم بمهر همایون مصحوب دارنده قدوة المقربین شاه قلی آقای بوی نو کرر زقت سلامتہ ارسال رفت اگر لازم باشد بکار داشته بزودی در رسند تابعون الہی آنچه در پرده تقدیر مکنونست صورت پذیر گردد . فاما فکری پر اصل کرده و بسخن هر کسی مقید نشده اندیشه در اول نمایند که پشیمانی آخر مقید نمیشود و ما در وقت تحریر این نامه بشکار حدود صفاهان بودیم در حال بتدارک مقابله مشغول گشته از سردوستی جواب فرستادیم بہر نوع کہ میخواهند عمل کنند « بس تجربه کردیم در این دیر مکافات، با آل علی هر کہ در افتاد بر افتاد » و چون کار بجنگ انجامد. تاخبر و فراخی را جایز ندارند . اما از راه عاقبت اندیشی در آیند. والسلام .

جواب مکتوب شاه اسماعیل که
سید عبدالوهاب قاضی تبریز آورده در اماسیه

کتاب مشکین نقاب بلاغت نصاب مشتمل بر قواعد اختصاص که از جانب
امارت مآب سعادت اکتساب سیادت انتساب حشمت شعار ابهت دثار امیر اسمعیل
نامدار اصلح الله شانه بوساطت فخرالسادات امیر عبدالوهاب سمت ورود یافت بشرف
مطالعه همایون رسید چون در دین اسلام جواب کتابت و رد تحیت و سلام بر مقتضی
فص : **واذا حییتهم بتهنئة فحیوا باحسن منها ووردوها فحوای بنای عظیم آن لجواب**
الکتابة حقاً کرد السلام از جمله واجبات است . بعد از اتحاف تحیات هدایت پیغام
و اهداء تسلیمات سعادت فرجام انهاء می رود که چون دست قدرت بیچون ا کلیل
ان الله اصطفانا نشینان اورنگ کنتم خیرامة اخرجت لنا من اهلنا بالعرف و
تمهون عن المنکر سرافرازی داد با وفور فر و شوکت و فرط اسباب وعدت بر
مقتضای **و کند لك یحبیک ربك** از سلاطین کامکار بر گزیده هر آینه بشکر این نعمت
عظمی صیانت نوامیس الهی و حمایت شرایع حضرت رسالت پناهی قیام تام نموده
همت علیه ما را فرض واجب الادا شد . پس هر جا که شارع شرح قویم از تعرض
ارباب هوا تغییر پذیرد اصلاح آن علی قدر الامکان عزمات ملوکانه ما را لازم آمد
چون روزنامه دولت باینداری بانجام رسید و بساط سلطنت ایشان که طول و عرض
عراق و آذربایجان فرا گرفته بود **کطی السجل** مطوی گشت و کو کب بخت و
اقبالت از افق تابیدن گرفت قدم به قدم پیش ملوک آن دیار نهادی و تاج کامکاری
بدست تغلب و جباری از مفارق ولایة آن دیار بر بودی لعدم الرجال و خلوا میدان
گوی کامرانی را در خم چوگان اقتدار در آوردی قدر نعمت ولایت و حق دولت و
مملکت را نشناختی در راه ایالت طریق پسندیده نسپردی و برسنن عدل و انصاف
پی نبردی مدارس علم و منابرد کرو بقاع الخیر و مواضع وعظ مندرس ساختی و در
باب تمیز حل و حرمت بسیار بدرفتی کلمه طیبیه من احل ما حرم الله فقد کفر
بسمع قبول و رضا نشنفتی بدین معنی شاهد قوی آنکه خلاف مفهوم نص مبین

وان تجمعو ابین الاختین را در معرض استباحه داشتی همه مقابح افعال و مساوی احوالت بحد تو اتر پیوست فلذالك غیرت دین و قوت مسلمانی باعث توجه رایات فتح آیات شد با وجود این حال عنایت و مراحم پادشاهانه ما درباره شما بیش از پیش رفت وقتی که با شهبازان روم از خلیج قسطنطنیه عبور فرمودیم و دیگر چون سرحد مملکت مرکز رایات دولت و منزل آیات فتح و نصرت شد عرض تشکر فرمودیم مقدار پنجاه هزار مرد باز گردانیدیم تا وسوس رعب و هراس و پاره‌ئی از دلت بیرون آید و امکان التقاء فئتمین روی نماید. این خطاب مستطاب نیز از روی شفقت و مرحمت پند نامه‌ئی است مشتمل چندین نصیحت اگر سعادت یار باشد ابواب صفا به مسامیر خذلان مسدود نگردد انشاءالله کلاه سرخ کوی حبابی است از دریای ضلالت سر بر آورده و یا گرداب جهالتی است که چندین مستمندان از بیم جان در خود فرو برده چون هوای کبر و غرور از سر بیندازی و از سب شیخین کریمین بتوبه و استغفار درائی و بدان التزام نمائی که در زمان سلاطین بایندری چهار یار رضی الله عنهم گاه ادای خطبه در هر بقعه و خطه بچه طرز بود باز بان اسلوب نغم مرعی و در هر خصوص معروف از منکر و مأمور از منهی متمیز و متمین گردد و قنطره‌ئی که به رود ارس هست و در اقطار عالم به چوپان کوپرسی مشهور است سرحد مملکتین باشد هر دو برادرانیم گرد خلاف و نزاع از میان برخیزد و غبار معادات فرو نشیند و لایزال نهال خلوص نیت و صفای طویت از جویبار ابلاغ رسل و رسائل سرسبز و روضات دل و جان از نسفات مفاوضات تازه و خندان باشد و اگر چنانکه فرط تهور و خودرائی و وفور تهتك و سبکساری با شیوه تمرد و طریقه تعند پیش گیری یکبار دستبرد لشکر جرار دیدی که ابر آتشبار غلامان حضرت چه بر سرت بارید پس از هزیمت دشمن اگر بر عقب راندن رسم نیاکان ما بودی خدای داند و من دانم و تو هم دانی. که حالت چون بودی جای تأمل است و تفکر با هوشیاران مقبل و دانایان متامل در این کار مشورت بسیار کن و از پند دلپذیر:

بترس از چه شیری ز شیر افکنان دلیری مکن با دلیر افکنان

گوزن جوان گرچه باشد دلیر عنان به که بر تابد از نره شیر
حصه بر گیر. با پنجه آهنین زور آوری طریق خردمندی نباشد بدان که ه :
اگر جز به کام من آید جواب من و گرنه و میدان و افراسیاب
برای تبلیغ این خطاب مفخر الاماجد حسن زید قدره فرستاد تحریر افی شهر
شوال المکرم فی شهر سنه ۹۲۰

این مکتوب را سلطان سلیم پادشاه عثمانی به شروانشاه
فرستاده ، از منشآت کاتب دیوان حیدر چلبی است

ضمیر منیر خورشید نظیر که فی الحقیقه آئینه شهود الغیب از آن کمایت است پوشیده و مخفی نباشد که حک و جود بی سود پس اردبیل بر تضلیل از دائره هستی و صفحه عالم در خاطر عاظر جهان بینی مر کوز و مصمم بوده است لیکن محضاً جهت تکمیل مهم احوال دیار عزیز الاعتبار عرب تا این زمان به اراده الملك المستعان صورت تأخیر و توقف روی نموده بود و الحال هذا حلب و شام و غزه و قدس شریف و شهر مصر و بلده مکه مکرمه و مدینه محترمه و سایر بلاد و امصار آن دیار با کافه توابع و لواحق و عامه صحاری و جبال شواحق و بالجمله ممالک عرب از سواحل عمان تا نواحی بغداد مفتوح و مسخر گشت و از امراء کبار آن دیار هر که گردن انقیاد و اطاعت بر بقیه رقیب و عبودیت نهاد بانواع عنایت و مرحمت مرعی و مقبول حضرت شدند و آنانکه اظهار عصیان و طغیان کردند جمله هدف تیر و طعمه شمشیر گشتند حاصل احوال ولایت عرب بر مقتضای رضای شریف با تمام انجامید و بعد ذالک با عسا کر آتش شکل دریا مثال از بلده مصر کوچ کرده بعز و شوکت پادشاهی بدار اسلام شام وصول یافت و از آنجا بی توقف عنان عزیمت را برای دفع آن زنادقه و ملاحده و قلع و قمع شاه گمراه ایشان بجانب دیار شرق منعطف داشتیم پس بر همت آن جناب لازم و واجب است که به مقدم همایون ما مترقب و مستظهر باشند بر مستدعای کمال اخلاص آن جانب که باین خاندان از سوائف اعوام تقرر و تحقق دارد در اتمام مصالح و مهم دولت همایون جداً اقدام و سعی و اهتمام نموده دقیقه ثنی

مهمل نگذارند و هر آینه جهت توسیع کفاف و معاش عسا کر ظفر ما اثر از آب و علف و آرد و گندم و عسل و دهن و جو و گوسفند و بالجمله از اجناس ما کولات که مهمم و مصلحت اقدم عسا کر است موفور و مستوفی ذخیره تدارک کرده حاضر و مهیا سازند چون اردوی جهان پوی بآن نواحی نزول یابد هر کس از اصحاب آن ذخایر ذخیره خود را به اردوی همایون می آورند و بنرخ روز بیع و شری کنند تا که ایشان را تجارت و عسا کر منصور را سعت معیشت روی نماید و الحاصل در اتمام و اتمام مصالح و مهمات دولت و تدارک احضار ذخایر ما کولات بموجب فرط اخلاص و صداقت مبدول و مصروف دارند و از اعلام و اخبار اخبار علی سبیل التعاقب و التوالی علیه بوساطت رسائل و ارسال خالی نباشد که انشاء الله رایات جهان گشا چون آن جوانب طالع و لامع شود آن جناب معدلت مآب را با انواع عنایت شاهانه مرعی و ملحوظ و بهره مند و ملحوظ می باشد حررفی یوم الخمیس الخامس عشر ذی الحجة ثلث و عشرین و تسعمائة .

این مکتوب نیز از جانب پادشاه سلیم خان
به پادشاه گیلان نوشته شده

آنکه بکرات و مرات از بندگان وثیق و واردان بر ضمیر منیر بمرتبه تحقیق
رسیده که خاندان ایالت و اقوام و عشایر آباء و اجداد آنجناب در نهایت اسلام و
مسلمانی و دینداری بوده اند و پایه مرتبه و حکومت و امارت ایشان همیشه به
تقویت اسلام و دفع و رفع ظلم استحکام یافته و فطرت اصلی آن جناب نیز بر جاده
اهل سنت و جماعت و همت اصلی او مجبول بر عبادت و طاعت است و آن قضیه
تابعیت و مراجعت طایفه ملاحده قزلباش و ترک ایالت ممالک دیار بکر که ملک
موروثی آن جناب بود بطریقه اضطرار واقع شده. بر رأی منیر واضح است که آنجناب
بر همان اعتقاد حق ثابت قدم است از این قدر گرفتاری آنجناب بین قوم زنادقه و
ملاحده و خلل بدین و دیانت او عاید نخواهد شد و صورت گرفتاری و اسیری
صحابه کبار بدست مشرکان و کفار این صورت را عذر خواه است فاما اصحاب

دلاوری و کمر بستگان دین مصطفوی اول امری را که باید رعایت نمود رعایت نام و ناموس مردانه است حمیت غیرت اسلامی از سنن مردان دین است . حالیا چون نیت همایون باصلاح حال ممالک اسلام خصوصاً بلاد ایران زمین و استفتاح اقطار از دست ملحدان بی دین و قلع و قمع شاه گمراه آن زنادقه کافر نهاد مصمم عزیمت و توجه آن امصار مبرم شده این عنایت نامه بجانب او شرف صدور یافت هر چند دوری مسافرت از تلاحق طرفین معلوم است فاما منتظر و متوقع از مسلمانان و دینداری آن جناب است که بهر چه اقتضای وقت و مصلحت دینی و دنیائی آن ممالک پناه باشد مرعی داشته خود را از زمره خدام و مخلصان این درگاه اعتقاد نماید:

هر کومطیع و چاکر این آستان شود بر منتهای همت خود کمران شود و بهر چه لایق این خلوص عقیدت باشد یوماً فیوماً بظهور رساند. مقدمات لِحوق و اتصال آن جناب باین دولت عظمی مرتب و مهیا گشته او را هم راتب عظمی و مطالب اعلی در مسائل دین و دنیا سرفراز خواهیم داشت و رتبه جاه و جلال او را باصناف آبا و اجداد او بر آسمان تربیت و عزت خواهیم برافراشت و العارف یکفیه الاشاره والسلام .

مکتوبی که شاه سلیم پادشاه عثمانی
به شروانشاه نوشته است

والاجناب اماره مآب المختص بصنوف لطایف الملك الکریم شیخ ابراهیم بیک
سلام موفور و تحیات نامحصور که از عین عنایت لامع النور پادشاهی صدور می یابد
مطالعه رفته بر ضمیر منیر روشن و مبرهن گردد آنکه قبل از اینکه مر حوم عالی حضرت
ابوت مرتبت سلطان ممالک العرب والعجم انار الله برهانه از فتح دیار مصر سالم و غانم
مراجعت فرموده بودند آن مخالف دولت و دین سردار فئنه طاغیه او باش و مقتدای
قزلباش اسمعیل لازم التنکیل خذله الله الملك الجلیل که بر حسب مدلول نصوص کتاب
و بموجب دلائل عقلی و نقلی باتفاق امت قلع و قمع آن مقهور بدنام در مصالح و مهمام
ملك و دین اسلام اهم اتم مصلحت است و بعنایت الله آن غدار تیره روز گار شکار تیر
خورده دولت ابد پیوند روز افزون است علی وجه العبودیه بقصد صلح و اصلاح و

طلب نجات و فلاح صار و شیخ نام شخصی را بطریق رسالت بدر گاه سلاطین پناه
مشار الیه اسبغ الله نعمته علیه فرستاده بود آنجناب مکرمت مناب نیز از کمال صدق
نیت در صلاحیت ذات آن الحاد نهاد اعتقاد کرده جهت التماس ارتباط اهالی
مملکتین و استدعای صلح ذات البین قدوة الاما جد حسین بیک را همراه ایلچی آن
سرخیل ملاحظه فرستاده مزبور هم به قید و حبس افتاده چون نوبت تقلد خلافت
و جهانبانی باین مراقب مرضی ربانی رسید و جلوس همایون وقوع یافت حسین
بیک مزبور زید قدره بعین عنایت علیه ملحوظ و بحسب اجازت انصراف مقرین گشت
لکن بر عادت حسنه جمیع اشراف اسلام این خاندان مقصد اقصی و مطلب اعلی ما
نیز چون بر توسیع حوزه ممالک اسلام محصور میبود و ضبط تسخیر قلعه بلغراد و
حصن حصین رودس که دست تدبیر خسروان جهانگیر بکنگره تملک سورایشان
نرسیده عزیمت همایون مقرر و مصمم میشد فضیلت غزو کفار بد نهاد را ملاحظه
کرده و مره بعد آخری در غزوتین مسطورتین : در رکاب منیع المآب ما بهم میرفت
در سایه همایون سعادت گستر ما از چنین غزای غرای ا کبر و فتح مسرت اثر مستعد
و مغتنم گشت و الحال هدا بر حسب عالی اجازت علیه همایون بدان صوب صواب
روانه گردانیده شد ، حررفی رجب لسنة ثلاثین و تسعمائه .

Sultan Selim Han

نامه عبیدخان به شاه طهماسب^۱

نامه نامی و صحیفه گرامی که از جانب سلطنت ماب و نصفت ایاب حشمت قباب ایالت انتساب جلالت اکتساب معالی نصاب طهماسب میرزا شرف ورود یافته بود در زمان خوب و ساعت مرغوب رسید و سخنانی که به دفعات تقریر نموده بودند مسموع شد.

آنچه در باب خرابی خراسان از ممر توجه جنود طرفین نوشته بودند بیان واقع است. غرض ما آن است که دین و ملت و مذهب که از زمان حضرت رسول (ص) و خلفای راشدین و امامان متقین الی غایه در عالم و عالمیان انتظام یافته تغییر نپذیرد و اگر به مقتضای فساد زمان خلل و فتوری در ملت نبوی واقع شود حسب الامکان در دفع و رفع آن کوشیدن بر ما لازم است و از وقتی که حضرت خاقان شهید^۲ انارالله برهانه شربت شهادت از جام قضا چشیدند، مردم خراسان در دست اهل بدعت و ضلالت گرفتار شده خواه به طوع و خواه به کره تابع تشیع و رفض شده اند و این صفت طبیعت آن مردم شده است.

بدان جهت در قید جنود مسعود اسلام آنچنان که می باید در نمی آیند و همراهی نمی کنند. بدان سبب روی در خرابی دارند و آن کسانی که از روی صداقت رجوع به لشکر اسلام کرده همراهی دین می کنند معلوم کرده باشد که چه نوع التفاتها درباره ایشان به ظهور رسیده و آنها که نفاق می ورزند و گردن از اطاعت دین اسلام می پیچند تفرقه ای که بدیشان عاید می شود ظلم نخواهد بود چنان که گفته اند:

ظلم‌هایی که به عالم پیداست همه عدل است ولی ظلم‌نماست
وگر نه هرگز در نیت و فعل ما غیر از رفاهیت اهل اسلام و عدالت و آبادانی ملک چیزی دیگر نیست
و نخواهد بود و به مقتضای انمالاعمال بالنیات امید می‌داریم که موافق نیت خود درجه یابیم.
دیگر نوشته بودند که در سال گذشته با وجودی که آن نوع تنبیه واقع شده بود باز آرزوی سلطنت
خراسان کرده‌اند. خود معلوم دارند که [شوکت لشکر اسلام را چه نوع استیلائی بر سپاه ایشان
بود] ^۳ چنان که فردوسی گوید:

ز سُم ستوران در آن پهن دشت زمین شد شش و آسمان گشت هشت
از غلبات گرد و غبار طرفین، بعد از فرار لشکر ایشان، غازیان لشکر اسلام این فرصت را غنیمت
دانسته در اخذ اموال و اسباب ایشان پرداخته از آن غافل بوده‌اند که جمعی در میان گرد مخفی
مانده‌اند به حسب تقدیر این نوع صورتی دست داد و در عالم سپاهیگری این کیفیتها عیب نمی‌باشد.
مباش غره که دارم عصای عقل به دست

که دست فتنه دراز است و چوب را دو سر است
در غزوه احد که یک دندان مبارک حضرت رسول (ص) شهید شد، بعد از آن چند فتح و نصرت
نصیب اهل اسلام گشت. اگر امتان آن حضرت را هم بدان حضرت موافقت شود، بعد از آن فتحها و
نصرتها دست دهد عیبی نباشد. ملاحان بحار اسلام جهت آن کشتی شوق را در بحر عمیق غزا
انداخته‌اند تا صدف صدق را به دست آورند و تا لؤلؤ شاهوار به کف نیاورند آرام نگیرند بدین قدر
ضرر و نقصان ظاهری پای همت از معارک مردانگی و جرأت پس نخواهند کشید.
تا آن دُر یگانه نیفتد به دام ما ما بار خود ز ساحل دریا نمی‌کشیم
اگر در آن نوبت جهت تنبیه لشکر اسلام این قضیه واقع شد، از عنایت سبحانی امید می‌داریم که
در این دفعه تلافی گذشته‌ها شده مقصود به حصول پیوندد چنان که گفته‌اند:

یوسف گم گشته باز آید به کنعان غم مخور
کلبه احزان شود روزی گلستان غم مخور
هان مشو نومید چون واقف نه‌ای از سرّ غیب

باشد اندر پرده بازیهای پنهان غم مخور
حضرت حق سبحانه و تعالی در حق اهل اسلام این نوع تنبیهات بسیار کرده است.
و دیگر از ابیات ما نوشته بودند.

«هری را بگیرم به لطف اله دهم شام و تبریز را با سپاه»
که مضمون الفال علی ما جری نیت و فکر و اندیشه ما همیشه به مضمون این بیت است. الامور
مرهونه باوقاتها. چون عنایت کریم ازلی و حکیم لم یزلی همراه لشکر اسلام شود بالاتر از آن هم
توقع داریم:

و بیت دیگر را هم نوشته بودند که:

«منم شیر شیران رزم‌آزمای که از ضرب شیران نجنبم ز جای»

یعنی با وجود حصول دارالسلطنه هرات گذاشتن و به جانب مرو شتافتن خلاف مضمون این بیت است. اگر صاحب وقوف نیستند از مردمی که می‌دانند بپرسند که در محلی که کفار غلبه کردند، حضرت رسول (ص) از مکه به چه طریق هجرت کردند و مهاجر و انصار که می‌گویند در آن زمان ظهور کردند از برای مصلحت مؤمنین و رفاهیت اهل یقین و جمعیت لشکر دین در هرات بودن صلاح ندید. جهت آن در تغییر مکان کوشید چنان که گفته‌اند:

ناگاه عاقلی ز قضا از بلاگریخت زد طعنه جاهلی که فلان از قضاگریخت
گر نیست از سبب به سبب التجا روا خیرالبشر ز مکه به یثرب چراگریخت
و حضرت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام در کلام دُرر بار خود فرماید:

ای یومی من الموت افر یوم لم یقدر أم یوم قدر
یوم ما قدر ما اخشی الردی و اذا قدر لم یغن الحذر

با وجود این معنی در یوم غزوه احد تغییر مکان کردند. لله الحمد که این هجرت ما به طریق سنت حضرت رسول (ص) واقع شده و در این امر هر کس که به ما طعن می‌کند طعن او بر حضرت رسول عاید می‌شود پس مطعون داشتن این امر کمال جهل است.

دیگر مذکور بود، که دورمیش که یکی از امرای ما بود، در هرات با اهل آن ولایت، آن چنان معاش کرده بود که مردم زمان پادشاه مرحوم سلطان حسین میرزا را فراموش کرده بودند. آیا در زمان پادشاه مذکور مدارس و خوانق بدین رسوایی بود که مساجد و معابد را طویل‌اسبان و خران کرده بلکه مبرز ساخته بودند و همه کاشیهای زرنگار را ویران کرده درها و چوبها را جهت

همه برده بودند و اکثر مساجد و معابد را شراب‌خانه و مفسقه ساخته بودند؟! ما به دولت که به شهر درآمدیم در تعمیر مدرسه و خانقاه سلطان حسین میرزا و سایر بقاع خیر کوشیده اخلاط خلایق و ستوران را از مساجد و معابد بیرون برده مدرسان و طلبه و خادمان معین کرده آبادان ساختیم. حسن معاش دورمیش از همین مقدمات معلوم است.

دیگر نوشته بودند که: ز تیر آه مظلومان حذر کن.

ای عزیز! به حضرت واجب‌الوجود این مقدمه روشن است که هرگز راضی نیستیم و رضا نداده‌ایم و در نیت و فعل ما نیست که بر مؤمنی از لشکریان ما ضرری و نقصانی رسد. اگر به غفلت یا سهو واقع شود و شده باشد که مطلع نباشیم به مضمون و لاتزر وازرة و زر آخری^۴ معاف خواهیم بود و بعد از اطلاع اگر غوررسی نفرماییم در ذمه ماست.

دیگر نوشته بودند: «با آل علی هر که درافتاد برافتاد.»

هر که مؤمن و مسلمان است و امید نجات آخرت دارد محبت اصحاب کبار حضرت رسول (ص) را از دست نمی‌دهد و حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) یکی از آن مذکورانند. با اولاد امجاد ایشان مخالفت کردن در تعادل از دیانت اسلام دور است. اما ما با آن طایفه گفتگوی و مجادله داریم که طریق حق و مذهب و ملت پدران خود را گذاشته تابع بدعت و ضلالت شیاطین شده رفض و تشیع اختیار کرده‌اند با وجود آنکه می‌دانند که سب شیخین کفر است این کفر را روز و شب شعار خود ساخته دم از اولادی آن بزرگوار می‌زنند به مضمون آیه کریمه انه لیس من اهلک^۵ حضرت مرتضی از آن نوع فرزند بیزار است.

فرزند خوش است اگر خلف زاد ور ناخلفی بود تلف باد
فرزند لثیم طبع بد کیش رنج پدر است و محنت خویش

و مخبر صادق در کلام مجید خود خبری می‌دهد که اذا نفخ فی الصور فلا انساب بینهم یومئذ و لایتسائلون^۶ در روز جزا پرسش از عمل خواهد بود از نسب نخواهد بود. دیگر ایشان که دعوی محبت مرتضی علی (ع) می‌کنند از دو شق بیرون نیست یا فرزند آن بزرگوار هستند یا نیستند. اگر نیستند چون دعوی فرزندی می‌کنند. چرا که حضرت پیغمبر (ص) فرموده‌اند که هر کس پدر کس دیگری را گوید پدر من است و پدر او نباشد، آن کس به بهشت در نمی‌آید و اگر فرزند حضرت مرتضی علی (ع) اند آن بزرگوار کدام مرده را از گور بیرون آورده سوخت و چه کس را ریش و ابرو تراشیده در گوش او حلقه انداخته خلیفه اسلام ساخت و کدام ناپاک بی‌نماز فحش گو را که در عمر خود یک رکعت نماز نگزارده است تبریایی ساخته مقبول خود گردانیده و کدام کس را فرمود که به من سجده کن. حضرت رسول (ص) فرموده‌اند که اگر سجده کردن به غیر حق تعالی روا می‌بود، ضعفا را می‌فرمودیم که به شوهران خود سجده می‌کردند. پس محقق شد که سجده کردن به غیر خدای تعالی روا نبوده و کفر است و این افعال مذکوره به آلف و اضعاف در سلسله شما هست. با وجود این مقدار قباحت به ما موعظه می‌فرمایند. کنون بشناس خود را و یکی سر در گریبان کن. حضرت مرتضی علی (ع) این نوع بزرگواری بود که با اصحاب کبار بیعت کرده و در عقب ایشان نماز گزارده و تابع ایشان بودند. بعد از فوت آن بزرگواران مدت دیگر آن حضرت خلیفه بر حق بودند و اگر می‌دانستند که آن بزرگواران باطل اند، چون نعلش ایشان را در پهلوی حضرت رسول می‌گذاشتند و بیرون نمی‌آوردند؟! پس معلوم شد که آن بزرگواران برحق بوده‌اند که بدیشان تعرض نکرده‌اند و معلوم جمیع خلائق است که حضرت مرتضی علی (ع) تابع روش حضرت رسول (ص) و اصحاب کبار بوده‌اند و هرگز بدیشان مخالفت نکرده‌اند و پدر کلان شما جناب مرحوم شیخ صفی را هم چنین شنیده‌ایم که مردی عزیز و اهل سنت و جماعت بوده و ما را حیرت عظیم دست می‌دهد که شما نه روش حضرت مرتضی (ع) را تابعید و نه روش پدر کلان

را. پس اولادی آن عزیزان از کجا ثابت می شود چنان که گفته اند:

شیر را بچه همی ماند بدو تو به پیغمبر چه می مانی بگو
و جای دیگر می گوید:

آن را که ندانی نسب و نسبت و حالش آن را نبود هیچ گواهی چو فعالش
هرآینه هر کس تابع روش آن بزرگوار بوده باشد به مصلحت دنیا تابع بدعت و ضلالت نشود.
به مضمون الذین ضلّ سعيهم فی الحیوة الدنیا و هم یحسبون انهم یحسنون صنعا^۷ نظر باید کرد
و عبرت گرفت.

در پس آینه طولی صفتم داشته اند آنچه استاد ازل گفت بگو می گویم
دیگر توقف ما در مرو تا غایت به جهت آن بود که عالی حضرت سلیمان مکانی با جمیع خواقین و
سلاطین پای تخت سمرقند و تاشکند و ترکستان و اندجان و حصار شادمان و بلخ و شبرغان با
لشکر عظیم ایشان متوجه گشته مکاتبات و مراسلات به مبالغه هر چه تمامتر فرستاده که
عن قریب به شرف دولت غزا مشرف خواهیم شد تا آمدن عساکر نصرت مآثر جنگ را موقوف
دارند که از این دولت محروم نمائیم. در این ایام حضرات به جمعیت کلی نزول اجلال فرموده
بی قضای الهی کوچ بر کوچ متوجه غزا و جهاد هستیم. ان شاء الله تعالی هرآینه به کسانی که
مخالف شریعت نبوی و پیروی بدعت و ضلالت نموده اند اکابر دین و پیشوایان اهل یقین در حق
ایشان چنین فرموده اند:

هر کس به فساد رخنه در دین آرد یا وقت زکوة بر جبین چین آرد
مستوجب حد گردد و جبار احد بر حد زدنش ترک ز ماچین آرد

هر وقت که روش شما موافق روش آن بزرگواران می بود ما را با شما هیچ مناقشه و مجادله نخواهد
بود. این زمان که این طریقه حسنه را بر طرف کرده اید دفع و رفع شما بر ما لازم و واجب است.

مرا که با تو همیشه تعصب آیین است برای جاه نباشد تعصب از دین است
اِثَارِنَا تَبَدَّلْ حَالِنَا مَدَام خذ عِبْرَةَ لَاجِلِكْ مِنْهَا عَلَى الدَّوَام

والسلام علی الذین یستمعون القول و یتبعون احسنه^۸ [والحمد لله رب العالمین].*

شاه تهماسب صفوی

Büyük bir ihtimalle, soy kütüğünün değiştirilmesi resmî olarak Şeyh Cüneyd'in (851-64/1447-60) desteklediği bir girişimdi. Cüneyd, Cihan Şah Karakoyunlu (841-72/1438-67) tarafından Erdebil'den kovulması ardından çıktığı Anadolu'daki uzun yolculuğu sırasında, Âşıkpaşazâde'den, torunlarının "Peygamber'in arkadaşlarından (sahabeden) daha değerli olduğu" naklini dinlemiştir.²⁶ Böylesi bir açıklama, sadece Şî'î inanın çerçevesi içinde anlamlıdır. Bu nakil, Cüneyd'in sadece 'Alî'nin soyundan geldiklerine ikna olmasını sağlamamış aynı zamanda Şî'îliği benimsemesini de sağlamıştır. Doğrusu, İslâm toplumunun yönetimi konusunda 'Alî'nin torunları, sadece Şî'îlik içinde Peygamber'in arkadaşlarından –ilk halîfeler de dahil- öncelikli kabul edilmektedir. Cüneyd'in bu yöndeki sözleri, muhatabı Şeyh Abdu'l-Latîf'i acil olarak Karaman yöneticisi İbrahim Bey'e (827-68/1424-63) bir mesaj göndererek, onu Safevî liderinin emellerine karşı uyardırmaya itmiştir. Şeyh Abdu'l-Latîf yazısında aynen şöyle demektedir: "Şeyh Cüneyd'in hedefi dindarlık değil, İslâm şeriatının ihlâl edilmesi ve kendisinin iktidar amaçlarıdır."²⁷ Değiştirilmiş soy kütüğü, gerçekte Cüneyd'in Anadolu'daki çeşitli Şî'î unsurların desteğini garantileyerek iktidara ulaşma konusundaki ihtirasları ile uyumlu idi.

²⁶ Âşıkpaşazâde, "Tevârih" s. 265. Osmanlıca orijinal metinde şöyle geçmektedir:

"Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdu'l-Latîf'e sual etti: Ashabı mı evlâdır yoksa evlâdı mı evlâdır dedi."

²⁷ Âşıkpaşazâde, "Tevârih" s. 265-266. Osmanlıca orijinal metinde şöyle geçmektedir:

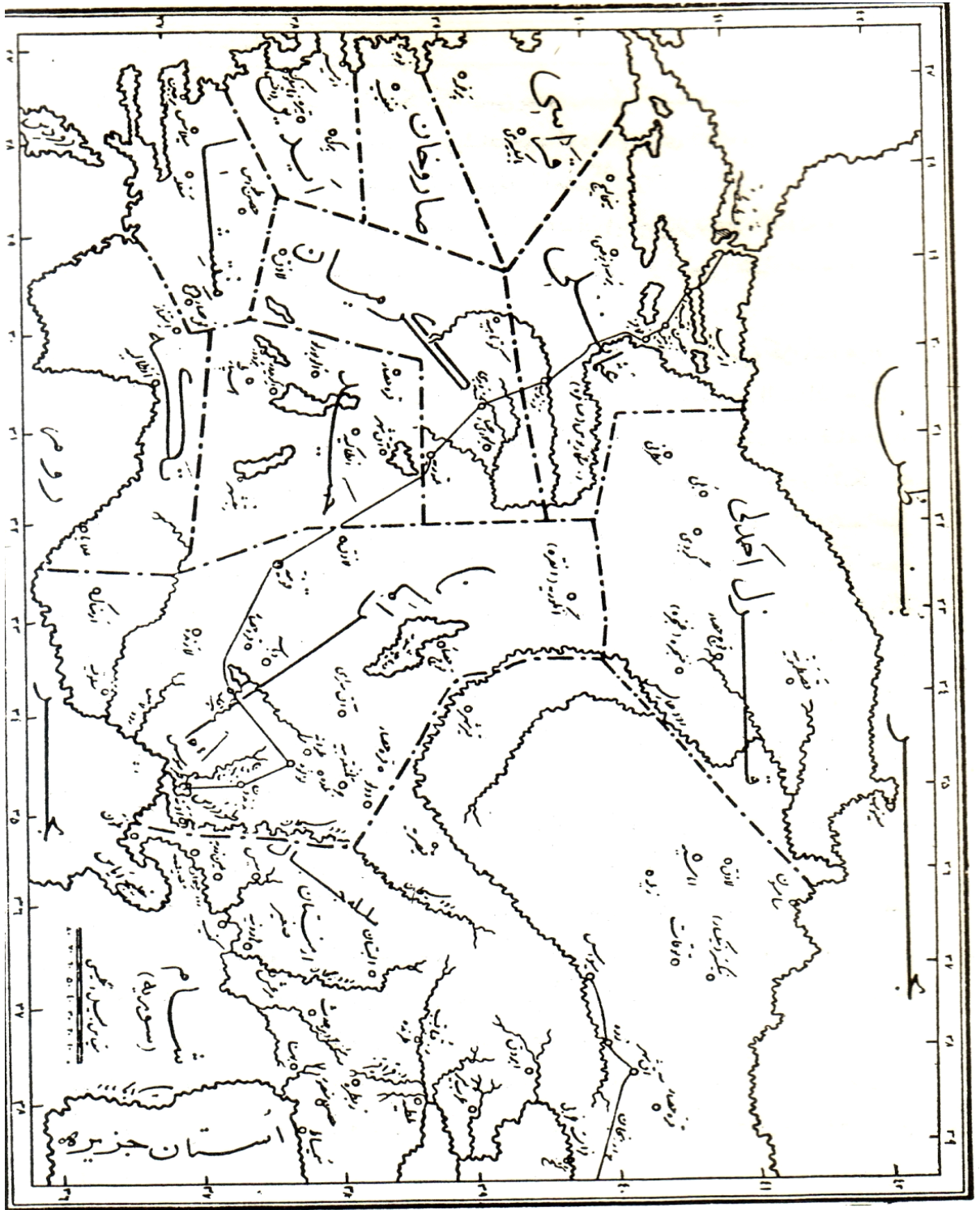
"Şeyh Abdu'l-Latîf; Karamanoğlu Beg'e, mektup yazdı. Bu Şeyh Cüneyd'in muradı sofuluk değildir. Şeriatı bozup, kendü emaretin talep eder, dedi."

Safevîlerin Soy Kütüğü

و سبعمایه بزیارة حج اتحاق افتاد چون حاضر شدند بروضه شریفه
مدینه نبویه حال جنان افتاد که جمله اشرف مدینه و غیره مجتمع بودند
ادام الله برکتہ از سلطان سید الشریف (15a) الحسب والنسب
سید شهاب الدین ابن احمد بن حسین که سلطان مدینه بودند ایا
عن حدّ الی یومنا ادام الله برکتہ عرض نسب خود که تا بیروز زین کلاه .
فصل اول در ذکر نسب شیخ قدس الله روحه العزیز شیخ صفی الدین
ابو الفتح اسحق بن الشیخ امین الدین جبرئیل ابن الصالح قطب الدین
ابو بکر بن صلاح الدین رشید بن محمد الحافظ لکلام الله ابن عواضین
فهروز (بیروز) الکردی السجانی نعمة الله علیهم اجمعین .
حکایت سلطان المشایخ فی العالمین شیخ صدر الدین ادام الله برکتہ
فرمود که شیخ قدس الله سره فرمود که در نسب ما سیادت هست لیکن
سوال نکردم که علوی یا شریف، و همچنین مشته بعاند .

سید شهاب الدین گفت که این نسب در غایت خوب است از بیروز تا
حضرت نبی صلوة الله علیه السلام عدد کرد و مجموع سادات با اتفاق صلّم
داشتند و مدقق کردند و جماعت حجّاج که بودند برین حال شاهد
شدند ذکر باقی فیروز، ابن مهدی ابن علی ابن حسین ابن احمد ابن
ابو القاسم ابن الثابت ابن حسین ابن احمد بن داود ابن علی بن
عوس الثانی ابن ابراهیم ابن عوس الکاظم ابن جعفر صادق ابن محمد
باقر ابن امام زین العابدین (ابن) حسین ابن علی بن ابی طالب
علیه الصلاة والسلام .

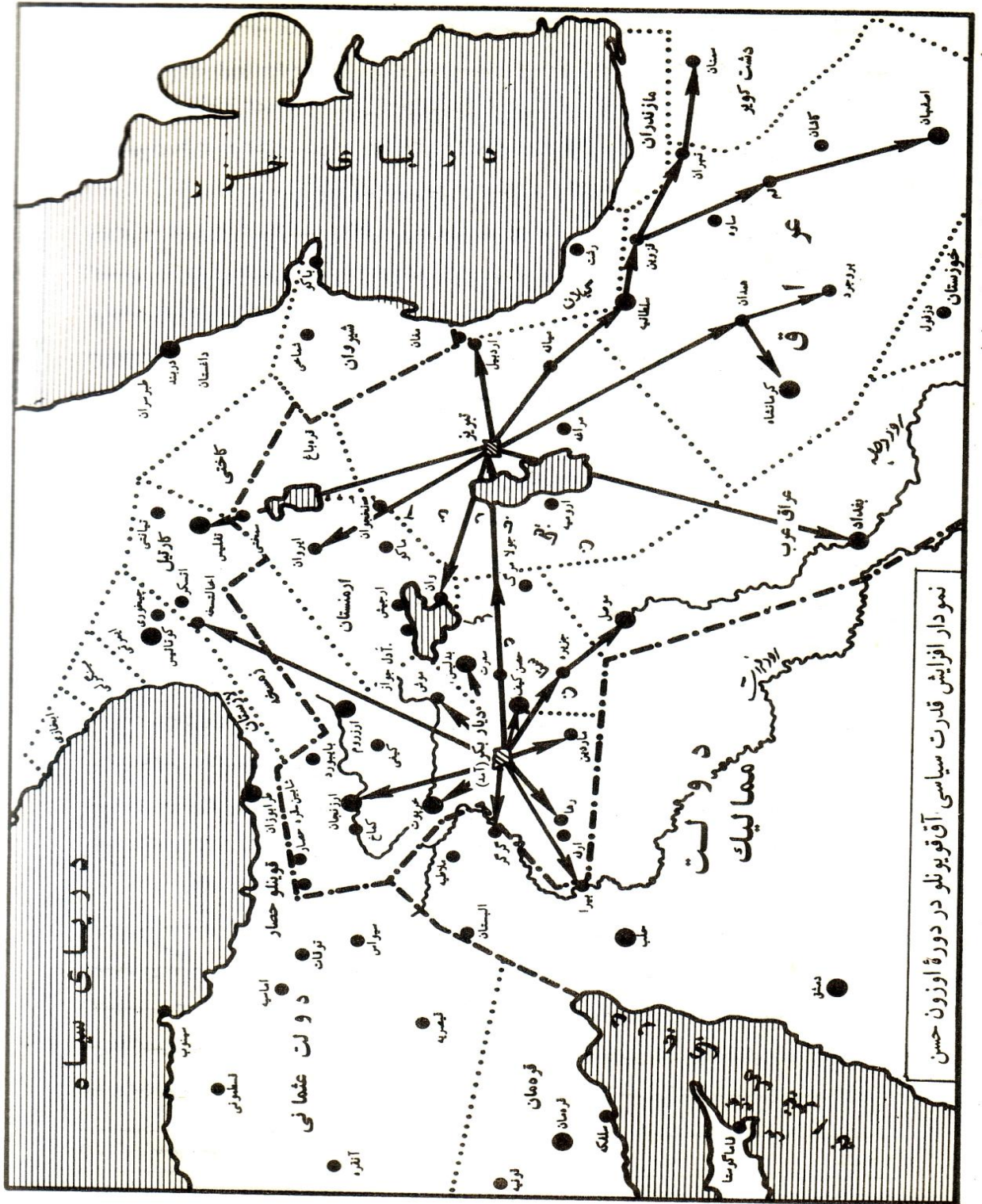
صاحبقرانی جناب جلالت مآب وعبیه سعادت نصایب تقویض اولیوب بممالک بحر و
 نامتاهی واقالم محیه سعادت دستکاهی بالطول والعرض بمقتضای ﴿ انا جعلناک خلیفه
 فی الارض ﴾ قبضه قدرت جهانبانی ونبیّه مکتب فرمان روانه مقروض ومقرر ومضبوط
 ومسخر اولیوب پادشاهان دارا آیین وخسروان صاحب تمکین سده کردون نشان ترابنه
 بوزسوروب درگاه جهانپناههم انلهار عبودیت وامثال قلندر ایمدی سندخی صدمات
 صرصر قهرمانی وسطوت ودهشت آیات عتایمدن شمه مشاهده ایلوب مرغ روح
 بی قوتک چنگال شاهین اجل پردازدن خلاص ومنقار شهباز بلند پروازدن مناص بولمش
 اوقلوشکار مزایدک عرصه آشوب جنکده فضای وسیع جهان باشکه تنک کوریتوب زمزمه
 مردان عدوکش وصف شکن واولوله تفنک وضربزن خروش افکن وجود بی سودکی
 سراسیمه ایدوب لشکر شیطین رهبرک ﴿ یوم یفر المرء من اخیه ﴾ الایه آیتن مشاهده ایلنر
 ایدی لکن اباواجداد عال نژاد مک طایع محمدت بدایملرنده کمال مرثوت ونهایت عاطفت
 ووفور شفقت ورأفت راکزومقرر اولوب بخسانی قومتی وزیونی اولدرمک عادت مرضیه
 وماعده مالوفه لی اولمافین تقیله وجود خبائث آلودکی تیغ بران عا کر نلفر ماثرله
 صفحه روزگاردن ازاله وحک الملک ممکن ومبرایکن انماض عین اولنوب اولانجه خزان
 وجهالتک نهب وغارت ومهور ولایتک نهب وخسارت قلوب لواه نخوست نما کده حدوغ
 بی فروغ هزیمت سزا که مجتمع اولان ملانقه ملحدین طعمه تیغ غازیان قنوج آیین واقع
 اولشیدی اگر طیبت ضلالت سرشکنده ذره قدر جلادت وغیرت اولایدی چوقندن
 هلاک اولوردک پس بولک کپی عنایتزه مظهر دوشوب قلیچمن التنده جان هراسکه امان
 ویرلیدی نیچون درگاه جهانپناه وبارگاه فلک اشیا همزه آدم کوندروب عرض عبودیت
 وجان سپاری وانظهار رقبت وخاکاری ایتمک بونقصان عقلمه تمام غرورک ودائره
 ضلالتدن عدم عدولک اولمفین ان شاء الله الاعز والاکرم بنم دخی عن قریب دیار شرقه
 توجه همایون وعزیمت مپونمسه موجب وباعت اولدی اوتاقی کردون نطق اراضی تبریز
 واذربایجان بلکه ممالک ایران وتوران وسائر ولایت سمرقند وخراسان صحرا زنده قورلمتی
 مقرر اولدی بوزمانه دکین ناخبره سبب اقصای ممالک محببه ده صکفار انکروس
 وافرتبجده واقع اولان بلفراد وردوس که معظمتات قنلاج ربع مکون اولوب هر بزی انجوبه
 دهر بوقلمون ایدی استخلاص لری ایچون لشکر جرار عدوشکار له اوزر زینه عزیمت ایدوب
 واردوغم کپی هادی ﴿ انا فتحناک فتحا مینا ﴾ هدایتی ایله ودلیل ﴿ وینصرك الله نصرا
 عزیزا ﴾ دلالتی ایله ضربه هجوم شهبازان رومه تمهمل اولیوب هر بزی زمان قلبلده
 حیطه قنوج ونسخیره وصول بولوب مدار استنام دارالاسلام ومعابد اوان مساجد اهل
 ایمان اولوب آیین کفر وضلال علی وجه الکمال نکون سار قلندی ﴿ الحمد لله الذی هدانا
 لهذا ﴾ ایمدی خبیر واکاه اوله سز که عنان عزیمت ظفر قرانم سنک اوزر بیکه منعطف
 اولوب عسکر نلفر رهبرک هجوم نصرت مر سوملری ولایتکه در مقدماتنییه احوال کارزار
 شجیه مرضیه دلاوران نامداران اولمفین سکا دخی اعلام اولندی شویله بلکه گروه انبوه کوه
 شکوه ولایتکه داخل اولوب خانمان ومملکتک تاراج ایتمدین تاج الحساد رواجک باشکدن
 چبقاروب طریقته اجداد که سالك اولوب ابدال وارنمد کوب زاویه درویشی ومکننده
 ونکیه مذلتده مزوی اولوب نواب کامیابمدن شبشابه ایدرسک دولت وسعادت سنک اوله
 وایلمکدن غیری نسنه کورمه سن والاغور وفرعونی وپندار نمرودی جبلت شقاوت

بلد روم

۸۲۶

مأخذ: گی لسترنج، جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی

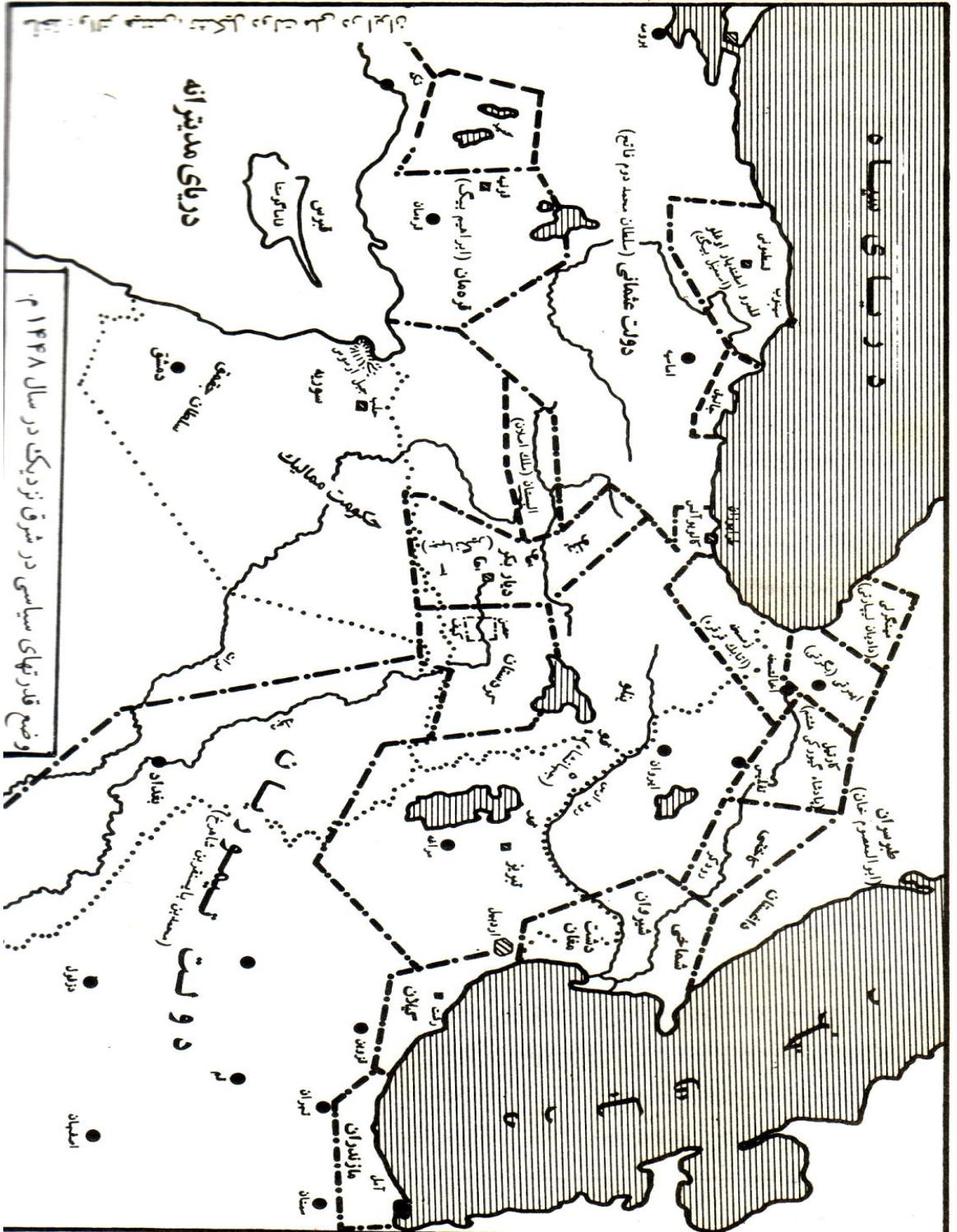
نمودار افزایش قدرت سیاسی آق قویونلو در دوره اوزون حسن

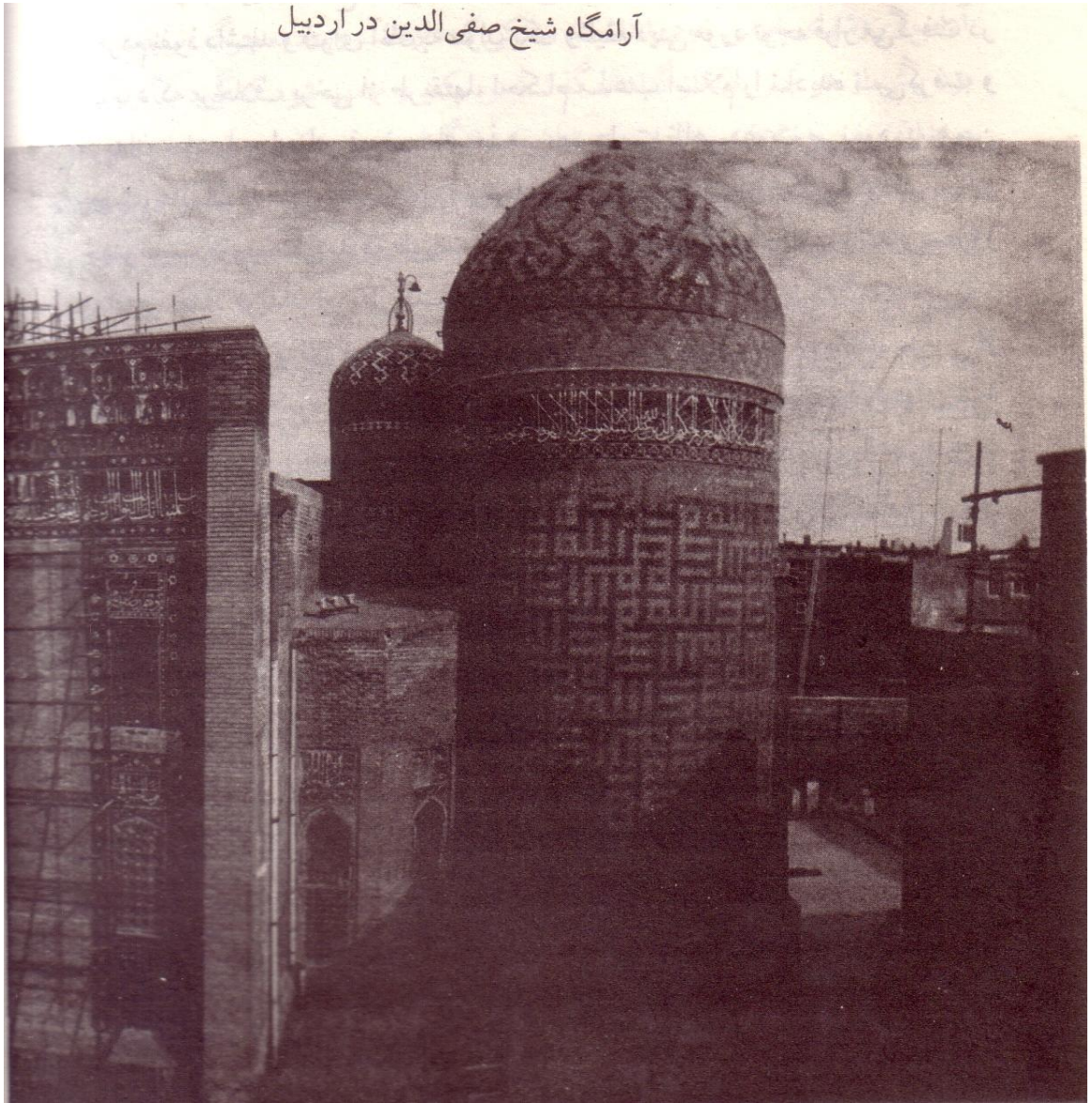
مأخذ: والتر هینتس، تشکیل دولت ملی در ایران

Yiğit Tahmasp, Tanrı seni doğru yola getirsin!

Tezinde söylenenlere uyulması gereken bu mektup size erişince bilin-
sin ki, sen, sana bağlı olan ve boyun eğen rafizler ve dinsizlerle, kötü ve
fesatçı kimselerle din kurallarını değiştirip şeriatı alaya almakta ve
saygıdeğer İki ulu şeyhe (Ebu Bekr ve Ömer) sövmektesin. Bu yap-
tıklarının dört mezhepçe de küfür ve sapıklık olduğu kesinlikle tes-
pit edilmiştir. Uygunsuz yolda bulunduğunuz için İslâm bilgileri ve
din şeyhleri -Allah onları kıyamet saatine kadar ayakta tutsun-
kanınızın mübah ve malınızın helâl olduğuna fetvalar vermişlerdir.
Şimdi, Muhammed Mustafa'nın -selâm ve imdat dileyerek sizin
üzerinize gelmiştir. Sapık mezhebınızda ve gerçek dışı inancınızda
direndiğiniz takdirde yararsız vücudunuzun ortadan kaldırılması için
ulu Tanrı'nın inayeti ile harekete geçilmiştir. Elbetteki kılıç kullan-
madan önce sizi tövbe edip İslâma dönmeye çağırarak sünnettir. İşte bu
sebeple, uyulması gereken bu ferman sana gönderildi ve karışık,
penşan haliniz olduğu gibi bildirildi. Şimdi, erkeklik dâvasında olan-
lara, korkaklıkla kadın gibi meydandan kaçıp gizlenmek düşmez;
kana susamış erkek arslanlar ve arslan gibi üç alan yiğitler yerlerine
çekildikten sonra, bir bölük sapkınun (sapığın) önüne düşüp âlemlerin
yaratıcısının emanetleri olan âcizlerin, reaya ve halkın mallarını
yağma edip ellerinden almaya ve tahrip etmeye cesaret ile soy ve sop-
larını kurutmaya çalışmak, İslâm toplumundan olup kıyamet gününe
inanana yakışmaz. Eğer kalbinde iman ışığında bir damla ve vic-
danının bahçesinde din inançlarından bir taze yaprak olsun var ise
İslâmlara uy ve şimdiye kadar yaptığın sapkınlığa, dinsizliğe ve
alçaklığa tövbe kul. Aksi hâlde, kaçıp gizlenmek gibi yüzüzlüğün ve
sayısız dinsizce davranışların ile yanındaki akılsız haşeratin
başbuğluğunu bırakıp İslâm askerinin karşısına çık ve Tanrı'nın tak-
dirinden, henüz görünmeyen, gizlilik arkasında kalmış haber ve olay-
larını meydana çıkmasını bekle. Eğer korkarak kaçmanın sebebi eli-
mizdeki top ile tüfek ise, buna gerek yok; çünkü bu gibi savaş araçları,
sapkınlar ve dinsizler için zaten hazırlanmış değillerdir ve kul-
lanılmayla da niyetli değiliz. Sizin gibi halleri bilinen İğrenç bir
sürünün hakkından gelmek için savaş arslanlarının elindeki parlak
kılıçlar yeterlidir. Hele ki yüce Kur'an'da "ve enzelne-lhadidelihi be'sün
şedidün" (pek sert olan ve insanlara birçok yaranı bulunan demiri var
ettik) ayeti uyarınca meramı güzelce anlatan kılıç ve kama, demir
mızrak kullanmaya gerek kalmadan yok edilmeniz yeterli olduğu
açık ve seçiktir. Vesselâm, İslâm askerine itaat etmemiz için verilen
öğüt tamam oldu"

961 (1554), Kanuni'nin Üçüncü İran (Nahçıvan) Seferi'ne çıkmadan önce Şah
Tahmasp'a yazdığı mektubdur. Peçevi, "Peçevi Tarihi", Haz. B. Sıtkı Baykal, K.B.
Yayınları, Ankara 1981, I, s. 220 - 221.

Şeyh Safi Erdebili'nin Turbesi

Özet:

Ortaçağdan onaltıncı yüzyıla kadar olan süreçte İslam devletleri kültür, medeniyet ve siyaset açısından dünyadaki gelişmelerin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptiler. Başka bir deyişle, bu dönemde İslam devletleri bağımsızdılar ve dünya siyasetinde küresel bir güce sahiptiler. Aynı çağda Batı dünyasında ise, İslam devletlerine doğru bir yönelmenin olduğu görülmektedir. Onaltıncı yüzyılda İslam dünyası küresel güçler arasında önemli bir konuma sahip olduğu gibi önemli gelişmelerde de söz sahibiydi. Bu dönemde İslam ülkelerinin tarihsel hafızası, onların kendi devletlerine güvenlerini sağlamış ve yeteneklerine inanarak ihtiyaçlarını karşılamalarının yolunu açmıştır. Arthor Nussbaum gibi Batılı bilim adamlarının da öne sürdükleri gibi İslam ülkeleri hukuk ve uluslararası ilişkiler gibi konularda da Hıristiyanlardan nispeten daha ileri bir seviyedeydiler ve bu bağlamda, yaşlılara, kadınlara, çocuklara ve esirlere saygıyla davranıyor ve doğayı tahrip etmiyorlardı. Bu asırda, iki İslam devleti olan Osmanlı ve Safevi devletleri ise -iç siyasette yanlışları olsa dahi- bu hususta kendilerine güvenmiş ve kendilerini geliştirmişlerdir. O dönemin dünyasındaki kutuplaşmaların iki merkezinden birisi Batı, bir diğeri ise Osmanlı idi. Osmanlı Devleti, İslam'ı temsil eden en büyük resmi güç olarak, Batının Müslüman beldelerde Hıristiyanlığı yayma politikasına karşı engel teşkil etmiştir. Bilimsel açıdan İslama hizmette önemli bir rolü olan İran'ın ise bu iki kutup arasında yer alan özel bir konumu vardı. Avrupa devletlerinin kendi politikalarını Doğu'da ve İslam ülkelerinde Uzun Hasan zamanından beri uygulaması, bu iki İslam devleti arasında sıkıntı yaratmıştır. Osmanlı-Safevi ilişkisinin diğeri bir boyutu ise onların iktidarla ilgili olan anlayış ve kavrayışlarıdır. Bu iki devletin siyaset bilimi bağımsızca ortaya çıkmadığı için,

bilimin (mezhepsel bir bakış açısının sonucu olarak anlaşılmalı) siyaset etkisinde kaldığı dikkate alınıp, Osmanlı-Safevi ilişkilerine o dönemin güç-bilim ilişkisinin bağlamı çerçevesinde bakılmalıdır.

Abbasilerin yıkılmasından sonra İslami ülkelerin her biri bağımsız bir hükümet oluşturdular. Bu değişim İslam ülkelerini tehlikeye sokmuş ve Hıristiyanları bütün İslam ülkelerini kendi dinlerine çekmek için faaliyetlere yöneltmiştir. Abbasiler yıkıldıktan sonra Asya'nın batısındaki Osmanlılar onların mirasına sahip çıktılar. İran'da ise İlhanlıların yıkılmasından sonra, önce Aksak Timur'un devleti sonra İran'ın Kuzey batı ve güneyinde Akkoyunlular devleti kuruldu. Horasan ve Mazandaran, Gürkanlıların egemenliğinde kalmıştı. Şah İsmail, Gürkanlıların iktidarına son verdi ve dedesi Uzun Hasan'ın mirası üzerine hak talep edip Akkoyunluları yendikten sonra Safevi Devletini kurdu. Bu dönem, Osmanlı Sultanı II. Bayezid dönemine tesadüf etmektedir. II. Bayezid döneminin sonuna kadar Safevilerle olan ilişkiler dostluk içinde devam etmiştir. Fakat bazı siyasi ve coğrafi anlaşmazlıkların olduğu bir döneme denk gelen I. Selim ve I. İsmail zamanından itibaren, bu iki ülke arasındaki ilişkiler Amasya anlaşmasına kadar kriz içinde olmuştur. Ancak bu anlaşmadan sonra Osmanlı-Safevi ilişkileri tekrar dostluğa dönüşmüştür. İki ülke arasındaki ilişkilerin teorize edilmesi, bugün ne yapmamız gerektiği konusunda ve İslam ülkelerinin karşı karşıya kaldıkları problemlerin aydınlanması noktasında bize önemli bir katkı sunacaktır.

Abstract

In the middle ages, Islamic countries had a prominent role in the world in terms of culture, civilization and politics. In this period, the authority of the rulers became influential on the work of scientists. However, in this period, Islamic countries were independent and had global powers in the world politics. In the western world, there was a tendency towards Islamic countries. In the 16th century, Islamic world was still efficient in global scene. Then, Islamic countries had a strong belief in their own countries thanks to their historical memory. In other words, In this century, Ottoman and Safavid States –two Islamic countries- were self-sufficient. As the official and most powerful representative of Islam, Ottoman Empire prevented the expansion of Christianity into Islamic countries. The relation between these two countries was resulted from power relations of the period. That is why; knowing power-science relation in the Middle Ages can enable the understanding of Ottoman-Safavid relations.

After the fall of Abbasid Caliphate, Islamic countries came apart and constituted independent governments. This change jeopardized Islamic lands and inclined Western countries to convert Eastern lands into Christianity. Besides, according to such Western researchers as Arthur Nussbaum, Islamic countries were far more advanced than the Christians in terms of law and international relations. For example, Islamic states had respect to the old people, women, children and captives. After the fall of the Abbasids, Ottomans captured their heritage in the west of Asia. After the fall of Ilkhanids and Timurids, Aqqoyunlu State was founded in the northwest and south of Persia. Khorasan and Mazandaran was under the

sovereignty of Gurkhanids. Shah Ismail put an end to the sovereignty of Gurkhanids and by claiming the inheritance of his grandfather –Uzun Hasan- fought the Aqqoyunlu State and founded Safavid State. This period overlaps the period of Ottoman Sultan, Beyazit II.

Until the end of Beyazit II's reign, Ottoman-Safavid relation was peaceful. That European States had been implementing their politics on the Eastern and Islamic countries since Uzun Hasan lead to some problems between these two countries. Besides, the relations retained to be in crisis from the time of Selim I and Ismail I until the Treaty of Amasya. After this treaty, an atmosphere of friendship began to be prevalent between these two countries. Theorizing the relations between these two countries will shed light upon how we should act today and the problems of Islamic countries.